

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRKÇEDE PEKİŞTİRME EDATLARI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Birol İPEK

ELAZIĞ-2009

ONAY

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

TÜRKÇEDE PEKİŞTİRME EDATLARI

DOKTORA TEZİ

Bu tez 02/10/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Danışman	Üye	Üye
Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Prof. Dr. Ahmet BURAN	Prof. Dr. Vahit TÜRK
Üye	Üye	
Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY	Yrd. Doç. Dr. Nadir İLHAN	

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

ÖZET
DOKTORA TEZİ
Türkçede Pekiştirme Edatları
Birol İPEK
Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
2009, sayfa: XV+809

Bu çalışmanın konusu, Türkçede kullanılan pekiştirme edatlarıdır. Pekiştirme edatlarının lehçelerdeki kullanımları, geçirdikleri ses ve şekil değişimleri, kökenleri, kullanıldığı yerler örneklerle tespit edilmiştir.

Çalışmamızda, sözün etkisini arttıran, sözü belirginleştiren pekiştirme edatları tespit edilmiş ve kullanımları üzerinde durulmuştur. Böylelikle Türkçenin bu açıdan zenginliği ortaya konulmuş ve konu araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Çalışmamızın giriş bölümünde edat terimi, edatların sınıflandırılması, edatın tanımları, edatların özellikleri, edatların yapıları, pekiştirme ve pekiştirme türleri konusuyla ilgili genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde “Türkçede Pekiştirme Edatları” başlığı altında Türk lehçelerinde kullanılan pekiştirme edatları incelenmiştir. Bu bölümde Tarihî Türk lehçelerinden itibaren, çağdaş Türk lehçeleri de dahil olmak üzere kullanılan pekiştirme edatlarına yer verilmiştir. Pekiştirme edatlarının, kökeni, yapısı, kullanıldığı yerler ve fonksiyonları anlatılarak, lehçelerdeki kullanımları verilmiştir.

İkinci bölümde “Az Kullanılan Pekiştirme Edatları” başlığı altında sadece bir iki lehçede kullanılan fazla yaygın olmayan pekiştirme edatlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Gramer, Edat, Pekiştirme, Pekiştirme Edatları.

SUMMARY
DOCTORATE THESIS
Intensive Articles in Turkish
Birol İPEK
Fırat University
Institute of Social Sciences
Turkish Language and Literature Department
2009, Page: XV+809

The subject of this study is the intensive articles which are used in Turkish. Usage, sound and form changes, origins, places of use the intensive articles in dialects are exemplified.

Intensive articles that lift effectiveness of the expression and concretize the expression are determined and their usage is emphasized in our study. Thus, richness of Turkish language is exhibited in this respect, and subject is presented to the attention of the researchers.

In the introduction section of our study, general information about the term article, classification of articles, definitions of the article, characteristics and structures of the articles, intensive and types of intensive is given.

Intensive articles used in Turkish dialects are examined in the first section under the title “Intensive Articles in Turkish”. In this section, intensive articles used starting from historical Turkish dialects and including the contemporary Turkish dialects are included. Origin, structure, usage places are functions of the intensive articles are explained and their usage in dialects is given.

Intensive articles that are not prevalent and used in only one or two dialects in the second section under the title “Underused Intensive Articles”.

Key Words: Language, Grammar, Article, Intensive, Intensive Articles.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	XI
KISALTMALAR	XII
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XV
GİRİŞ	1
1. Edat Terimi	7
2. Edatın Tanımları	11
3. Edatların Sınıflandırılması	15
3.1. Yapı ve Menşe Bakımından Edatlar	18
4. Edatların Özellikleri	19
5. Pekiştirme	20
6. Pekiştirmenin Amacı	22
7. Türkçede Pekiştirme ve Türleri	22
7.1. Seslerle Yapılan Pekiştirme	22
7.1.1. Vurgu	24
7.1.2. Ünsüz İkizleşmesi	25
7.1.3. Ünsüz Türemesi	26
7.1.4. Ünlü Uzaması	28
7.2. Sözcüklerle Yapılan Pekiştirme	28
7.2.1. Sözcük Tekrarıyla Pekiştirme	28
7.2.2. Zarflarla Pekiştirme	32
7.2.3. Sıfatlarda Pekiştirme	33
7.2.4. Pekiştirilmiş Eylemler	37
7.2.5. Zamirlerle Yapılan Pekiştirme	38
7.2.6. Söz Dizimiyle Yapılan Pekiştirme	43
7.3. Eklerle Yapılan Pekiştirme	47
7. 4. Pekiştirme Edatları	49

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRKÇEDE PEKİŞTİRME EDATLARI

1.1. A / E.....	57
1.2. ACEB / ACABA.....	76
1.3. AL	79
1.4. AMMÂ.....	81
1.5. AREYNE (EREYNE).....	83
1.6. ARTIK	87
1.7. ASLÂ	90
1.8. AW / AV / EV	92
1.9. BASA (BAZA)	95
1.10. BELKÎ.....	103
1.11. BERÎ	105
1.12. BİLE.....	108
1.13. BÎT	117
1.14. ÇAK	124
1.15. ÇAKI.....	138
1.16. ÇAKLI	140
1.17. ÇE	145
1.18. ÇETKİRE.....	149
1.19. ÇEYİN	151
1.20. ÇI / ÇU.....	153
1.21. ÇIN.....	180
1.22. DA / DE	192
1.23. DALE / DELE	247
1.24. DEĞİL	249
1.25. DERÎ	253
1.26. DEYİN	257
1.27. DI	261
1.28. ELBET / ELBETTE.....	266
1.29. ELE	276
1.30. EMES.....	282
1.31. ERİNÇ	285

1.32. ERKİ	288
1.33. EVET	313
1.34. ĞU	319
1.35. HĀ	325
1.36. HATTA	331
1.37. HAYIR	337
1.38. HELE / HELE Kİ	339
1.39. HEM	345
1.40. HERGİZ	360
1.41. HATLI	362
1.42. HOD	364
1.43. İYA / İYA	367
1.44. İDİ / İDİ	369
1.45. İNDİ	371
1.46. İSE	381
1.47. İYİK	395
1.48. KADAR	398
1.49. KANI	400
1.50. KED / KED / KEY	402
1.51. Kİ	405
1.52. KİM	424
1.54. KİNG	436
1.53. KINA	441
1.55. KOY	465
1.56. KOP / KÖP	476
1.57. KÜ	493
1.58. LA	497
1.59. LĀCEREM	526
1.60. LAP	528
1.61. MA / ME	531
1.62. MAĞAT	547
1.63. MAT / MET	549
1.64. MEH	552
1.65. MI / Mİ	561

VII

1.66. NE	572
1.67. NEME / NİME.....	580
1.68. OĞ / ÖK.....	582
1.69. OL	619
1.70. SAYIN	630
1.71. SOÑ	640
1.72. ŞEKİLLİ	644
1.73. TAĞI.....	646
1.74. TAŞ.....	671
1.75. TI / DE	673
1.76. YA.....	677
1.77. YAMU / YEMÜ	684
1.78. YANA	686
1.79. YEME / YİME.....	700
1.80. ZİNHÂR	706

İKİNCİ BÖLÜM

AZ KULLANILAN PEKİŞTİRME EDATLARI

2.1. AGE / AK	712
2.2. AHA.....	712
2.3. AĞİR.....	713
2.4. ALAĞ	713
2.5. ALE.....	714
2.6. AAN.....	714
2.7. A TÜĞÜL	715
2.8. BADİL	716
2.9. BE (MI).....	716
2.10. BES	718
2.11. BEYM.....	719
2.12. BEZİN.....	719
2.13. BOLGAY.....	720
2.14. BOOR	721
2.15. BUGAY	723

VIII

2.16. ÇAA	723
2.17. ÇALIĞ	724
2.18. ÇERLE	724
2.19. ÇÜGLE	725
2.20. DAHA	725
2.21. DEDAAN	727
2.22. DEPPE	727
2.23. DEYNİ	727
2.24. DEZE	728
2.25. –DIR	729
2.26. EKEŞ	729
2.27. ELDE	730
2.28. EMEY / EMES	730
2.29. GEL	731
2.30. GİBİ	731
2.31. GİTTİ / GİTSİN	733
2.32. HANİ	734
2.33. HARIN	735
2.34. Hİ / HİY / HEY	735
2.35. HİÇ	736
2.36. HİRE	736
2.37. HOW / HAW / OW / UW	737
2.38. İÇ	737
2.39. İLLE	739
2.40. İMEŞ	740
2.41. İŞTE	740
2.42. İYNE / İNE	741
2.43. İNÇAŞ	742
2.44. İŞKAŞ / İŞKAJIL / İŞKAJIGAY	743
2.45. MIRİÑAY	744
2.46. MUHAKKAK	744
2.47. Nİ	744
2.50. OGANNA	746
2.48. Ooba	745

2.49. OODA.....	745
2.51. ÖYDÖ.....	746
2.52. ÖYLE.....	747
2.53. ŞAV	747
2.54. SOK	748
2.55. ŞE.....	748
2.56. ŞEKEM.....	751
2.57. ŞEYİN.....	751
2.58. ŞO	751
2.59. ŞUL.....	752
2.60. TA	752
2.61. TABİİ.....	753
2.62. TAĞİLETTE.....	753
2.63. TAMU.....	753
2.64. TERİZLİ	754
2.65. TİKLĚ	755
2.66. TIPKI	756
2.67. TĪZEN̄.....	757
2.68. TÜSLÜ.....	758
2.69. Ü / YÜ.....	758
2.70. VALLAHİ.....	760
2.71. VARA	760
2.72. YA ŞİRKİN	760
2.73. YERLİ.....	761
2.74. YOK.....	761
2.75. ZİYADE.....	762

TABLolar LİSTESİ	764
Tablo 1: Pekiştirme Edatlarının Lehçelere Göre Dağılımı	764
Tablo 2: Pekiştirme Edatlarının Kökeni ve Kullanım Yerleri	774
SONUÇ.....	776
KAYNAKLAR	880
ÖZ GEÇMİŞ	809

ÖN SÖZ

Çalışmamızın konusu pekiştirme edatlarıdır. Edatlar tek başlarına anlamı olmayan cümle içinde veya anlamlı sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında bir anlam ifade eden yardımcı sözcüklerdir. Kullanıldıkları yerde anlamı kuvvetlendiren, söze güç katan, anlatımı berraklaştıran, yanlış anlaşılmalara ortadan kaldıran, daha sağlıklı bir iletişim kurmamıza yardımcı olan edatlara pekiştirme edatları denilmektedir. Pekiştirme görevinde kullanılan edatlar kullanıldıkları yerde anlamı güçlendirirler. Pekiştirilmeyen cümlelerin veya sözcüklerin anlamı elbette açıktır ve pekiştirilmeden de anlamı anlaşılabilir. Ancak pekiştirildikten sonra bu tür cümlelerin anlamına özel bir incelik, nüans verilmiş olur. Bu anlatım tarzı daha çok kullanılışta ortaya çıkar ve belirginlik kazanır. Pekiştirme edatlarının kullanımları, özellikle cümle içerisindeki işlevleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bir dilin asıl zenginliği sözcük sayısının fazlalığından ziyade, ifade imkanının genişliğiyle ölçülür. Pekiştirme edatları da dile ifade gücü ve nüans kazandıran yardımcı sözcüklerdir.

Edatlarla ilgili çalışmalarda pekiştirme edatlarına yeterince yer verilmemiş veya çok az yer verilmiştir. Pekiştirme edatlarıyla ilgili yapılan müstakil çalışmaların sayısı çok azdır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi diğer Türk lehçelerinde de pekiştirme görevinde kullanılan edatların sayısı oldukça fazladır. Bu yüzden bu alanda çalışmayı düşündük ve “Türkçede Pekiştirme Edatları” konusunu seçtik. Tarihî Türk lehçelerinden başlayarak; çağdaş Türk lehçelerinin tamamını konumuza dahil ettik. Değişik zamanlarda ve değişik coğrafyalarda yazı dili olarak kullanılmış Türkçede pekiştirme edatları konusunu incelemek bir hayli zor olsa da, araştırmacılara yardımcı olmak; Türkçenin inceliklerini ortaya koymak ve Türkçenin güzelliklerine hizmet etmek amacıyla böyle bir çalışmayı yaptık. Yazılı metinlerimizden itibaren Türkçede kullanılan bütün pekiştirme edatlarını işlemeye çalıştık. Bazı edatlar birden fazla görevde kullanılmaktadır. Biz daha çok, edatların pekiştirme işlevi üzerinde durduk. Bunun için öncelikle edatlarla ilgili eserleri, doktora ve yüksek lisans tezlerini, gramer kitaplarını, sözlükleri, konu ile ilgili bildirileri, makaleleri topladık. Konu ile ilgili yayımlanmış makaleler incelenerek; pekiştirme görevinde kullanılan edatlar hakkında farklı görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca metinler taranarak pekiştirme edatları ile ilgili örnekler tespit edilmiştir.

Çalışmamızın giriş bölümünde edat terimi, edatların sınıflandırılması, edatın tanımları, edatların özellikleri, edatların yapıları, pekiştirme ve pekiştirme türleri konusuyla ilgili genel bilgiler verilmiştir.

İnceleme bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde “Türkçede Pekiştirme Edatları” başlığı altında Türk lehçelerinde kullanılan Pekiştirme edatları incelenmiştir. Bu bölümde Tarihî Türk lehçelerinden başlanarak, çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan pekiştirme edatlarına yer verilmiştir. Pekiştirme edatlarının, kökeni yapısı kullanıldığı yerler ve fonksiyonları anlatılarak, lehçelerdeki kullanımları verilmiştir. Çalışmamızda örnek metinleri mümkün olduğu kadar çok vermeye çalıştık.

İkinci bölümde “Az Kullanılan Pekiştirme Edatları” başlığı altında çeşitli lehçelerde kullanılan fakat fazla yaygın olmayan pekiştirme edatlarına yer verilmiştir.

Çalışmamız sırasında bana yardımcı olan Yrd. Doç Dr. Ercan ALKAYA’ya; her konuda bizlere yardımcı olan, bizlere yol gösteren, hiçbir zaman manevi desteklerini ve ilgisini bizlerden esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Ahmet BURAN’a teşekkür ediyorum. Çalışmamızın konusunu belirleyen, bu alanda çalışmaya teşvik eden, tezimin her aşamasında bana yardımcı olan, yol gösteren, Yüksek Lisans programından beri ilmi gayreti ve çalışmasıyla yetişmemde büyük payı bulunan, yardımını unutmayacağım hocam Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER’e teşekkürlerimi ve minnettarlığımı saygıyla ifade ediyorum.

Hata ve eksiğimizin olacağını düşünerek bunların anlayışla karşılanmasını temenni ediyoruz. Bu çalışmanın Türk diliyle ilgili araştırmacılara küçük de olsa bir katkı sağlaması tek dileğimdir.

KISALTMALAR

- ALTS : Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Dumanlı, Altayca-Türkçe Sözlük, TDK Yayınları Ankara, 1999.
- AzTS : Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I, II, MEB Yayınları İstanbul, 1994
- Bkz. : Bakınız.
- BKT : Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yayınları Ankara, 1998.
- BTK- I : Büyük Türk Klâsikleri I. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.
- C : Cilt.
- Çev. : Çeviren.
- DLT : Besim Atalay, Divanü Lügati't-Türk, TDK Yayınları, Ankara. 1991.
- GaTS : Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak, Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü, KB. Yayınları, Ankara 1991.
- HakTS : Ekrem Arıkoğlu, Hakas Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Haz. : Hazırlayan.
- KB : Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- MBTS : İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- KarLS : Wilhelm Pröhle, Karaçay Lehçesi Sözlüğü, (Çev.: Kemal Aytaç), KB Yayınları, Ankara 1991.
- KMTS : Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayını, Ankara 2000.
- Krş. : Karşılık
- KazTG : Kenan Koç, Kazak Türkçesi Grameri, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- KazTS : Kazak Türkçesi Sözlüğü, (Tercüme: Hasan Oraltay- Nuri Yüce- Saadet Pınar.) Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1984.
- KazTTTS : Kenan Koç, Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 2003
- KırgS : K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, (Çev.: Abdullah Taymaz.), TDK Yayını Anlara, 1994.
- KıpTS : Recep Toparlı-vd., Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 2003

- KumLS : Kaare Grönbech, Kuman Lehçesi Sözlüğü, (Çev.: Kemal Aytaç), KB Yayınları, Ankara 1992.
- s. : Sayfa.
- S. : Sayı
- TarS : TDK Yayınları, Tarama Sözlüğü, C. I-IV, Ankara, 1965.
- TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.
- TÜDAV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TDEMA : Türk Dünyası Edebiyatı Metinler Antolojisi. 1-7 (AKM Başkanlığı)
- TDTEA : Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. 1- 29, KB. Yayınları)
- TGST : TDK Yayınları, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I, II. Ankara 1999.
- TLG : Ahmet Bican Ercilasun, Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- TatTS : Fuat Ganiyev-vd, Tatarca-Türkçe Sözlük, Kazan 1997.
- TAS : L. T. Ryumina-Sırkaşeva, N. A. Kuçigaşeva, Teleüt Ağzı Sözlüğü, (Çev.: Şükrü Halûk Akalın, Caştegin Turgunbayev) TDK Yayınları, Ankara 2000.
- TıvKD-1 : Metin Ergun, Tıva Kahramanlık Destanları I. Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- TuvTS : Ekrem Arıkoğlu- Klara Kuular, Tuva Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- TS : TDK Yayınları, Türkçe Sözlük, Ankara 2005.
- TürkTS : Talat Tekin-vd., Türkmence-Türkçe Sözlük, Simurg Yayınları, Ankara 1995.
- Yay. : Yayınlayan
- Yaz. : Yazan
- YTS : TDK Yayınları, Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara 1983.
- YUyTS : Emir Necipoviç Necip, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Çev.: İklil Kurban) TDK Yayınları, Ankara 1995.
- vd. : Ve diğerleri.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ā	: Uzun a
ă	: Kısa a
ä	: Açık e
á	: Yarı ince a (a-e) arası
å	: Yuvarlaklaşmış a (a-o) arası
ē	: Uzun e
è (é)	: Kapalı e
ě	: Kısa e
ī	: Uzun ı
ĩ	: Kısa ı
î	: Uzun i
ï	: Kısa i
ō	: Uzun o
ū	: Uzun u
ů	: Kısa u
ũ	: Yarı geniş-yuvarlak (u-o) arası
ü	: Uzun ü
ű	: Kısa ü
đ	: Arapça dat
ġ	: Kalın ve art damak g
ħ	: Altı noktalı olan h
ħ	: Tonsuz art damak sızıcısı (hırıltılı) h
ķ	: Kalın k
ñ	: Nazal n
ś	: Ön damak s
š	: Peltek s
ţ	: Tı sesi
w	: Çift dudak v'si
x	: Tonsuz art damak sızıcısı (hırıltılı) h
z	: Peltek z

GİRİŞ

Dille ilgili çalışmalar tarih öncesine dayanmaktadır. İlk dil hangisidir, ilk insan hangi dili konuşuyordu gibi sorular insanoğlunu dil üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar zamanla gelişerek dilin daha iyi anlaşılmasına yönelmiştir. Tarih öncesi dönemlerde yapılan çalışmalar zamanla kuramlaşarak “kök, ek, köken, yardımcı sözcükler” gibi öge çeşitleri “cins, sayı, hal, şahıs, aspekt, çatı, kip, zaman” gibi gramer kategorileri “yapı, çekim, dizim, uyum” gibi kurallar, cümle bölümleri gibi görev sınıfları meydana çıkmıştır (Dilaçar, 1968: 6). Bu bağlamda dille ilgili bilimsel çalışmalar ilkin Hintlerde, daha sonra Yunanlılarda ve Romalılarda görülmektedir. MÖ. IV. yy’da Pânini, Sanskrit dilinin gramerini manzum olarak yazmıştır. Yine aynı tarihlerde Aristo, sözcükleri isim, fiil ve edat (yardımcı sözcükler) olmak üzere üçe ayırmış bu tasnif batıdan Araplara geçmiş Araplardan da Türklere geçmiştir (Dilaçar, 1968: 187). Walter Porzığ, Dil Denen Mucize isimli eserinde “Dil bilmenin bir aracıdır. Kelimelerin türleri, gerçek dünyanın yapısını aynen yansıtır. Bağımsız nesneler bunlara isim diyoruz. Dünyadaki değişimleri ve olayları fiiller yansıtır ve geri kalan pek çok kelime de nesneler arasındaki ilişkileri ifade eder. Böylece kelime türleri öğretisi ontolojiye, varlık bilimine dayandırıldı; artık elbette bütün dillerin buna uyması gerekiyor.” (Porzığ, 1995: 110). diyerek dünyada yapılan sözcük tasniflerine değinir. Türk dilinde yapılan tasniflerde de buna uyulduğu görülmektedir. Türkçede sözcükler isimler (sıfat, zarf, zamir dahil), fiiller, yardımcı sözcükler (Edatlar, ünlemler, bağlaçlar ve yansımali sözcükler) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Edat konusu, dillerin gelişimini açıklarken ileri sürülen “bitişme kuramı” ile yakından ilgili bir konudur. Bazı diller, sözcük çekimi ve türetiminde çekim ve yapım eklerini bitştirmeyi bir şekilleme metodu saymışlardır. Agop Dilaçar, bu kuramı şöyle açıklamıştır: “Kavram ve gramer bağıntısı gereği olarak sık sık yan yana gelen kelimelerden bazısı, zamanla bağımsızlığını yitirerek ve kendi öz anlamından boşanarak yalnız gramer bağıntısı kurmaya yarayan “boş kelimeler” durumuna gelmiştir. Bizde bunun karşılığı edat’tır. Gramerde buna “yardımcı kelime” denir. Bu kurama göre yan yana gelen kelimelerden bazısı arasında zamanla bir ilgi kurulmuş, örneğin fiille zamir veya iki isim yahut isimle bir edat arasında anlamın tamamlanması veya iki anlam arasında bir bağ kurulması için bir araç kullanılmıştır. Bu şekilde yan yana gelen bazı kelimeler, hele zamirlerle bazı isimler, sık sık hep aynı şekilde ve klişe gibi

kullanıldığından, yavaş yavaş aşınmış, kırılmış, bağımsızlıklarını ve vurgularını kaybetmiş, asılları tanınmayacak kadar değişmiş birer kırpıntı durumuna gelerek, kendilerinden önce veya sonra gelen özerk kelimelere sığınmış böylece ekler “ön ek, iç ek, son ek” ve çekim denilen şey meydana çıkmıştır. Bunlardan birincisi “eklemeli”, ikincisi “çekimli” dillerde görülmektedir. Türkçede dağ ol > değil örneğinde aşınma, sığınma ve bitişme olaylarının rol oynamış olduğu görülmektedir” (Dilaçar, 1968: 8).

Edatların oluşumu, ekleşmesi, diğer sözcüklere göre durumu, kullanımı ve anlamı birçok bilim adamı tarafından çeşitli çalışmalarda dile getirilmiştir. Louis Bazın, “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri” isimli makalesinde Türkçede “isim ve fiillerin dışında değişmez parçacıklar denilen, batı dillerinde ‘particules invariables’ olarak adlandırılan son çekim edatları bulunurlar. Bu edatlar da aslında etimolojik olarak isim veya fiilin isimleşmiş şekilleridir. Bu edatların bazıları kendilerinden önce gelen kelimeye birleşmek ve bir çeşit bitişken ekler durumuna gelmek temayülü gösterdiğini” ifade eder (Akalin, 1998: 23). Vecihe Hatiboğlu, “Türkçede Eklerin Kökeni” isimli makalesinde “bazı ekler başlangıçta ayrı sözcükler oldukları halde, kullanılış ve anlam zorunluluğu ile, zamanla ek durumuna geçtiklerini” belirtir (Hatiboğlu, 1974: 331). Özellikle sonda kullanılan pekiştirme edatları daha doğrusu son çekim edatları çok kolay bir şekilde ekleşmektedir.

Zeynep Korkmaz, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, isimli eserinde “kalıplaşma olayları esas itibariyle bazı kelimelerin cümle içindeki değişik kullanılışları ile ilgili anlam kaymalarından doğan” bir durum olduğunu belirtir ve böylece ek gibi kullanılan şekillerin birbirinden ayrı görevler kazanma yolundaki gelişmelerinde bir ara basamak teşkil ettiğini ifade eder (Korkmaz, 1994: 72). Ahmet Buran, “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni” isimli bildirisinde bu konuya değinmiş “Türkçede yeni morfolojik unsurlar meydana gelirken, bu unsurlar, önce bir yardımcı kelime olma süreci yaşarlar, daha sonra da ekleşirler.” diyerek aslında sözcüklerin isimlerde ve fiillerde ekleşmesinin dilin doğal bir süreci olduğunu belirtir; özellikle yardımcı kelimeler dediğimiz edatlar için de “Yardımcı kelimeler ise, anlam ve işlevleri birlikte kullanıldıkları diğer unsurlara göre şekillenen uydu kelimelerdir. Kelimelerin bu özelliği, cümle içindeki kullanımlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Bu tür kelimeleri tek başına ve sözlük anlamlarıyla değil, kullanım sırasındaki işlevleriyle değerlendirmenin daha doğru olduğunu” belirtir (Buran, 1999: 208). Buran, bildirisinde Türkçede sözcüklerin ekleşme sürecini özellikle edatlar için “Kelime, yardımcı kelime, isim hal eki (çekim) ve yapım eki” sırasını takip ederek dilin kendi iç kaidelerine göre

ekleştğini belirtir (Buran, 1999: 209). Buran, bu çalışmasında yardımcı sözcük dediğimiz edatların sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin sistematik tarihi süreci içindeki durumuna dikkat çekmiştir. Bu süreci hemen hemen bütün pekiştirme edatlarında da takip edebiliyoruz. Pekiştirme edatlarının çoğu daha çok kendisinden önceki sözcükle kalıplaşarak yapım eki veya bazı örneklerde olduğu gibi (örneğin “çı” edatı) çekim eki olarak devam ederler.

Mustafa Öner, “Türkçede -Lıg> -Lı Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması” isimli bildirisinde sıfat ve zarfların zamanla nasıl edatlaştıklarını; “-lıg> -lı” ekinden kalıplaşmış 44 edat tespit ederek tarihi süreç içinde edatların oluşmasını şöyle anlatmıştır: “Eski Türkçede olmayan birçok edat, Orta Türkçeden itibaren bu kalıplaşmalar yoluyla dilin edat kadrosuna katılmışlardır. Bu kalıplaşmanın oluşmasında dildeki eklenme yönü ağır basmış ve cümlelerin yardımcı ögesi olan niteleme sözleri (zarf veya sıfatlar) donuklaşarak bağlı öge haline gelmiştir. Böylece Yanglıg, tarzlıg gibi nitelik sözlerindeki yön tam aksine dönmüş ve gerideki isme yönelmiştir. Bunu da söz dizimi yönünden eklenme (morfoloji) yönüne dönüş olarak ifade edebiliriz.” (Öner, 2004: 2248).

Pekiştirme edatları söylenenin berraklaştırılması, söylenmek istenenin tam ve eksiksiz bildirilmesi veya söze bir kesinlik, sınırlandırma, kuvvetlendirme ile meramın tam ve eksiksiz bildirilmesi ve bu yolla bildirilişimin eksiksiz sağlanmasına yardımcı olurlar. Dilde kullanılan her sözcüğün, her birimin bir değeri bir karşılığı vardır. Konuşma sırasında söylenmek istenen düşünceler, ileri sürülmek istenen fikirler çok net bir şekilde kullanılırsa iletişim tam anlamıyla sağlanmış olur. Konu ile ilgili olarak Jacques Ellul, Sözü Düşüşü, isimli eserinde şunları anlatmaktadır: “Bir eylemin doğası, işaret etmek (göstermek) değildir; çünkü o her zaman çok sayıda varlığı “gösterebilir” ve çeşitli yorumlar ortaya çıkarır. Ancak dil kesinlikle anlamsız olamaz. Bu, onun bezen anlamsız vuku bulamayacağı anlamına gelmez. Bazen insanlar amaçlı olarak onu bu tarzda kullanırlar. Ancak dilin hakiki rolü açıklamaktır: açıkça formüle etmek ve belirsizliği gidermektir. Bir kişinin dürüstlüğü şu standartla ölçülür: dilinin iki anlama sahip olup olmadığı standardıyla. Çünkü her şeyin çifte anlamı vardır, fakat söz, iki anlamı birbirinden ayırmak ve onları açıkça göstermek üzere tasarlanır. Söz birliktir.” (Ellul, 1998: 137) Söz her şeyden önce anlaşılacak için söylenir. Çünkü söz söylemek kadar söylenenin anlaşılması da oldukça önemlidir. Bu durumda konuşmacı sözün anlamına nitelik kazandırmak, etkili ve güzel konuşmak için yeri geldiğinde yardımcı sözcük olan edatlardan da azamî derecede yararlanır.

Dilde kullanılan bir sözcük veya söz çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Dil bize bu imkanı veriyor. Ancak iletişim sırasında önemli olan konuşmacının söylemek istediği veya vermek istediği mesajdır. Bu temel düşünceyi, John C. Condon şu şekilde ifade etmektedir: “Bir kelime veya söz birden fazla biçimde yorumlanabilir. İfadenin içinde görüldüğü bağlam-sözlü bağlam da dahil, fakat aynı zamanda konu, zaman, konuşan ve dinleyen- genellikle muhtemel yorumların alanını azaltmaya yetecek kadar, anlamı daraltır.” (Condon, 2000: 125). Pekiştirme edatlarının bu görevleri de vardır.

İnsan sosyal bir varlıktır. Konuşma sırasında duygularını da konuşmaya katar. Böylece iç dünyasını bir bakıma zihnindeki düşünceleri yansıtır. Hatta söylenmek istenmeyen mesajlar bazen sözün içinde kodlanarak bildirilir. Jacques Ellul, Sözün Düşüşü, isimli eserinde “konuşma, temelde bilgi nakli değildir. Bundan daha fazla bir şeydir. Söz alanı başka, eylem alanı başkadır. Konuşma ilişkisi, bilgi dışında mesajlar almayı içerir; refleksleri aşan duyguları içerir.” diyerek dilin insanın iç benini nasıl dışa vurduğunu anlatmaya çalışmıştır (Ellul, 1998: 19).

Konuşma sırasında sözü belli bir sava inandırmaya yönelik biçimde kullanırız. Böylece dil kurallarını oluşturan sözbilimde, herhangi bir düşüncenin doğruluk değerinden ziyade bu düşüncenin en iyi nasıl ortaya konulabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda sözbilimde dil, belirli teknikler ve düzenlemeler yoluyla dinleyenler üzerinde bir etki yaratmak amacıyla kullanılmaktadır (Uzun, 1995: 25).

Türkçenin grameriyle ilgili çalışmalarda farklı başlıklar altında yer verilen, kısmen bahsedilen pekiştirme edatlarını bir arada ele almak amacıyla böyle bir çalışma yaptık. Sözün etkisini arttıran, sözü belirginleştiren bu unsurları tespit etmek, araştırmacıların dikkatine sunmak ve Türkçenin bu açıdan zenginliğini ortaya koymayı amaçladık.

İlgili çalışmalarda pekiştirme edatlarının işlevleri konusunda farklı değerlendirmeler görülmektedir. Bu değerlendirmelerden önce ilgili terimlerdeki farkların ortadan kaldırılması gerekir. Edatların isimlendirilmesi ve sınıflandırılması konusunda görüş birliği ancak terim birliğinin sağlanması veya bu sözcük türleri ve işlevleri ile ilgili terimlerin oluşması ve bilinmesi ile mümkün olabilir.

Çalışmamızda verdiğimiz örnekleri hangi kaynaktan aldıysak o kaynağın imla özelliklerine bağlı kalmaya çalıştık. Türkiye Türkçesi dışındaki metinlerde ilmî transkripsiyon alfabesi kullanıldığı için fazla bir değişiklik yapmadık. Çalışmamızda örnek metinleri sıralarken önce tarihî Türk dilini ele aldık daha sonra çağdaş Türk lehçelerini sıraladık bu sıralamayı yaparken Ahmet Caferoğlu’nun Türk Dili Tarihi;

Mehmet Akalın'ın Tarihi Türk Şiveleri; Reşit Rahmeti Arat-Ahmet Temir'in "Türk Şivelerinin Tasnifi", Ufuk Tavkul'un "Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler"; Ahmet Buran-Ercan Alkaya'nın Çağdaş Türk Lehçeleri isimli çalışmalarını göz önüne alarak şöyle bir sıralama oluşturduk:

Tarihî Türk Dilini Eski Türkçeden itibaren; Göktürk (Orhun) Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi şeklinde sıraladık.

Çağdaş Türk Lehçelerini; Türkiye Türkçesi, Irak Türkmen Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Sarı Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kazan Tatar Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi, Baraba Tatar Türkçesi, Sibirya Tatar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karay Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kurdak Türkçesi, Tobol Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Karakas Türkçesi, Lebed Türkçesi, Şor Türkçesi, Teleüt Türkçesi, Tuva Türkçesi, Salar Türkçesi, Tarançı Türkçesi, Halaç Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesi şeklinde sıraladık.

Örnek metinleri seçerken her lehçenin uzman şahıslarının çalışmalarına başvurduk. Türkmen Türkçesinde Mehmet Kara, Çuvaş Türkçesinde Emine Yılmaz Ceylan, Tatar Türkçesinde Mustafa Öner ve Ercan Alkaya, Karaçay-Malkar Türkçesinde Ufuk Tavkul, Özbek Türkçesinde Ertuğrul Yaman, Rıdvan Öztürk ve Volkan Coşkun, Gagavuz Türkçesinde Nevzat Özkan, Kırgız Türkçesinde Hülya Kasapoğlu Çengel, Cahit Başdaş; Kazak Türkçesinde Ferhat Tamir, Kenan Koç; Yeni Uygur Türkçesinde Sultan Mahmut Kaşgarlı, Rıdvan Öztürk; Tuva Türkçesinde Ekrem Arıkoğlu, Hakas Türkçesinde Gülsüm Killi, Ekrem Arıkoğlu; Nogay Türkçesinde Ayten Atay, Nesrin Güllüdağ; Yakut Türkçesinde M. Fatih Kirişcioğlu, Kırım Tatar Türkçesinde Hülya Savran'ın çalışmalarını büyük bir titizlikle inceledik.

Sözlüklerde ve gramer kitaplarında bulunmayan örnek metinler için Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanmış "Türk Dünyası Edebiyatı Metinleri Antolojisi"; Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmış "Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi"; Türk Dil Kurumu Tarafından yayımlanmış "Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi" taranarak örnekler tespit edildi. Ayrıca Türkiye'de yayımlanmış lehçelerle ilgili edebi metinler de tek tek taranarak örnekler tespit edilmiştir.

Çalışmamızda kullandığımız "lehçe" terimini yazılı belgelerden itibaren günümüze kadar Türk dil, lehçe, şive ve ağızlarının hepsini kapsayacak anlamda

kullandık. Yazı dili haline gelmiş ve edebî metinler meydana getirilmiş bütün Türk dillerini çalışmamıza dahil ettik.

Tarihî yazı dillerinden başlayarak Çağdaş Türk Lehçelerinin hepsini dahil ederek Türkçede kullanılmış ve kullanılan pekiştirme edatlarının hepsini araştırmaya çalıştık. Önce sözlükleri, gramer kitaplarını doktora ve yüksek lisans tezlerini, bu konu ile ilgili yayımlanmış makaleleri ve bildirileri tek tek araştırdık. Bunun yanında Türk lehçeleri ile ilgili yayımlanmış metinleri de tarayarak pekiştirme edatlarının geçtiği örnekler; tek tek tespit ettik. Çalışmamızda her edatın yapısı, kökeni ve görevi hakkında ayrıntılı bilgi topladık. Ancak pekiştirme edatları için yapılmış müstakil çalışmalara öncelik verdik. Pekiştirme edatlarının geçtiği örnekleri mümkün olduğu kadar çok vermeye çalıştık. Yöntem olarak Necmettin Hacıeminoğlu'nun Türk Dilinde Edatlar ve Ahat Üstüner'in Türkçede Pekiştirme isimli eserlerini esas aldık. Örnek metinleri italik yazdık. Verdiğimiz örneklerin Türkiye Türkçesi karşılıklarını parantez içinde verdik.

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde örnek metinlerin günümüz Türkçesi ile karşılıkları yer almamaktadır. Bu metinlerin çoğu şiir mısraları veya beyitleri olduğu için bugünkü Türkiye Türkçesine aktarmadık. Bu eserde ayrıca Altay lehçeleri (Hakas, Altay, Şor, Tuva) ile Yeni Uygur, Çuvaş ve Yakut lehçelerine yer verilmemiştir. Biz çalışmamızda belli bir sınırlandırma yapmadan bütün lehçeleri dahil ettik.

Bilindiği gibi edatların etimolojisi Türkçede fazla işlenen bir konu değildir. Dilde kullanılan her edat veya pekiştirme edatı değişik lehçelerde değişik şekillerle bazen farklı anlamlarla karşımıza çıkabilmektedir. Değişik dönemlerde ve geniş bir coğrafyaya yılmış olan Türk dilindeki edatlar, ister istemez değişik şekil ve anlam özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçeden günümüze gelinceye kadar bir edat ekleşerek yapım eki veya çekim ekine dönüşürken, yeni edatların da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yüzden bütün lehçelerdeki edatları tespit etmek, kullanımlarına göre sınıflandırmak ve karşılaştırmak çok uzun ve zahmet gerektirmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalara az da olsa katkıda bulunmak amacıyla böyle bir çalışmayı yaptık. Türk dilinde pekiştirme edatlarıyla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Pekiştirme edatlarına dille ilgili eserlerde ya yer verilmemiş veya çok az yer verilmiştir.

Çalışmamızda pekiştirme edatlarını alfabetik sıraya göre verdik. Az kullanılan pekiştirme edatlarını “Az Kullanılan Pekiştirme Edatları” başlığı altında alfabetik sıraya göre sıraladık. Bazı kaynaklarda pekiştirme edatı olarak zikredilmiş ve örnek metin verilmemiş edatlara da çalışmamızda yer verdik.

Edatlarla ilgili yapılan çalışmaları değerlendirirken benzer görüşleri mümkün olduğu kadar birleştirmeye çalıştık. Bazı lehçelerde kullanıldığı halde pekiştirme işlevi olmayan edatlara fazla örnek metin vermedik. Pekiştirme edatının kullanıldığı Tarihî yazı dillerini ve lehçeleri sıra ile verdik. Edatın cümledeki yeri, pekiştirdiği cümle veya sözcüklerin başında mı, sonunda mı kullanıldığını ve işlevini belirledik. Her edatın kaynağını, kökenini, yapısını, ses bakımından geçirdiği ses değişmelerini ve benzer ek veya sözcüklerden farklılıklarını belirttik. Her edattan önce genel bilgi verildi daha sonra kullanıldığı lehçeler sıralandı. Ancak gerek görüldüğü yerlerde edatla ilgili bilgiler tekrar verildi. Çalışmamızda bir lehçede kullanılan edatın pekiştirme işleviyle ilgili yapılmış bütün araştırmalara yer verdik. Her pekiştirme edatının sonunda genel bir değerlendirme yaparak edatın kullanıldığı yazı dilleri ve lehçeleri kullanıldığı örneklerdeki yerini anlattık. Edatın başta sonda hangi sözcük türlerinden önce veya sonra kullanıldığını; edatın kökenini, yapısını ve benzer sözcük veya ekler arasındaki kullanım farklılıklarını belirttik.

1. Edat Terimi

Edat, eski Yunan gramercilerinden itibaren anlamlı yani isim ve fiillerden ayrı tutularak tasnif edilmiş, sınıflandırılmış, bir sözcük türü olarak incelenmiştir (Porzig, 1995: 111). Bu sınıflandırma günümüzde de bütün dünya dillerinde görülmektedir. Edat terimi için bazen “harf” terimi kullanılmaktadır. Arapçada “harf” terimi edat için kullanılmaktadır.

Necmettin Hacıeminoğlu, “Edat Arapça bir sözcük olup âlet ve vasıta demektir. Bir gramer unsuru olarak: edatlar tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer sözcük ve sözcük grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan âlet sözlerdir. Edatlar dilin mantıkî kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcıdır. Vazife itibarıyla isim çekim eklerine benzerler. Dilin bütünü içinde mücerret bir unsur olarak ele alındığı takdirde edatlar çekime gelmeyen “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözlerdir.” (Hacıeminoğlu, 1971: V) şeklinde tanımlar.

Arap gramerini esas alarak hazırlanmış Türk diliyle ilgili eserlerde sözcükler temelde üçe ayrılmıştır. Bunlar; 1. İsim. 2. Fiil. 3. Harf. Bu tasnif temelde bütün dillerde aynıdır pek değişmez. El-Kavânînu’l-Küllîyye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye isimli eserde sözcükler: İsim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılmıştır (Toparlı, 1999: 4). Arapçanın tesiri altında yazılan gramerimizde edat sözcüğü ek manasında kullanılmış,

daha sonra edat bırakılarak lâhika (ek) sözcüğü kullanılmıştır (Barutçu, 1995: 76). Türkçede edat terimiyle anlatılan sözcük türüyle bu türün başka dillerdeki örnekleri arasında tam bir uyuma olmadığı bir gerçektir. Aristo'dan bu yana gelen geleneksel sözcük türleri sınıflandırmasında yer alan Latince preposition terimi batı dillerinde genel olarak “iki ayrı sözcüğü, aralarında ilgi kurarak birleştiren sözcük” anlamında kullanılmıştır. Ancak aynı görev postposition (sona gelen edat) terimiyle anlatım bulan ve sözcükten sonra gelen öğelerle ve son eklerle de yerine getiriliyordu. Diğer diller için geçerli olan bu tanım Türkçe için yetersiz veya eksik kalmaktadır (Ferah, 2004: 1172).

Edat kavramı üzerindeki tartışmalar halen sürmektedir. Batı gramerlerini esas alarak yapılan sınıflandırmalarda edat kavramı biraz daha dar anlamda ele alınmış, ünlem ve bağlaçlar sınıflandırmaların dışında bırakılmıştır. Hatta bazen edat için “Son Çekim Edatı” terimi kullanılmıştır. Bu terim batı dillerinde, “preposition” denilen sözcüğün başında kullanılan (particullar) veya edatlar, ekler için kullanılmaktadır. Batı dillerinde bir de sözcüğün sonunda kullanılan “postposition” denilen ekler veya edatlar vardır. Fakat Türkçede sözcüğün başında veya sonunda kullanılan böyle unsurlar yoktur. Aslında bunların hepsine edat demek daha doğrudur (Korkmaz, 1999: 420). Türkçede çekim edatları için “Son Çekim Edatları” terimi halen kullanılmaktadır. Batılı Türkologlar genellikle “çekim edatları” için “preposition” un karşıtı olan “postposition” (Son çekim edatı) terimini kullanmaktadırlar. Rus Türkologlar “predlog” karşıtı olan “poslelog” terimini kullanmaktadırlar. Bu terime karşılık Almanca “partikel” veya “nachstellung”, Fransızca “particule”, İngilizce “particle” terimleri kullanılmaktadır (Oruç, 1999: 422; Korkmaz, 2003: 1052).

Edat terimine karşılık Azeri T.: edat; Türkmen T.: polelog / Söz soñı kömekçi; Gagavuz T.: ardla; Özbek T.: komakçi; Uygur T.: tirkelme; Tatar T.: beylek / kiskeçe / modal süze / yerdemlek; Başkurt T.: beylewes; Kumuk T.: kömekçi söz / tilni kullukçu gesegi; Karaçay-Malkar T.: soñura / poslelog / baylaw / kesekçik / monal söz; Nogay T.: baylawış kesekşeler / modal söz; Kazak T.: septewlik sılaw / septewlik; Kırgız T.: candooç / çölökçü sözdör; Altay T.: ulantı / bölüğeş, modal söstör kolbooçı; Hakas T.: sös soo / ulag sös; Tuva T.: ederinçi; Şor T.: soon-sös; Rus.: poslelog / çastitsa / modalnoye slovo / soyuz terimleri kullanılmaktadır (Naskali, 1997: 36). Ayrıca Karakalpak T.: tirkewiş; Kırım Tatar T.: baylawış; Karay T.: poslelog; Çuvaş T.: hıssımağ; Yakut T.: cöhööl, kelin ebiske terimleri kullanılmaktadır (Alkaya, 2007: 29).

Çalışmamızda incelediğimiz eserlere göre Türk lehçeleri içinde edatı karşılayan terim sayısı en çok olan Türkiye Türkçesi'dir. Türkiye Türkçesinde şu terimler

kullanılmıştır. Edat (Necmettin Hacıeminoğlu, Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin, Doğan Aksan, Tuncer Gülensoy, Haydar Ediskun, Süer Eker, A. V. Gabain, Kaya Bilgegil, Sezai Güneş, Birsal Oruç) Takı (postposition) (Tahsin Banıuoğlu, Ahmet Topaloğlu), Son Takı (Yong Song Li, Ahmet Cevat Emre) İlgeç (Berke Vardar, Mehmet Hengirmen, Neşe Atabay, Oya Adalı, Tahir Nejat Gencan, Feyza Hepçilingirler) Jean Deny'nin edat kavramına karşılık olarak kullandığı postposition terimi, Ali Ulvi Elöve tarafından ilgeç olarak çevrilmiştir.

Çalışmamız sırasında pekiştirme edatları için değişik terimlerin kullanıldığını gördük. Bunlardan birisi ek-edat terimidir. Ek-edatlar ek gibi kullanılsa da ek değildir. Zeynep Korkmaz, ek ile edat ayırımını şöyle yapmaktadır: “Edat ile ekler arasındaki fark, bir bakıma, eklerin sonuna getirildikleri kelimeler ile ünlü uyumu bakımından kaynaşıp bir şekil birliği meydana getirmiş olmaları ile izah edilir. Edatlar ise özgür kelimelerdir.” (Korkmaz, 1995: 98). Süer Eker, Çağdaş Türk Dili isimli eserinde soru eki (mI) için “interrogative particle” terimini kullanır. Eker, “bu bağımsız biçim birim için enklitik teriminin kullanılması uygundur. Çünkü bilindiği gibi geleneksel dil bilgisindeki ek terimi, bağımlı biçim birimi (Yapım ve çekim ekleri) göstermektedir (Eker, 2006: 372). Yazar özellikle ek, edat ayırımı yaparak; hem ayrı yazılan hem de ses uyumuna göre değişen edatlara dikkat çeker. Türkçede ek terimi yapım ve çekim ekleri için kullanılmaktadır. Ek-edat terimi aslında ek gibi kullanılan ama edat olan sözcükler için kullanılmaktadır.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli esrinde de ek ve edat ayırımına dikkat çekerek bu konu hakkındaki görüşlerini belirtir: “Aralarında bir görev paralellliği olmasına rağmen, ekler ile edatlar asla birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü bunlardan biri bağımsız bir kelime sınıfı oluşturduğu, ötekiler de ek sınıfında yer aldıkları için, böyle bir karşılaştırma Türkçenin şekil yapısı ile taban tabana zıtladır. Edatların birer bağımsız kelime olmaları, onların eklendikleri adlar ile ses yapısı bakımından kaynaşmalarını engellemiştir. Yalnız ekleşmiş edatlar bu kuralın dışındadır” (Korkmaz, 2003: 1054).

Ek-edat terimi için bazen “enklitik” terimi kullanılmıştır. Enklitik kendinden önce gelen kelime ile birleşip bir kelime gibi okunan kelime veya ek demektir. Ek edatlar kendinden önceki kelimenin ses yapısına göre değişebilmekte çoğu zaman ses uyumuna uydukları görülmektedir. Enklitik terimi ek edat karşılığı olarak Deny'nin Türk Dili Grameri isimli eserinde soru anlamı dışında “rica etme, yalvarma ve temenni” anlamında kullanılan “ne” için kullanılmıştır. Enklitik terimini ilk kez Sema Barutçu-

Özönder “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine” isimli makalesinde pekiştirme edatı anlamında kullanmıştır (Barutçu, 2001: 75-86).

Bazı bilim adamları sonda bir ek gibi kullanılan pekiştirme edatları için de enklitik terimini kullanmaktadırlar. Enklitik (enclitic) terimi İngilizce bir sözcük olup Türkçe’de, “kendisinden önce gelen sözcük ile birleşip bir sözcük gibi okunan sözcük veya ek” için kullanılmaktadır (Redhouse Sözlük: 313). Enklitik terimi dil bilimi sözlüklerinde “kendisinden önceki unsura fonolojik olarak bağlı bulunan “klitik” şeklinde tanımlanmıştır. Klitik ise kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parçadır (Ercilasun, 2008: 40). Marcel Erdal, klitikleri, bağımsız bir sözcükle morfolojik değil fonolojik bir birim teşkil eden mana taşıyıcısı bir varlık şeklinde tanımlamıştır (Ercilasun, 2008: 41). Berke Vardar, enklitik terimine karşılık “sonasığınık” terimini kullanır ve şöyle tanımlar: Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan öge” (Vardar, 2002: 178). Türkçe için enklitik terimini ilkin batılı araştırmacılar kullanmışlardır. Martti Rasanen, “Versterkungspartikeln (Pekiştirme Parçacıkları) “Enklitische” başlığı altında “-ok, -dâ, -l. Güney sibirya ağızlarında (-la / le) Soyun -am, -em ve -sa, -se, Eski Türkçede erki, Çuvaş pule, pol ve Eski Türkçe ile çağdaş lehçelerde -kına’ı örnek olarak vermiştir (Ercilasun, 2008: 41). Bu terim yabancı olduğu için araştırmacılar bu terime karşılık daha çok “morfem, ek-edat, sonasığınık, son takı” terimini kullanmaktadırlar. Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde bu tür pekiştirme edatları için “ek-edat” terimini kullanmıştır. Son dönemde yapılan çalışmalarda enklitik terimi daha sık kullanıldığı görülmektedir. Biz pekiştirme edatı teriminin kullanılmasından yanayız. Yeni hazırlanacak gramer kitaplarında edat konusu içinde “Pekiştirme Edatları” başlığı altında bu edatların sınıflandırılması daha tutarlı bir terim tercihi olacağını düşünüyoruz.

Pekiştirme edatları için Türk dilinde şu terimler kullanılmıştır: “tekit edatı, berkitme edatı, kuvvetlendirme edatı, son çekim edatı, ek-edat, morfem, son takı, sona gelen edat, son ek, sonasığınık, enklitik edatı”. Biz çalışmamızda “pekiştirme edatı” terimini kullandık.

2. Edatın Tanımları

Türk dilinde edat, hem şekil olarak hem de işleyiş olarak belli ve ayrı bir sözcük grubu olarak tanımlanmış; Eski Türkçeden beri çeşitlenerek ve yaygınlaşarak günümüze kadar gelmiştir. Türkçenin gramercileri bazen, Arap diline göre, bazen batı dillerine göre edatı pek çok şekilde tanımlamışlardır. Araştırmacıların bazıları bu tanımları yaparken edatı daha geniş anlamda tanımlamışlar; bazıları ise daha dar anlamda edatları tanımlamışlar. Bu tanımlarda edat teriminin geniş ve dar anlamları ortaya çıkmaktadır.

Tâhir Ken'ân tarafından yazılmış olan Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserde edatın çoğulu olan “edevât” terimi kullanılmış ve şöyle tanımlanmıştır: “Te'lîf-i cümel ve ibârât için esmâ ve af'âle mukaarenet ve tab'ında mahsûs ve mahsûr olan ma'nâyâ muvâzabetle, ifâdâtımızı bir silsile-i selîseye rabt ve isbâl ve terkîbdeki karîneyi zabt ve ikmâl eden, ve ba'zan hissiyât-ı rakîke-i muhtelifeye tercümân olmak üzere minferiden dahi îrâd olunabilen elfâza 'edevât' nâmı verilir.” (Karahana, 2004: 65). Yazar, eserinde Arap gramerine dayanarak edatları yapısına göre basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayırır. Bu tanımları günümüz Türkçesine şöyle aktarabiliriz: (Cümleler arasında ilgi kuran ibareler için isimler ve fiillerle birlikte kullanılan, kullanıldığı yere göre ve kattığı manaya süreklilikle ifademize düzgün bir akıcılık sağlayan ve yardımcı olan, terkiplerdeki ince manaları veren ve tamamlayan, bazen çeşitli ince hislerimize yardımcı olmak üzere yalnız kullanılabilen sözcüklere edatlar denir.)

Tâhir Kenan'ın yapmış olduğu bu tanım Türk dilindeki “edat, ünlem, bağlaç” gibi sözcük türlerini içine alan daha kapsamlı bir tanımdır.

Bergamalı Kadri, “Harf odur ki, andan bir ma'na dilene, velî yalnızca zikr olunmakla hasıl olmaya bir âhar kelimeye koşmayınca.” şeklinde tanımlamıştır (Karabacak, 2002: 7).

Edat, Kavâ'id-i Osmaniyye' de “Edavat kelimeleri veyâhut cümleleri birbirine rabt eden veyâhut ma'nâlarına husûsiyet-i zâ'ide veren lâfızlar” şeklinde geçmektedir (Özkan, 2000b: 120).

Ahmet Cevdet Paşa Medhal-i Kavâ'id, isimli eserde ise: “Edavat başlı başına bir ma'nâyâ delâlet etmeyip belki kelimelerin birbiriyle terekübünde âlet olarak kullanılan kelimelerdir” şeklinde tanımlamıştır (Özkan, 2000a: 56).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “edavat” terimi kullanılmış “Yalnız bulundukça bir mana ifade etmez. Diğer kelimelerle birleştikçe manaları anlaşılır.” şeklinde tanımlanmıştır (Toparlı, 2003: 94).

Hüseyin Cahit, “Kendi başlarına bir ma’nâyı hâiz olmayıp diğer kelimelere ilhak olundukları zaman onların ya mütemmim hizmetini görmelerine sebep olan, ya kelime ve cümleleri birbirine rabteden yâhut kelimâtın nevilerini tahvil ve ma’nâlarını ta’dil eyleyen elfâza edavat ta’bir olunur” şeklinde tanımlamıştır (Cahit, 2000: 263).

Necmettin Hacıeminoğlu, “Edat Arapça bir sözcük olup âlet ve vasıta demektir. Bir gramer unsuru olarak: edatlar tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer sözcük ve sözcük grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan âlet sözlerdir. Edatlar dilin mantıkî kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcıdır. Vazife itibarıyla isim çekim eklerine benzerler. Dilin bütünü içinde mücerret bir unsur olarak ele alındığı takdirde edatlar çekime gelmeyen “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözlerdir.” şeklinde tanımlar (Hacıeminoğlu, 1971: V).

Edat için Türkçe bir sözcük olan “takı” terimini kullanan Tahsin Banguoğlu, “İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere takı (postposition) adını veriyoruz. Bunlar başlıbaşına bir kavram sahibi olmayıp iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yarar. Takılar yalnız adlara değil, her türlü isimlere gelirler. Sontakılar zamanla sonek haline gelmektedir” (Banguoğlu, 1986: 385). Banguoğlu’nun tanımı daha çok son çekim edatlarını kapsamaktadır. Bu tanımda sonda kullanılan edatların zamanla son-ek haline geldikleri belirtilmiştir. Sonda kullanılan pekiştirme edatlarında da bu özellik görülmektedir.

Muharrem Ergin edatın tanımını şöyle yapmaktadır: “Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için mânâlı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler diyebiliriz.” (Ergin, 1980: 348). Ergin, sözcükleri temelde üç gruba ayırmakta isim ve fiillere asıl sözcükler edatlara ise yardımcı sözcükler demektedir (Ergin, 1980: 348).

Haydar Ediskun, “Edatlar, başlıbaşına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir” şeklinde bir tanım yapmıştır (Ediskun, 2005: 284).

Kaya Bilgegil, edat (postpositions) terimini kullanarak tanım yapar: “Anlamlarının eksikliği yüzünden tek başına bir hükme hedef olmayan veya haklarında hüküm verilmeyen, esasen nefislerindeki mahsur anlam da takib ettikleri isim soylu kelimedenden sonra meydana çıkabilen sözlerdir. Buradaki “eksik” sözü nisbidir: İsim ve

fiilin anlamı, cümleye nisbetle eksiktir. Edatın anlamı da, isim ve fiile nisbetle eksik olur. Arap gramerine göre bağlaçlar ve ünlemler de edat başlığı içinde düşünülmüştür. Meşrutiyetten sonra yeni usule göre yazılan kitaplarda ünlemler bu sınıflamanın dışına çıkarılmıştır.” (Bilgegil, 1984: 220).

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında Kemal Eraslan, isim ve fiillerden ayrı olarak kullanılan yardımcı sözcüklerle ilgili görüşlerini şöyle anlatır: “Ünlemler, seslenmeler, yansımalar ve edatlar direkt bir nesnenin topyekûn bir adı değil. Bunlar bir nesnedeki vasfın adı da değil. Bunlar bir zaman, mekân, miktar, hareket gösteren isim gibi bir kelime de değil. Meselâ *of* dediğimiz zaman bir duyguyu ifade ediyor ama, *of* denilen bir nesne yok. Bir kavram yok. Yani iyilik gibi, düşünülen var olan bir kavram yok. O bir duygunun yansıması. Tıpkı bir nesnenin hareketinden doğan sesin yansıması gibi. Edatlara baktığımız zaman bir nesne karşılamıyor, vasıf karşılamıyor, yer karşılamıyor, hareket karşılamıyor ama bir görev yükleniyor.” (TGST-II: 529).

Zeynep Korkmaz’ın Gramer Terimleri Sözlüğü’nde edat, “Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, ad ve ad soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli bağımsız kelime.” olarak tanımlanmıştır (Korkmaz, 2007: 79). Bu tanım daha çok sonda kullanılan çekim edatlarını kapsamaktadır.

Türk lehçeleri gramerlerinde yapılan edat tanımları, Türkiye Türkçesi gramerlerindekiyle aynıdır.

Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya) isimli eserde edat “yalnız başına anlamı olmayan, belli kelimelere eklendikleri zaman anlam kazanan ve eklendikleri kelimelerle birlikte amaç, sebep, durum, zıtlık, ilgi, başkalık, nispet, uygunluk, esas, köken, vs. ilgi kuran kelimeler” şeklinde tanımlanmıştır (Rüstemov, 1960: 254).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde Ownuk Bölekler başlığı altında “-a /-e, -ha /-he, -da /-de, -la /-le, -mı /-mi, -mıka /-mike (-mı+ka, -mi+ke)” edatları verilmiş ve bu edatların tanımı şöyle yapılmıştır: “Ayrı ayrı sözüñ, söz düzüminiñ ya da sözlemiñ manısına goşmaça yokundi bermek üçin ulanılyan grammatik elementlere ownuk bölekler diýiler.” Bu tanım Türkiye Türkçesindeki pekiştirme edatlarının tanımıyla aynıdır. Bu edatların özellikleri şöyle sıralanmıştır: 1. Ownuk bölekleriñ özbaşdak ulanılmayarlar we sözlem agzası bolup bilmeyerler. 2. Ownuk bölekler özbaşdak hiç hili manı aňlatmayarlar. Olar diñe (yalnız) bile ulanılyan sözüniñ, söz düzüminiñ ya sözlemiñ manısına goşmaça yokundi beryerler. Başgaca aydılada,

ownuk bölekleriñ aňlatyan grammatik manısı ulanılyan sözüniñ sintaktik funksiyası bilen baglılıkda yüze çykyar. Olaryñ leksik manısı yokdur. 3. Aslında özbaşdak manı aňladyan sözlerden emele gelendigine garamazdan, ownuk bölekler leksik birlik deldir: olar fonetik taydan ulı özgerişe sezewar bolmak bilen, leksik şekilini yitiripdirler. 4. Ownuk bölekler basımı kabul etmeyerler (Söyegow, 1999: 528).

D. G Tumaşeva, Xezèrgè Tatar Edebi Tèlè (Morfologiya) isimli eserde edatı “Cümledeki kelimeler arasında çeşitli ilgiler kuran kelimelere edat denir. Edatlar nesneler, görünüşler, süreçler ve bilgiler arasında araç, karşılaştırma, sebep, amaç, zaman, yer, ve başka türlü ilgiler kurarlar. Yalnız başlarına anlamları yoktur. Kendi başlarına cümlelerin unsuru olamazlar, onların görevi kelimeler arasında ilgi kurmaktır. Edatlar kelime grubu oluşturdıkları kelimelerle birlikte cümlelerin ögesi olurlar.” (Tumaşeva, 1978: 279) şeklinde tanımlayarak açıklamıştır

Kırgız Tili Grammatikası isimli eserde edat “isim ile fiilin, isim ile ismin arasındaki sentaktik bağlantıyı sağlayan kelimeler” olarak tanımlanmıştır (Oruzbayeva, 1964: 327).

Қараҕай-Малҕар Тилнин Грамматикасы’nda edat “kendi başlarına anlamları olmayan, anlamlı kelimelerle birlikte bir anlam değeri taşıyan yardımcı kelimeler” olarak tanımlanmıştır (Appayev, 1966: 231).

Fahri Kamâl, Xâzirgi Zamân Uzbek Tili isimli eserde edatı “Edatlar yalnız başına anlamları olmayan, diğer kelimeler gibi cümlede yalnız başına kullanılmayan görevli kelimelerdir. Edatlar morfoloji bakımdan değişmezler. Onlar, isimden ya da isim görevli kelimedenden sonra gelerek, o kelimeyi başka bir kelimeyle ilgiye sokar ve bu kelimelerin çeşitli sentaktik münasebetlerini sağlar.” (Kamâl, 1957: 494). şeklinde tanımlamıştır

Son dönemlerde çıkan gramer kitaplarında edatlar, bağlaçlar, ünlemler “Yardımcı Sözcükler” başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bizce de bu tasnif daha doğru ve kapsamlı bir sınıflandırmadır. Zira yukarıda yapılan edat tanımlarında sadece son çekim edatları esas alınmıştır.

Yukarıdaki tanımların hepsini kapsayacak şekilde edatın tanımını şöyle yapabiliriz.

Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, cümle içinde veya diğer sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında bir anlam kazanan; başta ve sonda kullanılabilen, kullanıldığı yere göre sözcükler arasında ilgi kuran, ifademizin tam ve eksiksiz anlaşılmasını sağlayan, cümle içinde diğer sözcüklerle birlikte ancak cümlelerin bir ögesi olabilen,

cümle içinde yüklendikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım özellikleri katan, kullanıldığı yere göre ve kattığı manaya süreklilikle ifademize düzgün bir akıcılık sağlayan ve yardımcı olan; anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştiren yardımcı sözcük türleridir.

3. Edatların Sınıflandırılması

Türk dilinde edat terimiyle anlatılan sözcük türüyle bu türün başka dillerdeki örnekleri arasında tam bir uyuşma olmadığı araştırmacılarca dile getirilmektedir. Aristo'dan bu yana (İ.Ö. 384-322) gelen geleneksel sözcük türleri sınıflamasında yer alan Latince preposition terimi batı dillerinde genel olarak “iki ayrı sözcüğü, aralarında ilgi kurarak birleştiren sözcük” anlamında kullanılmıştır. Bu birleştirme öğelerle ve soneklerle de (particula) yerine getirmektedir. Edat terimi batı dillerinde çoğunlukla bağlaçları da içerdiği ve bizde kimi yazarların da edat adı altında bağlaçlara da yer verdikleri görülmektedir (Aksan, 1980: 98).

Türk dilinin mantığına göre sözcükler: 1. Asıl sözcükler. 2. Yardımcı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Asıl sözcükler isim ve fiiller, yardımcı sözcükler ise edatlar veya görevli sözcükler adı altında sınıflandırılmaktadır. Nesneleri, kavramları karşılayan sözcüklere isim; hareket, iş kılınış bildiren sözcüklere fiil, hiçbir kavramı karşılamayan cümle içinde görev yapan, anlam ilişkisi kuran sözcüklere de edat denilmektedir.

Türk dilinde Arap gramerini temel alan araştırmacılar da sözcükleri fiil, isim ve edat olmak üzere üç gruba ayırmışlardır. Edatlar ise kendi içinde 1. Çekim edatları. 2. Bağlama edatları. 3. Kuvvetlendirme veya pekiştirme edatları. 4. Karşılaştırma ve denkleştirme edatları. 5. Soru edatları. 6. Çağırma edatları 7. Ünlem edatları. 8. Cevap edatları. 9. Gösterme edatları. 10. Tekerrür edatları. Necmettin Hacıeminoğlu “Türk Dilinde Edatlar” isimli eserinde bu tasnifi kullanmıştır.

Zeynep Korkmaz, “Türkçede Edat Konusu Ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu” isimli yazısında dilimizdeki sözcükleri, gramerdeki yerleri ve işlevleri bakımından: 1. Anlamli sözcükler (İsim, Fiil). 2. Görevli sözcükler, olmak üzere ikiye ayırır. Yazar edatları ikinci grup içinde yer verir.

Osmanlı Türkçesi gramer yazarları da, görevli saydıkları sözcükleri ve şekilleri, genellikle “edavat” başlığı altında toplamışlardır. Bunları da kendi içinde 1. Çekim veya Son Çekim Edatları. 2. Bağlaçlar. 3. Ünlemler olarak sınıflandırmışlardır (Korkmaz,

2000: 229). Batı gramerini esas alan gramercilerinden bazıları ise edatlar konusunu daha dar anlamda “Son Çekim Edatları” olarak ele almışlardır. Buna J. Deny’nin gramerini örnek verebiliriz. Yalnız batı dillerinde sözcük başı ekleri “preposition” (Ön-ek) denilen edatlar veya particallar vardır. Bir de sözcüklerin sonunda yer alan “postposition” (Son-ek) dediğimiz edatlar vardır. Türk dilinde böyle bir durum yoktur. Buna rağmen gramerciler batı dillerini esas alarak sonda bulunan edatlara “Son Çekim Edatları” terimini kullanmışlardır (Korkmaz, 1999: 420). Bu sınıflama diğer edatları dışarda bırakmaktadır.

Jean Deny, Edatlar (Aygıtlar) başlığı altında: 1. İlgeçler (Postpositions) 2. Bağlaçlar (Conjonctions) 3. Ünlemler (İnterjections) olmak üzere üçe ayırır (Deny, 1941: 558). Deny’nin eserini Türkçeye çeviren A. U. Elöve, edat terimine karşılık “ilgeç” terimini kullanmıştır. Deny, bu tasnifi Fransızca’ya göre yaparak edatları çözmeye ve sınıflandırmaya çalışmıştır.

Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi isimli eserinde edatları 1. Bağlama (Rabıt). 2. Son Çekim Edatları. (Postposion) 3. Soru edatları. 4. İşaret Edatları. 5. Berkitme (Tekit). 6. Çağırma (Hitap). 7. Tessürî Nida (Affectif) olmak üzere yedi sınıfa ayırır. (Timurtaş, 1994: 99) Yazar, “dahı, tağı, da (de), edatlarını Berkitme grubu içinde yer verir.

Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri isimli eserinde sözcükleri cümle içindeki işleyişleri bakımından Ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem ve fiil olmak üzere sekiz gruba ayırır. Banguoğlu, isim (sıfat, zarf, zamir, dahil) ve fiil dışında kalan sözcük grubu için şunları söyler: “Bir takımı da yardımcı kavramlara karşılık olurlar ve ancak sözün unsurları arasında ilişkiler kurmaya yararlar (takı, bağlama, ünlem). Bunlara da *katma kelimeler* (mot accessoire) deriz. Bunlara *kelimecik* adı da verilir.” (Banguoğlu, 1986: 152). Banguoğlu, katma sözcükler içinde bağlaç, edat ve ünlemleri ayrı grupta sınıflandırır.

Necmettin Hacıeminoğlu, edatları: 1. Çekim Edatları. 2. Bağlama Edatları. 3. Kuvvetlendirme Edatları. 4. Karşılaştırma-Denkleştirme Edatları. 5. Soru Edatları. 6. Çağırma-Hitap Edatları. 7. Cevap Edatları. 8 Ünlemler. 9. Gösterme Edatları. 10. Tekerrür Edatları olarak on gruba ayırır (Hacıeminoğlu, 1971: III).

Ertuğrul Yaman, Özbek Türkçesinde Edatlar isimli eserinde Özbek Türkçesinde kelimeleri 1. Müstakil Kelimeler. 2. Yardımcı Kelimeler. 3. Özel Kelimeler olmak üzere üçe ayırır. Yazar, Yardımcı Kelimeleri de tekrar kendi içinde a) Kömakçi (Edatlar) b) Bağlavçi (Bağlaçlar) c) Yüklama (Özel Bağlaçlar) olmak üzere üçe ayırır.

Araştırmacı, özel bağlaçları “bazı söz veya cümleye ek anlam vermek için kullanılan yardımcı sözlere ‘yükleme’ denir şeklinde tanımlar ve Yüklemeleri 6 gruba ayırır. 2. sırada Güçlendirme ve tekit yüklemeleri başlığı altında “-ku, -u, -yu, -da, -ok (-yok), -ki. edatlarını sayar. Ancak bu edatlara örnek metin verilmemiştir (Yaman, 2005: 21).

Muharrem Ergin, edatları gramer vazifeli kelimeler olarak değerlendirir ve edat ortak başlığı altında: 1. Bağlama Edatları. 2. Ünlem Edatları. 3. Son Çekim Edatları olmak üzere üçe ayırır. Ergin, bu grupları da kendi içinde alt başlıklara ayırır (Ergin, 1980: 348).

Ergin, edatları kendi içinde önce üçe daha sonra bunları da kendi içinde sınıflandırarak tekrar gruplandırır.

1. Ünlem edatları: a) Seslenme edatları. b) Sorma edatları. c) Gösterme edatları. ç) Cevap edatları.

2. Bağlama edatları: a) Sıralama edatları. b) Denkleştirme edatları. c) Karşılaştırma edatları. ç) Cümle başı edatları. d) Sona gelen edatlar. e) Kuvvetlendirme edatları.

3. Son çekim edatları: a) Kullanışlarına göre son çekim edatları. b) Foksiyonlarına göre son çekim edatları (Ergin, 1980: 348). Ergin, Foksiyonlarına göre “Son Çekim Edatlarını” da kendi içinde şöyle sınıflandırmıştır: 1. Vasıta ve beraberlik edatları. 2. Sebep edatları. 3. Benzerlik edatları. 4. Başkalık edatları. 5. Diğer hâl edatları. 6. Miktar edatları. 7. Zaman edatları. 8. Yer ve yön edatları olmak üzere sekiz grupta sınıflandırmıştır (Ergin, 1980: 369). Birsal Oruç, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında yaptığı konuşmada Ergin’in bu sınıflandırmasına bir de Aitlik ve bakış bildirenleri: (ait, dair, hakkında, mahsus) ekler (Oruç, 1999: 442).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) isimli eserinde sözcükleri 1. Anlamli Kelimeler (Asıl Kelimeler). a) Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları. b) Fiiller ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları. 2. Görevli Kelimeler (Yardımcı Kelimeler). Görevli sözcükler, adlar ve fiiller gibi yalnız birer anlam taşımazlar. Bunlar, ancak eklendikleri sözcük veya sözcük grupları ve işlev bakımından bağlı bulundukları öteki sözcüklerin yardımı ile anlam kazanan ve cümle içinde de geçici gramer görevleri yüklenmiş olan sözcüklerdir. Korkmaz, Türkçenin kendi malzemesi ve gramer birimlerinin dildeki şekil ve işlevlerini göz önünde tutarak, anlamli sözcükler niteliğindeki ad ve fiillerin dışında kalan görevli sözcük türlerini kendi içinde iki alt bölüme ayırmıştır. a) Edatlar (Postposition). b) Bağlaçlar (Konjunktion). Bunlar da önceleri ad veya fiil iken taşıdıkları özel anlamları kaybederek yalnız başlarına

anlamları olmayan “görevli” sözcüklere dönüşmüşlerdir 3. Anlamli Görevli Kelimeler. a) Ünlemler (Korkmaz, 2003: 1049). Ünlemler, bir yönü ile özel anlam taşıyan sözlerdir. Bu özellikleri dolayısıyla çekim ve yapıma girebilirler. Diğer yönleri ile de aynı zamanda görevli sözcüklerdir. Korkmaz, edatları taşıdıkları temel özelliklere göre kendi içinde üçe ayırır: 1. Yapı ve kökenleri bakımından. 2. Kullanılış ve biçimleri bakımından. 3. Görevleri bakımından edatlar (Korkmaz, 2003: 1055).

Kaare Grönbech, Türkçenin Yapısı isimli eserinde Zarfları ve Edatları aynı başlık altında sınıflandırır. Grönbech, “Adlar ve fiiller ne kadar kesin ve şüphesiz bir şekilde birbirlerinden ayırt ediliyorsa, bunu takiben işaretli olmasa da kısalığından dolayı çekimsizler adı altında toplayacağım üçüncü bir kelime sınıfı, yani zarflar ve edatlar, çok müphem ve oynaktırlar. Görülüyor ki, dille de her iki kelime sınıfını kesin çizgilerle ayırmak güç geliyor.” (Akalın, 1995: 30). Grönbech’in bu tasnifinde zarfları edatların içinde değerlendirmesinin sebebi zarf olarak sınıflandırılan bazı sözcüklerin edat gibi kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

3.1. Yapı Ve Menşe Bakımından Edatlar

Necmettin Hacıeminoğlu, edatları yapı, menşe ve mahiyet bakımından beş gruba ayırır. 1. Fiilden türeyenler. 2. İsimden türeyenler. 3. Yapısı ve menşei bilinmeyenler. 4. Taklidi söz mahiyetinde olanlar. 5. Yabancı asıllı olanlar (Hacıeminoğlu, 1971: VI).

Tahsin Banguoğlu, grammerinde Takıların yapısını: A. Kök Olan Takılar. B. İsimden Türeme Takılar. C. Fiilden Türeme Takılar. D.Yer-Yön Adlarından Takılar şeklinde sınıflandırır (Banguoğlu, 1986: 389).

Tahir Nejat Gencan, edatları: 1. Kök ve kök görünüşlü yalnız ilgeçler. 2. Türemişe benzeyen ilgeçler. 3. Bileşikler, olmak üzere üç gruba ayırır (Gencan, 2001: 481).

Korkmaz, Edatlar başlığı altında edatları şöyle sınıflandırmış:

A. Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar

I. Türkçe Kökenli Edatlar.

1. Ad Kökenli Edatlar.

2. Fiil Kökenli Edatlar.

II. Yabancı Kökenli Edatlar.

B. Kullanılış Biçimleri Bakımından Edatlar.

1. Yalın Durum İsteyen Edatlar.

2. İlgı Durumu İsteyen Edatlar.
3. Yönelme Durumu İsteyen Edatlar.
4. Çıkma Durumu İsteyen Edatlar.

C. Görevleri Bakımından Edatlar.

Edat Gibi Kullanılan İsimler (Korkmaz, 2003: 1052).

Çalışmamızın konusunu teşkil eden pekiştirme edatları daha çok isim soylu sözcüklerdir. Biz çalışmamızda edatların pekiştirme işlevi üzerinde durduk. Diğer görevleri üzerinde fazla durmadık.

4. Edatların Özellikleri

1. Edatlar tek başlarına anlamsız sözcüklerdir.
2. Edatlar, gramer vazifeleri bulunan sözcüklerdir.
3. Edatlar isim ve fiil gibi hiç bir nesne veya hareketi karşılamazlar.
4. Edatlar diğer sözcüklerle birlikte kullanıldığında onların anlamlarını destekleyen sözcüklerdir.
5. İsim ve isim benzeri sözcüklerden sonra kullanılan edatlar, görevleri bakımından hal eklerine benzerler.
6. Edatlar cümle içinde sözcük veya sözcük grupları arasında ilişkiyi sağlayan unsurlardır.
7. Edatlar cümle içinde tek başlarına bir öge olmazlar. Birlikte kullanıldıkları unsurla beraber cümlelerin bir ögesi olurlar.
8. Edatlar vurgu ve ses tonuyla cümleye farklı anlamlar yükler.
9. Bazı pekiştirme edatları kendisinden sonra ek alabilmektedir.
10. Pekiştirme edatlarının bazıları bugün ek gibi kullanılmaktadır.
11. Edatlar kullanıldığı yere göre ince manalar katarlar. İfadenin akıcılaşmasına ve duygusal anlam inceliklerinin meydana gelmesine sebep olurlar (Pul, 2002: 77).
12. Edatlar ifademize düzgün bir akıcılık sağlar. Anlatımı kuvvetlendirirler.
13. Bazı edatlar sözcüklerle birlikte yeni sözcük türleri (Edat, bağlaç, zamir) kurmaya yarar: Şu var ki, Birok, Neme, vb.
14. Edatlar sözcük türleri içinde en çok zarflara benzerler. Sözcükler arasında ilgi kurduklarında ilgeç, yükleme bağlantı kurduklarında da zarf görevindedirler. Dilimizdeki edatlar çoğu zaman zarf olarak da kullanılabilirler (Atabay, 2003: 118).

15. Tek başlarına veya cümle içinde hiçbir soruya cevap olamazlar (Pul, 2002: 77).

16. Sonda kullanılan çekim edatları birlikte kullanıldıkları sözcükten genellikle ayrı yazılırlar.

17. Bağlama edatlarının görevleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Ancak, bağlanan ögeler biçim ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkili olduklarından, bağlama edatları yükledikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım incelikleri de katarlar; bağladıkları ögelerin anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştirirler (Korkmaz, 2003: 1094).

5. Pekiştirme

Arap dili gramerleri örnek alınarak yazılmış eski gramer kitaplarımızda bugüne oranla daha fazla geçen tekit konusu Türk dilinin önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Arapça bir sözcük olan tekit terimiyle karşılanan bu anlatım tarzı günümüzde daha çok pekiştirme diye isimlendirilmektedir. Aynı kavram batı dillerinde intensiv sözcüğüyle karşılanmaktadır. İngilizcede “intensive”, Almancada “Intensium”, Fransızcada “İntensif” Rusçada “usileniye / intensiv” terimleri kullanılmaktadır. İngilizce Redhouse Sözlüğü’nde intensive: “Şiddetli, bir noktada toplanmış, yoğun; şiddet gösteren” şeklinde geçmektedir. Türkçede, Tekit, berkitme, kuvvetlendirme ve pekiştirme, terimine karşılık Türk dünyasında, Azeri T.: güvvetlendirme; Türkmen T.: güçlendirme; Gagavuz T.: pekleştirmek / intensiv / kaavileştirmek; Özbek T.: kuçaytirma; Uygur T.: küçeytme; Tatar T.: köçeytü forması / intensiv forması / arttırı; Başkurt T.: köseyev / intensiv; Kumuk T.: güçlendiriw; Karaçay-Malkar T.: küçlendiriw; Nogay T.: kuwatlandırıw / küşeytūw / artıklık; Kazak T.: küşeytuw; Kırgız T.: küçötüü; Altay T.: tıñıdıları / intensiv; Hakas T.: tıdı; Tuva T.: küşteldireri; Şor T.: tıdı; terimleri kullanılmıştır (Naskali, 1997: 69).

Arapçada tekit konusu önemli bir yer tutmaktadır. Arap gramerinde tekit sözcüğünün lügat anlamı “temin etmek, inandırmak, birini veya bir görüşü benimseyip desteklemek, teyit etmek, destek vermek ve vurgu yapmak” gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca tekit yapan lafız müekkid, tekit edilen lafız ise müekked diye adlandırılmaktadır (Sezer, 2003: 1). Arap gramerinde tekit sözcüğünün terim anlamının bir çok tanımı yapılmıştır. 1. Tekit nispet veya kapsam bakımından kendisine uyulan söz ve cümlenin durumunu pekiştiren başka bir şeye uyan söz veya cümle. 2. Tekit cümlede zâhir

anlamdan başka bir anlamın kastedilmediğini ifade eden başka bir şeye uyan söz veya cümle. 3. Tekit tabi olduğu sözcükten şüpheyi, yanlış anlaşılmayı, asıl manasından başka manaları veya kapsamına girmeyen manaları ortadan kaldıran lafızdır (Sezer, 2003: 2). Tekit kullanıldığı sözcük, sözcük grupları veya cümlelerin anlamını kuvvetlendiren, pekiştiren, anlamdaki şüphe ve kapalılığı gideren, yanlış anlaşılmayı ortadan kaldıran ve konuşurken muhatabın inanması için söylenen söz demektir.

Gramer kitaplarımızda tekrarların görevleri arasında yer alan, “güçlendirme, abartma, çoğaltma, genişletme, zenginleştirme, daraltma, sınırlandırma” gibi kavramların hepsi pekiştirme kavramı içerisinde yer almaktadırlar. Pekiştirmeyi sağlayan veya pekiştirme görevi yapan unsurlar, yapısında yer aldıkları dil birliğini anlam bakımından güçlendirip, dikkatleri bu unsur üzerine çekerler (Üstüner, 2003. 11).

Türkçe Sözlük’te pekiştirme: “pekiştirmek işi, pekiştirmek 1. Sertleşmek. 2. Sıkışmak tıkanmak, 3. mec. Güçlendirmek” şeklinde geçmektedir. Sözlükte ayrıca pekiştirmeli maddesinde de, pekiştirmeli isim, pekiştirmeli kelime, pekiştirmeli özne, pekiştirmeli sıfat, pekiştirmeli zarflara gönderme yapılmıştır (TS: 1591).

Dilbilgisi terimleriyle ilgili eserlerde pekiştirme için yapılmış tanımların hepsi birbirine yakındır. Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde pekiştirmeyi “Kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma” şeklinde tanımlamıştır. Yazar, “Pekiştirmeli Kelime” maddesine göndermede bulunarak; “Pekiştirilmiş Kelime” terimiyle de: “İlk heceleri m, p, r, s, seslerinden biri ile kapatılan pekiştirilmiş, anlamı yoğunluk bakımından kuvvetlendirilmiş” sıfat, zarf veya isimleri kasteder (Korkmaz, 2007: 174). Bu tanım daha çok pekiştirme sıfatları için yapılmıştır.

Mehmet Hengirmen, Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde pekiştirmeyi “Sözcüklere çeşitli yollarla pekiştirmeli bir anlam kazandırma işlemi” şeklinde tanımlar. Yazar, pekiştirme ile ilgili pekiştirme belirteci, pekiştirmeli özne, pekiştirmeli sıfat, pekiştirmeli tezlilik eylemi pekiştirmeli yüklem, pekiştirme ünlüsünü madde başı verir ve tanımlar (Hengirmen, 1999: 304).

Bergamalı Kadri’nin Müyessiretü’l-Ulûm, isimli eserinde pekiştirme için “tekit” terimi kullanılmıştır. Eserde tekit için şu tanım yapılmış. “Tekit: muhkem kılmağa ve berkitme demektir.” (Karabacak, 2002: 16).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde pekiştirme tanımını şöyle yapmıştır: “Dilin söz dizimi kurallarından, kelime, ek veya ses unsurlarından birini kullanarak, ifade edilenler arasındaki bir sözün belirginleştirilmesine; kelime, kelime grubu ve cümle gibi bir dil birliğinin anlamının güçlendirilmesine, kesinleştirilmesine

veya belirttiği kavramın aşırılığının belirtilmesine; bir unsura dikkat çekilmesine veya bu unsurun ön plana çıkarılmasına pekiştirme adı verilir” (Üstüner, 2003: 6).

Tekit ve tekit etme, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde: Tekid: 1. Israrla talep etme, Tekit etmek: Bir şeyin üzerinde durmak ısrar etmek, üstelemek şeklinde yer almaktadır (AzTS: 1118).

6. Pekiştirmenin Amacı

1. Cümlelerin anlamını kuvvetlendirmek. 2. Cümlelerin anlamında oluşabilecek yanlış anlaşılmalara, sözün kapalılığını ve meydana gelebilecek ihtimalleri ortadan kaldırmak. 3. Söze çeşitli incelikler ve güzellikler katmak. 4. Sağlıklı bir iletişimin sağlanmasına yardımcı olmak. 5. Konuşma sırasında bir sözü pekiştirerek dinleyenin zihninde daha kalıcı hâle getirmek. 6. Dilin amacı sağlıklı bir iletişim kurmaktır. Pekiştirilmiş söz ile daha sağlıklı bir iletişim sağlamak. Toplumda bireyler arasında referans birliğini pekiştirilmiş söz ile daha iyi sağlanmış olur. 7. Konuşma sırasında konuşmamız her zaman çok açık, net ve düz, dolaysız olmayabilir. Bu tür konuşmalarda eklenen bir pekiştirme unsuruyla konuşmaya daha berrak bir şekil vermek.

7. Türkçede Pekiştirme ve Türleri

Türkçenin pekiştirme açısından hayli zengin olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bu zenginlik, hem pekiştirme yollarının çeşitliliği, hem de ifade içinde pekiştirmelere sıkça yer verilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde pekiştirme türlerini 1. Seslerle Yapılan Pekiştirme. 2. Eklerle Yapılan Pekiştirme. 3. Kelimelerle Yapılan Pekiştirme. 4. Söz Dizimiyle Yapılan Pekiştirme olmak üzere dört bölüme ayırmıştır (Üstüner, 2003. 13). Türkçedeki pekiştirme türlerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

7.1. Seslerle Yapılan Pekiştirme

Dilin temelini sesler oluşturmaktadır. İnsanlar arasında iletişim, dili meydana getiren seslerle gerçekleşmektedir. Sözlü anlatımda anlama veya anlamlandırma bakımından sözcüklerden çok, ses unsuru ortaya çıkar. Konuşma sırasında söylenenler anlamlandırılırken; ortam, o andaki ruh hali, konuşmacının tavrı ve sözcükleri

seslendirme şekli gibi etkenler belirleyici olur. Bu temel gerçeği John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası* isimli eserinde şöyle ifade etmektedir: “İki kelimelik bir konudaki sese dayalı farklar, iletişim hakkında çok önemli fakat basit iki noktayı ortaya koymaktadır: Konuşulan söz, nasıl söylendiğine bağlı olarak, maksat ve yorum itibarıyla birçok farklı anlam taşıyabilir ve bir cümlecik veya hatta tek bir kelime, bağlamına ve ifade ediliş biçimine bağlı olarak çok sayıda işlev üstlenebilir.” (Condon, 2000: 162).

Pekiştirme, Türkçenin en önemli yönlerinden biridir. Çeşitli pekiştirme olayının incelenmesiyle aslında Türkçedeki seslerin dildeki kullanımları da ortaya konulmuş olur. Pekiştirme, Türkçe için, ses değeri, ezgi ve anlatım gücü bakımından çok önemli bir olaydır. Türk dilinin ünlü uyumlarında, ünsüz benzeşmelerinde, ikilemede aradığı ses uygunluğu, ezgi, müzik, pekiştirmede de yürürlüktedir ve pekiştirilecek sözcüklerin çeşitli seslerden oluşması dolayısıyla bu ses uygunluğu öteki ses uygunluklarından daha hareketlidir (Hatiboğlu, 1973: 9).

Nükhet Güz, “Şiir Dili, Celal Sılay’ın Bir Şiiri: Pencere Gündüz Ev Gece” isimli yazısında “Adam nedir adam / yaratmışsa yaratan” örneğini vererek: “Şiirin taşıdığı anlamsal önem ilk yaklaşımda görüldüğü gibi yalnızca sözlükbirim seçiminde değildir. Bu seçimde anlamın yanı sıra, anlamı da pekiştirecek sessel bir biçim söz konusudur. Sessel özellikler tek başlarına ele alındıklarında anlamla ilgili bir sonuca varılmazsa da, sözlükbirim kullanımı sırasında ozanın gerçekleştirdiği seçimi bu türden nitelikler de etkiler. Şiirsellik, dizemde, seslerin yinelenmesinde bulunur, dizemin getirdiği heceler arası, dize içi, giderek dizeler arası koşutluğu sağlar.” şeklinde şiirde seslerin önemini ifade etmeye çalışmıştır (Güz, 1989: 165).

Değişik yerlerde ve dönemlerde yazılı edebiyatın oluşması şüphesiz çok uzun yıllar almıştır. Yazılı ürünler sıradan metinler değildir; pek çok insanın emek verdiği olağanüstü çabalarla ortaya konulmuş kültürel zenginliklerdir. Her satırda ve mısırda dilin zenginliğini ve gücünü görmek mümkündür. N. Hacıeminoğlu’nun ifade ettiği gibi “dillerin asıl zenginliği kelime sayısının fazlalığından ziyade, ifâde imkânlarının genişliği ile ölçülür.” (Hacıeminoğlu, 1971: VII). İşte pekiştirme de dile ifade zenginliği katan bir anlatım şeklidir.

7.1.1. Vurgu

Bir sesin veya hecenin diğerlerine göre daha belirgin biçimde baskılı söylenmesine vurgu denir. Vurgulanan ses veya hece daha yüksek bir tınıyla ve bazen daha uzun olarak söylenir. Vurguyu oluşturan şiddet, yükseklik ve süredir. Vurgu ya yapısal (anlamsal) ya da duygusal (bireysel) olur (Koç, 1996: 624). Eğer doğru vurgu yapılmazsa anlamda değişiklik olur. Özellikle yazılışları aynı olan sözcüklerde anlam ancak vurgu ile ayırte edilir. *YAZ-ma*. (Olumsuzluk eki). *DokuMA*, *Döşe-ME* (Fiilden isim yapı ek) (Demircan, 1981: 157).

Gramer Terimleri Sözlüğü'nde "Pekiştirme Vurgusu" maddesinde "Söz içinde çoğu zaman vurguyu üzerinde taşıyan hecenin daha şiddetli vurgulanmasıyla, bir maksadın, bir duygunun daha iyi belirtilmesini sağlayan vurgu: *Bu sevimsiz olaylar karşısında adamcağız mahvoldu. Bu gayretler yapıldı ama sonuç olarak hiçbir şey getirmedi; Amma da yaptınız, dedi, siz hiç mi hasta görmediniz?*" şeklinde geçmektedir (Korkmaz, 2007: 176).

Türkçede pekiştirme amacıyla yapılan vurguyu Jean Deny, "Cümledeki nahvî tertibi bozmadan ona dahil bir kelimeye ötekilerden üstün bir ehemmiyet vermek istenildiği zaman (ki bunlardan bir tanesinin ilk hecesindeki vokalden sonra bu vurgu verildi mi, artık başkalarına verilmez) kelimenin üzerinde vurgu yapıldığını" belirtir ve şu örneği verir: *Be'n (başkası değil) bugün annemi görmek için İstanbul'a indim.*

Ben bu'gün (başka gün değil) annemi görmek için İstanbul'a indim.

Ben bugün a'nnemi (başkasını değil) görmek için İstanbul'a indim.

Ben bugün annemi görme'k için (başka şey için değil) İstanbul'a indim.

Ben bugün annemi görmek için İstanbul'a (başka bir yere değil) indim.

Ben bugün annemi görmek için İstanbul'a indim.(başka iş değil.) (Deny, 1941: 138).

John C. Condon, "Kelimeleri farklı vurgularla ve farklı ses tonlarıyla söyleyerek büyük anlam farklılıklarına işaret" edilebileceğini belirtir (Condon, 200: 162). Vurgu, cümledeki sözcüklerin sırası değiştirilmeden, farklı sözcükler üzerine getirildiğinde, cümlede istenen anlam değişiklikleri yaratılabilmektedir (Soykan, 1998: 126). Tahsin Banguoğlu, "Değişik Vurgu" başlığı altında yüklem üzerinde olan cümle vurgusunu bu yolla öbür öğelere getirildiğini belirtir (Banguoğlu, 1986: 121).

Cümle vurgusunda vurgu bir sözcük üzerindedir. Cümle vurgusunda asıl amaç yeni bir bilgi veren veya dikkat çekilmek istenen sözcük vurgulanır ve dikkat onun

üstüne çekilir. *Okul dün açıldı.* Cümlesinde “okul....açıldı” önceden bilinene veya daha önce değinilmiş bir bilgidir. Bu cümlede “dün” sözcüğü ise yeni bir bilgi vermektedir. Bu cümlede vurgulama ile asıl bilgiyi “dün” sözcüğü vermektedir. Cümle vurgusunda vurgulanmak istenen sözcük genellikle yüklem önüne getirilir (Demircan, 1981: 158). Eğer bir cümlede edat kullanılmışsa bu durumda vurgu edattan önceki sözcüğün üzerine atılır. *Elazığ’a Ahmet bile geldi.* Cümlesinde vurgu “Ahmet” sözcüğü üzerindedir (Demircan, 1981: 162). Bazı yapılarda vurgulanmak istenen sözcük eğer yüklemse devrik yapı kullanılır. Bu tür cümlelerde “yeni bilgi vermeyen ögeler yüklemden sonraya atılarak”, cümle devrik yapılmaktadır. Bu tarz cümlelerde yüklemi konu yapmak, ya da anlama duygusal ögeler katmak amacı ön plandadır. *GitTi adamın parası. DEmedim mi, ben sana?* (Demircan, 1981: 160).

Yazı dilindeki vurgulama konuşma sırasında daha belirgin ve etkilidir. Walter G. Andrews, “konuşma sırasında sözdiziminin bazı özelliklerinin insan sesi dinamikleriyle verilmesi, konuşma dilindeki sözcüklerin daha kolay anlaşılır olmasını sağlar. Tonlama, vurgu, duraklama, sözdizimsel işaretleri güçlendirmek ve daha anlaşılır bir hale getirmek için kullanılan yöntemler.” olduğunu belirtir (Andrews, 2001: 40).

Tahsin Banguoğlu, “Obartma Vurgusu” başlığı altında “bir düşüncüyü kesinlikle ve önemle belirtmek için de sözün bazı heceleri şiddetle vurgulanır. Buna obartma vurgusu (accent emphatique) deriz. *Hi”ç bir şey getirmedir. Ki”m olursa olsun. Otu”z bin lira verdim.*” (Banguoğlu, 1986: 122).

Araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda vurgu ile yapılan pekiştirmeye de yer vermişlerdir. Vurgu yaparak bir cümlede sözcüklerin yerini değiştirmeden isdediğimizi anlatabiliriz. Vurgulanan sözcük cümle içinde daha belirgindir ve söyleneni daha iyi anlatır. Böylece çeşitli anlam kargaşası önlenmiş olur.

7.1.2. Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesi daha çok ağızlarda görülmektedir. Konuşma sırasında söylenenin pekiştirilmesi için herhangi bir sözcük veya dil birliğinin daha vurgulu bir şekilde söylenmesi sonucunda, sözcük bünyesinde aslında olmayan birtakım sesler ortaya çıkar. Araştırmacılar, genellikle bu tür türemeleri “fonetik pekiştirme” unsuru saymaktadır. Ahat Üstüner, “Türkçede Fonetik Pekiştirmeden Kaynaklanan Ünsüz İkizleşmeleri” isimli bildirisinde Türkiye Türkçesi ağızlarında ünsüz ikizleşmesinin çok fazla olduğunu belirtir, ayrıca Gagavuz ve Kumuk Türkçesinde de ünsüz

ikizleşmelerine rastlandığını ifade eder. Araştırmacı, Türkiye Türkçesi Ağızlarına “hammal, cesser, pazar” örneklerini verir (Üstüner, 2007: 1881). Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde de “Ünsüz İkizleşmesi”ne yer vermiş “Türkçede sesle yapılan pekiştirmelere bağlı olarak ortaya çıkan ses olaylarının en çok görülen ve en yaygın olanlarından birinin ünsüz ikizleşmesi” olduğunu belirtmiştir (Üstüner, 2003: 52). Tahsin Banuoğlu da, “Duyuş Vurgusu” (accent affectif) başlığı altında “Derin bir duyuyu anlatmak için sözün bir hecesini şiddetle, hatta çok şiddetle vurgularız. Duyuş vurgusu çoğu zaman vurgulu hecenin seslisinde uzama veya heceyi kapayan sesteste ikizleşme gibi değişikliklere sebep olur.” (Banguoğlu, 1986: 121). Banguoğlu, yine sözcüklerin yapılarında meydana gelen bir “İçtüreme” ünsüzünden bahsederken “Türkçede ikizleşme nadirdir. Ancak bir sert vurguya, bir duyuş tonlamasına bağlı olarak içseste bir sesdeşin ikizleştiği görülür: *Amman yapmayın! Geçç efendim! Eşşek!*” şeklinde fikir beyan eder (Banguoğlu, 1986: 68).

Türkiye Türkçesinde de konuşma sırasında daha inandırıcı olması için evet yerine evvet; daha müşfik olmak için ana yerine anne; daha aşağılatıcı olsun diye eşek yerine eşşek; küçüğü mübalağa etmek için küçük yerine küççük kullanılmaktadır (Deny, 2004:129).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde ünsüz ikizleşmesinin “daha çok zarf, sıfat ve edat görevli kelimelerde” görüldüğünü belirtir. Üstüner, Türkçede örneklerini çokça rastladığımız ikizleşmelerin sebeplerini 1. Pekiştirme. 2. Ses düşmeleri. 3. Benzeşme olmak üzere üçe ayırır. Üstüner, ünsüz ikizleşmesinin çoğunun pekiştirme düşüncesinden kaynaklandığını belirtir (Üstüner, 2003: 65).

Pekiştirme türlerinden birisi de ünsüz ikizleşmesidir. Özellikle konuşma sırasında söylenenin pekiştirilmesi amacıyla ünsüzlerin ikizleştiği görülmektedir. Araştırmacılar pekiştirme amacından dolayı bu ikizleşmenin olduğunu çalışmalarında dile getirmişlerdir.

7.1.3. Ünsüz Türemesi

Türkçede görülen ses olaylarının şüphesiz çeşitli sebepleri vardır. Ünsüz türemesi de Türkçede sık rastlanılan bir ses olayıdır. Pekiştirmeye bağlı olarak ortaya çıkan türeme, ünsüz türemesinin sebeplerinden biridir. Daha çok ağızlarda görülen ünsüz türemesi zamanla kalıcı hale gelerek yazı diline de geçmektedir. Türkçede daha çok “d, t, n, m, r, s” seslerinin türediği araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir.

Tüfenk, kılınç gibi. J. Eckmann, “Kelime Ortasında Anorganik b, p, m’nin Türemesi” isimli makalesinde bütün kelimelerde anorganik saydığı ünsüz türemelerinin bir kısmını metne, ifadeye bağlı olarak pekiştirmeden kaynaklandığını belirtir. Söylenmek istenenin daha çok vurgulanması sonucunda ünsüzlerin türediği görülmektedir (Eckmann, 1953: 313). Eckmann, “Türkçede D, T, ve N Seslerinin Türemesi” isimli makalesinde de ünsüz türemelerine değinmiş bu tür ünsüzlerin türemesinin sebebini daha çok sesin boğumlanma hareketiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Yazar, ünsüz türemesinin pek çok sebebinin olduğunu söyler özellikle sözcük sonunda “t” ünsüzünün türemesinin sebebini sözcük sonundaki “n, p, s” ünsüzlerinin fazla kuvvetli telaffuzunda aramak gerektiğini belirtir ve şu örneği verir: *sapan > sapant* (Eckmann, 1988: 11).

Ahat Üstüner, sözcüklerin anlamını güçlendirmek için yapılan vurgu sonucu bazı ünsüzlerin türediğini aslında bu tür türemelerin pekiştirme düşüncesinden kaynaklanan ses olayı olduğunu belirtir (Üstüner, 2003: 74).

Cümle içinde kullanılan bir sözcükte vurgu yapmak, dikkat çekmek veya pekiştirme amaçlı ünsüzlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Türkçede pekiştirmeye bağlı olarak ortaya çıkan türeme, ünsüz türemesinin sebeplerinden biridir.

7.1.4. Ünlü Uzaması

Türkçede pekiştirmek için yapılan vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkan ses olaylarından biri de ünlü uzamasıdır. Özellikle konuşma sırasında anlamı belirginleştirmek, kuvvetlendirilmek istenen sözcüklerde vurgu artırılmakta ve böylece hecelerdeki ünlüler uzatılmaktadır. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri isimli eserinde “Duyuş Vurgusu” başlığı altında şunları yazar: “Derin bir duyguyu anlatmak için sözün bir hecesini şiddetle, hatta çok şiddetle vurgularız. Buna duyuş vurgusu (accent affectif) deriz: *ya’’zzık, güze’’l, çı’’k dışarı, o’’f, Ma’’hvoldu adam.*” (Banguoğlu, 1986: 122).

Mustafa Özkan, Türk Dili isimli eserinde “Dilimizde bir fikri önemle belirtmek, anlatıma güç ve aşırılık vermek için söz içinde kimi heceleri kuvvetle vurgularız. Bu vurgu sırasında hecenin ünlüsü uzatılır.” -der ve şu örnekleri verir:

Eyvâh, ne yer ne yâr kaldı.

Hîç aldırma.

Tâ uzaklardan (Özkan, 2001: 294).

Ahat Üstüner, “Türkçede ünlü uzamaları çoğunlukla pekiştirme amacıyla yapılan vurgunun etkisiyle meydana gelmektedir. Konuşma esnasında pekiştirilmek istenen kelimeler vurgulanmakta, böylece ünlüleri uzatılmaktadır. Ünlem ve yansıma sözler gibi yüksek vurguyla söylenen kelimelerde uzun ünlülere daha çok rastlanmaktadır.” (Üstüner, 2003: 80).

Daha çok konuşma sırasında anlamı belirginleştirmek, kuvvetlendirilmek istenen sözcüklerde vurgu artırılmakta ve böylece hecelerdeki ünlüler uzatılmaktadır.

7.2. Sözcüklerle Yapılan Pekiştirme

7.2.1. Sözcük Tekrarıyla Pekiştirme

Sözcük tekrarıyla yapılan pekiştirme de Türkçenin önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Tekrar, ikileme, yenileme, ikiz sözcükler ve benzeri terimlerle karşılanan bu pekiştirme ile ilgili bir hayli çalışma yapılmıştır. Türkçenin en eski metinlerinden itibaren kullanılan ikilemeler günümüzde de Türkçenin bütün lehçelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. İkilemeler cümle içinde anlamı kuvvetlendirmek ve sürekliliği sağlamak gibi fonksiyonları üstlenmektedir. Biz

ikilemelerin tanımını vererek bu çalışmaları şöyle özetleyebiliriz. Hüseyin Durgut ikilemeler için şu tanımı yapar: “Aynı kelimenin veya yakın ya da zıt olan aynı türden iki kelimenin arka arkaya kullanılarak bir kelime gibi anlam ifade etmesine ikileme denir.” Durgut, cümlede anlamı güçlendirmek, çokluk ve devamlılık ifadesi sağlamak amacıyla ikilemelerden zaman zaman faydalandığını belirtir (Durgut, 2004: 805).

Hüseyin Durgut “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler” isimli bildirisinde bu konuya değinmiş; Eski Türkçe’den itibaren ikilemelerin kullanıldığını ifade eder ve şu örnekleri verir: *bet beniz, boy pos, börtü böcek, çoluk çocuk, eğri büğrü, ev bark* (Durgut, 2004: 807).

Muharrem Ergin, “aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime grupları” şeklinde ikilemeleri tanımlar. Ergin, isim, sıfat, zarf ve gerundiumların tekrarlara el verişli olduğunu, ancak zamirlerin tekrara elverişli olmadığını ifade eder (Ergin, 1980: 77). Ergin, tekrarların başlıca üç fonksiyonu olduğunu belirtir: 1. Kuvvetlendirme. 2. Çokluk. 3. Devamlılık. Ergin, “bir tekrar o tekrarı meydana getiren kelimenin manasını kuvvetlendirmek için” yapıldığını *kara kara gözler* örneğinde karalığın kuvvetli olduğunu belirtmektedir (Ergin, 1980: 377).

Vecihe Hatiboğlu, Türk Dilinde İkileme isimli eserinde ikilemelerin genel özellikleri, türleri, görevleri, anlamları ve kullanımları üzerinde geniş bilgi vermiştir. Hatiboğlu, eserinde ikilemeleri şöyle tanımlamıştır: “İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” Başka bir ifadeyle ikileme, aslında bir psikoloji ve müzik olayıdır. İkileme şiire, düz yazıya, anlatıma güç, aydınlık katan, güzellik ve ahenk sağlayan ve ancak bazı ozanlar ve yazarlarca sezilmiş bir sırdır (Hatiboğlu, 1981: 9). Hatiboğlu, bu kapsamlı çalışmasında “Anlam Bakımından İkilemeler” başlığı altında şu bilgileri sıralar: Bunlar: 1. Anlamı pekiştirme. 2. Anlamı güçlendirme. 3. Anlamı obartma. 4. Anlamı çoğaltma. Yazar özellikle “Anlamı pekiştirme” başlığı altında ikilemelerin başlıca amacının anlamı pekiştirmek olduğunu belirterek şöyle devam eder: “Çok, pek, fazla, gayet gibi sözcüklerin belirttikleri kavramla ikilemenin anlamda sağladığı güç, pekiştirme bakımından ölçülemez. *Öbek öbek çiçekler, demet demet güller, salkım salkım üzümler, deste deste para* yahut *güzel mi güzel, temiz mi temiz*, gibi ikilemelerle sağlanan kavramlar ‘çok’ ve benzeri sözcüklerle sağlanamaz.” (Hatiboğlu, 1981: 55). Vecihe Hatiboğlu, Türkçenin Sözdizimi isimli eserinde de bu konuya değinmiş ve görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “İkilemenin bir amacı da anlamı

güçlendirme, kuvvetlendirmedir. Sözcük tekrar etmekle anlam tekrar edilir ve böylece anlamda pekiştirme, güç sağlanır, kavramın da değeri genişler artar. İkileme tek sözcüklerin anlam sınırlarını zorlayarak anlatıma esneklik verir.” (Hatiboğlu, 1972: 91).

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde: “Aynı yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi” şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 1992: 82).

Yukarıda yapılan tanımlarda da görüldüğü gibi ikilemelerin genellikle aynı, yakın ya da zıt anlamlı sözcüklerin tekrar edilmesiyle oluştukları ve tek kelime gibi anlam kazandıkları anlaşılmaktadır. İkilemeler cümle içinde parçalanmaz tek öge olarak değerlendirilir. Türkçede anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, cümlede çokluk, devamlılık ve abartma ifadesi göstermek, dilde güzellik ve ahenk sağlamak için çeşitli ikilemeler kullanılmaktadır (Durgut, 2004: 806).

Araştırmacılara göre m’li ikilemeler Arap dilinin etkisiyle Türkçeye girmiş ve XI. yy. dan sonra yazılı kaynaklarda görülmeye başlanmıştır. Bazı araştırmacılar ise, m’li ikilemelerin kurallı olduğunu hatta “m” ile başlayan sözcüklere de “falan” sözcüğüyle bir işleme girdiğini savunmuşlardır. *Mavi falan, müzik falan.* M’li ikilemeler konuşma dilinde çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Demircan, 2001: 128).

Söz tekrarlarının Türkçedeki oluşumu çok eskilere dayanmaktadır. Bilindiği gibi Türk dilinde Orhun Yazıtlarından itibaren sözde ahenk oluşturmak, anlatımı daha da çarpıcı ve etkili kılmak için söz tekrarları kullanılmıştır. *Ėb bark* (Ev bark) (BK D 32). *Begler bodun* (Beyler ve halk) (KT G 10). *Yabız yablak* (Sefil ve perişan) (KT D 26) *Yok ıgañ* (Yok yoksul) (KT G 10) gibi tekrarlar çok sık kullanılmıştır. Orhun yazıtlarında ikilemeler fiillerde de görülmektedir. *Yañıl-yazın* (Yanılmak ve yoldan çıkmak) (BK D 16) *Biti-bedzet-* (Yazmak ve süslemek) (BK GB) (Tekin, 2003: 195).

Hem nesirde, hem şiirde, hem de konuşma dilinde, anlatımı kuvvetlendirerek güç, aydınlık katmak ve ahenk sağlamak için zaman zaman tekrarlarla baş vurulmuştur. R. R. Arat’ın Eski Türk Şiiri isimli eserinde Eski Uygur Türkçesinde ikileme şu şekilde görülmektedir: *birin birin asmışlarķa- bir tek köni yol kökidü birip- birtemlig tusķa tegürdeçi.* (Teker teker yollarını şaşırılmışlara bir tek doğru yolu gösterip, biricik karşılığa ulaştırıcı.) (Arat, 1991: 365).

Hasibe Mazıoğlu, “Necati’nin Şiirlerinde Türkçenin Zenginliğı”, isimli bildirisinde tekrarlar ve ikilemeler üzerinde durur, bunların Türkçenin yaratma gücünü

gösterdiğini; aynı zamanda bunların beyitlerin anlamını pekiştirdiğini ve zenginleştirdiğini ifade eder.

Mazıoğlu, Necati'nin, şiirlerinde birçok tekrar ve ikileme tespit etmiştir. Biz sadece birkaç örneğini vermekle yetiniyoruz.

Kulundur meh kapunda ac eger tok

Ne lâzım söylemek kul eksük artuk

Sen turur isen servsin oturur isen gül

Varub has u hâr ile sakın turma oturma

Bu cefâdan ki kadeğ azgın öpen döne döne

Nâr-ı gayretde kebâb oldu ciger döne döne (Mazıoğlu, 1996: 107).

İsmail Ünver “İkileme’lerle Yazılmış Dört Gazel” isimli makalesinde XVI. yüzyıl nazire mecmualarından Pervâne Beg Mecmû’ası’nda Âhî, Sebzî, Dürrî, Kandî’den aldığı dört gazelin “özellikle ikilemeler kullanmak için yazıldığını” belirtir. Yazar, “şairler bu yolla söyleyişi ve anlamı güçlendirmek, pekiştirmek ve ahengi artırmak istediklerinde” bu yola baş vurduklarını belirtir. Biz her gazelden sadece bir beyit veriyoruz:

Bu kanlu kanlu yaşumdan revân olup göz göz

Bu çeşme çeşme akan cûybârı gördüñ mi (Âhî)

Düşüp ayağıña yoluñda hâk olanlardur

Tozup tozup göge ağın gubârı gördüñ mi (Sebzî)

Taraf taraf arayıp yanına düşer sünbül

Çemen çemen arar ol gül-ızârı gördüñ mi (Dürrî)

Parıl parıl tutuşur nâr-ı şevk ile Kandî

Yalap yalap yanan ol şem’vârı gördüñ mi (Kandî) (Ünver, 1988: 291).

Tâhir Ken’ân’ın, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde de şu örnek yer almaktadır:

Gerek cevrinle mahzûn et, gerek lûtfunla kıl mesrûr

Gerek ağlat gerek güldür, efendimsin, efendimsin! (Münîf Paşa) (Karahana, 2004: 139)

Tahsin Banguoğlu, ikilemelerden bahsederken “bunlar kapsadıkları kelimelerin anlamını berkitme, renklendirme, tasvir, çeşitlendirme gibi özellikler kazanmış bulunurlar.” diyerek sıfat ve zarf ikilemeleriyle yapılan pekiştirmelere değinir: Berkitme sıfatları: *iri iri kestaneler. Yörük yaylasında süt bakır bakır*. Berkitme zarfları: *Az az düzeltmek, adım adım izlemek* (Banguoğlu, 1986: 512).

İkilemeler veya tekrarlar adı altın yapılan çalışmalarda anlamı kuvvetlendirmek söze güç katmak amacıyla tekrarların yapıldığı anlaşılmaktadır. Türkçede anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, cümlede çokluk, devamlılık ve abartma ifadesi göstermek, dilde güzellik ve ahenk sağlamak için çeşitli ikilemeler kullanılmıştır.

7.2.2. Zarflarla Pekiştirme

Türkçede az da olsa zarflarla pekiştirme yapılmaktadır. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri'nde zarfları anlatırken “Berkitleme Zarfları” başlığı altında konu ile ilgili şunları anlatır: “Önüne geldikleri sıfat ve fiillerde vafın, ya da kılışın yoğunluğunu salt olarak arttıran zarflara berkitme zarfları (adverbe intensiv) diyoruz. *Büsbütün haksız. Besbelli unutmuş. Dosdoğru yürürsün.*” Banguoğlu, zarflarla yapılmış ikilemeleri anlatırken de “zarflar da diğer sözcüklerde olduğu gibi ikileme ile berkitilir. *Yavaş yavaş toparlandım. Tane tane soydu.*” (Banguoğlu, 1986: 376).

Zeynep Korkmaz'ın, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “Pekiştirme Zarfı” maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: Üzerine pekiştirme eklerinden birini alarak öüne geldiği sıfat veya fiilin nitelik veya kılışını yoğunluğu bakımından pekiştiren zarf. Pekiştirme sıfatları gibi kurulan pekiştirme zarfları yanında, ikileme şeklinde kurulan zarflar da pekiştirme görevini yerine getirirler: *Dışarda ister kış bir sonbahar gibi ılık geçsin, kânunlar içinde kızcıklar sapsarı donanım asmalar filiz versin... Beyazıt camii ramazan sergisinde, yavaş yavaş, adım adım, gıcır gıcır dolaşır, yudum yudum, nefes nefes, bakış bakış haz alırken görmeliydiniz* (Korkmaz, 2007: 176).

Nesrin Kaya “Türkçe’de Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri” isimli makalesinde zarfların cümlelere kattığı çeşitli anlamlar üzerinde durur ve Türkiye Türkçesinde zarfların çeşitli pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir (Kaya, 2006: 89). Araştırmacı, “Pekiştirme Bildirme” başlığı altında “Bildirme kipinde çekimlenmiş fiiller, cümlede verilmek istenen öznel iletiye göre zarflar ile kullanım alanına çıkmış, öznel çıkarım üzerinde yoğunlaşan bir anlam kazanmışlardır. Bu kullanımlar, betimleme işlevinin yanı sıra öznenin ya da anlatıcının cümlede anlatılan olaya karşı tutumunu yansıtan anlatım, toplumsal ve çağrı işlevlerini yerine getirirler.” diyerek zarfların fiille birlikte pekiştirme anlamında nasıl kullanıldığını anlatmış ve şu örnekeri vermiştir:

Hele bizdeki prensiplerden öylesine iğreniyor.

Üstüne başına hiç bakmıyor.

Ayşe'nin yaptığı resim o derce güzelmiş ki görenler bayılmış.

Genç kız, sık kıyafetiyle olağanüstü görünüyordu (Kaya, 2006. 92).

Aşağıdaki örnekte ise, geçmiş zaman kipi birkaç sözcük ile pekiştirilmiş ve cümleye bir sitem anlamı yüklemiş; böylece cümle betimleme, anlatım, toplumsal işlevlerinin yanı sıra çağrı işlevine yönelik bir anlam yoğunluğu kazanmıştır. *Amma da uzattın artık!* (Kaya, 2006: 93).

7.2.3. Sıfatlarda Pekiştirme

Türkçede hece tekrarıyla yapılan pekiştirme oldukça eskidir. Uygur metinlerinden itibaren bu tür pekiştirmelere “k1pk1z1l= k1p+k1z1l” örneğinde olduğu gibi rastlanmaktadır (Hatiboğlu, 1973). Ahmet Cevat Emre, konu ile ilgili şunları söyler: “Türkçede sözün duygusallık kuvvetini belirten, vurguya benzer başka bir fonetik unsur daha vardır, tonlama (konuşmada sesin duyguları belirtecek biçimde çıkması) adını alır. Pekiştirme için olan katmerleme hecesi bu duygusallık tonlamasına çok elverişlidir: Kapkara, koskocaman bir kafa” (Emre, 1945: 94).

Kaşgarlı Mahmut'un Divanı'nda da bu konu çok ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Kaşgarlı, kendi dönemine göre çeşitli mukayeseler yaparak özellikle renk adlarında pekiştirmelerin nasıl yapıldığını belirtir. Bazı lehçelerde pekiştirme seslerinin değişik şekilde kullanılması Kaşgarlı tarafından detaylı bir şekilde izah edilir. Kaşgarlı, pekiştirmelerin belli bir kural dahilinde yapıldığını o dönemde şöyle anlatmaktadır:

“ep” bir pekiştirme ve vurgulama edatıdır. Bir şeyin güzelliğini, iyiliğini pekiştirerek söylemek için *ēp edgü nēng*. (Çok çok iyi bir şey denir.) (Erdi, 2005: 260).

“üp”: Renkler için kullanılan bir pekiştirme edatıdır. *Üp üreng* (Bembeyez-saf beyaz) (Çigil lehçesinde) (Erdi, 2005: 637).

“köm”: Kurşuni rengi pekiştirmek için kullanılan bir edat. *Köm kök* (Derin kurşuni) (Oğuz lehçesi). Diğer Türkler *Köp kök* der (Erdi, 2005: 322).

“köp”: *Köp neng*. (İç içe geçmiş, birbirine dolanmış herhangi bir şey. *Köp saç*. (Gür saç). Bir atasözünde şöyle geçmektedir. *Köp söğütke kuş konar, körklük kişiye söz kelir*. (Kuşlar gür söğüde konar, veya benzer bir biçimde söz (aşk mektubu) hep güzel ve çekici kadına gelir.) Bu atasözü *yığaç uçınga yel tegir, körklük kişiye söz kelir* (Ağacın dalları rüzgârda sallanmaktan geri durmaz, veye buna benzer biçimde çekici

kadın da söz (aşk mektubu) almaktan kaçınmaz-buna karşın namusunu korumalıdır biçiminde de söylenir) (Erdi, 2005: 324).

“tes”: Oğuzlar yuvarlak bir şeyi betimlerken aşırı vurgu yapmak isterlerse *tes tegirme* derler. Bu kullanım kurala aykırıdır. Türk lehçelerinin çoğunda kural, renkler ya da bir şeyin özellikleri anlatılırken pekiştirme yapılmak istendiğinde sözcüğün ilk yazıcının alınması ve bunun p’yle birleştirilmesidir; ancak Oğuzlar m’yle birleştirir. Örneğin Türkler “derin kurşunu” rengini anlatmak için “köp kök” derken, Oğuzlar “köm kök” der. “kök” (kurşunu) anlamına gelir. Türkler, ilk yazacı “k” alır ve bunu “p” sesiyle birleştirerek, pekiştirme sıfatı olarak “köp” derler, daha sonra rengin adını “kök” söylerler. Oğuzlar, p’yi m’ye çevirerek “derin kurşuni” için “köm kök” derler. Türkler “sarı”ya sarıg, açık sarıya “sap sarıg” derler. “s” alınmış ve pekiştirme sıfatı oluşturmak için p’yle birleştirilmiş ve sonra arkasına rengin adı eklenmiştir. Boş yere, açık araziye “yazı” denir. Betimlemeyi pekiştirmek için “yap yazı” (geniş bir açık arazi) denir. Bütün pekiştirmeler bu kurala göre yapılır. Ancak p’nin s’ye dönüştürülmesine ilişkin bir kural yoktur (Erdi, 2005: 556).

Pekiştirme yapılırken sözcüklerdeki ünsüzler çok önemlidir. Yukarıdaki “köm kök” örneğinde olduğu gibi eğer sözcük tek heceli ise, az sesli sayılır. Bu durumda dikkatleri anlama çekebilmek için, sözcüğün sesine ses katmak, sözcüğü bol sesli duruma getirmek gerekir. Özellikle tek heceli sözcüklerin çoğu süreksiz ünsüzle bitmektedir. “boş, dik, yaş” gibi sözcükler pekiştirilirken “p” ünsüzü yeterli sayılmadığı için “m” gibi yine patlayıcı, bol sesli bir ünsüze ihtiyaç duyulur. “bomboş, dimdik, yamyaş” (Hatiboğlu, 2005: 19). Fakat pekiştirmede en çok “p” sesinin kullanıldığını da unutmamak gerekir. Çünkü “p” sesinde, öteki seslerin çoğuna ters düşen bir özellik vardır. “p” ünsüzü, patlayıcı olması dolayısıyla dikkatleri çeker, kesik, süreksiz bir ses vermesiyle de belirli bir durak yapar. Bu patlama ve durakla dikkatler sözcüğün anlamındaki güce çekilmek istenir (Hatiboğlu, 1973: 23).

Ayrıca Divan’da “ap” maddesinde “ap ak” (Çok saf bir beyaz) şeklinde (Erdi, 2005: 145); yeşil maddesinde “yaşıl” Herhangi bir şeyin yeşil olanı (parlak yeşile) “yap yaşıl” denir ve bu sözcük, söz uzatımıyla “yaşıl yoşul” biçiminde de kullanılır biçiminde yer almaktadır (Erdi, 2005: 671).

Eski gramer kitaplarımızda da pekiştirme sıfatları hakkında çeşitli açıklamalar yer almaktadır. Tâhir Ken’ân’ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde Tekid maddesinde şu açıklama yer almaktadır: “*Basbayağı, upuzun, apâşikâr, kıskıvrak* ve

sâire gibi bazı sıfatın ilk harfini nazar-ı dikkate alarak birtakım manasız lâfızlarla terkîbi te'kîd içindir.” (Karahana, 2004: 244).

El-Kavânînu'l-Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de: “Hemze'yi bâ'ya dönüştürüp beyazın pekiştirilmesinde “appak” demişler. Aslında “apak” olmalıdır. Hemze, bâ'ya dönüştürülmüş, sonra da asıl olan bâ'ya idgam edilerek “appak” hâline sokulmuştur. Bâ ise mim'e dönüştürülerek maviliğin pekiştirilmesinde “kömkök” denilmiştir. Aslında “köpkök” olmalıydı. Yine yeşilliğin pekiştirilmesinde “yamyaşıl” denilmiştir. Aslında “yapyaşıl” olmalıydı. Kırmızılığın pekiştirilmesinde “”kıpkızıl, siyahın pekiştirilmesinde “kapkara” denilmiştir. Renklerin pekiştirilmesinde kural; renk isminin ilk harfinin yanındaki ünlü ile birlikte alınarak sonuna bir “b” getirilmesi ve renk isminin aynen söylenmesidir.” (Toparlı, 1999: 3).

Jean Deny: “Sıfatların manalarını sağlamlaştırmak, için bunlar ya bütün tekrar edilir veya sıfattan evvel o sıfatın ilk hecesindeki birinci konsonla vokal alınarak buna ikinci konson olmak üzere r, s, m, p den biri eklenmekle vucuda gelen hece getirilir.” Eseri Türkçeye çeviren Ali Ulvi Elöve de bu konu ile ilgili görüşlerini şöyle anlatmaktadır: “Bu hâdise bir ekin başa gelmesidir ki, bu bir ön ek “prefixe” dir. Her ek gibi bir manası yoktur. Eklendiği kelimeye yeni bir mana (tekit) vermek itibariyle diğer son ek “suffixe”ler gibidir. İkinci vokallerden hangisinin ekleneceğini kullanış tayin eder.” (Deny, 1941: 231). Ömer Naci Soykan, Arayışlar (Felsefe Konuşmaları -1) isimli eserinde “Türkçe son ekli bir dildir; Türkçede ön ek yoktur. “yemyeşil, sapsarı” vb. ön ekli görünenler, ön ek değil, bir tür yinelemeye uğramış sözcükler” olduğunu belirtir (Soykan, 2003: 86) Ömer Demircan, Vecihe Hatiboğlu ve diğer araştırmacılar da bu yönde görüş beyan etmektedirler. Türkçedeki bu pekiştirme heceleri batı dillerinde olduğu gibi gerçekten her sözcüğün önüne eklenebilen ön-ek (prefixe”) ler değildir. Türk dili garmerlerinde zaman zaman bu tür terim kargaşaları ortaya çıkmaktadır. Aslında her dilin sözcük, cümle, ek yapısını, o dilin kendi yapısına göre incelenirse daha iyi anlaşılır. Başka bir dilin yapısına göre bakıldığında çeşitli zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bir dili anlamak için önce o dilin şekil yapısına daha sonra anlamına bakmak gerekir (Soykan, 2003: 109).

Pekiştirme Türkçenin, anlatım gücünü artırmak için yarattığı yöntemlerden biridir. Sıfatlarda pekiştirme genellikle ilk hecenin ikilenmesiyle meydana gelmektedir. Ancak dilde meydana gelecek tutukluğu ve konuşmada güçlüğü gidermek için sözcüğün ilk hecesi uygun bir şekilde değiştirilmektedir. İlk heceye eklenen sesler de aslında

sözcükte bulunan bütün sesleri gölgede bırakacak seslerden seçilmektedir. Böylece dikkat anlama çekilmiş olur ve anlam yoğunlaştırılmış olur (Hatiboğlu, 1973: 11).

Berke Vardar'ın Dilbilim Terimleri Sözlüğü isimli eserinde “pekiştirmeli” maddesinde “Kökün belirttiği özelliği arttırıcı nitelik taşıyan ek almış ad, sıfat, belirteç ya da eylemler için kullanılır.” şeklinde bilgi yer alır (Vardar, 2002: 159).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde (Başa Hece Eklenmesi-Sıfatlarda Pekiştirme-) başlığı altında bu konuyu işlemiştir (Üstüner, 2003: 80-86). Üstüner, sıfatların özellikle renk adlarının başına hece eklenmesiyle oluşturulan pekiştirilmiş sıfatların Türkçede sıkça görülen bir anlatım şekli olduğunu belirtir. Sıfatlarda pekiştirme genellikle “m, p, r, s” seslerinin bir sözcüğün ilk hecesine eklenmesiyle oluşturulmaktadır. Ünlü ile başlayan bazı sözcükler pekiştirilirken ünsüz ikizleşmesinin ortaya çıktığı “appak” gibi örneklerde görülmektedir. Üstüner, sıfatlarda pekiştirmeyi ses ilavesiyle yapılan bir pekiştirme türü olduğunu belirtir (Üstüner, 2003: 86).

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’de “Pekiştirilmiş Kelime” başlığı altında şu bilgileri verir: Türkçede ad, sıfat ve zarf soylu sözlerin açık veya kapalı ilk hecelerinin p, m, r, s ünsüzlerinden biriyle kapatılması ve meydana gelen hecenin, o kelimenin başına eklenmesiyle, benzer hecelerin tekrarı esasına dayanılarak kurulan ve bu yolla ilgili olduğu adın veya fiilin taşıdığı anlamı yoğunluk bakımından güçlendiren kelime: *bambaşka, büsbütün, sımsıkı, kıpkırmızı, kupkuru*.

Pekiştirilmiş kelimelerde anlamı daha da güçlü kılmak için ek yığılması olayında görüldüğü gibi, pekiştirme öncesi ile asıl kelime arasında bir (a) ünlüsü daha eklenir: *sap-a-sağlam, çep-e-çevre*. Buna “Pekiştirme Ünlüsü” denir (Korkmaz, 2007: 173).

Ömer Demircan, Türkçenin Ezgisi isimli eserinde pekiştirmeyi sıfat ve zarf gibi niteleyici sözcüklere uygulanan bir “yarı-ikileme” sayar. Yazar, pekiştirici parçayı anlamsız saymaz. Sözcük köküne “çok, -sız, tam, uygun” vb. anlamlardan birini kattığını belirtir (Demircan, 2001: 86).

Vecihe Hatiboğlu, Pekiştirme ve Kuralları isimli eserinde pekiştirmeyi bir tür ikileme sayar. İkilemelerde genellikle iki sözcük belli kurallara göre yan yana getirilerek ikilenir veya tekrar edilir. Sıfatlarda ise, hece ikilenir veya tekrarlanır fakat aynı hecenin tekrarından doğacak sakıncadan kurtulmak için hecenin bir pekiştirme ünsüzüyle kapatılarak değişik bir biçimin ortaya konulduğu görülmektedir (Hatiboğlu, 1973: 7). Bu durumda pekiştirilmiş sözcüklere türemiş sözcük denilemeyeceği gibi, birleşik sözcük de denilmez. Bu tür pekiştirmeler Türkçenin kendine has bir özelliğidir.

Yukarıdaki araştırmacıların çalışmalarında sıfatlarda kullanılan pekiştirme için “ek, hece, başa eklenen hece, ön ek, pekiştirme eki, yarı-ikileme, vurgulama edatı, manasız lafızlar” gibi isimler kullanılmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, Pekiştirme ve Kuralları isimli eserinde Türkçedeki pekiştirmeler için şöyle demektedir: “Pekiştirme olayında kullanılan heceye ne pekiştirme eki, ne de önek denilebilir. Çünkü pekiştirme eki denilebilecek, belirli biçimde bir ek kullanılmamaktadır. Her pekiştirmeli sözcüğün kendi ünsüz veya ünlülerinden pekiştirme hecesi kurulur ve böylece sözcüğün kendine özgü bir pekiştirme hecesi ortaya çıkar. Bu bakımdan bir sözcüğün pekiştirme hecesi başka bir sözcüğe uygulanamaz, aktarılamaz ama rastlantılarla benzer biçimde görünebilir.” (Hatiboğlu, 1973: 28).

Yukarıdaki açıklamalara göre anlamı pekiştirmek, anlatımı güçlendirmek için sözcüklerin belli ünsüzlerle pekiştirilmesi Türkçede belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu yüzden bu eklere pekiştirme ekleri demek daha doğru olur diye düşünüyoruz.

Yazılı belgelerle takip ettiğimiz dönemden itibaren Türkçede görülen bir pekiştirme türüdür. Başa hece eklemek şeklinde yapılan bu pekiştirme türü oldukça yaygındır. Daha çok “m, p, r, s” seslerinin bir sözcüğün ilk hecesine eklenmesi şeklinde yapılan bir pekiştirmedir. Türkçede pekiştirme veya kapatıcı seslerin çok olması söyleyişe bir ahenk ve akıcılık sağlar.

7.2.4. Pekiştirilmiş Eylemler

Eylemlerin önüne çeşitli sözcük grupları gelerek meydana gelen bir pekiştirme şeklidir. Daha çok ikilemeler şeklinde görülen bu pekiştirme türü fazla yaygın değil. Tahir Nejat Gencan, “Pekiştirilmiş Eylemler” başlığı altında “pekiştirme örneklerine benzer sözlerin yinelenmesiyle eylemlerin de pekiştirildiğini” belirtir ve şu örnekleri verir:

Ter ter tepinmek, süzüm süzüm süzülmek, inim inim iniliyor, sürün sürün sürünsün!

Zıp zıp zıplasın...

Gencan, “kendi kökünden olmayan yansıma değerli yakıştırmacalarla da eylemlerin pekiştirildiğini” belirtir:

Zangır zangır titremek

Bıcır bıcır konuşmak

Kıs kıs gülmek

Zavallı çocuğu horum horum horladın.

Fiiller çeşitli biçimlerde yinelemelerle de pekiştirilir. Bu tür kullanımlarda anlama abartı katılmış olur.

Çocuk saatlerce ağladı da ağladı (Gencan, 2001: 208).

Vecihe Hatiboğlu, Türkçenin Sözdizimi isimli eserinde “Yüklemin Pekiştirilmesi” başlığı altında şu bilgileri verir: “Yüklemin pekiştirilmesi daha çok “de” bağlacısıyla sağlanır ve çok defa aralıklı ikileme biçimindedir: *Sanatçılar coştı da coştı. Gördü de görmezlikten geldi. Yazık oldu öğrenciye, çok çalışkandı da. Ben gideyim de siz arkadan gelirsiniz* (Hatiboğlu, 1972: 105).

Gönderilen elbisenin biçimini hiç beğenmedim, berbat mı berbat! (Korkmaz, 2003: 1191).

Fazla yaygın olmasa da Türkçede görülen bir pekiştirme türüdür. Daha çok ikileme şeklinde yapılmaktadır. Bazı araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda pekiştirilmiş eylemler başlığı altında bu tür pekiştirmeye değinmişlerdir.

7.2.5. Zamirlerle Yapılan Pekiştirme

Bir cümlede içinde aynı anlama gelen iki zaminin kullanılması veya zamirle birlikte bir şahıs ekinin de kullanılması anlatılmak istenen düşüncenin kuvvetlendirilmesi, anlamın pekiştirilmesi içindir. Pekiştirme ile ilgili bu temel düzen göz önüne alındığında zamirlerin çoğu zaman ifadeyi güçlendirmek için kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Muharrem Ergin: “Dönüşlülük zamirleri asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mânâ bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridirler. Bunlar “asıl, öz” mânâlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibarettir. İyelik eki alarak teklik ve çokluk birinci, ikinci, üçüncü şahısların özlerini, asıllarını, kendilerini ifade eder, böylece zamir olarak şahısları temsil ederler. Bugün dönüşlülük zamirleri kendi kelimesidir. İyelik eklerini alarak kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri şeklinde bütün şahısları karşılar.” (Ergin, 1980: 272).

Et-tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye isimli eserde bu konu “Özgür kelimelerle yapılan pekitmeye örnek, bu özneyi pekitmek içindir; Fiilin başkası

tarafından değil, ancak bundan çıktığını bildirir: *Bi turdu özi, bi ketti kensi, bi keldi kendi* gibi ki (Bey kendi durdu, bey kendi gitti, bey kendi geldi) demektir. Belirtisiz, mutlak olarak pekitilir: *Bir kiçi turdu özi* (Bir kişi kendisi durdu.) şeklinde yer almaktadır (Atalay, 1945: 119).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme-Dönüşlülük Zamirleri” başlığı altında “ben” şahıs zamiri ile kendim anlamına gelen “özüm” dönüşlülük zamirinin eski Türkçede pekiştirme amaçlı olarak birlikte kullanıldığını belirtir. *Ben özüüm tabgaç iliñe kıluntum* (Ben kendim Çin egemenliği döneminde doğdum.) (T 1), *Men özüüm kagan olurtukum üçün...* (Ben kendim hakan olarak tahta oturduğum için...) (BK D 3) (Tekin, 2003: 123). *Ben özüüm, bilge tuñyukuk, kazganmasar* (Ben kendim, Bilge Tunyukuk, başarılı olmasaydım....) (T 59) (Tekin, 2003: 197).

Leyla Subaşı Uzun, Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, isimli eserinde sadece “Tonyukuk metninin tamamında 1. tekil kişi zamiri beş kez “özüm” sözcüğüyle pekiştirilmiş olarak kullanıldığına” dikkat çekerek yukarıdaki örneklere ilave olarak *kağanım (ben) özüüm bilge tonyuquq ötüntük ötüñçümin eşidü berdi.* (Kağanım (benim kendimin), Bilge Tonyukuk’un arz ettiğim ricamı dinlemek lutfunda bulundu.); *Türk kağanıñ türk bodunuğ ötüken yerke ben özüüm bilge tonyuquq kelürtüm.* (Türk kağanını, Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tonyukuk, getirdim) örneklerini verir. Araştırmacı, “Bunda metinde anlatılan olaylar içinde, Tonyukuk’un rolü ve konumunun vurgulanma isteğinin bir göstergesi” olduğunu belirtir (Uzun, 1995: 40). Yazar, “Tonyukuk metninde 1. tekil kişi zamirinin dönüşlülük zamiri ögesiyle pekiştirilmiş kullanımlarında açıkça görülmektedir. Bu kişi zamirleri odaklama amacıyla kullanılmakta ve metinde anlatılan olay ya da durumlar içinde anlatıcının kimliğinin, rolünün ve eylemlerinin önplana çıkartılmasını sağlamaktadır.” (Uzun, 1995: 137). Birinci örnekte yer alan “ötünçümin”de yer alan iyelik ekinin önceki tümcelerin tamamına yaptığı gönderim ile eski bilgi, metinsel bütünlük içinde doğrudan pekiştirilmektedir. Böylece pekiştirme amacıyla sözcük, öbek ya da tümce yinelemesine baş vurulmamasına gerek kalmıyor ve metnin uzaması engelleniyor. İyelik eki, zamirler için daha önce söz konusu edilen odaklama durumunun pekiştirilmesine ve anlatıcının kimliğinin belirginleştirilerek önplana çıkarılmasına doğrudan ekti, bu maksatla kullanıldığı dile getirilmektedir (Uzun, 1995: 52). İlk yazılı belgelerimizden itibaren zamirlerin böyle bir kullanımı aslında anlamı kuvvetlendirmek ve pekiştirmek için baş vurulan bir anlatım biçimidir. Bu örneklerde sanki lüzumsuz görev için aynı anlamda iki

zamir kullanılmış gibi görünebilir. Böyle bir kullanım anlamı pekiştirmekte, ifadeye güç katmaktadır.

Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü isimli eserde “pekiştirmeli özne” maddesinde “Türkçede dönüşlülük adlı kullanılarak pekiştirilen özne: *Bu işi ben kendim yaptım. Böyle olmasını siz kendiniz istediniz.*” şeklinde yer almaktadır (Hengirmen, 1999: 305).

Jean Deny, iyelik grubundan bahsederken bu gruptaki şahıs fikrinin iki unsurla belirtildiğini, “benim evim, senin evin” örneklerinde olduğu gibi, dolayısıyla şahıs ifadesinin bu şekilde kuvvetlendirildiğini belirtir. Deny: “Bunlarda şahıs fikri, birincileri şahıs zamirlerinden ikincileri mülkiyet lâhikasından ibaret olmak üzere iki defa ifade edilmiş olduğuna göre, bu ifadeler haşivli (lüzumsuz) olup şahıs daha ziyade tekit etmek istedikleri zaman, ancak o vakit kullanıldığını” ifade etmektedir (Deny, 1941: 746).

Tahsin Banguoğlu, kişi zamirlerinin kullanılış özelliklerini anlatırken şunları ifade eder: “bazen bir öncül bir belirtme öbeği veya bir cümle içinde birkaç zamir tarafından temsil edilmiş bulunur. O zaman kişi zamiri o kavramı berkitme için kullanılmış olur. Bunlara pekiştirme zamiri deriz. *Evim* yerine *Benim evim*” (Banguoğlu, 1986: 359).

Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı’nda zamirlerle yapılan pekiştirmelere değinir ve şu bilgileri verir: “Bir şahıs zamirinin genetifi, ifâdeyi kuvvetlendirmek veya farklılığı belirtmek için kullanılır. *Bu meniñ köñlüm.* (Bu benim gönlüm), *Bir yıl seniñ teñriñniñ’ibâdetin kılalũ.* (Bir yıl senin tanrına ibâdet edelim.) (Eckmann, 2003: 63).

Şahıs zamirlerinin pekiştirilmesinde Farsça “hod” edatı da kullanılmaktadır. Jean Deny, “bir hükmü veya bir emri daha tesirli kılmak için “artık, hele” anlamında “hod” pekiştirici (tekidici) bir edat mahiyetindedir. *Ben hod, sen hod* (Deny, 1941: 289) Janos Eckmann, “hod, şahıs zamirleriyle birlikte, bir dönüşlülük zamiri olarak da kullanılır. *Mèn hod terbiyet kılıp edim* (Ben, onu kendim terbiye etmiştim.) öz veya öz hod “kendi” manasına gelir. *Öz hod ahvâlğa köre* (Kendi durumuna göre.)” (Eckmann, 2003: 87).

Pekiştirme görevinde kullanılan şahıs zamirlerinin anlamı, bunlarla birlikte kullanılan dönüşlülük zamirleri ile iyice güçlendirilir. Muharrem Ergin, “Dönüşlülük zamirleri asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mânâ bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridir. Bunlar “asıl, öz” mânâlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibarettir. İyelik ekleri alarak

teklik ve çokluk birinci, ikinci, üçüncü şahısların özlerini, asıllarını, kendilerini ifâde eder, böylece zamir olarak şahısları temsil ederler.” (Ergin, 1981: 272).

Tahsin Banguoğlu, dönüşlülük zamirlerini anlatırken şunları söyler: “Bu zamirler kim halindeyken doğrudan doğruya cümlelerin kimsesini temsil ederler ve onu pekiştirmiş olurlar. *Cevadı kendim karşılayacağım* örneğinde zamir “bizzat” anlamındadır. Kim halinde bir ad-takımında katılan oldukları zaman da pekiştirme işlevindedirler. Burada da zamir “öz” anlamında ve pekiştirme işlevindedir. İşte bunlara pekiştirme zamirleri deriz.” (Banguoğlu, 1986: 365).

Dönüşlülük zamirlerinin pekiştirme görevinde kullanılması eski belagat ve gramer kitaplarımızda daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Türkiye Türkçesinde dönüşlülük zamiri olan “kendi” sözcüğünün eski karşılığı “öz” sözcüğü de aynı görevde kullanılmıştır: “Te’kîd elffâz-ı mahsusa ile ise mesned ileyh te’kîd edilerek fiilin bizzat mesned ileyten sadır olduğu gösterilir. Meselâ *Sencer kendisi durdu*. Mukabilinde *Sencar durdu özi* denir. öz bile demek de caizdir. Burada bile sözcüğü “ma” manasına olup, kendisiyle kaim oldu, demek gibidir. *Bile* Arapçadaki “ba” manasına da gelir, o takdirde, *binefsen kaim oldu*, demek gibi oluyor (Caferoğlu, 1931: 182). Cengiz Alyılmaz Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “Pekiştirilmiş özne” başlığı altında “ben özüm (ben kendim)” örneğini vererek özüm” zamirinin ikinci defa kullanılmasının özneyi daha çok pekiştirme amaçlı olduğunu belirtir. ...*ben özüm kaganmasar...* (...ben, kendim kazanmasaydım...T 55) (Alyılmaz, 1994: 152). Dönüşlülük zamirleri isim tamlamalarında da aynı görevle, tamlayan unsur olarak kullanılırken anlamı pekiştirmektedir. Jean Deny, bu yapılar için sıfat tamlaması demektedir. Deny, “kendi kelimesi sık sık sıfat olarak da kullanılır; o zaman kendisinde mülkiyet eki bulunan bir isimden evvel gelir ve bunun gösterdiği manayı takviye (tekit) eder. *Kendi evim, kendi eli ile* (Deny, 1941: 202).

Zeynep Korkmaz’ın Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “Pekiştirilmiş Özne” maddesinde de benzer bilgiler yer almaktadır: Dönüşlülük zamirleriyle pekiştirilmiş özne: *Babur’un kendi hem yazar, hem tenkit eder. Ben kendim, talih yardım etmeseydi çoktan giderdim. Eşyalarını sen kendin götür* (Korkmaz, 2007: 174).

Ahmet Cevat Paşa’nın Belâgat-ı Osmâniyye isimli eserinde cümle içerisinde özne ile ilgili bir tereddüd, bir şüphenin meydana gelmesi durumunda özne durumunda olan şahıs zamiri yerine dönüşlülük zamirinin kullanıldığını ve böylece ifadeye bir kesinlik katıldığını, ifadenin daha belirgin hale getirilerek pekiştirildiği şöyle anlatmaktadır: “Müsnedün-ileyh (dayandırılan), bazen te’kîd olunur. Nitekim, setriyi bir

mâhir derzinin dikdiğini ifâde siyâkında, *Bu setriyi filân derzi dikti.* denilecek olsa, şâyet ki mecâzen anın şâkirdi dikmiş olmak, ma'nâsına haml oluna deyü mü'ekked olarak, *Filân terzi kendi dikti.* denilir. Kezâlik *Filân mektebin talebesi geldi.* denilse, ekser-i talebe murâd olmak muhtemel olduğundan mü'ekked olarak, *Filân mektebin talebesi kâffeten (hep) geldi* denir (Karabay, 2000: 35).

Şahıs zamirleri cümle içinde bir kavramı güçlendirmek anlamı pekiştirmek için de kullanılır. Türkçe cümlelerde yüklemden sonra şahsı belirten şahıs ekleri bulunduğu halde, bu kavramın cümlede şahıs zamirleriyle de belirtilmesi, işi yapanın özellikle vurgulanması düşüncesine dayanmaktadır. Jean Deny “bu tür cümlelerde şahıs zamirlerinin kullanılması, sadece şahsın gösterilmesinde ısrar edilmek dolayısıyladır. *Ben aldım. (Yani başkası değil, sadece ben), O hastadır. (Yani başkası değil, sadece o), Benim çantam. (Yani başkasının değil, sadece benim.)* (Deny, 1941: 200) Deny'nin eserini Türkçeye çeviren A. U. Elöve, “*ben aldım.* Fiilindeki m zamiri mütekkellim olduğu halde fiilden evvel bir vurgusuz mütekkellim zamiri olan (ben) gelmesi, sadece bu (m) yi tekit ve tasrih içindir. Diğer misallerde de hep böyle manalarla şahıs zamiri vurgusuz olarak da getirilir.” şeklinde görüş beyan eder (Deny, 1941: 200).

Çağdaş Türk lehçelerinde de dönüşlülük zamirleri pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır. Sibiryâ Tatar Türkçesinde dönüşlülük zamiri “üs” (nadiren “üz”, Baraba ağzında “ös”) sözcüğü bu anlamda kullanılmaktadır. *Anan suñ üsñ tapsam aşatım, üsñ tapsam kîytñ.* (Ondan sonra kendim bulsam yedim, kendim bulsam giydim) (Alkaya, 2008: 293).

Türkçede cümle öğelerindeki değişkenlik tamlamalarda da görülmektedir. Örneğin iyelik bildiren bir tamlama, “benim kitabım”, sözcüklerin yeri değişince bir sevgi ifadesine dönüşebilir “kitabım benim.” Bu yolla tamlamanın sözcüklerinden çıkarılamayacak başka tip bilgiler de iletebilir (Andrews, 2001: 39).

Yüklemden sonra cümlede kullanılan zamir aynen tekrar edilir. Bu tekrarlanan zamir sayesinde cümlenin anlamı iyice pekiştirilmiş olur. *Bunu ben anlarım ben. Bana seni gerek seni* (Demircan, 2001: 137).

Cümle içinde aynı anlama gelen iki zamirin veya bir zamirle birlikte bir şahıs ekinin de kullanılmasıyla yapılan bir pekiştirmedir. Araştırmacılar özellikle dönüşlülük zamirlerinin, çoğu zaman ifadeyi güçlendirmek, anlamı pekiştirmek için kullanıldığını belirtmektedir. En eski yazılı metinlerimizde itibaren pekiştirme amaçlı zamirlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

7.2.6. Söz Dizimiyle Yapılan Pekiştirme

Türkçe söz dizimine göre asıl öge olan yüklem daima sondadır. Yüklemi sonda bulunmayan cümlelere devrik cümle denir. Devrik cümle “kuralsız cümle”, “yanlış cümle”, “bozuk cümle” demek değildir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda görülmüştür ki Türkçe devrik cümlelere yabancı değildir. Yazı dilinde ve konuşma dilinde cümlede anlama nasıl bir yön verilmek isteniyorsa ögeler ona göre önem kazanır ve cümledeki yerleri öyle bir gerekçeyle değiştirilebilir. Araştırmacılar, günümüzde devrik cümlelerin yazı dilini konuşma diline yaklaştırmaya doğru yönelen dilimizin ihtiyaç duyduğu doğal bir gelişme olduğunu belirtmektedirler. “Söyleyeceklerini, yazacaklarını belli tek bir kalıba uydurmak zorunda kalmak, insanın düşünmek, söylemek, yazmak özgürlüğünü kısıtlar. Bunun içindir ki, cümle kuruluşlarında tek bir kurala bağlanmak doğru değildir.” (Dizdaroğlu, 1976: 251). Devrik cümle özel bir anlatım biçimidir. Atasözlerinde “Güvenme varlığa, düşersin darlığa”, deyimlerde “Ele verir talkını, kendi yutar salkımı”, günlük konuşmalarda “Nereye gideceğiz bugün?”, yazınsal yapıtlarda “Adamın başı zonkladı birden”, şiirlerde “Sular başladı mı sığlaşmaya / Bir bir sönerdi yıldızlar” bu tür yapıları görmek mümkündür (Dizdaroğlu, 1976: 255). Vecihe Hatiboğlu, Türkçenin Sözdizimi isimli eserinde “Devrik Tümce” başlığı altında “Devrik tümce sözdizimi bakımından Türkçenin öz malıdır.” der ve Atatürk’ün “Ne mutlu Türk’üm diyene” sözünün de devrik bir vecize olduğunu ifade eder (Hatiboğlu, 1972: 158).

İlk yazılı metinlerimiz olan Orhun yazıtlarından itibaren devrik yapı cümleler görülmektedir. *Kamuş ara / başım.* (Başım kamışlar arasında.) Bu cümlede özne sona gelmiştir. (IB 10), *ilimde tört tegzindim / erdemim için.* (Ülkemi dört (kez) dolandım (erlik) erdemim için) (Altınkök II 6), *elimde beş kata tegzintim / er erdemim için.* (Ülkemi beş kez dolandım erlik erdemim için.) (Elegest III 2) Bu cümlelerde de tümleçler yüklemden sonra gelmektedir (Tekin, 2003: 211).

Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi’nde “genelde öznenin, vurgulanmak, belirtmek amacıyla yüklem fiile yaklaştırılması sonucunda ortaya çıkan bu tür cümlelerin yazıtlarda 189 örneği bulunmaktadır.” diyerek ilk yazılı metinlerimizden itibaren bu tür cümle kuruluşlarının olduğunu belirtir (Alyılmaz, 1994: 306). Aşağıda değişik bilim adamlarının görüşlerinde de anlaşıldığı gibi aslında bu cümleler kurallı cümlelerdir. Fakat anlatımı daha coşkulu, daha etkili kılmak; söze

şiiirsel bir güç katmak ve böylece sözü daha kalıcı hale getirmek için ve bunun gibi pek çok sebepten dolayı bu tür anlatımlara zaman zaman başvurulmuştur.

Türkçede cümle öğelerinin sıralanışı kesin olamamakla beraber kurallı-düz bir cümlede, yardımcı unsurlar önce, temel unsurlar sonra gelir. Yazı dilinde kurallı bir cümlelerin öge sıralanışı “özne + tümleçler + yüklem” sıralanışı ile karşımıza çıkmaktadır. Tümleçlerin dizilişinde kesin bir kalıp olmadığı için bundan kaynaklanan bir serbestlikten dolayı bu sıralanışa uygun olmayan cümlelerin sayısı dilimizde oldukça fazladır. Cümlede anlam yükünü ağırlıklı olarak taşıyan, cümlede anlam bakımından ön plana çıkarılmak veya duyurulmak, belirtilmek istenen unsur, diğer tümleçlerden sonra getirilir. Böylece ortaya pekiştirmeye yardımcı olan bir söz dizimi şekli çıkmaktadır. Bu tür dizilişin temelinde pekiştirme düşüncesinin hakim olduğu gerçeği yatmaktadır (Üstüner, 2003: 232).

Türkçede cümle unsurlarının sıralanışı, bu ölçüler içerisinde büyük bir esneklik ve serbestlik taşır. Cümlede öğelerin kesin bir sıralamaya tabi olmadan, anlamca önemli görülen unsurlara göre sıralanması büyük bir değişkenlik göstermesi özelliği, Türkçenin, oynak dizilişli diller arasında sayılmasına dayanak teşkil etmiştir. Mehmet Hengirmen, Türk Dili Terimler Sözlüğü’nde, Oynak dizilişli dilleri şöyle tanımlamaktadır: “Sözcük diziliş sırasının cümledeki işlevler açısından değişebilir olduğu diller. Oynak dizilişli dillerde özne, nesne, yüklemcil öge gibi kurucuların yerleri çeşitli işlevleri yüklenmek üzere değişebilir. Örneğin bir oynak dizilişli dil olarak Türkçede, özne, nesne, eylem biçimindeki doğal diziliş, öznenin odaklanması adına nesne, özne, eylem biçimine dönüşebilir. *Çocuk bahçeye çıktı> Bahçeye çocuk çıktı*. Karşıtı, katı diziliş dillerdir.” (Hengirmen, 1999: 293) İngilizce, Fransızca gibi diller katı dizilişli dillerdir. Öğelerin yerleri değişirse cümlelerin anlamı değişir.

Türkçenin matematiksel bir dil olduğu zaman zaman araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Matematikte nasıl $(2+3+5=10)$ ise, $(3+2+5=10)$ da aynıdır. Türkçenin bu söz dizimsel esnekliği bazı çalışmalarda özellikle belirtilmiştir. Ömer Naci Soykan, Arayışlar-1 isimli eserinde “Erol geçen yıl Avrupa’dan bir araba getirmişti.” cümlesini 120 değişik söz dizimi biçiminde yazabileceğimizi örneklerle tek tek anlatmıştır. Araştırmacı, çalışmasında “bu 120 olası cümlelerin hiçbirinde anlam ne değişmiş ne de yok olmuştur. Bu durum, Türkçenin şaşırtıcı, hayranlık verici söz dizimsel yapısının açık bir kanıtıdır. Bu söz dizimi tarzı, bir yandan, cümlede sözcük sırasının anlam üzerinde hiç rolü olmadığına, dolayısıyla, cümlelerin sıfır söz dizimsel yapıya olduğu tanıklık ederken, öte yandan, cümlelerin yetkin bir söz dizimine sahip

olduğunu gösterir. Türkçe cümlelerin üyelerinin sırası değiştiği, dolayısıyla üyelerinin tek tek tasarımlarının da sırası değiştiği halde, cümlelerin anlamı, yani cümle bütününe tasarımı değişmemekte ve bozulmamaktadır.” (Soykan, 2003: 117).

Türkçede cümle öğelerinin çok farklı dizilebilmesinin anlam üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını söylemek pek doğru değildir. Fakat burada kastedilen meydana gelebilecek anlam değişimi, yalnızca bir nüans olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü batı dillerinde böyle bir öge değişikliği anlamın tamamen değişmesine veya yok olmasına sebep olur.

Louis Bazın, “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri” isimli makalesinde şiirde ve serbest konuşmada ifadenin manasını güçlendirmek için cümle içinde bu bağlamda sözcüklerin yerlerinin değiştirildiğine dikkat çeker. Yazarın belirttiği bu durum aslında söz dizimi ve vurgu ile yapılan pekiştirmeden başka bir şey değildir (Akalin, 1998: 26).

Türkçenin söz dizimiyle ilgili bu değişkenliği Divan şiiri üzerine araştırma yapan W. G. Andrews, Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı isimli eserinde şöyle anlatmaktadır: “Söz dizimi veya cümlelerin öğelerinin dizilişi kendi başına anlamlıdır. Türkçede temel bir bildirme kipi cümlesinde diziliş, özneler + nesneler + yüklem şeklindedir. Kategorilerin dizilişini saptamak mümkün olmuştur, ama temel bir bildirme kipli cümlede bile tek tek nesnelerin, tümleçlerin dizilişini belirtmek imkansızdır. Türkçede cümle öğelerinin dizilişi bir anlam taşır ve belirli dizilişlerin yorumlanması, bu dizilişleri üreten nedenler ne olursa olsun, bir ölçüde o anlama bağlı olacaktır. *Ayşe kitabı masaya koydu. Ayşe masaya kitabı koydu.* cümlelerinin her ikisi de dilbilgisi açısından eşit ölçüde kurallı dizilmişlerdir. Bu iki cümle arasındaki fark, cümledeki vurguyu belirleyen bir kuraldan doğmaktadır. Yüklemde hemen önce gelen öge, cümlede vurgulanan ögedir.” (Andrews, 2001: 38). Böylece görülüyor ki, cümlede vurgulu söylenmek istenen veya anlam bakımından öne çıkarılmak istenen unsur yüklemde önceki unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Andrews, cümle öğelerinin sıralanışının anlamla ilgili olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı, öge sıralanışındaki bu değişmelerin Türkçeye bir anlam genişliği kattığını belirterek divan şiirinde bir mısrayı örnek verir: “Divan şiirindeki söz dizimsel belirsizlik ifadenin yorumlanabilmesinde bir engel değil, bir kolaylık sağlar. Bu şekilde kolaylık sağlayan söz dizimsel belirsizlik “söz dizimsel vurgulama” denilen ifade şeklini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, “Yâdeyledikçe lûtfunu terler hicabdan” “lûtfunu” ögesi yan cümle ile temel cümle arasına yerleştirilir ve o öge her iki cümle

parçasında da yararlı, anlam üreten bir işlev görür. Böylece hem “hicaptan terler” hem de “lûtfun” terlemesi” yani padişahın lûtfunun bir yağmur gibi yağması şeklinde anlamaya imkan vermektedir.” Böyle bir mısradaki o ögenin her iki cümlecikteki olası işlevini düşünmeye zorlar, ifadenin anlamını zenginleştirir ve yorumun zorluğunu azaltır (Andrews, 2001: 50).

Tahsin Banguoğlu, Eski Türkçeden beri cümlede sözcük sırasının gramer sebeplerden dolayı zaman zaman yer değiştirdiklerini belirterek özetle şunları söyler: “Değişik sıra dilimizde başlı başına bir gramerce işleyiş olup cümle vurgusuna paralel olarak görülür. Cümlelerin ağırlık noktasını belirtmek için yapılan değişik sıradır ki buna mantıkça sıra diyoruz. Bir ikinci değişik sıra ise daha çok konuşan kişinin duygularını belirtmeye yarayan değişik sıradır. Buna da duyuşça sıra adını veriyoruz. *Yarın arabayı Turgut getirecek*. Burada vurgulanmak belirtilmek istenen öge yükleme yaklaştırılmıştır. *Yarın Turgut arabayı getirecek*. Bu cümlede sadece zarfı vurgulamak için “yarın” sözcüğü cümle başına alınmıştır. Bazen de yüklem yerinden alınarak özneye yaklaştırılması, hatta cümle başına getirilmesi ile yapılan sıra değişikliği, *Turgut getirecek yarın arabayı*. Bu durumda devrik cümle meydana gelir. Konuşma dilinde sık görülen bu tür cümlelerde kuvvetli bir berkitme vurgusu vardır. *Yaşası’nı Kıbrıs mücahitleri. Geçti” Bor’un Pazarı*. Bu tür cümlelere ters sıra yani devrik cümle deriz. Devrik cümleler daha çok duygulu anlatımlarda ve kısa cümlelerde kullanılır (Banguoğlu, 1986: 532).

Ögelerin yerleri değişince devrik cümleler meydana gelir. Fakat devrik cümle demek gelişigüzel cümle demek değildir. Çünkü anlatılmak istenen bazı duygu ve düşüncelerin ancak devrik bir yapı ile anlatılabildiği veya daha etkili ve güçlü anlatıldığı görülmektedir. Devrik cümleler daha vurgulu, daha dokunaklı söylemeye uygun cümlelerdir. Bu tür dizimler dilin anlatımını zenginleştirir.

Halka verir talkını, kendi yutar salkını. (atasözü) Bir ben var bende benden içeri (Yunus Emre). Ömer Demircan, bu tür cümleleri aslında devrik saymamak gerektiğini çünkü bu cümlelerin “İşlevler eklerle belli olduğu, sözcük anlamları toplamından düz anlam çıkarıldığı sürece o cümle dil-içi sayılır.” diyerek bu tür anlatımlı cümleleri devrik cümlelerden ayırmak gerektiğini “devrik cümleleri ‘bozuk’ cümle saymamak” gerektiğini ifade eder. Okurun ezgilemesi de göz önüne alınarak kurulan bu tür cümleler “konuşurca, düşünürce, yaşarca” düzenlendiğini belirtir. Yazı dilinde anlatıma sindirilişin en etkili dayanağı bu tür anlatımlardır (Demircan, 2001: 172). Araştırmacılar bu tür cümlelerin bir “fikir ve ruh yönünün olması” gerektiğini dile

getirerek bu tür anlatımları savunarak dil-içi saymışlardır. Çünkü bu tür cümleler “daha vurgulu, daha dokunaklı söylemeye uygun” yapılardır. Bu tür dizimler bir bakıma “dilini anlatımını zenginleştirir, dilin yapısında bulunan”, özelliklerdir. Anlama nasıl bir yön verilmek isteniyorsa, ögeler ona göre önem kazanır. Emri şiddetlendirmek veya dikkat hüküm üzerine çekilmek istendiği zaman devrik cümleye baş vurulur. Devrik yapı, öyle sıradan bir anlatım biçimi değil, yazılı anlatımda aynı zamanda “özgün ve yaratıcı” bir düzlemidir. Türkçenin her türden devrik cümlelere uygun bir anlatım biçimi vardır. *Çarelere gerek duymasaydı / Tanrı olurdu insan*. Tarzındaki bir anlatım daha etkili ve daha özgündür (Demircan, 2001: 191).

Türkçenin söz dizimi bellidir. Ancak pekiştirme amacıyla zaman zaman ögelerin yerleri değiştirilerek sözü daha güçlü anlatma gayretinden kaynaklanan bu anlatım tarzı Türkçeye has bir özelliktir. Daha çok konuşma dilinde, kalıp ifadelerde, deyim ve atasözlerinde ve şiirde söz dizimiyle pekiştirme yapıldığı görülmektedir. Son yıllarda pekiştirme amaçlı yapılan bu tür anlatımlarda devrik yapılar ortaya çıkmıştır. Ancak bu yapılar, anlamsız, kuralsız, düzensiz yapılar değil; dil kaideleri içinde görülen bir anlatım biçimidir. Günümüzde yazılı türlerde de devrik yapılara rastlanmaktadır. Vurgu yapmak, dikkat çekmek, anlamı daha güçlü bir hale getirmek, söylemi kalıcı hale getirmek amacıyla ögelerin yerleri değiştirilerek bir anlatım biçimi oluşturulduğu görülmektedir.

7.3. Eklerle Yapılan Pekiştirme

Eski Türkçeden itibaren pekiştirme amaçlı eklerin kullanıldığı bilinmektedir. Daha çok sıfat ve zarflara eklenen bu ekler çeşitli görevler yanında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “Eklerle Pekiştirme” başlığı altında eski Türkçeden itibaren “+An, +ak, -dek, +-dır / -dur, -gıl, +kınıya, +lar, +man, +rak, +tı, +-u, +z,” ekleriyle pekiştirme yapıldığını belirtir. Türkçede sıfatlarda ve zarflarda anlamı güçlendirmek istendiğinde bu ekler kullanılmaktadır (Üstüner, 2003: 23).

Eski Türkçede “azkıñya” (azıcık) şeklinde küçültme işleviyle kullanımı görülen “+kına / +ğına” eki Sibiryâ Tatar Türkçesinde de ekli ve eksiz olarak küçültme ve sevgi işlevi bildiren bir yapım eki olarak kullanılmaktadır:

Baş+kınayım (Başcağızım), *kış+kıne* (küçük, küçücük), *iç+kıne* (iç, iççağız “gönül, yürek”), *yözî+gınem* (yüzüm, yüzceğizim), *yeş kınem* (gözyaşım) (Alkaya, 2008: 217).

Osman Fikri Sertkaya, “-an /-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine” isimli makalesinde -gıl ekine de değinerek özetle şu bilgileri verir: “-gıl / -gil eki hemen hemen bütün gramerciler tarafından ikinci teklik şahıs emir eki sayılmaktadır. İkinci teklik emir eki başlangıçtan itibaren eksizdir. *eşid / eşidgil* örneğinde görüldüğü gibi bu ek emir çekim eki değil “emir kuvvetlendirme ekidir. Bu ek fiil çekim eki değil fiil anlamını pekiştirme, kesinleştirme ekidir. Bu ekin kuvvetlendirme fonksiyonunu Melioranskiy, Dimitriyev gibi araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir.” şeklinde açıklar (Sertkaya, 1994: 348).

Zeynep Korkmaz’ın Gramer Terimleri Sözlüğü isimli eserinin “pekiştirme eki” maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: Osmanlıcada “lâhika-i te’kîd” olarak adlandırılmıştır. Ad veya ad soyundan bir kelimeye gelerek anlamını güçlendiren ek veya ekleşmiş edat. Eski Türkçede birkaç türü bulunan bu ek, günümüzün yazı dillerinde ve lehçelerde daha çok kalıntılar hâlinde sürmektedir. Bu eklerin başlıcaları + Ok ve + k, + çA, + çAk, + KınıyA > + kıyA, yme > + ma, + m’ dir. ET. *timinök* (< timin+ök: hemencecik), *neçük* (<neçe+ök: nasıl?), *barça* (<bar-ır+ça: bütün, hepsi), *amtıcak* (<amtı+ça+ok: hemen, şimdi), *birkie* (<bir+kınya: biricik), *azkına* (<az+kınıya: azıcık), TT. *biricik* (<bir+i+cik), *demincecik* (<demin+ce+cik: hemen biraz önce), *hemencecik* (<hen+ce+cik) (Korkmaz, 2007: 174). Korkmaz, Türkçede ok / ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine” isimli makalesinde yukarıdaki eklere ilaveten “-gak / -gek (-kak / kek, -la / le, çı / çi” eklerini de sayar (Korkmaz, 1995: 98).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “Ek / Edatlar” başlığı altında “+-A, +-çı / +-çu, -dı, +-lay, +-ma +-ok / +-ök” ek-edatlarını verir. Pekiştirme görevinde kullanılan bu ek edatların çoğu eklediği için gramer kitaplarında ve müstakil çalışmalarda, “ek, pekiştirme edatları, son çekim edatları, sona gelen edat, çekim edatları, sonasığınık, enklitik, morphem” terimleriyle karşılanmıştır. Ek-edat terimi için bazen “enklitik” terimi kullanılmaktadır. Enklitik terimi kendinden önce gelen kelime ile birleşip bir sözcük gibi okunan kelime veya ek demektir. Ek edatlar kendinden önceki kelimenin ses yapısına göre değişebilmekte çoğu zaman ses uyumuna büyük bir uyum gösterdikleri görülmektedir. Deny, “enklitik” terimini (uymac, ardınç, katmaç) sonda kullanılan pekiştirme edatı için kullanmıştır (Deny, 1941: 812). Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) isimli eserinde “Edat-Ek Benzerliği” başlığı

altında şu bilgileri verir: “Edatların cümle içinde geçici bir görev yüklenmiş olmaları, onları aynı nitelikteki ad çekimi ekleri ile benzer ve paralel duruma getirmiştir. Yalnız, aralarındaki önemli ayrılık, şekilce birincilerin ek, ikincilerin birer bağımsız kelime olmalarındandır. Buna göre edatlar, şekilce kelime, işleyiş bakımından ad çekimi (durum) ekleri niteliğindedir. Nitekim, edatlar ile karşıladığımız bazı anlatım biçimlerini aynı anlamı veren ad çekimi ekleri ile de karşılayabilmekteyiz.” (Korkmaz, 2003: 1053). açıklamasını yapar.

Yapılan çalışmalardan anlaşılacağı üzere Eski Türkçeden itibaren çeşitli eklerle pekiştirme yapılmaktadır. Bunlar “+A, +-An, +ak, + ça, + çak, +-çı / +-çu, -dı, -dek, +-dır / -dur, -gıl, +kinya, +lar, +-lay, +-ma, +man, +-ok / +-ök +rak, +tı, +-u, + yme +z” ekleridir. Değişik çalışmalarda ek, ek-edat, pekiştirme ekleri başlığı altında bu eklere yer verilmiştir. Daha çok sıfat ve zarf türü sözcüklere gelerek anlamı pekiştirmektedirler. Anlamı güçlendirmek, sözü kuvvetlendirmek istendiğinde bu eklerden yararlanılmaktadır.

7.4. Pekiştirme Edatları

Türkçenin elimizdeki en eski yazılı belgelerinden itibaren pekiştirme amaçlı olarak kullanılan birçok edatın olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu edatların bazıları sadece pekiştirme edatı olarak kullanılırken; bazı edatların da asli görevlerinin yanında pekiştirme görevinde kullanıldığı son yıllarda yapılan müstakil çalışmalarla daha da belirgin bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Özellikle sona gelen bağlama edatlarının iki fonksiyonundan genellikle kuvvetlendirme fonksiyonunun daha belirgin bir şekilde görüldüğü araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalarda zaman zaman dile getirilmiştir. Sona gelen edatlar, geldikleri unsurları belirtmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek görevini de yerine getirirler. Bu edatların bağlama görevi bir kısmında belirli, bir kısmında zayıf, bir kısmında hemen hemen belirsizdir (Ergin, 1980: 365). Bu yüzden çekim edatlarını her bilim adamı farklı isimlerle farklı başlıklar altında sınıflandırmıştır. Bazı araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda edatları işlerken edatların pekiştirme özellikleri üzerinde durmuş; fakat bazı araştırmacılar edat başlığı altında pekiştirme edatlarına veya pekiştirme konularına hiç değinmemişlerdir.

Çağdaş Türk Lehçelerinde pekiştirme edatları için şu terimler kullanılmaktadır: Azeri T.: güvvetlendirme bildiren goşmalar; Türkmen T.: güyçlendirici polelog;

Gagavuz T.: pekleştirmek paycın / intensiv paycın / kaavileştirmek paycın; Özbek T.: kuçayıştıruvçı komakçı; Uygur T.: küceytiş bağıluçı ve yüklimiler; Tatar T.: köçeytü kisekçese; Başkurt T.: köseytew beylewew; Kumuk T.: güçlendiriw gesekçe; Karaçay-Malkar T.: küçlendiriwçü kesekçikle; Nogay T.: kuwatlandıuw kesekçe / küşlendüw kesekçe; Kazak T.: küşeytkiş septewlik sılaw / demewliki Kırgız T.: küçötmö candooç; Altay T.: tıñıdaaçı bölügeş; Hakas T.: tıdıś ulag sözî; Tuva T.: küşteldirer artınçı; Şor T.: tıdıś soon-sözi; rusçada usilitelnaya çastitsa (Naskali, 1997: 69).

Muharrem Ergin, pekiştirme edatları için “kuvvetlendirme edatları” terimini kullanmıştır. Yazar, edatlar başlığı altında edatları anlatırken pekiştirme görevinde kullanılan edatlara da değinir; fakat belli bir tasnif yapmaz (Ergin, 1980: 598). Ancak “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “dahi, da / de, ise, ki, kim, bile, değil, ya” edatlarını anlatan Ergin, bu edatların kuvvetlendirme özellikleri üzerinde durur (Ergin, 1980: 357). Yazar, şu bilgileri verir: “Bütün bu sona gelen bağlama edatlarının iki fonksiyonundan umumiyetle kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirlidir. Hepsî ilk bakışta sonuna geldikleri unsurları belirtmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek için kullanılmış görünürler. Bağlama ifadesi bir kısmında belirli, bir kısmında zayıf, bir kısmında hemen hemen belirsizdir. Bazıları bazen hiç bağlama ifadesi taşımazlar. Onun için bu edatları diğer bağlama edatlarından ayırarak “kuvvetlendirme edatları” adı altında toplamak mümkündür” (Ergin, 1980: 364).

Belâgat-ı Osmâniyye’de söylenenlere karşımızdakilerin inanmalarını sağlamak amacıyla sözü kesinleştiren “elbette, şüphesiz, muhakkak, hakikaten, inan ki, Allâh bilir ki, Allâh hakkı için, asla, kat’a, â, e, yâ, ye” lerin pekiştirme için kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (Karabey, 2000: 54)

Faruk K. Timurtaş, Osmanlı Türkçesi Grameri isimli eserinde tekit (berkitme) terimini kullanır. Yazar, bu başlık altında “dahi, da / de, bile” edatlarını tekit edatı olarak verir (Timurtaş, 1997: 70).

Necmettin Hacıeminoğlu, pekiştirme için kuvvetlendirme terimini kullanır. Araştırmacı, mutlak sona gelen edatların bazılarının aslî olarak kuvvetlendirme edatları olduğunu belirterek; bağlama, seslenme, cevap, karşılaştırma vb. çeşitli edatların da cümle içinde aslî görevlerinin yanında tekit görevi de gördüklerini ifade eder. Yazar, mutlak sona gelen “da / de, dahi / dakı / takı, bile, ma / me, ok / ök, ki / kim, yeme / yime” edatlarının aslî olarak kuvvetlendirme edatları olduğunu belirtir; diğer edatların ise değişik durumlarda ve bazen tekit vazifesi gördüğünü belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 218). Hacıeminoğlu, “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında şu edatları verir: “a / e,

‘aceb, alak, ammâ aslâ, bile, çalık, çak, çın, çu / çü, da / de, daha, dağ, dakı / dahı / dağı, değil...bile, evet, elbet / elbette, erinç, erki, gâlibâ, gitti, ha...ha, hattâ, hayır, hele, heleki, hem, hergiz, hiç, hod / ho, ille / illâ, ise, ked / key, king, ki, kop / kopan, lâcerem, ma / me muhakkak, mutlaka, ne / ni, neçe / niçe, neçeme / niçeme, niçe, neme / nime, ok / ök, öyle, şu, tabî, takı, tamu, terkin, tıpkı, ya, yamu / yemü, yana / yene / yine, yeme / yime, zinhâr.” Hacıeminoğlu, eserinde toplam elli altı (56) kuvvetlendirme edatı sayar (Hacıeminoğlu, 1971: 218). Bu edatların çoğu eski Türkçeden itibaren kuvvetlendirme pekiştirme amaçlı kullanılan edatlardır.

Ahat Üstüner Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “elbette, hakikaten, muhakkak, şüphesiz, kesinlikle, sakın, zinhar, kaşki, gör, goy, bak, ki” gibi ifadenin önemini vurgulamak, dinleyenlerin / okuyanların dikkatini çekmek için cümleye eklenen ve edat olarak kullanılan bu sözcükler için ayrı ayrı çalışmaların yapılması gerektiğini belirtir (Üstüner, 2003: 28). Yapılan çalışmalarda bu sözcüklerin pekiştirme edatı olarak kullanımı üzerinde pek durulmamıştır. Üstüner, eserinde edatlar başlığı altında “çak, ol, ha, erki” edatlarını; “Ek-Edatlar” başlığı altında da “-a, -cı, -dı, -la(y), -ma, -ok / ök” edatlarını pekiştirme edatları olarak anlatmıştır (Üstüner, 2003: 3-4).

Ahmet Bican Ercilasun yönetiminde çıkan Türk Lehçeleri Grameri’nde Azerbaycan Türkçesi bölümünde, “Güvvetlendirici Edat” Başlığı altında “Lap (tam), verilmiş “Modal Sözcükler” bölümünde ise “elbette (elbette), heğigeten (hakikaten), şüphesiz, yeğin (şüphesiz), belke (belki), tehminen, güya, deyesen (galiba, herhâlde), demeli (o hâlde, bu hâlde, demek (o hâlde, bu hâlde), umumiyyetle (genellikle), evvelen (evvela), yeğin ki (hakikaten, şüphesiz ki, ehtimal ki, muhtemelen, belki), elbet ki, elbette ki, şüphesiz ki, güman ki (muhtemelen, muhtemeldir ki), güya ki” edatları sıralanmıştır (TLG: 214). Özbek Türkçesi bölümünde, “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “-çi, -(y)e, -kü, -(y)ü, -(e)-ken /-kin, -gine, -de, -hem [-(y)em], -(y)âk, -ese” pekiştirme edatı olarak verilmiştir (TLG: 344). Kırgız Türkçesi bölümünde edat kısmında “Pekiştirme Edatları” başlığı altında “bolsa (ise), da (da / de), dağı (da / de, dahi, bile), dele / dale (da / de), eken (ki, acaba), ele (da /de, daha, sadece, öylesine), beken (mi ki, mi acaba?), belem (mi ki, m, acaba?), gana (sadece, yalnız), go (herhâlde), beym (acaba)” edatları verilmiştir (TLG: 528). Tatar Türkçesi bölümünde “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “tügël, uk / ük, gına /gène, da / de, ta / te, elle, elè, lebas, iç, la / le, imêş” edatları sıralanmıştır (TLG: 730). Altay Türkçesi bölümünde “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “da (dahi, de, bile), baza (dahi, bile, yine), deze (ise, dersen), emes (değil), La (sadece, yalnızca), ok, emey, ine / iyne (ya, değil mi, ki, sadece, elbet,

tam), edatlarının kuvvetlendirme görevinde kullanıldıkları bilgisi verilmiştir (TLG: 1069). Tuva Türkçesi bölümünde “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “Be, ale, kay, irgi, irgi be, ınçaş, iyik, iyik be, ıyna, ıyın, aan, -lA, bolgay, eves, ışkajıl, çe, boor, boor oñ, boor ol, dedaan, ışkajıgay, -Dir, deppe, çerle, çüg,le, mırınay, köñgüs, bezin, ooda, çadavas, magat çok, hire, ıškaş, dijik, diyik.” edatları verilmiştir (TLG: 1212). Yakut (Saha) Türkçesi bölümünde, edat başlığı altında “dağanı (dahi, de), da (da / de), kim (kim), ilik (değil), aata (ise) edatlarının pekiştirme görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (TLG: 1277).

Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi” isimli makalesinde, Tarihî ve yaşayan Türk lehçe ve ağızlarında kullanılan şu pekiştirme (enklitik) edatlarını sıralamıştır: “A(y), AgU (>av), An, Aañ, çU (-çI, -şI, -sI, -jI), Da, du, (dū, dō, duo), gIl, gU, hA, I, i, kAn, kA:(y), kü, la, IL / IU, mA, mU, ne (>-nA), ok (>Ok, -ak, -k), sA, si, -sin, -şe, şU, U, -(I)y” (Ercilasun, 2008: 43).

Ercilasun, yukarıdaki makalesinde sonda kullanılan ve ek özelliği gösteren pekiştirme edatları için “Pekiştirme enklitikleri” terimini kullanır; araştırmacı bunların özelliklerini örneklerle açıkladıktan sonra on bir maddelik bir teori geliştirir: 1. Pekiştirme enklitikleri sözcük türü ayırt etmez; her türdeki sözcükten sonra gelebilir. 2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek sözcükle sınırlı değildir; sözcük gruplarını ve cümleyi de kapsayabilir. 3. Pekiştirme enklitikleri ek sırası gözetmez; eklerden önce de sonra da gelebilir. 4. Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir. 5. Pekiştirme enklitikleri +ÇA, +tI eşitlik ekleriyle ve l, n, ñ, m pekiştiricileriyle sıkça bir araya gelebilir. 6. Pekiştirme enklitikleri birbirlerinin yerine kullanılabilirler. 7. Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir. 8. Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynar; ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni sözcükler yapabilirler. 9. Pekiştirme enklitikleri, “pekiştirme” yanında “rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman” gibi anlam çâları (nüansları) kazanabilirler. 10. Pekiştirme enklitikleri vurgusuzdurlar. 11. Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, “ağırlayıcı”dan çoğunlukla, bir şey eksilmez (Ercilasun, 2008: 43).

Son dönemlerde çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili yapılan çalışmalarda pekiştirme edatlarına da yer verildiği görülmektedir. Ercan Alkaya, Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar isimli çalışmasında edatları (görevlerine) fonksiyonlarına göre sınıflandırmış; “Pekiştirme” başlığı altında “Artık, Beri, Cek, Cetkire, -ça, Çaklı, Çeyin,

Deri, Deyin, Hettlê, Kadar, Öydö, Sayın, Şekem, Tış, Tiklê, Yerli, Ziyade” edatlarının pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtmiştir (Alkaya, 2007: 743).

Emine Yılmaz, Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde Pekiştirme İlgeçleri başlığı altında “-ah /-eh, ta / te, vît, ĭnti” edatlarını verir. Yazarın ayrıca İlgeçler içinde yer verdiği “-şi, lap, şak, şeś, kîna, -ha, -ka” edatları da pekiştirme görevinde kullanılan edatlardır (Yılmaz, 2002: 75).

Mehmet Vefa Nalbant, Divânü Lügâti’t-Türk Grameri-I İsim, adlı çalışmasında “Kuvvetlendirme-Pekiştirme Edatları” başlığı altında “çU / şU, erinç, erki, la, mat / met, ok, ol, takı, yime” edatlarını verir (Nalbant, 2008: 239).

Zeynep Korkmaz’ın Gramer Terimleri Sözlüğü isimli eserinde “Pekiştirme Edatı” başlığı altında şu bilgiler yer almaktadır: “*Dahi, da, ki, bile*, gibi kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonlarına gelerek onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan; bu bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkat çekme, güçlendirme, belirtme işlevi de katan edatlar: *Üçüncü bir nokta da İstanbul fethinin Malazgirt’ten başlayan bir hamleyi tamamladığı hakikatidir. Bununla beraber muayyen hudutlar içine sıkışmış olsa bile, şu on sene içinde Türk hikâyeciliği çok ilerledi. Kaabil mi ki onsuz milletleri kalpten tutuşturan kıvılcımlar çıksın; kaabil mi ki onsuz saadet ve zafer müyesser olsun*” (Korkmaz, 2007: 174).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) isimli eserinde edatların işlevlerini anlatırken pekiştirme görevleri üzerinde de durur fakat belli bir tasnif yapmaz. Ancak yazar, “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında “da, dahi, bile, hem, hem de, mI / mU, ise /-se, ya” edatlarını verir (Korkmaz, 2003: 1115). Yazar, “Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler” başlığı altında ise “aha, da, ha, ya, işte, vallahi, billahi” ünlemlerini sayar (Korkmaz, 2003: 1171).

Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde Azerbaycan Türkçesi bölümünde. “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında şu bilgiler yer almaktadır: “Sona geldikleri unsurları belirtmek, pekiştirmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek amacıyla kullanılan edatlardır. Sona gelen edatların, kuvvetlendirme işlevleri bağlama işlevlerinden daha fazladır. Bu edatlar kısaca getirdikleri unsurlara kuvvetlendirmenin yanında rica, olumsuzluk, şüphe ve soru gibi anlamlar katarlar. *Barı* (Yeter ki), *-ca, -ce* (-ca, -ce), *da, de* (da, de, ve ya), *daha* (dah), *ki, (ki)*, *-mi* (mu, da, dahi), *tekce* (sadece), *teki* (yeter ki), *yoh* (hayır) (Doğan, 2007: 46).

Mustafa Öner, “Edatların Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları” isimli makalesinde edatların aynı anda iki görevde kullanılabilme özelliğine sahip olduklarını

belirtir ve şöyle der: “bazı edatların hem karşılaştırma hem de sınırlandırma işlevleriyle paralel kullanılmasını, istisnaî ve standart dışı durumlar saymak yerine, dilde karşılaştırma ve sınırlandırma işlevlerinin iç içe duruşuna bağlamak daha uygun olacağını” belirtir (Öner, 2003: 156).

Aynur Öz Özcan, “Özbek ve Türkiye Türkçesinde ‘Olasılık-Tahmin’ Bildiren Modal Sözcükler” isimli bildirisinde çeşitli kaynaklarda geçen söz açıcılar, kalıp ifadeler ve çeşitli sözcükler için “modal sözcükler” terimini kullanır. Modal sözcükler ise konuşanın kendisinin ifade ettiği düşünceye çeşitli yönden ilgisini belirten sözcükler olarak tanımlanmıştır. Bu sözcükler bazen zarf olarak nitelenmektedir. Zarflar, görev bakımından fiilleri çeşitli yönlerden niteleyen sözcüklerdir. Oysa modal sözcükler, sadece fiile değil, cümlelerin bütünüyle ilgilidir. Modal sözün cümleye kattığı anlam sadece fiili değil, cümlelerin tamamını ilgilendirmektedir. Modal sözcükler, söz açıcılar, olasılık-tahmin bildiren sözcükleri cümleye kattıkları anlam açısından pekiştirme edatları içinde değerlendirilebiliriz (Özcan, 2004: 2255). Özcan, yukarıdaki çalışmasında modal sözcükleri üçe ayırmıştır: 1. Özbek ve Türkiye Türkçesinde ortak olan “olasılık-tahmin” bildiren modal sözcükler: *Belki, belki de, ehtimâl- ihtimal, gâlibâ- galiba, her hâlde-herhâlde*. 2. Özbek Türkçesine özgü olan “olasılık-tahmin” bildiren modal sözcükler: *Çâğı* (herhalde); *çememde* (sanırım); *çemesi* (herhalde); *eftiden* (herhalde); *her kaley* (herhalde); *mezmunî* (herhalde); *şekillik* (herhalde). 3. Türkiye Türkçesine özgü olan “olasılık-tahmin” bildiren modal sözcükler: *muhtemelen, sanırım, zannederim* (Özcan, 2004: 2256). Özcan’ın verdiği örnekler pekiştirme edatlarına uygun örneklerdir.

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında Mehmet Musaoğlu konuşmasında modal sözcük konusunda görüşlerini şöyle belirtmiştir: “Modal sözcükler, ‘elbette, galiba’, her iki tarafından virgülle cümleden ayrılırlar. Yani cümledeki fikre, görüşe genel bir anlam ifade ederler. Bunların kelime sınıflandırmasında yeri yoktur. Bazıları ‘yardımcı kelimeler’ in içerisine alıyorlar, bazıları almıyorlar. Genel olarak bu gruba alınanlar ‘çekim edatları’, ‘edatlar’, ‘bağlaçlar’ dır.” (TGST, 1999: 465).

Edatlar bazı cümlelerde pekiştirme görevinde kullanılırlar ve kullanıldıkları yerde anlamı bütünlemiş olurlar. Pekiştirilmeyen cümlelerin anlamı elbette açıktır ve pekiştirilmeden de anlamı anlaşılabilir. Fakat pekiştirildikten sonra bu cümlelerin anlamına özel bir incelik verilmiş olur. Pekiştirme edatları genellikle cümlelerin sonuna gelirler. Ancak bazen kastedilen hüküm veya nesneyi pekiştirmek amacıyla cümle içinde veya başında yer alabilirler. Böylece hem fiili hem de ismi pekiştirir (Çağatay, 1962: 103).

Sona gelen bazı pekiştirme edatları değişik kurallarla yazılmaktadır. Pekiştirme edatlarının ayrı veya bitişik yazılması bir yazım kararıdır, işlevi etkilemez (Demircan, 2001: 35). Yalnız bitişik yazılan pekiştirme edatları ekleşme temayülü gösteren edatlardır ve çoğunlukla ses uyumuna uyarlar. Kendisinden önceki sözcüğe bitişik yazılan bazı pekiştirme edatları çekim eki almaktadır.

Pek çok edat ikileme oluştururken aynı zamanda bu edatlar pekiştirme vazifesi de görürler. *Güzel mi, güzel. Olur mu olur. Sısak mı sısak. Ev de ev. Akar da akar. Çay da çay. Gör ki gör. Bela ne bela. Bir güldü bir güldü.*

Pekiştirme edatları daha çok doğrudan doğruya bir cümleyi kuvvetlendirmekte, cümleye anlam incelikleri katmaktadır. Bu anlatım tarzı daha çok kullanılıştta ortaya çıkar ve belirginlik kazanır. Pekiştirme edatlarının kullanımları, özellikle cümle içerisindeki işlevleri göz önünde bulundurarak değerlendirilmelidir.

Gerek Tarihî Türk lehçelerinde, gerekse çağdaş Türk lehçelerinde olsun pekiştirme edatlarının bir hayli fazla olduğu görülmektedir.

Bazı edatlar sözcüklerle kalıplaşmıştır. Kalıplaşmış veya kalıplaşma eğiliminde olan pekiştirme edatlarından sonra şahıs ekleri kullanılmaktadır. Altay, Karakalpak Türkçesinde, (ayta+şı+nız), Kırım Tatar Türkçesinde, (otur+çı+nız) Nogay Türkçesinde, (Tınla+şı+nız) Özbek Türkçesinde, (+mak+çı+sız), Türkmen Türkçesinde, (laa+n) Kırgız Türkçesinde (bı+ıya+m) örneklerinde şahıs ekleri kalıplaşmış edatlardan sonra gelmektedir. Bu kullanımlarda edatlar yapım eki gibi bir görünüm sergilemektedir. Fakat anlam olarak edatlık özelliklerini korumaktadır. Pekiştirme edatlarının bu özelliği dikkate alındığında şekil ve anlam açısından ortaya çıkabilecek eksiklikleri ve hatalar azalacaktır.

Türk Lehçeleri Grameri isimli eserin Tuva Türkçesi bölümünü hazırlayan Ekrem Arıkoğlu, Sonda kullanılan pekiştirme edatları içinde “hire, mırınay, deppe, çügile, ooda, çadavas, magat çok” edatlarının da olduğunu belirtmiş ancak örnek vermemiştir. Taradığımız metinlerde bu edatlara ait örneklerle rastlayamadık (TLG: 1212). Türk Lehçeleri Grameri isimli eserde verilen çoğu pekiştirme edatlarına örnek metin verilmemiştir. Bu pekiştirme edatları için ayrı ayrı monografi çalışmalarının yapılması gerektiğini düşünüyoruz.

Eski Türkçeden itibaren pekiştirme amaçlı edatların kullanıldıkları görülmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda çağdaş Türk lehçelerinde de bir hayli pekiştirme edatının olduğu ortaya konulmuştur. Pekiştirme edatlarının yanında özellikle

sona gelen edatlar, geldikleri unsurları belirtmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek görevini de yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Bazen ifadenin önemini vurgulamak, dinleyenlerin / okuyanların dikkatini çekmek için cümleye eklenen ve edat olarak kullanılan sözcüklerin de pekiştirme görevi nedeniyle pekiştirme edatları içinde yer vermek gerekir. Pekiştirme edatları cümle içinde kullanıldığında cümleyi kuvvetlendirmekte, cümleye anlam incelikleri katmaktadır. Bu anlatım tarzı daha çok kullanılışta ortaya çıkar ve belirginlik kazanır. Pekiştirme edatlarının kullanımları, özellikle cümle içerisindeki işlevleri göz önünde bulundurarak değerlendirilmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE PEKİŞTİRME EDATLARI

1.1. A / E

Türkçede eskiden beri pekiştirme göreviyle kullanılan bir edattır. Tarihî Türk yazı dillerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde başta ve sonda oldukça yaygın bir şekilde kullanılarak pekiştirme görevi yapmaktadır. Aslen hitap edatı olan a / e özellikle çekimli fiillerden sonra geldiğinde, içinde soru ve emir mefhumu da taşıyan bir pekiştirme edatı vazifesi görür (Hacıeminoğlu, 1971: 218). Sözlüklerimizde edatla ilgili olarak: “a / e Ünl. Dilek kipinden sonra gelerek anlamı pekiştiren bir ses: *Şu kalemi alsana! Bugün okula gelsene!*” (TS: 1); “İtiraz, sitem, ikaz ve tembih bildiren ifadelerde söze kuvvet vermek için hitap kelimesinin başına getirilir. Bu anlamda “e” şeklinde de kullanılır: *A birader, öyle şey olur mu? A evladım, azıcık dikkat etseydin ya! E kızım, başka giyecek şey bulamadın mı? E birader, pes doğrusu!*” Hitap cümlelerinde başta kullanılan “a” ünleminin hitap etmenin yanında ayrıca söze kuvvet vermek için kullanılır. “A ünl. 1. Bazı fiil şekillerinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirmek ve yapılan işin tabii bir şey olduğunu belirtmek için “ya” sözü gibi kullanılır: *Satar a, kendi malı. Döver a, kendi çocuğu. Nasreddin Hoca’nın karısı şaşı imiş, olur a....* 2. Fiillerin dilek-şart kipinin tekil ve çoğul ikinci şahıslarından sonra gelerek anlamı kuvvetlendirir, işin yapılmasının istendiğini veya acele yapılması gerektiğini bildirir. Bu anlamda genellikle kelimeye bitişik yazılır ve sesleri ince olan fiillerde -e olur: *Bu gece bizde kalsana. Hadi okusana. Biraz düşünsene*” (MBTS: 1).

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında Şükrü Halûk Akalın, a!, e! ünlemi için “şart ekinin 2. kişilerinde kullanılan şekillere gramer kitaplarımızda pek yer verilmediğini” belirterek şu örnekleri verir: *Deminden beri söylesene. Baksanıza müsyü memur, bundan sonra yine vapur vardır? Baksana şuna. Münasebetsiz...* (TGST II: 490). Bu sonda kullanılan “a, e” ünlemlerinin anlamı pekiştirmek için kullanıldıkları açıkça görülmektedir.

Türk dilinde Eski Türkçeden beri bu ünlem bir pekiştirme edatı veya cümlelerin anlamını kuvvetlendiren bir “ek / edat” olarak seyrek de olsa kullanılmaktadır: *anda sakındım-a.* (O zaman düşündüm.) (Alyılmaz, 1994: 257).

Türkiye Türkçesiyle ilgili gramer kitaplarında da bu edatın pekiştirme görevinden bahsedildiği görülmektedir. İncelediğimiz gramer kitaplarında edatın özellikle sonda kullanılarak anlamı pekiştirdiği belirtilmektedir. Tâhir Ken'ân'ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde “a isimlere veyâ isim hükmünde bulunan ta'bîrâta dâhil olursa edât-ı nidâdır. Bu hâlde hissiyât-ı muhtelifeye tercüman olur” şeklinde açıklama yapar. Yazar, “a” edatının nida olarak dört görevde kullanıldığını belirtir: 1. Sevgi, muhabbet ifade eder: *A cânım, a kuzum, a gözüüm*. 2. Şikâyet için kullanılır: *A zâlim, a kâfir!* 3. Kızgınlık öfke bildirir: *A kardeş! Bu böyle mi olur*. 4. Hitâb ve serzeniş için kullanılır: *A birâder daha uslanmayacak mısın?* Tâhir Ken'ân, “A terkîbâta lâhik olursa te'kid içindir: *Hattâ baksan a!*”; Ses uyumuna göre edatın “a, e veya ya” şeklinde de olabileceğini belirtir. *Söylesene; gülsenize*. Yazar, eserinde ayrıca şu örnekleri verir:

Hüsniüne mimkin mi hayrân olmamak ehl-i nazar

Destine mir'ât alıp ey nûr-ı çeşmim baksan a

Her âdeme bu âlem gam-hâne değil mi ya?

Bir manzarası kâzib kâşâne değil mi ya?

İşret keyfiyeti değil a? (Karahana, 2004: 66). Ünlü ile biten sözcüklerden sonra bu edat “ya, ye” şeklinde kullanılmaktadır.

İlhan Erdem'in hazırladığı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin Mikyasu'l-Lisan Kıstâsu'l-Beyân isimli eserinde ikaz, tembih için cümlelerin sonuna gelen bir edat olarak zikredilmiş ve şu örnek verilmiştir. *Be hey efendim söyleseñ a*. Bu edatın cümle başında kullanılışına şu örnek verilmiştir: *A be çocuk niçün söylemiyorsuñ* (Erdem, 1998: 168).

Belâgat-ı Osmâniyye'de “â, e, yâ, ye edatları dahi kelâmın âhirine ilave olunduklarında isnâdı te'kid ederler. *O senin dostundur â!; Seni haylice üzdü yâ!*” bilgileri yer almaktadır (Karabey, 2000: 54).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “a kelimenin evvelinde bulunursa edât-ı nidâ, ahirinde vaki olursa edât-ı te'kid olur.” ifadesiyle özellikle sonda kullanılan “a” edatının pekiştirme için kullanıldığı belirtilmiştir.

A iki gözüüm niçin bize gelmiyorsun!

Böyle de yapılabilir a (Toparlı, 2003: 96).

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye'de a ünlem edatı olarak geçmektedir. *A kiçi* (Ey insan!) (Atalay, 1945: 97). Ancak eserde emir kipinden bahsedilirken “Kelsene, kelsenizne” sözleri de pekitmedir. “gelsen a, gelseniz a”

demektir. Bu kelimenin sonundaki “n” atılarak kelimenin sonu sâkin kılınırsa büyükleme ve şart anlamına gelir.” şeklinde bir açıklama yer almaktadır (Atalay, 1945: 87).

Hüseyin Cahit Türkçede Sarf ve Nahiv isimli eserinde “Fiillerin nihayetine “a” ve bundan muhaffef olarak “e, ya” edatları ilâve olunursa ma’nâları te’kit edilmiş olur.” *Gelir a, Gitsene, Gelecek ya!* (Cahit, 2000: 304). Örneklerde görüldüğü gibi sözcüklerin sonunda kullanılan “a”ların pekiştirme edatları olduğu gramer kitaplarımızda önemli bir şekilde belirtirmiştir.

Jean Deny, “pekiştirmeli edat” başlığı altında “a, ha, ya” edatlarını vererek, “kelamı daha ziyade sağlamak, daha ziyade canlı ve kuvvetli yapmak veya soruları daha ziyade pekiştirmek için.” bu edatın sonda kullanıldığını belirtir (Deny, 1941: 677). Deny, “pekiştirmeli uymaca edat olarak a, sözü daha sağlanmış yapmağa ve başlıca apaşikâr bir şeyi bildirmeye yarar. Eğer kendinden evvel gelen kelime vokalle nihayetlenmiş ise “ya” nidası kullanılır” diyerek şu örnekleri verir: *ma’lum a. Yabancı değiliz a! Vur dedilerse, öldür demediler a!* (Deny, 1941: 679). Deny, “fiil (bir temenni ve terecci mânasiyle kullanılan) şart siygasının ikinci şahsı ise vucuda gelen ifade, emir sigasına muadil olur ve nida da vokal ahengi kanununa uyar. *baksaña, gelseñe.* üçüncü şahısta ya kullanılır. *yazsa ya, yazsalar ya* (Deny, 1941: 680).

Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri isimli eserinde “Ünlemleşen Fiiller” başlığı altında özellikle cümle sonunda bu edatın “a” bazen de ses uyumundan dolayı “ya” şeklinde olduğunu belirtir ve cümle sonunda yargıyı berkitme ve gerçekleşme gibi bir anlatımının olduğunu ifade eder. Bu anlama sırasında yargının bedihi olduğunu gösterir. *Ölmüş ya* (evet ölmüş), *Bak a, gönderse ya! Otursanız a!* (lütfen oturun) (Banguoğlu, 1986: 400).

Şükrü Halûk Akalın, “Türkiye Türkçesinde Ünlem” isimli bildirisinde özellikle şart 2. kişilerinde kullanılan şekillerin dil bilgisi kitaplarımızın çoğu bölümlerinde yer almadığını belirterek şöyle devam eder: “Bu kullanıştaki e! a! asıl ünlemler midir, yoksa ünlem olabilen şekiller midir? Şart 2. kişi çekimindeki bir kelimeye eklendiğinde fiili ünlemleştiriyorsa, bu kelime türüne ne ad verilmelidir? Bu çekim şekli dil bilgisi kitaplarımızda fazla ele alınmamıştır. Bu şekil, dil bilgisi kitaplarımızın hangi bölümünde veya bölümlerinde işlenmelidir.” şeklinde fikir beyan ederek bu edat üzerinde yeterince durulmadığını ve tam fikir birliği sağlanmış bir tasnif içinde bu edatın yer almadığını ifade ederek şu örnekleri verir: *Deminden beri söylesene.*

Baksanıza müsyü memur, bundan sonra yine vardır? Baksana şuna. Münasebetsiz (TGST: 490).

Haydar Ediskun, “a (e) edatı” başlığı altında edatın sözcük ve sözcük gruplarına kazandırdığı anlamları iki şekilde inceler: 1. Dilek-şart kipi dışında, öbür fiillerin ve koşaçların (dır / dir) ünsüz harfle sonuçlanan kişilerden sonra gelirse, o eylemin olağan ya da doğal bir sonuç olduğunu anlatır: *Allah bilir a, bu adam, Koca Ahmet’in ta kendisi. -Oku şunu! -okuyorum a! Okuldan memnunsun a, sen ona bak!* 2. Dilek-şart kiplerinin II. kişilerinden sonra gelirse, onları emir derecesinde berkitir: *Misafirimize hoş geldin desen e!* (Ediskun, 2005: 285).

Ahmet Cevat Emre, “a!” anlatımının onaylı-onaysız eylemini (yargısını) kuvvetlendirerek söylemek için kullanıldığını söyler ve şu örnekleri verir: *-Böyle şey olur mu? -Olur a!; -Bu işin ne kadar önemli olduğunu anladınız a! Artık nasıl davranacağınızı kendiniz takdir edersiniz* (Emre, 1945: 553). Emre, a! /e! edatını ayrı başlık altında şöyle açıklamış: “Bir eylemin kılınmasını kuvvetle öğütlemek için se-temelinin 2 nci kişi şekline gelir, uyumlu olup ince sesli hecelerden sonra e olur” *Okusanız a! Söyleseniz e!* Se-temelinin 3 üncü kişi şekline gelirse ya olur: *Okusa ya! Gülmese ya!* (Emre, 1945: 554).

Zeynep Korkmaz, “ünlemler” başlığı altında “seslenme ve emir biçiminde bir çağırmanın karşılığıdır” der ve şu örneği verir: *baksana!* (<*baksan ya!*) (Korkmaz, 2003: 1141).

Kaya Bilgegil, Türkçede “a! e! ya!” ünlemleriyle pekiştirmenin yapıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Çabuk gel, dedim a! Başına bunları da getirdi ya!* (Bilgegil, 1984: 59). Bilgegil, “dilek-şart kipinin ikinci şahıslarından sonra gelen “a! ve e!”, üçüncü şahıslardan sonra gelen “ya!” ünleminin, onları emir cümlesi hâline soktuğunu” belirtir. *Okusana! Yazsanız a! Söylesen e! söylese ya!* (Bilgegil, 1984: 69).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde a edatı “Ownuk Bölekler” başlığı altında şöyle anlatılmaktadır: “-a / -e, -ya /-ye ownak bölek sözleyijiniñ haysı da bolsa bir fikire bolan garayşını añlatmak, goşulyan sözünüñ manasına manı yokundısını bermek, şol sözün labızlılığını güçlendirmek yalı funksiyaları yerine yetiryer. Bu edat Türki dillerin köpüsine hesiyetlidir. M. Murataliyew Gırgız diliniñ materialı esasında meseleni başgaça çözyer. Ownuk bölek baglajı a aslında l sesiniñ düşüp galmagı neticesinde al sözünden emele geliptir.” *Sen mekdepen gelyerdin e?* (Sen okuldan geldin ha?) (Söyegow, 1999: 538).

Ömer Demircan, Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri isimli eserinde “Türkçede bilgi odağını belirleyen ekler arasına- A edatının olduğunu belirtir ve şu örneği verir: *Bu işi kendin yapsana.*” (Demircan, 2005: 104).

Bu edatla ilgili müstakil yapılan çalışmalar da vardır. Muzaffer Akkuş, “a / e Seslenme Edatının İşlevleri Üzerine Bir Araştırma” isimli bildirisinde “a / e” seslenme veya kuvvetlendirme edatının görevleri üzerinde durmuş ve bu edatın yaklaşık 12 görevde kullanıldığını belirtmiştir. Bu görevler arasında, özellikle “Tekit bildirmesi” ve “Pekiştirme görevinde kullanılması” başlıkları önemli yer tutar (Akkuş, 2004, 110). Yazar, bu edatla ilgili özetle şunları belirtir: Bu edat bazı örneklerde vurgulu ikaz şeklinde kullanılmaktadır. Cümle sonunda kullanıldığında anlamı pekiştirir ve bildirilen yargının açık olduğunu gösterir. Bu edat günümüzde daha çok bir ek haline gelme temayülü göstermektedir. Birçok örnekte çekimli fiilin ünlem görünüşünü meydana getirmektedir. Bu kullanım çeşitli fiil kiplerine gelerek kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir.

Alırsın a! (Elbette alırsın);

Göreceksiniz ya! (Elbette göreceksiniz)

Bildir ya! (İyi olur bildir.) (Akkuş, 2004: 111).

Su-y- iken ol kana döner görseñe (Akkuş, 2004: 111).

Yukarıdaki örneklerin dışında bazı örneklerde –ken zarf-fiil ekinden sonra gelerek pekiştirme yapmaktadır. Bu daha çok Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmektedir.

Yola düştük gelirken önümüze bir orman geldi

O guzuyu güderkene orucuduh (NYA / 120) (Akkuş, 2004: 115).

H. İbrahim Delice, a ünleminin “Pekiştirme Edatı Öbeği” oluşturduğunu belirterek şu örneği verir: *Ahmet / de geldi. Şu çocuğa bir [baksan / a!]* (Delice, 2003: 23).

Birsel Oruç, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II, isimli eserde eski Uygur Türkçesinde edatın şu örneklerde pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir: *Mar mani priştilarka kut kolur biz tengrim a. terkin sözleñ buyruk a* (Üstad mani meleklere kut rica eder bizim için tanrımdan a. Acele, çabuk emrini söyle a) (TGST: 504).

Görüldüğü gibi tarihî ve çağdaş gramer çalışmalarımızda ve sözlüklerimizde genellikle a ünleminin pekiştirme görevine yer verilmektedir.

Orhun Türkçesinde

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde seslenme ünlemi olarak “a / e” nin sonda kullanıldığını ve pekiştirme edatı olduğunu belirtir. *Beglerim e ter ermiş biz az biz teyin korkn (mañ)*. (Ey beylerim! -der imiş, biz azız diye korkmayın.) (Tekin, 2003: 161).

Anta sakıntım a (O zaman düşündüm işte!)

Yenisey yazıtlarında da pekiştirme görevinde geçmektedir. *Kadaşıma kenüme adrıltım a yıta*. (Akrabalarımın ve halkımdan ayrıldım, hey! Heyhat!)

Öz yerim ıduk yerim esiz e (Öz ülkem, kutsal ülkem, ne yazık!) (Tekin, 2003: 162).

Kolı âs tut-sar küç üç eçim e (Ey, elleri kakım tutacak kadar güçlü üç ağabeyim.) (Tekin, 2003: 178).

Kançuyum, kadaşım adrıltım buñ a açığ a (Prenseslerimden ve akrabalarımın ayrıldım. Ne dert! Ne acı!) (Ercilasun, 2008: 44).

Eski Uygur Türkçesinde

Eski Uygur Türkçesinde “a” edatı daha çok hitap gruplarında kullanılmıştır.

Ay yekler+e! (ey şeytanlar!) Uygurca IV (Üstüner, 2003: 192).

Ay içilerim+e! (ey kardeşlerim!) (Kaya, 1994: 322).

Ay er+e! (Ey kişi!), *Ay buyruk+a* (Ey kumandanlar!) (Alyılmaz, 1999: 535).

Cengiz Alyılmaz, “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri” isimli bildirisinde “Uygur dönemi metinlerinde sadece bir ünlemin, bir seslenmeyi kuvvetlendirmek için kullanılması yetmiyor, bir de ünlem edatı getirilerek yapılıyor. Sonda kullanılan bu edat seslenme gruplarını kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır.” şeklinde fikir beyan ederek; bu edatın pekiştirme vazifesi yaptığını belirtir (Alyılmaz, 1999: 497).

Az tenginçe törügey-mü umuğ-um-a (Az da olsa vücut bulur mu idi, ey ümidim!) (Arat, 1991: 158).

Atırdılığ-sız yarlıkar-sız amrançığ-a (Ayrılık gözetmeden, her kesi bağışlarsın, ey sevgili) (Arat, 1991: 156).

Cengiz Alyılmaz, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında bu edatın Altun Yaruk’ta 623. satırda *Mung-ay, mung-ay yitirmiş men isik sever andak atayımı* (Ey dat, ey dat ben candan sevdiğim oğlumu yitirmişim.) bir örnekte “-ay” şekliyle kullanıldığını belirtir (TGST: 505).

Karahanlı Türkçesinde

DLT’de “a” edatı “şaşıрма, hayret” bildiren bir edat olarak sadece bir örnekte görülmektedir.

Ol meni â kıldı. (O beni şaşırttı) (Erdi, 2005: 129)

Ali Ulvi Elöve, DLT’te geçen bazı beyitlerin sonundaki a ve e seslerine dikkat çekerek bunların pekiştirme edatları olduğunu, bunların sadece bir ses olmadığını belirtir.

Külse kişi atma ağnar örter kül e

Bağkıl angar edgülikün ağzın kül e (Deny, 1941: 271).

(Bak ona iyilikle, ağızla gülererek; yüzüne gülse bir kişi, atma ona yanar kül ha)

Kodgil menge akılık bolsun menge ayağ a

İdgil meni tokışğa yüvgil menğe ulag a (Deny, 1941: 271).

(Koy bana cömertlik (ahilik adını ki) olsun bana lakab ha; gönder beni savaşa, ikram et bana ulaştıracak at ha)

Atabetü’l-Hakayık’ta geçen bazı beyitleri, A. U. Elöve yeniden yorumlayarak bu beyitlerin sonunda geçen “a / e” seslerinin “ikaz ve tembih” manasında pekiştirme edatı olduğunu iddia eder (Deny, 1941: 271).

İsiz kılğan erke sen edgü kıl a

Keremning başı bu erür ked bil e (Arat, 1992: 67).

(Kötülük yapan adama sen iyilik yap ha; iyiliğin başı budur, bunu iyi bil ha.)

Tili yalğan erdin yırak tur tez e

Keçür sen me ‘umrüng könilik tez e (Arat, 1992: 52).

(Dili aldatan erden uzak dur çabuk ha; sen ömrünü doğruluk ile geçir ha)

Kıpçak Türkçesinde

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’de: “a / e” edatı *Kelsene*, (Gelsen a), *kelsenğizne* (gelseniz a) örneklerinde pekiştirme görevindedir (Atalay, 1945: 87). Hacıeminoğlu da bu örnekleri eserlerinde tekrarlamıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 218).

Eski Anadolu Türkçesinde

Vur dedilerse öldür demediler a! Olabilir a! (Hacıeminoğlu, 1971: 218).

Bakuban görsene sen bu ‘ibreti (Bakarak görsene sen bu ibreti.)

Ya'ni uçmak ni'metidir baksana. (Yani 'cennet' nimetidir baksana!) (Tiken, 2004: 113).

Ali Ulvi Elöve, Osmanlı Türkçesinde *bak a* (bak ha) şeklinde uyarı maksadıyla ve anlamı pekiştirmek için sonda kullanıldığını; bazen önceki kelimeye bitişik yazıldığını belirtir (Deny, 1941: 271).

Necati Beg Divanı'nda bu edat:

Hay esirge seni sen cân ele girmez derler

Cân için gam yemezem cân ise cânân değil a (Tarlan, 1992: 373). örneğinde yer alır.

Türkiye Türkçesinde

Bak a! Vur dedilerse öldür demediler a! Olabilir a! (Hacıeminoğlu, 1971: 218).

A gözümün bebeği (şefkat, muhabbet) belirtir.

A kardeş! Bu böyle mi olur? (sitem, serzeniş) bildirir.

A canım anladık (sabırsızlık, sinirlenme) bildirir.

A birader kimden iyilik umuyorsun (acıma) bildirir (Deny, 1941: 679).

Bu edat, birlikte kullanıldıkları sözcüklerle beraber bir grup oluşturur. Hitap edilen ismi daha çok kuvvetlendirir. Diğer edatlardan farklı olarak edat vurguyu üzerine çeker. Bu kullanımlarda vurgu daima baştadır.

A beyim (Ergin, 1980: 350).

Pekiştirme edatı a, sözü daha da sağlamlaştırmak ve belirtilen bir şeyi vurgulamak dikkat çekmek için sonda kullanılır. Ünlü ile biten sözcüklerden sonra "ya" şeklinde kullanılır.

Anladın a! Vur dedilerse, öldür demediler a! Satar a! Kendi malıdır. Malum a

Yabancı değiliz a! Olabilir a (Deny, 1941: 679). *Yazsa ya* (Deny, 1941: 680).

Dünya bu ya. Verdim ya. Efendi burada ya (Deny, 1941: 691).

Edat, bazen emir cümlelerinden sonra kullanılarak emrin muhakkak gerçekleşmesi gerektiğini belirtir ve söylenene dikkat çeker. *Gelsen e, Gülseniz e, Baksan a, Gelsen a, Yazsa ya, Yazsalar ya* (Deny, 1941: 680).

Bazen bir soru kelimesi veya bir soru cümlesinden önce gelerek anlamı pekiştirir. *E kim gelmiş. E bir şey anladın mı?* (Deny, 1941: 681).

Ya niçin böyle konuşuyorsun (Deny, 1941: 691).

Tabii değil mi ya. Ya bazen soru ekinden sonra da gelebilir (Deny, 1941: 692).

Neşe Atabay, Sözcük Türleri isimli kitabında “a! Şaşma, anımsama, sevinme, acıma, üzülme, kızma gibi duyguları güçlendirir. Başta ve sonda kullanılır” der ve şu örneği verir: *Bütün şehirle dost değilsin a!* (Atabay, 2003: 158).

Taradığımız bazı eserlerde de “a” edatı pekiştirme görevinde kullanılmıştır.

“Azıcık dursana, oğlum!” dedi. Durdum, nâçar.

Göğsün îmanlıya benzer, sana bir hizmet var (Ersoy, 1987: 470).

-Ey aydınlık a kuzum... (Ersoy, 1987: 34).

-Sızarsa mis gibi yer, yatmamış adam değil a (Ersoy, 1987: 34).

Ne işin var kiremitlerde a sersem desene! (Ersoy, 1987: 62).

Hadi vursana, ne duruyorsun, bir daha vursana! (Vuramazsın) (Dizdaroğlu, 1976: 294).

Bu soğukta girecek değilim a!

-Sızarsa mis gibi yer, yatmamış adam değil a! (Dizdaroğlu, 1976: 356).

Türkiye Türkçesinde başta kullanıldığında daha çok vurgu yapmak, sevgi, ikaz, tenbih, küçültme görevinde kullanılmaktadır.

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde “Bazen cümlelerin başına veya sonuna gelerek hayret bildirir veya bir söze dikkati çekmek için kullanılır. *Bu gömleğe bu kadar para verilir mi, a!*” (AzTS: 1). Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya), isimli eserde a edatı “ifadeyi kuvvetlendirmek, olaya dikkat çekmek ve tekid anlamıyla kullanılır” şeklinde açıklanmıştır (Rüstemov, 1960: 299).

Gumru da benim bacım, eşidin a... Bu sözü bize atır a... (Rüstemov, 1960: 299).

Arvadım bunu kıskançlık üzünden düzeldib. Ay inandılar a! (TDTEA-5: 95).

Temsilin daşını daha atsana! (TDTEA-5: 174).

Ne olub sene, desene (TDTEA-5: 252).

Kim seni garğayıp, a bedbeht gadın.

(Kim seni lanetledi a bedbaht kadın.) (Aras, 1990: 179).

Ulu Altay’daki kürküme gaytar

Keçir köyneyinden, a gayret, meni.

(Ulu Altay’daki kürküme geri dönder

Geçir torbandan, a gayret, beni) (Aras, 1990: 132).

A behti kara (A bahtı kara) (TDTEA-5: 337).

Bacı, coň yuňary kalhırsan a?! (Bacı, çok yukarı kalkıyorsun a?!) (Əlişoğlu, 2003: 73).

Oña, lap lal olub ki, ay oğlum, Kamran, telefon lal olub, anan ölsün, bir poçta getsene (Oha, tam sesi kesiliyor ki, ay oğlum, Kamran, telefon kesilip, anan ölsün, bir yolda gitsene) (Əlişoğlu, 2003: 88).

Ay Murtuz bir kalhsana, senin hor-horundan komkonşu köçdü, ahı, bir dursana (Ay Murtuz kalksana, senin horlamandan komşular kalktı, aha, bir dursana) (Əlişoğlu, 2003: 28).

Türkmen Türkçesinde

Türkmençe-Türkçe Sözlük'te: "1. -a /-e pekiştirme bildiren edat: *Agam-a şindi hem gelenok* (Ağabeyim de hala gelmedi) 2. Kuşku, şaşma bildirir: *okanıň-a govi, veli gutarip bileyseň?* (Okumana gelince, iyi; lakin mezun olabilecek misin?)" (TürkTS: 19) şeklinde geçmektedir.

Düyn institutda görünmediň e? (Dün ensitüye gelmedin ha?)

Ertir kiçi bazardır a? (Yarın gece pazardır a?) (Söyegow, 1999: 539).

Emir cümlelerinde a edatı kullanıldığında emri yasaklamayı kibarlaştırmakta yumuşamaktadır. *-Ay sag bol a, inim!* (A sağul kardeşim) (Söyegow, 1999: 540).

Cahit Başdaş "a" edatını Berkitme Edatları içinde vermiş "üzerine geldiği kelimeyi küçümseme ve pekiştirme anlamı kattığını" belirtmiştir (Başdaş, 1996: 430).

Yit-e, yok bola zaňnar, kime aydyasň anı (Git! Olamaz! Sen kime bunu anlatasın) (Başdaş, 1996: 71).

Türkmencede a edatı isim ve isim soylu sözcüklerden sonra da gelmektedir.

Sapar-a geldi. (Sapar da geldi.), *Men-a.* (Ben de) (TürkTS: 10).

Ayrıldıg-a (Ayrıldık işte), *Kaňrıldıg-a* (Bir tarafa eğildik işte) (Kara, 1998: 61).

Rehm edip, sen sormasaň, bir ayrı yarım galmaz-a (Rahmet edip, sen sormazsan, bir ayrı yarım kalmaz a) (Kara, 1998: 62).

Bay, uruşdılar-aa! (Vay, dövüşüler be!) (Kara, 2001: 112). *O giice Oraz daayılarda çalıp bedriň-ee.* (O gece Oraz Dayılar'da çalıverdin ya) (Kara, 2005: 180).

Biz-ee öözümüzü müynli saayıp, yüzümüzü aşak salıp duurus. (Biz ise, kendimizi suçlu sayarak yüzümüzü aşağı eğmekteyiz.) (Kara, 1998: 17).

Ee şekli bazen "Sakın-Hâ!" görevinde kullanılmaktadır. *Olardan... Bolşevik bolaaymasın, ee?* (Onlardan... Bolşevik olmasın, sakın?) (Kara, 1997: 724).

Süñem-ee aabaat? (Üstü başı da düzgün.) (Kara, 1997: 554).

Men-ee gatı geñ gaalyaan...(Ben çok şaşıyorum.) (Kara, 1997: 670).

-İl-ee saña gülyee. Sen kime gülyeeñ?

-Göreñook mı, başlık yılğırca bolyaa

-Sen, şepe, yaaşamaañ täärini bilyeeñ.

-Bilemsoñ, gün günden gulluğım galyaa.

(-El ki sana gülüyor. Sen kime gülüyorsun?

-Görmüyor musun, başkan gülümseyecek oluyor.

-Sen, arkadaşı yaşamanın yolunu biliyorsun.

-Bildiğim için günden güne konumum yükseliyor.) (Kara, 1997: 76).

Türkmen Türkçesinde a edatı bazen “şaşma, hatırlama, acıma, üzülme, kızma” gibi duyguları kuvvetlendirmek için de kullanılmaktadır. Bu durumda pekiştirme yaptığı sözcükten önce gelmektedir. *Gözüñ aaydıñ, a guz!...* (Kara, 1997: 548). *A siz niirdediñiz?* (Aa siz nerdeydiniz?) (Kara, 1997: 266). *Bu han bolan yigide bak a!* (Bu han olan yigide bak ha!) (Söyegow, 1999: 540).

Gagavuz Türkçesinde

Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri isimli eserinde “a” edatına ünlem edatları içinde kullanımlarına göre örnekler vermiştir. Daha çok emir cümlelerinden sonra gelerek emri kuvvetlendirmektedir. *Alsanız e* (Alsanız a!), *Buyursanız e* (Buyursanız a), *Baksana* (Baksana), *Sölesene* (Söylesene) (Özkan, 1996: 179).

“e” seslenme ünlemi isimlerin sonunda kullanılarak da anlamı pekiştirmektedir.

Be bırak sirnikleri dedik sana e! (Be bırak kibritleri dedik sana be) (Özkan, 1996: 179).

Gagavuz Türkçesinde “a” seslenme ünlemi -ken zarf-fiil ekinden sonra kaynaşmış halde kullanılmaktadır.

Sona her gün çıkacaakana küü içine. (Sonra her gün çıkacaksın köy içine)

Zaman zamandaykana

Başak samandaykana

Ben sallangaçtaykana

Dedu delikanlıykana

(Zaman zamandayken e

Başak samandayken e

Ben salıncaktayken e

Dede delikanlıyken e)(Özkan, 1996: 176).

İşle dinincene çiftte. (İşle dinceye kadar çiftte.....)

Baktılar renkli televizoru geç oluncan (Özkan, 1996: 175). Nevzat Özkan, bu örnekler için “-ınca ekine -na kuvvetlendirme eki getirilerek yapıldığını, -incan şekli ise sondaki -a ünlüsünün düşmesiyle ortaya çıktığını” belirtir. Gagavuz Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan -incana ekindeki -na kısmı için Ahat Üstüner, “tek bir ek değil, peşpeşe gelen iki kuvvetlendirme eki +n+a” olabileceğini belirtir (Üstüner, 2003: 199).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde -a “seslenme edatı; pekiştirme edatı” olarak yer alır. Çekimli ve emir fiillerinden sonra gelmektedir. Şu örneklerde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Emir fiilinin sonuna eklendiğinde mutlaka rica anlamı katar. Uygur Türkçesinde “a” daha çok “-gin, -kin, -gıl, -gil” emir ekinde sonra gelerek kalıplaşmıştır (Kaşgarlı, 1992: 174). *Ėytķina dostum!* (Söylesene dostum)

Vay balimey, anañni tola ĥicil ĥilmigina! (Ey çocuğum anneni fazla mahcup etmesene!)

Bek uzun koça ėkena! (Çok uzun cadde imiş ya)

Çapsanraķ sözlep bëriña! (Çabuk söylesene) (YuyTS: 1).

Ėoygina, saki, maña Gülgün şarap (Koy sana, saki bana gül renkli şarap.)

Ėızışmañlara, ezizler? (Kızmayınız azizler.) (Öztürk, 1994: 123).

Men yeydiğān otni yevatisina? (Benim yiyeceğim otu yiyiyorsun ha?) (Öztürk, 1944: 104).

Alğin-a (Alır mısın)

Ėızışmañlar-a (Lütfen kızmayın) (Ercilasun, 2008: 46).

Bu kitabıñizni maña bërip turuña! (Bu kitabınızı bana geçici olarak versenize!)

Hede, hiliķi hikayini yene bir sözlep bergine (Abla, şu hikayeyi yine bir söyleyiversene!) (Kaşgarlı, 1992: 221).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde edatın “e” şekli “ha, ya, ki, a” görevinde kullanılmaktadır. Bu edat pekiştirme görevi yapmakta, cümleye üzüntü, kızgınlık veya hayret ifadesi katmaktadır. Ünlülerden sonra “ye” şekli kullanılır. Her türlü sözcükten sonra gelebilmektedir. Rıdvan Öztürk, Özbekçe El Kitabı’nda sona gelen edatlar başlığı altında “-(y)e” şeklinin “tasdik, soru üzüntü, hayret” görevlerinde kullanıldığını açıklamıştır (Öztürk, 2005: 89).

Bâresiz-e (Gidiyorsunuz ya?), *Keldi-ye* (Geldi ya!) (Wurm, 1989: 185)

Şu Ölmescân-â? (Şu Ölmescan ha?), *-Eringizden şu çâkkaça derâk yok-â?* –*dedi* u. (-Kocanızdan şu vakte kadar haber yok ha?, dedi o.)

-Hevâ yahşi-â –*dedi* (-Hava güzel ha, dedi.)

-Sizde-e? Tевbe... (-Siz de ha? Tövbe...)

Şunday bolse hem bizge dep nimelerni kalışmedi-e? (Öyle olsa da bize neler yapılmadı ki?) (Coşkun, 2000: 222)

Moylâvge erz kılsemmi, e! (“Bıyık”a mı durumu arz etsem ha!)

İcâdim-e! (Sanatım ha!) (Salman, 1997: 423)

Қорқанге қошеlek körinedi, degeni şu eken-de...Dedil bol-e! Âdemsen-kü? (Korkmuşa çift görünür dedikleri bu imiş herhalde...Cesur ol tamam mı! Adamsın değil mi?) (Öztürk, 2005: 89).

Bir örnekte şu şekilde geçmektedir:

-Yog-e, közingge şunday köringendir, kızım, kölleb kalgen yamğır suvudur.

(-Yok be, gözüne öyle görünmüştür, kızım, göllenip kalan yağmur suyudur.) (Yaman, 2007: 1913).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “â” madde başında verilmiş ve şu manaya geldiği belirtilmiştir: “Sevinç veya üzüntüyü bildirme belirtisi”. Kazakçada a edatı aslen seslenme edatıdır. Cümle başında kullanılmaktadır (Türkmemetoğulları, 2001: 14).

Â degenşe biz keldik (A deyinceye kadar biz geldik.) (KazTS: 27).

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “e” “Ümitsizliğin, hayrat etmenin, memnuniyetsizliğin, bir şey hatırlamanın belirtisi olarak kullanılır.” Sözlükte “a ve e” ayrı ayrı madde başında verilmiş aslında ikisi de aynı ünlem edatıdır (KazTS: 72).

A, biyimiz, biyimiz,

Türlenip kaptı üyiñiz,

Tım-aқ tevir küyiñiz.

(A beyimiz, beyimiz! Eviniz güzelleşmiş. Durumunuz çok çok iyi...) (Tamir, 1993: 300)

-A, balaқayım, alaқayım, sıraқayım... (-A, yavrucuğum, canım, ışığım...) (Türkmemetoğulları, 2001: 14).

-A, -dep, toқtay қap, -jetemiz, jetemiz- dedi... (-A, -diyerek durduğunda “yetişiyoruz yetişiyoruz” dedi...) (Türkmemetoğulları, 2001: 14)

Cümle sonunda daha çok anlamı pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Kène, başına kiyip körse. Pay-pay, kanday carasadı, e? (Hele başına bir giyip bak. Oho, bak nasıl da yakıştı, ha?) (BKT: 263).

-Borya, a, Borya, nege muñayasıñ, a?-dedi Oraz dosınıñ üstine tüsip.

(-Borya, ya, Borya neye üzülyyorsun, ya? dedi Oraz dostunu üstüne eğilerek.) (TDTEA-28 / II: 138).

Kırgız Türkçesinde

Bu edat Kırgız Türkçesinde “ee” şeklinde soru cümlelerinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendiren bir edattır. Hülya Kasapoğlu, Kırgız Türkçesi Grameri’nde bu edatı “Pekiştirme edatları” başlığı altında vermiştir (Kasapoğlu, 2005: 348). Kırgız Sözlüğü’nde bu edatla ilgili olarak “manayı kuvvetlendirmek için kullanılan nida” bilgisi yer almaktadır. *Alding-ee!* (Aldın ha!) (KırgS: 321). Cahit Başdaş, Kırgız Türkçesi Grameri isimli eserinde, bu edatı “Soru ve Pekiştirme Edatları” başlığı altında ele almış, bu edatın “ha, işte, ya” görevlerinde kullanılan bir pekiştirme edatı olduğunu belirtmiştir (Başdaş, 2004: 165). Bir başka araştırmacı “Kırgız Türkçesinde “ee” cümlelerin başında, ortasında veya sonunda “e!, haydi, ya, haniya?” görevinde kullanıldığını ifade etmiştir (Zal, 1999: 22).

Seniñ tamırıñ kañçalık tereñge ketken ee (Senin damarın ne kadar derine gitmiş yahu)

Kanike, uşundayda çoñ attar bolot eken ee! (Kanike, böyle de büyük atlar olur mu ha!)

Sen da itterge kor bolup, tebeelenip cürösüñ ee? (Sen de itlerce horlanıp ayak altında eziliyorsun değil mi?) (Başdaş, 2004: 166).

Keçke çeyin kerektüü kagazdardı dayardap koy, ee? (Akşama kadar gerekli kâğıtları hazırla, ha?)

Bıyıl egin cakşı çıkkın eken ee? (Bu yıl ekin iyiymiş, ha?)

Bayatan beri Mambet da akıl-nasaatın aytıp közübüzdü açıp koydu ele, emkisine tobokel, kanday kıstoo bolsa da çıdaarbız ee, Gülcan. (Eskiden beri Mambet akıl ve nasihat verip gözümüzü açtı, şimdikine şükür, ne kadar zorlama olsa da dayanırız, değil mi, Gülcan.) (Kasapoğlu, 2005: 348).

Oorubasañ sen da biz menen çıla keçet eleñ ee.. (Hastalanmasan sen de bizimle çamura bulanacaktın ya.) (Ceritoğlu, 2003: 179).

A-a, şorduu kelinim ay, eçtekenden eçteke çok kor bolo turğan bolduñ ee. (Ah, talihsiz gelinim ah, hiçbir şey yokken hor görülen oldun ha ‘öyle mi’) (Zal, 1999: 22).

Bayağı çöp çabıkta bolğondor esiñden çıkpay cürgöp eken ee. (Eskiden ot biçiminde olanlar aklından hiç çıkmıyor değil mi?...) (Zal, 1999: 23)

Kiçi apam, -anı ayıldağılar işterman dep koyuşat, ee bir düynödö tabılbağan karapayım, sonun kişi da. (Küçük annem-köydekiler ona çalışkan diyorlar-hani (ee) bu dünyada bulunmayan kendi halinde, saf, iyi bir kişidir de.) (Zal, 1999: 23).

Kütiip kaldıgız ee? (Bekleyip durdunuz ha?) (BKT: 250)

Kostyumuñuz bulganıp kalgan eken ee? (Elbiseniz lekelenmiş ha?) (BKT: 250).

Apey, men emne bolgonmun, dalay ubak bolup kalgandır, ee? (Aboo, ben ne olmuşum, epey vakit geçmiş, ha?) (BKT: 264).

Kazan Tatar Türkçesinde

-Enkey, enkey! Nişlegen ul, kayda suñ ul? Eytsene!

Min anı kürmek tiliymın, zınhar, enkey, tapsana!

(-Anneciğim, anneciğim, ne yapar o nerede, söylesene!

Görmek istiyorum, anneciğim onu bulsana!) (Özkan, 1994: 644).

Bir yözın kürsetsene, tugsın güzel köñner minim. (Bir kere yüzünü gösterirsen, doğar güzel günler.) (TDTEA-19 / III: 72).

Almasana, canaşım! (Almasana canım!) (TDTEA-19 / III: 131).

Birer heber birsene! (Birer haber versene!) (TDTEA-19 / III: 158).

Yañadan kayta tağı.

Sandugaç, tuktasana:

(Tekrardan kendine geliyor, Bülbül dursana.) (TDTEA-19 / III: 161)

Bulsana üzime gine. (Olsana sadece benim.) (TDTEA-19 / III: 229)

Torgıl, balam, torsana!

Moñlı anañnı kürsene,

Helimni bir sorsana!

(Kalk, yavrum, kalksana! Hazinli ananı görsene, Halimi bir sorsana!) (TDTEA-18 / II: 329).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “a” edatı II. Teklik şahıs ekleriyle kalıplaşmış durumdadır. Bu edat, “-sana / -sene ve -sa / -se ekleri yapısında emre rica, yalvarma

anlamı katmaktadır. Bu tür kullanım daha çok halk edebiyatı metinlerinde görülmektedir (TLG: 855).

Ƙaytsana Ƙoram Ƙaytsana

Atınıñ başını tartsana

At iyesi sen olsañ

Atıñı alıp Ƙaytsana.

(Dönsene Ƙora'm dönsene, atının başını çeksene, atın sahibi sen isen, atını alıp dönsene.) (TLG: 855).

Vay-vay-vay! Şakası hastalığğa keçti dese. (Vah ah! Şakacılığı hastalık hâlini aldı, desene.)

Aytsa, anañkaçan kelgen? (Söylesene annen ne zaman gelmiş.) (TLG: 855).

Altı ayağnen bal berermen, -dey.

Onı da alıp içsene.

(-Altı kadehle bal veririm -der. Onu da alıp içsene) (TDTEA-13: 68).

Cümle başında kullanıldığında daha çok sevgi ifadesi anlamı katmaktadır.

A kız seni küreyim

Siya saçın üreyim

Eğer beni süyerseñ

Aç kapını kireyim

(A kız seni göreyim. Siyah saçın öreyim. Eğer beni seversen. Aç kapını gireyim.) (Bozkurt, 1999: 648).

A, canım, nasıl alayım? Bu aqça yüz elli ruble olacaqtı, şimdi yüz ruble veriyorsıñız. (A, canım nasıl alayım? Bu para yüz elli ruble olacaktı, şimdi yüz ruble veriyorsunuz.) (TDTEA-13: 355).

Kumuk Türkçesinde

Kiseñden tasma biziñ ıgarıp,

Ƙursagıma köklep yamav salsana

(Cebinden şerit bezini çıkarıp. Karnına dikiş yapıp yama yapsana) (TDTEA-20: 23).

-Tartsana, Bekmurza inim, tartsana,

Mal topgan sari atlanı tartsana,

Üstiine agavuñnu artsana,

Agavuñnu abayıña savgat etip barsana!

(-Çeksene, Bekmurza inim, tartsana, mal bulan sarı atları çeksene, üstüne ağabeyini artsana, Ağabeyini anana sungu edip varsana) (TDTEA-20: 37).

Karakalpak Türkçesinde

Ne degen edepsiz-e! (Nasıl bir edepsiz be!) (TLG: 609).

Ƙoysaňa. (Bıraksana!) (TLG: 610).

Ƙannuñ atın minseñe!

Ƙannuñ toñın kiyseñe!

Ƙayt, Edige Ƙaytasaňa!

(Hanın atına binsene! Hanın elbisesini giysene. Dön, Edige dönsene!) (TDEMA-4: 469).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay Lehçesi Sözlüğünde “a” pekiştirme edatı olarak geçmektedir. Bu edat “a, va, â” şekillerinde ve “ya, peki” görevlerinde kullanılmıştır.

Sen a (Ya sen? Peki sen) (KarLS: 1).

Ufuk Tavkul, Konya İlinin Sarayönü ilçesinde yaşayan Karay Türkleri’nden yaptığı derlemelerde bu edatın halen konuşma dilinde de kullanıldığını tespit etmiştir. Araştırmacı, şu bilgileri verir: “a: ya, ise görevinde Karaçay-Malkar diline özgü bir ek, Vokalle biten kelimelerden sonra “va” biçimine gelir.” (Tavkul, 1994: 195).

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü’nde bu edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır. “a -ya, ise- görevinde bir ek, ünlü ile biten sözcüklerden sonra “va” şeklinde gelir.”

Sen a nek kelmeyse. (Ya sen niye gelmiyorsun.)

Anı va çırtıda körmegenme. (Onu ise hiç görmedim.)

Men tohta deyme, sen a callab barasa. (Ben dur diyorum, sen ise sıvışıp gidiyorsun.)

Men kadalıb işleyme, sen a? (Ben harıl harıl çalışıyorum, ya sen?) (KMTS: 65).

Halk a, körüp, barın andan bilgendi. (Halk görüp, her şeyi ondan öğrenmiş.) (Tavkul, 2004: 32)

Üyüingde cavlamasang a! (Evinde düşmanlık göstermesene!) (Tavkul, 2004: 288).

Cumduruk etib a ol temirni ursa. (Yumruk yapıp o demire vursa.) (Tavkul, 2004: 28).

Ol a başı bla urub taşlanı. (O ise başıyla vurup taşları.) (Tavkul, 2004: 76).

“Ay medet a, adam ulu, bolalmayma (“Ay yardım, insanoğlu, yapamıyorum.) (Tavkul, 2004: 82).

Kaça-kete barıb a, bir tik çingılga örledi. (Kaçıp giderek, bir sarp yamaca tırmandı.) (Tavkul, 2004: 108)

Aşım çok, suvum çok, men a suvuk bolub esnedim. (Yiyeceğim yok, suyum yok, ben üşüyüp esnedim.) (Tavkul, 2004: 110).

Bermeseng a ol taş başında öllükse. (Vermezsen o kaya başında öleceksin.) (Tavkul, 2004: 144).

Taşada va, ilâçinça sılçıraydı (Kuytuda ise, şahin gibi süzülüyor.) (Tavkul, 2004: 56).

Karaşavayga va: “Bılay kal”, -deb ketdile. (Karaşavay’a ise: “burada kal”, deyip gittiler.) (Tavkul, 2004: 56).

-Koyla va kaysı tavnu ketgendile? (-Koyunlar hangi dağa gittiler?) (Tavkul, 2004: 272).

Nogay Türkçesinde

Aytkan sözge kelsene

Karagerim bersene.

(Söylenen söze gelsene kargerimi versene.) (TDTEA-21: 41).

Kel-kel, balam, kaytsana,

Ataña sözün aytsana.

(Gel gel balam, dönsene, atana sözünü söylesene.) (TDTEA-21: 74).

A yeñgeşe, yengeşe

Sözimdi alsa yürmesin.

(A yeneceğim, yeneceğim, sözümü dinlerse gitmesin.) (TDTEA-21: 83).

Tagı da ne zat etersiñ, e? (Daha başka ne edersin, ha?) (TDTEA-21: 283).

Nogay Türkçesinde sorma ünlemi “á” edatı “ha?” görevinde kullanılmaktadır.

Saga tuzlı suv kerekpe, á? (Sana tuzlu su gerek mi, ha?) (Atay, 1998: 193)

Altay Türkçesinde

Altayca -Türkçe Sözlükte a “hayret bildiren ünlem” olarak geçmektedir.

Sen neni ayttıñ, a? (Sen ne dedin ya?) (AITS: 19).

Hakas Türkçesinde

A edatı Hakas Türkçesinde, “A!, ha!” görevlerinde kullanılmaktadır.

İbiñdök tınançatsañ, haydağ polar, a? (Evinde dinlenip dursan nasıl olur ha?)

A, nime sin çoohtazıñ? (A, ne dedin?) (HakTS: 21)

A sirernüñ adıñar kem? (Peki sizin adınız ne?) (HakTS: 222)

İpçılerneñ dee, çoohtas pılbinçeziñ, a pot siniñ harındazıñ ı-ım haydağ intelligent, irdek ir (Kadınlarla da, konuşmasını bilmiyorsun, peki ya senin kardeşin immm... ne aydın kişi.) (HakTS: 221).

Tuva Türkçesinde

A sen kay bar çıdır sen?-dep, (Sen nereye gidiyorsun? -deyip) (TDEMA-5: 213).

Yakut Türkçesinde

İti kenne ülebit suoḥ ā (Bundan başka işimiz yok ki.) (Li, 2004: 300)

Başta ve sonda kullanılan ve aslen ünlem edatı olan “a / e”, pekiştirme görevinde de kullanılmıştır. Bu edatın “a, e, ee, ya” şekilleri “A!, ha! ki, ya, peki ve işte” görevlerindedir. Ünlü ile biten sözcüklerden sonra “ya” şekli kullanılmaktadır. Tarihî Türk Lehçelerinde Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Eski Türkçeden itibaren pekiştirme görevinde kullanılan edat bugün Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Tuva Türkçesinde ve Yakut Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Özellikle çekimli fiillerden sonra ve emir fiillerine geldiğinde pekiştirme görevi çok belirgindir. Türkmen Türkçesinde “a” edatı isim ve isim soylu sözcüklerden sonra da gelmektedir. Başta kullanıldığında, daha çok sevgi, küçültme görevi yapar. Emir cümleleriyle birlikte kullanılan bu edatın, zaman zaman isimlerden sonra da kullanıldığı görülür. Bu edat “-ken zarf-fiil ekinden sonra kullanıldığında ise, eklenerek çok kolay bir şekilde kaynaşmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde “şaşma, hatırlatma, acıma, üzüntü, kızma” gibi duyguları kuvvetlendirmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. İtiraz, sitem, ikaz ve tenbih bildiren ifadelerde söze kuvvet vermek için hitap sözlerinin başına getirilir. Şart kipi 2. Teklik şahıs veya 2. Çokluk Şahıs çekiminden sonra kullanılınca, pekiştirme görevine bağlı olarak şart kipini emir kipine dönüştürür.

1.2. ACEB / ACABA

Necmettin Hacıeminoğlu, “kuvvetlendirme Edatları” içinde “aceb / acaba”ya yer verdiği için biz de çalışmamızda bu edata yer verdik. Aslen Arapça kökenli bir pekiştirme edatıdır. İslamiyetin etkisi altında gelişmiş olan Türk Edebiyatı eserlerinde görülmektedir. Daha çok bir soru sözcüğü veya soru ekiyle birlikte kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 218). Hacıeminoğlu, bu edata “Kuvvetlendirme Edatları” ve “Soru Edatları” bölümlerinde ayrı ayrı yer vererek anlatmıştır. Bugün daha çok soru edatı olarak kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde bu edat “zarf” olarak verilmiştir (TS: 6). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “Acep-Aceb. zf. (Ar. ‘aceb, şaşma, hayret. 1. Şüphe, tereddüt, hayret ifâde eden soru zarfı, acaba: *Acep yavrumun da ili kış m’ola? Beni görmek midir murâdı acep?*” şeklinde açıklanmıştır (MBTS: 12).

Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde “istifhâm için” kullanılan bir edat olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir.

Çiçekler ey zemîn-pîrâ çiçekler

Aceb gönlüm benim sizden ne bekler?

Dinle ey zâlim dinle bezm-i muhabbette, aceb!

Ney midir efgaan eden yâ kalb-i sûzân mıdır? (Karahana, 2004: 127).

Acabâ bülbüle ne hâl olmuş?

Derd-i hasretle bî-mecâl olmuş. (Karahana, 2004: 128).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “acaba- Merakı mutazammın tereddüt edatıdır.” şeklinde tanımlanarak şu örnek verilmiştir: *Acaba bugün Hoca Efendi gelir mi?* (Toparlı, 2003: 103).

Haydar Ediskun, bu edatın soru cümlelerine şu manaları kattığını belirtir; “1. Kararsızlık anlamı: *Otursak mı, gitsek mi acaba?* 2. Merak anlamı: *Acaba kim geldi?* 3. Kuşku anlamı: *Şükrii, okuldan mezun olmuş. -Acaba?*” (Ediskun, 2005: 285).

Kıpçak Türkçesinde

Bu sıfatlar birle közlerge tolup

Ni ‘aceb bolsa mesâbiñü’l-fulûb (Toparlı, 1999: 94).

Eski Anadolu Türkçesinde

Acep nasıl yaşarım söyle ah sensiz ben?

Nimet-i valsın için ey Gonca leb

Terk-i can etmek de bir şey mi ‘aceb (Hacıeminoğlu, 1971: 218).

Haydar Ediskun Eski Anadolu Türkçesinde bu edatın “acep, acaba” biçimlerinin kullanıldığını belirterek şu örneği verir: *Acep şu yerde var m’ola, Şöyle garip bencileyin* (Ediskun, 2005: 285).

Mı / mi’li soru cümlelerinde şüphe, tereddüt, merak ve sorma duyguları ifadesini pekiştirmektedir.

Ola mı ‘aceb aña varmak revâ.

‘Aceb ola mudı kısmet ki kollaruma saram.

Virürlerse gönülüm ‘aceb ola mı.

‘Acabâ düşüm mi beñzer ya bir hayâl imiş ol.

Diğer soru sözcükleriyle kurulan soru cümlelerinde merak ve sorma duyguları ifadesini pekiştirmektedir.

Niçin şâh okımadı evvel ‘aceb.

Bunuñ bigi yanmak ‘aceb nicedür.

Sultan eydür bu ‘aceb neden tolar.

Yavı kıldum ‘aceb kim bulısardur (Tiken, 2004: 114).

‘Aceb bu derdümüñ dermânı yok mı

Ya bu sabt itmegüñ orânı yok mı.

(Acaba bu derdimin dermanı yok mu? Ya bu sabır etmenin oranı yok mu?) (Paçacıoğlu, 1995: 264).

Güler düşmen benüm ağladuğuma

‘Aceb şol kâfirüñ imânı yok mı

(Düşman benim ağladığıma gülüyor. Acaba şu kâfirin imânı yok mu?) (Paçacıoğlu, 1995: 265).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde *acep / acaba* şekillerinde daha çok “nasıl, nasıl da, ne kadar, acaba, şüphe, tereddüt ve soru” anlamlarıyla kullanılan bir edattır. Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında pekiştirme edatı olarak yer almamaktadır.

Acaba gerçekten okumalı mıyım? (Atay, 2008: 92).

Azeri Türkçesinde

Eceb maşındır bu maşın, Zimbala,

Pobedadan, Volğadan qalmır dala

Ceyran bala getme gözümnden yana,

Çalsa-çalır Mercedesinden dala... (Ölişoğlu, 2003: 32).

-He... günüün günorta çağı, eceb şere düşmedik (Ölişoğlu, 2003: 49).

Türkmen Türkçesinde

Ah, ne acep zaatdı ol! (Ah, ne nefes şeydi o!) (Kara, 1997: 84).

Gagavuz Türkçesinde

Neye gelir bu acaba (Niye gelir bu acaba) (Özkan, 1996: 179).

Özbek Türkçesinde

Acep bir suvreti, dostlar,

Bakım men her sefer dilsöz

Aceb bir çaknagen sîmâ,

Aceb bir parlagen yuduz

(Pek güzel bir resim, dostlar, bakınca ben her kez dilsiz, güzel bir ışıldayan yüz, güzel bir parlayan yıldız) (Kocaoğlu, 1996: 34).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “gacep” şekli daha çok “acaba, şaşılacak, şaşırtıcı” görevinde kullanılmaktadır. *Gacep nerşe* (Tuhaf şey.) (TatTS: 75).

Nogay Türkçesinde

-Nasıl olur acaba oğlum aranızı ben girsem? (-Nasıl olur acaba aranızı ben girsem?) (TDTEA-21: 297).

Aslen Arapça asıllı bir edattır. İslamiyetin etkisindeki Türk edebiyatı eserlerinde görülmektedir. “Aceb, acep, acaba, gacep” şekilleri, “acaba, hayret, şaşılacak, şaşırtıcı” görevlerinde kullanılmıştır. Türkçede bu edat daha çok şüphe, tereddüt anlamlarını pekiştirmek için kullanılmıştır. Daha çok soru eki ve soru sözcükleriyle beraber kullanılarak anlamı pekiştirmektedir. Soru cümlelerinde istifhamı pekiştirmek ve soruya ihtimal kavramı katmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tarihî Türk lehçelerinde Kıpçak, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde; çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde ve Nogay Türkçesinde şüphe tereddüt, görevinde kullanılarak anlamı pekiştirmektedir.

1.3. AL

Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri isimli eserinde Türkiye Türkçesindeki “işte, nah” ünlemlerinin yerini Rusçadaki “al” kelimesinin aldığını iddia eder. Kenan Koç ve Oğuz Doğan tarafından hazırlanmış Kazak Türkçesi Grameri isimli eserde “al” ünlemler başlığı altında verilmiş, ancak bu edatın kökeni belirtilmemiştir.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde hitap edat olan “al” şekli “işte” görevinde kullanılmaktadır (Tamir, 1989: 92).

Al Şığıs Türküstan kıytanan kıuruldu degenden keyin kıayta bardık. (İşte Doğu Türkistan yeniden kurulduktan sonra tekrar gittik.) (Tamir, 1989: 111).

Ayrılam dep alıp pedim esime?

Al kaçça ezeldegi kesimge?

(-Ayrılıyorum, diyerek mi hatırlamıştım? İşte ezeldeki karara çare ne kadardır?) (Tamir, 1993: 68)

Al, mine, kıostıñ töñiregin sıbdırlatıp, jer timiskilep jür... (İşte, işte çardağın etrafını hışırdatarak yerleri karıştırıyor...) (Türkmemetoğulları, 2001: 17). Kazak Türkçesinde işte anlamında “mine” sözcüğü de kullanılmaktadır. Bu edat pekiştirme edatı “al” ile birlikte kullanılmaktadır.

-Al, iye. (İşte, evet) (Türkmemetoğulları, 2001: 17).

Al, mine, kıostıñ töñiregin sıbdırlatıp, jer timiskilep jür... (İşte, işte çardağın etrafını hışırdatarak, yerleri araştırıyor...) (Türkmemetoğulları, 2001: 39).

Al endi kazır netken kün? (İşte şimdi nasıl gün!) (TDTEA-28 / II: 503).

-Al, Pavel Jañağı söziñizdi kıaytalañızsı. (İşte, Pavel deminki sözünüzü tekrarlar mısınız) (Eker, 1989: 111).

Karakalpak Türkçesinde

-Al, sizler-aķ ceñ, -dep Doşan kıawındı aldınan alıp kıoyadı. (-Buyurun, hadi, siz yiyin, -diye Doşan kavunu kendi önünden uzaklaştırır.) (TDEMA-6: 362).

Altay Türkçesinde

Altay Destanları I, isimli eserde özellikle emir cümlelerinde sonda kullanılan bir “al” sözcüğü tespit ettik, ancak bunun edat olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Onıñ uçun içeemdi

Kur edinip kurçanıp al.

Kardımdı meniñ börüük edip

Kara bajiña kiyip al -dedi.

(Onun için bağırsağımı. Alarak kuşak yapıp bağla. Benim karnımı börk yapıp. Alıp kara başına giy -dedi.) (Dilek, 2002: 80).

Ćaan ċuuga kirer tušta

Bu kiyimdi kiyip al -dedi.

(Büyük şavaşa gireceğin zaman. Bu giyimleri giyin -dedi.) (Dilek, 2002: 144).

Tuva Türkçesinde

Tuva Kahramanlık Destanları-1 isimli eserde sonda kullanılan “al” edatı görülmektedir. Bu sözcükle Altay Türkçesindeki “al” aynı sözcüktür ve aynı şekilde emir cümlelerinden sonra kullanılmaktadır.

Boktu-Kiriş mıñçap olurup-tur

-Sen düü döñdüñ bajınga olurup al,

Men bo döñnüñ bajınga olurup alıyn.

(Boktu-Kiriş böyle demiş. Sen şu tepenin başına otur, Ben bu tepenin başına oturayım.) (TıvKD-1: 329).

Sodak-şudaañ keder sen,

Hürejir sen,

Derittinip beletkenip al! -dep turlar.

(Kispetini-kuşağını giyersin. Güreşirsin, Derlenip hazırlanıver! -demişler.) (TıvKD-1: 394).

Başta bazen de sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edatın kökenini Rusçadaki “al” sözcüğüne dayandıran araştırmacıların yanında ünlem edatı diyen araştırmacılar da vardır. Al şekli “işte, nah” görevinde kullanılmaktadır. Bu edat başta kullanıldığında “işte” görevindedir. Sonda kullanıldığında daha çok emir cümlelerinden sonra gelerek anlamı pekiştirmektedir. Kazak Türkçesinde ve Karakalpak Türkçesinde başta, Altay Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde sonda kullanılmaktadır.

1.4. AMMĀ

Aslen Arapça kökenli bir sözcüktür. Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde daha çok bağlama edatı olarak kullanılmıştır. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde bağlama vazifesinin yanında pekiştirme göreviyle de kullanılmıştır. Özellikle çekimli fiillerden sonra gelerek pekiştirme görevinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 116). Türkçe Sözlük'te “amma” bağlaç olarak verilmiş “yanına getirildiği kelimenin anlamına aşırılık katarak şaşma veya hayranlık anlatan bir söz.” şeklinde tanımlanmıştır. *Hatırladıkça amma da yılışıkmişim ha, der, utana utana* (TS: 91). Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te ama maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: ama-amma bağlaç (Ar. ammâ): Bir hükmü kuvvetlendirir, pekiştirir (Bu anlamda yalnız ama şekli kullanılır: *Çok güzel, ama çok güzel bir kız. Kim görmüş , ama kim / Eleni'yi öptüğümü* (MBTS: 123).

Eski Anadolu Türkçesinde

Bu edat, “fakat, hâlbuki, lâkin ve ama” görevlerinde Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde görülmektedir. Daha çok *ammâ/ ama* şekilleri kullanılmıştır. *O bütün hânemi teşrifini gûş etti meger / Şevk-ı şûrideyi gördüm, gelir ammâ, ne gelir.* (O bütün hanemi megerse ziyaret etti. Perişan neşe, iki yakası bir araya gelmeyen neşeyi gördüm, gelir ama ne gelir), *Aman cânım, şu bizim komşu amma uğraşıcı, Ammâ ne kabile kible-i derd.* (Hacıeminoğlu, 1971: 118).

Bazen cümle başında söz açıcı, söze başlama şeklinde kullanılarak, pekiştirme görevi yapar. *Amma yaptın ha!, Amma yaptın hoca-zadem, ne kadar saçma bu laf! Amma obur imişsin ha!* (Hacıeminoğlu, 1971: 118).

Türkiye Türkçesinde

Oya Kaynak, “Türkçede Bağlaçlar” isimli makalesinde ama bağlacının pekiştirme özelliği olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir: *Sen de gel ama gel. Böyle söylersen darılırım ama* (Kaynak, 1968: 701).

Aslen Arapça kökenli bir edattır. Daha çok bağlama edatı olarak kullanılan “amma” Tarihî Türk lehçelerinde Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmaktadır. Bu edat Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde pekiştirme görevinde

kullanılmıştır. Edatın “ammâ, ama” şekilleri “fakat, hâlbuki, lâkin” görevlerindedir. Başta kullanıldığında dikkat çekme, söze başlama, söz açıcı göreviyle anlamı kuvvetlendirmektedir. Çekimli fiillerden sonra kullanıldığında dikkat çekme, aşırılık, şaşma ve hayranlık görevlerinde pekiştirme görevi yapmaktadır.

1.5. AREYNE (EREYNE)

Kıpçak Türkçesinden itibaren görülen bir edattır. Saadet Çağatay, “ne, kanı ve erne Pekiştirme Edatları Üzerine” isimli makalesinde bu edatı pekiştirme edatı sayar ve özetle şu bilgiyi verir: Eski Kıpçak ve bugünkü Kıpçak ağızlarında yaşayan erne, irne, erini, ereyne şekilleri aynı köktendir. Bunlar er- fiilinden türemiş olup ne ile pekiştirilmiş bir edat olarak bir cümleyi tasdik ve tekit etmek üzere kullanılır. Kazakçada “erine” (evet), “elbette, şüphesiz” görevindedir. Tuva Türkçesinde “iyne” “Evet, işte, ya” gibi bir tasdik ve pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır. *Korkup vargan iyne* (O, çok korktu ya), *Altayıs bistiñ bo iyne* (Altayımız bizim bu işte!). Kırım Tatarcasında erne / irne “mutlaka” görevinde kullanılmıştır. *Meñü atka yahşısı ol bolgaymu irne* (Ebedi olarak kalacak olan iyi ada (şöhrete) en yakışan bu olmayacak mı?) Bu edat muhtemelen er-e ne veya er-ür ne birleşmelerinden orta hece ünlüsünün daralması ve sonunda düşmesiyle meydana gelmiştir (Çağatay, 1978: 286).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’de üç yerde ereyne sözcüğü “evet” görevinde geçmektedir. Bu eserde ayrıca “evet” sözcüğü de yer almaktadır. Fakat bu anlamda asıl hangisinin kullanıldığı eserde belirtilmemiştir. Eserde “ereyne” sözcüğünün kökeni için herhangi bir bilgi yer almamaktadır (Atalay, 1945: 169). Saadet Çağatay, bu sözcük belki “er-ür ne > erer ne > ereyne” şeklinde gelişmiştir diyerek bu sözcüğün kökenini Türkçe kabul eder (Çağatay, 1978: 286).

Yudahin’in Kırgız Sözlüğü’nde “Ariyne” şekli “elbette, şüphesiz” görevinde madde başında verilmiş, yalnız bu sözcüğün Farsça olduğu belirtilmiştir (KırgS: 46). Türk lehçelerinde bu edatın yerine daha çok “elbette” edatı kullanılmaktadır.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserinde Pekiştirme edatları içinde “ereyne” şeklini verir ve bu edatın Türkmence bir sözcük olduğunu, “evet, lâkin” görevlerinde kullanıldığını belirtir (Karamanlıoğlu, 1994: 114).

Farsça-Türkçe Sözlükte “arı” (Olgun, 1967: 5); Farsça-Türkçe Lûgat’ta “arı” (Şükûn, 1996: 44); Perslan-English Dictionary’da “ârî, Yes, very well, indeed, truly” (Evet, gerçekten, doğrusu, hakikaten) şeklinde geçmektedir (F. Steingass, 1975: 40). Arı (Elif, re, ye) “evet”. görevindedir. Bu edatın yapı bakımından “arı-y-na” şeklinde açıklanabileceği kanaatindeyiz. “Arı” Farsça evet “y” koruyucu ünsüz ve sondaki “na” eski Türkçedeki pekiştirme edatı olabilir. Farsça bir sözcük olan “arı” edatının sonuna Türkçe bir Pekiştirme edatı “na” getirilerek Farsça sözcük pekiştirilmiştir.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde, “Ünlem Edatları” içinde “eriyne” şekli “elbette” anlamında yer almaktadır (TLG: 474).

-Söytkenmen kişkene iyba kerek koy.

-Ereyne.

(-Bunun yanında biraz terbiye lâzım. -Elbette.) (Türkmemetoğulları, 2001: 22).

Eriyne bul nazar awdaruwğa turmaytın usaq-tüyek kemşilik

(Tabî ki, bu dikkat etmeye değmeyecek ufak tefek bir eksikliktir.) (KazTG: 323).

Eriyne, şeşüwşi dawıs erkaşan jastardıñ özinde boladı.

(Elbette, son karar her zaman gençlerin kendilerindedir.) (KazTG: 393).

Nemeresi geyzer degenniñ ne ekenin bilmeytin. Sonda da: -Eriyne, ata. Körgim keledi, -dedi aptığa.

(Torunu gayzerin ne olduğunu bilmiyordu. Yine de: -Tabii, dedi. Görmek istiyorum, dedi aceleyle) (TDTEA-28 / II: 386).

-Arine, karşı emespin, Paşa apay, -dep kana tındı.

(-Şüphesiz, karşı değilim, Paşa hanım, -diyerek tamamladı sadece.) (TDTEA-28 / II: 154).

-Munıñ beri, eriyne jağdayğa baylanıstı tuwatın ereketter. (Bunların hepsi de, şüphesiz şu anki durumla ilgili olarak oluşan hareketlerdir.) (Eker, 1989: 16)

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde cevap edatları içinde yer alan bu edat cümle başında “elbette” göreviyle pekiştirme vazifesi yapar. Tuncer Gülensoy, Kırgız Türkçesi Grameri -I-, (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi), isimli eserinde “pekiştirme edatları” başlığı altında “ereyne” şeklinin “evet, lâkin” görevlerinde kullanıldığını anlatmıştır (Gülensoy, 2004: 136).

Ariyne, azırkı, ayırım caştardın cürüm-turum çenemi başkaça. Başkaça ele emes, tüp-tamırınan beri özgörüldü (Elbette, şimdiki gençlerin yaşayış ölçüsü başkaca. Sadece başkaca değil, kökten değişti.) (Çengel, 2005: 183).

Ariyne, biz baarımız ketebiz, birok el kalat, cer kalat (Elbette, biz hepimiz gideceğiz, fakat halk kalacak, vatan kalacak) (Çengel, 2005: 355).

Tuva Türkçesinde

Saadet Çağatay, yukarıdaki makalesinde Tuva Türkçesinde “iyne” şeklinin “Evet, işte, ya” gibi anlamlarda bir tasdik ve pekiştirme edatı olarak kullanıldığını ifade eder (Çağatay, 1978: 286). Tıva Kahramanlık Destanları-1, isimli eserde yaptığım taramalarda “ıynaana” şekli “herhalde” anlamıyla Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

“Çaa, meeñ uluum boldu ıynaana,
 Meeñ eelçeem boldu ıynaana” -dep
 (“Evet, benim sıram geldi herhalde
 Benim vaktim geldi herhalde” diye) (TıvKD-1: 361).
 -Hadıñ-bile kim deeskin
 Çonup çoraana boop,
 Hadıñ bolza doşkun ıyaş-tır-dep
 Margıjıp ourup-tur.
 -Tal-daa bolza, dömey-le ıynaana
 İyaş-bile ıyaş dömey-le ıynaana
 (Akağaç ile kim şiş
 Yontar,
 Akağaç sert ağaçtır diye
 Tartışmış
 “Söğüt olsa aynıdır herhalde,
 Ağaç ile ağaç aynıdır herhalde) (TıvKD-1: 393).
 -Burunga şagda bolza,
 Boktu-Kiriş erniñ albatızı bolur ujurlug,
 Bo şagda bolza
 çargıraa-Kara-maadır dep kijiniñ
 Albatızı boor
 Mooñ hoyu boor çüve ıynaana, oğlum-dep
 (Eski zamanda
 Boktu-Kiriş yiğidin halkı olan
 Bu zamanda ise,
 Çargıraa-Kara-Maadır denilen kişinin
 Halkı olan
 Onun koyunudur bu oğlum diye söylemiş) (TıvKD-1).
 Ta çejege, ta kajanga

İjip kelgen çüve ıynaın

(Kim bilir ne zamana kadar. İçip durmuş) (TıvKD-1: 502).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “âri(y)” şekli “evet” görevinde kullanılmaktadır. -*Âri râst, cedid* (Evet doğru, yeni) (Coşkun, 2000: 232).

Tarihî Türk dilinde Kıpçak Türkçesinden itibaren görülen bir edatıdır. Bu edatın “erne, arini, ereyne, erine, âri(y), iyne” şekilleri “evet, elbette, şüphesiz, işte, ya” görevlerinde kullanılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Tuva Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde bu edat başta kullanılarak anlamı pekiştirmektedir. Söze başlarken dikkat çekmek daha önce söyleneni onaylamak ve söylenecek sözü kuvvetlendirmek için söz başında kullanılmaktadır. Araştırmacılar bu edatın kökenini “er-“ fiil köküne “ne” yapım eki getirilerek türetildiğini belirtmektedirler. Bazı kaynaklarda bu edatın kökeninin Farsça olduğu yönündedir. Edatın yapı bakımından “Arı” Farsça (evet) “y” koruyucu ünsüz ve sondaki “na” eski Türkçedeki pekiştirme edatı olabilir. Farsça bir sözcük olan “arı” edatının sonuna Türkçe bir Pekiştirme edatı “na” getirilerek Farsça sözcüğün pekiştirildiğini düşünüyoruz.

1.6. ARTIK

Eski Türkçeden itibaren görülen edatın “artuḡ” şekli “fazla” görevinde kullanılmıştır. Bazı lehçelerde pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Bu edat art-fiiline, fiilden isim yapma eki -ık getirilerek oluşturulmuştur. Artık edatı “-den artık, -den çok, -den fazla, -den iyi, -den üstün” görevlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 7). Türkçe Sözlük’te “artık”, zarf olarak verilmiş; “bundan böyle, sonra, daha, yeter” görevlerinde kullanıldığı belirtilerek şu örnek verilmiştir: *Artık onlar en lüks gazino ve barlara gidiyorlar, gecelerini oralarda geçiriyorlardı* (TS: 125). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te; 1. Bir durumdan bir duruma geçişi, bir durumun, bir işin son bulup yenisinin başlayışını anlatmak için cümle başında kullanılır: *Artık sırası geldi. Artık zamanıdır. Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Mechûle giden bir gemi kalkar bu limandan. Artık anlayan lazım.* 2. Cümlede bulunan fiilin zamanına göre “şimdi, bundan sonra, bundan böyle” vb. anlamlar ifade eder: *Açılmayan kapılar artık açılır.* 3. Bir şeyin yeter olduğunu, daha fazla yapılmaması, daha ileri gidilmemesi gerektiğini belirtir: *Artık ona acımiyorum. Artık ağlama. Artık yiyemiyorum* (MBTS: 172) bilgileri yer alır.

Türkiye Türkçesinde

Artık bu yalancı dünyayı beğenmiyorum (Atay, 2008: 449).

Artık işimiz soğukluk yapmak değil mi? (Atay, 2008: 564).

Bir birayı da içmesini bilmeyecek miyim artık? (Atay, 2008: 612).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “artık” şekli “fazla, -den fazla, çok, aşırı, iyi, çok iyi” görevlerindedir.

Onuñ ecesi gızını çenden artık söyyerdi. (Onun annesi kızını aşırı seviyordu.)

Mundan artık men başarmayarin. (Bundan fazla ben başarmıyorum.) (Li, 2004:100)

Kazak Türkçesinde

Mal baqqan awılda ösken adamnuñ qasqırdan artıq jawı bar ma! (Hayvan besleyen köyde büyümüş adamın kurttan kötü düşmanı var mı!) (Alkaya, 2007: 126).

Senen artıķ jan tuwmas (Senden iyi can (arkadaş) doğmaz.) (Alkaya, 2007: 123).

Başkurt Türkçesinde

Altına artık talpınma (Altına artık niyetlenme) (TDTEA-29 / I: 449).

Fayza yuk artık hüzzen, boraderzer (Fayda yok artık sözden, kardeşler) (TDTEA-29 / I: 394).

Karakalpak Türkçesinde

Tamağımızdan kıyıp “aķ altın” berip atırsaķ, onnan jaman kiyim kiysek, onnan artıķ ĥorlık bolar ma, adamęa? (Boğazımızdan kesip “ak altın” (pamuk) verirse, ondan kötü elbise giyersek, bundan fazla horluk olur mu adama?) (Alkaya, 2007: 126).

Şeriyatta bunnan artıķ güna coķ. (Şeriatte bundan daha büyük günah yok.) (Li, 2004: 102).

Nogay Türkçesinde

Emetaęan balaęa / Barma süttten artıķ as /Baska eldiń altını / Tasińa da teń bolmas. (Emen çocuęa süttten iyi yemek olmaz, başka ilin altını taşına da denk olmaz.) (Alkaya, 2007: 126).

Em esime yanımnan artık körgen aptemniń bu sokpakta kanzepir yav man ıraskanı em yanı şıkkışay sogısıp turganı tüsip ketedi. (Ve aklıma canımdan fazla sevdiğim ablamın bu dar yolda hunhar düşmanla karşılaşması ve canı çıkıncaya kadar savaşması geldi.) (Alkaya, 2007: 126)

Altay Türkçesinde

Altı küyümdi akalgań,

Artık ćakřızı sen ediń.

(Altı damadıma ağabeylik yapan, En iyileri sensin.) (Dilek, 2002: 241).

Atkan oęi ćerde ćatti,

Artık neme körünbedi.

(Attığı oku yerde yatıyor, Başka bir şey görünmüyor.) (Dilek, 2002: 259).

Erlü bütken Közüyke

Emdi bolzo onoń artık

Süüñgelekke süüñdi.

(Er yaratılışlı Közüyke Şimdiyse on kat daha fazla. Sevindikçe sevindi.) (Dilek, 2002: 325).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “artıḥ” şekli “fazla, üstünlük, daha fazla, daha iyi” görevlerindedir.

Ölgön arstandan tirü çıçkan artık. (Bir eski dost yeni iki dosttan daha iyidir.) (Li, 2004: 104).

Ah hazıñ pütgen artıḥ çirımnı

Altı çıl çörıp, çir undubadım.

(Akağaç yetişen güzel yurdumu. Altı yıldan beri hiç unutmadım.) (HakTS: 51).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir edattır. “art” fiiline, fiilden isim yapan “-ık” getirilerek oluşmuştur. Aslen çekim edatı olan “artık” pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Bu edatın “artık, artıḥ, artıḥ” şekilleri görülmektedir. Özellikle başta kullanıldığında “şimdi, bundan sonra, artık, fazla” görevlerinde; sonda kullanıldığında ise; “fazla, -dan fazla, çok, aşırı, çok, iyi, çok iyi, den üstün ve daha fazla” görevlerindedir. Türkiye Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Altay Türkçesinde ve Hakas Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

1.7. ASLÂ

Aslen Arapça kökenli bir edattır. Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde onaysız cevabı pekiştirmek için “asla”nın kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *-Demek onu görmeğe gitmiyeceksiniz? -Asla* (Emre, 1945: 476).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde cümle başında kullanılmıştır. Daha çok, “katiyen, hiçbir zaman, ebediyen, asla” görevlerindedir. *Aslâ düşünmemiştî. Aslâ şüphem yoktur ki...İçim saâdete aslâ inanmak istemiyor* (Hacıeminoğlu, 1971: 219). Türkçe Sözlükte “aslâ” zarf olarak verilmiş “Hiçbir zaman, hiçbir biçimde” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiş ve şu örnek verilmiştir: *Dünyada her şeyle alay edilir şaka yapılır, ama şiirle asla!* (TS: 131). Hiçbir vakit, hiçbir zaman, hiçbir şekilde, kesinlikle, kat’iyen anlamlarıyla: *İki şey var ki değişmez asla. ...ve benim asla düşünmediğim manalarla şiirimi kendinden geçerek överdi. Asla durulmaz bir tarzda geçip gidiyorlardı* (MBTS: 184).

Belâgat-ı Osmâniyye isimli eserde şu açıklama yer almaktadır: “Aslâ ve kat’a lafızları, nefy-i mü’ekked olurlar. *Bu işe aslâ vukûfım yoktur.*” (Karabey, 2000: 54).

Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde, bu edatın “hiç, hiçbir vakitte” görevlerinde olumsuzluk manasını pekiştiren bir edat olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir:

Onun sözüne aslâ i’timâd olunmaz.

Aslâ yüzü gülmez.

Yok yok buna kaail olmam aslâ

Affetmelidir bu aczi Mevlâ (Karahana, 2004: 71).

Budur ancak günâhım râst-gûyum yok sözüm asla (Karahana, 2004: 80).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde “Modal sözlerin hizmetini yerine getiren bütün sözlemiñ manısını güçlendirmeye, nıgtap geçmeye hizmet edyer” şeklinde cümle içinde anlamı kuvvetlendirme vazifesiyle kullanıldığı belirtilmiştir (Söyegow, 1999: 554).

Seni asla yadımdan çıkarmarın. (Seni asla unutmayacağım)

Seniñ sözlerine asla düşünmeyerin. (Senin sözlerini hiç anlamıyorum.) (TürkTS: 34).

Özbek Türkçesinde

Yâki egre işlerde

Men hem barmen mi?

Aslâ!

Egrililim aybdârı

Kattık yıllar kahrıdır.

(Ya da eğri işlerde ben de var mıyım? Hiçbir zaman! Eğriliğimin suçlusu ağır yılların kahrıdır.) (Kocaoğlu, 1996: 38).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kişilerçe süyüni bilmedim, his itmedim asla. (Beşeri aşkı tatmadım, hissetmedim asla.) (Özkan, 1994: 726).

Arapça asıllı ve başta kullanılan bir edattır. Edatın “aslâ, asla” şekilleri “katiyen, hiçbir zaman, ebediyen, asla” görevlerinde kullanılarak olumsuzluk anlamını pekiştirmektedir. Tarihî Türk dilinde Eski Anadolu Türkçesinden, Osmanlı Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Özbek Türkçesinde ve Kazan Tatar Türkçesinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

1.8. AW / AV / EV

Aw, av /ev şeklinde ünlem edatları bazen pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Özellikle cümle veya sözcüklerin sonunda kullanıldığında pekiştirme anlamı çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “aw” şekli “ya” görevinde ünlem, seslenme ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır. Daha çok cümle sonunda anlamı pekiştirme göreviyle rastlanmaktadır (Türkmemetoğulları, 2001: 18).

Ƙuday bileği-aw! (Allah bilir ya!)

Munı ƙazaƙ uƙpaydı-aw. (Bunu Kazak anlamıyor ya.)

Esil jarım, eki köziñ jawdırap, orısƙa ƙor bop kettiñ-aw! (Asil sevgilim, iki gözüm, ıslıl ıslıl yanarken, Rus’a rezil olup gittin ya!) (Türkmemetoğulları, 2001: 18)

Bese deymın-aw! (Ah işte diyorum ya!) (Türkmemetoğulları, 2001: 25)

Ey, teñirim-aw! (Ey Tanrım!) (Türkmemetoğulları, 2001: 32)

Ol kayda deysiñ-av. Beken ol eri alısta eri yakında. (O nerede diyorsun ha. Beken, o bazen uzakta, bazen yakında.) (BKT: 237)

Condıƙtan da, dosım-aw. (İşte bu yüzden ey dost.) (Doğın, 2007: 226)

-Oybay, ƙarağım-aw! (Eyvah! Evladım) (Doğın, 2007: 228)

Ey, tülki-av? (Hey tilkiciğim.) (Alptekin, 2003: 203).

Köre almay keyingini kettim-av dep,

Armanda bolmay-ak koy eki közim

(Göremeden sonrakini gittim ya deyip

Arzu içinde kalma, bırak, iki gözüm) (TDTEA-28 / II: 19).

Joğa, meni bir bokmurın bala köresiñ-av öziñ

(-Yok, beni bir beceriksiz çocuk görüyorsun ha kendin) (TDTEA-28 / II: 154).

Alabuta, kamıstardan baska narse köre almağan, sen de öziñdi uyalmaştan bakıttı dep sanaysıñ-av! (Kamışlardan başka hiçbir şey göremeyen sen kendini utanmadan bahtlı mı sanıyorsun?!) (TDTEA-28 / II: 125).

-Yey, jigitler-aw, -dedi bir ƙurılısı (-Yahu, gençler, dedi bir işçi.) (Eker, 1989: 12).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Nışleysñ sin aw, yöregñni yarıp! (Ay, ne yapıyorsun, ödümü kopardın!) (Alkaya, 2008: 441).

Nogay Türkçesinde

Aslen seslenme ünlemi olan “av” Nogay Türkçesinde isimlerden sonra gelerek hitap bildirir ve anlamı pekiştirir.

Kenşek-av. (Ey gelin, Gelin yâ.) (Atay, 1998: 192).

Uyantaga, Zuhram-av.

Bitti benim sabrım! (Uyansana, Zührem-hey. Kalmadı benim sabrım.) (TDTEA-21: 87).

Aydi-aydi, aydi-av. (Haydi-haydi, haydi-ha.) (TDTEA-21: 121).

-Olay devññ ne di, yanıñ-av? -dep Alime seyirge kaldı.

(-Bu da ne demek, yahu? -diye Alime şaşırdı.) (TDTEA-21: 241).

-Ol ne zat tı-av? (-O nedir öyle?) (TDTEA-21: 244).

Ol nege nesipsiz boladı-av. (Neden kısmetsiz olsun ki.) (TDTEA-21: 311).

Sosı sözlerdi men nege esittim-av? (Bu sözleri ben niye işittim ki?) (TDTEA-21: 342).

-Alibiy, ulım-av! -dep anası. (Alibiy, oğlum! -diye anası....) (TDTEA-21: 409).

Eydiy-Eydiy, balam-av,

Eydiy-eydiy uyklaşı.

Erten turıp yanıñ-av,

Kün tuvganın karaşı.

(Haydi haydi yavrucuğum, Haydi haydi uyu. Erken kalkıp canım, Güneşin doğuşunu seyret.) (TDTEA-21: 448).

Karakalpak Türkçesinde

Öyppey, tañ atıp ketipti-aw. (Vay, güneş doğmuş be!)

Demek ülkenlerdiñ de turmısında usınday suwıqlık boladı eken-aw! (Demek büyüklerin de hayatında böyle küskünlük olurmuş yahu!)

Pay, kıdayımnıñ küni de jandı-aw. (Vay, hava ne kadar da ısındı!) (TLG: 608).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “-ev, av” şekli sözcüklerin sonuna gelerek anlamı pekiştirir. Özellikle hitap durumunda “sevgi, biricik” anlamlarını katmaktadır. Cümle başında kullanıldığında “işte, bak” görevlerindedir. Ayrıca “işte” görevinde “avı” şekli de kullanılmaktadır.

Atte-v. (baba), *Ann-v.* (anne) (Yılmaz, 2002: 3)

Es av, pıran şamrıklansa pırmay. (Sen işte, gençleşiyorsun devamlı.) (TDTEA-26: 439).

Av unta hitre hirsem (Orada güzel kızlar) (Yılmaz, 2006: 112).

Avı sassa iltni te (Bu sesi işitmiş de) (Yılmaz, 2006: 158).

Aslen ünlem olan bu edatın “aw, av, ev” şekilleri “ya, be” görevlerinde cümle veya sözcüklerin sonunda kullanıldığında anlamı pekiştirmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde Kazak Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde görülmektedir. Çuvaş Türkçesinde hitap durumunda “sevgi, biricik” anlamlarını katmaktadır.

1.9. BASA (BAZA)

Orhun Yazıtlarından itibaren kullanılan bir edattır. Yong-Soong Li, Türk Dillerinde Sontakılar isimli eserinde bu edatın Orhun Türkçesinde “basa” “sonra” (Ongin Yazıtı, Ön Yüz, 5. satır), Kıpçak Türkçesinde basa “ve, bir de, ayrıca, ondan dolayı, sözü söyleyen kimseyi sözüne devam ettirmek için söylenen “daha daha” sözcüğü karşılığı; -den başka, ötesinde, ancak” görevlerinde; Çağatay Türkçesinde “basa” “hemen, sonra” görevinde kullanıldığını belirtir (Li, 2004: 130).

Aslen “bas-“ (basmak) fiiline “-a” zarf-fiil eki getirilerek oluşmuş bir edattır. (Li, 2004: 130). Orhun Türkçesinde “basa” “sonra” görevinde kullanılmıştır. Uygur Döneminde “basa” şekli “sonra, -den sonra” görevlerinde bir son çekim edatı olarak kullanılmıştır (Li, 2004: 130). DLT’de “basa” “sonra” görevinde geçmektedir. *Men anda basa keldim.* (Ben ondan sonra geldim.) (Erdi, 2005, 174)

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’de, “basa” (ancak) İdil, Bul. Basa: sonra görevindedir.” (Atalay, 1945: 148).

A. Von Gabain, gramerinde Eski Türkçedeki “anta basa” (sonra) şeklindeki örnekleri kelime yığılmaları olarak değerlendirmiştir (Gabain, 1988: 116). Saadet Çağatay, “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” isimli makalesinde pekiştirmeyi daha da kuvvetlendirmek için aynı anlamda peş peşe iki edatın kullanıldığını dikkat çeker (Çağatay, 1962: 109).

Bu sözcük Moğolcada da vardır. Moğolca Türkçe Sözlük’te “basa” zarftır. “Sonra, tekrar, yine, aynı şekilde, dahi, hâlâ, henüz, daha” görevlerinde olduğu belirtilmiştir (Lessing, 2003: 143). Bu sözcüğün Moğolcadan Türkçeye girmiş olabileceğini ileri süren araştırmacılar da vardır (Li, 2004: 130).

Eski Uygur Türkçesinde

Antada basa körtiler arığdağı aç barsıg. (Ondan sonra ormandaki aç kaplanı gördüler.) (Lİ, 2004: 130)

Montağ tip yarlıkamıda basa ötrü daranı nomuğ nomlayu yarlıkadı. (Böyle deyip buyurduktan sonra Dhârani öğretisini anlatarak buyurdu.) (Li, 2004: 130). Bu örnekte “basa” ve “ötrü” aynı örnekte birlikte kullanılmıştır. Aynı anlamda iki edatın arka arkaya kullanılması Türk dilinde sık rastlanılan bir durumdur. Böyle bir kullanıma anlamı daha çok pekiştirmek için baş vurulmaktadır (Li, 2004: 130).

Alkınmağ-sız yig üstünki tapıg-lar iltinü

Anı tuta utmuş-lar-ka ayagu tapınıp.

Anta basa kut kolunmaķ küçinte kılılmış

Audar-a öseliksiz tapıǵ-ıǵ turalım

(Sonsuz üstün kullukları birlikte götürüp,

Gâliplere onlar ile hurmetle kulluk edip,

Sonra saâdet arzulama kudretinde vücût bulmuş

Anattura, en üstün olanlara sunalım.) (Arat, 1991: 134).

Basa yana az övke-ler biligsiz-tin.

Bar bolmuş-ça kılınç-ımın ökünüren.

(Aynı zamanda hırs, öfke ve bilgisizlikten dolayı ne varsa, bütün yaptıklarımın nedâmet ederim.) (Arat, 1991: 150).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesinde “basa” “ve, bir de, ayrıca, ondan dolayı, -den başka, ötesinde, ancak” görevlerindedir. Konuşma sırasında sözü söyleyen kimseyi sözüne devam ettirmek için söylenen “daha daha” görevinde da kullanılmıştır (Li, 2004: 130). Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde “basa”nın, “bundan başka, -den fazla, -den dolayı, diğer taraftan, ancak illâ” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 24).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “basa” şekli “hemen, sonra” görevlerindedir (Li, 2004: 130). Pekiştirme örneklerine rastlayamadık.

Kırgız Türkçesinde

Song Yong Li, eserinde bu edatın “basa” şeklinin “yine, daha, tekrar” görevlerinde olduğunu belirtir (Li, 2004: 130). Kırgız Sözlüğünde, “basa” şekli madde başı olarak verilmiş ve bu edatın “evet, öyle, elbette” görevlerinde olduğu belirtilmiştir.

Basa desengiz (öyle, açık) (KırS: 91). *Basa, Daniyar kayda boldu eken?* (Yahu, Daniyar nerede acaba?) (Zal, 1999: 72).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “basa” şekli “ya” görevinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. *Uқы-la basa.* (Okuyor ya), *Kile-le basa.* (Geliyor ya), *Aşadı-la basa.* (Yedi ya)

İkigiz de miña birdiy ük siñil-le basa. (İkiniz de bana aynı derecede kardeş ya!)

Siniñ külmegiñ de şondıyuk matur-la basa. (Senin gömleğin de aynı derecede güzel ya)

Minem ana burıçım bar iken lebasa. (Benim ona borcum varmış meğer.)

Utav vakıtında bezneñ niçek eşlevebez berevge de ser tügel lebasa. (Hasat vakti bizim nasıl çalıştığımızı hiç kimseye de sır değil elbette.) (TLG: 731).

Örneklerde de görüldüğü gibi bu edat Kazan Tatar Türkçesinde pekiştirme edatı olan “la” edatından sonra kullanılmaktadır. Böylece pekiştirme daha da kuvvetlendirilmiş olur (Çağatay, 1962: 109).

Bazı metinlerde bu edatın “la” edatıyla birleşerek “lebasa” şeklinde adeta yeni bir pekiştirme edatı oluşturduğu görülmektedir.

Atañ-anañ da insaflı kişiler idi lebasa.

(Annen baban edepli kişilerdi halbuki.) (TDTEA-19 / III: 107).

Eytip turam labasa siña, ut yaktısında ukıy almıym dip.

(Söyleyip duruyorum ya sana, lamba ışığında okuyamıyorum diye.) (TDTEA-19 / III: 107).

Rizidalar üse lebasa...(Muhabbet çiçekleri büyüyor ya...) (TDTEA-19 / III: 159)

-Hay, kefinligimni onutkanmın labasa!-didi.

(-Vay, kefenimi unutmuşum ben -dedi.) (TDTEA-19 / III: 210)

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “baza” şekli “daha, bir daha, yine, yeniden, tekrar, henüz, öyleyse, ve de, bir de” görevlerindedir.

A baza. (Eh tamam, tam öyle.), *Baza keleriñ be?* (Daha gelmiyor musun?)

A baza, kelbey aa? (Gelmiyordum ama sonunda geldim.)

Baza la keldi. (Yine geldi.) (AITS: 1999: 37)

Toygo cuulgan ulustañ baza kürejer kiji çıkpadı. (Düğüne gelen halkın içinden daha da güreşecek kimse çıkmadı.)

Ėrdiñ sanaazı ėki baza bir katap tudup k r dep taayı ayttı. (Amcası erkeğın hakkı ikidir  yleyse bir daha dene der.)

Çatı arı beri acıktadı n k rl ri baza acıktadılar. (Çatı, oraya buraya baktı arkadaşları da baktılar.) (Kavlak, 1995: 52)

Menile kojo enem, sıynım baza karındajım catkan. (Benimle birlikte annem, kız kardeşim ve de erkek kardeşim kaldı.) (TLG: 1068)

Men baza kelerim. (Ben de geleceğim.) (TLG: 1069)

Emdi olor baza la cer üstünde neme artırbay bargan. (Şimdi onlar tekrar yeryüzünde hiçbir şey bırakmamaya başlamış.) (TDEMA-1: 568)

-Bu kandıy aaylu taş boldı, meniñ balam, İristu?

-Taőtıy la taş emeő baza. Tuudañ ekelgen taş.

(-Bu nasıl taş,  ocuğum İristu?

(-Taş gibi taş işte, yalnızca biraz büyük.) (TDEMA-6: 552)

Bu uyut emey baza. (Bu ayıp değil de ne.) (TDEMA-6: 622)

Añaa baza demgi  anı k rg skeő,  ugaalaarga baza ulus  g r  r boop-tur. (Orada yine deminki yayı gösterip, konuőunca yine insanlar seviniyormuő.) (TDEMA-6: 698).

Onoñ arı baza ańdap, (Ondan sonra tekrar avlanıp,) (Dilek, 2002: 119).

Boıy baza ańday berdi. (Kendisi yine avlanmaya  ıktı.) (Dilek, 2002: 119).

 aan sooktoñ bolgay baza,

Mingen adımnıñ  stine

 aba toñup kalgayım baza.

(Şiddetli soğuktan olur herhalde, Bindiğim atın  st ne. Yapışıp donup kalırım.) (Dilek, 2002: 123).

Ak B r  baza ezendeőtı. (Babası Ak B r  de sel mlaőtı.) (Dilek, 2002: 167).

Men baza slerdiyu ok. (Ben de sizin gibiyim.) (Dilek, 2002: 167).

Tooztı çok suular keőtı.

Baza birde k r p turza.

(Nice nehirler geőtı, Bir de bakıp gördü ki,) (Dilek, 2002: 245)

Orın bajında kara korondı

Boskara baza solıőtıra

Eptep salıp koyboy kayttı.

(Yatağın başındaki kara zehiri, Ağ kakan tekrar değıőtirerek, İyice yerleştirdi.) (Dilek, 2002: 355).

Hakas Türkçesinde

Yong-Song Li, bu edatın Hakasçada “gene, yine, ve” görevlerinde kullanılan bir son çekim edatı olduğunu belirtir (Li, 2004: 130). Hakas Türkçesinde “paza” şekli çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Hakas Sözlüğünde bu edat: 1. Ve bağlacı görevinde kullanılması. *Çon pray daa çul parğan tutsa, apsaḥ, ineyñ paḥa Paskirnĩ.* (Halkın tamamıyla toplandığı sırada, ihtiyar; karısını ve Paskir’i oturtup, bahçeden çıkmış.) 2. Yine, gene, daha, başka görevlerinde kullanılması: *min sispek numah salim, tabarzar ba? -surğan pñ oolah. -Çe, sal, -nandırğan paḥa pñsĩ.* (Ben bir bilmece sorayım, bulabilecek misiniz? Diye soruyor bir oğlan. -Haydi, sor, cevaplıyor başka birisi.) 3. Artık, bundan böyle, bundan sonra görevindedir (HakTS: 355).

İdek paḥa söñrĩñip sığara oyla shannar. (Etekten sürünüp geçerek, çıkıp koştular.) (Şahin, 2007: 64).

Ah oy attıñ paḥa parçañ çirĩ çoh. (Ak kula atın gidecek yeri yok.) (Şahin, 2007: 65).

Paza+ok>pazoh da “yine, gene, yeniden, tekrar” görevlerinde kullanılmaktadır.

Kün, tizik hara puluttar arazınañ pahlabızıp, pazoh çit parça. (Güneş aralıklı kara bulutlar arasından görünüp, yeniden kayboluyor.) (HakTS: 357)

Aydo pazoh ah çazınıñ istinde çalğızaan tura haldı. (Aydo yine ak ovanın içinde yalnız kaldı.) (HakTS: 226)

Am ağırıi pabazı kiler pazına pazoh tudıbışan, alındağızınañ tıñ polğan, istĩ, tizen, hatıpçathandağ. (Şimdi ağrısı, babası gelmeden önce yine başladı, eskisinden daha şiddetli, karnı ise, sertleşmiş gibi.) (HakTS: 226)

Ah sarıh hulun pazoh tebñgen. (Ak sarı kulun yine tepindi.) (Şahin, 2007: 68)

Amdı pazoh haydar timnen turzıñ? (Şimdi yine nereye hazırlanıyorsun?) (Şahin, 2007: 103)

Çe ah har oshas ah oy at

Çir çalbahtıñ üstün

Pazoh aylandıra oyli oshas.

(Ak kara benzer ak kula at

Yer yuvarlağının üstünü

Yine dolaşıp koşar gibi.) (Şahin, 2007: 135).

Şor Türkçesinde

Şor Türkçesinde “paza” şekli “ve, yeniden, gene, yine, bir daha” görevlerindedir (Li, 2004: 130).

Aba kulak paza po çerger aylan-kelçeñ çolu çok polar! tep sıktap kaldı. (Aba Kulak’ın da bu yere geri dönüp gelir yolu yoktur! diye ağlayıp durdu.) (Ergun, 2006: 196)

Altın çallığ ak kır atka

Altın ezerge artta mün kelip,

Altın kamçı şabın kelip,

Altın tayğağa paza kelbessin

Palam, -tedir.

(Altın yeleli ak kır ata,

Altın eyeri koyup binip,

Altın kamçıyla kamçılıyıp,

Altın taygaya asla dönemezsin,

Oğlum, demiş.) (Ergun, 2006: 247).

Anaň körzeler, paza kěji kalbandır, ıgel’ok çāt-kaltırlar (Sonra görseler ki, yine hiç kimse kalmamış; ikisi yalnız kalmış.) (Ergun, 2006: 417).

At paza öldü (At da öldü.) (Ergun, 2006: 428).

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesinde “baza” şekli “ve, bir de, de” görevlerindedir (Li, 2004: 130). Tuva Türkçesi Sözlüğünde bu edat: 1. De. 2. Dahi. 3. Ve. görevlerinde kullanıldığı şeklindedir. Tuva Türkçesinde ayrıca “bezin” şekli de “hatta, bile, dahi” görevlerindedir (TuvTS: 13). Türk Lehçeleri Grameri’nin Tuva Türkçesi bölümünü hazırlayan Ekrem Arıkoğlu, “baza”yı Bağlama edatları başlığı altında vermiş ve bu edatın “ve” görevinde kullanıldığını belirtmiştir (TLG: 1212).

Hı! Ol solunuñ mende baza bar. Sumkazından solun uştup kelir. Nomçuur. (Ha! O gazeteden bende de var. Çantasından gazete çıkarır. Okur.) (TLG: 1193)

-Aalvışçe appaal, açay,

-Men baza inçaar bodap tur men. Kurun çejiş ekkel.

(-Ağılıma götürelim babacığım.

-Ben de öyle düşünüyorum. Kemerini çözüp getir.) (TLG: 1196)

Kızıl attan baza

Örgüp ayıraldaar-dır- dep

(Al attan da, Tutup kurban sunayım -diye) (TıvKD-1: 212).

Kaňgay-Karazın baza

Ol heveer huuldurgaş

(Kangay-Kara'sını da. Kendisi gibi değiştirip.) (TıvKD-1: 492).

-Bo möörey baza meeñni. (Bu yarış da benim.) (TıvKD-1: 373)

Tuva Türkçesinde “baza la” şekli “yine” görevinde kullanılmaktadır.

Baza-la tanıp kaarga,

Kızıl baştıg kuular boop algannar.

(Yine tanıyınca, Kızıl başlı kuğu oluvermiş.) (TıvKD-1: 269).

Üş honganınıñ erteninde baza-la

Üş ulug haannıñ çarlı üngen

Turup-tur evespe.

(Üç günün ertesinde yine. Üç ulu kağanın yarlığı çıkmış imiş.) (TıvKD-1: 384).

Erelzey-Mergen baza-la

Tozan buga keji soldaan kedip algan.

(Erelzey-Mergen de. Doksan boğa derisi kısıpetini giymiş.) (TıvKD-1: 598).

-Men bolza attıg kiji bolgay men, uruum,

Sug dep adım baza bar,

Haya dep adım baza bar,

Hoy dep adım baza bar,

Börü dep adım baza bar,

Çiir dep adım baza bar,

Kuskun-saaskan dep adım baza bar bolgay,

Onu oyzup çugalaap-tır.

(Ben adlı-namlı biriyim, kızım,

Su diye adım da var,

Kaya diye adım da var,

Koyun diye adım da var,

Kurt diye adım da var,

Ceylan diye adım da var,

Kuzgun-saksağan diye adım da vardır.

Onu kaçınıp söylersin -diye) (TıvKD-1: 436).

Eski Türkçede daha çok “sonra, hemen” görevlerinde çekim edatı olarak kullanılmıştır. Bu edatın kökeniyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. “”bas-“ (basmak) fiiline “-a” zarf-fiil eki getirilerek oluştuğunu savunan araştırmacıların yanında bu edatın Moğolcadan Türk diline girmiş olabileceğini belirten araştırmacılar da vardır. Moğolcada “basa” “sonra, tekrar, yine, aynı şekilde, dahi, hâlâ, henüz” görevlerindedir. Eski Uygur Türkçesinde “basa ötrü”, anta basa, basa yana” kullanımları da görülmektedir. Bu edatın “basa, baza, baza la, paza, labasa ve pazoh” şekilleri “evet, öyle, elbette, yine, tekrar, ya, bir daha, yeniden, henüz, öyleyse, ve, ve de, bir de, dahi, de” görevlerinde Çağdaş Türk Lehçelerinde pekiştirme görevi yapmaktadır. İsim ve fiillerden sonra kullanılabilmektedir. Başta kullanıldığında bağlama görevi yapar. Kırgız Türkçesinde “yine, daha, tekrar, yahu, evet, öyle, elbette” görevlerinde başta kullanılmaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Şor Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde çeşitli anlamlarda sonda kullanılarak pekiştirme görevi yapmaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde “basa”, bir pekiştirme edatı olan “la” edatından sonra gelerek kaynaşmış “labasa” şekli “halbuki, ya” görevlerinde; Altay Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde “baza” şekli, pekiştirme edatı “la” ile birleşerek “baza la” şekli “tekrar, yeniden, yine” görevlerinde; Hakas Türkçesinde “paza” “ok” edatıyla birleşerek “pazoh” şekli “yine, tekrar, yeniden” görevlerinde kullanılmaktadır. Bu edatın diğer pekiştirme edatlarıyla birlikte kullanılması anlamı daha çok pekiştirmektedir.

1.10. BELKİ

Bu edat, Arapça bel (ancak, fakat) ile Farsça ki'nin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Çağatay Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bir cümle başı edatıdır. Hiç bir ses değişikliğine uğramadan kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde “ihtimal ve tereddüt” ifade eder. Cümlenin başında veya sonunda yer alması anlamda herhangi bir değişiklik yapmaz. Necmettin Hacıeminoğlu, bu edatı “Bağlama Edatları” içinde sınıflandırmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 124). Türkçe Sözlük'te madde başında zarf olarak verilmiş; ancak ikinci olarak bağlaç görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (TS: 240). Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te de belki “zarf” olarak madde başında verilmiş; “Olabilir, olabilir ki, bir ihtimale göre, muhtemelen, hatta, bile, olsa olsa, ancak” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.

Türkiye Türkçesinde

Söyleyemedi. Sustu. Bir saygı duruşu yapıyorum herhalde, diyecekti belki (Atay, 2008: 48).

Gülerek: ‘Belki tam böyle olmanızı bekliyordum,’ dedim (Atay, 2008: 444).

Özbek Türkçesinde

Aynur Öz Özcan, “Özbek ve Türkiye Türkçesinde Olasılık-Tahmin Bildiren Modal Sözler isimli bildirisinde “belki, belki de, ihtimal, galiba, her halde,” gibi sözcükleri bu grup içinde değerlendirir. Araştırmacı, “Özbek Türkçesinde cümlede olasılık, tahmin bildiren bir anlamı olsa da, anlamı kuvvetlendirmek için belki modal sözü” kullanıldığını ifade eder (Özcan, 2004: 2256). Özcan, “muhtemelen, sanırım, zannederim, ihtimal, belki” gibi sözcükleri “olasılık-tahmin” bildiren modal sözler olarak kabul etmektedir. “Modal anlam cümlenin en önemli unsurlarındandır. Modal anlamın leksik yolla ifadesi olan modal sözler, konuşanın kendi ifade ettiği düşünceye çeşitli yönden ilgisini bildiren sözlerdir” (Özcan, 2004: 2262).

-Kitâbniñ içide hat bâr emiş, belki körgendirsiz? (-Kitabın içinde mektup varmış, belki görmüşsünüzdür?) (Özcan, 2004: 2257). Yukarıdaki örnekte “belki” kullanılmadan da olasılık anlamını ifade eden -dır / -dür eki yardımıyla bu anlam verilebilmektedir.

-Etiyât şert, hoceyin! Âdâb beriş kaçmeydi... Meselening tegig yeteylik, belki, başqa gepler hem çıqıb qaler... (İhtiyat şart, efendim! Edebini vermek

gerek...Meselenin inini dibini araştıralım, belki başka sözler de çıkar...) (Coşkun, 2000: 210).

-Ereb tili faqat müsülmân aqâidleride, resmiy emeldârler dâiresidegine emes, belki fârs, hârezm, suğd eslzâdeleri mühitide hem kollene başledi. (Arap dili fakat müslüman akaidlerinde, sadece resmî görevliler çevresinde değil, belki Fars, Harezmi, Soğd asilzadeleri muhitinde de kullanılmaya başlandı.) (Coşkun, 2000: 210).

Özbek Türkçesinde olasılık ve tahmin anlamını kuvvetlendirmek için iki olasılık- tahmin bildiren modal sözün birlikte kullanıldığı görülür:

Bugün, belki ertege, ehtimâl birân hefteden keyin buyruq kelib qâlîşi mumkin (Bugün belki yarın, ihtimal bir hafta sonra yazı gelebilir.) (Özcan, 2004: 2261).

Kazak Türkçesinde

Belkim, menşe arnanñda tasıp tolğan şığarsıñ

Belkim, menşe örtenip ğaşık bolıan şığarsıñ

(Belki de benim gibi akışından sağa sola taşmışsındır.

Belki de benim gibi yanıp tutuşup âşık olmuşsundur.) (TDTEA-28 / II: 429).

Başkurt Türkçesinde

Belki, hindey güzel yeşep bulmas,

Belki, gümerem bulır yarlırak

(Belki, senin gibi güzel yaşayamam

Belki, ömrüm olur daha yoksun) (TDTEA-29 / I: 476).

Sönki min höygende belheñ, belki, hin höymeş ineñ...

(Çünkü ben sevdiğimi bilince belki sen sevmezdin) (TDTEA-29 / I: 421).

Arapça “bel” (ancak, fakat) ile Farsça ki’nin birleşmesiyle oluşmuş bir edattır. Tarihî Türk dilinde Çağatay Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Bu edat daha çok tahmin bildirmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde modal sözler içinde yer almaktadır. Modal sözler cümlelerin anlamını çeşitli görevlerle pekiştirmektedirler. Çağdaş Türk lehçelerinde “belki, belkim” şekilleri “olabilir, belki, belki de, muhtemelen, hatta, bile, galiba” görevlerinde Türkiye Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Edatın başta veya sonda kullanılmasıyla anlamda herhangi bir değişme meydana gelmez.

1.11. BERİ

Türk dilinin, ilk yazılı belgelerinden günümüze kadar bütün lehçelerde görülen bir çekim edatıdır. Eski Türkçede “berü” şeklindedir. Bu edat bazı lehçelerde pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Beri edatı, “-den beri, bu tarafa” görevlerinde kullanılmaktadır. Bu edatın yapısıyla ilgili görüşler farklıdır. Bazı araştırmacılar, ben+—ri (<ru: yön gösterme eki) şeklinde açıklarken bazıları da (beri<ber-ü) bir zarf-fiil şekli olduğunu savunmuşlardır. A. N. Kononov, be- (yakın taraf) +ri yön gösterme ekinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler. Oruzbayeva ise bu edatın işaret zamiri pu / bu ile yön gösterme eki +rı’nın birleşmesinden burı>beri oluştuğunu ileri sürmüştür (Alkaya, 2007: 201).

Muharrem Ergin, bu edatın yapısında bir zarf-fiil şeklinin olduğunu belirtir (Ergin, 1980: 372). Necmettin Hacıeminoğlu, “hem ber-ü şeklinde bir zarf-fiili, hem de be-rü şeklinde bir cihet eki ile yapılmış bir ismi düşündürmektedir.” diyerek görüş beyan eder. Hacıeminoğlu, “ben-rü<berü” şeklindeki izaha da karşı çıkarak bu edatın ben zamirine bağlanmasına karşı çıkmış, bunun mümkün olmadığını savunmuştur (Hacıeminoğlu, 1971: 14). Türkçe Sözlükte “beri”, “den bu yana” görevinde edat olarak da kullanıldığı belirtilmiş *Kar sabahıtan beri yağmıştı* örneği verilmiştir (TS, 2005: 247). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te takı olarak isimlerin ayrılma halinden sonra kullanıldığında “belli bir yerden ve zamandan bu yana” anlamı verir, bir işin başlangıç yerini ve zamanını gösterir. *Zihnim geceden beri Midilli ile meşgul olduğu için pek farkında olmuyorum. Koca Mustafapaşa ücrâ ve fakîr İstanbul / Tâ fetihten beri mü’min mütevekkil yoksul* (MBTS: 337). Beri isimlerin ayrılma halinden sonra kullanılan bir çekim edatıdır. Türkiye Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmamaktadır.

Kazak Türkçesinde

Kazak ve Kırgız Türkçesinde “beri” edatı “karay” edatıyla birlikte kullanılarak pekiştirme görevi yapar. “beri karay” edatı da zaman anlamı taşıyan sözcüklerden sonra gelerek, devam etmekte olan işin başlangıç zamanını ve miktarını bildirmektedir (Alkaya, 2007: 208). İki edatın peş peşe aynı anlamda kullanılması manayı daha da pekiştirmektedir. Bu tür kullanımlar Türkçede sık rastlanılan bir durumdur. “karay” edatı, tek başına Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Nogay Türkçesinde isim yönelme halinden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, “-e doğru; -e göre” görevlerinde

kullanılmaktadır. Kara- (bak-) fiiline zarf-fiil eki “-y” getirilerek (<karay) şekli oluşmuştur (Alkaya, 2007: 450). Beri ve karay edatlarının aynı görevde yan yana kullanılması pekiştirmeyi daha da arttırmak içindir.

Balası ölgennen beri karay bir kün bolmasa, bir kün köreminaw degen zorluq, jetimdik jaña ğana köz aldına betpe-bet kelgendey boldı. (Oğlu öldüğünden bu yana bir gün olmazsa, bir gün görürüm dediği zorluk, kimsesizlik şimdi yeniden gözünün önünde, yüz yüze gelmiş gibi oldu.) (Alkaya, 2007: 208).

Tüsten beri karay bir mazasız jawın damul almay kıyıp tuğan. (Öğleden beri şiddetli bir yağmur, aralıksız, yağıyordu.) (Alkaya, 2008: 208).

Baqtığul täñerteñnen beri karay ündemey kamdanğanda kelmegi-osı awıl. (Baktıkul’un sabahtan beri sessiz sedasız hazırlanırken, gelmek istediği köy budur.) (Alkaya, 2007: 208).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde isimlerin çıkma halinden sonra gelerek, anlamı pekiştirmek ve güçlendirmek için kullanılmaktadır.

Koydun öñdörünön beri bilet. (Koyunun renginden başlayarak bilir.) (Alkaya, 2007: 207).

Köynögünön beri kızıl. (Gömleğinden başlayarak kızıl) (Alkaya, 2007: 207).

Kırgız ve Kazak Türkçelerinde, “beri” edatından sonra “karay” edatının gelerek birlikte aynı görevde kullanıldığı görülmektedir. İki edatın birlikte aynı görevde kullanılması manayı güçlendirmekte ve sağlamlaştırmaktadır.

Ösümdüktü aydap östürüü agrotehnikasın tüp-tamırınan beri karay cakşırtuu boyunça çaralar körülüüdö. (Bitkiyi sürüp yetiştirmek tekniğini, kökünden itibaren / başlayarak iyileştirmek üzerine çözümler üretilirken.) (Alkaya, 2007: 208).

Tarihî Türk dilinde, ilk yazılı belgelerinden günümüze kadar bütün lehçelerde görülen Türkçe kökenli bir çekim edatıdır. İsmi ayrılma halinden sonra kullanılmaktadır. Eski Türkçede “berü” şeklindedir. Bu edat Kazak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde “beri” şekliyle “-den beri, bu tarafa” görevlerinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Bu edatın yapısıyla ilgili görüşler farklıdır. Bazı araştırmacılar, beri’deki ben+—ri (<-ru) yön gösterme eki olduğunu belirtirken, bazıları da (beri<ber-ü) bir zarf-fiil şeklinde olduğunu savunmuşlardır.

Muharrem Ergin, bu edatın yapısında bir zarf-fiil şeklinin olduğunu belirtir. Necmettin Hacıeminoğlu, “hem ber-ü şeklinde bir zarf-fiili, hem de be-rü şeklinde bir cihet eki ile yapılmış bir ismi düşündürmektedir.” diyerek görüş beyan eder. Bazı örneklerde beri edatının Kazak ve Kırgız Türkçelerinde “karay” edatıyla birlikte pekiştirme görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.12. BİLE

Bağlama ve çekim edatı olan bile Eski Anadolu Türkçesinden sonra pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. Hacıeminoğlu, bu edata kuvvetlendirme edatları içinde yer vermiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 18). Türkçe Sözlükte bu edatın bağlaç olarak “da / de, dahi” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiş ve şu örnek verilmiştir: *Bir damlası bile deniz hakkında bize ilmî bir fikir vermeye yetişir* (TS: 266). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te bununla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: 1. Çekimli fiilden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirir; “hatta, hem de, üstelik” görevlerindedir: *Gördüm, konuştum bile. Vefâsız beni unuttu bile. Kambur hayvanlar trene bakmıyorlardı bile*. 2. Cümlede adı geçmeyen diğerleri gibi görevinde: *Ben bile gördüm. Onu bile yedi. Periler bile duymadı geldiğimi*. 3. Dahi, de: *Bana yaklaşan saâdeti bile çekemez olmuştu artık. Hatırimda bile geçmezdi / Sana duyduklarımı söylemek. Efendim, bu trenler yirmi kilometre bile gidemez*. 4. Hatta, veya, de ile birlikte bahsedilen işten daha fazlasının yapıldığını yâhut olduğunu anlatır ve anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır: *Piştî, hatta yandı bile. Doldu da taşıtı bile. Geçen birkaç sene içinde büyü müştü de nişanlanmıştı bile* (MBTS: 365). Türkiye Türkçesinde bile “dahî, hatta, üstelik” anlamları ile geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde bu edatın Türkçe kökenli bir edat olduğunu belirtir “bile, matûfu nazar-ı dikkate arz eder atf-ı tenbîhî edâtıdır.” şeklinde tanımlar ve şu örnekleri verir:

Kendilerinin bile tefehhümden âciz kalacakları eş’ar tanzîm eyleyeceklerdir.

Lâkin şefkat, hakkaaniyet, i’tidâl, insâniyet, cesâret lâfızlarının ma’nâlarını bile bilmeyeceklerdir (Karahanlı, 2004: 100).

İlhan Erdem’in, Abdurrahman Fevzi Efendi’nin Mikyâsu’l-Lisân Kıstâsu’l-Beyan adlı eserinde, bu edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “bile kelimesi kâh iki zâtı bir vasıfta ve kâh iki vasfı bir zâtta ‘alâ-vechî’t-terakķî cem’ itmekle ħarf cem’ ma’a’t-tedrîc ve’t-terakķî olur. *Bu mes’eleyi müntehî değil mübtedî bile bilür. Bunu okumasañ bile añlarsañ. Bunu deli bile bilür.*” (Erdem, 1998: 169).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “bile- atf-ı tenbîhî edatıdır, Atfolunan şey ne ise onu ayrıca gösterir. *Bir günde bu kadar yazıyı ben değil, siz bile yazamazsınız* (Toparlı, 2003: 99).

Faruk K. Timurtaş, Osmanlı Türkçesi Grameri III, isimli eserinde “bile” yi Tekit (berkitme) edatları içinde sınıflandırmıştır (Timurtaş, 1997: 70).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi isimli eserinde “bile” edatını bağlaçlar içinde sınıflandırmış ve “de, dahi” edatıyla aynı anlamda olduğunu belirterek şu bilgileri vermiştir: a) Öznenen sonra gelince, fiilin umulmayan birisi tarafından yapıldığını anlatarak, o özneyi başka öznelere bağlar: *Bu haberi sağır sultan bile işitti* (= *herkes işitti; işitmeyen kimse kalmadı*)... b) Nesne ya da tümleçten sonra gelince, fiilin umulmayan nesne ya da tümleçlerle ilgisini anlatarak, o nesne ya da tümleci başka nesne ya da tümleçlere bağlar: *Beni bile kovdu* (= *değil seni ve onu, beni bile...*). *Ben Amerika’ya bile gittim.* (= *değil şuraya, buraya; Amerika’ya bile...*). c) Dilek-şart kipinden sonra gelince, varsayılan olarak düşünülen bir yargıyı, ikinci bir yargıya bağlar: *Oraya gitsek bile oturmayız* (Ediskun, 2005: 304).

Zeynep Kormaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde bu edatı “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında sınıflandırmış ve şunları yazmıştır: “Bu bağlaç ‘da’dan ve ‘dahi’den daha güçlü bir pekiştirme işlevi görür. Ancak, bağlama işlevi daha zayıftır.”

Hayatta olduklarından bile, emin olamazdık.

Sonunda evlenseler bile, bu yeni yuvayı kurmak için Adile hanımın gayreti, yardımı istenmeliydi.

İhtimal sessiz ve romatizmalı olan bu adam, suya ayağını bile değdirmemişti (Korkmaz, 2003: 1116).

Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya) isimli eserde “bêle” kuvvetlendirme edatı olarak yer almaktadır. *Halbuki kêçmişde kendler bir yana, rayonun özünde bir hekim bêle yoh idi* (Rüstemov, 1960: 303).

Bu edatın yapısıyla ilgili olarak araştırmacıların görüşleri şöyledir: Reşit Rahmeti Arat, edatı bile<birle şeklinde izah etmiştir. M. Mansuroğlu, M. Ergin N. Hacıeminoğlu gibi bilim adamları da edatın *bile<birle<bir+ile*, şeklindeki izahına katılmaktadırlar. Yazılı belgelerle takip edebildiğimiz daha önceki bir dönemde türediği için Eski Türkçedeki şekli “birle”dir. Bu dönemde daha çok bağlama ve çekim edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 18). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te bu edatın eski Türkçede “birlikte, bir arada” görevinde zarf olarak kullanıldığı; diğer manaların daha sonra ortaya çıktığı bilgisi yer almaktadır (MBTS: 366).

A. Von Gabain, gramerinde bu edata yer vermemiştir. Ancak yazar *bilen* edatının izahını yaparken *bilen* edatının kökenini *bir+le-* “bir olmak, bir yapmak” şeklinde izah etmiştir (Gabain, 1988: 96).

Jean Deny, “bile katmacı, her hangi bir işin beklenilmeyen bir genişlik ve yaygınlık aldığını ifade etmekte kullanıldığını” ve “hatta” görevinde olduğunu belirterek şu örnekleri verir:

Bir çocuk bile bunu yapabilir.

Horoz bile vaktisiz ötmez (Deny, 1941: 270).

Jean Deny’nin eserini Türkçeye tercüme eden A. U. Elöve, bile edatının menşei ile ilgili görüşlerini de açıklar ve şöyle der: “Cümlede her kelimedden sonra gelebilerek o kelimeye hususi bir ehemmiyet ve üstünlük veren “bile” kelimesi, bizce eski Türkçenin (bil e “bil ha”) suretindeki bir kalıntısıdır ki, ikaz ve tenbih manasiyle ufak bir mutariza cümlesidir. Birlikte beraber manasında bile ise, Eski Türkçenin birle (bir, beraber olarak) kelimesidir ki, sonradan (r) si düşerek (bile) suretinde kalmıştır” (Deny, 1941: 271).

DLT’de “birle “ile” anlamına gelen bir edattır. Hafifletme gayesiyle “r” sesi atılır ve “bile” denir” *Ol menig birle erdi* (O benimle birlikteydi.) (Erdi, 2005: 190).

Yong-Song Li, eserinde birle edatındaki “-r” sesinin düşmesiyle “bile” edatının oluştuğunu ve bazen buna vasıta hali eki “+n”nin eklenmesiyle “bilen” edatının oluştuğunu belirtir (Li, 2004: 157).

Belâgat ve gramer kitaplarında bu edatın kullanımıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Kavâ'id-i Osmaniyye isimli gramer kitabında şu bilgiler yer almaktadır: “ba’zen tekit için “bile” lâfzı getirilir. *Hoca ile bile* gibi ki hoca ile beraber demek olur ve vesâtet ve elbet ma’nasını ifade ettikte isti’âne manasına olur” (Özkan, 2000b: 120).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi isimli eserinde bu edatla ilgili şu bilgileri verir: “bile edatının kelimeler arasındaki anlam ilgisi şudur: Fiilden sonra gelince, umulmazken o fiilin oluştuğunu bildirir: *Hikmet, İzmir’e vardı bile.*” (Ediskun, 2005: 286).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde “bile”nin şu görevlerde kullanıldığını belirtir: 1. Umulmayan veya bilinmeyen eylemin kılındığını veya kılınacağını bildirir: *-Kardeşin kalktı mı? -Okula gitti bile* (Kalktı hem de okula gitti demektir.). *Daha gidip görmedi bile.* 2. Bile umulmazlığın özne, nesne, tümleç gibi anlatımın isimsel üyelerinde olduğunu bildirmek için kullanılır: *-Çocuk bile böyle söylemez. -Oyuncaklarını bile yangından kurtardı.* 3. Bile se- temeline ulanarak daha kuvvetli bir şart anlatır; bile pekiştirilen olumlu şartın sonucu olumsuz fiille anlatılır: *-O söylese bile ben gitmem. -Gözümle görsem bile onu ele vermem...* Pekiştirilen olumsuz

şartın sonucu ise olumlu fiille anlatılır: *O gitmese bile ben gideceğim* (Emre, 1945: 364).

Daima anlamını pekiştirdiği kelime veya cümleden sonra gelmektedir. *Şimdiğe degin Kazanın evin bile yağma ider idik. Bir gün bile dost bağına giremedim. İstemem sensiz olan sohbet-i yaranı bile* (Hacıeminoğlu, 1971: 219). Oya Adalı da “bile” daima yönverenleri dönüşmüş cümlelerden ikincisinde yer aldığını ve genellikle kullanılmayan birinci cümleyi içinde taşıdığını belirtir (Adalı, 2004: 41).

Karahanlı Türkçesinde

Karahanlı Türkçesinde “bile” şekli “ile, ile birlikte, birlikte” görevlerinde kullanılmıştır. Pekiştirmeden çok bağlaç görevindedir. Pekiştirme örneklerine rastlayamadık.

ĖânıĖ Ėân birle yûmâs (Kan, kanla yıkanmaz.)(Erdi, 2005: 396).

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesi “bile” şekli “ile, ile birlikte, birlikte” görevlerindedir. Pekiştirme örneklerine rastlayamadık.

ĖamuĖ neñ tökülse barur suw bile. (Her şey, dökülürse su ile gider.)

Sen tağı bizim bile barsañ bolmaz mu? (Sen de bizimle gitsen olmaz mı?) (Li, 2004: 159).

Çağatay Türkçesinde

Bî-Ėad vefâ vü mihr sanga körsetip idim

Sin hem sağınca sin mini mihr ü vefâ bile (Yücel, 1995: 184).

Min ki hicrâningda Ėan yutmağ bile mu'tâd min

Manga yoğtır hîÇ nisbet 'ıyş u sağbâlîğ bile (Yücel, 1995: 167).

NeÇe yıl seniñ bile edi bir neÇe küñ anıñ bile bolsun. (Birkaç yıl seninle birlikte idi ve birkaç gün onunla birlikte olsun.) (Li, 2004: 159).

Eski Anadolu Türkçesinde

Kâmil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller, isimli eserinde bile edatının çeşitli görevlerde kullanıldığını belirtir ve şu örnekte bu edatın “sayesinde” göreviyle “-la” vasıta hali ekini pekiştirdiğini belirtir.

Müşerref olalım tabuñla bile. (Müşerref olalım ışığınla bile) (Tiken, 2004: 9)

Bile edatı “da” görevinde isim unsurunun sonunda pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır.

Yâ anuñ bunca bile işi ola.

Eyde sırat bile ince hem yüce (Tiken, 2004: 53).

Eski Anadolu Türkçesinde bile kendisinden önceki kelimenin anlamında bir ehemmiyet ve üstünlük meydana getirmektedir. Cümle içinde kullanım yeri değişebilir. Dikkat çekilmek istenen kelimedenden hemen sonra kullanılmaktadır. *Ona acıyarak para verseniz bile nafiyledir* (Deny, 1941: 271).

Bazen şart cümlelerinden sonra da “bile” kullanılabilir. *İtalyanlar Tarabulusgarbı zapt edebilseler bile yine adaları tahliyeye mecbur olacaklar* (Deny, 1941: 814).

Sesin öyle güzel ki / Duymak isterdim / Öldükten sonra bile. Yüz elli yıl sonra bile öyle bir şeyin mümkün olabileceğini unutmuyorum. Senin zekâna en güzel güller bile mağlup olur. Bu bile bir alakadır. (Hacıeminoğlu, 1971: 219)

Naim geldi mi? Geldi bile. “bari” nin tersi olarak değerlendirilebilen bile, aynı zamanda umulanın dışında, beklenenin fazlasının gerçekleşmesini de anlatır (Balcı, 2003: 11).

Bazen “dahi” ve “de” yerine de “bile” edatı kullanılır. *Çok kusurum olsa bile siz affedersiniz* (Özkan, 2000b: 122).

Osmanlı Türkçesinde

Osmanlı Türkçesinde “bile” şekli “birlikte” görevindedir. İle edatıyla birlikte kullanılmaktadır. La vesıta hali ekini pekiştirmektedir.

Sen dahı anıñla bile olasın anıñ ile çok gazâlar kılasın (Sen de onunla birlikte olasın ve onunla birlikte çok gazalar yapasın.) (Li, 2004: 157).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde “bile” şekli “aynı zamanda, da, dahi, üstelik, bile” görevlerindedir.

Asıl kırgınlık nedenini kendine bile açmaktan çekiniyor (Li, 2004: 157).

Özellikle cümle sonunda kullanıldığında anlamı da güçlendirdiği çok açık bir şekilde görülmektedir. *Çocuk yüzüme bakmadı bile* (Pul, 2002: 76).

Böyle bir şeyi akla getirmek bile doğru değil... (Pul, 2002: 87).

Artık ölmekten bile korkmuyordu. (Pul, 2002: 87)

Pekâlâ...Bize göre çok bile... (Pul, 2002: 87).

Bak bizim o kuzu gibi Rasim bile ne hale geldi? (Pul, 2002: 87)

Bir sinemaya bile gitmeyecek miyim? (Pul, 2002: 87)

Hatta tramvay meselesini bile açmadım. (Pul, 2002: 87)

Kışın en soğuk günlerinde bile onun çorap giydiğini hatırlamıyorum.

Geçmiş yılların bir kısım hatıraları, yapılabilse, hafızalardan bile silinmek istemiyordu (Korkmaz, 2003: 1117).

Kuş bile kanatsız uçmaz demişler (Hatiboğlu, 1972: 188).

Bütün İstanbul gülmekten kırılıyor, yabancılar bile bu oyunu görmek için Göksu'ya gidiyorlardı (Adıvar, 1984: 21).

Odanın içinde bile çocuğun sesini ya duyarlar, ya duymazlar, diyordu (Adıvar, 1984: 34).

Aralarında Selim Paşa, hatta alafranga Hilmi bile vardı (Adıvar, 1984: 36).

Aylığı terzisine bile yetişmiyor (Adıvar, 1984: 40).

Demek, Zati Bey'in ahlâkının düşüklüğü, Tevfik gibi bir serseriye bile çirkin geliyordu (Adıvar, 1984: 67).

Meselâ filân saatte nasıl bir tavırla cevap vermek icap eder, sokağa nasıl ve ne vakit çıkılır, eve ne vakit gelinir? Bunları bile unutuyor (Karaosmanoğlu, 2004: 136).

Siz serbest olsanız bile ben değilim (Karaosmanoğlu, 2004: 139).

O kadar ki, şimdi için için yanıp tutuşmada bile cavidanî (sonsuz) bir zevk duyuyor ve mütemadiyen göğsünü tırmalayan ızdırapları kendi okşuyor, ısıtıyor ve besliyordu (Karaosmanoğlu, 2004: 159).

Seyyid Bereke yüzbaşını tanıdı hemen. Acımasızlığı ile ünlenmiş Barak Tekin yüzbaşı. Timurun Semerkanttaki gözü kulağıydı; elinin uzanamadığı sokaklarda bile sıkılmış yumruğuydu (Sepetçioğlu, 2000: 194).

Bir taş bile görmüşse, hemen oğluna yormuş.

Âvâre peder, nerde bulursun onu! derken... (Ersoy, 1987: 58).

Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:

Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i günâgûn ile. (Ersoy, 1987: 26).

-Bırak, toplansın, oğlum, değdi...

Kaçıranlar bile olmuş, o kadar gülmüştü (Ersoy, 1987: 369).

Ahmet geldi mi? Gitti bile. Yemin etse bile inanmam. Düşmanları bile onu ne kadar beğeniyor. Benden bile sakladı (Kaynak, 1968: 704).

Irak Türkmen Türkçesinde

*Arvad sever bal keymeğ,
İstemez hepsin saymağ,
Bir iş ēlinnen gelmez,
Ekmēgi bile yaymağ* (Bayatlı, 1996: 6)

Azeri Türkçesinde

Azeri Türkçesinde “bele” şekli “bile, hatta, dahi” görevlerindedir.

Şekil yalnız şagirdleri deyil, müellimleri bele marağlandırdı (Tablo yalnız öğrencilerin değil, öğretmenlerin bile ilgisini çekti.)

Firidun sual bele vermeden harabaya girdi. (Firidun, soru bile vermeden harabeye girdi.) (Li, 2004: 157).

Albanlar Veten yolunda ölümden bele görñmurdular. (Alban’lar vatan için ölümden bile korkmuyorlardı.) (Li, 2004: 789).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “bile, bilen” şekli “ile, ile birlikte, bitişik” görevlerindedir. Bazı örneklerde “de / da” edatı gibi pekiştirme ve bağlama görevinde kullanılmaktadır.

On bin candan

Bir bile kurtulmadı (On bin candan biri bile kurtulmadı.) (Özkan, 1996: 186).

Sona meniñ bilen bile okyar (Sona benimle birlikte okuyor.) (Li, 2004: 160).

Gagavuz Türkçesinde

Daha çok beraberlik görevinde çekim edatı olarak kullanılmaktadır. Bazen da / de bağlacı gibi pekiştirme ve bağlama görevi de üstlenmektedir (TLG: 139). Gagavuz Türkçesinde “bile” şekli “birlikte, aynı zamanda, da, bile” görevlerindedir.

Bir kazî bile yok (Bir kazığı bile yok.)

Zâbitlerden hiç birisi bile düşünmezdi insanın zoru için. (Başkanlardan hiçbiri de insanların felaketi hakkında düşünmezdi.)

...ama kimseyce bir kere bile o annatmadı (...ama kimseciğe bir kere bile o anlatmadı.) (Li, 2004: 157).

On bin candan

Bir bile kurtulmadı.

(On bin candan bir tane bile kurtulamadı.) (TLG: 139).

Biz ayrılıp kaldık bile. (Biz ayrılıp kaldık bile.) (TLG: 142).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “bilen” şekli “ile, ile birlikte, birlikte” görevlerindedir.

Men siz bilen tonuşay dep keldim. (Ben sizinle tanışayım diye geldim.) (Li, 2004: 161).

Şundaķ bolķan bilen (Şöyle olsa bile) (YUyTS: 41).

Kırım Tatar Türkçesinde

Bizniń şu işimiz de ibadettir. ǰurannıń özünde bile yazılķan. (Bizim şu işimiz de ibadettir. Kuran’ın kendisinde bile yazılmıştır.)

Yoksa sizniń kibi adamlar içün söz bile olmaz. (Yoksa sizin gibi adamlar için söz bile olmaz.)

Sopa degil, dinsizge pıçaķ bile sapladım. (Sopa değil, dinsize bıçak bile sapladım.) (Li, 2004: 158).

Yigitke açuvlanķanını bildirmege bile istemegen kibi pervasız körünişte azbarga çıķtı. (Delikanlıya sinirlendiķini hissettirmek bile istemezmiş gibi pervasız bir şekilde bahçeye çıķtı.) (TLG: 875).

Onı bir kere bile ziyaret etmedim (Onu bir kere bile ziyaret etmedim.) (TDTEA-13: 568).

Karay Türkçesinde

Karay Türkçesinde “bile” şekli “bile” göreviyle kullanılmaktadır.

O bile kelmedi (O bile gelmedi.)

Tavşan dağķa açuwlandı, dağın haberi bile bolmamış. (Tavşan dağa kızmış dağın haberi bile olmamış.) (Li, 2004: 158).

Anı bile kayıp etmek mümkün olur. (Onu bile kaybetmek mümkündür.) (Altınkaynak, 2006: 172).

Halaç Türkçesinde

Halaç Türkçesinde “bile” edatı “ile, ile birlikte” görevlerinde (-la /-le sontakısı ile birlikte kullanılmaktadır.)

...bü kêçe ôda turd-yu sabâysiye vârdı vezîrle bile keldil sabây şâm. (...bu gece orada durdu ve sabahleyin gitti, vezirle birlikte geldi ertesi akşam.)

Emed büdük lôlasila bile keldi. (Amad, ağabeyi ile birlikte geldi.) (Li, 2004: 158).

Tuva Türkçesinde

Ugaan akşa-bile sattınmas (Akıl para ile satılmaz.) (Çobanoğlu, 2004: 69).

Tuva Türkçesinde “bile” görevinde ayrıca “baytık, bezin” sözcükleri de kullanılmaktadır (TuvTS: 12).

Tarihî Türk lehçelerinde sonda kullanılan bir çekim edatıdır. Türkçe “birle” edatından gelmektedir. Türkçenin çeşitli devirlerinde sonda kullanılan “bile” Eski Anadolu Türkçesinden itibaren pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Daima anlamını pekiştirdiği sözcük veya cümleden sonra gelir. “bile, bilen” şekilleri “de, dahi, aynı zamanda, bile, hatta, hem de, üstelik” görevlerinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde şart kipinden sonra kullanıldığında daha kuvvetli bir şart anlamı bildirir. İsimlerden sonra kullanıldığında ismi kuvvetlendirir. Osmanlı, Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde ve Halaç Türkçesinde vasıta halinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirmektedir. Bu edat Irak Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Karay Türkçesinde ve Halaç Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

1.13. BİT

Çağdaş Türk lehçelerinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Bit edatı “bit, vît” şekillerinde “ya, ki, daha, işte” görevlerindedir. Genellikle cümlelerin sonunda kullanılır; anlamı pekiştirir. Bu edatın kökeni belli değildir. Saadet Çağadaya, bu edatın DLT’ de geçen “mat” edatıyla aynı olabileceğini belirtir (Çağatay, 1962: 103). Tatarca-Türkçe Sözlükte de bu edat madde başında verilmiş; “ki, ne, ne de olsa” görevlerinde olduğu şeklindedir (TatTS: 52). Abdullah Battal Taymas, bu edatın DLT’te geçen “mat / met” edatının m-b yer değiştirmesi yüzünden meydana çıkmış başka bir şekli olduğunu iddia eder. Yazar DLT’te geçen “mat” edatının da aslında “met” şeklinde okuyup söylemek gerektiğini belirtir. Araştırmacı, DLT. Türkçe Arapça Metin: I. 352’ de şu örneği verir ve “met” edatının başlıca manzum parçalarda kullanıldığını yalnız tekid (pekitme) belirten bir takı olduğunu vurgular.

Telim başlar yuvudı+met

Yağı andın yavıldı+met

Küçi anıñ yavıldı+met

Kılıç kınka küçün sıgdı

(Birçok başlar uçuruldu. Düşman ondan gevşedi. Küçi onun kağşadı. Kılıç kına pek zor sıgdı)

Araştırmacı, “Bugün Kazancada yaşayan ve pekitme belirten “bit” takısının eski Türkçede de aynı kavram ile kullanılan “met” in diğer bir biçiminden özge bir şey olmadığını ve bal gibi Türkçe asıllı bir takı” olduğunu söyler (Taymas, 1988: 116). Ercan Alkaya, Sibiryâ Tatar Türkçesi isimli eserinde Rus araştırmacılara dayanarak bu edatın Rusça “ved” sözcüğünden geldiğini belirtir (Alkaya, 2008: 424).

Kazan Tatar Türkçesinde

Başıma tay tipmegen bit (Başıma tay tepmemiş ya) (Taymas, 1988: 87).

Min aeroplannan paraşyutta tüştém bit.

(Ben uçaktan paraşütle indim.) (Doğan, 2007: 505).

Ul kişi kildi bit (O adam geldi ya. ‘çoktan, bilmez misin’)

Üziñ eyttiñ bit (Kendin bizzat söyledin ya)

Günahı nindî zur bit (Günahı o kadar büyük ki)

Alğan köyi almadım dip tana bit (Aldığı halde almadım deyip inkâr eder daha üstelik)

Aldım da kıydım, birmim bit (Alıp koyu verdim, ne yapsan da geri vermem işte, geri vermek niyetinde değilim)

Barmağaç barmıy bit; nişletesiñ (Varmayınca varmıyor işte, varmak istemeyince ne yapacaksın, çaresi yok)

Bu edat “indi” ve “son” edatlarıyla birlikte kullanılarak anlamı daha iyi pekiştirmek için kullanılmaktadır.

Bilesiñ bit indi, bilesiñ soñ indi (Biliyorsun ya, ne soruyorsun) (Çağatay, 1962: 104).

Minim deşmiy gine üyde işlep yatkınnı bile bit indi ul. (Benim konuşmaksızın evde çalışıp durduğumu biliyor o.) (TDTEA-19 / III: 140).

-Sugış bitti bit indi, akıllım. (-Savaş bitti şimdi akıllım.) (TDTEA-19 / III: 470).

-Tılsımı bar indi bit...

(-Tılsımı var dedi...) (TDTEA-19 / III: 419).

Bu kullanım bazen “belli olduğu gibi; ona şüphe var mı” görevlerinde kullanılmaktadır.

Ul şul, bik borçıy bit indi (Şu mahut nesne, son derece üzüyor, eziyet veriyor) (Çağatay, 1962: 104).

Küremsiz: Bu kırık başlı çayan bit,

Açık küz aldığınızda bit, gayan bit.

(Görmez misin, cehâlet kırık başlı çayandır,

Apaçık gözler önündedir, âyândır.) (Özkan, 1994: 204).

Huday urgan cehalet bit niler kıldırımıy, nişletmiy? (Tanrı’nın sevmediği cehâlet, neler yaptırıyor, neler!) (Özkan, 1994: 260).

Tav başına minip kışkırmakçı bulsam,

Biyik cir bit, yıglırmın dip şürlep kalam.

(Dağın zirvesine çıkıp bağırarak istersem,

Koca dağın yıkılmasından korkarım.) (Özkan, 1994: 320).

Ah, ülem bit, beladen kim kilip yukır mini? (Ah ölüyorum, bu belâdan kim gelip kurtaracak beni?) (Özkan, 1994: 284).

Biz biletsiz kirtmiybiz,

Bu bit cennet kapkası.

(Biletsiz içeri sokmayız, Burası cennet kapısı.) (Özkan, 1994: 322).

...

Gaybim hiç yuk; kirdim ançak kız bulganga.

*Nindi katı ceza bit bu: Dünya kürme,
Kuyaş kürme, sahra kürme, hiç kuzgalma.*

...

(Kusurum hiç yok; kız olduğum için bütün bunlar.

Nasıl ağır cezâ bu: Dünyayı görme,
Güneşi görme, sokağı görme, hiç kıpırdama.) (Özkan, 1994: 346).

Siniñ tüşli matur kızlar siyrek bit.

Hatın alsañ, ilek, çümiç kirek bit.

(Senin gibi güzel kızlar az bulunur,
Hanı alsan, elek, kepçe, lâzım olur.) (Özkan, 1994: 358).

*Bay balası bit, anı kimsitme yanıñnan kuvıp,
Cilkeñe kul salsa da, şaktıy uzın baskıç kuvıp.*

(Zengin çocuğudur onu yanından ayırma,
Merdiven dayayıp, elini, atsa da omuzuna.) (Özkan, 1994: 375)

Işanmaslık tügil bit, yañşı süzler,

Bire temli ümitler, yaktı yüzler.

(İnanmamak olmaz, güzel sözler,
Verir tatlı ümitler, parlak yüzler.) (Özkan, 1994: 394).

Suravçıga diysiz bit: “Minde vak yuk!”

Şulay uk min de eytem, dep: “Vakit yuk!”

(Dilencilere dersiniz “Bende bozuk yok!”

İşte böylece ben de derim: “Vakit yok!”) (Özkan, 1994: 594).

İlikte bir kişide bar idi kiñ bit, zur indırdıy,

Anıñ nek urtasında bir burın hem zur çügindirdey.

(Eski zamanlarda harman kadar koca kafalı biri vardı,

Yüzünün tam ortasında pancar kadar büyük burnu vardı.) (Özkan, 1994: 718).

Nişliseng bit. (Ne yapıyorsun ya) (TatTS: 227).

Sandugaçlar idem bit ilemde. (Bülbüldüm ben memleketimde) (Şahin, 1999:

133).

İdel bit ul, tiren bit ul,

Tiren bit ul, kiñ bit ul,

Karañgı tön, bolıtlı kön,

Bez ayrılğan kön bit ul.

(İdildir o, derindir o, Derindir o, genişir o; Karanlık gece, bulutlu gün, Bizim ayrıldığımız gündür o.) (Şahin, 1999: 165).

Anıñ holkuñ beleseñ iç kırıy at kebek bit. (Onun huyunu biliyorsun tabii, vahşi at gibi ya.) (TLG: 731)

Anıñ holkuñ belesēñ iç kırıy at kēbēk bit. (Onun huyunu biliyorsun tabii, vahşi at gibi ya.) (BKT: 246)

Edebî metinlerde yaptığım taramalarda “bit” edatının çeşitli kullanımlarını tespit ettik:

Siz bitesiz bit! (Siz yok olasınız!) (TDTEA-19 / III: 57)

Yaman tüşler küp vakıttā heyirli de bula bit. (Kötü düşler çoğu zaman hayırlı da olur.) (TDTEA-19 / III: 90)

Server bebkem üzi ni eytir bit. (Server yavrumun kendisi ne diyor peki?) (TDTEA-19 / III: 92)

Tatar bit min, üzim de çın Tatarmin. (Tatarım ben, kendim de gerçek Tatarım.) (TDTEA-19 / III: 67)

Biyik cir bit, yıglırmın dip şürlep kalam. (Koca dağdan düşerim diye korkarım.) (TDTEA-19 / III: 69)

E bit bizniñ gomir matur urmannarda. (E ne de olsa ömür güzel ormanlarda.) (TDTEA-19 / III: 164)

Min de bit “kittiler” dimedim. (Ben de zaten gittiler demedim.) (TDTEA-19 / III:39).

Şahıs zamiri “ul” dan sonra da bit edatı kullanılmaktadır. Tatarcada şahıs zamiri “ul” bazen sonda kullanılarak pekiştirme görevi yapmaktadır. Bu kullanım özelliklerine dikkat etmek gerekir.

Cenazabıznu ukup telkıyn kılıçı, Yasin ukuçtız ul bit.

(Cenaze namazımızı kılıp telkin okuyucumuz, Yasin okuyucumuz o.) (TDTEA-19 / III: 93).

Bu edat “da” edatından sonra da kullanılmaktadır.

Dönya matur,

Şunuñ öçin de bit,

SüGINE- süGINE kaytam salkınnan.

(Dünya güzel, Onun için de, Söve söve dönüyorum soğuktan.) (TDTEA-19 / III: 168).

Şunsı da bit bizge zur yuvanıç.

(Bu kadarı da bize büyük teselli.) (TDTEA-19 / III: 179).

-Kileşmiy de bit, nişliyseñ, hodaydan vakıt citkeç...

(-Yakışmıyor da, işte ne yapalım. Allah'ın belirlediği zaman gelince...) (TDTEA-19 / III: 205).

Min de bit “kittiler” dimedim.

(Ben de zaten gittiler demedim.) (TDTEA-19 / III: 39).

Bu edat “kibik” edatından sonra da kullanılmaktadır.

Bik yakında gına kibik bit. (Çok yakında gibiydi ama.) (TDTEA-18 / II: 467).

-İzlep karagansızdır bit? -dip soradım min. (-Aramaya çalışmışsınızdır muhakkak? -diye sordum.) (TDTEA-18 / II: 461).

Fatma Özkan, Osmaniye Tatar Ağzı isimli eserinde “bit” edatının (ya, öyle) manasında ağızlarda kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *eyttim bit.* (Söyledim ya.) (Özkan, 1997: 60).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde daha çok edebî dilde kullanılan bir edattır. Bunun yanında seyrek de olsa özellikle şiirlerde de rastlanılmaktadır. Bu edatın yerine aynı görevde “kuy / koy” da kullanılabilmektedir (Alkaya, 2008: 424).

Üte bit aylar, üte bit yıllar (Geçiyor aylar, geçiyor yıllar) (Alkaya, 2008: 424).

Aqlu sitsa külmekkeym / Tar bit ayağ atlarğa (Ak basmadan elbiseciğim, dardır adım atmaya) (Alkaya, 2008: 424).

Köynekter de bar bit ködrets-ködrets, ğrzinke urınına töyme (Kıvrım kıvrım gömlekler de var tabi. Lastik yerine düğmesi var) (Alkaya, 2008: 424).

Bu tönyanıñrehetlerñ / Pıs kürmegen pit elı (Bu dünyanın rahatlığını biz daha görmedik) (Alkaya, 2008: 424).

Min bit büğñ öy toyuna deşülı (Ben bugün evin açılışına çağrılmışım / davetliyim) (Alkaya, 2008: 313).

Başkurt Türkçesinde

İsınlapta, Kanat bit ğezer unıķı! Tigen boşoñķo uy zihenlen yarıp ütü unıñ. (Gerçekten de Kanat şimdi onun diyen hüznü düşünce zihniden geçiyor onun.) (TDEMA-1: 476).

İsenğol bala saķtan uķ bit zirek, otķor hem zihinle bula. (İsengül çocukluğundan beri çok zeki oluyor.) (TDEMA-1: 472).

Ülmegen bit balabız, balabız. (Ölmemiş çocuğumuz çocuğumuz.) (TDEMA-1: 446).

Nisa karavsum bar bit (Nice koruyucum var) (TDTEA-29 / I: 59).

Haz karağattarı beşte bit,

Haz kuyunına toman töstö bit.

(Sazlık karağatları olgunlaştı, Sazlık koynuna duman düştü.) (TDTEA-29 / I: 159).

Kozalar, kozalar,

Kozalar, kozasalar.

Bezze le bit, bezzeñ kevek,

Yırlap küñel asalar.

(Dünürler dünürler, Dünürler, hısımlar, Bizde de sizdeki gibi, Yırlayıp eğlenirler.) (TDTEA-29 / I: 169).

Çuvaş Türkçesinde

Emine Ceylan Yılmaz, Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde pekiştirme edatları başlığı altında “vit” edatını da vermiştir. Ancak edatın kökeni hakkında her hangi bir açıklama yapmamıştır. Yazar, Gösterme Edatları başlığı altında da edatı tekrar vermiş ama örnek metin vermemiştir (Yılmaz, 2002: 75). Ya, ki, daha, işte vb anlamlarda sonda kullanılan bir edattır. Tatarcadaki “bit” edatına benzemektedir. Çuvaşçada ön edat olarak kullanılan pit (<bert: sağlam) edatı da bulunmaktadır. Saadet Çağatay “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” isimli makelesinde “Çuvaşçada pit “yüz” olabildiği gibi “pek<berk’in devamı olan pit (pek, çok, gayet) sözcüğünün olduğunu” belirtir (Çağatay, 1978: 169). Ercan Alkaya, Sibiryâ Tatar Türkçesi isimli eserinde Pekiştirme Bağlaçları başlığı altında “bit / pit” edatını verir ve bu edatın Rusça “ved” sözcüğünden geldiğini belirtir (Alkaya, 2008: 424). Çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan “mat / met, bit / pit, vet” pekiştirme edatlarının kökenleri bugün tam olarak açıklanmış değildir. Etimoloji konusu çok zor bir konu olsa da bu edatlarla ilgili monografi çalışmalarının yapılması gerekir.

Atya, Narspi, an huyhır,

Sanın aśu pur vīt-ha.

Yatu pītñī pulsān ta,

Aśun muli pur vīt-ha.

(Haydi Narspi ağılama, Senin baban var yine. Adın kötü olsa da, Baban zengindir gene) (Yılmaz, 2006: 154).

-*Artistka pekek vit?* (Aktrist gibi değil imiş?) (TDTEA-26: 502).

Şamrıksem vit, ıtarma şuk ilemli şurhi kaşra tanrışisem huşşınçe pulaş kiletehske-ha. (Gençler ya, mükemmel yaz akşamında akranları arasında olmak istediler.) (TDTEA-26: 455).

-*Min kalaşatın esi, İvan? Pamyatnike İna şın vilsen şeş lartaşşı vit...?! (-Ne konuşuyorsun sen, İvan? Abideyi yalnız insanlar ölünce dikerler...?!)* (TDTEA-26: 412).

Kökeni tam olarak açıklanamayan bir pekiştirme edatıdır. Bu edatın kökenini Türkçedeki “met / mat” edatına dayandıran araştırmacıların yanında; edatın Ruça “ved” sözcüğüne dayandıran araştırmacılar da vardır. Edatın “bit, vıt” şekilleri “ya, ki, daha, işte, ne, ne de olsa” görevlerindedir. Kazan Tatar Türkçesinde edat “indi, soñ, ul” edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Her türlü sözcük, unsur ve cümleden sonra anlamı pekiştirmek için kullanılmaktadır. Bu edat diğer pekiştirme edatlarıyla birlikte kullanıldığında anlamı daha çok pekiştirir.

1.14. ÇAK

Çeşitli sözcük veya cümlelerden önce gelerek onların anlamlarını kuvvetlendiren, kesinleştiren, söylenmek isteneni tam olarak bildiren, ilave bir anlam katan pekiştirme edatıdır.

Gabain, çak edatının nadir kullanılan, kuvvetlendirme bildiren bir ek-edat olduğunu söyler. Yazar, bu edatın etimolojisini +çak < +ça (eşitlik) < +ok (kuvvetlendirme) şeklinde yapar. *Amtı+çak* (tam şimdi, şimdicek), *çak sini* (tam seni), Gabain, son örnekteki +çak edatının Çağatay Türkçesinde görülen “çağ” (zaman, vakit) görevinde kullanılan sözcük ile hiç bir ilgisinin olmadığını da belirtir (Gabain, 1988: 105). Gabain, çak edatını, sonda kullanılan çak ve ça ekinin aslında aynı olduğunu söylemekte ve hepsini birlikte değerlendirmektedir. Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde de bu görüşlerini dile getirmekte ve “+çak, kuvvetlendirme: çak sini (tam seni)” şeklinde yukarıdaki örneği tekrar etmektedir (Gabain, 1998: 59). Gabain, “çak”ı Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde “Edatlar ve Edat Benzeri Ekler” başlığı altında inceler ve “Kuvvetlendirme bildirir, nadir görülür” şeklinde bir açıklama yapar (Gabain, 1988: 105). R. R. Arat, yukarıdaki “amtı+çak” örneğinin Uygur metinlerinde aslında “çak amtı” (Tam şimdi) şeklinde geçtiğini dolayısıyla yukarıdaki etimolojinin yanlış olduğunu belirtir ve bunun “-cak şeklinde, ek olarak mütâlaa edilmiş olmasının bir zühûl eseri” olduğunu iddia eder (Arat, 1991: 373). Zeynep Korkmaz da Türkiye Türkçesinde kullanılan “-cak (<çA+ok)” ekinin; küçültme sevgi tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ek olduğunu söyler (Korkmaz, 2003: 38). Yalnız “çak” edatı ile “-cak” ekini ayırmak gerekir. Biri edat diğeri ek ve sonda sözcüğe bitişik yazılmaktadır.

Clauson sözlüğünde “çak” “tam, kesinlikle, tamam” görevlerinde Türkçede “çağ”, Karahanlıcada “çak” Çağataycada “çağ” Osmanlıcada “çağ / çak” Kırgızcada “çak” Karakalpak, Nogay ve Kazan Tatarcasında “şak” Türkmencede “çâğ” şeklinin kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 404).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgat-it-Türkiyye’de, “şak” “zaman” görevinde geçmektedir. Eserde ayrıca “Türkmenler “şag” derler” şeklinde bilgi de yer almaktadır (Atalay, 1945: 245).

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde “çak” hakkında 1. Çağ, zaman. 2. Durum, vaziyet. 3. Güç, kuvvet. 4. ...ınca, ...dığı zaman. (Toparlı, 2003: 45) bilgisi verilmektedir.

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde çak için “pekiştirimci “corroboratif” katmaç (zarf) ki, bir şeyin bir yerin veya zamanın bildirilişini

pekiştirmeğe veya kesinlemeğe yarar. Bugün yerini “ta” edatına bırakmıştır” şeklinde açıklama yapar (Deny, 1941: 608). Yazar, çak edatının anlamdaşı olarak pekiştirme edatı “tak” veya “ta” edatının da kullanıldığını, bugün daha çok “ta” edatının pekiştirme görevinde mesela Trabzon ağzında *ta Van’a* (yani uzaklara) gitmek anlamında olduğunu belirtir (Deny, 1941: 622). J. Deny, eserinde “-ca, -ce, -cağ, -cek, çağ” ek ve edatlarının aslında köken bakımından aynı olduğunu iddia eder. J. Deny, çağ kelimesinin eski bir çañ kelimesinden geldiğini Kırgızcada “şan” Azericede, “can”, Çuvaşçada “çen” şekillerinin bu çañ’ın varyantları olduğunu ve bunların hepsinin “-e kadar” görevinde kullanıldığını belirterek aşağıdaki örnekleri verir (Deny, 1941: 608).

Çayıñ çak aşagısında.

Ağacın çak dorusuna.

Yayıñ orta yeri ki çak oğ çıkan mevziidir.

Çak (oğ) tiri. (Hemen hemen diri.)

Çak çak. (Hemen hemen)

Ol, andan çak büyük. (O ondan hemen daha büyük)

Çak-gına genrek. (hemencecik daha geniş.) (Deny, 1941: 608).

Deny’nin eserini Türkçeye çeviren A. U. Elöve, yukarıdaki son örnekten hareket ederek J. Deny’nin fikirlerine katılmadığını belirtir. Yazar, son örnekte “küçültüm manası “hemen” demek olan “çak” ta değil, onun ardınca gelen Türkçenin eski tasgir (küçültme) edatı olan “gına (gine)” ekinde” olduğunu belirtir. Yazar “bu itibarla küçültüm manasının “hemen” manasındaki bu çak’la ilgisi olmasa gerek. Eski Türkçenin küçültüm lâhikası olan -ğ(g)ına (-k(g)ine, lehçemizde yoktur.” diyerek fikrini beyan eder (Deny, 1941: 608).

Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri isimli esrinin notlar kısmında bu edatla ilgili görüşlerini düşüncelerini açıklar ve bu edatın hem zaman hem ölçü için “tam” görevinde kullanıldığını belirtir. Arat, A.Von Gabain’in bu edatı ek olarak değerlendirmesini doğru bulmaz. Yazar, şu örnekleri verir: *Çak ülgü sanı sekiz tümen tört ming* (Tam ölçü sayısı seksen dört bin), AltunYaruk’ta çak edatı kelime olarak iki örnekte geçmektedir. *Kim erdi erki ölündeçi ögükkem çak sini* (O güz-bebeğim, tam sana kıyan kim imiş o!) *çak amtı* (tam şimdi) (Arat, 1991: 373)

Ahmet Caferoğlu tarafından hazırlanmış Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü isimli eserde bu edat 1. Çağ zaman. 2 Tam görevlerindedir (Caferoğlu, 1993: 39).

Reşit Rahmeti Arat, bu edatın kökeni için eğer Türkçe ise bunun bir fiilin zarf-fiil şekli olduğunu olabileceğini söyler (Arat, 1991: 373).

Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü isimli eserinde “çağ” “vakit, Türkçede, yaş, devir” görevinde kullanıldığını belirtir. Eren, bu edatın Türkçe olduğu yolundaki inancın yaygın olduğunu, ancak eski yazıtlarda geçmediğini, Uygurcada ise Moğol çağından başlayarak kullanıldığını, dolayısıyla Moğolcada “çağ” kelimesinin eski eserlerde sık sık geçtiğini belirtir ve Çağdaş Moğol diyalektlerinde de yaygın olarak kullanıldığını, buna göre Türkçeye Moğolcadan geçtiğini iddia eder (Eren, 1999: 76). Ferdinand D. Lessing’in Moğolca-Türkçe Sözlüğü’nde çağ maddesindeki bilgiler şöyledir: “çag. sag a) İsim: zaman, süre, vakit, çağ, devir, genel durum ve şartlar kümesi olarak zaman, süreç, zaman, kip. b) isim: saat. c) İsim: saat, duvar saati, cep veya kol saati. d) İsim: hava, iklim. e) deyimlik kullanım. ...ügey bayashu: son derece memnun olmak. ...ügey erdem: sayısız hünerler, zengin erdemler.” (Lessing, 2003: 251). Nicholas Poppe’nin Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserinde “çağ” sözcüğünün “zaman” görevinde olduğu bilgisi yer almaktadır (Poppe, 1992: 23). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “çağ “ madde başı verilmiş bu edatın aslının Moğolca “çağ” sözcüğü olduğu ve “zaman, vakit, mevsim” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (MBTS: 511).

Tarama Sözlüğü’nde: 1. ta, tam tamam. 2. sırf, salt, sade, yalnız, safi, hâlis anlamlarıyla yer alan bu edat, “çağ, çağ, cak, çık” şekillerinin de görüldüğü belirtilmiş ve bu edat için birçok örnek verilmiştir: *Eriştiler ü uş gerek çihalar/ Tena’um edecek idi çağ olur.*

Bugün görsüz yüzün görmeye gözler

Çak ol gözler cihanda ya ne gözler.

Beni kılmazdı çak bu denli garip

Aşkın kadrini bileydi habip

Kıyamet gününde mübarek başın toprakta kaldırıp çak şöyle kim bir nesne ister gibi eve dört yanına isteye

Ava çıkmış idi ol gün şehriyar

Çak yolunun üstü idi ol pınar (TarS: C. II. s. 795).

Cebrail ol altı şehri çak aşağısından aslı ve kökü ile kaldırıp.

Hak Taâlâ buyurdu ol Âdem bünyadın yukaru altıncı göğe götürdüler çak Kâ’be’nin beraberinde kodular.

Çağ ol âlemde ve heman ol demde (TarS: C. II. s. 796).

Yong-Song Li, bu edatın kökünü “çağ”<chī” şeklinde açıklar ve “Çince”de “uzunluk birimi; cetvel” anlamında olduğunu, Türkçeye “çağ” şeklinde girdiğini belirtir (Li, 2004: 196).

Divanü Lügati't-Türk'te bu edat, "Bir şeyin özünü, aynını bildiren kelime." "tam, işte, aynı" anlamında tarif edilmiş ve şu örnekler verilmiş: *çak ol atnı tutğıl* (tâ o atın kendisini yakala), *çaķ amacnı urğıl* (tâ nişangâhı vur) (Atalay, 1991: 333). Divanda ayrıca bu sözcüğün ses yansımali bir sözcük olan "çak" tan farklı olduğunu göstermek için bu sözcük de ayrıca madde başında verilmiştir.

Necmettin Hacıeminoğlu, "Kuvvetlendirme Edatları" içinde" çak'ın (tıpkı, derhal) görevlerinde kuvvetlendirme edatı olarak, Eski Anadolu Türkçesinde görüldüğünü; fakat fazla örneğinin olmadığını belirtir ve şu örneği verir:

İki böleridi hıyar bigi çak (Hacıeminoğlu, 1971: 220).

Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l- Ulûm isimli eserinde bu edat için şunları söylemiştir: "Çak harfdür ki intihâ'-i gayet (yanına dayanma, yaslanma) manasın ifâde edar."

Sen sözüñi çak bu mertebede mubâlağa itme (Karabacak, 2002: 55).

Kavâ'id-i Osmaniye'de "çak edât-ı gaayettir ki bir hükmün nihâyet bulduğu şey'in evveline getirilir ve ol hâlde âhirine *hâ-yı resmiye* ilâve olunduktan sonra *dek* veyâhut *değın* lâfızları gelir *çak Bağdâda dek* yâhut *Bağdâda değın* denildiği gibi ve ekseriyâ *çak* lâfzı getirilmeyerek bunlar ile iktifâ olunup meselâ *Bağdâda dek* ve *Bağdâda değın* denilir ve ba'zen bunların yerine *kadar* lâfzı getirilir. *Bağdâda kadar* gibi." bilgiler yer alır (Özkan, 2000b: 120).

Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id isimli eserinde ise, "Bazen te'kit için evveline çak getirilir. *Çak sabâha dek uyudum.*" şeklinde açıklama yapar (Özkan, 2000a: 57).

İlhan Erdem, Abdurahman Fevzi Efendi, Mikyasü'l-Lisan Kıstasü'l-Beyân isimli eserde bu edat hakkında şunları söyler: "çak harfidir ki ism-i müfrede dahil olup ol ismi tesbit u takrîr u mecaza ve mübalâğaya hamliden men'ü hacr itmekle edât-ı tahkîk olur *Zeyt çak ikindileyin geldi.*" (Erdem, 1998: 173). Eski belagat ve gramer kitaplarında edat karşılığı olarak "harf" terimi kullanılmıştır.

Yong-Song Li, bu edatın bazı Türk lehçelerinde verme durumundaki sözcüklerden sonra getirilerek bir işin veya durumun sona erdiği zamanı veya yeri gösterdiğini belirtir (Li, 2004: 194).

El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye isimli eserde "çak" edatı Arapçadaki "lemmâ" (-dığı zaman) edatına karşılık geldiği belirtilmiş ve şu örnek verilmiştir: *Biy çak tırdı men yetiştüm* (Bey kalktığında ben de ulaştım.) Bu, onun kalkışı zamanında ulaştım, benim ulaşmam onun kalkışından hiç geç kalmadı

anlamındadır. Bu örnekte öncelik-yakınlık konusunda abartı yapılmıştır. Yani söylenenden birinin meydana gelişi ile diğerinin meydana gelişi arasına kesinlikle bir süre girmemiştir (Toparlı, 1999: 29).

Kâmil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller, isimli eserinde “çağ” edatının örneklerdeki kullanımıyla ön edat durumunda ve daha çok pekiştirme unsuru olarak kullanıldığını belirtir. Tiken, “çak önceleri zarf, sıfat ve ünlem olarak kullanılmış daha sonra, Farsça “tâ” ve Türkçe “dek” edatlarının tesiriyle edat olarak da kullanıldığını” belirtir (Tiken, 2004: 116). Eskiden beri Türkçede ön edat olarak kullanılan anlamı derece açısından kuvvetlendiren edatlar bilinmektedir.

Çak öyleye degin ögin dirmedir.

Öküş dürlü dürlü belâ görmüşüz / Çah andan berü kim yola girmişüz (Tiken, 2004: 11).

Esra Karabacak, “Zaman İsimleri Üzerine” isimli bildirisinde Çak~çağ sözcüğünün “Çağ, zaman” görevinde kullanıldığını belirtir. Karabacak, bu sözcüğün Çuvaşça’da “çuл, çeh”; Yakutça’da çağ; *çaş tuju* (Gençlik çağı); Türkiye Türkçesinde “çağ” (sınırlı zaman, zaman dilimi, vakit, mevsim, yaş, ömür, hayatın çocukluk, gençlik kısımlarından her biri, tarihin ayrıldığı dört ana bölümden her biri); Kırım Türkçesinde çak; Tatar Türkçesinde çak~çük; Karaçay Malkar Türkçesinde çak, Şor Türkçesinde çağ, Karakalpak Türkçesinde çağ; Tuva Türkçesinde şak Yeni Uygur Türkçesinde çağ şekillerinin kullanıldığını belirtir (Karabacak, 2004: 1868).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “çağ” şekli görülmektedir. *Bir yirni çağ kılıp atmaydurlar* (Bir yere tam nişan alıp atmıyorlar) (Arat, 1991: 373)

Bâbü Dîvânında “çağlıg” şekli “gibi” görevinde kullanılmıştır (Yücel, 1995: 70).

Bar mu irkin ‘ışk ilide belki ‘âlem ehlide

Munça çağlıg hasret ü endüh kim Bâbüirdedir. (Yücel, 1995: 167)

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde “çak” edatı, “...ınca, ...dığı zaman” görevinde olduğu bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 45).

Münyetü’l-Guzât’ ta “çak” şekli “vakit, zaman” görevinde geçmektedir.

Ol çağda azar-sen...(O vakit sapıtır-san....) (Uğurlu, 1987: 110).

...ol çağda niçük kim imkân bolsa...(O zamanda nasıl ki imkân olsa...) (Uğurlu, 1987: 121).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde özellikle ilk devre metinlerinde sık kullanılmış bir edattır.

Çah ol sûrete karşı dâimâ

Günini geçürürdi fırsat uma.

Yarındaşı Nakâş'ı çah katına

Kıgırdı vü lutf eyledi çoh yine. (Tiken, 2004: 117)

Osmanlı Türkçesinde

Kimse ummazdı bu târîhe degin çağ bu kadar

Bî-vefâlık yüzini göstere mir'ât-ı zamân (Küçük, 1994: 84)

Necati Beg Divanı'nda

Gamzesi tatarlar sihrinden ağlar gözlerüm

Çak şu yağmur yağduran boncuğa okşar gözlerim (Tarlan, 1992: 313).

Ölüm aralmayam ey dost gam-ı aşkından

Çak ölünce umarım bulmayasın yalanım (Tarlana, 1992: 307).

Kimi şeydâdır Necâtî der isen

Çak sana ey gül-izârım çak sana (Tarlan, 1922: 153).

Türkiye Türkçesinde

Çak edatı Türkiye Türkçesinde görülmemektedir. Ancak ek olarak “-cek” şeklinde “-e kadar” görevinde kullanılan bu şeklin “çak” edatından farklı olabileceğini düşünüyoruz. Kullanımı fazla değildir. Ancak ağızlarda halen kullanılmaktadır.

Öğlenecek (Öğlene kadar.) (Li, 2004: 194).

Azeri Türkçesinde

Azeri Türkçesinde “çağ” şekli “vakit, zaman” görevinde isim olarak kullanılmaktadır (AzTS: 188). Güney Azeri Türkçesinde de “çağ” “vakit, zaman” görevindedir (Hacaloğlu, 1992: 53).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde çak “ölçü, sınır, miktar, düşünce, vakit, demek, karar, niyet, tahmin, zaman, galiba, belki” görevlerinde kullanılan bir isim ve edat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şu çak (Şu an)

Nışaanı görmedik, çak bilen atmaz. (Hedefi görmeyen, tahminle atmaz.) (Kara, 1997: 340).

İkbaalımdır öydüp çak etdim oza! (İkbalimdir diye düşündüm baştan.) (Kara, 1997: 254).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesi Sözlüğü’nde “çak” şekli madde başı olarak “taa” görevinde olduğu belirtilmiştir. *Çak panayıra* (Taa panayıra kadar.) (GaTS: 49).

Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri isimli eserinde “çak” edatına Gösterme ünlemleri içinde yer vermiş ve Tarihî Türk şivelerindeki kullanımıyla aynı olduğunu belirtmiştir.

Çak bitkide (Tam bitiminde) (Özkan, 1996: 180).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde yazılışları aynı anlamları farklı olan beş çağ tanımı verilmiştir. Sözlükte “çağ: boyuna göre, duruma göre, denge, ayar, ölçü” tanımı dördüncü sırada verilmiştir. Bu tanım aslında pekiştirme edatı olan çak edatı içindir.

Bu ötük putumğa taza çağ keldi (Bu çizme ayağıma tam geldi) (YuyTS: 67).

Doğu Türkistan Uygur Türkçesinde de görülmektedir.

Kurbansız dava bolmiğan heç çağ

Biz dava kılıp, kanmiğan heç çağ.

(Kurbansız dava olmadı asla.

Biz devamıza kanmadık asla) (Ercilasun, 1996: 206).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde bu edatın “çoğ” şekli “vakit” anlamındadır (Eren, 1999: 76). “Tam” anlamında “şak” şekli kullanılmaktadır.

Stefan Warm da “çâğ” şekilli kelimenin “zaman” anlamında olduğunu söyler (Warm, 1989: 166).

Bütün barlıq-çağlıq uçış adlıda,

Savuk... kara kışga köçiş adlıda. (Bütün mevcudat, uçmanın, soğuk, karakışa göçmenin arefesindedir.) (Özbay, 1994: 282).

Ramazan Salman, Özbek Türkçesi isimli tezinde çak edatının “şak” şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.

Jeni, kolına şak keldi (Yeni, koluna tam geldi.) (Salman, 1997: 188).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “cak” şekli madde başı verilmiş ve bu edatın hangi anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir:

1. Konuşmacı.

Birinşi cak men, ekinşi cak sen. (Birinci konuşmacı ben, ikinci konuşmacı sen) (KazTS: 86).

Kazak Türkçesinde “şak” şeklinde ve “vakit” anlamında kullanılan bir başka sözcük daha vardır (Eren, 1999: 76). Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde şak: 1. Çağ, devir, zaman. 2. Tam, uygun. *Şak geldi* (Tam geldi) (KazTS: 305).

Kırgız Türkçesinde

“Çak” edatı, Kırgız Sözlüğü’nde “ölçülü, uygun, münasip, kolaylıklı, tam, yakışır.” şeklinde tanımlanmıştır.

Senin kiyiming maa çak kelet. (Senin giyimin bana tam geliyor.)

Kün çak tüştö. (Tam öğle zamanı.)

Özünü çak. (.....muafık, münasip)

Çak cayloo (Uygun, yazlık otlak, mera.) (KırgS: 244).

Reşit Rahmeti Arat, Kırgız Lugatı’nda şu örneği tespit etmiş. *Kün çak tüşte* (Tam öğle vaktinde) (Arat, 1991: 373).

Deny, bu edatın Kırgız Türkçesinde “şan” şeklinde olduğunu söyler. Ancak biz bu şekline rastlayamadık (Deny, 1941: 607).

Kırgız Türkçesinde “şâ” şekli “yaklaşık, kadar, aşağı yukarı” görevlerinde tamlama durumundaki sayılarla kullanılmaktadır.

Çüstüñ şâ solhovay algan (Yaklaşık yüz ruble almış.)

İhi çüstüñ şâ (İki yüz kadar.) (Li, 2004: 195).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte “Çak” edatının anlamları; 1. Çağ, zaman, devir vakit. 2. Tam, denk, ucu ucuna şeklidir (TatTS: 389). *Çak-çak* (Ucu ucuna) (TatTs: 389).

Tatar Türkçesinde “çak”ın “hareketin tamamlanmasına çok az kaldığını, hemen hemen yapılmak üzere olduğunu” bildirmek görevinde kullanıldığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir (Öner, 2003: 156).

Gaynetdin agay, yavçını çak kuvıp çıgarmadı. (Gaynetdin Amca, görücüyü neredeyse kovuyordu (kovmak üzereydi.) (Öner, 2003: 156).

Karşılarga iñ seza çak, iñ matur çak ceygi tañ;

Şul vakıta uyla, şagıyr: Kildi ilham, uylasañ.

(Karşılancak en güzel ân, bahar tanıdır,

Düşün şâir, düşün ki bu ân, ilhâm ânıdır.) (Özkan, 1994: 578).

Mine şul çak tamam min aptırtım da,

Avaz kilgen tarafka bir karıym da:

(O zaman ben, büsbütün şaşırdım,

Sesin geldiği tarafa dönüp baktım.) (Özkan, 1994: 592).

Küñilsiz hem de yemsiz bulsa da şul çak tabigatte,

Kızık lekin, küñilli bit avıl kırısında mektepte!

(Neşessiz ve sıkıcı olsa da bu mevsimde tabiat,

Neşelidir ancak, köyün kenarındaki mektep!) (Özkan, 1994: 666).

Tatar Türkçesinde bu edatın “çaklı” şekli de pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Mine şul çak kişiler şilteliyler.

(Bazıları o zaman bana kızıyorlar.) (TDTEA-19 / III: 78).

Birvakıt yeşilçelerge kiçin su sipken çak idi.

(Bir zaman sebzelere su verdiğim zamandı.) (TDTEA-19 / III: 269).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “-cek” ek olarak kullanılan şekli “-e kadar” görevindedir. Kırım Tatar Türkçesinde bu edat, kendisinden önceki kelimeyle birleşerek ekleşmiştir. İsmin yönelme halinden sonra kullanılmaktadır. Bunun farklı bir şekil olması gerekir. Bu kullanımıyla edat değildir.

Bunun üstüne, bu “mektepkecek” degen çağlar da ekige bölünmektedir (Bunun üzerine, bu “okula kadar” denilen çağlar da ikiye ayrılmaktadır.)

Abdullah Toḡay mektep çağındaki ve mektep çağına girecek olḡan küçük yaşıdaki balaçıklar için öz ana tilinde şiiriy eserler olmaḡanını közge alıp, olar için de pek çok şiircikler yazıp yetiştirdi. (Abdullah Tukay okul çağındaki ve okul çağına kadar olan küçük yaştaki çocuklar için kendi ana dilinde şiirsel eserler olmadığını hesaba alıp, onlar için de pek çok şiircikler yazıp yetiştirdi.)

O kiçkeneçik boyunen ve başta ayaḡkacek ıslanḡan bir alda yol ortasında dura ve maña baḡırıp küle. (O küçük boyu ile ve baştan ayaḡa kadar ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana baḡırıp gülüyor.) (Alkaya, 2007: 270).

Yaman adıñ çıḡkancek, tatlı canıñ çıḡsın. (Kötü adın çıkmaktansa, tatlı canın çıksın.)

Ne waḡıtḡacek öyle yaşaycaḡımız. (Ne vakte kadar öyle yaşayacağız?)

Ḳayergecek barasız? (Nereye kadar gidiyorsunuz.) (Li, 2004: 194).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sış saḡınḡan çaḡ (Özlediḡiniz zaman) (Alkaya, 2008: 247).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “sak” şekli “vakit” anlamındadır (Eren, 1999: 76). Bizim tespit ettiḡimiz örneklerde bu şekliyle pekiştirme görevinde kullanılmamaktadır.

Şul sak (Bu sırada) (TDTEA-29 / I: 1209).

Ber sak (Bir ara) (TDTEA-29 / I: 111).

İrtanga saklı (-Yarına kadar) (TDTEA-29 / I: 230).

Ultrıgan sak kımız eskende? (Oturduḡum zaman kımız içtiḡimde?) (TDTEA-29 / I: 418).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay Malkar Türkçesinde “çaḡ” “zaman” görevinde kullanılmaktadır. (KMTS: 166). *Cılın çaḡları.* (Mevsimler.); *Künnü bu çaḡı.* (Günün bu zamanı). (KMTS: 166). Ufuk Tavkul da “çaḡ”ın “zaman, mevsim” görevlerinde olduğunu belirtir (Tavkul, 1994: 213).

Karay Türkçesinde

Karay Türkçesinde “cek” şekli” “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır. Karay Türkçesinde bu edat kendisinden önceki kelimeden ayrı yazılmaktadır. İsim yönelme halinden sonra kullanılan bir edattır.

Orağa cek. (Oraya kadar), *Şindige cek.* (şimdiye kadar.), *Kaçınğa cek?* (ne zamana kadar?) (Alkaya, 2007: 270).

Kelgen cek. (Gelineye kadar.) (Li, 2004: 194).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “şak” şekli “vakit, zaman, yaş” görevlerindedir (Eren, 1999: 76).

Şak yaramay yurik yuvırmas,

Şagina yetpey kunan taylar

At bolmas.

(Çağ yaramadan yürük (kağrı) yaklaşmaz, Çağına yetmeden bir yıllık taylar. At olmaz.) (TDTEA-21: 167).

Kül boladı şagi yetken zamanda (Kül oldu çağı yeten zamanda) (Güllüdağ, 1998: 171).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “şag” şekli “vakit” anlamındadır (Eren, 1999: 76). Pekiştirme görevindeki örneklerle rastlayamadık.

Altay Türkçesinde

Altayca-Türkçe Sözlük’te “çak” 1. Zaman, çağ. *Ol çakta.* (O zamanda.); 2. Güç, savaş. *Çak çok* (Güçsüz, gücü yok) (ALTS: 69).

Meniñ adımniñ izi çakşı bar bolzo, kalgançı çak ıraak bolor, meniñ adımniñ izi cılıya berze, kalgançı çak boldı dep sanangar! (Benim atımın izi iyice görünürse, kıyamet uzaktır, benim atımın izi kabolursa kıyamet oldu demektir diye düşünün! Demiş.) (TDEMA-1: 576).

Karatı Kaannıñ çurtında

Kalaptu çak tüje berdi.

(Karatı Kağan’ın yurdunda. Korkunç çağ düşüverdi.) (Dilek, 2002: 350).

Şor Türkçesinde

Şor Türkçesinde başta kullanılan “şak” şekli “işte” görevindedir.

Şak po Adam çaştıǵ Altın

Sırık palazınıñ

Palbırap turǵan çüreginge.

(Şu Adam yaşlı Altın Sırık oğlunun. Atıp duran yüreğine.) (Ergun, 2006: 241).

Şak po çerdeñ saçılıbıskannarda,

Po çerdeñ, tübüнге kel

Kalık salǵan polturlar.

(İşte bu yerden sıçradıklarında, Bu yerden, dibine kadar, Dört nala gitmişler.)

(Ergun, 2006: 290).

Şak po ak çivekti ajarda,

Altın çallıǵ ak at

Kezindegi kezın keçe kaçan

Kel çügür büskeni,

(İşte ak ipi aşmak için, Altın yeleli ak kır at, Arka ayaklarının üstüne kalkıp

koşmuş.) (Ergun, 2006: 294).

Şak po çal-ba kaçırıp-odurǵan tujunda alınañ arı kara çazıǵ kijiler partır (İşte

bu yol ile yollanıp giderlerken önlerinde kara yaya kişiler gidermiş.) (Ergun, 2006: 41).

Tuva Türkçesinde

Şak (İşte! Tam öyle!) (TuvTS: 97).

Tuva Türkçesi Sözlüğünde ayrıca Şag: 1. Güç, kuvvet, takat anlamındadır. 2.

Şag: Zaman, çağ anlamında. 3. Şag-üye: Zaman, çağ anlamındadır (TuvTS: 97).

Hasan Eren, “şak” şeklinin Tuva Türkçesinde “saat, vakit” görevinde olduğunu belirtir (Eren, 1999: 76).

Siler iyi konçug küçüten amıtannar

Şak bo çook-kavıǵa tutçur bolza,

Mal dep mal kayın turarıl.

(Siz iki korkunç yaratık, İşte bu civarlarda tutuşur ise. Mal diye mal nasıl kalır.)

(TıvKD-1: 400).

Üş şerig kelgeştin:

Silerniñ haarınar şak ında

(Üç asker gelip. Sizin kağanınız işte orada.) (TıvKD-1: 445).

Çedişken çalu şiree at boop-tur evespe.

Şak ol aldan kulaş

Sarıg sıdımın kulaş

(Yetişkin genç koca at oluvermez mi. İşte o altmış kulaç. Sarı ipini dürüp takıp)
(TıvKD-1: 549).

Körüp turup-turlar evespe.

Şak ol orta amılığ çıtkan

(Bakıp durmazlar mı. O anda canlı yatan) (TıvKD-1: 569).

Bir örnekte “şag” şekli “zaman” görevinde geçmektedir.

Şag bolza kejeeleen,

Sağış bolza öskerilgen şagda

(Zaman da değişmiş, Düşüncenin de değiştiği çağda.) (TıvKD-1: 504).

Tarançı Türkçesinde

Çak edatı Tarançı Türkçesinde “çen” şeklinde kullanılmıştır.

Bir neçen ki. (birçok) (Deny, 1941: 607)

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Sözlüğü’nde, “Çeĥ” şekli “vakit, zaman, ölçü” görevlerinde geçmektedir. (Paasonen, 1950: 21). J. Deny, Çuvaşçada “çen” şeklinin de “cak” edatının manadaşları olduğunu ve “-e kadar” görevinde olduğunu belirtir (Deny, 1941: 608). Hasan Eren, Çuvaşçada “çuh” şeklinin “vakit” görevinde olduğunu belirtir (Eren, 1999: 76). Emine Yılmaz, Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde -çen, şekli (-e kadar) görevinde olduğunu belirtir.

İr takınsan kaşçen. (Sabah ayağın sürçerse akşama dek öyle gider.)

Unççen (O zamana kadar.)

Kolhozçen. (Kolhoza kadar.) (Yılmaz, 2002: 71).

Çuvaşçada açıklayıcı edatlar olarak başta kullanılan “lap, lîp, şîp, şîp” edatları da vardır.

Şîp ta lîp vîl şuralnî kun,... (Tam da o doğduğu gün,...) (Yılmaz, 2002: 76).

Çuvaşçada sonda kullanılan bu edat çeşitli Türk lehçelerinde kullanılan son çekim edatları “çen, çenli” (-e kadar) ile aynıdır.

Yakut Türkçesinde

Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde bu edatın Yakutça'da "sagana" şeklinde "çağında, zamanında" görevinde oluşunu aslında bunun "çağ" ile günümüzde kullanılmayan "-na" ekinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir. Yalnız yazar örnek vermemiştir (Bozkurt, 1999: 809).

Tarihî Türk lehçelerinde Eski Uygur Türkçesinde "çağ" şeklinde "vakit, zaman, tam" görevlerinde, Çağatay Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde "çağ" şekli "tam, vakit" görevinde isim olarak kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde cümle başı kuvvetlendirme edatı olarak kullanılan "çak" Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde çok yaygın bir şekilde pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Daha çok sözcük veya cümlelerin başında kullanılarak onların anlamına kesinlik katan, anlamlarını pekiştiren, kuvvetlendiren, söylenmek isteneni tam olarak bildiren, ilave bir anlam katan bir edattır. Bu edatın Türkçede sonda kullanılan yapım eki olan (+çak< ça+ok) ile ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinden itibaren "çağ" şekliyle görülen bu edatın moğolca "çağ" (vakit) sözcüğünden geldiğini savunan araştırmacıların aksine bu edatın Çince "chī" (uzunluk birimi, cetvel) sözcüğünden geldiğini savunan araştırmacılar da vardır. Bu edat, "çağ, çak, çak, şak" şekillerinde "Ta, tam, kesinlikle, tamamen, hemen, tıpkı, derhal, işte" görevlerinde Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Şor Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde zaman, vakit, çağ görevlerinde daha çok isim olarak tespit edilmiştir.

1.15. ÇAKI

Yong Song Li, bu edatın kökenini “çağ (ölçü) Çince’de “uzunluk birimi, cetvel” sözcüğünün 3. kişi iyelik ekli biçimi” olduğunu iddia etmektedir. Li, bu edatın “-dığı sürece, -dikçe, kadar, büyüklüğünde, yaklaşık, aşağı yukarı” görevlerinde, ismin yalın haliyle; “-e kadar” anlamıyla ve ismin e haliyle kullanıldığını belirtir (Li, 2004: 194). Mustafa Öner, “çak+lı” edatının zamanla asimile yoluyla “çaklı>çakı” şeklinde değişerek “sınırlandırma işlevinde kullanıldığını belirtir (Öner, 2003: 156).

Bu edat “miktar, ölçü, derece bildirerek” pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Kumuk Türkçesinde

Bu edat Kumuk Türkçesinde “çağı” şeklinde “kadar, gibi, aşağı yukarı” görevlerindedir.

Eki de tapkırnı arasında eki harpğa çağı yer koyabız. (İki tapkırın (karşı sütün) arasında iki harf kadar yer bırakıyoruz.)

Har minut, sahat çağı görüne. (Her dakika, saat gibi görünüyor.)

Sözüm taşğa çağı batmadı. (Sözüm ekti yapmadı), (Sözüm taş kadar batmadı.) (Li, 2004: 195).

Sen de tavnu başına minip, kağızğa yazğan zatlağa karap, gücüñ bar çağı kıçırırsan. (Sen de dağın başına çıkıp, gücün olduğu kadar bağırırsın.) (Alkaya, 2007: 286).

Gemi töşlü geri alaşım bar çağı

(Gemi göğüslü doru atım oldukça) (TDTEA-20: 268).

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesinde “şâ” şekli “yaklaşık, kadar, aşağı yukarı” görevlerindedir.

On şâ hoy. (On kadar koyun.)

Olarnıñ indında on şâ biçejek çüveler baza bar. (Onların arkasında on kadar ufak şeyler de var.) (Li, 2004: 195).

Yakut Türkçesinde

Yakut Türkçesinde “sağa” şekli “gibi, kadar” görevlerindedir.

En sağa ıalcâççılar bâllar (Senin gibi hastalar varlar.)

Kini sağa kuhağan suoh. (Onun kadar kötü insan yok.)

Sâtar, inne süllütün saĝa hayaĝas suoĥ buollaĝa. (Maalesef, iĝne deliĝi kadar yarık bile yok.) (Li, 2004: 195).

Çak edatından türemiş bir çekim edatıdır. Sınırlandırma göreviyle pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır. Bu edat “çaķı, şa, saĝa” şekillerinde isimlerden sonra gelerek “kadar, gibi, aŗaĝı-yukarı, -e kadar, miktar, ölçü, derece, -dıĝı sürece, yaklaŗık, gibi” görevlerinde Kumuk Türkçesinde, Tuva Türkçesinde ve Yakut Türkçesinde kullanılmaktadır.

1.16. ÇAKLI

Aslen çekim edatı olan çaklı, pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. N. Hacıeminoğlu, bu edatın “çağlığ / çağlık / çaklık / çaklı<çağ+lığ” şeklinde dönüştüğünü “kadar, gibi” görevlerinde son çekim edatı olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 30). Mustafa Öner, bu edatın (çaklı<çak-lı, yapım eki kalıplaşması” şeklinde “-e kadar” görevinde karşılaştırma ve sınırlandırma görevinde kullanıldığını söyler (Öner, 2003: 156). Öner, “Türkçede -lığ>-lı Ekli Niteleme Söзlerinin Edatlaşması” isimli bildirisinde çaklı (kadar, gibi<çak “tam, aynı”; çak “zaman, vakit” görevinde Kumuk Türkçesinde “çakı<çak-ı” *tüy çakı zat bilmey* (Tüy kadar bir şey bilmiyor.); Çağatay Türkçesinde çağlık. *Fergana vilayetide Oş çağlıg kasaba yoktur.* (Fergana vilayetinde Oş kadar kasaba yoktur.); Tatar Türkçesinde çaklı *Ütêrêlêrge segat kalgan çakta / Nige minut / Ozın bu çaklı?!* (Öldürülmeye saat kalmışken / Niye dakika / Uzun bu kadar?) Karaçay-Malkar Türkçesinde çaklı *Ahmet çaklı bugün menda işlegenme.* (Ahmet kadar bugün ben de çalıştım.); Başkurt Türkçesinde saklı; *İkê kazan şurpa azagına saklı aşap êsêldê.* Kazak Türkçesinde şaktı; *Muhtar Evezov; Eskerşe kiyingen on şakltı adam totala kaldı.* Özbek Türkçesinde çağli (kadar) *Biz kışlakdan bir yula kırk çağli yigit cünamakda edik* (Biz kışlaktan bir kere kırk kadar genç gitmekteydik.); Nogay Türkçesinde şaklı; *Sen yazgan şaklı men de yazarman* (Senin yazdığın kadar ben de yazarım.) şekillerinin kullanıldığını belirtir (Öner, 2004: 2240).

Ertuğrul Yaman, bu edatın etimolojisini “Özbek Türkçesinde Edatlar” isimli eserinde “çağ+lı=isim kökü+isimden isim yapma eki” şeklinde yapmış “sayı ve miktar açısından tahmin bildirdiğini” ifade etmiştir (Yaman, 2005: 66).

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesinde “çaklığ” şekli “gibi, kadar” görevlerindedir.

Anıñ üçün kim bir yalawaçnıñ kırk er çaklığ küçi bolur. (Çünkü bir peygamberin kırk er kadar gücü olur.)

Aymışlar kırk tün kün yağın yağdı tegme bir katresi tegirmen taşı çaklığ erdi... (Demişler: “Kırk gece gündüz yağmur yağdı, her bir damlası değirmen taşı kadar idi...”) (Li, 2004: 196).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesinde “çaqlı, şaqlı” şekli “kadar” görevinde kullanılmıştır.

Ança keçer çaqlı yazıķ (Öyle ihmali affolunabilir bir günah.)

Soyurğal yawdı teñriden ança çaqlı kim bu cahan toldı barça sarhıtıñdan.

(Tanrı’dan o kadar rahmet yağdı ki bu dünya senden arta kalandan tamamen doldu.) (Li, 2004: 196).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “çağlığ, çağlık, çağlık, çağlı” şekli “gibi, kadar” görevlerindedir.

Fergâna wilâyatıda safâ we hawâda Oş çağlığ ķasaba yoķtur. (Fergana Vilayeti’nde sefa ve favada Oş gibi kasaba yoktur.)

Ewweldin tâ âhirğaçā biz sebebli yahşı we yamandın yigirme miñ çağlık kişileri öldi. (Başlangıcından sonuna kadar bizim için iyi ve kötüden yirmi bin kadar kişi öldü.) (Li, 2004: 196).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “onçaklı” şekli “pek değil” görevindedir.

Otludan düşen yolağcı onçaklı köp deldi. (Trenden inen yolcu o kadar çok değildi.)

Bu halı onçaklı owadan del. (Bu halı pek güzel değil.) (Li, 2004: 196).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “çağlıķ” şekli “az, sınırlı, yaklaşık, kadar” görevlerindedir.

Yüz çağlıķ esker. (Yüz kadar asker.) (Li, 2004: 197).

Çağlıķ pulum bar. (Az param var.) (YUyTS: 67).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “çağli” “yaklaşık, kadar” görevlerindedir.

Biz ķışlaķtan bir yole kırķ çağli yigit cönemaķde edik. (Biz köyden her defasında kırk genç göndermekte idik.) (Yaman, 2005: 66).

Meclisge 20 çağli kişi keldi. (Toplantıya 20 kadar kişi geldi.) (Li, 2004: 197).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “şaqtı” şekli “yaklaşık, kadar” görevlerindedir.

Auditoriyada on şaqtı student otır. (Konferans salonunda on kadar öğrenci oturuyor.) (Li, 2004: 198).

Jydebay, Musağuldıñ yeki arasına on şaqtı üy tigildi. (Jydebay ile Musağul’un arasına on kadar göçebe çadırı kuruldu.) (Li, 2004: 198)

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “çaktı” şekli “yaklaşık, kadar” görevlerindedir.

Çıyırma çaktı. (Yirmi kadar.)

On çaktı. (On kadar.) (Li, 2004: 199).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “çaklı” şekli “-e kadar, -dığı kadar, gibi” görevlerindedir.

Nuri karttan böten eşnen vağı-töyegene çaklı söyletmekçe bula. (İşin bütün ayrıntısına kadar Nuri dedeyi konuşturmak istedi.)

Feridesine çaklı bit şuniñ çabuwna yabışıp yöri. (Feride’sine kadar onun paltosunun eteğine yapışıp gidiyor.)

Kızı kilip, samovarlarına çaklı kuyıp yöri bit! (Kızı gelip, semaverlerine kadar bırakıp gidiyor.) (Alkaya, 2007: 282).

At çaklı ceyin sıw tebınnen kilip çıktı mıyığın ceyip. (At kadar (büyük bir) yayın (balığı) su dibinden gelip çıktı bıyığını yayıp.) (Li, 2004: 198).

Atalar da vatalar,

Kirek cirni küzliyeler;

Atkaç, atılmışka çaklı,

Uk barmıyça tuktar mı?

(Atarlar, kırarlar, Uygun yere nişân alırlar, Atılınca hedefe, Ok varmadan durur mu?) (Özkan, 1994: 220).

Turmy indi, bu dünyadan tıydım indi!

Muñar çaklı turganmın min gakıl targa.

(Duramam artık, bu dünyadan doydum!

Şimdiye kadar yaşamam da akıl işi değilmiş.) (Özkan, 1994: 304).

Kürşeneng kuzısı kuçkar çaklı. (Komşunun kuzusu koçlar gibi görünüyor.) (TatTS: 176).

Ağaçta yafrak niçaklı,

Bezde hesret şul çaklı. (Ağaçta yaprak ne kadar, Bizde de dert o kadar.) (Şahin, 1999: 190).

...Zöhre, sarayının terezesinnen başını biline çaklı çıkarıb, Tahirni karab tırır.

(...Zühre, sarayın penceresinden başını beline kadar çıkarıp, Tahire bakıp kalır.)

(TDTEA-18 / II: 320).

Kumuk Türkçesinde

Yaşacaķ yaşavluķ bar çaklı yerde! (Yaşayacak hayat var oldukça dünyada!)

(TDTEA-20: 259).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “saklı” şekli “-e kadar, kadar” görevlerindedir.

İke kıazan hurpa azağına saklı aşap eselde. (İki kazan çorba sonuna kadar yenilip içildi.) (Alkaya, 2007: 282)

Şul saklı matur! (O kadar güzel) (Alkaya, 2007: 279).

Kız bulha la ul minin saklı. (Kız Olsa da benim kadardır.) (Li, 2004: 199).

-İrtanga saklı oşo sapsaktı tultırıp kuy, tiġan

(-Yarına kadar bu fıçıyı doldurmuş ol, demiş) (TDTEA-29 / I: 230).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Balkar Türkçesinde “çaklı” şekli “kadar, yaklaşık” görevlerindedir.

Bu gitçe ħalk nença ömür çaşay ese da, anı içinde bugün töġülġen çaklı bir cılamuķ töġülmegendi. (Bu küçük halkın yaşadığı bunca ömür içerisinde, bugün döküldüğü kadar gözyaşı dökülmemiştir.) (Alkaya, 2007: 282).

Seni çaklı bir men da işlegenme. (Senin kadar bir ben de çalıştım.)

Zalġa miñ çalkı adam sıynadı. (Salona bin kadar kişi sığıyor.) (Li, 2004: 197).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “şaklı” şekli “kadar” görevindedir.

Sen yazgan şaklı men de yazarman. (Senin yazdığın kadar ben de yazacağım.)

Bir azdan soñ ol ellilegenge tağı da sol şaklı kosıldı. (Biraz sonra o elli kadara daha da o kadar eklendi.) (Li, 2004: 198)

Aşıktıñ şerbetine,

Kömildim batar şaklı.

Şıgargaman bir Tahir,

Mıñ altın bolar şaklı.

(Aşığın şerbetine, Gömüldüm batacak kadar, Çıkaracağım bir Tahir, Bin altın olacak kadar.) (TDTEA-21: 90).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “şaklı” şekli “yaklaşık, kadar” görevlerindedir.

On şaklı (On kadar) (Li, 2004: 198).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “çuhlı” şekli “kadar, yaklaşık” görevlerindedir.

Vıl ikı sın çuhlı işlet. (O, iki kişinin işini yapıyor.)

Tıvan sırşıvın aslı vırsı savın çuhlı pını. (Büyük Vatan Savaşı işte o kadar sürmüştür.) (Li, 2004: 199)

Çak edatından türemiş bir çekim edatıdır. Tarihî Türk lehçelerinde Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Türkmen, Yeni Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Kumuk, Başkurt, Karaçay-Malkar, Nogay, Karakalpak Türkçesinde ve Çuvaş Türkçesinde görülmektedir. Bu edat “çaklı, şaklı, çağlık, çağlık, çağlık, çağlık, çağlık, onçaklı, çağlı, şaktı, çaktı, çağlı, çuhlı” şekillerinde “kadar, -e kadar, gibi, pek değil, az, sınırlı, yaklaşık, -dığı kadar” görevlerinde karşılaştırma ve sınırlandırma işleviyle pekiştirme yapmaktadır.

1.17. ÇE

Altay Türkçesinde

Başta kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Bu edat Altayca Türkçe Sözlük'te: 1. Hayret bildiren ünlem" olarak kullanılmaktadır. Eh yeter; *ce toktozoñ!* (Yeter kes!); *ce, sen kaçan keleriñ?* (Eh ne zaman geliyorsun?) 2. Bağlaç olarak kullanıldığında "fakat, ise" görevlerindedir. *Kün tiyip te turgan bolzo, ce sook.* (Güneş ışıldamasına rağmen hava soğuk.). 3. Edat olarak kullanıldığında kuvvetlendirme edatıdır. Bu kullanımda "tamam, okey" görevlerinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır. *Ce bar.* (Tamam git); *Ce büdürüp bererim* (İyi tamam) (AITS: 57).

Andıy söslö suradı.

Će, aydarda unçukpay,

Kızıl Koñır attı tut!

(Böylece sordu. Evet, konuşmadan susup, Kızıl Konır atı tut.) (Dilek, 2002: 256).

Kabaktarı koyu ağaştıy.

Će, emdi meniñ

Kodur Uul baatırım keldi.

(Kaşları koyu ağaç gibi. Evet, şimdi benim. Kodur Uul bahadırım geldi.) (Dilek, 2002: 268).

Ćüeginde aydınıp bastı.

Će çaraş kıs Bayım Sur

Ol ćaar körbödi de.

(İçinden konuşup yürüdü. Fakat güzel kız Bayım Sur. Ona doğru bakmadı bile.) (Dilek, 2002: 270).

Türgen ayılđañ utkıp çıktı.

Će neni kördiñ, neni uktıñ,

Adamnıñ karu baatırı?

Aydıp berzeñ, saasatpay.

(Çabucak evden çıkıp karşıladı. Evet neyi gördün, neyi duydun, Babamın birircik bahadırı? Beklemede, söyle.) (Dilek, 2002: 291).

Altay Türkçesinde başta kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Sonda kullanıldığında daha çok "fakat, ise" görevlerinde bağlaç görevi yapmaktadır. Bu bağlama görevinin yanında pekiştirme görevi de yapmaktadır.

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “çe” Hadi! Haydi! Mi? görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (TuvTS: 22). Türk Lehçeleri Grameri’nde “çe” sona gelen edatlar içinde verilmiş ve pekiştirme edatıları içinde sınıflandırılmıştır (TLG: 1212). Bu edat aslen ünlem edatıdır.

Kayda adıp kaaptın kalçaaraan kulugur.

Baraahı çe, kaydal? -deer orta.

(Nerede vurup bıraktın kuduz sesleri,

Gidelim, nerede? -deyince.) (TDEMA-5: 279).

Tuva Türkçesinde hareketi başlatırken, devam ettirirken veya bitirirken çıkarılan ünlem edatı “çe” hem başta hem sonda kullanılmaktadır (TLG: 1214).

Adır, kaday, adır!

Çe, saraat kırınçe ün!

Aahvısçe çanaalı, çe!

(Dur hele kadın, dur! Hadi, sarı atın üzerine atla! Eve gidelim, hadi!) (TLG: 1214)

Tuva Türkçesinde yön gösterme hali eki “-çe” ile bu edatı karıştırmamak gerekir. Tuva Türkçesinde bir de soru zamiri “çü” sözcüğü vardır.

Öle beni kojup ekkelgeş:

-Ça, Karan-çüzün kadın.

(Ala kısrağı birlikte getirip: İşte, Karan- Çüzün kadın) (TıvKD-1: 519).

Tuva Türkçesinde başta ve sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır.

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “çe” 1. Bağlaç “fakat” görevinde kullanılmaktadır. 2. Ünlem “tamam, peki” görevindedir. 3. Ünlem “Haydi! Tamam! Yeter!” görevindedir. Çe edatı Hakas Türkçesinde başta kullanılmaktadır.

Çe amğa teere. (Fakat şimdiye kadar.)

Pır tağ tooza ot, çe ol ottı mal çibinçe. (Bilmece, insan saç: Dağ gibi ot, fakat o otu) mal yemiyor.)

Çe çoohtap pirim. (Tamam anlatayım.)

Çe, çe çider! Tamam, tamam yeter! (Tamam, tamam yeter!) (HakTS: 90).

Çe siniñ oolğın Üzüüm Han. (Fakat senin oğlun Üzüüm Han.) (TDTEA-25: 63).

Çe, Klanya, amır-hazıhnan, min de, çurtımzar aylanım. (Haydi, Klanya, sağlıcakla, ben de evime döneyim.) (HakTS: 42).

Çe, iptep tüzıp, tığı çağın turçathan sıbını uzurıbıs, -tıpçe. (Haydi, uygunca im, şu yakında duran fidanı kes,-diyor.) (HakTS: 222).

Çe andağ daa polza, hanaazın sürızıp oylir sağrı taphadağ polğan. (Fakat öyle de olsa, arabasını sürüp gidecek gücü bulur gibi olmuş.) (HakTS: 401).

Çurtasta noo nime polbinça. (Hayatta ne olmuyor ki.) (HakTS: 315).

-Çe tayma nimeler çoohtaalar. (-Haydi yalan şeyler anlatalım.) (TDTEA-25: 174).

Çe muna Aday tayğazar çitti. (Evet, yine Aday ormana gitmiş.) (TDTEA-25: 131).

Hara Hannañ Pora Hannuñ ornuna

Ah hoor attığ Altın Hurğun alıp kızını,

Han idip, pig idip, odırt turadırlar.

Çe olar pu çirde çurttı tüzetçetken tusta.

(Kara Han'la Bora Han'ın yerine

Ak konur atlı Altın Hurğun alıp,

Han edip, bey edip, oturtmuşlar.

Evet. Onlar burada yurdu düzene koyarken.) (TDTEA-25: 67).

Ah Han Han Mirgen oolahha çoohtapça:

-Çe, Han Mirgen, sağmaoh uucañnañ,

Miniñ hırıma közip alñar!

(Ak Han, Han Mirgen oğlana söylüyor:

-Evet, Han Mirgen, şimdi ninenle,

Benim yanıma göçüveri!) (TDTEA-25: 83).

-par puluña -obet çoh! -çe, sin çi...-ikñincizñe aylança. (-Git köşeye -yemek yok -Haydi sen başla... ikincisine dönüyor.) (TDTEA-25: 262).

Ah Molat, ças palaa çoohtap turadır:

“Çe miniñ çirime par köreñ”.

(Ak Molat küçük çocuğa konuşuyor:

Haydi benim yurduma gidelim.) (TDTEA-25: 59).

Çe miniñ çirime par köreñ.

(Artık benim yerime gel bakalım.) (Şahin, 2007: 100).

Çe anañ pura tastap,

Siniñ çiriñe çitire oyladım.

(Oradan toz kaldırıp, Senin yerine kadar koştum.) (Şahin, 2007: 119)

Çe paza çoohtacañ çooğım çoğıl.

(Başka söyleyecek sözüm yok.) (Şahin, 2007: 81)

Huu İney oshas poladır;

Çe Huu İney le poltır tıp sağımışan.

(Huu İney gibi olur, Huu İney olmuş, diye düşündü.) (Şahin, 2007: 138).

Aslen ünlem edatıdır. Edatın “ça / çe” şekli, “fakat, ise, de, tamam, yeter, hadi, mi, ya, ki,” görevlerindedir. Altay Türkçesinde başta kullanılarak pekiştirme görevi yapar. Tuva Türkçesinde başta “hadi, Haydi” görevinde; sonda kullanıldığında “soru, mı” görevindedir. Hakas Türkçesinde başta kullanılmaktadır. Bu edat Altay Türkçesinde, Tuva Türkçesinde ve Hakas Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

1.18. ÇETKİRE

Bu edat cetkir-(<cet-kir-<yet-kir-) (yerleştirmek, ulaştırmak) fiili ile -e zarf-fiilinin birleşmesinden (<cetkir-e) meydana gelmiştir. Cetkire edatı “-e kadar” görevindedir. Bu edat Kırgız Türkçesinde ismin yönelme hâlinde sonra kullanılmaktadır (Alkaya, 2007: 272).

Edat, Hakas Türkçesinde “çitire” şeklinde “kadar” görevinde kullanılmaktadır. Hakas Türkçesinde de ismin yönelme halinden sonra kullanılmaktadır (HakTS: 103).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde bu edat miktar, ölçü ve derece bildirip, anlamı pekiştirmektedir.

-Anançı , -dep tigi bala sözdön kalet tappay camacayın kulagina cetkire çoyup, özünçö çırgap turat. (-Öyledir, deyip diğer çocuk sözde kusur aramadan, ağzının köşelerini kulağına kadar uzatarak, kendince alınganlık gösterdi.)

Bazarbay Bostondu içinen ceterine cetkire söktü. (Bazarbay, Boston’a içinden yeteri kadar sövdü.) (Alkaya, 2007: 272).

Hakas Türkçesinde

Tigirniñ tözï çirge çitire harap turadır.

(Göğün ucu yere kadar bakar.) (Şahin, 2007: 52).

Hanım tashıl sınğa

Çitire oylas parıbışannar.

(Yüksek sıradağa kadar koşup gittiler.) (Şahin, 2007: 63).

Tiñis talay suğniñ hırına çitire çüs kilip.

(Denizin kıyısına kadar ulaşır.) (Şahin, 2007: 68).

Hol tözine çitire kisklep saldı. (Kolunu dibine kadar kesti.) (Şahin, 2007: 70).

Çir pözıgı çarlıh sınğa

Çitire oylap kilgen.

(Yerin zirvesi parlak dağa kadar koşup geldi.) (Şahin, 2007: 75).

Hara sarığ hulun aran-çula

Atıñ sinine çitire ös parğandağ poladır.

(Kara sarı kulun yüğrük. At çağına ulaşmış gibidir.) (Şahin, 2007: 131).

Şor Türkçesinde

Pir çüş alton çaşka çettım,

Pir çüş alton çaşka çetkençe

Alıpka aldırbān tedır.

(Yüz altmış yaşıma geldim,

Yüz altmış yaşıma gelene dek,

Yiğide yenilmedim” demiş.) (Ergun, 2006: 316).

Sonda kullanılan Türkçe kökenli bir çekim edatıdır. İsimlerin yönelme halinden sonra kullanılmaktadır. Kırgız, Hakas ve Şor Türkçesinde “cetkire, çitire, çetken” şekillerinde “-e kadar” göreviyle miktar, ölçü ve derece bildirerek anlamı pekiştirmektedir.

1.19. ÇEYİN

Çeyin “dek, değin, kadar” görevlerinde kullanılan bir son çekim edatıdır (KırgS: 263). Bu edatın tegin>çeyin’de t>ç şeklinde bir gelişme göstermiştir. Yong Song Li, bu edatın “çe”nin arkaik-(y)in eki ile anlamca güçlendirilmiş biçimi” olduğunu iddia eder (Li, 2004: 207). İsim yönelme hâlinde sonra gelerek “-e kadar, -e dek” görevlerinde anlatımı güçlendirmekte ve anlamı pekiştirme vazifesinde de kullanılmaktadır. Bu edat Kırgızcada “çeyin”, Kazakçada “şeyin” Başkurtçada “seyen”, Karakalpakçada, “şeyin” şeklindedir (Alkaya, 2007: 290). Li, ayrıca Altay Teleüt Kiji Ağzında “çen” edatının “e kadar” görevinde kullanıldığını belirtir (Li, 2004: 207). Edat Özbek, Kırgız ve Kazak Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde bu edatın “-çeyin” şekli “-e kadar” görevindedir. Kendisinden önceki kelimeyle birleşerek ekleşmiştir.

Heligeçeyin (Şimdiye kadar, bu zamana kadar) (Li, 2004: 208).

Kazak Türkçesinde

Bul ortadağı korқақтın қорқағı Arınға şeyin атқа мінген (Bu ortadaki korkağın korkağı Arın’a kadar (herkes) ata binmiş.)

Bolıstan başқа үлкender-beybiyşege şeyin sözге аралasıп, Бақтығұлға istelgen isti şekтен асқан zorлық деп tanıdı (Bolis’tan başka bütün büyükler, kadınlara kadar söze karışıp, Baktıgul’a yapılanları haddinden fazla zulüm olarak kabul ettiler (Alkaya, 2007: 293).

Kün sewlesi Baykal kölniñ suwın tübine şeyin jıltı almaydı. (Güneş ışınları Baykal gölünün suyunu dibine kadar ısıtamıyor.) (Li, 2004: 208).

Kırgız Türkçesinde

Malçılardıң çoңунан балasına чейин ele korukçu болуп кетти. (Çobanların büyüğünden küçüğüne kadar herkes korucu olup gitti.)

Edigey bul stantsiyanın koyon catagına чейин билчү. (Edigey bu istasyonu tavşan yuvasına kadar bilirdi.)

Çınında ele kacatı kañçalık? Baariga, baldarga çeyin baarı aldagaçan daana bolbodubu. (Herkes, çocuklara kadar herkes uzun zamandan beri açıkça bilmiyor mu?) (Alkaya, 2007: 293).

Daniyar dağı köpkö çeyin obon salıp, ırdap keldi. (Daniyar, daha uzun bir süre ezgi ile türkü söylemeye devap ett.) (Zal, 1999: 97).

Bu son örnekte daha önce başlamış bir olayın hala devam ettiğini bildirmekte ve zaman unsurunun bir parçasını oluşturmaktadır (Zal, 1999: 97).

Bu suudan kıştakka çeyin köp bolso bir gana kilometr. (Bu sudan köye kadar, en çok (çok olsun), sadece bir kilometre.) (BKT: 259).

Til, körgö çeyin tüşüröt,

Kökkö çeyin çıgarat.

(Dil, mezara kadar indirir, Göğe kadar çıkarır. ‘-Adama lisanıdır adam dedirten de hayvan dedirten de.’) (Şavk, 2002: 182)

Tüşkö çeyin een talaada calgız kelatıp, akırı too tübündögü töstü tayandı. (Güneşin batma zamanına kadar uçsuz bucaksız kırdan, tek başına, yol almış.) (Karadavut, 2006: 166).

Karakalpak Türkçesinde

Onı kara tünge şeyin tappay izledim (Onu karanlık geceye kadar bulamayıp aradım.) (Li, 2004: 208)

Köp waqtka şeyin heş nerse ayta almadı (Uzun zaman hiçbir şey söyleyemedi.) (Alkaya, 2007: 291)

İsimlerin yönelme halinden sonra kullanılan bir çekim edatıdır. Bu edatın kökenini “çağ” edatına dayandıran araştırmacılara karşın “ça” edatının “-(y)in ekiyle genişleyerek oluştuğunu ifade eden araştırmacılar da vardır. Bu edatın kökeni tegin>çeyin’de “t>ç” değişimiyle ortaya çıkmıştır. Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde ve Karakalpak Türkçesinde “çeyin, şeyin” şekillerinde “dek, değin, kadar” görevlerinde pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır.

1.20. ÇI / ÇU

Türkçede çok yaygın kullanılan bir pekiştirme edatıdır Eski Türkçede ek halinde kendisinden önceki sözcüğe bitişik yazıldığı için ek veya ek edat olarak adlandırılmıştır. Daha çok emir kipinden sonra gelerek emri kuvvetlendirmektedir. Hacıeminoğlu, emir cümlelerinde pekiştirme görevi yapan, “hele” görevinde kullanılan bir edat olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 220).

Divanü Lügati't-Türk'te “Emir ve nehyilerin sonuna gelerek emirde ve nehyi’de pekitme (tekit) bildirir “*kel çü, bar çu*” (hele gel, her halde gel, hele gitme, her halde gitme) Bu şekil ancak hitap halinde söylenir” şeklinde açıklanmıştır (Atalay, 1992: 207). Ancak yapılan araştırmalar bu edatın sadece fiillerden sonra değil, her türlü sözcükten sonra gelerek çeşitli anlamlarda ve değişik görevlerde kullanıldığını, geniş bir kullanıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Barutçu, 2001: 76).

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde; “ne” istifham edatını anlatırken bu konuya da değinir ve görüşlerini şöyle ifade eder: “Varsanız ne idi? Gibi cevabı olmayan sorularda şimdiki Osmanlıcada “ne” yerine “a ve e” ünlem edatları kullanılır. Bu tür kullanımlar Altayca olmak üzere pek gelişmiş bulunarak muhtelif fiil sigalarına katılır. Çı edatı ise, ne edatının manadaşısıdır. –se-m-çi, señ-çi şekilleri bulunmaktadır. Bu edat Altaycada çı, Kırgızcada şı, Kazan Tatarcasında çı şeklinde kullanılmaktadır.” (Deny, 1941: 813) demektedir.

A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde “çı / çi” edatı için “tek tük gelecek zaman ifade eder görünen -çı’lı fiil şekillerinin de bulunduğunu” belirtir ve şu örnekleri verir: *öl-me-çi sen.* (Ölmemelisin.); *yarama-çı.* (Uygun değildir.) (Gabain, 1988: 82). Ancak Gabain, bu edatın kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi vermez. Sadece “belki de -çı, Moğolca -ju, -cu ‘konuşma dilinde -ji’ arasında bir bağlantı olabileceğini” açıklamasını yapar (Gabain, 1988: 82). A. Von Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde de bu edatın Eski Türkçede kullanıldığını belirtir. Yazar, “-çı / -ça: Bu iki şekil, çok seyrek görülür ve muhtemelen gelecek zaman veya istek ifade ediyorlardı. *Tegme-çi men.* (dokunmayacağım, dokunmak istemiyorum)” (Gabain, 1998: 50). Burada aslında bir gelecek zaman durumu yoktur. Fakat isteğin eylemin tasarlanması gelecekte olduğu için “gelecek zaman” kavramı ortaya çıkar. Aslında gelecek zamandan ziyade burada söylenmek istenen fikir ve düşünce özellikle vurgulanmak istenmekte ve pekiştirme yapılmaktadır. Eğer niyet gelecek zaman olsaydı Türkçede gelecek zaman için kullanılan zaman ekleri zaten vardır. Fakat çok ilginçtir daha sonraki dönemlerde

bu edat “zaman çekimlerinde” asıl çekimlerin yanında ikinci bir çekim türü olarak yer alacaktır. Gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerinde özellikle tasarlanan ve istek ifade eden fiil çekimlerinde bu yapı halen kullanılmaktadır. Özellikle “-mak-çı” şekli, Kırgız, Türkmen, Özbek, Kazan Tatar, Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır.

Moğolcada da bu edat pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Moğolca-Türkçe Sözlük’te “çu / çü” maddesinde özetle şu bilgiler yer almaktadır: Çu Ek: Bile, dahi ve hakkında anlamında kullanılan güçlendirici ek. *Bi çü medekü ügey* (Ben bile bilmiyorum.); *yagakıgsan çu* (Ne olursa olsun); *yanbar çü*. (Bütünü, tümü, hepsi.); *nige kümün çü ügey*. (Tek bir kimse de yok.); *tere çü teymü*. (Bu da doğrudur.) (Lessing, 2003: 323) Moğolcadaki bu kullanım Türkçedekiyle aynıdır. Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserde Moğolcada soru zamirleri “ken (kim), yağun (ne) ve alin (hangi) sözcüklerinin sonuna “çu” edatı eklenerek belirsizlik zamirlerinin elde edildiği, Yeni Moğolcada bu kullanımın çok yaygın olduğu bilgisi yer almaktadır (Poppe, 1992: 113). Aynı eserin edat bölümünde ise şu bilgilere yer verilmiştir: “Çu edatı ilgili olduğu kelimeden sonra getirilir. Daha çok “bilhassa, aynı zamanda, da / de” anlamına gelir. *Bi çu tegün-i medemüi* (Ben de onu biliyorum). Çu edatlı soru zamirleri; belirsizlik bildirirler. Olumsuz cümlelerde bunlar, olumsuz belirsiz zamirler olarak iş görürler. *alin çu* (her kim), *ken çu* (her kim). Olmak ve bol- “olmak” yardımcı fiillerinin üçüncü şahıslarının emir çekimi, çu edatı ile birlikte, “...olsa bile, ...olsa da” şeklinde anlaşılır. *Nadur morin keregtei bui mağu çu atuğai bi absuğai* (Bana at gerekli; kötü bile olsa alırım.) (Poppe, 1992: 241).

Sema Barutçu-Özönder, “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU” isimli makalesinde Uygur dönemi eseri Altun Yaruk’un Moğolca versiyonuna bakarak, Türkçe yme’nin Moğolcada genellikle çu edatıyla karşılandığını, Moğolcadaki “çu” nun bir yerde Türkçedeki “ok”a karşılık olarak geçtiğini belirtir. Barutçu, “çı” edatının Erken Orta Moğolcada pekiştirme edatı olarak kullanıldığını da ayrıca belirtir ve edatın sadece Türkçede değil, Moğolcada da olduğunu ifade eder (Barutçu, 2001: 84). Barutçu, “çı / çu partikelinin Eski Türkçede isimleri takip eden biçimlerinin olup olmadığı konusu da tartışılmalıdır. Eski Türkçedeki *bulıtçulayu*, *tünçüle*, *biziñçileyü*, *ançula*, *ançulayu* örneklerinde de tâbi olduğu isme “şüphesiz, kesin olarak, kesinlikle” anlamlarını veren çı / çu ek-edatını aramak mümkün gözükmemektedir.” şeklinde fikir beyan eder (Barutçu, 2001:81).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserinde bu edatla ilgili görüşlerini şöyle belirtir: “Codex Cumanicus’ta bir ‘bolmaçı’ sözü geçmektedir. eç

bolmaçı neme; canıngnı almayıp-sen bolmaçı (boşuna, değersiz) anlamına gelen bu sözdeki -çı eki, A.V. Gabain tarafından, Eski Türkçede de ekserisi olumsuz olan nadir şekillere bu örnek de eklenerek, gelecek zaman şekli olarak gösterilmiştir. Olumsuz zamir şeklinin sonuna gelerek, bu sözde kalıplaşmış görünen bu ek Kuzey Türkçesindeki emir kipine gelen pekiştirme eklerinden biri olan -cı /-çi *kilçi, kilmeçi, kilsinçi* ile ilgili olmalıdır.”-diyerek bu örneklerdeki -cı eklerinin aslında pekiştirme edatları olduğunu belirtir (Karamanlıoğlu, 1994: 137).

Clauson sözlüğünde “çu / çü” madde başı verilmiş, Karahanlı Türkçesinde olumlu ve olumsuz cümlelerden sonra kullanılan ünlem olarak belirtilmiştir (Clauson, 1972: 393).

Çı / Çu edatı >ş değişmesi sonucu bazı lehçelerde şu / şı şeklini alır. Bu şekliyle edat “hele” anlamında Divanü Lügati’t-Türk’te geçen bir pekiştirme edatıdır. *Barğıl şu. Kel şu.* (hele git, gitsene; hele gel, gelsene) (Atalay, 1992: 211). Divanü Lügati’t-Türk Dizini’nde, “şu, şü, emir ve nehyi’de sona gelerek pekitme bildiren “çu” yerine kullanılan bir kelime” açıklaması yer almaktadır. Yalnız bu şekliyle kullanılması fazla yaygın değildir. Divanda bu edatın “çu” edatının bir yan biçimi olduğu ve “çu” edatı yerine kullanılan bir pekiştirme edatı olduğu belirtilmiştir (Atalay, 1986: 557).

Sema Barutçu-Özönder, bu edatın “Tat., Kırg., KKlpk., Kum. çi / çi; KTat., Özb., Uyg., Hks. çi, Kar., Barab. cı / çi; Kzk., KKlpk., Nog. şı / şı; Çuv. şı; KTat. şu; Başk. sı / sı” şeklinde halen yaşamakta olduğunu belirtir (Barutçu, 2001: 77). Araştırmacı, makalesinde bu edatın emir -istek çekimi üzerine gelerek, fiile ‘zorlama, istek’ fokişyonlarını katarak kuvvetlendirdiğini belirtir ve şu örnekleri verir:

Emir Ç. 1. Ş.

Hak., Çulım, Şor, -a-lı+ş /-s (<-cı ~-şı~- sı>ş~s)

Msl. Hak. *Par-alıs<par-a-lı-s* (poydemte-ka)

Kum. -ay-ık+çı.

Emir-İtek T. 2. Ş.

Kırg., Kkalp., Kum. Fiil+ -cı / -çi; Kırg. al+çı

Nog., Kkalp., Kaz., Fiil+ -şı /-şi; Kaz., Nog., al-şı

Başk. Fiil+-sı /-si; Başk. al++sı

YUyg. Fiil+ -sa-ñ-çu

Kaz. Fiil+ -sa-ñ-şu ~ -a+y-şı

Emir- İstek T. ve Ç. 3. Ş.

Yeni Uyg. Fiil+-sun-ço ~ -sun-çu (Barutçu, 2001: 79).

Sema Barutçu-Özönder, bu edatın fiil / yüklemi takip etmekle beraber Karakalpak, Tatar, Hakas, Kırgız ve Özbek Türkçesinde her türlü sözcükten sonra gelerek kullanıldığını bu açıdan Çağdaş lehçelerde bu edatın geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtir. (Barutçu, 2001: 76).

Stefan Wurm, “Özbekçe” isimli makalesinde “İsim fiil -mâķ+ -çi+ şahıs eki (3. şahıs eksiz)” şeklinde bir kullanımın olduğunu belirtir; yapılması düşünülen iş ve oluş için kullanıldığını ifade eder. *yâz-mâķ-çi men.* (yazmayı düşünüyorum, yazmak niyetindenim.) (Wurm, 1989: 176). Kemal Eraslan, yukarıdaki yapıda bir gelecek zaman eki olmadığını Türkçede bu durum bilhassa şekil ve zaman eki durumuna geçen sıfat-fiillerde yaygın şekilde görüldüğünü belirtir. Eraslan, yukarıdaki “-mak+çi” kullanım için şunları belirtir: “-makçı /-mekçi birleşik eki -mak / -mek fiilden isim yapma (mastar) eki ile +cı / +çi isimden isim yapma ekinden oluşmuştur. Bu kullanımlarda hareketin yapılmak üzeredir veya yapılmak düşüncesi vardır; bu yapılarıdaki gelecek zaman ifadesi bu sebeple düşünülmektedir.” Yazar, Türkçede hareketin hüküm hâlindeki ifadesinin ancak çekimli fiille mümkün olduğunu, isim kategorisindeki bir sözün şahıs eki almasının ancak birlikte kullanılan ve çekimi sağlayan yardımcı fiilin düşmesi ile mümkün olabileceğini belirtir. Araştırmacı, bu tür kullanımların aslında *kılmakçı turur men> kılmakçı men* şeklinde olduğunu, zamanla yardımcı fiilin düştüğünü belirtir (Eraslan, 2004: 928). Sema Barutçu-Özönder de Eski Türkçe ve Kıpçak Türkçesinde “-cı ek-edatı ile genişletilmiş şekillerinin şahıs kategorisine sokulmasıyla ortaya çıkmış olmalıdır: Fiil+ -ma-+ çi + şahıs zamirleri” şeklinde bir kullanımın olabileceğini söyler. Bu görüş Eraslan’ın fikirleriyle aynıdır (Barutçu, 2001: 79). Bu görüşü destekleyen fikirlere Talat Tekin’in Orhon Türkçesi Grameri isimli eserinde de rastlıyoruz. Tekin’in verdiği örnekte “ar-makçı” (aldatan, aldatıcı) sözcüğünden sonra bir şahıs zamiri gelmektedir: *tabgaç bodun tebligın kürlüg<in> üçün, ar-makçı+sin üçün...*(Çin halkı hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı-kandırıcı olduğu için...) Fakat daha sonra şahıs zamiri olmaksızın kullanıma girmiştir (Tekin, 2002: 166). Bugün Kazak Türkçesinde “-makşı, -mekşi, -bakşı, -bekşi, -pakşı, -pekşi” ekleri gelecek zaman ekleri içinde yer almaktadır (KazTG: 271). Özbek Türkçesinde de Tasarlama Kipleri içinde İstek Kipi Birinci Tıp çekim “-mâķçi” ekiyle yapılmaktadır (Öztürk, 2005: 63; Bilecik, 2004: 464). Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde Özbekçede ek eylemle yapılan bir çekim olduğunu belirtir. Araştırmacı, “-mak eylemlik eki, addan ad yapan “cı” eki ile genişletilmiştir. Buna kişi ekinin gelmesiyle ad eylem çekimi ortaya çıkmıştır. Bir niyet bildiren işlevle ad tümcesi

kurulmuştur”. *Kel-makçi-men*. (Gelmek niyetindeyim.), *yazmakçi edim*. (Yazmak amacındayım.) (Bozkurt, 1999: 485).

Kazan Tatar Türkçesi metinlerinde yaptığım taramalarda “-makçi” şeklinin kullanıldığını gördük.

Hezretke kilin bulmıyça, elle kütiüçi Gaynullaga kilin bulmakçı bulasıñmı?

(Hazrete gelin olmayacaksın da çoban Gaynulla’ya mı gelin olmak istiyorsun?)

(TDTEA-19 / III: 93)

Şunu minnen yumalap almakçı bula.

(Bunları benden pohpohlayıp almak istiyor.) (TDTEA-19 / III: 126)

Citmiy eli miña ul.

Min taşlamakçı bulıp.

(Yetmiyor hâla bana o ben bırakmak istedim) (TDTEA-19 / III: 131).

Özbek Türkçesi metinlerinde de “-makçi” şekli kalıplaşmış şekilde geçmektedir. Gelecek zamanın şartı çekiminde kullanılan “-makçi” ekindeki de bu edatın kalıntısıdır. Gelecek zamanın şartı daha çok “-makçi” ekiyle bol- fiilinin birlikte kullanımı şeklindedir.

..., *ertege bilen heligi haberni sekingine Seltenetge bildiredigen, eger mehmânler özleri ketmâkçi bolseler*. (... , ertesi gün o haberi yavaşcaık Saltanat’a bildirecek, eğer misafirler kendileri gitmek istiyorlarsa,...) (Coşkun, 2000: 177).

Meselen, ilgeri bizde kız erge tegmakçı bolse, yigit üylenmakçı bolse, elbette ate-anesiden ruḥset sorerdi. (Meselâ, eskiden bizde kız, evlenmek istediğinde, erkek evlenecek olsa, mutlaka anne ve babasından izin isterlerdi.) (Yaman, 2007: 1917).

Göktürk Türkçesinde

Sema Barutçu-Özönder, bu edatı Göktürk yazıtlarında “-maçı” ekinde aramak gerektiğini belirtir. Araştırmacı, Eski Türkçe metinlerde bu edatın üç teklik şahısta çekiminin şöyle olduğunu belirtir:

Teklik 1. şahıs: teg-meçi men (Ongin, Sağ 2)

Sözle-meçi m(e)n (Maitr., 100 11)

2. şahıs: Öl-meçi, yit-meçi sen (Şine Usa, D 5)

3. şahıs: yara-maçı (Tonyukuk 1, D 6)

Barutçu, bu çekimlerin Şine-Usu (Moyun Çor) kitabesinin 17. satırında (Doğu yüzü 5. str) şöyle geçtiğini belirtir:

Tay bilge tutuḡ yablaḡın üçün bir eki atlıḡ yablaḡın üçün ḡara bodunum öltiñ yana içik öl-meçi yit-meçi sen tidim yiçe işig küçig birgil tidim (Tay Bilge Tutuk(un) kötülüğünden dolayı, bir-iki ileri gelen(in) kötülüğünden dolayı, halkım, öldün. Geri tâbi ol! Boş yere ölme, kaybolma! -dedim.) Bu örnekte çı edatı “öl-, ve kaybol-, fiillerine karşı “tâbi ol, hizmet et” eylemlerini yapmaları istenmekte emredilmektedir. Burada çı edatı 2. şahıs emirlerine kuvvetli istek ve arzu katmaktadır (Barurçu, 2001: 77).

Edat 1. şahısta Ongin Sağ birinci satırında: *kelir ertimiz ekin ara atig yaḡı bolmuş teg-meçi men teyin saḡıntım teñri bilge ḡaganḡa taḡı işig küçüg bersegim bar ermiş erinç tegdükin üçün sançtım*. (Bu arada Atık(ler) düşman olmuş. “Boş yere hücum etmeyeyim” diye düşündüm. Tanrı Bilge Kağan’a daha iş-gücü çekip çevireceğim var imiş her hâlde Atigler saldırdıkları için vurdum.) (Barutçu, 2001: 78).

Edat 3. şahısta Tonyukuk 1.Taş Doḡu: *kögmen yolu bir ermiş tumış tiyin eşidip bo yolun yorisar yara-maçı tidim yirçi tiledim çölgi az eri bultum*. (Köymen yolu tekmiş, kapanmış diye işitip bu yoldan yürürsen, yaramasa gerek ‘veya şüphesiz / kesinlikle yaramayacak’ -dedim.) Kara kılavuzu arattım. Çölgi Az Eri buldum.) (Barutçu, 2001: 78).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde “-çı Ekli Gelecek Zaman” başlığı altında bu edatı vermiş daha çok “son biçim eylemin gelecekte olacağını” belirtmek için kullanıldığını özellikle olumsuz eylem gövdelerine eklendiğini belirtir.

Tegme-çi men (Hücum etmiyeceğim), *yana içik ölme-çi yitme-çi sen* (Yine (bana) bağımlı ol, (o zaman) ölmeyecek yitmeyeceksin.), *ürüñ esri ingek buzagula-çı bolmış*. (Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş.) (Tekin, 2003: 189).

Edatın Eski Türkçede “-maçı” şeklinde ekleşmiş şekliyle kullanıldığına göre çok önceleri Türkçede kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu edata önceleri bir yapım eki gözüyle bakılmış fakat son yıllarda yapılan araştırmalarla aslında bir pekiştirme edatı olduğu ortaya konulmuştur.

Karahanlı Türkçesi

Divanü Lügati’t-Türk’te rastlanmaktadır. *Kel çü, bar çu*” (hele gel, her halde gel, hele gitme, her halde gitme) (Atalay, 1992: 207). Çı / Çu edatı ç>ş değişmesi sonucu bazı lehçelerde şu / şı şeklini alır. Bu şekliyle edat Divanü Lügati’t-Türk’te görülmektedir. *Bargıl şu. Kel şu*. (hele git, gitsene; hele gel, gelsene) (Atalay, 1992:

211). Divanda bu edatın “çu” edatının bir yan biçimi olduğu ve “çu” edatı yerine kullanıldığı belirtilmiştir (Atalay, 1986: 557).

Kıpçak Türkçesinde

Sema Barutçu-Özönder, edatın Kıpçak dönemi eserlerinden Codex Cumanicus'ta -maçi ekinin bünyesinde ekleşmiş şekilde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir:

Eç bolmaçi nemege nek berdiñ (Hiç bir olmayacak şeye ‘değersiz bir şeye’ niçin verdin?)

Caniñni almayip-sen bolmaçi (Canını boş yere almadın.) (Barutçu, 2001: 77).

Çağatay Türkçesinde

Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı isimli eserinde “çi / çı”nin bir çekim edatı ve “kadar” görevinde olduğunu, edatın yeni Türk lehçelerinde de kullanıldığını hatırlattıktan sonra, “-cı / -çi eki, bazen, emre nezaket tonu vermek için 2. teklik” şahıs çekimlerinde kullanıldığını belirtir (Eckmann, 2003: 135). J. Eckmann’ın bu ifadesi DLT’ te yapılan tanıma uygundur.

Ey vâdî-yi Eymen içre koyçı, it men sanga, öz kaşında koy-çı. (Ey Yemen’deki çoban, ben senin köpeğimin, (beni daima) karşında (yanında) tut (bulundur).

İçmegen bolsang, şeybânî, bar-çı ol meyhâneğa. (Eğer henüz içmediysen, ey Şeybânî, lütfen o meyhaneye git.) (Eckmann, 2003: 113).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde Türkmen Türkçesinde emir 2. kipi 2. tekil şahıs çekimleri konusu içinde “çı / çi” edatıyla ilgili şu bilgiler verilmiştir: “Türkmen diliniñ Salır, Sakar, Ersarı dialektlerinde munun birlik sanı -sana / -sene bilen birlikte -saña / -señe, Alili, Çowdur dialektlerinde bolsa diñe -saña / -señe görnüşde duşyar. Şu şekil arkali aňladılyan manılar Gırgız, Özbek, Altay, Oyrot, Yalı kebir türki dillerde -sañçı / -señçi, Gazak, Garagalpak, Yalı kebir dillerde -sañşı / -señşi goşulmaları bilen aňladılyar. Türkologlar bu şekile işligiñ şert şekiliniñ ikinji yönkemesiniñ birlik sanınıñ soñuna -çı / -çi, -şı / -şi ownuk böleginiñ goşulmagından emele gelen hökmünde garayarlar we, köplenç, işligiñ şert şekliniñ derňelyen bölümünde beryerler. Munuñ köplük sanınıñ Özbek dilinde -sangiz-çi bolyandığı, Gazak dilinde bolsa onuñ hemme yönkemelerde hem gelip, *aytsam-şı, aytsak-şı, bersek-şi,*

aytsañ-şı, aytsañız-şı, aytsa-şı, berse-şı yalı ulanılandığı yokarkı açaklamaniñ yerliklidigini görkezeyer.” (Söyegow, 1999: 300) Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi Grameri isimli eserinde emir istek çekimlerinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak, normal çekimlerin dışında ayrıca “-makçı /-mekçi” ekiyle kurulan bir yapının olduğunu belirtir. *Ol gitmekçi* (O gitmek istiyor.). *Men yazmakçı* (Ben yazmak istiyorum) (Kara, 2005: 126). Bu yapıdaki “çı” eki, pekiştirme edatı “çı” dır. Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde Türkmencede “-makçı / -mekçi ekinin gereklilik kullanımına benzer bir tür işlevi olduğunu belirtir ve bu gereklilik çekimine dikkat çeker. *Mene almakçı del.* (Beni almak zorunda değil.) (Bozkurt, 1999: 451).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “çu” soru ve rica edatı olarak kullanılmaktadır. Genellikle emir fiillerinin sonuna gelmektedir (YuyTS: 87).

Didim bileyzükçü? -didi kolumda. (Dedim bilezik hani? -dedi kolumda) (Doğan, 2007: 675).

Yaz kelsunçu,...(Yaz gelse de,...) (Doğan, 2007: 676).

Mëni bugün kinoğa ëlip barsiñizçu! (Beni bugün sinemaya götürsenize!)

Kelimiñizni bërip tursinizçu! (Kaleminizi bir süre için versenize!) (Kaşgarlı, 1992: 221).

Rıdvan Öztürk, Yeni Uygur Türkçesinde, bu edatın şu görevlerde kullanıldığını belirtir:

1. Getirildiği unsura şüphe ve tereddüt bildiren soru anlamı katar. *Didim bileyzükçü? Didi kolumda.* (Dedim bilezik hani? Dedi kolumda.)

Ƙasim keldi. Tursunçu. (Kasım geldi. Ya Tursun! (Tursun geldi mi?))

2. Bazen pekiştirme anlamı verir.

Sizniçu, Ehmet çağırivatidu. (Sizi de Ehmet çağırıyor.) (Öztürk, 1994: 120).

Eytmağçi tünügüñki kitapni ber (Bir de dünkü kitabı ver) (YuyTS: 128).

3. Emir ve şart çekiminden sonra geldiği zaman rica, istek bildirir.

Yaz kelsunçu, men seni deñiz boyığa apirimen. (Yaz gelsin de, ben seni deniz kıyısına götüreyim.)

Mehsitini eytsañçu? Şunçe neme boldi? Dedim. (Maksadını söyler misin (söylesene)? Böyle ne oldu? Dedim.) (Öztürk, 1994: 120).

Kelseñçu (Gelsene) (YuyTS: 87)

Mençu? (Ya ben) (YuyTS: 266)

Saňıçu (Peki sana?) (YuyTS: 345)

“çu tehi” kalıplaşmış şekliyle “da cabası, da öyle, hem de” gibi anlamlar verir.

Bu makale bek naçar yezilğan, uzunluķıçu tehi. (Bu makale pek kötü yazılmış, uzunluğu da cabası.) (Öztürk, 1994: 120).

Yeni Uygur Türkçesinde gelecek zaman ikinci anlatım biçimi “-mak-çi / -mek-çi” ile yapılmaktadır. “-mak-çi / -mek-çi” eki ile eylem isimleşmiştir. Bunun üzerine zamir kökenli kişi ekleri gelmektedir. Olumsuz şekilleri de aynıdır:

Yaz-makçi emes-men (Yazmayacağım)

Yaz-makçi emes-sen

Yaz-makçi emes

Yaz-makçi emes-miz

Yaz-makçi emes-siler

Yaz-makçi emes (Bozkurt, 1999: 516).

Ular öziniñ közķarişini bizge zurmu-zur tañmakçi (Onlar kendi görüşlerini bize zorla kabul ettirmek istiyor) (Kaşgarlı, 1992: 131).

Ustesi dedi ki “men uñmedım çü! eyge baraylıķ! dedi (Ustası: “nasıl giydiğimi bilmiyorum! eve gidelim” demiş) (Emet, 2008: 231).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde, “çi” şekli “-mi, -de mi, hadi, ise” görevinde pekiştirme vazifesi üstlenir ve cümleye soru ifadesi katar. Rıdvan Öztürk, Özbekçe El Kitabında “-çi: soru, istek, rica, pekiştirme” görevlerinde kullanıldığını belirtir (Öztürk, 2005: 89). Özbek Türkçesinde “-makçi” eki gelecek zaman eki olarak da kullanılmaktadır. Bu gelecek zaman; “arzu, istek ve niyet ifade eder. Bu tür cümlelerde yapılması düşünülen bir iş veya oluş söz konusudur (Coşkun, 2000: 143).

Men buni kılmedim, siz-çi. (Ben bunu yapmadım, siz de mi?) (Wurm, 1989: 185).

-Yâ u, yâ bolmese kiçik hâtini Sultânñân-çi? (Ya o, ya da küçük karısı Sultanhan mı?)

-Ölmescânnıñ ânesi-çi? -dedi Zebi. (Ölmescan’ın anası mı? -dedi Zebi.)

Bu edat fiillerin şart şekilleriyle kullanıldığı zaman nazik bir emri ifade eder.)

-Nege bilmes ekenmen, eke! Bilib gepirsengiz-çi! (Niçin bilmez mişim, abi! Konuşsana!)

-Ortâqçân, bir nerse desengiz-çi (Arkadaşım, bir şey desenize!)

Çı edatı fiillerin emir şekilleriyle kullanıldığı zaman kuvvetli bir emri ifade eder. Yalnız bu emir -çi ekiyle daha zayıf bir hal alır. Hitap edilen şahıstan nazik, samimi bir istek için kullanılır (Wurm, 1989: 173).

-*Kimning işi bu? Kani, eyt-çi!* (Kimin işi bu? Haydi konuş!) (Coşkun, 2000: 223).

“*Kani eyting-çi, Aql baa,*” *deb yâzibdi öz hatide hârezmlîk 7-sinf oquvçisi İkrâmcân Zeripov, “Sedâkat”, “Burç”, degende nimeler tüşiniledi.* (Harezmi yedinci sınıf öğrencisi İkramcan Zapirov, mektubunda “Söyler misiniz Akıl baba? Sadakat ve görev duygusu denildiğinde neler anlaşılır.) (Coşkun, 2000: 269)

Yâzin-çi. (Yazın lütfen) (Wurm, 1989: 173), *Yâzseñiz-çi.* (Yazınız!!) (Wurm, 1989: 174)

Oḡıng-çi, şunge yâzgen edi özi. (Okur musun, şuna yazmıştı kendisi.) (Öztürk, 2005: 90).

Gepir-çi kani, tezrâk gepir (Konuş haydi çabucak konuş.) (Öztürk, 2005: 90).

Özbek Türkçesinde İsim-fiil -mâğ+çi+ şahıs eki (3. şahıs eksiz) şeklindeki bir kullanım yapılması düşünülen (niyetlenen) iş ve oluş için kullanılmaktadır.

Yezmâķ-çi-men. (Yazmayı düşünüyorum, yazmak niyetindeyim.)

Ne demekçisiz. (Ne diyeceksiniz, ne istiyorsunuz.) (Bozkurt, 1999: 485)

Şunu demekçimen ki. (Şunu demek istiyorum ki.) (Bozkurt, 1999: 485)

Olumsuz şekli.

Yâz mâk-çi emes-men. (Yazmayı düşünmüyorum, yazmak niyetinde değilim.)
(Wurm, 1989: 176)

Kel-makçı emes-men. (Gelmeyeceğim.) (Bozkurt, 1999: 485)

Çolpan'ın şiirlerinde -mak mastarından sonra “çı” gelerek sebep bildirmek göreviyle kullanılmıştır.

Yer künini kökke bër !

“Yünkers” “Mars”ğa barmakçı,

Boşlukları almağçı,

Ƙanatĩnni keñrek ker!

(Yeryüzü güneşini göğe ver! Yünkers (Ülker) ve Marsa' varmak ve boşlukları doldurmak için kanadını daha çok ger!) (Özbay, 1994: 412).

-*Ƙani bizni ɗabɓariɗler-ɗi, ɔɗe atamange!* (Hadi bizi gɗtɗrɗn ɔnderinize!)

(Ƙuɗkartay, 1998: 592).

İnsânda kanat yok,

Açınmañ bunge.

Zâten unge yürek-sebât berilgen

Kuşda-çi sebât yok, şunuñ-çün unge

Kaçıb kalmak üçün kanat berilgen.

(İnsanda kanat yok, üzölmeyin buna, zaten ona yürek-sebat verilmiş, kuşta ise sebat, bunun için ona kaçıp gitmesi için kanat verilmiş.) (Kocaoğlu, 1996: 34).

Özbek Türkçesinde ayrıca Farsça kökenli “ne” anlamında bir “çi” soru eki vardır. Ramazan Salman, “çi isimlerin sonunda bir takı gibi gelerek, genelde pekiştirme bildiren bu şeklin Farsça-Türkçe kökenli olması gerektiğini belirtir ve soru zamiri olarak” değerlendirerek şu örnekleri verir: *Men üçün-çi?* (Ya benim için ne vardı?); *Behâveddin meħsum-çi?* (Ya Bahaeddin Mahsun ne olmuş?); *Bu yer-çi?* (Ya burası ne?) (Salman, 1997: 637). Ramazan Salman’ın verdiği bu örneklerin Farsça menşeli olan “çi” (ne) soru ekiyle bir ilgisi yoktur. Bu pekiştirme görevinde kullanılan “çi” edatıdır. Farsçadan Türkçeye girmiş olan “çi” başta kullanılan bir soru edatıdır. Şekil bakımından aynı oldukları için zaman zaman karıştırılmaktadır. Hatta pekiştirme fonksiyonu bu edata da yüklenmiştir. Bu yüzden bazı araştırmacılar bu edatın kökenini Farsça-Türkçe olarak gösterirler. (Coşkun, 1996: 188; Wurm, 1989: 173; Barutcu, 2001: 76) pekiştirme edatı olan “çi” yı Farsça “çi” soru edatından ayrı tutmuşlardır.

Ramazan Salman’ın Özbek Türkçesi isimli tezinde bir örnekte pekiştirme “çi” edatı çok bariz bir şekilde farkedilmektedir.

Ƙani, tergâvçi eytgen dek beşden keçirgenlermnui oyleb köreyçi...(Haydi, sorgulama zabitanın dediğı gibi, başından geçenleri düşünüp bir bakayım hele...) (Salman, 1997: 49).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde, “şı / şi” şekilleri kullanılmaktadır. Emir kipindeki fiilin emirlik anlamını kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır. Bu edatın 1. kişiyle çekilmiş şekilleri “isteme”; 2. kişiyle çekilmiş şekilleri vurguya bağılı olarak “şiddetli emir” veya “yalvarma”; 3. kişiyle çekilmiş şekilleri ise “rica” anlamı katarak üç şahsa göre çekimli fiillerde kullanılmaktadır (KazTG: 279). Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde “rica veya istek ifadeli emir çekimi için, emir eklerine -şı eki” getirildiğini belirtir ve şu örnekleri verir: *tıñda-şı.* (Dinlesene.); *tıñda-ñız-şı.* (Lütfen dinleyin.); *jaz-şı.* (Yaz hele); *jaz-sınşı.* (Yazsın hele.); *üyren-i-ñızder-şı.* (Lütfen öğrenin.) (BKT 188).

Osı öñir boyınşa su tapşı. (Bu yöreye göre su bul hele.) (BKT: 254).

Men barayınşı. (İzin verin gideyim.)

Sen barşı. (Vurguya göre, hemen git; veya lütfen gider misin.)

Ol barsınşı. (O gidebilir mi.) (KazTG: 279).

Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde Kazakçada emir kipinin sonuna “-şı / -şi” ekinin getirilmesiyle kipe tezlik, çabukluk anlamları kattığını belirtir. *Al-a-y-ın-şı* (Hemen alayım, alıvereyim.) *okı-yık-şı.* (okuyuverelim.), *okı-ñdar-şı.* (okuyuverin.) (Bozkurt, 1999: 565).

Bozkurt, “amaçlama, isteme” anlatan gelecek zaman çekimlerinde “-mek(şi), -mak(şi)” kipinin kullanıldığını belirtir. Yazar, bu kullanımın çekimini şöyle vermiştir:

Kez-bekşi-pen. (Gezmek niyetindeyim.)

Kez-bekşi-siñ

Kez-bekşi

Kez-bekşi-miz

Kez-bekşi-siñder

Kez-bekşiñ. (Bozkurt, 1999: 570).

Bu çekimin olumsuz şekilleri de aynı şekildedir. *Al-makşı emes-pin* (Almayacağım.), *al-mak-şı emes-siñ.* (Almayacaksın.) (Bozkurt, 1999: 570).

Bu edat “-sa, -se” şart ekiyle çekilmiş bir fiile geldiğinde ise, şart anlamı tamamıyla kalkar ve bu tür yapılar istek ile emir arası bir duygu ifade eder.

Otırşañşı. (Otursana.)

Kelseñizşi. (Gelsenize.)

Söylemeseñderşi. (Konuşmasanıza.)

Jesemşi. (Yesem ya.)

Tursaşı. (Kalksa ya.) (KazTG: 280).

Bozkurt, Kazak Türkçesinde şart çekimlerinde “-şı / -şi” ekinin getirilmesiyle kipin kullanımına pişmanlık, rica, ve emir anlamları veren bir ifade kattığını belirtir: *al-sam-şı.* (alsaydım ya.), *al-sa-ñ-şı.* (alıversene, alsana.), *kel-se-şi.* (gelseydi ya.), *bil-se-ñder-şi.* (bilsenize.) (Bozkurt, 1999: 566).

“*Endi jumurtkanı aparıp, kуска bildirmesten, uyasına salıp kele koyşı.*” *depti.* (“Şimdi yumurtayı alıp kuşa fark ettirmeden geri yuvasına koyar mısınız?” demiş.) (Alptekin, 2003: 161).

“*Al, şal, sen de osılay kakpakıl etşi!*” *deydi* (Haydi ihtiyar sen de böyle yapsana.” demiş.) (Alptekin, 2003: 201).

-Tezdetseñderşi, topırak kurgap ketpesin.

(Acele etsenize, toprak kurumasin) (TDTEA-28 / II: 291).

Aytsınşı özi köñilin... (Kendi gönlündekileri söylese ya...) (TDTEA-28 / II: 304).

Birak töreliyin öziñ aytşı? (Fakat kararını kendin söylesene) (TDTEA-28 / II: 358).

Bılayınşa aytkanda, jaña sezimmen boyıñnıñ teñdes boluvı kerek eken.

(Bununla birlikte yine sezim ile boyunun eşit olması gerekti) (TDTEA-28 / II: 122).

-Enew küngi baltañızdı körsetiñizşi?-dedi (-Geçen günkü baltanızı gösterir misiniz? –dedi) (Eker, 1989: 115)

-Kaysısı aytuwşı yedi mını? (-Hangisi söylerdi bunu?) (Eker, 1989: 109)

-Al, Pavel Jañağı söziñizdi kıytalañızşı. (-İşte, Pavel deminki sözünüzü tekrarlar mısınız) (Eker, 1989: 111).

Kazak şairi Mağcan Cumabayev’in şiirlerinde “çı” şekli çok kullanılmıştır.

Kelçi közim, küñ nurına kömeyin.

Süyci-öleyin, nege öleyin demeyin.

(Gözüm, gelsene! Seni gün ışığına gümeyim; sev de öleyim ve “Niye öleyim?” demeyeyim.) (Tamir, 1993: 56).

Bul cerden uçıp ketçi sevlem caķķa.

Barıp kıon nezik kıana bir butaķķa.

(Bu yerden uçup sevgilimin bulunduğu yere git de varıp nazik bir şekilde bir dala kon.) (Tamir, 1993: 66).

Meyrimdi ay, meni dağı canıña alçı (Merhametli Ay! Beni de yanına alsana!) (Tamir, 1993: 202).

Aytçı, canım -Ağatay? (Canım ağabey, söylesene!) (Tamir, 1993: 238).

Küñrentip cerdi iñrançı,

Kün batısķa köz salçı.

(Yeri ağlatıp inlesene! Batı’ya baksana!) (Tamir, 1993: 272).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde bu edat -çı, -çi, -çu, -çü şeklindedir. Dilek ve istek kiplerinden sonra gelerek isteğin derecesini artırarak anlamı kuvvetlendirir. Kırgız Türkçesinde emir çekiminde çok sık kullanılan bu edat kendisinden önceki kelimeyle birleşerek ekleşmiştir (Kasapoğlu, 2005: 239). Kırgız Sözlüğü’nde bu edatın “çı, çu, çü”

şekillerinin olduğu ve edatın aşağıdaki anlamlarda kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. 1. Sual: *Mençi?* (Ben yok muyum?) 2. *Alçı!* (Alsana!) 3. Esef, pişmanlık. *Barsamçı.* (Keşke varsaydım!) (KırğS: 263). Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde Mustafa Öner; “rica veya istek ifadeli emir çekimi için, emir eklerine -cı / -çi ekinin ilâve” edildiğini belirtir ve şu örnekleri verir: *karaylı-çı.* (Baksak ya, bakalım hele.); *uzatıp ber-eli-çi.* (Uğurlayıverelim lütfen.) ; *akıldaş-ayın-çı.* (Danışsam ya.) (BKT: 188).

Menin oşol işimdin alga cığışına türkü boluusun gubernatorgo aytıp koyuñuzçu! (Valiye benim bu işimin ön plana çıkması için teşebbüste bulunmasını söyleyiniz, lütfen!)

Bu sözdün maanisin bizge aytçı! (Bu sözün anlamını bize lütfen söyle!)

Erteñ menen bizge kelçi! (Sabahleyin bize gel, lütfen!)

Caman kişi bolbogulaçı (Kötü insan olmayın lütfen!)

Meyli, ketsinçi, alsınçı! (Taman, lütfen gitsin, alsın!)

Cür, aytalıçı! (Haydi, söyleyelim, lütfen!) (Kasapoğlu, 2005: 239).

Taarınasıñ dağı aytsam / Tak uşundan körökçö / Tirüü cürböy ölsöñçü. (Daha söylersem darılırsın / Tam ona göre / Diri yürümeyip ölsen ya.) (Ceritlioğlu, 2003: 184)

Iylaganın karaçı. Mından arı emi carınıp ele ölbösö, ce cardan alıs ketpese emi kantet? (Ağladığına baksana. Bundan böyle yarılp ölmeyip ya da yardan uzak kalmayıp ne yapacak!) (Kasapoğlu, 2005: 319).

Menin uulum bolsoñçu

Menin kunum bolsoñçu.

(Benim oğlum olsaydı. Benim diyetim olsaydı.) (TDEMA-7: 196).

Kırgız Türkçesinde “alışılmışlık, sürerlilik belirten geçmiş zaman -çu, -cü eki ile anlatılmaktadır.

Al-çu-mun (alır oldum)

Al-cu-suñ

Al-çu.

Al-çu-uz

Al-çu-suñar

Al-ış-çu. (Bozkurt, 1999: 613)

Aladı uzatuu uçun joldoşturu menen çurkap cıguuçu. (Onlardan uzak durmak için arkadaşları ile çıkıp gitti.) (Bozkurt, 1999: 613).

Kırgız Türkçesinde “istekli olma anlatan gelecek zaman” çekimlerinden birisi de “-makçı, -mekçi, -mokçu, -mökçü” ekleriyle yapılmaktadır.

Kör-mökçü-mün. (Görmek istiyorum, göreceğim.)

Kör-mökçü-süñ

Kör-mökçü

Kör-mökçü-büz

Kör-mökçü- süñör

Kör-mökçü (Bozkurt, 1999: 614)

-Oşol kuş sen bolsuñ, anda azır elge bir önöründü körsötçü? deyt kan balaga işene berbey. (-O kuş sen isen, o zaman halka bir hünerini göster, -demiş han çocuğa inanmayarak.) (Karadavut, 2006: 248).

-Seniñ emnen caman, oşonu aytçı? -deyt kan. (-Senin neyin işe yaramaz, onu söyle? -demiş han.) (Karadavut, 2006: 366).

Jean Deny, Kırgız Türkçesinde bu edatın “şı” şeklinin kullanıldığını belirtir şu örneği verir. *Barsañ-şı.* (Varsan a) (Deny, 1941: 813).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde şart ve temenni olarak kullanılan -sa ekinin tekil 2. ve 3. şahıslarda çok kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde Mutafa Öner, “rica veya istek ifadeli emir çekimi için, emir eklerine -çı / -çi ekinin” getirilerek kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *eyt-çé.* (Söylesene); *bir-çé.* (Versene.); *kar-ıym-çı.* (Baksam ya, bakayım hele.); *bir-çé.* (Versene.). (BKT: 188) Türk Lehçeleri Gramerinde, 2. şahıs şekilleri+ çı (nezaket şekli) şeklinde bir kullanım yer almaktadır: *bakçı* (bak hele, bakar mısın), *açığızçı* (açınız lütfen), *uylağızçı* (düşünün lütfen) (TLG: 719).

Kazan Tatar Türkçesinde şart ve temenni olarak geçen -sa ekinin tekil 2. ve 3. şahıslarda “çı” edatı diğer pekiştirme edatlarına göre daha çok kullanılmaktadır (Çağatay, 1962: 109).

Kilseñçi. (gelsene), *Barsañçı.* (varsana), *Kâşki aqçam küp bulsaçı.* (Keşke param çok olsaydı) (Çağatay, 1962: 109).

Bakçı (Bak! Bakın, bakın ne oldu) (TatTS: 42).

Birsegizçi bir tiyin tik, teñke tügil bit tiyin. (Verir misiniz bir kuruş sâdece, lira değil, kuruş.) (Özkan, 1994: 256).

Tenakiş yuk misalda, iy muḥatap,

Açulansañ da, çü! Temsilge karşı.

(Hata olmaz temsilde, ey muḥatap,

Öfkelenen de sen, temsile karşı.) (Özkan, 1994: 288).

İy matur! İrinmeçi, iş-iş kına küzgige bak! (Ey güzel! Üşenme, arasına aynaya bak!) (Özkan, 1994: 334).

“Yüzimner çi, eli ülgirmegenner, pişmegenner”, diy. (“Üzümler henüz olgunlaşmamış, hammış”, dedi.) (Özkan, 1994: 422)

-Süyle indi, ni haber bar, iptişim, nazlanmaçı;

Elle nide bir suravımnı da cirge salmaçı!

(-Söyle haydi, ne haber var, arkadaşım, nazlanma!

Benim sorumu cevapsız bırakma!) (Özkan, 1994: 584).

Çıkçı tışka, nindi yaktı, nindi şepm uynar zaman! (Çık dışarıya, nasıl hoş, nasıl güzel geçer zaman!) (Özkan, 1994: 668)

Az gına artsa çiğinnen uynaşıp übişü, kuçu,

Sızgırasın sin yilanday: “Tukta, tukta, citti, çü!”

(Azıcık çığırından çıksa sevişip, öpüşmek, kucaklaşmak, Yılan gibi sesler çıkarırsın: “Dur, dur, yeter artık!”) (Özkan, 1994: 734).

-Şul kart doktor yanına barıp utırıymçı, berazrak künel açılmasmı? (Şu ihtiyar doktorun yanına gidip oturuvereyim, biraz içim açılmaz mı ki?) (BKT: 188).

Sibirge kilçi! (Sibirya’ya gel!) (TDTEA-19 / III: 61).

Huday kuşıp başlangan gına bulsaçı. (Keşke Allah buyurmaya başlamış olsa.) (TDTEA-19 / III: 106)

Süyinçi! Süyinçi! (Sevin! Sevin!) (TDTEA-19 / III: 107)

Eytigizçi, duslar, nişlerge. (Söyleyin, dostlar, ne yapmalı.) (TDTEA-19 / III: 221)

-Kirige sukalap utırmaçı -di. (-Boş söz söyleme -dedi.) (TDTEA-19 / III: 274)

Kardı yanına töşmegen bulsamçı!... (Ağıl yanına gitmeseydim!...) (TDTEA-19 / III: 307)

Kulı bulıp sıypap ütseçi... (El olup okşayıp geçmeli...) (TDTEA-19 / III: 321).

Diye hesret bile: “Ben kilmesemçi,

Çü kildim ben bu işi kıylmasamçı,

Bu hel ile niçik kaytıb kiteyin,

Burıçımnu nihel itib tüleyiñ?”

(Der hasret ile: “Ben gelmeseydim, Geldiysem bu işi yapmasaydım. Bu hal ile nasıl döneyim, Borcumu nasıl ödeyeyim?) (TDTEA-18 / II: 330).

Kazan Tatar Türkçesi metinlerinde yaptığım taramalarda “-mak+çı” kalıp şeklinin kullanıldığını tespit ettik.

Hezretke kilin bulmıyça, elle kütiüçi Gaynullaga kilin bulmakçı bulasıñmı?

(Hazrete gelin olmayacaksın da çoban Gaynulla’ya mı gelin olmak istiyorsun?) (TDTEA-19 / III: 93).

Şunu minnen yumalap almakçı bula.

(Bunları benden pohpohlayıp almak istiyor.) (TDTEA-19 / III: 126)

Citmiy eli miña ul.

Min taşlamakçı bulıp.

(Yetmiyor hâla bana o. Ben bırakmak istedim) (TDTEA-19 / III: 131)

Min tagı kızlerge töşmekçi buldım.

(Ben tekrar suya düşmeyi düşündüm.) (TDTEA-18 / II: 354).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “-çı / -çi, şı / şi” edatı emir kipine getirilerek emri, isteği daha da kuvvetlendirmektedir. Bu edat I. ve II. Şahıslarda kullanılır. I. Şahıslarda şahıs ekinden sonra, II. Çokluk şahıslarda ise, -ñız ekinden önce, -ıñ ekinden sonra gelmektedir (TLG: 855).

Ğana, ğana, diñleyikçi (Haydi haydi, dinleyelim.)

Erkeklerimizge, bu işte de özüñni kösterçi (Erkeklerimize bu işte de kendini göstere.)

Daa ne yazdı, tez oquñçı! (Daha neler yazdı, çabuk okusanıza!)

Aydıñız yigitler, aşğa oturçıñız! -dedi (Haydi delikanlılar, yemeğe oturun, dedi.) (TLG: 855).

Maña tez tez aytıp berçi (Bana çabuk çabuk söyleyiversene.) (TLG: 860)

aytçıñız (söyleyiniz) (Ercilasun, 2008: 47).

bağayımçı

diñleyikçi (Ercilasun, 2008: 48).

-Settar Acığa kirmek mümkünmi şu? (-Settar Hacı’nın yanına girmek mümkün mü?) (TDTEA-13: 502)

-Kelecek Salı Acı ağañ, Aqmescitke ketecegini sağa aytımı şu? -dep soradı (-Gelecek Salı Hacı ağabeyin Aqmescit’e gideceğini sana söylemeli miydi, diye sordu.) (TDTEA-13: 504).

yerinde mi şu (yerinde mi?) (Ercilasun, 2008: 48).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Bu lehçede “-makçı” şekli istek anlamında kullanılmaktadır. Özellikle Saz yöresi ağızında bu edat konuşan kişinin mevcut işe, harekete olan tepkisini, şaşkınlığını veya küçümsemesini ifade eder.

Şunnan soñ inelerñiñ qatımın uğıtkalı qıy suymaqçı pulğannar. (Ondan sonra annelerine hatim indirmek amacıyla koyun kesmek istemişler) (Alkaya, 2008: 337).

Alar kıuanışkannar, olğayışıp poyğa yıtse ikisin qoşmaqçı polğannar. (Onlar sevinmişler, büyüdükları zaman ikisini evlendirmeyi düşünmüşler) (Alkaya, 2008: 337).

Pi kölöh'ni kıymektsi! (Bu gömleği giymek istiyor!) (Alkaya, 2008: 337).

Mıntay tsirih' öyte yeşemeğ' tsi! (Böyle eski bir evde yaşamak istiyor!) (Alkaya, 2008: 337).

Mıntay tems sown itmeğ' tsi! (Böyle lezzetsiz suyu içmek istiyor!) (Alkaya, 2008: 337).

Saz yöresi ağızında soru eki “-makçı /-mekçi” ekinin üzerine gelerek de kullanılmaktadır.

İstentee mınta kütsf kilmeğ' tsilermi (Gelecek yıl buraya taşınmak istiyorlar mı?) (Alkaya, 2008: 336).

İrtniğ salmağtsıma? (Balık böreği pişirmek istiyor mu?) (Alkaya, 2008: 336).

Sibirya Tatar Türkçesinde ayrıca “-makçı / -mekçi” “pul-/ pol-“ fiiliyle kullanılan “-makçı /-mekçi pul-/ pol-” şekli de kullanılmaktadır. Bu şekilde istek ifadesi daha güçlü hissedilmektedir.

parmağtsı pula (Gitmek istiyor) (Alkaya, 2008: 336).

kilmektsi pula (Gelmek istiyor) (Alkaya, 2008: 336).

Könnerniñ pir köinde qoy pağuşını öytirip anıñ kıyimin kıyip Payansılı qatına itmekçi polatı (Günlerden bir gün koyun çobanını öldürüp onun elbisesini giyerek Bayansılı'nun yanına gitmek ister) (Alkaya, 2008: 336).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “çı / çi / çu / çü” edatı sonuna geldiği sözcüğün son ünlüsüne göre uyumlara girer. Özellikle vurgu ve tonlamaya bağlı olarak çeşitli anlamlarda kullanılır: 1. Emir çekiminden sonra, vurgu ve tonlamaya bağlı olarak emri yumuşatma veya güçlendirme görevinde kullanılmaktadır.

Al çı (Al!; Al hele!; Alsana!.), *Geligiz çi.* (Geliniz; hele geliniz; gelsenize!.)

2. Sonuna geldiği cümleye soru anlamı kazandırır.

Oñuw da, bilim de, añlaw da añırı bar zatlar tügöl çü? -Tügöl. (Okuma da bilim de, anlayış da sonu olan şeyler değil mi ki? -Değil.)

3. Anlamı güçlendirir.

Nasip baylıkda tügöl çü. (Saadet zenginlikte değil ki!) (TLG: 1000).

Aldın çı bar edi yırğa hünerim,

Tiñla çı karayıq, Muhammat-apendi...

(Eskiden var idi yıra hünerin

Dinle bir bakalım, Muhammet-Efendi...) (TLG: 1003).

Özügüz de oylaşıp karağız yürekler yanmay neçik çıdar dağı göre-bağa biz çi hali bussahatda da lap bırıngı zamanlardan gelegen tamur wa kürçü varisligibizni, yürek tınarday, tiyişli sınaw hisapğa almay barabız... (Kendiniz de düşünüp bakınız; yürekler yanmaz da nasıl dayanır; göz göre göre biz hâlâ en eski zamanlardan gelen asıl ve temel mirasımızı, yürek durmuş gibi, gerektiği şekilde incelemiyoruz.) (TLG: 1005).

Süyüwüm çü, süyüwüm

Bir yürekli bir yüzlü.

(Sevgim ki, sevgim. Bir yürekli, bir yüzlü.) (TLG: 1008).

Men çi onu ayınların tutmadım (Ben ki onun kolanlarını çekmedim) (TDTEA-20: 27)

O da nasip çi! (O da bir şans ya!) (TDTEA-20: 403).

-Dağı çı sen meni aldatmas ediñ! (-Bir daha sen beni aldatmazsın!) (TDTEA-20: 194).

-Ne dediñ, hali birdağı ayt çı. Anlamagay kıaldım.

(-Ne dedin, bir daha söylesene. Anlamadım) (TDTEA-20: 249).

-Tiñla çı şu yarga, -dedi (-Şu şiiri dinlesene, dedi) (TDTEA-20: 273).

-Ah, yaman bolup da ne etsin (-Ah kötü olup da ne yapsın) (TDTEA-20: 455).

-Añlat çı maga (-Bana anlat) (TDTEA-20: 455).

Yılganda, turagan da menmen çi

Umutumnu avsa ullu kıalası,

Gene onu kıuragan da menmen çi

(Düştüğümde, kalkacak da ben ki, Umudumu yıksa büyük kalesi, Gene onu kuracak da benim) (TDTEA-20: 459).

Üyde burguç ağaç yok çu! (Evde bir parça bile odun yok ki) (TDTEA-20: 447).

Beri gelçi! (Beri gelsene!) (TDTEA-20: 444).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde 2. Tip İstek Kipi çekiminde “sı / si” şekli olumlu ve olumsuz fiil çekimlerinde kalıplaşarak kullanılmakta ve istek bildirmektedir. Başkurt Türkçesinde “-ha+ şahıs eki+ sı” yapısı şeklinde bu çekime rastlanmaktadır.

kilgen bulhañsı (gelmiş olsan), *barır bulhamıs* (gider olsam), *almahañsı* (gelmek istemiyoruz), *kilmeheksı* (gider olsam).

Olumlu çekimlerde: *yazhamıs* (yazmak istiyorum), *yazhañsı* (yazmak istiyorsun), *yazhası* (yazmak istiyor) (TLG: 781).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü ve Karaçay Lehçesi Sözlüğü’nde bu edat yer almamaktadır. Ama bazı çalışmalarda “-çı” Emir Kipi eki olarak yer almaktadır. Ek olarak düşünüldüğü için edatlar içinde pek yer verilmemiş (Ergüzel, 2004: 992). Ancak metinlerde yaptığımız taramalarda bu edatın oldukça sık kullanıldığını tespit ettik.

Sora aytdı: “Ha, emegen, silkinçi!” (Sonra söyledi: “Haydi dev, silkinsene!)) (Tavkul, 2004: 80)

Sütüm bla tileyme, sen aythanıma tıngılaçı.

Tavkel etib, tav kuşum, kayadan beri çıngaçı.

(Sütümün hakkı için diliyorum, söylediklerimi dinlesene.

Cesaret edip, kartalım, kayadan atlasana.) (Tavkul, 2004: 122).

Oy homuh, bel katdırçı, sen alay etib turmaçı

Sekir, ölügüngü kaya ıranda tıymaçı

Cuvuknu, tengni kereksizge kırmaçı

Kesim etgen ak kölekni sen közleringe çıрмаçı

Altınlını bir alıb, uçundan tutub bırğaçı

Kesing oynavçu ak öşünüme çıngaçı

(Ey korkak, kendini topla, öyle durmasana

Atla, ölünü kaya ovuğunda bırakmasana

Akrabayı, arkadaşı gereksiz yere mahvetmesene

Kendi diktiğim beyaz gömleğini gözlerine dolasana

(Tüfeğini alıp, ucundan tutup fırlatsana

Kendin oynadığın beyaz göğsüme atlasana) (Tavkul, 2004: 126).

Caşım Adilgeriy atangı atına örleçi

Meçukasına eki oknu birge cerleçi

(Oğlum Adilgeriy babanın atına bin

Tabancana iki kurşun doldur.) (Tavkul, 2004: 452).

alçığız (alınız), *bilçiğiz* (biliniz) (Ercilasun, 2008: 47). *alsınlaçı* (alsın)

bilsinleçi (bilsin) (Ercilasun, 2008: 48).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “şı / şi (aş / eş / ş)” şekilleri kullanılmaktadır. Emir kipli fiillerin sonuna gelerek emrin hafifletilmesini sağlar. Kendisinden önceki sözcüğe bitişik yazılır. Bu lehçemizde şahıs ekleri edattan sonra gelmektedir.

Yuvık bolşa. (Lütfen yakın ol), *Balalardı kuvantaş.* (Çocukları sevindirirver.)

Aytşı, kayday dert yüregiñdi baskan. (Söylesene, hangi dert yüreğini basmış.)

Nogay Türkçesinde II. Çoğul şahısta bu edat emir kipinden önce de gelmektedir

Tıñlaşñız. (Dinleniniz), *Aytaşñız.* (Söyleyiniz) (Atay, 1998: 200).

-Tilegiñ bos tı, siñlim, aytşı...(-Ricaya gerek yok, kardeşim söyle hadi...)

(TDTEA-21: 280).

Karakalpak Türkçesinde

Sema Barutçu-Özönder Karakalpak Türkçesinde bu edatın fiilin yanında özne, nesne, sıfat ve zarf gibi sözcükleri de takip ederek çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtir (Barutçu, 2001: 76).

Karakalpak Türkçesinde çı edatının yanında “şi” şeklinin de olduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Söyegow, 1999: 300).

Ceyhun Vedat Uygur, Karakalpak Türkçesinde “Emir kipinde kuvvetlendirme amacıyla “şı / şi” sözü kullanılabilir: *alşı, berşi, alsañşı, alaytışşı, keteyinşi*” şeklinde bir açıklama yaparak, emir çekimlerinde bu edatın kalıplaşarak kullanıldığını belirtir. Yazar, şart kipi çekimlerinde de 2. teklik ve çokluk şahıslara ve 3. şahsa “şı / şi” sözü getirilerek çekimin yapıldığını bu durumda “şı” sözünün özellikle şartı vurgulamak için kullanıldığını belirtir: *alsañşı, alsañızşı, alsaşı, berseşi* gibi (TLG: 590).

Altay Türkçesinde

Çi “artık, ise, mı” görevinde bir edat olarak sözlükte geçmektedir. J. Deny de edatın Altaycada şüphe dereddüt ve pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir (Deny, 1941: 813).

Men çi kelbezim (Ben artık gelmiyorum), *Sen çi?* (Sen mi?) (ALTS: 74).

Şoñko kuştıy bolgon bolzom-çı, kök talaydı keçire uçar edim, kök tayganı aja uçar edim. (Doğan kuşu gibi olsaydım, mavi denizden uçardım, yeşil taygadan uçardım.) (Li, 2004: 113).

Caş tujamda bolzom çı (Karaca eti çok değil mi.) (TDEMA-6: 572).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “çı” edatı asıl fiili / yüklemi takip etmekle birlikte özne, nesne, sıfat ve zarf türünden isimleri de takip ederek geniş bir kullanıma sahiptir (Barutçu, 2001: 76).

Hakas Türkçesinde “çi” şekli “de, dahi, ki,” görevlerinde bağlaç olarak kullanılmaktadır. Cümle sonunda “ya, hele, herhalde, mi” görevlerindedir.

Min pararbın sin çi pararzıñ ma? (Ben gideceğim sen de gidecek misin?)

Çoh, min tamkaa daa ügrenmeem çi? (Hayır, ben sigarayı da öğrenmedim ki.) (HakTS: 96).

Aldırıbışan adı, hañaazı çi? (Aldırdığı atı, arabası ne?) (HakTs: 37)

Ertemey ol pozu orıs kızı çi. (Ertemey’in kendisi Rus kişi ya.) (HakTS: 327)

Anı körüp, ipçiler dee tañnasçalar; ügredıglıg kızınun kibırı dee kızınine tööy nimes çi tışçeler. (Onu görüp, kadınlar da şaşıyorlar, öğrenimli kişinin alışkanlıkları da normal insanınkine benzemiyor ki diyorlar.) (HakTS: 478)

Min sinı çi, sinı uzudar üçün azırap, tonandırçam ma? (Ben seni ki, seni uyutmak için mi besleyip giydiriyorum.) (HakTS: 515)

Andağı tvorog oshas çir çi? (Oradaki süzme yoğurt gibi yer ne?) (HakTS: 43)

Anıñ üçün min sırrerge, kilzınner tıp, habarlaabın çi. (Bu yüzden ben size gelsinler diye haber gönderdim.) (HakTS: 134).

Uğzalçıh poroda uçurap parza çi? (Çökmüş toprak tabakası karşılaşır mı peki?) (HakTS: 538)

Hakas Türkçesinde “çı” soru anlamında da kullanılmaktadır.

Toğışha çi ol haydağdır? (O işte nasıl?) (TLG: 1127)

-*Sin tamkı tartçazıñ ma, ay-ool?-surça Aydoğdañ. Çoh, min tamkaa da ügrenmeem çi.* (-Sen sigara içiyor musun, ay-oğul? -soruyor Aydo'ya. -Yok, ben sigaraya hiç alışamadım.) (TDTEA-25: 265)

-*Toolandı at hulaanañ aar-peer ötip, tüs kilı, hıshırubıshan: -Minneñ çi!* (Toolandı atın kulağından oraya buraya gidip, inerek, bağırması: -Benimle işte!) (TDTEA-25: 187).

Zaboyda pıree saay pol parza çi? Uğzalcıh poroda uçurap parza çi?

(Galeride bir kaza olursa peki? Kaya tabakası çıkarsa peki?) (TDTEA-25: 315).

Altı azır Ah hayadañ

Altın Tas akañ sığar çi, sığar!

(Altı çatal ak kayadan. Altın Tas dededen çıkar mı çıkar!) (TDTEA-25: 79).

Torsıhtıñ adayı ol tusta, ib ibıre oylap, nañmur daa polcañ polza çi, nañmur daa polcañ polza çi tıp, hıñzıp çörçe (Torsih'in köpeği o sırada, evin etrafında koşup, yağmur da yağsa, yağmur da yağsa diye çenileyip koşuyor.) (TDTEA-25: 150).

Alay sin nımessıñ me -pıstıñ çonıbıstı hayrallapçathan?

-Anzı andağ çi.

(Yoksa sen değil misin bizim halkımızı koruyan?

-O öyle.) (TDTEA-25: 164).

Ağır Ööktıñ suu

Aracın astan daa ahçañ polza çi;

Arğa palazı Pavelım

Aarlirğa daa sağınça polar çi

İğır Ööktıñ su

İrettig astañ daa ahçañ polza çi,

İl palazı Pavelım

İrkelirge dee sağınça polar çı.

(Hızlı Öök'in suyu

Ayran rakısı akıyor herhalde;

Yad ellerin çocuğu Pavelim,

Beni almak için ağırlıyor herhalde.

Kıvrımlı Öök'in suyu

Şaraplı içecek gibi akıyor olmalı;

Yabancı çocuğu Pavelim

Okşamayı düşünüyor herhalde.) (TDTEA-25: 194).

Hakas Türkçesinde “çi” bağlacıyla “ze” şart ekinin birleşmesinden oluşan “çize” edatı da vardır. Bu edat “çize” şeklinde “de, dahi, ise, ki” görevlerinde kullanılmaktadır.

Sin çize kilerzñ me? (Sen de gelir misin?) (HakTS: 103).

Anaň soonda, pabamñıñ idi ilepçetkenñ körıp polar çize, sıgıbıshan, çuyuh-çayih polıp (Ondan sonra, babamın zayıfladığını görmüş olmalı ki, çıkıvermiş, sessileşip) (HakTS: 102).

Bu edat bazen zarf olarak “herhalde, galiba” görevlerinde de kullanılmaktadır.

Pu anda aň nime kördı polar çize tıpsağın turça. (Bu orada av hayvanı gibi bir şey görmüş olmalı her halde diye düşünüyor.) (HakTS: 104).

Şor Türkçesinde

Ulus çon çadıp tüştür-

Til pilişpes polğan-çı!

(Ulus-halk yayılıp yaşarmış. Dil bilişmezlermiş!)

Altın közünek âlında

At kodur polbas

Altın şârçın turğan-çı!

(Altın pencere önünde, At koparamaz, Altın kazık dururmuş.) (Ergun, 2006: 153).

Pis çabaladıñ âlına tutuşçañ ak kannıñ tölüneñ artık tegen âlıp çayal öskeni çoğok poğan-çı! (Biz zavallılar için tutuşan Ak Kağan’ın neslinden üstün denilen yiğidin yaratılıp büyüdüğü yok imiş.) (Ergun, 2006: 200).

Aba kulak aydıdı: “Körzeñ! Körer kayarı çok kiji pede tozunga uybal-parıp çatçıktan-çı! (Aba Kulak söyledi: “Şuna bak! Göz kulak olur kimsesi yok da, toz içinde yatmakta!) (Ergun, 2006: 177).

Salar Türkçesinde

Sen avaler, men kızını ayetüñni ôtasında türme zızı ke zılaşampor îratır çi? (Siz ana baba beni ve kızınızı avlunuzun ortasında turp fideleri gibi oturtursan öyle değil mi ya?) (Li, 2004: 697).

Çuvaş Türkçesinde

Emine Yılmaz, “-şi” şeklini soru edatları içinde vermiştir. (Yılmaz, 2002: 74).

Minle çıvaş ismen-şi? (Çuvaş nasıl içmesin?) (Yılmaz, 2002: 63).

Min-min kına tuman-şi vıl parhatarlı alısem! (Neler yapmamış ki o kutsal eller!) (Yılmaz, 2002: 76).

-Kaşarı-ha, Pirogov urami iştarah-şi? (Affedersiniz, Pirogov caddesi nerede acaba?)

-Unta şitme larsa kayma pulat-şi? Ye şuran-ah utmalla? (Oraya arabayla mı gitmeli, yoksa yürüyerek de gidilebilir mi?) (TLG: 1333)

Ah! Purnayıp-şi şav ülimre?

İnerhi, payanhi... irtni-kaynı.

(Ah yaşayacak mıyım o gelecekte?

Yarın ki, bugünkü...Geçmiş-gelecekte?) (TDTEA-26: 483)

“Tilinmelle! Minşin kışya tese çinni-şi ku kayıksene? (“İlginç! Neden bıldırcın diye çağırırlar ki bu kuşları?) (TDTEA-26: 501)

Kamah-şi epı hamın şut hıvelsir (Kimim ki ben parla güneşsiz.) (TDTEA-26: 482)

Ey, itaraymi samant! Minşin esi imir tırşşıpeh pımastın-şi? (Ey dayanılmaz zaman! Niçin sen bütün ömür boyu sürmezsin ki?) (TDTEA-26: 425)

-Nu, çunım Allimpi, min kalam-şi tata sana?... (Evet canım Alimpi, ne söyleyeyim ki daha sana?) (TDTEA-26: 411)

Hışne itarsa hıaram-şi?

Hışne larsa kayam-şi?

(Hangisine kıyıp bırakayım ki? Hangisine binip gideyim ki?) (TDTEA-26: 131)

İlemlı sassipe kullen şıpçık

Minşin hirte piççen-eh yurla’-şi?

Hurın şınçe pir piççen-eh şıpçık

Minpe cunne yıpatsa parınat’-şi?

(Güzel sesiyle hergün bülbül. Niye kırdı yalnız ötüyor ki? Kayın içinde bir yalnız bülbül. Neyle gönlünü teskin ediyor ki?) (TDTEA-26: 275)

Vıl bıyne vilerme şuhuş tutnı mar-şi? (O kendini öldürmeyi mi düşünüyor acaba?) (TDEMA-5: 125).

Çuvaş Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekiminde ve birleşik çekimlerde kullanılan “cı” eki de bazen bu anlamdadır.

Çuvaş Türkçesinde haber kiplerinde Geçmiş zaman (1. Tip Geçmiş Zaman) ve Fiillerin birleşik çekiminde Hikâye çekimi -çi, ççi ekleriyle yapılmaktadır.

Kurçi. (Gördü.) (TLG: 1316).

Vıl yirsetçi. (Ağlamıştı.)

Esi kayatınçı. (Oturuyordun.) (TLG: 1319).

Epi kayıpçı. (Gidecektim.)

Epi pilsenççi. (Bilseydin.)

Manı kiles kiletçi. (Bilmeliydim.) (TLG: 1320).

Minşin-ha atte hıy patne nikama ta kirtessın mar pulçi? (Niçin babam hiç kimsenin girmesini istemedi ki?) (TDEMA-5: 125).

Fuat Bozkurt, Çuvaş Türkçesinde “soru ‘mı’ sözcüğü ile değil de “i” ve “şi” edatlarıyla yapıldığını belirtir. Fakat örnekleri “çe” şekliyle verir: *epe sutudent çe?* (Ben öğrenci miyim?), *ese sutudent çe?* (Sen öğrenci misin?) (Bozkurt, 1999: 840).

Aslı kalım erninçe

Minle çıvaş ismen-şi?!

Tarın nührep işinçe,

Min çuhli sıra pitmen-şi?!

(Büyük kalım haftası, Çuvaş nasıl içmesin?!

Derin mahzen içinde, İçki nasıl bitmesin?!) (Yılmaz, 2006: 102).

-Şinşe hışan şiti-şi?

Yeple vılhıt irtteres?

Şimik kuni inşe-şi?

Yeple unççeneh tüses?-

(-Bayram ne gün gelecek? Zaman nasıl geçecek?)

Şimik günü uzak mı? (Nasıl beklenilecek?-) (Yılmaz, 2006: 107).

Yakut Türkçesinde

bariahtıbın (<bar-açak-çı-ben)

bariahtıbtı (<bar-açık-çı-biz) (Ercilasun, 2008: 47).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Önceleri emir cümlelerinde pekiştirme görevi yaparken daha sonraki dönemlerde geniş bir kullanıma sahip olmuş her türlü sözcükten sonra gelerek pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Eski Türkçede ek halindedir. Kazak, Kırgız, Kırım Tatar, Çuvaş Türkçesinde bu edatın “şı / şi” şekilleri de kullanılmaktadır. Nogay Türkçesinde “şı / şi / aş / eş / ş”; Başkurt Türkçesinde “sı / si” şekilleri kullanılmaktadır. Pekiştirme görevinin yanında “şüphe, tereddüt, rica, istek, soru, artık, ise, pişmanlık” görevlerinde kullanılmaktadır. Tarhi

Türk dilinde Göktürk Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde görülmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde Yeni Uygur, Özbek, Sibiryâ Tatar, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Kumuk, Karaçay-Malkar, Altay, Hakas, Yakut, Salar, Şor Türkçelerinde “çı / çu” şekilleri görülmektedir. Hakas Türkçesinde edatın türemiş şekli “çize” de kullanılmaktadır. Edatın lehçelerde ayrı veya bitişik yazılması anlamda herhangi bir değişiklik yapmaz. Edat Moğolcada da kullanılmaktadır.

1.21. ÇIN

Türkçede sıkça kullanılan bir kuvvetlendirme edatıdır. Her türlü sözcükten önce gelerek anlamı kuvvetlendirmektedir. Bazen isim olarak da kullanılmaktadır. Zaten başta kullanılan kuvvetlendirme edatları temelde isim, zarf veya ünlem kökenli sözcüklerdir. Ama isim olarak kullanıldığında “çın” daha çok sondadır. Necmettin Hacıeminoğlu, kuvvetlendirme edatları içinde bu edata yer vermiş ve edatın “aynen, tıpkı” görevlerinde Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde kullanıldığını ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 220). Osman Fikri Sertkaya, “ÇIN (doğru, gerçek)” isimli makalesinde sözcüğün en eski Türkçe metinlerden bugüne kadar Türkçede kullanılmış ve kullanılmakta olan bir sözcük olduğunu belirtir. Sertkaya, özellikle Giles’in etimolojik sözlüğüne dayanarak sözcüğü Çince “chên” sözcüğünden Türkçeye geçmiş sayar. Araştırmacı, sözcüğü “çın” şeklinde daima kalın okumak gerektiğini Farsça “çîn” (kıvrım, büküm) ile karıştırmamak gerektiğine dikkat çeker (Sertkaya, 1988: 175). Altayca Türkçe Sözlük’te edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Çın : Çince. (çzen-zu) <Sanskritçe. 1. Doğru, gerçek, hakikat, sahici, asıl, hâlis muhlis; *çın ayt-*: Doğru söyle-; ciddi konuş-. 2. Doğruluk, dürüstlük; haklılık. 3. Âdil, haklı, doğru; gerçekten; âdilane, hakçasına, haklı olarak; *Çininça*. Doğru, gerçek, olduğu gibi. 4. Bu, işbu. 5. Şimdiki, bugünkü, bugünün.” (ALTS: 71). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te çın-çın sıfat ve zarf olarak madde başında verilmiş ve eski Türkçede “çîn” şeklinin doğru, gerçek, öz, katıksız görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır: *Çın akşam* (Tam akşam vakti), *Çın ayaz* (Açık mehtaplı çok soğuk hava), *Çın güneş* (Bulutsuz hava), *Çın sabah-Çın seher* (Sabah erkenden, tanyeri ağarmakta olduğu zaman) (MBTS: 574).

Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri isimli eserinde “Burkan muhitinde yazılan eserler” bölümünde” “çinsu veya çinju” nun Çince “chen-ju” dan geldiğini ve “hakiki gibi” anlamında olduğunu belirtir. Arat, şu örnekleri verir:

Çın sala söğüt-ke yükünürmen. (Hakiki sâla ağacı önünde hürmetle eğilirim.) (Arat, 1991: 100).

Utguraç çın arış arığ üç nom tilgen-in. (Tamamıyla gerçek, temiz, pâk üç töre çarkını.) (Arat, 1991: 74).

Çinsu nom töz-inte uz ornaşığ-lığ. (Olduğu gibi töre kökünde iyice yerleşmiş) (Arat, 1991: 100).

Çın kirtü töz tüp (Hakiki, doğru esas ve temel).

Çın kirtü yig baştınkı (törü) (Hakiki, doğru, en üstün ve en önceki ‘tasavvur’).

Çinsu tigme ertükteg çın kirtü töz (Çinsu denilen olduğu gibi hakiki esas) (Arat, 1991: 383).

Karahanlı Türkçesinde

Orta Türkçe döneminin en önemli eseri Kutadgu Bilig’te “çın” şekli “gerçek, doğru, sahih” görevinde seksen üç yerde geçmektedir (Arat, 1979: 130). Çın, DLT’de madde başı olarak verilmiş, “doğruluk, doğruculuk” olarak manalandırılmıştır. DLT’de edat: *Çın söz* (Doğru sözler), *Çın kişi* (Sözüne güvenilir ve dürüst adam), *Çın sözlêr* (O doğruyu söyleyecek biçimde konuşur), *Çın aydın* (Doğruyu söyledin) (Erdi, 2005: 232).

Kutadgu Bilig’de:

Bu tört iş manga tört tadu teg turur

Tüzülse tadı çın tiriglik bolur.

(Bu dört sahâbe benim için dört unsur gibidir; unsurlar denkleşirse, gerçek hayat vücûda gelir.) (Arat, 1979: 22).

Kılınçı köni erdi kılkı ongay

Tili çın bütüin hem közi köngli bay.

(Tabiat dürüst, tavrı mûnis idi; sözü doğru, gözü ve gönlü zengin idi.) (Arat, 1979: 55)

Kişi iki ajunnu tutsa kutun

Kutadmış bolur bu sözüm çın bütüin.

(İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mesû olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.) (Arat, 1979: 50).

Negü tir eşitgil yetilmiş yaşı

Tiriglikte kızraķ bütüin çın kişi

(Yaşını-başını almış, hayatta nâdir bulunan, doğru ve dürüst insanlardan biri ne der, dinle.) (Arat, 1979: 133).

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesinde “çın” “gerçek, gerçekten” görevinde kullanılmıştır. Muinü’l-Mürîd’de pekiştirme edatı olan “çın” edatından sonra “ok” edatı gelmiş ve “çınok” şekli “gerçek, gerçekten” görevinde kullanılmıştır.

Sa’âdet şehâdet nûrın tutğuçı

Haķıķkatde haķķa çınok bütküçi.

(Saadet şehadet nurunun içindedir

Gerçekten hakka tam inanmak) (Toparlı, 1998: 65).

Köngül birle tasdik kerek ü ikrâr-ı til

Çinoğ irse sınağ ‘amel körklü kıl

(Gönül ile tastik ve dil ile ikrar

Gerçekten denenmiş amel güzel kıl) (Toparlı, 1998: 65)

Rabgûzi’nin Kısâsu’l-Enbiyâ’ında bir örnekte şöyle geçmektedir:

Çın on iki erdi Ya’kûb savçının balaları

Körse anıng bir tek irdi boyları bâlâları

(Yakup peygamberinin çocukları gerçekten on iki idi.

Çocuklarının hepsinin boyları bir idi.) (Toparlı, 1998: 53).

Necmettin Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi ve Grameri isimli eserinde “çın” edatının “aynen, tıpkı” görevinde kullanıldığını belirtir:

Bolur öz özge dürçe, kıymeti çın.

Uşol süglünni aldı karpas uş çın.

Köngül mahremliki çın tahta-i hak (Hacıeminoğlu, 1997: 122).

Kıpçak Türkçesinde

Kutb’un Hüsrev ü Şirin adlı eserde “aynen, tıpkı” görevinde kullanılmıştır.

Biter köp iş buluşmaqlık bile çın

Kerek yâr anda song bir itse işin (Hacıeminoğlu, 2000: 217).

Hevâdan indi angsızda bu laçın

Uşol süglünni aldı karpap uş çın (Hacıeminoğlu, 2000: 270).

Zamâne naqşını çın bilmiş irdi

Ğamuğ iqlîm teferrüz kılmış irdi (Hacıeminoğlu, 2000: 204)

Felek şâh yangsugin bilmiş üçün çın

Açırdı andın ötrü anı şâhdın (Hacıeminoğlu, 2000: 347)

Köngül mahremliki çın tahta-i hâk

Bilür nice rağam ursang bolur pâk (Hacıeminoğlu, 2000: 272)

Ajunnung hoşluğu bu neng irür çın

Ğamuğça hem bu hoşluk birmez ilgin (Hacıeminoğlu, 2000: 275).

Çağatay Türkçesinde

Çın dur bu söz ki: Yoķ haberi toķnung açdın (Eckmann, 2003a: 212).

Bâbüri Dîvânında “çın” doğru, gerçek, göreviyle geçmektedir.

Ger çın disengiz közi anıng âhû-yı Çîndür

Haṭṭını ḥaṭâ kılmasangız müşg-i Ḥîṭâdur (Yücel, 1995: 169)

Hîç bilmem ki çın mu-dur bu sözüng

Yaḥşılığķa yaķın mu-dur bu sözüng (Yücel, 1995: 198)

Ger sözüng çındur yana bilmek kirek

Yârdın bir ḥat alıp kilmek kirek (Yüce, 1995: 201)

Azeri Türkçesinde

Azeri Türkçesinde “çin” şekli “doğru, düzgün” görevinde kullanılmaktadır. *Çin cıḥmağ* (Doğru olmak, düzgün olmak) (AzTS: 207).

Bu tale tesbehi- ceviz, falıdır

Cüt gelse isteyim çin olmalıdır (TDTEA-5: 309).

Türkmen Türkçesinde

Türkmence-Türkçe Sözlük’te çın “hakikat, gerçek, doğru” görevlerinde madde başı olarak verilmiştir. *Çınmı?* (Doğru mu?), *Kemineniñ çın adı belli deldir.* (Kemin’e’nin gerçek adı belli değildir.) (TürkTS: 120).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde bu edat: 1. Çin: Gerçek, doğru, hakiki, anlamındadır.

Sözniñ çini. (Sözün gerçeği.), *Çin dost.* (Hakiki dost.), *Çin dil bilen.* (Gönülden, candan.), *Çin muhabbet.* (Hakiki sevgi.) (YUyTS: 81).

2. Çiñ: Sağlam, berk, sıkı, sabit.

U ḳolumni çîñ sıķtı. (O elimi iyice sıkı.), *Çîñ irade.* (Sabit irade.), *U öz sözide çîñ turdı.* (O sözünden çaymadı.), *Çîñ bağliniş.* (Sıkı birleşmek.), *Yadiñda çîñ saķla.* (Aklında iyi tut.), *Özge yariñ bolmisa, çîñ yariñ bolay, yarım* (Başka yarın olmazsa, sabit yarı olayım, sevgilim.) (YUyTS: 82).

Deptu ve naz bilen uniñ ḳolini çîñ tutuvaptu (Demiş ve yine onun elini sımsıkı tutarak bırakmamış) (TDEMA-6: 124).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “çın” şekli “gerçek” görevinde kullanılmaktadır (Bozkurt, 1999: 474).

Merhemetli, çın sevgili bir kömek.

Meneşudur unıñ üçün bår tilek.

(Merhametli gerçek sevgili bir yardımcı

Bana şudur onun için var dilek.)

Tiriklikçün açtık, toğrı, çın yollar,

İzler, tåper, özi üçün saqlames

(Yaşam için açık doğru, gerçek yollar

Arar, bulur, kendisi için saklamaz.) (Öz, 1996: 325).

Çından aytmak (doğru söylemek.) (Yaman, 2007: 1909). Bu örnekte ayrılma hal eki çın sözcüğüyle kalıplaşarak kelime grubu oluşturmaktadır.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “çın” şekli “gerçek” görevinde kullanılmaktadır. Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “şın” sözcüğü madde başında verilmiş ve bu edatın “doğru, gerçek, hakikat” görevlerinde olduğu belirtilmiştir. Biz bu edatın ç>ş değişmesiyle şekil değiştiren “çın” edatı olduğunu düşünüyoruz (KazTS: 319).

Çın baqtı tapkanday bop osı cerde-aq.

Köremın kök cüzinde Casağanım...

(Burada gerçek bahtı bulmuş gibi olup, gökyüzünde Yaradanım’ı görürüm.) (Tamir, 1993: 38).

İç örtenip, cüregim çın elcirep,

Del sendey başqa candı süüyv aram.

(İçten yanıp gönülden isteyerek başka birisini aynen senin gibi sevmem haramdır.) (Tamir, 1993: 102).

Çın adam sol- ilğty çattık cırı men

Cürek kıalay kıvsa solay aydalmak.

(Gerçek insan şu: Gönül, sevinç şarkısı ile nasıl kovalarsa, her zaman öyle gidecektir.) (Tamir, 1993: 174).

Körmeymin keşe jürgen kır-saydı da,

Kündiz kün-kün, tünde kümis aydı da!

Ardaqtap, şın jibektey arayğa orap,

Ösirgen altın anam Altaydı da.

(Dün yürüdüğüm kırları ve ovaları...

Gündüzleri güneşi, geceleri gümüş ayı...

Üzerime titreyip, beni hakiki ipeğe benzer

Kundağa sarıp büyüten altın anam Altay'ı... Hiçbirini görmüyorum.) (TLG: 479).

Jılasan şın zarğıp bir kудayğa

Oylama kaladı dep janın jayğa.

(Ağlasan içten feryad ederek Hüda'ya düşünme kalır canın rahata diye.) (Alptekin, 2003: 136).

Şın süyseñ süy! -dedi. (Seveceksen dürüstçe sev!)

-Meni şın süyseñ alıp kaş! -dedi

(-Meni gerçekten seviyorsan al, kaç, dedi) (TDTEA-28 / II: 60).

Şın el ırısı gıoy!! -dep oyladı ol.

(Gerçekçe o halkın nasibidir diye düşündü o) (TDTEA-28 / II: 154).

Şın batır bolıp aptı bala-şaldar.

(Gerçek bahadır olmuş çocuklar, yaşlılar) (TDTEA-28 / II: 203).

Bolğanmen kanşa katal koñteji şıñ

(Ne kadar merhametsiz Konteci zirvesi) (TDTEA-28 / II: 16).

-Eger şın balañızday köretin bolsañız...

(-Eger öz evladınız gibi kalacak olursanız...) (TDTEA-28 / II: 137).

-Onımen şın söz yendi bastaladı (Onunla gerçek konuşma şimdi başlıyor) (Eker, 1989: 132)

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesi Sözlüğü'nde Çın: Hakikat, doğruluk, hakiki, sahice, görevlerinde olduğu belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir:

Aytkanına çın бүткөнүм çok. (Söylediklerine pek inanmadım.)

Çın ayt-. (Doğru söylemek, ciddi konuşmak.) (KırgTS: 269)

Çın ele bakıt degen uşul emespi? (Gerçekten de mutluluk denen bu değil mi?) (Zal, 1999: 77).

Kalpıçının çın sözü da tögöngö çıgat. (Yalancının doğru sözü bile yalana çıkar.) (Şavk, 2002: 132)

Eski sözdün biri calgan, biri çın. (İki sözün biri yalan, biri gerçek.) (Şavk, 2002: 118)

Suunu çım toktotot,

Sözdü çın toktotot.

(Suyu çürük ot durdurur, sözü doğruluk durdurur.) (Şavk, 2002: 178)

Çın ele karışkırdı körgön tülkü sayga kire kaçat. (Gerçekten kurdu gören tilki nehir yatağına doğru kaçıp gitmiş.) (Karadavut, 2006: 118).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “çın” şekli “gerçek” görevinde kullanılmıştır. Tatarca-Türkçe Sözlükte çın: 1. Gerçek, hakikat, hakiki. 2. Ciddilik. görevlerindedir (TatTS: 402).

İlsez sargayular çın iken...(Memleketsizlikten sararmak gerçekmiş...) (Şahin, 1999: 211).

Ber rehet, ber kıym...Añarda bar uyım

Şul miken elle çın yaratı?

(Hem rahat, hem zor...Onda aklım fikrim, Bu mudur acaba gerçek sevgi?) (Şahin, 1999: 287).

Çın küñilden yılasañ sukır küzden yeş çıga. (Gerçek samimî bir ağlayış körün gözlerini bile yaşartır (Taymas, 1988: 40).

Çın çekistlar mı elle kalmagan? (Gerçek Çekacılar “polis” mı yoksa kalmamış?) (Öner, 1998: 74).

İndi mü'minner katı kızgandılar,

Çın küñilden baş üçin sızlandılar.

(Müminler, pek çok acırlar, Baş için ta gönülden sızlanırlar.) (Özkan, 1994: 472)

Tırıştı bu bala, çın lezzet aldı indı teħsıylden,

Yügarı buldı urnı “aferin” nen hem de “teħsin” nen.

(Çalıştı bu çocuk, zevk aldı tahsilden, Yükseldi makamı âferinlerle, tebriklerle.) (Özkan, 1994: 678).

Adaştım, dip, yıglıy kürme:

Gıylım çın iz tabar eli.

(Yanılırim diye korkma; İlim, gerçeği arar bulur.) (Özkan, 1994: 293).

Küçli kulu birle yalğan çınnı bir sukkan, diye de:

Çın batıp kitken, diy, çıkmaska cihanga meñgige!

(Güçlü eliyle yalan, gerçeğe öyle vurmuş ki, Gerçek batıp gitmiş, çıkamamış yeryüzüne ebediyen!) (Özkan, 1994: 362).

Çın behitlidir kuliñ tutkan kuliñ

Gayn-i kudsiyet ve gıyffettir kuliñ.

(Gerçek saadettir, elini tutmak, kulun için; kutsiyet ve iffet çeşmesidir, senin elin.) (Özkan, 1994: 388).

Yeşliginde küp tırıssañ, işke birseñ çın küñil,

Karşılarıñ kartlıgıñı bik tınıç hem bik ciñil.

(Gençliğinde çok çalışırsan, işine sarılırsan dört elle, geçirirsin yaşlılık günlerini çok rahat, çok huzurlu.) (Özkan, 1994: 762).

Bu sene açlık yılanı çın halık begrin aşy!

Kit, kitap! Sabır it, dip eytme, ul halık küçin aşy!

(Bu sene açlık yılanı, halkın bağrını yiyor! Git, kitap, sabret deme; açlık, halkın gücünü yiyor!) (Özkan, 1994: 780).

Kurıkmıy yañğırdan, eger bulsa tabıgıy, çın çeçek,

Çünki ul yahşı bile: Yañgır anı yahşırtacak.

(Korkmaz yağmurdan, gerçek, canlı çiçek

İyi bilir ki, yağmur onu güzelleştirecek.) (Özkan, 1994: 846).

Yuk yanımda çın kişi, bulganda da, min çit kürem;

Bilmedim kapşap, fekat her yüzde kegaz bit kürem.

(Yok yanımda gerçek dost, olsa da onu yabancı görürüm. Bilmem araştırmayı, ancak yüzlerde maske görürüm.) (Özkan, 1994: 886)

Kurıkmıy yañğırdan, eger bulsa tabıgıy, çın çeçek, çönki ul yahşı bèle: yañgır anı yahşırtacak. (Korkmıyor yağmurdan, eğer olsa tabi, hakiki çiçek, çünkü o iyi biliyor: Yağmur onu güzelleştirecek.) (BKT: 241)

Yuk min kildém siña davıl aşı, çın tormışnu davlap. (Hayır, ben geldim sana rüzgar üzerinden, hakiki hayatı estirerek.) (BKT: 252)

Huşlıylar çın küñil bilen. (Hoşlanıyorlar canı gönülden.) (TDTEA-19 / III: 50).

Çın matur sinde gine. (Gerçek güzel sende yine.) (TDTEA-19 / III: 53).

Çın-çın tatulıknı, mehebbetni. (Gerçek dostluğu, muhabbeti.) (TDTEA-19 / III: 59).

Çın sövatle alga bardıñ, bakmıy uñga-sulga sin. (Azimle ileri gittin, bakmadan sağa sola, sen.) (TDTEA-19 / III: 80).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “Çın” Sözlü edebiyatta bir edebi türdür. Bu edebi tür düşünlerde ve toplantılarda söylenir. Aşağıdaki örnekler bu türle ilgilidir. Kırım Tatarcasında hakiki gerçek sözleri söylemek anlamındadır. Bu kullanımda pekiştirme yoktur. “Çın Ayt-” bu edebi türü söylemek anlamındadır (TDTEA-13: 55).

Çiñ bilmegen cıyından erte kaçar (Çın bilmeyen, toplantıdan erken kaçır.) (TDTEA-13: 181).

Çiñ bilmeñ, kel munda, üyretiyim,

Çiñ uzun yip yasap çiyretiyim.

(Çın bilmiyorsan buraya gel öğretiyim,

Çından uzun bir ip yapıp eğirtiyim.) (TDTEA-13: 182).

Çın ele (Gerçekten de) (Ercilasun, 2008: 48).

Kumuk Türkçesinde

Söz söyleseñ, az söyle,

Budur çin maqatalganı

(Söz söylesen, az söyle, budur en övüleni) (TDTEA-20: 244).

Maqtangannı atı ozmaz

Çin artıda kalır özü

(Övünenin atı geçmez. En sonda kalır kendisi) (TDTEA-20: 233).

Seni başıñ

Otga salar çin başlap

(Senin başını. Ateşe atar en başta) (TDTEA-20: 350).

Karakalpak Türkçesinde

Şıntı edem. (Doğru adam.) (TLG: 664).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “Çın / çıp la çın” şekilleri “doğru, çok doğru” görevlerinde kullanılmaktadır.

-Onızı çin emes pe? -Çıp la çın. (O doğru mudur? -Dosdoğru.) (TLG: 1072).

Çıp la çın aydadım, Mıkayıl Şarbak...(Gerçeği söylüyorum. Mihail Şarbak...) (TDTEA-24: 323).

Onoyıp on beş kamnuñ çın küçtüzi eki kam bolgon. (Böylece on beş kamın gerçek güçlü olan ikisi belli olmuş.) (TDEMA-1: 561).

Ermek bolgon çın ba? -dep. (Lâf dolaşıyor doğru mu? -diye) (Dilek, 2002: 90).

Sler meniñ çın enem! (Siz benim gerçek annemsiniz!) (Dilek, 2002: 226).

Bejen aygır maldı ajıra,

Bejen köjögöni but tiybey,

Sekirip kelgen kiji

Meniñ kızımdı çın alzın.

(Elli aygır malı aşarak. Elli perdeye ayak değdirmeden. Sıçrayıp gelen kişi. Benim kızımı gerçekten alsın.) (Dilek, 2002: 272).

Aytkanı çın bolgojin, (Söyledikleri doğru çıkarsa.) (Dilek, 2002: 308).

Şor Türkçesinde

Şor Türkçesinde “şın”, “gerçek” görevinde kullanılmaktadır (Bozkurt, 1999: 745).

Kayde po şenge töñçe añnap kuştap şıkpaçañ polğanziñ! tedi. -Anı ukkan ak kan ayttı: “*Şınap-ta şın! Añnap kuştap şıkpannañ ala tñ ür pol-pardım.* (Nasıl bu zamana kadar avlanmaya-kuşlanmaya çıkmaz oldun? Dedi: Bunun duyan Ak Kağan söyledi: Gerçekten doğru! Avlanıp-kuşlamaya çıkmayalım oldukça çok oldu.) (Ergun, 2006: 154).

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “şın” “gerçek, doğru” görevlerinde madde başı verilmiştir (TUTS: 99).

-Aa, ol şın çüve. (-Aa, orası doğrudur.) (TDEMA-5: 251).

Şın-dır, şın-dır, darga, çiiir ettin çağlu herek, kılır iştin degi herek. (Doğrudur, doğru, müdür, yiyecek etin yağlısı, yapacak işin çabuğu gerek.) (TLG: 1206).

-Şınap-la inçaalıñaram. (-Gerçekten öyle yapalım.) (TLG: 1196).

-Ol -daa şın çüve, oglum Dorju.

(O doğrudur, oğlum Dorju.) (TDEMA-6: 660).

Adam şın-dır deer men-dep olurup-tur.

(Atam olduğun gerçektir derim -demiş.) (TıvKD-1: 329).

Men ta şın oruunduva

Ta mege oruunduva ol dayzınnı.

(Ben kâh doğru yolda, Kâh yanlış yolda o düşmanı.)

-*Şin çorup olurrar-dır seni akıy-dep*

(Doğru gitmektesin, ağabey -diye.) (TıvKD-1: 338).

Ay, hün-haan, uluğ-Ege-Haan olurgaş:

-*Şin-dır, çöp-tür.*

(Ay-Hün-Haan, Ulg Ege-Haan da: Doğrudur, uygundur.) (TıvKD-1: 380).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “çın” şekli “çok, gerçek, doğru, en” görevlerinde kullanılmaktadır. “Çı” şekli ise çeşitli sözcüklerden önce gelerek “en, çok” anlamlarıyla manayı daha da kuvvetlendirmektedir. Çuvaşçada sözcüklerden önce gelerek anlamı kuvvetlendiren üstünlük derecesini arttıran çok sayıda edat kullanılmaktadır. Bunlar: “tem, tıp, ıtla(<ıtıla<artık-la), vir, sim, tittim, mala (<imal-a<ö-ñ-gül-e), pit(i) (<bert “sağlam”), maysır (oñaysız “ölçüsüz”), imsir, time.” (Yılmaz, 2002: 49) Yılmaz, Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi, isimli eserinde “çın” şeklini “doğru, dürüst” görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir (Yılmaz, 1997: 168). Bazı örneklerde “çın” edatı Eski Türkçedeki “ok>ah” edatıyla kuvvetlendirilerek kullanılmıştır.

Çi yivşri vşsş pitsen pulçi. (En ağırı savaş bitince ortaya çıktı.) (Yılmaz, 2002: 49).

Çın ĩslř (Çok akıllı) (Yılmaz, 2002: 50).

Çın kalarşn es karçşk. (Doğru söyledin sen ihtiyar.)

Çın-ah ep sav pulatşp. (Gerçekten de ben oyum.)

Çñnipele kalasan, sanşn pusu sıv yuli. (Doğru söylersen eğer, başın sağ kalacak.) (Yılmaz, 2002: 62).

-Çi vşyli -çşn şmah! Çşn şmah şilten te, vutran ta, şıvran ta, timiren te vşylşrah.
(-En güçlü, doğru sözdür! Doğru söz, rüzgârdan da ateşten de sudan da demirden de daha güçlüdür.) (TLG: 1332)

Merçen suylassisem suya pultş,

Epir ır kurassisem çşn pultş!

(Mercan seçmeleri yalan olsun,

Bizim iyilik göreceğimiz gerçek olsun!) (TDTEA: 158).

Vşl çşn şapla pulmalla. (Bu gerçekten böyle olmalı.) (TDTEA: 286).

Çşn malinçe hirpe kaççş laraşşı. (En öndeğinde kızla damat oturuyorlar.)
(TDTEA: 327)

Višet çĭn-çĭn hĭlat. (Uçuyor gerçek çaylak.) (TDTEA: 438).

Çĭn sĭmahĭn suyi śuk,

Mihterin min śitmest?

(Doğru sözün yalanı yok, Mihter’de ne eksik?) (Yılmaz, 2006: 106).

Minle vara ku payan?

Çire çĭnah pilçi-şim?

Suysa paras teniççi-

Ak tamaşa! tiris-şim?

(Ne kadar sonra bu gün? Kalp gerçeği bildi mi? Yalan diye dediğim- Ah ne yazık doğru mu?) (Yılmaz, 2006: 122).

Yakut Türkçesinde

Ol emeeħsin çĭñ çahçĭlaah aatın kim dağanı biligin öydöoböt. (Bu ihtiyar kadının asıl adını şimdi kimse hatırlayamaz.) (TDEMA-1: 667).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Her türlü sözcük ve cümleden önce gelerek anlamı güçlendirmektedir. Araştırmacılar bu edatın kökenini Çince “chen” sözcüğüne dayandırmaktadırlar. Tarihî Türk lehçelerinde Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Azeri, Türkmen, Yeni Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Kumuk, Karakalpak, Altay, Şor, Tuva, Çuvaş ve Yakut Türkçesinde “çın, şın, çĭn, çĭñ, çı” şekillerinde “aynen, tıpkı, hakiki, tam, halis, çok, sağlam, sahi, sabit, iyice, en, gerçek, gerçekten, doğru, berk, sıkı” görevlerinde kullanılmaktadır.

1.22. DA / DE

Eski Anadolu Türkçesinden itibaren ortaya çıkmış bir edattır. Daha çok bağlama, sıralama ve kuvvetlendirme görevlerinde kullanılmaktadır. Daima sonda kullanılır. Bu edat özellikle Türkiye Türkçesinde değişik ve nüanslı olarak çok sık kullanılmaktadır. N. Hacıeminoğlu, bu edatı kuvvetlendirme edatları içinde sınıflandırmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 220).

Tâhir Ken'ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde: “da ‘dahi’ muhaffefi olup edât-ı atıf ve teşrîktir.” -der ve şu örnekleri verir:

Fevka'l-âde yaratılmış adamlar, düşman da olsalar sevilirler (Karahan, 2004: 117).

Bu çocuk adam olacak da biz göreceğiz.

Gelsin de îcâbına bakınız.

Vur da gör. Dersine çalışma da gez.

Bahâr gelse de bâğa nakletsek (Karahan, 2004: 118).

Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv isimli eserinde “Cem ve tevhit fikrine kuvvet vermek ve ma'nâyı te'yit ve te'kit etmek üzere “de” kullanılır. Rabtedilen her kelime veyâ cümleden sonra bunun tekrârı elzemdır.” şeklinde bu edatı açıklar ve şu örnekleri verir:

Ahmet de Mehmet de geldi.

Bu evin odaları da sofraları da geniştir (Cahit, 2000: 280).

Bu edat Türkmen Dilinin Grammatikası'nda “Ownuk Bölekler” başlığı altında verilmiş ve “-da /-de ownuk bölegi kebir kömekçi sözler bilen ulanılarda, goşulyan sözünüň manısını güýçlendirir” ifadesiyle pekiştirme görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (Söyegow, 1999: 533).

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde “de” bağlaç olarak verilmiş ve görevleri arasında “Karşıt anlamlı cümleleri pekiştirerek bağlayan bir söz: *Bütün yıl gezmiş de şimdi iş bulmaya kalkışmış*; Bazı edat, bağlaç ve zarflardan sonra gelerek anlamı güçlendiren bir söz: *Savunması hiç de yeterli değil. O kadar da soğuk yok. Şimdi yalnız yorgun değil, biraz da dalgın görünüyordu. Gidip de gelmemek, gelip de görmemeğe var*; Tekrarlanan iki isim, iki sıfat arasında kullanıldığında anlamı güçlendiren bir söz: *Kadın da kadınmış ha!* Tekrarlanan fiiller arasında süreklilik bildiren bir söz: *Bir kere ağzını açtı mı söyler de söyler. Gitmiş de gitmiş, gitmiş de gitmiş, sonunda yorulmuş*; Tekrarlanan kelimelerin arasına girerek kuvvetli istek,

direnme bildiren bir söz: *Çocuk, satıcıyı görünce şeker de şeker, diye tutturdu*” (TS: 457) gibi pekiştirmeyeyle ilgili görevler sayılmıştır.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “da / de” madde başında takı olarak yer almakta; “Her çeşit ve gramer şeklindeki kelimedden sonra gelen ve ilgi kurduğu kelimeyi anlam bakımından güçlendiren, dikkati üzerine çekerek belirten veya onu önceki veya sonraki unsurlara bağlayan, “dahi, bile, esâsen, fakat, artık, aynen, üstelik, ise, o kadar, pek, hatta” vb. manalara gelen, kelimedden ayrı yazılan takı” şeklinde tanımlanmaktadır (MBTS: 608).

Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya) isimli eserde çeşitli görevlerde kullanılan “da / de” edatının aynı zamanda tekid için de kullanıldığı belirtilmiştir. *Dayan men de bir kelme deyim de. Bunu çoğdan de, biz de bilek de* (Rüstemov, 1960: 300).

Da / de edatının yapısıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Konunun bütünlüğü açısından öncelikle bu edatla ilgili yazılmış makaleleri ve kitaplardaki tüm farklı fikirleri bir arada değerlendirmeyi uygun gördük. Farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda değişik şekillerle kullanılmış ve kullanılmaya devam eden “da” edatının kökeni hakkında kesin bir şey söylemek oldukça zor görülmektedir. Bu konuda araştırmalar hala devam etmektedir.

Jean Deny, “da”yı “dahi” edatının kısaltmış şekli olduğunu söyler. Ancak bunun nasıl kısaltıldığının izahını yapmaz (Deny, 1941: 258).

Araştırmacıların çoğu “da” edatının “dahi” edatının kısaltmış şekli olduğu görüşünde birleşmektedirler. Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde bu görüşle birlikte tam aksi bir görüşe de yer verilmiştir. Bu eserde: “Kabir alımlar *dakı / dagı* sözünüñ aslında *-da* -dan emele gelindiğini aydyar.” (Söyegow, 1999: 533). Eğer bu görüş doğru ise, “da” edatının kalıntılarını Türkçenin çok eski dönemlerinde aramak gerekir. “Da” edatı “dahi” edatından önce Türkçede var mıydı? A. Zeki Velidî Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş isimli eserinde V. CHRISTIAN ile B. LANDSBERGER gibi bilim adamlarının araştırmalarına dayanarak şunları belirtiyor: “Sümercede “da” edatı, birinci şahıs için M, ikinci şahıs için de S ekleri, morfolojide komlektiv, sentaksinte “cümle zincirleme” usulü, bu dildeki bâriz Altay, bilhassa Türk dillerine düşen bir hisse olduğu da aynı prof. V. Christian ve B. Landsberger tarafından kabul edilen keyfiyettir.” (Togan, 1981: 12). Togan’ın bu görüşlerini Kamil Tiken, “Türkçenin Sümerce üzerindeki etkisinin bir göstergesi” olarak yorumlamış. Tiken, “da” edatının Harezmi Türkçesinde (‘Alem bolsañ da yigrek bil ilige.); Kıpçak

Türkçesinde “Ol sözni ayıttı da cânın teñri eline berdi.” örneklerinde bulunduğunu hatırlatarak bu edatın bu dönemlerde kullanıldığını ifade eder (Tiken, 2004: 63). Türkçede kullanılan “da” edatına benzer Sümercede bu görevde ve anlamda kullanılan bu “M ve S” edatı gerçekten Türkçenin Sümerce üzerindeki bir etkisi olabilir mi? Şimdilik bu görüşe ihtiyatla yaklaştığımızı belirtmek isteriz. Çünkü “da” edatı 13. yüzyıldan önce Türkçede kullanılmıyordu. Fakat “da” edatının yerine eski Türkçede kullanılan bir “ma” pekiştirme edatının olduğunu burada bir kez daha hatırlatmakta da yarar görüyoruz. Sümerce ve Türkçenin tarihi ilgisiyle uğraşan araştırmacılarımızdan Osman Nedim Tuna, Sümer ve Türk Dillerinin Târîhi İlgisi ile Türk Dili’nin Yaşı Meselesi, isimli eserinde “da” edatına hiç değinmemiştir (Tuna, 1997: 1-57). Aslında başka dillerde de “da” edatına benzer sözcük veya edatların kullanıldığını biliyoruz. Diller arasında benzerlik olması doğaldır. Sümercede bu görevde kullanılan “m” ekini eski Türkçedeki “da /de” görevinde kullanılan “ma” edatıyla mukayese edilirse daha ilginç benzerliklerin ortaya çıkabileceğini düşünüyoruz.

Mehmet Özmen, “da / de Bağlama ve Kuvvetlendirme Edatının Türeyişi” adlı makalesinde, Jean Deny’nin yukarıdaki düşüncesini eleştirir ve bu konuda şunları yazar: “da / de’yi dahi’nin kısaltmış biçimi olarak görmek oldukça zor görünüyor. Zira, da / de’nin dahi’den gelmesi için ya bir kaynaşma ya da bir hece yutumu olması gerekir. Bu iki ses olayının da bu kelimede olması çok zayıf bir ihtimaldir. Burada kelimenin yapısı gereği bir hece yutumu düşünemeyiz. Kaynaşmaya gelince, h’nin -ğ->-h- değişmesiyle ortaya yeni çıktığı, kendini koruduğu, yumuşamanın henüz olmadığı bir dönemde olması, mümkün görünmüyor. Ayrıca, ikinci hecedeki “ı” kendini korumak için “i” olmuş ve böylece ikinci hece berkimiştir. Diğer yandan da / de dahi’den gelseydi, dağı örneğinde olduğu gibi zaman içinde da / de’nin lehine, dahi’nin aleyhine olacak bir gelişmeyle dahi’nin ortadan kalkması beklenirdi.” (Özmen, 1987: 73).

Özmen, bu görüşü reddettikten sonra da’nın türemesini şöyle izah eder: tağ>tağı>dağı>dağı >daı~daa>dā >da / de

Özmen, Türkmence, Kırgızca, Soyotça, Karagasça ve Yakutça’da uzun ünlülü dâ / dê edatın bulunmasının bu kaynaşmanın izlerinin bu sahalarda hala sürdüğünün bir kanıtı olduğunu iddia eder. (Özmen, 1987: 76). Diğer araştırmacılar da uzun ünlülü dâ edatının dakı’dan türediğini savunduklarına göre şimdilik bu görüşü doğru kabul etmek gerekir.

Talat Tekin, “da / de Bağlacının Türeyişi” adlı makalesinde Jean Deny’nin görüşlerine katılmakla birlikte “Gerçekten, dağ ile da / de arasındaki anlamca uygunluk

ve sesçe yakınlık bizi bu görüşe katılmağa götürür. Ancak bu kesin yargının inandırıcı ve kandırıcı olabilmesi için iki şekil arasındaki ses değişmesi safhalarının açıklanması gerekirdi” (Tekin, 1958: 276). diyerek da / de edatının bu aşamaya nasıl geldiğinin hala kesin olarak açıklığa kavuşturulmadığını ve bu yüzden “da” edatının kökeninin tam olarak açıklanması gerektiğini söyler. Araştırmacı, bu görüşlerden hareketle bu edatın etimolojisini yeniden yapar ve “da” edatın, “dağı>dağ>dağ>da” aşamasından geçtiğini iddia eder. Tekin, 13. yüzyıl Anadolu şairlerinden Şeyyad Hamza’nın Yusuf u Zeliha adlı mesnevisinde geçen “dak” edatının “dakı” ile “da” arasında bir geçiş devresi olduğunu savunur:

ol arada her biri şükr eyleye

andan sonra dağ buları toylaya

Tekin, bu konu ile ilgili görüşlerine şu şekilde devam eder: “dağı>dağ>da gelişmesini kabul etmemize sebep olan ikinci husus takı >dağı yapısında başka bir kelimenin de böyle bir gelişme göstermiş olmasıdır. Eski Türkçedeki tegi (teg- “değmek” fiilinden -i ile gerundium) edatının, Eski Osmanlıcada, dek şekli de vardır. Bu kelime bir yandan tegi>degi>degin şeklinde bir gelişme gösterirken, bir yandan da tegi>degi>dek tarzında bir kısaltmaya uğramış, sondaki yapım eki düşmüş, kökteki sessiz de sertleşmiştir. dağı>dağ gelişmesi de böyle olmuştur.” (Tekin, 1958: 277). Tekin, bu açıklamalarından sonra dağı edatının üç ayrı gelişme göstererek bugünkü şeklini aldığını iddia eder:

1. dağı>dağı,

2. dağı>dağı>dahi,

3. dağı>dağ >dağ>da

Ali Ulvi Elöve, “da / de Üzerine Bazı Düşünceler” adlı makalesinde Talat Tekin’in yukarıdaki görüşlerine katılmaz ve yukarıdaki beyitte geçen dağ edatının Çağatayca’da da kullanılan tak’tan türediğini ve “tek, yalnız, sadece, salt, sırf” anlamlarında olduğunu söyler. Elöve, da edatının türemesini şöyle izah eder: takı>dağı>dağı>dağı>dahi>daha>da(.)a>da / de (Elöve, 1958: 456). Elöve, takı edatının etimolojisini yaparken “daha” edatını da bu konuya dahil ederek “işte bizim bugünkü DA’mızı, daha’dan doğma bu daa şekli vermiş bulunuyor.” şeklinde fikir beyan eder (Elöve, 1958: 455).

Ali Ulvi Elöve’nin bu görüşlerine Talat Tekin, “daha Zarfı ve da / de Edatı Hakkında” adlı makalesinde karşı çıkar ve bu görüşleri verdiği şu örneklerle çürütmeye çalışır: “sayın Elöve’nin görüşünün doğruya yakın olabilmesi için daha zarfının da / de

edatından eski olması gerektir. Hâlbuki durum tersinedir. Da / de edatı, şivemizde XVI. Yüzyıl metinlerinden beri görülmeğe başladığı halde, daha zarfına, XIX. Yüzyıla ait metinlerde rastlıyoruz.” (Tekin, 1958: 561). Tekin, da / de edatının daha zarfından çıkmadığını ancak dağı>dahı>daha şeklindeki bir gelişme ile daha zarfının dağı’dan çıkabileceğini söyler. Tekin, anlam bilimi açısından da Elöve’nin bu görüşlerine karşı çıkar ve şöyle devam eder: “Bu görüşü çürütecek ikinci mühim sebep da / de’nin kullanılışı ve anlamı ile daha’ninkiler arasındaki farktır. Daha’nın çeşitli kullanılışı ve anlamları içinde da / de edatındakine uyanı, hatta yaklaşanı yoktur.” (Tekin, 1958: 561).

Necmettin Hacıeminoğlu “da / de Edatı Üzerine” adlı makalesinde, Jean Deny ve Talat Tekin’in görüşlerine katılmaz. Hacıeminoğlu, da / de edatının kökeni ve yapısı hakkında kesin bir şey söylemeden, daha sonra yapılacak araştırmalara açık kapı bırakır. Fakat da / de’nin “dağı”dan gelmediğini beş madde halinde sıralayarak bu konudaki görüşlerini açıkça belirtir:

1. da / de’nin dağı (dahı, dağı)dan gelmiş olma ihtimali Türkçenin gelişme kanunlarına aykırıdır. Çünkü hususiyle Eski Anadolu Türkçesinde dağı veya dahi’deki -kı /-lı hecelerinin düşmesi mümkün değildir.

2. Talât Tekin’in iddia ettiği gibi, Yusuf u Zeliha’da bulunan bir tek “dağ” örneği “dağı” ile “da” arasında bir geçiş olsaydı, “dağ”ın daha bir çok metinlerde, karışık bile olsa, bulunması ve uzunca bir müddet yaşaması gerekirdi. Çünkü Türkçede hiçbir kelimenin inkişafı veya şekil değişikliğine uğraması, bir anda vuku bulmamıştır. Her iki şekil, yani eski ve yeni şekiller yıllarca, hattâ bazen asırlarca, karışık olarak yan yana yaşamıştır. Hele Eski Türkçedeki takı’nın Eski Anadolu Türkçesinde “dağı / dağı / dahı / dahi” şekilleri ile asırlarca bir arada kullanıldığı düşünülürse, bir tek “dak” örneğinin niçin dikkate alınamayacağı daha kolay anlaşılır. Üstelik de Yusuf u Zeliha’da görülen “dağ”dan sonra da “dağı” normal bir inkişafı “dağı / dahı” ve nihayet “dahi” şekillerini alarak günümüze kadar gelmiştir.

3. Bugünkü da / de edatı sadece 14. asırdan sonra kullanılmış olmadığı gibi, özellikle Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkmış da değildir. Kutb’un Husrev ü Şirin’inde da / de edatına rastlamaktayız. Hem de, da’nın kökeni olduğu iddia edilen dağı, bu eserde takı şeklindedir. Bundan da’ya geçmek ise imkânsızdır.

Alem bolsang da yigrek bil ilige

Bu edata Codex Cumanicus’da da rastlanmaktadır.

Urdum da yazdı; tanınız da körüngüz; öl sözni ayıttı da cânın tengri eline berdi.

13. ve 14. asır Eski Anadolu metinlerinde ise da / de; daḫı / daḫı yanında yaygın olarak kullanılmaktadır.

4. da / de edatı sonuna geldiği kelimenin âhengine göre uyuma girmektedir. Böylece kalın sıradaki sözlerden sonra “da”, ince sıradaki sözlerden sonra “de” şeklindedir. Bu şekilde uyuma tâbi olma hususiyeti Eski Türkçedeki oḡ / ök ve ma / me edatlarında da görülmektedir. Eğer “da / de” daḫı’dan inkişaf etmiş olsaydı, hiç değilse bir müddet uyum dışında kalır ve sadece da şeklinde yaşardı. Hâlbuki daha ilk örneklerinden itibaren hem da, hem de bir aradadır.

5. da / de edatı eski Anadolu Türkçesinden itibaren, bugüne kadar “daḫı / daḫı / daḫı / dahi” ile yan yana yaşamaktadır. Eğer da / de daḫı’dan çıkmış olsaydı, bunlardan birinin diğerini aşması veya tamamen ortadan kaldırması gerekirdi. Daha doğrusu, sonradan ortaya çıkan da / de’nin daḫı / dahi’yi silmesi gerekirdi (Hacıeminoğlu, 1968: 82).

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi adlı eserinde “da”nın “dahi”den türediği görüşünü kabul etmez. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde sondaki ünlüsü düşmüş dak şekline rastlanması da bir şey ifade etmediğini belirtir. Ergin, “Biz da / de’nin menşeyini Eski Türkçedeki ma / me’de görüyoruz. Eski Türkçede bilhassa devre sonunda çok işlek hâle gelen ve tamamıyla da / de fonksiyonunda ve kullanımında olan bir ma / me edatı vardır. İşte da / de’nin bu eski ma / me’nin yeni şeklinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.” (Ergin, 1980: 360). Ergin, edatın başındaki m’nin d olmasını benzeşme veya analogik bir tesir olarak iddia etmektedir.

Milan Adamovic, “da / de İlgecinin Kaynağı” adlı makalesinde Lazar Budagov’un Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü adlı eserindeki konu ile ilgili görüşlerini eleştirir. Zira Budagov, da / de edatının taḫı>daḫı>daḫı’nın bir kısaltması olduğunu söylemiştir. Bu görüş bilindiği gibi Radloff, C. Brockelmann, Jean Deny, Rasanen vb. Türkologlar ve diğer Türk dilcileri tarafından desteklenmiştir. Milan Adamovic, bu görüşün birçok zayıf noktaya sahip olduğunu iddia etmiştir. Araştırmacı, Yenisey yazıtlarından seçtiği örneklerle bu konuyu yeniden ele almıştır. “Konuyla ilgili başvuru kitaplarından da anlaşılabilirliği gibi da / de ilgeci hemen hemen bütün Türk dillerinde ya ilgeç veya bağlaç olarak bulunmaktadır. Hatta sözüm ona kenar diller ya da soyutlanmış diller de hiçbir istisna göstermemektedirler. Bu sözcük, örneğin Salarcada “da / de, ta / te şeklinde “da, ve” görevinde bulunmaktadır. Türk dünyasının diğer dillerinden söz etmeye artık hiç gerek yok. Geniş bir alana yayılmış dil unsurları genellikle çok eskidir ve normal olarak dil birliğinin olduğu dönemden veya Ana-

Türkçeden gelmektedir. Buna karşın Lazar Budagov'un etimolojik denemesi, da / de ilgecinin sonraki dönemlerin ikincil oluşumu olarak göstermektedir.” (Adamovic, 2006: 175). Milan Adamovic, da / de edatının sonradan ortaya çıktığı görüşünü reddetmektedir. Bu edatın Türk dillerinin yayıldığı alanlarda hemen hemen hiçbir dönüşme şekli bilinmediğini belirtir. Bu yüzden bu görüşün yanlış olduğunu iddia etmektedir. “tağı>dağı>dahı>da / de dönüşümü varsayımına göre birincisinin, Türk dillerinin genelinde kaybolması gerekti, yani da / de'ye dönüşmüş olmalıydı; ya da en azından belirgin bir düşme eğilimi göstermeliydi. Ancak durum böyle değil. Hemen hemen bütün Türk dillerinde da / de ile tağı>dağı>dahi yan yana görünmektedir.” (Adamovic, 2006: 176). Milan Adamovic'in ileri sürdüğü bir başka görüş ise, “da / de” edatının “dağı” ve “dahı” edatından önce var olduğu görüşüdür. “Yazılı kaynaklar da da / de' nin eski olduğunu göstermektedir. Bu ilgeç, örneğin 1329 yılında yazılmış Garipnâme mesnevisinde (35. Beyit) *kandasada* “neredeyse” sözcüğünün bir parçası olarak görünmektedir. 14. yüzyıldan olan bu kanıt ve başka kanıtlar da / de ilgecinin en azından 13. yüzyıla kadar götürülebileceğini tam olarak ortaya koymaktadır. Yani Budagov tarafından kabul edilen kısalma ya da kaynaşma en geç 13. yüzyılda ortaya çıkmış olmalı ki bu dönem henüz dağı ile dahı şeklinin olmadığı, aksine ilk şekil olan takı'nın var olduğu bir dönemdir.” (Adamovic, 2006: 177).

Milan Adamovic, “da / de” edatının kaynağını Yenisey yazıtlarında geçen “yıta” sözcüğüne dayandırmaktadır. Yıta sözcüğünün geçtiği 20 tane örnek vererek iddiasına şu şekilde devam etmektedir. “Görünen o ki bu sözcüğün belli bir sözlük anlamı yok ve bundan dolayı da ilgili cümlelerin anlamlarında büyük bir değişikliğe yol açamamaktadır. Bu özellik yıta'yı ilgeçlere bağlamaktadır. Bundan başka yıta'nın Türk dillerinin ilgeçleri için tipik bir özellik olan bağlı bulunduğu sözcükten sonra kullanılması göze çarpmaktadır.” (Adamovic, 2006: 178). Yazar, verdiği örneklerle *yıta* ile *da* arasında semantik ve sentaktik alandaki şaşırtıcı benzerliğe dikkat çekerek, bu iki sözcüğün gerçekte tek ve aynı olduğunu savunmaktadır. Bu iki sözcük arasındaki tek farkın, iki zaman diliminde kullanılışı olduğuna dikkat çeker. Yazar bu görüşüne şunları ilave etmektedir: “Yıta yardımcı sözcük olarak büyük çoğunlukla sözcükten sonra kullanıldığı ve önceki sözcükle sentaktik bir birlik kurduğu için kendisinin ilk hecesi olan yı bağını koparıken geriye kalan ikinci hecesi olan ta önceki sözcükle bitişmiş, fonetik olarak uyum sağlamış ve vurguyu kaybetmiştir. Tek heceli ta / te, da / de şekil unsuru (ek) olmamış olması onun çift bağlantı içeren ve benzer cümle ögeleri arasına da yerleştirmeye müsaade eden bağlama işlevinde yatmaktadır.” (Adamovic, 2006: 180).

Milan Adamovic, Kırgız, Şor, Hakas ve Tuva Türkçeleri'nde, bulunan “da / de, ta / te” edatlarının yanında, uzun ünlülü dâ / dâ, tâ / tê şekillerinin “dağı” edatından gelebileceğini de göz ardı etmemektedir. Yakutça, Karaçayca, Karaimce ve Kırgızcadaki tek varyantlı “da” edatının artdamaklılık şeklinin mi ilk olduğu, yoksa zaman içinde “dağı”dan mı çıktığı konusuna açıklık getirmemektedir. Aynı zamanda “yita” edatının Moğolistan'daki Eski Türk yazıtlarında geçmediğini şu şekilde ifade etmektedir: “Orada, onun yerine sentaktik ve semantik bakımdan büyük ölçüde yita ile uygunluk gösteren yme ilgeci kullanılmıştır.” (Adamovic, 2006: 181). Bundan da şu sonuç çıkarılmıştır. “Türk dilleri, belgeli en eski devrinde, sonraki zaman dilimlerinde ilk heceyle bağlantısını koparan yan yana görülen iki ilgece sahipti.” (Adamovic, 2006: 181).

Milan Adamovic, “da” edatının kaynağını “yita” edatına dayandırarak bu edatın etimolojisini şöyle yapmıştır.

Yita>ta / te; da / de

yeme>ma / me

Milan Adamovic, “yita” sözcüğündeki ilk hecenin düştüğünü iddia etmektedir. Diğer bilim adamları ise “dakı” edatındaki son hecenin düştüğünü savunmuşlardır.

Mehmet Özmen ve Milan Adamovic, Türkmen, Karagas, Yakut, Kırgız, Şor, Hakas ve Tuva Türkçeleri gibi, çeşitli Türk lehçelerinde görülen uzun ünlülü dâ / dê edatının dahi'den türediğini inkar etmediklerine göre, böyle bir türeme sonucunda Türkçede iki tane farklı da edatının olabileceğini göstermektedir. Ancak şimdiye kadar yapılan araştırmalarda da edatının farklı iki kökenden gelmiş olabileceği görüşü pek dikkate alınmamıştır. Farklı iki kaynaklı bir da türemesi olsa bile bugün da edatının anlam ve kullanımına baktığımızda pek fark görülüyor. Da'nın kökeni ile ilgili görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

Jean Deny: tağı>(dağı, dağı)>dahi>da

Ali Ulvi Elöve: Tağı>dağı>dağı>dağı>daha>da(.)a>da / de

Muharrem Ergin: ma / me>da / de

Talat Tekin: dağı>dağ>dah>da

Mehmet Özmen: tağı>tağı>dağı>daı=daa>dâ>da / de

M. Adamovic: yita>ta>(ta / te; da / de)

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde, bu bağlacın kökeni üzerinde şimdilik bir şey söylenemeyeceğini belirterek yapılacak yeni çalışmaları beklemek gerektiğini belirtir.

Bu edatın kökenini “taķı”ya dayandıran araştırmacılar çoğunlukta olmakla birlikte “ma” ve “yıta” edatlarına dayandıran araştırmacılar da vardır. Tüm bu görüşleri gözler önüne serdikten sonra, konuyla ilgili kesin bir sonucun bulunmadığını belirtmek gerekir.

Türk dili ile aynı dil ailesi içinde yer alan Moğolcada da “da” edatı kullanılmaktadır. Moğolca-Türkçe Sözlük’te bu edat madde başı verilmiş ve řu şekilde açıklanmıştır: “De: dā, dē ünl.: daha çok alçak sesle belirtilen onay veya sabırsızlığı belirtmek için yüklemden sonra kullanılan kuvvetlendirici ünlem edatı. *ab da!*: (Pekala, satın al, haydi, al!), *yabudal yabu da!*: (Gitmek istersen, gideceksen git!), *yabuhu ū da!* (Eh! gidecek miyim; gidecek miyiz?) (Lessing, 2003: 335). Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserde de “da” edatı yer almaktadır: “Bu, konuşma diline ait bir edattır ve ilgili olduğu kelimenin anlamını vurgulamaya yarar. İlgili kelimedenden sonra gelir. *boluna da* (Olur a!) (Poppe, 1992: 243).

Necmettin Hacıeminoğlu, “da / de” edatının özelliklerini şöyle sıralar; 1. Daima ilgi kurduğu sözcükten sonra gelir. Sovyetler Birliğindeki bazı lehçelerde cümle başında kullanılan “da” edatı Rusça “da” şekli, “evet” anlamında tastik ifade eden bir sözcüktür. Bu edatla bir ilgisi yoktur.

2. Her çeşit sözcük (isim, sıfat, fiil, edat, zarf, zamir) ve gramer şekli (yalın, çekimli teklik, çokluk) ile kullanılır.

3. İlgı kurduğu sözcüğü ya anlam bakımından kuvvetlendirir, ya dikkati onun üstüne çekecek şekilde belirtir yahut da onu önceki veya sonraki unsurlara bağlar. Fakat belirtme ve kuvvetlendirme görevi her türlü kullanışta esastır.

4. Sonuna geldiği sözcüğün manası veya cümledeki vazifesi üzerinde yaptığı değişiklik, o kelimenin cinsine (zamir, isim, edat... oluşuna) ve gramer şekline (şimdiki zaman, gelecek zaman, zarf-fiil ... oluşuna) göre değişir.

5. Vurgu kendinden önceki sözcüğün son hecesindedir.

6. Edatın başındaki d sesi ünsüz uyumuna tabi değildir. Yani bu edat hiçbir zaman ta / te şeklini almaz (Hacıeminoğlu, 1971: 220). Fakat bazı Türk lehçelerinde bunun aksine ünsüz uyumu görölmektedir.

Jean Deny, “da edatı bir artma fikri verir; evvelce ifade edilen veya hiç değilse altta gizli kalan bir mefhuma herhangi başka bir mefhumun üstelik olarak gelip katıldığını bildirilmek istenildiği zaman kullanılır” der ve şu örnekleri vererek edatın anlam ve kullanımını sıralar:

1. Birbirine yaklaşık iki mefhum arasındaki artma (katıklık) fikrine eş, benzer olmak fikri de katılmış bulunur. *Siz de geliniz. Bunu da yazmalısınız.*

2. Artma (katıklık) fikri iki mefhum arasında alelâde bir özelliğe (müvaziliğe) hatta bazen hafif bir zıtlığa yol açar. *Şimdi herkes çalışıyor, sen de keyif sürüyorsun* (Deny, 1941. 639).

3. Konuşan kişi (Mütekellim zat), bu edat ilave edildiği kelime üzerinde direnmek, o kelimeye yüklenmek ister. *Hakkı bu kadar da etmez. Bunu yapmak hiç de makul olmayacak. Adam sen de* (Deny, 1941: 258).

İlhan Erdem, Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyâsu'l-Lisân Kıstâsu'l-Beyan isimli eserde bu edatın kullanımı ile ilgili geniş bilgi verir. Yazar, bu edatın hangi durumlarda ve hangi anlamda kullanıldığını şöyle ifade eder: “Eğer mâzî-i merkûm ise edât-ı tevkîr olur. *Zeyd okudukda sen de oku.* (Zaman bildirir) ve kâh lisân-ı mezkûrde vâkı' fa-i cezâ'iyye gibi edât-ı ceza olur. *Zeyd gelürse sen de gel.* (ceza) ve kâh fa-i sebebiyye gibi edât-ı sebeb olur. *Gel de gör, belki gelür de görür.* kâh vav-ı âtıfa 'Arabiyye gibi edât-ı cem'-i mutlak olur. *Zeyd de söylesin, sen de söyle, söylesem de fâ'idesi yok.* (Önceden zikredilene katma) kâh edât-ı cem'i misleyn olup ismi mü'eddâsını te'diyye ider. *Bunu da böyle bil.*” (Erdem, 1998: 73).

Diğer gramer kitaplarında da edatının anlamı ve kullanılışı hakkında geniş açıklamalar yer almaktadır. Bu açıklamalardan edatın pekiştirme işlevini belirtenleri şöyle sıralayabiliriz.

Nurettin Koç, Dilbilgisi isimli eserinde, da edatının kullanılışını 21 madde halinde verir; Neşe Atabay, Sözcük Türleri isimli eserinde; “da” edatını kimi durumlarda, kendisinden önce kullanılan sözcüğün anlamının pekiştirilmesini sağladığını, aynı zamanda, daha önce anlatılanlarla bağlantı oluşturduğunu “Üstelik” anlamı da verdiğini belirtir. *Halkın da bir zevki olduğunu hatırdan çıkarmamak icabeder. Şiir âleminin de mütehassısları var.* (Atabay, 2003: 130). Nurettin Koç ve Neşe Atabay'ın görüşlerini birlikte veriyoruz:

1. Bazen aynı sözcükleri birbirine bağlayarak söze “aşırılık, ısrar” anlamı verir: *Çocuk “annem de annem” diye tutturdu. “Para da para” diyor başka bir şey demiyor.* Neşe Atabay, da ile oluşturulan ikilemeler şeklinde bahseder. *Ev de ev. Çocuk bebek de bebek diye tutturdu* (Atabay, 2003: 129).

2. Soru eki mi ile birlikte kullanılınca sözü güçlendirir; hayret, şaşkınlık belirtir: *Sen de mi inandın ona? Kendin kazandın da mı böyle bol bol harcıyorsun?* Neşe

Atabay, sorulu cümlelerde şaşma belirterek anlamı pekiştirdiğini ifade eder. *Sen de mi gittin? O da mı kırmış?* (Atabay, 2003: 129).

3. Söze “övgü, abartma” anlamı katar: *Baklava da baklvaymış doğrusu. Dostun da ne dostmuş ya...* Atabay, şu örnekleri verir: *Çocuk ne de güzel giyinmiş... Eline sağlık, dedi bey, pilav da pilav olmuş hani* (Atabay, 2003: 130).

4. Zarf-fiillerle birlikte anlamı pekiştirir: *Gidip de gelmemek var, gelip de görmemek var. Sevince de ağlıyor, gülünce de* (Koç, 1996: 257). *Gidip de ne yapacaksın. Bakarak da yaparsın* (Atabay, 2003: 129).

5. Bir sözcüğüyle birlikte kullanılınca söze “üstelik” anlamı katar: *Bir de utanmadan yalan söylüyorsun. Hiç sözümü dinlemiyorsun; bir de sevdiğini, saydığını söylüyorsun.*

6. Cümlelerin sonunda söze “ısrar, direnme” anlamı katar: *Oraya bir daha gitmedim, gitmem de. Kimseye borç vermedim, vermem de.*

7. Çoğul ekiyle birlikte kullanılınca, bağlama görevinin yanı sıra “abartma” da belirtir.

*Ey zülfü siyahım fettan bakışlum
Sana yeşiller de allar da kurban
Yanakları lale sünbül kokuşlum
Bülbül dillerine güller de kurban (Kusurî)*

Neşe Atabay, eşitlik, kavram ekleme, birlikte olma başlığı altında şu örnekleri verir. *Güller de yaseminler de çiçek açmış. Salı da olur, Çarşamba da...* (Atabay, 2003: 130).

8. Yinelemeli olarak kullanılan “bir” sözcüğüyle birlikte cümleye “eşitlik, benzerlik, aşırılık” anlamı katar; sözü güçlendirir: *Çektiğimi bir ben bilirim bir de Allah. Bunu yapsa yapsa bir Ali Usta yapar bir de ben.*

9. Geniş zaman kipiyle birlikte “süreklilik” kavramı verir:

*Haram etmiş gece gündüz uykuyu
Akar da akar (C. Külebi)*

Yağmur yağar da ürüzgâr eser

Eğilmiş selvinin dalları sarhoş. (Karacaoğlan) (Koç, 1996: 260).

Haydar Ediskun, “Miktar zarflarından sonra geldiği zaman, bu zarfın anlamına aşırılık kazandırır: *O roman çok da kısa imiş. Bugün hiç de çalışmadım.* Aynı fiilin yinelenmeleri arasına girerse, sürerlilik ilgisi kazandırır: *Uyumuş da uyumuş. Okur da okur.* Yinelenen fiillerden ikincisinin sonuna gelirse, o eylemin epey sürdükten sonra

başka bir sonuca varacağını anlatır: *Durdu durdu da turnayı gözünden vurdu.* Yinelenen nesne arasına girerse, istemekte ısrar ilgisi kurar: *Çocuk sokak da sokak (= sokak isterim, sokak isterim!) diye ağlamaya başladı*” (Ediskun, 2005: 287). gibi ifadelerle edatın pekiştirme görevini ortaya koyarlar.

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesi döneminin önemli eseri olan Codex Cumanicus'ta “da” edatına rastlanmaktadır. Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde “da” edatı madde başı olarak verilmiştir:

1. Eklendiği kelimeyi belirten, vurgulayan, diğerleriyle birlikte anlamında kullanılmıştır.

Minding haçka kim biz-de mineli (Haç'a biz de çıkalım diye çıktım.).

Men azam-de dölmen men friştemen (Ben bir insan değilim ben bir meleğim.).

2. Fiillerden sonra hemen hemen bir bağlaç görevi görür.

Tanınız-da körünüz. (Tanıyınız ve görünüz)

Urdum-da yazdım. (Vurdum da isabet ettiremedim)

Ol sözni ayttı-da canın tengeri eline berdi (Bu sözü söyledi ve ruhunu tanrının eline teslim etti) (KumLS: 54).

3. Olumsuz fiil ile kullanıldığında tamamen değil, kesinlikle değil anlamı verir. *Neme-de.*

Ol uyat neme-de boluşmagay sanga (O utanç sana kesinlikle yardım edemez.) (KumLS: 141).

Ol anga neme-de boluşmagay (Ona hiçbir şey yardım etmez) (KumLS: 38).

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde “da” edatının Kıpçak döneminin belli başlı eserlerinde “dahi, da / de” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 55).

Doytegoy Hotin sartın Tatar kelip urdu da yeniçeri... (Ayrıca, Hotin yönünden Tatarlar ile Yeniçeriler gelip saldırdılar.) (Li, 2004: 382).

Kutb'un Husrev ü Şirin isimli eserinde bir yerde geçmektedir.

'alem bolsang da yigrek bil ilge (Hacıeminoğlu, 2000: 372).

Kitâb fi'l-Fıkıh isimli eserde: *Her atda yabânlıkta otlasa bir altun zekâtı vâcib bolur, evde de bağlanmışda nesne vâcib olmaz* (Her atta dışarıda otlasa bir altın zekatı vacip olur, evde de bağlanmışsa zekat düşmez.) (Toparlı, 1999: 76).

Omeljan Pritsak, “Kıpçakça” isimli makalesinde “da” edatının Ermeni Kıpçakçasında “-da~-ta” şeklinde, “ve, dahi” görevlerinde bağlaç olarak kullanıldığını

belirtir ve şu örneği verir: “*menim atımnı ogurlap da eltti.*” (Benim atımı çaldı ve kaçırdı.) (Akalın, 1998: 128).

Çağatay Türkçesinde

Andın ilgeri atı da yoğ erdi özi de yoğ erdi (Ondan önce adı da yoktu kendisi de yoktu.) (Li, 2004: 244).

Eski Anadolu Türkçesinde

Yunus sen de derviş ola gör.

Azrail de alır cümle canları.

Azrail gelince aklım da şaştı. (Hacıeminoğlu, 1971: 225).

Osmanlı Türkçesinde

Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde

Biz hezârân mest-i mağrûruñ humârın görmüşüz.

Ne işitmişse anı nakl ayler

Birazın da kisesinden söyler (Hacıeminoğlu, 1971: 227).

Türkiye Türkçesinde

Da / de edatı 13. yüzyıldan sonra Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Türkçesi boyunca kullanış sahası gittikçe genişlemiş ve bugünkü çok değişik kullanış devrine ulaşmıştır. Bu tarihten sonra da edat bağlama, belirtme, kuvvetlendirme, sıralama görevleriyle kullanılarak yaşamaya devam etmektedir. Türkiye Türkçesine gelinceye kadar geçen süre içinde “da”nın kullanılış ve fonksiyonu çok az değişmiştir. Özellikle nesir edebiyatının gelişmesiyle da’nın kullanılış sahası ve manası genişlemiştir. Tanzimat’tan sonra yetişen sanatkârlar da’ya çeşitli ve zengin nüanslar kazandırmışlardır (Hacıeminoğlu, 1968: 84).

Faruk K. Timurtaş, Osmanlı Türkçesi Grameri III, isimli eserinde “da / de” yi Tekit (berkitme) edatları içinde sınıflandırmıştır. Araştırmacı, edatlar içinde bu edata yer vermiş ve pekiştirme görevinde kullanıldığını özellikle belirtmiştir (Timurtaş, 1997: 70).

Da / de edatı Türkiye Türkçesinde daima kendisinden önceki sözcükten ayrı yazılır. İmla gereği ta / te şekli görülmez. Bu yüzden Türkiye Türkçesindeki kullanımı daima da / de şeklindedir. Bu da'nın ek değil edat olduğunun da bir göstergesidir.

Da / de bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonu ile bugün büyük ölçüde kullanılmaktadır. Her türlü unsurun (isim, fiil, edat) sonuna gelerek, onları önceki veya sonraki unsura bağlamakta ve belirtmektedir (Ergin, 1980: 358). Bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonu genellikle bir arada bulunur. İlgi kurduğu sözcük veya sözcük grubunun anlamını güçlendirir ve dikkati onun üzerine çeker. Türkiye Türkçesinde da edatı, “dahi, bile, esasen, fakat artık, aynen, üstelik ise, o kadar, pek, hatta” görevlerinde kullanılmaktadır (MBTS, 2005: 608).

Mehmet Pul, Türkiye Türkçesinde Edat isimli çalışmasında da'nın kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir:

Ak taşı galdır da gel

Yılanı öldür de gel

Madem bende gözün var

Keseni doldur da gel

Ördek suya dal da gel

Yardan haber al da gel

Eger o yar gelmezse

Tut kolundan al da gel (Pul, 2002: 111).

Muharrem Ergin, “da / de” edatını “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında ele almıştır. Yazar, edatın kullanılışı ve görevlerini örnekler vererek izah etmiş, belli bir tasnif yapmamıştır. Yalnız edatın hangi anlamda kullanıldığını verdiği örneklerden sonra açıklamıştır. Ergin'in bu düşüncelerini maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

a) İlave görevinde kullanılması: *Ben de gidiyorum. Yaparım da*

b) Belirtme görevinde kullanılması: *Üçü de gelsin Burada bağlama görevi görülme de aslında daha önce zikredilen bir unsura bağlanma ifadesi hissedilmektedir.*

c) Belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür: (sanki, acaba, artık, ise, hem manalarında) *Nerden de buraya gelmiş, Onun meselesi de ne idi? (bile, hatta anlamlarında) Ölümden de beterdi bu karanlık*

d) Ayrıca, üstelik, hem de, aynı zamanda, daha, artık görevlerinde: *Cihanın da zevki yok. Bir bakkal dükkânı bir de nalbant görülyor* (Ergin, 1980: 359); *Sabaha kadar da çalışmıştıksa oysa* (Balcı, 2003: 15))

e) Karşılaştırma: *Gören de görmeyen de gelsin.*

f) Sıralama: *Gitti de gelmeyiverdi.* Biraz izah ve netice ifadesi bildirmektedir. İki fiili birbirine bağlar. Sonuna geldiği fiili sonrakine bağlar. Böylece ikinci fiil birincisinin izahı ve neticesi olur.

g) İzah: *Nasıl yaptı de kurtuldu, Söyle de gelsin.* Sebep sonuç. Netice ve izah

h) Sonraya bırakış: *Hele bir geçeyim de, göreyim de.*

i) Üzerinde durmama: *Adam sen de, Aptal sen de* (Ergin, 1980: 359).

i) İstek Bildirir: *Bırak da gideyim* (Balcı, 2003: 15).

Necmettin Hacıeminoğlu, makalesinde da edatının kullanılışını üç ana başlık altında toplar 1) İsimlerle kullanılış. 2) Edatlarla kullanılış. 3) Fiillerle kullanılış. Yazar, da / de edatının asıl fonksiyonu olan bağlama, belirtme, kuvvetlendirme ve karşılaştırma dışında her yazarın kaleminde kazandığı nüanslara da dikkat çeker (Hacıeminoğlu, 1968: 88). Hacıeminoğlu'nun makalesini şöyle özetleyebiliriz:

I. İsim, Zamir ve Zarflarla kullanılış:

1. Belirtme ve kuvvetlendirme görevi görür: (sanki acaba, artık, ise, hem) görevlerinde:

Onun meselesi de ne idi?

Nereden de buraya gelmiş...

Bile, hatta görevlerinde: *Ey talih! Ölümden de beterdir bu karanlık*

Ayrıca, üstelik hem de, aynı zamanda, daha, artık görevlerinde.

Bir cinsimiz de var ki beladır nefislere

İnsanlar anlaşıldı. Cihanın da zevki yok.

Bir bakkal dükkânı, bir de nalbant görülyor.

Ortalık da o kadar karışık imiş ki...

İse, -a gelince, ilave olarak, diğer yandan görevlerinde:

İçlerinden bazıları da kocasına mukayyed olmasını söylüyordu.

Kalan parasının yarısını peynire, yarısını da, karpuzda verdi.

Kaçma, kaçırma gibi hâdiselere tek-tük rastlanırdı; ahlâksızca vakalara da binde bir görülürdü.

2. İstisnasız bırakma, toplu muamele etme, benzerleri bir araya toplama, belirtme vazifesi görür.

*Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.
Her ikisi de bu kısa karardan hoşnut, susuyordu.
İkisini de atacağım ya, bir yakalarsa.
Bu iki taraf için de sıcak, solgun bir bakıştı.*

3. Benzerleri arasına koyma ve sonradan ilave etme vazifesi görür. (gibi) anlamında. Fakat, belirtme anlamı da vardır.

*Ben de bugün bir varisin olmakla bugün mağrurum.
Bir zamanlar biz de millet hem de nasıl milletmişiz.
Bir de rakı şişesinde balık olsam.
Sen de mi Brütüs.*

4. Karşılaştırma, sıralama ve bağlama vazifesi görür: (ayrıca, üstelik, aynı zamanda, ne...ne, hem...hem) görevlerinde

*Hiç diyordu, öyle de battık böyle de, bari ahbab kazanalım.
Eyere de yakıştır, semere de.
Senin yarin gül ise, benimki de menekşe
Ne içindeyim zamanın, Ne de büsbütün dışında.*

Abdi hoca seni de feraha çıkaracak beni de

II. Edatlarla Kullanılışı: Genellikle belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür.

a) Aman da: *Bak anne ay dede, bak bak, aman da maşalla!*

b) Amma da: *Amma da yaptın! Amma da mubalağa ediyorsun!*

c) Belki de: (her halde, kim bilir...) *Belki de vasiyet ediyordu.* Türkiye Türkçesinde “de” bağlacıyla birlikte kalıplaşmış olarak kullanılan belki, olasılık derecesinin fazla olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır

ç) Bir de: *Bir de İstanbul’a geldim ki bütün çarşı Pazar Naradan çalkanıyor, öyle ya hürriyet var* (Hacıeminoğlu, 1968: 92)

d) Böyle de: *Ama Olmaz ki- Böyle de yatılmaz ki*

e) Değil de: *Niçin şimdi değil de sonra.*

f) Hani ya da: *Hani ya da benim elli dirhem biberim Başım alır diyar diyar giderim.*

g) Hem de: (ayrıca, üstelik, aynı zamanda) *Maslak ormanından, hem de yatacın tam etrafından beş at çam kütüğü gelmiş.*

I) Hiç de. (asla, katıyyen, pek o kadar, ayrıca, üstelik) *İşte hiç de arzusu kalmamış. Fakat baktı ki bu hiç de fena bir iş değildi* (Hacıeminoğlu, 1968: 92).

h) İçin de: Düşündüklerini karşısındakiler için de, kendileri için de aydınlatmalarına yarayan bir araçtır.

k) Kadar da: *Ne kadar da insafsızsın. Bu kadarı da fazla.*

l) Nasıl da: *Nasıl da yalan söylüyorsun.*

m) Ne de: (ne kadar, nasıl da): *Ne de ıslak patı burnundaki mosmor meneviş! Hadi gelsin bakalım damların altında geniş* (Hacıeminoğlu, 1968: 92).

n) Öyle de: *Öyle de özlemiştim ki!*

o) Ve de: *Çünkü durum vaziyet bildiğin gibi değildir ve de gayretle korkuludur.*

ö) Ya da: *Eleştirmen ya da deneme yazarı olarak bir tarih bilinci yoktu.*

p) Yine de, gene de: *Yağmur şiddetini azaltmıştı, fakat yine de yağıyordu. Madem ki bu kadar bekledik, gene de bekleriz* (Hacıeminoğlu, 1968: 93).

III. Fiillerde Kullanılış: Da / de edatı çekimli fiillerin çeşitli zamanları ile birlikte kullanılıncı, fiilin şekline göre genellikle anlam ve fonksiyonu değişmektedir. Bu durumda belirtme ve kuvvetlendirme görevi esas olmakla beraber, bağlama, sıralama, sonraya bırakma gibi görevler de görür.

Şimdiki Zaman ile: a) Bağlama Vazifesi Görür. (fakat, ama, ancak, manasında) *Biliyor da anlatamıyor. Susuyor susuyor da birden parlıyor.*

b) Belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür. *Aklım yatmıyor da değil hani. Uğraşmaktan kaçıyorlar da onun için...* (Hacıeminoğlu, 1968: 94).

Geçmiş Zaman ile: a) Bağlama vazifesi görür: (ve, fakat, -arak /-erek, -ınca /-ince, -den dolayı, -dığı halde, -dıktan sonra) *Bize okur okur da anlatırdı. Ölüriim de dönmem.*

b) Belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür: (bile, hatta üstelik) *O dili okur, yazar ve konuşurum da* (Hacıeminoğlu, 1968: 94).

Geniş Zaman İle: (Bağlama vazifesi görür) (fakat, için, sanki ise, bile, sebebiyle, -den dolayı, -arak /-erek, -den sonra, zira) *Yazmış da ne olmuş. Sizden başka kim onu okuyor. İyi ettin de erken kalktın, seninle konuşacağım şeyler var dedi. Ölüriim de (bu yüzden ölsem bile) söylemem* (Hacıeminoğlu, 1968: 95).

Şarttan Sonra: Bağlama ve Belirtme vazifesi görür: (bile, dahi, bari, hiç olmazsa, isterse, tek, yeter ki, her ne kadar, ve, -arak /-erek) *Her sabah başka bahar olsa da ben uslandım. Görsem de görmesem de bu indimde bir benim. Geberseydi de kurtulsaydık! Senden ayrı yaşasam da hayat ölümdür bana* (Hacıeminoğlu, 1968: 96).

İstek ve gereklilikten sonra: Belirtme, kuvvetlendirme ve bağlama vazifesi görür. (sayesinde, -dıktan sonra, -arak /-erek, ve) *Nasıl etmeli de bu işi çabuk bitirmeli.*

Verem de başım dinç olsun. (Hacıeminoğlu, 1968: 96); *Bırak da gideyim!* (Balcı, 2003: 15)

Emirden Sonra: Belirtme, kuvvetlendirme, ve bağlama vazifesi görür: (-arak /-erek, ve, fakat, isterse, tek, hem, -dığı halde, -dıktan sonra) *Gitsin de iki hafta sonra gelir. Öl de baygınlık gösterme* (Hacıeminoğlu, 1968: 97).

Zarf-Fiilden sonra : Belirtme, kuvvetlendirme ve bağlama vazifesi görür: (-arak /-erek, -ınca /-ince, -dıktan sonra, -dığı takdirde, sanki, sayesinde) *Susup da kurtulacak sanki hepsi aklısıra. Yıllar bir göz yaşı olup da kaymış. Gidip de gelmemek var, gelip de görmemek var* (Hacıeminoğlu, 1968: 97).

İsim-Fiilden sonra da'nın kullanımı: Belirtme ve bağlama vazifesi görür (ayrıca, hem, sanki, için) *Yavaş ol! Koş diyen de olmadı ya!* (Hacıeminoğlu, 1968: 98).

Mastar ile ve : (değil, var, yok, gibi yüklem durumunda kullanılan sözlerle) kullanımı. Kuvvetlendirme ve belirtme vazifesi görür. (sanki, -dığı için, sebebiyle, sayesinde, ayrıca) *Vatan için ölmek de var. Yaptığı küstahlık değil de nedir?* (Hacıeminoğlu, 1968: 98).

Jean Deny, edatın kullanımı ile ilgili şu sınıflandırmayı yapar ve örnek verir:

1. Ve görevinde kullanılması: *Aldı da gitti.*
2. Tehdit, arzu, ısrar bildiren sözlerde kullanılır. Ve bağlacından daha manidardır. *Vur da gör. Dersine çalışma da gez. Ya öyledir de niçin mücazat etmezsiniz.*
3. Bir şey için iyi etmek, nasıl etmek, söylemek görevlerinde. *Ne iyi ettin de geldin. Nasıl etmeli de bu işi çabuk bitirmeli. Söyle de çocuğu getirsinler* (Deny, 1941: 640).
4. De edatı iki emir cümlesini bağladığında çoğu zaman bir beterlik bildirir. *Müft olsun da zift olsun. Koca olsun da cüce olsun. Öl de baygınlık gösterme.*
5. De edatı -ıp zarf-fiilden sonra gelerek onun anlamını pekiştirir. *Su verip de yağ alsan zarar mı edersin.*
6. De edatı bir özür gösterme, bir izah verme bildiren tamamlanmamış cümleler kurar. *Bir iki satır yazayım da... Sizi görmedim de onun için...*
7. De edatından sonra yine anlamı pekiştirmek için mi edatı gelebilir. *Bunu kendin gördün de mi yoksa başka birinden işittin demi naklediyorsun* (Deny, 1941: 642).

De edatı, bağlama, kıyaslama, ekleme görevinin yanında, ekleme görevine dayanan pekiştirme göreviyle çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Üstener, 2003: 224).

Oya Adalı, Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler isimli eserinde “dahi, da” yönverenleri dönüşmüş cümlelerden ikincisinde yer aldığını ve genellikle kullanılmayan

birinci cümleyi içinde taşıdığını belirtir. Adalı, “Ali de gitti” cümlesinde “da”, gitmiş olan bir başkasını belirten tümceyi yüklediğini belirtir (Adalı, 2004: 41).

Feyza Hepçilingirler Türkçe Dilbilgisi isimli eserinde “da / de”yi iki şekilde ele almış: 1. Edat göreviyle kullanılması:

a) Cümleyi genişletme: *Sana buradan bir kalem de alalım* (Aldıklarımıza kalemi de ekleyelim anlamında).

b) Pekiştirme: *Resim de resim olmuş hani! Mas da masaymış ha!*

2. Bağlaç göreviyle:

a) Neden-sonuç ilişkisi kurar: *Okula gitmedi de babası ona kızdı.*

b) “Ama” gibi karşıtlık ilişkisi kurar; kırınglık anlamı katar: *Geldi de uğramadı. Baktı da bir laf etmedi.*

c) İkincisi, birinciden hemen sonra yapılacak iki eylemi bağlar: *Çocuğa bir bakayım da geleyim.*

ç) İkincisi, birinciye karşın yapılan iki eylemi bağlar: *Artık çalışsan da anlamı kalmadı. Arasa da artık bir şey değişmez.*

d) Birincinin “yeter sayıldığı”, ikincinin “önemsiz görüldüğü” iki cümleyi bağlar: *Sağlıklı olduğunu bileyim de yılda bir kez görmeye razıyım. Gelsin de ne zaman gelirse gelsin.*

e) İkincisi, birincinin yerine geçirilen iki eylemi bağlar: *Bu kitabı alın da üç defter verin. Dün aldığını götür de bir numara büyüğünü al* (Hepçilingirler, 2004: 161).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde da edatını “Pekiştirme Bağlaçları” altında sınıflandırmış ve şu bilgileri vermiştir: “cümlede birbirleriyle ilişkili iki ögeden birini ötekine anlamca güçlendirerek bağlar. Bu bağlaç daima bağlandıkları ögeden sonra kullanılır. da / de bağlacı, bağladığı ögenin anlamını güçlendiren sıradan bir pekiştirme işlevi görür.” *Adetlerimizle beraber sevinçleriniz de söndü. Bir kere de bugünkü İstanbul Türkçesiyle tekrarladı* (Korkmaz, 2003: 1115).

Gerçekten de sabahın körüydü (Korkmaz, 2003: 1116).

Mutfağa hırsla döndü.

-Amma da zambırlı azametli ha! Kendini çiftlik sahibinin avradı mı belliyor? (Korkmaz, 2003: 1172).

Oya Kaynak, “Türkçede Bağlaçlar” isimli makalesinde “de”nin şu görevlerde kullanıldığını belirtir: 1. Pekiştirme: *Bu hiç de doğru değil. Yorulmak da laf mı? Söyler de söyler. Durdu durdu da turnayı gözünden vurdu. Sesi güzel de güzel. İnsan çalışıp da kazanmalı. Gelsin de ne zaman gelirse gelsin.* 2. Sebep: *Çalışmış da kazanmış. Hava*

sıcak da terledim. 3. Karşıtlık: *Gördü de selam vermedi. Sen otur da ben gideyim. Öldü de dirildi. Ölse de söylemez* (Kaynak, 1968: 704).

Dilbilim çalışmalarında da “da” edatının işlev ve kullanımları ele alınmıştır. Mehmet Çelik, dilbilim açısından “da”nın işlevlerini irdelemiş Türkçe ile İngilizce cümleleri mukayese etmiş; daha çok diyalogları örnek vererek bu edatın işlevlerini göstermeye çalışmıştır. Çelik “dA’nın İşlevleri” isimli makalesinde edatın özetle şu görevlerde kullanıldığını belirtir: 1. Pekiştirme belirteci olarak niceleyicilerden sonra gelen dA: Öncelediği pekiştirme belirtecinin şiddetini artırır: *Bu oda çok da küçükmiş. Bu hiç de hoş bir şey değil! Ne de güzel manzara!* Ne pekiştirme edatı “da” ile birkez daha pekiştirilmiştir (Çelik, 1999: 25). 2. Adlardan sonra gelen dA: Odaklama: Özne konumunda olan adı tanıtmak, odak noktaya yerleştirmek için kullanılabilir. Buradaki kullanımı “ise” görevindedir: *-Ben eve gidiyorum. -Ben de işime bakayım.* Burada ikinci konuşmacı bunu söylerken, kendini sadece odaklaştırmıyor aynı zamanda birinci konuşmacıya bir karşılık vermenin bir nezaket olacağını düşünüyor.

Bir yolcu bindiği arabanın üzerindeki çamurları farkeder; bir süre sonra, arabanın devamlı kullanıldığı çamurlu yolu görünce, konuşmacı sürücüye *Ben de bu araba neden bu kadar çamurlu diyordum.* Buradaki olayda yolcu, çamurlu yol ile çamurlu araba arasındaki ilgiyi kavradığını işaret etmiş olur. 3. İki cümle ortasında ortaya çıkan dA: a) zıtlık/ karşıtlık verir: *-Günaydın, günaydın! -Günaydın, günaydın da ben bir soru soracağım* (Çelik, 1999: 25). b) Neden ile sonuç cümlelerini birleştirir: *Türkiye bir gol attı da rahat bir nefes aldık.* c) Amaç cümlelerini başlatır: *Susun da ders çalışalım.* d) Yan cümleleri bağlar: Bu tür cümleler şart kavramı yansıtabilir. dA tarafından izlenen cümlecik koşullu cümlecik olurken diğeri ana cümle olur. *Bitir de gel.* 4. Yardımcı kip sözcüğü işlevine sahip olan dA: a) Yetenek bildirir: *-Babama para gönderecek miyiz? -Boş ver. Babam parasız da idare eder?* Mehmet Aydın, “da / de Edatı ile ilgili Yayınlanmış Bir Yazı Üzerine” isimli makalesinde Mehmet Çelik’in bu makalesindeki yanlışlarını göstererek eksikliklerini eleştirir. Aydın, bu örnekteki “yetenek” yerine “yeterlik” (-e-bil) olması gerektiğini belirtir (Aydın, 1999: 884). b) Uyum: *-Çay için şekerimiz kalmamış! -Veli çayı şekersiz de içer* (Çelik, 1999: 30). c) Olasılık: *Çocuk bu, hata da yapar* (Çocuk bu, hata yapabilir). *Önemli değil; burada da kalabiliriz.* (Önemli değil; burada kalabiliriz). 5. Cümlesizleştirme: Burada daralma işlemiyle dA’yı izleyen cümlenin yitmesi sözkonusudur. *Adam sen de!... başıma bela olma. Sus sen de... başkaları gibi gürültü yapma.* Dilbilim açısından dA edatının kullanımını Mehmet Çelik şöyle sonuçlandırır: 1. Ad öbeklerinden sonra

kullanıldığında: a) Ekleme b) Odaklama c) Konuşma akışında sıra belirtme ç) İkinci kez düşünme d) Bağlantı kurma. 2. Nesne ad öbeklerinden sonra kullanıldığında: a) Ekleme b) Olasılık 3. Dolaylı nesne ad öbeklerinden sonra kullanıldığında: a) Yetenek b) Uyum 4. Niceleyiciden önce veya sonra a) pekiştirme 5. Ortaçlardan sonra: a) Olasılık 6. Cümlelerden sonra kullanıldığında: a) Zıtlık / Karşıtlık b) Nede-Sonuç c) Amaç cümle başlatıcısı ç) Koşul belirtme d) “Madem” kavramını belirtme e) “Sanki” kavramını belirtme (Çelik, 1999: 31).

Bakkallık pek de o kadar fena değil (Adıvar, 1984: 17).

Değil büyük konaklara, hatta saraya da çağrılan bir oyuncu olmuştu (Adıvar, 1984: 21).

Bugünlerde Rabia da memnundu (Adıvar, 1984: 24).

-Kızın kazancına göz dikti de, aklını çeldi, bunca senedir evlâdını bir kere aradı, sordu mu? (Adıvar, 1984: 66).

Vehbi Dede de Rabia ile meşguldü (Adıvar, 1984: 74).

-Bu herif deyip de geçiverme! (Karaosmanoğlu, 2004: 66).

-Aylar da... Seneler de öyle Macid... (Karaosmanoğlu, 2004: 70).

-Celile, Celile! Ziba da geliyor (Karaosmanoğlu, 2004: 81).

Sizi ve beni tanıyanların hepsine de söyleyeceğim. Hepsi de şahit olsun (Karaosmanoğlu, 2004: 130).

Aynı zamanda, bittabi kendisinin de görüldüğünü sezdi (Karaosmanoğlu, 2004: 142).

Endişeliydi ayrıca; kadın korkularının da dışında bir yürek hoplamasındaydı (Sepetçioğlu, 2000: 1).

Şimdi bu kız kime âşıktır öğrenemeyiz de... (Sepetçioğlu, 2000: 22).

“Burda da olur o dediğin!” (Sepetçioğlu, 2000: 39).

Kendi de bir fırsat vermişti birilerinin eline ama kime olduğunu bilemiyordu (Sepetçioğlu, 2000: 69).

Bunca yıldır Seyyid Berekeyi böylesine titrer görmemişti: “Peygamber soyu da olsa arap damarı” diye düşündü. İçin için keyiflenmişti de (Sepetçioğlu, 2000: 209).

Yüzü gülmüştü teyzenin, baktık,

Benim de bitti nihâyet tahammülüm, tâbım;

Boşandı seyl-i dümû’um, boşandı a’sâbım (Ersoy, 1987: 78).

Eli ekmek tutacak? İşte saat belki de üç

Görüyorsun daha gelmez... Yalnızlık pek güç (Ersoy, 1987: 63).

İşin aslını bilen de söylüyordu, bilmeyen de (Dizdaroğlu, 1976: 228).

Mal da yalan mülk de yalan

Altı da bir üstü de birdir yerin

Roman da okurum şiir de

Ak da kara da fark etmez (Ercilasun, 2008: 44).

Çok da magrur olma

Bu söylenti hiç de doğru değil

Az da çalışsa çok da çalışsa fark etmez

Sonra da gelse olur (Ercilasun, 2008: 44).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında da “da” edatı kuvvetlendirme fonksiyonu ile kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi Ağızlarında özellikle Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarında sık rastlanılan bir edattır. Bu bölgemizde daha çok sorulan sorulara cevap verilirken kullanılan “evet” kelimesiyle ve cevap olan diğer kelimelerle birlikte “da”, kuvvetlendirme fonksiyonu ile kullanılmaktadır.

Yemeği sen mi pişirdin: he da. Beni seviyor musun?: Seviyorum da. Çocuğa yemeği yedirdin mi?: Yedurdum da.

Balık tutacağız mı?: Tutacağuk da (Şerifoğlu, 2003: 166).

Irak Türkmen Türkçesinde

Irak Türkmen Türkçesinde de “de” edatı, her türlü unsurdan sonra “da, de, te” şekilleri “da, dahi” görevlerinde kullanılmaktadır.

Şambur da hemen başlar (Bayatlı, 1996: 3).

Buna da rāzı olmaz (Bayatlı, 1996: 11).

O da yoldan çihiri (Bayatlı, 1996: 13).

Gelib te görüştiler (Bayatlı, 1996: 17).

Dedi: “Men ataram da,

Yāsını sataramm da!”

Dedim: “At kēdiyohtı

Bu söze yataram da” (Bayatlı, 1996: 27).

Bırāhın bir de gēdım (Bayatlı, 1996: 92).

Sarıb ta bend ettiler (Bayatlı, 1996: 25).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde “da / de” edatının pekiştirme göreviyle ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

a) Emir bildiren fiillerden sonra gelerek ısrar, bazen de emir bildirir. *Gel de* (Gelsene), *tez ol da!* (Çabuk olsana) b) Kendinden önce gelen kelimenin anlamını kuvvetlendirir. Kendinden önceki kelimeye duygusal renk katar. c) Kesinlik veya bahsi geçen bir şeyin mutlak olacağını, olması gerektiğini bildirir. ç) Doğrudan (Gerçekten), hegişeten (hakikaten) kelimelerinden sonra gelerek onların anlamlarını kuvvetlendirir. d) Konuşma dilinde bazan “ki” bağlacından önce gelerek konu olan şeyin, olayın, durumun devamlılığını, bütün tedbir ve çabalara rağmen bir şeyin olmadığını, yapılamadığını bildirir e) “üstelik, dahi, bir de” hele görevlerinde kullanılır (AzTS: 217).

Od kimi yandırnam,

Su kimi söndürenem.

Meni yandırsalar da,

Suda batırsalar da,

Yene menem,

Men menem! (Ercilasun, 1996: 164).

Bizden de bir mümkün olsa yad ele

Açılmayan ürekleri şad ele (Ercilasun, 1996: 129).

Üreyinde nenesine ğarşı zerre ğeder de şübhe oyanmırdı (Yüreğinde ninesine karşı zerre kadar da şüphe uyanmıyordu.) (Li, 2004: 278).

Futbol başğa oyunlara nisbeten doğrudan da şerefli bir yer tutur (Futbol başka oyunlara göre gerçekten de şerefli bir yer tutuyor.) (Li, 2004: 342).

Arvadından savay bir rus ğızı da aşnası var idi (Karisından başka bir Rus kızı da metresi olarak var idi.) (Li, 2004: 389).

Zalım dostlar arhamca

Gelse de, gelmese de (Aras, 1990: 6).

Menim de üreyim bölüm bölümdü (Aras, 1990: 59).

Ėız da dedi ki, bilir (Doğan, 2007: 68).

Ağı da, sarısı da, kararı da. Men de onların içindeyim, siz de (TDTEA-5: 45).

Eli uzansa da, ömrü gödekdir (kısadır) (TDTEA-5: 140).

Millet hazır deyil azadlığa da (TDTEA-5: 140).

Ėelbimi boşaltmır çekdiyim ah da (TDTEA-5: 140).

Sanırsan aḡşam da nurlu seherdir (TDTEA-5: 156).

Adam da var, adam da var,

İkiüzlü adam da var

Lap üç üzlü adam da var (TDTEA-5: 187).

Men de neçe gündü işinize zeng çalıram, zeng çalıram cevap vermir
(Rüstemxanlı, 2003: 111).

Evi de ocaḡ kimiydi (Rüstemxanlı, 2003: 111).

...Bensiz de emin ol ki, size rehberlik eden var (Həbibbəyli, 2007: 217).

Şehriyarın üreyi de seninki tek yaralıdır,

Azadlıḡdır mene melhem, sene derman, Azərbaycan! (Həbibbəyli, 2007: 268).

İnsaf da dinin yarısıdır (Əlişoḡlu, 2003: 11).

Hamısı da bir-birinden savatsız (Əlişoḡlu, 2003: 11).

Türkmen Türkçesi

Türkmen Türkçesinde “da, de, daa” şekiller “de / da, dahi” görevlerinde kullanılmaktadır.

Ol-da ertir gidyer mi? (O da yarın gidiyor mu?)

Maña-da habar ediñ? (Bana da haber verin!)

Da /de edatı bazen “bile, ki” görevlerinde kullanılmaktadır.

Ol bir söz-de aytmadı (O bir söz bile söylemedi.)

Başga alaç yok-da! (Başka çare yok ki!..) (TürkTS: 129).

Orazsoltan, men şonda daa aydıpdim (Orazsoltan ana da ayaḡa kalktı.) (Kara, 2005: 177).

Duralḡada duranlar daa darḡadı (Durakta bekleyenler de dağıldı.) (Kara, 2005: 181).

Sen öözüñe de seret, gelyeen aadamlara daa seret. (Sen kendine de bak, gelmekte olan adamlara da bak.) (Kara, 2005: 185).

Göçüp gelmek yaalı gürrüñleri bolsa soñ maslahatlaşyp göreris-dee. (Göçüp gelmek gibi bahislere ise daha sonra istişare edip bakarsınız da) (Kara, 2005: 188).

Otlaap yöördi yanıñda

Toklı bilen goyun daa

(Otlayıp dururdu yanında. Tokluyla koyun da) (Kara, 1998: 21).

Şonda-daa göök övser otur arçalar

(O zaman da yeşerip durur çamlar) (Kara, 1998: 27).

Seniñ “Yalançı” diyen

Başğa daa bir aadıñ baar

(Senin “Yalançı” diye. Başka bir adın daha var) (Kara, 1998: 174).

Mağtımğulu Köçesiniñ burçunda

Görmezek gözleri aavlayaar meni

Keete gülüp, diişleyeer ol hırçın daa

Bir gezeğem beeri bakmayaar göni

(Mahtumkulu Sokağı’nin köşesinde

Sinsice gözleri izliyor beni

Bazen gülüp, canı sıkılıyor da

Bir kez olsun bakmıyor beri.) (Kara, 1998: 97).

Eziizim, oot yakdım yool yakasında,

Sovul,

Çooyunmaağa çaağtryaan seni.

Yılın daa, yooluña gidiber yene,

Kaayıl men,

Üşeeñde yaatlasañ meni

(Azizim ateş yaktım yol kenarında,

Dolanıp gel,

Isınmaya çağırıyorum seni.

Isın da, yoluna gidiver yine, Razıyım,

Üşüdüğünde hatırlasan beni.) (Kara, 1998: 167).

Bazen “de” şekli de görülmektedir

Görüşmeeğa gelseñ, Suray,

Gelğın aaysız giicelerde.

Yoğsa yüzüñ görer de aay,

Ööz yüzüne çeker perde.

(Görüşmeye gelirsen, Suray, gel aysız gecelerde. Yoksa yüzünü görür de ay, Öz yüzüne çeker perde.) (Kara, 1998: 165).

Göök çüyşe dek durı aasuuda asmaan,

Derek de baş eğyeer gubuura saarı,

Enaayı şelpeler ovaazın kesmeen,

Hüvdüleyeer yalñuz yatan mazaarı

(Mavi cam gibi duru sakın gök yüzü,
Kavak da baş eğiyor kabre doğru,
Güzel yapraklar sesini kesmeden,
Ninniliyor yalnız yatan mezarı.) (Kara, 1998: 137).

*Kanal gümü boyun edip,
Geçsin, çöli suvarsın!
Ovlakların oynadıp
Ceren de suva barsın.*

(Kanal kumu dolanıp, Geçsin, çölü sulasın! Yavruların oynatıp, Ceylân da suya varsın.) (Kara, 1998: 176).

*Men de ol yiğitleñ şaahur gardaşı
Frontlamda hücümlere geçyeerin.
Vatanımıñ önünde, halkıñ önünde
Men de bir esğer men, kasam içyeerin.*

(Ben de o yiğitlerin şair kardeşiyim,
Cephelerimde hücumla geçiyorum.
Vatanım önünde, halk önünde

Ben de bir askerim, ant içiyorum.) (Kara, 1998: 178)

Biilinde biten otı sovuksa dee (Belinde biten otu yel vursa da.) (Kara, 1997: 426)

Eşege aylın gañña atsañ da, yine eşekliğine galar (Eşeğe altın palan vursan yine eşektir.) (Çobanoğlu, 2004: 250).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde “da / de” şekli kullanılmaktadır. Sert ünsüzlerden sonra “ta” şekline de rastlanmaktadır. Cümleleri, sözcük ve sözcük gruplarını birbirine bağlar, cümle içindeki bir unsurun yanında kullanılarak bu unsuru kuvvetlendirir ve pekiştirir (TLG: 140).

Adı da battı.

Köpek te alırsan soydan al (TLG: 142).

Gitti da gelmedi (Gitti de gelmedi.)

Yat ta uyu dedi dostça bakışlan (Dost bir bakışla yat da uyu dedi)

Annaar top ta sansın bunu (Onlar top da sansın bunu.) (Özkan, 1996: 181).

Çocuk çıkarar torbasından bir çörek da oturu ta iyer onu (Çocuk torbasından bir çörek çıkarır da oturup da yer onu.)

Gideyim ben da oyanı (Gideyim ben de o yana)

Hep te bir adam (Hep de bir adam.) (Özkan, 1996: 187).

Kalabalık arasında Hoca kalkmış da cēri göstererek bārmış (Kalabalık arasında Nasrettin Hoca kalkmış ve ciğeri göstererek bağırılmış.)

Tezde musāfirlerin arasından kalktı iki kişi da çekettiler oynamā (Az sonra konukların arasından kalktı, iki kişi de oynamaya başladılar.) (Li, 2004: 85).

Oturer yevde da sade pençere aşırı sireder, nice başkalari savaşer (Evde oturuyor ve sadece pencereden başkalarının nasıl savaştığını seyrediyor.) (Li, 2004: 118).

Bunnardan başka, dilimize kimi bulgar, grek hem moldovan lafları da karışmışlar. (Bunlardan başka, dilimize kimi Bulgarca, Yunanca ve Moldovanca sözler de karışmışlar.) (Li, 2004: 133).

Kim haşlandı sütlen, üflēr yūrda da. (Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer.) (Li, 2004: 239)

Zorun önünde kolay da varmış. (Zorun önünde kolay da varmış.) (Li, 2004: 355).

Uroklardan sora onnar hepsi bize geldiler da işleme çekettiler. (Derslerden sonra onlar hepsi bize geldiler ve çalışmaya başladılar.) (Li, 2004: 433).

Böle, bir kuru dalın beterine gözelim dā kaybelmiş. (Böylece, bir kuru daldan dolayı güzelim orman kaybolmuş.) (Li, 2004: 615).

Horussus da sabah olur (Horoz ötmese de sabah olur.) (Çobanoğlu, 2004: 292).

Ayıya bal dattırmışla da çarşıda katran da kalmamış. (Ayıya bal tattırmışlar da çarşıda katran dahi kalmamış.) (Özkan, 1996: 221).

Yeni Uygur Türkçesinde

Bu edat Yeni Uygur Türkçesinde daima “de” şeklindedir. “ki, ne de olsa, ise, ama, fakat, ve, için, bundan sonra, galiba” bağlaçlarını karşılar, yani bu anlamlarda kullanılır. Daima kendisinden önceki sözcükten ayrı yazılır.

U öydin çıktı-de jügrep ketti (O evden çıktı ve yürüyüp gitti.)

Men uniñ nime dimekçi ikenliğini çüşündüm-de, oylinip oltirmastinla cavap bedrim. (Ben onun ne demek istediğini anladım ve düşünmeden cevap verdim.)

Vaķit yoķ-te, bolmisa memnu yazattim (Maalesef vakit yok, yoksa ben de yazardım.) (Öztürk, 1994: 122).

Özeñ kelmeysen de (Kendin gelmedin ki)

Vaķtim bolmide de (Vaktim olmadı ki)

Pah, taza ķirayliķ iken de! (Vay, çok da güzelmiş!)

Almilar rasa boptu de! (Elmalar çok daha tutmuş)

U keldi de işni başlidi (O geldi ve hemen işe başladı)

Zeynep akisini kōrdi de hoşal boldi (Zeynep ağabeyini gördü ve sevindi) (YuyTS: 95).

Etteñ dedim de ķaldım (Eyvah diyebildim o kadar) (YuyTS: 119).

Sizniñ söziñizge ķariğanda bu yılķi wezipe ķeli eģir iken-de! (Sizin sözünüze göre bu yılki vazife hayli ağır imiş galiba!) (Li, 2004: 261).

Yeni Uygur Türkçesinde “de, te” bazen hayranlık ve aniden olma manası görevinde kullanılır. *Bu koğunlar taza ohşaptu-de!* (Bu kavunlar çok güzel olmuş!).

U ornidin turdi-de, talağa çıķıp ketti (O, yerinden kalkar kalkmaz dışarıya çıktı) (Kaşgarlı, 1992: 221).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “de” şekli “de, da, ya” görevlerinde kullanılmaktadır. Rıdvan Öztürk, Özbek Türkçesi El Kitabı’nda “-de” şeklinin “pekiştirme, tasdik” görevinde kullanılan ve sona gelen bir edat olduğunu belirtir (Öztürk, 2005: 89). Kendisinden önceki sözcüğün anlamını kuvvetlendirir.

Ķorķķange ķoşelek kōrinedi, degeni şu eken-de...Dedil bol-e! Ādemsen-kū? (Korkmuşa çift görünür dedikleri bu imiş herhalde...Cesur ol tamam mı! Adamsın değil mi?) (Öztürk, 2005: 89).

-Özingiz bilgen sāvķilār belāsi-de... (-Sizin bildiğiniz dünürler belâsı da...)

-Hemme belā ķanimde-de! -dedi u (-Bütün belâ hanımda ya! -dedi o.)

-Şuning üçün ķudā senge emel bermeydi-de! (-Onun için Huda sana iş güç vermez ya!) (Coşkun, 2000: 223).

Buler bir ķareşde cūziy nerse bolib kōrinse-de, hār ķandey ķişini oylentirib ķoyedi. (Bunlar ilk bakışta önemsiz şeyler gibi görünse de, insanı düşündürüyor.) (Coşkun, 2000: 252).

Tüyeñge ķişen Sal da, tevekkelni hudaga kıl. (Eşğini sağlam kazığa bağla da, ondan sonra Allah’a ısmarla.) (Çobanoğlu, 2004: 254).

Keldi-de ketti. (Geldi de gitti, geldi ve gitti, gelip gitti) (Wurm, 1989: 184).

Mènde de anat bar, lèkin baqlanan... (Bende de kanat var, fakat baqlanmıştır.)

Unı da dèvarlar tılar... (Onu da duvarlar dinler...) (zbay, 1994: 300).

Sèn ki kùlmek bilen vùcùdumnu

Ba'zı da sèvgige kùmer èrdi. (Sen ki gùlmekle vùcùdumu bazen de sevgiye gùmerdin.) (zbay, 1994: 314).

Kùnlìnde bire şerpeni sèzsem èdi, gùldèk,

lgende de sèn mende kùrerdi sèviřini! (Gùnlünde çiek gibi bir beyecan sezseydim, öldùum zaman bile bende sevgiyi gùrùrdùn!) (zbay, 1994: 392).

Tiriksen, òlmegensen,

Sen de àdem, sen de insànsen

Kişen kiyme,

Boyun eme,

Ki sen hem hùr tuılansen!

(Dirisin, òlmemiřsin, Sen de Adem, sen de insansın, Zincir takma, Boyun eme, Ki sen de hùr domuşsun.) (Kocaolu, 1996: 11).

zbek Tùrkesinde “hem” edatı da “da” gùreviyle kullanılmaktadır.

Takdira le'net taşın atgen garip Mahzùne hem. (Kùtù kaderine lanet taşı atan garip Mahzune de.) (Bozkurt, 1999: 493).

Kazak Tùrkesinde

Kazak Tùrkesinde, “da, de, ta, te” şekilleri “de, hem, ve, bile” gùrevlerinde kullanılmaktadır (KazTG: 318).

Kazak Tùrkesi Sùzlùù'nde “da” “sùz ile sùzù veya cùmle ile cùmleyi birbirine baqlayan ek” şeklinde tanımlanmıştır. Buradaki “ek” terimini Rusa'dan tercùme edildii iin edatın karşılıı olarak dùřùnmek gerekir.

Alaç Orda ùkimeti şuruldı da, hala tàvelsizdikke umtıldı (Alaç, Orda hùkùmeti kuruldu da halk baımsızlıa heveslendi.) (KazTS: 62).

Mınaw jerde kısılsa da, esinen ayrılan jok (Burada zorlansa da, aklını kaybetmedi.) (KazTG: 351).

Saken bunı da jaksı bileği. (Seken bunu da iyi bilir.) (KazTG: 352).

Mama ta jan tapsırdı. (Mamak da canını teslim etti.) (Savran, 1994: 346).

Sen de bu joı dawdı maan ber. (Sen de bu defaki davayı bana ver.) (KazTG: 359).

Özi de tüyedey zor neme. (Kendisi de deve gibi kocaman bir şey.) (KazTG: 360).

Şay-kant ta tawsıldı. (Çay, şeker de tükendi.) (KazTG: 363).

Zaman adamdı batır da, korkak ta, jomart ta, sarañ da etedi. (Vakit, insanı hem cesur hem korkak, hem cömert, hem de cimri eder.) (KazTG: 327).

Balañ adam bolsa, kesirlerden özi de korğana biler. (Oğlun adam ise, kötülüklerden kendisi de korunabilir (KazTG: 344).

Sumkanıñ işinen kaluñ dapterge koldan köşirgen Abay öleñderin aldı da tıksa bettedi. (Çantanın içinden kalın deftere elle yazılmış Abay şiirlerini aldı ve dışarıya çıktı.) (KazTG: 346).

Қарлығыш балapanına bola отқа да, суwға да түседі. (Kırlangıç, palazı için ateşe de suya da iniyor.) (Li, 2004: 175).

Biraқ börene şarbakpen korşalğan derevn asımdan böten yeşteme de köre almadım. (Fakat mertek çit ile çevrilmiş köy gibi şeyden başka hiçbir şey göremedim.) (Li, 2004: 183).

Ormannıñ jawlarına қарсы күретсе қутсар көп payda keltiredi. (Ormanın düşmanlarına karşı mücadelede kuşlar çok fayda getiriyor.) (Li, 2004: 279).

Er jazuwşı sıyaқты, er pedagogtıñ de sabaқ berüwde öz stili boladı. (Her yazar gibi, her eğitimcinin de ders vermede kendi stili oluyor.) (Li, 2004: 417).

Aş adam özi toysa da közi toymaydı. (Açın karnı doysa da, gözü doymaz.) (Çobanoğlu, 2004: 60).

Ağаш şelekpen jeroşaqta janıp jatқан ottı toltıra kösip aldı da er jerge şasıp şasıp jiberdi. (Ağaç kürekle yer ocağında yanıp duran ateşi aldı, her yere dağıttı.) (Karaörs, 2005: 66).

Jayıktın yeki betine de zevlim üyler, ornap kalıptı. (Irmağın iki kenarına da büyük evler yapılmış.) (Karaörs, 2005: 160).

Jaksılık jasasan da, kalpınnaneş aspagan. (İyilik etsen bile sınırını aşma.)

Ömrine kavip-kater tönip tursa da, ata-tegine kir keltiretin nersege ayak paspa. (Hayatında tehlikeli zamanlar olsa bile, ceddinin namusunu kirletecek işlere ayak basma.) (Karaörs, 2005: 166)

Bilmeppin deneñesin sırt ғalıqtıñ.

Söz қатpay, tañ atsa da, қур catıppın.

(Yabancı halkın hiçbir şeyini anlamamışım; sabah da olsa, konuşmadan boş yatmışım.) (Tamir, 1993: 66).

Kördim de keldim.

Ƙolımdı bedrim.

(Gördüm de geldim, elimi verdim.) (Tamir, 1993: 86).

Eñ soñğı körisüvim baƘçada edi,

Kıs boldı baƘça da öldi, gülder soldı.

Ceti ayda coğalsa da, talay izder,

Esimnen nege çıƘsın soñğı sözder?

(Son görüşmem bahçede idi. Kış oldu; güller soldu, bahçe de öldü. Yedi ayda bir çok iz yok olsa da son olarak söylenen sözler aklımdan niye çıksın?) (Tamir, 1993: 76).

Süy, can sevlem, tağı da süy, tağı da! (Canımın ışığı, sev! Daha da daha da sev!) (Tamir, 1993: 72).

Adamın özi toysa da közi toymaydı. (Açın karnı doyar, gözü doymaz.) (Şahin, 1999: 63).

ƘazaƘ ta adam balası. (Kazak da insan evlâdıdır.) (Türkmemetoğulları, 2001: 21).

Bizdiñ de Ƙanımızda ot bar; bizde de tilek, nepsikumarlıƘ bar. Biz de jaspız. (Bizim de kanımızda ateş var; bizde de arzu, nefesine düşkünlük var. Biz de genciz.) (Türkmemetoğulları, 2001: 29).

-Men bas ta emes, ayaƘ ta emespin, cay ortaşa adamin. (-Ben, baş da değil, ayak da değilim; orta halli bir insanım.) (TLG: 475).

Bul vakıttıñ işinde bizdiñ el de özgerip ketti, adamdar da özgerdi. (Bu vakit içinde bizim ülke de değişti, insanlar da değişti.) (BKT: 238).

Sol da jeter boldı! (O da yetecek oldu.) (Mayemerova, 2004: 2059).

Bir sağat ta Ƙala almaymın

(Bir saat bile kalmayacağım.) (Doğan, 2007: 225).

-Yendi sonı biz de yestiyik (-Şimdi bunu biz de duyalım) (Eker, 1989: 28)

-Tım buzıƘ ta bolmaytın, aƘsın da jibermeytin (-Pek başıbozuk da değildi, hakkını da bırakmazdı.) (Eker, 1989: 7)

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “da” edatı “da / de, dahi, keza, -sa dahi, gerçi” görevlerindedir. Bu edatın “de” şekli yoktur.

Sen da barasınğ (Sen de varacaksın.)

Söz da bolbogon. (Lakırdısı bile geçmedi.) (KırgS: 290).

Kançalık oor basırıktuu bolsom da, anın kıtıgılap süylögönü canıma batıp ketti.

(Ne kadar ağır başlı olsam da, onun gıdıklayarak söyledikleri canıma batıp gitti.)

Çala okumuştular da çok emes. (Yetersiz âlimler de yok değil.)

Men bul suroogo azır da coop bere albayım. (Ben bu soruya şimdi bile cevap veremem.)

Anın pikiri kaday ekenine biri da kızıkpadı. (Onun fikrinin ne olduğunu bir kişi bile merak etmedi.) (Kasapoğlu, 2005: 344).

Kançalık calçı cürsö da. (Ne kadar ırgatlık yapsa da.)

Mından arı ısık dos da, cakın aga-ini da bololu Tügölbay. (Bundan sonra hem sıcak dost, hem de kardeş olalım Tügölbay.) (Ceritlioğlu, 2003: 182).

Özdörü da ündü uga alıшат. (Kendileri de sesi duyabilirler.)

Kayra coluguşuunu tagdır cazbagan eken da. (Tekrar karşılaşmayı kader yazmamış, demek ki.) (Kasapoğlu, 2005: 345).

Kırgız Türkçesinde “da” edatı bağlama ve pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Her türlü kelimeden sonra gelebilmektedir.

Oşentse da, eç ökünbös, keyibes sımak bir Kızık münöz maga ar dayım dem berip turçu. (Böyle olsa da, hiç pişman olmaz, üzülmez gibi, ilginç bir karakter beni her zaman dinlendirdi) (Ceritoğlu, 2003: 174).

Kançalık calçı cürsö da, üy-bülönü baguu için anın tapkanı cetişken emes. (Ne kadar ırgatlık yapsa da, ailesine bakmak için kazandığı yeterli değil) (Ceritoğlu, 2003: 176).

Körgönünö sıymuktanıp da, kayra tañ kalış menen korkunç dene-boyun çırmakap bul okuyanın maga tiyeşesi çok dep öziin cootkotup da barattı. (Gördüğüne sevinmiş ve tekrar şaşırdığında korkunç vücudunu sarıp bu olayın benimle ilgisi yok diye başını ağrıttıyor.) (Ceritoğlu, 2003: 178).

Oşonu mene birge ilimdegi kemçilik da çekene emes. (Bununla birlikte ilimdeki noksanlık da önemli değil) (Ceritoğlu, 2003: 179).

-Betpak çal, sen da mında ekensin da.

(Bedbaht ihtiyar, sen de buradaymışsın demek.) (Doğan, 2007: 332).

Oorubasañ sen da biz menen çıla keçet eleñ ee,... (Hastalanmasan sen de bizimle çamura bulanacaktın ya...) (Ceritoğlu, 2003: 178).

Mından arı ısık dos da, cakın aga-ini da bololu Tügölbay. (Bundan sonra hem sıcak dost, hem de kardeş olalım Tügölbay) (Ceritoğlu, 2003: 181),

Bul kiteti men da okuğan ekenmin. (Bu kitabı ben de okumuşmuşum)
(Kasaoğlu, 1999: 642)

Kök torgun köynögünün etegi kögüröök da, uzunraak da. (Mavi ipekli entarisinin eteği hem daha mavi, hem daha uzun.) (BKT: 238).

Kız-kelinder da, boz baldar da tigil Mıskalga sıy menen oluruşkan. (Karı-kızlar da, çoluk çocuk da işte Mıskal'a ikramla oturmuşlar.) (BKT: 238).

Boris da anı menen koşo ketüügö kıyaldanıp turgan. (Boris de onunla beraber gitmeye heveslenip durmuş.) (BKT: 249).

Siler menen birge menin da uulum barat. (Sizlerle birlikte benim de oğlum gidiyor.) (BKT: 254)

Açuunun da tattuuusu bar,

Tattuunun da açuusu bar.

(Acının da tatlısı var, Tatlının da acısı var.) (Şavk, 2002: 7).

Eñ açuu da til,

Eñ tattuu da til.

(En acı da dil, En tatlı da dil.) (Şavk, 2002: 121).

Kalpıçının çın sözü da tögöngö çıgat. (Yalancının doğru sözü bile yalana çıkar.)
(Şavk, 2002: 5).

Maktoo, makoogo da cagat. (Övgü, ahmağa bile yarar.) (Şavk, 2002: 157).

“Men da baramın” dep, atasınan uruksat surayt. (“Ben de gideceğim”, diyerek babasından izin istemiş.) (Karadavut, 2006: 202).

Makmut buga da aylasızdan makul bolat. (Makmut çaresiz bunu da kabul etmiş.)
(Karadavut, 2006: 342).

Kırgız Türkçesinde “da” edatı “kantse da” (halbuki), “oşentse da” (oysa) gibi sözcüklerle birlikte kalıplaşarak bir bağlaç olarak kullanılmaktadır (Bozkurt, 1999: 608).

Yasin Şerifoğlu, “Kırgız Türkçesi Ağızlarındaki ‘da’ Edatı Üzerine” adlı çalışmasında pekiştirme görevinde “da” edatının bu lehçe ağızlarında yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir. Kırgız Türkçesi ağızlarında sıklıkla karşılaşılan iki farklı “da” sözcüğü vardır. Bunlardan birincisi Rusça’da “evet” anlamında kullanılan “da” dır. Rusça’nın bölgede etkili bir konuşma dili olmasından dolayı daha çok Rusça konuşulurken karşılaşılan bir durumdur. İkincisi Kırgız Türkçesinin özellikle güney ağızlarında kullanılan pekiştirme görevindeki “da” edatıdır. Özellikle sorulan soruya verilen cevapla birlikte, kuvvetlendirme fonksiyonu ile kullanılmaktadır. *Bazarga*

maşına menen barabızbı? (Pazara arabayla mı gideceğiz?) şeklindeki bir soruya *obaa da* (he da) şeklinde cevap verilmektedir. Buradaki “obaa” Kırgız Türkçesinde “evet” anlamında kullanılmaktadır. “da” ise, pekiştirme edatıdır. “evet da” şeklinde düşündüğümüzde “da” edatı “evet” cevabını kuvvetlendirmek, vurgulamak, belirtmek için kullanılmıştır diyebiliriz. Rusça’daki evet anlamındaki “da” ile hiçbir ilgisi yoktur.

Aylga birge barabızbı? (Köye birlikte mi gideceğiz?), *Birge barabız da* (Beraber gideceğiz da)

Nege ırdavaysıñ? (Niye şarkı söylemiyorsun?), *Irdadım da.* (Söyledim da)

Bul işti klayınbı? (Bu işi ben yapayım mı?) *Ébul iş koluñuzdan kelbeyt da* (Bu işi siz yapamazsınız da)

Tura kıldımbı? (Doğru yaptım mı?) *oşondoy boluş kerek ele da* (Böyle olması gerekli idi de)

Kayerde oturam? (Nerede oturacağım) *bul bölmödö turasıñ da* (Bu odada oturacaksın da) (Şerifoğlu, 2003: 166).

Köp bilseñ da köpten artık bilbeysiñ. (Çok bilsen de halktan fazla bilemezsin.) (Li, 2004: 103).

Arak saga sū katarı bolup kalgan eken da! (Votka sana su gibi olmuş ya!)

Sende adamgerçilik çok katarı eken da. (Sende insanlık yok gibi imiş ya) (Li, 2004: 259).

Gagavuz Türkçesinde cevap edatı “evet” yerine Rusçadan alınmış “da” (Evet) kullanılmaktadır. Rusçadan Türk lehçelerine girmiş olan “da” sözcüğünün Türkçedeki “da” edatıyla şekil benzerliği vardır.

Gagavuz Türkçesinde “ve, evet” görevinde cümle başında şu örneklerde geçmektedir: *Da o zamandan beri ayılan adam koparttılar ortaşmaklî.* (Ve o zamandan beri ayı ile insan ortak işlerini durdurdular.) (Li, 2004: 148) Bu sözcüğü “da” edatıyla karıştırmamak gerekir.

Da kız da beklemiş bir bakıda da o da uyumuş. (Ve kız da biraz beklemiş ve o da uyumuş.) (Bozkurt, 1999: 379).

Da danıştım aman (Evet danıştım aman.)

Da çok yara çıkar onda (Evet onda çok yara çıkar)

Da diil belli (Daha belli değil) (Özkan, 1996: 180).

Gagavuz Türkçesinde cümle başında kullanılan “da” edatının söz açıcı, anlamı pekiştirici göreviyle bazı örneklerde kullanıldığını tespit ettik.

Neye lezım soldurasın gecelerimin çiçeeni,

Neye lezım düşümde de yoklayasın döşeemi?

Da uyandıcaanan ben gidesin geri?

(Niye gecelerimin çiçeğini soldurursun,

Niye düşümde döşeğimi yoklarsın,

Uyandırınca beni niye geri gidersin?) (Öztürk, 2007: 3).

Levent Doğan-vd. hazırladıkları Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı, isimli eserde “da” edatı yine “da” olarak verilmiştir:

Sen naşey yapêrsın benimnen?

Da çekersin benim aklımı?

(Sen benimle ne yapıyorsun?

Da benim aklımı başımdan alıyorsun) (Doğan, 2007: 142).

Kazan Tatar Türkçesinde “da” edatı “evet” görevinde kullanılmaktadır.

Da (Evet) (TDTEA-19 / III: 167).

Nogay Türkçesinde de örnekleri görülmektedir

De degenley birinşi bette. “Mıyığı sıyratılğan, basına körpe börk kiygen.

(Evet, birinci yüzde bıyığı bükülmüş başına kürklü börk giymiş.) (TDTEA-21: 402).

Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesinde cümle başında kullanılan bir “da” olduğunu belirtir: “da: şimdi, bu halde, öyleyse” görevlerinde olduğunu ifade eder (Tavkul, 1994: 216).

Bu edat Maraçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü’nde “şimdi, bu hâlde, öyleyse, pekala, evet” görevlerinde kullanıldığı madde başında belirtilmiştir.

Da, bermey esegiz men da keteme. (Pekala vermiyorsanız ben de gidiyorum.) (KMTS: 181)

Da, neme, biz da eşikge atarğa turmaybiz (Biz de kapı dışarı atalım diye durmuyoruz.) (Tavkul, 2003: 198).

-Da ne eteyim? Can tatlıdı, oyladım. (-Peki, ne yapayım? Can tatlıdır, düşündüm.) (Tavkul, 2004: 214)

-Da men anga ne eteyim? -degendi Batok. (-Peki ben ona ne yapayım? Dedi Batok.) (Tavkul, 2004: 310)

-Da, harib, sen sabiyse, bolalmazsa. (-Zavallı, sen çocuksun, yapamazsın.) (Tavkul, 2004: 54)

-*Da sen meni koymazlıkğa uşaysa, -dedi.* (-Sen beni bırakmıyacağı benziyorsun, dedi.) (Tavkul, 2004: 426).

Karay Türkçesinde de rastlanmaktadır. *Da yel yizlerim asıra astı da erpeytti statsın gufumnun* (Ve yel yüzümden geçti ve vücudumun saçlarını kaldırdı.) (Li, 2004: 118).

...*Da vattı İyovnu yaman çıban bıla, başlap tabanından ayağının da tobasına deyin...* (Ve o baştan çıkarıcı İyov'u (Eyyub'u) ayağının tabanından başlayarak tepesine değin kötü çıban ile dövdü) (Li, 2004: 140).

Da meni süvârliğıy-yüçün kaldırdı!... (Altınkaynak, 2006: 221).

Da közlâri toldılar açi yaşlardañ. (Altınkaynak, 2006: 221).

Özellikle Rusça'nın etkili olduğu lehçelerimizde görülen "da" nın bu şekilde yani cümle başında "evet" görevinde kullanılması, ister istemez Ruçadaki evet anlamına gelen "da" yı hatırlatmaktadır. Sözlüklerde yazılışları aynı anlamları ve kullanımları farklı iki "da" nın madde başı olarak verilmesi sanki ayrı kelimeler olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Fakat bu "da" ların kökeniyle ilgili bilgi pek yoktur.

Bu konu ile ilgili Yasin Şerifoğlu, "Kırgız Türkçesi Ağızlarındaki 'da' Edatı Üzerine" adlı makalesinde bu ayrı iki "da" nın kökeni üzerinde durmuş ve bu ikinci "da" nın da aslında Türkçede kullanılan "da" edatı olduğunu iddia etmiştir (Şerifoğlu, 2003: 166).

Biz başta kullanılan "da" nın Rusçadaki "evet" anlamına gelen "da" olabileceğini düşünüyoruz. Fakat bu "da" köken bakımından Rusça olsa bile çeşitle lehçelerimizdeki kullanımlarına baktığımızda bunun bir pekiştirme sözcüğü olduğunu cümle başında söze başlarken, söz açıcı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kazan Tatar Türkçesinde

Yaba cilenini, cilden kaçadır.

Niçe yapsa da, cil anı açadır.

(Örter göğsünü, rüzgârdan kaçır, Ne kadar örtse de rüzgâr onu açar.) (Özkan, 1994: 134).

Şulay dimsîñ? Şulayın ul şulay da,

Yarıy la iş barıp türsa uñayga.

(Öyle mi dersin? Öyle olmasına öyle de, İş kalıyor bunu başarmağa.) (Özkan, 1994: 630).

Tabındım, secde kıldım min süygen canaşnıñ aldında,

Ümit ittim ve kurıktım da kızardım hem uyaldım da.

(Taptım, secde ettim ben sevgili cânânın karşısında, Ümit ettim, korktum, kızardım ve utandım da.) (Özkan, 1994: 726)

Kütü kütü minmekte

Kükte citiz kuşlar da.

(Sürü sürü uçmakta Gökyüzünde kuşlar da.) (Özkan, 1994: 764).

Anadan ala da tuwar kula da. (Anadan alaca da doğar, kula da) (Taymas, 1988: 26).

Kiyindirgeç kızaw da kız bula. (Giyindirince sepet bile kız olur) (Taymas, 1988: 55).

Yun da yuk, süt de yuk. (Yün de yok, süt de yok) (Taymas, 1988: 107).

Birgenge biş de küp, alganga altı da az. (Verene beş de çok, alana altı dahi az) (Taymas, 1988: 33).

Batır da sin, matur da sin, diñgiz! (Hem cesur, hem güzelsin deniz!)

Sin de megne izliysin iken. (Sen de mana arıyorsun adeta) (Öner, 1998: 72).

Töpten kisilgen bulsam da, doşmanıma baş imem. (Dipten kesilmiş olsam da düşmanıma baş eğmem.) (Öner, 1998: 70).

Gaşıyk ittiñ, indi kolın da it,

Sinsiz yeşiy almıym bir kön de!

(Âşık ettin, artık kulun da et, Sensiz yaşayamam bir gün de!) (Öner, 1998: 68).

Avızınnan içke uzgaç ta. (Ağzından içeriye geçince de) (Öner, 1998: 67).

Uyanam da...Zeñger, zeñger! (Uyanıyorum da...Mavi, mavi!) (Öner, 1998: 69).

Küterdiñ de berdiñ yarıña. (Kaldırdın da vurdun sahiline.) (Öner, 1998: 72).

Atam da anam, tugannarım,

Dus-işlerem kaldı barısı da,

Barısı da,

Sagınıp yılıym, yörek yarsıy da.

(Annem, babam, kardeşlerim,

Eş-dostlarım kaldı hepsi de,

Hepsi de,

Özleyip ağlarım, çarpar yüreğim de) (Şahin, 1999: 132).

Barısı da miniki. (Hepsi de benim.) (TDTEA-19 / III: 51).

Min de “min” imniñ yolında. (Ben de ben'immin yolunda.) (TDTEA-19 / III: 51).

Avıl da yuk, şehir de yuk bu cirde. (Köy de yok, şehir de yok bu yerde) (TDTEA-19 / III: 61).

İzse de üz işlerimnen hur ve kimlikler mini. (Ayırda da akranlarımdan horluk ve kötülükler beni.) (TDTEA-19 / III: 70).

Başkası kirekmiy de. (Başkası gerekmiyor da.) (TDTEA-19 / III: 107).

Gölsim apa da, bötinley üzünçe balkıp, bu yakka çıktı. (Gülsüm abla da, kendince açılıp, yanımıza geldi.) (TDTEA-19 / III: 272).

Bir yılga kuyan tirisi de çıdıy (Bir yıla tavşan derisi de dayanır.) (Çobanoğlu, 2004: 160).

Monnan arı köt te tor: can bizdîrgîç közgî yañğırlar, közgî pıçraklar başlanıp kiteçek. (Bundan sonra bekle de dur: can bezdirici güz yağmurları, güz çamurları başlayacak.)

Sin bolarnı niç ik bulsa da çıkarıp ciber de, annan arı bölüşîrbîz. (Sen bunları nasıl olursa olsun çıkarıver de, ondan sonra bölüşürüz.) (Li, 2004: 75).

Yawrışkan cirîññ moñarçı bîrewge de siksen pottan artık boday birgânî yuk elî. (Yawrışkan'ın yerinin şimdiye kadar birine de seksen puddan fazla buğday verdiği yok hala.) (Li, 2004: 102)

Sîznîñ aşa Garıfullinga da heber iterbîz. (Sizin aracılığınızla Garıfullin'e de haber verir.) (Li, 2004: 113)

İndi monnan bütün hiç te, hiç te alay üpkeletmes idim. (Artık bundan başka hiç de hiç de öyle gücendirmez idim.) (Li, 2004: 183)

Kart, karçıklarga kader barısı da kırdı. (İhtiyar adam ve ihtiyar kadınlara kadar hepsi de tarladadır.)

Kilmes idîm, üzîm kader altın birse de! (Gelmez idim, kendim kadar altın verse de!) (Li, 2004: 258)

Tuzan kaderlî de yuk. (Tozan kadar da yok.) (Li, 2004: 260).

Tañnı da kötîp tormadım, tönge karşı yulga çıktm. (Şafak vaktini de beklemedim, geceye doğru yola çıktım.) (Li, 2004: 280).

Ukımak lefzı astında monîñ kibi hisapsız meğneler çıksa da, barçası üz halkıbizga hizmet itmek digen süzge kaytadır (Okumak sözünün altından bunun gibi sayısız anlamlar çıksa da, hepsi kendi halkımıza hizmet etmek diyen söze dönmektir.) (Li, 2004: 309).

Kıñgır iş kırk yıldan soñ da bîlîne. (Haksız iş kırk yıl sonra da bilinir.) (Li, 2004: 423).

Algı könçek kaydan tegerese, artkısı da şunnan tegerer.

(Öndeki tekerlek nereye yuvarlanırsa arkadaki de oraya gider.) (Doğan, 2007: 505).

Bik te arıdım (Çok yoruldum.) (Doğan, 2007: 505).

Bêznê bêtêrdê bu, mallardan da ayırdı.

(Bizi bitirdi bu, mallardan da ayırdı.) (Doğan, 2007: 505).

Kırım Tatar Türkçesinde

Milletni parçalamağ istegenler bizim aramızda da çoğlaşa başladı (Milleti parçalamak isteyenler bizim aramızda da çoğalmaya başladı.) (Li, 2004: 87).

-dedi Nasreddin Efendi, -biz de siz kadar iş yaptık lakin, buña baķmadan, biz sizden yaķşıa işledik. (Nasreddin Efendi dedi: Kısacası biz de sizin kadar iş yaptık, ama buna karşın biz sizden güzelce çalıştık.) (Li, 2004: 129).

Andan soñ aştan burun saña da iş bar. (Ondan sonra yemekten önce sana da iş var.) (Li, 2004: 188).

Söznen degil de, işnen köster (Sözle değil de, işle göster.) (Li, 2004: 241).

Olar da seniñ kibi yaşamağ, kuwanmağ isteyler. (Onlar da senin gibi yaşamak, kıvanmak, istiyorlar.) (Li, 2004: 307)

Terekeniñ de özüne köre ağırsı, yarası ola. (Ağacın da kendine göre ağırsı, yarası oluyor.) (Li, 2004: 322).

Şay olsa da, bizim sınıfta o künden soñ “mirzam” sözü bir daa ayılmadı. (Öyle olsa da, bizim sınıfta o günden sonra “mirzam” sözü bir daha söylenmedi.) (Li, 2004: 420).

Şundan soñra o em çalıştı, em de oķdı. (Şundan sonra o hem çalıştı, hem de okudu.) (Li, 2004: 435)

Añlasın bir seni, düşman da süyer. (Anlasın bir seni, düşman da sever.) (TLG: 879).

Temir de, yerine kaytķan soñ Toktamış ģanģa elçi ciberip. (Temir de kendi bölgesine döndükten sonra Toktamış Han’a elçi gönderip:) (TDTEA-13: 59).

-Bu daa ne? -dey. (-Bu da ne? -der.) (TDTEA-13: 63).

Oña da yandım ölümdayın. (Ona da yandım ölüm gibi.) (TDTEA-13: 180).

Şimdi Canbay da:

-Ĥanıñ da izi ģara olsun Edigeniñ de.

(Şimdi Canbay da:

-Han'ın izi kara olsun, Edige'nin de.) (TDTEA-13: 68).

Oña da yandım ölümdayın. (Ona da yandım ölüm gibi.) (TDTEA-13: 180).

Baraba Tatar Türkçesinde

Ağası turında da bir az söylep beredi. (Ağabeyi hakkında da biraz söyleyiveriyor.) (Li, 2004: 497)

Kön poyı pağıp yöreti te kışke koyları eyri aşı çığarmaqçı polatı (Gün boyunca otlatıyor ve akşama koyunları dereden geçirmek istiyor.) (Li, 2004: 624).

Kız şızıp alıdı atasınıñ oyın da terezi töbine tökrip salıdı (Kız seziyor babasının düşüncesini ve pencerenin dibine tükürüyor.) (Li, 2004: 755).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde çok yaygın bir şekilde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Ses uyumuna göre “da / de; ta / te” şeklinde kullanılmaktadır. Her türlü unsurdan sonra gelebilmektedir.

Qaytsağız da onotmağız (Dönseniz de unutmayın) (Alkaya, 2008: 421).

Pışnıñ üşpışnıñ ziyaretıpısta da ewliye bar. (Bizim kendi ziyaretimizde de evliya var) (Alkaya, 2008: 421)

Anıñ başın tsapqats, sin mññikñ de tsabarsıñ tip ul qaytqalı tılemegen (Onun başını kestinse, sen benimkini de kesersin) (Alkaya, 2008: 422)

U qatın anı ta kürgen, külegesı pulmağan u palanıñkı (O kadın onu da görmüş, çocuğun gölgesi yokmuş) (Alkaya, 2008: 422)

Anı ta qaqtırğım kilmeytı (Onu da ezdirmek istemiyorum) (Alkaya, 2008: 334).

Pı yarlı yığıt, min te pulışqalı parayın, tigen (Bu fakir delikanlı, ben de yardıma gideyim, demiş) (Alkaya, 2008: 422).

Min üs tılim de bilmim, urıs tılñ de bılmim (Ben kendi dilimi de bilmiyorum, Rus dilini de bilmiyorum) (Alkaya, 2008: 253).

Ekelerı ikısı te öylerñ yantırtılar (Ağabeyleri ikisi de evlerini yandırdılar) (Alkaya, 2008: 422).

Min üsım te santıq bile küçtım (Ben kendim de sandık ile gelin gittim) (Alkaya, 2008: 426).

Töşlerım de kıresım / Moñayıp yörgeñ kibik (Dertlenip yürür gibi düşlerime de giriyorum) (Alkaya, 2008: 429).

Siñ tsaḥlı min te yüh'ere alırm it (Senin kadar ben de koşabilirdim) (Alkaya, 2008: 433).

Min kilgelî, kön te yamğır yawatı (Ben geleli beri, her gün yağmur yağıyor) (Alkaya, 2008: 438).

Eger te kîm awısın atsa, şul suğa parğalı tîyîş igen (Eger kim ağzını açarsa, onun suya gitmesi gerekiyormuş) (Alkaya, 2008: 360).

Alar meher suradılar. Ewel şalay tı: onnan ta suraytı, itten te suraytı, maytan ta suraytı, tsaytan ta suraytı (Onlar mihr istiyorlar. Önceden öyleydi: Un da isterlerdi, et de isterlerdi, yağ da isterlerdi, çay da isterlerdi) (Alkaya, 2008: 415).

Rasiyadan tatarlar pilen aralaşkan hem tili-de pir polğats alarnı-da tatarlar tep atalğannar (Rusya'dan gelen Tatarlarla bir araya gelmişler ve dilleri de aynı olduğu için onlara da Tatar demeye başlamışlar) (Alkaya, 2008: 413).

Aşar aşları ta yuh (Yiyecek yemekleri de yok) (Alkaya, 2008: 390).

Kürütsiler, tap-tasa tanutsılar ta par (Görenler, daha yeni tanıyanlar da var) (Alkaya, 2008: 383).

Tuğannarım ülîp pîttî, pîrew te kalmadı (Kardeşlerim ölüp gitti, biri de kalmadı) (Alkaya, 2008: 368).

Üşim te uylytığam: yarappi, kitskine bulıp kalam! (Kendim de düşünürdüm: Yarabbi, hep çocuk kalayım!) (Alkaya, 2008: 320).

Sin awıllaf ta yörütsîmisîñ (Sen köye de gidiyor musun?) (Alkaya, 2008: 320).

yoğom da yuk, aşaw da yuk, îtsü de yuk (Uykum da yok, yeme de yok, içme de yok) (Alkaya, 2008: 274).

Ğulında tapkan malıñ pîtse / Üs tuğannarıñ ta yat pula (Elindeki varlığın tükenirse, öz kardeşlerin bile yabancı olur) (Alkaya, 2008: 249).

İnemalarğa çay ta kuymatım (Annemlere çay da koymadım) (Alkaya, 2008: 243).

Şart kipi, esas fiilde belirtilen iş veya hareket arasında zıt durumları ifade eder. Bu durumda şart kipi, genellikle da bağlacıyla kuvvtelendirilir

Awırtılıklar kürsem te üsîmnîñ katuratsuğım pîlen tormoşnı alıp partım (Ağırlıklar görsem de, metanetim ile hayatımı devam ettirdim) (Alkaya, 2008: 333).

Ayağıma sıwığ üte / Sarı sandal kisem de (Sarı sandalet giysem de, ayağım üşüyor) (Alkaya, 2008: 333).

Aylar torsam da, yıllar tormam (Aylarca kalsam da, yıllarca kalmam) (Alkaya, 2008: 333).

Kumuk Türkçesinde

Sen de tavnu başına minip, kağızğa yazğan zatlağa qarap, gücüñ bar çaķı kıçırırsan. (Sen de dağın başına çıkıp, gücün olduğu kadar bağırırsın.)

Biçin de, salam da tarıķ çaķı bar. (Ot da, saman da gerektiği kadar var.) (Alkaya, 2007: 286).

Cıyında sen çaķı yaşlar da bar edi. (Toplantıda senin kadar gençler de vardı.) (Alkaya, 2007: 285).

Noğaylı neçaķı tergep qarasa da bu ķuburnu ne zat ekinin bilip bolmağan. (Nogaylı ne kadar inceleyip baksa da bu kılıfın ne tür bir şey olduğunu anlayamamış.) (Alkaya, 2007: 285).

Onu da munu da arasında ullu başğalık bar. (Onunla bunun arasında büyük bir fark var.) (Li, 2004: 88).

Bilmem, senden artıķ süymey meni birew de. (Biliyorum, senden fazla sevmiyor beni kimse.)

Üç yüzden de artıķ şkola çağındağı yaşlar munda ķaydan wa neger gelgen? (Üç yüzden de fazla okul çağındaki çocuklar buraya nereden ve niye gelmiş?) (Li, 2004: 101)

Menden başğa da üyde dağı da ekew bar edi. (Benden başka da evde daha iki kişi var idi.) (Li, 2004: 135)

Mundan özge de. (Bundan başka da.)

Ondan özge de. (Ondan başka da.) (Li, 2004: 375).

Ömür boyu atıla tursa da, baķa batmaķdan areķge getmes. (Ömür boyu sıçrayadursa da, kurbağa bataklıktan uzağa gitmez.) (Li, 2004: 623)

Seni bulan ol da gelecek. (Seninle o da gelecek.) (TLG: 1000).

Biz de, kömekleşip busa da, maşınler alıp işleseķ, bereket, getmekligine hökünüp, ķaytıp da gelir. (Biz de, yardımlaşsak da, makineler alıp çalışsak, bereket, gittiğine pişman olup, dönüp geri gelir.) (TLG: 1004).

Şaķmat da oynap ķaytgan soñ oylaşaman!

(Satranç oynayıp eve döndükten sonra düşündüm.) (TDTEA-20: 456).

Cennet ķi neçik de, cahannam da yoķ

(Cennet ki nerede, cehennem bile yok) (TDTEA-20: 265).

Töpbemden buz yuvsa da (Tepemden buz yağsa da) (TDTEA-20: 364).

Karay Türkçesinde

Tıkıcılar arasına Aron aķay da kırdı. (Kunduracılar arasında Aron amca da girdi.) (Li, 2004: 87).

Bu kaatnen barabar bız sızge bir de mektep duwar gazetamıznı yiberiyık. (Bu mektupla beraber biz size bir de okul duvar gazetemizi gönderiyoruz.) (Li, 2004: 241).

Sen de, menım kıbık alışsañ ediñ, boyle totlanıb almaz ediñ! (Sen de benim gibi alışsaydın böyle paslanıp kalmaz idin!) (Li, 2004: 307).

Salğır boyı yurerık, muzeyg’e wararırh, vağzalğa kiterik, bulvarda gezerık da daa başa yerlerini korerık. (Salgar boyunca yürürüz, müzeye varırız, gara gideriz, bulvarda gezeriz ve daha başa yerlerini görürüz.) (Li, 2004: 622).

Rastlıknı kiydım da kapladı meni kaftannı kibik. (Doğruluğu giydim ve bu doğruluk beni kaftan gibi kapladı.) (Li, 2004: 308).

Atnın yanında eşek bağlasañ, at-da eşek oramnın. (Atın yanında eşek bağlarsan, at da eşek olur.) (Li, 2004: 782).

Avzı kıyırş bolsa da, baynın kıznın sozlesin. (Ağzı eğri olsa da, zenginin oğlu söylesin.) (obanoğlu, 2004: 64)

Domuzdan bir kıl alsan o da fayda. (Domuzdan bir kıl çekmek de fayda.) (obanoğlu, 2004: 220)

Elden gelgen el bolmaz, o da vahtında bolmaz. (Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz.) (obanoğlu, 2004: 236).

-Men de senden ayrılmam! (Ben de senden ayrılmam!) (Altınkaynak, 2006: 161).

Anasına bak ta kıznı al. (Anasına bak da kıznı al.) (Altınkaynak, 2006: 96).

Bu da gelir geçer. (Bu da gelir geçer.) (Altınkaynak, 2006: 102).

Hırsızlığnı bil de etme. (Hırsızlığı bil ama yapma.) (Altınkaynak, 2006: 109).

Karay Türkçesinde ise edatından sonra gelen da edatı “ese-de>es-de>este” şeklinde kalıplaşarak belirsizlik zamirleri oluşturmaktadır. *kimge-este bolur berne* (Birisine hediye olur.) (Öner, 1998: 407).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “ze, ze; de, da” kullanılmaktadır.

Yanındağı keşeler ze öndeşmey gene, unıñkayğının esten urtaqlaşan kėwėk kileler. (Yanındaki kişiler de hiç konuşmadan, onun kaygısını içten paylaşıyormuş gibi geliyorlar.) (Alkaya, 2007: 482)

Bızzıñ işsen ıuldarıbızzan başqa bır nemebız ze yuı inı. (Bizim işe yatkın ellerimizden başka bir şeyimiz de yok idi.) (Li, 2004: 137).

Halıqtıñ başqa izgi yoları kıwık, habantuy za bızzıñ könderze haqlanıp ıalğan. (Halkın başka kutsal töreleri gibi, Habantuy da bizim zamanda saklanıp kalmıştır.) (Li, 2004: 309).

Tölkö ıolagsın keyzergen urındı ızzer ze “Tölkötübe” tıp yörötör. (Tilki derisinden yapılmış börkün giydirildiği mekana bugünlerde bile Tilkitepe derler.) (TDEMA-1: 424)

Qala ızzerı bulğan da ıuyğan ul Taştıgal. (Şehir gibi olmuş o Taştıgol) (Li, 2004: 259)

Lekin min ularğa eylenıp te ıaramay, üzımdıñ ıunağım ırgehıne yügirzım. (Fakat ben onlara dönüp de bakmadım, kendi konuğumun yanına koştum.) (Li, 2004: 671)

Isınlap ta rayonda yıneyetsilik bıtırğıga ıarağanda iki tapırğa arttı. (Gerçekten de rayonda suç oranı geçen yılına göre iki kata kadar arttı.) (Li, 2004: 263)

Ni eythen de, tozlangan itke ıarağanda, ontaı itıñ hurpahı temlırek hem ıuı ıılrık bula. (Ne dersen de, tuzlanmış ete göre, ufalanmış etin konsomesi daha lezzetli ve daha hoş kokulu oluyor.) (Li, 2004: 263)

Qış buyı tübege tököröp yatıwzan üzge iş te yuı. (Kış boyunca boş gezmekten başka iş de yok.) (Li, 2004: 376)

Tıyın ağıs başına mıngen de bılay tigen (Sincap ağacın tepesine çıkmış ve şöyle demiş.) (Li, 2004: 611)

Kem de kem şu ike ıoyaştıñ berehen atıp töşöre, şuğa ıızımdı bırem, yartı baylığımdı bırem, tigent.

(Kim ki şu iki güneşin birini vurup indirecekse, ona kızımı veririm, servetimin yarısını veririm, demiş.) (TDEMA-1: 409).

Bez oşonan da matur yerze tapmabız. (Biz bundan güzelini bulamıyacağız.) (TDEMA-1: 416).

Unıñ da belep bulmay. (O da belli değil.) (TDEMA-1: 428).

Ul yey ze, yaz za, ıış ta ber kimelde- artmay za, kememey ze. (O yazın da, baharda da, kışın da hep aynı seviyede, ne artıyor ne de azalıyor.) (TDEMA-1: 436).

İkehen de kümgener. (İkisini de toprağa vermişler.) (TDEMA-1: 454).

Kük te zurayğan. (Gök de büyümüş.) (TDEMA-1: 412).

Azzırğan da hin buldıñ

Tuzzırğan da hin buldın

(Azdıran da sen oldun, Tozduran da sen oldun) (TDTEA-29 / I: 65).

Bazı yapılarda “de” edatı kalıplaşarak belirsizlik zamirleri oluşturur.

Bër kêm de yuk. (Hiçbir kimse yok.)

Bër kêm de kürmenê. (Kimse de görmedi.) (Öner, 1998: 408).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Da edatı Karaçay Türkçesinde “da / ta” şeklinde “ve, de” görevlerinde kullanılmaktadır (KarLS: 31).

Kimisi da, kim ese da (Kimisi de) (KarLS: 55).

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü’nde, “da” edatının “da, de, dahi, bile” görevlerinde olduğu bilgisi yer almaktadır.

Koylanı uluslun da gitçesin da keltirigiz. (Koyunların büyüğünü de küçüğünü de getirin.)

Azamatgeriy söleşgen ogay eseng, salam da bermedi (Azamatgeriy konuşmak şöyle dursun selam dahi vermedi.) (KMTS: 181).

Orunsu közün al da ornuna açha sal (Rus’un gözünü al da yerine para koy.) (KMTS: 311).

Siz da üydegiden biri bolgansız. (Siz de aileden biri oldunuz.) (Tavkul, 2004: 198).

Bolat söleşgen de etmedi. (Bolat konuşmadı bile) (Tavkul, 1994: 216).

Ķaraçay ħalknı arasından da belgili cazıwçula çıĳğandıla. (Karaçaylar arasından da ünlü yazarlar çıkmışlar.) (Li, 2004: 88).

Aliyden özge adam seni atıñı da aytmaz edi. (Aliy’den başka kimse senin adını da söylemez idi.) (Li, 2004: 376).

Bügün da kız kibik turadı. (Bugün de kız gibi genç görünüyor.) (Li, 2004: 308)

Bizni sartın çıpçıķ da sıtılmasın. (Bizden dolayı kuşçuk da zarar görmesin.) (Li, 2004: 383)

Ķoylanı içinde eçkile da köriinedile. (Koyunların içinde keçiler de görünüyorlar.) (Li, 2004: 659)

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde bu edatın “da / de, ta / te” şekilleri görülmektedir.

Basım da, köñilim de açıldı. (İçim de gönlüm de açıldı.) (Atay, 1998: 194).

8-nşı Martta, halklar ara kıskayaklılar bayramı küninde, siz sol erlik üşin küres akında da mutpañız. (8 martta, uluslararası Kadınlar bayramı gününde, siz şu kahramanlık için mücadele hakkında da unutmayınız.) (Li, 2004: 81).

Bu yigittiñ yalgız bir kazınan baska eş bir zatı da yok eken. (Bu yiğidin tek bir kazından başka hiçbir şeyi de yok imiş.) (Li, 2004: 136).

Ol onda baruwdı köpten berbetin oylansa da, yalgız bir de şeşe almaytagan edi. (O oraya gitmeyi çoktan beri düşünmüşse de, yalnız başına bir türlü yapamıyor idi.) (Li, 2004: 143).

Bir zatka da karamastan. (Her şeye rağmen, yine de.) (Li, 2004: 265)

Men de sizdey erüw, yap-yañı kniga edim (Ben de sizin gibi sevimli, yepyeni kitap idim.)

Munday ösimlikler bizde de bitedi (Böyle bitkiler bizde de bitiyor.) (Li, 2004: 465)

Tek pis'mo sölege deri de mende (Sadece mektup şimdiye kadar da bende.) (Li, 2004: 480).

Bilgenge bir soksañ da saz, bilmegenge dabıldaz da az (Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.) (Çobanoğlu, 2004: 85).

Keşe de, künde de nogay üydiñ otyagasınnan ot üzilmeytagan edi. (Gece de gündüz de Nogay evinin ocağından ateş eksilmezmiş.) (TLG: 672).

Seat on eki de boldı. (Saat on iki olur.) (TDTEA-21: 21).

Munı da mamayga bereyık. (Bunu da Mamay'a verelim.) (TDTEA-21: 22).

Bir seat te kasiñnan.

Şıkpas künler bar edi.

(Bir saat bile yanından çıkmadığım günler vardı.) (TDTEA-21: 66).

Ne bolsam da bolarmen. (Ne olursa olayım.) (TDTEA-21: 66).

Tün bolsa da

Koyşı közin kap-yappas.

(Akşam olsa da Çoban gözünü kapatmaz.) (TDTEA-21: 368).

-Yüreğine ağır gelse de Bayramov hepsini konuştu.

(Yüreğine ağır gelse de Bayramov hepsini konuştu.) (TDTEA-21: 299).

Baskakov, bu edatı “doğrulama edatları” içinde sınıflandırmış ve şu örneği vermiştir: *Ayttım da?* (Söyledim ya?) (Baskakov, 2008: 1).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “da, de, ta, te” şekli kullanılmaktadır. Vurgulama ve pekiştirme görevlerinde kullanılmaktadır (TLG: 600).

Derya da köl jim-jirt (Nehir de göl de dupduru.)

Şölde jantaq ta, ajırık ta juwsan da...ösedı. (Çölde jantak bitkisi de, ayrık bitkisi de, juwsan bitkisi de çıkıyor.) (TLG: 600).

Cer betinde köllerden başqa, teñizler de bar. (Yeryüzünde göllerden başka, denizler de var.)

Ol muzıkadan başqa sport penen de şugıllanadı. (O, müzikten başka spor ile de uğraşıyor.) (Li, 2004: 136)

Men de kolhozğa cumıs caylı baraman. (Ben de kolhoza iş nedeniyle gidiyorum.) (Li, 2004: 193)

Ol heş nersege kıaramay ketti de kıaldı. (O her şeye rağmen ansızın gitti.)

Ol öziñiñ caslığına kıaramay Atamuratқа is te buyırıp kıoyar yedi. (O kendisinin gençliğine karşın Atamurat’a iş de bırakır idi.) (Li, 2004: 268).

Ol da men kıusağan cetim yeken. (O da benim gibi yetim imiş.) (Li, 2004: 334).

Tolğan ay da taw başında carıgın sawlay bizge iyedi. (Dolunay da dağ başından ışığını tümüyle bize gönderiyor.) (Li, 2004: 610).

Senin amaltın meni da terge sanadıla. (Senin yüzünden beni de hatalı saydılar.) (TLG: 923).

Doşan da colğa şığadı. (Doşan da yola koyulur.) (TDEMA-6: 366).

Birewi aytadı: bul zañğardıñ özi de, atı da körüne kelgen bele eken, atı bizleri izleptur. (Birisı der ki: Bu belânın ta kendisi, atı da aynı; atı bizi izliyor.) (TDEMA-6: 366).

Bul söz berine de maqul tüsip “hayt” kıoyıp kıasıp öte ketedı. (Bu söz, hepsine de makul gelir ve arkalarına bile dönüp bakmadan kaçarlar.) (TDEMA-6: 366)

Men de bir ullı jurttıñ aqını edim (Uygur, 2004: 3037).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “da” bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. Bu edatın “da, de, do, dö, ta, te, to, tö” şekilleri “dahi, de, bile” görevlerinde kullanılmaktadır.

Colgo do kirbe, coldoñ do çıkpa; adı cok to kelbe attu da kelbe. (Yola da girme, yoldan da çıkma; atsız da gelme, atla da gelme)

Men de, sen de (Ben de, sen de; hem ben, hem sen) (AITS: 79).

Kersü ermekti ugarta da cakşı (Erdemli söz dinlemek de iyidir.) (AITS: 106).

Erken men caar bir de körbödi. (Canın bir kez bile bana bakmadı) (AITS: 122).

Közi kiçi de bolzo, tübi tereñ. (Göz küçük de olsa dibi derindir.) (AITS: 123).

Ol ottı da, suunu da ötküre ötti. (O ateşi de suyu da geçti) (AITS: 145).

As ta bolzo malım bar, köp emes te bolzo edim bar. (Az da olsa malım var, çok olmasa da hayvanım var.) (AITS: 164).

Tegin de berzeñ, albazım (Bedava da versen almam) (AITS: 172).

Uzunı da, tuurazı da tüñey (Hem uzunluğu hem de genişliği aynı) (AITS: 187).

Meneñ öskö kem de dok. (Benden başka kimse yok.) (Li, 2004: 376).

Da edatı kaçan (ne zaman) kelimesiyle birlikte kalıp ifade olarak da kullanılmaktadır.

Kaçan da bolzo (Her zaman, daima)

Kaçan da körbödim. (Hiç bir zaman görmedi) (AITS: 93)

Ol neme ayu da emes ceti baştu celbegen de emes kuulgazın da emes bistiñ attu çuulu bököbis irbizek. (O, şey ayı da değil yedi başlı canavar da değil, o bizim meşhur pehlivanımız İrbizek’miş.) (Kavlak, 1995: 51)

...kiji boyı da edip iyer. (...Kişi kendisi de yapar) (Kavlak, 1995: 51)

Ol Kuday neni de edip biler kiji bolgon emtir. (O Tanrı her şeyi yapabilen biriymiş.) (TDEMA-1: 555).

Kança cuñın cula berdi.

Ondo do boskara unçukpadı.

(Birçok tüyünü yoldu. Yine de ağaçkakan konuşmadı.) (Dilşek, 2002: 358).

Elik te bolzo adalık -dedi. (Karaca da olsa avlayalım -dedi.) (Dilek, 2002: 37).

Çanıskan da bolzo, baradım,

Çaan cuuga kiredim.

Ölzö dö cuuda ölödüm.

(Yalnız da olsa, giderim, Büyük savaşa girerim. Ölsem de savaşta ölürüm.) (Dilek, 2002: 47).

Altay Buuçay tirilbeze,

Mege de cürüm çok.

(Altay Buuçay dirilmezse, Bana da hayat yok.) (Dilek, 2002: 214).

Toguz cülga tuduşıtlar,

Birüzi de cerge cıgılbadı.

(Dokuz yıl savaşıtlar, Birisi de yere yıkılmadı.) (Dilek, 2002: 219).

Adañnıñ aytkanı açu da bolzo,

Erten-soñzın bilijeribis.

(Babanın söyledikleri acı da olsa, Yarın, öbürgün tanışıp, anlaşırız.) (Dilek, 2002: 227).

Meniñ de sanaam cedip cürgen

Ćaraş, keen kıs edi.

(Benim de aklım ondaydı. Güzel, muhteşem kız idi.) (Dilek, 2002: 263).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde, bu edat “daa / dee; taa / tee” şeklinde “dahi, da” görevlerinde kullanılmaktadır. Bazen sadece pekiştirme görevinde kullanılmakta ve Türkiye Türkçesine sıfır karşılıkla aktarılmaktadır.

Çabıs taa polza, adım par, homay daa pozla ipçım par. (Kısa da olsa atım var, kötü da olsa karım var.) (HakTS: 117).

Mal daa, aday-hus taa tabıs sığarbaan. (Mal da kuş köpek de ses çıkarmamış.) (HakTS: 28)

Sağıs talaydañ daa çalbah, pılıs tağdañ daa uluğ. (Fikir denizden de geniş, bilgi dağdan da büyük.) (HakTS: 76).

Anda at taa inek tee hadarçalar. (Orada at da inek de otlatıyorlar.) (HakTS: 467).

Ol, harah azıp, sağıs taa çahsı habınarğa mañnanmaanda, pazoh tazılas istilgen. (O göz açıp tam da ne olduğunu anlamadan yeniden patlama işitilmiş.) (HakTS: 135).

Çabızah taa polza attığ pol, azaañ çirge teñmes; çabal daa polza, kiptiñ polzın, idiñ küinge köybes. (Boysuz da olsa atlı ol, ayağın yere değmez, kötü de olsa elbisen olsun, etin güneşte yanmaz.) (HakTS: 491).

Pıske dee pıree hacan ülüs çitkeyök se. (Bize de bir gün bir pay gelir herhalde.) (HakTS: 102)

Çe, Klanya, amır-hazıhnañ, min de, çurtımzar aylanım. (Haydi, Klanya, sağlıcakla, ben de evime döneyim.) (HakTS: 42).

Annañ pasha min pır dê kızı körbêm. (Ondan başka ben kimseyi görmedim.) (Li, 2004: 138)

Çahsı çabannıñ hoyı çayğıda daa, küsküde dee, hışıda daa, çashıda daa simis. (İyi çobanın koyunu yazın da, güzün de, kışın da, baharda da semizdir.) (TLG: 1127).

Minñ dee hada apar za. (Beni de birlikte götürür müsün.) (TDTEA-25: 274).

Adazı Ah Han sınaş taa çabal kızı polğan

(Babası Ah Han gerçekten de kötü kişiydi.) (Şahin, 2007: 122).

“Ödürze, ödürzñ,

Ödürbeze, al taa ıssın.

(Öldürürse öldürsün, Öldürmezse alıp gitsin.) (Şahin, 2007: 149).

Hanattıg daa hustarı, hanattarın çayıp,

Halbayızıp anda uçuhlaşcadadır.

(Kanatlı kuşları, kanatlarını açıp, Süzülüp orada uçuşur.) (Şahin, 2007: 49).

Anı hadarar nimem pır dee çoğıl.

(Bunu otlatacak kimsem hiç yok.) (Şahin, 2007: 52).

nince-de (birkaç) (Ercilasun, 2008: 44).

Şor Türkçesinde

Çābıs-ta polza, tağım par; tayıs-tā polza, suğım par! dedi. (Alçak da olsa dağım var, sığ da olsa suyum var. dedi.) (Ergun, 2006: 193).

Eze, kök talay, anı sen-dā aytpazañ, pozum-dağı pilām! (Hey, Kök Talay bunu sen söylemesen de kendimde iyi bilirim.) (Ergun, 2006: 198).

Öldürbeze-dā, Aba Kulak öldürgen-ok oşkas. (Öldürmese de, Aba Kulak öldürmüş gibidir.) (Ergun, 2006: 208).

Iraak-ta parbaançam, çağında parbaançam (Uzağa da gitmiyeceğim, yakına da gitmiyeceğim.) (Ergun, 2006: 244).

Teleüt Türkçesinde

Teleüt Ağzı Sözlüğü’nde geçen “kandıy da” (-den biri, birisi) (TAS: 46), “kayda da” (Nerede ise), “kayında da” (Bir defasında, bir kerelik, bir ara) şeklinde daha çok soru sözcükleriyle birlikte kullanılmaktadır (TAS: 51).

Tuva Türkçesinde

Da edatı Tuva Türkçesinde “daa” şeklinde “da / de” görevinde kullanılmaktadır (TuvTS: 28).

Tuva Türkçesinde “baza” “da, dahi, ve” görevlerinde kullanılmaktadır (TuvTs: 12).

Bir-daa (Hiç) görevindedir. (TuvTs: 14).

Inçalza-daa (Öyle olsa da) (TuvTS: 56).

Kaş-daa (Ne kadar, her ne kadar) (TuvTS: 65).

Kım-daa (Herkes, Hiç kimse) (TuvTS: 67).

Mındaa (O zaman, o vakit) (TuvTS: 77).

Eji olura Ğarın mōndan-dā artık ulug ħōray apār digen. (Arkadaş oturarak fakat bundan da daha büyük şehir olacak demiş.) (Li, 2004: 104).

Mındıg ulug dag bitsiñ çerde-dā bar boldur iyin. (Böyle büyük dağ bizim yerde de vardır.) (Li, 2004: 468).

Kejer kejii-daa çok,

Ajar aju-da çok.

(Geçiti de yok, Aşıtı da yok.) (TıvKD-1: 237).

Han-Buuday turgaş:

-Sen-daa, men-daa çok turuvusta. (Han-Buuday da: Sen de ben de yok iken.) (TıvKD-1: 248).

-Kayıñar-daa soskap körüñer. (İkiniz de durun.) (TıvKD-1: 251).

Kuyt deer kuskun-daa çok,

Sayt deer kuskun-daa çok.

(Kuyt der kuzgun yok, Sayt der saksagan yok.) (TıvKD-1: 453).

Er Sayın-Ulaatı er ozuun uştup ap-tırlar.

İyi Sayın-Ulaatı-daa

(Er Sayın-Ulaatı er kazmasını çıkarmış. İki Sayın-Ulaatı.) (TıvKD-1: 461)

Tuva Türkçesinde ayrıca “baza” sözcüğü de “da, dahi, ve” görevlerinde kullanılan bir edattır. “Baza” edatı başlığı altında gereken açıklama örnekler verilmiştir (TuvTS: 12).

Olarnıñ indında on şâ biçejek çüveler baza var (Onların arkasında on kadar ufak şeyler de var.) (Li, 2004; 195)

Tarañı Türkçesinde

Nîm-şeb-de esîr kılğay iki şâh

Ba'zı-da bolğay bir birden cudâ.

(Gece yarısında esir edecek iki şah, Bazen de olur birbirinden ayrı) (Sertkaya, 1999: 256).

Halaç Türkçesinde

Nîm gırrân ta kındekide artuğ işlemiş-em. (Yarım gırran da her günkünden fazla çalışmışım.) (Li, 2004: 105).

Men her kimi beyin bî lebâşça kerigam ôn bēş yılda sôra yâ ôn yılda sôra da ki kerigam bilüm bilasin...(Ben her kimi bugün bir elbisede görürsem on beş yıl sonra veya on yıl sonra da görürsem tanırım kendisini...) (Li, 2004: 436).

Mollâ netey sen te gudâlayyō'run, senin ki numurhan yōh? (Molla, nasıl sen de gıdakhıyorsun, senin yumurtan yok ki?) (Li, 2004: 469).

Bulit ta gurlamake toli yagmaz

Halaç şiri balamcan tülki togmaz.

(Bulut gürelemedikçe dolu yağmaz. Halaç arslanı yavrum, tilki doğmaz.) (Bozkurt, 1999: 800).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde bu edatın “ta / te; da / de” şekli “ve, dahi, fakat” görevlerinde kullanılmaktadır (Paasonen, 1950: 162).

Türk Lehçeleri Grameri isimli eserde Bağlama Edatları başlığı altında Sıralama Edatı “ta / te” (ve, da / de); “tata” (ve / veya) şeklinde verilmiştir. Denkleştirme Edatları başlığı altında tekrar “tata” şekli “ve, veya” görevinde verilmiştir (TLG: 2007: 1324). Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi” isimli makalesinde, “tata” şekli da edatının üst üste gelmiş ve yeni bir sözcük şekli olduğunu belirtir (Ercilasun, 2008: 50). Mecdut Mansuroğlu, “Türkçe Cümle Çeşitleri Ve Bağlayıcıları” isimli makalesinde eski Türkçedeki “takı” edatının Çuvaşçada “tada” şeklinde değişerek kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *turuba aňgel tada puyan s'ın* (Tanrı ve melek ve zengin adam) (Mansuroğlu, 1955: 63).

Emine Yılmaz, Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde bağlaçlar bölümünde ta, te'nin yanında “tata” “ve, da / de” yı , ayrıca vermiştir.

Vıl kun tata şumıri te şuri yurpa hutış. (O gün ayrıca yağmur da karla karışık yağdı) (Yılmaz, 2003: 72).

Emine Yılmaz, Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde “pur” (bütün) <bar (var). “purte” (hep, hepsi) < pur-i-te (te “kuvvetlendirici öge”) yapısında “te” edatının pekiştirme edatı olduğunu belirtir. Bu örnekte da edatı kalıplaşmıştır (Yılmaz, 2002: 41). Yılmaz, olumsuz zamirlerde kişi zamirlerinin önüne n- olumsuzluk eki eklenmesi ve zamirden sonra da “ta, te” edatının kullanılmasıyla elde edildiğini belirtir:

Nikam ta. (hiç kimse), *Nimin te.* (hiçbir şey), *Nihışi te.* (hiç biri), *Niminle te.* (hiçbir şey), *Niyeple te.* (hiçbir şey), *Nimin çuhli te.* (az, seyrek) (Yılmaz, 2002: 42).

Unta ta vut şitsessin...(Oraya da ateş ulaşınca...) (Yılmaz, 2002: 111).

Epir te sireşkel işe ir sitrımır. (Biz de sizin gibi işe erken geldik.)

Vıl ta manaşkal pır şımağ ta tutarla pılmen. (O da benim gibi bir sözcük de Tatarca bilmemiş.) (Lİ, 2004: 349).

Hille yatla, kil-surt tavraşınçe, urış vışen kayıksene te kurma pulat. (Kışın köyde, avlu civarında, başka kuşları da görmek mümkündür.) (Li, 2004: 735).

Amaşne pah ta, herne il. (Anasına bak, kızını al, kenarına bak bezini al.) (Çobanoğlu, 2004: 83).

Sultalika mulkaç tiri te çitat. (Bir yıla tavşan derisi de dayanır.) (Çobanoğlu, 2004: 160).

Kaşkir ta kaşkir yiline pıhınat. (Kurt da kurt töresine bağlıdır.) (TDTEA-26: 224).

İnçi hırrine annı çuhne

Puşmakım ta şusa kayri-şke.

(İnci’nin kıyısına inince, Ayakkabım kayıp çıktı.) (TDTEA-26: 129).

-Urama sanın kına mar, şeruşın ta tuhhas kilet. (Sokağa sadece sen değil, Şeruş da çıkmak istiyor.) (TDTEA-26: 473).

şıp ta lıp vıl suralnı kun (Tam da o doğduğu gün) (Ercilasun, 2008: 44).

Ançah vıylı etem te,

Hıy tinçine pıhınat.

(Fakat güçlü insan da, Kendi nefesine esir) (Yılmaz, 2006: 24).

Yakut Türkçesinde

Harçılāğın ere ānna, ħannık da taptala suoĥ, kırcağas büre cühünneĥ ogdōbonu oyoĥ ilbit. (Sırf o kadının parası olduğu için, hiç sevgi olmadan, yaşlı çirkin bir dul kadınla evlenmiş.) (Li, 2004: 72).

Faşıstar mantan antaĥ ħanna da kuotar sirdere suoĥa. (Faşistlerin bundan sonra hiçbir yerde kaçacak yerleri yoktu.) (Li, 2004: 72).

Taptal bāy da ĥotu, āt-suraĥ da ĥotu buolbat. (Sevgi, zenginliğe göre de parlak şöhrete göre de olmuyor.) (Li, 2004: 331)

İti tuĥarı bīr da kihini körsübeta. (Bu yol boyunca bir kişi ile de karşılaşmadı.) (Li, 2004: 504)

Buruydāĥ çāhıgar en da süreğīñ mūs buoluo. (Suçlu hakkında senin de yüreğin buz gibi herhalde.) (Li, 2004: 632)

Kuttas beyetin külügütten da kuttanar. (Korkak kendi gölgesinden de korkar.) (Çobanoğlu, 2004: 356).

Attammat da, oĥustammat da, kınata da suoĥ, ataĥa da suoĥ uonna ħanna baĥarar tiıyer baar ühü “nal”. (Ata da binmez, öküze de binmez, kanatsız da ayaksız da, ama her yere gider. “rüzgar”) (Vasilyev, 1996: 45)

Bıs da bıs- bısbat baar ühü. (Kes kes, kesilmez.) (Vasilyev, 1996: 46).

İliite da, ataĥa da suoĥ buollar, barıĥa üöreter baar ühü. (Eli yok, ayağı yok, herşeyi öğretir.) (Vasilyev, 1996: 47).

Tuonna da tuuhunan tuustaĥĥa tuuhammat baar ühü. (Bir ton bile tuz dökse tuzlanmaz.) (Vasilyev, 1996: 49).

Ĥabaraan tımnuga da toñmot oybon baar ühü. (Şiddetli soğukta bile donmayan buz deliği nedir?) (Vasilyev, 1996: 51).

Atur oĥus küüsteeĥ da, biir sitiıge tutullar. (Boĥa güçlü de olsa, bir sicime bağlıdır.) (Vasilyev, 1996: 64).

Bugün üzerinde en çok konuşulan ve yazılan edatlardan birisi “da”dır. Bütün lehçelerde görülmektedir. Her türlü sözcük, cümle ve gramer şeklinden sonra gelebilen bir edattır. Eski Anadolu Türkçesinden itibaren bağlama, sıralama ve pekiştirme edatı olarak ortaya çıkmıştır. Daima sonda ve önceki sözcükten ayrı yazılır. Edatın kökeniyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Edatın kökenini Eski Türkçedeki “taĥı” edatına dayandıran bilim adamları çoğunlukta olmakla birlikte bu edatın kökenini Eski Türkçedeki “ma” ve “yita” edatlarına dayandıran bilim adamları da vardır. “Da” edatı,

Tarihî Türk lehçelerinde Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesi, Irak Türkmen, Azeri, Türkmen, Gagavuz, Yeni Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Baraba Tatar, Sibirya Tatar, Kumuk, Karay, Başkurt, Karaçay-Malkar, Nogay, Karakalpak, Altay, Hakas, Şor, Teleüt, Tuva, Çuvaş, Yakut, Halaç ve Tarançi Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Edatın “da, de, te, do, dö, to, tö, daa, dee, taa, tee” şekilleri “dahi, bile, da, ki, ne de olsa, ise, için, bundan sonra, galiba, ya, hem, ve, keza, -sa dahi, gerçi” görevlerinde kullanılmaktadır.

1.23. DALE / DELE

Kırgız Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Bu edat, “da” edatı ile “ele” “da+ele” edatlarının birleşmesinden ortaya çıkmıştır (Kasapoğlu, 2005: 345). İki edat birleşince birinci unsurdaki ünlünün düştüğü görülmektedir. Kırgız Sözlüğü’nde dele’nin “ve, kez, gene” görevinde kullanılan bir edat olduğu bilgisi yer almaktadır (KırgS: 3203). Bu edatın “da, de, dahi, bile, yine” ve benzeri görevlerde kullanıldığı diğer kaynaklarda da geçmektedir (Başdaş, 2004: 162).

Böböktörübüz dele, ağalarımız dele. (Hem küçük kardeşlerimiz, hem büyük kardeşlerimiz.)

Mında dele. (Gene bunda) (KırgS: 3003).

-Ooba, oşonu aytam. Dele örkünüñ össün, batır. (-Evet, onu diyorum. Hele geleceğin parlak olsun, bahadır.)

Uştapta atam dele andaydı kaalar emes. (Uştap’ta babam da böyle şeyleri istemezdi.) (Başdaş, 2004: 162)

Bayım, sizdin dele bala bar go, bala bardık canga birdey emespi? (Efendim, sizin de çocuğunuz var mı, çocuk her can için aynı değil mi?)

Magazindin içinde uşul eköönön başka eç kim dele cok. (Mağazanın içinde şu ikisinden başka hiç kimse de yok.)

Anı sezüü ança dele kıyın emes. (Onu hissetmek o kadar da zor değil.)

Alar çakırılса dele kelişmek emes. (Onlar çağrılсalar bile gelmeye niyetli değiller.)

Anın andan cogorku orundardı eelöögö dele mümkünçülüğü bor boluçu. (Onun ondan da yukarı mevkilere sahip olmaya bile imkân vardı)

Cook, men ançalık dale kapa emesmin, özüñüz bolbosoñuz boldu. (Yok, ben o kadar da üzgün değilim, kendiniz üzülmeseniz, tamam.) (Kasapoğlu, 2005: 345).

Ayıldan ketkenden kiyinki ömürü cönündö Daniyar ança dele çeçilip aytıp berbeptir. (Köyden gittikten sonraki hayatı hakkında Daniyar pek de fazla bir şey anlatmamıştır.) (Zal, 1999: 70).

Biz dele uşul ayıldın kedeyleri bolobuz. (Biz de bu köyün fakirleriyiz.) (BKT: 250).

Malımız dele bar ele. (Malımız da var artık.) (BKT: 250).

Ömür kıyırса dale, tigiler ukmaksan bolup kete berişti. (Ömür bağırса dahi, ötekiler duymazlıktan geldiler.) (BKT: 250).

Kırgız Türkçesinde görülen bir edattır. “da” edatıyla “ele” edatının kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Daima sonda kullanılmaktadır. Her türlü unsurdan sonra gelebilmektedir. Bu edatın “dale / dele” şekilleri “ve, keza, gene, da, dahi, bile, artık” görevlerinde kullanılmaktadır.

1.24. DEĞİL

Olumsuzluk anlamında bir sözcüktür. DLT’te bu edatın menşei ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır. “dağ: yok değil anlamındadır. Arguca *ol andağ dağ ol* denir ki “o, öyle değil” demektir. Bu sözü Oğuzlar Argulardan almış, “dağ ol” sözünü bozmuşlar, “degül” demişlerdir. Çünkü Oğuzlar Argulara komşudur, dilleri birbiriyle karışmıştır.” (Atalay, 1992: 215). Bu sözcüğün “dag ol” şekli başka kaynaklarda geçmemektedir. Değül şekline XI. yüzyıldan itibaren Oğuzcada rastlanmaktadır.

Türk Dili Grameri, isimli eserde, “olumsuz “menfi, negatif” katmaç (zarf) deyil bilhassa isim cümlelerinin sonlarında, yani bu cümlelerin haberi olarak kullanıldığı” bilgisi yer almaktadır. (Deny, 1941: 275) Bu eseri tercüme edan A. U. Elöve, bu sözcükle ilgili görüşlerini de ayrıca belirtir: “deyil, değil kelimesinin istikakı pek aydınlanmış değildir. 18 inci asra kadar deyil suretinde söyleniyordu.” (Deny, 1941: 275). Bu sözcüğü zarf olarak inceleyen Deny, “şahıslı sıygalarla beraber bulunan mi, gibi, değil edatlarının tuttıkları yer” başlığı altında bu sözcüğü edat olarak adlandırmıştır (Deny, 1941: 412). Değil cümle içindeki kullanımıyla bir edat, diğeri bağlaç olarak kullanılmaktadır.

Mehmet Özmen, “Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları” isimli makalesinde değil’in pekiştirme görevinde kullanılmasını şöyle izah eder: “Pekiştirmeli anlatımda, değil, bir olayı bir durumu vurgulamak ve pekiştirmek amacıyla, bir cümle başında, diğeri cümle sonunda olmak üzere, iki kere kullanılır. Bu anlatımda, cümle başında kullanılan değil, isim kısmı düşürülmüş olumsuz isim cümlesinin yüklemi ve bu hâliyle, sonda bulunan cümlelerin eksilteli tekrarı durumundadır” Özmen şu örnekleri verir: *Necdet bütün bunları kendi dışından biri söylemiş gibi: “Değil işte, o kadar basit değil.” dedi. Değil kardeşim, dal yeşil değil, gök mavi değil* (Özmen, 1997: 354).

Değil mi şeklindeki bir kullanımda yüklemden sonra “evet” olumlu cevabını bekleyen onaylatıcı, pekiştirici yapı içerisinde kullanılmaktadır (Özmen, 1997: 317). Kendisinden sonra mi soru eki gelen değil edatı, olumlu veya olumsuz isim ve fiil cümlelerinde, yüklemden sonra gelerek, cümleyi pekiştirmekte ve onaylayıcı bir anlam katmaktadır. *Nasıl güzel delikanlı değil mi? Kusura bakmazsınız değil mi efendim* (Özmen, 1997: 332).

Bu edat bazen iki fiil cümlesinin arasında bulunur. *İstemedim değil yapamadım*. Bazen aynı paralellikteki cümlelerin arasına gelir. *Değil yazmaya okumaya*

bile iktidarı yoktur. Bu örnekte görüldüğü gibi bu tür cümlelerde değil edatı ait olduğu kelimeden önce gelebiliyor (Deny, 1941: 276).

Değil edatı, karşılaştırılan iki unsurdan birinciyi, yani sonuna geldiği unsuru reddederek ikinciye bağlar. Bu tür kullanımlarda değil tam bir bağlama ve pekiştirme edatıdır.

Öyle değil böyle yapmalısın.

Elle değil ayakla oynanır.

Gitse değil iyi olur.

Değil edatı hem isim hem de fiilden sonra gelebilmektedir (Ergin, 1980: 364).

Osmanlı Türkçesinde bu edat uzun süre degül şekliyle kullanılmıştır. Daha sonra değil şekline geçilmiştir. Bu edatın ayrıca “tegül, tügil, degül” şekilleri de kullanılmıştır. Bu edatın olmadığı lehçelerde buna karşılık “ermez, emes, imes” edatı kullanılmıştır (Ergin, 1980: 365).

Bu edat “değil.....bile” kalıbıyla da kullanılmaktadır.

Değil yazmağa, okumağa bile iktidarı yoktur. Degil bir kayda, sığmazsın kanatlandın mı eb'ada (Hacıeminoğlu, 1971: 240).

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü’nde “değil” isim olarak madde başında verilmiş ve şöyle tanımlanmıştır: Cümle içinde art arda kullanılan iki veya daha çok özneyi, tümleci, yüklemi, aralarından bazılarını olumsuzluk kavramı vererek birbirine bağlayan veya yüklem olumsuz çekimini sağlayan kelime: *Bu direniş çetin değil, haşin değil, yürek burkucuydu.* ...ında / ...inde değil bir şeyin söylenen niteliğine önem vermemeyi anlatan bir söz: *Ben parasında değilim, yeter ki iyi bir şey olsun. Değil mi ki madem* (TS: 484).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te değil edat olarak madde başında şu görevleriyle verilmiştir: 1. Bulunduğu cümledeki bir hususu ret, diğerini veya diğerlerini kabul ve ispat eden bir bağlaç gibi kullanılır: *Emrettiğiniz iş cellâtlık da değil âdeta katilliktir. Bunları kendilerinden değil suda akislerinden seyrederdim.* 2. Birincisi tabii, ikincisi umulmadık bir durumu gösteren, tümleçleri ayrı, fakat fiilleri aynı olan iki cümle arasında ilk cümleden sonra veya ilk cümle başında kullanılır ve bu cümle fiilinin tekrarlanmamasını sağlar. Bu durumda anlamı kuvvetlendirmek için ilk cümle özne veya tümlecine “yalnız, sâde”, ikinci cümle özne veya tümlecine “bile, hatta, dahi” gibi bağlaçlar getirilir: *İstanbul’a gittim, hiç aklımda yokken İzmir’e de gittim yerine, Yalnız İstanbul’a değil İzmir’e bile gittim* veya *Değil yalnız İstanbul’a İzmir’e bile gittim. Onun elini öpmek istemiyorum, yüzünü de görmek istemiyorum yerine, Elini*

öpmek değil yüzünü görmek bile istemiyorum veya *Değil elini öpmek, yüzünü bile görmek istemiyorum* demek gibi (MBTS: 648).

Evet beyler! İştirakiyun mezhebinden de yıkıcı olan bu telakkiyi aramıza sokan Turgut'tur. Turgut değil o hayduttur. Halbuki "vermesini bilmeyenler alamayacaklardır." (Atay, 2008: 60).

Kıpçak Türkçesinde

Bu edat Kıpçak dönemi eserlerinde “degül, devül, dögül, tegil, tegül, tögül, tüyül” şekillerinde kullanılmıştır (KıpTS: 58).

Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde “devül” değil (çekilmeyen olumsuzluk eki) şeklinde geçmektedir.

Muhtaç devül bu dünyanın ötmekine (Bu dünyanın ekmeğine muhtaç değil)

Tanda devül birisi kün (Yarın değil, öbürsü gün) (KumLS: 58).

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin isimli eserde de geçmektedir.

Eger bismillâhirrahmânirrahim Kur'ân'dan degül tise kâfir bolğay (Eger kim bismillahirrahmanirrahim Kuran'dan değildir derse kafir olur (Toparlı, 1999: 58).

Ve dañı ebçisi birle oynamak ħarâm degül tidi (Ve de hanımıyla oynamak haram değil dedi) (Toparlı, 1999: 67).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “tügil” şekli kullanılmaktadır. Olumsuzluk bildiren bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Kazak Türkçesi Sözlüğü'nde “tügil” şekli madde başı verilmiş “cümlede kullanılan ek” olarak tanımlanmıştır. Bu edat fazla kullanılmamaktadır. Bunun yerine aynı anlama gelen “emes” edatı kullanılmaktadır (Türkmemetoğulları, 2001: 51).

Tap bermek tügil, mañına da jolay almadı. (Aniden saldırmak değil, yanına bile yanaşmadı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 51).

Orıs tügil kıtaydı da cenemiz. (Rus bir tarafa Çini de yeneriz.) (KazTS: 280).

Kazan Tatar Türkçesinde

Sin, tügil adem, ıñandıñ kuşka da. (İnsana değil, inandığın kuşa bile.) (Özkan, 1994: 872)

Andıy tiplar ber sezde gene tügel, bezde de bik küp. (Öyle tipler bir tek sizde değil, bizde de pek çok.) (TLG: 730).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Qazanda ğına tüğil, Meskewde de / Bu teftilew köyö yırlanğan (Yalnız Kazan'da değil, Moskova'da da bu teftilev şarkısı söylenmiş) (Alkaya, 2008: 417).

Ay, bilbul ğına tüğil, bîr maturnı / Bîr tön kıyınımta yoqlattım (Ah, yalnız bülbülü değil, bir güzeli bir gece koynumda uyuttum) (Alkaya, 2008: 417).

Başkurt Türkçesinde

Ber(e) hen tügel, yiñam ike-ösön, -tine

(Birini değil, yenerim ikisini üçünü, -dedi) (TDTEA-29 / I: 268).

Divanü Lügati't-Türk'te geçen bir pekiştirme edatıdır. “dağ “yok, değil” anlamındaki söz ve “ol” zamirinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Tarihî Türk lehçelerinde Kıpçak Türkçesinde de görülen bu edat daha çok olumsuzluk anlamı vermek için kullanılmaktadır. Bazı örneklerde ve kullanımlarda pekiştirme görevi yapmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Kazak, Kazan Tatar, Sibirya Tatar, Başkurt Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Değil'in kullanılmadığı lehçelerde “ermez, emes, imes” edatları kullanılmaktadır. Özellikle “değil.....bile”, “değil.....değil” kullanımlarında pekiştirme işlevi açık bir şekilde orta çıkar. Bu edatın “değil, tügel, tüğil, tügil, devül” şekilleri “yok, değil” anlamında kullanılmıştır.

1.25. DERİ

Bu edatın ilk şekli tegürü / tegrü'dür. Bu edatın “teg-” (değmek, erişmek, ulaşmak) fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimi (<teg-ür-ü) olduğunu araştırmacılar dile getirmişlerdir. (Korkmaz, 1994: 65; Li, 2004: 478; Grönbech, 1995: 38; Eckman, 2003: 91). Mustafa Öner ise, bu görüşlerden farklı olarak Karaçay-Malkar Türkçesindeki “deri” ve Karay Türkçesindeki “dieria” şeklinde görülen edatların Eski Türkçe teg edatına -rü yön gösterme eki gelerek (teg+rü>deri / deria) oluştuğunu belirtir (Öner, 1999: 17). Deri edatı, (-e kadar) görevinde kullanılmaktadır.

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesinde “tegrü”, “-e kadar” görevindedir.

Tümen miñge tegrü munuñ teg turur (On milyona kadar bunun gibidir.), *Bu yerke tegrü okıdı erse men tağı okıdım* (Bu yere kadar okuduğu zaman ben de okudum.) (Li, 2004: 478).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesinde “degri, deyri, tegri, tegrü, dira” şekli “-e kadar” görevindedir.

Bu ‘uķûbet benim üze bir nefes bilen keçer dağı kıyâmetķa tegrü seniñ boynuñda ķalır. (Bu eziyet benim üzerime bir nefes ile geçer ve kıyamete kadar senin boynunda kalır.)

Uzun uzun sırğalaķ, ucuna kadar sırğalaķ kriwine deyre sırğalaķ. (Uzun uzun sırğalaķ (kayak kayılan yer) ucuna kadar sırğalaķ; kısa kısa sırğalaķ, kenarına kadar sırğalaķ.) (Li, 2004: 479).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “dergi, tegrü, tegüre” şekli “-e kadar” görevindedir.

Ėaşları yasın ķulaķķa tegüre tartar közi... (Onun gözü, kaşlarının yayını kulağa kadar çeker...)

Neķege tegrü ķılır sen el ara ruswâ köñgöl. (Daha ne zamana kadar halk arasında beni rezil edersin, gönül?) (Li, 2004: 479)

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde “degürü, degüri” şekli “-e kadar” görevindedir.

Çoķ düriüşüm yüriyüp bahs eyledüm gâyetine degürü söz söyledüm. (Çok çabaladım, yürüyüp bahsettim pek çok (sonuna kadar) söz söyledim.)

Çamusı anlar anı dost bileler gâyete degüri hizmet kılalar (Onların hepsi onu dost bilirler ve pek çok (sonuna kadar) hizmet ederler.) (Li, 2004: 479).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “deyre, deyire, teyre” şekli “kadar” görevlerinde kullanılmaktadır.

Otun- suusuna deyre kolhoz mildettüü. (Odununa, suyuna kadar kolhoz sorumlu.)

Çoñdordon baştap baldarga deyre. (Büyüklerden tut da küçüklerle kadar.) (Alkaya, 2007: 320).

Abaylasak, buga deyre al sözdördü az paydalanıptır. (Dikkat edersek, buna kadar o sözlerden az faydalanmıştır (Kasapoğlu, 2005: 338).

Kegibiz içte bolsun, kol çoğulup küçkö tolsun, aga deyre bagıngandıktın belgi cosunun kılalık. (Kinimiz içte olsun, kol toplanıp güç dolsun, o zamana kadar boyun eğermiş gibi davranalım.) (Başdaş, 2004: 152).

Egin bışkanga deyre men caylodo boldum. (Ekin olgunlaşana kadar ben yaylada bulundum.) (Li, 2004: 481).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “terî” şekli “-e kadar” görevindedir.

Koşka terî işlim (Kışa kadar çalışıyorum.)

Bıyıl terî kalhuzda işledim (Şimdiye (bu yıla) kadar kolhozda çalıştım.) (Li, 2004: 480).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Malkar Türkçesinde, “deri” şekli “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır. Bunun yanında “deriçi, deriçin, deriçinñe” şekilleri de “kadar” görevindedir. (KMTS: 183)

Uwaķ culduzladan ullu Ayğa, Künnge deri barı esge alıñandıla. (...küçük yıldızlardan büyük Ay’a, Güneş’e kadar hepsi ele alınmıştır.)

Canı bolmağan zatlada da kökden-cerden tebre, çöbge-salamğa deri ħar bir zatķa, gitçe-ullu demey, comaķ ħurağandı. (...cansız varlıklardan da gökten, yerden tutup, çöpe, samana kadar büyük küçük her şeye bilmece söylenmiştir.)

Atasını mazallı üyünden bir congruçħa da ħalmağandı, tüb taşlarına deri çaçılğandı. (Babasının koca evinden bir ağaç parçası bile kalmamıştı, temel taşlarına kadar dağılmıştı.) (Alkaya, 2007: 320).

Bıyılğa deri billay ħar cawmağan edi. (Bu yıla kadar böyle kar yağmamış idi.) (Li, 2004: 480).

Karay Türkçesinde

Karay Türkçesinin Troki lehçesinde “dieria” şekli “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Suqlarının teranligi kırh beş meterğa dieria yetat (Sularının derinliği kırk metreye kadar erişiyor.) (Li, 2004: 480).

Bar ħıyarnı birgia dieria iştırdı (O bütün salatalıkları, son tanesine kadar, topladı.) (Alkaya, 2007: 320).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “deri” şekli “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Özi basınnan ayagina deri şılбір suv bolgan (Kendisi baştan ayağa kadar su gibi olmuştu.) (Alkaya, 2007: 320).

Bu üy köpke deri saklanar (Bu ev uzun süre duracak.) (Li, 2004: 480).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “tēre” şekli “-e kadar” görevindedir.

Paraçah Siderni tag ideginde turğan iki tıtha tēre üdesken. (Paraçah, Sider’i dağın eteğinde duran iki melez ağacına kadar götürmüş.)

Sablıg polkovodets Suvorov çiton çaşha tēre çurtân (Ünlü başkomutan Suvorov yetmiş yaşına kadar yaşamıştır.) (Li, 2004: 481).

Tuva Türkçesinde

Tuve Türkçesinde “dēr” şekli “-e kadar” görevindedir.

Kejege dēr. (Akşama kadar.)

Kijiniñ amıdıralınga ölgüje dēr artıp kalır kaygamçık eki hün turrar (İnsanın hayatında ölünceye kadar kalan çok güzel gün bulunuyor.) (Li, 2004: 481).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “teri, taran” şekli “-e kadar” görevindedir.

Vıl sana tem teri kītrī (O, seni çok bekledi.)

Kost’um sana sav teri kilīšet (Kostüm sana çok yakışıyor.) (Li, 2004: 482).

Yakut Türkçesinde

Yakut Türkçesinde “dieri” “-e kadar” görevindedir.

Kuorakka dieri bies kilometr hālla. (Şehre kadar beş kilometre kaldı.)

Miġin kiehāne kōhūt. (Beni akşama kadar bekle.) (Li, 2004: 481).

Zaman ve yer bildiren sözcüklerden sonra “-e kadar” anlamıyla sonuna geldiği sözcükleri pekiştirmektedir. “tegrü, dieria, degni, deyri, tegri, tegrü, dira, tegüre, degürü, degüri, deyre, deyire, teyre, teri, deri, dieria, tēre dēr dieri” şekilleri “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır. Bu edatın kökenini “teg- “değmek, erişmek, ulaşmak” anlamındaki fiile zarf-fiil eki getirilerek oluştuğunu ifade eden araştırmacıların yanında bu edatın “teg” edatına yön gösterme eki “-rü” getirilerek oluştuğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. Tarihî Türk lehçelerinde Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Tatar Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Tuva Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde ve Yakut Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

1.26. DEYİN

Aslen son çekim edatı olan deyin<tegin<tegi; asli görevinin yanında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Bu edatın yapısıyla ilgili görüşler farklıdır. Zeynep Korkmaz, bu edatın “teg-” fiiline zarf-fiil eki -ın getirilerek “deyin, diyin” şeklinde (eriş-, vasıl ol-) anlamında olduğunu belirtir (Korkmaz, 1994: 70). Li, “deg- (değmek), varmak, erişmek” eyleminin ulaş biçimi olduğunu belirtir (Li, 2004: 216). Necmettin Hacıeminoğlu, bu edatın “teg-i+n” (-e kadar) zarf-fiil eki-i ve n vasıta hali ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söyler. Grönbech, önceden zarf-fiil eki almış “tegi” kelimesine “-n” eklenerek oluştuğunu söyler (Grönbec, 1995: 40). Lehçelerde isimlerin yönelme hâlinde sonra kullanılmaktadır.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “değın” takı (son ek) olarak madde başında yer almaktadır. Bir işin sona erdiği zamanı ve yeri gösterir, -e kadar, -e dek görevlerindedir: *Kazan’dan Tibet’e değın Rus oldu. Süheyl uyudu sabaha değın / Çü bulmuştu gönli dilediğın* (MBTS: 649).

Orhun Türkçesinde

Göktürk Türkçesi “tegi” şekli “-e kadar” görevindedir.

Yırğaru yir bayırku yiriñe tegi süledim (Kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar sefer ettim.)

On-oğ oğlın tatiña tegi bunu körü bileñ (On-Ok oğullarına ve onlara tabi yabancılara kadar hepiniz bunu görerek öğrenin.) (Li, 2004: 470).

Eski Uygur Türkçesinde

Uluğ eb örtenmiş. Katıña tegi kalmaduğ, bükiñe tegi komduğ tir. (Büyük bir ev yanmış. Katına kadar (hiçbir şey) kalmamış, köşesine kadar bırakmamış diyor.)

Ol emgekke süñükümüzke tegi etimiz yinimiz yarılır yırtılır örtenür yalar (O ıstıraptan, kemiğimize kadar etimiz derimiz yarılır, yırtılır, yanar, alev alır.) (Li, 2004: 470).

Karahanlı Türkçesinde

Küniniñ küline tegü yağı (Kumanın külüne kadar düşman.) (Li, 2004: 470).

Harezmi Türkçesinde

Emdi muni belinge tegi kömün taķı taşlap öltürün. (Şimdi bunu eline kadar gömün ve taşılayıp öldürün.) (Li, 2004: 471).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesinde “deginçe, deyin, diyin, daķın, daķınça, deg” şekli “-e kadar” görevinde kullanılmıştır.

Balıķnu yidiüm başınğa daķınça. (Balıķı başına kadar yedim.) (Li, 2004: 471).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “degin, deginçe, degünce, tegi” şekli “kadar, tâ ki, değin” görevlerindedir. Sınırlandırma göreviyle kullanılmıştır.

İbtidâsından intihâsığa deginçe bitildi. (Başından sonuna kadar yazıldı.)

Tangğa degin (Tan vaktine kadar.) (Eckmann, 2003: 93).

Kan yutar men reşk elinden her keçe tangğa degin (Öner, 2003: 154).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde “degin, dek, degi, dak” şekli “-e kadar” görevlerindedir. *Üç yıla daķ taşı düştügi yirün otı bitmez idi.* (Üç yıla kadar taşının düştüğü yerin otu bitmez idi.) (Li, 2004: 471).

Osmanlı Türkçesinde

Osmanlı Türkçesinde “degin, dek, daķ” şekli “-e kadar” görevindedir.

Bıçķu ile depesinden dırnağına degin iki bıçdiler. (Bıçak ile tepesinden tırnağına kadar ikiye bıçtiler.) (Li, 2004: 472).

Ben değin kemter kula bu kadr ile kıymet yeter (Öner, 2004: 154).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde “değin, “dek, -e kadar” görevindedir.

Bu millet sonsuza değin yaşayacak.

Hazirana dek bu işi bitireceğiz. (Li, 2004: 472)

Babasının durumu iyi olduğı için, bugüne değin hiç çalışmamıştır (Atay, 2008: 185). *Sabaha dek dolaştım çadırlar arasında* (Atay, 2008: 188).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde “-dan /-den, -dak /-dek” şekli “-e kadar” anlamındadır. Gagavuz Türkçesinde bu edat ekleşmiştir.

Haydut usul-usul gitmiş kızın ârdına onun yevinedan (Haydut, usul usul gitmiş kızın ardına onun evine kadar) (Li, 2004: 474).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bu edat bir işin, bir durumun sona erdiği zamanı veya yeri göstermektedir. Daha çok sınırlandırma göreviyle pekiştirme vazifesi yapmaktadır. Fakat bazı örneklerde karşılaştırma ve sınırlandırma işlevleri iç içedir (Öner, 2003: 156).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “deyin” şekli “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır.

ĖulaĖına deyin kızarıp ırjıya küldi de kıoydı. (Kulağına kadar kızarıp kahkahayla gülüverdi.)

Tipti uçilişçe basılığı osı bir oĖıyĖa tuwrasında eskeri ştabına tüsinikter jazuwĖa deyin bardı. (Hatta okul yöneticileri bile bu bir olay hakkında askerî karargâha açıklamalar yazmaya kadar ileri gittiler.) (Alkaya, 2007: 327).

Biz mektepke deyin bardık (Biz okula kadar gittik.) (Li, 2004: 473).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “deyin” edatının kullanımı seyrek. Bunun yerine aynı anlam ve görevde “çeyin” edatı almıştır.

Keçke deyin okup turdu (Geç vakte kadar okudu.) (Kasapoğlu, 2005: 338).

Kuş-KüyĖöndün çokularına deyin barıp, eki tördü çal (Kuş-KüyĖön’ün tepelerine kadar gidip, iki yayla otlağına göz gezdirdi.) (Li, 2004: 474).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “deyin” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Demek, memleketimizde şığıp atırĖan eñ soñĖı kartalarĖa deyin elleķaşan tariyh muzeyi eksponatları kıatarına kıoyılıwı kerek edi (Demek, memleketimizde çıkan en sonki haritalara kadar hepsini çoktan tarih müzesinin eşyaları arasına koymak gerekirdi.)

Basınan ayağına deyin (Başından ayağına kadar.) (Alkaya, 2007: 327)

Bürkit bultķa deyin köterildi (Kartal buluta kadar yükseldi.) (Li, 2004: 474).

Karay Türkçesinde

Karay Türkçesinde bu edatın “dieyin, deyin, deyin” şekilleri “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır. Bugün en yaygın olan şekli “dieyin”dir.

Başlap tabanından ayağının da başğa dieyin yohtur anda biutiun orun.
(Ayağının tabanından başlayıp başına kadar oranın tamamında yer yoktur.)

Kırarmin bar tunğuçnu yerindia Mitsrnin, adamdan da tuvarğa dieyin.
(İnsandan hayvana kadar, Mısır ülkesindeki bütün ilk doğan çocukları kırarım.)
(Alkaya, 2007: 327).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “deyim” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Edem kolı ayga deyim sozılıp yett. (İnsanın eli aya kadar uzanıp yetişti.) (Alkaya, 2007: 327).

Ayuw ininde yazlıkka deyim yatıp kaldı (Ayı, ininde bahara kadar yattı.) (Li, 2004: 474).

Son çekim edatı olarak kullanılan bu edat; asli görevinin yanında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Edatın yapısıyla ilgili görüşler farklıdır. Edatın “teg-” fiiline zarf-fiil eki -ın getirilerek “deyin, diyin” şeklinde (eriş-, vasıl ol-) anlamında olduğunu belirten araştırmacıların yanında; bu edatın “deg-” “değmek, varmak, erişmek” eyleminin ulaç biçimi olduğunu ifade eden araştırmacılar da vardır. Necmettin Hacıeminoğlu, bu edatın “teg-i+n” (-e kadar) zarf-fiil eki -i ve n vasıta hali ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söyler. Örneklerde isimlerin yönelme hâlinden sonra kullanılmaktadır. Tarihî Türk lehçelerinde Orhun Türkçesinde, Uygur Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde “tegi, deyin, deyin, diyin, dağın, deg, deyin, dek, degi, dak, dağ değin, dek, dağ, dan, dieyin, deyin, deyim ” şekillerinde “-e kadar”, kadar” görevlerinde kullanılmaktadır.

1.27. DI

Emir cümlelerinden önce veya sonra gelerek emri kuvvetlendiren bir pekiştirme edatıdır. Önceleri bir ek olarak düşünülmüş fakat yapılan müstakil çalışmalarla aslında bunun bir ek-edat olduğu ortaya konulmuştur. Azeri Türkçesinde 1. Haydi, emir veya ricâ bildiren edat. 2. Ama, lâkin, memnuniyetsizlik ifâde eder (Aras, 1990: 227). Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya) isimli eserde edatın daha çok fiilin emir şeklinden önce gelerek ve ait olduğu fiile ilave anlam kattığı şeklinde bilgi yer almaktadır. Bu ilave anlamlar daha çok tekid, emir, teklif gibi ilave anlamlardır (Rüstemov, 1960: 299).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “ek-edat” başlığı altında edata yer vermiştir (Üstüner, 2003: 211).

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi isimli eserinde emir kipinden bahsederken bu ek-edata değinmiş ve görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Emir şeklinin ikinci şahsının sonunda, çok nadir olarak, ekleşmiş bir hitap unsuru olarak görülür. Bugün kullanılan “bakındı hele!” ile son devirlerde kullanılmış “durundu” gibi sözlerde böyle bir “-dı, -du” unsuru vardır. Bu unsurun “hadi, haydi” sözcüklerinde de bulunan ve bazen de onların yerine tek başına kullanılan “di!” hitap edatından geldiği anlaşılmaktadır. Gerçi sözcüklerdeki “n” sesi eski yazıda sağır kef ile değil nun ile yazılırdı. Buna göre çokluk değil de teklik emir şekline “ındı, indi” gibi bir unsur getiriliyor demektir. Bu unsur ise “imdi” ye bağlanır. Esasen “şimdi ve imdi”nin ağızlarda çok defa “şindi ve indi” şekline geçtiği görülmektedir. Böylece bu hitaplı emir şekillerinin “di” ile değil “imdi” ile yapıldığını kabul etmek gerekir. Fakat “durundu çocuklar!” gibi kullanılışlar da teklik değil, çokluk emir şekli karşısında bulunduğumuzu gösteriyor. Bu takdirde sözcüğün eski yazıda “nun” ile yazılması asıl şeklin unutulup klişeleşmesinden doğan bir imlâ karışıklığı olabilir. Böyle olunca da bu hitaplı şeklin “di” ile yapıldığını kabul etmek gerekir. Hülâsa bu şekillerde bir hitap edatı bulunduğu anlaşılmaktadır. Eskiden ve bugün böyle kullanılan başka hitap edatları da görülür: Eski Anadolu Türkçesindeki “gel-e!, koñ-a!” ve bugün Azeri sahasında görülen “al-a!” misallerinde bulunan “e!, a!” gibi. Bu “a!, e!” hitap edatlarının Eski Anadolu Türkçesinde eskiden beri bilhassa emir fonksiyonuna bürünen şart şeklinde kullanıldığı bilinmektedir: “bilsün-i”. Bütün bu hitaplı şekillerin kullanılmasında emir şeklinin bir hitap kipi olmasının büyük bir rolü olmalıdır.” (Ergin, 1980: 308).

Şinasi Tekin, “Türkçede -ma Olumsuzluk Eki İle -Dık+ Eki Nereden Geliyor” isimli makalesinde”-ma-ti ok<-maduk” “-ma (olumsuzluk eki) +ti (edatlara gelen pekiştirme eki), ok (pekiştirme edatı) olduğunu “*kel-me ti ok*” örneklerini verir ve bu ekin Eski Türkçede kullanılan “edgü (iyi)+ ti” (iyice) sıfat ve zarflara gelen “tı” ekiyle bir ilgisi olmadığını belirtir ve Toharcada “ti” diye bir pekiştirme edatının olduğunu belirtir. Yazar, Türkçede “-p zarf fiilinin olumsuzu -ma-ti’dir. Bu +ti de Toharca me te (yoksa, ...medikçe) edat grubundaki “te” ile aynıdır (Tekin, 1990: 17).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi isimli eserinde emir kipi başlığı altında özetle şu bilgileri vermektedir: “*Gel, gelsin, gelin, geliniz, gelsinler...* Bundan başka, bugün, günlük konuşmalarda rastlanan *bilsindi, gelsindi, okuyundu, deyindi, gidindi* biçiminde hitap görevli ve gereklik anlamı sezdirenen bir emir daha bulunmaktadır. Bunun yapısı iki biçimde düşünülebilir: 1. Türkçede *şimdi* anlamına gelen bir *imdi (emdi)* kelimesi vardır. m’nin n’ye dönmesi ve ünlüler uyumuna uymasıyla, -(y)*indi*, -(y)*ındı*, -(y)*ündü*, -(y)*undu* kelimelerinin emir kipinin II. tekil kişisine ulandığı, bu emrin, bu bileşimden oluştuğu düşünülebilir: *Gelindi, okundu, vurundu, tutundu, göründü, ağlayındı...* gibi. 2. *Haydi!* (=hadi) anlamına gelen *di!* ile emir kipinin II. ve III. kişilerinin bileşiminden oluştuğu da benimsenebilir: *Gelin di!, okuyun du!, desin di!..* gibi. *Abdullah bin Sebâ’nın gizli fikirlerini halk ne bilsindi? Bu üstünlüğü ortadan kaldırmak, neden mümkün olmasındı?*” (Ediskun, 2005: 187).

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde “imdi” edatından bahsederken “imdi”nin, *di-ñ imdi tad-uñ ol ‘azab-ları. veya Di imti gerçek señ bir ölü dirilt görelüm.* gibi örneklerde edatın kullanıldığını; Azericede de buna benzer şekilde “*di görem*” “*deyüñ görem*” şeklinin bulunduğunu belirtir: *bunun aksine olarak deyiñiz di.* Yazar, bu örnekte sonda bulunan “di”nin şüphesiz bir edat olduğunu belirtir (Deny, 1941: 697). Yazar, ayrıca “di veya de” nidası ayrı olarak seyrek kullanıldığını ve gösterilen bir şeyi pekiştirmeye yaradığını belirtir. *De şu adam* (Deny, 1941: 696). Bu kullanım daha çok konuşma dilinde görülür. Edatın bazen de “*gel-indi, bak-ındı*” örneklerinde olduğu gibi bitişik yazıldığını belirten yazar “*var ındık, hoş unduk*” şeklinin de kullanıldığını belirtir (Deny, 1941: 697). Bu edat örneklerde de görüldüğü gibi başta kullanıldığında hitap edatı olarak görev yapmaktadır. İsim cümlelerinde “-dır, -dir” eki yerine bildirme görevi yapan bir ek gibi kullanılmaktadır. Deny, edatın kökenini her ne kadar “imdi, şimdi” sözcüklerine bağlasa da Şinasi Tekin “imdi ve şimdi” sözcüklerindeki “dı”ların Eski Türkçede zarf ve sıfatlara gelen bir ek olduğunu belirtir (Tekin, 1990: 17). A. V. Gabain “+tı, +ti, +dı, +di” için Türkçede nadir

kullanılan, ortak Altayca ek olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir: *katıġ+dı saķı* (iyice düşünmek), *bacaķ edġü+ti*, *nomça törüçe oluru umadımız erser* (Orucu iyi tutmamış ve akitlere göre hareket edememişsek) (Gabain, 1988: 111) Bu örnekteki “edġü+ti” yi (iyice) şeklinde tercüme etmek gerekir.

Eski Uygur dönemi eserlerinden İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli eserde “ķaltı: gibi, nasıl ki, ne zaman ki, şöyleki, gerçekten” görevlerindedir. James Russell Hamilton, Toharcada “kuyal, “niçin” “enklitik” soru edatı -te şeklinde türediğini zamanla kuyal şeklinde kısaldığını Türkçede de “ķalı sözcüğü “ķaltı”nın kısaltmış şekli olabileceğini belirtir (Hamilton, 1998: 179). Hamilton, aynı eserde -tı /-ti bölümünde ise: “Anlama nitelik zarfı özelliği kazandıran “enklitik” biçimli edat. Edatın kökeni belki Sanskritçe “İti”nin olan ve Toharcada “böylece, bu şekilde” anlamına gelen “te”den alınmış olabilir. Ya da Türkçede henüz bilinmeyen “ti-“ diye bir fiilin zarf-fiilinde muhtemel bir ön ses düşmesi düşünülebilir” şeklinde fikir beyan eder (Hamilton, 1998: 260).

Edat Tarama sözlüğünde de yer almaktadır: “Di, (diñ, diñ imdi): Haydi, haydin, haydin bakalım” şeklinde cümle başında kullanılmakta ve şu örnekler verilmektedir:

Yâ Muhammed ayıt ol kâfirlere, diñ siz muntazır olun azâba, biz dahi sizinle bile muntazır olalım ki kankımızın hâli saâdete irişür. (Leys. Ar. XV. 403)

Yâ Âl-i Dâvut diñ imdi bir amel işlen ki ol bizim ni’metlerimizin şükri anunla edâ oluna. (Leys. Ar. XV. 266)

Dediler ki di götür. Bu kez çiğini üzerine kodu. (Leys. Ar.XV. 266)

Din imdi günahlar yerine hasenatlar yazın. (Cinan. XV. 33) (TarSöz: II: 1139).

Semih Tezcan, Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar isimli eserinde, mevcut nüshalarda yanlış olarak okunan “di” şekillerini şu şekilde düzelterek vermiştir.

Kırk güne deġin sıra var, di geyüñüz. Cümlesi diğer nüshalarda (...vardı geyüñüz...) okunmuştur. Bu “haydi giyiniz” anlamında (Tezcan, 2001: 308).

Emdi kazan beg, di bizi öġ. Bu örnekte “de” (haydi) anlamındadır (Tezcan, 2001: 350).

Dëndi begendüġüñi al, beġenmedüġüni ko dedi. (dëndi < di êndi) (Hadi bakalım) (Tezcan, 2001: 381).

Aruz eydür: Diñ êmdi and içüñ! Diñ Danişmentname’de sıkça kullanılmıştır (Hadi bakalım şimdi.) (Tezcan, 2001: 395).

Edat bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaktadır. Erzurum İli Ağızları’nda şu şekilde geçmektedir: *di buyur* (bak hele olan işe!); *di haydının* (haydi

“yürü” bakalım, “başla bakalım”); *di gağ* (hadi kalk bakalım); *di götür* (hadi al götür) (Gemalmaz, 1995: 78).

Kütahya Yüresi Ağızları, isimli eserde de *varendide bağan benim bacam tüter mi*, (Çıktığınızda bakın benim bacam tütüyor mu?) şeklinde bir örnekte geçmektedir (Gülensoy, 1988: 152).

Elazığlı sanatçı Fatih Kısaparmak’ın bir türküsünde de “Di hadi gel gidelim / Şuşnas tepesinde içelim” şeklinde geçiyor. Bu türküde “dı” haydi anlamında “hadi” sözcüğünden önce gelerek kullanılmıştır. Fakat haydi edatından önce gelerek anlamı iyice pekiştirmektedir. Yine “Di degme degme yaram derindir” mısrasında da “di” emir fiilinin olumsuzundan önce gelerek emri kuvvetlendirmektedir (Buran, 2008: 79).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde “De” 1. Israr, emir veya rica bildirir. 2. Hayret, hoşnutsuzluk bildirir (AzTS: 243). Daha çok emir cümlelerinde kullanılarak emri pekiştirmektedir.

Di tez ol görüm. Di ver cevabını, ne durmusan (Rüstemov, 1960: 299).

De, benim elimden, de hara getsin? (De benim elimden, de nereye gitsin) (Aras, 1990: 26)

De, niye gorhursan temizliyinden? (Aras, 1990: 34).

Canım ağaç, gözüm ağaç,

De, heç sene ohşayır mı? (Aras, 1990: 36).

Rejissor papirosunu “Kazbek” kutusuna döyecledi, üfürüb damağına koydu, yandırmadı.

-He, di de görüm (TDTEA-5: 294).

Üreyinle di gel bacar,

Çiçek üstün çiçek açar! (TDTEA-5: 305).

Ala dağ, Kara dağ...di seç, di ayır,

Dağları basılmaz ordum sanmışam (TDTEA-5: 339).

De dörüm neyi gösterersen (Əlişoğlu, 2003: 69).

Kumuk Türkçesinde

De, tez bol, yazıvçu, yaşırtgınlıknı sandığı açıldı, hotgan, izle, tap!

(Haydi, çabuk ol, yazıcı, gizliliğin sandığı açıldı, yumuşa, takip et, bul!) (TDTEA-20: 342).

Karay Türkçesinde

Omeljan Pritsak, Karay Türkçesinde bir “dı” ekinin nezaket ifadesi için emrin sonunda kullanıldığını belirtir: *bakıntı* (bakınız, lütfen bakınız) (Pritsak, 1959: 318-340).

Türk lehçelerinde örneklerde de görüldüğü gibi emir cümlelerinde bazen de isim cümlelerinde önce veya sonra gelerek pekiştirme yaptığı anlaşılmaktadır. Emir cümlelerinde ikinci ve üçüncü şahıslardan sonra genellikle fiile kaynaşmış, ekleşmiş şekilde kullanılan edat emri keskinleştirmektedir. İsim cümlelerinin sonunda da “dır / dir” eki gibi bildirme ve pekiştirme görevi yapmaktadır. Edat cümle başında dikkat çekmek, ihtar etmek amacıyla kullanılarak pekiştirme vazifesi yapmaktadır. Aslen ünlem edatıdır. Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Azeri Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde ve Karay Türkçesinde görülmektedir. Edatın “tı, di, dı, de” şekilleri “haydi, lütfen, -dır, -dir” görevleriyle kullanılan bir pekiştirme edatıdır.

1.28. ELBET / ELBETTE

Aslen Arapça olan bu sözcük, Türkçede cümle başı bağlama edatı olarak ve pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Edat “tabii, muhakkak, mutlaka, elbette, kesinlikle, şüphesiz, gerçekten, evet” görevlerinde kullanılmaktadır. N. Hacıeminoğlu, edatın “elbet / elbette” şekillerinin Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde cümle başı edatı olarak tekit vazifesinde kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 240). Belâgat-ı Osmâniyye isimli eserde “Ba’zen te’kit için ‘elbette, şüphesiz, muhakkak, tahkîkan, hakikat, doğrusu” vb. sözcükler kullanılır ki bu sözcükler “elfâz-ı te’kiddendir” denilmektedir. *Elbette bu hâlimden o yârin haberi var. Elbette ölüm vardır* (Karabey, 2000: 54).

Tâhir Ken’ân’ın, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde de, “elbet, elbette” edatı “edat-ı te’kîd” olarak geçmektedir. Cümle başında kullanılan edat, cümle sonunda kullanılsa da anlamda bir değişiklik meydana gelmez. Bu eserde şu örnekler geçmektedir:

Elbette gider gelen cihâna.

Elbette bozulmalı bu ülfet!

Mutlak beni sevmeli o âfet!

Elbette olur pâ-zede ceyş-i zemistân

Bu revnak u fer, bâğa da ezhâra da kalmaz.

İzhârile iktitâfa râğbet

Bir gonca için eksilmez elbet (Karahana, 2004: 76).

Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır (Karahana, 2004: 143).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “elbet, elbette” şekilleri tekit edatı olarak belirtilmiş ve şu örnek verilmiştir. *Fukaraya elbette muavenet etmelidir* (Toparlı, 2003: 95).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde elbet / elbette daha çok cevabı pekiştirmek için kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *-Siz de geliyorsunuz, değil mi? -Elbette. -Kardeşiniz gitmek isteyecek mi? -Elbette* (Emre, 1945: 485).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde bu sözcük “Berk inanmayı aîladyan modal sözler” başlığı altında verilmiş “elbetde, giriş sözü hükmünde ulanılıp, sözlemiñ manasına berk inanmak yokundısını beryer” Türkmencede modal sözler olarak sınıflandırılan edatlar cümle içinde çeşitli vazifeler görürler. Bunların anlamı cümle içinde bir bütün olarak ortaya çıkar.

Bular yalı yurt yıkan haramlarını, elbetde, jezası bolmalı (Bunlar yurt yıkan haramzedelerin, elbette cezalarını bulmalıdır.) (Söyegow, 1999: 558).

Kıpçak Türkçesinde

Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde, edat "elbeti" şeklinde "Elbette, kesinlikle, herhalde" görevlerinde geçmektedir (KumLS: 61). Kıpçak Türkçesinde "elbette" şekli yaygındır (Hacıeminoğlu, 1971: 241). Bunun yanında "elbet, elbetde" şekilleri kullanılmıştır (KıpTS: 71).

Ol ayıttı elbette kirek kim öğretkeysen. Teyfik elbette kerek turar (Hacıeminoğlu, 1971: 241).

Kıpçak dönemi eserlerinden "Baytaratu'l-Vâzıh" isimli eserde de edat geçmektedir.

Vaktında suw tapmasa taķı na'ıl vaktında yanglıtmasa ol at imgenür. Taķı helâk bolur bu vakıtlar elbette saklamak kerek at saklağan kişi (Bu vakitler elbette saklamak gerek.) (Toparlı, 1999: 45).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde "elbette" şekli görülmektedir. *Söz işit elbette mindin alma sin hem ey refik. Ni desân içre mezur olsa mecnûn anung bolup elbette mahzûn* (Hacıeminoğlu, 1971: 240).

Elbette edatı Bâbü'r Divânı'nda da "kesin olarak, mutlaka" görevlerinde geçmektedir.

Ĝâfıl olma devlette özni salma minette

Tingri birür elbette devlet iste himmet tut (Yücel, 1995: 179)

Budur tilekim aımnı ün görgey sin

Elbette özüngni manga yitkürgey sin (Yücel, 1995: 256)

Könglüm bu ĝarîblıta âd olmadı âh

Ĝurbette sivünmes irmiş elbette kişi (Yücel, 1995: 303)

Lütfî Divânında yaptığım taramalarda edat "mutlaka" görevinde kullanılmıştır.

Sûretingni iy peri kim körse ılğay cân fedâ

Siretinga âd ılır elbet ferişte iktidâ (Karaağaç, 1997: 23).

Cemâl baylıına lutfî sarı bak sadaang

Ki farz-ı 'ayn irür elbette müstehaa zekat (Karaağaç, 1997: 31).

Cân köngleki kabâ bolur elbette onca tig

Yüz al birle anda ki gülgün kabâ kiyer (Karaağaç, 1997: 81).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde “elbette, elbet” şekilleri yaygın olarak kullanılmıştır. *Kim gören bir kez olur elbette hayrānuñ senüñ. Elbette olur ev yıkanın hānesi virān. Hūblar mâildür elbette ‘āşık-ı şeydāsına. Elbet put olur öpülen eller etekler / Elbet öpen oldukça olur öptürecekler* (Hacıeminoğlu, 1971: 241).

Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi isimli eserinde “elbetde” şeklini “Berkitme Edatları” içinde sınıflandırmış ancak örnek vermemiştir (Şahin, 2003: 57).

...Elbette şunu bilmek gereksin ki zahmet çekmeyince iş olmaz ve şiddet görmeyince maksûda irilmez. M 43 / 11 (...Elbette şunu bilmelisin ki zahmet çekmeyince iş olmaz ve sıkıntı görmeyince de hedefe ulaşılmaz.) (Akkuş, 2007: 79).

Osmanlı Türkçesinde

Mûnîsem yaram kıyma maña didi: Kan Turalı aydur: Yok elbetde öldürsem gerekdür didi (Cin, 2000: 45).

Sevdüğüm kadd-i bülendin gösterür

Hûb olan elbette kendin gösterür (Küçük, 1994: 209).

Başın alır gider elbette bu mukarrerdir

Adû elinden kurtarırsa cân hançer (Tarlan, 1992: 63).

Türkiye Türkçesinde

Ezberlediğim elbette çoktur (Bakırcı, 2000: 7).

Elbette yalan zararlıdır (Bakırcı, 2000: 42).

Ahlâk olmasaydı elbette hayat bozulurdu (Bakırcı, 2000: 162).

Elbette yanlıştı gördüğümüz eğitim (Dizdaroğlu, 1976: 253).

Elbette böyle çocukların bu bakımdan bir yararı vardır (Atay, 2008: 434).

Kavga gürültü eksik olmaz aralarında gene. Elbette olmaz. Önemli olan bu değil (Atay, 2008: 579).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde elbet: 1. Mutlaka. 2. Galiba, öyle görünüyor. Elbette: 1. Mutlaka, ne olursa olsun, behemahal. 2. Şüphesiz, tabii ki görevlerinde geçmektedir (AzTS: 363).

-Mellim şeydanın mevacibini verme

-Elbette, veremem (TDTEA-5: 40).

-O da sen olcağsan?

-Elbette, ağı, hemin perfokartlarda benim yaddaşım, hasiyyetim ve biliyim yazılıb. (TDTEA-5: 167).

Helbet ki, bağlar doludu

Reyhan, nergiz, süsen. (TDTEA-5: 253).

-Elbetde, güzel bir repartaj yazacam. (TDTEA-5: 274)

Elbatta, heste adam torpağı müdäfe ede bilmez (Rüstemxanlı, 2003: 194).

...Kim ki, biganedir hükuqe, evet,

Hain ellerde mehv olur elbet. (Həbibbəyli, 2007: 209).

Helbette! Baloğlan müellim. Müvekketi su bulağı kurmuşuq (Əlişoğlu, 2003: 25).

-Men kişiyem, mene de Balakışiyev deyerler.

-Helbette kişisen! Men deyene kulaq assan olacağsan lap vişşi sortundan... (Əlişoğlu, 2003: 21).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “elbetde” şekli kullanılmaktadır.

Üstünlikler ve kınçılıklar barada aydanında bolsa, elbetde her bir işde bolşı yalı, kınçılıklaram, üstünliklerem bar. (Başarılar ve güçlüklerle ilgili konuşmak gerekirse, elbette her işte olduğu gibi güçlükler de başarılar da var.) (TürkTS: 198).

Durmuş baar.

Durmuşda halupa da baar.

Halupaañ daa şeegirdi baar, elbetde.

(Hayat var. Hayatta üstat da var. Üstadın da öğrencisi var elbette.) (Kara, 1997: 358)

Elbetde, iilime grekdir goşğı. (Elbette milletime gerektir şiir.) (Kara, 1997: 132)

Elbetde, keen eken keen haasıl alyaa. (Elbette, çok eken çok ürün alır.) (Kara, 1997: 658).

Görk görmek, elbetde, gowi zat, ılayta-da aklı yeridaki maşgala bolsa ne yağşı! (İyilik görmek elbette güçtür özellikle aklı yerindeki kadın olsa ne güzel!) (Söyegow, 1999: 547).

Elbetde, hemme artisti çağırbam duranoklar (Elmette bütün artistleri çağıracağım.) (Söyegow, 1999: 551).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “elvette” şekli “elbette, şüphesiz” görevinde kullanılmaktadır.

Elvette kelimen. (Elbette geleceğim.) (YUyTS: 112).

Elvette, elvette cebrailniñ aldida ihlas bilen hizmet ılgaysen. (Elbette, elbette Cebrail’in huzurunda ihlas ile hizmet etmelisin.) (Öztürk, 1994: 127).

-Elvette, meni, -deptu at.

(Elbette beni seviyorlar.) (Doğan, 2007: 696).

Elbette sizniñ ıapa bolğanniñiz ras (Elbette sizin üzülmeniz doğaldır.) (Emet, 2008: 234).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “elbette” şekli “elbette, tabii” görevindedir.

Bu gep elbette, birinçi nevbette Özbekistanning hâzirgi hükümetige teğışli. (Bu söz elbette, ilk sırada Özbekistan’ın şimdiki hükümetiyle ilgili.)

Elbette, uşbu fikrlar her bir kâmil müsülmanning könglige te’sir ötkezgen. (Elbette, bu fikirler bir kâmil müslümanın gönlüne tesir etmiş.) (Coşkun, 2000: 222).

-Men bu teklifge karşı emesmen. Elbette, meniñ bu meselede başqa müahezelerim bar. (Ben bu teklife karşı değilim. Elbette benim bu meselede başka görüşlerim var.) (Coşkun, 1996: 188)

Hak yolu, elbette, bir ötilgüsi (Hak yolu elbette beraber geçilecektir.) (Özbay, 1994: 386).

Tinçlık bir zemende bundey gep kişini teeccübge selişi tebiiy, elbette, bu meni hem heyretge sâldi. (Nitekim bu, beni de hayrete sevketti, gelir tabiatıyla, nitekim bu beni de hayrate sevketti.) (Salman, 1997: 33).

Elbette sen buni sezesen (Elbette sen bunu seziyorsun.) (Salman, 1997: 371).

Meselen, ilgeri bizde kız erge tegmakçi bolse, yigit üylenmakçi bolse, elbette ate-anesiden ruşset sorerdi. (Meselâ, eskiden bizde kız, evlenmek istediğinde, erkek evlenecek olsa, mutlaka anne ve babasından izin isterlerdi.) (Yaman, 2007: 1917).

Elbette, eteleden tiş sınmeydi, emma bu kımurleb turgen tişning tüşişi üçün faķat bir sebeb. (Elbette, ‘atala yemeğin’den diş kırılmaz, ama bu, kımıldayıp duran dişin düşmesi için yalnızca bir sebep.) (Yaman, 2007: 1914).

Siyrek ötkinçiler elbette kol kavuştirib “esselam!” deb ötediler. (Seyrekçe geçenler âdet üzre kol kavuşturup “esselâm” diyerek geçiyorlar.) (Buran, 2006: 292).

(Risâlet) -Ertemi-indin Dildâr elbette ketedi. Bisât-bayalini şipirib, üyni şipşiydem kılib ketedi. Yâş ümrini bevelikde ħazân kılermidi? (Risalet-Yarın birgün Dildar, mutlaka gider. Çeyizini toplayıp, evi boşaltıp gider. Genç ömrünü dullukla hazan eder mi?) (Özcan, 2004a: 54).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “albette” şekli “elbette, şüphesiz” görevinde kullanılmaktadır. Edat cevap ünlemleri içinde yer almaktadır. Bir başka araştırmacı edatı cevap edatları içinde ele almıştır (Zal, 1999: 34). Kırgız Türkçesinde de edat daima cümle başında kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde ayrıca “ariyne” sözcüğü de (elbette) anlamında kullanılmaktadır. Saadet Çağatay, “ne, kanı ve erne Pekiştirme Edatları Üzerine” isimli makelesinde bu lehçemizde kullanılan edatın Farsça bir sözcük olmayıp “er-ür ne> erer ne>ereyne” şeklinde gelişme gösteren Türkçe bir sözcük olduğunu iddia eder (Çağatay, 1978: 286). Bu görüş genel kabul görse de biz edatın “arey” “evet, elbet, elbette, beli” görevlerinde Farsça bir sözcük olduğunu düşünüyoruz. Fakat bu sözcüğün sonundaki “na” unsuru Türkçe bir pekiştirme unsuru olarak kabul etmek doğrudur. “Na” unsuru bu sözcüğün sonuna gelerek pekiştirme vazifesi yapmıştır diyebiliriz. Farsça-Türkçe Sözlük ve Farsça-Türkçe Lûgat’ta “arey” (evet) anlamında geçmektedir (Olgun, 1967: 5); (Şükûn, 1996: 44).

Aga ayttıñbı?-Albette. (Ona söyledin mi? -Elbette.) (Kasapoğlu, 2005: 355).

Albette, siler bul süröttö Daniyar menen Camiyla tartılğanın daroo ele sezgen çığarsıñar (Elbette, siz bu resme, Daniyar ile Cemile’nin çizildiğini hemen hissetmişsinizdir.) (Zal, 1999: 34).

Albette, bizdin adat-saltıbiz, caşoo önökötübüz, içki psihologiyabız ötkön mezigil menen kalıptangan (Elbette, bizim gelenek ve göreneklerimiz, alışkanlıklarımız, psikolojimiz, geçen asırda kalıplaştı.) (TLG: 535).

Barmıylarmı? Min baram, elbet, baram. (Gitmiyorlar mı, ben gideyim elbet, giderim.) (Bozkurt, 1999: 627)

-Albette, Cengiz, biz neberebiz menen alek bolup...

(Tabii Cengiz, biz torunumuza bakmaktan...) (Doğan, 2007: 337).

Kazan Tatar Türkçesinde

Bu yalğan indĩ, elbette, şulay da yazıla şul bu,

Sabıylar küñlĩne az-az uku dertĩ sala şul bu.

(Bunların hepsi yalandır, böylece yazılır bu, Az da olsa, çocukların gönlüne okuma zevki koyar bu.) (Özkan, 1994: 462).

Yuktur, elbette, bñlamık, ul dadır elbe gine,

Yuk tarantas, yuk karita, barsı da arba gına.

(Yoktur elbette, muhallebi, yoktur tatlı da, Yok araba, yok kupa arabası, yok bütün arabalar da.) (Özkan, 1994: 366).

“Barmıylar mı? Min baram, elbet, baram,

Barmasam, dünya yüzi bulsın ħeram!...

(“Giden yok mu? Giderim, elbette giderim,

Gitmezsem, dünya bana olsun haram!”) (Özkan, 1994: 474).

Küylev tiyiş, elbet, açı ħesret küyin. (Söylenecektir elbet, acı hasret şarkısı.)

(Özkan, 1994: 534).

Ul, taban astın kırıklıym dip, ayakka kul ata;

Barmagın sizmiy anıñ, elbette, cansız ul kata.

(Ayağımın altını gıdıklamak için, uzattı ellerini,

Parmağı temas etmeyince bana yine, dev kaskatı kesildi.) (Özkan, 1994: 834).

Ul şehir, gadi şehir, altın, kümiş, gevher tügil.

Kül de tik bir kül gine, elbette, ul kevser tügil.

(Bu şehir, bayağı bir şehir, altın, gümüş, cevher değil.

Göl de, bütün göller gibidir, cevher değil.) (Ökan, 1994: 850).

Çıktı, elbet, bu dahiga sefil düşman (Çıktı bu dâhinin karşısına da sefil düşman.)

(Özkan, 1994: 876).

...

Küfyni virmemek bizlerde gadet

Küfv olmazsa yar, elbet, helaket;

Kefaet şart, kefaet şart, kefaet.

...

(Eşitliğe dikkat etmemek bizlerde âdet.

Eşitlik olmazsa yar, elbet yok olunur;

Eşitlik şart, eşitlik şart, eşitlik.) (Özkan, 1994: 914).

Tirbetmekçe bulsañ iñ neçke kılların,

Köylev tiyeş, elbet, aç ı hasret köyen.

(Oynatmak istesen en ince tellerini,

Yakmalıdır, elbette, acı ve hasret türküsünü.) (TLG: 722).

Köylev tiyiş, elbet, aç ı hesret köyin.

(Söylenecektir, elbet, acı hasret şarkısı.) (TDTEA-19 / III: 76).

Bumı? Eelbitte üte. (Bu mu? Elbette geçer.) (TDTEA-19 / III: 148).

Elbette, barısı da biryulı görleşirge totındılar.

(Elbette hepsi bir ağızdan konuşmaya başladılar.) (TDTEA-18 / II: 464).

Cinayatl e ulan kızınızıy şekat fikire ile fikirlep, elbette, eglarsız!

(Katil olan kızınızı şefkat ile düşünüp, elbette, ağlarsınız) (TDTEA-18 / II: 344).

Elbette bu benim mektübim sizniñ küñiliñizni mecruh ve memmüm kılır...

(Elbette bu benim mektubum sizin gönlünüzde yara ve kaygı açar....) (TDTEA-18 / II: 344).

Elbette Zeynep, bizniñ de balabız bulaçak.

(Tabii Zeynep, bizim de bir çocuğumuz olacak.) (Doğan, 2007: 509).

Kırım Tatar Türkçesinde

Olarını darağaçқа astırmañız! Elbette, ağalarımniñ yapkanı pek ağır cinayet.

(Onları darağacında astırmayın. Elbette ağabeylerinin yaptıkları çok büyük bir cinayet.) (TDTEA-13: 153).

-Eki arşın elbette, çoқça, Lâkin eki suyem bir edi. (-İki arşın elbette çokça, fakat iki karış vardı.) (TDTEA-13: 218).

O, elbette, seniñ ahmaқ nasiatından faydalıdır. (O, elbette, senin ahmak nasihatından faydalıdır.) (TDTEA-13: 219).

-Elbette, alla kısmet etse, beş künden қайтарıp ketiririm, -dey.) (-Elbette, Allah kısmet ederse, beş gün içinde iade ederim der.) (TDTEA-13: 224).

Başkurt Türkçesinde

Hin, elbitte, din, İslam dinі haқında hüз yörötehñ. (Sen, elbette, din, İslam dini

hakkında dedikodu yapıyorsun.) (Li, 2004: 647).

Karay Türkçesinde

“*Helbet zabıtlar işin bilir,*” -der (Elbette askerler işini bilir der.) (Altınkaynak, 2006: 155)

Helbet alar da bunda bolsalar -menden kutulmazlar! (Elbette onlar da burda olsalar -benden kurtulamazlar.) (Altınkaynak, 2006: 161)

Helbet bir sözün bolmalıdır? (Elbette bir sözün olmalıdır.) (Altınkaynak, 2006: 156).

Nogay Türkçesinde

Elbette, İroçka, men özüm saga aytayık bolgan edim. (İroçka, elbette, ben kendim sana söyleyecek olmuştum) (Atay, 1998: 194).

Onday yolavşıdıñ yolu, elbette, tınış.

(Böyle yolcunun yolu elbette ki sakın.) (TDTEA-21: 311).

Elbette ben şüphe etmiyorum...(Elbette ben şüphe etmiyorum...) (TDTEA-21: 302).

Elbette, kart kisilerge tüzlikti birden túsindirüv, olardı boylarına kaday bolıp siñip kalgan eski, erşi edetlerden ayıruv bir-eki künniñ kullığı tuvıl ekenin Tokbiyke endi bek erüv añlaydı.

(Elbette, yaşlı insanlara doğruları birden kabul ettirmenin, onları tenlerine kan gibi sinmiş eski, tuhaf adetlerden ayırmanın bir iki günde yapılacak iş olmadığını Tobiyke şimdi çok iyi anlıyordu.) (TDTEA-21: 281).

-Elbette, -dedi sap-sabır davazı man Asan, -kolhozdan bir keseklerge mene sıkpayak. Onı kim de bileli.

(Elbette, -dedi sabırlı sesiyle Hasan, -kolhozdan birilerine mana çıkmayacak. Bunu herkes biliyor.) (TDTEA-21: 256).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “elbette” şekli “tamam, peki” görevlerindedir.

Elbette kıyın. (Elbette zor.) (TLG610).

Halaç Türkçesinde

Elbette Muslüm Han bī muhabbeti-rti ki bizüm haqqımızça etti (Elbette Muslüm Han bizim için bir muhabbet etti.) (Li, 2004: 647).

Tarañı Türkçesinde

Tört iş-ni kılsa, devlet-lik bolu.

kılmasa, elbette miñnet-lik bolu.

(Dört işi yapsa, devletli olur. Yapmasa, elbette mihnetli olur.) (Sertkaya, 1999: 246).

Aslen Arapça kökenli bir bağlama ve söz başı edatıdır. Tarihî Türk lehçelerinde Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Halaç Türkçesinde, Tarañı Türkçesinde kullanılmaktadır. “Elbeti, elbette, elbet, elbetde, elvette, elbette, albette, halbet” şekilleri “elbette, kesinlikle, herhalde, tabii, şüphesiz, mutlaka, evet, gerçekten” görevlerinde kullanılmıştır.

1.29. ELE

Kırgız, Kazan Tatar ve Başkurt Türkçelerinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Kırgız Türkçesinde oldukça sık kullanılan edat sınırlandırma ve pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Cümlelerin bütün öğelerinden sonra gelebilmekte ve sonuna geldiği unsurun anlamını kuvvetlendirmektedir. Hülya Kasapoğlu, Kırgızistan’da yazılan gramer kitaplarına dayanarak edatla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Kırgızcada sınırlandırma edatı (çektegiç bölükçö) olan edat Eski Türkçe “künle, tünle, tala” gibi zarflarda yer alan la / le ile aynı olmalıdır. Kırgızcada edat ele şeklindedir. Ön seste yer alan “e”, Kırgızcada hikâye çekiminde kullanılan “ele (<ede<edi) nin etkisiyle oluşmuş olabilir.” Kasapoğlu, edatın Yeni Uygur, Başkurt, Altay Türkçesinde de sınırlandırma işlevinde ekleşmiş olarak kullanıldığını söyler ve şu örnekleri verir. “Yeni Uygur Türkçesi, birdinla (aniden), amdila (daha şimdi), hemmila yerde (Her yerde), menle emes (Sadece ben değil), Altay Türkçesi, peş-le (Sadece beş), emdi-le (Daha şimdi), pir-le (sadece) (Kasapoğlu, 2005: 346). Diğer lehçelerimizde görülen “la” pekiştirme edatı Kırgızca’da görülmemektedir. Bunun yerine “ele” edatı kullanılmaktadır diyebiliriz.

Bir başka araştırmacı Ünal Zal, Kırgız Türkçesinde Edatlar, isimli Yüksek Lisans tezinde “ele” edatının cümlelerin bütün unsurların sonuna gelebildiğini ve bu unsurların anlamını sınırlandırdığını ve kuvvetlendirdiğini belirtir. Araştırmacı, ele edatının Türkiye Türkçesine “hele, öylece, hâlâ, sadece, tek, yalnızca, da” anlamlarıyla aktarılabileceğini söyler (Zal, 1999: 74).

Kırgız Türkçesinde ayrıca “olmak” manasında yardımcı fiil olarak kullanılan “ele” fiili bulunmaktadır. Cahit Başdaş, ele edatının tarihî “er-“ yardımcı fiilinden geliştiğini edatın aynı zamanda fiillerin hikâye birleşik çekimleri için de kullanıldığını belirtir (Başdaş, 2004: 163).

Ele edatı Moğolcada da kullanılmaktadır. Moğolca-Türkçe Sözlük’te edat madde başı verilmiş: “Ele ed. -la /-le kuvvetlendirme edatının eskiden kullanılan şekli bk. -la /-le” şeklinde geçmektedir (Lessing, 2003: 490). Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserde ise edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Ele edatı, konuşma dilinin tesiriyle bazen la veya le’ye dönüşerek, işaret ettiği kelimenin anlamını umumîleştirir. İlgili olduğu kelimedenden sonra gelir. *sayın ele keüked* (Umumiyetle iyi kızlar), *tere ele çağ-tur* (tam o anda). Edat , hiç bir anlam değişikliği yapmaksızın şart gerundiumu ile birleşir. *tere gacar-a iregsen abasu ele nököd inüügei ucuğu* (Oraya geri döndüğünde

arkadaşları orada değildiler “O, o ülkeye geldiğinde, arkadaşları orada yoktu.”) (Poppe, 1992: 243).

Kırgız Sözlüğü’nde, edat madde başı olarak verilmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır. “Bir ektir ki, cümlelerin manasını tahdit etmek veya ona katiyet vermek için kullanılır; sık sık tekrar edildiğinde ise, manasını büsbütün kaybeder.”

Tokuz ele küñ kaldı. (Yalnız dokuz gün kaldı.). *Ötkön ele cılı.* (Daha geçen sene)

Özüm ele baram. (Ben yalnız gideceğim.). *Kelip ele kayta bar* (Gel de, hemen git.). *Aytkanınğday ele bolsun.* (Haydi, senin dediğin gibi olsun.) (KırgS: 325).

Kırgız Türkçesinde

Kattı okuy elekte ele anda emneler cazılğanın men küñ murun ele bile turğanmın, antkeni alardın baar egiz kozuday birine biri okşoş boluçı. (Mektubu okumadan önce, onda neler yazılmış olduğunu ben önceden bilirdim. Çünkü hepsi ikiz kuzu gibi birbirine benzerdi (Zal, 1999: 74).

Ce askerge ketken calğız ele senin küyööñ beken? (Ya askere giden yalnızca senin kocan mı ki?) (Zal, 1999: 74).

Anın ırı sözü çok ele ün menen obon. (Onun türküsü, sözü olmayan ses ve ezgi idi.) (Zal, 1999: 75).

Bul özü keçee ele balalık çaktağı okuya. (Bu, daha dünkü çocukluğumda şahit olduğum vak’adır.) (Zal, 1999: 75).

Kiçi üydö kiçi apam menen anın kelini ele kalıştı. (Küçük evde sadece küçük annem ile gelini kalmıştı.) (Zal, 1999: 76).

Eşikte apam menen Orozmat dağı ele süylöşüp turuptur. (Dışarıda annem ile Orozmat da öylece konuşuyorlar.) (Zal, 1999: 76).

Mına emi az ele kaldı. (İşte çok az da kaldı.) (Zal, 1999: 77).

Edat kendisinden önce gelen soru eki “bı” ile birleşince “bele” şekli ortaya çıkar. Anlam olarak soru cümlesi pekiştirilmiş olur.

Men aytpadım bele! (Söylemedim mi!) (KırgS: 325).

Çın ele bakıt degen uşul emespi? (Gerçekten de mutluluk denen şey bu değil mi?)

Küngö cetingi janvar, biz cañı ele basılıp çıkan cıynaktı karaptırbız. (Bugün 7 Ocak, biz daha yeni basılmış olan dergiye bakıyoruz.)

Özüm ele keldim. (Sadece ben geldim)

Kara Bak oşol kışka cakın bir tünü ele özünçö örttönüp kett. (Kara Bağ kışa yakın bir gece vakti öylece kendi kendine yanıp gitti.)

Kara taştı kaltırabızbı saga Şilbik? dedi Apdi özünçö ele bir nersege süyünüp. (Kara taşı sana bırakır mıyız, Şilbik dedi Abdi öylece kendi kendine bir şeye sevinerek.) (Kaspoğlu, 2005: 346).

Edat, soru cümlelerinde cümle sonunda yer alarak aynen “eken” edatı gibi şüphe edatı işlevinde de bulunur.

Eldin baar kap kötörüüp cürböybö, kim menen kimdin işi bar ele. (Millet hep çuval taşımakla meşgul, kimin kiminle işi var ki?) (Kaspoğlu, 2005: 346).

Tooba, Sadıktan artık erdi al kaydan tapmak ele? (Tövbe, Sadık’tan daha iyi kocayı nerede bulacaktı ki?) (Zal, 1999: 78).

Üy cayı çok musapır kimgе kerek ele? (Evi barkı olmayan gariban kime gerekli ki?) (Zal, 1999: 78).

Kasiyetinizdin eki-üç ele belgisin aytayın, Çake. (Karakterinizin sadece iki üç işaretini söyleyeyim, Çake.) (BKT: 249)

İşti tez ele bütürüp koyuşat. (İşi hemen tezden bitiriverdiler.) (BKT: 249).

Tayak etten ötöt,

Tez ele unutulup ketet.

(Dayak etten geçer, Çabucak unutulur gider.) (Şavk, 2002: 174).

Al armyaga bildir ele ketken. (O orduya daha geçen yıl gitti.) (BKT: 249).

Oşondon uşul küngö çeyin cakşı ele küttü. (Onun için o güne kadar güzelce bekledi.) (BKT: 249).

-Azırınçı çok, Zeynep, biz cañı ele üylöndük.

(Henüz yok Zeynep; biz daha yeni evlendik.) (Doğan, 2007: 332).

Kırgız Türkçesinde “Ele” edatının soru eki “bı” ile birleşmesiyle oluşan “bele” edatı da pekiştirme göreviyle kullanılır.

Onğoy bele. (Kolay mı dersin?)

Men aytpadım bele. (Söylemedim mi?) (KırgS: 325).

İşkende toybogon, calaganda toymok bele. (Yiyince doymayan, yalayınca doyar mı?) (Şavk, 2002: 126).

Tögün cerden ört çıkmak bele? (Yalan yerden ateş çıkar mı ki? ‘Ateş olmayan yerden duman çıkmaz’) (Şavk, 2002: 184).

Bazen “bele” edatının sonunda “-m” eki de yer alabilir. Sondaki “-m” eki tekil birinci şahıs iyelik ekidir. Belem, “acaba, mı ki, mi acaba” görevlerinde

kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 348). Edat daha çok soru cümlelerinde anlamı kuvvetlendirmekte ve şüphe anlamı katmaktadır. Belem edatı yapısındaki ekten anlaşıldığı gibi sadece birinci tekil şahsın hikâyesinde kullanılmaktadır. (Başdaş, 2004: 164).

Andağiday arabakeç ele bolup alar belem? (O zamanki gibi arabacı da olabilir miyim, acaba?)

Bul kızmat aga cakkan belem? (Bu iş onun hoşuna gitti mi, acaba?)

Azır men oşol kuragıma kayra kaytar belem? (Şimdi ben, o zamanlarıma tekrar döner miyim ki?) (Kasapoğlu, 2005: 348).

Birok, men ayıptuu belem? (Fakat ben suçlu muydum?)

Oy, men aytpay cürdüm belem! (Ya! Ben söylememiş miydim!) (Zal, 1999: 64).

Ataganat, köñül kötörlgön kezde, kıyal da uçat belem? (Ataganat, gönül coştığında hayal de uçar mı acaba?) (BKT: 250).

-Anda men tızıldap cügürgön, saksaygan sarı kız emes belem.

(O zaman hızla koşup duran, saçları dağınık sarı kız değil miydim?) (Doğan, 2007: 332).

Kazan Tatar Türkçesinde

Vakit bar ele. (Daha vakit var.) (TatTS: 67).

Tatarstannar zur ele. (Tataristan büyüktür.) (Şahin, 1999: 205).

Biyek, biyek bit ele,

Biyek tavnıñ itege

Sagnu tügel, sargayırısıñ

İleñne taşlap kit ele.

(Yüksek, yüksektir ki, Yüksek dağın eteği; Özlemiden de öte sararısın Memleketini bırakıp git hele.) (Şahin, 1999: 177).

Sin üziñ sünseñ sünersiñ bu kuyaş sünmes eli,

Ul mükatdes: Zalimiñ emrine tiz künmes eli.

(Sen sönersin ancak, bu güneş sönmes,

Mukaddestir o, zâlimin emrine boyun eğmez.) (Özkan, 1994: 312)

Beñitli nareside! Tar bişik te kiñ eli añar!

İki at bir tiyin, diñgiz tubıktan tiñ eli añar!

(Bahtiyar çocuk! Ona göre, dar beşik de geniştir!

İki at bir kuruştur; deniz, avuç kadardır!) (Özkan, 1994: 330)

*Bil, hezir dünya kafirge hem siña cennet eli,
“Mü'mine zindan” bulır ul, tutsa meskevler yakañ!*

(Bil ki şimdi dünyada kâfirler ve sana cennet,
Mü'mine zindandır, tutarsa Moskoflar yakarı) (Özcan, 1994: 398)

*“Yüzimner çi, eli ülgirmegenner, pişmegenner”, diy;
“Buzarsıñ, aşkazanıñ, kilişmiy içke anlar!” diy.*

(“Üzümler henüz olgunlaşmamış, hammış”, dedi,
“Midemi bozar, bana yaramaz onlar!”, dedi.) (Özkan, 1994: 422).

Eyde ele, Akbay, öyren sin, art ayagiñ berle tor. (Haydi bakalım Akbay öğren
sen arka ayağın ile kalk.)

Alıp gına bir ele tege defterne. (Alıp da ver haydi şu defteri.) (TLG: 730).

Tügel öç yıl kötöv ele

Çıdap bulmıy öç seğat.

(Değil üç yıl beklemek. Dayanmak olmaz üç saat bile.) (TLG: 738).

Nersede kaldık eli? (Nerde kalmıştık?) (TDTEA-18 / II: 423).

Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde “elle” şekli “herhalde” görevinde
geçmektedir.

Bey, ozagrak tordım mikenni soñ balıklar çamadan tış küp elektémè elle?

(Vay, çok mu oturdum? Sayısız balık tuzağa takılmıştır herhalde) (Doğan, 2007:
505).

Başkurt Türkçesinde

Tez(e)reñdeñ bormahın,

Tartıp asırmin ele.

Kızığızlı birmehgez,

Alıp kasırmin ele.

(Pencerenizi kapatmayın, Çekip açarım. Kızınızı vermezsensiz. Alıp kaçarım)
(TDTEA-29 / I: 109).

Oşo yegetegezme ele,

Matur kızzar ezlegen?

(Şu yiğidiniz mi, Güzel kızlar arayan?) (TDTEA-29 / I: 185).

Urman, urman, ayt ale!

Mina yarzam it ale!

(Orman, orman söylesene! Bana yardım etsene!) (TDTEA-29 / I: 92).

Sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde görülen edat Kırgız Türkçesinde daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Edatın “ele, bele, belem” şekilleri görülmektedir. Türkiye Türkçesine “hele, öylece, hâlâ, sadece, tek, yalnızca, da” görevleriyle aktarılmaktadır. Edatın Mogolca olduğu yönündeki görüşler yaygın olmakla beraber; edatı “la” pekiştirme edatıyla ilişkilendiren araştırmacılar da vardır.

1.30. EMES

Aslen i-mek fiilinden ve -mez geniş zaman olumsuzundan meydana gelen bu sözcük olumsuzluk ifade eden bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Karşılaştırılan iki unsurdan, sonuna geldiği unsuru reddederek ikinci unsura bağlar. Edat “değil” anlamındadır (Öztürk, 1994: 122).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde edat değil anlamında olumsuzluk belirten kuvvetlendirme ve bağlama edatıdır.

Marşaköldiñ suwın işip, otın jegen sarı qarın, tutam emşek januardıñ bawırınan süit sorğalap, süit emes-aw, kut sorğalap, könek-köneklikdaydı. (Marşaköl’ün suyunu içip, otunu yiyen hayvanın memesinden süt dökülüp, süt değil bereket dökülüp, kovaları ağzına kadar doldurur.)

Moldadan da, uyıktap jatқан neresteden, nereste emes, özinen uyalғанı küştirek terizdendi (Molladan da, uyuyan bebekten de, bebekten değil, kendisinden utanması daha fazla gibi.)

Jer jüzinde jalğız қазақ emes, özge jurt ta bar ğoy (Yeryüzünde yalnız Kazaklar değil, başka halklar da var.) (Türkmemetoğulları, 2001: 31).

Yeni Uygur Türkçesinde

Sepdaşliriğa köp salam eyttuk,

Düşmen emes, can dost bolayli dep.

(Safdaşlarına çok selam söyledik, Düşman değil dost olalım diye.) (Öztürk, 1994: 122)

Meni emes seni kıcırgan. (Beni değil seni çağırdı.) (TLG: 1069).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “emes” şekli (değil) görevinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır (TLG: 1069). *Meni emes seni kıcırgan* (Beni değil seni çağırdı) (TLG: 1069). *Ce meniñaydarga sananganım bu adı-çıkkın konor tura kereginde emes* (Ama benim söylemek istediğim bu adı sanı bilinene otel hakkında değil.) (TLG: 1083).

-O-o kalak, emegen emes emey. (-Oo, garibim o kadar değilmiş galiba.) (TDEMA-6: 616).

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesinde “eves” şekli pekiştirme edatıdır. Türk Lehçeleri Grameri’nde edat sona gelen pekiştirme edatları içinde verilmiştir. Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “eves” değil görevinde, “evespe” 1. Değil mi? 2. Öyle görevlerindedir (TuvTS: 43).

Dönen-Kaldar kara beden töreen eves. (Dönen-Kaldar kara kısraktan doğmadı ya) (TDEMA-5: 232).

Kaňgay-Karanıñ suraan dıñnavaan

Çüve bar eves.

(Kangay-Kara’nın şanını iştirmeyen şey yoktur ki) (TDEMA-5: 238).

Anaa-la bazıp kire beer sen-dep,

Çagıp söglep olurup-tur evespe.

(Öylece içeri gireceksin-diye. Nasihat veriyormuş.) (TDEMA-5: 248).

-Indıg bolza, Ösküs-ool, seni kavuktıg kiji köör emes. (-Öyleyse, Öksüz Oğlan, seni gözü olan göremez ki.) (TDEMA-6: 632).

-Oo mende hep- hereksel bar eves, çügile üş ulug kestiimden başka- dep, Ösküs-ool çugaalaan. (-Oo, bende, sadece üç büyük bıçağımdan başka araç gereç yok ki -diye Öksüz Oğlan konuşmuş.) (TDEMA-6: 632).

-Aldın- sarala at kılıp alıyn deerimge ezerim, çügenim bar emes. (-Altın-sarı ala at yapmak istesem de, ne eyerim ne de dizginim vardır.) (TDEMA-6: 642).

Kalpak dajından tutkaş çuşkuuzun ora çaza sop ap-tır evespe. (Geniş taşını tutarak ensesini yırtıp ayırmış.) (TDEMA-6: 676).

-Bo kızıl çüü boor, avay? -dep aytırıp-tır evespe. (-Bu kızıl nedir? Anneciğim? - diye sormuş.) (TDEMA-1: 644).

Oglunduva çañgıstap şuuşturup

Erttirip turup-tur evespe.

(Oğluna doğru tek tek sırayla. Sürüp gönderivermiş.) (TıvKD-1: 216).

Bora-şokar adın

Meeñ adımnıñ izi kandıg eves -dees

(Bora-Şokar atını benim atımın izi ne kadardır acaba? -diyerek) (TıvKD-1: 337).

Kurbulçunnay soodup-daa

Algan-dır evespe aan.

(Kurşun gibi soğutup koymaz mı.) (TıvKD-1: 363).

-Duştuñ be? Dürgeniñni ale?

Duşkan bolzuñza

Indıg eves eveyıkpe.

(Karşılaştın mı? Ne kadar hızlısın? Karşılaşmış olsaydın, böyle olmazdı.) (TıvKD-1: 599).

Tuva Kahramanlık Destanları-1 metinlerinde yaptığım taramalarda “evespe oñ” şekline çok rastladık.

Am-daa çedi tañdı ajır

Çedi hemni kejr kel cıdar-dır evespe oñ.

(Hala yedi taygayı aşp, yedi nehri geçip gelip durmaz mı.) (TıvKD-1: 591).

Akızın ködürüp-ködürüp

Art bolgan ezeriniñ kırınğa

Arta salıp ap-tır evespe oñ.

(Ağabeyini kaldırıp kaldırıp bel gibi olan eyerinin üstüne yükleyip koymuş.) (TıvKD-1: 346).

Kazak Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Altay Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde olumsuzluk ifade edan bir bağlama ve pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. “i-mek” fiiline “-mez” geniş zaman olumsuzluk ekinden meydana gelmiştir. “emes, eves” şekilleri “değil” olumsuzluk anlamında kullanılmaktadır. Sözcüklerden ve cümlelerden sonra gelebilmektedir.

1.31. ERİNÇ

Eski Türkçeden itibaren görülen bir pekiştirme edatıdır. Edat “imek, olmak” anlamına gelen “er-” fiil köküne “inç” isim-fiil ekinin gelmesiyle meydana gelmiştir. Erinç edatı “sanılır ki, her hâlde, kuşkusuz” anlamlarına gelen isim-fiildir (Hamilton, 1998: 146). A. V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde “er-(imek)+-nç (isim-fiille)” oluştuğunu belirtir (Akalın, 1988: 54).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri isimli eserinde pekiştirme edatları içinde “erinç”e yer vermiş; “kuvvetli bir olasılık bildiren” edatın “büyük bir olasılık, herhalde, muhakkak ki, şüphesiz ki” görevlerinde Türkiye Türkçesine çevrilebileceğini belirtmiştir (Tekin, 2003: 160).

Eski Türkçe döneminden itibaren pekiştirme edatı olarak “belki, galiba, her halde” görevlerinde kullanılmış olan edat; Orta Türkçe döneminden sonra kullanımdan düşmüştür.

Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde “erinç”in “belki, acaba” görevinde tahmin (şüphe) bildiren edat olduğunu belirtir ve şu örneği verir: *kentü bilingey erinç.* (belki kendi kavrayacak.) (Akalın, 1998: 59).

Muharrem Ergin, Orhun Abideleri isimli eserinin sözlük bölümünde “erinç” edatının “olacak, olmalı, her halde, tabii, -dır, -dir v.s.” görevlerinde kullanıldığını belirtir (Ergin, 1986: 112).

Ahmet Günşen, “Eski Türkçe (Göktürkçe)’nin Cümle Yapısı Ve Tahlili” isimli makalesinde Göktürk Yazıtlarında “erinç” edatının hem isim hem de fiil cümlelerinde sona gelerek anlamı pekiştirdiğini belirtir ve şu örnekleri verir: *...kagan olurtdı erinç. ...biligsiz ermiş erinç. Yaplak ermiş erinç.* Araştırmacı bu örneklerde “erinç” in cümlelere pekiştirme, ihtimal anlamları katarak “-dır” bildirme ekinin fonksiyonuna benzer bir kullanıma sahip olduğunu belirtir (Günşen, 1995: 239).

Edat Clauson’un sözlüğünde madde başı olarak verilmiş “güya, galiba” gibi tahmin görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 234).

Erinç edatı Orta Türkçe döneminde de “olur ki, belki” görevlerinde cümle sonunda kullanılmıştır. DLT’de *Ol keldi erinç* (O, belki geldi; Ola ki geldi) şeklinde yer almaktadır (Atalay, 1998: 132).

Göktürk Türkçesinde

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri'nde edatın kullanımını şöyle anlatmıştır:

1. “-miş” ekli geçmiş zamanla: *buyrukı yeme bilge ermiş erinç alp ermiş erinç*(KT D3) (Kumandanları da akıllı imişler şüphesiz, yiğit imişler şüphesiz.), *buyrukı yeme bilgisiz “ermiş” erinç yablak errmiş erinç.* (KT D 5) (Kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz.) (Tekin, 2003: 160).

2. “-di” ekli kesin geçmiş zamanla: “*özümün ol teñri*” *kagan olortdı erinç.*(KT D 26) (beni o Tanrı hakan olarak tahta oturttu şüphesiz.)

teñri umay iduk yer sub basa berti erinç. (T 38) (Tanrı Umay, kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler muhakkak ki.)

kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpösinte tutup yüg(g)erü kötürti erinç. (BK D 9-1) (Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal Yer-su (ruhları) babam İlteriş Hakanı ve annem İlbilge Hatunu gökyüzünün tepesinde tutup yukarı kaldırdılar şüphesiz ki.)

3. “dok” (du) ekli geçmiş zamanla: *anta kisre inisi eçisin teg kılınmadok erinç oğlu kañın teg kılınmadok erinç.* (KT D 5) (Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamışlar şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamışlar şüphesiz.)

4. Ad yüklemi ile: *bardok yirde edgüg ol erinç.* (KT D 24, BK D 20) (Gittiğin yerlerde kazancın şu (oldu) şüphesiz ki.) (Tekin, 2003: 161).

Anda kisre inisi kağan bolmuş erinç. Oğlıtı kağan bolmuş erinç. Anda kisre inisi eçisin teg kılınmaduğ erinç, oğlu kağanın teg kılınmaduğ erinç. Bilgisiz kağan olurmuş erinç yablağ kağan olurmuş erinç (Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur.) (Ergin, 1986: 78).

Barzun kentü bilingey erinç. (...gitsin. Kuşkusuz o bu kendiliğinden anlayacaktır.) (Hamilton, 1998: 146).

Tiliñe kırküp inçe yarlıgkağı erinç gözünür. (Dilinden korkup, böyle emretmiş olmalı.) (Hamilton, 1998: 16).

Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “cümlelerin anlamını belirginleştirmek, vurgulamak amacıyla cümle sonu eki / edatı erinç”in çok sık kullanıldığını belirtir: *teñri ança timiş erinç* (Tutsak düştüğün için Tanrı öldürmüştür. T 3) (Alyılmaz, 1994: 254).

Karahanlı Türkçesinde

DLT’te “erinç: umulur ki, bolaki, belki” görevlerindedir. *Ol bardı erinç* (O belki vardı) (DLT: C. III. s. 449).

Yandı erinç ograğı

Keldi berü tıgrağı

Özi kuyı ograğı

Alplar kamuğ tırkeşür

(Bolaki (belki) kurduğundan vazgeçti, onun elçisi geldi, kendi derenin uğrunda; yiğitler bütün toplaşır) (DLT: C. III. s. 449).

Barding nelük aymadın

Kirü körüp kaymadın

Köngül berü yaymadın

Boldung erinç bolmagu

(Gittin neden söylemedin, geri bakıp kayırmadın, gönül verip meyletmedin, olmayacak bir şey oldun) (DLT: C. III. s. 245).

Yelkin bolup bardukı könglüm anğar baglayu

Kaldım erinç kadguka ışım uğu yıglayu

(Sevgilim misafir olarak gitti; halbuki ben gönlümü onun sevgisine bağladım. Sanki ben, o gittikten sonra kaygı içinde kaldım ve arkadaşımın arkasından ağlarım.) (DLT: C. III. s. 309).

Eski Türkçeden beri kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Tarihî Türk dilinde Göktürk Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. Edat “erinç” şeklinde “belki, galiba, her halde” görevinde cümlenin sonunda kullanılarak anlamı pekiştirmektedir. Türkiye Türkçesinde artık kullanılmamaktadır. Saadet Çağatay, “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” isimli makalesinde Kazan lehçesinde kullanılan “iç” edatının “erinç” edatının devamı ve değişmiş şekli olduğunu söyler. Yazar, erinç edatındaki “r” sesinin ve daha sonra da “n” sesini düşmesiyle edatın “iç” şeklini aldığını belirtir (Çağatay, 1962:104).

1.32. ERKİ

Eklendiği cümleye şüphe, tereddüt, endişe, ihtimal ve ünlem anlamı katan pekiştirme edatıdır. Eski Türkçe döneminden beri pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. Çok eski bir edat olduğu için günümüze gelinceye kadar çeşitli ses değişimlerine uğramış ve bazı benzer şekillerle iç içe girmiştir. Edatın değişik lehçelerde farklı şekilleri olmasına rağmen anlam ve kullanımında bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar adlı eserinde kuvvetlendirme edatları içinde ele almıştır.

Clauson'un Etimolojik Sözlüğü'nde edatın Göktürk, Uygur, Karahanlı ve Çağatay eserlerinde "olasılık, tahmin, şüphe" görevinde ve daha çok soru cümlelerinden sonra kullanıldığı, Çağataycada "erken" Kuzey doğu lehçelerinde (Tuva) "irgi" şeklinin kullanıldığı, edatın Türkçedeki "erinç"le aynı manada olduğu belirtilmiştir (Clauson, 1972: 73).

Von. Gabain, "erki"yi tahmin başlığı altında ele alarak "bir tahmini ifade etmek için kullanılır" şeklinde tanımlamıştır (Gabain, 1988: 106). Gabain, "Eski Türkçe" isimli makalesinde de edatın "tahmin, şüphe" bildiren bir edat olduğunu belirtir ve şu örneği verir: *Ol emgeklig kim tınlıg erki* (O acılı canlı kimdir acaba?, o acılı hangi canlı acaba?) (Akalin, 1998: 59). Gabain, "Codex Cumanicus'un Dili" isimli makalesinde edatın şüphe edatı olarak "kayda egen 16 lr. 15" (nerede ki?) örneğinde geçtiğini belirtmektedir (Akalin, 1998: 105).

Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde -ken ekinin sadece er-yardımcı fiilinin tabanına geldiğini ve bunun dışında daima isim tabanlarına geldiğini belirtir. Gabain, "erken"deki -ken ekini zarf-fiil eki olarak değerlendirir (Gabain, 1988: 87). ve şu örneği verir: *ança sözleyü turur erken, anıñ arasınta çştani iligke yakın...* (Böyle konuşup durur iken, hükümdar Castana'ya yakın yankıya benzer bir ses işitildi) (Gabain, 1988:120). Gabain, "Codex Cumanicus'un Dili" isimli makalesinde "Tatar Türkçesinde şüphe eki +ken CC da egen 'acaba, muhtemelen' olarak geçer." (Akalin, 1998: 69) demektedir.

Eski Türkçe döneminde daha çok Uygur yazı dili devresinde bol kullanılmıştır. *adın sever amrañız bar erki.* (Her halde başka bir sevgiliniz var.), *men kergek erdim erki anı üçün mini kapıp ilti* (Ben her halde gerekli idim, onun için kapıp götürdüm.), *kanta erki ol?* (acaba o nerededir.) (Korkmaz, 1995: 622).

Saadet Çağatay, W. Bang ve Y. Şinkeviç’e dayanarak Uygur dönemi eserlerinde şu örnekleri verir: *üç yavlaķ yoķla ķayı tınlıķ tüşer erki* (Üç kötü yola hangi canlı düşer ki?), *ķanta erki ol* (O nerededir ki?) (Çağatay, 1963: 246).

Şinasi Tekin tarafından hazırlanan, “Kuanşı İm Pusu” isimli Uygur dönemi eserinde de erki edatı geçmektedir: *Alı ķevişi neteg erki...* (Baş vurduķu usulleri, ķareleri nelerdir acaba?) (Tekin, 1960: 13).

Divanü Lügati’t-Türk’te, şüphe ve sorgu bildiren bir edat olarak bahsedilmektedir. *Ol gelir mü erki* (O gelir mi ki?) örneğinde sorudaki şek ve şüpheyi bildiren bir pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır (Atalay, 1998: 129).

Erki, Kutadgu Bilig’de de “şüphe ve tereddüt edatı” olarak geçmektedir.

Turayı, barayı, ajunung kezeyi,

Vefalıķ kim erki ajunda tileyi? (Dilaçar, 1988: 140).

(Kalkayım, varayım, dünyayı gezeyim, vefalı kim var ki dünyada, arayayım?)

Erki edatının bu şekli ve bu anlamdaki kullanımına Rabguzî’nin Kısasu’l-Enbiyâ’sında da rastlamaktayız. *Mundağ mu kerek erki tib sordum* (Böyle mi gerek ki deyip sordum), *Zühre yulduzni kördi, gayet yaruk meniñ teñrim mundağ mu erki bu mu erki tib* (Zühre yıldızını gördü gayet parlak, benim tanrım böyle mi ki, bu mu ki dedi.) (Çağatay, 1963: 246).

Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde “belki, acaba, kim bilir, yoksa” görevlerinde kullanılan “erki” Çağatay döneminde yerini soru cümlelerinde şüphe veya soru edatı olarak kullanılan “erken” isim-fiiline bırakmıştır (Kasapoğlu, 1999:648).

Yazılı belgelerle takip edebildiğimiz en eski Türk yazıtlarında “erki” şekliyle geçmektedir. Karahanlı ve Harezmi sahasında “erki” şekliyle kullanılmıştır. Çağatay sahasında ise, “irkin” şekli yaygındır.

Doğu Türkçesinde “erki” edatı 14. yy başından itibaren, kullanımdan düşerken aynı kökten gelen “erken” isim-fiili ile şekilce karışmaya başlamıştır. Çağatay devrinde ise, “erki” iyice unutulmuş “erki” ile “erken” birbiriyle karışarak “i(r)ken”, “i(r)kin” şekilleri oluşmuştur. *Bu ķışige neme tüşmiş irkin?* (Acaba bu kimseye ne düşmüş ki) *Bu yol ķa yanga barur iken?* (Acaba bu yol nereye varır?) (Korkmaz, 1995: 623).

Hülya Kasapoğlu, “Kırğız Lehçesindeki ‘eken’ Üzerine” adlı müstakil çalışmasında “eken” edatının kökeni ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Bang, anlamca birbiriyle bağlantısı olmayan kelimelerden birinin diğeri ses olarak nasıl etkilendiğini ‘erki’ sözünde göstermiştir. Türkoloji Mektupları’nın V. sinde ‘erki’ edatının, bugünkü Türk lehçelerinde, özellikle Kazan ve Tarançı lehçelerinde ‘erkin’, ‘irkin’ ve ‘ikin’

şeklinde olduğunu (iken<erki, erkin, irkin, ikin); daha sonra bunun i- yardımcı fiilinin partisibi zannedilerek ‘iken’ şeklini aldığını kaydeder. Bang, ayrıca ‘erki’ den gelişen iken’in -mi soru ekiyle -miken şekline geldiğini ve bu soru ekli şeklin er->ir- fiilinden yapılan isim-fiil ile (yâni erken ve iken ile) dil tarihi bakımından hiçbir ilgisi olmadığını iddia eder. -miken şeklini, soru edatı erki’nin bozulmuş şekli olarak tanımlar. ‘Erki’nin sesçe kendisine benzeyen erken’in etkisi altında olduğunu söyler” (Kasapoğlu, 1999: 649).

Erki edatının ara devresi olan iki şekli uzun süre fark edilememiş. 1989 yılında Sabahattin Küçük’ün “Türkçede Şüphe Bildiren “ki” Edatı Hakkında” isimli çalışmasıyla bu ara devre de aydınlatılmıştır. Böylece pekiştirme görevinde kullanılan ki’nin kökeni tam olarak açıklığa kavuşturuldu. Küçük, bu çalışmasında erki’nin nasıl iki şekline dönüştüğünü tespit ettiği örneklerle detaylı bir şekilde izah etmiştir. Eski Türkçedeki “er-” Oğuz-Türkmen grubunda “i-” şekline girer. Bu yüzden erki edatının Anadolu Oğuzcasındaki ilk değişme safhası “iki” şeklindedir. Daha sonra baştaki “i” ünlüsü soru kelimeleri ve ekleri ile birleşerek düşmüştür. 15. ve 16. yüzyıl metinlerinde “iki” nin kullanılış şekillerini görmekteyiz (Küçük, 1989: 139). Tespit edilen erki edatının iki biçiminin geçtiği edebi metinlerdeki yanlış anlaşılmalara da giderilmiş ve düzeltilmiştir.

Bülbüllerine gülleri göstermeye cemâl

Bâğ-ı cihânda bu ne ‘aceb gül-sitân iki (Küçük, 1989: 140).

Ben hastayı öldürmeğe hançer çeküpdür gözleri

Yâ Rab bu ne âyîn iki kurbân bir ü kassâb iki (Küçük, 1989: 140).

“iki” edatının Doğu Türkçesi metinlerinde az da olsa geçtiği görülmektedir. *Rozega neçe boldı iki dep sanap bahsa ellig işki dane konak haltadın çıkıptu* (Küçük, 1989: 144).

İki edatının çoğunlukla -mı?, mi?, -mu?, mü? Soru ekinden sonra gelmesi sebebiyle, önses ünlüsünün ses değişmelerine bağlı olarak uzun bir dayanıklılık süresi geçirilmeden düştüğü ve böylece ki haline geldiği araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Küçük, 1989: 140). Zeynep Korkmaz, “Anadolu ağızlarında görülen *geldi mî ki, aldı mî ki* gibi soru şekillerinin -mı? /-mi? Eki üzerindeki uzunluklar, “işte bu daha eski devreye ait kaynaşmanın izleri” olduğunu belirtir (Korkmaz, 1995: 623).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Görevleri Bakımından Edatlar” başlığı altında şüphe, tahmin, aşırılık, pekiştirme bildiren “ki” edatına değinir ve bu edatla ilgili görüşlerini şöyle anlatır: “Bu ki bağlaç değil edattır.

Köken, kullanılış ve işlev bakımından da “ki” bağlacı ile hiçbir ilişkisi yoktur. “ki” edatı, Eski ve Orta Türkçede “şüphe, tahmini pekiştirme” bildiren “erki” edatının devamıdır.” der ve şu örnekleri verir: 1. Duraksama, tahmin ve şüphe bildirme görevinde: *Sipariş verilen kitaplar ellerine ulaştı mı ki? Yazın Yola çıkacaklar mı ki? Bilmem ki, kime ne desem!*

Bazen bu örneklerde görülen “ki” edatı cümlelerin başına Arapça “acaba” zarfının eklenmesi ile anlamca daha da güçlendirilmiş olur. *Acaba buralara bir yabancı vasıta girdi mi ki? Acaba böyle bir durum sizin aklınıza yatar mı ki?*

Fiillerin soru biçimiyle kullanılan “ki” edatı, bazen de bir olumsuzluk anlamı verebilirler. *Onlar ne kazandıklarını, ne harcadıklarını biliyorlar mı ki (Bilmiyorlar anlamında)? Bu sıcaklarda buralarda vakit geçer mi ki? (Geçmez anlamında)? Kendinizi boşuna yoruyorsunuz. Şu sıralar onun akli başında mı ki (değildir)?*

2. Pekiştirme, aşırılık bildirme görevinde: *Şimdiye kadar hiç böylesine rastlanmış değil ki... Yanlış iş yapmadı ki gocunsun* (Korkmaz, 2003: 1083).

Erki edatı Türkmen Türkçesinde “-ka /-ke /-kan /-ken, -kanı /-keni” şekillerinde görülmektedir. Türkmen Dilinin Grammatikası adlı eserde “erken>eken>-kanı /-keni>-ka / ke” izahı yer almaktadır.

Ol neme için çağırdıke? (O niçin çağırdı ki?).

Oglumu yoldan çıkareydımıka? (Oğlumu yoldan çıkardı mı ki?) (Söyegow, 1999: 532).

Eski Uygur Türkçesinde

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “erki” şeklinde geçmekte düz cümlelerde tahmin bildirmekte, soru eki veya soru zamirinin bulunduğu cümlelerin sonuna geldiğinde ise şüphe anlamı katmaktadır.

Adın sever amrakingız bar erki (Başka bir sevgiliniz var, herhalde)

Qanta erki ol? (Acaba o nerededir.)

Üç yavlaq yolqa kayu tınlıg tüşer erki? (Bu üç kötü yola acaba hangi canlı düşer ki) (Korkmaz, 1995: 622).

Etüzümte tolu ögünç toğar bulğay erki biz yig adruq buyanıg tip tidi. (Vücudumdan büyük bir sevinç doğuyor, sanki biz fevkaalede baht bulacağız)

Atam kayda termü erki (Babam nerede? Der mi acaba?) (Kasapoğlu, 1999: 647).

Brahmadati iligning körünçlügi kayu erki... (Brahmadati hükümdarın oyun seyrettiği yer neresi ki...) (Kasapoğlu, 1999: 648).

Ḳayu aj-unta ḳılulur erki.

Ḳangımız suu-singa kili

(Hangi âlemde acabâ, babamızın saâdetine hudut yapılır.) (Arat, 1991: 114).

Ḳatta turḡan ḳaç ol oḡlan

Ḳayda begim termü erki (Katımda duran bütün o yiğitler. Nerede beyim! -der mi dersin?) (Arat, 1991: 252).

Harezmi Türkçesinde

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesinde “erki” nin tahmin bildiren bir edat olduğunu edatın “erken” şeklinin yaygın şekilde kullanıldığını ifade etmiştir. Yazar şu örneği verir: *bu ‘azîznîñ ne ‘ameli bar erken, kim peygâmbir muña uçmaḡ birle beşârat ḳıldı.* (Bu azizin ne ameli var ki, Peygamber bunu cennetle müjdeledi.) (Akalın, 1998: 208). Necmettin Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi ve Grameri isimli eserinde “erki” “belki, acaba, kim bilir” görevlerinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtir:

Ne haber kelür erki tip ol arada Mekkening begi ebu Sufyân keldi.

Galat mı kördüm erki bu hayâl tip.

Ni teg adrılur erki bir haber bir (Hacıeminoğlu, 1997: 122).

Çağatay Türkçesinde

Janos Eckmann, Çağatayca isimli yazısında “i(r)ken, i(r) kin” şekillerinin Çağatay Türkçesinde “ihtimal” görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *sin ikin sin mü tilbe* (Acaba sen deli misin?), *sindin iken dur bu günah* (Bu günah senden belki), *bu yol ḳayanḡa barur ikin* (Bu yol nereye varır acaba?), *eylep iken dur bu çâh içre maḡâm* (Belki bu kuyu içinde makam tutmuştur) (Akalın, 1998: 244).

Çağatay Türkçesi metinlerinde bol kullanılan “erki” edatı, Babür Divanı’nda “ikin, irkin, kin, irken” şekillerinde geçmektedir. Çağatay Türkçesindeki bu şekillerin eski Türkçedeki “erki” ile eş değerde olduğu bilim adamları tarafından ifade edilmektedir. (Kasapoğlu, 1999: 648).

Kays ‘ayyâr irkin ol kim nakb urar sûretde bar

Bir sinân yañlıḡ ayagdın baş katıklıkdın deni (Türkay, 1996: 159).

Bar mu irkin munça çağlıḡ hasret ü endüh. (Böyle hasret ve keder acaba var mı?)

Ni bolsa ol bolur irkin işimni fikr iteyin. (İşimi, nasıl olursa olsun şeklinde düşünüyüm.)

Bar mu irkin hîç nime ‘âlemde hicrândın yaman. (Dünyada ayrılıktan kötü bir şey var mı acaba?)

İy Hızır bar mu ikin ol su mey-i gülgünça. (Ey Hızır, o su acab gül renkli şarap gibi mi?)

Tingri kılğay mu ikin turfe sebeb. (Tanrı, acaba bu istek gerçekleşir mi?) (Yücel, 1995: 71)

Didi yā Rāb ki bu ni ḥāl irkin (Dedi ya Rab bu ne hâl acaba)

Tüş mu irkin veya ḥayāl irkin (Düş mü yoksa hayal mi acaba)

Vākiā yaḥşı ya yaman mu ikin (Gerçekten iyi veya kötü mü acaba)

Dil-rübā yoksa can-sitān mu kin (Yoksa dilrüba can alıcı mı acaba?) (Kasapoğlu, 1999: 649).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde “iki” şekliyle acaba görevinde soru zamiri “ne” ile birleşerek soru cümlesindeki merak ve sormayı pekiştirmektedir

Didi kim kaziyye ‘aceb ne-y-iki.

...

Öginden geçer Nevbahâr ‘aceb

Dönüp söylemediği ne-y-iki. (Tekin, 2004: 124).

Mustafa Özkan, “Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının kullanılışı Üzerine” isimli bildirisinde Eski Türkiye Türkçesinde erki edatının “iki” şeklinin birçok örnekte geçtiğini belirtir. Özkan, özellikle Mustafa Koç’un “Elferecü Ba’de’ş-şidde” isimli yayımlanmamış doktora tezinde şu örnekleri tespit etmiştir.

Yöresinde kimse görmedi, ‘Acep bu ne makam-iki? -didi (69b/18).

Bânünün melâleti haberim anasına didiler. Ta’accübitdi Acep neden melâl oldı-y-iki? -didi (194a/14).

Bunca müddetdür ki bu makâmdavan, hergiz bunun gibi avaz benüm kulaguma geldügi yog-ıdı, bu ne-y-iki? -didüm (132b/ 11) (Özkan, 2007: 1406).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde erki edatı artık yerini “ki” edatına bırakmıştır. Türkiye Türkçesinde kullanılan üç türlü “ki” vardır. Bunlardan birincisi Eski Türkçe döneminden beri kullanılan aidiyet -ki’sidir. “Dünkü, sabahki, sizinki, evinki” örneklerinde görüldüğü gibi. (Baydar, 2006: 31-48). İkincisi Farsçadan dilimize girmiş olan nispet ki’sidir. Cümleyi cümleye veya kelimeyi kelimeye bağlar. Tam bir bağlama edatıdır. *Anlıyordum ki bir sürpriz hazırlanıyor. Artık çok hasta olduğunu anlamış olmalı ki bana haber veriyor.* Üçüncüsü Eski Türkçede bulunan ve pekiştirme görevinde kullanılan “erki” edatının değişmesiyle ortaya çıkmış olan “ki”dir. Edat erki>iki>ki şeklinde değişerek günümüzde “ki” şeklini almıştır. Bunları bugün ayırt etmek oldukça zordur (Çağatay, 1967: 248). Fakat fiilden sonra gelen ve basit soru cümlelerine şüphe, tereddüt, tahmin ve endişe anlamı katan ki’ler eski erki’nin devamıdır (Korkmaz, 1995: 623). Bugün Türkiye Türkçesinde mı / mi soru eki ile kurulan soru cümlelerinde şüphe, tereddüt ve merak ifadelerini, başka soru sözcükleriyle kurulan soru cümlelerinde ise sadece merak ifadesini pekiştirmektedir (Özkan, 2007: 1406).

Jean Deny, Kaşgarlı’ya dayanarak bu üç “ki” nin dışında Eski Türkçede (kı) şeklinde diğer bir müstakil edatın olduğunu ve ünlem olan “ey, hey, yâ” görevlerinde olduğunu belirtir. Yazar, k>h değişimiyle Osmanlıcada “hu” olarak kullanıldığını söyler ve şu örnekleri verir: *kı berü-kel (hu, beri gel) kıanda erinç kanı kı* (nerede acaba, nerede ya) (Deny, 1941: 243).

Okunuşları aynı olması sebebiyle bu üç “ki” bazen birbirine karıştırılmaktadır. Oysa pekiştirme görevinde kullanılan “ki” edatının diğer iki “ki” ile hiçbir ilgisi yoktur (Çağatay, 1963: 245).

Muharrem Ergin, eserinde, erki ve Farsça ki ayırımı yapmadan tek başlık altında değerlendirmiş. Yazar ki’nin kullanımı ile ilgili bilgi verirken özellikle fiilin sonuna gelen ki’lere örnek verdiği bölümde şu açıklamayı yapar: “ki edatı, *seninle de konuşulmaz ki, sonu gelmiyor ki* misallerinde olduğu gibi hüküm ifade eden, cümle sonundaki kullanışının yanında bilhassa ağızlarda yaygın olan sorunun sonundaki kullanışı ile bağlama ifadesinden uzak olarak, yalnız mücerret kuvvetlendirme edatı şeklinde de kullanılır. *Gözlerimi yumsam mı ki, gitsem mi ki* misallerinde olduğu gibi.” (Ergin, 1980: 363). Saadet Çağatay, bu açıklamadaki son iki örneğin aslında Eski Türkçedeki erki’nin devamı olan ki olduğunu söyler. Özellikle mi soru ekindin sonra

gelen ki Eski Türkçedeki erki'nin devamı olduğundan şüphe olmadığını ifade eder (Çağatay, 1967: 246).

Dilimizde kullanılan ki bağlacı da bazen pekiştirme görevi yapar. Ki'li bağlı cümlelerde ki'den sonra gelen ve izah mahiyetinde olan unsur daima bir cümledir. Ki edatı sonuna geldiği unsuru bir izah ve netice cümlesine, bir yardımcı cümleye bağlayan kuvvetlendirme edatıdır. *Çalış ki geçesin. Bilmem ki olur mu. İyi çiğne ki karnın ağrımazın. Babam dedi ki gelmesin* (Ergin, 1980: 363).

Bilmem ki böyle bir zann muvafık-ı hakikat olur mu? (Deny, 1941: 659).

Ki'li bağlı cümlelerde ki ile yardımcı cümlelerden faydalanma yoluna asıl cümleyi kuvvetlendirmek, onun önemini belirtmek, ona dikkati çekmek için başvurulur.

Bazen ki'den sonraki yardımcı cümle olmadan ki tek başına izah ve netice ifade ederek kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda pekiştirme anlamı ön plandadır ve anlaşılır bir şekilde görülmektedir. Bu kullanımdaki ki'lere bağlaç ki'si yerine pekiştirme ki'si demek daha doğru olur. *Görmedim ki. Seninle de konuşulmaz ki. Gözlerimi yumsam mı ki* (Ergin, 1980: 363). *İşinden niye ayrıldın ki* (Balcı, 2003: 16).

Ki edatı bazen pekiştirme fonksiyonu ile iki isim unsurunu da birbirine bağlayabilir. Muharrem Ergin, ki edatını anlatırken “ki, yalnız mücerret kuvvetlendirme edatı şeklinde de kullanılır” der ve şu örnekleri verir: *Gözlerimi yumsam mı ki, gitsek mi ki.*” Ergin'in verdiği bu örnekler eski Türkçedeki “erki” edatının “ki”leşmiş şekilleridir (Ergin, 1981: 363). Bugün şu örneklerde kullanılan ki'ler daha çok pekiştirme görevindedir. *Belâ ki ne belâ. Kız ki ne kız. Hanım ki hanım* (Ergin, 1981: 362).

Doğan Beğ işte o zaman yan ki yan (Sepetçioğlu, 2000: 42).

“*Ne demek dirilmek gebermiyesice? Öldü mü ki? “Öldü mü ki?” derken halı dokuma odasının yine sustuğunu, tezgahların konuşulanlara kulak kabarttığını sezmişti* (Sepetçioğlu, 2000: 11).

“*Deneyelim öyleyse... deneyelim.*”. “*Neyi deneyeceksin ki?*” (Sepetçioğlu, 2000: 27).

Ben unuttum mu ki Doğan unuta (Sepetçioğlu, 2000: 76).

Ey sen ki harîm-i Hakk'a mahrem

Oldun da yabancın oldu âlem;

Yâd eyliyecek misin ki bilmeme?

Dünyâ denilen bu sicn-i mâtem (Ersoy, 1987: 57).

Doksan senelik ömre, İlâhi, bu mu gâyet?

Bilmem ki ne âlem bu cedel-gâg-ı maîşet! (Ersoy, 1987: 29).

Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve?

Gelin de bir bakalım... Buyrun işte bir kahve: (Ersoy, 1987: 104).

Kimden sorayım ki nerde dilber?

Makber gibi samt içinde her yer (Ersoy, 1987: 93).

Türkiye Türkçesi Ağzlarında da edata rastlamaktayız. Kırşehir ve Yöresinde *eyle mutluydu kine. Varsa kine. Arhadaşlarına dimiş kine* (Günşen, 1994: 279).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde "ki" şekli 1. Soru cümlelerinden sonra gelerek habere ait olur, haberin veya genellikle cümlenin anlamındaki soruyu güçlendirir. 2. Zamirlerden sonra gelerek onları diğer kelimelerden ayırır, daha göze çarpıcı hâle getirir. 3. Cümlenin sonunda itiraz anında kullanılır. 4. Cümlelerin sonunda kinaye tonunda söylenir. 5. Beklenmeyen bir olay olduğunda durumu bildirmek için kullanılır. 6. Kinaye, alay veya itiraf anında kullanılır (AzTS: 767).

Bes niye, bes niye unutmuşug ki. (Peki niye, peki niye unutmuşuz ki.) (Aras, 1990: 45).

Biz ki, köleliyi çohdan leğv etmişik... (TDTEA-5: 87).

Laylay ile uyumağa ne var ki (TDTEA-5: 225).

Ses geldi: -gencliyin uzaq deyil ki. (TDTEA-5: 244).

Umud halatı iri et kötüyünün (Kütük) üstüne tulladı.(fırladı)

-Bacarmıram, -dei. -zor deyil ki? (TDTEA-5: 232).

Ses de var ki (TDTEA-5: 142).

-O, nazirdir, ayağa kalhıh güle-güle deyir:

-Bebe, daha mende işin olmayacak ki? (TDTEA-5: 95).

Sonra öleyim men!

Olmaz mı ki böyle

Şefkat dileyim men?! (TDTEA-5: 315).

Sus, onda fezilet var,

Şüddet ve cesaret var,

Çırpınmada bah, gönül,

Bilmem ki, ne hikmet var (Həbibbəyli, 2007: 221).

Türkmen Türkçesinde

Türkmence-Türkçe Sözlük'te, “şüphe bildiren ek -ka / -ke” şeklinde geçmektedir. Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde edatın önceleri “-ka / -ke, -kan / -ken, -kanı / -keni” şekillerinin kullanıldığı ancak zamanla (erken>eken>-kanı / -keni>-ka / -ke) şeklinde değişerek bu şekli aldığı anlatılmaktadır (Söyegow, 1999: 532). Türkmen Türkçesinde genellikle soru eki “mi” ile birlikte kullanılan edat muhtemelen zarf-fiil eki -ka (-ken)’ ya bağlı olarak analogi yoluyla bu şekli almıştır (Başdaş, 1996: 433).

Şundan bir zuryat galarmıka deyim umit edyerdim. (Bundan bir zürriyet kalır mı diye ümit ediyorum) (Başdaş, 1996: 156).

...oglumu yoldan çıkaraydımıka? (...öğlumu yoldan çıkardı mı ki?)

Ol neme için çağırdıka? (O niçin çağırdı ki?) (Söyegow, 1999: 532).

Gelen kimke? (gelen kim acaba.)

Kino gızıklımıka? (Film ilginç mi acaba?) (TürkTS: 10).

Be neme için ol beyle etdi-ke! (Vay, o ne için böyle yaptı ki!..) (TürkTS: 56).

Yalñız yoolağçı kimkee? (Acaba yalnız yolcu kim ki?) (Kara, 2001: 64).

Neemüçiin ol üşeeep duurkaa bu mahal? (Niçin o üşüyüp durur ki şu anda?) (Kara, 1997: 450).

Türkmen Şairi Ata Atacanov'un Şiirleri I-II'de yaptığım taramalarda “ki” edatından sonra şahıs ekleri “n ve m” eklerinin getirildiğini gördük. Pekiştirme edatlarından sonra şahıs eklerinin gelmesi Özbek Türkçesinde de rastlanmaktadır.

Niireden taparkaañ sen onça pulı? (Nereden bulacaksın ki sen o kadar parayı.) (Kara, 1997: 660)

Neemüçiin men inanmadımkaam oña

Diyeeyesi geldi başlıgıñ indi.

Yene men menliğıñ derdinden yañaa

Sesini çıkarmadan, atına mündi.

(Niçin ben inanmadım ki ona? Diyesi geldi başkanın şimdi. Yine kibirlilik derdinden ötürü. Sesini çıkarmadan, atına bindi.) (Kara, 1997: 36)

Bazı örneklerde “ki” edatından sonra şahıs eki gelmektedir. Bu durum Özbek Türkçesinde de görülmektedir. “Laa ve kaa” edatlarından sonra şahıs ekleri kullanılıyor. Bu Türkmen Türkçesinin karakteristik bir özelliğidir. Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde çeşitli pekiştirme edatlarından sonra birleşmiş olarak görülen

“-m, -n” eklerinin yine pekiştirme edatı olan “an ve ma” edatlarının kalıntıları ve ekleşmiş şekilleri olduğunu ifade etmektedir (Üstüner, 2003: 87).

Orta Asya Türkmencesinde Türkiye Türkçesindeki ki ile eşdeğerli olan şekil, artık iyice ekleşmiş bulunan -k̄ā /-k̄ē’dir. *ne neñ bolar k̄ā?* (ne olur ki) *bolar mu k̄ā?* (olur mu ki), *ne h̄ili bolup bildi k̄ē?* (nasıl olabildi ki), *neme iç edildi k̄ē*, (acaba nasıl bir iş yapıldı ki), *bu dürüs mi ke?*, (bu doğru mu ki) Şüphe, tahmin bildiren ki Türkmencede ayrıca şahıs eki alabilmektedir. *kimden habar alar kām* (Kimden haber alayım ki) (Korkmaz, 1995:624).

Türkmen Türkçesinde şüphe edatı vazifesi gören “-kaa /-kee” nın ünlüsü daima uzundur: *haçan gitdikee* (Ne zaman gitti ki), *Neemedenkee* (Neden ki), *Neevağt işlecekee* (Ne zaman çalışacak ki), *niiree baryaarkaa* (Nereye gidiyor ki), *Şu mukaa* (Şu mu ki) (Kara, 1998: 38).

Neemüçiin ol üşeeep duurkaa buu mahal? (Niçin o üşüyüp durur ki şu anda?) (Kara, 1998: 17).

Viy, niiree gitdikee ol? (Vay, nereye gitti ki o?) (Kara, 2005: 182).

Haysumuzıñ ılmımız köpkee? Diyip, öözaara cedelleşip başlaapdırlar. (Hangimiz daha bilgiliyiz ki? Diyerek kendi aralarında tartışmaya başlamışlar.) (Kara, 2005: 200).

Türkmen Türkçesinde, “acaba, acep” kelimeleri de “-kaa /-kee” ile karşılanmaktadır.

Bilyeemikeeñ. (Biliyor musun acaba)

Oobadamikaa. (Köyde mi acaba) (Kara, 2005: 114).

Mahal mahal men seni

Cennet mikeeñ öytdüm,

Dovzah mikaañ öytdüm,

Mahal mahallar seni.

(Zaman zaman ben seni. Cennet mi ki diye düşündüm. Cehennem mi ki diye düşündüm. Zaman zaman ben seni) (Kara, 1998: 173).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde, rivayet birleşik çekimi yapan yardımcı fiil, “iken” ; şüphe edatı ise “kin” şeklindedir (Kasapoğlu, 1999: 650). Yeni Uygur Türkçesinde erki “kin, ki” şeklinde kullanılmaktadır. Soru ekinden sonra “mikin” şeklini almaktadır. “Vamikin” (Var mı ki) (Öztürk, 1994: 53).

Kin edatı soru cümlelerinin sonuna gelerek soru anlamına şüphe, tereddüt ifadesi katar.

Bu canvarlar nimidin şunçe ürküp kettikin. (Bu hayvanlar neden böyle ürküp gitti ki?).

Kirip baqayli, kim keldikin. (Girip bakalım, acaba kim geldi?) (Öztürk, 1994: 123).

İşikniñ aldidida velisipit tuidu, kim keldikin? (Kapının önünde bisiklet duruyor, kim geldi ki?) (Li, 2004. 566).

Tepişmak (Bulmaca):

Yultuzmikin demeñlar,

Yiraq emes yultuzdek.

Yultuzlardek nur çaçsa,

Keçe bolar kündüzdek.

(Yıldız mı acaba demeyin, Irak değil yıldız gibi, Yıldız gibi ışık saçarsa, Gece olur gündüz gibi) (Elektrikli Lamba). (Emet, 2004: 155).

Bu dosti heyra:n bolup “mollam sarañ bolup қа:ған meki?” dep (Bu dostu şaşırmış ve allahım, bu dostum kafayı yemiş galiba” diye düşünmüş) (Emet, 2008: 237).

Almata degen şehni,

Alması tola me ki? (Almata denilen şehrin, elması fazla mıdır?) (Emet, 2008: 246).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde önceleri “erken” şekli kullanılmıştır (Korkmaz, 1995:623). Fakat zamanla “r” sesi düşerek “eken” şekli ortaya çıkmıştır. Rıdvan Öztürk, Özbek Türkçesi El Kitabı isimli eserinde “(e)-ken, -kin” şeklinin “pekiştirme, tereddüt, tahmin” görevlerinde kullanılan sona gelen edat olduğunu belirtir (Öztürk, 2005: 89).

Seidgâzi қandey мақсед bilen bu yerge keldi eken? (Saidgazi hangi maksadla buraya geldi ki?) (Öztürk, 2005: 90).

Emirzâdem, men bir gep eşitdim. Râstmikin? (Emirzadem, ben bir söz işitmiştim. Doğru mu ki?) (Öztürk, 2005: 90).

Bitermikin heç dâstâni Özbekning. (Biter mi hiç destanı Özbek’in.) (Öztürk, 2005: 91)

Keldi mi eken.(Acaba geldimi ki?) (Korkmaz, 1995: 623).

Endi nime kılemiz eken. (Şimdi ne yapalım acaba, şimdi ne yapılır ki?) (Wurm, 1989: 179).

Stefan Wurm, Çağdaş Özbek Türkçesinde, “-eken” şeklinin kullanıldığını ve kuvvetli bir arzuyu ifade eden bir edat olduğunu belirtir.

Âtem yâzse eken (Babam yazsaydı!) Edatın zamanla eklediği, “-ken /-kin” şekillerinde sonuna geldiği kelimeyle birleştiği veya birleştirilerek kullanıldığı görülmektedir (Wurm, 1989: 174). Volkan Coşkun, edat hakkında “pekiştirme görevi üstlenen ve cümleye tahmin ifadesi katan bir edat” demektedir. Coşkun, eserinde “-ken” şeklini pekiştirme edatları içinde vermiştir (Coşkun, 2000: 224).

Şuniñ üçün bir kışlâkka çıķıb kelsemmiken dep edim (Onun için bir köye gidip gelsem mi acaba, demiştim)

Keç peytde kelermikin... (Geç vakitte gelir mi acaba...) (Coşkun, 2000: 224).

Yâki tilimiz şu kâder kembermikin, deb oyleb kâlesen kişi. (İnsan dilimiz bu kadar fakir mi acaba diye düşünüyor.) (Coşkun, 2000: 253).

Volkan Coşkun, “-ken” ve “-kin” edatlarını “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında ayrı ayrı madde başı olarak vermiştir. Aslında bu edatlar eski Türkçedeki “erki” edatının değişik şekilleridir (Coşkun, 2000: 224).

Qayerde işlerkin? (Nerede çalışıyor acaba, geldi mi ki?) (TLG: 345).

Tursunbây kâyaqlerde yürgen eken? (Tursun, nerelerde geziyor acaba?) (Özcan, 2004a: 50).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde, “eken” şekli “ki” görevinde kullanılmaktadır. Bazı örneklerde acaba görevinde sorma edatıdır.

Senen baska türi tawirlew birew tabılmadı ma eken! (Senden daha güzel birisi bulunamadı mı ki!) (KazTG: 351).

Özimizdiñ jastıķ şaķtı izdeymiz, “Solarğa uķsas boldıķ pa yeken biz!”. (Kendimizin gençlik çağını arıyoruz, ‘Onlar gibi olduk mu acaba biz!’ diyoruz.) (Li, 2004: 347).

Bizden sorlı calğanda can bar ma eken?! (Kadın: Dünyada bizden zavallı insan var mıymış?) (Tamir, 1993: 152).

-O, bekter, balam kıyda ketti eken? Dep suradı. (O, beyler, oğlum nereye gitti acaba diye sordu.) (Savran, 1994: 230).

Qaysısı ğana ala kıyadı eken? (Sadece hangisi aldı acaba?)

-Ey, onuñ *kolunan kele me eken?* (-Ey, onun elinden geliyor mu acaba?) (Türkmemetogulları, 2001: 30).

*Losılıp, kel ekevmiz bir jilaklık,
Teñiriniñ jeter me eken kulağına.*

(Koş gel, ikimiz bir ağlayalım, Ulaşırmı acaba Tanrı'ya) (TDTEA-28 / II: 20).

Ostı Emirkan bir mezet esi kirip, oylana ma eken?

(Acaba şu Emirhan bir an bile akli başına gelip, düşünür mü ki?) (TDTEA-28 / II: 20).

Bazı tercümelerde kiril alfabesindeki e sesi (ye) şeklinde tercüme edildiği için erki edatı “yeken” şeklindedir.

-*Özüim de solay bolmas pa yeken dep oylap yedim.* (-Ben böyle olamaz mı acaba diye düşünmüştüm) (Eker, 1989: 93)

-*Ne deydi yeken ol hatta?* (-Ne diyor ki o yazıda?) (Eker, 1989: 25).

Kolbov bolsa, özi izdestirip jatkan kalanı awızına ala koyar ma yeken? (Kolbov ise, kendisinin arandığı şehirden bahseder miydi acaba?) (Eker, 1989: 14)

Kırgız Türkçesinde

Erki edatı Kırgız Türkçesinde de değişik şekillerde görülmektedir. Hülya Kasapoğlu-Çengel, “Kırgız Lehçesinde ‘Eken’ Üzerine” adlı çalışmasında “eken” edatının iki önemli işlevi üzerinde durmuş ve şüphe bildiren “eken” edatının etimolojisini yapmıştır. Kırgız Türkçesinde “eken” bir yandan birleşik çekim yapmakta diğer taraftan da soru cümlelerinde şüphe edatı işlevi görmektedir. “eken” iş veya hareketin bir anda fark edildiğini ve şaşkınlık yarattığını bildirir. Erken edatının şüphe ve tahmin görevlerinde “acaba, her hâlde, büyük bir ihtimalle” görevlerinde kullanıldığı diğer araştırmacılar tarafından da belirtilmiştir (Zal, 1999: 71).

Kırgız Türkçesinde “eken” “bı” soru ekiyle birleşerek “beken <bi eken” şeklinde cümlelerin sorusunu oluşturduğu görülmektedir. *Al Calal- Abadğa çönöyt beken?* (O, Celalabad’a gidecek mi, acaba?), *Al ayıl çarba institusunda okuyt beken?* (O, ziraat enstitüsünde mi okuyor acaba?) (Kasapoğlu, 1999: 642).

Bi soru eki ile eken pekiştirme edatı birlikte kullanıldığında “ünlü birleşmesi” dediğimiz ses hadisesi de meydana gelir ve ekteki “i” düşer.

Keldi bi eken>keldi beken. (Geldi mi acaba) (Kasapoğlu, 2005: 83).

Mektepte beken? (Okulda mı, acaba?), *Cakşı beken?* (İyi mi ki)

Sultanmurat ele andan öödö beken? (Sultanmurat da ondan iyi mi ki?) (Kasapoğlu, 2005: 181).

Körgön caki ukkan kişi bar beken? (Gören veya duyan kişi var mı, acaba?) (Kasapoğlu, 2005: 319).

Ooz celi çeke terge teñ beken (emes).

(Ağız yeli, şakak terine denk mi ‘değil’) (Şavk, 2002: 163).

“Eken”, belirli geçmiş zaman kipiyle kullanıldığında geçmiş zamanı ifade eder. Fakat “eken”, soru ekiyle birlikte kullanıldığında ise, hem geçmiş zamanın sorusunu, hem de iş veya hareketteki şüpheyi bildirmektedir. *Al menin katımdı aldı beken?* (O benim mektubumu aldı mı ki?), *Anda meni tosup çıktı beken?* (O zaman beni karşıladı mı ki?)

Gelecek zaman çekimiyle birlikte “eken” in soru kelimeleri vasıtasıyla cümleye sorulu bir nüans ve şüphe anlamı kattığı görülür.

Kimge bere ekensiñ (Kime vereceksin, acaba)

Bul Zunnahun bektin baylığı kayda barar eken? (Bu Zunnabun beyin zenginliği nereye gider, acaba!?)

Asan kinoğo barbas beken? (Asan sinemaya gitmez mi ki?)

Kırgız Türkçesinde, şüphe anlamının soru kelimeleriyle birlikte de ortaya çıktığı görülmektedir.

Han meni emme cumuştan çakırdı eken? (Han beni niçin işten çağırdı acaba?)

Kaçan kitepti okudu eken? (Kitabı ne zaman okudu acaba?)

Kim cazdı boldu eken? (Kim yazabilir ki?)

Berki kiçine bala kayda cürdü eken... (Diğer küçük bala nereye gitti acaba?)

Alda kaday bolor eken (Nasıl olur ki / nasıl olur acaba?) (Kasapoğlu, 1999: 646).

Al kaday orçunduu iş eken? (O ne kadar önemli bir iş ki?) (Kasapoğlu, 2005, 291)

Emi kaday bolor eken... (Şimdi nasıl olacak acaba...)

Emnege okudum eken? (Niçin okudum ki?) (Başdaş, 2004: 166).

“Basa, Daniyar kayda boldu eken?” (Yahu, Daniyar nere acaba?) (Zal, 1999: 72).

-Kańça kanalı bar boldı eken? (Kaç kanalı var acaba?) (Doğan, 2007: 332).

“Eken”, soru eki veya soru kelimesinin bulunmadığı şart cümlelerinde ise, -sa şart ekinden sonra kullanılarak cümleye aşırı istek anlamı katmaktadır. Keşke görevindedir.

Dağı bir neçe mektep açılsa eken (Daha birkaç mektep açılrsa ‘keşke’)

Cazsa eken (Yazsa ‘keşke’) (Kasapoğlu, 1999: 646).

Albasam eken.(Almasam keşke), *Aytpasa eken* (Söylemese keşke)

Dağı bir neçe mektep açılrsa eken (Birkaç okul daha açılrsa, keşke)

Kün caabasa eken (Hava yağışlı olmasa keşke.) (Kasapoğlu, 2005: 278).

Hülya Kasapoğlu’nun yukarıda verdiği örneklerde de görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinde fiil çekimlerinde kullanılan ‘eken’ ile şüphe, tereddüd, ihtimal anlamına gelen ve eski Türkçedeki ‘erki’ nin devamı olan ‘eken’in birbirine karışmış olduğunu görüyoruz. Kasapoğlu, bu konu ile ilgili görüşlerine şu şekilde devam etmektedir. “Kırgızcada ‘eken’ bir taraftan birleşik çekim oluşturmakta; bir taraftan da şüphe edatı olarak kullanılmaktadır. Biz, Kırgızcada soru cümlelerinde cümlelerin sonunda yer alan ‘eken’in, Eski Türkçede şüphe ve tahmin edatı olarak kullanılan ‘erki’ ye dayandığı düşüncesindeyiz.” (Kasapoğlu, 1999: 651).

“Eken” edatının eski Türkçedeki “erki”nin devamı olduğu fikri hemen hemen bütün bilim adamları tarafından kabul edilmiştir. Jean Deny’nin bu konudaki görüşlerine baktığımızda aynı görüşleri dile getirdiğini görmekteyiz.

Jean Deny, Türk Dili Grameri, adlı eserinde iken (-ken) başlığı altında “eken” edatına yer vererek şu bilgileri aktarmaktadır: “iken siygası bir de şüphelik ve soruluk müstâkil bir edat veya mı (mu) ve ne gibi başka soruluk edatları tekit edici bir edat olarak kullanılır. Bu kavram iken kelimesinin şüphelik bir şahıslı siyga olarak kullanılmasından çıkmış bulunuyor. Eski Osmanlıcada ve şimdiki Osmanlıcanın bazı lehçelerinde de var olan bu nevi edat, epeyce mütenevvi suretlerle iken, eken, -ken /-kin şekillerinde görülmektedir.” *bu ne iken* (bu ne acaba), *meniñ gibi hayratlı kul war-mı-kan* (benim gibi hayratlı kul var mı acaba) *çıksalar bol-ur mı-kin* (çıksanız olur mu acaba) Deny, verdiği örneklerle iken edatının iken zarf- fiilinden farklı olduğunu söylemektedir (Deny, 1941: 916).

Kırgız Türkçesinde “eken” “-bı<-mı” soru ekiyle birleşerek beken şeklini alır. Soru eki bı (<mı) ile pekiştirme edatı eken (<erki) nin birleşmesinden meydana gelmiş olan “beken” edatı soru cümlelerinin sonuna gelerek sorunun anlamını pekiştirmekte ve şüphe anlamı katmaktadır. Bu şekliyle edat, “mi ki, mı acaba?” görevlerinde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 347).

Kırgız Türkçesinde “eken” soru cümlelerinde Eski Türkçedeki “erki” edatı gibi kullanılmaktadır. İş veya hareketle ilgili şüphe ve tereddüdü bildirmektedir. Bütün çekimli fiillere gelebilmekte ve şüpheyile karışık soru cümlesi oluşturmaktadır. Aynı zamanda cümledeki soru anlamını güçlendirmekte ve pekiştirme görevi de yapmaktadır.

Aliydö beken? (O evde mi ki / acaba).

Bunlardin miñbaşısı bar beken? (Bunların binbaşısı var mı ki / acaba?).

Kursak açıp ketti ğo, kaynadı beken oo-oy çayınız!... (Karnım acıktı ya, ooy kaynadı mı ki çayınız!..) (Kasapoğlu, 1999: 646).

-Maga söz berer bekensiz? (-Bana söz verecek misiniz acaba?)

-Emne deysiñ? Seni carışka çakırgan Capar beken? (Ne diyorsun? Seni yarışa davet eden Capar mı ki?) (Başdaş, 2004: 164).

Al menin katımdı aldı beken? (O benim mektubumu aldı mı, acaba?)

Kızık, ayıldagılar bizdi bul çokudan körö alar beken? (İlginç, köydekiler bizi bu tepeden görebilir mi ki?) (Kasapoğlu, 2005: 348).

Ce askerge ketken calğız ele senin küyöñ beken? (Ya askere giden yalnız senin kocan mı ki?)

Uktap catat boldu beken, ce oyğobu? (Uyuyor mu ki, yahut uyanık mı?) (Zal, 1999: 63).

O-o, kayran kösöldör, anıñardan korkor kırmançılar beken! -dep, Camıyla çağaldana tura kaldı. (O-o, sevgili güzeller, onlardan korkacak harmancılar mı! diye Cemile nazlanarak söyledi.) (Zal, 1999: 64).

Elim coonu ceñer, calgız ulum kayta amanesen keler kün bolur beken?

(Halkımın düşmanı yeneceği, tek oğlumun sağ salim geleceği gün olur mu ki?) (Biray, 2007: 158).

Kazan Tatar Türkçesinde

Bu lehçede iken<erki, arkin, irkin, ikin, zamanla değişerek “iken” şeklini almıştır. Bu aslında Türkiye Türkçesinde kullanılan ve galiba, ya, -dır, anlamlarına gelen ki pekiştirme edatının aynısıdır. *bu şehzadenin halı neme boldı iken...* (bu şehzadenin hali nasıl oldu ki?), *bu neme gep neme iş iken...* (bu nasıl bir söz nasıl bir iş ki (veya acaba)?” (Çağatay, 1967: 248).

Ul nesre eytte iken? (O ne söyledi, acaba?) (Kasapoğlu, 1999: 649).

Kazan Tatar Türkçesi’nin Mehmet Akifi sayılan Abdullah Tukay’ın şiirlerinde yaptığımız taramalarda edatın “iken” şeklinde kullanıldığını tespit ettik.

Niçik yazgan iken ul süzni, ul aħmak, isirgen baş? (Nasıl yazmış o sözü, o ahmak, sarhoş kafayla?) (Özkan, 1994: 260).

Nersede lezzet iken? Çünkim yalan dünyada kem. (Nededir lezzet? Çünkü, yalan dünyada az.) (Özkan, 1994: 314).

Ni iken suñ ul şıtırdavçı ve nindi can iken?

Ul eli yeşrin: Pisige dus miken, duşman miken?

(Nedir bu çıtırtı, kimin sesidir bu?

Orası belli değil, kediye düşman mı dost mu?) (Özkan, 1994: 708).

Tatar Cırları isimli eserde de “miken” şekli geçmektedir.

Ber rehet, ber kıyın...Añarda bar uyım

Şul miken elle çın yaratı?

(Hem rahat, hem zor...Onda aklım fikrim, Bu mudur acaba gerçek sevgi?) (Şahin, 1999: 287).

Alıp kiterlere iken,

Kaldırıp kiterlerme iken?

Çit illerge alıp kitep

Erem iterler miken?

(Alıp giderler mi, Bırakıp giderler mi? Yad ellere götürüp, Heba ederler mi?) (Şahin, 1999: 114).

Tatar metinlerinde yaptığım taramalarda “iken, miken, miken indi, miken soñ” şekillerinin kullanıldığını tespit ettik. Bu kullanımlarda pekiştirme daha güçlüdür.

Katı sabanımnı kayçan sukalarga kirişe iken?

(Sert buğdaygiller tarlamızı ne zaman sürmeye başlayacak acaba?) (TDTEA-19 / III: 92).

Frontta niler bar iken? (Cephede ne oluyor acaba?) (TDTEA-19 / III: 128).

Çıgıym miken, çıkmıym miken? (Çıksam mı, çıkmasam mı?) (TDTEA-19 / III: 110).

Şunu “Hadjimuhametoviç” dip eytmıyçe gine bulmıy miken?

(Şunu Hadcimuhametoviç diye söylemesen olmuyor mu acaba?) (TDTEA-19 / III: 147).

Tıştı niler bar iken;

Yullar zeñger kar miken?

(Dışarıda neler var acaba; Yollarda mavi kar mı ki?) (TDTEA-19 / III: 157).

Köte miken, sagına miken, -dip. (Bekler mi ki, özler mi ki, -deyip.) (TDTEA-19 / III: 159).

Tufan şıgırlerindegi

Yaktılık yazdan miken?

(Tufan'ın şıırlerindeki, Aydınlık bahardan mı ki?) (TDTEA-19 / III: 450).

Eytilmiyçe kalır miken indi

Eytir süzlerim?

(Söylenmeden kalır mı ki. Söyleyecek sözlerim?) (TDTEA-19 / III: 233).

-Alay dimeseñ kaytırlar miken soñ Cihan tüti?

(-Öyle demezen, dönerler mi ki Cihan teyze?) (TDTEA-19 / III: 410).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “eken” şekli acaba görevinde kullanılmaktadır.

Çartlardan birisi: -Mınavı kele yatganlar kimler eken? -dey. (Yaşlılardan birisi: -Şu gelenler kim acaba, -der.) (TDTEA-13: 87).

Çartanay: “Bu ev kimniñ evi eken? -dep. (Yaşlı kadın: Bu ev kimin evi acaba; dedi.) (TDTEA-13: 91).

-O doñtur meni alırmı eken? (-O doktor beni alır mı acaba?) (TDTEA-13: 408).

Bir örnekte “ke-e” şekli geçmektedir.

-Añ, Yarabbim, tizde de tañat ñalmağan ke-e! (-Ah, Yarabbim, dizde de can kalmamış ki!) (TDTEA-13: 403).

Sibirya Tatar Türkçesi

İken edatının soru ekiyle birleşmiş şekli “miken” kullanılmaktadır. Şüpheyle beraber anlamı pekiştirmektedir.

Ney turında eytñ ıarım miken? (Ne hakkında konuşayım acaba? “konuşayım mı ki”) (Alkaya, 2008: 425).

Çanım minñ uylıy miken (Sevdiğim beni düşünüyor mudur ki?) (Alkaya, 2008: 425).

İnemner üskende kidñ miken (Annemler gençliğinde giydi mi acaba?) (Alkaya, 2008: 425).

Ñıs paladay moñno la bar miken (Kız çocuğu gibi dertli kimse var mıdır ki?) (Alkaya, 2008: 425).

Ķıyblalardan ğına çıķķan bolot / Yawar miken intī kükīrep (Kıblelerden çıkan bulut, şimdi gürleyip yağar mı acaba?). (Alkaya, 2008: 425).

Mıñķī ayırım totar miken / Bu fani tōnya pīsnī (Bu fani dünya acaba ebediyen bizi ayrı tutar mı?) (Alkaya, 2008: 425).

Yan söygennen artıķ matur bar miken (Can yarinden daha güzeli var mıdır ki?) (Alkaya, 2008: 271).

Yulawçılar ķunġan yīr miken (Yolcular konakladığı yer midir acaba) (Alkaya, 2008: 271).

Yalan çirde tuķmaķ çilek uñar miken / Anı çıyıp sawıt ķnam tular miken / Ķolonom, ķuzıyım, İbatullam / İlge eylenīp ķaytır könöñ bular miken (Çıplak yerde yer çileği yetişir mi? Onu topladığım kabım dolar mı? Kulunum, kuzum, İbatullah'ım; acaba yurduna döneceğin günün olur mu?) (Alkaya, 2008: 359).

İlge eylenīp ķaytır könöñ bular miken (Acaba yurduna döneceğin günün olur mu?) (Alkaya, 2008: 390).

Yan söygennen artıķ matur bar miken (İnsanın can sevdiğinden daha fazla güzeli var mıdır ki?) (Alkaya, 2008: 437).

Kumuk Türkçesinde

Gertileyoķ da getip sama ķılmaġanmı eken, bir ķarayık. (Gerçekten de gitti mi acaba, bir bakalım.) (TLG: 1004).

-Ondan aldıġı esgi aynı ne eter eken, bilemisen?

(-Ondan önceki eski ayı ne yaparlar, biliyor musun?) (TDEMA-7: 574).

Oh, ne kütssüz şorpadır! Tatıvu sama neçik eken?-dep.

(Oh, ne biçimsiz çorbacıymış! Acaba tadı nasıl ki? -diyerek). (TDEMA-7: 574).

-Gülķız yuġlaymı eken? (-Gülķız uyuyor mu acaba?) (TDTEA-20: 246).

Yuġsı adam! Menim yesim bolup da ķalmasmı eken?

(İyi adam! Benim sahibim olmaz mı acaba?!) (TDTEA-20: 402).

Bir-birlefiş çöpleymiken?

Yılaymiken?

(Bir bir topluyor mu acaba? Ağlıyor mu acaba?) (TDTEA-20: 461).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Malkar Türkçesinde “eken” şekli “acaba” görevinde kullanılmaktadır.

Bizge kelgen ki boldu eken? (Bize gelen kimdi acaba?) (KMTS: 190).

Karay Türkçesinde

Bu da ne yerniñ anahtarı eken? -dey ol yerge-bu yerge sokup bakar. (Bu da nerenin anahtarı ki -deyip oraya buraya sokup bakar.) (Altınkaynak, 2006: 163).

Arap der: Bu nasıl eñval? Hâceba, yigitke bir fent boldu mu eken? (Arap der: Bu nasıl hal? Acaba yiğide bir kötülük geldi mi ki?) (Altınkaynak, 2006: 166).

“Sağı mı eken şunlarıñ sözlediği cevapları?” -dey. (Sahi mi ki şunların söylediği cevaplar? -diye) (Altınkaynak, 2006: 172).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “iken” şekli soru ekinden sonra gelerek “tereddüt veya şüphe” anlamı katmaktadır.

Barmı iken (var mı acaba?), *hupmı iken* (iyi mi acaba?) *küpmi iken* (çok mu acaba?) (TLG: 768).

-Ey hozayım, şulay minen ırıwım özölör miken ni.

(-Ey yer-ana, böylece benim soyum bende mi bitecek?) (TDEMA-6: 418).

-Ey, katın, minen ğeziz esem ni helde iken?!

(-Ey, kadın, benim aziz anam ne halde acaba?!) (TDEMA-6: 424).

Elle kürşeler üzzerenen artıp halğan aş-hıwzı ultırtıp kuyzı miken? -dip

(Acaba komşular mı artan yemeklerini koydular?- diye) (TDEMA-6: 444).

U nınday katın ikan?-tigas, Taravıl

(O nasıl bir kadın? deyince Taravıl:) (TDTEA-29 / I: 58).

Yalandağı anav köngö añ mikan bıl?

Bulmaha, kanğıp kilgan yav mikan bıl?

(Kırdaki o günkü hayvan mı ki bu?

Yoksa, kana gelen düşman mı ki bu?) (TDTEA-29 / I: 121).

Hakmar ğına buyı kaz miken?

Kuna torğan ere haz miken?

(Hakmar da boyu kaz mı ki? Konduğu yeri sazlık mı ki?) (TDTEA-29 / I: 159).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “ëken” şekli kullanılmaktadır.

Sosı ademge ne aşatarman ëken dep katı oylandı (Bu adama ne yediririm acaba diye çok düşündü.) (Atay, 1998: 193).

Munı Mamay man birşe şıgarsam-kalay bolır eken men?

(Bunu burada Mamay ile birlikte çıkartsam nasıl olur acaba?) (TDTEA-21: 22).

-Ey, sol baydıñ yilkısınıñ işimde yokpa eken?

(-Acaba, o zenginin yilkısının içinde uygun bir at yok mu ki?) (TDTEA-21: 26).

Bu Edildiñ boyınan

Tiyer meken sizlerge

Bir agaştıñ yarkaşı.

(Bu İdil'in boyundan ulaşır mı ki sizlere bir ağacın dalı) (TDTEA-21: 30).

Aşılar künim bolarma eken. (Açılacak günüm olacak mı ki) (TDTEA-21: 70).

Güldey yüzli Bozyigit

Bu oyunda barma eken?

(Gül yüzli Bozyigit bu oyunda var mı ki?) (TDTEA-21: 73).

Tahtalı kuyı tar meken?

Tartılıp şıkkın ay meken?

Teñimdi tavıp bermegen

Akamda akıl bar meken?

(Tahtalı kuyu dar mı ki? Yükselip çıkan ay mı ki? Dengimi bulup vermeyen ağamda akıl var mı ki?) (TDTEA-21: 100).

Ata-anası barma eken?

Yal-kuyırtı say meken?

(Ata-anası var mı ki? Akrabaları sağ mı ki?) (TDTEA-21: 83).

Karakalpak Türkçesinde

Kalanıñ sırtına dem alıwğa barsağ-beken? (Şehrin dışına dinlenmeye gitsek mi?) (Li, 2004: 714)

Kim süyinşi sorap keler eken dep ayday colğa karap cüre berdi

(Kim müjde getirir diye aylarca yola bakmaya devam etti) (TDEMA-4: 495).

Şeten tübin car kaçsa,

Kayğırma ma eken anası,

Gehi kölde öldi me.

Gehi şölde öldi me

(Ova dibini sel alırsa, Kaygılanmaz mı anası. Gölde mi öldü, Çölde mi öldü?) (TDEMA-4: 497).

Tuva Türkçesinde

Edat Tuva Türkçesinde “irgi, irgin, iyin” şeklindedir (Çağatay, 1968: 173). Ekrem Arıkoğlu tarafından hazırlanmış Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde, “irgi (Acaba); İrgin (Acaba!, İmiş!; iyin (Değil mi! Mi?) şeklinde yer almaktadır (TuvTS:61).

Tuba Sözlüğünde geçen “irgi, irgin” sözcükleri de “erki” nin hala yaşayan şekilleridir. *Meñee çagaa bar irgi be?* (Bana mektup var mı ki?) (Çağatay, 1967: 248). Çağatay, “irgin, iyin” şekillerinde sondaki “n” lerin instrumental eki olduğunu belirtir (Çağatay, 1968: 173).

Bar irgi be? (Var mı ki?). *Sugga düje berjik irgi be.* (Suya düşü verdi mi)

Azı karji börüler algaş, barjıktar irgi be? (Zâlim ‘karşı, ters-aksi’ kurtlar alıp götürdüler mi acaba?)

Harın kaş şak irgi am (Bilmem saat kaç “kaç zaman” ki şimdi.)

Meñee çagaa bar irgi be. (Bana mektup var mı ki?)

Kajan irgin çedip keldiñ. (Sen buraya ne zaman geldin ki?) (Çağatay, 1968: 173). *Paga kadaynı-aal-çurtunçe çandırar arga tıppayn pat bolgannar irgin.* (Kurbağa kadını obasına, yurduna nasıl göndereceklerini bilemeyip çok düşünmüşler (TDEMA-6: 682). *Mañaa taakpılap bolur ergi be?* (Acaba burada sigara içebilir miyim?)

Silerge çüü herek irgi? (Ne istemiştiniz.)

Çugaalap bolur irgi be? (Konuşabilir miyim?) (TLG: 1217).

Üstüü oranda Kurbustu Haan am çünü kılıp olur irgi? (Gök yüzünde Kurbustu Han şimdi ne yapıyor acaba? (TLG: 1191).

Tuva Kahramanlık Destanları -1 metinlerinde yaptığım taramalarda edatın “irgi, irgi be” şekillerini tespit ettik. Bu örneklerde “ki, mı, acaba” görevlerinde kullanılmıştır.

Kurgan kijiniñ bodal-sagıjınga

Çüü kirer irgi -dees.

(Yaşlı kişinin aklına-fikrine, ne gelir ki -deyip) (TıvKD-1:228).

-Daarta hün çüü adaan möörey,

Çüü adıg-tudug bolur çüve irgi? -dep

(Yarın nasıl bir yarış, Nasıl bir tutuş olacak acaba? -diye sormuş.) (TıvKD-1: 251).

-Silerniñ adınar-şolañar

Kayıztı irgi?-dep.

(Adınız, namınız Nedir acaba? Diye) (TıvKD-1: 294).

-Am kandaş duza kılır bolza,

Ekirip bolur irgi sen? -dep

(Şimdi nasıl yardım yapılırsa İyileşebilirsin sen? -diye) (TıvKD-1: 318).

-Çaa, çoruur kiji bolduñ bize,

Çoruur-la sen iynen-deen irgin iyin.

(Peki, gideceğim diyorsun, Gidiver öyleyse demiş.) (TıvKD-1: 325).

Akımnıñ ol çüü deri ol çüve irgi. (Ağabeyimin o dediği nedir ki.) (TıvKD-1: 340).

Hayıraan-daa ertine deg eki erni

Kançap-la ölçük irgi,

Çoop-la ölçük irgi? -dep çugaalajıp turup-tur.

(Zavallı cevher gibi yiğit er, Nasıl öldü acaba, Neden öldü acaba? -diye konuşturlarmış.) (TıvKD-1: 412).

Tevene-möge horadap-darınıp turup-tur.

-Katap tevektep bolur irgi be, haan?-dep

Olurup-tur tevene-Möge.

(Tevene-Möge öfkelenip hiddetlenivermiş. Tekrar tekmelemek olur mu kağan? -diye. Demiş Tevene-Möge.) (TıvKD-1: 358).

Tarañçı Türkçesinde

Tarañçı metinlerinde, iken ve bunun -mu /-mü soru eki ile kaynaşmış “-mikin” şekli vardır. *Yer bar mu iken.* (Yer var mı ki), *Keldi mi kin?* (Geldi mi ki) (Korkmaz, 1995: 623).

Eski Türkçeden itibaren eklendiği cümleye şüphe, tereddüt, endişe, ihtimal ve ünlem anlamı katan sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Tarihî Türk lehçelerinde Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde “erki, iki” şekli, Çağatay Türkçesinde “erken, irkin” şekli kullanılmıştır. Edat Eski Türkçede daha çok Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sık kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Azeri, Türkmen, Yeni Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Sibirya Tatar, Kumuk, Karaçay-Malkar, Karay, Başkurt, Nogay, Karakalpak, Tuva, Tarañçı Türkçesinde “erki, irkin, irken, iki, ki, ka, ke, ken, kaañ, kaam, kin, erken, eken, iken, beken, miken, iken, irgi, irgin, iyin” şekillerinde “şüphe, tereddüt, endişe, ihtimal, ki,

acep, ünlem” görevlerinde kullanılmıştır. Düz cümlelerde tahmin bildirirken, soru eki veya soru sözcüğünün olduğu cümlelerde şüpme anlamı katmaktadır. Bazen soru eki “mi” ile “eken” edatı birleşerek “beken, miken” şeklinde kullanılmaktadır. Bazı lehçelerde bu edattan sonra şahıs eki kalıplaşarak “kaañ” örneğinde olduğu gibi kullanılmaktadır.

1.33. EVET

Bir bağlama ve cevap edatı olan evet, bazen “elbette, muhakkak” görevinde pekiştirme vazifesinde kullanılmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu edatı “cevap edatları” ve “bağlama edatları” başlıkları altında vermiştir. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde bağlama edatı iken, Türkiye Türkçesinde cümle başı ve cevap edatı olarak da kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 146). *Evet ben de kendimden korktum* (Hacıeminoğlu, 1971: 291).

Evet edatıyla ilgili bilgiler, Divânü Lügati’t-Türk’te de geçmektedir. DLT’de: Ewet: Evet, peki manasına bir kelimedir. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yoğma, Toxsi, Kıpçak boyları “ewet”, Oğuzlar “emet, evet” öbür Türkler “yemet” derler şeklinde geçmektedir (DLT. C. I. s. 50). Sözcüğün yapısıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Bilge Özkan Nalbant, Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat) magat>mAt” isimli makalesinde “yemet” sözcüğünü yah(evet)+met şeklinde ekine köküne ayırarak “mat” edatının burada yapım eki olarak kullanıldığını belirtir. Araştırmacı, görüşlerini şöyle dile getirir: “Mat / met ek-edatı, bir ek-edat olarak eklendiği bazı sözcüklerle kalıplaşma ve onlarla bir sözcük olma özelliği göstermektedir. Mat / met ek-edatının bu tip bir kullanımını “yemet” sözcüğünde görebilmekteyiz. Bu sözcük yah “evet” anlamına gelen sözcükle met ek-edatından oluşmuş, zaman içinde birtakım ses hadiseleri sonucu *evet* şekline gelmiştir. DLT’de görülen *yah* tek başına “evet” anlamı taşımasına rağmen zaman içinde *yah* tek başına sahip olduğu evet anlamını met edatıyla kalıplaşarak oluşmuş *evet* “evet” sözcüğüne bırakmıştır” (Nalbant, 2007: 47).

Çağdaş Türk Lehçelerinde “evet” edatı yerine Azerbaycan Türkçesinde “beli”, Başkurt Türkçesinde “iyi”, Kazak Türkçesinde “iye” Kırgız Türkçesinde “ōba”, Özbek Türkçesinde “he”, Tatar Türkçesinde “eyi”, Türkmen Türkçesinde “hava”, Yeni Uygur Türkçesinde “he” edatları kullanılmaktadır (KTLS: 228).

Jean Deny, “asıl katmaçlar” içinde “evet” edatına yer verir ve edatı bir zarf olarak değerlendirir (Deny, 1941: 234). Fransızca gramere göre nispeten bu doğru olmakla beraber Türkçe gramere göre bu yanlış bir tasniftir. Şükrü Halûk Akalın, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında “evet”in sözlüklerde zarf olarak belirtildiğini fakat *evet sayın seyirciler*, örneğinde söz açıcı olarak kullanıldığını dolayısıyla kullanım yerine göre edat, ünlem ve zarf olarak kullanılabileceğini belirtir (TGST: 506).

Kaşgarlı'dan beri kullanılan evet, bir tasdik sözüdür (Hacıeminoğlu, 1971: 291). Türkiye Türkçesinde bir söze cevap teşkil etmediği halde “doğru, tabii, tabiatıyla” görevlerinde ifadeye kuvvet katmak için kullanılmaktadır.

Tâhir Ken'ân'ın, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde edatın aslen Türkçe kökenli olduğu “tasdik ve ikrâr” görevinde kullanıldığı belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir: *Evet! Atâlet mevtin küçük kardeşi, sefâhet hayâtın büyük düşmanıdır.*

Evet! Çuka abâdan ziyâde ısıtmaz. Fakat tabîat-ı beşer hüsn-i intizâma mâildir...Evet; altın hissiyâtı çoğaltmaz; fakat levâzım-ı hayâtı ikmâl eder.

Evet, gelen ezeldir fezâ-yı devrâna (Karahana, 2004: 81).

Evet bu eski nesil bir şerefli âlem açar / duyuştâ ince zamanlardan inkırâza kadar.

Evet, o gülüş henüz bıraktığımız cennetin yâdı idi (MBTS: 897).

Bazen söze ara verildikten sonra veya konuşmaya başlarken kullanılan başlangıç sözü; söz açıcı olarak da kullanılmaktadır. *Evet ne diyorduk. Ha evet, söylemeyi unuttum* (MBTS: 897).

Bazen söyleneni pekiştirmek için “evet” kullanılır.

Sait başardı, Evet başardı (Bakırcı, 2000: 6).

Evet, bu dağları aştıkça böyle tırmanarak,

Evet, bu dalgaların sath-ı bî-karârında (Cahit, 2000: 336).

Sorulan soruya “evet” anlamında cevap verilmeden, söze “evet” edatıyla başlamak dikkat çekmek, olumlu anlamda daha başlangıçta tastik, söz açıcı ve benzeri anlamlarda kullanıldığında pekiştirme ifadesi açık bir şekilde görülmektedir.

Evet hiç bir kurtuluş yoktu (Pul, 2002: 98).

Birsel Oruç, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında cevap anlamında kullanılan “evet”in cümleden önce kullanıldığında söylenen ifadeyi kuvvetlendirdiğini belirtir ve şu örneği verir: *evet, gelir* (TGST-II: 525).

Hatice Şahin, “Evet ve Hayır Kelimeleri Üzerine” isimli makalesinde “Evet ve Hayır, özellikle evet kelimesi, olumlu ve olumsuz sorulara verilen cevap durumunda cevap edatı olarak değil; konuşmayı kesme, devam ettirme, alay, sitem gibi konuşmanın yönünü değiştirme durumunda ve dil bilgisi kategorilerinin tersine cevaplama değil bir anlamda soru kelimesi görevini üstlenmesi durumundan ayrı ayrı incelenmelidir” diyerek bu iki edatın Türkçedeki kullanımları üzerinde durmuş ve örnekler vermiştir. Şahin, bu çalışmasında evet ve hayır edatlarının pekiştirme görevinde kullanılmasına da değinmiştir (Şahin, 2001: 528).

Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi isimli eserinde “Haber Cümleleri” başlığı altında “Haber cümleleri; kendisine hitabedilen şahsın inanması, şüphesi, tereddüdü, inkârına göre bazı inceliklerle düzenlenir.” der ve görüşlerini şöyle açıklar: a) Eğer kendisine hitap edilen haberin doğruluğundan şüphe etmez veya onu inkâra sapsamzsa cümle, pekiştirilmeden söylenir. *Bakan, Eğitim enstitülerindeki müdürleri Ankara’ya davet etti.* deriz. b) Hitap edilen şahıs, bu haberin doğruluğundan şüpheye düşerse, ifade; “evet, gerçekten, muhakkak, tahkikan, tahkîk, elbette, şüphesiz, doğrusu, alettahkîk” sözlerinden biriyle pekiştirilir. Bu takdirde yukarıdaki örnek: *Evet Bakan, enstitü müdürlerini Ankara’ya davet etti* şeklini alır. c) Kendisine hitap edilen şahıs, sözün doğruluğunu inkâr ettiği takdirde, yine pekiştirme anlamı taşıyan sözlerden faydalanılır: *Bakan, enstitü müdürlerini hakikaten Ankara’ya davet etti.* d) İnkârda ısrar ederse, yeminle bildirilir:*vallahi davet etti* (Bilgegil, 1984: 59).

Türkçe Sözlükte “evet” madde başında edat olarak verilmiştir: 1. “Öyledir” anlamında doğrulama veya tasdik kelimesi, olur, oldu, peki, tamam, ya, belî, ha, he: *Evet, bu bahsin en canlı noktası buradadır.* 2. Konuşma arasında cümlenin olumlu anlamını pekiştirmek için kullanılan bir söz: *Gidip kendisiyle konuştum, evet sonra da...* (TS: 666). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te evet ünlem olarak madde başında verilmiş; konumuzla ilgili şu bilgiler sıralanmıştır: 1. Bir söze cevap teşkil etmediği halde “doğru, tabii, tabiatıyla” görevinde ifadeye kuvvet katmak için kullanılır. *Evet bu eski nesil bir şerefli âlem açar / Duyuşta ince zamanlardan inkırâza kadar. Evet, o gülüş henüz bıraktığımız cennetin yâdı idi.* 2. Genellikle söze ara verildikten sonra konuşmaya başlanırken kullanılan başlangıç sözü: *Evet, ne diyorduk? Ha evet, söylemeyi unuttum* (MBTS: 898).

Türkiye Türkçesinde

Ben İstanbul’dan geliyorum. -Evet, ben İstanbul’dan geliyorum (Pul, 2002: 76). İkinci cümlenin başında kullanılan evet edatı cümlenin olumluğunu daha da güçlendirmekte ve pekiştirme görevi yapmaktadır. Bu tür kullanımlarda “evet” doğrudan doğruya bir cümleyi pekiştirmekte, cümleye pekiştirme anlam katmakta ve cümlenin anlamını üzerine çekmektedir.

Şarko devam etti: “-Evet, bu gece ne oldu, neler oldu?...

İkisi de dostumun yatağına iliştiler; o zaman o söylemeğe başladı: “-Evet, dedi; burada beş on gün kalmak ve hastaları birer birer yoklayıp notlar almak istiyorum.” (Emre, 1945: 484).

Evet, gerçek ve hassas bir sanatkâr, bu hükmü verir (Dizdaroğlu, 1976: 154).

Evet, aziz dost, insanlar hâlâ bin türlü güzel şeyler yaratıyorlar (Dizdaroğlu, 1976: 269).

-Evet, bu konuda size tamamıyla katılıyorum (Şahin, 2001: 531).

Ve yataklarımıza çekilmek için kalkmak istiyorduk. Evet hepimiz rahatsızdık. Başlarımız dönüyor, fena hâlde gönlümüz bulanıyordu (Şahin, 2001: 533).

Peki ne yapmalı? Evet ne yapmalı? (Atay, 2008: 92).

Evet beyler! İştirakiyun mezhebinden de yıkıcı olan bu telakkiyi aramıza sokan Turgut'tur (Atay, 2008: 61).

Konuşmacı, konuşma sırasında kendi sözlerini pekiştirmek için söylediği sözün tekrarında veya düşüncesini destekleyen başka bir cümlenin başında evet edatı kullanılabilir: *Kaymakam artık müdahaleye mecbur oldu: -Hâzım Bey, Arslanım... Biraz hesapsız konuşuyoruz. Vâkıâ benim bu komisyonda hakk-ı kelâmım yok. Evet hesapsız konuşuyoruz* (Şahin, 2001: 532).

Ey sahn-ı mezalim... evet ey sahne-i gara. Örtün evet ey haile, örtün evet ey şehir. Âh çirkinlik! Evet rahatı yok (Hacıeminoğlu, 1971: 240).

Azeri Türkçesinde

Geniş bir cebhe, ülvi bir zeka, düşkünce bir sima.

Evet, düşkünce bir sima, feket pek nazlı, pek dilber (Həbibbəyli, 2007: 205).

...Kim ki, biganedir hükuqe, evet,

Hain ellerde mehv olur elbet (Həbibbəyli, 2007: 209).

Mezheb çıxaran, yol ayıran hadimi edyan,

Onlar, evet onlar sizi çeynetmeye kafi (Həbibbəyli, 2007: 217).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “he, hee” şekli “evet” görevinde güçlendirme edatı olarak kullanılmaktadır. Bu Türkiye Türkçesinde “evet” pekiştirme edatının karşılığıdır (TürkTS: 341). Türkmen Türkçesi Grameri’nde, “Hava” şekli “evet, tabii, elbette” görevinde geçmektedir (Kara, 2005: 182).

Hava, doğru-la, indi bolcak iş bolupdır. (Evet, doğru ya, artık iş işten geçmiş.) (Kara, 2005: 182).

Hava, biziň oobaamızıň aadı Garadepe! (Evet, bizim köyümüzün adı Garadepe!)

Hava, düyn Umsağül gelipdi. (Evet, dün Umsağül gelmişti.) (Kara, 2005: 182)

Hava, şehrimizde gurlanı govı. (Evet, şehrimizde kurulması iyi.) (Kara, 1997: 146)

Hava, hiiç zaat haantamaa deel bizden ol. (Evet, hiçbir şey beklemiyor bizden o.) (Kara, 1997: 216)

Imğır çölde azaşdım.

Hava, yeñil maşunlı.

Yeke öözüm. Bir öözüm

(Engin çölde yolumu kaybettim. Evet, hafif vasıtalı. Yalnız kendim. Tek kendim.) (Kara, 1997: 262)

Şol aacımtık ooduñ başında, hava,

Der döküp, çaayleşip oturdık şanda,

(O acımtırak ateşin başında, evet. Ter döküp, çay içip oturduk orada.) (Kara, 1997: 591)

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “ebet” şekli, (evet) anlamında söz açıcı, anlamı pekiştirici görevinde kullanılmaktadır.

Ebet! -sıçrap turdı Amet,

Kimgedir bağışla kısmet.

(Evet, sıçrayarak kalktı Ahmet, Birine bağışla kısmet.) (TDTEA-13. 565).

-Ayt, deseñ, aytayım. Ebet, laf açılğan soñ, er şeyni soñunace bilmek kereksiñ (-Söyle diyorsan, söyleyeyim. Evet bunun lafı açıldıktan sonra, her şeyi sonuna kadar bilmen gerekir.) (TDTEA-13: 568).

Başkurt Türkçesinde

-Aye, yigerme yaştı keşe yaş bula, yağni tölkö kevek bula

(-Evet, yirmi yaşında kişi genç olur, tilki gibi olur) (TDTEA-29 / I: 208).

Altay Türkçesinde

Altayca Türkçe Sözlükte evet anlamında “eye” sözcüğü geçmektedir (AITS: 85).

Divanü Lügati't-Türk'te geçen bir edattır. Aslen cevap edatıdır. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılırken Türkiye

Türkçesinde pekiştirme edatı olarak da kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde, Azeri, Kırım Tatar Türkçesinde “evet, ebet” şeklinde “elbette, muhakkak, mutlaka, doğu, tabii, evet” görevlerinde kullanılmıştır. Daima başta kullanılır. Bazen konuşma sırasında söze başlarken de söz açıcı olarak “evet” edatı kullanılır.

1.34. ĞU

Edatla ilgili fazla bilgiye rastlayamadık. Sema Barutçu-Özönder, “Türkçe Enklitik Edatları Üzerine: çI / çU” isimli makalesinde enklitik edatları içinde “gu / gü” edatını da sayar (Barutçu: 2001: 76). Barutçu, edatın Göktürk metinlerinde de geçtiğini belirtir. A.V. Gabain, Eski Türkçede edatın kullanıldığını belirterek Barutçu ile aynı görüşleri belirtmiştir. Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde edatla ilgili şunları söyler: “Kitabelerde cevabı belagat sorusu olan ve kendisinden “hayır” cevabı beklenen bir gu / gü edatı vardır: *bo sabımda igid bar gu*. (bu sözlerimde bir yanlışlık var mı?) (Akalın, 1998: 59).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri isimli eserinde sözlük bölümünde “gu / gü” nün soru edatı olduğunu belirtmiş ancak örnek vermemiştir (Tekin, 2003: 24).

Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “gu”yu cümle sonu eki / edatları içinde verir ve “soru cümlelerinin anlamını kuvvetlendirdiğini” belirterek şu örneği verir: *azu bu sabımda igid bargu. KT G 10*. (Acaba bu sözümde (sözlerimde) yalan mar mı?) (Alyılmaz, 1994: 256).

Gabain, Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde de edatı değişik şekillerde incelemiştir. Gabain eserinde: “-ğu / -gü Kitabelerde nadir görülen bu şekil, mecburiyet ve gaye ifade eder. Sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır. *Saklan-ğu ol*. (korunmak mecburiyetindedir, korunmalıdır.), *taķı ti-gü ti-gü kergek*. (durmadan söylenmelidir.), *ögrünçümüz sözle-gü teg ermez*. (sevincimiz söylenecek gibi değildir, yani sevincimizin anlatılması imkânsızdır.), *kılma-ķu kılınç*. (yapılmayacak iş, yapılmaması gereken iş), *ķorķ-ğu teg ķork*. (korkunç resim.), *bar-ğu + sı yok*. (gidemez, yapılmaması gereken iş.)” (Gabain, 1988: 36). Gabain, fiilden sıfat yapan eklere gönderme yaparak o bölümde de edata değinmiş ve şunları belirtmiştir. “-ğu / -gü; nadiren -ķu / -kü: Olabilirlik, zaruret; eğer bu sıfat fiil vasıflılık olarak bir ismin önüne gelirse, bu şekil ilgili olduğu isim vasıtasıyla bir şeyler yapabildiğini veya yapılmak zorunda olduğunu, yahut bir şeyler yapmak âdetinde olunduğunu; ilgili ismin delalet ettiği şeyin yapılabileceğini veya yapılmasının âdet haline getirildiğini ifade eder. *Küzetgü ermez*. (Gözetilmesi gerekmez, gözetilecek değildir.), *ķutķarķu tınlıķlar*. (Kurtarılabilir canlılar, kurtarılması gereken canlılar.)” (Gabain, 1988: 36).

Orhun Abidelerinde edat daha çok şüphe, tereddüt bildirmek için cümle sonunda kullanılmıştır. *Azu bu sabımda igid bar gu?* (Yoksa bu sözümde yalan var mı?), *Türk*

amtı budun begler bödke körügme begler gü yangıltaçı siz? (Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?) (Ergin, 1986: 66).

Leyla Subaşı Uzun, *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, isimli eserinde *türk amtı bodun begler bödke körügme begler gü yañıltaçı siz?* (Ey bugünkü Türk halkı ve beyleri bu devirde bana itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?) örneğini vererek “Tonyukuk’un geleceğe ait bir çıkarımının açık bir ifadesi söz konusudur. Tonyukuk bu tümcede Tabgaç, Oguz ve Kıtayların birleşmesi halinde kendilerinin zor durumda kalacağını söyleyerek bir öngörüsünü dile getirmektedir. Bu kestirim, gerçekte bir tür olasılık belirtme olarak da düşünülebilir. Ancak metinde bu tür anlatımlarda, anlatıcının toplumsal statüsü ve topluluğu etkileme gücüne dayandığını düşündüğümüz olasılıktan öte amaçlı bir kesinlik sezdirme bulunmaktadır.” (Uzun, 1995: 100). Burada “gü” edatı daha çok anlamı kuvvetlendirmekte ve pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

James Russell Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, isimli Uygur dönemi eserinde “-gu / -gü (-a-gu / -e-gü); -ğu / -kü: İsimden isim yapan ek ve pekiştirme anlamı verir. Sayı adlarına eklendiğinde ortaklık bildirir.” der ve şu örnekleri verir: edgü, negü, ekkigü, kamugun (Hamilton, 1998: 254).

Vecihe Hatiboğlu, “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” isimli makalesinde - “gey” ekinden bahsederken ekin “-gü>-ge”; “-ge>-e; -ge>-gey” şeklinde zamanla değiştiğini; ekin pek çok kullanımının olduğunu ifade eder. Araştırmacı, -gay” ekiyle yapılan şekillerde bazen “belki ve acaba” görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *Sen kenç tabdingu bolgai.* (Sen acaba hazine mi buldun?) (Hatiboğlu, 1951: 273).

Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, “gu”nun aslında önceleri pekiştirme edatı iken daha sonra soru işleviyle kullanıldığını iddia eder. Araştırmacı görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “Azerbaycan ve Kıbrıs Türk ağızlarında soru eki kullanılmadan, sadece vurgu ve tonlamayla soru sorulabilmesi, Türk dilinin başlangıcında sorunun eksiz olduğunu düşündürmektedir. Köktürk bengu taşlarında soru için bir başka pekiştirme enklitiğinin, gu’nun kullanılması, bu enklitiklerin aslında pekiştirme işlevinde iken sonradan soru eki durumuna geldiğini gösterir. Ayrıca bugün de mu’nun Yeni Uygur Türkçesinde soru işlevinde değil, “dA” anlamıyla pekiştirme işlevinde kullanılıyor olması bu düşüncüyü destekler” (Ercilasun, 2008: 50).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “ğu” kuvvetlendirme edatı, Türkiye Türkçesindeki “ya” edatının anlamını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır.

Hop yaħşı eşek êkenġu (Çok iyi eşekmiş ya)

Lêkin ôzeñ bilisenġu! (Fakat kendin biliyorsun ya!) (YuyTS: 145).

Dévidiñġu (Demiştim ya) (YuyTS: 100)

-Hey, aġina, nimişķa ķeçisen? -dep vaķiraptu ġoraz, -toġtam tüzüldi devat attiñġu!

(Hey dost, niçin kaçıyorsun? -diye bağırmiş horoz, anlaşma yapıldı demedim mi?) (Doğan, 2007: 675).

Yeni Uygur Türkçesi Grameri’nde edatın “ğu / ku” şekillerinin olduğu ve şu manalarda kullanıldığı bilgisi yer almaktadır:

1. Getirildiği unsura soru anlamı katar. Soruda, tereddüt ve şüphe ifadesi vardır.

Keçürüñ, hede, men sizni heç çüšinelmeyvatimenġu? dedi muķeddes. (Bağışlayın abla, ben sizi hiç anlayamıyor muyum (anlayamıyorum herhalde) dedi, Mukaddes)

Uniñ salamatlikke kañçilik ziyan keltüridiganligini bilisenġu? (Onun sağlığa nasıl zarar verdiğini biliyor musun?)

2. Getirildiği unsurun anlamını pekiştirir, açıklar bildirir.

Köp boldıġu kōrişmiduķ sen ķeyerde jürisen? (Çok oldu, görüşmedik sen nerede yaşıyorsun.)

Eger ata-anam bolsıġu bundaķ künler beşimġa çüşmigen bolar edi. (Eğer anam babam olsa idi, böyle günler başıma gelmezdi.) (Öztürk, 1994: 120).

Ay camaliñni körüp, ayniñ kizi ken ġu didim,

Nur çeçip tursa yüzüñ küñniñ özi ken ġu didim.

(Ay yüzünü görüp ayın kızı mı ki dedim,

Nur saçıp dursa yüzün güneşin özü mü ki dedim.) (TLG: 423).

Sultan Mahmud Kaşgarlı, Modern Uygur Türkçesi Grameri isimli eserinde “gu, ku” edatını “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında vermiş ve edatın sonuna geldiği cümleye “vurgulama ve kuvvetlendirme manalarını” kattığını belirtir. *Tünüġünki yêġinga sizmu ķatnaştıñizġu* (Dünkü toplantıya siz de katılmıştınız ya), *Hesengu kelmeptu, sen nimişķa kelmidiñ* (Hadi Hasan gelmemiş, sen neden gelmedin?), *Buni oķutķuķimiz allaķaķan sözlep bergen idi ġu* (Bana öğretmenimiz önceleri anlatmış idi ya!) (Kaşgarlı, 1992: 220).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “go” “herhalde, sanırım” görevlerinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Sonuna geldiği unsura soru anlamıyla beraber şüphe ifadesi katmaktadır. Bazı cümlelerde anlatılan düşünceyi tasdik eder (Kasapoğlu, 2005: 349). Cahit Başdaş, eserinin sözlük kısmında edatın “herhalde, sanırım” görevinde olduğunu söylemiş ancak örnek vermemiştir. Kitabı tarayarak iki örnekte edatın geçtiğini tespit ettik. Kırgızca Sözlük’te edatın ses uyumuna göre değişerek “ko, go, ğo” şekillerinin olduğu bilgisi yer almaktadır (KırgS: 476). Edat eski Türkçedeki “ğu” edatının devamı olabilir.

Ünal Zal, Kırgız Türkçesinde Edatlar isimli Yüksek Lisans Tezinde “go” edatının “ya, muhakkak, mutlaka” görevlerinde olduğunu belirtir. Araştırmacı, go edatının sonunda kullanıldığı kelime grubu veya cümlelerin anlamını kuvvetlendirdiğini; ona “mutlaka öyledir” anlamı kattığını ifade etmiştir (Zal, 1999: 79).

Hülya Kasapoğlu, Ayşa Karımşakova’nın “Kırgız Tilindegi Ayrım Bölükçölör Cönündö” isimli makalesine dayanarak edatın şüphe edatı (Kümöndüü bölükçö) (Son Ek Parçacıkları) başlığı içinde yer aldığını belirtir (Kasapoğlu, 2005: 349). Sovyet Rusyada yapılmış çalışmalarda “pekiştirme edatı” terimine karşılık “ek, parçacık” benzeri terimler kullanılmıştır.

Edatı Kırgız Türkçesinde kullanılan isim yönelme hali eki “ko, go” ile karıştırmamak gerekir. Yönelme hali eki “ka, ge” Kuzey-Doğu Türk (Yakut, Altay, Tuva, Hakas) lehçelerinde de yönelme hali eki “ko, go” şekillerinde de bazen kullanılmaktadır. Yakut Türkçesinde -go, gö, go, -gö; -ko, -kö, şekilleri; Altay Türkçesinde -ko, -kö; -go, -gö şekilleri kullanılmaktadır (Kirişcioğlu, 2007: 1065).

Adamdın içtegisin söz menen ayıtp berüü kee bir uçurda koldon kele berbeyt go deym. (İnsanın içinden geleni söz ile söyleyebilmesi bazen de elinden gelebilecek bir şey değildir! Derim) (Zal, 1999: 79).

Ay, emi ketet go bir cakka, kalbayt ayılda! -dep, oylodum men. (İşte, şimdi her hâlde bir başka yere gidecek. Köyde kalamaz! Diye düşündüm.) (Zal, 1999: 79).

Çooçun deyt go? (Yabancıymış diyorlar ya) (Zal, 1999: 80)

İzdeşpey tabışkansıñar go? (Birbirinizi aramadan bulmuşsunuz ya!) (Zal, 1999: 81).

Kelgen bolso kerek ko deymin. (Gelmiş zannediyorum, gelmiş olsa gerek.), *Var go!* (Var ya!), *Kelgen bolso kerek deymin go!* (Gelmiş olacak diyorum ya!), *Men go baram, sen emine kılasıng?* (Ben gideceğim, acaba sen ne yapacaksın.) (KırgS: 476).

Seni aldaşkan go, mayramga dağı alıs. (Seni aldatmış olmalı, daha bayrama çok var.)

Bayım caş kuluñga ubal go! (Efendim, genç kuluna günah, herhalde.)

Başka biröönü taap algansiñ go deym? (Başka birini mi buldun, diyorum.)

Edat , “ıya, ee” edatlarıyla birlikte kullanılarak tasdik bildirir.

Alar keçe ele ketip kalıştı go ee? (Onlar dün gittiler, öyle değil mi?) (Kasapoğlu, 2005: 349).

Ar kim öz colu mene go. (Herkes kendi yolunda) (Başdaş, 2004: 156).

Bıyıl cıl uçuru boldu go. (Bu yıl hayırlı yıl oldu ya.) (Başdaş, 2004: 189).

Anın canı-manı kalbay çıypıldaganına karaganda, men uyasına cakın olturup aldım go dep, eki cagımdı karadım. (Onun canı çıkacak gibi ötüşüne baktığımda yuvasına yakın oturdum galiba, diye iki tarafıma bakındım.) (TLG: 536).

Ene biz kurt tiştep keldi dedi go? (-Galiba, annemiz solucan yakalayıp geldi, dediler.) (TLG: 536).

Asqadan mergen kep aytat:

“Sen menin atamsıñ go” dep aytat.

(Kayadan avcı seslendi: “Babam olmalısın” diye dedi.) (TDEMA-7: 58).

Könöktöy bolgon başımı

Köödönümdön tolgoyt go!

(Könök kadar başımı, Göğsümden ayırıp alacaktır.) (TDEMA-7: 197).

Biz dağı adam balasıbız go. (Biz de insan evladıyız ya.) (BKT: 250).

Kebetesi, anın da ömür sürgüsü kelse kerek go. (Görünüşe göre, o da ömür sürmek istiyor olmalıdır.) (BKT: 250)

Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde yukarıdaki örneğin dışında “goy” şekilli şu örneği verir. Biz bu “koy” şekilli örneklerin yanlışlıkla verildiğini düşünüyoruz.

Okuy goy, okuy goy, köpölögüm, okuy goy! (Haydi okuyuver, okuyuver, kelebeğim, okuyuver hele!) (BKT: 250).

Özü ayta albasa da başka biröö arkıluu ayttırat ele go! (Kendi söyleyemese de başka biri vasıtasıyla söylettirir her halde.) (BKT: 256).

Oy çirkin oy... öçpös oy kündön küngö çöktüñ go! (Vay gidi vay, sönmez fikir, günden güne çöktün ha!) (BKT: 264).

-Bayım caş kuluñga ubal go! (-Efendim, genç kuluna günah, herhalde!) (Doğan, 2007: 332)

Meken dese ene tüşöt esiñ,

Enesinen cakın çok go balaga

(Vatan dese anne düşüyor aklıma, Annesi gibi yakın yok ki oğluna.) (Doğan, 2007: 344).

Demek, menin saga aytkanım cön ele bir kep eken go?

(Demek ki, benim sana söylediğim doğru bir sözmüş, ha?) (Biray, 2007: 171).

-İyinin, iyinin! Sen soo emessiñ go, ar dayım men kelgende coop berçü eleñ. (-
İnim, inim! Sen sağ değilsin herhâlde, her zaman, ben gelince cevap verirdin. Şimdi ne
oldu! -diye bağırır.) (Karadavut, 2006: 93).

Daha çok şüphe, tereddüt bildirmek için cümle sonunda kullanılan bir pekiştirme edattır. Eski Türkçeden itibaren “gu” şekliyle cümle sonunda kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Yeni Uygur Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde “gu, qu, ku, ko, go, gö” şekillerinde “herhalde, sanırım, ya, ki” görevlerinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

1.35. HÂ

Eski Anadolu Türkçesinde soru-cevap, hayret, cümle başı edatı olarak da kullanılan ha, aynı zamanda pekiştirme vazifesi de yapmaktadır. Çok yaygın bir şekilde “hep, mütemadiyen, aman, sakın, dikkat, mutlaka” görevlerinde kullanılmıştır. *Günüzün ha yüzüne baksam direm. Gece gündüz demeyip ha giderler. Deniz kadın gibidir, hiç inanmak olmaz ha! Döverim ha! Zaten kalktım kalkalı gezin ha gezin, vücudum hiç yer görmemişti. Sakın gitme ha! Oğlan uslu otur dayağı yersin ha! Amma yaptın ha! Gidip de söyleyeyim ha! Dilencilik yapamam* (Hacıeminoğlu, 1971: 242).

Kavâid-i Lisân-ı Türki’de “hâ” edât-ı tenbîh olarak geçmektedir. -*Kimseye söyleme hâ!; -Korkma hâ!; -Merâk etme hâ!* (Karahana, 2004: 174).

Tahir Balcı, “Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Bakış” isimli yazısında, konu ile ilgili *Gecikmeyesin ha!* örneğini vererek, edat üzerinde durmuş ve bu örnekte kullanılan “ha” edatının yapılan uyarıyı pekiştirmek için kullanıldığını; dolayısıyla burada ha’nın bir pekiştirme edatı olduğunu ifade etmiştir (Balcı, 2003: 16).

Bazı örneklerde ha...ha şeklinde beraber kullanıldığı fiille birlikte tekrarlanarak olaya bir süreklilik kazandırır. Ayrıca tekrar grubu oluşturarak pekiştirme kavramı iyice kuvvetlendirilmiş olur. *Karının kafası kulenin tepesinde olan yelkovan gibi ha döner ha döner* (Hacıeminoğlu, 1971: 243). *Elindeki cerideyi ha okuyor ha okuyor. Karının kafası kulenin tepesinde olan yelkovan gibi ha döner ha döner* (Deny, 1941: 684).

Hacıeminoğlu, eserinin bağlama edatları bölümünde ha edatı için, “ha taklidi bir kelimedir, birden hatırlatma veya tekit ifade eder, daha çok konuşma dilinde görüldüğünü” söyler ve şu örnekleri verir: *Ha, o vakit mesele çatallaştı. Ha size bir şey söyleyecektim* (Hacıeminoğlu, 1971: 154).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde ha “edat-ı tenbih” olarak geçmektedir. *Verdiğim nasihatleri unutmayasınız ha!* (Toparlı, 2003: 109).

Cümle başında tenbih için kullanılan ha edatı Kavâ'id-i Osmaniyye’de de geçmektedir. “Bu dahi edat-ı tenbihtir. *Ha orasını ben sana anlatayım*” (Özkan, 2000b: 123).

İlhan Erdem, Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyâsu’l-Lisân Kıstasu’l-Beyân isimli eserde edatla ilgili olarak “ha ma’nâ-yı talebi mutazammın ef’âle lâhik olup ol ma’nâ-yı talebi te’kîd itmekle edât-ı te’kîd-i taleb olur. *Söyle ha. Söyleme ha. Söylemeli ha. Yazarsa okursun ha. Vallahi gücenirim ha*” (Erdem, 1998: 190). şeklinde açıklar.

Ahat Üstüner, Mikyasu'l-Lisân Kıstasu'l-Beyan'da yaptığı incelemede özellikle -meli eki bahsinde de edata değinildiği ve bunun “ekseriya edât-ı te'kid-i taleb olan “ha” harfiyle kullanıldığı” şeklinde bilginin yer aldığını tespit etmiştir. *Yazmalı ha* (Üstüner, 2003: 161). Üstüner, ayrıca şu örneklerde “ha”nın pekiştirme göreviyle kullanıldığını belirtir. *Ha yürüyün. Ha ne büyük ev. Amma yaptın ha!* (Üstüner, 2003: 161).

Jean Deny, gramerinde çağrı nidaları ve dokunaklı nidalar başlıklarıyla ele aldığı ünlemleri kendi içinde “pekiştirmeli edat” başlığı altında “a, ha, ya” edatlarını vererek, “kelamı daha ziyade sağlamak daha ziyade canlı ve kuvvetli yapmak veya soruları daha ziyade pekiştirmek için” sonda kullanıldığını belirtir (Deny, 1941: 677).

Ha edatı bazen sona gelerek bir ihtar bir sakındırma veya bir tavsiye bildirir. *Sakin gitme ha. Oğlan uslu dur dayacağı yersin ha!* (Deny, 1941: 683).

Bazen ha edatı bereber kullanıldığı fiille birlikte tekrarlanarak olaya bir süreklilik kazandırır. Ayrıca tekrar grubu oluşturarak pekiştirme iyice kuvvetlendirilmiş olur. *Elindeki cerideyi ha okur ha okur. Karının kafası kulenin tepesinde olan yelkovan gibi ha döner ha döner* (Deny, 1941: 684). Deny, çağrı nidaları altında alt bir başlık açarak “ha” edatının pekiştirme görevinde kullanıldığını özellikle belirtir ve şöyle devam eder: “ha pekiştirici bir edat vazifesini de görür.” *ha ne büyük ev! bacağıñızı uzadıñız ha şöyle şimdi basıñız. Vay kaçmak he* (Deny, 1941: 685).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde edatın pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir. Korkmaz, “Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler” başlığı altında şu örnekleri verir:

-Amma da zambırlı azametli ha! Kendini çiftlik sahibinin avradı mı belliyor.

Allah canını almaya, diye fısıldadı. Sen miydin? Ne geziyon burada? -Hiç. Amma da oturdunuz ha! (Korkmaz, 2003: 1172).

Kaya Bilgegil Türkçe Dilbilgisi isimli gramerinde “ha” ünleminin şu görevlerde kullanıldığını belirtir: a) Tenbih ifade eder: *Bunu kimseye söyleme ha! Sözümü dinlemezler diye çekinme ha!* b) Hatırlama ve hatırlatma ifade eder: *Ha, size şu mektubu verecektim. Ha, şunu söylemeyi unutmuşum!* c) Bir şeyin öğrenilişini ifade eder. *Ha, müdür mü söyledi?* (Bilgegil, 1984: 232).

Türkçe Sözlükte “ha” ünlem olarak madde başında şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. İstek uyandırmak için kullanılan bir söz: *Ha göreyim seni! Ha gayret!* 2. Şaşma anlatan bir söz: *Amma güzel ha! Öyle oldu ha!* 3. Dikkati çekmek, uyarmak için kullanılan bir söz: *Sakin ha, bir daha yapma! Sakin ha, ağlamayı istemiyorum.* 4.

Bir şeyin birden bire hatırlandığını veya kavrandığını anlatan bir söz: *Ha, miralay arzu ederse o başka tabii!* 5. bağ. Tekrarlanarak kullanıldığında eşitlik anlamı veren bir söz: *Ha ben gelmişim ha o. Ha bağ ha bahçe ha tarla.* 6. bağ. Bazen tekrarlanan bir emir kipinin tekrarları arasında yer alarak fiil ile anlatılan işin uzadığı ve bundan bıktıldığı bildirilir: *Yürü ha yürü, yol bitmiyor ki* (TS: 823). Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te ha ünlem olarak madde başında verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Gayrete getirmek ve teşvik için kullanılır: *Ha göster kendini!* 2. Hayret ifade eder: *Demek tekâüt oldu ha?* 3. İhtar, ikaz ve tenbih bildirir: *Kapıyı açayım deme ha, içeri dalarlar. Yarın sabah benim bir meyhânede uyandığımı işitecek olursanız sakın inanamayın ha!* 4. Tekrarlanan iki fiil arasına geldiğinde yapılan işin bıktırıcı şekilde uzadığını anlatır: *Çalış ha çalış, yorgunluktan bittim. Konuştu ha konuştu, susturabilirsen sustur.* 5. Aynı fiilin iki ayrı zamanının başına getirildiğinde “hemen, neredeyse” anlamı verir: *Ha koptu ha kopacak* (MBTS: 1127).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde ha edatının “yinelenmiş yalın temel arasına getirilir, eylemin devamlı kılınmasını betimler” şeklinde fikir beyan eder ve şu örnekleri verir: *Sabahtan akşama kadar didin ha didin; evin işleri yine bitmek bilmez... Geleceğiz diye haber gönderirler, bekle ha beklersin; bir türlü gelmezler* (Emre, 1945: 555).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde edatın üç değişik görevde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. “Sorag sözleminiñ öñünden gelende, şol fikire diñleyjiniñ ünsüni çekmege we soragı güyçlendirmeye hizmet edyer.” -*He, bu gün kino ir gutardımı?* (Ha, bu gün sinema erken bitti mi?) (Söyegow, 1999: 540). 2. “-ha ownuk böleği sözleminiñ başında gelip, söz hökmünde ayratın intonasiya (vurgu, tonlama) bilen aydılанда, bir fikiri tassıklamayı añladyar.” *He, Bekmurat kakam üçin bir dayhan tutjak* (Ha, Bekmurat babam için bir çiftçi tutsak.) 3. Bu ownuk bölek bağlayjı funksiyasını yerine yetirir. -*Ölme he, Göroğlı, ölme!* (Ölme ha, Köroğlu ölme.), *Olar kow ha kowdan yadapdırlar* (Onlar kovalamaktan yoruldu.) (Söyegow, 1999: 541).

Çağatay Türkçesinde

Dikkat çekmek; anlamı pekiştirmek; tekrarlanan işin uzadığını ve üzerinden çok zaman geçtiğini bildirmek için kullanılmıştır (Yücel, 1995: 364). Bâbü'r Divânı'nda bir yerde geçmektedir.

Bahâr mevsimi yitti vü hoş hevâ ötti

Tegâfûl iyleme sâķi ki ötti hâ ötti (Yücel, 1995: 297).

Türkiye Türkçesinde

Sakın o solucan anası peşine takılmasın ha! dedi (Adıvar, 1984: 26).

-Amma yaptın ha! Senin şu meşhur Avrupa’nda çocuğu erkek doğurmaz ya...
(Adıvar, 1984: 40).

Fakat hepsini alnımın teriyle kazandım ha! (Adıvar, 1984: 59).

Derviş Çinarî, yerden toplanmış bir nebat tohumuna benzeyen bu hapları Nigâr Hanım’a her verişte “Sakın kimse görmesin ha! Çok güçlük buluyorum” demeyeği de unutmazdı (Karaosmanoğlu, 2004: 152).

-Moruk, kaçınıcı kadeh? Şimdicek sızarsın ha!

-Sızarsa mis gibi yer, yatmamış adam değil a. (Ersoy, 1987: 34).

-Efendi amca, sakız ver... Biraz da balmumu kes.

-Kızım, parayla olur ha! Peşinci bak herkes (Ersoy, 1987: 27).

Köpek sürür gibi insan sürüklenir mi ayol?

-Kadın, çekil döverim ha! Sokulma, haydi defol! (Ersoy, 1987: 76).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde “Ha” Ünlem olarak yer almakta ve 1. İhtar, sakındırma, yasaklama veya emretmek için kullanılır. 2. Gereklik, tasdik, vaciplik bildirir. 3. Hayranlık bildirir. 4. Söyleyiş biçimiyle ilgili olarak bazan lafa, cümleye alay, istihza anlamı kazandırır. 5. Tekrar bildirir (AzTS: 597).

Bu gece siovellara şer zad oğumayasan ha (TDTEA-5: 273).

Ha dözdüm (dayandım) ağrıya men (TDTEA-5: 239).

Telli söyüd ha yellenir dupduru bir çay üste (TDTEA-5: 240).

Ede, mene de Şirin deyerler ha... (Əlişoğlu, 2003: 103).

Atalar yahşi deyib ha... (Əlişoğlu, 2003: 20).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “-ha / -he” şekli kullanılmaktadır. Türkmence Türkçe Sözlükte “vurguyu kendi üzerine almayan ve çizgi aracılığıyla gösterilen, anlamı güçlendirici ek” şeklinde tarif edilmektedir (TürkTS: 326). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere edat Türkiye Türkçesindeki pekiştirme edatıyla aynıdır. Türkmen Dilinin Grammatikası’nda “-ha” edatının değişik görevde kullanıldığı belirtilmiş özellikle

“Sorag sözleminiň öňünden gelende, şol fikire diňleyiciniň ünsüni çekmege ve soragi güçlendirmege hızmat edyer.” şeklinde anlatılmıştır.

-He, bu gün kino ir gutardımı? (-Ha, bugün sinema erken bitti mi?) (Söyegow, 1999: 541).

Cahit Başdaş, edatı Berkitme Edatları içinde vererek edatın daha çok ikilemelerde kullanıldığını belirtmiş ve şu örnekleri vermiş: *gaç-ha gaç* (Kaç ha kaç); *kov-ha kov* (Kov ha kov) (Başdaş, 1996:: 431); *Oyan ha gül yüzlü yarım* (Başdaş, 1996: 108).

Bar-ha (Gittikçe) (TürkTS: 326).

Türkmen Türkçesinde ha edatı ikilemeler oluşturarak anlamı güçlendirdiği görülmektedir.

Olar kow-ha kowdan yadapdırlar (Onlar kovalamaktan yorulmuşlar.)

“Bu zaňnar adam öldürdi” diýip, peşşaplar gıgırışyp: Tut-ha tut, öňünden bol-ha öňünden bol” diýşip,...(Bu kadın adam öldürdü deyip bağırarak “tut ha tut önünde ha” deyip...(Söyegow, 1999: 542).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde, he ünlem edatının “he” sesi düşerek “e” şeklinde kullanılmaktadır. Bu şekliyle kullanıldığında soru ve şüphe anlamı verir. Soru cümlelerinde kullanıldığında ise anlamı pekiştirir.

Tovva, kış çüşey degendimu meve çeçekleydekene? (Tövbe, kış geldi derken meyve çiçeklenir miymiş?) (Öztürk, 1994: 123).

U hazir nekedder özgirip kekten-he?! (O şimdi ne kadar değişmiş, değil mi?!)(Li, 2004: 255).

Özbek Türkçesinde

İcâd degen nerseni endi hayâlingge hem keltirme, he! (Sanat denen şeyi artık hayaline bile getirme, tamam mı?) (Salman, 1997: 397).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Sözlüğünde “ha” şekli yer almaktadır. Edat aslında emir ve sorma edatıdır. Emine Ceylan Yılmaz, Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde Buyurma edatları başlığı altında edatı vermiştir. Ceylan, eserinde “-ha, -ka” şekillerini

vermiş; ama “-ka”lı şekillere örnek metinler vermemiştir. Çuvaş Türkçesinde edat sonda kullanılarak emri kuvvetlendirmektedir.

Magarzan magarzanda çarena-ha. (Ağlar ağlar da vazgeçer.) (Paasonen, 1950: 29).

İnti üsir çıvaşsem, urır sine tırır-ha! (Şimdi sarhoş Çuvaşlar, ayağa kalkın artık!) (Ceylan, 2002: 75).

Savnı hirne itle-ha! (Sevgili kızını dinle şimdi!)

Setner, Setner kala-ha! (Setner, Setner konuşsana!) (Ceylan, 2002: 77).

-Ey, açam, üsse şit-ha. (Ey, yavrum büyü hele) (TDTEA-26: 31).

-Kalır-ha mana, asımçahsem; mişe halıha parıntartım epi? (-Söyleyin bana, büyücüler kaç halka boyun eğdirdim ben?) (TDTEA-26: 43).

Kıntırla ta şitmen-ha.

Kaşçen vıhıt numay-ha.

Kaş puliççen tuy tuma,

Pire vıhıt numay-ha.

(Daha öğlen olmamış, Geceye çok zaman var. Düğünü yapmak için, Bize de çok zaman var) (Yılmaz, 2006: 132).

Ey, piççesem, tırır-ha.

Urlı-pirli pıhır-ha.

(Ey kardeşlerim kalkın! Sağa sola bakın!) (Yılmaz, 2006: 103).

Eski Anadolu Türkçesinden sonra pekiştirme görevinde kullanılan bir edattır. Özellikle cümle sonunda ihtar, tenbih bildirerek anlamı pekiştirmektedir. Tarihî Türk dilinde Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde, Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde “hâ, ha, he” şeklinde çeşitli görevlerde pekiştirme işlevinde kullanılmıştır. Cümle başında ve sonunda kullanılabilen edat anlamı kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır. Bazen ikileme oluşturarak anlamı pekiştirmektedir.

1.36. HATTA

Eski Anadolu Türkçesinde

Aslen Arapça asıllı bir sözcüktür. “bile, dahi” görevlerinde Eski Anadolu Türkçesinde cümle başı edatı olarak kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Cümle başında kullanılınca bağlama fonksiyonundan çok pekiştirme fonksiyonu ön plandadır. Hatta edatı, cümle başında kullanılınca söz konusu cümleyi kendinden önceki cümleye bağlar. Fakat bir paragraftaki cümlelerin hepsinin birbiriyle ilişkili olduğunu düşünürsek bir cümle diğer cümlelerin sebep, sonuç bazen açıklayıcısı durumundadır.

Pes degme tarafından od bıraktılar hattâ kim yalınlandı.

Başların gövdesinden ayırıp bunduğ taşı gibi attı hattâ kim helecandan artuğı cümle helâk oldu.

Hatta kendisi bile varlığı üzerinde yabancı bir dikkatin koyulaşmasına fırsat vermek istemiyormuş gibi... (Hacıeminoğlu, 1971: 243).

Jean Deny, hatta kelimesi “bir varıntı fikri verir, bir işe verilen daha büyük bir genişlik veya yaygınlığı ifade ettiğini” ifade eder. *Görmemiş, hatta işitmemiş. Çok yağmur yağmış, hatta evleri su basmış* (Deny, 1941: 272).

“Hatta” edatı sadece bir iş hakkındaki bilginin evvelce verilenlerden ibaret kalmayıp, onun hakkında daha başka bilgi de edinilmiş olduğunu bildirmek için de kullanılır. *Rüşti Efendi bu sabah kayıkta idi hatta Boğaziçine doğru gidiyordu* (Deny, 1941: 272).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde “hatta” için şunları söyler: 1. Umulmazlık anlatır: *Kabul etti, hattâ kendi gidip teşebbüste bulunacak*. Se- temeliyle de kullanılır; *Hattâ gözümle görsem inanmam* (Emre, 1945: 364).

Türkçe Sözlükte “hatta” madde başında bağlaç olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir. 1. Bile, hem de. 2. zf. Üstelik, ayrıca: *Dördü de buna inanamak istiyor, hatta için için inanıyorlardı* (TS: 858). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te hatta bağlaç olarak madde başında verilmiştir: “Bile, dahi, bundan başka, hem de” gibi anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır: *Bizde hiçbir nefer cesâretini haykırmaz ve hatta söylemez. İkinci Meşrutiyet’e, hatta biraz sonrasına kadar sürer. Dünden hatta bu günden bile yok haberimiz* (MBTS: 1208).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak sahasında bir çok eserde hatta pekiştirme edatı olarak geçmektedir.

Kitâb fi'l-Fıkh isimli eserde : *Fasîlini hattâ bir hurmayı yetiştirür Uğud tağı kadarınca eyler* (Belli aralıklarla hatta bir hurmayı yetiştirir Uğud dahi elindeki kadar sadaka verir) (Toparlı, 1999: 71).

Nebî üstüne birüñüz kenze eylese kıyamet künde ulu yılan suretine kirür, bir dişlegen sâ'at öldürür yaka olur boynına dükenür dişler, iki kolunu karşı dutar, anı dişler bereler hattâ ayrılınca halk ortasında-zâyil olmaz... (...onu dişler yaralar hatta öldüğünde halk arasında kaybolmaz...) (Toparlı, 1999: 73).

Kümişde zekâtı yokdur hattâ iki yüz dirheme yetişmeyince (Gümüşte zekat yoktur hatta iki yüz dirheme kadar.) (Toparlı, 1999: 76).

Kitâb fi'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türkî isimli eserde: *...sen falân kişiye buyurduñ hattâ ol falân kişi menden yüz akça aldı dise... (...sen falan kişiye buyurdun hatta o falan kişi menden yüz akçe aldı dese...) (Toparlı, 1999: 83).*

Hattâ ol da'vî idgen kişi kâdıya eyitmeyinçe buyurgıl maña... (Hatta o dava eden kişi kadıya söylemeyince bana söyle...) (Toparlı, 1999: 85).

Kıpçak Sahasında Gülistan Tercümesinde bir örneği görülmüştür. *Kimening burnın dağı yipin tutğay hattâ kime mundan salim kişkey* (Hacıeminoğlu, 1971: 243).

Türkiye Türkçesinde

Bazen sert ve zalim bir erkek sesi, çocuğa daha anlamlı bir kızgınlık ve şiddetle azarlıyordu. O zaman avluda, evde bir gürültü, bir feryat darbesi hattâ fırlatılan potin ve iskemle gürültüsü işitiliyordu.

Neredeydin? Nasıl kaçtın? Orada ne yaptılar? Hattâ ve hattâ nasıl ölmedin? Ölmeden buralara nasıl gelebildin? (Korkmaz, 2003: 1130).

Onlar dört ayaklı hayvan gibidir. Hatta daha da sapıktırlar (Bakırcı, 2000: 71).

Ordu geldi, hatta yayalar da (Bakırcı, 2000: 89).

Hatta dün Necip yanlarındaki yalının iskelesine sandalla çıkarken görmüştü. (Pul, 2002: 85)

Hatta havalar iyi olsa da, aklına geldikçe middesi bulanıyordu. (Pul, 2002: 54)

Fakat en ciddîsi bile onun maskaralığına gülmekten kırılırlardı. Hatta çevrenin kibar tarafında konağı olan Zaptiye Nazırı Selim Paşa da, Tevfik'i görmeğe gitmiş, şanına yaraşamayacak bir hafiflikle kahkaha salıvermişti (Adıvar, 1984: 16).

Değil büyük konaklara, hatta saraya da çağrılan bir oyuncu olmuştu (Adıvar, 1984: 21).

-Doğrudur beyim, hatta aynene cevap gelir (Dizdaroğlu, 1976: 234).

Hatta kendisini ayakta karşılamamız gerek (Kaynak, 1968: 704).

Bu söylentiler bize yalan hatta rüya gibi gelir (Kaynak, 1968: 704).

Irak Türkmen Türkçesinde

Hatta ora gelmesev (Bayatlı, 1996: 8).

Hatta yârsını vêrdı

Ûrêgimi sişlêdi! (Bayatlı, 1996: 28).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde; “hetta” şekli cümledeki manaya güç vermek için cümle başlarında kullanılır ve “üstelik, bile, bundan başka, dahi, hem de” anlamlarını ifade eder (AzTS: 633) açıklaması yer alır.

Ağzı göyçeklerin ağzını yummağ için. Hetta açılış günü münasibetile melumat da dere etdirmişem (Əlişoğlu, 2003: 24).

Haqq vereni haqq getirer. Hetta nazirliyin ayırdığı pul da bankda oturub. İcaze ver emeliyyata başlayağ (Əlişoğlu, 2003: 24).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “hatdaa” şekli “hatta, bile” görevlerinde kullanılmaktadır. Hatdaa Türkmen Türkçesinde; “modal sözi atlarıñ at söz düzümleriniñ önünden gelip, şolarıñ manısını güçlendirmeye hizmet edyer” (Söyegow, 1999: 554) şeklinde açıklanmıştır.

Raketa atılan wagtı, olar gar bilen meñzeş bolup yatırdılar, hatda olarıñ awtomatları hem bütünley ak mata bilen saralgıydı. (Roket atıldığı zaman, onlar karüstüne yatarak kendilerini kamufle ederler, hatta tüfeklerini de bütünüyle beyaz bezle sararlar.) (Söyegow, 1999: 554).

Hatdaa teze tutup başlaan (Hatta yeni tutup başlayan.) (Kara, 1997: 424).

Hatdaa eeleme de edyeemiş höküim (Hatta hükmediyormuş dünyaya bile.) (Kara, 1997: 478)

İndi hatdaa (Şimdi bile) (Kara, 1997: 140).

Yeni Uygur Türkçesinde

Bu lehçemizde “hetta” şekli “hatta, bile, üstelik” görevlerinde kullanılmaktadır.

At unimaptu, hetta, kalini tepişke başlaptu. (At kabul etmemiş, hatta öküzü tepmeye başlamış.) (Öztürk, 1994: 117).

Men hetta öz perzendimnimu körelmidim (Ben hatta kendi çocuğumu bile göremedim.) (Öztürk, 1994: 106).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “hettâ” şekli “hatta, bile” görevlerinde kullanılmaktadır.

Sofi cim kâldi. Hettâ, közlerige yâş kelgendey boldi (Sofi sessiz kaldı. Hatta, gözlerinden yaş gelecekmiş gibi oldu.)

Uzâq çozilgen bu sühbetda Miryâkubning kulâğı bir merte cüde ğaleti dikkeydi, hettâ uning kâp-kâre çirâyli közlâride ellekandey sehrli âlâyler yândi. (Uzayan bu sohbetde Miryakup bir defa daha dikkat kesildi, hatta onun kapkara yanan gözlerinde tuhaf bir şekilde sihirli alevler belirdi.) (Coşkun, 2000: 211).

Vakt zıklıgiden tüzükrâk yuvinişge, tişlerini tâzeleşge, bedenterbiye, hettâ nânuşte kılib âlişge vaqti yetmey köçege âtildi. (Zaman darlığından doğru dürüst yıkanmaya bile vakit bulamadan sokağa fırladı.) (Coşkun, 2000: 258).

Hattâ çal bülbüller eyterlermiş “ooh”

Çıkıp yürsek édi yazğı havağa!

(Hatta yaşlı bülbüller bile “oh” şu yaz havasında çıkıp yürüseydik, derlermiş) (Özbay, 1994: 298)

Hettâ kameliçi hayâlimge kelegen âdemler bilen uçreşdim (Tutuklanmaları bile aklıma hayalime gelmeyen insanlarla karşılaştım.) (Salman, 1997: 265).

Kazan Tatar Türkçesinde

Barıp bulmıy. İriksiz tuktalamın yulda kayçakta;

Katı sızlap, bu yulımda ayaklar yürmiydir hetta!

(Yürüyemiyorum. Gayriihtiyarî duruyorum yolda, Sızım sızım sızlıyor, bu yolda gitmiyor ayağım hatta!) (Özkan, 1994: 596).

Gayfi Abzıy! Kayda küğrdiñ? Sin alarnı maktadıñ:

Kürmiysiñ tiz uynasa hetta, didiñ, barmakların!

(Gayfi Amca, nereden gördün de onları övdün? Görmiyorsun, çalsa bile müziği parmakların.) (Özkan, 1994: 852).

Bazen baştaki h- sesi düşerek “atta” şekli “hatta” görevinde kullanılmaktadır.

Tehnikanı can-yürekten sevgen bu yigitni ocalar da begendi ve attı onu kursnıñ başı sayladılar (Tekniği çok seven bu delikanlıyı hocalar da beğendi, hatta onu sınıf başkanı seçtiler.) (TLG: 865).

Kay aranı bu taviş şul kader açık işetêle, hetta Nefise ihtiyarsız küterêlep kararga mecbur bula. (Bazen bu ses o kadar açık işitiliyor ki hatta Nefise elinde olmadan kalkıp bakmağa mecbur oluyor.) (BKT: 240).

Bêrkêm bër süz êndeşmêde, hetta Mewlike de tınıp kaldı. (Hiç kimse bir söz etmedi, hatta Melike de susup kaldı.) (BKT: 240).

Şundıy aşkıttım, hetta öyge de kêrêp tormadım. (Öyle acele ettim ki hatta eve de girmekle uğraşmadım.) (BKT: 241).

Kırda buran tuy uzdıra, hetta kürep bulmıy yakın vışkını. (Bozkırda fırtına kıyamet koparıyor, hatta görmek bile mümkün değil yakındaki kuleyi.) (BKT: 241).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sas korof huyğan, kette tsay utsalı soğ yuğ (Sazlık kurumuş, hatta çay koyacak su yok) (Alkaya, 2008: 419).

Başkurt Türkçesinde

Hatta şekli “bile, hatta” görevlerinde kullanılmaktadır (TLG: 795).

Şunan bıl tege un biş botlo sukmarzı şunday itep kükke sorğap ebergen, sukmar hatta küzzen yugalğan. (Topuzu almış ve göğşe fırlatmış, topuzu o kadar kuvvetli fırlatmış ki topuz gözden kaybolmuş) (TDEMA-6: 410).

Eget şul kezer matur köyzer sığarran, ti, bıl köpşelerzen hatta atahın da bötönley onotop ebergen. (O kadar da güzel sesler çıkartıyormuş ki babasının varlığını bile unutmuş) (TDEMA-6: 420).

Hatta berük öyzer turında

Hin uzañıñ

(Hatta evler etrafında sen geçesin) (TDTEA-29 / I: 456).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “hette, hette ki” şekli kullanılmaktadır.

Jawın suwı hette üylerdi de basıp ketedi. (Yağmur suyu, hatta evleri de basıp gidiyor.) (TLG: 603).

Başta kullanılan Arapça kökenli bir pekiştirme edatıdır. “bile, dahi” görevlerinde cümle başında kullanılınca bağlama fonksiyonundan çok pekiştirme fonksiyonu ön plandadır. Tarihî Türk dilinde, Kıpçak Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde, Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Irak Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde ve Karakalpak Türkçesinde “hatta, hettâ, hetta, hatdaa, hâttâ, hetta, kette, hette, hette ki” şekillerinde “hatta, bile, üstelik” görevlerinde pekiştirme vazifesinde kullanılmıştır.

1.37. HAYIR

Arapça asıllı bir sözcük olan “hayır” sözcüğünün aslı “hayr” şeklindedir. Edatın yerine yok sözcüğü de kullanılır. Yok, köken olarak Türkçe asıllıdır. Yok aslında isim soylu bir sözcüktür. Edat olarak da kullanılmaktadır. Ergin, hayır edatını cevap edatları içinde sınıflandırmıştır (Ergin, 1980: 351). Aslında bir cevap edatı olan hayır, pekiştirme edatı olarak da kullanılır. Hayır DLT’de geçmemektedir. Bunun yerine “anğ” sözcüğü geçiyor: “anğ: Yok, değil, demektir. Oğuzca. Bir şeyle emrolunan kişi “anğ anğ” deyince “yok yok” demek olur. şeklinde geçmektedir (DLT: C. I. s. 40). Hayır sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde edat olarak kullanılmıştır. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde “Red ve inkar edatı” olduğunu belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 291). Hacıeminoğlu, “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında edatın kuvvetlendirme, pekiştirme görevinde kullanıldığını belirterek şu örnekleri verir: *Senin yerinde olaydım hayır severdim ben. Hayır mâtem senin hakkın değil, mâtem benim hakkım* (Hacıeminoğlu, 1971: 243).

Edat Azeri Türkçesinde “heyr”, şeklinde kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde “yok” sözcüğü kullanılmaktadır: Türkmen Türkçesinde “yok, yook”, Başkurt Türkçesinde “yuk”, Kazak Türkçesinde “jok”, Kırgız Türkçesinde “cok”, Özbek Türkçesinde “yok”, Tatar Türkçesinde “yuk”, Uygur Türkçesinde “yak” şekilleri kullanılmaktadır (KTLS: 326).

Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde edat “nefy içindir” der ve şu örnekleri verir. *Hayır! Bunlar kalb ve fikrin tesâvîr-i sû’-i temâyülâtı olup me’hazları ise esâtîr-i kadîmedir ki...*

Hayır! Bizim tabîi olan şiir ve inşâmız taşra halkı ile İstanbul ahâlîsinin avâmı beyinde hâlâ durmaktadır.

Hayır, giden ebedîdir zalâm-ı mâzîye (Karahan, 2004: 110).

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde “hayır” edat olarak verilmiş, olumsuz cümlelerde anlamı pekiştiren bir söz olduğu vurgulanmış ve şu örnek gösterilmiştir: *Hayır, zaferimiz bir masal olmayacak* (TS: 867). Bu örnekte “hayır” zarf görevinden ziyade cümlelerin tamamının anlamını pekiştiren bir görevde kullanılmış dolayısıyla anlamı pekiştirmektedir. Daha önce söylenlere göndermede bulunarak anlamı pekiştirmektedir.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “hayır” madde başında ünlem olarak verilmiş, Arapça “ḥayr” (iyilik’ten) öyle değil, olmaz, yok, aslâ görevlerinde olumsuzluk, red ve

inkar bildirdiği söylenmiştir. *Hayır bu hal uzun süremez sen yakındasın / Hâlâ değişmeyen bu sisin arkasındasın* (MBTS: 1222).

Osmanlı Türkçesinde

Hâyır, hayır, güzelim şî'irimiz kadındır hep menkşe gözleri ufkuñ derinliğinde güler.

Hâyır, düşünen bir fıkır hiçbir zaman aldanmaz.

Hâyır, bir kere nâm ve 'unvan, hiçbir vakit ta'râf yerini tutamaz (Cin, 2000: 43).

Türkiye Türkçesinde

Türkçe sözlüklerde zarf ve ünlem olarak verilen “hayır” pekiştirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde özellikle olumsuz cümlelerde anlamı pekiştiren bir edat olarak kullanıldığı görülür. *Hayır, zaferimiz bir masal olmyacak* (TS: 867).

Hayır edatının Türkçe karşılığı “yok” kelimesidir.

Hayır bu ilgisizlik nefret olamazdı (Pul, 2002: 101).

Hayır, bana çatmak için, bana öfkelerini söylemek için “Şair yok bu ülkede.” dedikleri oluyor (Dizdaroğlu, 1976: 154).

Ölmek, bu en büyük hakîkât! / Hayır, giden ebedîdir zalâm-ı mâzîye! (Dizdaroğlu, 1976: 408).

-Hayır hayır sakın gelme (Cin, 2000: 45).

Hayır edatının tekrarı olumsuzluğu pekiştirirken çoğu zaman karşıdaki kişinin sözünü sert bir şekilde geri çevirmeyi de anlatır: *-Sen onların kim olduklarını biliyor musun? -Hayır hayır bilmek de istemiyorum!* (Şahin, 2001: 531).

Azeri Türkçesinde

Heyr heyır razı değılem (Cin, 2000: 41).

-Yohsa Turgut Bey, zerif vücudlarda veten isteyi olmasına inanmırsan? -Hayır, yavrum hayır. Mine hiç ve'de bele fikirleşe bilmirem (Cin, 2000: 45).

Arapça kökenli bir edattır. Başta kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde ve Azeri Türkçesinde “hayır, heyır” şekillerinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. Edata karşılık daha çok Türkçe kökenli “yok” sözcüğü kullanılmaktadır.

1.38. HELE / HELE Kİ

Farsça'dan dilimize girmiş bir sözcüktür. Cümle başında kullanıldığı zaman bir bağlama edatı vazifesi görür. Bağlama vazifesiyle beraber pekiştirme görevi de yapmaktadır. “bilhassa, ille de” görevlerindedir (TS: 875). Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, “hele< he-le” şeklinde ayırarak, “he” ve “le” nin üst üste gelmiş iki enklitik edat olduğunu iddia eder (Ercilasun, 2008: 50) ki buna katılmak mümkün değil.

Edat bağlı olduğu cümlelerin sonuna da gelebilir. Yerinin değişmesine karşın anlamda her hangi bir değişme olmaz. Özellikle sonda kullanıldığı zaman kuvvetlendirme vazifesi görür. Edat daha çok “nihayet, sonunda, şimdilik, şükür ki, neyse ki” görevlerinde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1971: 157). Sonda kullanıldığı zaman, “bilhassa, ille de” görevlerinde pekiştirme vazifesi görür (Hacıeminoğlu, 1971: 243).

Gel hele! (Ergin, 1980: 357).

İlhan Erdem'in hazırladığı Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyan adlı eserde edatla ilgili şu bilgiler geçmektedir: “hele cümle-i ihbâriye vü inşâ'ıyyeye mülâzemet idüp kâh ol cümleñin mazmûnı ‘umûr-ı sûireye takdîm olunarak aradan çıkarıldığını iş’ar itmekle edât-ı ihrâc mine’l-beyn olur *hele benim söylemem el vermez, hele şimdilik otur, neş’e buldı gönlüm hele*. Abdurrahman Fevzi Efendi, edatın değişik kullanımları üzerinde durarak şu açıklamayı yapar: “kâh ol cümleñin emr-i mahzur olduğunu iş’ar itmekle edât-ı tahvîf ü tahzîr olur: *hele söyle, hele söyleme, hele söylüyor*. İşbu sûretde harf-ı mezkûrı tekrîr ile cümle-i merķûmeyi hâzîf câ’iz olur. *Hele hele*” (Erdem, 1998: 190).

Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserde “hele” Türkçe kökenli olduğu belirtilmiş ancak “Arabîde harf-i istifhâm olan “hel”den muharref olsa gerek. Hatta ‘hâ-öyle’den muhaffef olması dahi muhtemeldir” şeklinde edatın kökeni tam belirtilmemiştir (Karahan, 2004: 180).

Zeynep Korkmaz, “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları” isimli bildirisinde “hele”yi Türkçe Bağlaçlar içinde sıralar (Korkmaz, 2007: 1085).

Cümle başı edatı olan hele, “bilhassa, özellikle, ille de, her şeyden önce” görevlerinde özellikle cümle sonunda pekiştirme görevinde kullanılır. Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde çok kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 156).

Nurettin Koç Dilbilgisi isimli eserinde hele” edatının görevleri arasında pekiştirme görevine de yer verir: 1. Söze “özellikle, hiç olmazsa” anlamı katar. *Hele dürüstlüğüne söz yok. Hele şu güzelliğe bir bak.*

2. Pekiştirme görevi yapar: *Hele soğuk kış günleri, hele hele sabah namazı için abdest almak çok zor.*

3. Karşıdakini isteklendirmek için de yinelemeli olarak kullanılır: *Hele hele, söyle daha neler olmuş?* (Koç, 1996: 263).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi isimli eserinde edatın sözcükler arasında kurduğu anlam ilgilerini 4 madde halinde şöyle sıralar: 1. Başına ya da sonuna getirilen kelimeler özellikle, bilhassa, hiç olmazsa kavramlarıyla belirtir: *Hele (özellikle) ben, hiç okumadım. Hele (hiç olmazsa) doksan yaşında muhakkak var. Şu maskaraya bak hele.* 2. Geçmiş zamanlı cümlelerin başına gelirse, anlatılan iş sonucunun merakla beklenmiş ve gecikmiş olduğunu anlatır: *Hele, insan kaybı yokmuş. Hele, yağmur dindi.* 3. Anlamca şart bildiren cümlelerin başına gelirse, gözdağı ya da söz verme anlatır: *Hele benimle gelmesin, döverim onu! Sınıfını geç hele, sana bir bisiklet alacağım.* 4. Hele edatının yinelenmiş biçimi olan hele hele edatı, söyletmeye çalışma ya da isteklendirme anlamı verir: *Hele hele, anlat da dinleyelim. Hele hele, sen şu kesenin ağzını aç bakalım!* (Ediskun, 2005: 295).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te edat madde başında zarf olarak verilmiş “Farsça: Hele” şeklinde dilimize giren bir sözcük olduğu belirtilmiştir (MBTS: 1237).

Osmanlı Türkçesinde

Bir güle baksa, hele, ol gonca-i hāndan eger

Hele size o söz hiç düşmezdi.

Ne güzel çocuklar, hele oğlan.

Öksüz ağlar sanırım çalgıyı duydum mu hele!

Hele evvelki gün Meral’e telefon ettikten sonra.

Eşyaya, hele içinde gençlik rüyalarının yaşadığı karyolasına gözler iliştikçe ürperiyordu.

Kızım gel! Hele bak, gel, diyorum. Hele mehtab da varsa / Üstünde at koşturacağım gelir.

Hele sevgi hele iyilik bahsinde. Hele ki düşmedim (Hacıeminoğlu, 1971: 244).

Uyarma, korkutma veya söz verme görevinde kullanılır.

Sen önce bir sınıfını geç hele (TS:875).

Hele bir vursun göreyim.

Hele çocuğuma hata gelsin (Deny, 1941: 279).

Konuşma sırasında bir şey üzerinde durmak, ısrar etmek için bir emir cümlesinden sonra gelir ve “artık” görevinde kullanılır.

Durunuz hele, çapkınlar.

Bazen her halde, bir kere de, bakalım, görevinde kullanılır.

Hele paşa efendimizi göreyim.

Hele biraz kokla.

Hekim bana de ki hele öksür göreyim.

Konuşma sırasında özellikle söylenenlerin içinde bir şeye dikkat çekilmek istenildiğinde kullanılır.

Ne güzel çocuklar! Hele oğlan.

Hele size o söz hiç düşmezdi.

Sabırsızlıkla beklenen, özel olarak üzerinde durulan, ehemmiyet verilen bir olay için kullanılır.

Hele imdadımıza geldiler.

Dört yüz altın değil mi hele? (Deny, 1941: 279).

Türkiye Türkçesinde

Beni vuracakmış, bak hele hele (Halk Türküsü)

Ey kimsesiz âvâre çocuklar hele sizler, hele sizler! (RŞ. 297) (Hacıeminoğlu, 1971: 244).

Bominti birası her akşam, “bugünden sonra artık içmeyeceğim” denilmekle içilmemiş oluyor. Her masraftan sonra, üç saat uyku, hele dans akşamları yenilen gatoların, şekerlerin, içilen şampanyaların haddi hesabı yok! (Korkmaz, 2003: 1130).

Hele hele.. bak reçel de var (Korkmaz, 2003: 1136).

İki kadeh fazla içince de akılları başlarından gidiyor. Hele Mürşid bir kere yüzlerine baktı mı, artık zaptedebilirsen et! (Karaosmanoğlu, 2004: 50).

-Oğlanın hâli nedir, söyle? Merâk etmedeyim...

-Hele dursun da o, ilkin şunu bir nakledeyim (Ersoy, 1987: 330).

Hayır, ifrâtıma hükmetmene râzı değilim;

Ben de oldukça mefînîm, hele pek mu'tedilim (Ersoy, 1987: 401).

Hele gözler iki mihrâk-ı semâyîdir ki:

Bir şuâtıyla alevlendiriyor idrâki (Ersoy, 1987: 147).

Babam, okuduğu gazeteden başını kaldırdı, yorgun ve ilgisiz nazarlarla baktı yüzüme: “Dur bakalım hele” dedi (Atay, 2008: 76).

-Onlara söz dinletemedik, hele küçük oğlan yerinde durmak bilmiyordu. -Hele ablaları hepsinden çirkin (Emre, 1945: 549).

Hele Bernet, başından bizimkine benzeyen bir vaka geçmiş, bir Dürzî emiresiyle kaçmış yaman bir adamdır (Dizdaroğlu, 1976: 46).

Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, *Gel hele* örneğini vererek sona gelen “hele”nin anlamı daha da pekiştirdiğini belirtir (Ercilasun, 2008: 51).

Irak Türkmen Türkçesinde

Hele kâlib filânı,

Bunun yohtı yalânı (Bayatlı, 1996: 15).

Yolum hele uzâğdı (Bayatlı, 1996: 40).

Dêdi: “Dâyı dur hele (Bayatlı, 1996: 74).

Gêlin tutağ el ele,

Vâht erkendi hele

Êvde gül, êvde oyna,

Îstersev çek helhele (Bayatlı, 1996: 86).

Azeri Türkçesinde

Neğmem hele neğmelere garışmayıp,

Neğmem hele küleklerle yarışmayıp.

(Özellikle hele özellikle karışmayıp, Özellikle hele rüzgarlarla yarışmayıp) (Aras, 1990: 52).

Bu hele bir yana, derde bah, Allah! (Aras, 1990: 12).

İndi korun korun yanıram hele

Bir yovşan koludur yuvam meskenim.

(Şimdi kör kör yanıram hele, Bir kokan güldür yuvam mekanım.) (Aras, 1990: 106).

Hele ilk gençlik illerinde... Turşsudan Kala semtine gelende kürub güneşinin alov rengli şefeğlerine kerğ olmuş (TDTEA-5: 179).

Bes o kimdir? Deledir (sansardır)

-Hele mene söyle bir,

Bes senin eybin nedir?! (TDTEA-5: 176).

Birisi ölen de gülen var hele.

Birisi gülende, ölen var hele (TDTEA-5: 185).

Bu dünyada hele ne görmüşük ki? (TDTEA-5: 262).

Hele de havası başımnan getmiyib, suyunan tamı damağımda kalıb (TDTEA-5: 273).

Uzaqdan-uzağa hoşuna gelsem,

Meni dindirmeye telesme hele (Həbibbəyli, 2007: 301).

...Durna uça-uça yatar deyirler,

Var el vura-vura yatarlarımız.

Kişilik adını hele ne keder,

Namerdlik möhriyle satanlarımız (Həbibbəyli, 2007: 375).

Hele bu dünyanın keyli-çalı çox,

Bilmem zeheri çox, yoğsa balı çox (Həbibbəyli, 2007: 308).

Yaşılhanoviç müəllim, sen hele meni yaşı tanımamışsan (Əlişoğlu, 2003: 21).

Hele üstelik musiki ansamblı da çağırmışam (Əlişoğlu, 2003: 27).

Mene 50 minlik gəlirsən? Özü de sahtasından, yoğ-yoğ. Yok bala, sen deyən deyil, sen deyən olmayıb hele... (Əlişoğlu, 2003: 26).

Hele teyyare biletini demirem (Əlişoğlu, 2003: 91).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde edat “hële” şeklinde “daha, da, bir de, daha da, biraz önce” anlamlarıyla kullanılmaktadır (YUyTS: 155). Örnek metin bulamadık.

Başkurt Türkçesinde

Yırlayım ele, yırlayım

Min yırlayım ikene.

(Yırlayayım hele, yırlayayım, Ben yırlayayım iki kez) (TDTEA-29 / I: 173).

-Ey, atağı, kara ale (-Hey herif, bak hele) (TDTEA-29 / I: 190).

Nogay Türkçesinde

“Tüh sana, hayırsız, ölüp bitip daha da zor duruma düşmene bir bak hele, -diye düşündü (Tüh sana, hayırsız, ölüm bitip daha da zor duruma düşmene bir bak hele, -diye düşündü.) (TDTEA-21: 302).

Farsça kökenli bir edattır. Başta ve sonda kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde, Irak Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Nogay Türkçesinde “hele, hele ki, h le, ele, ale,” şekillerinde “ zellikle, bilhassa, hele, hiç olmazsa” görevlerinde kullanılmıştır.

1.39. HEM

Farsça asıllı bir bağlama edatıdır. Bir kimseyi uyarmak, bir şeyi açıklamak veya anlamı güçlendirmek için “özellikle, zaten, bir de, şurası da var ki” görevinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır (TS: 826). Karahanlı Türkçesi metinlerinden itibaren geniş bir kullanımı vardır.

Genellikle cümlelerin başına gelir ve kendisi onun üzerine dikkati çekmeğe yardım eder. Bu durumda daha çok “esasen, zaten, kaldığı, üstelik” görevlerindedir. *Hem ben size söyledim idim. Hem ne lüzûm var. Çoluğu çocuğu eksik değil, hem de hepsi güzel ve sağlam* (Deny, 1941: 265).

Jean Deny, hem...hem kullanımı için “iki veya daha fazla miktardaki düzensiz mefhumların karşılıklı olarak birbirlerini kuvvetlendirdiğini veya birbirinin hilafında bulunduklarını bildirir. *Hem ucuzdur hem gökçektir. Hem öyle söylüyor hem böyle söylüyor. Hem bilmez hem söylemek ister. Hem ticaret, hem ziyaret.* Bazen ikinci hem’den sonra bir “da” edatı getirilerek söylenmek istenen düşünce daha da pekiştirilmiş olur. *Hem tatlı tatlı uyuyorum hem de rüyamda tatlı tatlı yemekler yiyiyorum* (Deny, 1941: 643) demektedir.

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “hem edatı, atıf, vasfiyet, iştirak edatı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Edat iki şeyi bir hükümde ve iki hükmü bir şeyde cem’ eder.” Eserde konu ile ilgili şu örnekler verilmiş:

Atfa misal: *Hem o okuyor hem bu.*

Vasfiyete misal: *...Efendi hacca giderken bana hem-râm olmuş idi.*

İştirake misal: *...Bey hem-nâmımdır.*

İftirake misal: *İnsan her istediği zaman arzusuna muvafık hem-zebân bulamaz* (Toparlı, 2003: 108).

Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserde “hem” “edât-ı atıf ve te’kîd” olarak geçmektedir.

Hem yarın için mevte hazırlanmak, hem de hiç ölmeyecek gibi, tahsîle çalışmak bir büyük kaaide-i hikmettir.

Şiir olan söz müessir olmalıdır

Hem güzel hem müfekkik olmalıdır (Karahana, 2004: 180).

Türkçe Sözlükte “hem” bağlaç olarak madde başında verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Bir kimseyi uyarmak, bir şeyi açıklamak veya anlamı güçlendirmek için “özellikle, zaten, bir de şurası da var ki” görevlerinde kullanılan bir

söz: *Hem ne lüzum var? Hem siz karışamazsınız.* 2. Açıklayıcı nitelikte olan ikinci cümleyi birinciye bağlayan bir söz: *Gidiyor, hem konuşarak gidiyor. Güzel, hem pek güzel! Sıcak, hem ne sıcak!* 3. Hem....hem....biçiminde tekrarlanarak görevdeş sözleri, cümleleri eşitlik, pekiştirme, birlikte olma veya karşıtlık anlamlarıyla bağlayan bir söz: *Şiir üzerinde hem tecrübem fazla hem bilgim* (TS: 876).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te hem madde başında zarf olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Kullanıldığı cümleye “üstelik, bir de, şu da var ki, zâten” manalarını katarak anlamı kuvvetlendirir. *Hem kendini helak edeceksin. Hem daha rahat uyuyabilirdin. Çünkü saçakların altında sabahlara kadar didişen kuşlar da yok...* 2. Bağlaç. Birden fazla şeyin birlikte bulunduğunu veya birden fazla işin birlikte yapıldığını gösterir. Bu anlamda genellikle tekrar edilerek kullanılır: *Hem yaşayacağız, hem vatanın istikbaldeki yüceliğini göreceğiz. Hem gece hem yağmur içinde yol alan vapur bana aceleci, çarpıntılı göründü.* 3. İkincisi birincisini açıklayan iki cümleyi birbirine bağlar: *Kibardır, hem pek kibar* (MBTS: 1239).

Hem...hem, ya...ya, ne...ne, edatlarından sonra genellikle sonda bulunanların sonuna da / de edatı getirilerek bağlama daha da kuvvetlendirilmiş olur. *Hem ev hem bahçe hem de tarla* (Ergin, 1980: 354). Hem de “Üstelik, bir de” görevindedir: *Hem de ne kadar severim, bilir misiniz?* (MBTS: 1239).

Türkmen Dilinin Grammatikası'nda “hem, -(h)am / -em” şekli yer almakta ve “Goşulan sözünün manısını güçlendirir” *Şoňa meñzeş jay şol yerde yokduram.* (Şuna benzer çay bu yerde yoktur.) (Söyegow, 1999: 542).

Karahanlı Türkçesinde

Kutadgu Bilig'de “de, dahi, ve” görevlerinde geçmektedir.

Kamug edgüke bolsa elgi uzun,

Uvutlug silig hem kılınç tüzün (Dilaçar, 1988: 33).

(Bütün iyiliklere elini uzatmalıdır, Terbiyeli, temiz, edimleri de soylu işi)

Biliglig ukuşlug budunka talu,

Akı hem közi tok ne köñli tolu (Dilaçar, 1988: 33).

(Bilgili, akıllı, halka davranışı seçkin, Cömert, gözü tok, gönü dolu)

Harezm Türkçesinde

Hem yalavaç hem melik yoldın azğanlarğa irdi. Bizge sorsa men hem andaguğ oldı tip. İkisi hem parsi turur. Bizim hem begimiz bar. Biliglig hem körişi yinçke ıl tig. Deliller hem öküş bar birlikinge. Hem ne lüzum var (Hacıeminoğlu, 1971: 244)

Bu cümle melek hem ins ü perî (Bütün melekler hem de insan ve melekler) (Toparlı, 1998: 64).

Iyara kildim hem anıng katınga (Uyanarak geldim de onun katına) (Toparlı, 1998: 73)

Yana şenbih tüni hem zâhir (NF-4-9)

Sen meliksen men hem melikmen (Rb. 137 r-12).

Deliller hem öküş bar birlikinge (HŞ-16)

Kulı hem guralarka kol tüşgürdi (HŞ-344) (Hacıeminoğlu, 1997: 122).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde, edatın “hem” şekli, “hem, aynı zamanda, ve” görevinde olduğu bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 95). Kutb'un Hüsrev ü Şirin'inde hem “da / de, dahi” görevlerinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır.

Tanuğ barça halâyıq barlıkınga

Deliller hem öküş bar birlikinge

Ta'alâ'llah anga yoğ oğşaşığ bir

Yaratur hem yürütür hükmi yürir (Hacıeminoğlu, 2000: 182).

Habar anglattı husrav kitgenindin

Özi hem köp cefâlar itgenindin (Hacıeminoğlu, 2000: 291).

Kim irse işlerine hem kirişmes.

Anda hem cennet temâşasın tiler.

Sözni yirinde sözlege hem cevâbını münâsib közlegey.

Eyle hem kitkey kilip ilden revân (Hacıeminoğlu, 1971: 244).

Codex Cumanicus'da edat “ham” şeklinde “ve, ve de, hem” görevlerinde kullanılmıştır.

Canıng ham tening (Canın ve bedenini) (KumLS: 74).

Bahtlı canıng andan tındı tolu-kıllı ham sövündi. (Bahtiyar canın onun sayesinde iyice huzura erdi ve sevindi) (KumLS: 75).

Miñ irse dostlarıñ hem az tiyip bil, bir irse düşmanıñ andın sakingıl. (Dostun bin tane olsa da az, düşmanın bir tane de olsa çok) (Çobanoğlu, 2004: 223).

Çağatay Türkçesinde

Hem yaman irmes veli munça imes. Köke hem ol yıl külini savurup. Hicr hem dūzah durur. Bu yanglıg hem ötüp işretke üç ay. Özi ve hem memleketi selāmet kalur irdi (Hacıeminoğlu, 1971: 244).

İvrülüp başingğa iy ay kılmuşam terk-i vatan

Raḥm kılğıl manga kim ser-geştedür min hem garîb (Yücel, 1995: 142).

Bî-ḥad vefâ vü mihr sanga körsetip idim

Sin hem sağingā sin mini mihr ü vefâ bile (Yücel, 1995: 184).

Bî-ḳayd min ü ḥarâb sîm irmes min

Hem mâl yıgıştur le'im irmes min

Kâbilde iḳamet itti Bâbür dir siz

Andaḳ dimengizler ki muḳîm irmes min (Yücel, 1995: 217).

Mundın başḳa ham atasıdın ḳalğan beglerni haylî öltürdi. (Bunun dışında da babasından kalan beyleri hayli öldürdü.) (Li, 2004: 133).

Anıñ birlen hem bir yerde yatmadı. (Oğuz Han onunla da aynı yerde yatmadı.) (Li, 2004: 172).

Mundan ḳuyı Hindūstān sarı ham maymūn bolur (Bundan aşağıya Hindistan yönünde de maymun bulunur.) (Li, 2004: 385).

Eger bu nev'imes bes ni üçün barmak küçi birle

Büşer cismi akar kanı aña mecrûh olup ten hem

Ni micmerdür tola ahker velî ol micmer endâm

İrür sun' ilgidin dâhî müseddes geh müsemmen hem (Türkay, 1996: 160).

Eski Anadolu Türkçesinde

Gözlerüñ hem açam ki key köresin. Bunca varlığa sebep hem ol imiş. Hem hevā üzre dōşendi bir dōşek. Ḳardan aḳ idi ve hem soḡuḳ idi. Söylenür hem Ḥaḳḳ'a bulmuş vuslatı. Yaşamak hem çocukça aldanarak. Didiler Rıdvan'a hem tiz durma dur (Hacıeminoğlu, 1971: 245).

Eski Anadolu Türkçesinde pek çok görevde kullanılmış olan hem edatı özellikle “de” görevinde, zarf sözcüğünün sonunda pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır.

Tekellüfleye belki hem toylaya

Eñ öñdin hem ol illeri göresin.

Tañ atınca hem anda olımadı (Tiken, 2004: 75).

Osmanlı Türkçesinde

Kavâ'id-i Osmaniyye'de hem edatı için “iki şey’i bir hükümde teşrîk eder. Ancak mikerre olarak kullanılır *hem yazdı hem okudu* gibi bazen ikincisinin âhirine “da” getirilir *hem yazdı hem de okudu* gibi” (Özkan, 2000b: 121).

Tek olarak kullanıldığı zaman, “esasen, zaten, kaldıki, üstelik ve sonra” görevlerinde kullanılır. *Hem ne lüzum var. Çoluğu çocuğu eksik değil, hem de hepsi güzel ve sağlam* (Deny, 1941: 265).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde, açıklayıcı nitelikte olan ikinci cümleyi birinci cümleye bağlayan bir edattır. *Gidiyor, hem konuşarak gidiyor. Güzel, hem pek güzel! Sıcak, hem ne sıcak!* (TS: 876). “Hem de”, kullanımı anlamı güçlendirmek, bir veya daha çok ögeyi bir başkasının da eklendiğini belirtmek için kullanılır. *Ankara’yı sever misin? -Hem de nasıl* (TS: 876). Hem...hem... biçiminde tekrarlanarak görevdeş sözleri, cümleleri eşitlik, birlikte olma veya karşıtlık anlamlarıyla bağlarken aynı zaman da pekiştirme görevi de yapar. *Şiir üzerinde hem tecrübem fazla hem bilgim* (TS: 876).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında “hem, hem de”yi verir ve bununla ilgili görüşlerini şöyle belirtir: “Tek olarak kullanılan hem bağlacı, kendinden önce gelen ögeyi kendinden sonra gelen ögeye üsteleme yoluyla bağlayan bir pekiştirme bağlacıdır. Sonuna eklenen “de” ile anlam daha da güçlendirilir.” (Korkmaz, 2003: 1117).

Sana söyleyeceklerim var; hem işi yarıda bırakıp nereye gidiyorsun?

Ne yapayım, düşündüm, taşındım, işim elvermedi. Hem bizim İsmail onu almak istiyordu.

Sadi deşmişti işte o yarayı. Hem de ikinci bir yara açarak (Korkmaz, 2003: 1117).

Hulefa-yi Raşidîn devri boş bir çöl halkının uyanışı, çöllerden taşışın devridir. (...) Hem de bir göz açıp kapama denilecek kadar az bir zamanda İslâmın yayılışı devridir (Korkmaz, 2003: 1130).

Görünür halde bu günlerde tesellî gibi o,

Hem bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,

Hem de çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde (YKB KGK) (Korkmaz, 2003: 1135).

Oya Kaynak, Türkçede Bağlaçlar” isimli makalesinde “hem” bağlacının anlamı pekiştirmek için kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Gidiyor, hem koşarak gidiyor. İstanbul’dan dönmelisin artık hem de acele olarak* (Kaynak, 1968: 704). Son örnekte “hem” edatı yine bir pekiştirme edatı olan “de” ile bir kez daha pekiştirilmiştir.

Irak Türkmen Türkçesinde

Çakkal kâştı hem çöle

Sanki düşüb bir göle (Bayatlı, 1996: 19).

Bir könek tiki mene,

Buya uydı, hem ene,

Dizimnen de aşşāğı,

Fazla kâldı hem gene! (Bayatlı, 1996: 28).

Yoh idi hem kâdını

Âldı şehir âdını (Bayatlı, 1996: 42).

Başarmağ kâldı bize,

Hem oğlana hem kıze (Bayatlı, 1996: 28).

Azeri Türkçesinde

Cehl

Ortada keyf eyleyib, men hem merama çatmışam (Həbibbəyli, 2007: 511).

Güney Azeri Türkçesinde “hem” şekli “hem, de, dahi” görevlerinde kullanılmaktadır (Hacaloğlu, 1992: 144).

Türkmen Türkçesinde

Hem edatı Türkmen Türkçesinde “bile, dahi, de / da” görevlerinde katıldığı sözcüklere “birliktelik, ortaklık” anlamı katmaktadır.

Geometriye hem beyleki ılımlar yalı, adamlarıñ, praktiki talaplarından dörepdir. (Geometri de diğer bilimler gibi, insanların pratik istemlerinden ortaya çıkmıştır.) (TürkTS: 343).

Sen hem geldiñmi? (Vay, sen de mi geldin?) (TürkTS: 80).

Şol vakt sen hem bardın. (O zaman sen de vardın.) (TürkTS: 46).

Neezik gaabaklarıñ bir iñrik yaalı

Gözüñ hem güneş dek gööyee yaşıpdır.

Kirpikleriñ aaşık bolan mısaalı

Biirbiiriini tapıp gucaklaşpıdır.

(Nazik göz kapakların alacakaranlık gibi

Gözün de güneş gibi sanki batmıştır.

Kirpiklerin âşık olanlar gibi

Birbirini bulup kucaklaşmıştır.) (Kara, 1998: 140).

Ayı- gü-ni yetik çağa hem enesiniñ garnı bilen gitdi. (Ayı günü yetmiş, doğmak üzere olan çocuk da annesinin karnına gitti.) (Başdaş, 1996: 24).

Bugday bilen haşal ot hem suvlanar (Buğday yanında karamuk da sulanır.) (Çobanoğlu, 2004: 170).

Bir cigit onuñ üstâşırı seretcek bolanda, Aşırıñ telpegini gaçırđı. Gulluhan onuñ üstâşır hem bir yumruk saldı (Bir binici onun üstüne bakacak olduğunda, Aşır'ın kalpağını düşürdü. Gulluhan onun üstüne de bir yumruk attı.) (Li, 2004: 118).

Men hem klasa girmege cañ bolmazdan öñsıra geldim. (Ben de sınıfa girmeye zil çalmadan önce geldim.) (Li, 2004: 415).

Bu kın hem del añsat hem del. (Bu zor da değil, kolay da değil.) (TürkTS: 31).

Orazsoltan ece hem yerinden turdı. (Orazsoltan Ana da ayağa kalktı.) (Kara, 2005: 177).

Siz hem şuu gelen döwleti gaytarıcı bolmañ. (Siz de bu gelen devleti -bahtı- geri çevirmeyin.) (Kara, 2005: 178).

Ol kime seredyeenini, neeme üçün gaalanını hem unutdı. (O kime bakmakta olduğunu, niçin kaldığını da unuttu.) (Kara, 2005: 178).

Siziñ aabrayıñız diyip gelyeediklerini hem bilyees. (Sizin itibarınızı öne sürerek gelmiş olduklarını da biliyoruz.) (Kara, 2005: 183).

Siziñ maşğalaañızıñ aazacak uncacak yerinde men öözüm hem raazı deel. (Sizin ailenizin azıcık incinmesine ben kendim de razı değilim.) (Kara, 2005: 189).

Hem edatı bazen ve bağlacı gibi kullanılarak iki unsuru bağlamakta ve pekiştirmektedir.

Şuu nakılñ maanası gatı çuñ hem giñdir (Bu atasözünün manası çok derin ve geniştir.) (Kara, 2005: 177).

Doğandır aak pağta hem çeper eser (Kardeşir ak pamuk ve edabî eser.) (Kara, 1997: 128).

Meniñ saçım aazalyaar hem aağaryaar (Benim saçım azalıyor ve ağarıyor.) (Kara, 2005: 186).

Men hem adıl

Men hem sahu

Mert bugün

(Ben hem adil, hem cömertim, mert bugün.) (Kara, 1997: 234).

Türkmencede “hem” edatı cümle içinde bazen kendisinden önceki kelimeyle birleşirken “h” sesinin düştüğü görülmektedir.

Baş+hem<başam, daş+ham<daşam, sen+hem<senem

Pağta boldı ekin başam (Pamuk oldu ekin başağı da.)

Seniñ bendiñ değre daşam. (Senin bendinin etrafı da.) (Kara, 1997: 604).

Ağlama, söver yaar, senem. (Ağlama sevgili yar sen de.) (Kara, 1997: 8).

Demirçi hem>demirçem (Demirci de), (Kara, 1997: 527).

Goçğı hem>goşğam (Şiir de) (Kara, 1997: 646).

Göroğlu geldi, kızam ekelpdir diyip gıgır-yar (Köroğlu, gelmiş, kızı da getirmiş) (Başdaş, 1996: 91).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde “hem” şekli “hem, ve, de” görevlerinde kullanılmaktadır.

Bayır hem da batac. (Bayır hem de batac.)

Tanteli hem güzel. (Dantelli ve güzel.) (Özkan, 1996: 181).

Hem bundan başka bacana musâfirle gelmemiş (Hem bundan başka arkadaşına misafirliğe gelmemiş.)

Bunnardan başka, dilimize kimi bulgar, grek hem moldovan lafları da karışmışlar. (Bunlardan başka, dilimize kimi Bulgarca, Yunanca, ve Moldovanca sözler de karışmışlar.) (Li, 2004: 133).

Zorda kalarak, dört yaşındaki soydan bir tayından başka, hepsini beygirlerini birer-birer satmış hem de nesi varsa yelden çıkarmış. (Zorda kalarak, dört yaşındaki cins bir tayından başka, bütün beygirlerini birer birer satmış, hem de nesi varsa elden çıkarmış.) (Li, 2004: 134).

Seslerin hem gülüşlerin içinden birden ilk çanın sesi işitildi. (Seslerin ve gülüşlerin içinden birden ilk çanın sesi işitildi.) (Li, 2004: 657).

Yeni Uygur Türkçesinde

Hem edatı Yeni Uygur Türkçesinde “hem, ve, ile, de” görevlerinde kullanılmaktadır. Bağlaç vazifesinin yanı sıra bir de kuvvetlendirme vazifesi vardır (YUyTS: 152).

Ol bedroyi oğrini men hem bir körürmen- dedi (O suratsız uğruyu ben de bir göreyim, dedi.)

Heç kişi bilmes imiş hem sorisa (Hiç kimse bilmezmiş, sorsa da.)

Neçe kündüz körmedim yarim seni.

Senmu hem yad etmediñ hergiz meni.

(Kaç gündüz görmedim yarim seni.

Sen de hiç yad etmedin beni) (Öztürk, 1994: 122).

Çikti can hem akti kan, düşmendin boldi el aman (Çıktı can hem aktı kan, düşmandan oldu el-aman) (Kaşgarlı, 1992: 245).

Men hem barimen (Ben de gideceğim) (YUyTS: 152).

Teñgeş kıldım ay hem künge (Ay ve güneşe mukayese ettim.) (YUyTS: 401).

Yer meni bahti hem baķidu hamam. (Yer bana baktı ve hala bakıyor.)

Körgüm kelür yene hem yene. (Göresim gelir tekrar ve tekrar.) (Öztürk, 1944: 113).

Yeni Uygur Türkçesinde hem de edatıyla birleşerek “hemde” şeklinde “hem de, bir de” görevinde kullanılmaktadır (YUyTS: 152).

ķudamķa hem tapşu:dum. (Dünürüme de emanet ettim) (Emet, 2008: 293).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “hem” şekli “de, da” görevindedir. Edat ekleştiği zaman “-em veya -yem” şekline döner.

Kelgen bolsa hem (Gelse de ‘her ne kadar gelse de’) (Wurm, 1989: 174).

-Men hem sezgenmen...(Ben de sezmiştim.)

-Acizeleri hem yetib ķalķan bolse kerek? (Kız evlatları da yetişmiş olsa gerek?)

-Bir-ikki merte pesport hem aldı. (Bir iki defa pasaport da aldı.) (Coşkun, 2000: 223).

Şunda hem içkerige kiritis aldıgen hemmeizni sorardi (Burada da içeri sokmadan önce hepimizi sordular.) (İnsel, 1998: 99).

Vehebcân hem men bilen yürdi. (Vahabcan da benimle yürüdü.) (İnsel, 1998: 106).

Sevikli hâtinimning cemâlini oyleşden özge mence kuvânc hem şunden özge hem yoq edi (Sevgili karımın yüzünü düşünmekten başka bana mutluluk da, ondan başka ıstırap da yoktu.) (İnsel, 1998: 99).

Bol bilan balçık yesa ham boladi. (Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.) (Çobanoğlu, 2004: 129)

Horoz kiçirmaş ham toñ ataveradi. (Horoz ötmese de sabah olur.) (Çobanoğlu, 2004: 292)

Oçkoznîñ özi toysa ham, közi toymaz. (Açın karnı doyar, gözü doymaz.) (Çobanoğlu, 2004: 50)

Ağzi kuygan bolsa ham, baynin oğli sözlesin. (Ağzı eğri olsa da, zenginin oğlu söylesin.) (Çobanoğlu, 2004: 64).

Altin balçikka tuşsa ham oltindir. (Altın yere düşmekle kıymetten düşmez.) (Çobanoğlu, 2004: 81)

Hemme aneler kebi u hem birinçi künden başleb Yulduzniñ kelegecini oyledi. (Bütün anneler gibi o da ilk günden beri Yulduz'un geleceğini düşündü.) (Li, 2004: 139).

Men hem Siz bilen birge baremen. (Ben de sizinle birlikte gidiyorum.) (Li, 2004: 161)

Ükesiniñ mentüka qarşiside hekimbayweççe hem esenkireb qaldi. (Küçük erkek kardeşinin mantığı karşısında Hekimbayweççe de şaşırıp kaldı.) (Li, 2004: 283).

Qıngır iş kırk künden soñ hem açiledi. (Yalan kırk gün sonra da açılır.) (Li, 2004: 420)

Köp me'nali sözler, öz esl me'nasiden teşqari, cüde köp qareköl hem yeşeydiler (Çok anlamlı sözler, kendi asıl anlamından başka mecazî anlamda da kullanılıyor.) (Li, 2004: 453).

Hem edatı bazen kendisinden sonra “da” edatı ile birleşerek “hemde” şeklinde “hem de” görevinde kullanılmaktadır.

Memleketning tartlı, edebiyâtigâ âid kımmetbehâ eserlerni tekinge beriş, hemde bir rus emeldârige beriş... (Memleketin tarihi, edebiyatına ait kıymetli, eserleri, bedavaya vermek, hem de bir Rus görevlisine vermek...) (Coşkun, 2000: 224).

Ëy güzel köklem,

Södrelme sên hem! (Ey güzel bahâr, sen de sürünme!) (Özbay, 1994: 460).

Nê uçun yapraq, çayşap yaymaydır-

Tenlerige qan

Tolup qalsa hem,

Kökregige can

Kirip qalsa hem?

(Vucûduna kan dolmuş olsa da, bağına can girmiş olsa da yaprak, acaba neden yeşerip açmıyor?) (Özbay, 1994: 458).

Qatarlargā ularnı hem almaylar,

Tutkunlarını kişige hem sanmaylar...

(Aralarına almıyor, onları insan yerine koymuyorlar.) (Özbay, 1994: 302).

Gül hem ul qushlargā nazlanıp qarar (Gül de ona nazlanıp bakarmış.) (Özbay, 1994: 298).

Kün hem batdı...Yuduzlar yandı (Kün de battı...Yıldızlar yandı) (Kocaoğlu, 1996: 49).

Şuler hem insân ferzenleri! (Şunlar da insan evlâtları!) (Salman, 1997: 648).

-Balelerge teyinleb keldim: pesdegi yerlerge hem unçe-munçe suv berib turingler, dedim. (Çocuklara tembih edip geldim; aşağıdaki yerlere de az buçuk su verin, dedim.) (Yaman, 2007: 1913).

“-Rahmetli Türkiye Prezidenti Turğut Özal: Mening ate-babalerim Nakşbendiye sulukide ediler. Men hem su sulukdenmen. (-Türkiye’nin rahmetli Cumhurbaşkanı Turgut Özal: Benim atalarım da Nakşibendilik tarikatinde idiler. Ben de bu tarikattenim diye itirafta bulunmuşlardı.) (Yaman, 2007: 1914).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “hem” şekli “hem, de” görevinde kullanılmaktadır. Ünsüzle biten kelimelerden sonra geldiğinde, baştaki “h” sesi düşer ve “em” şeklini alır.

Ne sebepten, Teñir iye,

Denege em bar, canğa coq?

(Rabbim Tanrı! Ne sebepten vücuda ilâç var da ruha yok?) (Tamir, 1993: 116).

E, degende açuv kııp canıp em.

Avır oylar basıp nazalanıp em.

(Ağzımı açtığımda kahırlanıp yanmışım; derin düşüncelere dalıp kaygılanmışım.) (Tamir, 1993: 150).

Bayqadıñ alıs, caqın tegis cayın,

Can açır ata, ana hem ağñayın.

(Sen uzak ve yakın herkesin, en yakın annen ve baban ile akrabalarının halini gördün.) (Tamir, 1993: 50).

Kırgız Türkçesinde

Pekiştirme edatı olarak Kırgız Türkçesinde “hem” edatına rastlayamadık. Ancak Li’nin; “Türk Dillerinde Sontakılar” isimli eserinde bir örnekte “h’em” geçmektedir.

Bo dag açjırı ulug h’em ahap çıtırı. (Bu dağın arkasında büyük bir ırmağın akıyor.) (Li, 2004: 120).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazanka buylap motorlı köymeler hem yahtalar yözip yöriy. (Kazanka ırmağı boyunca motorlu gemiler ve yatlar dolaşıyor.) (Li, 2004: 179).

*Ah, kim! Abaimiz hep lihyeli sıbyan imiş,
Anlarıy insan demek hem iftira-bühtan imiş.*

(Heyhat ceddimizin hepsi sakallı çocuklarmış, Onlara kocaman adam demek iftiraymış.) (Özkan, 1994: 264).

*“İy Hıday’ım, bir Karehmet’ke medet,
Uşbu yulda bir añar küç hem selet!”*

(“Ey Tanrı’m, Kara Ahmet’e yardım et, bu yolda ona güç ver, ver kuvvet!”) (Özkan, 1994: 475).

*Rızıklangan aç tirlar hem küç bilen,
Kün buyına taşlar vatıp çükiç bilen.*

(Rızkını kazanırmış, alın teriyle, güçlkle, gün boyunca taşları parçalarmış çekiçle.) (Özkan, 1994: 560).

*Añar birdim azatluk min, üzim de şul vakıt kürdim:
Tınıçlap kaldı, niktir, hem tamam irkinledi küñlim.*

(Ona verdim hürriyetini, anladım ki o ân, Huzur bulmuşum, tamâmen rahatlamış gönlüm.) (Özkan, 1994: 658).

*Hem kütüciñ, itleriñ, ügiz, sıyır, sarıklarıñ;
Yaşsıdır barlık yamanıñ, bar, minimçe, yuklarıñ.*

(Ve çobanın, köpeklerin, öküz, sığır, keçilerin; İyidir bütün kötülerin, vardır bence, yokların.) (Özkan, 1994: 270).

Nindi tın hem nindi buş. (Nasıl sakın hem nasıl boş.) (TDTEA-19 / III: 52).

Kırım Tatar Türkçesinde

Em suçlu, em kuçülü. (Hem suçlu hem güçlü.)

Em ticaret, em ziâret. (Hem ticaret, hem ziyaret.) (Çobanoğlu, 2004: 284).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “hem / em” şekli (ve) görevinde kullanılmaktadır.

Pürüş yigit kördi anı, altın kıltsnı kolu maan aldı hem kıltsın surdı, aştahanıñ paşın kise tsaptı (Pürüş Yigit onu gördü, altın kılıcını eline aldı ve kılıcını çekti, ejderhanın başını kesti) (Alkaya, 2008: 412).

Mono at siskewn em yığitke eytken (At bunu sezmiş ve delikanlıya söylemiş) (Alkaya, 2008: 413).

Başkurt Türkçesinde

Ğafuri küp kñe basnaleriñ moral hem terbie meseleleriñe qarata yazğan (Ğafuri, oldukça çok masallarını ahlak ve terbiye sorunlarına göre yazmış.) (Li, 2004: 272)

Handar sostavı yağınan yabay hem kuşma handargı bülñe. (Sayılar birleşimi yönünden sade ve birleşik sayılara bölünüyor.) (Li, 2004: 778).

Un ike bey bulğan ber üzenda,

Uyın-kölkö-kis ham köndözön da

(On iki bey varmış, bir özende, Oyun-eğlence gece hem gündüz de) (TDTEA-29 / I: 115).

Mezeresege yeberzeler hem ular (Medreseye de gönderdiler onlar) (TDTEA-29 / I: 387).

Karay Türkçesinde

Seniñ ötrü hem galam aldım (Senin için de kalem aldım.) (Li, 2004: 371).

Bir koy terniñ içinde hem semirir hem arıqlar. (Bir koyun, derinin içinde hem semirir hem zayıflar.) (Li, 2004: 659).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde edatın “em” şekli “ve” görevinde kullanılmaktadır. Daha çok sıralama edatı olarak kullanılmaktadır.

Alal em álemet áriüv teñ. (Dürüst ve mükemmel arkadaş.)

Kızlar em yaslar (Gençler ve yaşlılar.) (Atay, 1998: 195).

-deydi Bas: -*Kevdem em hatunum azdagadıñ kolında kaldı.*

(Kesilmiş Baş: -Gövdem ve hatunum ejderhanın elinde kaldı. –der.) (TDTEA-21: 131).

Avızınnan em kusıp,

Şıgar arttan nöcesi.

(Ağızdan da kusup, Çıkar ardından pisliği.) (TDTEA-21: 187).

Ol -em derman, em suvsap. (O hem derman, hem su.) (TDTEA-21: 350).

Baskakov, “em” şeklini “bildirme bağlacı” içinde sınıflandırmış ve şu örneği vermiş: *Men em ol.* (Ben ve o) (Baskakov, 2008).

Karakalpak Türkçesinde

Bularndın barlıgın Doşannıñ öz boyına ılayıqlap saylap alğanın bilgen patşa hem emeldarlar (Bütün bunları Doşan’ın kendi boyuna göre seçip aldığını gören padişah da düşünür.) (TDEMA-6: 364).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde baştaki “h” sesi düşerek “am” şekli “şimdi” görevinde kullanılmaktadır. Daha çok “am na” (hemen şimdi, şu anda), “am daa” (henüz, hâlâ) şekilleri zarf olarak kullanılmaktadır. (HakTS: 40) Bazı örneklerde “artık” görevinde kullanılmıştır.

Payapan pırolığ, çe ol am ağırığ, körceñ kızıñ çoğıl (Payapan suçlu, fakat şimdi o hasta, bakacak kimsesi yok.)

Kördek se, pozı am da çift, a çooğı haydağ amallığ. (Baksana, kendisi henüz genç, fakat konuşması akıllıca.)

Kireence çurtap salğazıñ, çurtastı am daa pılbincezıñ. (İhtiyarlayıncaya kadar yaşadın, hâlâ hayatı bilmiyorsun.) (HakTS: 40).

Adacaam ani tay pozıraam

Am daa çitirgey Aspatha

(Atamın dokunduğu boz tayım, Hâlâ da götürür Aspat’a) (TDTEA-25: 187).

Ah pora atnañ ah oy at amdı

Am hada-pırge oylas paradırlar.

(Ak boz atla kula at şimdi, Artık birlikte koşup giderler.) (Şahin, 2007: 146).

Şor Türkçesinde

Uluğ aş perbeen am kaydañ taap kel,

Iluğ aş akkel perçañ? tedir.

(Ulu aş getirmedin de, şimdi nereden bulup,

Ulu aş getirip verirsin dedi.) (Ergun, 2006: 230).

Tuva Türkçesinde

Muñgaş kara eziniñ hem düvünge üsken ujunda kezek ayañ şöylüp batkan. (Sık kara ormanın dibinde kesilmiş ucunda bir kısım dağ otlağı uzanıp inmiş.) (Li, 2004: 756).

Tarañi Türkçesinde

İki nimerse kavşuban birbiri-ge yitmegey.

birbirige yitmegey hem ayrılıban kitmegey.

(İki nesne kavuşarak birbirine kavuşmaz.

Birbirine yetişmez, hem de ayrılıp gitmez.) (Sertkaya, 1999: 248).

Hindudın leşker kilip rûm ehli-ni kıldı zebûn.

Bizge hem leşker ibersün şâd- âlif-bâ-vâv-nûn.

(Hintten asker gelip Rûm halkını etti zebûn

Bize de er yollasın Sâd Elif bâ Nûn.) (Sertkaya, 1999: 248).

Farsça asıllı bir bağlama edatıdır. “özellikle, zaten, esasen, kaldı ki, üstelik, bir de, şurası da var ki” görevlerinde pekiştirme vazifesi de yapar. Karahanlı Türkçesinden sonra geniş bir şekilde kullanılmıştır. Tarihî Türk dilinde Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Irak Türkmen Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Şor Türkçesinde, Tuva Türkçesinde, Tarañi Türkçesinde “hem, ham, em, yem, hemde, am” şekillerinde “hem, de, dahi, ve, bile, ise, şimdi” görevlerinde kullanılmıştır.

1.40. HERGİZ

Farsça kökenli olan edat cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. “asla, muhakkak, hiçbir zaman” görevlerinde pekiştirme vazifesi yapar. İslamiyet etkisi altında gelişen Türk Edebiyatının bütün sahalarında örneklerine rastlanmaktadır. Örnekleri oldukça fazladır (Hacıeminoğlu, 1971: 157).

Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi isimli eserinde “Berkitme Edatları” içinde “hergiz” edatını da vermiş ama örnek cümle vermemiştir (Şahin, 2003: 57). Bergamalı Kadri Müyessiretü’l-Ulûm isimli eserinde “te’kîd-i nefy-i müstakbel” konusunu anlatırken “alamati oldur ki nefy-i müstakbel sigasının evveline bir hergiz lafzın getirürüz: *Hergiz görmeye. Asla görmeye. Kat’a görmeye*” şeklinde açıklama yapar (Karabacak, 2002: 24).

Karahanlı Türkçesinde

Ölüglük hergiz aşığı bolmaz em (Hacıeminoğlu, 1971: 157).

Harezm Türkçesinde

Hergiz kıpırmaz neçe me kim sahabeler katıglıdılar.

Beni İsrail hergiz meliksiz yalavaçsız kılmas irdiler.

Aydı hergiz hamallık kılmışım yok (Hacıeminoğlu, 1971: 157).

Kıpçak Türkçesinde

Tasavvur itmegey hergiz özin bir ‘Ademi nādān.

Ol kişi kim ahretning kaygusun hergiz yimes.

Hergiz Kördüng mi kim haramini ili bağı.

Saykal urma açılmağay hergiz.

Hergiz zamāne cevrenden şikāyet kılmadım (Hacıeminoğlu, 1971: 157).

Çağatay Türkçesinde

Bâbü'r Dîvânî’nda “asla, hiçbir zaman” görevlerinde çok kullanılmıştır.

Ger zamānnı nefy kılsam ‘ayb kıлма iy refik

Körmedim hergiz niteyin bu zamāndın yahşılığ (Yücel, 1995: 132).

Cihānda köp gedâ gerçi levend etvârlık bardur

Velîkin Bâbü'râ hergiz sining dik şeh-levend irmes. (Yücel, 1995: 142)

Miske hergiz tiridin ār imes. Sabādın goncanung hergiz bolur mu hurmeti zāil. Tigen peykānıǵa gül cevşeni hergiz imes hayıl. Çikmekümdür hergiz ol āşūb-ı devrandın ilig (Hacıeminoğlu, 1971: 157).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde çok kullanıldıktan sonra Türkiye Türkçesinde tamamen terkedilmiştir.

Kim anı buldı hergiz ölmedi. (Hacıeminoğlu, 1971: 157).

Hergiz ebter olmaya anıñ soñı.

Tutmazam hergiz sözüñ.

Qaldılar hergiz geçmezler berü. Baqmaz ol sultān-ı Mısr-ı hüsñ hergiz hālime (Hacıeminoğlu, 1971: 158).

Bilinden kimesne hergiz haber virmeye bir kılca

Kemer ger kılyaranlara haber virmez-ise gizlü

(Eğer kemer, kılı kırk yaranlara gizlice haber vermezse, başka bir kimse asla onun belinden bir kıl kadar haber vermesin.) (Paçacıoğlu, 1995: 262).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Tökengen gömör hergiz ozaymas (Tükenmiş ömür asla uzamaz) (Alkaya, 2008: 326).

Başkurt Türkçesinde

Küñele renjetmegel zolom ile hergiz

(Gönül kırma zulüm ile asla) (TDTEA-29 / I: 385).

Farsça kökenli bir cümle başı edatıdır. Tarihî Türk lehçelerinde Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, ve Osmanlı Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Sibirya Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde “hergiz” şekli “asla, hiçbir zaman, mutlaka” görevlerinde kullanılmıştır.

1.41. HATLI

Arapça asıllı bir sözcüktür. Arapçanın “hadd” ismine “lı” isimden isim yapan ek getirilerek (<het+lı) sıfat biçimi oluşmuştur. Türk dilinde son çekim edatı olarak kullanılmıştır. Edat “kadar, -e kadar” görevinde kullanılmaktadır. Edat daha çok Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde görülmektedir. Tatar Türkçesinde “hetle”, Başkurt Türkçesinde “hetle / hetlem”, Karay Türkçesinde “hatlı” şeklinde kullanılmaktadır. Son çekim edatı olarak çeşitli görevlerde kullanılan edat bazı lehçelerde pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır (Alkaya, 2007: 362).

Tatar Türkçesinde

Hucanıñ başındağı tübeteyene hetle saldırıp alıp çıgıp kitken. (Hoca'nın başındaki takkesine kadar çıkartıp alarak, çıkıp gitmiş.)

Çeşnokovlarga hetle, kawşap, yak-yakka taypıldılar (Çeşnokovlara kadar herkes şaşırp, sağa sola dağıldılar.)

Kara kargaga hetle cılı yaklarga oçıp kitte. (Kara kargaya kadar (bütün kuşlar) sıcak taraflara uçup gitti.) (Alkaya, 2007: 367).

Bakça artına hetı. (Bahçe arkasına kadar.) (Öner, 2003: 156).

Artınnan ikinçi uramga hetı kıwıp bardılar. (Ardından ikinci sokağa kadar kovaladılar.) (Li, 2004: 229).

Niçe teñkege hetle bire alır idegez? Ele bu iñ azı, 500 sumga hetle otkan vakıtlar bula. (Kaç liraya kadar verebilirsiniz? Bu en azından 500 liraya kadar kazandığım vakitler olur.) (TLG: 732).

Fatma Özkan, Osmaniye Tatar Ağzı isimli eserinde edatın ağızlarda “hatlı, hatlık” şekillerinin “...e kadar” görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Kırk künge hatliyalğız taşlamıybız.* (Kırk güne kadar yalnız bırakmıyoruz.); *Bu hatlık* (Bu güne kadar.) (Özkan, 1997: 59).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “ketli / hetli” şekilleri “kadar” görevinde yer, yön ve zaman sınırlaması bildirmektedir.

Nekenı töş wahtında uqıylar, tepsewge hetli oğıp kuya (Nikâhı öğleyin kıyıyorlar, düğün meclisine kadar okuyorlar) (Alkaya, 2008: 435).

Tubıkkâ ketli (Topuğa kadar) (Alkaya, 2008: 435).

Ayaqlarına atu yoğa ğına, tsit̃ik bar id̃i, monty üktses̃i, kunıtslu, başına ketl̃i köllü-köllü (Ayak için ince çizmeler vardı. (Böyle ökçeli, konçlu, başına kadar süslemeli idi) (Alkaya, 2008: 435).

Başkurt Türkçesinde

Tirek yapraqlarına hetle şımıp kalğan bit ele. (Ağaç yapraklarına kadar susup kalmıştı.) (Alkaya, 2007: 367)

Yar buyına hetım (Su kıyısına kadar.) (Öner, 2003: 156).

Burañanı ul könde yar buyına hetl̃i esehi, keleşi, kızı ozatıp bara. (Burañı'yı o günde kıyıya kadar annesi, karısı ve kızı uğurluyor.) (Li, 2004: 229).

Karay Türkçesinde

Karay Türkçesinde “hatlı” şekli “kadar” görevindedir.

Ni hatlı. (Ne kadar.), *Şol hatlı.* (Şu kadar.) (Li, 2004: 229).

Arapça “hadd” sözcüğüne, yapım eki “lı” getirilerek türetilmiş bir edattır. Türk dilinde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. İsmi “e” halinden sonra gelmektedir. Edat daha çok Kuzey Grubu Türk lehçelerinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde ve Karay Türkçesinde “hetle, hetlem, ketl̃i, hetl̃i, hatlı” şekilleri “kadar” görevindedir.

1.42. HOD

Farsça kökenli bir sözcüktür. “da / de, dahi, ise, halbuki” görevlerinde Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. “Hod”, anlamını pekiştirdiği sözcük veya cümleden sonra gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 245).

Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi isimli, eserinde edatı “Berkitme Edatları” içinde vererek edatın pekiştirme edatı olduğunu belirtir (Şahin, 2003: 57).

Leyla Karahan, “Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine” isimli bildirisinde “Bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tarihî lehçelerde de bir önceki cümle ile bağlantı sağlamak ve nesnenin anlamını pekiştirmek üzere akkuzatif eksiz nesne ile yüklem arasına bağlama / pekiştirme edatları ve soru edatı girebilmektedir.” şeklinde fikir beyan etmektedir. Karahan, cümle içinde belirtisiz nesnenin anlam açısından pekiştirme edatlarıyla pekiştirildiğini belirtir ve şu örneği verir: *İşâret hoz bilmez* (İşâret dahi bilmez) (Karahan, 2004: 1618).

Harezmi Türkçesinde

Eger kök özre hod bolsa turuşung.

Yigitler hod kıyas it kim ni kıldı.

Kim anlar hod tapunmaz öz başınga. Şirin hod öldi kim kılgasen yâd (Hacıeminoğlu, 1971: 146).

Kıpçak Türkçesinde

Kutb’un Husrev ü Şirin isimli eserinde hod kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır.

Bu munça nengge bakma sen taşınga

Kim anlar hod tapunmaz öz başınga (Hacıeminoğlu, 2000: 184)

Yigitler hod kıyas it kim ni kıldı

Telim türlüğ keçikler ol kün oldı (Hacıeminoğlu, 2000: 261)

Kılıp âh aydı kim şîrîndin urup dem

Şîrîn hod öldi kim ni kılgâ sen yâd (Hacıeminoğlu, 2000: 339).

Çağatay Türkçesinde

Ger hod uzağ çıkse bolurlar melül. Bil ki sağı ol hod imestür ağı. Perde dik ol yüzge yüz sürterge hod yoktur hadim. Min hod itkim bilmen andın tā ni güller açılır. Her taraf gül ārsı hod harām. Rūzigārım hod bolğay. Min hod ittim ‘azm.(Hacıeminoğlu, 1971: 246)

Min hod ol tıfl perî-veşka köngül birdim velî

Ĥânümânım nâgehân buzulmağay baştın yana (Yücel, 1995: 123).

Ol hod perîdür barça mülâzimleri hem

El-kıssa hamâm perî-hâne imiş (Yücel, 1995: 309).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde edatın “hod” şekli yanında “ho” şekli de kullanılmıştır. ‘arab içinde hod resûl gelmedi. Bular hod uçmak ĥürilerindenmişler. ‘Abdullah hod gice ve gündüz ava meşğûlidi. Bularūñ hod sen bilürsin ĥâlini. Saña hod kalısar degül. Ne alçaqlık kalur ne hod yücelik. Meĥmet Paşa vezir iken bu hod bir defterdardır.

Ne yoqsulı esirger ne ho bayı / Ne aķ saķallı pir kor ne ho oĥlan (Hacıeminoğlu, 1971: 246)

Kâmil Tiken, Eski Anadolu Türkçesinde de edatın pekiştirme görevinde kullanıldığını özellikle isim unsurunun sonunda “de” görevinde kullanıldığını ifade eder.

Haberümüz yok bizüm biz bilmezüz

Bilmedüğümüz haberi hod virmezüz.

Eytdiler bunuñ gibi kul satmaduk

Biz bunuñ gibi biti hod yazmaduk.

Üçi dahı bir demde esridiler

Anuñ gönli hoz lâ-şek anı bilür (Tiken, 2004: 77).

-gelmiş atañ hod beni istermiş. (Atan gelmiş beni de istermiş.) (Şahin, 2003: 65)

Bu dünyâ geçer hod kalmaz kişiye

Ne irkege kalur ne hod dişiye (Şahin, 2003: 86)

Anı bunda indeyelüm soralum düşün

Ol hod bize aydı virür görüşin

(Onu buraya çağıralım, rüyasını soralım. O da bize görüşünü söyleyiverir.) (Paçacıoğlu, 1995: 227).

Osmanlı Türkçesinde

Osmanlı Türkçesinde, bir hükmü veya bir emri daha tesirli kılmak için “artık, hele”, görevlerinde pekiştirme edatı olarak çok kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde edat kullanımdan düşmüştür. *Ve illâ hod virmezüz. Biñ virmezse yüz hod vire* (Deny, 1941: 289).

Çekme gamzen hançerini cânına geçsin diye

Ben hod evvel leblerin şevkiyle cânndan geçmişim (Tarlan, 1992: 313).

Başkurt Türkçesinde

Bu şartlar ki hud bezge yeter

(Bu şartların kendisi bize yeter) (TDTEA-29 / I: 287).

Ye hud kanı ul Navşirvan şahriyar? (Ya kendisi hani o Naşirvan sultanın?) (TDTEA-29 / I: 288).

Üzge malımnıñ sanı hud yuk ide (Başka malımın hesabı yok idi) (TDTEA-29 / I: 290).

Farsça kökenli bir edattır. Daima anlamını pekiştirdiği sözcük ve cümleden sonra kullanılmaktadır. Tarihî Türk lehçelerinde Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde sadece Başkurt Türkçesinde kullanılmaktadır. Edatın “hod, hud” şekilleri “da / de, dahi, ise, artık, hele, halbuki” görevlerinde pekiştirme vazifesinde kullanılmıştır.

1.43. İYA / İYA

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edat Kazak Türkçesinde “evet” görevinde cümle başında kullanılan cevap edatıdır. Kırgız Türkçesinde cümle sonunda kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde cevap edatı olarak kullanılan “iye” edatı pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır.

-İye, joldastar! (-Evet, arkadaşlar!), İye, kedey balası soñğı jıldarda ğana oқы bastadı. (Evet, fakir çocuğı ancak son yıllarda okumaya başladı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 34). Қалқам, iye-aw! (Canım, evet ya!) (Türkmemetoğulları, 2001: 35).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “ıya” “Ee” edatıyla aynı işlevde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Cümle sonunda virgülsüz kullanılmakta, cümle başında ise virgüllü kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 349). Kırgız Sözlüğü’nde “ıya!” şekli “evet” anlamında tanımlanmıştır (KırgS: 362). Sözlüğün “i” maddesinde ise, “İya, ha?: Emme deding, iya? Sen ne dedin, ha?” şeklinde bir açıklama yer almaktadır (KırgS: 374). Kırgız Türkçesinde “ıya” edatı “ya, ha, evet, acaba” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

A özüñ emne sürösüñ, dese emne demekmin ıya? (Kendin ne kazıyorsun, dese ne diyeceğim, ha?

Şaarga alparıp keleyinbi ıya? (Şehre götürüp geleyim mi ha?

Iya, sen kaysı Asansın? (Ya, sen hangi Hasan’sın.) (Kasapoğlu, 2005: 349).

Oy...Atam kayakka tartat meni? Iya! (Hayda... babam nereye gitti şimdi? Acaba!)

-Oy, bala... sen...sen...kanday nemesin özüñ ıya? (-Hey, çocuk...sen...sen...kendin nasıl birisin, acaba?)

-Buga kandaysıñ ıya? (-Buna ne dersin acaba?)

-Oy...Şekerpamın bozосу silerge da caktıbı? Iya? (-Hey ... Şeker annemin bozası sizin de hoşunuza gitti mi? Hı?)

Kursagı açpaybı, aybandın...Iya? (Karnı acıkmaz mı hayvanın...Acaba?) (Başdaş, 2004: 167).

Kırgız Türkçesinde “ee” pekiştirme edatından sonra “ıya” edatı gelerek “ee ıya” şeklinde bir kullanımı daha vardır. Bu kullanım şüphesiz daha güçlü bir pekiştirmedir. *Al kişi sensiñ ee ıya?* (O kişi sensin, öyle değil mi?) Yalnız bu tür örnekler konuşma sırasında ve soru cümlelerinde ortaya çıkmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 349).

Men da koşo barayınçı ıya? (Ben de beraber gideyim mi ki?) (BKT: 250).

Üksöygön kalpagıñdı töböndön tüşürö çabayınbı ıya? (Sarkıp duran kalpağını tependen indirip kaçayım mı ha?) (BKT: 250).

-Menim baktım bar eken ee, ıya? (Benim vaktim varmış ya.) (Doğan, 2007: 332).

-Buga kandaysıñ, ıya? (Buna ne dersin acaba?) (Doğan, 2007: 332).

Kazak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde cümle başında ve sonunda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. İya, iye şekilleri, “evet, ya, ha, acaba” görevlerinde kullanılmaktadır. Edat Kırgız Türkçesinde “ee” pekiştirme edatıyla birlikte “ee ıya” şeklinde de kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar daha çok konuşma sırasında ve soru cümlelerinde görülmektedir.

1.44. İDİ / IDI

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri'nde "Sontakılar" başlığı altında edatın "edi, idi" şekillerinin "hiç, asla, tamamıyla" görevlerinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir. *Ötüken yıſta yig idi yok ermiş.* (Ötüken dağlarından daha iyi bir yer hiç yok imiş.) (KT G 4) *Türk sir bodun yirinte idi yorımazun.* (Türk Sir halkı ülkesinde hiç ilerlemesin.) (T 11) *Kapgan kagan türük sir bodun yerinte bod yeme bodun yeme kiſi yeme idi yok erteçi erti.* (Kapgan Hakanın Türk Sir halkı ülkesinde boy da halk da insan da hiç olmayacak idi.) (T 60) *üçegün kabıſıp sülelim edi yok kıſalım.* (Üçümüz birlikte ordu sevk edelim, (onları) tümüyle yok edelim.) (T 21) *Usar idi yok kıſalım.* (Mümkünse, onları tümüyle yok edelim.) (T 11) (Tekin, 2003: 147) Eski Türkçeden itibaren sonda kullanılan bu edatı pekiştirme edatları içinde yer verdik.

Reſit Rahmeti Arat, Eski Türk Ŗiiri isimli eserinde Uygur dönemi eserlerinde kullanılan bir edat olduğunu Turfan metinlerinde "idi" şeklinde okunduğunu; aslında bunun "ıdı" okunması ve "ıd-ı" şeklinde izahının akla daha uygun olduğunu belirtir. Yazar, edatın Uygur döneminde çeſitli anlamlarda ſu örneklerde kullanıldığını belirtir: *idi tiksizte* (tam bir sessizlik içinde), *inçip taſtın yaltrıp idi saçılmağı yok erser* (böylece dışından parlayıp, her hangi bir dağılması olmazsa), *idi körmiſim yok* (hiç gördüğüm yok), *közün idi andıran kiterü umatın* (gözünü hiç başka tarafa çevirmeden), *bu etüzimin isirkegüm idi kelmez* (bu vücudumu hiç esirgemek istemem), *mening idi korınçım yok* (benim hiç korkum yok), *sanı sağıſı idi yok* (sayısı, hesabı hiç yok) (Arat, 1991: 329). Bu dönemde "idi" edatı "tam, her hangi, hiç" görevlerinde kullanılmıştır.

Edat Orta Türkçe döneminin önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'de de geçmektedir. İdi edatı İndeks cildinde "pek, çok" görevlerinde toplam 135 yerde geçmektedir (Arat, 1979: 187).

İdi kiçki söz ol meselde kelir

Ata ornı atı oğulğa kalır

(Çok eski bir atasözü vardır; babanın yeri ve adı oğula kalır.) (Arat, 1979: 27).

Mini emgetür til idi ök telim

Baſım kesmesüni keseyin tilim.

(Bana dilim pek çok eziyet çektiriyor; başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim.) (Arat, 1979: 33).

İdi yakſı aymıſ sevitmiſ kiſi

Vefağa çavıkmıſ sevügler baſı

(Vefâsı ile şöhret bulmuş, sevmiş ve kendisini de sevdirmiş olan insan çok güzel söylemiş.) (Arat, 1979: 372).

Ukuş bolsa aşğı idi ök öküş

Şamuğ edgülık ülgı ol bu ukuş

(Akıllı olmak çok faydalıdır; bütün iyiliklerde aklın hissi vardır.) (Arat, 1979: 259).

Sözüg yakşı sözle idi saşınnu öz

Ayıtta sözle yana terkin üz

(Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğu zaman söyle ve kısa kes.) (Arat, 1979: 118).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesi Şairi Abdullah Tukay'ın şiirlerinde yaptığımız taramalarda edatın pekiştirme görevinde kullanıldığını tespit ettik. Türkiye Türkçesinde herhangi bir karşılığı yoktur. Sonda kullanılarak anlamı pekiştirmektedir (TLG: 711).

Kuç meleklerge, cihanıñnı tazartsınnar idi,

Barça altınnı cıyıp, düzeñke atsınnar idi.

(Emret meleklerle, cihânı temizlesinler, Bütün altınları toplayıp, cehenneme atsınlar.)

Sap-sarı şaytannar anlar şunda yansınnar idi,

Cümle gasıylar üçin şunlardan alsınnar idi.

(Sapsarı şeytandır onlar, orada yaksınlar, Bütün âsiler için onlardan alsınlar.) (Özkan, 1994: 316).

Tarihî Türk lehçelerinde Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Çağdaş Türk lehçelerinde Kazan Tatar Türkçesinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. Edatın “edi, idi, ıdı” şekilleri “pek, çok, hiç, asla, tamamıyla” görevlerinde kullanılmıştır.

1.45. İNDİ

Emti, amtı, şimdi, indi, inti şekillerinde Türk lehçelerinde görülen bir zarf ve edattır. DLT’ te “amdı” şekli “şimdi” anlamında bir edat olarak tanımlanmıştır. *Amdı keldim.* (Şimdi geldim). Divan’da ayrıca Oğuzlar’ın *imdi* şeklini kullandıkları belirtilmiştir (Erdi, 2005: 141).

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde edata yer vermiş ve edatın kökeniyle ilgili görüşlerini belirtmiştir. Deny, edatın kökenini “em+di(k) şeklinde açıklamış ve “em” in zaman manasına geldiğini belirtmiştir. Eseri Türkçeye tercüme eden A. U. Elöve, bu görüşü kabul etmez ve DLT’de geçen “em” in “parola, işaret” anlamında bir isim olduğunu belirtir. Elöve, sözcüğün etimolojisini “im+di(k) =İşaretlenen, (zaman, hal) anlamında bir zarf olduğunu belirtir. Yazar, “de” eki için isimden fiil yapan ek “ün-de mek” gibi isimden fiil yapan bir ek olduğunu belirtir (Deny, 1941: 698).

Jean Deny, “şimdi” sözcüğünün başındaki “ş” yi de Farsça’dan Türk diline girmiş ve “iyi, hoş” anlamındaki “hoş” sıfatının zamanla “hoş<oş<ş” şeklinde bir gelişme gösterdiğini belirtir. Yazar, Eski Osmanlıcada “oş” işaret edatının tek başına kullanıldığını bazen “ış, oş veya sadece ş” şeklinde başka kelimelerle birleşik bir halde kullanıldığını ifade eder ve şu örnekleri verir: işbu>oş+bu, iş-böyle (Deny, 1941: 695).

A.U. Elöve, “hoş” sözcüğünün Farsçadaki “iyi, güzel” demek olan sıfat olmadığını belirterek Öz Türkçedeki “işte” anlamında “oş” sözcüğünün bir gelişmesi olduğunu savunmaktadır (Deny, 1941: 698).

Yeni Tarama Sözlüğü’nde edat “şimdi” şekli ile yer almaktadır. Sözlükte edat, “Şimden gerü, bundan sonra, bundan böyle, artık” anlamlarıyla verilmiştir (YTS: 198).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “şimdi” sözcüğü zarf olarak verilmiş ve kökeni “uş+ imdi>şimdi” şeklinde izah edilmiştir. Sözlükte bu sözcüğün çeşitli anlamları yanında “buna göre, bu duruma göre, artık” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (MBTS: 2955).

Edatla ilgili en kapsamlı araştırmayı Saadet Çağatay yapmıştır. Çağatay, “Kazan Lehçesinde İNDİ” isimli makalesinde edatın kullanımını 15 başlık altında toplamıştır. Yazar, Kazan Tatar Türkçesinde edatın hangi durumlarda pekiştirme görevinde kullanıldığını örneklerle anlatmıştır.

İndi edatı daha çok “artık” anlamıyla fiili pekiştirmekte veya tasdik için kullanılmaktadır. Değişik kullanımlara sahip olan edat cümle içinde kullanıldığı yere göre cümleye çeşitli nüanslar katmaktadır.

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “endi” şekli “dır, dir, ya, artık” görevlerindedir. Bazı örneklerde “şimdi” görevinde kullanılmıştır.

Közleriñni zehirletip oynatmağıl, bes endi! (Kaşlarını çatıp oynatma, yeter artık)

Titre qorq kim, bağıq qulıñ baş kötergen küç endi!...(Titre, kork ki bağlı kulun artık baş kaldıran bir güçtür.) (Özbay, 1994: 386)

Bu küñ yurtıñ her yèride özni tekken yigitler,

U kapqara perdelerge: “Yırtıl, end bes!” dèyler!

(Bugün yutdun her yerinde ergen yiğitler, o kapkara perde (peçe)ye, “yırtıl, yeter artık!” diyorlar) (Özbay, 1994: 462)

Eski fikir, ‘an’aneler endi bütkül üzüldi. (Eski fikir, eski ananeler şimdi tamamıyla ortadan kalktı) (Özbay, 1994:386)

Faqat, bütkül qutulmaqqa, ümîdim endi artıqdır!... (Fakat senden tamamıyla kurtulmak için şimdi umudum fazlaydı!) (Özbay, 1994: 388).

Endi, muâvinlerim-ü incenerlerler mening üstimden ayb tâpib. (Artık yardımcılarım ve mühendisler de bende hata bulup) (Salman, 1997: 173).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “endi” şekli “artık” görevinde verilmiştir (KazTS: 116).

Solma endi, cerlik emes, uçmaqtıq gül

Çekpe azap, cavızdardan endi qutıl.

(Yeryüzü için değil, cennet için yaratılan çiçek! Artık solma! Artık kötü insanlardan kurtul, azap çekme!) (Tamir, 1993: 152).

Köpten endi qan cutıp,

Çaqrasıñ, qart anam.

(İhtiyar anam! Çoktan beri kan yutup beni çağırıyorsun.) (Tamir, 1993: 198).

Berdi Teñrim tileğim,

Qıvan endi cüregim.

(Gönlüm! Artık sevin, Tanrı dileğimi yerine getirdi!) (Tamir, 1993: 208).

Soķır sorlu, k rmey me elde k zi  k r?

K n  ıġıstan ta  keledi, endi k r.

(Bedbaht k r! Acaba k r g z n görmüyor mu? Doġu’dan aydınlık geliyor, artık g r!) (Tamir, 1993: 284).

Endi eskilik, keldi   ler kezi e! (Eskilik, artık  leceġin vakit geldi!...) (Tamir, 1993: 284)

Calġannu  bir k rermin k p pen azın.

 mrimde endi bolmas cılı cazım.

(Dünyanın  oġu ile azını bir görürüm; artık hayatımda ılık yazım olmaz.) (Tamir, 1993: 100).

Sızdıktı   zge joldastarı baska kızdarı da k r vge burıngıday ıntalı bolsa da, Sızdık endi erbir kızdı barıp k re ber vdi u gaysız k re bastadı. (Sızdık’ın diġer arkadaşları başka kızları da g rmeġe eskisi gibi istekli olsa da Sızdık artık her bir kıza gidip bakmayı yakı ksız bulmaya başladı.) (BKT: 195).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “indi” edatını Saadet  aġatay, ayrıntılı bir şekilde incelemiş s zc ġ n farklı görevlerini örnekleriyle ortaya koymuştur. Saydıġı görev ve anlamlar içerisinde peki tirmeyle ilgili olanları şunlardır:

1. Kazan Tatar Türkçesinde “artık anlamına gelen kullanılı larda bir çeşit kuvvetlendirilmi  “ imdi” anlamı vardır.

 yyi, hava naçar, hayir indi k z bit (Evet, hava fena, amma artık, sonbahar ya!).

Bazı örneklerde “artık” anlamları “elbet, her halde, nasıl olsa” gibi anlamlarda ifade edilebilir.

Anı indi sinden ye irip tormas idim (Onu her halde ‘artık’ senden gizleyip durmazdım.)

2. İndi edatı “e!, be!” gibi  nlem cümlelerinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirmektedir.

Yesene indi (Hadi be!)

Enver  b , yigirmi tiyin-gine birsen-e indi! (Enver aġabay, yirmi kuru  versene!).

3. Kuvvetli pekiştirme bildiren bazı cümlelerde “indi” “amma” anlamını alır.

  ledi de indi miskin. (Amma da çalıştı zavallı.)

4. Bazı cümlelerde “so ” pekiştirme edatı “indi” ile birlikte kullanılarak pekiştirme daha da güçlendirilmiş olur.

Nişlibiz soñ indi ‘Abdullah? Veya Soñ nişlibiz indi ‘Abdullah (Öyleyse ne yapalım artık Abdullah?)

Kilsen-e soñ indi. (Gelsene artık.) (Çağatay, 1958: 71).

5. Soru cümlelerinde pekiştirme edatı olarak kullanılan “ul>ol” edatı indi ile birlikte kullanılarak cümlelerin anlamı daha da pekiştirilmiş olur.

Ul ni kılınuiñ indi ul? (Artık ne oluyorsun? Veya Şu yaptığı ne ki?)

6. Bazı kullanışlarda indi edatı pekiştirme edatı “-la / -le” edatıyla birlikte kullanılır.

İy M. Abıstay, bigrek arttırıp yiberesiñ-le indi! (Ey M. teyze, fazla mübalağa ediyorsun ya.) (Çağatay, 1958: 72).

Bilem-le indi (Biliyorum ya, söylemeğe hacet yok)

Andan tügöl-le indi, Selime (Asla ondan dolayı değil, Selime! Nasıl anlamıyorsun) (Çağatay, 1962: 109).

7. Bir işi tespit eden hüküm cümlelerinde “indi” elbet anlamıyla kullanılmaktadır.

Mondıy tönde yulnı bilip bulmıy indi. (Böyle bir gecede yol bulunamaz elbet.)

8. Açıklama, hatırlatma, belirtme cümlelerinde indi “bit” pekiştirme edatıyla birlikte kullanılır ve “ya artık, ya” görevlerindedir.

Nişlersiñ anı kiçkine tügil bit indi (Ne yaparsın onu, o küçük değil ya artık.)

Küresiñ bit indi (Görüyorsun ya, hatırlamıyor musun.)

“Bir bit indi” birleşimli kullanımlar “bir defa, bir zamanlar” görevlerinde kullanılmaktadır.

Bir bit indi kürgen idik bit indi. (‘Belli olduğu gibi’, bir defa görmüştük ya ‘hatırlıyor musun’) (Çağatay, 1958: 72).

9. Rusça no’dan Kazan Tatarcasına nu şekliyle geçmiş olan ve “be, hadi, ya, ha, amma” anlamına gelen ünlem indi ile birlikte kullanılarak hitabımsı bir pekiştirme yapar. Bu kullanım daha çok cümle başında kullanılmaktadır.

Nu indi ipteş, billâhi, yigitlerge de bik açuım kildi. (Be arkadaş, vallahi delikanlılara da pek kızdım ha!) (Çağatay, 1958: 73).

10. Bazı örneklerde indi cümleyi kuvvetlice tasdik eder.

Rahmet, min tuydım indi. (Teşekkür ederim, ben pek doydum.)

İyyi, yul bilçirak indi. (Evet, yol pek çamurludur.) (Çağatay, 1958: 74).

Kazan Tatar şairi Abdullah Tukay'ın şiirlerinde “indî” edatı çok kullanılmıştır. *Çinovniklar bîznîñ kannı bik küp imdî, İmelmesler, citer indî, citer indî.* (Bürokratlar kanımızı pekçok emdi, Ememezler yeter artık, yeter artık.) (Özkan1994: 124).

İndî kış ta kîrdî. (Artık kış bastırdı) (Özkan, 1994: 116).

Bilem indî, beni meftûn itersîñ,

Siñirlersîñ, beni efsun itersîñ

(Bilirim beni meftûn edersin, büyölürsün beni efsûn edersin.) (Özkan, 1994: 200).

Nişliym indî, çarasızım, tîl tidîrtken dünyadır. (Neyleyim ki, çâresizim, konuşturan dünyadır.) (Özkan, 1994: 206).

Beyrem kürmek kayda indî? Gazap fekat:

Bu küñişke yığla da, küñ de, şak ta kat!

(Bayram onların nesine? Acı, sâdece, Buna hem ağla, hem de gül?) (Özkan, 1994: 308)

Tatarça eytem indî: Dus tüğil, belki ...ler sîz. (Tatarca söyleyeyim, dost değil, belki siz...lersiniz.) (Özkan, 1994: 370).

Bu yalğan indî, elbette, şulay da yazıla şul bu,

Sabıylar küñlîne az-az uku dertî sala şul bu.

(Bunların hepsi yalandır, böylece yazılır bu, az da olsa, çocukların gönlüne okuma zevki koyar bu.) (Özkan, 1994: 462).

İndî mü'minner katı kızgandılar,

Çın küñılden baş üçün sızlandılar.

(Müminler, pek çok acırlar, baş için ta gönülden sızlanırlar.) (Özkan, 1994: 472).

Tırıştı bu bala, çın lezzet aldı indî teñsıylden,

Yügarı buldı urnı “aferin” nen hem de “teñsin” nen.

(Çalıştı bu çocuk, zevk aldı tahsilden, Yükseldi makamı âferinlerle, tebriklerle.) (Özkan, 1994: 678).

Sabit altı yeşinde, indî gaklı başında. (Sâbit altı yaşında, artık akli başında) (Özkan, 1994: 782).

Turmy indi, bu dünyadan tuydım indi!

Muñar çaklı turganmın min gakıl targa.

(Duramam artık, bu dünyadan doydum!

Şimdiye kadar yaşamam da akıl işi değilmiş.) (Özkan, 1994: 304).

Tamam, evet görevinde “ce” sözcüğünden sonra da gelerek anlamı pekiştirmektedir.

Ce indi. (Tamam!) (TDTEA-19 / III: 42).

İndi ul meñgi tamır ceymes, butaklanmas tagın.

(Artık o, sonsuza kadar dallanıp, budaklanamaz.) (TDTEA-19 / III: 72).

Burçılıp yüriym indi niçe ay.

(Dolana dolana yürüyorum nice ay.) (TDTEA-19 / III: 73).

Guspitelde çilengendir diyeriyiñ, anda da ozak totmıylardır indi.

(-Hastahane de yatmıştır desen, orada da uzun zaman tutmazlar ki...) (TDTEA-19 / III: 463).

Yaptığım taramalarda indi edatının pekiştirme edatı “gına” edatıyla birlikte veya bu edattan sonra kullanıldığını tespit ettik.

Tınıç kaldı yörek, şav-şuv ve gavgadan tamam tındı,

Muñayıp tibrene tik bir tehettırdan gına indi.

(Sükûn buldu kalp, hay huy ve kavgadan kurtuldu,

İncinip kırılmakta, yalnız hâtırlamakla bile.) (TDTEA-19 / III: 75).

İndi edatı Kazan Tatarcasında kullanılan “iç” pekiştirme edatından sonra da kullanılmaktadır.

Karıyn iç indi! (Bakıyorum ya işte!)

Etkeyden kurkıp turırğa sin kiçkine sabıy bala tügil iç indi!

(Babamdan korkup durmak için küçük bir çocuk değilsin artık!) (TDTEA-19 / III: 44).

Tartmıym iç indi, küpten taşladım, duslaşuvıbz hürmetine bir niçe gine suvıram.

(İçmiyorum ki zaten, çoktan bıraktım, barışmamız hürmetine birkaç nefes çekeyim.) (TDTEA-19 / III: 118).

Min diym iç indi (Ben diyorum işte.) (TDTEA-19 / III: 139).

Bazı örneklerde indi edatı pekiştirme edatı “soñ” edatından sonra gelerek “soñ indi” şeklindedir.

-Pamir Kara diñbuyındamı soñ indi. İh, çübik baş!

(-Pamir Karadeniz boyunda mı, ey tarak kafa) (TDTEA-19 / III: 443).

-Arıgandır indi miskin. (-Yorulmuştur artık miskin.) (TDTEA-18: 480).

Bazı örneklerde “bit indi” kalıbı şahıs zamiri “ul” dan sonra da gelerek pekiştirme görevi yapmaktadır.

“*Unsigiz yişlik matur*” digenleri kunak kız bilen ul bit indi, ul!... (On sekiz yaşında güzel dedikleri misafir kızdır o.) (TDTEA-18 / II: 432).

Bazı örneklerde “la” pekiştirme edatından sonra gelerek “la indi” şeklinde kullanılmaktadır.

-*Yuk la indi!* (-Hayır.) (TDTEA-18 / II: 431).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “endi” “artık” görevinde kullanılmaktadır.

-*Ķaytñız endi dedi corav*

İç yigitke.

(-Dönün artık dedi, falcı. Üç yiğide))TDTEA-13: 66).

Ķayt endi Canbay, Ķayt endi

Ĥanġa öpke sözüñ ayt endi.

(Dön artık Canbay, dön artık. Hana öfkeli sözünü söyle artık.) (TDTEA-13: 68).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “intĭ” şekli pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Ektebĭrte kittĭ, pasılkası yañı yılda kilülĭ itĭ intĭ (Ekimde gitti, oysa izni yeni yıl için gelmişti) (Alkaya, 2008: 347).

Meñġige sısnĭ kürmeslik köñner kilĭp ħittĭ intĭ (Artık sizi ebediyyen göremiyeceğim günler gelip ħattı) (Alkaya, 2008: 385).

Sarayı pulġats, intĭ ĭwlenkelĭ uylaptı (Sarayı olunca artık evlenmeyi düşünmüş) (Alkaya, 2008: 399).

Başkurt Türkçesinde

Bıl yulı indi mayzı bütürgensi aşıġan. (Bu defa artık, yağı bitirinceye kadar yemiş.) (TLG: 802).

Ay kaşında yaktı yondo,

Batır bulhañ, bat inde.

Bay hörmete ber ze bötmes,

Erhez koza-kayt inde.

(Ay yanında yanan yıldız, batacaksan bat artık, bol ziyafeti bitmez, arsız dünür dön artık.) (TDTEA-29 / I: 169).

Handuġastar osto inde,

Oyaları buş inde.

Huşıgız inde, kunaktar,

Ayrılışın oşo inde.

(Bülbüller uçtu artık, yuvaları boş artık. Hoşça kalınız siz dünürlerim, veda zamanı bu artık.) (TDTEA-29 / I: 175).

Hakmar gına hıvı tuldı inde,

Küzkeyzerem yeşke tuldı inde.

Kara gına kaşım, zıfa buyım,

Yen höymes te yerge buldı inde.

(Yalnız Hakmar suyu doldu artık, Gözlerin yaşla doldu artık. Kapkara kaşım ince boyum, Can sevmez yara oldu artık) (TDTEA-29 / I: 182).

Nogay Türkçesinde

Yel yetpes iygi attı mindi endi.

Kus yetpes eriiv attı yetti endi.

(Bu yıl yetişmez iyi ata bindi artık. Bu kuş yetişmez güzel atı yedekledi artık.) (TDTEA-21: 40).

Ali-biyge yetti endi. (Ali beye yetişti artık.) (TDTEA-21: 40).

Bir neşe kün işine

Sogıska ezir etti endi. (Birkaç gün içinde Savaşa hazır etti.) (TDTEA-21: 53).

Bu ketiivden ketti endi,

Kızılbas degen duşpannıñ

Macasına yetti endi.

(Bu gidişle gitti artık kızılbaş denen düşmanın arkasından yetişti artık.) (TDTEA-21: 54).

Kişkeylikten dos yigit

Endi ayırılar kün boldı.

(Küçüklükten dost yiğit, artık ayrılacak gün geldi.) (TDTEA-21: 72).

-Yok, yodas, bolayak endi, -dedi ol. (-Yok, yoldaş, tamama, artık, dedi o.)

(TDTEA-21: 286).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “amdi” şekli “şimdi” görevinde kullanılmaktadır. Ancak sonda kullanıldığında pekiştirme yörevi de yapmaktadır (HakTS: 41).

Altın Çüs, ah çırçee salıp, ızıp odır amdı.

(Altın Çüs, ak bardağa koyup içer.) (Şahin, 2007: 88).

Alıp Han, altın stolğa odırıp,

As-tamah çip odır amdı.

(Alıp Han, altın masaya oturup, yemek yemektedir.) (Şahin, 2007: 88).

Altın stolın tartıp,

As pazınca as turğızıbışan,

Altın stol kistinde as çip odırlar amdı.

(Altın masasını çekip, yeterince yiyecek koydu, Altın masa arkasında yiyip içerler.) (Şahin, 2007: 148).

Altın Çüs ah ibge kîrgen,

toyda-payda amdı.

(Altın Çüs ak eve girdi, şölende artık.) (Şahin, 2007: 150).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “inti” şekli pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. Emine Yılmaz Ceylan, Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde edatı pekiştirme edatları içinde yer vermiştir. Türk Lehçeleri Grameri isimli eserde inti (şimdi) zaman zarfları içinde verilmiştir (TLG: 1314). Şimdi anlamında da kullanılan bu zarf özellikle cümle sonunda kullanıldığında pekiştirme görevi yapmaktadır.

İnti üsir çıvaşsem, urır sine tîrîr-ha! (Şimdi sarhoş Çuvaşlar, ayağa kalkın artık!) (Yılmaz, 2002: 75)

Kunpek şantalîkra nikamah ta yiltir sırsa tuhas şuk inti. (Böyle bir havada hiç kimse kayakla çıkmaz.) (TDTEA-26: 447).

-Kam şıras teri maltan? -ıytat’ tresran kilni arşın.

-Nina puşarnî inti, -huşşa kiret Zoya Petrovna.

(-Kim yazalım dedi önce? Diye sordu tröstten gelen adam.

-Nina başlattı, diye söze karıştı Zoya Petrovna) (TDTEA-26: 469).

-Hamîr imirte kurtîmîr inti. (-Hayatımızda çok şey gördük.) (TDTEA-26: 406).

-Yentri muçi hali vatî inti. (-Entri amca şimdi yaşlı.) (TDTEA-26: 410).

Vunĭ çula yahĭn inti pirle purĭnatpĭr (On yıla yakındır birlikte yaşıyoruz.)
(TDTEA-26: 431).

Ĭntĭ üsĭr çĭvaŝsem,

Urĭr şine tĭrĭr-ha!

(Haydi sarhoş Çuvaşlar, kalkın artık ayağa) (Yılmaz, 2006: 103).

Ŝitrĭ ĭntĭ ŝimĭk te,

Hĭrĭn tuyne tumalla.

(Çıkageldi Simik de, düğünü yapılmalı) (Yılmaz, 2006: 111).

Ĭntĭ esĭ malaŝne,

Uppĭŝka mar arĭmna.

(Artık bundan sonra sen, eş deĝilsin karına.) (Yılmaz, 2006: 142).

Atya, vatĭ karçĭkĭm,

Kayar ĭntĭ kilelle.

ĭntĭ ŝimah pĭtrĭ pulĭ,

Payan pirĭn hĭrpele!

(Haydi, yaşlı kadĭnım, evimize gidelim. Kızımıza diyecek, sözümüz yoktur bizim.) (Yılmaz, 2006: 157).

Aslı “ŝimdi” olan “ĭndi” zaman zarfı pekiŝtirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Çaĝdaŝ Türk lehçelerinde Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Çuvaŝ Türkçesinde “ĭndi, ěndi, ĭntĭ, endi, inti, andı” ŝekilleri “dır, ya, artık” görevlerinde baŝta ve sonda pekiŝtirme görevinde kullanılmaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde “bit ĭndi, la ĭndi” kullanımları da sonda pekiŝtirme iŝlevindedir.

1.46. İSE

Türkçede şart eki olarak kullanılan “ise” isimlerden sonra pekiştirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Bu durumda ise şart anlamında değil daha çok bağlama ve pekiştirme görevindedir. Necmettin Hacıeminoğlu bu edatın bağlama ve pekiştirme edatı olduğunu belirtir. Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılmıştır. “İse” pekiştirme görevinde daha çok “da / de” görevinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 246).

Muharrem Ergin, ise’nin bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtir. Ergin, edatın sonuna geldiği unsuru aynı cinsten bir unsura bağlayarak belirttiğini yazar. Bu bağlama ve belirtme, bir mukayese, bir karşılaştırma ifadesi taşır (Ergin, 1980: 360). Ergin, edatın yapısını i- fiilinin şart şeklinin teklik üçüncü şahsının edatlaşması ile ortaya çıktığını söyler.

Halit Ziya Bey, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde, ise’nin kullanımı üzerinde durur ve haber cümlesinin şartı ile üçüncü şahsın yerine geçen ise’nin farklılıklarını örnekler vererek açıklar. “fi’l-i haberin şartiyyesinin üçüncü şahsının müfredi olan ise ile edât-ı rabt olan ise’yi birbirine karıştırmamalıdır. Fiil olan ise şartı mutazammındır. (şartı içine alan) *Gelir isen memnun olurum*. Edât-ı rabt olan ise şartı mutazammın olmaz. *Ben çalışayım diyorum, o ise oynayalım diyor*.” (Türkay, 1999: 60). Halit Ziya Bey’in verdiği son örnekte “ise” pekiştirme görevinde ve “de” anlamıyla kullanılmıştır. Eski gramer ve belagat kitaplarında bu tür kullanımlar üzerinde çok dikkatle durulmuş ve hiçbir karışıklığa meydan bırakmayacak açıklıkta örnekler verilmiştir.

Oya Kaynak, “Türkçede Bağlaçlar” isimli makalesinde genellikle cümleleri bağlayan “ise”nin sözcükleri bağlarken “de, dahi, bile” anlamlarıyla anılmayan kavramları bağladığını belirtir ve şu örneği verir: *Ali ise bu işe çok şaşanlardan biri oldu* (Kaynak, 1968: 704).

Eski Uygur Türkçesinde

Eski Uygur Türkçesinde: *erkimçe tapımça işlettim erser* (Kuvvetime ve arzuma göre işlettim ise) (Korkmaz, 1995: 109).

Uygur dönemi eserlerinden Kuanşi İm Pusa’da *Korkunçluğ busuşluğ erser yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er* (Korkup sıkıntıya düşseler; yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi) (Tekin, 1960: 11). Daha çok bağlama görevindedir.

Kıpçak Türkçesinde

Berk ise dağı kızıl bolsa dağı tişleri dibi inmemişse yigit turur (Toparlı, 1999: 89).

Gül ağaçlarına yittim ise gülistân ıyısı meni anıng kibi isrütti. (Gül ağaçlarına vardığında gül kokusu beni sarhoş etti.) (Toparlı, 1999: 95).

Türkiye Türkçesinde

Muharrem Ergin, bir şart şekli, bir de edat ise olmak üzere iki ise olduğunu belirtir. Yazar, edat olan ise mukayese ifadesi içinde bir bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonu olan, bir çekimli fiil, bir şart ifadesi taşımayan kelime olduğunu belirtir (Ergin, 1980: 361).

Feridun Hikmet'i görmek benim için tehlike ise ben onu takdir edecek yaştayım, öğüüt ve baskı istemiyorum, dedi (Pul, 2002: 104).

Su soğuk, hava ise yağmurlu idi.

Onlar yukarıda idi, biz ise aşağıda idik.

Bazen ise edatı kullanışta ekteşebilmekte, -sa, -se şeklinde kullanılmaktadır.

Bense (Ergin, 1980: 361)

Sultansa da taş değil ya: İnsân! (Pul, 2002: 105).

Benimse vardı o gün pek çok işlerim görecektir (Pul, 2002: 104).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında “ise” edatını vererek “bağlama işlevi yanında aynı zamanda bir pekiştirme işlevi de yüklenmiştir” der ve şu örnekleri verir:

Kıra çıktığımız zamanlarda çocuklar kendilerini oyuna verirler, biz ise yemek hazırlığına girişirdik.

Evin içi sınırsız dışarı ise buz gibi dondurucu.

Orası öyleyse burası da böylece işte!

Gönderilen listedeki konferans konularının yalnız bir kısmı bizi ilgilendiriyor. Bir kısmı ise bizi hiç ilgilendirmiyor (Korkmaz, 2003: 1118).

Macide ise Numan ile beraber Seviyeyi tutuyor (Hacıeminoğlu, 1971: 246).

Azeri Türkçesinde

Göylerin şefeği düştü üzüne,

-Men ise göyleri verirem, -dedin...(TDTEA-5: 133).

Seherler günortalar ve aḥşamlar ise Ebili ineklerini naḥıra kḥatıb, ḥoyun-ḥuzularını kendin ḥobanı İldırımın sürüsüne ötürüb (TDTEA-5: 325).

Men ise deyirem: bizim nicatımız da, geleceyimiz de, müsteḥkiliyimiz de, hem de türk dünyasındadır (TDTEA-5: 265).

Şair ise saatına baḥdı (Əlişoğlu, 2003: 122).

Lale ise atasına: -Ata, ağır otur, batman gel. Devet olunmayan yerde benim ne ölümüm? (Əlişoğlu, 2003: 122).

Almagül stekana bir ḥırtma vurur, o, ise stekanı başına ḥekir (Əlişoğlu, 2003: 32).

Bu ise moskvaya zeng vurur ki, görüm erim necedir (Əlişoğlu, 2003: 85).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde “ise”, “sa” şeklinde bağlama, pekiştirme, mukayese görevlerinde kullanılmaktadır.

Büün sa, zavalı yalnız. (Bense zavallı yalnız.) (TLG: 142).

Bizim gençlik sa diil diveç. (Bizim gençlikse ebedi değil)

Büün sa, zavalı yalnız. (Bugünse zavallı yalnız)

Ana sa çalar, esaplamayarak bunu. (Ana ise, bunu hesaplamayarak çalar.)

Çok kuş imiş

Sıçan doymuş,

Çekirge sa,

Bilmez şaka.

(Çok kuş imişler, Sıçan doymuş, Çekirge ise şaka bilmez.) (Özkan, 1996: 189).

Yeni Uygur Türkçesi

Yeni Uygur Türkçesinde “ze, bolsa” şekilleri kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır (Öztürk, 1994: 122). Uygur Türkçesinde özellikle şahıs zamirlerinden sonra bu şekiller pekiştirme vazifesinde kullanılmaktadır. Bu yüzden “ze” edatını da buraya dahil ettik. Cümlede özellikle şahıs zamirlerine gelerek, kuvvetlendirme anlamı verir. Bu anlamda aynı zamanda sitem gizlidir. Uygur Türkçesinde “-se” şekli şart görevinde kullanılmaktadır.

Seninçe, uze barsun, menze barmay. (Sana göre o dahi gitsin, ben ise gitmeyeyim.)

Meşege kelivize (kelipze) bizniñ öyge kirmeysen. (Buraya gelip (geldiğin halde) bizim eve girmiyorsun.) (Öztürk, 1994: 123).

Sultan Mahmut Kaşgarlı, Modern Uygur Türkçesi Grameri isimli eserinde edatı “alay etme, küçümseme ve memnuniyetsizlik” manalarında kullanıldığını belirterek şu örnekleri verir: *Siler barısiler menze qalimen* (Siz gideceksiniz, ben kalacağım), *Senze yogan adem bolup kettiñmu?* (Sen büyük insan mı oldun?) *Senze meniñ sözümni çüşenmepsen* (Sen benim sözümü anlamamışsın) (Kaşgarlı, 1992: 220).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “ese” şekli karşılaştırma ve pekiştirme görevinde çok kullanılmaktadır. Rıdvan Öztürk, Özbek Türkçesi El Kitabı isimli eserinde “-ese” şeklini “pekiştirme” görevinde kullanılan edatlar içinde sınıflandırmıştır (Öztürk, 2005: 89).

Yigit ese Hâmetning bâr-yoğini ferq etâlmeydigen hâldeydi. (Genç ise Halmet’in zenginliğini fark edemeyecek hâldeydi.) (Coşkun, 2000: 222).

Atem ese. (Babam ise...) (Wurm, 1989: 175).

Enem esâ, men bâlelerimni tirik yetim qalmeymen...deb...(Anam ise, ben çocuklarımı diri yetim bırakmam...diye...) (Salman, 1997: 649).

Kazan Tatar Türkçesinde

Beyrem citken, akça, kirek, kassa kırı,

Muğerrirler yazgan üçin akça surıy

Naşir ise, çitliktegi bürü tüşli,

İden buyı arlı-birli atlap yürıy.

(Bayram geldi, para gerek, kasa bomboş,

Yazarlar, yazdıkları için, isterler para;

Yayıncı titrer, kafesteki kurt gibi,

Odanın içinde ileri geri yürür durur.) (Özkan, 1994: 306).

Sin ise: “ister iseñ, canımni birirmin”, disiñ;

Nersege canı miña nişliym siniñ canıñ bilen?

(Hâlbuki sen, “istersen canımı vereyim”, diyorsun; Canın neye yarar, canını ben ne yapayım?) (Özkan, 1994: 332).

Hezreti Puşkin avılda yazdı üz “Yevgeniyin”,

Min ise cırlıym fekat munda bereñginiñ.

(Hazreti Puşkin, köyde yazdı, “Yevgeni”ni, Ben de, terennüm ediyorum, ancak patates nağmesini...) (Özkan, 1994: 844).

Kız ise çın küñilinden atasınıñ süzlerin tıñlıy idi.

(Kız ise samimi olarak babasının sözlerini dinlemiş.) (TDTEA-18 / II: 332).

Cemegat ise heyran kalıp, taştan kiyim tigü mömkin tügil idikinden her kayısı bir-birisine karap.

(Cemaat ise, bu işe şaşırıp, taştan elbise dikmenin mümkün olmadığını bir birlerine söylemişler.) (TDTEA-18 / II: 332).

Kırım Tatar Türkçesinde

Onıñ karşıısında oturğan orta boylu, küler yüzlü, çal perçemli, sade kiyingen adam ise az laf ete, müsafırni diqqatnen diñley. (Onun karşıısında oturan orta boylu, güler yüzlü, kır perçemli, sade giyinmiş adam ise az konuşuyor, misafiri dikkatle dinliyor.) (Li, 2004: 283).

Bizler ise epimiz onıñ etrafında toplanıp, meranķen diñley edik. (Bizler ise hepimiz onun etrafında toplanıp, merakla dinliyor idik.) (Li, 2004: 598).

Arķadaşları tatlı yuķuda, ķarawul başlıķı ise stol başında oturıp, mektüp yazmaķta edi. (Arkadaşları tatlı uykuda, nöbet komutanı ise masa başında oturup, mektup yazmakta idi.) (Li, 2004: 609).

ķırmısķa ise, dalģalar arasında ğayıp olıp kete. (Karıncı ise, dalgaların arasında kaybolur gider.) (TDTEA-13: 128).

Ahmet aķay ise, olarnı satıp borclarını öder. (Ahmet Akay ise, onları satıp borcunu öder.) (TDTEA-13: 220).

Sibirya Tatar Türkçesinde

ķatınumen pügñn ise kön gürĭp toratılar igen (Bugün ise hanımıyla gün görüp yaşıyorlarmış) (Alkaya, 2008: 358).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “ese” şekli “ise” görevinde kullanılmaktadır. Çıkma hâlinin karşılaştırma manasını güçlendirmek için kullanılır.

Senden ese o yaķşı bile. (O senden daha iyi biliyor.) (TLG: 1001).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Da avruy ese canım, anga, darmanga ne carar. (Hasta ise ona ilâç olarak ne fayda edar.) (Tavkul, 2004: 100).

Kim ese da kaytmaz hıynı etgendi (Her kimse, dönmeyecek büyü yaptı.) (Tavkul, 2004: 186).

-Alay ese, siz beri tıngılagız (Öyle ise, siz beni dinleyin.) (Tavkul, 2004: 66).

Karay Türkçesinde

Barsın, bu yigit ese, başına, keldikte, arasın kızını bezğanına kadar. (Altınkaynak, 2006: 172), *Bevle de ese -gene burakmıydırlar* (Altınkaynak, 2006: 170).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “ëse” şekli kullanılmaktadır. Bağlama ve kuvvetlendirme görevi yapmaktadır. Sonuna geldiği unsuru başka bir unsura bağlar ve belirtir.

Törimnen ëse körim yuvık (Başköşemdense mezarım yakın.) (Atay, 1998: 198).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde ise edatı yerine “za / ze” edatı, “ise, ki, ya” görevlerinde kullanılmaktadır (HakTS: 557). Bu daha çok fillerden sonra kullanılarak şart anlamı veriyor. Edat görevinde daha çok ise anlamına gelen “tizeñ” edatı kullanılmaktadır.

Ol haydi polğandır za? Sin çoylançazıñ (O nasıl olur ki? Sen yalan söylüyorsun.) (HakTS: 108).

Haydi za. (Nasılsa?) (HakTS: 557).

Ağaa hızar parğan polbas pa za.

(Onun için kızarmış olmasın.) (Şahin, 2007: 54).

Çe, ah sarığ hulun,

Çalbah çirniñ üstün

Aylandıra oylapçathayzıñ.

(Ey ak sarı kuluni, geniş yerin üstünü, dolaşıp koşasın.) (Şahin, 2007: 66).

Çe, Altın Çüş, pır le haldı,

Pır dee polza, pırıböğzim ze.

(Ey Altın Çüş, bir tane kaldı, bir tane de kalsa, vereyim.) (Şahin, 2007: 90).

Alıp Möke: “Abaa kızı,

payah alam tıbeem me ze? -tıp tur.

(Alıp Möke: “Ağabey, az önce alırım demedim mi? de.) (Şahin, 2007: 113).

Paza aylanıp pu çarîhha çîr kilbespîn.

Arğal-çattîñ çirînde çörçetseñ,

Adañniñ adın adap çörgeyzîñ ze,

İlnîñ-çattîñ çirînde çörçetsen,

Pabañniñ adın adap çörgeyzîñ ze.

(Tekrar dönüp buraya hiç gelmem. Hepten yabancı yere gidersin, Babanın adını söylersin, Yabancı yere gidersin.) (Şahin, 2007: 150).

“Aran-çula hara saraadıñni

Ayabin oylatsîñ za,

Ah Han palazı Altın Çüş körîp tee halzın.”

(Yüğrük kara sarı atını, Acımadan koştur da, Ah Han çocuğu Altın Çüş görsün.) (Şahin, 2007: 152).

“Poziñoh alarğa

Hınıbışan polbassîñ ma za.”

(Kendin almayı, İstemez misin ki?) (Şahin, 2007: 154).

Artıñ sümeñer azınza,

Altın Çüstî azır salğayzar za.

(Fazla kurnazlığınız artsa, Altın Çüs’ü ikiye bölesiniz.) (Şahin, 2007: 85).

Ças palanı ir öskîrçetkey ze.

İr pala polza, ir ös parıbıssa,

Adazı Alıp Hannîñ adın adap,

Arğal çonnu aralap çörçetkey ze.

(Küçük çocuğu er yetiştirsin. Er olursa, er yetişirse, Babası Alıp Han’ın adını anıp, Bütün halkın içinde gezsin.) (Şahin, 2007: 57).

Minîñ çoohtaan çooğumnu isseñ, iskeyzîñ ze,

Çe ispezeñ, haydi idem ze.

(Benim söylediğim sözümü dinlersen, dinlersin, dinlemezsen ne yapayım?) (Şahin, 2007: 104).

Pora Hannîñ hızı Pora Nincîneñ

Kök Molattı pılas turbıs,

Hayzıbıstı alar ni ze,

İzîriim uluğ pol parıp, sıh kildim.

(Pora Han'ın kızı Pora Nince'yle, Kök Molat'ı ele geçireceğiz, Hangimizi alacaksa, İyice sarhoş olarak geldim.) (Şahin, 2007: 138).

Taradığım metinlerde değişik anlamlarda kullanılmaktadır.

Min ze, pis çıl azıra ügrenip, Moskvada hacannañ çurtaan kızılardeñ andağı kibirni artıh taa pılçem... (Ben ise, beş yıldan fazla öğrenim görerek, Moskova'da uzun zamandır yaşayan kişilerden daha iyi öğrendim oradaki geleneği....) (TDTEA-25: 302).

-Kolka!... Ol haydi polğandır za? (-Kolka! O nasıl olmuş acaba?...) (TDTEA-25: 259).

Tigirge sıgıbzarğa

Tigiri pözik polğay za.

(Göge çıkarsa, Gök yüksek olacak.) (TDTEA-25: 37).

Çaçañ surapçatsa:

Çahsınañ kildi be? -tip,

Çahsınañ nimin ze, -tip,

Çoohtap pırerziñ .

(Ablan sorarsa: Güzellikle geldi mi? -diye, güzellikle, -diye, cevap verirsin.)

(TDTEA-25: 51)

Arğal-çattıñ çirinde çörçetseñ,

Adañniñ adın adap çörgeyziñ ze,

İlniñ-çattıñ çirinde çöçetseñ.

Pabanniñ adın adap çörgeyziñ ze,

(Yad ellere gidersen, atanın adını anarsın, gurbet ele gidersen, babanın adını anarsın.) (TDTEA-25: 72).

-Sin, turna harındas, mine pıree hati azırazañ, çahsı polarcıh.

-Çe, kilzıne, çıp al, -tidır turna.

(-Sen, turna kardeş, beni bir kere doyursan güzel olurdu... -Peki, gel sen de ye, demiş turna.) (TDTEA-25: 130).

A ikı çaskalığ haydañ pılzın ze: tayğa eezi ipçi, sıriptar kistıneñ olarzar körıp, çoo ilğapçathanın. (İki âşık nereden bilsin ki, orman iyisi kadının, çalılıklar arkasından onlara bakıp çok ağladığını.) (TDTEA-25: 133).

Aylandı ba ni za (<mu-ne-se) (Döndü mü acaba?)

Pilgen me ni ze (<mü-ne-se) (Anladı mı ki acaba?) (Ercilasun, 2008: 48).

İse şart görevinin yanında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Eski Türkçede “erse, erser” şekilleri daha çok şart görevinde kullanılmıştır. Kıpçak

Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, “ise, sa, ese, êse” şekilleri “da / de, ise, ki ya” görevlerinde sonda kullanılarak pekiştirme vazifesi yapar. İsim ve isim soylu sözcüklerden sonra kullanıldığında pekiştirme işlevi açıkça görülür. Sonuna geldiği unsuru diğer unsurlara bağlarken aynı zamanda pekiştirme işlevi de görür.

BOLSA (İSE)

Çağdaş Türk lehçelerinde ise edatının yanında “bolsa” şekli de “ise” görevinde kullanılmaktadır. Bu şekil daha çok “ise” görevinde pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde şart “-sa / -se” ekiyle yapılmaktadır. Ancak edat olarak kullanıldığında “bolsa” şekli “ise” görevinde kullanılmaktadır.

Bulut tağzum etdi keremli aaya,

Goca daağlar bolsa miizemeen otur.

(Bulut selâm verdi şefkatli aya, yaşlı dağlar ise sarsılmadan duruyor.) (Kara, 2005: 198).

Murgap bolsa ýoluny

Gutaryar gum içinde.

(Murğap ise yolunu, Bitiriyor kum içinde.) (Kara, 2005: 206).

Aadamlar muña öňküden hem beter geň gaalypdirlar. Hoca bolsa: -Men garamañlay, men görğüli diyip, eñre yeermişin. (İnsanlar, bu duruma daha çok şaşırmışlar. Hoca ise: -Ben talihsizim, ben çilekeşim, diyerek ağlıyormuş.) (Kara, 2001: 78).

Gadum zamaanlarda buğday yabaanı gööğeren eken. Aadamlar bolsa süyt, gatık, et ve göök önüm iyp oñupdirlar. (Bir zamanlar buğday, yabanî olarak yetişirmiş. İnsanlar ise, süt, yoğurt, et ve sebze yiyerek hayatlarını sürdürüyorlarmış.) (Kara, 2001: 118).

Yağış bolsa çavuş çakdı şıbirdaap (Yağmur ise fısıldadı şıpırdayıp.) (Kara, 1997: 450).

Haysı da bolsa, urardı...(Hangi ise, vururdu...) (Başdaş, 1996: 31).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “bolsa” şekli “ise” görevinde kullanılmaktadır. Sonuna geldiği unsuru belirterek bir başka unsura bağlar. Bu bağlama ve belirtmede bir karşılaştırma ifadesi vardır.

Böriler bolsa, kalini meze kılip yiyişke başlaptu (Kurtlar ise, öküzü iştahla yemeye başlamışlar.) (Öztürk, 1994: 122).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “ise” edatı “bolsa” şeklinde ve “ise” görevinde kullanılmaktadır.

Kazan bolsa, balam jawdı jeñip keyin қайтқан екен деп ойлap (Kazan ise, oğlum düşmanı yenip sonra dönmüş diye düşünüp.) (Savran, 1994: 230).

Kolbov bolsa, özi izdestirip jatқан қаланı awızına ala қойar ma yeken? (Kolbov ise, kendisinin arandığı şehirden bahseder miydi acaba?) (Eker, 1989: 14)

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesi Grameri’nde pekiştirme edatı ise “bolso” edatıyla ifade edilmiştir. Bu şekliyle “bol-“ fiili “-so” şart ekiyle kalıplaşmıştır. Yalnız bu şekildeki kullanım Kırgız Türkçesinde fazla işlek değildir.

Men bolsom, azırkı kızmatıma cetkenge kubanıp uşundan tüşpösöm екен деп cüröm. (Ben ise şu andaki görevime geldiğim için gururlanıp ve bu görevden keşke inmesem diyorum.) (Kasapoğlu, 2005: 187).

Anken menen, Alıkul dale bolso Orus cana tekteş Türk tilderine tiyiştüü deñgeelde kotorulbay catkanı anın poeziyadagı Ak Bozun бүткүл согуздук okurmanga taanıtuuga kedergi болууда.

(Ancak, Alıkul’un ise Rus ve soydaş Türk lehçelerine yeterli seviyede çevrilmemesi, onun şiirindeki Ak Boz’un Sovyetler Birliği okuyucusu tarafından tanınmasına engel olmaktadır.)

Men bolso acaldın oguna kabıldım. (Ben ise ecelin okuna kapıldım.)

Den sooluk bolso iştegenge emne cetsin. (Sağlık ise çalışana nasıl yetsin)

Avtor özü bolso köptөгөн уушкан cыındарда ur-tokmokko alındı. (Yazar ise birçok kez büyük kalabalıklar önünde işkence gördü.) (Kasapoğlu, 2005: 344).

A, Emilbekte bolso, biz aytkan ekinçi sapat cok. (Fakat, Emilbek'te bizim söylediğimiz ikinci özellik yoktu.) (TLG: 534).

Bütpögön iş sırtta bolso kar basat,

Üydö bolso çañ basat.

(Bitmemiş iş dışarda ise kar basar, Evde ise toz basar.) (Şavk, 2002: 80).

Kazan Tatar Türkçesinde

Çirkey bolso ayuuga:

-Koyondun küyöörü cok dep oylogonsuñ go.

(Sivrisinek ise ayıya: Tavşanın kimsesi yok diye düşünürsün ha.) (Karadavut, 2006: 126).

Men bolso cerdin meesin çigara teptim (Ben ise yerin beynini çıkardım.)

(Karadavut, 2006: 342).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “bolsa / bulsa / pulsa” şekilleri kullanılmaktadır.

Tış yaқта sıyr möñörñi, parsam, Eymene pulsa torğalağ igentï (Dışarıda inek böğürüyor, gittiğimde, Emine ise kalkmak üzereymiş) (Alkaya, 2008: 425).

Ƙıs pïlen kiyewnï munçağa alıp kitetler. Kiyew aƙça salatı, ƙıs pulsa kübrek salatı (Kızla oğlanı hamama götürüyorlar. Damat para verir, kız ise daha çok verir) (Alkaya, 2008: 425).

Pügñn ise kön gürïp toratılar igen (Bugün ise hanımıyla gün görüp yaşıyorlarmış) (Alkaya, 2008: 358).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “busa” (bolsa, olsa) şekli “ise” görevinde kullanılmaktadır. Çıkma hâlinin karşılaştırma manasını güçlendirmek için kullanılır (TLG: 1001).

Oraza busa, ozoğda, ol suv içmecekni bilip ƙoy. (Oruç ise, elbette, su içmeyeceğini bil.) (TDEMA-7: 572).

Hali busa meni ƙayup yırağda (Şimdi ise beni bırakıp uzakta) (TDTEA-20: 349).

Bir ƙart gişi busa lap ƙarsaladı (Bir yaşlı ise çok öfkelenildi) (TDTEA-20: 358).

Men busa içimden küley turup yetişdim (Bense içimden gülerek yetiştim top patlayan avluya) (TDTEA-20: 315).

Tek, Moskvada oğuyman. Moskvanı busa nagah adam da görmegen

(Fakat Moskova'da okuyorum. Moskova'yı ise kimse görmemiş) (TDTEA-20: 327).

Sen busa aç börüdey turasan (Sen ise aç kurt gibi durursun) (TDTEA-20: 220).

Kumuk Türkçesinde “busa” şekli karşılaştırma ifade eder.

Yağşı busa al. (İyi ise al.) (TLG: 1001).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Malkar Türkçesinde “bolsa” şekli kullanılmaktadır.

-Alay bolsa, atabız İbakga sorayık. (Öyle ise, babamız İbak'a soralım.) (Tavkul, 2004: 232).

Karakalpak Türkçesinde

Kempir apam bolsa, Oksananiñ şaşların tarap atır (Yaşlı annem ise Oksan'ın saçlarını tarıyor.) (TLG: 600).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “bol>ol” fiili ve “se, sa” eki olan “zo” ekinin kalıplaşmasından meydana gelen “bolzo” şekli “ise” görevinde kullanılmaktadır (AITS: 42).

Azıragan uulı bolzo

Altın Tana abakaylı,

Ak Sarı atka mingen

Er Samır dep uul bolgon.

(Büyüttüğü oğlu ise. Altın Tana hatunlu, Ak Sarı ata binen. Er Samır adlı delikanlıydı.) (Dilek, 2002: 33).

Elezin küreñ tayganıñ

Edegin bolzo eki ebirdi.

(Kahverengi kumlu dağın, eteğini iki kez dolaştı.) (Dilek, 2002: 38).

Emdi körüp tırar bolzo,

Eki böriüni tanurı çok edip.

(Şimdi bakıp gördü ki, İki kurdu tanınmaz hale getirip.) (Dilek, 2002: 120).

Karatı Kaan emdi bolzo,

Karızıla terin arçıp,

(Şimdi Karatı Kağan ise, dirseğiyle terini silip) (Dilek, 2002: 315).

Tüşte bolzo, nökörim,

Tünde bolzo, koyloom,

(Gündüz arkadaşım, gece koyundaşım.) (Dilek, 2002: 346).

Kara toozın çöyile berdi.

Emdi körüp turar bolzo,

Çodoñ Kara atka mingen

Baçıkkay Kara baatır keldi.

(Kara toz yayılıverdi. Şimdi bakıp gördü ki, Çodon Kara ata binene, Baçıkay Kara bahadır geliyor.) (Dilek, 2002: 297).

Şor Türkçesinde

Çakşı sös polza, kulakka siyer, çabal sös polza, çel çabalı kâk-parar! (Güzel söz ise kulağa siner, kötü söz ise kötüyü yel götürür.) (Ergun, 2006: 154).

Altın Kaannıñ abakayı polza,

Tüür edegin türe tudundu.

(Altın Kağan'ın eşi de, Bürümcük eteğini dürdü.) (Ergun, 2006: 234).

Kalık alabı, polza,

Uju çok çat parğan poltur.

(Halkların bahadırları ise, Uçsuz bucaksız gidermiş.) (Ergun, 2006: 252).

Çazığan töjünde polza,

Ok ötpes altı kadıl

Kök molot şabilğan poltur.

(Süslenmiş göğsünde ise, ok delemes altı kat, gök polat takılıymış.) (Ergun, 2006: 242).

Apşiy kıygırdı: “At polza at pozlun! At polza, çel kaksın! (İhtiyar bağırdı: “At ise at olsun, at değilse yel alsın!) (Ergun, 2006: 156).

Tuva Türkçesinde

-Sen bolza Aza-Dürüür haanıñ kadını (-Sen Aza-Dürüür Han'ın kadını) (TDEMA-6: 664).

-Men bolza Ak-Haya (-Ben Ak-Haya) (TDEMA-6: 678).

Edi bolza ektin aşkan,

Malı bolza bajın aşkan.

(Malı omuzuna asmış hayvanı ise başını asmış.) (TDEMA-5: 244).

Alday-Buuçu turgaş:

-Bo hün bolza,

Aynıñ çaazı, hünnüñ ertezi

Eki hün çüve

(Alday-Buuçu da: Bugün de Ayın yenisi, günün erkeni. İyi gündür.) (TıvKD-1: 222).

Bazı lehçelerde “ise” edatının yanında “bolsa” edatı da kullanılmaktadır. Türkmen, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Sibirya Tatar, Kumuk, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Altay, Şor, Tuva Türkçesinde, “bolsa, bolso, bulsa, pulsa, bolzo, polza, bolza” şekilleri “ise” görevinde kullanılmaktadır.

1.47. İYİK

Tuva Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Saadet Çağatay, “Tuba Ağzında İyik” isimli makalesinde bu edatın pekiştirme edatı olduğunu belirtir. Yazar, edatın kökenini de şöyle açıklar: “İyik kelimesinin eski er- ‘i-’ fiilinden -yük geçmiş zaman ekiyle yapılmış er- yük> iyik şeklinde bir teşkil” olduğunu belirtir (Çağatay, 1968: 173).

Eski Türkçede er- fiili bilinmektedir. Yük geçmiş zaman eki ile ilgili bilgileri de Gabain’in gramerinde görüyoruz. Gabain, eserinde “Görülen Geçmiş Zaman II” başlığı altında bu eki -yuğ, -yük şeklinde zaman eki olduğunu anlatır ve şu örnekleri verir: *Bulğan-yuğ tınlıglar.* (Birbirine girmiş canlılar.); *İşi büt-me-yük teg.* (İşi bitmemiş gibi.); *Tüşe-yük men* (Düş gördüm)” (Gabain, 1988: 81).

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Saadet Çağatay, çalışmasında “bu iyik bir fiili tasdik ve tekid eder ve bazen şartla, bazen de soru eki mi (be, pe) ile bağlanır.” diyerek Tuva Türkçesinde edatın pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir (Çağatay, 1968: 171).

İyik edatı Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “İyik (Acaba! Mı?); İyikpe (Acaba! Veya! Değil mi!); İyin “Değil mi! Mi?” görevlerinde kullanılmaktadır (TuvTS: 61). Türk Lehçeleri Grameri’nde edatın “iyik, iyik be, ıynaan, iyin” şekilleri pekiştirme edatı olduğu belirtilmiştir (TLG: 1212).

Ak kıs kelgen iyik be? (Akkız gelmiş idi mi?).

Bolbas iyik pe (Olmaz mı? Elbet olur!).

Mañaa dilgi iyik pe azı kodan çoraan ħire-dir. (Burada herhalde tilki veya tavşan yürümüş olacaktır ‘tahmin olunur’)

Sen teatrğa çoraan iyik sen çop? (Sen tiyatroya gitmiş idin ya!) (Çağatay, 1968: 172).

Sen düün kelgen bolzuñza, eki bolur iyik. (Sen dün gelmiş olsan, iyi olacaktı)

Daarta ayas ħün bolur bolza, eki bolur iyik. (Yarın ayaz (açık) gün olursa, iyi olacaktı.) (Çağatay, 1968: 172).

Kañaar iyik sen. (Ne yapabilirsin ki?) (TDEMA-5: 256).

-Sen üner-dir sen iyin. (Sen çıkacaksın) (TDEMA-6: 658).

-Silerniñ-bile el-çaa kılır küş-harık-daa mende öök iyin, haanım. (-Sizinle savaş yapacak güç kuvvet bende yok, hanım.) (TDEMA-6: 629).

Öskös-ool aş bodu todup, argan bodu semirip turgan er irgin iyin. (Öksüz oğlanın, aç olan bedeni doyup, zayıf olan vücudu semirmiş.) (TDEMA-6: 626).

Tuva Kahramanlık Destanları-1 metinlerinde yaptığım taramalarda edatın “iyik, iynnan, iyin, iynen” şekillerini tespit ettik.

-Mınça mööreyge aldırbayn

Şuglup kelgen iyik men.

(Bunca yarışta yenilmeyip, kazanıp geldim ben.) (TıvKD-1: 389).

Çejegei kajanga köjüp

Kelgen çüve iyik

(Göçü ne kadar sürmüş, bilinmez) (TıvKD-1: 512).

Çaa, meeñ uluum boldu ıynaana. (Evet, benim sıram geldi herhalde.) (TıvKD-1: 361).

Erteninde bo möörey meeñni

Bolur ıynaana, haannar-dep-tir.

(Ertesi gün bu yarış benim, olur herhalde, kağanlar demiş.) (TıvKD-1: 367).

Ta çejege, ta kajanga

İjik kelgen çüve ıynaana,

(Kim bilir ne zamana kadar, içip durmuş.) (TıvKD-1: 502).

Mooñ hoyu boor çüve iynen, oglum-dep

Çugaalap tur.

(Onun koyunudur bu oğlum -diye, söylemiş.) (TıvKD-1: 455).

Bir eves bak sağıştıg er bolzuñza,

Meeñ azumnı öldürüp kaaş,

Ap-la ap-tır sen iyin.

(Eğer niyeti bozuk er olsaydın, benim boynuzumu öldürüp, alıp koyardın sen.) (TıvKD-1: 265).

Konçug küçütenniñ ol-dur iyin, oglum.

(Korkunç çanavar odur, oglum) (TıvKD-1: 357).

Tuva Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Daima sonda kullanılmaktadır. Edat “i-mek” fiilinin üzerine geçmiş zaman eki “-yük” getirilerek oluşturulmuştur. Fiillerden sonra kullanıldığında fiili tasdik ederek anlamı pekiştirir.

Bazen fiilin şart çekimiyle kullanılır. Bazen de soru edatıyla birlikte kullanılır. Edatın “iyik, iyik be, ıynaan, iyin” şekilleri, “acaba, mı, veya, değil mi” görevlerinde kullanılmaktadır.

1.48. KADAR

Aslen Arapça kökenli “kadar” sözcüğü Türk Lehçelerinde son çekim edatı olarak kullanılmıştır. Harezmi döneminden sonra Türkçe metinlerde görülmüştür. Edat “gibi, denk, benzer, kadar, eşit” görevlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 49). Bazı lehçelerde asli görevinin yanında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır (Alkaya, 2007: 406).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “katar(ı)” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Colbunov İtikege katar oturdu (Colunov İtike’ye kadar (herkes) oturdu.) (Alkaya, 2007: 415).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “kader(e)” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Mostafanıñ irennerene kader tuzan sırtışkan ide. (Mustafa’nın dudaklarına kadar toz bulaşmıştı.)

Avızların açıp mezek karap toruwxılar arasında Rehimcan abzıyga kader bar ide. (Ağızlarını açıp oyun seyredenler arasında Rehimcan amcaya kadar (herkes) vardı.)

Kart, karçıklarga kader barısı da kırdı. (Yaşlı erkek ve kadınlara kadar hepsi de kırdı.) (Alkaya, 2007: 415).

Basu kapkasına kader ozata bardılar. (Bahçe kapısına kadar uğurlamay geldiler.) (Öner, 2003: 150).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “kadar” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Bu büyük şairniñ şiirleri, bir çok satırları kimlerniñdir elinen o kadar “tüzetilgen” ki, özüniñ originaldeki elyazmalarından yernen kök kadar farq ete. (Bu büyük şairin şiirlerinin birçok satırı birilerinin eliyle o kadar düzeltilmiş ki, orijinaldeki el yazması ile arasında yerle gök kadar fark var.)

Başına kadar aşlık içine kömülip yattı. (Başına kadar zahirenin içine gömülüp yattı.)

Atlar, insanlar içlerine bağirlarına kadar sılanğan, er şeyden su tamlay. (Atlar, insanlar bağirlarına, içlerine kadar ıslanmış, her şeyden su damlıyor.) (Alkaya, 2007: 416).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “kezzer(e)” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Tawarı şul kezzer nasar... (Malı o kadar kötü...)

Minutı ay, seğete yıl-şul kezere hağındım (Dakikası ay, saati yıl; o kadar özledim.) (Alkaya, 2007: 415).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Balkar Türkçesinde “kadar” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Ne kadar duwa etseñ da kökden aş tüşmez. (Ne kadar dua edersen et, gökten aş düşmez.) (Alkaya, 2007: 416).

O zamanda biz Germaniyağa kadar bardık (O zaman biz Almanya’ya kadar gittik.) (Li, 2004: 257).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “kader” şekli “kadar” görevinde kullanılmaktadır.

Ol töbeşikler sol kader bir köp, olardı körgeñ ädem bu bir kişkey halktıñ mezarı eken dep, oylaydı. (O tepecikler o kadar çoktu ki, onları gören birisi, bu küçük bir halkın mezarıymış diye, düşünürdü.)

Köp te tilemeymiz, tilegenimiz Magometteylerge şöp kader de körinmege kerek tuvıl. (Çok da istemiyoruz, bizim istediğimiz Magometteylere çöp kadar dahi görünmez.) (Alkaya, 2007: 416).

Tarihî Türk lehçelerinde çekim edatı olarak “kadar” şekli daha çok “gibi, denk, benzer, kadar, eşit” görevlerinde kullanılmıştır. Arapça kökenli bir edattır. Çağdaş Türk lehçelerinde Kırgız, Tatar, Kırım Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Nogay Türkçesinde “kadar, katar(ı), kader(e), kadar, kezzer(e)” şekilleri “kadar” görevinde asli görevinin yanında pekiştirme işlevini de yerine getirerek anlamı güçlendirmektedir.

1.49. KANI

Eski Türkçede “kanı>kana” soru zamiri Kazan Tatar, Kazak ve Karakalpak Türkçesinde “hani, ya, sadece, yalnız” görevlerinde pekiştirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Ancak fazla yaygın değildir bunun yerini “bit” edatı daha çok kullanılmaktadır (Çağatay, 1962: 110).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde başta veya sonda kullanılması anlamda herhangi bir değişiklik yapmaz.

Benimle gelecektin hani!

Gitmeyecektin hani! (Çağatay, 1978: 285).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “kene” şekli “hani, haydi” görevinde sorma edatı ve ünlem olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda anlamı kuvvetlendirmektedir.

-Kene joldastar! (-Haydi arkadaşlar!)

-Kene, muni kimniñ qurmetine işemiz? (-Haydi, bunu kimin şerefine içiyoruz?)

Avulda koy küzetkende qotanniñ şetine ot jağatını kene. (Avulda koyun güderken avlunun kenarına ateş yakışı hani?) (Türkmemetoğulları, 2001: 37). Bu son örnekte soru görevinde kullanılmıştır.

Kazan Tatar Türkçesinde

Eski Türkçede “kanı” soru zamiri Kazan Tatar Türkçesinde “kana” şeklinde değişerek “hani, ya” görevinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. Edatın kullanımı fazla yaygın değildir. Kazan Tatar Türkçesinde bu edatın yerine daha çok “bit” edatı kullanılmaktadır.

Qaçan kilgenin söylemedi kana (Ne zaman geldiğini söylemedi ya ‘hani’)

Eyttim kana, bardı kana. (Söyledim hani, vardı hani)

Bir de tabalap ta eytimim kana, barî Rukiye bile bulışkanına gına keyfim kitip eytem. (Asla azarlayıp da söylemiyorum hani, ancak Rukiye ile uğraştığına keyfim giderek söylüyorum.) (Çağatay, 1962: 110).

Min bu işni yaratam kana (Ben bu işi severim hani.)

Bulsa iyi kana yarar iyi (Olsaydı ne kadar da iyi olurdu.)

Miña kana kilgeniñden payda yuk (Benim için “benimle ilgili olarak” senin gelmenden bir fayda yoktur.)

Bazı örneklerde edat “ya!, işte!” anlamında Türkiye Türkçesine aktarılabilir.

Eyttim kana (Söyledim ya!). *Bardı kana* (Gitti ya! Gitti işte!)

Kaçan kilgenin söylemedi kana! (Ne zaman geldiğini söylemedi işte!) (Çağatay, 1978: 285).

Karakalpak Türkçesinde

-Dostum, -deydi ol Doşanğa, -sen sözge ustasañ, kene, usı şımın öltirgenindi kişkentay qosıq kılıp şığar (-Dostum, -der -o Doşan’a; Sen söz ustasısn, hadi, sinekleri nasıl öldürdüğünü anlatan bir şiir söyle bakalım.) (TDEMA-6: 362).

Eski Türkçeden itibaren “kanı” şeklinde soru zamiri olarak kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde, Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde “hani, kanı, kana, kene” şekilleri “hani, ya, haydi, işte, sadece, yalnız” görevlerinde pekiştirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Başta veya sonda kullanılması anlamda herhangi bir değişiklik yapmaz. Edatın yerine bazı lehçelerde aynı görevde “bit” edatı daha çok kullanılmaktadır.

1.50. KED / KEÇ / KEY

İslami Türk edebiyatında görülen “pek, iyice, çok, ne, ne kadar, aman” görevlerinde bir pekiştirme edatıdır (Hacıeminoğlu, 1971: 247). DLT’de madde başında verilmiş ve şöyle açıklanmıştır “Bu kelime “dal” ile yazıldığı gibi “zel” ile dahi yazılır. Bir şeyi anlatmakta obartma ve pekitme arzu edilirse bu edat kullanılır: *Keç at* (Ne iyi at), *Keç nenğ* (Ne iyi şey) (DLT. C. I. s. 322). Edatın “ked, keç ve key” şekillerinde de yazıldığı ayrıca divanda belirtilmiştir.

Bıçgas bitik kılurlar

And key yeme bérürler

Handın basut tilerler

Basmıl Çomal tirkeşür

(Andlaşma bittiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl Çomıl toplanıyor) (DLT: C. I. s. 459).

Araştırmacılar, edatın Soğdça “k’dy” (çok, son derece) anlamlarına gelen sözcükten Türkçeye girdiğini belirtiyorlar (Nalbant, 2008: 214). N. Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde edatın Karahanlı sahasında kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Tarama Sözlüğünde key (gey) 1. Çok, pek, gayet, pek çok. *Tamain âdemîlerden kesgil ki o key bayağılıktır. Ve bu ki mertebesi yücelip key ululuk hasıl oldu. Göğü bina kıldı, ya’ni key yüce eyledi* (TarS. IV: 2458). 2. İyi, iyice, hakkıyla. *Senin gey dostun kimdir? ...Bunu key saklagıl yigürmegil.* 3. Uygun, muvafık, münasip, lâıyk, doğru, yerinde. *Zâ eyitti: Dostlar işaretinden geçmek olmaz ve uslular re’yine hilâf eylemek gey değil. Yolda meğer var idi bir key ağaç / Ya’kup anda oturmuştu susuz aç* (TarS. IV: 2464).

Karahanlı Türkçesinde

Ne iş utru kelse anga keç bañın. Ölügdin tirig hem tirigdin ölüg / Çıkarur körür sen munı keç anga. (O dirileri öldürdüğü gibi, ölüleri de diriltir, görürsün bunu iyi bil) (Arat, 1992: 82). *Ne iş utru kelse anga keç bañın.* (Hangi işle karşılaşırısan, onu iyice gözden geçir) (Arat, 1992: 70). *Ol il boldı törde tañı ked burun* (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Kutadgu Bilig’de keç “çok, iyi, iyice” görevlerinde çok fazla geçmektedir. (Arat, 1978: 231).

*Körü barsa barça urur bu kedük,
Ukuşlıg, biliglig, kör, aslı keç ök* (Dilaçar, 1988: 87).

(Dikkat edilirse, herkes giysi vurur, Anlayışlı bilgili, giysi ile değil, aslı, özü ile değerlidir.)

Eşitmek keç ol sözlemekte körü. (Dinlemek elbette söylemekten üstündür.)
(Dilaçar, 1988: 114).

*Kalı bilgeke tegse ilde orun,
Ol il boldı törde takı keğburun* (Dilaçar, 1988: 86).

(Eğer bilgiliye eşikte bir yer rastlarsa, O eşik başköşeden daha öne alınmış olur.)

Ne iş utru kelse anga keğbakın

Ol işning öngini songını sakın

(Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir; O işin başını ve sonunu düşün)
(Arat, 1992: 70).

Harezmi Türkçesinde

*Keğkler yolını keç bağladılar. Anıng efsünçılıkıng keç bilürmen. Ayıttı songra
keç қаdğuda қaldım* (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde “key” şekli kullanılmıştır.

Ki kaçmaқ deminde key erlik olur.

Gözlerüñ hem açam ki key köresin.

Bāķi ‘acūz-ı deḡre zebūn olma key saқın. (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Necati Beg Divanı’nda

Cân verirsin her nefes ey sâgar ağzın öpmeğе

Key sakın kim yokyere bir gün içerler kanunı (Tarlan, 1992: 404).

Key hatâdır çarha isnâd-ı vefâ ben bildiğim

Rûzîgâra zâlim ü gaddâr dersin bilmezsin (Tarlan, 1992: 319).

Mizan-ı vekârında sebük sengi cibâlin

Mi’yâr-ı zamirinde seher simi key ednâ (Tarlan, 1992: 50).

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesinde sonda kullanılarak pekiştirme görevi yapar. Türk Lehçeleri Grameri’nde edat pekiştirme edatları içinde verilmiştir (TLG: 1212).

Öldürgen kijiniñ sözün alır deeni kay. (Öldürülecek kişinin sözü alınmış.) (TDEMA-5: 222).

Ertengiler burungular edi

İziirde mindig çüve deeni key.

(Evvelkilerin, öncekilerin eti, Böyle ısınmış.) (TDEMA-5: 222).

Demir baştıg haan.

-Kulugurnuñ indig karalun bilbedim iyin.

Bilgen bolza, argaktıg aldı moynun

Sıy şaap kaarım kay -dep

Taalayn dazıladıp-daa homudap-horadap.

(Demir başlı kağan. Adinin böyle alçak olacağını bilmedim, Bilip de altı omurlu boynunu, Kırırseydim keşke -diye, Damağını takırdatıp kızıp öfkelenip.) (TıvKD-1: 460).

İslamiyet etkisi altında gelişen Türk edebiyatında görülen bir pekiştirme edatıdır. Daima başta kullanılmaktadır. Araştırmacılar edatın Soğdça “çok, son derece” anlamındaki “k’dy” sözcüğünün Türkçeye girmiş şekli olduğunu belirtmektedir. Tarihî Türk dilinde Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde “ked, keç, key” şekillerinde “pek, iyice, çok, ne, ne kadar, aman” görevlerinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Tuva Türkçesinde “key” şeklinde sonda pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

1.51. Kİ

Ki edatının menşeyi hakkındaki görüşler farklıdır. 1. Ki edatının Farsça menşeli olduğunu savunanlar. 2. Ki edatını hem Farsça hem de Türkçe kabul edenler. 3. Ki edatını Türk, Azerbaycan Türkçesi menşeli kabul edenler (Memmedoğlu, 1999: 757). Bugün Türkiye Türkçesinde Eski Türkçede şüphe ve tereddüt edatı “erki” değişerek “ki” şekli; Farsçadan dilimize girmiş olan “ki” bağlacı ve Türkçe “kim” zamirinden kısalmış olan “ki” tamamen birbirine karışmış durumdadır. Uzmanlar buna aslında buluşma diyorlar. Gramer kitaplarımızda bu ayırım pek yapılmamıştır. Genellikle tek bir “ki” şekliyle gösterilmektedir.

Muharrem Ergin, ki başlığı altında ki’nin “tipik bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı” olduğunu belirtir. Ergin, özetle şunları yazar: “Ki sonuna geldiği unsuru bir izah ve netice cümlesine, bir yardımcı cümleye bağlayan kuvvetlendirme edatıdır. Kendisinden önce ise her üç unsur da, yani isim de, edat da, fiil de gelebilir. *Çalış ki geçesin, Görüyorum ki çalışmışsın*. Bu örneklerde ki yardımcı cümleyi kendisinden önce gelen asıl cümleye bağlar. Ergin, bu tür cümlelerde “kendisinden önceki unsuru bir izah ve neticeye bağlayarak kuvvetlendirdiğini, belirttiğini ve açıkladığını “ki” ile bir yardımcı cümleden faydalanma yoluna asıl cümleyi kuvvetlendirmek, onun önemini belirtmek, ona dikkat çekmek için baş vurulduğunu” belirtir (Ergin, 1981: 362). Ergin, bu cümlelerde özellikle “ki” bağlacının kuvvetlendirme anlamı üzerinde durmaktadır. Bu özellik gramer kitaplarımızda çok az dile getirilmiştir.

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde ki bağlacıyla ilgili şu bilgileri verir: “ki bağlacı hem Türkçe hem Farsça’dır. Şu kadar ki, bunun daha eski bir Türkçe edatın: “kim” edatının bir halefinden olduğu doğru olmakla beraber, ondaki mâna ve kullanım zenginliği, bütün kavramlarını kendisinden almış olduğu Farsça “ki” bağlacı sayesinde olduğu da söz götürmez bir şeydir.” (Deny, 1941: 657). Türkçede kullanılan şüphe anlamındaki “ki” erki edatının devamıdır. En eski yazılı belgelerden günümüze kadar ara değişim evreleri de metinlerden takip edebildiğimiz pekiştirme ki’sinin Farsça ki’yle görev ve yapı bakımından hiçbir ilgisi olmadığını söyleyebiliriz.

Tahsin Banguoğlu, ki’li cümleleri anlatırken bir “obartmalı anlatım” dan bahseder. Banguoğlu, bu tür cümlelerde asıl yani temel cümlelerin başta kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Bir boya yapmış ki, on para etmez. Evi öyle donattım ki, beğeneceksin*. (Banguoğlu, 1986: 553). Banguoğlu, “obartmalı anlatmada” ayrı bir berkitme işleyişinin olduğunu belirtir.

Ergin, ki edatının bir edattan sonra da kullanıldığını belirterek; bu tür cümlelerin bağlama ifadesinden uzak olarak, yalnız mücerret kuvvetlendirme edatı şeklinde kullanıldığını belirtir: *Gözlerimi yumsam mı ki, Gitsem mi ki?* (Ergin, 1981: 363). Bu örneklerdeki ki'ler aslında eski Türkçedeki “erki” edatının devamıdır diyebiliriz. Çünkü bu cümlelerdeki “ki”ler bağlaç görevinden ziyade cümleye “şüphe, tereddüd” anlamı katmaktadır.

Ergin, bir isimden sonra kullanılan ki için şunları yazmaktadır: “ki bir isimden sonra gelerek onun arkasından gelen yardımcı cümleye bağlar. Burada ki izah fonksiyonu ile vazife görür. Yardımcı cümle ki ile bağlandığı ismin izahı olur. Böylece ki'nin getirildiği isim belirtilmiş ve kuvvetlendirilmiş olur. Bu durumda asıl cümle ki'den ve yardımcı cümleden sonra gelir. Ki ile belirtilen ve kuvvetlendirilen isim asıl cümlelerin bir unsuru olduğu gibi, asıl cümlelerin dışında onunla ilgili bir isim de olabilir: *Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir. Seni ki kimse görmüyor sesini çıkarma.*” (Ergin, 1981: 362). Bu tür cümleler Hint-Avrupa dilinin yapısını çok net bir şekilde göstermektedir. Bu iki cümleyi şöyle düzenleyebiliriz: *En iyi meyve (olan) portakal kışın yetişir. Madem seni kimse görmüyor sesini çıkarma.*

Şinasi Tekin, “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine”, isimli makalesinde Farsça “ki”nin Türkçeye girişini şöyle açıklamıştır: “Eski Anadolu Türkçesinde de Farsçadan yapılan çeviriler sonucu olarak yardımcı cümleler kullanılmıştır. Farsça ki yerine Türkçe kim'in kullanılması dikkate değer. Daha sonra (XV. yy'dan sonra) bunun yerini doğrudan doğruya Farsça ki almıştır.” (Tekin, 1965: 62).

Türk Gramercileri ki'li cümle kuruluşlarının Fars dilinin etkisiyle Türk dilinde görüldüğünü savunmuşlardır. Özellikle İslamiyetin kabulüyle çeşitli bağlama edatlarının Türk diline girdiği bilinmektedir (Ergin, 1981; Hacıeminoğlu, 1971; Korkmaz, 2003; Banguoğlu, 1986)

Neşe Atabay vd.nin hazırlamış oldukları Türkiye Türkçesinin Sözdizimi isimli eserde “Türkçede en eski kaynaklarımızdan bu yana kullanılan ki (kim) sözcüğü, Farsçadan gelen ki bağlacıyla kullanım açısından karışmıştır. Bu nedenle Türkçede çeviri niteliği taşıyan, Türkçe söz dizimine aykırı tümceler kullanılır olmuştur” demektedir (Atabay, 1981: 98).

Neşe Atabay, Sözcük Türleri isimli eserinde de Türkçede kullanılan ki bağlacının Farsça ki adılı (ilgi zamiri) olduğunu belirtir (Atabay, 2003: 146).

Atabay, isimden sonra gelen ki'li cümlelerde öznenin, ki bağlacıyla pekiştirildiğini belirtir ve şu örneği verir: *Bu Hintli Prens ki, kalıbı, kıyafeti, ve hatta düşünişü, yaşayışı itibariyle bir İngiliz Lordundan...* (Atabay, 2003: 147).

Sorulu cümlelerde ki pekiştirme görevi yapar: *Gitsem mi ki? Güzel mi ki?* (Atabay, 2003: 147). Atabay'ın verdiği bu örneklerdeki ki'ler eski Türkçedeki erki edatının devamıdır. Yazılışları aynı olsa da görevleri farklıdır. Burada ki bağlaç değil pekiştirme görevindedir.

Bazen ki bağlacı cümleleri bağlarken neden-sonuç ilgisi o kadar güçlüdür ki, yan cümleden sonra gelen temel cümlelerin kullanılmadığı görülür. *Sen hiç yemek yememişsin ki...*

Muharrem Ergin de “ki'nin bu netice ve izah fonksiyonu o kadar kuvvetlidir ki bazan netice ve izah tasavvura bırakılarak yardımcı cümlelerin kullanılmadığını belirtir” ve şu örnekleri verir: *Bir yemek pişirdim ki...O kadar yoruldum ki...* Bu tür cümlelerde genellikle “o kadar, bir, öyle” sıfat ve zarflar kullanılarak anlam kuvvetlendirilmiş olur. Fakat bunlar olmadan da ki tek başına izah ve netice ifade ederek yardımcı cümlesiz vazife görebilir. *Görmedim ki, güzel değil ki, seninle de konuşulmaz ki* (Ergin, 1981: 362).

Ömer Demircan, Türkçenin Ezgisi isimli eserinde Türkçede kullanılan “ki”nin Farsçadan geçmiş kullanımları da vardır diyerek “Türkçe kaynaklı “ki” ile Farsça kaynaklı “ki” dizimsel olarak birbirinden ayrıdır. Bir ilgeç olan Türkçe “ki” bitiştiği birimi sonraki birime bağlar. Bir bağlaç olan Farsça “ki” ise bitiştiği birimi önceki birime bağlar.” şeklinde edat ve bağlaç olan “ki”leri ayırır ve şu örnekleri verir: *(Duydum ki) askerliğini yapmayacak. (Türkçe). Ben (ki bunu yapmak istemiyordum) ona yaptırdım. (Farsça)* (Demircan, 2001: 228).

Muharrem Ergin, iki fiili birbirine bağlayan ki'ler ve özneyi açıklayan veya pekiştiren ki'lerin aslen Farsça bağlama ki'si olduğunu belirtir (Ergin, 1981: 361).

Cevat Heyet, Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri isimli eserinde Farsça kökenli ki edatı için şunları yazmış: “Türkçede ki bağlacı (relatif) veya rabıt edatı mevcut değildir. Ki Farsçadan alınmış olup imkân ölçüsünde onu kullanmaktan kaçınmak gerekir. Örneğin *O biliyordu ki askerler kalededirler yerine O askerlerin kalede olduğunu biliyordu* denmelidir” diyerek ki'li cümlelerin Hint-Avrupa dil ailesinin bir özelliği olduğunu belirtir (Heyet, 2008: 46).

Louis Bazin, “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri” isimli makalesinde “Yabancı ilgi ve bağlama unsurları almış olan edebi diller, (Farsça ki)

dışında ilgi zamirlerinin ve bağlaçların yokluğu Türkçede ilgi ve sıra cümlelerini veya tabî cümleleri imkân dışı kılmaktadır. Edebi dillerde, Arapça-Farsça bağlaçlar az çok derin bir şekilde Türkçe cümle yapısını değiştirmiştir.” diyerek bu tür cümle yapısında yer alan ki’lerin Farsça kökenli olduğunu dile getirir (Akalin, 1998: 27).

Ki bağlacının tam Türk menşeli olduğunu, Azerbaycan Türkçesi’nin dahili imkanlarından olduğunu savunan birçok Azeri bilim adamı vardır. C. Efendiyev, ki edatının kim edatından dönüştüğünü savunur (Memmedoğlu, 1999: 754).

Alâeddin Memmedoğlu, Azerbaycanlı araştırmacı E. Z. Abdullayev’in bu konudaki görüşlerine katıldığını belirterek ki bağlacının geçirdiği inkişaf yolunu sırasıyla (soru zamiri kim, nisbi “Belirsizlik” zamir kim, bağlaç kim şeklinde bir gelişme göstererek kim>kin>ki) şeklinde bir gelişmenin sonucu olduğunu belirtir (Memmedoğlu, 1999: 757).

Alâeddin Memmedoğlu “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi” isimli bildirisinde: 1. *Bir arha ki, su gelip, güman var yene gelsin (Atalar sözü).*

2. *Oğuz zamanında bir yigit ki, evlense, oh atardı (Kitab-i Dede Gorgud).*

3. *Bir şam ki, hakdan yana, heç bad ile sönmez (Atalar sözü)* (Memmedoğlu, 1999: 766). Örneklerdeki ki’lerin bilinenin aksine Farsça ki bağlama edatıyla ilgili olmadığını savunur. Yazar “Türk-Azerbaycan dilinin sintaktik kuruluşunu Arap ve Fars dillerinin te’siri ile alakalandıranlara, hüsusen de yardımcı cümlesi baş cümlelerin ortasında işlenen belirten yardımcı cümleli girişik karmaşık cümlelerin Fars dilinden alınma olduğunu söyleyenlere hak kazandırmag olmaz. Çünkü baş ve yardımcı cümleler arasında zaman uyuşmaları kanuna uygunluğu Türk-Azerbaycan dilinin cümle kuruluşunun katlarını cilalayarag bir daha gösterir ki, bu növ cümleler Türk-Azerbaycan tefekkürünün milli mehsuludur.” (Memmedoğlu, 1999: 757) açıklamasını yapar.

Elövset Zakiroğlu Abdullayev, Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları isimli eserinde temel cümlelerin dönüşüme uğramasını anlatırken “görmek” sözcüğünü örnek verir ve ki bağlacının nasıl pekiştirme edatına dönüştüğünü anlatır: “Bir zamanlar temel cümleyken görünür sözünün yanında “ki” bağlayıcı da kullanılmıştır. Bu bağlaç şimdi bile kalıntı hâlinde “görünür” kelimesinin yanında kullanılıyor. *Görünür ki hele çoğ çalışmalı olacaksınız.* Burada ki artık bağlaç değil kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır.” der. Yazar, bu tür kullanımların “tutag ki, ehtimal ki, şübhesiz ki” gibi kullanımlarda da olduğunu belirtir (Abdullayev, 1996: 72).

Ergin, ki edatının Azeri Türkçesinde “ya” anlamında soru göreviyle kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Hasta değil ki?* (Hasta değil ya?), *geç ki*

kalmadık? (Geç kalmadık ya?), *kar ki yağmadı?* *Kar yağmadı ki?* (Kar yağmadı ya?) Ergin, bu kullanımların dışında sadece anlamı kuvvetlendirmek için de “ki”nin “ya” anlamında kullanıldığını belirtir: *Kar yazın ki yağmaz* (Kar yazın yağmaz ya) (Ergin, 1981: 363).

Belâgat-ı Osmâniyye’de ve Kavâid-i Lisân-ı Türkî’de ki edatı bağlama edatı olarak geçmektedir. (Karabey, 2000: 72).

Kangı bütdür bilmezem îmânımı gâret kılan

Sende îmân yok ki sen aldın diyem, îmânımı. (Hangi güzelin imanına saldırdığını bilmiyorum. Sende iman olmadığı için imanımı sen aldın diyemem.) (Karabey, 2000: 6).

Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır (Şair sözü yalan olduğu için aldanma. “Şair sözüne aldanma, elbette yalandır.”) (Karahana, 2004: 143).

Kalem bir şeceredir ki meyvesi maânîdir.

Fikir bir deryâdır ki incisi hikmettir.

(Kalem, meyvesi mâna olan bir ağaçtır. Fikir, incisi hikmet olan bir deryadır.) (Karahana, 2004: 142).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde edatın Farsça kökenli “edat-ı beyân” olduğu belirtilmiş şu örnek verilmiştir: *Gençlikte çalış ki ihtiyarlıkta rahat edesin* (Toparlı, 2003: 105).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’de, ki bağlama edatı olarak kullanıldığı belirtilmiş ve edatın aslen Farsça kökenli olduğu bilgisine yer verilmektedir: “Cümle bazı kere isim cümlesi, bazı kere fiil cümlesi olur. İsim cümlesi olursa sıra (bağ-fiil) için “kim” getirilir. *Ol kim atası kul, ol kim hocası baydır.* Cümle fiil cümlesi olursa sıra edatı ki’dir. *Ol ki urdu, ol ki ketti. Ol ki keldi.* (O gelen kimse), *Ol ki aldı.* (O alan kimse). (Atalay, 1945: 79). Eseri Türkçeye tercüme eden Besim Atalay da bu örneklerdeki ki’leri Farsça sayar.

Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv isimli eserinde “zamir-i rabtî” başlığı altında şu örnekleri verir: *Siz ki onlardan mes’ulsunuz, onlara acıyınız. Ben ki kemâl-i azim ve sebat ile çalışıyorum, elbette muvaffak olacağım* (Cahit, 2000: 321).

Ahmet Cevdat Paşa, Medhal-i Kavâ'id isimli eserinde cümleleri birbirine bağlayan ki ile özneyi açıklayan ki arasındaki farka değinir ve şöyle der: “Ki bir cümlenin mazmûnunu bir şeye rabteder. Nitekim *o ki dün gelmişti güzel adamdır* denildikte ki lâfzı cümlesini zamîr-i gâibe sıfat olmak üzere rabteder ve bazen ki yerine kim kullanılır.” (Özkan, 2000a: 51). Bu tür cümle kuruluşları Hint-Avrupa dil ailesinin

özellikleridir. Bu kullanım Türkçede fazla yaygın değildir. Arapça ve Farsça’da bu tür özne açıklayıcı cümleler oldukça sık kullanılmaktadır. Az da olsa Farsça’nın etkisiyle bu tür kullanımlar Türkçeye de girmiştir.

Halit Ziya Bey, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, isimli eserinde tıpkı Ahmet Cevdet Paşa gibi bağlama ve zamiri açıklayan ki üzerinde durur ve bunlardan birinin bağlaç diğerinin zamirden sonra gelen cümlelerin, zamirin sıfatı olduğunu söyler. “Edât-ı rabt olan ki ile zamîr-i izafî olan ki’yi birbirine karıştırmamalıdır. Râbita olan ki “tâ ki” manasına gelir ve evvelinde fiil bulunur. (*Allah’tan kork, ki ma’siyetten kaçınasın.*) Zamir-i izâfî olan ki’nin evvelinde isim bulunup sonundaki cümle onun sıfatı olur: *insan ki Allah’tan korkmaz, ma’siyetten ictinâp etmez.*” (Türkay, 1999: 59).

Feyza Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi* isimli eserinde “ki” edatının dilimize Farçadan girmiş bir sözcük olduğunu belirtir ve bu sözcükle beraber Farçada kullanılan birleşik cümle yapısının da dilimize girdiğini belirtir. Hepçilingirler, ki’li birleşik cümleler için: *Biliyorum ki beni seviyorsun* örneğini vererek “bu türden bir söyleyiş iyi midir? Bir olanak olarak değerlendirilebilir; dile yeni bir anlatım biçimi getirir. Türkçenin sıralama mantığına aykırı olsa da yan cümle ve temel cümlelerin sıralanışına farklı bir seçenek getirerek dile bir esneklik kattığı ve uzun karmaşık cümlelerin anlaşılmasını kolaylaştırdığı için, sürekli olmasa da zaman zaman yeğlenebilir.” - diyerek ki’li cümleleri dilin içinde bir zenginlik olarak gördüğünü dile getirir (Hepçilingirler, 2004: 308).

Tahsin Banguoğlu, ki için “ilinti zamiri” terimini kullanır ve “ki ilinti zamiri daha çok ve renkli anlatımda ilinti zamiri cümlesini kurmak için kullanılır. Bu cümle de her zaman daha yaygın olan karmaşık cümlelerimizle karşılanabilir: *Bir haber aldım ki hoşuma gitti.* (Çok hoşuma giden bir haber aldım.) (Banguoğlu, 1986: 370).

Zeynep Korkmaz, “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları” isimli bildirisinde de, “belki, bilmem ki, demek ki, meğer ki, ne var ki, öyle ki, şu kadar ki, zira ki” bağlaçların bünyesinde yer alan “ki” bağlacının Türkiye Türkçesinde yeni edatların ortaya çıkmasına yardımcı olduğunu ve bu yolla Türkçemizde yeni birçok edatın oluştuğunu belirtir (Korkmaz, 2007: 1085). Önceleri bu sözcüklerden sonra gelen ki’ler bir bağlaçken daha sonra kendisinden önceki sözcükle birlikte bir kalıp ifade oluşturarak yeni bağlaç grubu oluşturmuştur.

Mehmet Hengirmen, *Türk Dilbilgisi*, isimli eserinde “Ki Bağlacıyla Kurulan Bağlaçlar” başlığı altında “oysaki, halbuki, mademki, sanki, şöyle ki, yeter ki, demek ki, farzet ki, tut ki, şu var ki, nerde kaldı ki, ne var ki, değil mi ki” gibi örnekleri verir.

(Hengirmen, 1998: 175). Hikmet Dizdaroğlu, Tümcebilgisi isimli eserinde “değil mi ki” biçiminde cümle başındaki kullanımları kalıplaşmış cümle başı bağlaçları olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir: *Değil mi ki üstüme gerilmiş bir kere dam* (Dizdaroğlu, 1976: 303). Mustafa Durak, “Bir Sözcük, (Bir) Bağlaşım (Ögesi) Üzerine” isimli makalesinde “ne var ki” yerine “ne ki”nin kullanıldığını ve bunun yanlış bir kullanım ve kısaltma olduğunu belirtir (Durak, 1988: 20).

Sadettin Özçelik, “Türkiye Türkçesinde Cümle Başı Edatlarının Anlam Fonksiyonları Üzerine” adlı bildirisinde “ki” edatının bazı sözcüklerle kalıplaşarak yeni “Cümle Başı Edatları”nın oluşturduğunu belirtir (Özçelik, 2007: 1330). Özçelik, çalışmasında, bünyesinde “ki” bulunan edatları anlam foksiyonuna göre on bir grupta inceler bu fonksiyonlardan “kuvvetlendirme ve pekiştirme görevi” için şu örnekleri verir:

Değil mi ki sizde bu tembellik var, başaramazsınız. Öyle ki ölesiye çalışıyordu. Demek (oluyor ki) / ki önlemlerini almışlar (Özçelik, 2007: 1333).

Haydar Ediskun, “O kadar, öyle, bir, öyle bir” gibi zarflarla kurulmuş cümlelerin sonuna geldiği zaman, bu zarflara aşırılık anlamı kazandırdığını ve ikinci cümlelerin nasıl bir yargıyla sonuçlanacağını okuyan ya da dinleyenin hayaline bıraktığını” *O kadar dövdüm ki...(yerinden kalkamaz). Öyle ağladı ki...(gözleri yumruk gibi şişti)*. “O kadar, öyle, bir, öyle bir gibi” sıfatlarla kurulmuş cümlelerin sonuna geldiği zaman, sıfatlara aşırılık, cümlelere de şaşma ya da beğenme duygusu kazandırdığını bu gibi cümlelerin sonunu tamamlamak da okuyan ya da dinleyenin hayaline bırakıldığını: *O kadar para harcadı ki... (donduk, kaldık). Ona öyle bir göz dağı verdim ki...(ağzını açamaz). Dün akşam, bize bir ziyafet çekti ki...(tadını hiç unutamiyacağım)* söyler (Edikun, 2005: 310).

H. İbrahim Delice, Türkçe Sözdizimi, isimli eserinde “Ki’li Birleşik Cümle” başlığı altında; “Ki” bağlacı bir de bağımsız bir cümleyi anlamca pekiştirmek amacıyla kullanılabilir. Bu işlevle cümlede kullanılan ki’leri ne ki’li birleşik cümle ne de ki ile bağlanmış cümlelere almak doğrudur: *Şu boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi? (Dünyada eşi var mı ki!). Anlatıyorum; ama, dinlemiyorsun ki!* demektedir (Delice, 2003: 145). Aslında bu tür cümlelerde kullanılan ki’ler Farça’dan dilimize giren ki bağlacı değil Eski Türkçedeki “erki” edatının devamı olan pekiştirme ki’sidir. Bugün Türkiye Türkçesinde bu ki’ler tek bir başlık altında verilmektedir. Ancak cümle içinde ayrı şekiller olduğu çok net bir şekilde görülmektedir.

Türkçe Sözlükte “ki” Farsça kökenli bir bağlaç olarak madde başında verilmiştir. Bu edatın sözlükte özetle şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir. 1. Özneyi, tümleci güçlendirerek cümlelerin temel bölümüne bağlayan bir söz: *Siz ki beni tanırsınız, niçin böyle düşünüyorsunuz? Bir adam ki söz dinlemez...* 2. “Öyle, o kadar, o denli” vb.nden sonra, kullanıldığı cümleye güç katan bir söz. (Örnek verilmemiş). 3. Yakınma, kınama vb. duygular anlatmak için bir cümlelerin sonuna getirilen bir söz: *O beni sevmez ki! Sana güvenilmez ki!* 4. Bir soru cümlesinin sonuna getirildiğinde şüphe veya endişe anlatan bir söz: *Acaba gelmez mi ki? Bunu bana bırakırlar mı ki? Acaba ceza verirler mi ki?* 5. Bazı sözcüklerin sonuna bir ek gibi eklenerek birtakım zarflar, yeni edatlar oluşturan bir söz: *Belki, çünkü, hâlbuki, mademki, sanki* (TS: 1178).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te de Özneyi, bazen de bir tümleci kuvvetlendirerek cümlelerin temel bölümüne bağlar. Türkçeye Farsçadan geçmiş olan ve bilhassa eski metinlerde çokça rastlanan bu cümle tipinde ki’nin fonksiyonunu Türkçede isim-fiil karşılar: *Bir insan ki söz dinlemez, mutlaka pişman olur. Onlar ki verir lâf ile dünyaya nizâmât / Bin türlü taseyyüb bulunur hânelerinde.* Cümle sonuna geldiğinde anlamı kuvvetlendirir: *Seni öyle çok sever ki. Bize güvenmez ki. Öyle güzel yapar ki.* O kadar, öyle vb.nden sonra kullanıldığında cümleye güç katar: *Öyle bir çelişti ki bir sene evvel mezun oldu. O kadar güldük ki gözlerimizden yaş geldi* (MBTS: 1703) ifadesiyle pekiştirme görevi belirtilir.

Kıpçak Türkçesinde

Kitâb fi’l-Fıkh isimli eserde: *Teñri Te’âlâ eyitdi: ol kişiler ki keniz iderler altını kümişi, nafaka eylemezler.* (Allah buyurdu: O kişi ki altını gümüşü biriktirirler harcamazlar) (Toparlı, 1999: 72).

Kitâb-ı Mukaddime-i Ebû’l-Leysi’s-Semerkindî isimli eserde: *Her namâzda ki rükû’ olsa dahtı...* (Ruku olsa bile her namazda...) (Toparlı, 1999: 98).

Yohsa emdi yarguçu tohtattılar 12 aralık ellarga oħşaş tugul ki... (Yoksa şimdi yargıcı durdurdular 12 havariler gibi değil ki...) (Li, 2004: 346).

Çağatay Türkçesinde

Mên ki dîn âfeti bir tersāya ‘āşık bolmuşam (Eckmann, 2003a: 221). (Ben ki din belâsı bir Hıristyana aşık olmuşum).

Kilgil, ki demi olturuban may içeling (Gel, bir lâhza oturup şarap içelim!) (Eckmann, 2003a: 171).

Mel'ûn dise, bihrağ, ki diğeyler bîpîr (Lânetli derse, pirsiz demelerinden iyidir) (Eckmann, 2003a: 175).

Ol ki cândın yahşırağ, dur sin andın yahşırak (Sen candan güzel olandan güzelsin) (Eckmann, 2003a: 175).

Şâh ol dur, ki almağay ve birgey (Şah almayı verendir) (Eckmann, 2003a: 181).

Meger, ki bolmağa sên âşinâ yigitlerge (Yeter, ki adamlara aşinalık etmeyesin) (Mansuroğlu, 1955: 68).

Bezm ara iy dostlar ni mey ki kan içmek durur

Sâki ger bolmasa ol şûh-ı bezm-ârâ kibi (Yücel, 1995: 143).

Min ki hicrânında kan yutmağ bile mu'tâd min

Manga yoktur hiç nisbet 'ıyş u sahbâlîğ bile

(Ayrılığında kan yutmaya alışmış olan bana, eğlence ve şarap ile hiç bağılılığı yoktur.) (Yücel, 1995: 167).

Eski Anadolu Türkçesinde

-Siz ki mü'minüz dimeklikde nişan (Müminiz demekle nişanlanan siz.) (Şahin, 2003: 64).

Yârenler sordı baña (ki) ne gördüñ

Hikâyet eyle bize sen ki gördüñ (Dostlar bana ne gördüğümü sordu. Sen bize gördüğünü anlat.) (Şahin, 2003: 85).

Buyurmuşdur anı Resûl-i kerîm ki Kâf dağının ısrasında hâkim. (Kaf dağının ötesinde hükümdar olan Resul-i Kerim onu buyurmuştur.) (Li, 2004: 110).

Biliürsin ki günâhum çoğ ilâhî ümîdüm senden ayruğ yoğ ilâhî. (Bilirsın ki günahım çok Tanrı'm; senden başka ümidim yok Tanrı'm.) (Li, 2004: 126).

Men andan berlü şâd oldum ki gönlüm senü 'ışkuñ gammınuñ hâneidür. (Ben ondan beri sevindim ki gönlüm senin aşkının gamının hanesidir.) (Li, 2004: 143).

Kiçiden berü uş bu durur işüm ki gögercin ile hoş olur başum. (Çocukluktan beri işim işte budur ki başım güvercin ile hoş olur.)

O zamândan berü kandaşduñ ki şimdi geldüñ we bu taşî üzerime atduñ we başumı yarduñ. (O zamandan beri neredeydin ki şimdi geldin ve bu taşî üzerime attın ve başımı yardım.) (Li, 2004: 147).

Tewbe olsun ki bu günden girü hutbe okımayam meger ki âheste okıyam. (Tövbe olsun ki bugünden sonra hutbe okumam meğer ki yavaş yavaş okurum.) (Li, 2004: 314).

Kâmil Tiken, “ki” edatının Eski Anadolu Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir.

Ne deñli ki düzmiş durur dirhemini. (Dirhemini nasıl dizmiştir ki.)

Kim üşenür ise ki yola gide. (Yola gitmeye kim üşenirse)

Olursa kaf tagı gibi günâhlar

Ki hiç kâr itmeye aña bu âhlar.

(Günahlar kaf dağı gibi olursa, ona bu âhlar kâr etmez.)

At üstinde degül ki yirde çeküp (At üstünde değil ki, yerde çekip...) (Tiken, 2004: 87).

Mustafa Özkan, “Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine” isimli bildirisinde “ki” edatının çeşitli kullanımları üzerinde durmuştur. Özkan “ki”nin kullanımlarını şöyle sıralamış:

1. Sebep ilgisile yardımcı cümleyi ana cümleye bağlar:

a) Çünkü, zira görevinde: *Leşkeri cân-ıla bisleyesin ki sultân serverliği leşker-iledür.* (GT, 11b/13-14)

b) ...dığı için görevinde: *Bilüben ki ma’zur dutar suçın / El ırdı biline toladı saçın.* (SN, s. 16) (Özkan, 2007: 1409).

2. ..mesi için, ...mak için, ta ki görevinde: *Düşmenün nasihatın kabul itmek hatâdur, velikin işitmek revâdır ki tam aksince işleyesin* (GJ, 69a /4-5) (Özkan, 2007: 1410)

3. ...ınca, ...dığı zaman, ...dığı takdirde, ...di mi görevinde: *Demür ki bed-güher ola, hiç saykal anı eyü itmez* (GT, 61a / 11-12)

4. ...dığı halde görevinde: *Karun helak oldu ki kırk hazinesi var-ıdı.* (GT, 18a / 11-12) (Karun, kırk hazinesi olduğu halde, yine de helak oldu.) (Özkan, 2007: 1412)

5. Açıklama işlevi ile iki nokta (:) yerinde kullanılır: *Geldi bini öpti delim, ayıttı ki dut kuçgıl bini* (SVT, XIII / 7) (Özkan, 2007: 1414)

6. “da, ve” görevinde sıralama ifadesiyle kullanımı: *Atan vezirlerinden ne hata gördün ki bunları bend-i zindana buyurdun.* (GT, 12b / 14) (Özkan, 2007: 1413)

Osmanlı Türkçesinde

Ya’nî ırte aşurı gündür ki, yarın degil öbürisi gün tâbir olunur. (Yani öbür gündür ki yarın değil öbür gün ifade edilir.) (Li, 2004: 117).

Deryā ortasında bir dağ gördi ki andan yüksek dağ yığıldı. (Deniz ortasında bir dağ gördü ki ondan yüksek dağ yok idi.) (Benim tercümem: Deniz ortasında ondan daha yüksek olmayan bir dağ gördü.) (Li, 2004: 696).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde ki edatı çeşitli görevlerin yanında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. *İyi ki söyledin* cümlesinde “ki” nin “iyi” sözcüğünün anlamını pekiştirdiği görülmektedir (Pul, 2002: 76). Bu örnekte olduğu gibi isim ve isim soylu sözcüklerden sonra kullanıldığında pekiştirme görevi yapmaktadır.

Sen ki sahilde gezen kızların en solgunusun.

Bu binalar ki Üsküdar’da Selimiye Kışlası’nın yavrularıdır.

Ki edatı cümle sonunda fiillerden sonra izah tasavvura bırakıldığı zaman da ki’nin pekiştirme görevi çok açık bir şekilde görülmektedir.

O şimdi yalnız değil ki... Yer yer değil ki... Bu adamlar memlekete karanlıktan gayri ne götürebilirler ki? Öyle temiz, öyle tertipli, öyle ince bir kadın ki... (Pul, 2002: 78).

Öyle eğlendik ki. Öyle parasız kaldım ki. Ona güvenilmez ki (Kaynak, 1968: 705).

Feyza Hepçilingirler, Türkçe Dilbilgisi isimli eserinde “ki” edatının; “Öyle, o kadar, o denli” gibi sözlerden sonra kullanıldığında cümleyi anlamca güçlendirdiğini *Ölüm öyle bir kapı ki her doğan varlık oradan geçmek zorunda* ifade eder (Hepçilingirler, 2004: 165).

Nurettin Koç, Dilbilgisi isimli eserinde, edatın bağlaç görevinin dışında kesik cümle kurarak, “aşırılık, coşku, abartma” belirttiğini *Öyle heyecanlandım ki...O kadar çok yedim ki...*ve soru ekiyle birlikte pekiştirmeli yüklem oluşturunca söze “kuşku, duraksama” anlamı kattığını *Onu da çağırırsam mı ki? Trene yetişebildi mi ki? Meltem mi ki bu esen, renk mi ki, şarkı mı ki?* “Öyle, o kadar” zarflarıyla birlikte “derece, pekiştirme” kavramı verdiğini *Öyle halsizim ki nerdeyse düşüp bayılacağım. O kadar yedim ki çatlayacağım.* ve özneyi pekiştirdiğini *Sen ki benim bunca yıllık arkadaşımın, o dedikodulara nasıl inanırsın! Bu millet ki, büyük devrimleri gerçekleştirmiştir, bu sorunları da kolaylıkla ortadan kaldıracaktır* (Koç, 1996: 262) belirtir.

Ergin, ki’yi anlatırken edatın değişik fonksiyonlardaki kullanımları üzerinde durur ve ikileme oluşturan ki için şunları söyler: “ki edatı izah, belirtme,

kuvvetlendirme fonksiyonu ile iki ismi de birbirine bağlayabilir: *belâ ki ne belâ, kız ki ne kız, hanım ki hanım.*” (Ergin, 1981:363).

Mehmet Pul, Türkiye Türkçesinde Edat isimli çalışmasında ki’nin kuvvetlendirme edatı olarak kullanışı üzerinde durur. Araştırmacı, “Ait olduğu kelime ve cümlelerin anlamını kuvvetlendirir ve cümleye belirli anlam inceliği” katar diyerek şu örnekleri verir: *Ruhum ki, bir engindir ufuklarda kararmış.*

Bu binalar ki, Üsküdar’da Selimiye Kışlası’nın yavrularıdır.

Sen ki, sahilde gezen kızların en solgunusun.

Ben ki hiç korku duymam haykırırken yıldırım. (Pul, 2002: 109).

Fakat şunu itiraf etmeli ki her gülün bir dikenini olur (Korkmaz, 2003: 1127).

Senin anlayacağın, bir iki aya varmadan bunları iyice bunaltmışlar. Bakmışlar ki olmayacak, kalpağı basıp Talât Paşa’ya gitmiş (Korkmaz, 2003: 1128).

Emine dükkâna üstü başı temiz biri girer girmez öyle değişiyor ki... (Adıvar, 1984: 19).

-Tiksinmek lakırdı bile değil. Öyle sinirleniyorum ki... (Adıvar, 1984: 41).

-Siz ihtiyar değilsiniz ki... (Adıvar, 1984: 108).

-Hiçbir şeyi tamamiyle dinleyemezsiniz ki... (Karaosmanoğlu, 2004: 30).

Bu gözler fazla sürmeli idi, o kadar ki hiçbir hareketlerinde akları görünmüyordu (Karaosmanoğlu, 2004: 153).

-Ne diyeceğimizi şaşırdık erenler! dedi. Siz nesiniz bilmem ki (Karaosmanoğlu, 2004: 112).

Ne ise, yine tedbirli kadın da ekini belli etmiyor... Etmiyor ama, bu böyle sürmez ki; böyle sürmez ki... (Karaosmanoğlu, 2004: 117).

Vakıa Bacı sabırlı kadındır ama... Bilmem ki bu gibi hususlarda insan ne dereceye kadar sabır edebilir? (Karaosmanoğlu, 2004: 117).

Doğan Beğin geldiğini hissediyordu: “Üç gün, üç gün, üç gün” diye diye titriyordu; “Üç günün ne hükmü var ki...” (Sepetçioğlu, 2000: 310).

Yine kondun hoca! derler, onu bilmezler ki,

Daha memnûn olacaktım o düğünsüz belki (Ersoy, 1987: 115).

-Yeminsiz oynayamazlar ki, ah çocuklar ah! (Ersoy, 1987: 107).

Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,

Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddîn’i (Ersoy, 1987: 390).

-Hele bak!

Acabâ kim ki ayartan?... Ama zannetmem pek... (Ersoy, 1987: 400).

Her tarafa bir rayiha yayıldı ki bayılıyor sandım (Emre, 1945: 531).

Vardım ki yurdundan ayak göçürmüş

Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı (Dizdaroğlu, 1976: 218).

Biz ki Turan mülkünün ve Türkistan'ın Emiriyiz. Biz ki Türkoğlu Türküz (Mehmetoğlu, 2004: 2069).

Geldim ki kimseler yoktu.

Herkes bilir ki dünya yuvarlaktır (Kaynak, 1968: 705).

Irak Türkmen Türkçesinde

Irak Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ki edatı, her türlü unsurdan sonra gelerek bağlama ve pekiştirme vazifesi yapmaktadır.

Herif: “Ne vāhut gēlim?”

Hātta inēgi ālım,

Bele ētme ki, canbaz,

Bir, ki gün burda kālım” (Bayatlı, 1996: 24).

Bele çabuğ ōlı ki,

At yerişmez tozına (Bayatlı, 1996: 35).

Bir aş oldum coşım ki,

Bir ekmēgi hoş yim ki,

Āh, ki ēlim boş ōlı,

Ōnu bir boşıyım ki! (Bayatlı, 1996: 37).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde “ki” bağlaç olarak yer almakta ve şu görevleri arasında bağlaç vazifesi yapan “nasıl, hangi, niye, vs” kelimelere takılarak onlarla sonraki kelimeler arasında olan ilgiyi kuvvetlendirir. Edatlardan sonra kullanılarak edatla birlikte cümleyi veya belirli bir kısmını güçlendirmeğe hizmet eder. Çeşitli kelimelerden sonra gelerek o kelimelerin anlamını güçlendirir (AzTS: 767) gibi pekiştirme ile ilgili görevler sayılmaktadır.

Yağış ele yağırdı ki, deyesen göyden vedre ile su tökülür. (Yağmur öyle yağıyordu ki sanki gökten kova ile su dökülüyordu.)

Merdler ilen gez ki, vefadar olur (Mertlerle gez ki vefalı oluyor.) (Li, 2004: 239).

Olar sarı ki, heçnen adam boğazlayırlar (Ondan dolayı ki, hiç uğruna adam boğazlıyorlar.) (Li, 2004: 385).

Yağşı ki, vağzaldan gaytarıblar, yoğsa usta Ramazan düz kendedek gederdi. (İyi ki gardan döndürmüşler, yoksa Ramazan usta doğrudan köye kadar giderdi.) (Li, 2004: 473).

Üsyançılar iki gün erzinde, demek olur ki, bütün dövlet idarelerini ele keçirdiler. (İsyancılar iki gün içinde, demek olur ki, bütün devlet idarelerini ele geçirdiler.) (Li, 2004: 591).

Bir de ki şehidlerin gece gezen ruhları. (Aras, 1990: 14)

Men ki, yandığımdan yüze min dedim. (Aras, 1990: 64)

Ölüm ki, dünyaya son sözdür. (Aras, 1990: 71)

Bu derd bir üreyin malı deyil ki! (Aras, 1990: 156)

Bes nece olmuşdu ki, siz evveller onu hoşlamışdınız? (TDTEA-5: 87)

Gördüm ki, be'zi kızların hoşuna gelir. (TDTEA-5: 87)

Men size dedim ki, getmedim...(TDTEA-5: 87)

Çoğ da ki, ağımız kara yozuldu (bilindi) (TDTEA-5: 140)

El deyir ki, arzuların gelecektir. (TDTEA-5: 142)

Men bir cınaram ki, şöhetim, adım. (TDTEA-5: 155)

Menim hafizemde hekk olup kalan

Ne hesret, ne heyir, ne de ki, şerdin. (TDTEA-5: 156)

Onun ki, işi bitib

Başında ağac bitib (TDTEA-5: 175).

Sen bilirsin ki, “mühennedir qorhan bir qaşıq kandan” (TDTEA-5: 180)

O deyil pul ki, sayırsan, pul odur ki, sayı yoğ. (TDTEA-5: 215)

Ne ki meşhuri-cahan, ruh, beden, can budu, bu. (TDTEA-5: 215)

Sen ki derdimi bildin,

Bundan sonra ne derdim! (TDTEA-5: 239)

Bu dünyada hele ne görmüşük ki? (TDTEA-5: 262)

Bu, lap kıyamet oldu ki! (TDTEA-5: 262)

-Ne var ki, orada? (TDTEA-5: 273)

Sen de deyirsen ki, bes Breht bele geldi. (TDTEA-5: 294)

İşini ele kıur ki, ziyan çekme, yol aç yeni sese, yeni nefese, istedadlıya, lap ele istedatsız da, koy zaman saf-çürük elesin, hakimlik bizim işimiz deyil, biz yol başlayanıq, heyir-dua verenik... (Rüstemxanlı, 2003: 101).

Birinci defe deyil ki... Amma lap ele növbeti bir kız şıltaklığı olsa da kaçça bilmezdim. (Rüstemxanlı, 2003: 104).

Heder yere adını Meslehet qoymayıblar ki? (Əlişoğlu, 2003: 12).

Men de ki, neçe ildir rayona rehberlik edirem (Əlişoğlu, 2003: 11).

Biz heç senden doymamışık ki?! (Əlişoğlu, 2003: 81).

Türkmen Türkçesinde

Ki bardur teke içre bir welayet... (Ki vardır Teke'lerin içinde bir vilayet...) (Li, 200: 236)

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde ki cümleleri birbirine bağlamakta bazen de kelime sonuna gelerek pekiştirme ve kuvvetlendirme fonksiyonu üstlenmektedir.

Ben ki dünnee gözeli (TLG: 142)

Uşak, belli ki annamaar bu lafları. (Hizmetçi belli ki bu lafları anlamıyor.)

Ah annadık, ki dönmeycen geri! (Ah anladık ki geri dönmeyeceksin.) (Özkan, 1996: 187).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde kuvvetlendirme manası veren edatlar içinde yer alan “ki” edatı; eklendiği veya sonuna geldiği sözcük veya cümleye kuvvetlendirme manası verir. Ki edatı birleşik cümle içinde bağlama vazifesi de görür.

Bu yıl almılar şundağ boldiki, şahlirini kötörelmey qaldı (Bu yıl elmalar o kadar bol oldu ki dallarını doğrultamadı) (Kaşgarlı, 1992: 221).

Özbek Türkçesinde

Men şunge eminmenki, bizniñ aremizde qorqaxler yoq. (Ben şuna eminim ki bizim aramızda korkaklar yok.) (Li, 2004: 87).

Aytti ki buni kılmeñ! (Dedi, ki bunu yapmayın.) (Wurm, 1989: 184).

Efsuski, bitte bu emes... (Ne yazık ki, bir tek bu değil.) (İnsel, 1998: 103).

Bilinki her bir uruğ yeşes üçün küreşedi. (Bilin ki her bir boy yaşamak için mücadele eder.) (Yaman, 2004: 3160).

Sèn ki külmek bilen vüvûdumnu

Ba'zı da sevgige kömer êrdiñ

(Sen ki gülmekle vücûdumu bazen de sevgiye gömerdin.) (Özbay, 1994: 314).

Kül, ki külsün külalmeğen tilegim! (Gül ki, gülmeyen talihim, gülsün!) (Özbay, 1994: 314).

U şundak pâlvanki,

Tutkunlık neligin goyâ tan almas.

(O öyle pehlivan ki, tutsaklığın ne olduğunu sanki kabul etmez.)

Bu unıñ koşığı,

Koşıkki,

Cismige ğâyetde mânend

(Bu onun türküsü, türkü ki, varlığına pek benzer.) (Kocaoğlu, 1996: 36).

“...Dehr bir seylâbdır mülhak fenâ deryâsına

Biz ki sergirânız ol seylâba düşmüş hâr ü hâş

(“Dünya fanilik deryasına akan bir sel suyudur. Biz o sel suyuna düşmüş çer-çöp gibi ağır sarhoşuz.”) (Özbay, 1994: 426).

Gülşen yok ki kadın güli açmasun,

Bağça yok ki kadın bülbül ötmesün,

Yer yokdır ki kadın isi saçmasın,

Gönül yok ki kadın meftûn etmesün...

(Gülşen yok ki kadın gülü açmasın; bahçe yok ki dişi bülbül ötmesin; yer yok ki kadın kokusu saçılmasın, gönül yok ki kadın meftûn etmesin.) (Özbay, 1994: 426).

Kazan Tatar Türkçesinde

Sîna süz şul ki, sin süyme, yaratma,

Küziñni tıy, matur kızga karatma.

(Sana tavsiyem şudur: Sakın sevme, Gözüne yasak et, güzellere bakma.) (Özkan, 1994: 298).

Şundi yahşıdır ki, hiç mundi saray (O kadar güzeldir ki bu saray.) (Özkan, 1994: 480).

Meglümdir ki, kurku birlen örkü haram. (Bilinir ki korkmak, ürkmek haram.) (TDTEA-19 / III: 68).

Adam bulgannarga lâzımdır ki, östine ker kuñdırmaska.

(-Adam olana lazımdır ki, üzerine kir kondurmaya.) (TDTEA-18 / II: 312).

Arzuım uldır ki, bu galemde: garifler kibi,

Ateş gişk ile kaynatsam yöregim yağın.

(Arzum odur ki bu alemde arifler gibi, Ateş-i aşk ile kaynatsam yüreğimin yağını.) (TDTEA-18 / II: 272).

Kırım Tatar Türkçesinde

Her kim ki görürse hûb-cemâlini

Dîvân' olur aklın dağıdur şimdi.

(Güzel yüzünü şimdi kim görürse aklını dağıtıp divane olur.) (TDTEA-13: 267).

Bu micmer-i gam-ı aşkın ki dûdı âteşdür. (Bu aşk gamının buhurdanı ki, dumanı ateştir.) (TDTEA-13: 267).

Karay Türkçesinde

Padişah uvlu şual eter ki: (Padişahın oğlu sorar ki:)

“Kümnîndir bu yilkılar?” -dey. (Bu sürüler kimin? -diye)

Nasıl ki tüyecilerden: (Nasıl ki) (Altınkaynak, 2006: 162).

Aldı deli-kanlı, tatıp baktı, ki hoşça tatlo içmesi bar. (Delikanlı aldı, tadıp baktı ki hoşça tatlı içmesi var.) (Altınkaynak, 2006: 165).

Aytadır, ki kaytheyler avanlık kıılmahtan (Günah işlemekten vaz geçmelerini söyler) (Mansuroğlu, 1955: 68).

Tutularmuzun kıyılarından ol yerniñ, ki silkingeyler raşalar andan (O yerin kıyılarında tutacak mısınız, ki kötüler ondan silkinsinler?) (Mansuroğlu, 1955: 70).

Başkurt Türkçesinde

Bu şartlar ki hud bezge yeter (Bu şartların kendisi bize yeter) (TDTEA-29 / I: 287).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde ki edatı “kıy / kıy; gıy / gıy” şekillerindedir. Ki edatı bağlama ve kuvvetlendirme görevinde kullanılmaktadır. Sonuna geldiği unsuru kendisinden sonra gelen bir unsura bağlar. Nogay Türkçesinde edatın kalın ve ince şekilleri vardır. Ekleşme temayülü göstermektedir. Kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılır.

Aslagıy meni oramnan ozgarmaydı. (Asla ki beni sokaktan geçirmiyor.) (Atay, 1998: 199)

Genç bir delikanlı na zamana kadar eşsiz durabilir ki?... (Genç bir delikanlı ne zamana kadar eşsiz durabilir ki?...) (TDTEA-21: 296).

Halaç Türkçesinde

Bo ekki şertde seva her-vaht bî neferi vurığa pesta ullahıy olur ki yekelgeler meydan ortasıya ve arқа tutālğalar. (Bu iki şarttan başka her zaman bir kişiyi vurursa, meydan ortasına gelme ve ötekileri arkadan tutma sırası onların olur.) (Li, 2004: 389)

Bî küñ şâ vezirlerle şıkarқа varur, kerer bî ğesr bo biyâbânça vâr ki tiemike tâ kemedük. (Bir gün Şah vezirleriyle ava gider, görür bir köşk bu beyabanda var ki şimdiye kadar görmemiş.) (Li, 2004: 441).

Men pillekan başıya varmış-artum ki kân pâvcâ’r-u kesiküme te’ymege. (Ben merdiven üstüne gitmiş idim ki kan ayakkabımın ve elbiseme değmesin) (Li, 2004: 613)

Elbette Muslüm Han bî muhabbeti-rti ki bizüm haqqumüzça etti. (Elbette Muslüm Han bizim için bir muhabbet ett.) (Li, 2004: 647).

Mōğay ki bo varur pâdişâ ğidmetiye, pâdişâ munda ğabar alur ki “menüm nevemi bîeri alinde sen aldñ?” (Bu kişi padişahın huzuruna gittiğinde, padişah buna sorar ki “Benim torunumu kurt elinden sen mi aldın?”) (Li, 2004: 649).

Tarañçi Türkçesinde

Kişverî bolsa ki bar bir tâcdâr.

Tâcdârğa tört kişi bolğay ki kâr.

(Bir hükümdarın ülkesi olduğunda, dört kişi hükümdara kâr olur.) (Sertkaya, 1999: 246).

Kayı-dur kiçelerning serveri.

Kayı (dur) kündüz ki künlerning bihteri.

(Hangisidir gecelerin serveri, Hangisi gündüz ki günlerin en iyisi.) (Sertkaya, 1999: 258).

Tarihî Türk dilinde Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde görülen bir bağlama edatıdır. Ki bağlama edatı Farsça kökenlidir. Önceleri tercümeler yapılırken Türkçede “ki” edatı yerine Türkçe “kim” soru zamiri kullanılmış 15. yy’dan sonra yerini tamamen Farsça “ki” edatına bırakmıştır. Edat bağlama görevinin yanında pekiştirme görevi de yapmaktadır. Çağdaş

Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Irak Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Halaç Türkçesinde, Tuva Türkçesinde görülmektedir. Ki edatı bazen sonda kullanılarak netice ve izah görevi yapar. Bu durumda bazen netice ve izah tasavvura bırakılarak yardımcı cümlenin kullanılmadığı görülür. İsimden sonra kullanılan ki ismi pekiştirerek sonraki cümleye bağlar.

1.52. KİM

Eski Türkçe döneminden beri Türk dilinin her sahasında görülen bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Asıl görevi bağlama olan kim'in zaman zaman asli görevinin yanında pekiştirme görevi yaptığı da görülmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 169). İslâmi Türk edebiyatı devrinden itibaren Türkçeye giren Farsça ki ile yan yana kullanılmış Eski Anadolu Türkçesi'nin son yıllarında yerini ki'ye bırakmıştır. Kim soru zamirinin bağlaç olarak kullanılması oldukça eskidir. Şinasi Tekin, "Eski Türkçe" isimli makalesinde kim'in bağlaç olarak kullanılması hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "Yardımcı cümlelerin kuruluşunda bağlayıcılar Türklerin ilk karşılaştıkları Hint-Avrupa milletlerinden çeşitli İranlı kavimlerin Soğd ve Toharlar'ın dillerindeki yardımcı cümle bağlayıcıları, Türkler tarafından kısmen taklit edilmiş ve Türkçede öteden beri mevcut olan (kaçan, kanyu, kim, ne) gibi kelimelere yabancı dillerdeki yardımcı cümle bağlayıcılarını karşılamak üzere yepyeni manalar verilmiştir. Görülüyor ki yardımcı cümle fikri yabancı bir dilden alınıyor. Fakat bunu ifade eden bağlayıcı unsuru dilin kendi imkânlarından yaratılıyor" (Tekin, 1992: 112). Önceleri bağlama görevi Türkçe sözcüklerle yapılırken; zamanla yabancı bağlama edatlarının Türkçeye girmesiyle bu görev yabancı edatlara bırakılmıştır.

Hülya Savran, "Uygur Türkçesinde ve Orta Türkçe Döneminde Kim'li Birleşik Cümle" isimli eserinde anlama dayalı bir metotla kim'li birleşik cümleleri tasnif etmiştir. (Savran, 2004: IX). Savran, bu çalışmasında kim'li birleşik cümlelerde yardımcı cümlelerin ana cümleye katılmalarını; özne yardımcı cümleleri, nesne yardımcı cümleleri, yer tamlayıcısı yardımcı cümleleri, zarf yardımcı cümleleri, yüklem ismi yardımcı cümleleri, niteleme yardımcı cümleleri başlıkları altında sınıflandırarak örneklerle açıklamıştır.

Mustafa Özkan, "Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine" isimli bildirisinde eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yaptığı taramalarda ki ve kim edatlarının kullanılışlarını tespit etmiş ve birlikte vermiştir. Bu çalışma aynı dönemde hem "ki" hem de "kim" bağlaçlarının aynı görevde ve yan yana nasıl kullanıldığını takip etmemiz açısından önemlidir. Özkan'ın araştırmasını şöyle özetleyebiliriz: Özkan bildirisinde bağlaç olan "ki" ve "kim" sözcüklerinin bir birine bağladığı unsurlar arasında kurduğu ilgiyi örneklerle geniş bir şekilde açıklamaktadır (Özkan, 2007: 1407-1414).

“Kim”, Eski Anadolu Türkçesinde önceleri “ki” ile yan yana kullanıldığı hâlde sonradan “ki’nin iyice benimsenmesinden dolayı terk edilmiştir. Bugün Türkiye Türkçesinde “kim”, sadece soru zamiri olarak kullanılmaktadır (Tiken, 2004: 83).

Kâmil Tiken eserinde “kim” edatının Eski Türkiye Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir.

İki haldan bu surat hâlî degül

Kim ola kim anuñ ol hâli degül.

Birlik içre kim ne devlet buldular.

Ne deñlü kim tahayyül kılsa ezber

Hılâfî bulunur gördükte ekser (Tiken, 2004: 87).

Aslen soru zamiri olan kim, Farsça’dan dilimize giren “ki” edatının etkisiyle bir bağlaç olma niteliği kazanmış, bağlama ve pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. Edat Osmanlı yazı dilinde 19. yy’ a kadar süregelmiştir. *Ol kim öldi ölümsüz ol kaldı, ol kadar çalış aña kim kalbinin bendin çize* (Korkmaz, 1995: 620).

Osmanlı Türkçesinin sonuna kadar “kim” edatı “ki” ile beraber kullanılmıştır. Fonksiyonları ve kullanılışı ki’den farksız olduğu için, daha sonra yerini ki’ye bırakarak Türkiye Türkçesinde kullanımdan kalkmıştır. Özellikle tercümelerde Farsça ki’nin yerine kim edatı kullanılmış daha sonra yerini tamamen ki’ye bırakmıştır (Ergin, 1980: 364).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ki’li birleşik cümleler daha fazla yer almıştır. 13 ve 14. yüzyılda ki ve kim aynı fonksiyonda birlikte kullanılırken, kim soru zamiri olarak da kullanılmaya devam etmiştir. 17 ve 18. yüzyıldan sonra ki daha yaygın olarak kullanılırken kim’in kullanımı azalmıştır.

Kim bugün nitekim bağlacında varlığını sürdürmektedir (Tokatlı, 2005: 134). *‘Arşı gör kim insafa durmuş durur / Ol ışikte nice baş umuş durur.* (İnsafa durmuş olan arşa bir bak da, Hakk’ın eşiğinde nasıl baş koyduğunu anla) (Tokatlı, 2005: 141). *Bellü bil-kim dükelisen alısar / Seni beni ancılayın alısar.* (Ölümün kesinlikle herkesi alacağını bil; Ölüm, seni de beni de alacak) (Tokatlı, 2005: 144) *Dilemez kim bilesince salınam sâye-sıfat / Nice gündür beni ol cân kodı tenhâ salınır* (Sevgili gölge gibi onunla birlikte yürümemi istemez; bir süredir beni bıraktı, yalnız yürümektedir (Tokatlı, 2005: 145).

Eski Uygur Türkçesinde

Netice Bildirir: *Taķı yime tüzünlerim kim çayı tınlıē bu nom bitigig başgunup. Kōrdi kim şıyand bugunı alıp durur* (Hacıeminoēlu, 1971: 169).

Sebep Bildirir: *Balıķın ite birürler, kim ayıē řılınçlıē tosun yavlaķ muyēa tınlıēlarıē iyer basar.* (Günahkâr ve kötü insanları baskı altında tutabilmek için şehrini düzenlerler.) (Savran, 2004: 66)

...yarlıkazun tengrim, kim ukzun bilzünler. (Anlayıp bilmeleri için (bilmelerine) tanrım vaaz versin.) (Savran, 2004: 107)

İckü yok kim tırgürgülüē. Kōrklüg irdi kim külse kōk dengri küle durur. (Hacıeminoēlu, 1971: 169)

Gaye Bildirir: *Yarlıkazun teñrim kim şuzun bilzünler. Taķı yime kim çayı tınlıē bu bitigig bitiser.* (Hacıeminoēlu, 1971: 169)

Konuşulan İbareyi Bildirir: *Bildirmiş irdi kim men uygurnung řaēanı bola men. Takı dedi kim men sinlerge boldum řaēan.* (Hacıeminoēlu, 1971: 169)

Eski Uygur Türkçesi Sözlüēü’nde kim edatı: 1. Ki. 2. Olurki, eēer, şayet görevlerinde kullanıldıēı görölmektedir (Caferoēlu, 1993: 74).

Uygur dönemi eserlerinden Kuanşı İm Pısar’da “kim” edatı yardımcı cümle kurmaya yarar “ki onlar” anlamının yanında “ki, ve, -ıp, an” görevlerinde de kullanılmıştır.

Bu yırtınçüdeki kim emgeklig tınlıēlar atasar ol sav yok kim kentü eşitmeser...(Bu yeryüzündeki ızdırap çeken canlı varlıkların söyleyeceēi hiçbir söz yoktur ki kendisi işitmesin.) (Tekin, 1960: 19).

Kim kayu tınlıē artuk küçlüē övkeçi erser (Ve hergangi bir canlı varlığın öfkesi azalır) (Tekin, 1960: 11).

Yaēı men, kim angar yazıntı. (Ben ona karşı günah işleyen bir düşmanım.) (Savran, 2004: 146).

Ol, kim amtı işletirler (Şimdi kullandıkları budur.) (Savran, 2004: 3).

Zira görevinde: *Ne kergek boltı kim ança emgenip bu yerke ketiñiz.* (Ne gerekti ‘zira’, bunca acı çekip buraya geldiniz.) (Savran, 2004: 60).

Bu sav, kim siz ayrur siz, eşiding. (Söylediēiniz bu sözleri işitin.) (Savran, 2004:139).

Karahanlı Türkçesinde

Karahanlı Türkçesinde fazla kullanılmamıştır. Bu sahada kim “kim ve kimse” görevinde daha çok soru zamiri olarak kullanılmıştır. Bağlama ve pekiştirme görevinde kullanıldığı az da olsa görülür:

Yanılmaz kişi kim ayu bir manga. (Yanılmayan kişiyi bana söyleyiver.) (Savran, 2004: 136).

Sanga kim tusular tusulgıl angar

Tusulmaz kişig kıl özüngde singlar.

(Sana faydalı olana sen de faydalı ol; Faydasız kimseyi kendinden uzak tut.) (Savran, 2004: 143).

Kutadgu Bilig’de *Ne ermiş tileki kim ermiş özi.* (Dileği ne ise kendisi de odur.) (Hacıeminoğlu, 1971: 170)

Harezmi Türkçesinde

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesinde “kim” edatının “kim, ki” görevinde kullanıldığını ifade eder. Eckmann, “kaçan kim” (ne zaman ki, -dığı zaman), “neçe kim, neteg kim” (nice kim, nitekim) gibi kullanımların da olduğunu belirtir. (Akalin, 1991: 207).

Netice Bildirir: *Usal turmagıl kim bu nâgâh uça.* (Gafil olma zira bu ansızın uçar.) (Savran, 2004: 61).

Tiler irseng kim âsân bolgay işing. Kim iriktürdi mini tatlı canımdın.

Sebeup Bildirir: *Boyundın koymağaymen kim dem ursa.*

Yok irse minde mâl u dinâr

Kim ıdsam tapğingâ ħarvâr

Gaye Bildirir: *Bakayın kim ni yanglıg ol keser taş. Ni ança dost bâr kim ħamum yip.* (Hacıeminoğlu, 1971: 171).

Konuşulan İbareyi Bildirir: *Ayıtun kim dirığa Şirin öldi. Külüp Şirin ayıttı kim barayın* (Hacıeminoğlu, 1971: 171).

Anıñ sen kaçğusı yok sanma zinhâr kim anıñ sêndin artuğ kaçğusı bar. (Sakın, sen onun kaygısı olmadığını sanma ki onun senden fazla kaygısı var.) (Li, 2004: 98).

Tağı karındaşım Cebre’il maña andağ buyurdu kim yâ Muhammed kün aşıa özüñke hoş yızığ sürtgil tağı cum’a kün hoş yızığnı koğmağıl tēp aydı (Ve kardeşim Cebraîl bana buyurdu ki “Yâ Muhammed, güneşırı kendine hoş koku sürt ve Cuma günü hoş kokuyu bırakma” dedi.) (Li, 2004: 111).

Bizler bilmedük kim bu kadar sözlemek harām turur. (Bizler bu kadar söylemenin haram olduğunu bilmedik.)

Taķı tamuġnuñ teriñliki ol kadar turur kim yer taķı kök arası kim beş yüz yıllıķ yer turur (Ve cehennem derinliġi o kadardır ki yer ile gök arası beş yıllık yüz yıllık yerdir.) (Li, 2004: 252).

Sen ol İbrâhîm mü-sen kim Nemrûd anıñ elginde helâk boldı. (Sen, Nemrud'un, elinde helâk olduġu İbrahim misin?) (Savran, 2004: 126)

“-dıġı” görevinde: *Ol tüş kim kördüng, ol şeytânî tüş turur.* (Gördüğün o düş, şeytani düştür.) (Savran, 2004: 131)

Körmes mü-sen kim Zelîha öldi. (Zeliha'nın öldüğünü görmez misin.) (Savran, 2004: 37)

Kördi kim bir ġurdın bir nûr çıkar. (Bir mağaradan nurun çıktığını gördü.) (Savran, 2004: 37)

Yâ Muġammed saña sorarlar kim ruġ ne turur.

(Ey Muhammed! Sana, 'Ruh nedir?' diye sorarlar.) (Savran, 2004: 42).

Ki görevinde: *Aydı, kim: sançılalıñ.* (Dedi: Savaşalım.) (Savran, 2004: 44).

Kıpçak Türkçesinde

Tarihî yazı dilinde “kim” şekli kullanılmıştır (KıpTS: 168).

Biri ol kadar 'ilm okudı kim 'allâme-i 'asr boldı. (Biri, asrın allamesi olacak kadar ilim okudu.) (Savran, 2004: 101)

Sebeup Bildirir: *Zinhâr almagil kim illi altunga râzî bolurlar.* (Asla alma, çünkü elli altına razı olurlar.) (Savran, 2004: 63).

Tengri üçün okumagil kim dînning 'izzetin kiterürsen. (Tanrı için okuma, çünkü dinin izzetini alırsın.) (Savran, 2004: 63).

Belî hîç 'aybı yok senden özge kim anga kangşı sen. (Evet senden başka hiç ayıbı olmadığı halde 'olmamışken' ona komşusun.) (Savran, 2004: 73).

Ol sözler kim müfid turur anı aldum.

Oltur kerti nişan kim sen Tengrini söversen. (Hacıeminoġlu, 1971: 170).

Soyurgal yavdı tengriden ança çkılı kim bu cahan toldı barça sarhutingdan. (Tanrıdan o kadar çok rahmet yağdı ki, bu dünyada arta kalanlarla doldu.) (KumLS: 8)

Tengri manga bersin andı köngül kim menterçe daġı yakşı til ürengey-men. (Tanrı bana öyle bir akıl versin ki, dili çabuk ve öğreneyim.) (KumLS: 118).

Ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar. (O kadar yumuşak olma ki seni ayak altında koyacaklar.) (Li, 2004: 574).

Anı körmemek maña ol kadar küç kelmes kim anasını körmek küç keliür. (Onu görmemek bana o kadar zor gelmez ki annesini görmek zor gelir.) (Li, 2004: 252).

Netice Bildirir: *Anı kibermeklik ol durur kim ‘ağdın sahih kılğaysen.*

İnandım kim uçmağa kirgeymen.

Bu niyet kim sen kılding (Hacıeminoğlu, 1971: 169).

Toguz ay kim sende kondu. (Dokuz ay sende kalan) (KumLS: 113).

Zira Anlamında Kullanılması: *Düşmanlar sözini tınglamağıl kim pişmân yigesen.*

Bitigsiz yürümegil kim sanga ziyan kılğaylar.

Gaye Bildirir: *Bargıl anga kim sanga cânım digey.* (Sana ‘canım’ demesi için ona git.) (Savran, 2004: 86).

Bu iş kim men kılmaq tilermen.

Anı kim biz burun yad kılduk. (Hacıeminoğlu, 1971: 170).

Tengri kim cinslerni bilsin, anlar angar kim tabunsın, tolsun daup kopsaganı, ağaç bolgay dep sebebi. (Tanrı ki kullarını yönetsin, onlar ona ki tapsın, Davud’un ilahileri dolsun, haç bunun sebebi olur.) (KumLS: 56).

Ave kız kim soyurgating. (Havva, lûtf bulan sen...) (KumLS: 169).

Karşılaştırma bağlacı olarak kullanılması:

Bolsunsening tilemeging neçik kim kökte alay yerde. (İsteklerin gökte olduğu gibi yerde de olsun.) (KumLS: 111).

Ya’nî küin aşı kélğil kim mağabbet ziyâdet bolğay. (Yani, günaşırı gel ki, muhabbet bol olacak.) (Li, 2004: 111).

“ Kim dağı” şeklindeki kullanım: *Munı öltürmek kerek kim dağı özge kullar körüp munuñ bigin hareket kılmağaylar.* (Bunu öldürmek gerek ki daha başka kullar görüp bunun gibi hareket etmeyecekler.) (Li, 2004: 155).

Münyatü’l-Guzât isimli eserde kim edatı, ki bağlama edatı görevinde çok kullanılmıştır.

Bu bâb ol ağlar kim top urmaqlık-ka yarar anı beyân kılur ol at kim üzere top oynalıır kerek kim yoğun bolğay tağı tiz nefes bolğay...(Bu bölüm o atlar ki top oynamaya yarar bunu açıklar, o at ki üstünde top oynamak gerek ki sağlam olsun dahi çabuk nefes alsın...) (Uğurlu, 1987: 121).

Tileseng kim ġarîming-ning süngüsün ilindin tartıp küç birle alġay-sen süngüsün tutġıl taġı...(İstesen ki rakibinin süngüsünü elinden çekip zorla almaya kalksan süngüsünü tut ve...) (Uġurlu, 1987: 77).

“-an” görevinde kullanılması: *Ol kerem kim sende bar andan meni maġrûm ġoymassen.* (Sende var olan o keremden beni mahrum bırakmazsın.) (Savran, 2004: 18).

-dġı görevinde: *Bu ni mübârek tüş durur kim kördöng.* (Bu, gördüğün ne mübarek düşür.) (Savran, 2004:19)

Yigit ol vakt uyandı kim küneş issisi arkasına ötti. (Yiğit o vakit uyandığında güneşin sıcaklığı arkasına geçmiş idi.) (Savran, 2004: 113).

Ki görevinde: *Sultân sordı kim ol ölümlü kişi ni aytur.* (Sultan buyurdu: “O ölümlü kişi ne söyler?”) (Savran, 2004: 45).

Çaġatay Türkçesinde

Sebeup, Gaye Bildirir: *Yıllar Ĥorâsân taġtıda ġukûmmat ġıldı, kim hiç kişi andın şikâyat ġılmadı.* (Yıllarca Horasan tahtında öyle hükümdarlık etti ki, hiç kimse ondan şikâyet etmedi.) (Eckmann, 1959: 43).

Anı Kil Şâh dip durlar, bu ma’nî bile kim balçıġdın yaratıldı. (Ona Kil şah derler zira balçıktan yaratıldı.) (Savran, 2004: 61).

‘azim câhil irür, kim özni dir dâân. (Kendine bilgili diyen çok cahildir.) (Savran, 2004: 30)

Çâreî kıl kim sining ilingde kurbân bolga min. (Senin elinde kurban olabilmek için (olabilmeye) çare kıl.) (Savran, 2004: 107).

Açsa bilmem kim nidin açılmaġay sin ey köngül. Andak çukur kazdılar kim anda yürütse bolur irdi. Eyledür kim şişe vü şem’ asılır mıġrapda

Netice Bildirir: *Bahrġa bir velvele vü ızdırâb*

Kim tigip ahter yüzike her habâb

“-dġı için” görevinde: *Hamd anga kim vâcib-i bizzat irür. Ol sıfat zâtıng letâfet aynıdın cân bahşdur kim hemâna anı mazhar kıldı* (Hacıeminoġlu, 1971: 172).

Bu ni iş turur kim keçe sen kılıp sen. (Gece yaptığın bu iş, nasıl iştir?) (Savran, 2004: 127).

Maña bolġaymu, ki cānımġa ārām körge mēn? (Canıma huzur bulmak bana nasip olacak mı ki?) (Mansuroġlu, 1955: 68).

Ni cefâ, kim ġılur, manga ġıla dur (Yaptığı cefayı bana yapar.) (Savran, 2004: 137).

Bilmediler, kim kayan bardı (Nereye gittiğini bilmediler.) (Savran, 2004: 38).

“zira” Görevinde: *Yok dime kim can suyu hayvan suyu.*

Tang imestür kim bolup min mest tâ şâm-ı ebed

Kim ezelde kısmatım bolmuş manga câm-ı elest.

“fakat” görevinde: *Ey Hüseyini bolsa yüz caning fedâ kıl hicride*

Kim tapılmas dünyede andak yine mevzun yigit

Her nice könglüm savuğ ‘ahudın aytur ah kim

Yargı yakmas ni kim aytur bu dem-i serdim mining (Hacıeminoğlu, 1971: 172).

Ni fâli’dür manga kim ahter-i bahtım tapılmadı

Felek evrâkı her niçe kim defter dik ahtardım (Yücel, 1995: 135).

Terahhüm iyle kim bî-çâre Bâbü

Sining ‘ışkıngda boldı zâr asru (Yücel, 1995: 141).

İvrülüp başıngga iy ay kılmışam terk-i vağan

Rahm kılgıl manga kim ser-geştedür min hem garîb (Yücel, 1995: 142).

İlave olarak görevinde: *Hindustânda daryâların başka bir aķar su kim bar budur.* (Hindistan’da büyük ırmaklar dışında var olan bir akarsu da budur.) (Li, 2004: 133).

Bu yol, kim Bandsâlâr yolu bolgay, toķız yıgaç yol dur. (Bandsalar yolu olan bu yol dokuz fersahtır.) (Savran, 2004: 132).

Marginânga, kim şarkî dur, hamîşa mundın yil barur. (Doğudaki Marginan’a buradan daima rüzgâr eser.) (Savran, 2004: 143).

Didi kim ey Tiñrige cânıñ karîb

Cism ile hem bol irür-sin çün habîb.

(Ey dost! Canın Tanrı’ya yakın ama cismin ile de dopdolusun.) (Savran, 2004: 45).

Eski Anadolu Türkçesinde

Gaye, Maksat Bildirir: *Nefsüñ öldür kim olasen Bismil. Bî-hisâb tıfl öldürdü kim Mûsâ vücuda gelmeye. Atıdan aşğa indi kim ol sudan içeyidi. İpi kestiler kim düşe helâk ola.* (Hacıeminoğlu, 1971: 172)

Sebeup Bildirir: *Gözümnden çıkma kim bu yer sinüñdür. Arıngıl kim bu gice haml gicesidür. Yok idi mâlum tavarum kim verem.* (Hacıeminoğlu, 1971: 172)

Netice bildirir: *Tarik iste kim kurtulu bilesün. Abdulmuttalip gördi kim Resulûñ nûrı Âmine hatun alnunda tecelli eyler. Çevre bakdı kördi kim çok kervan konmuş.* (Hacıeminoğlu, 1971: 173)

Tanrıyı dut kim kalasın sen ebed. (Ebediyyen kalmak için Tanrı'yı tut.) (Savran, 2004: 87)

Yûsuf ko kim temâşâ gele. (Gezip dolaşması için Yusuf'u bırak.) (Savran, 2004: 87)

Ol kadar çalış ana kim kalbinin bendin çize (Ona, kalbinin bendini çizecek kadar çalış.) (Savran, 2004: 102).

Nice kim yalvardı çâre bulmadı

Babası ikrâra hergiz gelmedi.

(Çok yalvardığı halde (yalvarmışken) çare bulmadı; babası asla onaylamadı.) (Savran, 2004: 106).

Yok idi malûm davarum kim virem. (Sana vermek için (vermeye) malım ve davarım yok idi.) (Savran, 2004: 108).

Pekiştirme görevinde:

Her ne sûret kim idersin sen nazar

Var gıda algıl dile andan eger.

(Baktığın her surete git. Eğer dilersen ondan gıda al.) (Savran, 2004: 145).

Açıklama bildirir: *Veyl vay ol kişilere kim mana 'âsi olalar. Zihi sa'det saña kim âhirü'l- zaman peygamberiniñ anası olduñ.* (Hacıeminoğlu, 1971: 173)

“zira” görevinde: *Kayğu yime kim saña kurban ben. Teñri sizi yarlıgasun kim rahim kerimdür* (Hacıeminoğlu, 1971: 173).

Mâl kim Tanrı bana viridi budur (Tanrı'nın bana vermiş olduğu mal budur.) (Savran, 2004: 131).

Şehit ol kişidir kim anı müşrikler katletmiş ola. (Şehit, müşriklerin katletmiş olduğu kişidir.) (Savran, 2004: 148).

Ol ağaç kim Âdem andan nehy olındı, nice ağaç idüğinde ihtilaf olındı. (Âdem'in yasaklandığı o ağacın nasıl ağaç olduğu yolunda fikir ayrılığı oldu.) (Savran, 2004: 145).

“mâdem ki” görevinde: *Gönül kabul edesi özürler kim sen diledüñ.*

Nite döke yüzi suyun ol hoca

Anuñ kim döker göz yaşın her gice (Hacıeminoğlu, 1971: 173).

Konuşulan İbareyi Bildirir: *Bildürdi kim ben dahi ol gördüğüm nişamları gördüm. Kapıcıya didi kim ol degür. Yigide kıldı nidâ kim ğaribe bu binüm canum fida* (Hacıeminoğlu, 1971: 173).

Şol kadar gıtdiler kim bu yir bir degirmen taşı kadar gözükdü we dañı gıtdiler buğur degirmen boğazı kadar gözükdü. (O kadar gittiler ki bu yer bir değirmen taşı kadar gözüktü ve daha gittiler, bu defa değirmen boğazı kadar gözüktü.) (Li, 2004: 253)

Bu gece şem 'i gördüm kim taña dek ağlayu ğaldı menüm teg ayru düşmişdür meger. (Bu gece mumu gördüm ki tana kadar ağlayarak kaldı, meğer benim gibi ayrı düşmüştür.) (Li, 2004: 460).

Bir oğ urmuş durur ğamzeñ baña kim ğanum yelegine dek bulaşupdur. (Süzgün bakışın bana bir ok vurmuştur ki kanım okun tüylerine kadar bulanmıştır.) (Li, 2004: 471).

Görđi kim yüzük gine Depegözün ayağı altında yatur. (Gördü ki yüzük gene Depegöz'ün ayağının altında yatar.) (Li, 2004: 574).

İlave olarak, -an görevinde:

Her süñük kim üzerine Allâh adı zıkr olına, ol sizün ta'âmıñuz olsun. (Üzerine Allâh adı zikrolunan her kemik, sizin yemeğiniz olsun.) (Savran, 2004: 132)

Ş'ol iş kim Allâh Ta'âlâ medh eylemişdür, şeytân anı zem ider. (Allahu Taâlâ'nın övdüğünü şeytan yasaklar.) (Savran, 2004:18).

Aşk durur kim ağladur hem güldürür. (Ağlatan ve güldüren aşktır.) (Savran, 2004: 31).

Olar kim cihandan sefer ettiler

Yerinde sözü kodular gittiler.

(Cihanda sefer edenler, yerinde sözü bıraktılar gittiler.) (Savran, 2004: 34).

Dedi can kim şeçaat budur ey ten. (Can dedi: Ey ten, şecaat budur.) (Savran, 2004: 46)

Sebepe bildirir: *Ben seni depelerin, tâ kim kız kardaşımı almayasın.* (Kız kardeşimi almaman için ben seni öldürürüm.) (Savran, 2004: 70).

Hasreti şol kim yite bir kez ana. (Hasreti, bir defacık ona ulaşmaktır.) (Savran, 2004: 117).

Osmanlı Türkçesinde

Şimşâd u serv yüz yire ğorlar niyâz ile

Sen kim çemende salınasın 'izz u nâz ile (Küçük, 1994: 452).

Yeni Uygur Türkçesinde

“Ki ve kim” bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır. Kim edatı artık kullanımdan düşmüştür. Bağlama edatı olarak ki şekli daha yaygındır. Sonuna geldiği unsuru izah ve netice için bir diğer unsura bağlayarak belirtir.

Deydiler kim: Hünerdin üner. (Dediler ki, hünerden büyür.)

Oylaymen ki, siz şu künlerde her kaçanķidin yahşı bolsiñiz kerek. (Düşünüyorum ki, siz bu günlerde her zamankinden iyi olmalısınız.) (Öztürk, 1994: 123).

Yamanniñ destidin şundaķ dedim ki. (Kötünün elinden şöyle dedim ki.)

Kün şunçilik kızduruvatiduki, yerni yalangıdaķ besiş heç mümkün emes. (Güneş o kadar ısıtıyor ki, yere yalın ayak basmak hiç mümkün değil.) (Öztürk, 1994: 142).

Bu toplamdiki rubaiylar yeni rubaiyçilikimizniñ bir keder yahşırak ülgiliri bolsa kerek. (Bu derlemedeki rubailer, yeni rubaiciliğimizin çok güzel örnekleri olmalı.) (Öztürk, 1994: 88).

Orni kelip ķalģaķķa şuni eytip ötüş kerek ki (Yeri geldiği için (gelmişken) şunu söylemek gerek ki.) (Öztürk, 1994: 108).

Özbek Türkçesinde

ķuvvet yoķkim, ħalk istegin yoķ etsin. (Kuvvet yok ki, halk isteğini yok etsin.) (Coşkun, 2000: 279).

Bildim kim kelgen ediñiz. (Bildim, ki gelmiştiniz, geldiğinizi biliyordum ‘anladım’) (Wurm, 1989: 184).

Unutma kim ayaķlarıñ talmışdır (Unutma ki ayakların yorulmuştur.) (Özbay, 1994: 294)

Bilmedim kim ķan baķsan mı közini? (Gözünü kan mı basmış, bilmiyorum) (Özbay, 1994: 338).

Dēdiler kim “Vefāt etdi cevāleş”

ķalb közimden çıķıp -kētdi ķatar yaş...

(Cevales’ın vefat ettiğini, söylediler; kalp gözümde bir sıra yaş akıp gitti...) (Özbay, 1994: 466).

Degenler şuni hem āñlesinler kim. (Diyenler şunu da anlasınlar ki) (Kuçkartay, 1998: 585).

Ming-ming nedâmetler bolsin kim,...(Binlerce hayıflar olsun ki,...) (İnsel, 1998: 103).

Bu tün kim sırlı karanlığı,

Yollarda şerpe de yoktur,

(Bu gece sırlı karanlık yollarda hafif bir kıpırtı bile yoktur.) (Özbay, 1994: 350).

Kazan Tatar Türkçesinde

Ben eminim kim, Huda virmez seni canilere. (Ben eminim ki, Tanrı'm vermez seni cânilere.) (Özkan, 1994: 262)

Şul zaman kim kildi Mekev gaskeri

Bu Kazan'ga tup atarga başladı.

(O zaman geldi, Moskof askeri. Kazan'ı topa tutmağa başladı) (Özkan, 1994: 478).

Ah, kim! Abaimiz hep lihyeli sıbyan imiş,

Anlary insan demek hem iftira-bühtan imiş.

(Heyhat ceddimizin hepsi sakallı çocuklarmış, Onlara kocaman adam demek iftiraymış.) (Özkan, 1994: 264).

Tarañçı Türkçesinde

Renggi-ni körseng meger kim selîm-ning çorukı.

(Rengini görsem meğer ki Selim'in çarığı.) (Sertkaya, 1999: 248).

Ol ni cânvar irür kim dâne yimey su içmegey.

(O hangi canlıdır ki buğday yemez su içmez) (Sertkaya, 1999: 248).

Uygur Türkçesinden itibaren ve bütün Orta Türkçe döneminde bağlama edatı olarak kullanılan “kim” edatı daha sonraki yıllarda yerini tamamen “ki” ye bırakmıştır. Başlangıçta “kim” ve “ki” edatları yan yana kullanılmış; daha sonra “kim”in aynı zamanda zamir göreviyle devam etmesi ile yardımcı cümleyi ana cümleye bağlama görevini tamamen “ki” almıştır. Eski Türkçe döneminden beri Türk dilinin her sahasında görülen bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Asıl görevi bağlama olan kim'in zaman zaman asli görevinin yanında pekiştirme görevi yaptığı görülmektedir. Tarihî Türk dilinde Eski Türkçede, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Tarañçı Türkçesinde görülmektedir.

1.53. KING

Eski Türkçede kullanılmış “tıpkı, aynı” görevlerinde bir pekiştirme edatıdır. Örnekleri fazla değildir. *Turkische Turfan Texte adırt king yörüğ* (Tıpkı, aynı geniş izah) şeklinde geçmektedir. (Hacıeminoğlu, 1971: 247).

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde edat madde başında verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. King: 1. Tıpkı, aynı, tam. 2. En, genişlik (Caferoğlu, 1993: 74).

Uygur dönemi eseri Kuanşi İm Pusa’da, *king bilge bilig kolulamak titir uluğ yarlıkançuçı kolulamak titir*. (Tam bir hikmet ile teçhiz edilmiş bir ant içmedir. Çok acıyan bir ant içmedir.) şeklinde yer almaktadır (Tekin, 1960: 17).

DLT’deki biçimi “kèng” dir. *Kèng ton obrâmas; kèngeşlig bilik artamas*. (Bol gelen giysi yıpranmaz, nasihatla perçinlenen zekâ kötüye ulaşmaz.) Bu atasözü işler yürütülürken başkalarına da danışılmasını, tek başına hareket edilmemesini öğütlemek için kullanılır (Erdi, 2005: 304).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t Türkiyye’de, “kenğ” (geniş) anlamındadır (Atalay, 1945: 72).

Kıpçak Türkçesinde

Recep Toparlı, Kıpçak Türkçesi isimli eserinde “king” sözcüğünü Türkçe bir sözcük olduğunu ve “geniş” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ancak bu sözcüğe kuvvetlendirme edatları içinde yer vermemiştir. Bu sözcük “Baytaratu’l-Vâzih” isimli eserde çok geçmektedir.

Nefesi çıķğan yiri king bolğay. (Nefesin çıktığı yer geniş olacak.) (Toparlı, 1999: 45).

Ve eger nefes çıķğan yiri tar bolsa taķı iki singirigi king bolsa anıng burnını yargaylar. (Ve eger nefes çıkan yer dar ise iki siniri geniş ise onun burnunu yararlar.) (Toparlı, 1999: 47).

Bu sözcük “Münyetü’l-Guzât” isimli eserde de “geniş, bol” anlamında geçmektedir.

Ol yipni king ħalaķa kılıp sağ kolına kiķürür. (O ipi halka yapıp sağ koluna geçirir.) (Toparlı, 1999: 102).

...ikingiz arasında yir king kalır...(İkinizin arasındaki yer geniş kalır...) (Uğurlu, 1987: 69).

...ol bir yahşi karındaş turur kim king yirde taķı tar yirde mu'attal bolmas. (O bir iyi kardeştir ki, geniş yerde dahi dar yerde kullanılmaz.) (Uğurlu, 1987: 97).

Özbek Türkçesinde

Emmâ istibdâd zemânide Çolpân icâdini örgeñiñu yâķde tursin, nâmini tilge âliş te'ķķlengenı için keng cemâetçilikke emes, hettâ edebiyâtşünâs mütaķassisler hem Çolpân icâdining bu ķırresi togriside ğeyet mevhhüm ve tumenli tesevvurge ege ediler.

(Çolpan'ın yaratıcılığını öğrenmek bir tarafa dursun, ismini bile dile almak yasaklandığı için geniş halk kitlesi bir yana, edebiyatçı uzmanları bile Çolpan'ın yaratıcılığının bu çerçevesi hakkında gayet belirsiz ve dumanlı bilgiye sahip idiler.) (Öztürk, 2005: 101).

Bu fikr, esasi zeif bolişige ķaremeı, king tarķaldi.

(Bu fikir, esaslı zayıf olmasına rağmen, çok fazla yayıldı.) (Yaman, 2007: 1911).

Özbek şairi, Çolpan'ın şiirlerinde de "ķēñ" şekli "büyük, geniş" görevlerinde kullanılmıştır.

Keñ yanbağırılarga yetgeñiñde yollarıñga âlem-

Âlem elvân rengli ğilemler yayıp taşlaymen;

(Büyük yaylalara, vâdilere vardığın zaman, yollarına sayısız renkli kilimler sererim) (Özbay, 1994: 508).

Tañlarnıñ sırları tornı ķēñ yayğanda (Tan sırları geniş ağını yaydığı zaman) (Özbay, 1994: 400).

Muķabbetniñ sarâyı ķēñ êken yolnı yoķatdım kü;

Esirlik taş yañılığ bu ķatarlıķ yolda ķaldım kü.

(Muhabbetin sarayı genişmiş; yolunu tükettim. Bu tehlikeli yolda, asırlık taş gibi donup kaldım.) (Özbay, 1994: 476).

Barlığını ķēñ dünyaga atalmay,

Çin êrk küñin küte-küte telmirer.

(Kendisini geniş dünyaya atamaz. Ancak gerçek hürriyet gününü bekleye bekleye tükenir) (Özbay, 1994: 302).

Kazak Türkçesinde

Қızıқ orман, көñildi еркин кең дала.

Күміс табақ көкте жүзген Ай сулуw.

(Güzel orman, hür gönüllü geniş bozkır, gümüş tabak hâlinde gökte yüzen ay güzel.) (TLG: 478).

Eldeseniñ keñ jaylav jazıñ jok pa? (Hani, senin geniş yaylan ovan yok mu?) (TDTEA-28 / II: 40).

Keñ kösilgen bağanalı jurtın (Genişçe yayılarak oturan Bağanalı yurdunu) (TDTEA-28 / II: 274).

Körgin kelse- kazaktıñ keñ dalasın (Göreceğin gelirse Kazak'ın engin bozkırını) (TDTEA-28 / II: 482).

Tüysin “bul usınıñızda ne sır bar?” degendey bastığına közin keñ açıp karadı. (Tüysin “bu öneride yine ne hikmet var? -der gibi şefine gözleri açıp baktı) (Eker, 1989: 96).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Sözlüğü'nde “kenğ: geniş, bol, engin” anlamlarında olduğu belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir: *kenğ talaa*. (geniş sahra, geniş kıır.); *kenğ otur-* (rahat otur-); *kenğ ötük*. (bol çizme.) (KırgS: 438). Edatın “kenen” şekli de genişletilmiş aynı edattır. “yetecek kadar, tamamıyla kâfi gelen” görevlerindedir.

Köynök bıçsañ kenen bıç,

Kiçirtişi oñoy iş.

(Gömlek bıçsen geniş bıç, küçültmesi kolay iş.) (Şavk, 2002: 102).

Eldin colu kenen col, eerçigen kişi adaşpayt.

(Halkın yolu geniş yol, izleyen kişi şaşırmaz.) (Şavk, 2002: 120).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte “king” geniş anlamdadır. *King küngelle* (Geniş gönüllü) (TatTS: 154)

Kürinir kiñ cihan aňgar kabirden hem lehitten tar (Görünecektir geniş dünya ona mezardan daha dar.) (Özkan, 1994: 330).

Rehmetiñ kiñ, min bendeñni kılsañ da bay (Rahmetin bol, ben kulunu da etsen zengin.) (Özkan, 1994: 560).

Sav çağında küp zulm kılsañ da tıčkannarga sin,

Bik tınıç bul, yarlıkar Alla gafur hem gafvı kiñ.

(Sağlığında zulümler etsen de farelere, Rahat ol, affeder Allah, affedicidir.) (Özkan, 1994: 714)

Ey behali, ey kadirli, ey günahsız yeş bala!

Rehmeti bik kiñ anıñ, herdem tayan sin Alla'ga!

(Ey kıymetli, ey aziz, ey günahsız genç çocuk! Rahmeti pek geniş onun, her dem dayan sen Allah'a!) (Özkan, 1994: 950).

Encü deryañ kiñ deryadır. (Ceyhun ırmağın geniş ırmaktır.) (Şahin, 1999: 113)

İtiğiñ tar bulsa dünyanıñ kiñliğinden ni fayda? (Çizmen darsa dünyanın genişliğinden ne fayda?) (Taymas, 1988: 49).

Bir üzüm hür kalamun kiñ

Cir yözi hem kükte de.

(Bir kendim hür kalıyorum geniş, yer yüzü hem gökte de.) (TDTEA-19 / III: 50)

Ya hoday, kiñ sirleriñ bir rehmetiñ bizge iken

(Ya Hüda, geniş sırların, bir rahmetindir bize.) (TDTEA-19 / III: 64)

Etraf açık, çıksız kiñ bir tınlık. (Etraf açık, sınırsız geniş bir sessizlik.) (TDTEA-19 / III: 64)

Kiñ İdilkey, zur İdilkey. (Geniş İdil, büyük İdil.) (TDTEA-19 / III: 360)

Kiñ çokır töbine, mondağıça eytsek, balka töbine taya-taya töşip kitem.

(Geniş çukurun dibine kayarak inmeye başladım.) (TDTEA-18 / II: 454).

Kırım Tatar Türkçesinde

Lâkin cebeden yollağan soñki resminde o, mına saña, keñ yelkeli bir yigit edi.

(Fakat cepheden yolladığı son resminde o geniş omuzlu bir delikanlıydı.) (TDTEA-13: 577)

Keñ yol boylap (Geniş yolu boylayarak) (TDTEA-13: 587).

Ştanınıñ balaqları oldıqça keñ. (Pantolonun paçaları oldukça geniş) (TLG: 873).

Keñ mañlayı teren çıtıqlarnen yolaqlağan. (Geniş alını derin çizgilerle yol yol olmuş.) (TLG: 872).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Ken kalqlarnı tösettım, ken pallarnı tıwırtım (Çok insanı iyileştirdim, çok çocuğu doğurttum) (Alkaya, 2008: 242).

Pinsinı aña artıq tülew geregiyı, ul işkere ken işletı (Ona daha fazla emekli aylığı ödenmeliydi, çünkü o çok fazla çalıştı) (Alkaya, 2008: 355).

Ken gep söylır gışı (Bu, çok söz söyleyen kişidir) (Alkaya, 2008: 390).

Paşalıqlarnıñ ta entew ük polğan polor, keñ gñe (Yaşlı kadınlarınki de aynen öyle olur, genişçe) (Alkaya, 2008: 423).

Kumuk Türkçesinde

Şo geñ soqmağa (O geniş patikadan) (TDTEA-20: 462).

Başkurt Türkçesinde

Kara küzle, kiñ kükrekle (Kara gözlü, geniş göğüslü) (TDTEA-29 / I: 470).

Kiñ tebiget menen de duslık bötönley yuk tügel

(Geniş tabiat ile de dostluk tamamen yok değil) (TDTEA-29 / I: 417).

Ozatıp kaldı kiñ Ural (Uğurlayıp kaldı geniş Ural) (TDTEA-29 / I: 470).

Nogay Türkçesinde

Tölegen kirgen keñ saray. (Tölegen'in girdiği büyük saray.) (TDTEA-21: 83).

Uzın avlap

Keñ torlugan torına...

(Etrafını çeviren, genişçe örülmüş ağına.) (TDTEA-21: 31).

Dunıya saga keñ bolmas. (Dünya sana geniş olmaz.) (TDTEA-21: 211).

Eski Türkçeden itibaren başta “king” şeklinde “tıpkı, aynı, tam, en, geniş” görevlerinde her türlü sözcükten önce gelerek anlamı güçlendiren bir edattır. Tarihî Türk dilinde Uygur Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Nogay Türkçesinde “kenğ, king, kiñ, ken, kin, keñ” şekillerinde “bol, engin, en, geniş, çok” görevlerinde kullanılmıştır.

1.54. KINA

Türkçenin en ilginç pekiştirme edatlarından biridir. Eski Türkçe metinlerimizde bitişik yazıldığı için “ek” olarak düşünülmüştür. Bugün bazı Türk lehçelerinde hem ek şeklinde hem de ayrı yazılarak edat olarak kullanılmaktadır. Ek veya edat durumu halen tartışma konusudur. Türk Grameri Sorunları Toplantısında Günay Karaağaç, bununla ilgili görüşlerini şöyle belirtmiştir: “Dilcilikte bir durum var. Dilciliğin her bir dalında sağa doğru bir hareket varsa, az da olsa mutlaka tersi de olabilir. Eski Türkçenin -kıya / -kinye küçültme çekim eki bugün kuzey şivelerinde apayrı bir kelime hâlinde bir edat hâline gelivermiş.” (TGST: 542). Bunun gibi görüşler dolayısıyla çalışmamıza bu ek / edatı dahil etmeyi uygun gördük.

Türkçede en eski belgelerden itibaren küçültme, azlık, sınırlandırma bildiren bir ek / edat olarak görülmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan bu ek, özellikle doğudaki Türk lehçelerinde işlek bir şekilde küçültme, sevgi, azlık, kesinlik bildirme işleviyle devam etmektedir (Üstüner: 2003: 113).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde “Çok eski bir küçültmelik, olarak -kiye (kinye) kine morfemini buluyoruz. Eski Türkçede “azkına” (azıcık); Şark Türkçesinde azgına (azıcık), birgine (biricik); XIV. asır yazmalarında “ezginek” (azıcık) Şimdi artık azkıya, ezginek... denmiyor. Çoktan beri bu kıya, gına, ginek... morfeminin yerine -çek ve çik geçmiş bulunmaktadır.” şeklinde fikrini belirtir (Emre, 1945: 156).

A. V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde “Edatlar ve Edat Benzeri Ekler” başlığı altında “+kınya” ekinin “+kınya / +kinye” şekillerinin kitabelerde yer aldığını; + kına / +kine şekillerinin n ağzında, +kıya / kiye, +kıa / kie şekillerinin y ağzında tamamıyla bir kelime teşkili unsuru olduğunu ve kuvvetlendirme, küçültme, sevgi kelimeleri teşkiline yaradığını belirterek şu örnekleri verir:

Bir kinye mün (Bir tek günah), *Bir+ kie amrağ oğlum* (Biricik sevgili oğlum), *Yağuk+ kıa* (Çok yakın, yakıncacık), *Ança+ kıa yme.* (Çok az, oncacık), *Azrağça+ kıa.* (Çok yetersiz, azıcık), *Az+ kına.* (Çok az, azıcık), *Az+kınya erin.* (Çok az (azıcık) kişiyle), *Katıg+ kıya+ nay-* (Çok sıkı söylemek), *Bir ödün+ kie.* (Kısa bir süre boyunca), *Una+ kıya.* (Hemen), *Öz+ kiem.* (Sevgilim, canım), *Kün+ kiem.* (Güneşiğim) (Gabain, 1988: 105).

Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde “kınya~kına~+kıya~+kinye vs. acıma bildiren kelimelerin teşkili ve kuvvetlendirilmesi” için kullanıldığını ifade eder ve şu örnekleri verir: *bir+kinye mün.* (bir tek günah), *yağuk+kıa* (çok yakın),

katıg+kıya+nay- (kuvvetle söylemek), *kiçig+kie+sinte* (çok küçüklüğünde, çok küçükken) (Akalin, 1998: 59).

Göktürk yazıtlarında bu ek daha çok az sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır.

Az-ķiña türk budun jorijur ermiş (Azıcık Türk halkı yaşıyormuş.)

Uluğ irkin az ķiña erin tezıp barı (Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti.) (Öztürk, 2007: 1439).

James Russell Hamilton, Uygur dönemi eseri İyi ve Kötü Prens isimli eserde edatla ilgili şu bilgileri vermektedir: “-kıya / -kiye; -kına / -kine: Pekiştirme ya da küçültme anlamı veren edat ya da isimden isim yapan ek. Bu ek, (doğramak, kıymak) anlamındaki kıy- fiilinin dönüşlü kıyın-/ -kıyn- biçiminin zarf-fiilinden kaynaklanmış olabilir. Ancak -kıya ekinin kıy-‘dan, -kına’nın da kıyın-‘dan türemiş olması da mümkündür. *azķina, ötürü-kiye, bir-kiye, yalnız-ķiya*” (Hamilton, 1998: 256).

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde edatın “kiyö” şekli madde başı verilmiştir. Sözlükte edat: Küçültme eki halindedir, fakat tekit gücünü de taşımaktadır. Edatın “ķiña, gına, ğına” telaffuzları da olduğu sözlükte belirtilmiştir (Caferoğlu, 1993: 76).

Edatın ek şeklindeki kullanımı Eski Uygur Türkçesi metinlerinde birçok örnekte yer almaktadır.

Amrançıgın uçdaçı kuş-ķalar tirinlik kuvtağlıķta (Sevinç içinde uçuşan kuşların bir araya geldikleri yerde.) Bu örnekte ekten sonra çoğul eki gelmiştir. Pekiştirme edatlarının en önemli özelliklerinden biri budur.

İnçgie suv kıdıgında. (İncecik suların kıyısında.) (Arat, 1991: 66).

Bir ağız-ķta edgü söz bar sözleyin songa.

(Bir ağızcık iyi söz var, sana söyleyeceğim.) (Arat, 1991: 365).

Karahanlı sahasında -kına / -kine; -kıya / -kiye şekli, kuvvetlendirme, küçültme ve sayı ifadelerini ortaya koyan isimden isim yapma eki olarak görülmektedir (Hacıeminoğlu, 2000: 15). DLT’ nin Dizin cildinde -kiye “-gine, -kıya” küçültme edatı olarak geçmektedir. (Atalay: 1972: 69).

DLT’te -kiye maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: “Küçültme eki, *erkiye* (adamcağız), *yerkiye* (yercik) (Erdi, 2005: 316). Orta Türkçe döneminde bu ekin y’li şekli de görülmektedir. Rıdvan Öztürk, Orta Türkçe döneminde bu ekin “kıya / gıya; kiyi / giye” şeklinin de kullanıldığını belirtir (Öztürk, 2007: 1439).

Çağatay sahasında bu ekle ilgili ilk bilgiler Secere-i Türk’te yer almaktadır. Rıdvan Öztürk’ün yaptığı çalışmada bu ekle ilgili şu bilgiler verilmiştir: “Amnek’in manası budur ki, o zamanlar Moğol dili fazla unutulmamıştı. “can” Arapça’dır. Tacik

“huş” der. Özbek “tin” der. Moğol “amin” der. O ‘amnek’teki k’ye Arap küçültme k’si der. O küçücük manasındadır. Özbek ona gına der, bazen gine der. Şöyleki küçük ata “atgına”, küçük kişiye “kişigine” der. “amnek’in manası “cangına” demektir (Şecere 306) (Öztürk, 2007: 1439).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye’de, gına küçültme eki olarak yer almaktadır. Eserde: “Türkler küçültme kalıbında kısalık bulunduğundan ayrı bir kip kullanmadılar; Türk dilinde ayrıca küçültme yapısı yoktur. Ancak bunun için bir takım belgeler vardır; bunlardan Kıpçak dilinde kullanılanlar “gına, kına, gine, kine”dir. *Katırgına, atkına, eçekgine*. Zamirler hiçbir halde küçültülmez. Tekil çoğul, kişi veya eşya adı, cins isimleri ve işaret isimleri gibi şeylerde küçültme yapılır. İşaret isimlerinde küçültme *bugine, alarkine* (buncağız, onlarcağız) denir (Atalay, 1945: 81).

Rıdvan Öztürk, “Özbek Türkçesinde Gına Morfemi” isimli bildirisinde edatın “kiçkine” sözcüğünde eklediğini, hatta eklemekten öteye sözcüğün köküne kaynaşmış durumda olduğunu belirtir. Hatta bu kaynaşmadan dolayı bazı örneklerde bu sözcüğün ikinci defa “gına” pekiştirme edatını aldığını belirtir ve şu örnekleri verir:

Başke kiçkine vezifeler hem dürüst becerildi (Başka ufak tefek vazifeler de tam yapıldı.)

Şu yerde kiçkinegine bir nerse yâzib ötişni kerek bildim (Burada küçücük bir şey yazmaya gerek gördüm.) (Öztürk, 2007: 1441).

Zeynep Korkmaz, “Türkçede ok / ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine” isimli makalesinde, “Altay lehçelerinde ‘kiçinek < küçük + kine + ök’ yapısında bir ‘kine’ morfeminin olduğunu belirtir ve şu örneği verir: *kiçinek ûlu yanıp yanıp keldi*. Korkmaz, yazısında Eski Anadolu Türkçesinde bu morfemin *azkinek* < az+ kine+ök sözcüğünün yapısında eklenmiş olarak varlığını sürdürdüğünü belirtir (Korkmaz, 1995: 109). İsimlerden sonra kullanılan “kına” edatı çok kolay bir şekilde kalıplaşabilmektedir.

Louis Bazin, “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri” isimli makalesinde Türkçede “isim ve fiillerin dışında değişmez parçacıklar denilen, batı dillerinde ‘particules invariables’ olarak adlandırılan son çekim edatları bulunurlar. Edatlar da aslında etimolojik olarak isim veya fiilin isimleşmiş şekilleridir. Edatların bazıları kendilerinden önce gelen kelimeye birleşmek ve bir çeşit bitişken ekler durumuna gelmek temayülü gösterdiğini” ifade eder (Akalın, 1998: 23). Vecihe Hatiboğlu, “Türkçede Eklerin Kökeni” isimli makalesinde “bazı eklerin başlangıçta ayrı sözcükler oldukları halde, kullanılış ve anlam zorunluluğu ile, zamanla ek durumuna

geçtiklerini” belirtir (Hatiboğlu, 1974: 331). Özellikle sonda kullanılan pekiştirme edatları daha doğrusu son çekim edatları çok kolay bir şekilde ek durumuna gelebilmektedirler.

Zeynep Korkmaz, “Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları” isimli eserinde “kalıplaşma olayları esas itibariyle bazı kelimelerin cümle içindeki değişik kullanılışları ile ilgili anlam kaymalarından doğan” bir durum olduğunu belirtir ve böylece ek gibi kullanılan morfeplerin birbirinden ayrı görevler kazanma yolundaki gelişmelerinde bir ara basamak teşkil ettiğini ifade eder (Korkmaz, 1994: 72).

Ahmet Buran da “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni” isimli bildirisinde bu konuya değinmiş “Türkçede yeni morfolojik unsurlar meydana gelirken, bu unsurlar, önce bir yardımcı kelime olma süreci yaşarlar, daha sonra da ekleşirler.” - diyerek aslında kelimelerin isimlerde ve fiillerde ekleşmesinin dilin doğal bir süreci olduğunu belirtir. Özellikle yardımcı kelimeler dediğimiz edatlar için de; “Yardımcı kelimeler ise, anlam ve işlevleri birlikte kullanıldıkları diğer unsurlara göre şekillenen uydu kelimelerdir. Kelimelerin bu özelliği, cümle içindeki kullanımlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Bu tür kelimeleri tek başına ve sözlük anlamlarıyla değil, kullanım sırasındaki işlevleriyle değerlendirmek daha doğru olur” demektedir (Buran, 1999: 208). Buran, Türkçede sözcüklerin özellikle edatların ekleşme sürecini “Kelime, yardımcı kelime, isim hal eki (çekim) ve yapım eki” şeklinde dilin kendi iç kurallarına göre bir sıra takip ederek gerçekleştiğini söyler (Buran, 1999: 209). Bu süreci hemen hemen bütün pekiştirme edatlarında takip edebiliyoruz. Pekiştirme edatları daha çok kendisinden önceki sözcükle kalıplaşarak yapım eki veya bazı örneklerde olduğu gibi “çı” çekim eki olarak devam ederler.

Ahmet Bican Ercilasun, “Batı Türkçesi’nin Doğuşu” isimli bildirisinde Mevlânâ’nın Türkçe şiirleri içinde “ kiçkinen ve öpkine” sözcüklerinin geçtiğini ve bunların aslında Orta Asya Türkçesine ait sözcükler ve şekiller olduğunu belirtir (Ercilasun, 1996: 42). Bu sözcüklerdeki ekler aslında pekiştirme edatı olan “kına / ğana” edatının Eski Anadolu Türkçesindeki ekleşmiş şekilleridir. Şimdiye kadar pekiştirme edatı gözüyle bu edata bakılmadığı için pek dikkat çekmemiştir. Kalıplaşmış bir şekilde edatın Eski Anadolu Türkçesinde görülmesi oldukça dikkat çekicidir.

Bu ek bugün Çağdaş Türk lehçelerinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. Uygur ile Özbekçede “-gana / -gına”, Kazak, Karakalpak, Nogay ve Kırgızcada “қанк / ğana” bazen “kene / gene”, Tatarca, Başkurt ve Baraba Tatarcasında “кına/ ğına; kine / gine”, Çuvaşça’da “kına”, şeklinde kullanılmaktadır (Öztürk, 2007: 1440).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “Eklerle Pekiştirme” başlığı altında bu edata da yer vermiştir (Üstüner, 2003: 113).

Stefan Wurm, “Özbekçe” isimli makalesinde ekin Özbekçede -gine (-kine, -kine) şeklinde isimlere, son çekim edatlarına, -ip vs. ye eklenerek “yalnız, sadece, tam” görevlerinde edat olarak da kullanıldığını belirtir (Wurm, 1989: 185). Rıdvan Öztürk, Özbek Türkçesi El Kitabı isimli eserinde “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında -gine edatına yer vermiş ve edatın “ayırma, sınırlama” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Öztürk, 2005: 89).

Edat hem isimden isim yapan ek gibi kullanılmakta hem de edat gibi kullanılmaktadır. Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “+kınya”yı isimden isim yapan ekler başlığı altında *az+kınya* (azıcık KT D 34) örneğinde vermiştir (Alyılmaz, 1994: 15).

Edatlar, özellikle pekiştirme edatları bazı lehçelerimizde ekleşerek özelliklerini yitirip kullanımdan düşerken bazı lehçelerimizde bir edat olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu Türkçenin sondan eklemeli bir dil olmasının yanında zengin bir kullanım gücüne sahip olduğunun da bir göstergesidir. Her edat kullanıldığı yere göre cümleye nüanslar katabilmektedir. Anlam açısından bir şeklin ek göreviyle mi yoksa edat göreviyle mi kullanıldığına dikkat etmek gerekir.

Eski Türkçedeki -kına / -kine pekiştirme edatının Türkiye Türkçesi ağızlarında, çekimli fiillerden sonra gelerek pekiştirme görevi yaptığı değişik araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Kırşehir ve Yöresi Ağızları isimli eserde şu örnekler geçmektedir. *Dimiş-kine* (demiş ki). *Didi-kine* (dedi ki). *bahsa-kine* (Baksa ki) (Günşen, 1994: 300). Edat üzerine çalışma yapan Rıdvan Öztürk, *dimiş-kine* (demek ki), *yatsa-kine* (yatsa ki) gibi örneklerde bu şekillerin pekiştirme edatları olmadığını Türkçede edatın tarih boyunca fiil tabanlarına gelmediğini bunların ayrı morfemler olduğunu belirtir (Öztürk, 2007: 1440). Biz de Öztürk’ün bu görüşüne katılıyoruz. (Bkz. a pekiştirme edatı).

Yeni Uygur Türkçesinde

Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde bir örnekte “kāna” şeklinin “sadece” görevinde kullanıldığını tespit ettik: *Ançah ta yıtā simest te, ėsmest te, açasen allisene kāna sulat* (Ancak köpek ne yer, ne içer, sadece çocukların ellerini yalar.) (Doğan, 2007: 715). Doğu Türkistan Uygur Ağızları İsimli eserde Kaşgar Ağızında

“kiçikkine” sözcüğünün yapısında kalıplaşmış olarak yaşamaktadır. *Kiçikkine ayla balamni* (Küçücük hanım kızımı) (Emet, 2008: 293).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “-gine, -kine / -kine” şekli 1. Sıfatlarda mananın zayıflığını gösterir. *Yağşi-gine*. (İyice, oldukça iyi.) Aslında sıfattan sonra gelerek sıfatı daha güçlü bir hale getirmekte sıfatı kuvvetlendirmektedir. 2. İsimlerde, sevgi isimleri yapar. *Båle* (Çocuk) *Bele-ginem*. (Yavrucağım.) 3. Pekiştirme görevinde -gine “sadece, yalnız, tam” görevinde edat olarak kullanılmaktadır (Wurm, 1989: 147). Rıdvan Öztürk, Özbekçe El Kitabı’nda, sona gelen edatlar başlığı altında edatı “-gine” şekliyle vermiş ve “bu edatın “ayırma, sınırlama” görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir (Öztürk, 2005: 89).

Özbek Türkçesinde edat sözcüklere bitişik yazılmaktadır. Her ne kadar bitişik yazılsa da, kullanıldığı yerler açısından ek ile edat arası bir yapı sergilemektedir. Hatta bazı örneklerde kelimenin köküne kaynaştığı için, kelimenin ikinci bir defa aynı pekiştirme edatını aldığı görülmektedir.

Şu yerde kiçkinegine bir nerse yâzib ötişni kerek bildim (Burada küçücük bir şey yazmayı gerek gördüm.) (Öztürk, 207: 1441).

Keçe-gine. (Tam dün)

Men bu kitebni-gine-âldim (Ben sadece bu kitabı aldım.) (Wurm, 1989: 185).

Ağlli kişi hisâblen-ip-kine kâlmadi. (Sadece akıllı bir kişi olarak sayılmadı.) (Wurm, 1989: 171).

Åtebek yålgız mehmânĥânede yâtib kün keçiriş bilengine kâlmadi (Atabek sadece misafirhanede yatarak gün geçirmekle kalmadı.) (Öztürk, 2005: 90).

Biråķ kışde roy bergen kette fâcie eyemni-gine emes, meni hem vehimege sâlib koydi. (Kışta ortaya çıkan büyük facia sadece annemi değil, beni de endişeye düşürdü.) (Öztürk, 2005: 90).

Uning bu gepleri mening üçüngine bütün dehşeti bilen yengi edi. (Onun bu sözleri benim için de bütün dehşetiyle yeni idi.)

Özi hem körkemgine. (Kendisi de çok güzel.)

Faķat derahltler, erikler, köpriklergine teniş. (Ancak ağaçlar, arklar, köprüler de tanıdık.) (İnsel, 1998: 107).

Ëy derviş, bu yolda bir-gine yolçı

Kètevêr, bir küni soñıĥa yetersen!...

(Ey derviş, bu yolda tek başına giden yolcu, gidiver; bir gün sonuna ulaşırsın!..) (Özbay, 1994: 352).

Baş uçıda eylene

Bir top ferişte cimgine;

Kök eliniñ teñrisi,

Ay hem qaraydır tinçgine

(Bir grup melek, baş ucunda sessizce dönüyor. Gök ülkesinin Tanrısı ay da huzurla bakıyor.) (Özbay, 1994: 480).

Rıdvan Öztürk, “Özbek Türkçesinde Gına Morfemi” isimli bildirisinde edatın çeşitli kullanımları üzerinde durmuştur. Öztürk’ün bu çalışmasını kısaca şöyle özetleyebiliriz: 1. Ek gibi kullanılışı: Ek gibi kullanıldığında edat sözcüğe bitişik olarak yazılmaktadır. Küçültme, sevimlilik görevindedir.

a) İsimlerde kullanılışı: İsimlerde pekiştirme, küçültme ve sevimlilik anlamlarını ifade eder: *kızgine* (kızcağız), *bâlgine* (yavrucağız, yavrucak), *yâşgine* (delikanlılık) Bu kullanımlar Türkiye Türkçesindeki “cık, çağız” eklerine karşılık gelmektedir.

Ekecân keter bolseng yol bâşgine. (Ağam gider isen şu yol başına.)

Keteringde meni kıl yoldâşgine. (Giderken beni et yoldaşcağızın.)

Özbek Türkçesinde “gına” edatından sonra iyelik ekleri veya iyelik ekleriyle birlikte hâl ekleri de gelebilmektedir.

Bâkkinemning bağbâni (Küçücük bağımın bağbanı)

Üyginemning sultâni (Evcegezimin sultanı) (Öztürk, 2007: 1441).

..., *ertege bilen heligi haberni sekin-gine Seltenetge bildiredigen, eger mehmânler özleri ketmâkçi bolseler.* (... , ertesi gün o haberi yavaşcaık Saltanat’a bildirecek, eğer misafirler kendileri gitmek istiyorlarsa,...) (Coşkun, 2000: 177).

Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde “-gina” edatını sıfatlarde küçültme ekleri içinde vermiştir. Bozkurt, sadece küçültme işleviyle edatı değerlendirmiş. Ancak örnek vermemiş (Bozkurt, 1999: 479).

b) Sıfatlarda kullanılışı: *Henüz heç bir câyde birgine nüshesi yok.* (Henüz hiçbir yerde bir tek nüshası yok.)

Özellikle “şirin, yeşsi, kırske, dürüst, cim, yengil” sıfatlarından sonra kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki “ca” ekine karşılık gelmektedir.

Söylemâkçe şiringine tiling yok (Söylemeye şirince dilin yok) (Öztürk, 2007: 1442).

c) Zarflarda kullanılışı: Zaman zarfı olarak kullanılan “heli, hâzir, endi, keçe” gibi sözcüklerden sonra kullanıldığında “hareketin özellikle o zamanda gerçekleştiğini, o zamanla sınırlı olduğunu” bildirir: *Heligi âdemler yoq. Hâzirgine şuning içide edi. Keyâkçe ketdi uler.* (O adamlar yok. Daha şimdi bunun içinde idi. Nereye gitti onlar.) (Öztürk, 2007: 1443).

d) Zamirlerde kullanılışı: Özellikle dönüşlülük zamirlerinde kullanılır kendisinden sonra iyelik ekleri alarak şahıs zamirleri gibi kullanılır. Birinci şahıslarda tevazu anlatır, ikinci ve üçüncü şahıslarda bir küçültme, sevimlilik, şefkat yerine göre de bir samimiyet ifade eder.

Bu tâvuş eşidib mening özginem

Çini bilen üyge keredim.

(Bu sesi işitip benim kendiceğizim doğruca eve baktım)

Ķereb kelgin, Hesen, bâlem özgineng. (Haydi gel, Hasan yavrum senceğiz ‘tek sen’) (Öztürk, 2007: 1444).

2. Edat gibi kullanılışı: *Girgök âtgineme kemçi çâteyin* (Girgök atcığıma kamçı vurayım).

Hal eklerinden sonra kullanılışı: *Bunde hem şert fe’ligegine қоşilgen bolib, soreş, iltimâs kebi menâlerni ifâdeleydi.* (Burada da sadece şart fiiline eklenmiş olup, soru, iltimas gibi manaları ifade eder.) (Öztürk, 2007: 1445).

Şuning üçün kisçe қilib şunigine eytemiz kim... (Bunun için kısa kesip, sadece şunu söyleyelim ki...) (Öztürk, 2007: 6)

Yeқindegine Özbek қizil metbuâtining 6 yilligini қilib ötkezdik (Yakında Özbek kızıl matbuatının altıncı yılını geçirdik.) (Öztürk, 2007: 4).

Bağlaçlarla kullanılışı: *Dünyâning yâlgiz âltiden biridegine ezgenlerge қerşi қоzgâlib yârug dünyâ tüziş yolide iş bâşlediler.* (Dünyanın yalnızca altıda birinde ezenlere karşı baş kaldırıp, aydınlık dünya kurma yolunda işe başladılar.) (Öztürk, 2007: 1446).

Bu lug’atda hozirgi o’zbek adabiy tilidagi so’zlarning bir қismigina қamrab olindi. (Bu sözlüğe Bugünkü Özbek edebî dilindeki kelimelerin sadece bir kısmı aksettirebildi.) (Öztürk, 2007: 1447).

Yüregideki derdlerni feқet-gine gezelleride, gâhe ese metbuâtde bâsilmeydigen şe’rleride eyte âlerdi (Yüreğindeki dertlerini sadece gazellerinde bazen de matbaada basılmayan şiirlerinde söyleyebilirdi.) (Öztürk, 2007: 1446).

Çekim edatından sonra kullanılışı: *Men ene oşe nüsheden bolgen tercime üçüngine cevâbgermen.* (Ben işte sadece o nüshadan yapılan tercüme için cevap vereceğim.) (Öztürk, 2007: 7).

Zarf-fiilden sonra kullanılışı: *Bu men, korqıbgına javob berdi ko'лага.* (Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye.) (Öztürk, 2007: 1445).

Miryâkup faqat külip-gine qoydi, başqa heç nerse demedi. (Fakat Miryakup biraz güldü, başka hiçbir şey demedi.) (Coşkun, 2000: 195). Özbek Türkçesi Gramerinde geçen bu örneği Rıdvan Öztürk “külip-gine qoydi” yapısında bir edat durumunun sözkonusu olduğunu söyleyerek bunun aslında “biraz güldü” yerine bir sınırlandırma durumunun olduğunu belirtir ve “sadece güldü” şeklinde aktarmak gerektiğini belirtir. Öztürk, zarf kullanımlarında -gına edatının anlamı pekiştirdiğini belirtir (Öztürk, 2007: 1446).

Öztürk yukarıda kısaca özetlediğimiz çalışmasında bu edatın özellikle edat görevinde kullanıldığında sınırlama ve pekiştirme ifade ettiğini; Türkiye Türkçesine “yalnızca, sadece” sözcükleriyle aktarmak gerektiğini belirtir (Öztürk, 2007: 1448).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “ğana” “sadece, artık” görevlerinde kullanılmaktadır (KazTG: 317). Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde edat “ğana” şeklinde madde başı verilmiş “Söz arasında kullanılan ek” şeklinde tanımlanmıştır. (KazTS: 61). Rus dilinin gramerine göre hazırlanmış bazı gramer kitaplarında edattan ek olarak bahs edilmesi Hint-Avrupa dil ailesinin bir özelliği olan ön ve son ek sisteminin olmasından dolayıdır. Aslında bunu pekiştirme edatı olarak tercüme etmek gerekir.

Hülya Savran Kazak Türkçesi isimli eserinde edatı Berkitme edatları içinde sınıflandırmıştır.

Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde “kana / ğana” “sadece, yalnız” görevlerindedir (KazTTTS: 115, 284).

-Dirse han sonda ğana balasınıñ ajaldan aman kalğanın bildi. (Dirse Han, sonunda artık oğlunun ölümden kurtulduğunu anladı) (Savran, 1994: 86).

Onın atı ğana cetedi (Onun sadece adı yeter.)

Bütün Türk balası emes, Qazaqtın özi ğana orıstın cezasın berer edi. (Bütün Türk evladı değil, sadece Kazak’ın kendisi de rusun cezasını verirdi.) (KazTS: 61).

Kez kelseñ mundayğa,

Calındap küyip,

Bir ğana süyip,

Ölseñ de bolmay ma!

(Böylesine sert geldiğin zaman, yanıp tutuşup, bir kerecik öpüp, sonra da ölsen olmaz mı?) (Tamir, 1993: 74)

Aldamçı ömir ulğy ğana uv beredi. (Aldatıcı ömür, dâima zehir veriyor.) (Tamir, 1993: 136)

Balapan, nezik cas kayıñ

Soğkan suvık cel sayın,

Bürisip sorlu dirildep,

Akıryn-ğana kübirlep,

(İncecik genç kayın fidanı, zavallı, soğuk yel estikçe buruşup titreyerek; yavaşça fısıldayıp) (Tamir, 1993: 138).

Sensiñ dosım, cibek minez, cibegim,

Seni ğana süyem, küve cüregim.

(İpek huylum, ipeğim! Dostum sensin! Kalbim şahit, yalnız seni seviyorum) (Tamir, 1993: 94)

Sondıktan ğana tıñdaymın. (Sadece bunun için dinliyorum.)

Ķaysısı ğana ala koydı eken? (Sadece hangisi aldı acaba?)

Toptan kısқа ğana jawap estildi. (Gruptan sadece kısa bir cevap işitildi.)

...Muğastıñ kólında jetektewli-eki at, oyında-aman kútiluw, közge tüspew ğana bar edi. (Muğaş'ın elinde yedeğe alınmış iki at, aklında sağ salim kurtulmak ve sadece göze batmamak düşüncesi vardı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 33).

Ķaysısı ğana ala koydı eken? (Sadece hangisi aldı acaba?) (Türkmemetoğulları, 2001: 60).

Toptan kısқа ğana jawap estildi. (Gruptan sadece kısa bir cevap işitildi.) (Türkmemetoğulları, 2001: 67).

Jasıl tüsin özgertpeytin karagay gana. (Yeşil rengini hiç değiştirmeyen çam ağacı sadece.) (BKT: 248).

Jolavşılardıñ aldınan jumsak kana samal sogadı. (Yolcuların önünden yumuşacık bir rüzgar esiyor.) (BKT: 248).

-Jakında ğana mayor Şeripovtan aldım

(-Bu yakınlarda Binbaşı Şaripov'dan almıştım.) (TDTEA-28 / II: 403).

Öziñ ğana küdiret janğa (Sen sadece kudredsin cana) (TDTEA-28 / II: 488).

“Nege ğana üyden şıktıñ? -dep beredi.

(Neden çıktın evden? deyip duruyordu) (TDTEA-28 / II: 143).

toptar aldında ğana (Durmadan hemen önce) (Alkaya, 2008: 50).

-Ol siz ben bizge ğana oñay kelip (-Bu seninle bana kolay geliyor) (Eker, 1989: 14)

Odan erman militsya bastığı ğana söylepketti. (Ardından milis şefi konuşmaya başladı) (Eker, 1989: 1).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “gana” şekli kullanılmaktadır. Gana “sadece, ancak” görevlerindedir. Kırgız Sözlüğü’nde, edat “gana, kana” şekliyle “tahdid (sınırlama) eki olarak yer almaktadır (KırgS: 346). Hülya Kasapoğlu, edatın “sadece, yalnız” görevinde Kırgızcada son derece işlek ve sınırlandırma göreviyle kullanılan edat olduğunu belirtir (Kasapoğlu, 2005: 348). Kırgız Türkçesinde “kana, ğana” şekli de kullanılmaktadır. Edatın kendisinden önce bulunan kelime grubu veya cümleinin anlamını kuvvetlendirmek için kullanıldığı diğer araştırmacılar tarafından da dile getirilmektedir (Zal, 1999: 81).

Atağanat, koldon kelse kağazğa cazıp oturbay, bul ukmuştuu obondun öziñ salıp bersem kana (Keşke, elimden gelse de bu hayret verici ezginin özünü kağıda yazmadan sadece tekrarlasam.) (Zal, 1999: 81).

Al ğana emez. (Yalnız o değil.), *Bir ğana.* (Yalnız bir), *Özüm ğana.* (Yalnız kendim), *Kanday ğana bolso da.* (Nasıl olursa olsun-her ne pahasına olursa olsun.), *Sözdö ğana, işte cok.* (Yalnız lafta, işte yok.) (KırgS: 346).

Balkim, mına oşondo gana tuura bolor. (Belki, işte o zaman ancak doğru olur.)

Sizdin uuluñuz orto mektepti gana bütpödübü. (Sizin oğlunuz sadece ortaokulu bitirmedi mi?) (Başdaş, 2004: 164).

Bul bir gana aga emes uşul şaarda çaşagandardın barına taanış. (Bu sadece ona değil, şu şehirde yaşayanların hepsine tanıdık.)

Porlok öto maanilüü nerselerdi gana cazçu ele. (Porlok, sadece çok anlamlı şeyleri yazardı.)

Okuuçunu calañ gana cakşı baa algandığı üçün cakşı debeybiz da?! (Öğrenciye, sadece iyi not aldığı için iyi demeyiz ki!) (Kasapoğlu, 2005: 349).

Tuş-tuşun torogon karoolçular gana kaldı (Sadece yasak eden bekçiler kaldı.) (BKT: 249).

Cazdık ösümdüktör da cana küzdük ösümdüktör da bir gana cıl çaşayt. (Yazlık bitkiler de güzlük bitkiler de sadece bir yıl yaşar.) (BKT: 249).

Andan beri tört gana küin öttü. (Ondan beri sadece dört gün geçti.) (BKT: 261).

Ulak karagandın tübünnön akırın gana şıkaalap körsö, özünö teñtuş kozu eken. (Oğlak, çalının dibinden gizlice baksa ki, o da kendi gibi biriymiş.) (Karadavut, 2006: 166).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte edatın “gına, gene, kene, kına” şekilleri 1. Daha, epeyce, oldukça. 2. Yeteri kadar görevlerinde olduğu kayıtlıdır (TatTS: 76).

Akrın gına. (Yavaşça) (TatTS: 23). *Bula gına kürmesen.* (Öyle olmasın sakın) (TatTS: 58). *Tiz gene.* (Pek çabuk) (TatTS: 312). *Heyran gına.* (Epeyce) (TatTS: 382). *Tik kene tor* (Tek dur!) (TatTS: 313).

Türk Lehçeleri Grameri’inde “gına / gëne / kına / këne” şekilleri sınırlandırma edatı olarak verilmiş; edatla birlikte kullanılan isimlerin cümle içinde tarz zarfı olarak kullanıldığı belirtilmiştir: *Tik üz itëp këne eytem siña, sin salıp kuy şunu kolaqqä.* (Fakat yakın görüp söylerim sana, sen şunu kulağına koy.), *Yalgız gına gomër uzdırğan.* (Yalnız ömür geçirmiş.)

Bazı örneklerde “sadece, tek” görevlerinde de kullanılmaktadır.

Min ul süznë yöregëmde yörtem

Siña gına diyëp

Siña gına diyëp

Yörtem, irkem.

(Ben o sözü yüreğimde taşıyım sadece sana söyleyip sadece sana söyleyip gezdiririm nazlım.)

Bu yuğarı medeniyet bözge yaqın buluv gına tügël, hemme yaqtan bëznë çolgap alğan. (Bu yüksek medeniyet bize sadece yakın olmak değil, her taraftan bizi kuşatıvermiş.) (TLG: 733). Bu örneklerde “gına” sona gelmektedir. Fakat Türkiye Türkçesine aktardığımızda “sadece, tek” sözcüklerini başta kullanmaktayız. Cümle yapısında bir fark doğmaktadır. (TLG: 733)

Yeş kızların gına (Yalnız genç kızların) (Alkaya, 2008: 47)

Barasıñ kilmese köçlemiyim, üzëm gëne baram.

(Gitmek istersen, mecbur etmiyorum, sadece kendim giderim.) (Doğan, 2007: 505).

Alıp gına bir elê tégê defternê. (Alıp da ver hele şu defteri.) (Doğan, 2007: 505).

Tatar Cırları isimli eserde “gına, gene / kına, kene” şekilleri pekiştirme görevinde çok kullanılmıştır. Erdal Şahin, bu eserin Dizin bölümünde edatın aşağıdaki görevlerde kullanıldığını belirtmiştir:

1. “Ancak yalnız, sadece” görevinde bir şeyin olup olmadığı anlamını katar.

İske töse tujan il gene (Aklıma gelir memleketim.) (Şahin, 1999: 137).

Ber min gene çit ilde (Bir ben gurbet elde.) (Şahin, 1999: 179).

2. Sayılarla birlikte kullanılarak sayının bildirilenden fazla olmadığını belirtir.

Tik ber gene könge ayırılsam da. (Tek bir gün için ayrılısam da.) (Şahin, 1999: 246).

Yemle bezneñ kukmarabız

Ber gene kilep karagız.

(Güzel bizim Kukmara’mız, bir kere gelip görünüz.) (Şahin, 1999: 275).

3. Şartlı fiillerden sonra kullanıldığında ancak o zaman anlamı katar.

Min behetle barı tik sin

Behetle bulsañ gına. (Ben mutluyum; ancak sen. Mutlu olduğun zaman) (Şahin, 1999: 236).

4. –p zarf-fiil eki alan fiillerden sonra kullanıldığında anlatılan eylemin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildirir.

Yögerep kene kaytır idem,

Yögerep kene kaytır cir tügel. (Koşarak döner idim, koşarak dönülecek yer değil) (Şahin, 1999: 115)

Küz allarımda torasıñ

Söyleşep kene bulmıy. (Gözümün önündesin, Ama konuşmamak olmuyor.) (Şahin, 1999: 196).

5. Tamamen, bütünüyle görevinde kullanılması.

Yoldız da yoldız gına,

Ay yöze yalgız gına. (Yıldızlarla dolu sema, Ay yüzüyor yalnızca) (Şahin, 1999: 286).

Serleşe kebek bar cihan,

Bar ağaçlar tın gına. (Fısıldaşıyor gibi bütün dünya, bütün ağaçlar sessiz.) (Şahin, 1999: 287).

6. Sıfat ve zarflardan sonra kullanıldığında yeteri kadar, yeterince, oldukça görevlerindedir.

*Agıydellerne kiçtem min,
Kara idel buyı saz gına;
Göl çeçegene tiñler idem,
Gölneñ gomere az gına.*

(Agıydıl'ı geçtim ben, Kara İdil boyu bataklık; güle benzetirdim, gülün ömrü azıcık) (Şahin, 1999: 195).

7. Cümle içinde kem, nerse, kaya, kaydan, nindi, nik vb. zamir veya zarflardan sonra gelerek zamiri veya zarfı kuvvetlendirir veya sayı olarak arttırır.

*Kaya gına barsam kaygı-hesret,
Belgertmiyder, kalın şul kükrek.*

(Nereye de gitsem kaygı-keder, Belli etmez, geniş şu gönlüm.) (Şahin, 1999: 114).

*Tugan yagım ber gene,
İsleremde gel gene.
Tugan yagın, söygen yarın
Sagınmıydır kem gene?*

(Memleketim bir tane, hatırımda hep daima. Memleketini, sevdiğini, özlemez kim de?) (Şahin, 1999: 229).

Artka salgan ul kulagın, cirge yatkan av için,

Ni gine silkinse de, sikrip barıp avlav için. (Yukarı diker kulaklarını, yere yatar av için, Bir hamlede sıçrayıp almak için.) (Özkan, 1994: 708).

*Enkeyim altın taraknı tiz gine izlep tabıp,
Attı da tışka, tiz ük kuydı terezeni yabıp.*

(Anneciğim, altın tıraşı çabucak arayıp buldu. Attı dışarıya, hemen pencereyi kapattı.) (Özkan, 1994: 448).

8. Bir eylemin veya durumun ikinci bir eylem veya durumun olmasından sonra olduğunu bildirir.

*Şulkaderle sine söyüvemne
Tik ayrılgaç kına añladım.*

(Seni ne kadar sevdiğimi, ayrıldıktan sonra anladım) (Şahin, 1999: 303).

*Siña kaytaç kına yagım,
Kükregeme şatlık sıymadı.*

(Ancak sana döndüğümde memleketim, benim içim içime sığmadı.) (Şahin, 1999: 246).

9. “Bir” kelimesiyle birlikte bir tane, biricik anlamına gelir.

Bezneñ vatan ber gene,

Çeçek kene, göl gene;

İñ behetle, iñ güzel il,

Sovetlar ile gene.

(Bizim vatan bir tanedir, çiçeklidir, güllüdür; en bahıtlı, en güzel memleket, Sovyet memleketidir.) (Şahin, 1999: 201).

10. İsimlerden sonra kullanıldığında sevgi veya küçültme bildirir.

Agıydelneñ aryagında

Kaldı tугan il genem şul. (Agıydıl’ın karşı tarafında, Kaldı sevgili yurdum)

(Şahin, 1999: 132)

Sularnıñ töbende hiç kara yuk,

İl geneñ taşlap kitmiy çara yuk.

(Suların dibinde hiç kara yok, yurdunu bırakıp gitmekten başka çare yok.)

(Şahin, 1999: 116).

Zikrimizdir: kazı, kuzıy, yeş kine kız, kaz, kımız. (Zikrimizdir: Köfte, kuzu, genç

kız, kaz, kımız.) (Özkan, 1994: 354).

11. Sıfat veya zarflardan sonra kullanıldığında “şekilde, olarak” anlamına gelir.

Ekren gene idel dulkınında

Ay tirbele, koyaş çaykala.

(Yavaşça İdil’in dalgalarında, Ay kımıldıyor, güneş çalkalanıyor.) (Şahin, 1999:

284)

Cilkensez köyme şikelle,

Ay yöze talgın gına. (Yelkensisiz gemi gibi, Ay yüzüyor yavaşça) (Şahin, 1999:

286)

Tatar Şairi Abdullah Tukay’ın Şiirlerinde de çok kullanılmıştır.

Enkeyim altın taraknı tiz gine izlep tabıp. (Anneciğim, altın tarağı çabucak

arayıp buldu.) (Özkan, 1994: 448).

Az gına artsa çiginnen uynaşıp übişü, kuçu,

Sızgırasıñ sin yulanday: “Tukta, tukta, citti, çü”

(Azıcık çığırından çıksa sevişip, öpüşmek, kucaklaşmak,

Yılan gibi sesler çıkarırsın: “Dur, dur, yeter artık!”) (Özkan, 1994: 734).

İy matur! İrinmeçi, iş-iş kına küzgige bak! (Ey güzel! Üşenme, arasına aynaya

bak!) (Özkan, 1994: 334).

Tik gumrim bik kiska:

Barı bir kün gine,

Bul yaḥşı, rencitme

Hem tiyme sin miña.

(Ancak, ömrüm pek kısa, Tamamı bir gündür, İyi davran, incitme, Dokunma sen bana.) (Özkan, 1994: 664).

Sin, alar kilgeç, tebessim it, fekat bir kül gine;

Nik ayak bassın, şulay itkeç te, birsi bir gine.

(Onlar gelince sen tebessüm et, sâdece gül biraz,

İçlerinden birisi bile, inan bir daha ayak basmaz.) (Özkan, 1994: 386).

Ukıylar iç baş uçında yasin gine! (Okuyorlar baş ucunda sana Yasin!)

Milletçiler sini fekat aldıy gına (Milliyetçiler seni sâdece aldatırlar.) (Özkan, 1994: 430).

Reḥetlenip kite şunda canım, tenim,

Şunnan gına dertlerime derman tabam.

(Huzura kavuşur o ânda rûhum, bedenim, böylece, dertlerime dermân bulurum.) (Özkan, 1994: 528).

Şunnan gına uçıp ütken bir ferişte

Elle niçık munıñ muñın, zarın işte.

(Bunun üzerine, uçup giden bir melek, nasılsa, işitmiş onun sızlanışını.) (Özkan, 1994: 560).

Yazam diyip kine utırsam da,

Vaktım gına kite eremge!

(Yazayım diye otursam da, vaktim geçer yine boşuna!) (Özkan, 1994: 760).

İhtiyariñ, teleseñ ni eşle. Barasıñ kilnese, köçlemiyim, üzem gene baram. (Kendi tercihin, ne istersen onu yap. Gitmek istemezsen, mecbur etmiyorum, sadece kendim giderim.) (TLG: 730).

Galibane yaktırıp, ekren gene al tañ ata; moñlanıp, hesretlenep, yalkav gına ak ay bata. (Tamamen aydınlatarak, yavaşça al tan atıyor; kederlenip, hasretlenip, tembel tembel ak ay batıyor.) (TLG: 730).

Kiten de gene külmek min tekterdem; her comğalar sayın kiyerge. (Keten gömlek diktirdim ben; her Cuma giymeye.) (TLG: 732).

Andıy tiplar bér sézde géne tügél, bézde de bik küp. (Öyle tipler bir tek sizde değil, bizde de pek çok.) (BKT: 245).

Kayçağında uylymun min uynuñ temlèsén gène, temlè uylarım èçènde temlèregè sin gène. Sin gène bar hesretèmnè tarata alasıñ, tarat; sin gène behètem koyaşın karata alasıñ, karat. (Bazen düşünüyorum ben, düşüncenin de sırf tatlısını, tatlı düşüncelerim içinde en tatlısı da sırf sensin. Sadece sen bütün hasretimi dağıtabilirsin, dağıt; sadece sen bahtımın güneşini baktırabilirsin, baktır.) (BKT: 246).

Alıp gına bir ele tege defterne. (Alıp da ver hele şu defteri.) (BKT: 246).

Yaptığım taramalarda edatın değişik sözcüklerden sonra gelerek anlamı pekiştirdiğini gördük.

Edat “yaña” edatından sonra da kullanılmaktadır.

Küptenmi? Yaña gına. (Çok oldu mu? Daha yeni) (TDTEA-19 / III: 124).

Edat “küçük” sözcüğüyle birlikte kullanıldığında küçük

Tatlı süzlerni işitkeç kine, biraz canlandı (Tatlı sözleri işitinci biraz düzeldi.) (TDTEA-19 / III: 38).

Bulalar bir çüp kine. (Olurlar bir çırpı gibi.) (TDTEA-19 / III: 50).

Yuvaş cil yomşak kına ise idi. (Sakin rüzgar yumuşacık esiyordu.) (TDTEA-19 / III: 61).

Yeşev miña tatlı hıyal gına.

Şatlıklarım avır töş kine.

(Yaşam bana tatlı hayal gibi şâdlıklarım ağır düş yalnızca.) (TDTEA-19 / III: 180).

Nersege suñ biz gine ul kadar kırkıp turırğa! (Niçin yalnızca biz korkuyoruz bu kadar sonra!) (TDTEA-19 / III: 44).

Az gına miña ışanıçığız, az gına miña iltifatığız bulsa, şul cite. (Azıcık bana inancınız, azıcık bana iltifatınız olsa o yeter.) (TDTEA-19 / III: 94)

Tiz gine yalvıknı yeşire de Galime ikinçi bilgeç. (Çabucak baş örtüsünü gizler, Alime olduğunu anlayınca.) (TDTEA-19 / III: 107).

Aña kürsetigiz gine. (Ona sadece gösterin.) (TDTEA-19 / III: 149).

Bilmiym, yaña gına şeher idaresinnen kvartiraga kırttiler. (Bilmiyorum, daha yeni şehir idaresinden evinde kalmak üzere göndermişler.) (TDTEA-19 / III: 129).

Töp bir gine hucası yuk idi Aktırnaknuñ. (Gerçek bir sahibi yoktu Aktırnak’ın) (TDTEA-19 / III: 268).

Bu künnerni yaktı diyü gine. (Bu günler aydınlık demek.) (TDTEA-19 / III: 397).

Alay gına da tügil. (O kadar da değil.) (TDTEA-19 / III: 89).

-*Kiçkine gine mektep sıman binada mehdümibiz ukutkan bulıp mataşa.* (-Ufak mektebe benzer binada ben okutuyorum.) (TDTEA-18 / II: 376) Bu örnekte pekiştirme edatı kalıplaşıp özelliğini yitirdiği için “-kine” den sonra ikinci bir kez gine edatı kullanılmıştır.

Min: “Hezir mine kiçkine gine bala tudıram, uynaştan bala tudıram”, -dip, tağı kotım oçtı. (Ben “şimdi küçük bir çocuk doğuracağım, oynaştan bir çocuk doğuracağım, diye tekrar korktum.) (TDTEA-18 / II: 352)

Bizden kitkende kiçkine gine cıgıp kile torgan mıyığı zuraygan (Bizden giderken azıcık çıkan bıyığı büyümüş.) (TDTEA-18 / II: 350).

Etkeyden kurkıp turırğa sin kiçkine sabıy bala tügil iç indi!

(Babamdan korkup durmak için küçük bir çocuk değilsin artık!) (TDTEA-19 / III: 44).

Kiçkine çakta, bilesiñ bit. (Küçükken, biliyorsun dostum.) (TDTEA-18 / II: 350)

Mostafa çıkmence çornalğan, uyly: Ul kiçkine bala...Taş küre. (Mustafa cepkene sarılmış, düşünüyordu: O küçücük çocuk Rüya görüyordu.) (TDTEA-18 / II: 361)

Yuk, bu ön tügil, bu yaman töş kine... (Hayır bu gerçek değil, bu kötü bir rüya, kabus ancak...) (TDTEA-18 / II: 468).

Ekrin gine küzin açtı. (Yavaşça gözünü açtı.) (TDTEA-18 / II: 467).

Kâşki ul bir gine karasın!... (Keşke o bir kez baksaydı!) (TDTEA-18/ II: 364).

Canımniñ içine gine kuyar idim, sıyarmusen?

(Canımın içine koyar idim, sığar mısın?) (TDTEA-18 / II: 267)

Rıdvan Öztürk edatın Baraba Tatarcasında “kıya / ğıya, kiye / giye” şekillerinin de kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *Tereşe töbente taş yatar, anı ğıya al.* (Pencerde taş var, sadece onu al.) (Öztürk, 2007: 1440).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sonuna geldiği sözcükten daima ayrı yazılmakta ses uyumuna göre “kına, kine, gine, ğına” şekilleri görülmektedir. Her türlü sözcükten sonra gelmekte ve pekiştirme işlevi görmektedir.

Min anı gömörömtä bîr ğıne mertebe işiken (Ben, onu ömrüm boyunca bir kez işittim) (Alkaya, 2008: 307).

Aķ kuyannar yögöre şar bilen / Yaña ğına yawğan kar bilen (Ak tavşanlar sazlık boyunda, daha yeni yağmış kar üzerinde koşuyor) (Alkaya, 2008: 424).

Gepleşü yaramağan, üs arañta ğına şıpşasıp kına, şıbtı-şıbtı ğına, iplep kñe surağan qayınanadan (Kendi aranızdan fısıl fısıl alçak sesle konuşmak iyi değilmiş, usulca kaynanasından sormuş) (Alkaya, 2008: 424).

Kömöş kñe tüğil, ni lektĩ, şunıraķ taġatılar (Sadece gümüş değil, ne rast gelirse onu da takıyorlar) (Alkaya, 2008: 424).

Qazanda ğına tüğil, Meskewde de / Bu teftilew köyö yırlanğan (Yalnız Kazan’da değil, Moskova’da da bu teftilev şarkısı söylenmiş) (Alkaya, 2008: 417).

Ay, bulbul ğına tüğil, bĩr maturnı / Bĩr tön quyınuntayoqlattım (Ah, yalnız bülbülü değil, bir güzeli bir gece koynumda uyuttum) (Alkaya, 2008: 417).

Ul anı qaytırınta ğına iske alıp iygen itĩ (O, onu yalnızca dönüşünde hatırlamıştı) (Alkaya, 2008: 397).

Alarnı oġı ğına Patımanı qaġırıp kimniñ nñçik polğanın öysi söylep peripti (Onları okuyunca Fatma’yı çaġırıp kimin nasıl olduğunu kendisine söylüyor) (Alkaya, 2008: 368).

Erķm üsñikñ kñe salġalı tiyĩş (Herkes yalnız kendisinininkini koymalıdır) (Alkaya, 2008: 341).

Min kürip kñe qalğan (Ben sadece gördüm) (Alkaya, 2008: 424).

İşĩtmĩş puyıntsa ğına bilemñ (İşittiğim kadarıyla biliyorum) (Alkaya, 2008: 381).

Qaytқан ul malay tuğan können, karawatta yatқан köyö ğñe ülgen (O çocuk doğum gününden dönmüş, yatakta yatıyormuş gibi ölmüş) (Alkaya, 2008: 424).

Nügerler kileler, qız işik şilñnen ğñe yĩġññĩ küre (Damadın arkadaşları geliyor, kız ancak kapı deliğinden damadı görüyor) (Alkaya, 2008: 424).

Ötsġarı yeşeyti, ots-ots ğına (Zorlukla yaşıyor, ucu ucuna geçiniyor) (Alkaya, 2008: 269).

Qesĩr intĩ bötetĩk. Qartlar biş-altı ğına qalğan (Artık tükeniyoruz. Yalnız beş altı ihtiyar kalmışız) (Alkaya, 2008: 317).

Sawtsı ġĩrse tupsa itekte ğñe toroptı, usmaptı (Kız istemeye gelen kişi geldiğinde eşğin önünde dururdu, eşikten geçmezdi) (Alkaya, 2008: 312).

Sibirya Tatar Türkçesinde “qına/ kñe” edatı zarfların üzerine geldiğinde tarzı pekiştirir.

Yeşĩrñ kñe kĩrĩp kitken kiyew tsatırġa (Damat gizlice çadıra girmiş) (Alkaya, 2008: 297).

Akrıyn kına tartıp oklar attım / Tawlarta yörgeñ kïyiklerge (Dağlarda gezen geyiklere yavaşça yay çekip oklar attım) (Alkaya, 2008: 298).

Tıñnab alıñ yaqşı ğına (İyice dinleyin) (Alkaya, 2008: 298).

Qart bik qorıqқан, tis kñe qayıp ketken (İhtiyar çocuk korkmuş, çabucak dönüp gitmiş) (Alkaya, 2008: 298).

Minim tıl kırışım kisilip bıtmegeñ, ez ğñe kiskeñ Bibi mamay (Benim dil kırıışım tamamıyla kesilmemiş bibi anne azıcık kesmiş) (Alkaya, 2008: 299).

İtek östöne yene itek qoyğannar yapqıçlap yeyılme östöne nezik kñe yapqıç salğannar, ösı töslı (Eteğin üzerine yine ek yaparak nazikçe kurdele şeklinde etek koymuşlar, eteğin kendisi gibi) (Alkaya, 2008: 432).

Ay ettene, nik kñe eyttım alay! (Tühh, niye öyle söyledim ki!) (Alkaya, 2008: 441).

Başkurt Türkçesinde

Ölken baybisege tiklem ayaq osona ğına basıp yörörge tırıştı. (Büyük hanıma kadar herkes, ayak ucuna basarak yürümeye çalıştı.) (Alkaya, 2007: 636).

Sükeyıp kâne ultırabız (Diz çökerek oturuyoruz) (Alkaya, 2008: 48).

-Bütehi le şuğa rıza bulıp, urman isindeki bir aqlanda belekey gine üy halğandar za birge tura başlağandar. (-Hepsi de buna razı olup, orman içinde açıklık bir alanda küçük bir ev yapmışlar ve birlikte oturmaya başlamışlar.) (TLG: 799).

Tülkü aşıkmay, bik ezepli qalanıp kına hüñ başlağan. (Tilki acele etmeden, terbiyeli davranarak söze başlamış.) (TLG: 800).

-Tülkükey, yañı ğına birew kilip, hini Burhıq balahına isim qusırğa saqrızı. (-Tilkiciğim, az önce biri gelip, seni porsuk yavrusuna isim vermek için çağırdı.) (TLG: 801).

Yıldam ğına yıyıñan da üyzen sıqқан. (Hızlıca toplanmış ve evden çıkmış.) (TLG: 801)

Aytbay, ğezit-jurnaldarız alıp kitirge gine inğaylağaynı, unı tağı la poçtalon saqrıp aldı. (Aytbay gazete ve dergileri alıp gitmeye yönelmişti, onu postacı tekrar çağırdı.) (TLG: 806).

Qoyaş bayır aldınan ğına kük yözö asıq, us ayahınday za tap yuq iné (Güneş batmadan önce gökyüzü açık, el ayası kadar da leke yoktu) (Alkaya, 2007: 95).

Börköt tawza ğına osa ul.

(Kartal ancak dağda uçar (TDEMA-1: 410).

Kük kabağtay ğına bulğen. (Gök kabak büyüklüğündeymiş.) (TDEMA-1: 412).

Yargā ayağ başkandarı ğına torop kalğan.

(Sadece kıyıya tamamen çıkan atlar kalmış.) (TDEMA-1: 436).

Yetehe le matur, yetehe le batır iken. (Yedisi de güzel, yedisi de cesurmuş.) (TDEMA-1: 412).

Ķabatlay-ķabaltlay, tiz gene kük tolparın mene, uğtay atılıp, ĳaynı yortona ĳuyta. (Tekrarlaya tekrarlaya çabucak kır tulparına biniyor, ok gibi fırlayıp kaynatasının evine dönüyor.) (TDEMA-1: 442).

Ķotor batır, küp kene bereleşkenden huñ, yeşegen töbegenen küsep kiterge majbüł bula. (Kotor Batır, birçok kez savaştıktan sonra yaşadığı bölgeden göç etmek zorunda kalmış.) (TDEMA-1: 462)

Şunu ğına kötöp yörögün mullu bığā bik ĳwanğan.

(Zaten bunu isteyen molla çok sevinmiş.) (TDEMA-1: 452).

Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde sıfatlarda üstünlük derecesi “ğına” ile yapıldığını belirtir. Ve şu örneği verir: *öy matur ğına.* (Ev çok güzel.) (Bozkurt, 1999: 662).

Başkurt Türkçesinde “ķapıl ğına” şekli “aniden” görevinde bir hal zarfı olarak kullanılmaktadır (TLG: 779).

Ütep kena barğan gömeremde (Geçip giden ömrümü) (TDTEA-29 / I: 234).

Geziz başım kaldı yeş köyge,

Ay...geziz başım kaldı la yeş kene

(Aziz başım kaldı genç Türkiye, Ah... azizz başım kaldı da gececik) (TDTEA-29 / I: 416).

Uğığızlı yukka ğına atahığız (Okunuzu ancak boşa atarsınız) (TDTEA-29 / I: 75).

Şunda ğına yılğā-hıv

Hina terak, iş bulır

(Böyle ırmak-su, sana dayak, eş olur) (TDTEA-29 / I: 91).

Karap ta ğına his ta tuymayım. (Bakmaya da hiç doyamam) (TDTEA-29 / I: 150).

Barmala ğına inde balam, tip (Gitme şimdi balam deyip) (TDTEA-29 / I: 159).

Hakmar ğına hıvı tuldı inde,

Küzkeyzerem yeşke tuldı inde.

Kara ğına kaşım, zıfa buyım,

Yen höymes te yerge buldı inde.

(Yalnız Hakmar suyu doldu artık, Gözlerin yaşla doldu artık. Kapkara kaşım ince boyum, Can sevmez yara oldu artık) (TDTEA-29 / I: 182).

Nogay Türkçesinde

Akşa gana tüsse tabılmas (Sadece para düşse bulunmaz.) (TDTEA-21: 112).

Batuv gana salkın, suv tolkın,

Tolkınnan kalay saklangay.

(Girmek için serin ve dalgalı, dalgadan nasıl korunacak.) (TDTEA-21: 112).

Baskakov, “Nogay Dili” isimli makalesinde “gana / gene; kana / kene” edatını sınırlama edatları içinde sınıflandırmış ve şu örneği vermiştir. *Bilim gene* (Sadece bilgi) (Baskakov, 2008: 1).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “tek” “sadece, yeter ki” görevinde cümle başında kullanılan bir edattır. Edat “ğana” şekliyle birlikte “tek ğana” “sadece; görevlerinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca “...ğana” “sadece” şekli de tek başına kullanılmaktadır (TLG: 603).

Men, tek ğana usı ertekti bilemen. (Ben sadece o masalı biliyorum.)

Tek özüm ğana keldim. (Sadece kendim geldim.)

Öziñdey ğana kız ekeledi. (Sadece kendin gibi bir kız getirdi.) (TLG: 603).

Ol öziniñ boyı kelte bolğanlıktan, kişkentay ğana bir attı saylap aladı. (O, kendisinin boyu kısa olduğu için, küçücük bir atı seçer.) (TDEMA-6: 364).

Bir özi ğana barıp cawdı ceñdi dep Doşandı maqtayd. (Tek başına düşmanı yendi diye Doşan’ı överler.) (TDEMA-6: 366).

Sol uwaqıtta ğana Doşan istiñ meni-cayın tüsinedi. (Ancak, o zaman Doşan her şeyi anlar.) (TDEMA-6: 366).

Bazı belirsizlik zamirlerinin yapısında “gına” edatı kalıplaşarak kullanılmaktadır.

Kim gana bolsa da (Öner, 1998: 411).

Kiškene urşık taldırmaş (Küçücük urşuk (Yün, pamuk eğirme aleti) yordurma) (TDTEA-23: 41).

Kiškene ğana ak tana (Küçücük bir ak dana) (TDTEA-23: 77).

Karay Türkçesinde

Qaldıq azğınak kebisinden (Çoğundan daha az kaldık) (Alkaya, 2008: 51). Bu örnekte pekiştirme edatından sonra tekrar bir pekiştirme edatı olan “ok” edatı gelmiştir.

Yanlağına kuyaş endi (Daha yeni güneş battı) (Alkaya, 2008: 51).

Hakas Türkçesinde

Ashınah (Az azıcık) (Alkaya, 2008: 51). Bu örnekte pekiştirme edatından sonra “ah>ok” edatı gelerek anlamı daha çok pekiştirmektedir.

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “kına” şekli, “biraz, azıcık” görevinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Pitim püler huline, vilt kına vut hıptarat. (Bütün Büler şehrini ansızın ateş kaplıyor.) (Yılmaz, 2002: 75).

Ançah tepir erninçe,

Pirrre uyar ırı kaş...

(Çim-ha, kına kalama,

Vihitsırah yuramast).

(Fakat sonraki hafta, Parlak, güzel bir gece, -Bekleyin, söylenecek, Sırası geldiğinde) (Yılmaz, 2006: 138).

Şir kına- teylelin, man sıpkaşım.

Ulıştarmıp nimskerpe ina.

(Sadece dünya- mutluluğum, beşiğim. Değiştirmem hiçbir şeyle onu.) (TDTEA-26: 422).

Taşlasa kına şüreşşi şamrık tihase.(Oynayarak geziyor genç taylar) (TDTEA-26: 446).

Çivil kına çikeş pulnı pulsam. (Sadece cıvıldayan kırlangıç olsaydım.) (TDTEA-26: 487).

Husan şinçen te numayışi yurıra kına ilti. (Kazan’ı da çoğu sadece şarkılarda işitti.) (TDTEA-26: 289).

Tive apaçi pişni şire huranta tive şimmisem kına yulaşşi. (Deve yemeği pişene kadar kazanda sadece devenin kemikleri kalır.) (TDTEA-26: 31).

-*Urama sanın kına mar, şeruşın ta tuhhas kilet.* (Sokağa sadece sen değil, Şeruş da çıkmak istiyor.) (TDTEA-26: 473).

İner kına kaşa kaysa muhtatçış

Vıl-genn!

(Daha dün geçip gidip övüyorlardı. O- Gena!) (TDTEA-26: 490).

Epir asırhaman kına, -hıy şuhışne şiripletri Şeruk. (Biz ona dikkat etmedik, kendi fikrini pekiştirdi Şeruk.) (TDTEA-26: 448).

Tutana kına mar, hılhasene te yipetse piterçi. (Sadece dudağımı değil, kulaklarımı da ıslattı.) (TDTEA-26: 432).

Es kına puşlatın şini kun. (Sadece sen başlıyorsun yeni gün.) (TDTEA-26: 446).

Şir şinçe maltan ulipse kına purinnı tet. (Yeryüzünde eskiden sadece alpler yaşarmış.) (TLG: 1328).

Yakut Türkçesinde

Biir alaas halcaayıtıgar kumalaannaah tiikke ugan baran, tas öttütten hatırıktaahmahınan, oloğ tuoğ dağanı bilibet gına oñoron kebispitter. (Bir yerin yamacında melez ağacının kovuğuna sokup, dış tarafından kabuklu tahta ile anlaşılmayacak şekilde kapatmışlar.) (Vasilyev, 1996: 34).

Elley ce onton ıla kihi-süöhü, saha tördö buolar gına uuhaar-teniye, bayar tayar. (Elley işte o andan itibaren yaşayan Sahaların atası olduktan sonra büyür genişler, zenginleşir) (Vasilyev, 1996: 27).

Eski Türkçe metinlerde bitişik yazıldığı için “ek” olarak düşünülmüştür. Bugün bazı Türk lehçelerinde hem ek şeklinde bitişik yazılmakta hem de ayrı yazılarak kullanılmaktadır. Eski türkçede daha çok küçültme, sevgi, azlık, kesinlik, bildirme görevlerinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Yeni Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Sibirya Tatar, Başkurt, Nogay, Karakalpak, Karay, Hakas, Çuvaş ve Yakut Türkçesinde “kına, gana, kına, kine, kine, gına / gana, kene, kına, gına, gına” şekillerinde “sadece, yalnız, tam, artık, ancak, tek, yeter ki” görevlerinde kullanılmaktadır. Edat Özbek Türkçesinde önceki sözcüğe bitişik yazılmaktadır.

1.55. KOY

Aslen bir fiil olan “koy< ko” eski Türkçede “bırakmak” anlamında kullanılmıştır. Zamanla bu fiilin bir edat gibi kullanıldığı ve edatlaştığı görülmektedir (Deny, 2004: 82). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “koy-” madde başında verilmiş Eski Türkçede *kod-mak / kô-mak* şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir. Sözlükte ayrıca “izin vermek, serbest bırakmak, ellememek” görevlerinde kullanıldığı şeklindedir. Sözlükte şu örnekler verilmiştir: *Güzel sevmiş deyi çekip asmazlar / Koy ben de söyleyim diller içinde* (MBTS: 1756). Azeri Türkçesinde “goy” 1. Bir şeyi bir yere bırakmak, izin vermek. 2. Emânet etmek. 3. İmkân vermek, rahat bırakmak görevlerinde kullanılmaktadır (Aras, 1990: 232). Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde edat “Goy” “emir, ruhsat, izin, gereklilik bildirir. Vurguyla tehdit bildirir.” şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir (AzTS: 545). Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya) isimli eserde “goy” anlamı kuvvetlendiren edat olarak yer almaktadır. *Goy onlar öz kızlarına ögüd versinler* (Rüstemov, 1960: 303). Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “Söz arasında kullanılan ek. bile, ise, bırak vs. gibi manalarda kullanılır” bilgisi yer almaktadır (KazTS: 61). Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde “Sona Gelen Bağlaçlar” başlığı altında “goy” edatını Kazak Türkçesi içinde verir. Ancak Kırgız Türkçesi Bölümünde “go” şeklini verir. Fakat Kırgız Türkçesi bölümünde “go” şekli yerine “goy” şekliyle örnek metin vermiştir (BKT: 250). Özbek Türkçesinde tasvir (yardımcı) fiil olarak kullanılan koy- fiili, samimi, fakat biraz ısrarlı istek için kullanıldığında pekiştirme anlamı da katmaktadır. Bu kullanımda esas fiilin kök veya gövdesine “-a” ekinin eklendiği görülmektedir. Bulduğumuz bir örnekte fiil kökenli bir kelimenin nasıl edatlaştığını görüyoruz. *Yâza koyıñ* (Yazın artık, yazsanıza!) (Wurm, 1989: 181). Türkmen Dilinin Grammatikası’nda edat “modal sözler” başlığı altında verilmiş ve: “Belli bir sözüñ, söz düzüminiñ ya da sözlemiñ manısını güçlendirmek, nıgtap (dikkat) geçmek için buyruk şeklindeki gör, gel, goy işlikleriniñ ulanılışını görmek bolyar.” *Goy, yene bir salım dursun.* (Bırak, yine bir zaman dursun), *Gel, men gelenimi bulara bildireyin.* (Gel, bunlara geleceğimi bildirelim.), *Bu wagtlar Uzuk ağır oy fikirler içinde, başından, gör, nemeler gelip geçyerd.* (Bu vakitler Uzuk ağır zor düşünceler içinde, başından, gör, neler gelip geçti.) (Söyegow, 1999: 555). Türkiyede hazırlanan gramer kitaplarında “gel, gör, koy” gibi fiillerin yardımcı unsur veya edat gibi kullanımları üzerinde pek durulmamıştır. Aslında bu tür fiillerin asli görevlerinin dışında pekiştirme görevinde de çok kullanıldığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde

edatın diğer kelime şekillerinden farklılığı şöyle belirtilmiştir. “goy, gel, bakalı sözleri öz hakiki manılarından daşlaşıp, buyruk şeklinde gelen başga bir işliğin manısını güçlendiriji modal söz hıżmatında gelip bilyer.” (Söyegow, 1999: 305) Türkmen Türkçesinde edat özellikle cümle başında kullanılmaktadır. Daha çok dikkat çekmek için ve söz açıcı olarak kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde “ko” şekli kullanılmaktadır. Rıdvan Öztürk, “Gagavuz Türkçesinde Emir-İstek Çekimi” isimli makalesinde bu konuya değinmiş ve “ko” edatının emir-istek cümlelerinde kullanıldığında pekiştirme görevi yaptığını belirtmiştir. Öztürk, Gagavuz Türkçesinde kullanılan ko’lu şekillerin emirden ziyade anlamı pekiştiren şekiller olduğunu asıl görevi olan emir görevinin ikinci planda kaldığını belirtmiştir (Öztürk, 2007: 2). Son dönemlerde hazırlanmış gramer kitaplarında da “koy” edatlar içinde sınıflandırılmıştır. Levent Doğan-vd. hazırladıkları Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde “ko” edat olarak geçmektedir (Doğan, 2007: 139).

Osmanlı Türkçesinde

Necati Beg ve Bâki Divânları’nda yaptığım taramalarda “ko” şekli “bırak” görevinde kullanılmıştır.

Ko çoğalsın ruhu üstünde perişân zülfün

Çünkü eyyâm-ı bahâr olacak artar sevdâ (Tarlan, 1992: 51).

Ko gönül bûsene cân ile haridâr olsun

Billâh ey gonca-dehn yok deme bâzar olsun (Tarlan, 1992: 334).

Ėo emvâc-ı belâ gelsün nasîbin rüzgâr alsun

Derûnuñ derdini keşf itme sen deryâ-yı ‘ummân ol (Küçük, 1994: 29).

Men’ eyleme yanuñca sürinsün Ėo sâye-vâr

Bâkî kuluñ da pâdişehüm bir fütâdedür (Küçük, 1994: 154).

İç (imdi) iç şarâbını,

Ko bir yana hicâbını;

Aç (imdi) aç nikâbını,

Ayân et Aftâbını. (R. M. Ekrem) (Bilgegil, 1984: 228).

Elazığ İli Ağzında bir türküde “goy” şekli “bırak” görevinde geçmektedir.

Al almayı daldan al

Dağda alma benden al

Duydum gelin oluysin

Goy ben ölem ondan al. (Caferoğlu, 1995: 107)

Irak Türkmen Türkçesinde

Bir kat tiker çoğ güzel,
Herif girer muntazam,
Qoy dolāşım dostlārim,
Göstērib bir bir gezem (Bayatlı, 1996: 10)
“Qoy gēssin bir görüşēğ,
Onuydan bir sorışağ,
Neççe gündı sormıyb,
Küsmşiydim bārişağ (Bayatlı, 1996: 16)
Emēgi boş gētmēsın,
Elüvden of etmesın,
Hesiüt kötü kimseler,
Qoy miraza yetmēsın (Bayatlı, 1996: 59)
Qoy tökülsin kānımız,
Parçalansın yānımız,
Babāmızın mülküne,
Qurban ossın cānımız (Bayatlı, 1996: 79).

Azeri Türkçesinde

Goy düşsün sonuncu dövüşcü kimi
Menim gara başım golumun üste. (Aras, 1990: 59).
Ocağ çatığ, goy danışsın neğmeler. (Aras, 1990: 102).
Dünya sevincinden umacağım yoh,
Goy gamı görünsün saçımda de den...
(Dünya sevincinden bir beklentim yok
Koy gamı görünsün saçımda tane tane) (Aras, 1990: 127).
Gel yaz hegigeti, goy acı olsun,
Goy her şey görünsün kağızda köz köz.
(Gel yaz hakikati, koy acı olsun,
Koy her şey görünsün kâğıtta köz köz.) (Aras, 1990: 181).
“Veten”, “millet” dedim, mene güldüler,
Goy olsun bu derdi unutmaq asan. (Aras, 1990: 195).
Goy işlesin bu yaram, gündən güne lap derin. (Aras, 1990: 5).
Bari toprağa borcun

Qoy çıxmasın yadından,

Qoş uzun yatacaqsan. (TDTEA-5: 339).

Qoy bilsin kəm sepib, dər ekirem mən.

Qoy görsün günümü ne çekirem mən. (TDTEA-5: 354).

Abbas bağban, qoy gül açsın dost bağı. (TDTEA-5: 319).

Qoy, hele siz deyən olsun. (TDTEA-5: 266).

Qoy bu sözü könlüm desin,

Susan zaman şe'rim, sesim. (TDTEA-5: 225).

Oğul hasretli könlüm!

Koy senin de gözlerin buludlanıb- dolmasın. (TDTEA-5: 58).

Qoy kim hansı dilde bilir o dilde oğusun! (Rüstəmxanlı, 2003: 201).

İşini ele qur ki, ziyan çekme, yol aç yeni sese, yeni nefese, istedadlıya, lap ele istedatsız da, qoy zaman saf-çürük elesin, hakimlik bizim işimiz deyil, biz yol başlayanıq, heyir-dua verənlik... (Rüstəmxanlı, 2003: 101).

Tehrənün keyreti yox şəhriyari sahlamağa,

Qaçmışam Tebrizə, qoy yaqşı-yaman belləsin (Həbibbəyli, 2007: 265).

...Bu mənim ilk sözü, son sözü deyil,

Esri necə duydum, ele yazım qoy...

Gözəllər qəlbimi qas-gözüm deyil,

Sade setirlerim oğurlasın qoy (Həbibbəyli, 2007: 265).

Qoy qızular ayın-şayın otlasın,

Qoyunların kuyruqların qatlasın (Həbibbəyli, 2007: 278).

Qoy tökülsün, bu yer üzü dağılsın,

Bı şeytanlıq qurğusu bir yığılsın! (Həbibbəyli, 2007: 277).

Açılışı cüma aqşamına təyin etmişik. Qoy qəlləq gelib heyir-duasın versin (Əlişoqlu, 2003: 24).

Televiziyanı devət et, qoy bizim bu heyirqəh işimizi işıqlandırsınlar (Əlişoqlu, 2003: 27).

Qoy millətə bu savab iş üçün öz heyir-duasın versin (Əlişoqlu, 2003: 35).

Qoy mən toq olum, özqələr ilə nedi karım

Dünyavü cahan ac olur olsun, ne işim var?! (Əlişoqlu, 2003: 63).

Azərbaycan Türkçesi mətinlərində yaptığım taramalarda “qoy” edatı “götür” fiilindən sonra gələrək kalıplaşmış deyim anlamının oluşturulmasında yardımcı unsur olarak kullanıldığını tespit ettim

Hacı Hüseyin beyninde her şeyi götür-koy edib, işleri istediği kimi düzüb-koşdu (Əlişoğlu, 2003: 157).

Mirzemmedov bir gün kiçik oğlu Nağdelini evlendirmek fikrine düşmüşdü. Çoğ fikirleşib götür-koy etdi; çoğ berk kışkanc olduğundan, Nağdeliye bab bir kız tapa bilmirdi (Əlişoğlu, 2003: 144).

Bu iki örnekte “götür-koy et-” kalıp ifadesi daha çok “ince eleyip sık dokumak veya kılı kırk yarmak” ve benzeri anlamlarda bir işin üzerinde çok kafa yormak anlamında bir kalıp ifadedir.

Türkmen Türkçesinde

Goy, bayıñ menden yaña entek göwnüine zat gelmesin (Bırak, övün benden yana henüz gönlüne bir şey gelmesin.) (Söyegow, 1999: 497).

Goy, oğlum, ertir (yarın) bir arçın gelsin bakalı (Bırak, oğlum, yarın bir gelsin bakalım.) (Söyegow, 1999: 556).

Geçme namert köprüsinden, goy, arsin sil seni (Geçme namert köprüsünden koy götürsün sel seni) (Söyegow, 1999: 305).

Goy, eje, men gideyin, bagtımı sinap göreyin (Bırak, anne gideyim, şansımı deneyeyim.) (Söyegow, 1999: 305).

Gagavuz Türkçesinde

Ani hep onu bekleerim,

Uykucuum kuşku...

Ko gelsin bana gece

Ko dönsün gündüz...

(Ben hep onu bekliyorum. Uykum kuşku..... Bana gece gelsin, Gündüz dönsün....) (Doğan, 2007: 139).

Mariya geçti Resimcinin aardına baktı ordan, düşündü kendi kendisine: Ko büün taa yaşasın bırda... (Mariya geçti, oradan resimcinin ardına baktı. Kendi kendisine “Bırak bugün de burada yaşasın” diye düşündü.) (Öztürk, 2007: 1).

Ben yapayım pınar

Ko su içsin suusz,

Ko erisin buzlar

Hızlanmasın kuduz

(Ben çeşme yapayım, koy su içsin susuz. koy erisin buzlar, hızlanmasın kuduz)

Ben gösterecem bu evde var erkek. Ko gelsin da ben urayım bu kediyi ere. (Ben bu evde erkek olduğunu göstereceğim. Hele bir gelsin de ben o kediyi yere vurayım.) (Öztürk, 2007: 2)

Kör karez kaçsın benden

Ko gitsin bizden haset

Hem kara bela erden

Ko kaçsın! Salt kalsın kısmet

(Kör gazez kaçsın benden, koy gitsin bizden haset, hem kara bela yerden, uzaklaşsın yalnız kalsın kısmet.) (Öztürk, 2007: 3).

Ko desinner bana büün Türk (TLG: 166).

Özbek Türkçesinde

Yâza koyiñ. (Yazın artık, yazsanıza!) (Wurm, 1989: 181)

Buni eşıtgeç, Ğadiçeğân üzil-kesil öz fikrini bildire koydi. (Bunu işitince, Haticehan tamamen kendi fikrini bildirdi.) (Coşkun, 2000: 185).

Ramazan Salman, Özbek Türkçesi isimli tezinde “koy cümle sonunda kullanılan pekiştirme sözü, ‘koy, bırak, ki’ anlamlarında” kullanıldığını belirtir.

-Mendegi amanatıñ osı, sonı al, biraq bilip koy, bul bula oğuz eliniñ tübine jetedi. (Bendeki emanetin bu, onu al, ama bil ki, bu çocuk Oğuz ilinin kökünü kurutur.) (Salman, 1997: 342).

Kazak Türkçesinde

Orıs tur ğoy kıtay kosa kelse de (Rus değil Çin bile gelse)

Sen ğoy kelmedin. (Sen ise gelmedin.) (KazTS: 61).

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nün “ķ” maddesinde şu bilgilere yer verilmiştir: **Ķoy:** 1. Bırak üzerinde durma. 2. Cümle sonuna gelen ek. Burdaki ek edat görevindedir.

Ol is koy (O iş ya) (KazTS: 169).

Kazak Türkçesinde çok sık kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra “ğoy”, tonsuz ünsüzlerden sonra ise “koy” şekli kullanılmaktadır. Birlikte kullanıldığı kelimeden daima ayrı yazılır. Ünsüz uyumuna girmesinden de anlaşılacağı üzere ekleşme özelliği göstermektedir. Birlikte kullanıldığı sözcüğe değişik vurgulara göre pekiştirme veya aynı şekliyle soru anlamı katmaktadır.

Bar ğoy. (Var ya işte.), *Bar koy.* (Var öyle değil mi?) (KazTG: 317).

Meniki anşeyin jol kıskartuw üşin ayta salğan ǵaljıñ ğoy. (Benimki yolu kısaltmak için öylesine söylenmiş bir şaka.) (KazTG: 360).

Kazak Türkçesinde “ki” bağlama edatı olmadığı için ki’li birleşik cümle de yoktur. Fakat yakın mana ve fonksiyon taşıyan “ğoy, koy”, edatı bu görevde kullanılmaktadır.

Sen onu bilmeysiñ ğoy, Dawren sonday jaksı adam (Sen onu tanımıyorsun ki, Dawren çok iyi bir insandır.) (KazTG: 344).

Kedeylikke üyrengeñ jansıñ ğoy, Amannıñ kelüwin küt. (Fakirliğe alışmış bir insan değil misin; Aman’ın gelmesini bekle.) (KazTG: 345).

Adam balası ǵızıǵ koy, alde men solaymun ba, öz kayǵımnan ğori özgeniñ kayǵısın köbirek oylaymın. (İnsanoğlu öyle ilginç ki, yoksa ben öyle miyim? Kendi derdimi değil başkasının derdini daha çok düşünürüm.) (KazTG: 345).

Hülya Savran Kazak Türkçesi (Korkut Ata Kitabı) isimli eserinde edatı Berkitme edatları içinde “ğoy” şekli ile vermiş ve “ya, işte” görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir.

Zeruw jamıs bolğan soñ ketip edim ğoy (Zaruri işleri gördükten sonra gitmiştim işte.) (Savran, 1994: 44).

Mağcan Cumabayef’in şiirlerinde edat çok kullanılmıştır.

Cürek sırtı belgili ğoy; bir azdan

Celi tınıp, tolǵındarı basılar.

(Yürek sırtı bellidir; biraz sonra yeli dinip dalgaları durulur.) (Tamir, 1993: 53).

Davıl men tolǵın sırtı belgili ğoy,

Darya da domalatıp töñkeredi.

(Fırtına ile dalganın sırtı mâlûmdur; deniz de yuvarlayıp alt üst eder.) (Tamir, 1993: 76).

Soluvyof...Çiyki nadan ögiz ğoy nas; (Soluvyof...Ham, bilgisiz, pis bir öküzdür) (Tamir, 1993: 82).

Baǵıtsız ğoy bul cürek.

Tamçılap odan ǵan aǵar.

(Bu kalp bahtsızdır, ondan damlayarak kan akar.) (Tamir, 1993: 92).

Kördiñ ğoy, caǵınıñda ǵan bolmadı. (Gördün, senin yakınında akraba olmadı.) (Tamir, 1993: 152).

Tıñdaytın bar ğoy tilek edil Alla, (Dilek dinleyecek âdil Allah vardır.) (Tamir, 1993: 202)

Tüsti ğoy kısım canuma.

Tunçıktım ğoy kanıma!

(İşkence canıma yetti. Kan revân içinde kaldım.) (Tamir, 1993: 206).

Tunçıktım-ğoy, Ğudayay! (Ah Allahım! Boğuldum.) (Tamir, 1993: 236).

Türkistan eki dünya esigi ğoy.

Türkistan er Türiktiñ besigi ğoy.

(Türkistan, iki dünyanın eşiğidir; Türkistan, her Türkün beşiğidir.) (Tamir, 1993: 266).

Betiñde tamçı kan çok koy!

Caralı ma cüregiñ?

Tegiñde tereñ zar köp koy.

Cemile!

(Niye bu kadar zayıfladın? Yüreğin mi yaralı? Aslında derin kaygın çok. Cemile!) (Tamir, 1993: 156)

Ay appaķ koy, sizge köñilim ayday aķ (Ay, bembeyaz; benim gönlüm size karşı ay gibi temiz.) (Tamir, 1993: 54).

Belgili, can emes koy karapayım! (Belli, sıradan bir insan değil!) (Tamir, 1993: 80).

Jer kazınaniki ğoy (Toprak, devlet hazinesinindir.)

Mendeyler tolıp jatır ğoy. (Benim gibiler pek çoktur.)

Öziñ kördiñ ğoy. (Kendin gördün ya!)

Jumbaķ nerse adamdı kuştar kılmaķ koy. (Bilmece insanda heves uyandıracaktır.) (Türkmemetoğulları, 2001: 33).

Atın kayta alıwı ras koy. (Atını tekrar alması doğrudur.)

-Estidik koy, muniñ bekeri joķ. (-Dinledik, bunun karşılığı yok.) (Türkmemetoğulları, 2001: 34).

Onıñ jüzinden nur bar ğoy. (Onun yüzünde nur vardır.)

Aķbilek özgeşe edi ğoy (Aķbilek tabii farklıydı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 78).

-Menen kısılmay armandı sözderiñniñ berin aytısıp kalıñdar. Künde munday vakıt kez kele bermeytinin bilesiñder goy! (-Benden çekinmeden isteklerinizin hepsini söyleyiverin. Her gün böyle fırsat çıkmayacağımı biliyorsunuz muhakkak.) (BKT: 189).

Kuvanatın jöni bar. Bala goy. (Sevinecek tarafı var. Çocuk ya.) (Biray, 2009: 343).

Ey, Mékiş-ay öleñim meniñ jelge ketip jür goy. (Ey Mékiş, benim türküm havaya gitmekte her halde!) (BKT: 249).

Bekey-Şekey deytin eki agayındı Bayşora bar edi goy osı arada. Sonıñ Bekeyi osı. (Bekey-Şekey denen iki akrabalı bir Bayşora vardı ya o arada. İşte onun Bekey'i bu.) (BKT: 249)

Men sağa keşe ayttım goy. (Ben sana gece söyledim ya.) (Doğan, 2007: 225).

Қара üй jabdıқтарın jasap üйrense goy dep oylaymın. (Ev eşyaları yapmayı öğrense ya diye düşünüyorum.) (Doğan, 2007: 233).

“Av, kumıra! Biraz aynadıñ goy, jeter. Jiber endi basımdı!” depti tülki (Ey kap! Biraz oynadın, yeter. Artık kafamı bırak!” demiş tilki.) (Alptekin, 2003: 127).

Köre almay keyingini kettim-av dep,

Armanda bolmay-ak koy eki közim

(Göremeden sonrakini gittim ya deyip. Arzu içinde kalma, bırak, iki gözüm) (TDTEA-28 / II: 19).

Kasiyetti babamızdıñ ziyyaratı

Kaldıñ goy köşesiniñ arasında.

(Haysiyetli atamızın mezarı. Kaldın ya onların arasında) (TDTEA-28 / II: 21).

-Koy, karağım, jılama (Ağlama kuzum, bırak artık) (TDTEA-28 / II: 432).

-Onday tekseris waқt aladı goy (-Böyle bir araştırma vakit alır) (Eker, 1989: 4).

Kırgız Türkçesinde

Okuy goy, okuy goy, köpölögüm, okuy goy! (Haydi okuyuver, okuyuver, kelebeğim, okuyuver hele!) (BKT: 250).

Kimbattuum, munı bilip koy. (Kıymetlim, bunu anla.) (Biray, 2007: 171).

Tatar Türkçesinde

Neçe ürtersen, didim, sen iy küñil,

Kuy meni üz helime, mendin tüñil.

(Nasıl geçersin, dedim, sen ey gönül, Bırak beni kendi hâlime, benden ayrıl.) (TDTEA-18 / II: 124).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır. Baraba ağzında “koy” şeklinde diğer ağızlarda “kuy” şeklindedir. Daima kendinden önceki sözcükten ayrı yazılır. Ses uyumuna göre “ğuy, ğoy” şekilleri de görülmektedir.

Etkem kürmegen kuy inemnı (Babam annemi görmemiş tabi) (Alkaya, 2008: 422).

Meña partı koy Çelelittin koto. (Beni istemeye de Celalettin dünürümüz geldi) (Alkaya, 2008: 422)

Kesır gışçı tñ yaman ğuy (Şimdi insanlar daha da kötü) (Alkaya, 2008: 422).

Sinı utımaplar kuy (Seni içeri atmamışlar ki!) (Alkaya, 2008: 311).

Tsankı yarışında sñ pırñtsılknı alıpsın kuy (Kızak yarışında birinciliği kazanmışsın ya!) (Alkaya, 2008: 311).

Ul minñ almağ pitsenı alğaltı ğuy (O, benim almak istediğim kızı almak istiyor ya) (Alkaya, 2008: 338).

Tsatırğa utırğats kürgelı gerek kuy (Çadıra girince tabi görmek gerek) (Alkaya, 2008: 340).

Awıltı tuy bulğats pulısu gerek kuy, yertemneşü gerek (Köyde düğün olduğunda gitmek gerek, yardım etmek gerek) (Alkaya, 2008: 341).

Altta nikenı kılalar kuy (Tabi önce nikâhı kıyıyorlar) (Alkaya, 2008: 373).

Eybet pulıp kön kürsñ, pala-tsağalı pulsın tip pire ğuy ğısın (İyi olup gün görsün, çoluklu çocuklu olsun diye tabi veriyor kızı) (Alkaya, 2008: 374).

Kön kiptırtı ğuy, uramnan keşır ütkılık (Güneş kuruttu, şimdi sokakta yürünecek gibi) (Alkaya, 2008: 386).

Yegılkte suyğıtay kuyım yuk kuy (Benim yedirmeye keseke koyunum yok) (Alkaya, 2008: 387).

Gepleytñ gep yuk kuy (Söylenecek söz yok ki) (Alkaya, 2008: 389).

Mınta neneñ utıratı kuy, kitıpsu utırtı (Burada ninen oturuyor, biraz öteye gidip otursana) (Alkaya, 2008: 393).

Kumuk Türkçesinde

Oraza busa, ozoğda, ol suv içmecekni bilip koy (Oruç ise, elbette, su içmeyeceğini bil.) (TDEMA-7: 572).

Men de talap eteyim

Koy,

Zaman da terlesin

(Ben de talep edeyim, bırak, zaman da terlesin) (TDTEA-20: 323).

Ƙoy, ƙalƙlar söylesinler (Bırak insanlar söylesinler) (TDTEA-20: 446).

Meni bir de uyatmay,

Ƙoy daimge yuƙlatıp

(Beni hiç uyandırmayıp, bırak ebediyen uyutup) (TDTEA-20: 417).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “kuy” şekli “yeter, yapma” görevlerinde kullanılmaktadır (TLG:796).

Nik ilayhi  başkurt? Kuy, ilama! (Niye ağılıyorsun Başkurt? Kes ağlama) (TDTEA-29 / I: 419).

-Kuy, bulmagandı h ylama, aldayhi dır, -tip

(-Bırak, yalan söyleme, bizi aldatıyorsan, -demiş) (TDTEA-29 / I: 218).

Karakalpak Türkçesinde

How, m na bala b gin erte turıptı  oy (Vay, bu ocuk bugün erken kalkmış!) (TLG: 608).

Way, patşa kelip  alıptı- oy. (Vay, devlet başkanı gelmiş yahu!) (TLG: 608).

Usınnan mesini jaman bas ultanlasa, kempir ma an keyiydi  oy (Bu ayakkabıya kötü taban aksa karı bana ba ırır be) (TDTEA-23: 83).

Eski Türkçeden beri “bırak” anlamında kullanılan bir fiildir. Zamanla başta kullanılan kuvvetlendirme edatı olmuştur. Tarih  Türk dilinde Osmanlı Türkçesinde “ko” şeklinde “bırak” görevinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Irak Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde,  zbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Tatar Türkçesinde, Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde “ko, goy,  oy,  oy,  uy, goy,  oy, kuy” şekillerinde “bırak, ki, yeter, yapma, artık” görevlerinde kullanılmıştır. Kazak, Sibiryâ Tatar ve Karakalpak Türkçesinde “koy” edatı sonda “de, ki, ya, dır” görevlerinde anlamı pekiştirmektedir.

1.56. KOP / KÖP

Eski Türkçeden itibaren başta kullanılan bir pekiştirme edatıdır. “kop” Divanü Lügati’t-Türk’te “abartma ve pekitme edatı” olarak yer almaktadır; “pek, hep, büsbütün” anlamlarında pekiştirme göreviyle kullanılmıştır. *Ogul kop beğüdi* (Çocuk çok büyüdü). *Kop edgü neng* (Çok iyi nesne) (Atalay, 1998: 319).

Eski Türkçenin Grameri’nde, Gabain, edatın kökünü (ço-d-) (koymak kuvvetlendirme fiilinin kökü “ko- fiilinden) “bütün, hep” görevlerinde olduğunu belirtir. *Ol sabıg eşidip, on oğ begleri boduni kop kelti yüküinti*. (O sözü işitince, on ok beyleri ve milleti hepsi bereber geldi ve boyun eğdi.) (Gabain, 1988: 97). *edgüg anıgağ kop teñri yarat-mış ol* (İyi ve kötüyü hep tanrı yaratmıştır.) (Gabain, 1988: 81). *anıñ küçinte kop küsüşleri kanar* (Onun gücünden (gücüyle) bütün bütün arzuları tatmin olur) (Gabain, 1988: 118). *kül tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz* (Kül Tigin olmasaydı ölecektiniz) (Gabain, 1988: 124).

Kop yerine bazen “bütün, hep” görevlerinde yine bu kelimedenden türemiş “kopan” edatı da kullanılmıştır. *Ol sabıg eşidip, beglar kopan yanalım... tidi*. (O sözü işitince, beylerin hepsi dönelim dediler.) (Gabain, 1988: 97), (Hacıeminoğlu, 1971: 248).

Orhun Abidelerinde kop “çok, hep, pek, tamamiyle, tamamen, bütün” görevlerinde çok geçmektedir. *Bunca budun kop itdim*. (Bunca milleti hep düzene soktum) (Ergin, 1986: 65). *Tört bulungdağı budunuğ kop baz kıldım, yagısız kıldım. Kop manga körti*. (Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti) (Ergin, 1986: 71).

Uygur dönemi eserlerinden AltunYaruk’ta altmış yerde “hep, bütün” görevlerinde geçmektedir. *Tengrim sizıng üsküngüzde kop törlüg korkınc ayınc ada tudalarıg* (Kaya, 1994: 263) *kop singar yaratur...*(Kaya, 1994: 209). *kedip kop törlüg itig yaratıg üze et’özin uz itmiş yaratmış kergek* (Kaya, 1994: 241).

Meniñ közüñürteki kop türlüg edgülig küsüşüm köñülüm iyin kanzun bützün. (Benim bu zamandaki her türlü, iyi ameller için arzum gönlümce yerine gelsin.) (Li, 2004: 251).

Atı küsi bilge biligi asılur kop kamağ yalñuqlar anıñ tegre tegzinürler. (Şöhreti ve hikmeti çoğalır, bütün insanlar onun etrafında dönerler.) (Li, 2004: 475).

Ne tağları ıgaç kaya kum barı kop bas-ar. (Ne kadar dağ, bitki, kaya ve kum varsa hepsi baskı yapar.) (Tekin, 1965: 40).

Reşid Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri isimli eserinde kop'u pekiştirme edatı olarak kabul eder. Ancak edatın manzum eserlerde kuvvetlendirme görevinde fazla geçmediğine dikkat çeker ve şu örnekleri verir. *Köp kalın* (Çok kalabalık), *kop kamağ edgü bütmeki bolur*. *Bizning kop kamağ küsemiş küsüşümüz*. *Kop edgülüg savımız*. *Kop ögrünçlüg bol- kop türlüg* (Arat, 1991: 331).

Oğuz Kağan Destanında “köp” şekli “çok” anlamına geçmektedir. *Begning oğulı anga köp altun kümüş yiperdi* (Bey'in oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı.) (Arat, 1987: 623). *Ay oğullar, köp men aşdum, uruşğular köp men kördüm* (Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm.) (Arat, 1987: 635).

Edatın bazı yerlerde “köp köp” şeklinde tekrar grubu oluşturarak kullanıldığı görülmektedir. *Uşbu kağannung çeriği köp köp, balıkları köp köp irdiler*. (Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu.) (Arat, 1987: 619). *Bunda kilgenler kik köp köp, bunda uçanlar kuş köp köp irdi*. (Buraya gelen avlar ve burada uçan kuşlar çoktu.) (Arat, 1987: 613).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Köp, kete atlarıñ tirkeş söz düzüminiñ önünden kesgitleysi söz gelip, ol köplük manasını güçlendirmeye hizmet edyer. *Köp ayal-gız* (Çok gün geçirmiş kadın) (Söyegov, 1999: 46).

Harezmi Türkçesinde

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesinde belirsiz sayılar içinde “köp, öküş, telim” gibi sözcüklerini vermiş ve bunların “çok” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (Akalin, 1991: 189).

Telim köp delil bar eger sorsa sen

İşitkil anı kim, haber hak birür

(Eger sorarsan çok delil var, sen onu işit, Allah bunu bildiriyor.) (Toparlı, 1998: 67).

Bu örnekte çok anlamındaki telim(delim) den sonra köp kullanılmıştır. Köp bu örnekte daha çok pekiştirme görevindedir.

Köngül bahrinde köp gevherlering bar

Acunda pârsî defterlering bar.

(Gönül denizinde çok mücevherin var, dünyada Fars gibi defterlerin var.)

Küçüm yitmişçe köp hudmet kılâyın

Cihânga eygü atıngnı yayayın.

(Gücüm yettiğince çok iyilik yapayım, dünyaya, iyi nam salmaya çalışayım.)
(Toparlı, 1998: 80).

Kıpçak Türkçesinde

Edat “köp” şeklinde “çok, daha çok” görevlerinde kullanılmıştır. Bu lehçemizde “Köm, köb” şekilleri de kullanılmıştır (KıpTS: 157). Et-tuhfetü’z-Zekiyye fil-Lugati’t-Türkiyye isimli eserde “köp” “çok, hayli” görevlerindedir. “Köp bol-” “çoğalmak” görevinde kullanılmıştır (Atalay, 1945: 208).

Köp kın (Çok ızdırıp)

Köp tanglar (Birçok mucizeler)

Köp kurla (Çok sık) (KumLS: 119).

Arba avdarılğan son col kostergen köp bolur. (Araba kırılınca yol gösteren çok olur.) (Çobanoğlu, 2004: 87).

Azuķı yoķ kişi kite bilmes ger bêlinde köp altunı bolsa yüz miñ altundan artuķ ol yerde bir awuķ kirdeniñ unı bolsa. (Belinde çok altın olsa da, azığı olmayan kişi gidemez; bir avuç pidenin unu varsa, bu un orada yüz bin altından fazladır.) (Li, 2004: 99).

‘aķdı-ning ba’zısı ba’zısından köp döğül ammâ...(Kılıç demirindeki beneklerin bazısı bazısından çok değil ama...) (Uğurlu, 1987: 100).

...tört barmakdın köp-rek tutğansındın aşığa arķurısına yazılmış olğay...(Dört parmaktan daha çok kılıcın kabzasından aşağıya çaprazlamasına yazılmış olacak...) (Uğurlu, 1987: 101).

Çağatay Türkçesinde

Bâbü Dîvânında köp edatı çok kullanılmıştır. Bilal Yücel’in, Moğolca bir sözcük kabul ettiği “asru” (çok, fazla, pek) sözcüğünden sonra da edatın kullanılması dikkat çekicidir.

Asru köp imiş cür’et ü himmet sizge

Rûzî kılğay Hudây nusret sizge. (Yücel, 1995: 233)

Cefâ vü cevri tavrıdın irür sin asru köp vâkıf

Vefâ vü mihr resmidin bolur sin asru köp gâfil (Yücel, 1995: 162)

Mihr ü vefânı ağıâr köp kördi sindin iy yâr

Cevri ü cefânı bisyâr kılding manga havâle (Yücel, 1995: 135)

Cihânda köp gedâ gerçi levend etvârlıķ bardur

Velîkin Bâbüürâ hergiz sining dik şeh-levend irmes (Yücel, 1995: 142)

Min bilür min közi kâtil la'li cân-bahş irkenin

Çünkü Bâbüür hicride köp yıgladım ağzım kûrup (Yücel, 1995: 152)

Yüzide ol bel-i handân körünür

Sütke köp baksa belî kan körünür (Yücel, 1995: 157)

Tatar hanı köp çerik birlen kelip uruşdı. (Tatar hanı birçok askerle gelip savaştı.)

(Li, 2004: 172)

Kaşlarıñ yādında köp mihrābğa karşı turup fāl tuttum keldi fālım gāh cüft ü gāh taķ. (Senin kaşlarını anımsayarak çok mihraba karşı durup falıma baktım ve falım geldi bazen çift bazen de tek.) (Li, 2004: 276).

Lutfî Divanında yaptığım taramalarda edatı şu örneklerde tespit ettik.

Ger mihr ü vefâ bolmasa yoķtur tama'ım köp

Ol közdin irür bir nazarı bizge kifayet (Karaağaç, 1997: 29)

Cefâ köp kılma kim könglüng misillig

Bu lutfî cânı seng-i hâre yoktur (Karaağaç, 1997: 68)

Köp tigdi yüzining manga imgekleri veli

Bir tigmedi yüzümge yüziningki râhatı (Karaağaç, 1997: 206).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “kop, köp” şekilleri her türlü kelimeyle birlikte “çok” anlamıyla kullanılmaktadır.

Entek etmeli zat köp. (Daha yapılacak çok şey var.)

Yovara kop pioner çıktı. (Cumartesi çok izci çıktı.)

Ol bize köp gelyer. (O sık sık bize geliyor.)

Kop sanlı otryad. (Çok sayılı müfreze.) (TürkTS: 421).

Türkmen Dilinin Grammatikası'nda edat isimler içinde ele alınmış, “Kete (bazı) atlarıñ tirkeş (birleşen, gelen) söz düzüminiñ önünden kesgitleyji söz gelip, ol köplük manısını güçlendirmeye hizmet edyer” *Köp ayal gız.* (Çok gün görmüş kız) (Söyegow, 1999: 46).

Ol öözünüñ durmuşı hakkında köp pikir edyeerdi. (O kendi hayatı hakkında çok düşünüyordu.) (Kara, 2005: 176).

Güneş mundan başğa daa

Saanaardan köp iş etdi.

(Güneş bundan başka da, sayılmayacak kadar çok iş yaptı.) (Kara, 2001: 114).

Saanuñız köp bolsa daa, baaruñız bir tilkee, yaa daa aaç şağala güycüñiziñ yetmeceğini öözüñizem bilyeensiñiz. (Sayınız çok olsa da hepiniz bir tilkiye ya da aç aç çakala gücünüzün yetmiyeceğini iyi bilirsiniz.) (Kara, 2001: 116).

Köp köçeler güller bilen garşılaar. (Çok sokaklar çiçeklerle karşılar.) (Kara, 1997: 284)

Aañından köp bolyaar insaan duyğusu. (Düşünceden çok oluyor insan duygusu.) (Kara, 1997: 78).

Köp ooylandım buu baarada. (Çok düşündüm bu konuda.) (Kara, 1997: 128).

Seniñ deyin köp gezyen adam yok. (Senin gibi çok gezen kişi yok.) (Li, 2004: 462).

Düyn ol dogruda köp gürrüñ boldı. (Dün o konuda çok konuşma oldu.) (Li, 2004: 494).

Yeni Uygur Türkçesinde

Köp canlik aile (Çok nüfuslu aile) (YUyTS: 58)

Şundaķ köp jillik çöp (Çok yıllık ot) (YuyTS: 87)

Bu işke köp pul ketti (Bu işe çok para harcadı) (YuyTS: 196)

Köp yaħşı adem (Çok iyi adam) (YuyTS: 206)

Köp menilik gep (Çok manalı söz) (YuyTS: 266)

Munca köp (Bu kadar çok) (YuyTS: 278)

Köp ħillik eğilik (Çok türlü ekonomi) (YuyTS: 165)

Eñ köp degende (En çok denildiğinde) (YuyTS: 100)

Köp erlik (Çok erkekli) (YuyTS: 115).

Kelim-kétimi köp öy (Gelen gideni çok ev) (YuyTS: 197).

U öz üstide köp işlidi. (O kendisi üzerinde çok çalıştı.) (YuyTS: 446).

Doğu Türkistan Uygur Türkçesinde

U idi çüicidek ğemsiz çağlarım,

Hiyalim idrekin tehi köp yirak.

(Onlar civciv gibi gamsız çağlarım, hayalim idrakten çok, pek çok ırak.) (Ercilasun, 1996: 204).

Köp yalğançi dur Keşmi:ri (Çok yalancıdır Keşmir’li) (Emet, 2008: 256).

Sarı Uygur Türkçesinde de edat “küp, kep, köp” şekilleri “çok” görevinde kullanılmaktadır (Bozkurt, 1999: 529).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “köp” şekli “çok” görevinde kullanılmaktadır.

Köp yerler (Çok yerler.) (Coşkun, 2000: 89)

Ulerden birinçisi bediyy edebiyâtni köp oqışdır. (Onlardan birincisi sanat eserlerini çok okumaktır.) (Coşkun, 2000: 255).

Şanlı Moskva şehri içre köp binaler bar eken. (Şanlı Moskova şehri içinde çok binalar var imiş.) (Li, 2004: 237).

Köp me’nali sözler, öz esl me’nasiden teşkari, cüde köp kıreköl hem yeşeydiler. (Çok anlamlı sözler, kendi asıl anlamından başka mecazî anlamda da kullanılıyor.) (Li, 2004: 453).

Biz Moskvade on kün dewamide cüde köp caylerni kördik. (Biz Moskova’da on gün süresince pek çok yerleri gördük.) (Li, 2004: 638).

Siz haqñızde köp eşitgenmen. (Sizin hakkınızda çok işitmişim.) (Li, 2004: 645).

-Siz köprak kaday eserlerge kızkasız? (Siz daha çok ne gibi eserlerle ilgileniyorsunuz.) (Ercilasun, 1996: 186).

Qara bulut közleriden köp çalqar

Havuç-havuç yengi küçler aladır

(O kara bulut, gözünden çok zamanlar avuç avuç yeni kuvvet alıyor.) (Özbay, 1994: 292).

Seniñ kattıg, sert bağırñni köp yıllardır,

Ezenler,

(Senin sağlam, sert bağırını yıllardır ezenler) (Özbay, 1994: 324).

Ağır-ağır ve faqat kayğıdan yıraq uyqu,

Nêçün uzaklarga kaçdıñ, ki köp yamandır bu!

(Ağır ağır fakat kaygıdan uzak uyku, niçin uzaklara kaçtın Bu, çok kötü oldu) (Özbay, 1994: 336).

Tünde köp çağlar yüzimge

Cinlerniñ kolları urunar.

(Gecede çok zaman yüzüme cinlerin elleri temas eder.) (Özbay, 1994: 348).

Özbek kıızı yene köp yıl kişenlerden kıutulmas (Özbek kıızı, yıllarca zincirlerden kurtulmaz) (Özbay, 1994: 462).

Köp öyla, az sözla. (Çok düşün, az konuş.) (Hudaybergenova, 2003: 10).

Eñgime onıñ köp azdıǵında emes. (Mesele onun azlığında çokluğunda değil.) (Salman, 1997: 141).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğü'nde edat “köp” şeklinde madde başı verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Çok, fazla, bol. 2. Devamlı, uzun zaman boyu.

Kalkamay men ündemey cüremın köp (Canım benim, ben sesimi çıkarmadım uzun zaman.)

3. Halk, topluluk. *Köp korkudadı, teren batıradı.* (Çok korkutur, derin batırır.)

4. Çok uzak. *Köpten beri.* (Çoktan beri, çok eski zamandan)

Köp casagan. (Uzun yıllar yaşayan.)

Köp casagan bilmeydi, köp körgeń bileđi. (Çok yaşayan değil çok gören bilir.)

Köp uzamadı. (Uzun sürmedi.)

Köp kuvdu. (Devamlı takip etti, iz sürdü.)

Köp ultıu. (Çok uluslu) (KazTS: 139).

Kazak Türkçesi Gramerinde de edatın “köp” şekli “çok” görevinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (KazTG: 224).

Oyındı az kuw, okıwdı köp kuw. (Oyuna az, okumaya çok düşkün ol.) (KazTG: 374).

Sen maǵan köp kızımet kıldıñ. (Sen bana çok hizmet ettin.) (KazTG: 375).

Neǵurlım köp tapsa, soǵurlım köp, neǵurlım az tapsa, soǵurlım az bileği. (Ne kadar çok bulursa, o kadar çok, ne kadar az bulursa, o kadar az bilir.) (KazTG: 375).

Aşılar on künnen beri bürkitpen, tazımen köp tülki aldı. (Avcılar on günden beri altın kartal ile, tazı ile çok tilki aldı.) (Li, 2004: 150).

-Alıñız, jeñiz, - degennen bölek köp yeşteñe aytpaydı. (-Alınız, yiyiniz-demekden başka uzun süre hiçbir şey söylemiyor.) (Li, 2004: 182).

Ol- özenderdiñ boyında köp ösedı. (O –Kendir ırmakların kıyısında çok yetişiyor.) (Li, 2004: 619).

Kırdan kördüim köp egin, közben şolıp kelemın. (Kırda çok ekin gördüm. Onlara bakıp geliyorum.) (Karaörs, 2005: 70).

N can körmegeli köp ay boldı (Canın N, görmeyeli çok ay oldu) (Tamir, 1993: 76).

Az casta köp süyip em, süyilip em,

Köp uvlap köp uvlanıp, küyinip em,

Celdey cındı cürektiķ ekpininen

Mayısıp, sına cazdap, iyilip em.

(Küçük yaşta çok sevmiştim, çok sevilmiştim; çok zehirleyip, çok zehirlenip, çok üzülmüştüm.) (Tamir, 1993: 78).

Köp seni kereksiz dep kesip tastar

(Hepsi sana gereksiz der, keser atar) (TDTEA-28 / II: 19).

-Del ayta almaymın, birak köp boldı, -dedi (-Tam söyleyemem, ancak çok oldu,- dedi) (Eker, 1989: 6)

-Köp adam keletin (Pek çok adam gelirdi) (Eker, 1989: 108).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Sözlüğü'nde köp "çok, kalabalık" anlamında tanımlanmıştır.

Köp mingdegen. (Binlerce)

Köp paydasın oylo- (Cemiyet, kolektif menfaatını) (KırgS: 505).

Abdan köp materyal. (Çok fazla malzeme)

Köp cıldar. (Uzun yıllar.) (Kasapoğlu, 2005: 160).

Köp-köptön. (Çokça)

Köp kızıbañız debedim bele, dedi al külküsün arañ tıyıp. (Çok öfkelenmeyiniz, demedim mi, dedi o gülmesini zorla engelleyerek.)

Tamaktı köp-köptön cey, küş cıyna! (Yemeği çokça yiyip güç toplar.) (Kasapoğlu, 2005: 202)

Köp çaşagan bilbeyt, köp okugan bilet. (Çok yaşayan bilmez, Çok okuyan bilir.) (Kasapoğlu, 2005: 229).

Artıkça oşondon kiyin al muzıkanı, süröttü-calpı ele madaniyattı tereñ taanuunu baştagıdan körö köp kaytalap kep salat (Ayrıca ondan sonra o müziği, resmi, genel olarak kültürü derinlemesine tanıma konusunda öncekine göre çok tekrar edip konuşur.) (Kasapoğlu, 2005: 341)

O, köp ooruyt (Ah, çok ağrıyor.) (Kasapoğlu, 2005: 351).

Köp bilseñ da köpten artık bilbeysiñ. (Çok bilsen de halktan fazla bilemezsin.) (Li, 2004: 103).

Köp kıyınçılıktarga karabastan kanal kazūçular zor kayrat, cigerdūlūk menen emgekteişip, 1944-cılı may ayında Coñ Çüy Kanalı'nın başkı bölügü işke berilgen. (Çok güçlülere karşın kanal kazanlar büyük cesaret ve özveri ile emek verip 1944 yılı mayıs ayında Coñ üy Kanalı'nın ilk bölümü hizmete açılmıştır.) (Li, 2004: 266).

Siz tūralū köp süylöştük. (Sizin hakkınızda çok konuştuk.) (Li, 2004: 498)

Bilimdi adam boluu üçün, köp okuu negizgi şart. (Bilgili adam olmak için çok okumak esas şart.) (BKT: 256)

Açık oozdun duşmanı kop. (Gevezenin düşmanı çok.) (Şavk, 2002: 5).

Köp atkandan mergen bolboyt,

Köp süylögöndön çeçen bolboyt.

(Çok areş edenden avcı olmaz, çok konuşandan hatip olmaz.) (Şavk, 2002: 151).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte “küp” şekli “çok” anlamında yer almaktadır. *Küp fazla.* (Çok fazla) (TatTS: 201).

Kitti hesret, elemner,

İriklendi kalemner;

Bulsın küp küp selamner

Ruğlarına tidiya.

(Bitti hasret, elemner, hür oldu kalemler; olsun pekçok selâmlar, rûhlarına değdi ya.) (Özkan, 1994: 122).

Bir tigiz cirdir disem, bassam ayagımnu, bata;

Küp vakıtta sissenem, yañlış tutup, kuş dip, baka.

(Dümdüz yerdir derim, basınca ayağımı, yer çöküverir; çoğu zaman irkilirim, kuş sanarak tutarım kurbağa.) (Özkan, 1994: 382)

Üziñe meglüm, siña min süt birem;

Küp aşatsañ, az da birmiym, küp birem.

(Sen de biliyorsun, sana ben süt veririm; çok yedirirsen, az değil çok veririm.) (Özkan, 1994: 572).

Birgenge biş de küp, alganga altı da az. (Verene beş de çok, alana altı dahi az) (Taymas, 1988: 33)

İtniñ bacası küp, kudası yuk. (Köpeğin bacanağı çok, dünürü yok.) (Taymas, 1988: 46)

Küp aşasañ az aşarsın, az aşasañ küp aşarsın. (Çok yersen az yersin; az yersen çok yersin) (Taymas, 1988: 57).

Küp söylegen az işler. (Çok söyleyen az iş görür) (Taymas, 1988: 58)

Dünyada küp nerse belдем sin tугan tel arkılı. (Dünyada çok şey bildim sen ana dili vasıtasıyla.) (TLG: 739).

Dönyada küp nerse bildim sin tıgı tıl arkılı. (Dünyada çok şey bildim sen ana dilim sayesinde.) (Li, 2004: 96).

Urmannıñ çitinnen küp yördik, urtasınnan yörıp karıyk elı. (Ormanın kenarında çok yürüdük, ortasından yürüyüp bakalım artık.) (Li, 2004: 634).

Küp kaygılar kildi başka. (Çok kaygılar geldi başa.) (TDTEA-19 / III: 56)

Küp vakıtta sissenem. (Çoğu zaman irkilirim.) (TDTEA-19 / III: 72)

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “Köp” şekli çok anlamındadır.

Düşmanda çaşav, köp çaşav tilek (Düşmanda hayat, uzun yaşamak dilek.) (TDTEA-13: 469).

Ensiz kozu, sansız koy

Köp-köp asker toysun dep. (Damgasız kuzu, sayısız koyun pek çok asker doysun diye.) (TDTEA-13: 67).

Sibirya Tatar Türkçesinde

İnem tırüwünde ıas köp polodoğon (Annemin sağlığında kaz çokmuş) (Alkaya, 2008: 252).

Kütskente at pıle epkitetiler, küb at pılen kitıp ıalatılar tuğannarı küp pulsa (Kızı götürürken at ile götürürler, akrabaları çok ise çok atla giderler) (Alkaya, 2008: 277).

Köp-körlı (Çok kirli) (Alkaya, 2008: 279).

Köp pulsa, nitsı asramakpıs alarnı? (Çok olursa, nasıl onları besleyeceğiz) (Alkaya, 2008: 336).

Şul waıt şeerte küp ıalılık yıyığan igen (O vakit şehirde birçok kişi toplanmışmış) (Alkaya, 2008: 356).

Otırıp öysem, min küp aşarım (Bir otursam, çok yemek yerim) (Alkaya, 2008: 363).

Mıne akça oynıyıknu mınıñ akçam köp aşım da köp baylığım da köp (Kumar oynayalım mı? Benim param çok, yiyeceğim de çok, servetim de çok) (Alkaya, 2008: 415).

Köpsönmegız ley köp tormam (Çok görmeyiniz de fazla durmam) (Alkaya, 2008: 423).

Kumuk Türkçesinde

Biz onu bulan köp yoluğabız. (Biz onunla sık sık karşılaşıyoruz.) (Li, 2004: 162)

Arba avdarılğan son col kostergen köp bolur. (Araba kırılınca yol gösteren çok olur.) (Çobanoğlu, 2004: 87)

Köp zatğa geçikgenim, añlap turaman hali. (Çok şeye geciktiğimi, anlıyorum şimdi.) (TLG: 1007).

Köp habarlar söylengen (Birçok hikâye anlatılır) (TDTEA-20: 362).

Köp işler gene de köl bulan etile (Çoğu işler hâlâ elle yapılıyor) (TDTEA-20: 327).

Köp zatga geçikgenim, añlap turaman hali (Çok şeye geciktiğimi, anlıyorum şimdi!) (TDTEA-20: 407).

Köp suratları bulangı kitaplar da alğan (Bol bol resimleri olan kitaplar da aldı) (TDTEA-20: 357).

Kısmet meni köp toylarda biyitgen (Kısmet beni çok toylarda oynatmış) (TDTEA-20: 316).

Ondan berli köp yıllar bola (O olaydan bu yana uzun yıllar geçti) (TDTEA-20: 297).

Başkurt Türkçesinde

Arbañ vatılğas, yul kürhetevse küp bula. (Araba kırılınca yol gösteren çok olur.) (Çobanoğlu, 2004: 87)

Hinñ arkırı küp helder miña asıķ bula. (Senin sayende çok haller bana açık oluyor.) (Li, 2004: 96)

Ġafuri küp kñe basnalerñ moral hem terbie meselelerñe ķarata yazğan (Ġafuri, oldukça çok masallarını ahlak ve terbiye sorunlarına göre yazmış.) (Li, 2004: 272).

Poçtala şul tiklim kişı küp ini, sirat kütürge mejbür buldım. (Postanede çok fazla kişı vardı, sıra beklemeye mecbur oldum.) (TLG: 797).

Ġaras eytken: -Talı kün te Uraldñ.

(Karısı der: Evet söğütü çoktur Ural'ın.) (TDEMA-1: 428).

Bik küp yer ütküs bılar ber kötow bürege tap bulğandar.

(Birçok yeri geçince bunlar bir kurt sürüsüne rastlamışlar.) (TDEMA-1: 416).

Tarħan küp uylap. (Tarhan çok düşünmeden.) (TDEMA-1: 4448).

Ƙotor batır, küp kene bereleşkenden huñ, yeşegen töbegenen küsep kiteterge mejbül bula.

(Kotor Batır, birçok kez savaştıktan sonra yaşadığı bölgeden göç etmek zorunda kalmış.) (TDEMA-1: 428).

Ul yırazarzan küp serzer algandar (O türkülerden çok sırlar almışlar) (TDTEA-29 / I: 416).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay Türkçesinde “köp, köb” “çok, uzun” görevlerinde kullanılmaktadır.

Köp bolmay (Çok olmadı) (KMTS: 272).

Men köp olturdum sunu kıyırında (Ben çok oturdum suyun kıyısında) (KarLS: 58)

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü’nde, “köb” şekli “çok” görevinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.

Asırı köb. (Çok fazla), *Köb turmay.* (Çok geçmeden) (KMTS: 272).

Köb aruw ç’pç’ıqla kelele. (Çok güzel kuşlar geliyorlar.) (Tavkul, 2003: 191)

Arba avgandan sora col körgüztüvçü köb bolur. (Araba kırılınca yol gösteren çok olur.) (Çobanoğlu, 2004: 87)

-Köb bolsun, canıbiz bolluk, kart koyçu! (Malların çok olsun, canımız, yaşlı çoban!) (Tavkul, 2004: 262)

Köb mıçımayın eki imbaşına ot cetti. (Çok geçmeden iki omzuna ateş geldi.) (Tavkul, 2004: 332)

Ne kadar köb bolsa, ol kadar igidi. (Ne kadar çok ise, o kadar iyidir.) (Li, 2004: 257)

Sen anı etginçi teñizge köb suw keter. (Sen onu yapıncaya kadar denize çok su akar.) (TLG: 922).

Karay Türkçesinde

Siz’nin’ arasına k’op bağatır bart. (Sizin aranızda çok kahraman vardır.) (Li, 2004: 87).

Tenrim benim!...Köp tamaşalıhlar. Kıldy. (Tanrım benim!... Çok seyirler yaptı.) (Altınkaynak, 2006: 216).

Yürâniiz köp zahmettâ. (Yüreğiniz çok zahmette.) (Altınkaynak, 2006: 218).

Köp ağız bir olsa bir ağız yok olur. (Çok ağız bir olsa bir ağız yok olur.) (Altınkaynak, 2006: 113).

Nogay Türkçesinde

Köp te tilemeyimiz, tilegenimiz Magometteylerge şöp kadar de körinmege kerek tuvıl. (Çok da istemiyoruz, bizim istediğimiz Magometteylere çöp kadar dahi görünmez.) (Alkaya, 2007: 416)

Onıñ knigalarınıñ arasında köp yaǵşı knigalar bar edi. (Onun kitaplarının arasında çok sayıda iyi kitaplar var idi.) (Li, 2004: 89).

Musa köp zamannan beri añşı bolmaga ezirlenetagan edi. (Musa çok zamandan beri avcı olmaya hazırlanır idi.) (Li, 2004: 150)

Ol yol mınan adastım men köp yerde. (O yol ile dolaştım ben çok yerde.) (Li, 2004: 163)

Ne kadar köp bolsa, sol kader yaǵşı. (Ne kadar çok olursa, o kadar iyi olur.) (Li, 2004: 258)

Yaz basında yamgırlar köp bolıp ozdılar. (Yaz başında yağmurlar çok olup geçtiler.) (Li, 2004:610)

Köp yaşadım dünyada, yaşaganım ne payda? Köp kıldırdım kırlardı, kıldırğannan ne payda? Köplerdi kuvantım birerlerdi yılattım. (Çok yaşadım dünyada, yaşadığımdan ne fayda? Çok gezdim kırları, gezmemden ne fayda? Çoklarını sevindirdim, bazılarını ağlattım.) (TLG: 676).

Köp edem onıñ aklına yetalmas. (Birçok insan onun aklına akıl erdirmez.) (TDTEA-21: 22).

Mamaydıñ halk arasında yürisi köp boldı. (Mamay'ın halk arasında itibarı arttı.) (TDTEA-21: 22).

Birevdiñ köpligine yalınman. (Hiç kimsenin çokluğuna aldırmmam.) (TDTEA-21: 33).

El işinde tentek köp. (El içinde kötü çok.) (TDTEA-21: 74).

Bir yıl tursam, köppe edi? (Bir yıl dursam, çok mu idi?) (TDTEA-21: 100).

İncılarıñ köp te köp. (İncilerin çok da çok.) (TDTEA-21: 120).

Sanı köp bolar, tez kutılmas (Sayısı çok olur tez bitmez) (Güllüdağ, 1998: 171).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “köp” şekli “çok” görevinde kullanılmaktadır.

Börini köp uzaqlarğaça kuwupt. (Kurdu çok uzaklara kadar kovmuş.) (Alkaya, 2007: 276).

Cazı menen köp miywe cayıp, güzge taman kaķ yetip aladı. (Yaz boyunca çok meyve yayıp, güze doğru kurutuyor.) (Li, 2004: 445)

Qalanıñ aylanasında bağ köp. (Şehrin etrafında bahçe çok.)

Usı waqıynañ aylanasında köp eñgimeler boldı. (Bu olayın etrafında çok konuşmalar oldu.) (Li, 2004: 601)

Ekewi köp waqtka şekem söylesip jattı. (İkisi, geç vakte kadar konuşup yattı.)

Köp waqtka şeyin heş nerse ayta almadı. (Uzun zaman hiçbir şey söylemedi.) (TLG: 606)

Paşanıñ nanın köp cegen batırlawadamları ne bolor eken dep irkilip qaladı. (Padişahlarından çok ekmek yiyenleri, sonunun ne olacağı korkusuyla beklerler.) (TDEMA-6: 366)

Qawıñğa köp şıbınlar qonadı. (Kovana sinekler konar.) (TDEMA-6: 362).

Ğarrı ustağa kelgenşe köp oylardı oylaptı (İhtiyar ustaya gelene kadar pek çok şey düşünmüş) (TDTEA-23: 82).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçes’nde köp (çok, çokluk) anlamında kullanılmaktadır.

Köp katap (Çok kez), *Köp uçurlu.* (Çok anlamlı) (AITS: 122).

Udura köp alıptar meñdep keldiler. (Karşılaşmaya pek çok alp koşup geldi) (AITS: 133)

Uluztuñ köp sabazı. (İnsanların büyük çoğunluğu) (AITS: 147).

Köp aytsañ çeçen bolorıñ, köp atsañ mergen bolorıñ. (Çok konuşacaksan güzel olsun, çok atacaksan isabetli olsun.) (AITS: 71).

Erten sege köp kuşkaştar keler, ertenneñ arı kanattu nadırlu bolorıñ. (Yarın sana çok kuşcağızlar gelecek, yarından sonra kanatlı arkadaşları olan biri olacaksın.) (Li, 2004: 76) *Olor şünin sūdañ çıkargan zayın köp balık alıp turdı.* (Onlar ağını sudan çıkardıkları zaman hep çok balık alıyordu.) (Li, 2004: 397).

Sende köp uzun ak tük össin. Sende sen oşkoş köp caraş kuraandar bolzın. (Senin uzun ak tüylerin olsun. Senin sana benzeyen çok güzel kuzuların olsun.) (TLG: 1082)

Ozogı öylördö ağaçtıñ culuğı köp bolgon. (Eskiden ağaçların öz suyu çok fazlaymış.) (TDEMA-1: 572)

Añdı-kuştı köp adıp,

Aylın köstöp braatkan emtir. (Avı, kuşu çok avlayıp, evine doğru gidiyormuş.) (Dilek, 2002: 92).

Mındı köp et le arakını

Kaydaar koştóp aparadıgar? -dep,

(Bu kadar çok etle içkiyi nereye götürüyorsunuz? -diye) (Dilek, 2002: 182).

Senidiy iydelü baatırğa

Bolujar ulustar köp çıkar.

(Senin gibi güçlü bahadıra yardım edecek insan çok olur.) (Dilek, 2002: 187).

Köp suulardı keçip iydi.

Köp taygalardı ajıp keldi. (Nice nehirler geçti nice dağları aşıp geldi.) (Dilek, 2002: 237).

Köp künder ötköndö,

Arslañ Kaan boyında sanandı.

(Çok günler geçtikten sonra, Arslan Kağan kendi kendine düşündü.) (Dilek, 2002: 240).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “köp, kop” şekli “çok, fazla” görevlerinde kullanılmaktadır.

Kemnıñ hoyı polcañdır mınca köp? (Kimim koyunu oluyor bu kadar çok)

Könñ sözñññ tññ köp ispedim. (Doğru sözü çok fazla işitmedim.) (HakTS: 266)

Köp pılıp, as çoohtap çör. (Çok bilip, az konuş.) (HakTS: 52)

Hañaa odılza çöppirgen köp polar (Araba kırılınca yol gösteren çok olur.) (Çobanoğlu, 2004: 87).

Haydağ köp çoon hustar segiristesçe. (Ne çok iri kuşlar seğirtiştiriyor.) (HakTS: 416)

Köp nimeni pılzeñ, tabırah kirıp pararznıñ. (Çok şey bilersen, çabuk ihtiyarlarsın.) (HakTS: 469)

Köpke harassa, kömes tee çoh polar. (Çoğu isteyen, azı da bulamaz.) (HakTS: 264)

Par nimenñ çoh itpe, kömestñ köp it. (Varı yok etme, azı çok et.) (HakTS: 264)

Tayga aralı köp çolıcahtar uçurapça. (Tayga içinde çok sayıda çığırılar ile karşılaşılıyor.) (Li, 2004: 93)

Min kicedeñ pêr köp nime sağındım. (Ben dünden beri çok şey düşündüm.)

Ol tustañ pêr köp çıllar irtken. (O zamandan beri çok yıllar geçmiştir.) (Li, 2004: 152)

Köp kizıp çol parçam. (Çok geçip gidiyorum) (TDTEA-25: 245)

Annañ toğır parçathan kıziler köp.

(Onunla çatışan kişiler çok var.) (TDTEA-25: 386)

İzebı çoh köp çon çurtaçcadadır. (Sayısız çok halk yaşar.) (Şahin, 2007: 49)

Holnu çastana alıp-külük kıziler,

Köp çat haladır, köp öl turadır.

(Kollarına yaslanarak yiğitler pehlivanlar çok yıkılır, çok ölürlər) (Şahin, 2007: 107).

Şor Türkçesinde

Añnap pargan saya köp añ kuş tapçañ. (Avlanmaya gittiği zaman hep çok av elde etmiş.) (Li, 2004: 398).

Köp sabazı<köp saba+zı (Çoğunluk) (Akalin, 1999: 71).

Paladañ üçün köp pastandılar (Çocuk için çok hasret çektiler.) (Ergun, 2006: 154).

As polup, köp tem erkten sonda kara talay çaykaldı. (Az mı çok mu zaman geçtikten sonra, kara deniz çalkalandı.) (Ergun, 2006: 208).

Mal köp turgan çer poltur (Malın çok olduğu yer varmış.) (Ergun, 2006: 216)

Tuva Türkçesinde

Tuva Türkçesi Sözlüğü'nde "köp" (çok) anlamında geçmektedir (TıvTS: 71).

Kaņgıvay-Mergen üne halıdıp kelgeş,

Solagay holu-bile

Attıñ çige kastundan ap,

Oñ holu-bile aşaktıñ

Köp-beldirinden ap,

Ölep-sölep düjürüp,

(Kangıvay-Mergen çabucak çıkıverip,

Sol eli ile

Atın elmacık kemiğinden tutup,
Sağ kolu ile ihtiyarın
Baldırından tutup
Çekip indirmiş.) (TıvKD-1: 496).

Tarançı Türkçesinde

Tuttu âvâzı cihân-nı çün görünmey-dür özi.

Fâydası köp tegse, ni reng bolğusu âdem yüzü.

(Feryadı cihanı tuttu, fakat kendisi görünmez.

Faydası çok olsa, insan yüzü ne renk alır?) (Sertkaya, 1999: 258).

Bir yoğan baş kız başın töben salıp köp nâz iter.

Al kuçakı-ğa başı-nı koyuban âvâz iter.

(Bir büyük başlı kız başını aşağı salarak çok naz eder

Alıp başını kucağına koyduğunda feryad eder.) (Sertkaya, 1999: 258).

Eski Türkçeden itibaren başta kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Eski Türkçede “kop / köp, kopan” şekillerinde “bütün, hep, çok, pek” görevlerindedir. Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde aynı şekil ve görevde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Yeni Uygur Türkçesinde, Doğu Türkistan Uygur Türkçesinde, Sarı Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibiryalı Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Şor Türkçesinde, Tuva Türkçesinde, Tarançı Türkçesinde “kop, köp, küp” şekilleri “bütün, hep, çok, daha çok, tamamen, fazla, bol” görevlerinde pekiştirme vazifesi yapmaktadır. Zarf veya sıfat göreviyle, “çok, fazla, aşırı, ziyade” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.57. KÜ

Kaynaklarda edatın kökeni ile ilgili her hangi bir bilgi geçmemektedir. Taradığımız eserlerde sona gelen bir pekiştirme edatı olduğu bilgisinden başka bilgiye rastlayamadık. Stefan Wurm, Özbek Türkçesinde “kü” edatının bir kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtir (Wurm, 1989: 185). Volkan Coşkun, edatın “ya, ki, mi” anlamlarında pekiştirme görevinde kullanılan bir edat olduğunu belirtir (Coşkun, 2000: 224). Rıdvan Öztürk, Özbekçe El Kitabı isimli eserinde “kü” “soru, pekiştirme” görevinde kullanılan sona gelen bir edat olduğunu eserinde tekrarlar (Öztürk, 2005: 89) Türkiye Türkçesindeki “ki” edatına benzemektedir.

Çuvaş Türkçesinde “ku” işaret zamiri halen zamir olarak kullanılmaktadır. Türkçede bazen vurgu yapmak, dikkat çekmek anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek için zamirler de kullanılmıştır. Fakat edat zamir menşeli olmaktan ziyade zamirlerle birlikte kullanıldığı için zamir menşeli zannnedilmiştir.

Edat Moğolca kökenli bir pekiştirme edatı da olabilir. Moğolca-Türkçe Sözlükte “kü” maddesinde şu bilgiler yer almaktadır: Kü / hü edattır. Bir önceki kelimeyi vurgulayan edat (genellikle vurgulanan kelime ile bitişik yazılır. “ene”: enekü: Aynı, çok benzer; verilmiş, önceden. “Gagça”= Gagçakü: Sadece. (Lessing, 2003: 782).

Emine Yılmaz (Ceylan), Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde “ku zamiri Ramstedt’den beri Moğolca kü (<kö?) ile karşılaştırılmıştır. Moğolcada tek başına değil “ene kü” (işte bu) yapısı içinde yer alıyor. Ayrıca “kışal” (bu yıl) <ku şul, kişir (bu gece) <ku şir birleşiklerinin yapısında da bu zaminin varlığı kabul edilmiştir. Adamovic, Fin-Ugor dillerinde yer alan “seke, nejke” gibi bazı zamirlerin yapısında bulunan “ku” kuvvetlendirme ekini “ku” zamiri ile ilişkili görmüştür.” diyerek edatın zamir menşeli olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (Yılmaz, 2002: 34). Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserde “kü” edatlar içinde verilmiştir. Aynı eserde edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “kü edatı, vurgulu telaffuzu ile kö, ilgili olduğu kelimenin anlamını güçlendirir. Edat da, ilgili kelimedenden sonra getirilir. *Tere kü kümün* (Kesinlikle bu adam) (Poppe, 1992: 243). Diğer pekiştirme edatları “ko, gü, gu, go” edatlarının da bu edatla ilgili ve aynı kökten geldiğini düşünüyoruz. Sultan Mahmud Kaşgarlı, Modern Uygur Türkçesi Grameri isimli eserinde “gu, ku” edatlarını aynı başlık altında vermiş ve “gu” şekliyle örnekler vermiştir (Kaşgarlı, 1992: 220).

Özbek Türkçesinde

Öl deymen özimge. Şunday boler eken-kü (Öl diyorum kendime. Böyle olur muymuş?) (Öztürk, 2005: 89).

Vây buy, özimning elet ekensiz-kü (Vay vay, benim elimmişsiniz ya.) (Öztürk, 2005: 91).

U keldi-kü (O geldi işte) (Wurm, 1989: 185).

Ĥatin kişige nâzik terbiyeli bir frentsüz kebi yakınleşe bildi-kü! (Hatun kişiye nazik, terbiyeli bir Fransız gibi yakınlaşabildi ya!) (Coşkun, 2000: 178).

Neçe merte uçreşey dedim-kü vaķtim bolmadi. (O kadar görüşeyim dedim de vaktim olmadı.) (İnsel, 1998: 106).

Vay, u kişi atening eng yaķın ortaķı-kü! (Vay, o kişi babamın en yakın arkadaşı ya!)

Oşeler hem ķanaet ķlib otiribdi-kü, kızım. (Onlar da kanaat etmişler ya, kızım.)

Atemden derek yoķ-kü? -deb soredi aneiden. (Babamdan haber yok mu? -diye sorar annesinden.)

Öz kızingiz-kü... tengini tapib bering-de... (Öz kızınız ya... Dengini bulup verin de...) (Coşkun, 2000: 224).

Özbek şairi Çolpan'ın şiirinde "kü" edatı çok sık kullanılmış; bazı şiirlerde bu edatla kafiye yapılmıştır.

Ĥolımnı tegizdim...Adam êdi kü!

Közimde oynagan bir nur êdi kü!

Sêzgim de saĝ, tetik, berdem êdi kü;

Boynımĝa ķol salĝan bir hur êdi kü!

(Elimi deĝdirdim... sanki insandı!

Sanki, gözümde oynayan bir ışıktı!

Sezgim, düşüncem de canlı, uyanık, sağlam idi ya,

Sanki boynuma dolayan bir huri idi!) (Özbay, 1994: 356).

Muĥabbetniñ sarâyı kēñ êken yolnu yoķatdım kü;

Esirlik taş yañılıĝ bu ĥatarlık yolda ķaldım kü.

(Muhabbetin sarayı genişmiş; yolunu tükettim. Bu tehlikeli yolda, asırlık taş gibi donup kaldım.) (Özbay, 1994: 476).

Lêkin mēn barlıknuñ tamanı şeklini yüziñde

kördim-kü

(Fakat ben, varlığın bütün şeklini senin yüzünde gördüm ya!) (Özbay, 1994: 524).

Deding: Pahtam kaldı-ku ahir. (Dedin:-Pamuğum kaldı daha.) (Yaman, 1998: 619)

Ahir özing der eding-ku,

Sileb öksük başımni:

(Hani sen derdin ya, okşayıp yetim başımı) (Yaman, 1998: 627).

Bilerding-ku anecân

Bundan köre bağrım oyseng

Bolardi-ku, anecân.

(Bilirdin ya anneciğim onun yerine bağrımı delsen daha iyiydi ya, anneciğim.) (Yaman, 1998: 628).

Anecânım, bir künini

Ötkezer-ku tirikler.

(Anneciğim bir gününü geçirir ya yaşayanlar.) (Yaman, 1998: 629)

Birge tuğıldık-kü, yüregim,

Nasib etgende hem mengülik

Sen yaşayver, sen meni kütme,

Men-kü isminmen, lekin

Yüregim, ismiñni unutma.

(Birlikte doğduk-ya, yüregim, nasip ettiğinde de sonsuzluk sen yaşayiver, sen beni bekleme, ben ki senin adınım, ancak, yüregim, adını unutma.) (Kocaoğlu, 1996: 40).

Muhabbet âsmânıda güzel Çolpan edim, dostlar,

Kuyaşniñ nurıgı tâkat kılalmay yerge batdım-kü.

(Sevgi göğünde güzel Çolpan “yıldızı” edim, dostlar,

Güneşin nuruna dayanamayıp yere battım ya) (Kocaoğlu, 1996: 9).

Öl deymen özimge. Şunday boler eken-kü. (Öl diyorum kendime. Böyle olur muymuş? (TLG: 344).

(Ekber) -Mezağ kileyepsenmi? Keçegine tuğumden çıqqan cöcemessen-ku?

(Ekber)- (Dalga mı geçiyorsun, çünkü çocuk değilsin ya?) (Özcan, 2004a: 52).

Kazan Tatar Türkçesinde

Bir tarafka baksa, dise: Kikrikü! (Horozun ötmesi)

Bu burılğan yakka sin gaskerni ku!

(Bir tarafa bakarak öterse, Asker sevk et sen o yöne!) (Özkan, 1994: 452).

Sadece Özbek Türkçesinde ve seyrek olarak Kazan Tatar Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Daima sonda “ku / kü” şekillerinde “ya” görevinde anlamı pekiştirmektedir. Edatın Türkçenin diğer lehçelerinde bulunmaması, kaynaklarda belirtildiği gibi Moğolcadan alınmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Edat eski Türkçedeki “gu” edatıyla da ilgili olabilir. Araştırmacılar, edatın eski Türkçedeki “gu” ilişkisi üzerinde pek durmamışlar.

1.58. LA

Yazılı belgelerle takip edebildiğimiz dönemden itibaren bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak görülen bazen de cümle sonunda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Daha çok emir cümlelerinin sonuna gelerek emri kesinleştirmek için kullanıldığı görülmektedir. Önceleri daha çok edat olarak kullanılırken, bazı lehçelerde zamanla eklediği, ek gibi kullanıldığı veya bir ek gibi sonuna geldiği kelimeyle birleştiği görülmektedir (Üstüner, 2003: 214).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde, “-la /-le” Ownuk Bölekler başlığı altında verilmiş ve edatın kullanım özellikleri şöyle sıralanmıştır: 1. Türkmencede edatın “-lay /-ley (la+ay / -le+yey), -lañ / -leñ (-la+ñ / -le+ñ)” şekilleri görülmektedir. 2. Fiil çekimlerinde ve yasaklarda sona gelip soru anlatmaya hizmet eder. *Serdardır Berdi dagı gelmedi-le?* 3. Emir cümlelerinde kullanıldığında emri yumuşatmaya, kibarlaştırma işlevi görür. *-Hanı, Nurmemmet, dur-la, maña-da bir yol ber.* 4. la edatı -sa /-se, -sañız /-señiz şart eklerinden sonra kullanıldığında, dilek, istek, yasaklamayı, şaşkınlık anlatmaya yarar. Böyle çekimlerde şart şekli, şart anlatma anlamını yitirir. Bu tür kullanımlarda la edatının sonuna “ñ” eklenir. *Garındaşparazı öz garındaşlarına imiklija goşjak diseñiz-leñ* (Söyegow, 1999: 537).

Edatın kökeni ile ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bazı sözcüklerin bünyesinde kalıplaşmış olan la eklerinin edatla bir ilgisi olduğu görüşü ve diğer farklı görüşleri de düşünecek olursak çok eski dönemlerden itibaren kullanılan bir edat olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Konumuz gereği biz sadece pekiştirme görevinde kullanılan “la” edatı üzerinde durduk. Edatla ilgili ilk bilgilere Divanü Lûgati’t-Türk’te rastlamaktayız. Eserde edatla ilgili şu açıklamalar yer almaktadır. “İşin tahakkukunu ve bitmesini gösteren bir edat olmak üzere fiillerin sonuna gelen bir harftir. Bunu Oğuzlar kullanır: *Ol bardı la* (o gitti be!), *Ol keldi la* (O geldi be!) Onun gitmesi tahakkuk etti ve onun gelmesi tahakkuk etti anlamındadır. Bu söz, işin gerçekleştiğini bilmediği için dinleyen adamda bir parça inkâr anlamı bulunduğu zaman kullanılır. Bunu öbür Türkler bilmezler.” (Atalay, 1992: 218). Kaşgarlı Mahmud’un “öbür Türkler bilmez” açıklamasından ne kastettiği üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü son yıllarda yapılan müstakil çalışmalarda edatın kuzey ve doğudaki Türk lehçelerinde de bilindiği ve geniş bir kullanıma sahip olduğu ortaya konmuştur. Çağatay, Tatar, Yeni Uygur, Kırgız, Türkmen Türkçesinde bunun örneklerini görebiliyoruz. Besim Atalay, DLT’de dipnotta “Bugün bu kelime ahenksiz olarak Orta

ve Batı Anadolu'da kullanılmaktadır. Gelmesi şüpheli bulunan bir kimse için “geldi le”, okuması şüpheli olan ve fakat okuyan kimse için de “okudu le” derler” açıklamasını yapar (Atalay, 1992: 213).

Örneklerde de görüldüğü gibi “la” edatı fiillerden sonra gelmekte anlamı pekiştirmektedir. Anlamda fazla bir değişiklik olmaz sadece baskı ve vurgu yaparak konuşanın meramını tam ve eksiksiz anlatmasına yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

A.V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri, isimli eserinde, İsimden Sıfat Yapan Ekler, başlığı altında “+la / +le” için “Çok eski ve ekseriya yüklem yahut cümle belirleyicisidir, çok seyrek” kullanılan bir ek olduğunu söyler ve şu örnekleri verir. *Körkle* (güzel) (kürk: şekil görünüş, resim). *Ƙurla* (kere) (Ƙur: sıra). *Tünle* (geceleri) (tün: gece) (Gabain, 1988: 47).

Reşit Rahmeti Arat, Atabetü'l-Hakayık adlı eserinde, *Bahul tirdi zer sim haramdın öküş / Vebal kötrü bardı özele söküş* (Arat, 1992: 59). (Hasis, haram ile, çok altın ve gümüş topladı, Vebal yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak gitti) (Arat, 1992: 91). Beytinin “hasisi haramdan pek çok altın ve gümüş topladı; fakat o bir dünyaya yalnız vebal ve bunun üzerine bir de sövüş yüklenerek gitti” şeklinde de tercüme edilebileceğini söyler. Kutadgu Bilig’te”*bu dört nik şerifler özele ƙılur* (bunu şu dört iyi temel üzerine kurar), *bu beglik özele uzun boldı yaş* (beylik içinde uzun bir ömür sürdü), *bu kürsi özele öz oldurduƙı*. (bak bu üzerinde oturduğun tahtın). Yazar, yukarıdaki örnekleri de vererek bunun “öze’den farklı olarak, bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrar ile durulduğu zaman kullanıldığını” belirtir (Arat, 1992: 152). Bu örneklerde Arat, aslında bu sözcükteki le’inin pekiştirme işlevine değinir.

Arat, Eski Türk Şiiri, isimli eserinde notlar kısmında “le” üzerinde tekrar durur. Yazar, tespit ettiği mısralarda geçen “körtle, körkle” sözcüklerindeki “-la” ekinin Eski Türkçenin Grameri’nde geçen izahından daha fazla geniş bir kullanıma sahip olduğunu söyler; “verilen izahın biraz daha tavrı icap eder” açıklamasını yaparak bu eke tekrar dikkat çeker (Arat, 1991: 311). Arat, bir başka örnekte “la” edatına pek bir anlam vermeden bugünkü Türkçeye aktarır: *ƙamağ sansardaƙı bilgülig nomlarığ la (?) bintevir indınuntaƙı ay tengriğ körürçe adırtlığ bilteçi* (Bütün samsâra’daki bilinmesi gereken nomları, la (?) bintevir ötesindeki ayı görür gibi, ayrı-ayrı bilen) (Arat, 1991: 397). Bu örnekte geçen “la” şekli için soru işareti kullanılmıştır. Pek bir anlam verilememiştir. Bizce bu şekil aslında pekiştirme edatı olan “la” dır. La’yı bu örnekte “da” şeklinde anlamlandırsak daha doğru olur. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen

“le” daha çok isimden isim türeten bir ektir; bu ekle türetilen zarf veya sıfatların anlamında bir pekiştirme sezilmektedir.

Körtle tüzün tengrim küligüm küzüñçüm

Körtle tüzün tengrim kurğanım bulunçzum.

(Güzel, asıl tanrım, şöretim, koruyucum,

Güzel, asıl tanrım, burkanım, bulunmazım.) (Arat, 1991: 16).

Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde edatın Altayca’da “lè, lö” şeklinde gelecek-istek bildiren -gey ekiyle çekimlenmiş fiillerin sonunda kullanıldığını söyler ve konu ile ilgili şu bilgileri verir. “Bu şeklin bir şüphelik “dubitatif” manasında kullanıldığı Altayca’ da daha katileştirici bir hale koymak için, ona bir de pekiştirici bir edat olan le, lö’ yi de katarlar: bil-gey le (bilecektir)” Yazar, edatın bir pekiştirme edatı olduğunu söyler, araştırmacı, edatın ayrıca isimlere de katıldığını belirtir (Deny, 1941: 883).

Saadet Çağatay, Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler, başlıklı yazısında “la” edatına da değinir, “bir işin üzerinde ısrarla duran ifadelerde kullanılır, hem ismi hem fiili tekit eden” bir edat olduğunu söyler. Araştırmacı, edatın “ya, ki, da” görevlerinde kullanıldığını belirtir. Yazar, dipnotta ise, çeşitli kaynaklara dayanarak şu bilgileri verir: “la diğer lehçelerde ve bazı kaynaklarda da vardır, Brockelmann, bunu yalnız fiillerde tekit olarak verir. Şeyh Süleyman, Çağatay lûgatinde la “ah, eyvah, efsus ve tehavvür makamında müstameldir”. K. Menges, “la, le” bir tekit eki sayar. Tubaca’da la iki mânaya gelir 1. “ancak”, 2. “gibi, tıpkı” çangız-la kıtap (ancak bir defa), adazı-la (tıpkı babası) denmektedir.” (Çağatay, 1962: 108). Çağatay, “Kazan Lehçesinde İndi” isimli makelesinde de “la” edatını diğer pekiştirme edatlarıyla mukayese ederek şu açıklamayı yapar: “indi ve basa ile kullanılan “la” “pek katî tekit” tir (Çağatay, 1958: 173).

Zafer Önler, Türkçede -La Zarf Eki, isimli makalesinde bu ekin Eski Türkçe döneminden itibaren zarf niteliğindeki bazı sözcüklerde görüldüğü, -la ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde özellikle XIV. ve XV. yüzyılda daha bir yaygınlık kazandığını söyler. Önler, bu yazısında Carl Brockelmann’ın “ile” bağlacı dolayısıyla bu eke de değindiğini ve ekin “il-” fiilinden türediğini sıkça ön ünlüyü yitirerek “-le” biçimine girdiğini, Martti Räsänen’in ise, eki isim halleri içinde yer verdiğini, Yakutça’da kullanılan -II eki ile birlikte ele alarak ekin Cuvaşça’da adlardan zarf yaptığını ünlülerden sonra -IIA biçimine girdiğini “ne şekilde, ne tarzda, hangi durumda” gibi anlamlar taşıdığını belirtir (Önler, 1996: 9).

Önler, yazısında edatın ile bağlacından geldiği düşüncesini reddederek şu görüşleri ileri sürer: “Ne var ki -lA eki ile “ile” kelimesinin eski metinlerdeki kullanımlarına ve görevlerine baktığımızda, ekin “ile” kelimesinden kaynaklanmış olduğu yolundaki görüşlere katılmak mümkün görünmemektedir. Şöyle ki “ile” kelimesine ilkin Çağatay metinlerinde rastlıyoruz, daha eski metinlerde ek bulunmuyor. Oysa -lA eki, Eski Türkçeden beri, az sayıda kelimelerde de olsa, kullanılan bir ektir.” (Önler, 1996: 10) Yazar, Eski Türkçede “birle, tünçüle, kurla oñarula” gibi kelimelerde -lA ekini bir zarf yapma eki, “kör-t+le; kör-k+le (güzel) anlamındaki bu iki kelimedede, ekle iki sıfat türetildiğini söyler (Önler, 1996: 10).

Önler, Tarama Sözlüğü’ndeki “acla, tokla, çigle, kızmışla” sözcüklerinde ekin “...iken, ...olarak,...lıkla” görevlerinde olduğunu, “yeñile, tañla, dünle” sözcüklerinde ekin zaman belirteçlerine eklenerek anlamı pekiştirdiğini, sözcüğe “olarak” anlamını katan ekin Müntahab-ı Şifâ adlı eserde “armışla, derlemişle, ılıcakla, hâmla, gökle (yeşil olarak), susuzla, kurıla, yaşla” sözcüklerinde de geçtiğini belirtir (Önler, 1996: 14).

Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, “Pekiştirme dışında lA, en çok “zarf eki, zarf yapan unsur” olarak değerlendirilmiştir. Oysa Türkçenin yapısına ve örneklerle dikkatle bakıldığında “lA”nın aslında pekiştirici bir unsur olduğu; zarf olan kelimelere eklendiği için zarf eki görüntüsü verdiği ortaya çıkar. Bilindiği gibi Türkçede isimler, kullanımları sırasında ad, sıfat, zarf olurlar. İnsanın iyisi örneğinde iyi ad, iyi insan’da iyi sıfat, iyi çalışmak’ta iyi zarftır. Bir kelimenin sıfat veya zarf olabilmesi için çoğunlukla eke ihtiyaç yoktur.” diyerek “lA”nın zarf eki değil enklitik edatı yani pekiştirme edatı olduğunu ifade eder (Ercilasun, 2008: 39).

Yıldız Kocasavaş, çalışmasında öncelikle konu ile ilgili araştırmacıların fikirlerine yer verir. Kocasavaş, N. Poppe’ye dayanarak, Türk lehçelerinde görülen “la” edatının Moğolca’da konuşma dilinde görülen, ilgili olduğu kelimenin anlamını vurgulamaya yarayan ve ilgili kelimedden sonra gelen “da” edatıyla ilgili olduğunu söyler. Araştırmacı, Kırgızca’da çokluk eki +dar / +der, dor / dör örneğini verir ve edatın l> d değişmesi sonucunda meydana gelmiş olabileceğini iddia eder (Kocasavaş, 2003: 185). Ferdinand D. Lessing’in Moğolca-Türkçe Sözlük’de gerçekten bir “de” edatı bulunmaktadır. Sözlükte “Da: dâ, dē Ünlem. Daha çok alçak sesle belirtilen onay veya sabırsızlığı belirtmek için yüklemden sonra kullanılan kuvvetlendirici ünlem edatı. *Ab da!* : Pekala, satın al, haydi, al! *Yabudal yabu da!*: Gitmek istersen, gideceksen git!

Yabuhu çu yabugsan da: Böylece o gitti ya..., (fakat neye yarar ki), *yabuhu û da!*: Eh! Gidecek miyim; gidecek miyiz?) (Lessing, 2003: 335).

Yıldız Kocasavaş, Pavet de Courteille'nin Dictionnaire Turk-Oriental, adlı eserinde “la” ile ilgili iki örnek verildiğini ve edatı “ah! Heyhat” olarak anlamlandırıldığını söyler. *Ömrdin nâ-ümîd boldum la / Mihnet-i hecr içinde öldüm la* (Heyhat! Hayattan ümidimi yitirdim; Heyhat! Ayrılık acısı içinde öldüm). *Lebiniñ fikri bagrımnu kan kıldı la / Çü kan kıldı közdin revân kıldı la* (Heyhat! Dudaklarının hayali benimkileri de kan dolduracak şekilde kapladı; Heyhat! Gözbebeklerimden dolu dolu kanlı yaşlar aktı) (Kocasavaş, 2003: 184).

Araştırmacı, Çağatay Türkçesi dönemi eserlerindeki la edatının anlam ve görevlerinden hareketle edatı DLT'deki la pekiştirme edatıyla ilişkilendirir. Kocasavaş, “aslında tek şekilli birer edat iken birlikte kullanıldıkları kelimelerin tesiriyle kalın ve ince şekilleri bulunan birer ek görüntüsü verdiğini.” söyleyerek edatın gittikçe ekleşmeye doğru kaydığını belirtir (Kocasavaş, 2003: 185).

Mehmet Vefa Nalbant, “Türkçede Enklitik Edatı ‘La’ ” adlı çalışmasında edatı bütün yönleriyle ele almış, Eski Türkçeden günümüze kadar edatın kullanımlarını örneklerle izah etmiştir. Araştırmacı, *tünle, tangla, tirigle, kurla çınla, araula, birle, ikile, üçle*, gibi sözcüklerin cümle içindeki kullanımlarına dayanarak edatla ilgili özet olarak şunları söyler. 1. Bu ek eklendiği sözcüğün anlamını pekiştiren bir özelliğe sahip. 2. Çok eski dönemlerden itibaren kullanılan bir ek olup vasıta hali ekiyle karışmıştır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin vasıta haliyle karıştırıldığı bütün araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. 3. Bu ek önceleri bir edatken zamanla ekleşme eğilimi göstermiş, kalın ve ince şekilleri ortaya çıkmıştır. Edatların ekleşmesi Türk dilinde sık rastlanılan bir durumdur. Bunu zaman zaman diğer araştırmacılar da dile getirmişlerdir (Buran, 1999: 208) 4. Zaman isimlerine, yer isimlerine, çok sınırlı örneklerde sıfatlara ve sayı isimlerine eklenen bir -la /-le eki vardır. Bu çeşitli kelime türlerine eklenebilen ek aynıdır ve çoğunlukla anlam üzerinde çok önemli bir değişiklik yapmaz baskı ve vurgu yaratır (Nalbant, 2004: 2160).

Nalbant, çalışmasında la edatının kökenini yukarıdaki araştırmacılarından farklı olarak Moğolcadaki ele edatına dayandırır: “Moğolcada eski bir ele edatından kısalma yoluyla oluşmuş ve la / le olmak üzere iki şekli görülen bir edat bulunmaktadır. Edat ilgili olduğu sözcüğün sonuna gelerek anlamını umumileştirir. Bazen de hiçbir anlam değişikliği yapmaksızın şart gerundiumu ile birleşir.” Araştırmacı, Moğolca- İngilizce Sözlüğe dayanarak “Ele>la / le şekillerinde kuvvetlendirme edatı olarak Moğolcada

görülen sözcük bu dilde “şüphesiz, yalnız, sadece, fakat, ancak” gibi çeşitli anlamlar taşır, kuvvetlendirme, şaşkınlık ve hitap ifade” ettiğini belirtir. Nalbant, edatın Moğolcadan Türkçeye çok eski dönemlerde girdiğini Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde varlığını bazı kelimelerde kalıplaşma yoluyla sürdürdüğünü iddia eder (Nalbant, 2004: 2161). Ferdinand D. Lessing’in Moğolca-Türkçe Sözlük’te “Ele” edatıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Ele: ed. :-la /-le kuvvetlendirme edatının eskiden kullanılan şekli; bk. -la / -le” (Lessing, 2003: 490). Ancak sözlükte gönderme yapılan “la / le”ye baktığımızda “L” maddesi olmadığı için fazla bilgi ve örnek görülmemektedir. Türkçe ile aynı dil ailesi içinde yer alan Moğolca’da edatın “ele, la / le” şekillerinin olduğu görülmektedir.

Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, “Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir” diyerek edatın kökenini Moğolcaya dayandıran görüşlerin aksine şöyle bir görüş ileri sürer: “Eski Türkçedeki la, ne, mA, mat, mu enklitikleriyle çağdaş lehçelerdeki göy, ha enklitikleri, Türkçede kelime başında bulunmayan seslerle başlamaktadır. Buna bakarak la’nın Moğolcadan alıntı olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Oysa en eski metinlerde kullanılan ne, mA, mu örneklerinde de görüldüğü gibi enklitiklerde bu özellikleri aramamak gerekir. Bu bakımdan enklitikler ünlemlere, yansımalara ve çocuk dili kelimelerine benzer. Ayrıca la’nın Çağatayca ve Yeni Uygurcada, da’nın Kıbrıs Türk ağzında yalnız kalın biçimlerinin bulunması gibi uyumsuzluklar da vardır.” (Ercilasun, 2008: 49). Ercilasun, bu makalesinde bu tür edatların kökenini dilin içinden aramak gerektiğini belirtmekte ve bir ihtiyaçtan doğduğunu ifade etmektedir.

Köken bakımından aynı dil ailesi içinde yer alan dillerin birbirinden sözcük, ek almaları doğaldır. Hatta akraba olmayan diller arasında bile bu tür alış-verişin olabileceği bilinmektedir. Vecihe Hatiboğlu, “Türkçedeki Eklerin Kökeni” isimli makalesinde “uzun yüzyıllar bir sözcük kökü veya ek yaratılamaması, sözcük köklerinin ve bazı eklerin tarihinin, insanın yaratılması kadar eski olduğu daima dikkate alınmalı, tarihsel dönemlerde ses, biçim ve görev değişikliğine uğrayarak dilden dile geçmiş, tanınmaz duruma gelmiş sözcük ve eklerin varlığı unutulmamalıdır.” (Hatiboğlu, 1974: 332). Tarihî süreç içinde bir sözcük veya ek “ses, şekil ve anlam” değişikliğine uğrayarak farklı dillerde kullanılabilir. Bu aslında dilin kendi iç yapısından kaynaklanan canlı bir varlık olduğu gerçeğini de hatırlamaktadır.

Mahmut Kaşgarlı, “Uygur Türkçesindeki La Edatı Üzerine” isimli makalesinde Eski Türkçe döneminde kullanılan “anculayu, munçulayu” kelimelerindeki “la” eklerinin edat menşeli olduğunu; ekin tarihi seyrine bakıldığında eski devir, orta devir ve çağdaş Türk lehçelerinde çok yaygın olarak görüldüğünü söyler. Yazar, ekin bugün halen Uygur Türkçesinde de kullanıldığını değinir ve şu örnekleri verir: *bunçila işniñ hüddisidin çıkmak asan emes.* (bu kadar görevin üstesinden gelmek kolay değil) (Kaşgarlı, 2004: 1731). Kaşgarlı, “fillere ve isimlere eklenen ve edat görevi yapan bir “la” ekinin mevcut olduğunu belirtir; Yeni Uygurca’daki örnekleri işlevleriyle birlikte verir. Buna göre, 1. Kuvvetlendirme edatı olarak kullanılması. *hemmila yerde* (bütün her yerde). 2. Bir hareketin sonunda ikinci bir hareketin hemen başladığını bildirmek için. *Gülşen koçığa çıkıpla takı tostı.* (Gülşen sokağa çıktıktan hemen sonra taksi çağırdı.). 3. Bir hareketin aniden, birdenbire çok çabuk cereyan ettiğini göstermek için. *...bu mukkades duyğu meni bir keçidila şair kılivetti* (....bu mukaddes duygu beni bir gecede şair yaptı). 4. Bir hareketin zorluklarla gerçekleştiğini ifade etmek için. *Ahunum aranla cavap beriptu* (Din bilgini zorlayarak cevap vermiş) 5. Şahıs zamirlerine gelerek “yalnız, fakat” anlamlarını ifade eder. *etiz işini menle kilip ötüp ketey cenim balam* (tarla işini yalnız ben yapayım canım yavrum). 6. İşaret zamirleriyle birleşen benzetme edatına eklenerek geldiğinde “bununla beraber, ondan başka” anlamlarını verir. *şundakla* (bundan başka) (Kaşgarlı, 2004: 1731).

Elövset Zakiroğlu Abdullayev, Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları isimli eserinde: “bele, ele” sözcüklerin ilginç sözcükler olduğunu, “bele” zamirinin dilimizde çok eski zamanlardan itibaren var olduğunu söyler. Yazar, “bele sözcüğü bu işaret zamiriyle benzetme mukayese anlamlı -lay ekinin birleşmesinden, yine de ele sözcüğü ol işaret zamiriyle -lay ekinin birleşmesinden türemiş ve tarih boyu kullana gelerek belli fonetik değişiklere uğramıştır. Bulay ‘bunun gibi’ yani bele, olay ise ‘onun gibi’ yani ele demektir (Abdullayev, 1996: 20). Yazar, ancileyin, buncaleyin, kelimelerindeki -ley eklerinin de ek olduğunu iddia eder. Acaba eski dönemlerde bir Birgelik hâli eki olan -lay ekinin pekiştirme görevinde kullanılan la edatıyla bir ilgisi var mıdır?” Yazar DLT’de geçen:

Öpkem gelip oğradım

Arsılanlayu kükredim.

Alplar başın toğradım

Emdi meni kim tutar.

İkinci satırın anlamı “arşlan gibi ne’re çektim (kükredim)” şeklinde tercüme ederek bu ekin de -lay benzetme edatı olduğunu söyler (Abdullayev, 1996: 22).

Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler adlı eserinde bu dönemin belli başlı eserlerini inceleyerek tespit ettiğı örneklerden hareketle “+la” ekinin “ile” edatının ekleşmiş halinden ayrı bir ek olduğunu ortaya koymuştur (Gülsevin, 1997: 69). Yazar, konu ile ilgili şu örnekleri verir: *günde yidi kırla bu du’a...* (günde yedi kere bu dua...). *Yüz beş direm bala kıtup her gün tanıla yiseler, yavuz kıllardan emîn ola. Açla bir misķâl andan yiseler, cimâ’ şehvetin getirür. Acıla yiyecek kıarın bağlar. Anı kıamla yiseler, ma’deye ağır gelir. Dünle kıârân köçdüğün kırgay bilir* (Gülsevin, 1997: 69). Gülsevin, son örnekte geçen “acıla” değil “açla” olması gerektiğini iddia ederek bu dönemde muhtemelen “ıla” edatı ile “la” ek-edatı arasında “buluşma” olduğunu söyler. İle edatının ekleşmiş şekli olan la ile ek-edat olarak kullanılan la edatı gerçekten bu dönemde tam iç içe girmiş ve çok az fark edilir durumdadır.

Zafer Önler, Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ile edatının kendisinden önceki kelimeyle birleşirken -la / -le, -yıla / -yile şeklinde ve daima “vasıtasıyla, ile” anlamlarıyla kullanıldığına dikkat çeker (Önler, 1996: 15). Dolayısıyla Gülsevin’in verdiği “acıla” örneğindeki “ıla” nın “ile” edatından farklı bir “la” eki olduğunu göstermektedir. Manzum eserlerde bazen vezin gereğı sesler düşebilir veya artabilir. Fakat, nesir yazılarında la ekinin ıla şeklinde yazılması ekin ile edatından farklı bir ek olduğunu gösterir.

Mertol Tulum, “-La / -Le Ekine Dair” isimli bildirisinde “Sayı isimlerinden bilhassa *bir-le* şekli üzerinde duran yabancı Türkologlardan K. Grönbech (Der türkische Sprachbau, Kopenhagen, 1936, s. 359 -le’yi “kuvvetlendirici partikel unsur” olarak tarif etmekte.” şeklinde bilgi vermektedir (Tulum, 1993: 158). Tulum, Türkçede sıfatların vasfın yoğunluğunu belirtmek için tekrarlar veya pekiştirme hecesiyle pekiştirildiğini belirtir. Yazar, Eski Anadolu Türkçesinde “kürk-le, kört-le, tirig-le, diri-le, ıssı-la, ac-la, gibi -la / -le ekli kelimeler, böyle, anlamları -la / -le ile pekiştirilmiş sıfatlar olmalıdır. Sıfatların anlamını pekiştiren -la / -le, muhakkak ki çok eski bir şekildir ve bir takım isimlendirmelere rağmen menşei şüphesiz hâlâ aydınlanmış değil. Belki, daha önce de ileri sürdüğüm gibi, bir il- (naklol-, ileriye git-, (krş. İl-t-) fiilinden il-e zarf-fiilinin edatlaşmış ve ekleşmiş şeklidir.” (Tulum, 1993: 163) der.

Sir Gerard Clauson, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler” isimli makalesinde “-la / -le” nin sıfat yapan bir ek olduğunu fakat fazla işlek olmadığını belirtir. *Körk* (güzellik) > *körkle* (güzel) şeklinde fikir beyan eder (Clauson, 2007: 188).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde edatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “W. N. Hangildin, Tatar dilindeki *-sana / -sene* goşulması aslında işliğin şert şekilinden, ikinci yönkemeniñ birlik sanınıñ goşulmasından (*-ñ*), *-la / le* ownuk böleginden birleşip emele gelen *we -sañ-la / -señ-le* görünüşinde ulanılan bolmagı mümkün diyyer. Muña subutnama hökmünde awtor Tatar sözleyiş dilinde hezir duşyan *we hayyş* (dilek, istek) añladyan *kaytsañ la, kaytsagız la, kilsegiz le* yalı misalları getiryer. Şu çaklama (tasavvur et) esaslarımızda, munuñ köplük sanınıñ *-sañız-la / -señiz-le* görünüşiniñ hem işliğin şert şekliniñ ikinci yönkemesiniñ köplük sanından *we -la / -le* ownuk böleginden duryandığını görmek kin del. Şeyle bolsa, munuñ *-sañızlañ / -señizleñ* görünüşü hem *-sañız-la / -señiz-le* görünüşiniñ izina yönkeme (Kişi) goşulmasınıñ (*-iñ / -iñ*) goşulmagı bilen emele gelendir diyip çak (Tasavvur) etmek boler: *-sañız-la-iñ>-sañız-la-ñ*.” (Söyegow, 1999: 301).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde “+la”yı bir ek-edat kabul eder. Üstüner, Eski Türkçenin yanında Türkiye Türkçesi Ağızlarında, Tatar, Başkurt, Türkmen, Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde edatın “başta emir cümleleri olmak üzere, istek veya haber bildiren cümlelerden sonra veya bazı lehçelerde isimlerden sonra gelerek onların anlamlarını pekiştirmek için” kullanıldığını ifade eder (Üstüner, 2003: 214).

Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, şimdiye kadar edatla ilgili bütün çalışmaları değerlendirerek özetle şu bilgileri verir: “Bu edatla ilgili şimdiye kadar araştırmacılar ‘Partikel, ek, tekit, zarf eki, adverbial (suffix), ek-edat, sona gelen edat, edat, enklitik’ terimlerini kullanmışlardır. 1A için “enklitik “terimini ben de benimsiyorum. Edatın işlevi ile ilgili bütün çalışmalarda fikir birliği var gibi. Bu fikirler, 1. Bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrar ile durulduğu zaman edat kullanılır. 2. Pekiştirici, kuvvetlendirici bir anlam nüansı katan bir edattır. 3. Sıfatların anlamlarını pekiştiren bir unsurdur. 4. Kuvvetlendirme, şaşkınlık, hitap vb. fonksiyonlarda kullanılır.” (Ercilasun, 2008: 39).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde, *la* edatı kuvvetlendirme, şaşırma, hayret, hitap vb. fonksiyonlarda kullanılmaktadır. Özellikle manzum eserlerde oldukça fazla görülmektedir.

Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı'nda la edatının fiillere eklenen bir edat olduğunu heyecan bildiren “yazık” anlamında olduğunu belirtir (Eckmann, 2003: 135).

Janos Eckmann'ın Şahi Divanından verdiği şu rübaîde “la” edatıyla kafiye yapılmıştır.

*Cismimni firâķ nâtiüvân eyledi la,
Bu ğuşşa mēni helâk-i cân eyledi la.
Cânım elemi köngülñi ķan eyledi la,
Köz yolıdın ol ķannı revân eyledi la* (Eckmann, 2003a: 310).

Yıldız Kocasavaş, “Çağatay Metinlerinde Görülen La Hakkında” adlı çalışmasında, Çağatay Edebiyatının tarihi metinlerini özellikle Nevâyî, Hüseyin Baykara, Muhammet Salih gibi büyük şairlerin eserlerini tarayarak la'nın kullanıldığı örnek beyitleri tespit etmiştir. Araştırmacının tespitlerine göre la edatı bu lehçemizde oldukça fazla kullanılmıştır (Kocasavaş, 2003: 183).

*Def'i sevda istedim la'li meydin bir yolu
Ol perî sevdâ-zede köñlümni mecnûn kıldı la*
(Bir defa dudağının meyinden (kırmızılığından) sevdanın def'ini istedim, heyhat, o peri sevdaya tutulmuş gönlümü mecnun kıldı)
*Ger Nevâyîga evvel iyledi lutf
Dil-berî soñra zulm iyledi la*
(Nevâyî'ye bir dilber önce lütuf gösterdiyse de eyvah, sonra zulüm eyledi)
(Kocasavaş, 2003: 183)

*Didi ey cân bile tiñ sultânım
Köydi la ta'ziyetiñdin cânım*
(Eye can ile denk (can kadar kıymetli) sultanım, yazık ki taziyetinden canım yandı! Dedi)

*Ni münâfık il imişler bu il
Özlerin tâ ne dimiş la bu il*
(Yazık ki kendileri hakkında denildiği gibi bu halk ne münâfık halk imiş!)
*Yiğit oğluñnu yetîm ittiñ la
Kaygu mülkide muķim ittin la*
(Heyhat, yiğit oğlunu yetim bıraktın; kaygı ülkesinde ikâmet ettirdin)
*Sorma cânım hâludın dağı cihân iķbâludın /
Ey refîķ-ı Mihribân cân u cihânım bardı la*

(Ey güteryüzlü arkadaş; canımın hâlinden de, dünyanın saadetinden de sorma; can ve cihanım gitti, eyvah!) (Kocasavaş, 2003: 187).

Çıkkardı çü hat hüsnî gül-zârıdın

Maña kısm barça tiken boldı la

(Güzelliğinin bahçesinde yüz tüylerini çıkarınca, eyvah ki bana nasip hep diken oldu!)

Kılmadı hem terk çün dîvârıga birdi şikest

Seyl-i gam sakfın kara tofrağa hem indürdi la.

(Eyvah, terk de etmediği için duvarını yıktı, gam seli damını da kara toprağa indirdi (yerle bir etti)) (Kocasavaş, 2003: 186).

Edat değişik lehçelerde ve eserlerde bazen ek bazen edat olarak zikredilmektedir. Fakat edatın kelimeler ve cümlelere kattığı anlam pek değişmemektedir. Türkçede isimden fiil yapan +la / +le, bazen fiilden fiil yapan -la / -le, zarf yapan +la / +le ve ile edatından kısalma +la / +le, çeşitli dönemlerde zaman zaman bu edatla karıştırılmıştır. Hatta bu eklerin etkisiyle la / le edatının ekleşmeye doğru gittiğini söyleyebiliriz. Edatın bazen kalın bazen ince şekilde kullanılması ekleşmeye doğru bir gelişmenin göstergesidir. Edatların zamanla birlikte kullanıldıkları sözcüklerle birleşerek kalıplaştığı ve yapım eki fonksiyonuna dönüştükleri Türkçede sık rastlanılan bir olaydır.

Edat sayı isimlerinde (*ikile, üçle, törtle*) ikişer, üçer dörder veya iki kez, üç kez, dört kez, gibi anlamı kuvvetlendiren veya tekrar anlamı veren bir özellikle kullanılmaktadır. *Üzele, arala, udula, basala*, gibi örneklerde anlam üzerinde vurguyu arttırmaktadır. *Tigüle* gibi kelimelerde “la” edatı “dahi, da / de” görevinde kullanılmıştır. *Tirigle, tünle, tangla* ve benzeri kelimelerde anlamı pekiştiren diğer taraftan “iken, layın / leyin” anlamı katmaktadır (Nalbant, 2004: 2171).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde edat kullanılmamaktadır. Fakat Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi” isimli makalesinde, bir Harput (Elazığ) türküsünde *Kara erik çağala / Ye ki yaran sağala* mısralarında yer alan “çağala<çağa+la” sözcüğündeki “la” ekinin enklitik edatı “la”nın “donmuş” ekleşmiş, kalıplaşmış hali olduğunu iddia eder. Ercilasun, ayrıca abla sözcüğünü de “abla<aba+la” şeklinde izah eder (Ercilasun, 2008: 52).

İlhan Ayverdi yönetiminde çıkan Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te “Çağla: isim(<çağala<Farsça çegāle): Kayısı, bâdem, erik gibi yemişlerin, kabuğu henüz sertleşmemiş olup yemiş durumda bulunan ve yenilebilen ham durum” şeklinde geçmektedir (MBTS: II, 513).

Hasan Eren'in Etimolojik Sözlüğü'nde “çağla (<çağala) ‘olmamış yemiş’ <Farsça: çağāla ‘unripe fruit’ Türkçe çağla biçiminde -a- düşmüştür” şeklinde yer almaktadır (Eren, 1999: 76).

Ahmet Buran ve Nadir İlhan tarafından hazırlanmış Elazığ Yöresi Söz Varlığı isimli eserde “Çağala” isim köküdür. Sağ+al-a (İsim kökü+İFYE+ İstek kipi) şeklindedir (Buran, 2008: 79).

Çağala'daki ekin enklitik edatı “la” olduğu görüşü pek inandırıcı görülmemektedir

Edat Türkiye Türkçesi Ağızlarında bazı örneklerde görülmektedir. Fakat bu örneklerdeki “la” eklerinin ünlem edatı olabileceğini düşünüyoruz. M. V. Nalbant, “Türkçede Enklitik Edatı ‘la’ ” isimli bildirisinde “Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da görülen ve çoğu zaman oğlan sözcüğünden bozulmuş lan, la, le ile karışan ve “hadi la (hadi be!), git la (git be!) gibi kısa cümlelerde görülen la ünleminin de “la” enklitik edatıyla karıştırılması ve lan sözcüğünden bozulan la ile enklitik edatı la’nın birbirinden ayrılması gerektiğini” belirterek örneklerdeki “la” eklerinin enklitik edatları olduğunu iddia eder.

Hadi la (hadi be!); *git la* (Git be) (Nalbant, 2004: 2171).

Besim Atalay DLT’ün III. cildindeki “la” maddesine şu dipnotu yazar: “Bugün bu kelime âhenksiz olarak Orta ve Batı Anadolu’da kullanılmaktadır. Gelmesi şüpheli bulunan bir kimse için “geldi le”, okuması şüpheli olan ve fakat okuyan kimse için de “okudu le” derler” (DLT. C. III s. 213). Bizce bu örneklerdeki “la”lar oğulan sözcüğünden bozulma “la” ekleridir. Tuncer Gülensoy Kütahya ve Yöresi Ağızları, isimli kitabında *Seniñ adın ne lē?* örneğini vererek sonda kullanılan “le”nin lē<lan / len<ulan / olan< ğlan<oğul-an şeklinde bir gelişme gösterdiğini belirtir (Gülensoy, 1988: 115).

Türkmen Türkçesinde

La edatı Türkmen Türkçesinde de eklendiği sözcüğün anlamını pekiştirmeye, güçlendirmeye yardımcı olurken, aynı zamanda vurguyu kendine geçirmeyen yardımcı ekler (-da / de, -a / -e) gibi edatlar arasında yer almakta ve “ya, yahu, ki” görevlerinde

kullanılmaktadır. Türkmencede edat çeşitli fiil çekimlerinde pekiştirme görevinde sıkça kullanılmaktadır. Özellikle 2. çoğul şahıs emir çekimlerinde çok kullanıldığı görülmektedir: *yazsaň-la, yazsaňızlaň* (Barjakow, 1999: 293).

-Ay, bizi iş yadatmaz-la. (Ay, bizi iş yormaz ya.)

Asıl şılar yalı bir zat bolandır-la. (Asıl şunlar gibi bir zat olandır ya.) (Söyegow, 1999: 538).

Hanı, şol gelyeniň kimdigini bil-le! (-Hani, şu gelmekte olanın kim olduğunu bilsen ya!)

Siz nirededigiňizi unudp, giň yeriň gürrüňini edyersiňiz-le! (-Aman aman, şuna bakın ya!)

Yok-la, yıkılamok, yöne yaňı gapıda içmegim yere gaçdı. (-Yok yahu, düşmedim, fakat demin kapıda içmegim yere düştü) (Kocasavaş, 2003: 184).

He, Köse, atları eyerlemesiňiz-le? (Hey Köse atları eyerlediniz değil mi?) (Başdaş, 1996: 47)

Kitaplarıňızny görkeziň-le. (Kitaplarınızı bana gösterin.) (Doğan, 2007: 587).

-Döwüp bilmecegimi öy éyesi bilyedir-le.

(-Kıramıyacağımı ev sahibi de biliyor.) (Doğan, 2007: 599).

Mehmet Vefa Nalbant, Türkmençe El Kitabı'na dayanarak şu bilgileri vermektedir: “Bu edat soru, pişmanlık, istek, vurgu, kızgınlık, kararlılık, kesinlik” görevlerinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. *Kitaplarıňızı görküziň-le* (O zaman kitaplarınızı bana gösterin) (Nalbant, 2004: 2171).

Agronomam bilme duran deeldir-le. (Tarım uzmanı da bilmiyor değildir ya.) (Kara, 1997: 656)

-El ayt, goňşy, beyle uzak dımdıň-la. (-Aman be komşu, konuş, pek fazla sustun...) (Kara, 1997: 672)

Men bilyeen-le, (Ben anlıyorum artık.) (Kara, 1997: 280).

Golça boylı güydük-le siz. (Bakraç boylu cılızsınız be siz.) (Kara, 1997: 134).

Vah, needeyin, yene de

Meyliň yook seyile,

Yaazık yook-la enede,

Sen garşy buu meyile.

(Vah n'ideyim, yine, Hevesin yok eğlenmeye, Günah yok ki anada, Sen karşısın bu isteğe.) (Kara, 1997: 56).

Geçdi-le (Geçti ya, geçti işte), *Geldi-le* (Geldi ya, geldi işte) (Kara, 1998: 61).

Türkmen Türkçesinde çokluk ikinci şahsın sonuna “-laañ / -leeñ” (laa+ñ) (edat+şahıs eki) kalıplaşması getirilerek anlama nezaket/ rica ifadesi katılır. Böyle bir kullanım bir tek Türkmen Türkçesinde rastlanmaktadır (Kara, 2005: 125).

Barsañızlaañ. (Haydi gidin.), *Gelseñizleeñ.* (Geliverin, lütfen geliniz.)

İçseñizleeñ. (İçiverin, lütfen içiniz.) (Kara, 2005: 125).

Türkmen Türkçesinde “var, yok, hawa (evet)” sözcüklerinden sonra da “la” edatı kullanılmaktadır: *Hawa-la*, “*Bal tutan barmagını yalar*” *diyipdirler* (Evet ya “Bal tutan parmağını yalar” derler.)

-Yok-la, beyle zat bolmaz. (Yok ya böyle zat olmaz.)

Bu kitap mende bar-la. (Bu kitap bende var ya) (Söyegow, 1999: 538).

Türkmen Türkçesinde ünlem cümlelerinde la edatı ay ünlemiyle birleşerek lay>la+ay şeklinde de kullanılmaktadır.

-Hi...şolañ yegeni-lay. (Yeğeniyle kendisi be)

Wah, garagım gapıldı-lay. (Vay be çok beğendim ya.)

-Hawa-ley! (Evet ya) (Söyegow, 1999: 537).

Tuna Beşen, Türkmen Türkçesinde Edatlar isimli Yüksek Lisans Tezinde daha çok son çekim edatlarına yer vermiştir. Fakat hiç pekiştirme edatlarına yer vermemiştir. Beşen, sonda kullanılan ve pekiştirme edatı olan “la” edatının geçtiği örnekleri “bu edat “bilen” (ile) edatının farklı şekillerinden biridir” der nedense pekiştirme edatıdır demez. Biz bu örneklerdeki “la”nın pekiştirme görevinde kullanılan “la” edatı olduğunu düşünüyoruz. Beşen, Mahtumkulu’nun şiirlerinden şu örneği verir.

Mulevves men yüz gat le / Her ismiñ bar sıpat le (Beşen, 2002: 127).

Beşen’in çalışmasında şu örnekde geçen “la” da pekiştirme edatıdır:

Batırñ çendan ara: “Vay, ece! Öldürdü-le! (Batır’ın bu ara: Vay, anam! Öldürdü bel!” , diyen yüksek sesi çıktı (Batır SE 92) (Beşen, 2002: 205).

görkeziñ-le! (gösterin) (Ercilasun, 2008: 46).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde, son çekim edatları içinde yer alan “la” vurgulama ve kuvvetlendirme görevinde kullanılmaktadır.

Sen biripla het yazgin, menla yézivermey (Sen varır varmaz mektup yaz, yalnız ben yazmayayım) (Kaşgarlı, 1992: 220).

Şundila (sadece şu hâlde).

Menla emes (sadece ben değil) (Kocasavaş, 2003: 185).

La edatı, Yeni Uygur Türkçesinde bütün unsurlardan sonra gelerek kullanılan bir pekiştirme edatıdır (Öztürk, 1994: 121).

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde la edatına yer verilmiş ve bu edatın tanımı: “Vurgu, tekit anlamı veren ek.” şeklinde yapılmıştır.

Birdinla (birdenbire, ani), *Bir özemla bilimen* (sadece kendim bilirim)

Lipla kılip ötmek (hızlı geçmek), *Hemmila yerde* (bütün yerde)

Emdila (daha yeni), *Şundila* (sadece şu halde)

Menla emes (sadece ben değil) (YuyTS: 252).

Eski Türkçe döneminden kalma kelimelerden “munçula, unçula, şunçula” (o kadar olan, bu kadar olan) anlamlarıyla halen kullanılmaktadır. Uygur halk türkülerinde “munçıla” kelimenin bünyesinde la edatı geçmektedir ve kelime “bu kadar” anlamıyla kullanılmıştır.

Güzel yarniñ işkida

Gülhan bolup köygenmuhop

Munçila dert tartkiçe

Candın keçip ölgenmuhop!

(Güzel sevgili aşkında, Külhan olup köymek iyi. Bu kadar dert çekince, Candan geçip ölmek iyi) (Kaşgarlı, 2004: 1732).

Bugünkü Yeni Uygur Türkçesinde “la” “p” ekiyle yapılan zarf-fiillere, isimlere, işaret zamirlerine ve “dek” benzetme edatlarına eklenmek suretiyle çeşitli fonksiyonlarda görev yapmaktadır. *Men saña aşık bolupla kıldım* (Ben sana aşık olup kaldım.) (Nalbant, 2004: 2170).

“la” edatı Yeni Uygur Türkçesinde kelime sonuna gelip o kelimelerin ve kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelip onları önceki veya sonraki unsurlarına bağlayan edattır. Getirildiği unsurları bağlama ve pekiştirme için görev yapmaktadır (Kaşgarlı, 2004: 1732).

1. Kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

İşkılıp hemmila yerde ademler topı kaynayttı (İşte, bütün her yerde adamlar topluluğu harekatta idi)

Ular namaz huptenni emdila okup boluşığa at tuyakliri dükürlep bag dervazısı kattık kekil (Onlar akşam namazını kılıp bitirdiğinde atların ayak sesleri gürültüsü duyuldu ve bahçe kapısı çalındı)

Esli iffet numusum ayak astı kilingandıla yakı hayvan katarıda başkılarga setilgandıla ölüvilişim kerekidi (Aslında iffet namusum ayakaltı edildiğinde veya

hayvan katarında başkalara satıldığında hemen intihar etmem gerekiyordu) (Kaşgarlı, 2004: 1732).

Men saña âşîk bolupla qaldım. (Ben sana aşık olup kaldım.)

Senla razi bolsañ bolidu. (Sen de razı olursan olur.) (Öztürk, 1994: 121)

2. Bir hareketin sonunda ikinci hareketin hemen başladığını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Bu vekiller ülüşkün Aksuğa yetipkelipla aldıraş tineş petige kelgenidi (Bu vekiller önceki gün Aksu'ya geldikten hemen sonra acele ederek ziyarete gelmişlerdi)

Gülşen koçığa çıkipla taksı tıstı (Gülşen sokağa çıktıktan hemen sonra taksi çağırdı)

Uközini natonuş bir cayda kördi (O gözünü açtığında kendini bilinmeyen bir yerde gördü)

Şunga kitaphan uniñg hikayilirni oquş bilenle ve kıziqarlık bir veke içige kirip qalidu (Bunun için okuyucu onun hikâyelerini okurken ciddi ve sürükleyici bir vaka içine girip kalıyordu.) (Nalbant, 2004: 2170).

3. Bir hareketin aniden, birdenbire çok çabuk cereyan ettiğini göstermek için istifade edilmektedir.

Tihi tünügünla..... hor örletip ekivatkan urumçi deryası bir keçidila şinidek ketip kaldı (Daha dün beyaz buhar yükseltip akmakta olan Urumçi nehri bir gecede ayna gibi buz tutuverdi)

Men şair emes idim. Lekin sizniñ yürükiñizdin meniñ yürükimge yol elip çıkan muhebbet atlık bu makeddes tuyğu meni bir keçidila şair kilivetti (Ben şair değildim. Lakin sizin yüreğinizden benim yüreğime yol alarak giren sevgi adındaki bu mukaddes duygu beni bir gecede şair yapıverdi) (Kaşgarlı, 2004: 1734).

4. Bir hareketin zorluklarla gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Ahunum aranla cavap beriptu. (Din bilgini zorlanarak cevap vermiş)

Adam balısı şundakmu yoğan ve igiz bolidiken-he! U huddı koşnatlık işikke aranla sıgıvatkandek körünetti (Adam çocuğu da böyle büyük ve yüksek boylu olacaktı. O çift kanatlı kapıya zor sığmış gibi görünüyordu.) (Kaşgarlı, 2004: 1734).

5. la edatı şahıs zamirlerine eklenerek “yalnız”, “fakat” manasını ifade etmektedir.

Etiz işini menla kilip ötüp ketey cenim balam (Tarla işini yalnız yapayım canım yavrum).

Özünila oylaydığan bedniyet dosttin, cenini yoluñğa tikken it yahşı ken! (Yalnız kendini düşünen kötü niyet dosttan canını yoluna feda eden köpek iyiymiş) (Kaşgarlı, 2004: 1734).

Senle razı bolsang boldı (Sen de razı olsan oldu) (Nalbant, 2004: 2170). Bu örnekte la edatı “da” görevinde kullanılmıştır.

6. İşaret zamiriyle birleşen benzetme edatına eklenerek geldiğinde “bununla beraber”, “ondan başka” anlamlarını ifade etmektedir.

Şundakla esirler mabeynide din, tesevvuf ruhi gevdilik orun tutup kelgen klasik edebiyat enenesige tenkidî varislık kilip ve unı yeñilap, edebiyatni insan mevcudiyeti ve tekdirge bağlap, rıalıkka, cemiyetke yüzlendürüştek tarihi emiliyiti devamıda tonuldu. (Bundan başka yüzyıllar cereyanında din ve tasavvuf ruhu mühim yer alan klasik edebiyatı insan mevcudiyeti ve takdirine bağlayarak, riyalik ve topluma yüzlendirmek gibi tarihî gerçekler devamında tanınmıştır.) (Kaşgarlı, 2004: 1735).

Bugün Yeni Uygur Türkçesinde la edatı pekiştirme edatlarından biri olarak cümle içerisinde çeşitli anlamlarda halen kullanılmaktadır.

Men seni çüşendim şundin keyin la,

Oylaymen bu sözüm ketmeydu artuk.

(Ben seni düşündüm ondan sonra da...

Sanırım bu sözüm değil ziyade.) (Ercilasun, 1996: 204).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde pekiştirme edatı olarak kullanılan edatın la / le şekilleri görülmektedir. *Bilmeysez le duslar taktın küngel kükrektege cerehetley tügel kanlı üçten şulay kızla.* (Bilmiyorsunuz ya dostlar, esir gönül, göğüsteki yara gibi değil, kanlı oçten böyle kızıyor), *Ber-ber usallık artınan yörmese yarıy la* (Herhangi bir kötülük peşindi gitmese iyi bari), *A, işetsegez le kiteregez kiteregez minga çeçekler.* (Hey, işitseniz ya, getiriniz getiriniz bana çiçekler.) (Nalbant, 2004: 2170).

Tatar Türkçesinde halk dilinde cümle başı edatı olarak gösterilen la 1. Cümleye samimiyetle birlikte teklifsizlik ifadesi katarak, ana fikri güçlendirmek, vurgu kazandırmak için kullanılır. Tasdik veya inkâr bildiren kelimelerle kullanılarak bu kelimelerin anlamını kuvvetlendirir. 2. Şart kipindeki fiillerle kullanılarak samimiyet ifadesi yanında dilek, rica vb. ifadede kullanılır. 3. Cümlede bildirilen şüphe anlamını güçlendirir. Tasdik veya inkâr etmeye biraz şüphe ifadesi katar (Kocasavaş, 2003: 184). Yıldız Kocasavaş, F. A. Ganiyev’e dayanarak şu bilgileri aktarır. 1. Fikrin ifadesini

kuvvetlendirmek için kullanılan ek. 2. İsteğin derecesini azaltmak için lütfen söyleyiniz anlamında *süylesegiz la* (söyleseniz ya) 3. Üzüntüyü veya can sıkıntısını ifade etmek için *buldım la* (olmasına üzüldüm). 4. Güftede ritim için *burmalı la* (Kocasavaş, 2003: 185).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte *la / le*: “Söz ve fiil sonlarında şüphe, belki, fonksiyonlu edat” olduğu belirtilmiştir (TatTS: 205). *Lebasa<La+basa* şekli *La* edatından sonra *basa* pekiştirme edatının gelmesiyle meydana gelmiştir. Kazan Tatar Türkçesinde bu şekilde kullanılmaktadır. *Labasa*: “Tasdik, inkâr, soru, ümit, şüphe fonksiyonlu “ki, ya, yani” görevlerindedir (TatTS: 208). Edat “*la / le*” şeklinde “ya, ki, da” görevlerinde çok yaygın bir şekilde Kazan Tatar Türkçesinde kullanılmaktadır (Çağatay, 1962: 108). Yıldız Kocasavaş da, yaptığı araştırmada edatın Kazan Tatar Türkçesinde “gerçekten, muhakkak” görevinde kuvvetlendirme edatı olarak *la / le* şeklinde kullanıldığını ortaya koymuştur. *Bolmadı-la behitem* (Kesinlikle mutlu değilim). Araştırmacı, İ. Kúnos’un “*ele*” edatıyla bağlantı kurduğu “elbette, ya, artık” görevlerinde bir kuvvetlendirme eki “*lë / li*” kullanıldığını belirtir. *Kara-le* (bu tarafa bak artık), *tokta-li* (bir defa dur) Araştırmacı yine başka bir dilci olan N. Poppe’nin bu eki Moğolca’da bulunan “*ele*” edatının konuşma dilinde “*la, le*” ye dönüştüğünü işaret ettiği kelimenin anlamını umumileştirdiğini, ilgi kurduğu kelimedenden sonra geldiği bilgilerini de vererek şu örnekleri sıralar: *sayin le keüked* (umumiyetle), *tere ele çag-tur* (tam o anda) (Kocasavaş, 2003: 185).

a) Kazan Tatar Türkçesinde hem ismi hem fiili pekiştirmektedir.

Apa canî bik pıçrağ iş-le ul (Abla canım, o çok kirli iş be!) (ben bunu nasıl yapayım).

Cılabuğ bitirmegendir le Zakir Ef. Arttırı torğansız bir az! (Büsbütün ağlamamıştır ya, Zakir Ef..! biraz mübalağa ediyorsunuzdur) (Çağatay, 1962: 108).

-Açulanmasana, Gaynicamalım,

Sini min kimsitip eytmiym le, canım.

(-Öfkelenme, güzel gözlüm, seni küçük görmüyorum ki, canım.) (Özkan, 1994: 358)

Yuk la, min bu vak satırlarını yazam uynap, bulay (Yok, bu ufak satırları yazarak oynadığımı sanma.) (Özkan, 1994: 392).

-Şulay la, ul eger de irke bulsa!

Tekebbir bir kabargan kürke bulsa!

(-Öyle ama, o eğer nazlı olursa! Kabaran hindi gibi kendini beğenmişin biriyse!)
(Özkan, 1994: 632).

Şayan inim kurçaklara tiymesin le!

Bigrek munsın izgi levhılme hfuzga yaz.

(Yaramaz kardeşim, oyuncaklarıma dokunmayın!

Yaz bütün bunları, mukaddes levh-i mahfûza.) (Özkan, 1994: 878).

b) Bu edat emir ve istek cümlelerinde de kullanılır.

Bire kür-le (veri ver), *zinhar utırmıyık-la* (rica ederim oturmayalım da).

Abzıy! Kötqarsañız-la ülem iç! (amca! Kurtarsanız a ölüyorum ya!) (Çağatay, 1962: 109)

Uylasan ul yakıt künni, kile küz yaş,

Huzur la sun! İnsan için bu hel, bu yaş!

Beyrem künni kütken cirge nurlar aga,

Eytirsın le, çıkan bu kün iki kuyaş!

(Düşünsen o güzel günü, gelir gözden yaş,

Huzur dolu! İnsan için bu zaman, bu yaş!

Bayram günü gökten yere nurlar yağar,

Sanırsın ki çıkmış bugün iki güneş!) (Ercilasun, 1996: 230).

Bilmişez le duslar totkın küñel, kükrektege cerehettey tügel, kanlı üçten şulay kıza la! (Bilmiyorsunuz ya dostlar esir, gönül, göğüsteki yara gibi değil, kanlı öçten böyle kızıyor!) (BKT: 247).

A, işetsegéz le, kitêrêgêz, kitêrêgêz miña çeçekler! (Hey, işitseniz ya, getiriniz, getiriniz bana çiçekler!) (BKT: 247).

c) Edat tekit edatı “indi” ile birlikte kullanıldığında daha güçlü pekiştirmeler yapar.

Bilem-le indi (biliyorum ya ‘söylemeye hacet yok’)

Andan tügil-le indi, Selime (“asla” ondan dolayı değil, Selime! ‘nasıl anlamıyorsun’)

ç) La edatı pekiştirme edatı “basa” ile de kullanılmıştır.

Ukıy-la basa (okuyor ya!), *Kile-le basa* (geliyor ya!), *Aşadı-la basa* (yedi ya!)

Tatar Cırları isimli eserde “lebasa, lasa” şekilleri de görülmektedir.

Ay, Nalasa, Nalasa

İlebez kaldı lebası. (Ay, Nalasa, Nalasa Memleketimiz kaldı ya.) (Şahin, 1999: 190)

Minem ana buricum bar iken lebası. (Benim ona borcum barmış her halde.) (BKT: 246)

Utav vakıtında beznêñ niçek eşlevêbez bervege de sêr tügêl lebası. (Hasat vakti bizim nasıl çalıştığımız hiç kimseye de sır değil zahir.) (BKT: 246)

Ay, Nalasa, vay, Nalasa,

Nalasa kala lasa;

Yeşliy söygen yarım ide

Yatlarga kala lasa.

(Ay Nalasa, vay Nalasa, Nalasa şehirdir ya; Gençken sevdiğim yarım, Başkalarına kalır ya.) (Şahin, 1999: 191).

d) La edatının isimlerle kullanımı.

İkigiz de miña birdiy ük siñil-le basa (İkiniz de bana aynı derecede kardeş ya! ‘bu katidir, ne gibi itiraz olabilir’).

Siniñ külmegiñ de şondıyuk matur-la basa (Senin gömleğin de aynı derecede güzel ya) (Çağatay, 1962: 109).

Tırışma, izleme yuknı eremge,

Tabılmas yuk! Erem cehdiñ, erem le.

(Çalışma, arama olmayanı, boşuna, bulunmaz olmayan şey! Boşuna gayretin, boşuna.) (Özkan, 1994: 186)

Uylasañ ul yaktı künni, kile küz yeş,

Huzur la suñ! İnsan için bu hel, bu yaeş!

(Düşününce o güzel günleri, akar gözden yaş, huzurluydu o zamanlar, ne hoştu o yaş!) (Özkan, 1994: 352)

Alay bulgaç, min barmıyım la, keşe küp bulgay oyalam. (Öyle olunca, ben gitmiyorum ya, insan çok olunca utanıyorum.)

Ber-ber usallık artınnan yörmese yarıy la...(Her hangi bir kötülük peşinde gitmese bari...)

A, işetsegez le, kiteregez, kiteregez miña çeçekler! (Hey işitseniz, lütfen getiriniz bana çiçekler!) (TLG: 731)

Bér-bér usallık artınnan yörmese yarıy la... (Her hangi bir kötülük peşinde gitmese iyi bâri...) (BKT: 247)

Eytirsiñ le çıkkın bu kön iki kuyaş! (Sanırsın ki o gün iki güneş birden doğar.)
(TDTEA-19 / III: 71)

Yuk la. (Yok ya) (TDTEA-19 / III: 105)

Ay-huy, bulmas la. (-Yok, yok olmaz ya.) (TDTEA-19 / III: 106)

Dimedim le, ekemet; yuknu işitesin le, abzıy (Demedim ya, deli; olmayanı
işitiyorsun ha, abi.) (TDTEA-19 / III: 144)

Suları la suları

Küymede baruları.

(Suları da suları, gemide gitmeleri.) (TDTEA-19 / III: 225).

Yabık tügil le! (Zayıf değil ya!) (TDTEA-19 / III: 344).

Yaptığımız taramalarda “la” edatının “gına” pekiştirme edatıyla birlikte kullanıldığını tespit ettik. Kazan Tatar Türkçesinde pekiştirme edatlarının bir başka pekiştirme edatıyla birlikte kullanılması çok yaygın bir kullanımdır.

Ey, yalgışam gına la, Galiya banu indi.

(Ey sadece yanılıyorum ya, Galiyabanu işte.) (TDTEA-19 / III: 107).

Yalgızlıkka töşti le gerib başım.

(Yalnızlığa düştü şu garip başım.) (TDTEA-18 / II: 326).

Temami gömriñ ütkünçe, sağışlab yuknu yatkunça,

Kavışsañ kiri kaykunça, ni bula deyüb ay-vay la.

(Tamam ömrün geçince, özleyip yoku bekleyince,

Kavuşsan geri dönünce, ne olur deyip vay.) (TDTEA-18 / II: 263).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “la, le, ley” şekilleri daha çok şiirde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Ķayda la intı̄ ul waqtılar (Nerde be şimdi o zamanlar!) (Alkaya, 2008: 423).

Kittı̄ le pı̄snı̄ñ ҡasis paş (Gitti ya / be bizim aziz başımız) (Alkaya, 2008: 423).

Yeşıl le yeşıl maşına / Yeşıl panar taqqan başına (Yeşil de yeşil araba, yeşil fener konulmuş başına) (Alkaya, 2008: 423).

Nige le toman basa iken / Tüñerek külı̄pı̄snı̄ (Niye duman basar ki, yuvarlak gölümüzü!) (Alkaya, 2008: 423).

Köpsönmegı̄z ley köp tormam (Çok görmeyiniz da fazla durmam) (Alkaya, 2008: 423).

Sayrama la gekküik ay ğarşımta (Ah guguk kuşu, ötme be karşımda!) (Alkaya, 2008: 440).

Biyıkey le tawnıñ hay başında / Ƙardan ğına ƙatı ƙıraw bar (Yüksek de dağın başında hey, kardan daha katı kırağı var) (Alkaya, 2008: 440).

Kumuk Türkçesinde

Eki yıl la, hey, ƙaramay

Erge ƙapma yaramay

(İki yıl hey, beklemeden, kocaya koşmak uygun olmaz) (TDTEA-20: 383).

Başkurt Türkçesinde

Minen başƙa bıç ƙıñge le ƙürıñmey (Benden başka bir kimseye de görünmüyor.)

Eĥmetovtan başƙa bötehı le kildı (Ahmatov'dan başka hepsi de geldi.) (Li, 2004: 137)

Ƙız bulha la ul minin saƙlı (Kız olsa da benim kadardır.) (Li, 2004: 199)

Oşoĥa oƙşaş ĥelder başƙorttar mıñen tatarzar arahında la bar. (Bunun gibi durumlar Başkurt'lar ile Tatar'lar arasında da var.)

Oşoĥa oƙşaş protsess Başƙortostañdıñ tönyaƙ-könbayışında yeşegen başƙorttar arahında la bara (Böyle süreç Başkurdistan'ın kuzeybatısında yaşayan Başkurt'lar arasında da devam ediyor.) (Li, 2004: 346).

Kükte saƙta olo ƙoş ĥumaƙ ƙına ƙürıñhe le yışge töşkes, öyzey zur bulĥanlıĥın bıldık. (Uçağın gökte iken ancak büyük kuş gibi görünse de, yere inince ev gibi büyük olduğunu anladık.) (Li, 2004: 406).

Bir yılga kuyan tirihi le sıdagan. (Bir yıla tavşan derisi de dayanır.) (Çobanoğlu, 2004: 160).

Yetmitegi le sabıy, yetilegi le sabıy. (Yedisinde neyse yetmişinde de odur.) (Çobanoğlu, 2004: 473).

Yılandıñ agına la nelet, karahına la nelet. (Yılanın akına da lanet karasına da.) (Çobanoğlu, 2004: 129).

Şunda atı la, üze le helek bula.

(Orada atı da, kendisi de ölüyor.) (TDEMA-1: 432).

Yetehe le marur, yetehe le batır iken.

(Yedisi de güzel yedisi de cesurmuş.) (TDEMA-1: 412).

Arıy başlanı ihe, hurtına eylène le tağı saba...

(Yorulmaya başladıysa, sırtına dönüp yine kaçarmış...) (TDEMA-1: 410).

Boğrahandiñ karawıl kıyğan tawın ele le Karawıl tawı tize. (Buğrahan'ın karakol yaptığı dağ için bugün hâla Karakol Dağı derler.) (TDEMA-1: 424)

Salavat yawınan huñ bizzıñ awıldı la yandırğandar, ti. (Salavat köyünden sonra bizim köyü de yakmışlar.) (Ersoy, 2004: 1092)

Alıp sümese ele le bar. (Alp kepçesi günümüzde de var.) (TDEMA-1: 413).

(*Arıy başlanı ihe, hurtına eylène le tağı saba...*(Yorulmaya başladıysa, sırtına dönüp yine koşarmış...) (TDEMA-1: 410).

Barihi la tuk minda (Hepsi de tok bende) (TDTEA-29 / I: 92).

İrtan tañda üze la kiler ul, tip (Yarın tanda kendisi gelir o, diye) (TDTEA-29 / I: 121).

Unıhi la bar, ağıy! (O da var, ağabey!) (TDTEA-29 / I: 92).

Yal tapmanım unda la (Rahatlık bulamadım orada da) (TDTEA-29 / I: 101).

Ni eythe le, ezer bul (Ne dese de hazır ol) (TDTEA-29 / I: 177).

Keyneñde le kazer it. (Kaynanana da saygı göster) (TDTEA-29 / I: 179).

Altay Türkçesinde

Baskakov, “Altay Dili” isimli makalesinde “la / le” yi “sadece” anlamında sınırlama görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *May ayda la* (Sadece mayıs ayında) (Baskakov, 2008: 1).

Altay Türkçesinde “le, la, lo, lö” şekilleri “sadece, yalnızca” görevinde daha çok sınırlama ifade etmektedir.

May ayda-la. (Sadece mayısta) (Kavlak, 1995: 55).

Anayda, ayda la, cüre bedri (Böyle söyleyip gitti.).

Ança la (İşte o kadar.) (AITS: 25). *Cañıs la men kelgem.* (Yalnızca ben geldim.)

Baldar şkolgo küniñ le kelip turgan. (Çocuklar her gün okula geliyorlar.) (TLG: 1069)

-Akır, akır, baldar, men slerdi azırap iyeyin. Oturıgar la. (-Durun, durun bakalım çocuklar ben sizi doyurayım. Oturun hele.) (TDEMA-6: 618).

Emdi le bolgoonıp kelze,

Endelip cürgenin sezindi.

(Şimdi çekinerek gelse, Aklının karıştığını sezdi.) (Dilek, 2002: 40).

Köörkiydiñ ıylap barganın

Körgönim le ol edi.

Minu ukkan Er Samır

Üşkürip iyele unçuktı:

Bargan bolzo bargay la,

Baza emegen tabılbas emes.

(Garibin ağlayarak gidişini

Gördüğüm de bu oldu.

Bunu duyan Er Samır

Derin nefes alarak konuştu:

Gitmişse gider,

Başka eş bulunmaz değil.) (Dilek, 2002: 43).

Ukkanım la bu edi,

Uçı bolboy, bayla!

(Duyduğum bu kadardı, Galiba ötesi yok!) (Dilek, 2002: 111).

Eki-üç katap kayra kördi.

Men le sok,

Bayım Sur balam -dep

Şımıranıp koştıy ötti.

(İki üç defa arkasına baktı. Bana vur, Bayım Sur balam diye. Fısıldayıp geçti.)

(Dilek, 2002: 270).

Ol küñneñ la Kozın Erkeş

Kün toozına er cetti.

(O günden sonra Kozın Erkeş. Sayılı günler içinde er oldu.) (Dilek, 2002: 255).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde la edatı “la, le” şeklinde “sadece, ancak, yalnız, tam” görevlerinde kullanılmaktadır.

Min tuñ üzeen kızını anda la körgem. (Ben çok üzüyen kişiyi sadece o zaman gördüm.)

Kırge çaba hathan holıs kögenegı le anıñ iñninde. (Omzunda sadece kirle kaplanmış keten gömleği.) (HakTS: 283)

Harassam, naukanı isker çörgızem, andağ toğıs la polzın adır. (Çalışırsam, bilimi doğaya getiririm, öyle iş de olsun hele dur!) (HakTS: 28).

Sin anda pır-ıki le künge prayzın ardat kilerzıñ. (Sen orada sadece bir iki günde herkesi yoldan çıkarırsın.) (HakTS: 48).

Ol pularzar, hus la çili, atıgıp odırğan. (O bunlara doğru, kuş gibi fırlamış.) (HakTS: 54).

Çabas töreen Aponnuñ Çalğıs tını la halğan. (Sakin yaratılışlı Apon'un sadece canı kalmış.) (HakTS: 70).

Tigirde çalğıs la hara nime, hanattarın çalbaytıp, ağırın uçuşça tur. (Gökte biricik kara kuş kanatlarını yayıp yavaşça uçuyor.) (HakTS: 76).

Küçügesternıñ haraa naa la çaraan. (Köpek yavrularının gözleri yeni açılmış.) (HakTS: 82).

Nince le par çobağları pılçem, çe prayzı minde is halğışan. (Ne kadar varsa acıları biliyorum. Fakat hepsi bende iz bıraktı.) (HakTS: 382).

Purunğı ulus habahtı huncunañ üleceñner, amdıgılar, tizeñ, suğ la çılı işçeler. (Eski insanlar içkiyi yüksükle bölüşürlermiş, şimdikiler ise su gibi içiyorlar.) (HakTS: 134).

Pray nimenı postarına la harbançalar (Her şeyi sadece kendilerine kapıyorlar.) (HakTS: 152).

Çalğıs Pacah la, piktenıp alıp, obiras alnında tıstenektenen (Sadece Pacah, kendini sağlamlaştırıp, ikon karşısında dizleri üstüne oturmuş.) (HakTS: 364).

Ah sıraylığ hus pala,

Anıñ tabızın istek le.

(Ak benizli kızcağız, Sadece onun sesini dinliyor.) (TDTEA-25: 201).

Anı iste le (Onu duyar duymaz.)

Anı köre le (Onu görür görmez) (TDTEA-25: 275).

Seek le çili ölgenner. (Sinek gibi ölmüşler) (TDTEA-25: 282).

Haydañ pılım, ol daa kızıok le...

Sıltaa paroh polar ulğır.

(Nereden bileyim o da insan ya... Sebebi vardır ağlamaya.) (TDTEA-25: 358).

Haydağ poldıcılı piske,

Ças oray palanı pis ödirçetsebis,

Haydağ la polarcılı ni?!

Idi çoohtanıp turğanda,

(Ne olmuştu bize, Yeni doğmuş çocuğu biz öldürürsek, Ne olur bize, Böyle konuşup dururken.) (TDTEA-25: 58).

Ayas tigirniň, çultızı

Aylıg haraada la sıgadır;

Albannıg irniň çobalı

Hayda la polza haladır.

(Ayaz göğünü yıldızı. Ay karanlığında da çıkıyor; Vergili erin acısı. Nasıl olsa da kalıyor.) (TDTEA-25: 179).

Mındağ la nime polar ba? (Böyle şey olur mu?) (Şahin, 2007: 94).

Haydağ daa uluğ alıp ikni le izibisse.

(Ne kadar büyük olursa olsun bir yiğit iki içse.) (Şahin, 2007: 94).

Haydağ la polarcıh ni? (Nasıl olur acaba?) (Şahin, 2007: 128).

Çolda la nime urunmaanda,

Altı azır pastıg ah sinğa sıhhannar.

(Yolda bir şeye rastlamayarak, Altı ayrı başlı ak dağa çıktılar.) (Şahin, 2007: 129).

Haydi la oylap parğay ni,

Körp haldah, üzüm Han.

(Nasıl da koşup gidecek, Gör bak Üzümler Han) (Şahin, 2007: 152).

Çe anaň andar çolda la nime urunmaanda.

Çiri-suuna çitçededirler.

(Ondan sonra yolda bir şeye rastlamadan. Memleketlerine ulaşırlar.) (Şahin, 2007: 114).

Şor Türkçesinde

Kara tuvannıň iştinde,

Çarış-la anaň körüp odurğanı

(Kara dumanın içinde, Koşup da görende.) (Ergun, 2006: 262).

Apşiybe kurtuy, iygele

Kuştıň südü le çok

Aş-tabakpa azırap odurdular.

(Dedeyle kocakarı ikisi, Kuş sütü eksik, Aşla yemekle beslediler.) (Ergun, 2006: 243).

Teleüt Türkçesinde

La edatı bu lehçemizde “la, le, lo” şekilleriyle “sadece” görevinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır (Kocasavaş, 2003: 185).

Teleüt Ağzı Sözlüğünde, “la / le” kuvvetlendirme edatı olarak “sadece” görevinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bu sözlükte “lo” kuvvetlendirme edatı da “sadece” anlamıyla yer almaktadır. Edat da la edatının değişmiş şeklidir (TAS: 71). Bu sözlükte “ol lo tušta” (Tam bu arada, tam bu anda) kalıp ifadelerdeki “lo” pekiştirme edatıdır (TAS: 75).

Bu sözlükte yer alan “kayd la” (Her yerde, dört bir yanda) (TAS: 50). “ne le” (Hepsini, ne varsa), “pu la tušta” (Bu anda, bu an) (TAS: 90). ve “ne le neme” (Her çeşit eşya), kalıp ifadelerdeki “le” eklerinin de la edatının kalıntıları olduğunu düşünüyoruz (TAS: 74).

Tuva Türkçesinde

Saadet Çağatay, “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” isimli makalesinde edatın iki anlamda kullanıldığını belirtir.1. Ancak. *Çangız-la katap*. (Ancak bir defa). 2. Gibi, tıpkı. *Adazı-la*. (Tıpkı babası) (Çağatay, 1962: 108).

Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde de “-la” edatı madde başı verilmiş ve 1. Sadece. 2. Gibi anlamında olduğu belirtilmiştir (TuvTS: 74).

Türk Lehçeleri Grameri’nde “-la” şekli sona gelen edatlar başlığı altında pekiştirme edatı olarak verilmiştir (TLG: 1212).

-*Çaa, ındıg çüve bolza, barıp körüp-le dir men iyin- dees, Ösküs-ool Kañgay hemni kudu kılaştap kaap-tır evespe* (-Tamam, öyleyse, gidip bakayım -deyip, Öksüz Oğlan Kangay nehrinden aşağı yürüyerek gitmiş.) (TDEMA-6: 634).

Ool haanga-daa uttavay, hoyun kadarıp çorup-la turup-tur. (Oğlan bana söylemeden, koyunlarını güdüp duruyormuş.) (TDEMA-6: 706).

Adın mundurar kişi tppayn,

Çügürüp-le turgan.

(Atına bindirecek kişi bulamayıp, Koşturup duruyormuş.) (TDEMA-5: 217).

Tuva Kahramanlık Destanları -1 de yaptığım taramalarda isim ve fiillerden sonra edatın kullanıldığını tespit ettik. İsim ve isim soylu sözcüklerden sonraki kullanımı “gibi, sadece” görevlerindedir. Fiillerden sonra daha çok pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

-İndıg-la booptur iyin, aşak-dep,

İyi alışkı şöpşeelep turgan çüveñ ergin.

(Öyle olsun, ata deyip, iki kardeş kabul etmiş.) (TıvKD-1: 228).

Han-Şilgi attıg Han-Buuday dep kiji

Meni ölürip çidirdi-le!

(Han-Şilgi atlı Han-Buuday adlı kişi, beni öldürüp bitirdi!) (TıvKD-1: 256).

Aa şüüt boldu-la! dees,

Edik-hevin böle tutkaş,

Ulug ak öönçe ıñay-la.

(Aksiliğe bak diyerek. Ediğini-elbisesini kucaklayıp. Ulu ak çadırına doğru gidivermiş.) (TıvKD-1: 409).

Kaygamçıktıg çaraş dañgına olurup-tur.

-Çeñgelerim, amur-la! -dep tura halaaştıñ,

Çolugup, baraalgan çetken turup-tur.

(Olağanüstü güzel prenses oturuvermiş. Yengelerim buyurun! -diye ayağa kalkıp selamlaşıp-esenleşip yaklaşmış.) (TıvKD-1: 417).

Çoruvu-la olurgan,

Ol-la çorup olurgaş

Ortuzunda ölürgen kijizinge hap kelgeş.

(Yola koyulmuşlar o, yolda giderken ortada öldürdüğü kişiye çarptırıp gelip.) (TıvKD-1: 267).

Tuva Türkçesinde “şınap-la” “gerçekten” görevindedir.

Şınap-la, kalçaa dalay agıp çıtkani

(Gerçekten hırçın deniz akarmış.) (TıvKD-1: 556).

Üne çügürüşkeş, çedip kelirge,

Şınap-la, Aldın-Kurgulday-bile

Kara çañgıs.

(Çıkıp koşturup varınca gerçekten de Aldın-Kkurgulday’inkine benzer.) (TıvKD-1: 566).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde isimlerle ekleşmiş olarak kullanılmaktadır.

Kayakla (kuş gibi), *Arsın-la* (erkek gibi), *Hirarım-la* (kadın gibi) (Ercilasun, 2008: 44).

Yazılı belgelerle takip edebildiğimiz dönemden itibaren bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak görülen bazen de cümle sonunda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Tarihî Türk dilinde Çağatay Türkçesinde çok kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkmen, Yeni Uygur, Tatar, Kazan Tatar, Sibirya Tatar, Kumuk, Başkurt, Altay, Hakas, Şor, Teleüt, Tuva ve Çuvaş Türkçesinde “la, le, lo, ley, lañ, laañ” şekilleri “gibi, sadece, ancak, yalnız, tam, ya, yeter, ki” görevlerinde kullanılmıştır. La edatı isim, fiil ve cümlelerden sonra kullanılmaktadır. Edatın Türkçe kökenli olduğunu savunan araştırmacıların yanında edatın kökenini Moğolca “ele” edatına dayandıran araştırmacılar da vardır. Edat daha çok zarf yapan “la” eki ile “ile” edatından kısalmış “la” edatıyla karıştırılmaktadır. İsimden sonra gelen “la” ismi vurgular dikkati ismin üstüne çeker. Sonda kullanıldığı için bazı lehçelerde ek şeklinde bitişik yazılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ek halinde yazılan edatın sonuna Tekil ikinci şahıs eki “ñ” getirilmektedir.

1.59. LÂCEREM

Eski Anadolu Türkçesinde “mutlaka, şüphesiz” görevlerinde çok kullanılmış bir pekiştirme edatıdır. N. Hacıeminoğlu, edatın Farsça asıllı olduğunu söyler (Hacıeminoğlu, 1971: 248). Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük isimli eserinde edatın aslı “lâ-cereme: inkıta yok” anlamında Arapça asıllı sıfat ve zarf olduğu bilgisi yer almaktadır. Lügatte edat “şüphesiz, besbelli, elbette” anlamındadır (Devellioğlu, 1995: 539). Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde de “lacerem” Arapça kökenli bir sözcük olarak madde başında sıfat olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir. 1. Şüphesiz, besbelli. 2. zf. Elbette.

Lâcerem ki on toğuz yarmağ pula satıldım.

Lâcerem bir gün zemin-i huş olur.

Lâcerem Hağ rahmetini kılmadı (Hacıeminoğlu, 1971: 248).

Kıpçak Türkçesinde

Gülistan Tercümesinde şu beyitlerde geçiyor.

Zulm kılsa melik ra’iyyetke lâ-cerem memleket harâb bolur (Karamanlioğlu, 1989: 15)

Lâ-cerem yağt çerağı-ning revân bolur tamâm. (Karamanlioğlu, 1989: 20)

Melik ayttı lâ-cerem bizge bir kâmil bilig-li ir kirek. (Karamanlioğlu, 1989: 22)

Lâ-cerem muhtesib şarâb içse isrûk irni körüp tutar ma’zûr. (Karamanlioğlu, 1989: 58)

Lâ-cerem uyğan anga yoldan azar (Karamanlioğlu, 1989: 74)

Yağmasa yağmur bir yıl tağ öze, lâ-ceremdicle bolusar kuru yir. (Karamanlioğlu, 1989: 141)

Her kim öz aslına cefâ kılsa lâ-cerem eygülik yüzün körmes. (Karamanlioğlu, 1989: 144)

Ol bilig-li kim işitip iş iter lâ-cerem maksûdına âsân yiter. (Karamanlioğlu, 1989:177)

Çağatay Türkçesinde

Lâcerem “elbette, şüphesiz” görevlerinde Bâbü Divanı’nda iki beyitte geçmektedir.

Şükr Bâbüni bilür min digen irmiş ol ay

Lâ-cerem bendelerin şâhları bilse kirek (Yücel, 1995: 122).

Lâ-cerem bolğay perişân u hevâyî min kibi

Zerre yanglıg kim ki bir ħurşîd ser-gerdânıdur (Yücel, 1995: 144)

Lutfî Divanında yaptığım taramalarda şu beyitlerde kullanıldığını tespit ettik.

Meyl iter öz cinsiğa her cins özin lâcerem

Bili sarı ol kemend-i ‘anber-efşân tartadur (Karaağaç, 1997: 72).

Çün visâlung devleti kadrını lutfî bilmedi

Lâcerem hâli anı dâğ-ı firâķing örtedi (Karaağaç, 1997: 263).

Osmanlı Türkçesinde

Necati Beg ve Bâki’nin Divanları’nda yaptığım taramalarda “Lâ-cerem” şeklinde geçtiğini gördük.

Sillesiyle kendiye geldi şecâ’at lâ-cerem

Düşmen-i dîne hücûm-ı şîr-i ğarrân eyledi (Küçük, 1994: 23).

‘Unfuân-ı sıhhate ey Bâkî mağrûr olma kim

Lâ-cerem her hayy-i dâna irtihâl üstidedür (Küçük, 1994: 206).

Dil kebâb ü kabağım yaşı mey-i nâb gerek

Lâ-cerem ayş-ı müdâm etmeğe esbâb gerek (Tarlan, 1992: 289).

Diller alır kirpiğin cânlar bağışlar leblerin

Lâ-cerem âşıkların havf ü recâ üstüindedir (Tarlan, 1992: 204).

İslamî Türk edebiyatı metinlerinde görülen bir edattır. Aslen Arapça kökenlidir. Cümle başında “lâcerem” şeklinde “mutlaka, elbette, şüphesiz” görevlerinde anlamı pekiştirmektedir. Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır.

1.60. LAP

Edatın kökeni ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında Mehmet Musaoğlu, lap edatının “hem” in sinonimi olduğunu belirterek Ahmet Caferoğlu’nun bu edatın etimolojisini yaptığını ve edatın Oğuzcadan geldiğini iddia ettiğini belirtir. Ancak bahsi geçen Ahmet Caferoğlu’nun bu makalesine ulaşamadık.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde “lap” “Kelimelerin önüne gelerek onların anlamını güçlendirir, şiddetlendirir, kesinleştirir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu, isimli eserde “Lap: 1. Çok, pek, gayet, büsbütün, bütün, tamamıyla. 2. Tam, aynı, dosdoğru, açıkça.” anlamında geçmektedir (Hacaloğlu, 1992: 182). Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde lap: “zarflarla derecelendirme başlığı altında sıfatların önüne “lap” sözü eklenmesiyle gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. *Lap yahşi* (Daha iyi) (Doğan, 2007: 22). Rüstem Behrûdi Bozkurt’un Şaman Duası isimli şiirlerinde “kelimenin başında mânâyı kuvvetlendirmek için kullanılan bir edat.” şeklinde tanımlanmıştır. Edat şiir kitabında yaptığım taramalarda “büsbütün, tamamıyla” görevlerinde geçmektedir (Aras, 1990: 237).

Hamza Zülfükar, “Türk Cumhuriyetleriyle Kurulması Beklenen Ortak Dil Üzerine” isimli makalesinde edatla ilgili şunları belirtir: “*Lap erken dövrlerde*” örneğinde olduğu gibi bu söz “çok” görevinde kullanılır. Ancak Azerbaycan Türkçesinde çok kelimesi de vardır (Zülfükar, 2008: 1).

Gönül Aliyeva, SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Plânlaması isimli doktora tezinde konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Azerbaycan’da 1931 yılında toplanan “ikinci İmlâ Konferansı’nda” teklif edilen imlâ kuralları içinde şu madde de yer almaktadır. “Sıfat derecesi bildiren en, lap, edatları sözün başlarında ayrı yazılsın en yahşı, lap güzel vs. (Aliyeva, 2005: 281). Bu açıklamalarda “lap” edatının sıfat derecesini arttıran edat olarak belirtilmiştir.

Azeri Türkçesinde

Siz lap geribe adamsınız (RüseMOV, 1960: 294).

Goy işlesin bu yaram, gündən güne lap derin (Aras, 1990: 5).

Meni ağzı süd gohulu,

Lap bir tıfil uşag sayın (Aras, 1990: 120).

Ah! Başdaşını döymeye hara gedim?

Gabri bilinmir, mekânsızdır,

Lap Allah'lar kimi.

(Ah! Mezar taşımı dövmeye nere gidem? Kabri bilinmiyor, mekânsızdır. Büsbütün Allah'lar gibi.) (Aras, 1990: 140).

Yüz cüre guş dilin bilir bu rehber,

Lap ilan dilini bilir, soruş, bah.

(Bu rehper yüz çeşit kuş dili bilir. Yılan dilini bile bilir, sor bak.) (Aras, 1990: 185).

Goy açım tarihleri, ohuyum varag-varag,

Lap açığ söyleyim ki, hag budur, nâ-hag budur.

(Bırak açayım tarihleri, okuyayım sayfa sayfa. Büsbütün açık söyleyeyim ki, hak budur, nâ-hâk budur.) (Aras, 1990: 212).

Gidecem lap padişahın yanına. (Tam padişahın yanına gideceğim.) (Doğan, 2007: 69).

Kirpiklerin lap kovuşub, cırtıdan bala, yat görek

(Kirpiklerin tam kavuşup, ufacak çocuk yat görek) (TDTEA-5: 62).

Bir iş görmediler yaşayan zaman,

Lap coğ iş gördüler ölümleriyle (TDTEA-5: 139).

Lap isteyir dağı alsın dalına (Hep istiyor dağı alsın sırtına.) (TDTEA-5: 147).

Lap meni körpem deye çağırardı... (TDTEA-5: 178).

İşini ele kur ki, ziyan çekme, yol aç yeni sese, yeni nefese, istedadlıya, lap ele istedatsıza da, koy zaman saf-çürük elesin, hakimlik bizim işimiz deyil, biz yol başlayanık, heyir-dua verenik... (Rüstemxanlı, 2003: 101).

Lap ele inandım... (Rüstemxanlı, 2003: 160).

-Lap deyek ki, bele bir teşkilat yaradıb özü de başçılığ eleyir. (Rüstemxanlı, 2003: 159).

Birinci defe deyil ki... Amma lap ele növbeti bir kız şıltaqlığı olsa da kaçça bilmezdim. (Rüstemxanlı, 2003: 104).

Ansamli lap yerinde devet etmisen (Əlişoğlu, 2003: 27).

Bu hesire bir bağ, adamın lap tamahı düşer (Əlişoğlu, 2003: 90).

-Ay Hacı! Lap bekar qalmışam (Əlişoğlu, 2003: 157).

Güney Azeri Türkçesinde “Hep lap” “hiç vakit geçirmeden, gecikmeden, çabucak, hemen” görevinde kullanılmaktadır (Hacaloğlu, 1992: 145).

Kumuk Türkçesinde

Olar frantga getegende biz lap giççi yaşlar bolganbız

(Onlar cepheye gittiğinde biz çok küçük birer çocukmuşuz) (TDTEA-20: 435).

Qızları lap arivleri

Bizge kalacaq, bizge!

(Kızların en güzelleri, Bize kulak, bize!) (TDTEA-20: 384).

Bir kart gişi busa lap karsaladı

(Bir yaşlı ise çok öfkelenildi) (TDTEA-20: 358).

Lap yımışak yerin yele (Şu yumuşak yere otur) (TDTEA-20: 334).

Lap mekenleşdirme süyegende

(Tamamen kesin belirli olmasını ister gibi) (TDTEA-20: 454).

-Üyüñ yıgılmasın, saga çı lap oñaylı, kardaşñ...

(-Evin yıkılmasın, sana tamamen uygun, kardeşin...) (TDTEA-20: 450).

Zaman-zaman lap yuvuqdan torgaylar uçup getgende sesgenip

(Zaman zaman çok yakınımızdan toygarlar uçup gittiğinde seslenip...) (TDTEA-20: 442).

Nartlar bir-birletip yıglalar. Lap artda giççisi kala

(Nartlar bir bir yıkılırlar. En sonda küçüğü kalır) (TDTEA-20: 174).

Çuvaş Türkçesinde

Emine Yılmaz (Ceylan), Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde “Açıklayıcı İlgeçler” başlığı altında “lap, lîp, şap, şîp, şîp” edatlarını verir ve edatların başta kullanıldığını belirtir: *Şîp ta lîp vîl şuralnî kun*,...(Tam da o doğduğu gün....); *Urine te şîp şak vîhîtra puşne şîklerî* (Urine de tam o anda başını kaldırdı) (Yılmaz, 2002: 76).

Sözcüklerden ve cümleden önce gelerek onların anlamlarını güçlendiren, şiddetlendiren, keskinleştiren bir kuvvetlendirme edatıdır. Azeri Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde “lap” şeklinde “en, çok, gayet, bütün, büsbütün, tam, tamamıyla, aynı, açıkça” görevlerinde anlamı pekiştirmektedir.

1.61. MA / ME

Eski Türkçe döneminde Uygur eserlerinde; orta Türkçe döneminde Kutadgu Biligde çok kullanılmış bir pekiştirme edatıdır. Gabain, yme edatı başlığı altında “nadiren de, yer yer, henüz sadece +me, +ma” edatının da olduğunu söyleyerek aynı başlık altında bu edata da yer vermiştir. Gabain, ma / me edatının “yim-‘den” geldiğini iddia eder ve şu örnekleri verir. *Bizme* (Biz de), *nemen* (nasıl), *negükeme* (Bir şeye karşı) (Gabain, 1988: 95). Yazar, “Edatlar ve Edat Benzeri Ekler” başlığı altında “yme ve +me / +ma” ile ilgili örnekleri vererek “kuvvetlendirme; ayrıca, aynı türden olmayan vasıflıkları ayırma” görevinde kullanıldığını söyler. “Ançulayu+ma” (tam öyle), “kayuma orunta” (her ne yerde), “neme” (ne ise), “negükeme” (bir şeye karşı) (Gabain, 1988:105). Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde de bu edatın kökeninin “yme” edatı olduğunu belirtir ve şunları söyler: “yme, yer yer me / ma şeklinde kısalarak, sona getirilerek kuvvetlendirme edatı olarak kullanılır: *men yme* (ben yine, ben de.), *kayū+ma orunta* (Daima, her yerde.) (Akalin, 1998: 59).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde yeme’nin “ve, dahi, ...da” görevlerinde olduğunu ve “yeme< yem- ilave etmek, eklemek” manasında kullanıldığını belirtir (Tekin, 2003: 157).

Jean Deny, ma / me’yi yme edatının müteaddit yerlerde yeme olan şeklinden kısalarak oluştuğunu söyler. Yazar, ma / me’nin bazen bağlaç veya pekiştirme edatı olarak kullanıldığını ve *dahi* edatına eş değer bir kullanıma sahip olduğunu iddia eder ve şu örnekleri verir: *yedürür kamuğnu ma yemez özi* (Tanrı yedirir herkesi, dahi yemez kendisi), *yana ma ayıttı* (Yine dahi söyledi), *men-ma hem barur-men* (Ben de hem varırım) (Deny, 1941: 264).

Milan Adamovic, “Da / de İlgecinin Kaynağı” adlı makalesinde Moğolistandaki Eski Türk Yazıtlarında geçen *yme* ilgecinin sonraki zaman dilimlerinde ilk heceyle bağlantısını kopararak *ma / me*’ye dönüştüğünü iddia eder. Adamovic, ma edatının “yeme>ma / me” şeklinde bir gelişme gösterdiğini belirtir. Fakat bu kısalmanın nasıl gerçekleştiğini izah etmez (Adamovic, 2006: 181).

Thomsen Kaare, “Sarı Uygurların Dili ve Salarca” isimli makalesinde ma edatının kökenini ma<yeme? “de, dahi” şeklinde açıklayarak yukarıdaki araştırmacılarla aynı paralellikte görüş beyan eder (Kaare, 1989: 197).

Ahmet Temir, Uygurca “*Yme Sözü Hakkında*”, adlı makalesinde, yme edatının morfolojik izahını yaparken kelimenin Ramstedt tarafından *yem-* (eklemek)>yem-e şeklinde zarf-fiil eki ile ortaya çıktığını; Kotwicz tarafından *ye-* (Moğolcada bütün) -me (bütün Altay dillerinde sözlerin sonuna getirilen *de, da, dahi* anlamlarındaki edat) şeklinde izah edildiğini belirtir. Yazar, makalesinde “-me hecesine gelince, Kotwicz gibi biz de bunu, hemen hemen bütün Altay dillerinde sözlerin sonuna getirilmek suretiyle “da / de, dahi, ve” anlamında istimal edilen (kullanılan) *ma, me* ile bir sayıyoruz” diyerek Kotwicz’in yaptığı morfolojik izaha katıldığını söyler (Temir, 1948: 34).

Ahmet Temir, *yme* ‘nin bir konverb olmayıp *ye-me, yi-me* şeklinde *-ma / -me*’nin yardımıyla ortaya çıktığını akla daha uygun görmektedir. *Ma* edatının *yme*’den kısaltıldığı görüşünü ise, “bu fikir ispata muhtaçtır” diyerek reddetmiştir (Temir, 1948: 36).

Ahmet Temir, “Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerindeki Ança Sözü Hakkında” isimli makalesinde tekrar *ma*’ya değinir özetle şunları dile getirir: “yme (ve, dahi, de) manalarına gelip, Orhun abidelerinde ve Uygurca metinlerde yme, Kutadgu Bilig. ile DLT’te yme, yeme ve yime şekillerinde müstameldir. Ye-me sözündeki me hecesine gelince, Orhun abidelerinde mevcut olmayan *ma / me* edatı, Uygurca metinlerde ve Kutadgu Bilig de sözlerin sonuna takılmak suretiyle müstakil bir hece halinde bağ olarak kullanılır. Yeni lehçelerde bilhassa soru zamirlerine eklenmek suretiyle manayı umumileştirmek vazifesini görür. *Kim kim-me* (herhangi bir kimse), *kay-ma* (ne şekilde, nasıl); ...*ançulayu yme men,*. (bunun gibi ben de). Ma, Altay dillerinde -ma-, -m-, -mi-, -mar şekillerinde çok miktarda kullanılmaktadır. Bazı Türkologlar, yukarda misallerle gösterdiğimiz -ma hecesini yme’den kısaltmış olarak izah ediyorlarsa da, bu fikir doğru olmasa gerektir. Fikrimizce -ma hecesi yme’ den çıkmış olmayıp, bilâkis yme sözü ma hecesinin yardımıyla teşekkül etmiş olmalıdır.” (Temir, 1946: 581).

Ayten Atay, “Eski Türkçede *ma / me* Edatının Anadolu Ağızlarında Kalıntısı” adlı yazısında Eski Türkçede “daha, bir daha, tekrar, yine” anlamlarına gelen “yiçe” edatının da varlığına dikkat çekerek görüşlerini şöyle anlatır: “yiçe edatının yapısında bir fiil (yiç-) değil de bir isim bulunuyorsa ve +ça / +çe eşitlik ekinin varlığı söz konusu ise “yime” edatının da yapısında yim- fiili yerine *ma / me* edatıyla yapılmış bir edat grubu düşünülebilir. Edatın Eski ve Orta Türkçede kullanılan “nime” (ne kadar), “nimerse” (şey, nesne, hangi, hangisi) “niçeme” (her ne kadar da) oluşumlarında yer aldığı bilinen bir vakadır.” (Atay, 2002: 826). Yazar, *ma* edatının *yi-*’nin sonuna eklenen bir edat olduğunu iddia etmektedir.

Yenisey yazıtlarında geçen *yıta*, (hem, hem de, da / de, ve, ne fayda, ne çare, beyhude) çeşitli muğlak ifadeler için kullanılmış, önceleri pek bir anlam verilmemiş olan bu sözcüğün daha sonra yapılan çalışmalarla aslında pekiştirme görevinde kullanılan bir edat olduğu ortaya çıkmıştır (Adamovic, 2006: 177). Orhun yazıtlarında geçen *yime* (yine, tekrar, ve, da, de) ve *yiçe* (daha, bir daha, tekrar, yine) edatları da bulunmaktadır. Türk dilinde kullanılmış olan *da* ve *ma* edatlarının kökenini tam olarak açıklamak için aslında *yıta*, *yime*, *yiçe* sözcüklerinin bünyesinde bulunan *yı+* kökünün bir isim kökü olup olmadığı üzerinde de çalışmaların yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Şayet bir isim kökü söz konusu ise, +ta, +ma, +ça, eklerinin daha öncelere dayandığı ve müstakil birer ek oldukları ortaya çıkar.

Ayten Atay, Eski ve Orta Türkçede kullanılan *niçeme*, (ne kadar), *nimerse*, (şey, nesne, hangi, hangisi), *niçeme*, (her ne kadar da) kelimelerindeki *me*'lerin, +ma / *me* edatıyla yapılmış bir edat grubu olduğunu belirtir (Atay, 2002: 826).

Muharrem Daşdemir, “Ne mene(m) Neme Ne(m) Bir Sözdür” isimli makalesinde “*me*”nin kökeni ve kullanımı üzerinde durmuş; bu örneklerdeki “*me*”lerin “*ma*” edatının kalıplaşmış şekli olduğunu belirtir. “*ne menem*” deyimindeki “*me*”nin aslında “*neme ne*” şeklinde “*me*”nin birinci *ne* soru kelimesine ait olması gerektiğini belirtir. Araştırmacı, özellikle “*me*”nin kalıplaşmasını şöyle izah etmektedir: “İncelenen kelimelerde “*ne*” ve “*mene(m)*” unsurlarından oluşmuş bir deyim değil, “*neme*” ve “*ne(m)*” kelimeleriyle yapılmış bir ikilemedir. Yapıyı oluşturan ilk ikilemenin “*ne*”nin kolayca tanınabilmesine mukabil, üzerine aldığı ekin “+*me*”nin arkaik bir unsur olması ve başka bir kelime üzerine yaşama imkânı bulamaması, onun ayrı bir kelimenin ilk hecesi sanılmasına ve böylece kendisinden sonraki “*ne*”ye bitleştirilmesine sebep olmuştur. “*neme ne*” yapısına gelince, bunun, *neme* (<*ne+me* < *ne yeme*) ve “*ne*” soru / belirsizlik zamirlerinden oluşmuş bir ikileme olduğu anlaşılmaktadır. Çağatay ve Altay Türkçesinde “*neneme*” (*ne neme*) şeklinde yapıyı oluşturan zamirlerin sıra değiştirmesi biçiminin de bulunması buna şüphe bırakmamaktadır.” (Daşdemir, 2007: 852).

Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde ek-edat başlığı altında bu edatın, eski Türkçeden itibaren kullanımlarına değinmiş; çağdaş Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki durumunu ele alarak işlemiştir. Üstüner, *ma* / *me* edatının pekiştirme edatları içinde sınıflandırmıştır (Üstüner, 2003: 224).

Bütün bu görüşler ışığında *ma*'nın yapısını ve kaynağını kesin bir görüşe dayandırmak oldukça zor görülmektedir. Ancak *ma* pekiştirme edatının *yime*'nin dışında bir edat olduğunu söyleyen bilim adamları çoğunluktadır (Üstüner, 2003: 221).

Zamanla kullanımdan düşen *yime*'nin yerine *ma* edatı geçtiğini söyleyebiliriz. *Ma* edatının kullanımdan düşmesiyle aynı anlam ve görevde *da / de* edatı ortaya çıkmıştır.

Edat Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde kullanılmış bir pekiştirme ve bağlama edatıdır. “yine, ve, de” görevlerinde kullanılmıştır. Orta Türkçe döneminin sonunda kullanımdan düşmüştür. Bugün sadece bazı sözcüklerin bünyesinde ekleşmiş olarak rastlanmaktadır. Kullanılışı ve görevi itibarıyla “oğ” ve “da” edatına benzemektedir. Daima kelime ve cümlelerin sonunda kullanılmıştır. Ses uyumuna göre kendisinden önceki sözcüğün ünlü uyumuna uyarak *ma / me* şeklinde ek hususiyeti göstermiştir (Hacıeminoğlu, 1971:248).

Eski Türkçede, *beglerge bolğıl başlık ma menglep* (Beylere baş ol ki ebedileşsin) (Hacıeminoğlu, 1971:248).

Karahanlı Türkçesinde, *yana ma sanga aydım* (Yine de sana söyledim), *men me bu kün* (Ben de bugün) (Hacıeminoğlu, 1971: 249).

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Mecdut Mansuroğlu, Karahanlıcada tekit edatları içinde “*ma / me*”yı vererek artık esnekleşmiş (ekleşmiş) bir edat olduğunu ifade eder ve şu örneği verir: *neçe me ulsa*” (Ne kadar da ulusa) (Akalin, 1998: 163).

Kutadgu Bilig’in indeks cildinde “*ma*” şekliyle 96 örnekte “*me*” şekliyle “101” örnekte geçmektedir (Arat, 1978: 307). *Ma* edatı bu eserde “*dahi, da / de, ve*” görevlerinde kullanılmıştır. Biz “*ma*” edatının geçtiği beyitlerden sadece birkaçını veriyoruz.

Sanga ma siziksiz kerek bu kişi

İtilse anın ötrü boğzung işi (Arat, 1979: 443)

(Boğazının ihtiyacını temin etmek için, şüphesiz, sana da bunlar lâzım olacaktır.)

Olar ma bayat kulları ol kamuğ

Angar küç kılıp özke alma tamuğ (Arat, 1979: 455)

(Onlar da Allahın kuludur; onlara zulüm ederek, kendine cehennemi satın alma)

Manga tegse emgek erej me tegir

Erej birle emgek yanaşu yorır (Arat, 1979: 321)

(Ben zahmet çekiyorsam, râhat da ediyorum; huzur ile zahmet yan yana yürür.)

İligke bitigin tegürdüm sözüng

Tilin me negü aydı erse özüng (Arat, 1979: 400)

(Hükümdara mektûbunu verdim ve söylediklerini de kendisine olduğu gibi anlattım.)

Bizing könglümüz öldi bolğa bu kün

Hava nefis me kıldı boyun ked yoğun

(Hava ve nefis boynunun bu kadar kalınlaşmış olduğuna bakılırsa, bizim gönlümüz bugün ölmüş olmalıdır.)

Telim beg qarıttı sening teg erig

Sini me uzun tutmağay bu tirig (Arat, 1979: 537)

(Senin gibi yiğit birçok beyleri ihtiyarlattı; seni de uzun müddet yaşatmaz.)

Sever sevmezig me seçe tut öngin

Severke sevüg bol yağıka yalın (Arat, 1979: 549)

(Seni seven ve sevmeyeni de iyice ayırt et; sevene karşı sevimli ve düşmana karşı da yalın ateş gibi ol.)

Takı biri ötgünç bolur bu isiz,

İşi edgü bolsa, tüzer bu ma iz (Dilaçar, 1988: 101).

(Biri de taklit ederek kötü olur, Arkadaşı iyi olursa, o da yolunu düzenler.)

Kutadgu Bilig’de bazı beyitlerde “takı ma” şeklinde edattan sonra gelerek kalıp ifade “dahi, yine de” görevinde geçmektedir.

Kara baş yagısı kızıl til turur,

Neçe baş yidi bu takı ma yiyür (Dilaçar, 1988: 102).

(Kara başın düşmanı kızıl dildir, Nice baş yedi bu, yine de yemektedir.)

Sıkadım, sevittim, köñül birdi terk,

Takı ma beliler birerde yere (Dilaçar, 1988: 142).

(Okşadım, sevdirdim, gönül verdi tez, Yine de ürküyor, ara sıra irkiliyor.)

Bularnı bile me çatıl hem qarıl sewindür olarığ sewinçin tiril. (Bunlar ile de görüş-tanış; onları sevindir, sevinç içinde yaşa.) (Li, 2004: 158).

Divanü Lugati’t-Türk’te, “ma” “al anlamına gelen bir ilgeç” olarak geçmektedir. Ma al, işte. Divanda “mah, meh”, “işte, al” görevinde bir şey verildiği zaman söylenen bir kelime olarak geçmekte ve bunun da “ma” ile aynı anlamda olduğu belirtilmektedir (Atalay, 1992: Cilt:3 :215). Divanda geçen başta kullanılan bu “ma / mah”ların başka bir şekil olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden biz bu “mah / meh” şekillerini ayrı başlık altında sınıflandırdık.

Divanda “neme” madde başı verilmiştir. “neme: bilmem görevinde şu örnekle verilmiş. *Neme ne kıldı.* (Ne yaptı bilmem.) (Erdi, 2005: 349) Divanda soru kelimesi “ne” ile kalıplaşmış şekilde tek başına da kullanılmaktadır. *Neme yawuz neng ol bu* (Bu ne kadar kötü şeydir.), *Neme edgü kişi ol* (Ne iyi adamdır.) Besim Atalay, dipnotta verdiği bilgilere göre “neme” kelimesi “nemene” şekliyle Doğu Türkçesinde ve

Azerbaycanda da kullanılmaktadır; Atalay; şu örnekleri verir: *Bu nemene iştir* (Bu nasıl şeydir.) *Nemene yavuz nesnedir* (Ne kötü nesnedir) (Atalay, 1992: 214).

“Neme” şekli Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde “herhangi bir şey” anlamında geçmektedir (KıpTS: 200).

Atabetü'l-Hakayık'ta da edat birçok örnekte görülmektedir. Bizim tespit ettiğimiz örneklerde edat “ma / me” şeklinde “dahi, de / da, ve” görevlerinde kullanılmıştır.

Tili yalğan erdin yıraķ tur teze

Keçür sen me 'umrũn kõnilik öze (Arat, 1992: 52).

(Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç; sen ömrünü doğruluk ile geçir)

İşim tip inanıp sır ayma saķın

Neçe me inançlıķ iş erse yaķın (Arat, 1992: 54).

(En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın, arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme)

Haber bar birilse eger ademi

İki ķol dinar ma ol üç ķol ķolar (Arat, 1992: 65).

(Bir söz vardır: eger bir kimseye iki vâdi dolusu dinar verilirse, o (muhakkak) üç vâdi ister.)

Ķanı 'ahd emanet ķanı eđgũlũg

Kidin kũnde ĥayr iş me kõtrũlgũlũg (Arat, 1992: 72).

(Hani ahd, emanet; hani iyilik; son gün hayırlı işler de ortadan kalkacaktır.)

Ĥarislık ma erke yavuz ĥaslet ol

Ĥarislik songı ģam ökünç ĥasret ol (Arat, 1992: 64).

(Harislik de insan için kötü bir huydur, harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir)

Harezmi Türkçesinde, “ma / me” şekli “da / de” görevindedir.

Ķopuzķılar ma saķın yirke saldı (Sazcılar da sazlarını yere sıraya koydu)

Cihāndın irikip cāndın ma taydın (Cihandan irkip candan da vazgeçtin)

Yarattı tũn me kũn” (Yarattı gece ve gündüz)

Zũlfi me genç özre yılan tiĝ (Saçı da genç üzerine yılan gibi)

Ok tiĝ gevhher me taşdın (Ok gibi mücevher de saçtın)

Kamug âkil ma ermez mü'min me ermez kâfir me ermez (Bütün akıl da mümin de kafir de ermez) (Hacıeminoğlu, 1997: 122).

Neçe, niçe vb. kelimeler Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde +ma pekiştirme eki ile genişletilmiş olarak “nice, ne kadar,...dahi” görevlerinde sıfat ya da zarf olarak kullanılmıştır. Bazen Karahanlı Türkçesinde “kim” bağlacı olarak bir bağlama görevinde kullanılmıştır. *neçeme obrağ kedük erse yağmurğa yarar* (Kim su gediği ise yağmura yarar), Harezmi Türkçesinde, *niçeme kutluğ erenler* (nice kutlu erenler), Eski Anadolu Türkçesinde, *neçeme şah isem tapuñ kulıven* (Ne kadar şah olsam da kapında kulum), *neçeme kim ben seniñ bu işüne muhâlif isem* (Her ne kadar senin bu işine muhalif isem) (Korkmaz, 1995: 51).

Oğuz Kağan Destanında edat “ma” şeklinde “ve” anlamıyla görülmektedir. *Sen munda beglerge bolğıl başlık, ma menglep senge ad bolsun kağarlık dep dedi* (Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun dedi.) (Arat, 1987: 627). Edat “nemeler” sözcüğünün yapısında ekleşmiş haliyle de geçmektedir. *Sanağuluğsız nemeler yulkılar aldı* (Sayısız eşya at aldı) (Arat, 1987: 631).

Ma edatı *hem* edatından önce ve sonra getirilerek bazen bu edatla karıştırılmaktadır. *Men-ma hem barur-men* (ben de hem varırım), *biz hem-me keynimizdin qorqa-dur-miz* (biz hem de gerimizden korkarız) (Deny, 1941: 264).

Edat bazen tekrar grubu oluşturur. Jean Deny, eserinde soru edatından bahsederken, *tez me tez* örneğini verir ve bu örnekteki “me” için “tekrarlı iki isim veya iki sıfat arasında gürleştirici “intensif” bir edat olan “me” açıklamasını yaparak edatın eski Türkçedeki “ma” edatı olduğunu belirtir (Deny, 1941: 265).

Harezmi Türkçesinde

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesinde “ma / me”nin “da / de” görevinde kullanıldığını ifade eder (Akalin, 1998: 207).

Recep Toparlı tarafından hazırlanmış Harezmi Türkçesi isimli eserde sözlük kısmında “me / ma” “de / da” görevinde verilmiştir. Bu eserde, İslâm-Mu’înül-Mürîd ve Rabgûzi’nin Kısâsu’l-Enbiyâ eserlerinden alınmış metinler kısmında iki örnekte yer almaktadır.

Qamer pâre boldı işâret bile

Qatıg taş me qatında keldi tile (İşaret ile ay ikiye bölündü, katında sert taş da dile geldi.) (Toparlı, 1998: 67).

Kür arslan ma buğday başı ülgü ol

Çıyan hem yay oğlağ könek hem balıq

(Aslan burcu da başak burcu terazi burcudur, Akrep burcu hem yay burcu oğlak burcu, kova burcu hem balık burcu.) (Toparlı, 1998: 55).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak dönemi eserlerinden Husrev ü Şirin’de çok geçmektedir.

Ni me mengilig ummatlar irdi olar

Köngül sevse anlarını kayda olar (Hacıeminoğlu, 2000: 191)

Çıkargaymen tidi men anı taşdın

Timürdin ot tig gevher me taşdın (Hacıeminoğlu, 2000: 210)

Arıg zâtı tamâm bir genc ü kan tig

İki zülfi ma genc özre yılan tig (Hacıeminoğlu, 2000: 231)

Nedimler közleringe uyku toldı

Ağın hiç kalmadı meclisde ağyar (Hacıeminoğlu, 2000: 275)

Bu eserde ma edatı ikileme oluşturarak da anlamı pekiştirdiği ve ikilemeler meydana getirdiği görülmektedir.

Sevinç ve kaçđu korkunç ve umınç yüz

Yarattı tün me kün ay ve yulduz (Hacıeminoğlu, 2000: 182).

Medâyın yolinga uğradı yalguz

Tilep ol aynı yordı tün me kündüz (Hacıeminoğlu, 2000: 247).

Kıpçak Türkçesinde kullanılan “neme” (her hangi bir şeye) sözcüğündeki “ma”da bu edatın kalıplaşmış şeklidir (KıpTS: 200).

Kıpçak Türkçesi eserlerinde “belkim” sözcüğünde de edat kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. *Zinâ birle, kâfir bolmas, belkim müstehak bolur* (Zina ile kafir olmaz, belki cezayı hak eder.) (Toparlı, 1999: 64).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde edat kullanılmamıştır. Ancak bazı belirsizlik zamirlerinin yapılarında kalıplaşmış olarak rastlanmaktadır.

Nime, nimerse (Hangi, hangisi), *nimegine* (biraz), *(bir) niçe* (nice), *niçeme* (her ne kadarsa da) (Akalin, 1998: 231)

Eski Anadolu Türkçesinde

Ma / me edatına Eski Anadolu Türkçesinde hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Sadece bir iki örneğine rastlanmıştır. Dede Korkut Hikâyelerinde tespit edilen “*ile+m*” örneği Türkiye Türkçesi Ağızlarının da ilk örneğini teşkil etmektedir. “*Qazan kara köpek ile haberleşti, Bu mağalda, sultanum, Salur Qazan ilem Kara köpek Çoban çapar yetdi*” (Atay, 2002: 827).

Necmettin Hacıeminoğlu, 1340 tarihinde tercüme edilen Ferhengnâme-i Sâdi Tercümesinde “*cānuñ kanı dirlerse di uşta ma*” (Canın hani derlerse de işte) örneğini tespit etmiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 249). Muharrem Taşdemir, bu örnekteki “*ma*”nın cümle başında kullanılan “*meh*” edatı olduğunu iddia eder (Taşdemir, 2007: 851). Bizce de doğru bir tespittir.

Türkçe Sözlüklerde edatın kalıplaşmış şekli görülmektedir. Misalli Büyük Türkçe Sözlükte “*ne mene*” “*nasıl, ne türlü*” görevinde olduğu belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir: *Bunların yolunu şaşırp kardeşinin küpüne akmış ne mene bir varlık olduğunu da araştırmamışlar* (Samiha Ayverdi); *Beyaz peynir, siyah havyar fiyatına yaklaşırken “beylik yapılar”dan bahsetmek ne mene gazeteciliktir* (Burhan Felek). (MBTS: 2316).

Ma / me edatı bugün Türkiye Türkçesi Ağızlarında daha çok *+m* şeklinde ekleşmiş olarak yaşamaktadır. Çoğunlukla edat ve zarf olarak kullanılan sözcüklerin sonuna eklenerek pekiştirme görevi yapmaktadır. Kayseri-Develi’de, “*bi damlam*” (bir damlacık), Tunceli ve Yöresinde, “*birezim*” (birazcık), Afyon-Bolvadin’de, “*nemme*” (niçin).

Edatın zarflarla kullanımı ise, Kütahya ve Yöresinde “*sonam*” (sonra), “*şimdım*” (şimdi), “*undan sonacım*” (ondan sonra), “*süpürüncem*” (süpürünce), Denizli-Acıpayam’da “*usulcam*” (usulca).

“*Ma / Me*” edatının, edatlardan sonra gelerek onların anlamlarını pekiştirdiği görülmektedir. Düzce, Bolu, Kars, Niğde, Ordu yörelerinde, “*belkim*” (belki, belki de), Niğde, Ordu’da “*belki me*” (Niğde, Tokat, Muğla Yörelerinde “*baarım*” (hiç olmazsa), Samsun, Niğde, Konya’da “*barım*”, Samsun, Niğde, Konya’da “*barime*”, Kütahya Yöresinde, “*oysam*” (halbuki), “*gālim*” (artık), Denizli’de “*keşgem*” (keşke) (Atay, 2002: 827).

Emin Eren’in Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları isimli eserinde “ünsüz türemesi” başlığı altında *bidem<birde* (5-187) örneğini vermiş (Eren, 1997: 46). Biz sondaki “*m*” sesinin pekiştirme “*ma*”sının kalıntısı olabileceğini düşünüyoruz.

Mehmet Aydın, Aybastı Ağzı isimli eserinde sözlük kısmında “ma” yı kuvvetlendirme edatı olarak vermiştir. Metinde şu örnekte geçmektedir. *Ondan sōna ma bekmez yapıyoğ*, (Ondan sonra da pekmez yapıyoruz.) (Aydın, 2002: 102).

Metinlerde yaptığım taramalarda Keban, Baskil ve Ağın Yöresinde de “belkim” (belki) şekli kullanılmaktadır (Buran, 1997: 185).

Cemil Gürseren, Malatya İli Ağızları adlı eserinde “Pekiştirme Ekleriyle Kurulan Edatlar” başlığı altında konu ile ilgili şu örnekleri tespit etmiştir: “*neysem*” (ne i-se+m), “*yoğsa*” (yok+sa+m< yok+i-se+m) (Gülseren, 2000: 155).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında “neman” (nasıl, ne çok) Eskişehir yöresinde; “neme” (şey) Tokat, Konya yörelerinde; “nemene” (nasıl) Amasya yöresinde; “neman” (güzel) *Hasan neman olmuş* Konya yöresinde kullanıldığı yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Daşdemir, 2007: 848).

Jean Deny, Türkçede zarf ve bağlaçlardan sonra çok görülen *m*’den bahsederken “halk dilinde ünlü ile biten edatlara sık sık *m* sesinin” eklendiğini söyler ve şu örnekleri verir: *yoğsa-m*, *zira-m*, *belkim*, Rumelideki *yoğsam*, *yoğsalım*, *yoğsalıma*, *bārim*, *bārilim*, *Bārilime*. Yazar, “*m*” sesinin ki / kim edatlarının muadilinin tesirinden ileri geldiğini söyler (Deny, 1941: 650).

Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları, isimli eserinde bazı sözcüklerin yapısındaki “*m*”lerin eski Türkçedeki “*yme*” edatının eklenmiş şekilleri olabileceği üzerinde durur: *Megem*< *meger yme(?)* < *f. Meger: meğer*; *Megersem*< *meger+ i+ +se+m*. (megerse) (Gemalmaz, 1995: 220); *ben bile+m* (Ben bile); *belki+m* (Belki); (Gemalmaz, 1995 a: 204).

Güney Azerbaycan Türkçesinde *Neme* (ne?); *nemene* (ne, ne çeşit, ne türlü?) (Daşdemir, 2007: 848).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde “-ba /-be, -ma /- me” Ownuk Bölükler başlığı altında verilmiş ve edatın kökeni şöyle açıklanmıştır: “Bu ownuk bölek Pars diliniñ be Pristawkasından (Önek) emele geliptir. Ol Türkmen dilinde gaytalayan sözüñ birinji komponentine goşulup yazılyar hem de gaytalayan sözleriñ arasında baglanışyk döretyer.”

Şol wagtlar meni şehirme şehar, bazarma bazar agtarırdılar. (Şu vakitler beni şehir şehir, Pazar Pazar arıyorlardır.)

Daşhowuzıñ iki hekimi bardı. Olarıñ birisi gadımdan nesilme nesil gelyen Hıwa hanlarınıñkıdı (Taşhavuzun iki hakimi vardı. Onlardan birisi eski nesilden nesile gelen Hıwa hanlarındandı.) (Söyegow, 1999: 533).

Türkmen Türkçesinde artık “ma” edatı kullanılmamaktadır. Bazı kelimelerin yapısında,”ençeme”, (O kadar, bu kadar, bunca, birçok, defalarca, nice) kalıplaşmış olarak görülmektedir. “neme, neeme” “Ne, nasıl” görevinde kullanılmaktadır. “nee+me>neme (neden) örneğinde olduğu gibi.

Ençeme yıl mundan ozal gelipdi (Bundan yıllar önce gelmişti.) (Kara, 1997: 168).

Döredip ençeme yaap. (Türetip nice kanal.) (Kara, 1997: 596).

-Ey, akmak tilki, sen neeme aağlayaarsıñ (Ey ahmak tilki, neden ağlıyorsun ki?) (Kara, 2001: 92).

“Gısmak neeme gerek” diydım (“Sıkıştırmaya ne gerek var” dedim.) (Kara, 1997: 126).

Ata Atacanov’un şiirlerinde bir örnekte “ma” ikileme yapmıştır.

Geçip duur gerçekler hatır-ma-hatır (Geçip durur yiğitler sıra sıra.) (Kara, 1997: 768).

Enceme (bir çok, nice), *“bir Daşhovuzıñ özinden Göroğlı destanınıñ enceme variantlarını eşitmek boylar”* (Köroğlu destanının birçok varyantını işitmek boylar), *“onu halkıñ yanından çıkarıp enceme dırçaşsalar da daşlaşdırman geldi* (Onu halkın yanından çıkarıp nice...) (Korkmaz, 1995: 45).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde de Türkiye Türkçesi ağızlarındakilere benzer “zerem” (zira), “şansoram” (şu andan sonra), “bekim, barım” (bâri), “sadecem”(sadece) sözcüklerin sonuna m eklenmiş şekilde kullanılmaktadır (Atay, 2002: 827).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde ma edatı genellikle pekiştirme bildirir. Edat “mu” şeklinde “da / de, bile” görevlerinde kullanılmaktadır, bağlama edatlarının yerini tutar. Çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Cümledeki her türlü unsurun sonuna gelerek, onları önceki veya sonraki unsura bağlar ve belirtir (Öztürk, 1994: 119).

Ayten Atay, “Eski Türkçe ma / me Edatının Anadolu Ağızlarındaki Kalıntısı” adlı makalesinde ma / me pekiştirme edatının Yeni Uygur Türkçesinde “mu” şeklinde

devam ettiğini söyler. Atay, edatın eklendiği sözcüğe bağlama ve pekiştirmenin yanı sıra çeşitli anlamlar bakımından da etkilediğini belirtir.

“*Dada, senmu rencimigeysen, şahimmu köñlini yerim kilmigay*” (Baba, sen de incinmeyesin, şahım da gönlünü üzme) (Atay, 2002: 827).

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde -mu, (da, de, bile bağlama edatını karşılayan) bir ek-edat olarak yer almaktadır. Sözlükte ayrıca “ma: soru eki. *U keldima?* O geldi mi?” bilgisi yer almaktadır. Rıdvan Öztürk tarafından hazırlanmış Yeni Uygur Türkçesi Grameri isimli eserde soru eki daima “-mu şeklinde kalın-dar yuvarlak ünlülü” olduğu bilgisi yer almaktadır (Öztürk, 1994: 53). Burada “ma” ve “mi” karışmış gibi görünse de anlam bakımından farklı şekiller olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir.

Biz işleşnimu, oquşnimu yañşıkörümüz (Biz çalışmayı da, okumayı da severiz) (YUyTS:276).

Unimu eytiş kerek (Onu da söylemek gerek) (YUyTS: 128).

Tolimu ekillik (Çok da akıllı).

Tolimu yañşi (Çok da iyi) (YUyTS: 418).

Umu keldi. (O da geldi) (YUyTS: 436).

Ünimu yoq, sözimu yoq (Sesi de yok, sözü de) (YUyTS: 445).

Bizniñ terepkimu keli ket (Bize de uğra) (YUyTS: 193).

U mu hatadin hali emes (O da hatasız değil) (YUyTS: 160).

Mu eki yani kelimesiyle birleşerek “yanimi” şeklinde “yine de, tekrar, bir daha” görevlerinde kullanılmaktadır (YUyTS: 458).

Uni sana eytip bermigenmidim mu? (Onu sana söylememiş miydin ha)

U qoliğa kitabnimu alidu, hemme işni untuydu (O eline kitabı alınca (bir aldı mı) her işi unuttur.) (Öztürk, 1994: 120).

Diğer lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde *ança* kelimesi +ma pekiştirme ekiyle pekiştirilmiştir. *Ançma* (o kadar, yine o kadar, bir o kadar) (Korkmaz, 1995: 45).

Sen oquğanni okudum men mu (Senin okuduğunu okudum ben de.) (Öztürk, 1944: 102).

Men hetta öz perzendimnimu körelmidim (Ben kendi çocuğumu bile göremedim.) (Öztürk, 1944: 106).

Ularmu hazirla kelidu...(Onlar da şimdi gelir.) (Doğan, 2007: 676).

Ağzıñ gepte bolsimu, qoluñ işte bolsun.

(Ağzın konuşsa da elin işlesin.) (Doğan, 2007: 676).

Fuat Bozkurt'un Türklerin Dili isimli eserinde "ma" şekli "da" görevinde bir örnekte geçmektedir. *Çantooniñ aresida tomirçi tebipler ma bar* (Türkler arasında doktorlar da var.) (Bozkurt, 1999: 511).

Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde, "ma" edatının soru edatıyla kalıplaşmış şekli olan "nime" (ne iş) şeklinde geçmektedir (Doğan, 2007: 648). Doğu Türkistan Uygur Ağızları isimli eserde "neme" şekli halen kullanılmaktadır. "*men saña baza:dın neme celip keley? dep hotunidin so:di.* (Ben pazardan sana ne getireyim?-diye sormuş) (Emet, 2008: 233).

Sarı Uygur Türkçesinde

O, pu ma yorte purkantan kuzu kolğan ahlkıstır (O, bu da yukarıda Tanrıdan aşağıya istenen alkıştır.) (Li, 2004: 330).

Mla yiti yasap-tro, bes yıl unşip-tro, andağhanda mla ma işke yığırma yasap-tro. Sen harağıla kelte vosa puğın tulko der di-dro. (Çocuk yedi yaşında idi, beş yıl okula gitti ve bu suretle on iki yaşına geldi. Seni görmeye geldiğim zaman, 'Bugün tilki burada' dediler.) (Thomsen, 1989: 196).

Sarı Uygur Türkçesinde "nime" (niçin) soru zamirinin yapısında kalıplaşmıştır. (Bozkurt, 1999: 536).

Özbek Türkçesinde

Stefan Wurm, Özbek Türkçesinde ikilenen kelimeler arasına "me" eki eklendiğini belirtir ve şu örnekleri verir.

Yân-me-yân (Yan yana)

Köçe-me-köçe (Yol 'cadde' boyunca) (Wurm, 1989: 158).

Çolpan'ın şiirlerinde de bu kullanım yer almaktadır.

Kap-kara saçdan ikkite geccek

Buralıp-buralıp yüziğe tüşmiş

Kalğanları yene bölek-me-bölek

Beliden yilandék yerge çözülmüş.

(Kapkar saçından iki perçem kıvrılarak yüzüne düşmüş; kalanları yine belinden, parça parça, yılan gibi yere uzamış) (Özbay, 1994: 430)

Sevinçlerin terk etermi, men yığlagen dem?

Gam-elemge kasd ma-kasd men külermen belkim?

(Sevinçlerin terkeder mi, ben ağladığım an? Üzüntüye karşılık ben belki gülerim?) (Kocaoğlu, 1996: 42)

Rıdvan Öztürk'ün, Özbek Türkçesi El Kitabı'nda geçen şu sözcüklerde “ma” kalıplaşmıştır. *Ellenime* (Bir şey); *hernime* (her ne); *nimedir* (bir şey); *nime* (ne) (Öztürk, 2005: 48).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Sözlüğü'nde edatın kalıplaşmış sözcükler özellikle “neme” sözcüğünde yer almaktadır. *Neme* (ne); *bir neme* (bir şey, bir nesne); *tük neme* (hiçbir şey); *ar neme* (her şey her türlü eşya) (KırgS: 584).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Türkçesinde *niçeme*, sayı kelimeleri yanında, belirsiz bir çokluğu gösteren sıfat ya da zarf olarak kullanılmaktadır. “*bizniñ kuyaşımızdan niçeme milyon (milyonlarca) zurlıkdağı kuyaşlar..*”; “*niçeme milyonlap bar*” (milyonlarca var), “*bu fikr şulay niçeme yüz yillap (yüz yıllarca) devam edüb kilse de*” (Korkmaz, 1995: 52).

Küpmé gazap, küpmé ermüler böz kiçerdék avır yıllarda. (Epey ‘birçok, pek çok’ gazap, epey eziyetler geçirdik zor yıllarda)

Lekin bu kitapta küpmé bulsa da üzeneñ katnaşı barlığın ul berevge de eytmede. (Lakin bu kitapta bir miktar katkısız olduğunu, o, hiç kimseye de söylemedi.) (Öner, 1998: 410).

Baraba Tatar Türkçesinde

Ançama (bir çok, nice), “*ancama künler anda yürgende...kildi*” (Korkmaz, 1995: 45), *niçeme* (bir çok, türlü türlü), “*niçeme aş kiltirdi*” (türlü türlü yemek getirdi), “*niçeme ülgen yigitleriniñ başın keüdesñ kürip*” (Korkmaz, 1995: 52).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “nıme” (ne), “ni neme” (ne için) sözcüklerinde kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır (Alkaya, 2008: 300).

Apa, kügıllerge nime yitirmek? (Hala, ördeklere ne yedirmek lazım?) (Alkaya, 2008: 342).

Kumuk Türkçesinde

K. Grönbech'in Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde "neme" (Şey, nesne, herhangi bir şey) anlamında şu örneklerde geçmektedir: *anga kerek tört neme*. (Ona dört şey gerekli.), *eç bulmaçı neme* (Hiç önemsiz şey), *ol uyat neme-de boluşmagay sanga* (O utanç sana kesinlikle yardım etmez.), *heç neme-tagı* (kesinlikle değil!) (KumLS: 141).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde "ma / me" kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

Elle neme bötön tügelge (Acaba nedir hep olmayana) (TDTEA-29 / I: 418).

Karaçay- Malkar Türkçesinde

Ufuk Tavkul tarafından hazırlanmış Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü'nde "neme" "şey" görevinde geçmektedir (KMTS: 306).

Wilhelm Pröhle'nin, Karaçay Lehçesi Sözlüğü'nde "neme" "biraz, bir şey, bir parça" görevinde geçmektedir (KarLS: 66).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde "belkim" edatının yapısında kalıplaşmış olarak görülmektedir. *Ƙızıl ƙannnan derya bolar ƙara jer / Onnan jaman bolar belkim salsam ser* (Kızıl kanda derya olur kara yer / Ondan beter olur belki salsam ser) (TLG: 602).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesi Sözlük'te "neme" kelimesinin bünyesinde yer almaktadır. Altay Türkçesinde *neme*: 1. Eşya. 2. Şey, bir şey, nesne, varlık görevlerinde kullanılmaktadır. *Ne neme* (Her şey) (AITS: 137).

Teleüt Türkçesinde

Teleüt Ağzı Sözlüğünde "me" kullanılmamaktadır. Edat sözlükte *neme* şeklinde kalıplaşmış bir şekilde geçmektedir. Ne, şey, nesne, anlamına gelen bu kelimedeki me pekiştirme edatı kalıplaşmış olarak yer almaktadır (TAS: 74).

Tarañçı Türkçesinde

Ularma kelip kölniñ suğa çomdi (Onlar da gelip gölün suyuna daldı) (Deny, 1941: 264).

Türkçenin en eski döneminden itibaren bağlama ve pekiştirme göreviyle çok işlek olarak kullanılan *ma / me* edatı zamanla kullanımdan düşmüştür. Bugün halen az da olsa çeşitli lehçelerde birçok sözcükte kalıplaşmış halde varlığına rastlamaktayız. Kalıplaştığı sözcüklerde pekiştirme görevi yapan bir ek-edat olarak kullanılmıştır. Özellikle bağlama edatı ve zarf türündeki kelimelerle *+ma* veya zamanla aşınmış şekli olan *+m* şeklinde çok sık kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde “neme, niçeme, enceme” sözcüklerinin yapısında kalıplaşmış olarak görülmektedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde pek görülmemekle beraber Türkiye Türkçesi ağızlarında ortaya çıkmaktadır. Orta Türkçe döneminin sonunda kullanımdan düşmüştür. Bugün sadece bazı sözcüklerin bünyesinde ekleşmiş olarak rastlanmaktadır. Kullanılışı ve görevi itibarıyla “oğ” ve “da” edatına benzemektedir. Daima kelime ve cümlelerin sonunda kullanılmıştır. Ses uyumuna göre kendisinden önceki sözcüğün ünlü uyumuna uyarak *ma / me* şeklinde ek hususiyeti göstermiştir.

Tarihî Türk dilinde Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır. *Ma* edatı “yine, ve, de, dahi” görevlerindedir. Araştırmacılar edatın Eski Türkçedeki “yime” edatından kısalma olduğunu belirtmektedirler. Yeni Uygur Türkçesinde “mu” Özbek Türkçesinde “me” şekli kullanılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkmen Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Baraba Tatar Türkçesinde, “neme, ençeme, niçeme, belkim, barım, sadecem” sözcüklerinde kalıplaşmış olarak; Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Teleüt Türkçesinde, Tarançı Türkçesinde “ancama, neme” sözcüklerinde kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

Ma / me edatı kullanımdan düşünce aynı kullanıma ve göreve sahip *da / de* pekiştirme edatı ortaya çıkmıştır.

1.62. MAĞAT

Kıpçak Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Recep Toparlı, Kıpçak Türkçesi isimli eserinde edatı kuvvetlendirme edatları içinde vermiştir. Toparlı, kitabının sözlük kısmında edatın Türkçe bir edat olduğunu ve “muhakkak” görevinde kullanıldığını belirtmiştir. Edat, Kıpçak dönemi eserlerinden “İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin” isimli eserde geçmektedir.

Mağat izledi ol Cinâb işâret kılınmış turur angar men kuldan kim cem’ kılсам anga bir kitâb (Toparlı, 1999: 52).

Mağat tandı ‘amal bolmaklıkına ol nerse kim anı ‘ulemâlar aytur (Muhakkak tanıdı amel etmeye o şey ki onu ulemalar söyler.) (Toparlı, 1999: 62)

Recep Toparlı ve arkadaşları tarafından hazırlanmış olan Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde ise, “mağat” madde başı verilmiş ve “Muhakkak, şüphesiz, gerçekten” görevinde Cudex Comanicus ve İrşâdü’l-Mülûk isimli eserlerde geçtiği anlatılmış; bu sözcüğün aslen Moğolca bir sözcük olduğu belirtilmiştir (KıpTS: 175). Moğolca-Türkçe Sözlükte edat madde başı verilmiş: “mağad” (isim, sıfat ve zarf: Kesin, elbette, şüphesiz, muhakkak, doğru, gerçek; muhtemel, belki de, galiba; aslen, sahiden; kesinlikle, emin olarak, şüphesiz; azim, karar) görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (Lessing, 2003: 811). Moğolcada bu sözcüğün değişik görevlerde daha çok kullanıldığı görülmektedir.

Kaare Grönbech’in Kuman Lehçesi Sözlüğünde “mağat”ı madde başında, “Muhakkak, şüphesiz, gerçekten” görevlerinde olduğu ve şu örneklerle verilmiştir: *mağat t-tur kim yarılgatır* (Onun lütûf bulacağı muhakkak), *Jesusınnga mağat yeter* (O muhakkak İsa’sına ulaşacaktır.) (KumLS: 131).

Altay Türkçesinde

Altayca- Türkçe Sözlük’te “magat -Moğ.(?)” şeklinde madde başı verilmiş; “Bir şeyi iyi yapmak” görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (AITS: 132). Örnek metin bulamadık.

Hakas Türkçesinde

Bu sözcük Hakas Türkçesinde “mağat” şeklindedir. Hakaşça-Türkçe Sözlük’te bu sözcük madde başında verilmiş ve şöyle tanımlanmıştır. Mağat: 1. Güzel, hoş. 2. Doğru, dürüst. 3. Çok güzel, çok hoş. 4. Adil, adaletli. Krş. Mañat. (HakTS: 287). Bu

sözcüğün karşılığı olan “mañat” maddesinde şunlar yazılmaktadır: 1. Çok iyi, daha iyi.
2. Kusursuz pürüzsüz, güzel. (HakTS: 25: 289)

Çohırağı daa hayda köp örkeliğ, küskeliğlerni mañat piledir. (Çohırah’ı da nerede çok sıçan, fare olduğunu çok iyi biliyor.)

Maldañ mañat, kızıdeñ çahsı (Malın iyisi insanın güzeli.)

Mañattañ mañnat (mükemmel) (HakTS: 289).

Hakas Türkçesi metinlerinde yaptığım taramalarda “mağat” şekli “güzel” görevinde geçmektedir.

Sooh Apsah. Mağat, mağat, pituğas! Uğaa külük poltırzıñ! Aalda par sağat, anıñ ünñ mağat. (Nobel Baba. Güzel güzel, horozcuk! Çok yiğit imişsin! Köyde var saat, onun sesi güzel.) TDTEA-25: 328).

Tuva Türkçesinde

Türk Lehçeleri Grameri’nde “magat çok” şekli sona gelen pekiştirme edatları içinde verilmiştir (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “magatçok” bitişik şekilde madde başı verilmiş ve “Mümkün, ihtimal dahilinde” olduğu belirtilmiştir (TuvTS: 75).

Tarihî Türk dilinde Kıpçak Türkçesinde “mağat” şekli “muhakkak, şüphesiz, gerçekten” görevinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Hakas Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde “magat, mağat, magatçok” şekilleri görülmektedir. Altay Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde örnek metin bulamadık. Araştırmacılar edatın aslen Moğolca kökenli olduğunu belirtmektedir. Daima başta kullanılmaktadır.

1.63. MAT / MET

Eski Uygur ve Karahanlı metinlerinde geçen bir edattır. Divanü Lugâti't-Türk'te pekiştirme görevinde kullanıldığı belirtilmiş ve “öyle, onun gibi” görevinde sözcük sonunda kullanılan bir edat şeklinde açıklanmıştır. *andag mat* (o, öyle) (Aksoy, 1972: 82). Son dönemde yapılan müstakil çalışmalarda “andag mat” ın (öyledir) şeklinde okunması gerektiği yönünde görüşler ileri sürülmektedir (Nalbant, 2007: 40). Biz de bu okunuşun doğru olduğuna katılıyoruz. Zira bu örnekte “mat” (dır / dir) görevindedir.

Edatın kökeniyle ilgili DLT'de fazla bilgi yoktur. Saadet Çağatay, “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” isimli makalesinde Kazan Lehçesinde geçen “ya, ki, daha, işte” gibi tasrih, tavzih hatırlatma anlamlarına gelen ve çok kullanılan “bit” edatıyla “mat” edatının aynı olabileceğini söyler. Araştırmacı, ayrıca Kutadgu Bilig'de iki yerde geçen “böyle, öyle, artık” görevlerinde “met” sözcüğünün de bu edatla aynı olduğunu belirtir (Çağatay, 1962: 103). M. Erdal, bu sözcüğün Soğdça “m't” (öyle, böyle) anlamındaki sözcükle ilişkilendirir (Nalbant, 2007: 49). Bilge Özkan Nalbant, “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat) magat>mAt” isimli makalesinde araştırmacıların görüşüne dayanarak “mat”ın “magat” sözcüğünden geldiğini belirtir (Nalbant, 2007: 37-50)

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda edatın Moğolcada “kesin, kesinlikle, doğru, şüphesiz, gerçek vb” anlamlara gelen ve zarf, sıfat ve isim olarak da kullanılabilen “mağad” sözcüğünden kısalma yoluyla oluşmuş ve Türkçede kuvvetlendirme, pekiştirme ve onaylama gibi işlevleri olan bir edat olduğunu savunan araştırmacılar çoğunluktadır (Nalbant, 2008: 243). Bu görüşü savunanlar Moğolcadaki “mağad” sözcüğünü esas almaktadırlar. Moğolca-Türkçe Sözlükte “mağad” madde başında şöyle tanımlanmıştır: (kesin, elbette, şüphesiz, muhakkak, doğru, gerçek, muhtemel, belki de, galiba, aslen, sahiden, kesinlikle, emin olarak, şüphesiz, azim, karar) (Lessing, 2003: 811). Fakat örneklerdeki kullanımlara baktığımızda “magat” daima başta kullanılmaktadır. mat / met ise daima sonda kullanılmaktadır.

DLT'nin “mat” maddesinde “Öyle, ancılayın anlamında bir edat.” şeklinde yer almakta ve sonuna geldiği sözcüğün anlamını kuvvetlendirmektedir.

Andağ mat. (O, öyledir.) (DLT: C. I. s. 321).

Kış yay bile tokuştı

Kınğır közün bakiştı

Tutuşkalı yakıştı

Utgalı mat ograşur

(Kış yazla vuruştı, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmağa uğraşır.) (DLT: C. I. s.170).

Tegme çeçek öküldi

Bukuklanıp büküldi

Tügsin tügün tügüldi

Yargıla mat yörkeşür

(Her bir çiçek yığıldı, tomircuklanıp büküldü, dört köşeli düğüm düğüldü, yarılarak birbirine girer.) (DLT: C. I. s. 437).

Ertiş suwı Yêgi

Sıtgap tutar bilegi

Kür met anıñ yüregi

Kelgeli met irkişür

(İrtiş suyunun Yemekleri bileklerini sığadılar, yürekleri pek; bize gelmek üzere toplanıyorlar. “Yemek, Kıpçaklarda bir oymaktır. Şair diyor ki: Bu oymak bileklerini sığadı, bize karşı kalpleri sarsılmaz bir halde, binlercesi üzerimize gelmek için tolandı”) (DLT: C.I. s. 325).

Eski Türk Şiiri isimli eserde yaptığım taramalarda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de edat geçmektedir.

Burқан kentü köngül erür köngül ök burқан

Bular-nı mat bölser bolur sansar-ta turğan.

(Burkanın kendisi bizzat gönüldür, gönül de- burkan, bunları öylesine ayırt eden- (ederse) samsâr’da duran olur.) (Arat, 1991:120).

Muna bu mat mungadıncıǵ edgüng erür.

(İşte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir.) (Arat, 1991: 158).

Nuri Yüce “Bazı Nadir Sözcükler ve İlginç Bir Ek Üzerine” isimli bildirisinde isimden isim yapan “+mat” eki üzerinde durur (Yüce, 2004: 3275). Yüce, Harezm dönemi eserlerinde, başta Nehcü’l-Ferâdis olmak üzere, yaptığı taramalarda “mat” la ilgili örnekler tespit etmiştir.

Nuri Yüce, Harezm dönemi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis ve diğer eserlerde yaptığı taramalarda “mat” la ilgili aşağıdaki örnekleri tespit etmiştir.

Rebbümüzke ‘ibâdet kılsak, tep. Neteg kim koymat koynı saklamış mengizlig.

(NF:318 /16) (Rabbimize ibadet kılsak deyip. Nitekim çoban koyunu saklamış kişidir.) (Yüce, 2004: 3293).

Içkırdı koymat koylarǵa (Çoban koyunlara çağırdı, seslendi.).

Koylar koymatsız tünle otladılar (Koyunlar geceleyin çobansız otladılar.)

Araştırmacı, “mat”ı bir yapım eki olarak değerlendirmiş ve bu eke “şimdiye kadar koyumat sözcüğünden başka her hangi bir sözcükte” rastlamadığını belirtmiştir. *koy+mat> koyumat* (çoban, koyuncu) açıklamsını yapmıştır (Yüce, 2004: 3293). Biz bu “mat” ekinin DLT de geçen ve zamanla kalıplaşarak yapım eki gibi kullanıldığını düşünüyoruz.

Edat KB’de “met” şeklinde geçmektedir. KB’in İndeks cildinde edat “böyle, öyle, artık” anlamlarında tanımlanmıştır (Arat, 1979: 315). Edat KB’de üç beyitte geçmektedir. Fakat örneklerle baktığımızda “met” daha çok (da / de, dahi) görevlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Neteg met yumıttı bu erdem sanga

Ayu birgil emdi munı sen manga (KB. C.I. s. 197).

(Nasıl oldu da bunca fazilet sende toplandı; şimdi sen bana bunu söyle) (Arat, 1979: 197).

Kimi sevdım erse seviğ cança tuttum

Cefa keldi andın kimi met seveyi (KB C. I s. 648).

(Kimi sevdim ise, onu sevgili canım gibi tuttum; fakat ondan da cefâ geldi; artık kimi seveyim.) (Arat, 1979: 648).

Sini erdüküng teg öğümez özüüm

Sini sen met ögil kesildi sözüm (KB C. I s. 20).

(Seni olduğun gibi mededemiyorum; Seni sen öylesine metet! sözüm kesildi.) (Arat, 1979: 20). Bilge Özkan Nalbant, son mısranın “sen seni dahi metet!” anlamında açıklamak gerektiğini belirtir. Biz de bu görüşe katılıyoruz (Nalbant, 2007: 42)

Paasonen’in Çuvaş sözlüğünde “pat” “doğru” istikamet bildiren sözcük olarak geçmektedir. Biz bu sözcüğün de bu edatla ilgili olabileceğini düşünüyoruz.

Eski Uygur ve Karahanlı metinlerinde geçen bir pekiştirme edatıdır. Edatın kökeniyle ilgili fazla bilgi yok. Araştırmacılar, edatın Moğolcada “kesin, kesinlik, şüphesiz, gerçek” anlamındaki “mağad” sözünden kısalma olduğunu belirtmektedirler. Bazı araştırmacılar bu sözcüğün Soğdça “m’t” sözcüğünden geldiğini belirtmektedir. Mat edatı daima sonda kullanılmaktadır. Mat / met şekilleri “ya, ki, da /de, dahi, daha, işte, öyle, böyle, artık” görevlerindedir. Tespit ettiğimiz örneklerde daha çok isim ve isim soylu sözcüklerden sonra “dır, dahi, da /de” görevlerindedir. Fiillerden sonra daha çok kuvvetlendirme göreviyle “dır / dir, muhakkak, şüphesiz” görevlerindedir.

1.64. MEH

Başta kullanılan bir edattır. Edat Türkçede kullanılan “ma / me” ek-edatından farklı bir şekildir. Meh sözcük türü olarak ünlem edatıdır. Meh edatının ma / me şeklinde kısaltmış şekli de kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçeleri üzerinde çalışmalar yapan bilim adamlarının görüşleri de bu yöndedir. Edatla ilgili ilk bilgileri DLT’de buluyoruz. Divanda: “ (Al) anlamına gelen bir ilgeç. Ma: Al, işte. Elif (a)yerine ha’yla (h) söylenerek (mah) biçiminde de kullanılır.” Eserin “mâh” maddesinde ise: “İşte, al” anlamına gelen bir ilgeç; bir şey verildiği zaman söylenir.” (Erdi, 2005: 340). Divan’ın Dizin cildini hazırlayan Ömer Asım Aksoy da “ma” ve “mah” şeklinde ayrı olarak madde başında vermiş; ama edatın aynı olduğunu belirtmiştir (Aksoy, 1972: 82).

Eski Osmanlıcada “işte” görevinde kullanılan “me / ma” ların da DLT’te geçen “mah” ile aynı olduğunu düşünüyoruz. *Me işbu suyile abdest al. Su getürdüm me* (Deny, 1941: 696). Me edatının sonda “işte, al” görevinde kullanılması çok nadirdir. Deny’nin verdiği son örnek *me su getürdüm* şeklinde de söylenebilir.

Yeni Tarama Sözlüğünde “me / ma” madde başı olarak iki anlamda verilmiştir.

1. Nah, işte, al, görevinde. 2. Bırak, dokunma, değme görevindedir (YTS: 153).

Tarama Sözlüğünde şu örnekleri seçtik:

Yâ İlâhâ dünyada bana ancak bunu verdün, me yine, dek hisap eyleme diyiserem.

Efendisi eydür me, on dört akçanın yerine bin dirhem (TarS. C. IV, 2799).

Üş te me sana beş tane altın var.

Sevindirdi o sevdiğim bu gönüm

Bana sunup bir alma dedi al ma (TarS. C.IV, 2800).

Türkmen Türkçesinde

Türkmence-Türkçe Sözlükte, “me” cümle başında “al, götür” görevinde kullanılmaktadır.

Me, saña hat (Al sana mektup.)

Me saña gerek bolsa! (İşte, alsana!) (TürkTS: 452).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde bir şey vermek için “me” edatı kullanılmaktadır (TLG: 413). Yeni Uygur Türkçesinde bu anlamda “mana” edatı da “işte” görevinde kullanılmaktadır.

Mana bu (işte bu.) (YUyTS: 261).

Mana, endi, hind çeyidek kımsen paydiliķ terepke silcivatisiz (İşte, şimdi, Hint çayı gibi kısmen faydalı tarafa akıyorsunuz.) (Öztürk, 1994: 120).

Doğu Türkistan Uygur Ağızları isimli eserde şu örneği tespit ettik. *mana bizniñ beķtimizge* (İşte bizim şansımıza) (Emet, 2008: 287).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “me” şekli “işte, al” görevinde kullanılmaktadır.

-Me, fāl āçmesdenāķ āleķāl! (Al fal bakmana gerek yok) (Kuçkartay, 1998: 590).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “mâ” “al diye sunmak” “me” “sunmak” “me al” şeklinde verilmiştir. Sözlükte ayrıca “mine” sözcüğünün de “işte” görevinde kullanıldığı belirtilmiştir. “mine men: işte ben” (KazTS: 196). Kazak Türkçesi Grameri isimli eserde de “me”, “işte” görevinde bir ünlem edatı olarak yer almaktadır (KazTG: 319).

Mine sol kezde tañ ğajayıp bir oķıyğağa tap boldım. (İşte o zaman hayret veren, inanılmaz bir olaya rastladım.) (Doğan, 2007: 229).

“Mine, osı jigit üş tün duğa kılıp, sizderdi tiriltti.” (İşte bu delikanlı üç gece duâ ederek sizleri diriltti.” demiş.) (Alptekin, 2003: 274).

Mê, suv! dep, berse şeşesi (“İşte suyun.” diye vermiş.) (Alptekin, 2003: 162).

-Me, karındaşım, öziñ iş! (-Al, kardeşim, sen iç) (TDTEA-28 / II: 52).

-Me, sen-ak usta (Al sen de tut) (TDTEA-28 / II: 339).

Kırgız Türkçesinde

Edat Kırgız Sözlüğünde “Me: nah!, al!; Mengiz! Nah, alınız.” şeklinde geçmektedir (KırgS: 559). Cahit Başdaş, gramerinin sözlük kısmında “me: “al” görevinde bir edat” şeklinde vermiştir. Ancak örnek vermemiştir.

Hülye Kasapoğlu, eserinde birini veya bir şeyi göstermek için “mına, mınakey” edatlarının kullanıldığını belirtir. Bu iki edat da “işte” görevindedir. Mına edatı konuşan kişiye yakın olan birini veya bir nesneyi göstermek için kullanılmaktadır.

Mına, emi az ele kaldı. (İşte çok az kaldı.)

Mınakey, bizdin toolordu eki cakka kerip taştap, çiy menen şıbakka ırgalıp, köz cetpegen deñizdey kölküp catasñ. (İşte, bizim dağları iki yana ayırırverip çiy ile otları sallayıp uçsuz bucaksız deniz gibi coşup duruyorsun.) (Kasapoğlu, 2005: 353).

Açarçılıktı köp körgön,

Özü toyboy ‘me’ debes.

Cetimçilikti köp körgön,

Üç çakırtpay ‘ii’ debes.

(Açlığı çok gören, Kendisi doymadan ‘al’ demez. Yetimliği çok gören, Üç (kez) çağdırtmadan ‘ey’ demez.) (Şavk, 2002: 4).

Mına uşu kişi kelgen cok. (İşte bu kişi gelmedi.) (Doğan, 2007: 337).

-Mına coke (-İşte kaplancık.) (Karadavut, 2006: 126).

Kazan Tatar Türkçesinde

Me, tizrek kara! (Al, çabuk bak!) (TDTEA-19 / III-107).

Me, şunnan iñ ahırgı süzin gine kara! (Haydi, şuradan en sondaki kelimeye bak!) (TDTEA-19 / III-107).

Me eli, sin mataştıra almassıñ mı? (Al işte, sen okuyabilir misin?) (TDTEA-19 / III-107).

Me, algan ciriñe kuy tizrek! (Al, aldığın yere koy çabuk!) (TDTEA-19 / III-108).

Me, kızı bu yyavlıkñı kirler arasına iltip sal da yañasın kitir. (Al kızım, bu mendili kirliler arasına koy da yenisini getir.) (TDTEA-19 / III-138).

Kazan Tatar Türkçesinde Me edatı ile birlikte “mine” edatı da aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde

O vaqt anası oña bilezikli tobulğın çıkarıp bere ve kuçaqlayaraq: -Ma, al oğlum! (O zaman annesi ona bilezikli kamçı sapını çıkarır, verir ve kucaklayarak: -İşte al oğlum!) (TDTEA-13: 104).

Nuradin bu yerde açuvlanıp: -Ma düşmannıñ başını, -dep babasına kötüre ata.
(Nuredin o zaman sinirlenip: -Al düşmanın başını, diye babasına kaldırır atar.)
(TDTEA-13: 71).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “Mıne” sözcüğü “İşte” görevinde kullanılmaktadır. Ayrıca “mıneke, ene / eneke / enekey ve wat (<Rusça. vot) şekilleri de “işte” görevinde cümle başında gösterme edatları olarak kullanılmaktadır.

Eneke tain tsıyee tsıgıf parat (İşte yine meyve toplamaya gidiyor) (Alkaya, 2008: 444)

Mıne şal yırleri yoqım arada qolağıma gırıp qaltı. (İşte o kısımları uykumun arasında kulağıma girip kaldı) (Alkaya, 2008: 280).

Qunaqlar yanına mıne apçıgıp kürsete, mıne ul kilin balağıs pula tip. (İşte o gelin, sizin çocuğunuzdur, diyerek beni konukların yanına götürüp gösteriyor) (Alkaya, 2008: 280).

Mıne şul süsten arı eytıp qalğannar porıñılar, qatın kışın satsı oson, aqlı kışka tip (İşte bu sözden sonra eski adamlar söylemişler: “Kadın kısmının saçları uzun, akıllı kısadır” diye) (Alkaya, 2008: 365).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “muna, munahana” “işte” görevinde kullanılmaktadır (TLG: 1002). Taradığımız metinlerde “ma, mah” (al, işte) şekillerine de rastladık.

Muna bugün sen aytgannı etgenmen (İşte bugün senin dediğini etmişim) (TDTEA-20: 32).

Muna, enni günü geldi-göreyik! (İşte, şimdi günü geldi, görelim!) (TDTEA-20: 94).

Muna, enni günü geldi, göreyik! (İşte, şimdi günü geldi, görelim) (TDTEA-20: 93).

-Ma, -dep maga üstden balta uzatdılar.

(-Al, -diye bana üstten balta uzattılar) (TDTEA-20: 337).

Ma, allahisen, arçıl başımdan!

(Nah, Allahını seversen bırak yakamı!) (TDTEA-20: 307).

-Mah, yañıdan törnü yeledi!...

(-İşte, yeniden baş köşeye yerleşti!...) (TDTEA-20: 334).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “me” şekli “ha, na” görevinde kullanılmaktadır. Ayrıca “megiz” sözcüğü de “alın, işte” görevinde kullanılmaktadır (TLG: 796).

-Me, ulum, eleyhen, minen koraldarımı al, -tip

(-Al oğlum, sana kendi silahlarımı vereyim- diyerek) (TDEMA-6: 394).

-Bılar hezer hineke bulhın, me al, (Onlar şimdi senin, al) (TDEMA-6: 396).

Eş kuşhalar: “ya” -tigen. “Bir!” -tihalar: “Ma!” -tigan.

(İş buyursalar “Tamam” demiş. “Ver” deseler “Al” demiş) (TDTEA-29 / I: 89)

-Ma, kayra, ütkerla (-İşte bileği keskinleşir) (TDTEA-29 / I: 206).

-Me, balañ, -tigen, -sirtmelek (-Beşiklik ağaç al evladına demiş) (TDTEA-29 / I: 445).

-A, ulay mı ni, ma, yenep alıp kayt! -tip Barsınhılıv

(Öyle mi; haydi yenip de götür? deyip Barsınhılıv) (TDTEA-29 / I: 109).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Ma edatı (işte, haydi, al anlamında bir söz) olarak sözlükte geçmektedir.

Ma çot alaydı (İşte durum böyle)

Botaşlanı üyleri ma budu. (Botaşların üyeleri işte budur.)

Ma, aşı (Haydi al ye), Magız (Alın, alınız.) (KMTS: 290).

Ma alay (İşte öyle)

Ma bizde begiraş o zamanda içki bolmağandı (Bizde çoğunlukla o zamanda içki yokmuş.) (Tavkul, 2003: 202).

Karaçay Lehçesi Sözlüğünde, edat “ma: bak! İşte” şeklinde yer almaktadır (KLS: 64).

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğünde ayrıca “mayna, maynama” kelimeleri de “işte” görevinde kullanılmaktadır.

Mayna alayda (İşte orada). Maynama (İşte) (KMTS: 295).

Taradığımız metinlerde de “ma” edatının cümle başında pekiştirme amacıyla oldukça sık kullanıldığını gördük.

-Ma bu koşda bölek adam turdula. (-Bu kulübede birkaç adam vardı.) (Tavkul, 2004: 58).

Umar a kalgan edi, ma kiyik-maral süt küsey. (Umar ise kalmıştı, geyik sütüne hasret.) (Tavkul, 2004: 102).

Ol, haparın bilip, Biynögerge ma bılay dedi. (O olanları öğrenip, Biynöger’e böyle dedi.) (Tavkul, 2004: 104)

Ma bılay boladı cugutur kiyikni kalası. (İşte böyledir dağ geyiğinin kalesi.) (Tavkul, 2004: 112)

-Oy balam, canım, Biynöger, anang ma, kelgenme. (-Oy yavrum, canım, Biynöger, annen işte geldim.) (Tavkul, 2004: 120).

Biynögerge taralıb sora ma bılay degendi. (Biynöger’e üzülüp sonra böyle demiş.) (Tavkul, 2004: 126)

Ma alayda kazavat tebrede toy kibik. (İşte orada savaş başladı düğün gibi.) (Tavkul, 2004: 140)

-Ma bılaynı uruguz! -dep, köl etdi. (İşte buraya vurun! diye cesaret verdi.) (Tavkul, 2004: 206)

Ma ol allay cigit tavlu edi. (İşte o öyle yiğit idi.) (Tavkul, 2004: 534)

Ma anı duvası amaltın Qandawur şıyıl bolub aylanadı. (İşte onun duası sayesinde Qandawur aziz olup gidiyor.) (Li, 2004: 71)

Ma bu kertmeleni seni üçün dep çaşırdım. (İşte bu armutları senin için diye sakladım.) (TLG: 923)

Hurzuk elge bara esegiz, ma bu colnu barıgız. (Hurzuk köyüne gidiyorsunuz. İşte bu yoldan gidiniz.) (TLG: 925).

-Eşek bla meni aramda ma bu castıqla bardı, degendi.

(-Eşekle benim aramda işte bu yastıklar var, demiş) (TDEMA-7: 583).

Karay Türkçesinde

Ma saña bir top anahtar (Al sana bir top anahtar.) (Altınkaynak, 2006: 163).

Nogay Türkçesinde

Me, kiy, balam. (Al, giy çocuğum...) (TDTEA-21: 26)

-Ma, -dedi mecit tüyilgen kabakların biraz aşa berip- kiy.

(“Hey” dedi Macit çatık kaşlarını biraz açıp “giy”.) (TDTEA-21: 270).

-Iynanmayısızba? -dep soradı. -Me, munı bir karap alaşıñız bilki, baska bir yerde körgeñiz bar bolar.

(-İnanıyor musunuz? -diye sordu. -İşte şuna bir bakıverin, belki başka bir yerde görmüşlüğünüz vardır...) (TDTEA-21: 276).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde bu edat yerine “ene, eneykey, mine, minekey” şekilleri “işte” görevinde cümle başında kullanılmaktadır (TLG: 610).

Mine usığan tarañız bul zatlardı biymelel alasız, -dep (İşte böyle yaparsanız bu eşyaları sıkıntısız alırsınız, -der) (TDTEA-23: 48).

-Mine seniñ Şaryarıñ

-Mine seniñ Enjimiñ

(-İşte senin Şeryar’ın. -İşte senin Enjim’in) (TDTEA-23: 106).

Altay Türkçesinde

Altayca-Türkçe Sözlükte Ma! “İşte, nah” görevinde ünlem edatı olarak yer almaktadır (ALTS: 131). Bu sözlükte ayrıca “me” edatı da madde başında verilmiş “Al, git!” görevinde olduğu bilgisi yer almaktadır (ALTS: 133). Me! Edatı Türk Lehçeleri Grameri’nde seslenme edatları içinde sınıflandırılmış ve “al” görevinde bir seslenme edatı olduğu belirtilmiştir (TLG: 1071).

Barayın la dezeń-me, sege avtobus (Gitmek istersen, işte sana otobüs.) (TDTEA-24: 375).

Ma! Añçı cangan! Tiyiñder köp pö? (İşte! Avcı dönmüş! Sincaplar çok mu?) (TDTEA-24: 294).

Demir-Möge: -Ma şişpi -dep bo keptir.

(Demir-Möge: -Al da ger -deyip gelmiş.) (TDEMA-6: 698).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde, “ma” ünlem edatı olark geçmektedir. “Ha, hı!” görevindedir. Yazılışları aynı olan bir de soru edatı olan “ma” var. Biri edat biri ünlemdir (HakTS: 287). Hakas Türkçesinde “mına” “işte” görevinde kullanılmaktadır.

Kistimneñ kitep atarğa

Kiik polğam ma min sağaa.

(Sırtımdan gizlenip vurmana, Geyik olayım ben sana.) (TDTEA-25: 357).

Holin tayağına salğan, mına kıldım teen çili. (Elini esasına uzatmış, işte geldim der gibi.) (TLG: 1128)

Min, mına pu, Parpustağı Ertemeyniñ çilğızın hadarçam. (Ben, işte, şu Parpus’daki Ertemey’in yolkısını otlatıyorum.) (HakTS: 295).

Köölce haylap pastadı

Mına hayı, ödelep,

İbge toldıra çayıldı.

(Yavaşça destana başladı.

İşte destanı yükselip,

Ev dolusu yayıldı.) (TDTEA-25: 356).

Mına paok Puşkinnıñ hurında.

(İşte yine Puşkin'in yanında) (TDTEA-25: 393).

"Mına pıdı pazırarızñ tıp, çoohtap turadır.

("İşte böyle yalvarırsın." diye söyler.) (Şahin, 2007: 92).

Teleüt Türkçesinde

Teleüt Ağzı Sözlüğünde, "ma" ünlem edatı olarak yer almaktadır. Al!, Alsana! görevinde kullanıldığı bu sözlükte geçmektedir (TAS: 71). Örnek metin bulamadık.

Tuva Türkçesinde

Demir-Möge:-Ma şışpi -dep bo keep-tır. (Demir-Möge -Al da ger -deyip gelmiş.) (TDEMA-6: 698).

Yakut Türkçesinde

-Ataas, eyiehe et baar duo? Atulaa ere!

-Baar, baar. Atulas. Me, bu baar! Kör!

(-Arkadaş sende et var mı? Biraz sat!

-Var, var. Satın al. İşte, bu var! Bak!) (TLG: 1280).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde "me" "İşte! Al!" görevinde kullanılmaktadır.

Me il. (İşte bak) (Paasonen, 1950: 87).

Karahanlı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde başta "me / mah" şeklinde "al, işte" görevinde kullanılan bir ünlem edatıdır. Edat daha çok "al, işte, götür, nah, ha, na, haydi" görevlerindedir. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkmen Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Nogay Türkçesinde,

Karakalpak Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Teleüt Türkçesinde, Tuva Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Yakut Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde “mana, mine”, Kazak Türkçesinde “mine”, Kırgız Türkçesinde “mine, minekey”, Sibiryâ Tatar Türkçesinde “mine”, Kumuk Türkçesinde “muna, munahana”, Başkurt Türkçesinde “magiz” Karakalpak Türkçesinde “min, minekey”, Hakas Türkçesinde “mına” şekilleri kullanılmaktadır.

1.65. MI / Mİ

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir soru edatıdır. Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “mu”nun soru cümleleri yaptığını belirterek şu örneği verir: *kagan mu kuşayın tidim. T 5.* (Kağan mı yapayım dedim “Kağan yapayım mı dedim.”) (Alyılmaz, 1994: 149). Edat soru anlamının dışında çeşitli görevlerde kullanılarak anlamı pekiştirmektedir. Bu tür kullanımlarda amaç soru sorma değil daha çok anlamı pekiştirme durumu söz konusudur. Bugün “soru eki, soru edatı, soru mi’si” gibi terimlerle karşılanan edat için tam bir terim birliği de sağlanmış değildir. Buna soru edatı demek daha doğru olur diye düşünüyoruz. Edat soru anlamının yanında diğer görevlerde de kullanılmaktadır. Osman Bolulu, “Soru Mi’si Mi, Soru Eki mi?” isimli makalesinde bu terim meselesi üzerinde durmuş ve edatın soru eki görevi dışındaki kullanımlarını şöyle özetlemiştir: Mi soru öğrenmeye, bilgi almaya, merakı gidermeye, kuşkuyu ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu görevinin dışında 1. “Pek çok” görevinde pekiştirme yapıyor, üstünlük derecesini belirtiyor. *Güzel mi güzel bir yayla, bayıldım doğrusu.* 2. “-in -ce” eklerinin işlevinde beklenmezlik, şaşırma anlamı görevinde. *Köşeden karşıma çıkmasın mı, ne yapacağımı bilemedim.* 3. “-in-ce” eklerinin işlevinde, yadsıma anlamı görevi yapar. *Haziran ortasında kar yağmasın mı, oba halkı, apar topar köye döndü.* 4. “-diği zaman, -diğinde” ek ve sözcüklerinin işlevinde, zaman anlamı görevinde. *Ankara’ya geldi mi bana uğrar.* 5. “-irse, ince” eklerinin işlevinde, koşul anlamı yaratır. *Çalıştı mı başarır.* 6. “-ince, -diği zaman, -diğinde” ek ve sözcüklerinin işlevinde, direktme anlamı katar. *Huyunu bilirim la dedi mi lo demez.* 7. “-in-ce” eklerinin işlevinde belirli geçmiş zamanlı bir tümceyle başka bir tümce arasında yer alarak, birincisine neden, ikincisine sonuç niteliği veriyor (Neden sonuç ilişkisi). *Politikanın tiryakisi oldun mu çekilmek onur kırıcı gelir insana* (Bolulu, 1997: 11).

Kevser Acarlar “Mi Ekinin Türlü Kullanılışları” isimli makalesinde edatın çeşitli kullanımları üzerinde durmuştur. Araştırmacı, çalışmasında “mi” edatının soru anlamı dışında pekiştirme görevinde de kullanıldığını belirtmiştir: 1. Olumsuz eylemlerle kullanıldığında anlamı olumluluğa kaydırır. Yerine göre olumlu eylemlere de olumsuzluk niteliği katar: *Gitmez olur muyum? (Herhalde giderim). Duymaz olurlar mı? (herhalde duyarlar).* 2. Eylemliklerin (mastarların) bağlandıkları “olur mu” yüklemindeki “mi” eki genellikle olumluluk ve olumsuzluk bakımından cümleyi etkilediği gibi anlama da kesinlik ve gereklilik anlamı katar. *Yapmak olur mu?*

(Kesinlikle yapmamak gerek). *Yapmamak olur mu? (Kesinlikle yapmak gerek).* 3. Dilekli yan cümlelerin bağlandığı temel cümledeki “mi” eki de, çoğunlukla, karşılık gerektiren bir anlamda kullanılmaz, sözü olumluluk olumsuzluk bakımından etkiler. *İsteseniz onu yakalayamaz mısınız (Yakalarsınız).* *Zengin olmasa o kadar bol para harcayabilir mi? (Harcayamaz).* 4. “Ki” bağlacıyla kullanılan sorulu cümlelerde de olumsuzluk anlamı vardır. *Bana hiç uğruyor mu (uğramıyor) ki onun ne iş tuttuğunu, ne yaptığını bileyim? Orhan okula geliyor mu (gelmiyor) ki bir şeyler öğrenebilsin* 5. “mi” soru eki belirli dili geçmiş ya da gelecek zamanlı bir eylem ile başka bir cümle arasında kullanıldığında, birinci cümlelerin ikinci cümleyi bir ulaş gibi zaman bakımından etkilemesine yardım eder, kimi kez de birincisine neden, ikinci cümleye de sonuç niteliği katar ve anlamı kesinleştirir. *Gittin mi (gidince, gittiğin zaman) bir türlü gelmek bilmezsin. O çalıştı mı (çalıştığı için) başarır. Öyle meraklı ki bir maça gidecek mi (gideceği zaman) yemek yemeden evden çıkar.* 6. Şimdiki zaman bir eylem ile başka cümle arasında kullanılan “mi” eki birinci cümleye koşul ikinciye de sonuç niteliği verir. *O, dudaklarını ısırtıyor mu (ısırtıyorsa) birine kızmış demektir. Hasta yemek yiyebiliyor mu (yiyebiliyorsa) iyi sayılır.* 7. Tekrarlanan geniş zamanlı eylemlerin arasında “mi” eki yerine göre bu kelimelerdeki olumluluk kavramını pekiştirir, yerine göre de sözü belki’li bir anlama kaydırır. *Onun şakası yoktur vurur mu vurur (herhalde).* *Çocuğa pek güven olmaz, elindeki taşı atar mı atar (atabilir).* 8. “mı” eki tekrarlanan isim soylu yüklemelerin arasında kullanıldığında da anlamı pekiştirir. *Çocuk yaramaz mı yaramaz (çok yaramaz).* *Eline alma, bıçak keskin mi keskin (çok keskin)* 9. Bunlardan başka “mi” eki metnin bütününden çıkan anlama, sözün gelişine uygun olarak karşılık gerektirmeyen bütün eylemlere türlü ereklerle olumluluk ya da olumsuzluk kavramı katar. *Çocuğun her isteği yapılır mı (yapılmaz, yapılmaması gerekir).* *İnsan hiç hasta arkadaşının hatırını sormaz mı? (Sorar, sormanın gerektiğini herkes bilir).* 10. Başta söylenen eylemlere “mi” eki yerine göre uyarma, yerine göre buyuruk, kimi kez de rica yollu dilek anlamı katar. *Koşar mısın bilmediğin kimselerin ardından? (Koşulmayacağını herhalde öğrendin).* *Yer miyim olur olmaz şeyler? (Yemenin zararını gördüm artık).* 11. “mi” ekinin cümle dizisinde bulunduğu yerin anlamla ilgili önemi büyüktür. *Koşan, zıplayan çocuğa hasta mı denir? (Hasta değil, sağlam denir).* *Koşan, zıplayan çocuğa hasta denir mi? (Hasta denmez).* *Böyle yaşayış mı olur? (Böylesine yaşayış değil sefalet denir.) Böyle yaşayış olur mu? (Olmaz)* (Acarlar, 1970: 358).

Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserde “mi” soru edatı olarak yer almaktadır. Ancak soru anlamının dışında çeşitli görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir. 1. Te’kîd-i hüküm için nefy ile îrâd edilen suâllere “istifhâm-ı inkârî” denir:

Olmadın mı nigâh-ı rahme karîb?

Sana bu bâğda figaan mı nasîb?

2. Konuşan kişinin ma’lûmu olup, zarîfâne îrâd edilen suâllere “istifhâm-ı ikrârî” denir.

Dinmez mi nevâsı andelîbin

Tasvîr-i muhabbeti garîbin?

Ger değilsem sana zâten lâyük

İhtiyârımla mı oldum âşık?

Secer mi âdemi hayvân olanlar?

Ne bilsin gevheri nâdân olanlar?

3. İstifhâm ba’zan hakir görme ve küçümseme için kullanılır.

Bu da söz mü yâ? O da insândan mı ma’dûd?

4. Bazen gerçeği pekiştirmek için kullanılır.

Ahvâl-i cihân zâten efsâne değil mi yâ? (Karahana, 2004: 155).

Haydar Ediskun, “mi soru edatıyla” ilgili şu bilgileri vermektedir. a) Pekiştirme ilgisi: *Kardeşim okula gitmez olur mu? (Elbette gidiyor; gittiğine şüphe yok...)* b) Şimdi ya da geniş zamanın olumsuzundan sonra gelince, olumlu artçıl zaman anlamı verir: *Akşamları güneş batmıyor mu (batınca) içime bir hüziün çöker.* c) Geniş zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince, olasılık ya da sürerlilik, kesinlik anlamı verir: *Hiç belli olmaz, yağmur da, kar da yağar mı yağar. Rüzgar eser mi eser. Hasan onbaşı, bu işi yapar mı yapar.* ç) Şimdiki zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince gûya, sözüm ona anlamında hafifseme bildirir: *Bizim çocuk okula gidiyor mu gidiyor (=sözüm ona (gûya) gidiyor) ...* d) Gelecek zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince, ille, mutlaka; olumsuz III. kişinin arasına girince hiçbir zaman, hiçbir biçiminde anlamını verir: *Kafasına koydu bir kere, gidecek mi gidecek. Bizim çocuk okumayacak mı okumayacak.* e) Yinelenen sıfatların arasına girince, pekiştirme sıfatıyla, ünlem cümlesi kurmuş olur: *Geniş mi geniş bir yol!* (Ediskun, 2005: 297).

Vecihe Hatiboğlu, Türk Dilinde İkileme isimli eserinde *güzel mi güzel, temiz mi temiz* örneklerindeki pekiştirmeyi bir çeşit ikileme sayarak bu tür kullanımların amacının anlamı pekiştirmek olduğunu belirtir. Hatiboğlu, Türkçenin Sözdizimi isimli

eserinde “Özneden veya tümleçten sonra kullanılan soru eki, sorulu kavramla birlikte dikkati bu ögelerin üzerine çeker, anlamı pekiştirir: *Siz mi gideceksiniz? Onların yüzünden azar mı işitecekti?* İlgeçlerden veya belirteçlerden sonra da dikkatleri bu yardımcı ögelerin üzerine çekmek için “mi” soru eki kullanılır: *Bu kitap onun için mi alındı? Çok mu gördünüz?*” şeklinde mi’nin soru anlamından ziyade pekiştirme görevinde kullanıldığını ifade eder (Hatiboğlu, 1972: 169).

Ahmet Cevat Emre, “söylemin “mi” ile yinelenmesi kuvvetli bir onaylama yöntemi” olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir: *Yapar mı yapar; keser mi keser* (Emre, 1945: 546).

Başak Alangu, “Bir Tarama Çalışması: (-mı) nın Sözcüsünün Düzenlenişindeki Rolü-2” isimli çalışmasında “mı”nın kullanımını dilbilim açısından incelemiştir: *Bu kadar mı taş kalpliyim, bu kadar mı çabuk atlattım?), bir çalım daha mı var yolda?, Siz bizi hiç mi tanımıyorsunuz.* ve benzeri örneklerle “mi” edatının özellikle “kadar, daha, hiç” sözcüklerinden sonra gelince bu sözcüklerle bir kalıp oluşturarak sorgulama, anlama bir aşırılık kattığını belirtir. Araştırmacı, özellikle edatlardan sonra gelen “mı” edatının “sözlü geleneği olan dillerde duygusalların değersellere eşlik ederek anlama katkıda bulunduklarını ve belirteçlerin değersel yargıyı derecelendirmek ve güçlendirmek için kullanılmış olduklarını söylemsel etkileşimde başvuru bir usul olduğunu” belirtir (Alangu, 2001: 100).

Süer Eker, Çağdaş Türk Dili isimli eserinde “mı” için “soru, tonlamaya bağlı olarak şaşırma, inkar vb anlamlar katan bir ektir. Mı, aslında ek ile sözcük arasında yapı ve işleyişe sahip bir “enklitik”tir; tekrarlanan sözcüklerle birlikte anlamı güçlendirmek üzere de kullanılır; rica ya da emir tümceleri yapar. *Bilmez miyim!* (Kesinlik), *Lütfen dışarı çıkar mısınız!* (emir), *Lütfen bir tane daha alırmısınız?* (rica), *Sen de mi Brutus!* (şaşıрма) (Eker, 2006: 372)

Mehmet Pul, Türkiye Türkçesinde Edat isimli çalışmasında mı edatının kuvvetlendirme görevinde de kullanıldığını belirtir: *Kafesteki kuşlar hâlâ yaşıyor mu?* şeklindeki bir soruya *Kafesteki kuşlar yaşamaz olur mu?* biçiminde verilen cevapta kuvvetlendirme ifadesinin olduğunu belirtir (Pul, 2002: 87).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında “mı, mu” edatını da vererek şu açıklamayı yapar: “Aslında bir soru eki olan ve kalıplaşma yoluyla oluşan mı, mu bağlacı, arka arkaya tekrarlanan bir kelimeyi anlamca pekiştiren bir işlev yüklenmiştir.” Korkmaz, şu örnekleri verir:

Haşim Beyin kızı güzel mi güzel, okumuş mu okumuş, zengin mi zengin, üstelik de ağır başlı ve alçak gönüllü.

Öğrenciler sorulan sorulara doğru cevap verdi mi verdi. Daha ne bekliyorsunuz ki! (Korkmaz, 2003: 1117).

Beşir Göğüş, “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu Ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri” isimli makalesinde bazı cümlelerin “mi” edatı olarak zarf cümlecikleri oluşturduklarını ve böylece birleşik cümleler meydana getirdiğini belirtir. Bu tür cümlelerde mi’li cümlecik, temel cümlenin, zaman, sebep veya şartını bildirir. Bu cümleciklerdeki mi soru görevinde değil daha çok pekiştirme görevi yapmaktadır.

Hele bir de bahar gelmez mi buram buram yosun kokuları tüter burnumda (Zaman bildiriyor)

Bir kadın o kadar battı mı bırakmalı kendi haline (Şart bildiriyor)

Sen öküzüne saman bulabiliyor musun artık korkma (Sebep gösteriyor)

Mi edatıyla kurulmuş böyle birleşik cümleler bu anlam ve şekilde isim cümlelerine de gelir.

Malın kötü mü Yenişehir müşterisine satamazsın (Şart bildiriyor)

Rasim’in bakışları şaşı mı, anlarsın ki bir akşam önce rakıyı çok kaçırmıştır (Sebep gösteriyor)

Yağan yağmur mu korkma, sen kara bak (Şart bildiriyor) (Göğüş, 1969: 135).

Bu tür cümlelerde kullanılan mi edatını soru anlamı taşıyan cümlelerden ayırmak gerekir. Bu cümlelerde mi daha çok pekiştirme görevi yapmaktadır. Bu örnek cümleler doğrudan cevabı beklenen soru cümleleri değildir.

Türkçe Sözlükte, “mı / mi; mu / mü” şekilleri madde başında verilmiş ve şu görevde kullanıldığı belirtilmiştir: Tekrarlanan sözcük arasında kullanılarak sözcüğün anlamını pekiştiren bir söz: *Zengin mi zengin! Güzel mi güzel!* (TS: 1389).

Leyla Karahan, “Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine” isimli bildirisinde “Bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tarihî lehçelerde de bir önceki cümle ile bağlantı sağlamak ve nesnenin anlamını pekiştirmek üzere akkuzatif eksiz nesne ile yüklem arasına bağlama / pekiştirme edatları ve soru edatı girebilmektedir.” şeklinde fikir beyan etmektedir. Karahan, cümle içinde belirtisiz nesnenin anlam açısından pekiştirme edatlarıyla pekiştirildiğini belirtir ve şu örneği verir: *Yatacak yir mi bulduñ, yurt mı bulduñ noldı saña.* Bu örnekte soru edatı anlamı pekiştirmektedir (Karahan, 2004: 1618).

Kazak, Kırgız ve Hakas Türkçesinde edatın “ba, be, bı, pa” şekilleri de kullanılmaktadır. Bu m>b ses değişimini Ahmet Buran, düzenli ünsüz değişmelerinden biri olarak görmekte ve bu ses değişmesini şöyle izah etmektedir. “Dillerde ses değişimlerinin belli bir eğilimi vardır. İnsan seslerinin ortak değişim süreçlerini ifade eden bu eğilimlerden başka, her dilin kendine özgü birtakım sesleri ve ses değişimleri de bulunmaktadır. Güçlü bir ses uyumu sistemine sahip olan Kırgız ve Altay Türkçesinde bu değişim çok belirgin bir şekilde görülmektedir” (Buran, 2008: 310).

Çağatay Türkçesinde

İtin firyâdına gah gah yeter mü

Kişisizliğine ol rahm eter mü

(İtin feryadına hav hav yeter mi

Yalnızlığına o merhamet eder mi) (Ercilasun, 2008: 46).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Türkiye Türkçesinde “aceb”le birlikte şüphe tereddüt, merak, sorma gibi ifadeleri pekiştirmektedir.

Ola mı ‘aceb aña varmak revâ

‘Aceb ola mıdı kısmet ki kollaruma saram

Dir idi ‘aceb bu baña düş midür.

Virürlerse gönliüm ‘aceb ola mı

Î ‘aceb Yûsuf mıdı yoksa dildâr

Nebiñüz ‘aceb Muhammed mi diyü (Tiken, 2004: 126).

Osmanlı Türkçesinde

Cihânuñ gönlin aldı evc-i istignâda bir meh-rû

‘Aceb mi çıksa her yirden sipihre na’re-i yâ Hû (Küçük, 1994: 348).

Kûyına varsa ‘aceb mi dil-berüñ gâhî raķîb

Cennet idi bir zamân İblîs-i mel’unuñ yiri (Küçük, 1994: 439).

Beni candan usandırdı cefâdan yar usanmaz mı

Felekler yandı âhumdan muradım şem’i yanmaz mı (Fuzûlî) (Hatiboğlu, 1972:

Türkiye Türkçesinde

Feyza Hepçilingirler, Türkçe Dilbilgisi isimli eserinde “mı (mi, mu, mü)” edatını iki şekilde inceler: 1. İlgeç Göreviyle:

a) Sese verilen biçime göre, cümleye soru, şaşma, yadsıma anlamları katar. *Bu kitap okunur mu? Böyle şiir yazılır mı? Bu su içilir mi?*

b) Kapalı buyruk anlamı katar: Emrin doğrudan verilmesinin kaba kaçtığı durumlarda kullanılır. *Şöyle oturamaz mısınız? Kapıyı açar mısınız?*

c) Anlamı pekiştirir: *Güzel mi güzel... Tatlı mı tatlı...*

ç) Şaşma anlatır: *Köpekler üstüme saldırmaz mı? O karanlıkta çamurun içine dalmayayım mı? Köşeyi dönünce babamla burun buruna gelmeyeyim mi?*

d) Eylemi pekiştirir; ona, olumsuz kesinlik anlamı katar: *Gidecek yerim mi var? Diyecek sözüm mü var? Sen söylersin de ben yapmaz mıyım? Sen “oku!” dersin de ben okumaz mıyım?*

2. Bağlaç Göreviyle: Birincisi, ikincisinin nedeni ya da koşulu olan iki tümceyi bağlar:

Konuyu öğrendin mi soruları çözersin.

Eve geldi mi doğru mutfağa koşar (Hepçilingirler, 2004: 163).

Mustafa Öner, “Türkçede Soru ve Belirsizlik” isimli makalesinde soru sözlerinin “iç içe birleşik cümlede” anlam yapısının belirsizliğe çok uygun olan geniş zaman üzerinde kalıplaştığını belirtir ve şu örneği verir. *Az mı emek verdim size* (Öner, 1998: 410). Bu örnekte “az mı” (yani çok), yapısında anlam belirsizliğinin yanında soru eki ile yapılan bir pekiştirme de sözkonusudur.

Neşe Atabay, Sözcük Türleri isimli eserinde “de” edatından sonra gelen “mi” edatının pekiştirmeyi daha çok kuvvetlendirdiğini belirtir. *Kendin gördün de mi söylüyorsun?, Geldin de mi hesap soruyorsun?* (Atabay, 2003: 128).

Raşit Keskin, Türkçe Dil Bilgisi isimli eserinde “mı” soru edatının soru anlamı dışında şu görevlerde kullanıldığını belirtir: 1. Pekiştirme anlamı katar: *Onun arabası var güzel mi güzel* (Mustafa Sandal)

2. Zaman anlamı katar: *Bahar geldi mi ağaçlar çiçek açar.*

3. Şart anlamı katar: *Çalıştın mı kazanırsın.*

4. Şaşırtma, hayret anlamı katar: *Sen de mi Brutus?*

5. Rica anlamı katar: *Şu tabağı verir misin?*

6. Kararsızlık anlamı katar: *Cevap versem mi, vermesem mi?*

7. Beğenmeme anlamı katar: *Bu da araba mı?* (Keskin, 2003: 43).

Ahmet Cevat Emre, eserinde “ e mi?” şeklinin anlatım sonunda kullanılan bu şekil onaylamayı pekiştirmek için olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir: *Kardeşine böyle söyle; e mi? -Kendi gitsin de görsün; e mi?* (Emre, 1945: 555).

Taradığımız bazı eserlerde edat şu örneklerde geçiyor.

Fakat gece oldu mu, haydi yemiş bahçelerine... (Adıvar, 1984: 60).

-Çiçekbozuğu bir çingene çengi karısı vardı, surat düşkünü ama, şeytan mı şeytan (Adıvar, 1984: 60).

İki kadeh fazla içince de akılları başlarından gidiyor. Hele Mürşid bir kere yüzlerine baktı mı, artık zaptedebilirsen et! (Karaosmanoğlu, 2004: 50).

-Aman artık, tahammülüm kalmadı, hiç de mi insafınız yok, erenler! (Karaosmanoğlu, 2004: 26).

Usta Kadın: “Benim sormam gerekirdi” diye geçirdi içinden ama hiç mi hiç merak etmiyordu (Sepetçioğlu, 2000: 68).

Demedim mi bu ürperten sıcaklık

Bu taze güzellik kaybolur bir gün (Mehmetoğlu, 2004: 2069).

Hem vatan gitti mi, yoktur size bir başka vatan;

Çünkü mîrasyedi sâil kovulur her kapıdan! (Ersoy, 1987: 164).

Karı tatlıki için bak ne diyor Peygamber:

“Bir talâk oldu mu dünyâda, semâlar titrer!” (Ersoy, 1987: 114).

Bizim mahalleye poyraz kışın da uğrayamaz;

Erir erir akarız semtimizde geldi mi yaz! (Ersoy, 1987: 74).

Biri ecdâdına saldırdı mı, hattâ, boğarım...

-Boğamazsın ki!

-Hiç olmazsa yanımdan kovarım (Ersoy, 1987: 362).

Bedâva sofraya düştün mü, hoş geçer ramazan (Ersoy, 1987: 348).

-Atak oğlandır esâsen.. Demek azırdı işi...

Bilmem azdırdı mı, lâkin hoş gitmez gidişi (Ersoy, 1987: 391).

Deyivermez mi, tabî’i senin oğlan tokadı,

Herifin yırtılacak ağzına kalkıp yamadı (Ersoy, 1987: 392).

Biraz yağmur yağdı mı, Beyoğlu’nun yaya kaldırımlarında yürüyebilirsen yürü (Dizdaroğlu, 1976: 200).

Miras mı miras, orada dur. Lâkin Ebrukeman bir şeyi tutturdu mu tutturuyor (Dizdaroğlu, 1976: 322).

Hay Allah, korkuttun, bey. Böyle şaka olur mu? (Atay, 2008: 286).

Sensiz içmek olur mu? (Atay, 2008: 118).

İnsanlar candan birini buldular mı, yüklenirler.

Martta yağmur yağdı mı, istemeyiz (Mansuroğlu, 1955: 66).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde de soru eki “mı / mi” pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Türk Dilinin Gramatikası isimli eserde “-mı / mi ownuk bölegi ritoriki sorag aňladyar. Şeyle bolanda, sözleyci sorayan zadınıň bolmacakdığını, amala aşyrlamacakdığını berk inanyar we şonuň üçin gürründeşiniň cogabına garışmayar. Gaytam, tersine, ol sorayan zadınıň bolmacakdığını dinleycini berk inandırýar. *Yaman gözden daş durduňuz delmi?/ Yeri, seniň onu tanamagın hökmanmı?*” (Söyegow, 1999: 3).

Yeni Uygur Türkçesinde

Beş yildin beri meyliňge koyup berginim yetmidima? (Beş yıldan beri arzuna bıraktığım yetmedi mi?) (Öztürk, 1994: 123).

Biz işleşnimu, oquşnimu yahşi körümisiz (Biz çalışmayı da, okumayı da severiz) (YUyTS: 276).

Ular mu keldi, biz işni başlivettuk (Onlar da geldi, biz işe başlayıverdik) (Kaşgarlı, 1992: 221).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “ba, be” soru edatı “ya” görevinde pekiştirme yapar.

Aldımen meniñ özimnen bilmeysin be? (Önce benden öğrenseydin ya?) (KazTG: 371).

Men senen at ayaymın ba? (Ben senden at esirger miyim?) (KazTG: 371).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde bı “<mı” soru eki, “mı, ya” görevlerinde pekiştirme edatı olarak da kullanılmaktadır. Sonuna geldiği sözcüğün ses yapısına göre “bı, bi, bu, bü, pı, pi, pu, pü” şekillerinde görülmektedir (KırgS: 114).

Adam, bizçe süylöp olturbaysıñbı? (Vay, sen bizim gibi konuşuyorsun ya!) (KırgS: 8).

Amansıñbı, kuttu talaam? (İyi misin, kutlu toprağım?)

Amançılık. Keldiñbi, Tolgonay? (İyilik. Geldin mi, Togonay?)

Turmuş baarımızdı bir tüyüngö baylanıştırıp, kamırday cuurup salgan turbaybı
(Hayat hepimizi bir düğüme bağlayıp, hamur gibi yoğurmamış mı?) (Başdaş, 2004: 165).

Kazan Tatar Türkçesinde

Möminmi bu salkın taşkapçıkta (Mümkün mü bu soğuk taş torbada) (Öner, 1998: 67).

Cirge mē utıralar (Yere mi oturuyorlar>yere oturulmaz.) (Öner, 1998: 406).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Alladan eçel irişmeyçe / Yıraķ kñken yığñter ölerme (Allah’tan ecel erişmeyince, uzağa giden yiğitler ölür mü) (Alkaya, 2008: 262).

Karakalpak Türkçesinde

-Kane yarım, vedede vapa bar ma?-dei Sonda kız (-Hani yârim ahde vefa var mı? -der. O zaman kız) (TDTEA-23: 97).

Gahi kölde öldi me,

Gahi şölde öldi me

(Acep gölde öldü mü, Acep çölde öldü mü) (TDTEA-23: 104).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde edatın “bı” ve “ma / me” rastlanmaktadır. Hakas Türkçesinde, “ba, be, pa, pe” şekli “mı, acaba” görevinde kullanılmaktadır. Mutlak soru eki olan “ma, me” şekli daha çok soru cümlelerinde kullanılmaktadır. Bu edat da bazen pekiştirme görevi yapar.

Toğın polar ba ol anda? (Çalışabilir mi o orada?) (HakTS: 63).

Ayna tan hañırılıbıstı ba! (Şeytan kudurdu mu acaba!) (HakTS: 145).

Nince aallar irt parirlar, iki be, üs pe, tanıs tağlar körñn pastabıstı. (Nice köyleri geçtiler, iki mi, üç mü dağlar görünmeye başladı.) (HakTS: 64).

Harapurunğı nımaamnañ / Harlap sıhtıñ ma tañ sin (Çok eski destanımdan / Bağırıp çıktın mı acaba sen.) (HakTS: 476).

Türk dilinde önceleri sadece soru edatı olarak kullanılan “mi” edatı çeşitli anlam ilgileri kazanarak zamanla daha çok ve farklı görevlerde kullanılmaya başlanmıştır. Tarihî Türk dilinde Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde, pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Hakas Türkçesinde “mı, mi, ba, be, bı, pe, pe” şekillerinde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. “Aceb” sözcüğüyle birlikte kullanıldığında “şüphe, tereddüt, merak” görevi yapar. Türkiye Türkçesinde çok farklı görevlerde kullanılmaktadır. Bazı örneklerde ikileme yaparak anlamı pekiştirmektedir.

1.66. NE

Aslen soru zamiri olan edat eski Türkçeden itibaren pekiştirme görevinde de kullanılmıştır. Çeşitli dönemlerde “na, ne, ni” ve benzeri şekiller Türk lehçelerinde çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Çağatay, 1978: 282). Araştırmacılar çeşitli dönemlerde konu ile ilgili yaptıkları çalışmalarda edata değinerek pekiştirme işlevi üzerinde durmuşlardır. Jean Deny, Türk Dili Grameri isimli eserinde “ne” edatının pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örnekleri verir: *Ol, keşişleri kadı edeceğüme kendi kullarumdan etsem ne. Yabandan kimse olacağına kendi kullarumdan olsa ne* (Deny, 1941: 813). Deny, edatın sonda “enklitik” edatı olarak kullanıldığını ilk defa ortaya atan araştırmacıdır. Araştırmacı, yine ilk defa Osmanlıcada edat yerine “e, a” ünlemlerinin de kullanılabileceğini belirtir ve şu örneği verir: *kâdiliği keşişlere verince kendi kullarıma virsem-a*. Cevabı olmayan sözlerde “ne”nin yerine Altayca’da “çı”-se-m-çi; Gırgızca’da “şı” *bar-sa-ñ-şi* (Varsana) enklitiği kullanılmıştır (Deny, 1941: 813). Saadet Çağatay, “Ne, kanı ve arna Pekiştirme Edatları Üzerine” isimli makalesinde edatın çeşitli dönemlerde ve değişik lehçelerde pekiştirme görevinde kullanıldığını örnekler vererek açıklamıştır.

Oğuzda iki üç bing sümüz kelteçimiz bar mı ne? (Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba) Bu örnekte “ne” edatı “acaba” görevinde pekiştirme işleviyle kullanılmıştır (Demircan, 2001: 175).

Tarama Sözlüğünde edat ne soru sözcüğünün dışında 1. Ya. 2. Ne olur, ne var. görevlerinde olduğu şeklinde şu örneklerde geçmektedir:

Kanı ol Allaktan gayri ilâh tutunup taptuğumuz, gelse sizi bu azâptan kurtarsa ne

Benim yok mu kapum, kon bu fiğanı

İletsem ne ana bu armağanı (TarS. IV, 2831).

Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morgologiya) isimli eserde “ne” ifadeyi daha da kuvvetlendiren bir edat şeklinde yer almaktadır. *Ne üreyinden danışdın* (Ne kadar yürekten tanıştın). *Ne lezzetli horek idi* (Ne kadar lezzetli horek idi) (Rüstemov, 1960: 302).

Göktürk Türkçesinde

Edat Orhun Abidelerinde bir örnekte pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Cengiz Alyılmaz Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “cümlelerin anlamını soru

yönünden vurgulamakta ve kuvvetlendirmektedir.” der ve şu örneği verir: *öñre kutanyda biriye tabgaçda kırıya kurıdın ta yırıya oguzda eki üç biñ süimiz kelteçimiz bar mu ne.* (Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda Batılılar’dan, kuzeyde Oğuz’dan (gelecek) iki üç bin askerimiz, gelecek (kimse) miz var mı acaba? T 14) (Alyılmaz, 1994: 255).

Karahanlı Türkçesinde

Akı alp atım bolsa alçak köngül

Tuzı etmeki king ne kılkı amul

(Cömert, cesur, alçak gönüllü, sofrası açık ve soğuk kanlı olmalıdır (Arat, 1994: 242) Saadet Çağatay, bu örnekte geçen “ne”nin bildirme edatı (partikel) görevinde olduğunu belirtir ve bunu “tuzu ekmeği boldur, huyu yumuşaktır” şeklinde çevirmek gerektiğini belirtir (Çağatay, 1978: 283).

Inansa anga beg ne köngli bütüp

Alıp içse içgü anı çın tutup

(Bey ona inansın ve iç huzurû ile onu doğru bilerek, elinden içki içsin) (Arat, 1994: 299). Saadet Çağatay, bu örneğin birinci mısrasındaki “bey ne”yi “bey dahi” şeklinde tercüme etmek gerektiğini ve bunun pekiştirme görevinde kullanıldığını belirtir (Çağatay, 1978: 283).

Bilişing ne barmu adaş ya kadaş

Körüikli ne barmu yigü içgü aş

(Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın var mı?) (Arat, 1994: 67). Çağatay, bu örnekte de “ne” edatının önüne geldiği isimleri vurgulamak, daha belirgin duruma getirmek vazifesi gördüğünü bu beyiti “Bildığın bir kimse var mı...”, “Verecek olan bir kimse falan...” diye çevirmek gerektiğini belirterek edatın pekiştirme işlevi üzerinde durmuştur (Çağatay, 1978: 283).

Harezmi Türkçesinde

Ni tedbir ya resûlu’llah ni tedbir (Hacıeminoğlu, 1971: 250).

Kıpçak Türkçesinde

Kutb’un Husrev ü Şirin isimli eserinde pekiştirme görevinde çok kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesinde “ni” şekli kullanılmıştır.

Ni mehri bar manga ni ħod şiringe

Ni hoş sözler uyalari biringe (Hacıeminoğlu, 2000: 438)

Çağatay Türkçesinde

Ni mermer yeşm-i kāfūrî serāser. (Hacıeminoğlu, 1971: 250).

Min ü künc-i ğam u âh u fiğân u eşk-i hûn-âlûd

Ni hoştur kûşe-i hâlî mey-i sâfî vü hem-demler (Yücel, 1995: 129).

Yüzüm bosağanga sürsem ni yahşi ‘ıyş durur

‘Înâyet it işikingde bu ‘ıyşnı süreyin (Yücel, 1995: 175).

Eski Anadolu Türkçesinde

Ġamzen ne kāfir nesnedür. Ne aslanlar yaturmuşdur bu sâķi. Ne zibā yaraşmış ne hoş imtizāç eylemiş. Ey gül ne acep silsile-imüşk-i terîñ var / Vey serv ne hoş cān alıcı ‘işvelerin var (Hacıeminoğlu, 1971: 250)

Dede Korkut Hikâyelerinde *çünki er dilersin varup babañı kutarsana ne!* emir cümlesinden sonra gelerek anlamı pekiştirmektedir. Türkiye Türkçesinde bunun yerine “haydi, haydi bakalım” denilebilir (Çağatay, 1978: 284).

Osmanlı Türkçesinde

Fakat kuzum ne kadar olsa ben de vâlideyim.

Ne kadar halkı varsa köycegizin.

Sular ne kadar coşkun (Hacıeminoğlu, 1971: 250).

Türkiye Türkçesinde

Ne millettir hani şu Çingene milleti (Dizdaroğlu, 1976: 258).

Ne çene, ne çene! (Çok konuşuyor anlamında) (Dizdaroğlu, 1976: 275).

Ne güzel çiçekler!

Ne sıcak, ne sıcak!

Ne kaba adam! (TS: 1461).

Ne şiş yansın ne kebab! (Çağatay, 1978: 283).

Ölmüş mü ne (Ölmüş gibi görünüyor, gerçekten ölü mü?)

Deli mi ne (Delilik alametleri ver, delice davranıyor, ne olduğu bilinmez anlamlarını vermektedir) (Çağatay, 1978: 285).

Azeri Türkçesinde

Ne tez unutmuşug Nuh peygamberi? (Aras, 1990: 45).

Bu yolun dev kimi güdeni ne çoh (Aras, 1990: 89).

Azadlıg ne şirin, ne dadlı arzu... (Aras, 1990: 111).

Ne güzel şey imiş azadlıg, Allah! (Aras, 1990: 125).

Türkmen Türkçesinde

Ne doğulan günü,

Ne yaaşaan yaaşı.

(Ne doğrulduğu gün, Ne yaşadığı gün.) (Kara, 1997: 298).

Ne ilçi, Doorrere, ne ofitsere (Ne elçi Dorrer'e ne de subaya) (Kara, 1997: 282).

Özbek Türkçesinde

Ne sevdâ-satıķ kiledi, ne dehķânçilikke urinedi, ne kâsibhünermendlik...(Ne tüccarlık yapıyor, ne çiftçilik ne de zanaakârlık...) (Coşkun, 2000: 204).

Ne ğam bilür, ne hasret,

Heves-le tolib yaşar.

(Ne gam bilir ne hasert, hevesle dolup yaşar.) (Ercilasun, 1996: 188).

Nê feryadıñ, nê dâdıñ bar, (Ne feryâd ediyor ne de “imdad” istiyorsun) (Özbay, 1994: 378).

Nê müdhiş nê savuķ -menħus, nê kızğanmas ķuçağıñ bar! (Senin ne müthiş, ne soğuk, ne insafsız kucağın var!) (Özbay, 1994: 388).

Sarı Uygur Türkçesinde

Men mlağa kelin algşer-ni (Ben oğluma gelin alayım mı ki “acaba alsam ne olur”) (Çağatay, 1978: 284).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde özellikle konuşma dilinde sık kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Soru cümlelerinde soru anlamını pekiştirmek amacıyla soru ekinden sonra “ne” getirilmektedir. Buradaki “ne” nin kullanımı soru anlamında değildir.

Bar ma ne? (Gerçekten var mı?!)

Joķpa ne? (Gerçekten yok mu?!) (KazTG: 206).

Kazak Türkçesinde “ne” ile birleşik cümle yapılmaktadır. Bu kullanımıyla ne edatı “ve, veya” görevindedir. (KazTG: 347).

Endi öltirüwge bata almadı ne keyinge kayta almadı. (Bundan sonra öldürmeye cesaret edemedi ve geriye de gidemedi.)

Awıl mağan keyde mola tarızdı ne iyesiz kora tarızdı körinip ketedi. (Köy bana bazen mezar gibi veya sahipsiz bir ahır gibi görünür.) (KazTG: 347).

Ne payda mezgilinen keyin kalıp (Ne fayda zamanından sonraya kalıp) (TDTEA-28 / II: 15).

Enşilerdiñ köbi ne maktan üşin, ne mal tabuv üşin aytadı. Zorlanıp aytkan ne durıs ma? (Ozanların çoğu ya övgü için ya mal kazanmak için söyler. Zorla söylenen şarkı, düzgün, doğru mu?) (TDTEA-28 / II: 58).

Kırgız Türkçesinde

Keldik ne, kelbedik ne? (Geldik, gelmedik ne ehemmiyeti var!

Ne bara çok (Her ihtimale karşı) (KırgS: 583).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde edat nı / ni şeklinde özellikle soru eki mı / mi'den sonra gelmekte ve soru anlamını pekiştirmektedir.

Kirek-mi-ni (gerek mi?), *Kuk-mı-nı* (yok mudur), *Sin-mi-ni* (sen misin)

Sin eli şulay-mı-nı (sen hele öyle misin, ha? *Barmadı-mı-nı* (varmadı mı ki?)

Bardı imiş barmıy-ni (varmış imiş, varmaz mı? yani asla varacak değildir, bekle sen onun varacağını!)

Kurkmıy ni, kimden kurkasın (Korkmak da ne, kimden korkuyorsun?)

Kürmedi-mi iken-ni (Görmedi mi, acaba?) (Çağatay, 1978: 284).

Nişlerge iken inde, şulay uk barırğa turı kilerme iken ni? (Ne yapmalı şimdi, aynı böyle devam etmeli mi ki?) (TLG: 730).

Kazan Tatar Türkçesinde erki pekiştirme edatından sonra da ne pekiştirme edatının kullanıldığı görülmektedir. Bu lehçemizde pekiştirme edatları her türlü sözcükten sonra gelebilmektedir. Pekiştirme edatlarının üst üste gelerek kullanılması anlamı daha da kuvvetlendirmek içindir.

Kumuk Türkçesinde

Ne tez toyduñ sen menden! (Ne tez doydun sen benden!) (TDTEA-20: 511).

Ne bolsa da, bir çıkmagan canım bar (Ne olsa da çıkmayan canım var) Bu örneği şu şekilde Türkiye Türkçesine aktarırsak daha güzel olur (Ne de olsa, çıkmayan canım var).

-Ne yaman gişisen! (-Ne fena birisin?) (TDTEA-20: 307).

Ne avar geçedir

Ne avar geçe...

(Ne kötü gecedir, ne kötü gece....) (TDTEA-20: 460).

Başkurt Türkçesinde

Kiler miken ak kön bezge ne? tip,

(Gelir mi acaba beyaz günler bize? -deyip) (TDTEA-29 / I: 427)

Amma maclestage halık: “Barğan ber keşene şulaytahınmı ni?

(Fakat meclisteki halk: “Giden herkesi böyle mi yapacaksın?) (TDTEA-29 / I: 87).

-A, ulay mı ni, ma, yenep alıp kayt! -tip Barsınhılıv

(Öyle mi; haydi yenip de götür? deyip Barsınhılıv) (TDTEA-29 / I: 109).

Uralda yeget bötkanme ni? (Ural’da yiğit bitti mi?) (TDTEA-29 / I: 129).

Ak burek, kük bürek,

Keyzeñ ni, keymaneñ ni.

Hineñ kevek grabiyandı

Höyzañ ni, höymanenñ ni.

(Ak börk, gök börk, Giysen ne, giymesen ne. Senin gibi edepsizi sevsen ne, sevmesen ne) (TDTEA-29 / I: 239).

Uralına hıktanğan

Ber batırı yukmı ni?

(Ural’ına ağıt yakan, bir bahadır yok mu ne?) (TDTEA-29 / I: 252).

Öfö kalahımı ni?

Börö kalahımı ni?

Alpan-tolpan beyep yörööy,

Ayıv balahımı ni!

(Ufa şehri mi? Börö şehri mi? Oraya buraya oynuyor. Ayı yavrusu mı!) (TDTEA-29 / I: 170).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “iyne, ine, ne” şekilleri “soru, kuvvetlendirme ve şüphe” görevlerinde cümlelerin sonunda kullanılmaktadır. Cümlede çekimli fiilin sonuna gelerek “acaba, ya” görevlerinde kullanılır. Daha çok soruyu ve şüpheyi kuvvetlendirir (TLG: 1071).

Olor bugün ayıldap gelgen-ne? (Onlar bugün misafirlığe mi geldi acaba?) (TLG: 1071).

-Tünde arı la aylına tım oturbay, kargan neme ne keytiyt ne? dep, Baçım aydıındı. (-Gece vakti evinde oturmayıp da moruk niye boş işle uğraşıyor? Diye Bacım söylendi.) (TDTEA-24: 363).

-Men kiji öltürbeytem. Ögönöör camanına öldi ne. (-Ben insan öldürmem. Kocan kendi kötülüğünden öldü.) (TDEMA-6: 616).

Baskakov, “Altay Dilleri” isimli makalesinde “na / ne” yi soru edatı görevinde kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *Olor kelgen ne* (Onlar gelmediler mi?) (Baskakov, 2008).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “sadece, yalnızca, ancak” görevinde kullanılmaktadır. Hakas Türkçesinde “la, le” edatının karşılığıdır (HakTS: 305).

Mında ton na çatça. (Burada sadece elbise duruyor.)

Pozınıñ harnın na azıranar üçün (Sadece kendi karnını doyurmak için.) (HakTS: 305).

Avtobus oylacaan na oylaan. (Otobüs gidiyor da gidiyor.) (TDTEA-25: 330).

Altın Çüş köröp odıradır:

Ulam na sorığ, ulam na küstığ

Aracın teen as pa haydağ?

(Altın Çüş bakar: Pek iyi, pek de güçlü. Aracın denen içki midir?) (Şahin, 2007: 89).

Harasaraadına altanıp,

Harap kör turıp,

Çoohtap turadır Üzüüm Han:

“Östi Alıp Han ağam ittı ne.

(Kara sarı atına binip, bakıp görüp, söyler Üzüml Han: “Alıp Han dedem öç besledi.”) (Şahin, 2007: 140).

Şor Türkçesinde

Señ adıñ adaçañ kiji şığıspânça-ba? Uluğ kişi men adap perzem adı şabıñ rakka parğay-ne! (Senin adını koyacak kişi çıkmadı mı? İhtiyar ben, adlandırıp versem adın namın uzağa gider mi!) (Ergun, 2006: 156).

Ulug kiji men adap persem, adı şabıñ rakka parğay-ne! tedi (İhtiyar kişi ben, adlandırıp versem, adın namın ırağa varır mı!) (Ergun, 2006: 175).

Tuva Türkçesinde

Neni körüp iydi ne? (O ne gördü ki?)

Bu, ne boldı na (Bu ne oldu ki?)

Bu anarı ne bardı na (Bu niye oraya vardı?) (Çağatay, 1978: 286).

Aslen soru zamiri olan “ne” pekiştirme görevinde de kullanılmıştır. Tarihî Türk dilinde Eski Türkçede, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde pekiştirme göreviyle kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Sarı Uygur Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Şor Türkçesinde, Tuva Türkçesinde “na, ne, ni” şekillerinde “ne, ki, ha, mı, sadece, yalnız, ancak” görevlerinde pekiştirme görevindedir.

1.67. NEME / NİME

Edat ne+me iki ayrı edatın birleşmesinden meydana gelmiştir. Kalıplaşmış şekilde ve “nasıl, ne kadar” görevlerinde kullanılan bir edattır. Orta Türkçeden itibaren bu şekline ve kullanımına rastlamaktayız (Hacıeminoğlu, 1971: 251). Daha çok söz başında kullanılarak anlamı pekiştirmektedir.

Karahanlı Türkçesinde

Neme eğgü kişi ol (Ne kadar iyi kişidir.)

Neme yavuz neng ol bu (Ne kadar kötü kişidir bu)

Neme ne kıldı (Bilmem nasıl yaptı) (Hacıeminoğlu, 1971: 252).

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesinde “neme, nime” şekilleri kullanılmıştır. *Neme yaşı konuklarsız. Neme uluğ luflar. Neme uluğ melik boldı. Nime mengizlig ümmetler olan* (Hacıeminoğlu, 1971: 252).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “nime” şekli kullanılmıştır. *Üç ayağda nime kiltürüp tutabildiler* (Hacıeminoğlu, 1971: 252).

Azerbaycan Türkçesinde

Güney Azerbaycan Türkçesinde “nemene” “Ne, ne çeşit, ne türlü” görevinde: “Neme” “ne” görevindedir. (Hacaloğlu, 1992: 209). Örnek metin bulamadık.

Başkurt Türkçesinde

Katın esehene aşarğa, eserge ber neme le kaldırmay

(Kadın yiyecek de, içecek de bırakmamış) (TDEMA-6: 426).

-Atay işetehenme, binda nimeler yırlay, monlo köy sığara, tip

(-Baba duymuyor musun, burada birşey şarkı söylüyor, güzel bir ses çıkarıyor - demiş.) (TDEMA-6: 418).

Hakas Türkçesinde

Pu huyahtı kizer nime törıbedı,

Alıp Hannıñ rodı, Alıp Hannıñ tölï

Pu palaa kizırtıbızim-

Sıdaza, sıdap halzın.

(Bu zırhı giyecek kimse doğmadı,

Alıp Han'ın soyu, Alıp Han'ın zürriyeti

Bu çocuğa giydireyim,

Dayanabilirse, dayansın.) (Şahin, 2007: 130).

İdi odırçathanda, kiñ-hırında

Haydağ-da nime tırlap,

Haydağ-da nime ıshap tur.

(Böyle olurken, civarda. Bir şey dırlanıp, Bir şey sızlanır.) (Şahin, 2007: 92).

Alıp Han pır nime kör tappadı. (Alıp Han bir şey göremedi.) (Şahin, 2007: 52).

Anı hadarar nimem pır dee çoğıl.

(Bunu otlatacak kimsem hiç yok.) (Şahin, 2007: 52)

Aran-çula mal sorığ nime poltır.

Aran-çula mal horğıstığ nime poltır.

(Yüğrük (At) mal fevkalade şeymiş.

Yüğrük (At) mal korkunç şeymiş.) (Şahin, 2007: 54)

Altın Arığ körıbısse,

Haydağ-da nime kırıp kili,

Altın Arığ horıh parğan.

(Altın Arığ baksa, Bir şey giriyor, Altın Arığ korktu.) (Şahin, 2007: 58).

Soru edatı “ne” ve pekiştirme edatı “ma”nın kaynaşmasıyla oluşmuş bir edattır. Orta Türkçe döneminden itibaren kullanılmıştır. Tarihî Türk dilinde Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde; Çağdaş Türk lehçelerinde Azeri Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Hakas Türkçesinde “neme, nime, nemene” şekilleri “nasıl, ne kadar, kimse” görevlerinde kullanılmıştır.

1.68. OĞ / ÖK

İlk yazılı belgelerimizden itibaren pekiştirme edatı olarak kullanılmış bir edattır. Edatın pekiştirme göreviyle fiil ve isimlerden sonra gelerek kullanıldığı bütün bilim adamlarınca kabul edilmiştir. Edatın kökeniyle ilgili bilgi fazla değildir. Taradığımız bütün kaynaklarda Eski Türkçeden beri pekiştirme edatı olarak kullanıldığından başka fazla bilgiye rastlayamadık. Edatın kökeniyle ilgili ilk ve en önemli bilgileri Şinasi Tekin vermektedir. Tekin, “Türkçede -MA- Olumsuzluk Eki ile -DIK+ Eki Nereden Geliyor?” isimli makalesinde dolaylı da olsa edatın kökenine değinmiş özetle şu bilgileri vermiştir: Hint-Avrupa dil ailesine dahil olan Toharlar Orta Asya’da yaşamış bir halktır. Türkler Toharlara komşu olduklarından onlardan etkilenmişler ve birçok sözcük almışlardır. Özellikle Uygurların Maitrisimit gibi eserleri Toharcadan tercüme ettikleri bilinmektedir. Tekin, özellikle Türkolog James Russel Hamilton adlı bilim adamına dayanarak “ök” pekiştirme edatının Toharcadan gelebileceğine işaret etmektedir. Tekin, “ok” pekiştirme edatının Toharcada mevcut olduğunu Türkçedeki gibi kullanıldığını, “ma ok” “henüz yok”, ancak olumsuzda Toharcada doğrudan “ma” olumsuzluk edatıyla birlikte “ma-kk, mak” şeklinde kullanıldığını belirtir (Tekin, 1990: 16).

James Rusel Hamilton, İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli Uygur dönemi eserinde “-oğ / ök; -ğ / -k: Kuvvetlendirme ya da üsteleme bildiren edat ya da isim eki. Acaba (-ğ / -k ve -ğ- / -k- ile aynı ek olabilir mi? Toharcada da, pekiştirme ve ısrar belirtmek için buna özdeş bir (-k ← ok ?) eki vardır” şeklinde fikir belirtir (Hamilton, 1998: 251).

Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde “Cümle Sonu Eki / Edatları” başlığı altında “kök” edatını vermiş; cümlelerin anlamını kuvvetlendirdiğini ve cümleye kesinlik, katılık anlamlarını kattığını belirterek şu örneği verir: *öñdin kagangaru sü yorulum timiş yorımasar bizni kaganı alıp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan neñ erser bizni ölüртеçi kök timiş*. (Doğuda kağana doğru sefer edelim demiş. Biz yürümezsek (sefer etmezsek) (onlar) bizi, kağanı yiğit, danışmanı (da) bilgili olduğu için, ne zaman olursa olsun (eninde sonunda) (onlar) bizi mutlaka öldürecek demiş T 29-30) (Alyılmaz, 1994: 255). Aynı örnek Hüseyin Namık Orkun’un Eski Türk Yazıtları isimli eserinde “kök” yerine “ök” edatı şeklindedir. *önden kagangaru sü yorulum timiş yorımasar bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçanın erser bizni ölüртеçi-k ök timiş* (Orkun, 1994: 110). Bizce de bu örneğin böyle okunması daha doğrudur.

Mehmet Vefa Nalbant, Edatın “da / de, yine, yalnız, ancak, sadece, hep, bizzat” görevlerinde pekiştirme vazifesi yaptığını ve Ramstedt tarafından “çok” anlamına gelen ök, öküş, ökli sözcükleriyle ilgili olduğunu belirtir (Nalbant, 2008: 245).

Oğ edatı Türk dilinde, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak sahası metinlerinde çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Genellikle sonuna geldiği ve anlamını pekiştirdiği kelimenin ses yapısına göre kalın “oğ” veya ince “ök” şeklinde kullanılmıştır. Ok, ilk edebi metinlerde bir edat niteliğindedir ve kendinden önceki kelimeden ayrı yazılmıştır. Daha sonra edat kısmen ekleşme ve kaynaşma durumu göstermiştir. Ancak bu durum kural haline gelmediği için bugün farklı lehçelerde ince kelimelerden sonra bazen kalın olarak kullanılmaktadır. Rasanen, edatın ilk şeklinin kalın (oğ) olduğunu, ince (ök) şeklinin daha sonraki yıllarda meydana geldiğini söylemektedir (Korkmaz, 1995: 98).

Clauson sözlüğünde edatın “ok / ök” şekli “enclitik particle” olarak adlandırılmış. Göktürk, Uygur, Karahanlı, Çağatay ve Kıpçak Türkçesinde “ok / ök” şeklinde isim ve fiillerden sonra gelerek kullanıldığını belirtmiş ve şu örnekleri verilmiştir: *Ben ök erdim.* (Sadece ben vardım, başkası değil); *Bargıl ok* (Git ha) (Clauson, 1972: 76).

Ok edatı, kullanılış itibarıyla Türkiye Türkçesinde kullanılan “da” edatına çok benzemektedir. Anlamı kendisinden önceki sözün veya sözcüğün özelliğine göre değişmektedir. Genellikle, “da / de, dahi, yine, yalnız, ancak, sadece, hep, bilhassa, sırf, tam, ha işte, tıpkı, -cik, öyle ki, aynen, hemen, bizzat, ise... vb.” görevlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1941: 252).

A. V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde, ok edatına, “*Edatlar ve Edat Benzeri Ekler*” başlığı altında yer vererek; oğ, ök; (nadiren de) +ğ, +k: Kuvvetlendirme bildirdiğini ifade etmiştir.

Anta oğ (Hemen sonra). *Timin ök* (Hemencecik). *Ançulayu oğ* (Tam böyle, tam bunun gibi). *Birök* (fakat). *U-madın oğ* (Tam muktedir olmadın). *Neçük<ne+çe ök* (Tam bunun gibi, nasıl) (Gabain, 1988: 105).

Gabin, “Eski Türkçe” isimli makalesinde de “ok” edatının kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtir (Akalin, 1998: 59). Uygur metinlerinde “birök” “Şimdi, fakat, ise” görevinde bir bağlaç olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 2003: 1092). Birok şekli birçok lehçemizde cümle başı bağlama edatı olarak kullanılmaktadır.

Zeki Kaymaz, “Türkçede Soru Yapma Şekilleri ve Anlam Özellikleri” isimli bildirisinde Eski Türkçede “nelük / nâlük<ne+le+ök” şeklinin “niçin” görevinde;

Karahanlı Türkçesinde “nelek / nelük / nelik” şekillerinin “neden, niçin” görevlerinde; Harezmi Türkçesinde “nelük” şeklinin “nasıl” görevinde olduğunu belirtir (Kaymaz, 2007: 1036). Eski Türkçeden itibaren “ok” edatının soru sözcükleriyle birleşerek kalıplaştığı görülmektedir. Göktürk Yazıtlarında, *anda kisre teñri biliğ bertük üçün özüüm ök kagan kısıdım bilge toyukuk boyla бага tarkan* (Ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için bizzat o hakani ilerlettim.) (Orkun, 1994: 102).

Şinasi Tekin, ok edatının Eski Türkçede *ne anı kör-üp ök...kamıldılar*. (Onu görür görmez....kendilerini yere attılar.), *abişikle alkış al-ıp ok*. (Tahta geçer geçmez.) zarf-fiilden sonra sık kullanıldığını belirtir (Tekin, 1990: 16).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde, Pekiştirme edatları içinde “ok / ök” edatını vermiş isim ve fiillerle kullanımını maddeler hâlinde sıralamıştır: 1. Pekiştirilen sözcük bir zamir: *bilgesi çabışı ben ök ertim*. (Onun başdanışmanı ve başkumandanı ben idim.), *Ol ok tün bodunin sayu ı(t)tımız*. (Elli kadar adam yakaladık, hemen o gece hepsinin halkına onlarla “haber” gönderdim.) (Tekin, 2003: 159).

2. Pekiştirilen sözcük bir zarf: *birye tabgaçığ öñre kıtañıg yırıya oguzug üküş ök ölürti*. (Güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde (de) Oğuzları pek çok öldürdü.)

3. Pekiştirilen sözcük bir son eylem: *kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bertim ök*. (Kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek (ona) hizmet ettim.), *otuz yaşımda, esizim e, kit(t)im ök*. (otuz yaşımda, ne yazık, gittim “işte”!)

Talat Tekin, ok edatının ünlü ile biten bir sözcüğe eklendiğinde ünlüsünü yitirdiğini hatta bu durumda ikinci bir defa “ok” edatının geldiğini belirtir.

Bini oguzug ölüртеçi-k tir men. (Beni, Oğuz’u mutlak öldürecek diyorum.)

Yañdok yolta yeme ölti-k ök. (Bozguna uğrayıp dağılanlar da yollarda ölüp kaldılar.)

Kaç(n) neñ erser bizni öltürтеçi-k ök (Er ya da geç o bizi mutlak öldürecek.) (Tekin, 2003: 160).

Yukarıdaki örnekler göre Göktürkçeden itibaren “ok” edatı ekleşmiştir diyebiliriz. Bu da, edatın bir hayli eski bir kullanıma veya geçmişe sahip olduğunu gösterir. Nitekim yapılan çalışmalarda eski Türkçede birçok sözcüğün bünyesinde bulunan “k” eklerinin “ok” edatının kalıntıları yani kalıplaşmış şekilleri olduğu ortaya konulmuştur.

Muharrem Ergin, Orhun Abideleri isimli eserinde edata kuvvetlendirme edatı olarak sözlük bölümünde yer vermiş, “bizzat, kendi, hep, tam, hem, -dır, -dir vs.” görevlerinde olduğunu anlatmıştır. Ok edatı Orhun Abideleri’nde çok sık geçmektedir.

Bilge Tonyuğu Boyla Bağa Tarhan birle İltirış Kağan boluyın biriye Tabğaçıg öngre Kıtanyıg yıryıya Oguzuğ öküş ök ölürti. Bilgesi çabışı ben ök ertim. (Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İltirış Kağan olunca güneyde Çini, doğuda kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim) (Ergin, 1986: 92).

Ol oğ tün budununsayu itımız ol sabıg eşidip on ok begleri budunı kop (Aynı gece milletin hepsine haber gönderdik. Bu haberi işitip On ok beyleri, milleti hep) (Orkun, 1994: 114).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, *et' özüm ök közünü turur...* (gerçi vücudum görünmektedir.)

Süñükleri ök turu katlı (yalnız kemikleri kaldı) (Korkmaz, 1995: 98)

Kılınçlarıg oğ, umadın oğ, bir ök bizni ölürsersen yine (Hacıeminoğlu, 1971: 252).

Birük kıpta kıp amranmağ törüdin birtem kitgeli umasar. (Eger o pek çok olan sevgi kanunundan tamâmen kurtulamazsa.) (Arat, 1991: 366)

Ögin ök bililgey öz-in. (Kendiliğinden derhal belli olur.) (Arat, 1991: 106)

Santa amrısar sav oğ turur. (Santa sükûnet bulursa, söz de durur.) (Arat, 1991: 112)

Uygur Türkçesi Sözlüğünde, *amtı oğ* “şimde” görevinde madde başında verilmiştir (Caferoğlu, 1993: 10)

Ahmet Temir “Uygurca ançulayu ve Altay Dillerindeki ança Sözü Hakkında” isimli makelesinde ...*ançulayu ok...* kullanım tarzı üzerinde durmuş ve ok “anculayu” sözcüğünden sonra da “ok” edatının kullanıldığını belirtmiştir (Gül, 1999: 133).

Uygur eserlerinden Kuanşi İm Puser'da, “ok” edatı geçmektedir: *ünüg anta oğ eşidür tamu prit ylık ajunta* (sesi hemen işitir. Cehennemlikler, açlık çeken ruhlar ve hayvanlar dünyasında) (Tekin, 1960: 17).

Bizni osuğluğ oğ tapıgçılar ertiler. (Bizim gibi saygılı kimseler vardı.) (Li, 2004: 350).

Karahanlı Türkçesinde oğ edatı, “da / de, tam, ha işte, tıpkı, -cik, ancak, bizzat” görevlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 253).

Divanü Lugatı't-Türk'te, “ok” iki defa madde başı olarak verilmiştir. 1. Fiillerde pekitme edatı” şeklinde tanımlanmıştır. *Bargıl ok* (Gidesin ha.). Divanü Lügatı't-Türk'te özellikle fiillerin sonuna getirilerek söylenmek istenen düşüncenin pekiştirildiğinden bahsedilmektedir (Atalay, 1998:37). 2. Hâl anlamına yakın

anlamalı bir edat, Bazı örneklerde bulunma hali görevinde kullanılmıştır ve bu anlam isimden sonra kullanılan “ok” örneklerinde çok belirgin olarak görülmektedir.

Baya oğ geldim. (Az önce geldim.). *Emdi oğ aydım.* (Bu saatte söyledim.) (Atalay, 1992: 37).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi “ok” edatının hem fiillerden hem de isimlerden sonra kullanıldığı görülmektedir. İsimlerle “ok” edatının kullanımı isim hal eklerine yakın bir anlamdadır. Besim Atalay, *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye* isimli eserde “demin” görevinde olan “baya ok ve bayak” kelimelerinin bununla ilgili olduğunu belirtir. Atalay, bu sözcüğün zamanla değişerek “bayağı” şekline girdiğini de bir ayrıntı olarak verir (Atalay, 1945: 112).

DLT’de yaptığımız taramada birçok örnekte “ok” edatının geçtiğini tespit ettik. Aşağıdaki örnekte “ok” edatıyla kafiye yapılmıştır.

Öğreyüki mundağ ok
Munda adın tegdeğ ok
Atsa ajun uğrap ok
Tağlar başı kertilir.

(Gerçekten âdeti böyledir; bundan başka ortaya çıkan sebep de vardır. Dünyaya ok atsa dağların başı kertilir.) (Atalay, 1992: 160)

Ok edatı “yazok” kelimesinde kalıplaşmış olarak Divanda madde başı olarak verilmiştir. *Yaz ok ye* (Baharda ye) “yazuk et=pastırma” Bu örnek “yaz ok ye” sözünden alınmıştır. “baharda ye” demektir. Bu örnekte “ok” edatının kalıplaşarak eklediğini görmekteyiz (DLT: III. S. 16) (Atalay, 1992: 16).

Divanda geçen örneklerde edatın “ok / ök” şekillerinin olduğu ses uyumuna göre kalın ve ince şekillerinin kullanıldığı özellikle belirtilmiştir. Edatın isim veya isim soylu sözcüklerden sonra kullanıldığında daha kolay bir şekilde kalıplaştığı örneklerde görülmektedir.

Karahanlı dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig’de “ok” 47 yerde kuvvetlendirme edatı olarak geçmektedir (Arat, 1979: 335).

Saña ok sığındım, Bayat, sen küdez,
Bu gaflet usındın mini odgura (Dilaçar, 1988: 143).

(Sana sığındım, Tanrım, sen, koru, Bu gaflet uykusundan beni uyandır.)

Kü çav at tilese tuz ekmek yitür,
Tiriglik tilese anı ok yetür (Dilaçar, 1988: 35)

(Kim ünlü ad, şöhret istiyorsa tuz ekmek yedirsın, Yaşamak istiyorsa ona yine yedir.)

Sen ök sen yazuk yarlıkaglı İdim bir,

Suyurka mini sen, yazukum unuttum (Dilaçar, 1988: 139)

(Sensin günahlarımı bağışlayan biricik Tanrım, beni sen bağışla, günahlarımı unuttum.)

Mini emgetür til idi ök telim,

Başım kesmeüni keseyin tilim (Dilaçar, 1988: 83)

(Beni gerçekten pek çok üzüyor, dil sahibi olmak, Başımı kesmesinler, ben keseyim dilimi.)

Uygur dönemi eseri İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli eserde “birök” “yine de, ama bir de” görevlerinde kullanılmıştır (Hamilton, 1998: 170).

Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde “ok” bir sayısından sonra gelerek “biricik, bir tanecik, bir tek” anlamlarıyla sıfat ve zarf olarak kullanılmaktadır.

Bir ök oğlu erdi bu ay toldıñ (Ay Toldı’nın bir tanecik oğlu vardı)

“bir ok” daha sonraki dönemlerde kalıplaşarak “birok” “fakat” görevinde cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Bugün Türk lehçelerinin çoğunda “birok” şeklinde cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır.

Clauson, “birök” şeklini sözlüğünde madde başında vermiş ve “böylece, fakat, ama, bununla birlikte” görevlerinde zarf ve bağlaç olarak kullanıldığını belirtir (Clauson, 1972: 362).

Ok edatı isim cümlelerinde “-dır” görevinde pekiştirme işleviyle Atabetü’l-Hakayık’ ta geçiyor: *çuz atlas bolur kız uçuzı böz ök* (sırmalı atlas nadir olur, değersiz olan şey bezdir)

Anonim Kur’an Tefsiri’nde *bir ök türlüğ ermez bu işke bilig* (bu iş için bir tek türlü bilgi yetmez) (Korkmaz, 1995: 99).

Oğ / ök edatı, Altay, Tel., Leb., Şor, Kazak, Kırgız, Tarançı, Soy., Kayb., Kaçın, Küerik, Kumandi Kırım lehçelerinde değişik pekiştirme görevleriyle kullanılmıştır.

Küldö körömin köbüknök-ai, süttö körömin köbüknök-ai (Gölün köpüğünü de görüyorum, sütün köpüğünü de)

Ğudai pergen malnı ğudai-oğ aldı, ğudai pergen çonnı ğudai-oğ (Tanrı’nın verdiği hayvanı yine Tanrı, Tanrının verdiği halkı yine Tanrı aldı) (Korkmaz, 1995: 100).

Oķ edatı zaman isimlerinden sonra gelerek o ismi pekiştirmekte veya bunların zaman ifadesini çabuklaştırmaktadır. *Ol zaman oķ kâfir boldı* (Hemen o zaman kafir oldu), *birinçi yilde-yak* (daha birinci yılda iken) *kündüz oķ keldi* (gündüzleyin geldi), *kece oķ kettiler* (geceleyin gittiler) (Korkmaz, 1995: 100).

Emdi rahmat kılığlı ermes-mn ertedinoķ rahmat kılıgucı-mn (Ben yalnız şimdi rahmet kılıcı değil, yarından itibaren de rahmet kılıcıyım)

Ok edatının zaman kelimeleri ile zaman zarfı halinde kaynaşması özelliği Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de de geçmektedir. *İmdi oķ* (şimdi, şimdiki vakitte); *kündüz oķ keldi* (gündüzleyin geldi); *ol yerde ök öldi* (o hemen oracıkta öldü); *bi ileyinde oķ uruldu* (ta beyin önünde iken vuruldu) (Korkmaz, 1995: 101).

Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde “zarf olarak ta kullanılan nitelik sıfatlarından sonra gelen “oķ” edatı, bu sıfatları pekiştirilmiş birer zarf haline getirmektedir.” Bu kullanım şekli Altay, Kazak ve Kırgız lehçelerinde de görülmektedir.

Ol yekniñ küçi yme teñri burhanka teñlig ök bolğay (O perinin gücü yine aynı tarzda Tanrı Burhan’ın gücüne denk olacak)

Künüg kör irilmez tolu oķ turur

Yaruqlukı bir teg talu oķ turur (Güneşe bak küçülmez, dopdolu durur; parlaklığı, hep aynı şekilde kuvvetlidir)

Oķ edatı bu, şu, ol işaret sıfatlarından sonra gelerek onları daha çok pekiştirmektedir. Bu özellik Altay, Tel., Baraba lehçelerinde de görülmektedir.

Bu oķ yörüğüg (bu tefsiri), *bu oķ et’üzte* (bu vücutta) (Korkmaz, 1995: 101).

Ol oķ tün (o gece, başka gece değil) (Korkmaz, 1995: 102).

Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak metinlerinde şahıs ve işaret zamirlerinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirmektedir. Bu anlamda edatın kullanımı Altay, Kazan, Özbek lehçelerinde de görülmektedir (Korkmaz, 1995: 102).

Konağ sansardaki tınlıglarnıñ qop ödün asıg kıltaçı edgü öglisi yme men ök erür. (Sansardaki bütün canlılara her zaman fayda sağlayan dost yine yalnız benim)

Bölek ıddım anı şahımğa men ök (Onu şahıma hediye olarak ben gönderdim)

Bu arabiğa bir teve berse men ök bulayın ol kimersege uçmağ teveleridin bir tevege tedi (Bir Arab’a her kim şimdi bir deve verirse, ben de ona cennet develerinden birini bulurum, dedi) (Korkmaz, 1995: 102)

Mini yme saña oķ urunçaq ıdyuk ol (Beni rehin olarak yine sana gönderdi) (Korkmaz, 1995: 102)

Oğ edatı, Eski Uygur Türkçesinde cümle açıcı, bağlama, tekerrür ve pekiştirme zarfı olan “yme”, (yana) sözcüğüyle birleşerek birleşik bir bağ ve zarf meydana getirmektedir.

Nat atlıg işiç elig bire kiñ ol, upanat işiçniñ kiñi elig bir bire ol, yime oğ çadarlıg suvın üzüksüz tolu kaynar (Nat adlı kazan elli ege genişliğinde, upanant denilen kazanın genişliği de elli bir egedir. O da yine küllü su ile kesintisiz dolu bir halde kaynar.) (Korkmaz, 1995: 105).

Eski Uygur Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde, teklik 3. şahıs zamirinin bulunma halinden sonra gelen ok edatı zamirdeki zarf kullanılışını pekiştirmekte ve *anta oğ* “o zaman, o sırada, bunun üzerine, -ır...ırmaz” görevlerinde bir zaman zarfı görevi görmektedir.

Oğın saplap toşg(uru) tartıp bodistvtg yañanıñ yürekte urdı. Anta oğ bodisvt yaña katıg ünin urladı (Okunu çekip bodisatva soylu filin göğsüne sapladı. Bunun üzerine bodisatva soylu fil acı bir sesle haykırdı) (Korkmaz, 1995: 103).

Kıyasü'l-enbiya'da “*anda oğ*” kuvvetlendirilmiş bir yer zarfıdır. Bu kullanım şekli Altay ve Abakan lehçelerinde de görülmektedir.

Anda oğ açlıkdın ölgey (Hemen orada açlıktan ölecek) (Korkmaz, 1995: 102).

“bu” işaret zamirinden bulunma hali ve ok edatı ile genişletilmiş bulunan *munta oğ* şekli anlamı pekiştirilmiş yer zarfı olarak geçmektedir.

Anın amtı bu kıztıg munta oğ titeyin ıdalayın (Bundan dolayı bu kızı hemen şuracıkta terk edip gideyim)

İsmail Hācerden mundağuk toğdı (İsmail, Hacer'den hemen buracıkta doğdu) (Korkmaz, 1995: 104).

Oğ edatı Eski Uygur ve Harezmi metinlerinde “üskinte, üzesinde” edatlarından sonra gelerek bu edatları zaman zarfları kullanılışına sokar.

Bramanlar yme ilig beg üskinte ök qorıg kırgınlarnıñ iliglerin tuutp öñi iltegeli oğratılar (Brahmanlar hükümdarın bulunduğu sırada saray hanımlarını ellerinden tutup uzaklaştırmaya çalıştılar.

Melekü'l-mevt aydı maña andağ turur kim atı üzesinde ök canını kabz kılgıl teb (Azrail bana o atı üzerinde iken canını al diye ferman buyuruldu, dedi) (Korkmaz, 1995: 105).

Oğ edatı Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kazan Türkçesinde “öz” kelimesinden sonra gelerek anlamı güçlendirmekte bir taraftan da “kendiliğinden anlamında bir tarz zarfı yerini” tutmaktadır.

Melik özini özi ök törütdi tip aydı (Melik kendi kendini yarattı)

Bo muntav öñreki burhanlar sözlemiş şlok nom kentü özi ök köñülinte kilti (Bundan önceki Burhanlar tarafından söylenmiş olan şeriata dair mısralar kendiliğinden hatırına geldi).

Ƙabuğñıñ Ƙovlı öziyük tüşti taƘı Ƙabuğ özi açıldı (Kapının kolu kendiliğinden düştü ve kapı kendi kendine açıldı.).

Munda bir kuğuğ bar, ol kuđuğƘa kemiřiñ anda özi ök ölgey tedi (Burada bir kuyu var, o kuyuya atın; orada kendi kendine ölür dedi) (Korkmaz, 1995: 104).

Yme “oƘ” kullanımı Kutadgu Bilig’de de geçmektedir. *Keçürdi yme ök ata Ƙadğusın* (babasının matemini yine böyle hayırlı işler yaparak geçirdi).

Kutadgu Bilig’de sıfatlardan önce gelerek pekiştirme zarfları yapan “idi” (pek) kelimesinden sonra oƘ edatının geldiğ i görölmektedir. *İçi ök yakın* (pek yakın), *İçi ök öküş* (pek çok), *İçi ök saƘ iş* (pek hesaplı iş) (Korkmaz, 1995: 105).

“OƘ” edatı çekimli fiillerden sonra gelerek pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Göktürkçede *bini oğuzu öltürteçi oƘ* (onlar beni ve Oğuz’u öldürecekler) Kutadgu Bilig’de, *ilig aydı emdi maña çare yoƘ munı eğlese mene kişi bolğu oƘ* (Hükümdar devam etti, şimdi benim için başka bir çare yok, onu yetiştirirse muhakkak adam olur).

“OƘ” edatı sıfat-fiillerden sonra da kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde, *Kelip tüşken oƘ küinde* (Daha ilk geldiğ i gün), Kutadgu Bilig’de *ölügli ök er* (ölmek üzere olan kimse)

Şinasi Tekin ise, ok edatının Eski Anadolu Türkçesinde artık ekleştiğ ini “oluk, çoluk” sözcüklerinde göröldüğ ünü belirtir. Tekin, bugünkü Türkçemizde “ancak, âilecek” gibi sözcüklerdeki “k”lerin de “ok” edatının kalıplaşmış kalıntılarının en açık belirtisi olduğ unu iddia etmektedir (Tekin, 1990: 16).

Zeynep Korkmaz, bugün pek çok ekin bünyesinde eski Türkçedeki edatların kalıntıları olduğ unu belirtir. Yazar, +(1)tı veya (1)mtık / +(u)mtuk eklerinin (m) benzetme ekiyle +rak karşılaştırma ekinin birleşmesinden doğduğ unu belirtir. A. B. Ercilasun ise “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi” isimli makalesinde bu ekin yapısında +m dışında +tı ve +rak olmak üzere iki morfem olduğ unu, +mtık ekinde +m dışında aynı +tı morfemi (eşitlik) eki; sondaki +k ise “ok” pekiştirme ekinden gelmiş olabileceğ ini ifade eder. Yazar, +m (benzetme) eki, +tı (eşitlik) eki, +k ise “ok” edatının kalıntısı şeklinde bir ayırım yapar (Ercilasun, 2007: 13).

Uygur, Altay, Kazak, Kırgız, Kazan ve Özbek lehçelerinde -p ile yapılan zarf-fiillerden sonra gelen ok. Zarf-fiil ile asıl fiil arasındaki ilgiyi kuvvetlendirmektedir. *Kımıldap-aķ ekpeldi* (Kımıldayıp alıp geldi) (Korkmaz, 1995: 107).

Ok edatı lehçelerde ünlü ile biten kelimeler ve edat hükmünde ekler ile birleşirken kendi ünlüsünü kaybedip birleştiği sözcük veya ek ile tamamen kaynaşmıştır. Bu ekleşme sonucunda zamanla -ķ ekinin görevinde de bir zayıflama meydana gelmiştir. *Köycekte iste-, ailecek konuş-, evcekte gel-* örneklerinde görüldüğü gibi topluluk isimlerinde zarf olarak kullanılan sözcükler yapar (Korkmaz, 1995: 108). Bu örneklerde +çak eki eşitlik eki +ca görevinde kullanılmıştır. *Evcekte* bütün ev halkı birlikte anlamında kullanılmıştır. (Hatiboğlu, 1981: 36) Zeynep Korkmaz yazdığı üç makalesinde de +çak / +çek ekinin etimolojisini +ça+ok (eşitlik hali+ pekiştirme edatı) şeklinde izah etmektedir. Korkmaz'ın bu izahını, A. Von Gabain de yapmakta ve *amtı+çak* (tam şimdi, şimdicek) örneğini vermektedir. (Gabain, 1988:105) Jean Deny de gelecek zaman eki -cek ekinin kökeninin -çak olduğu görüşündedir. (Deny, 1941: 542) Ancak Necmettin Hacıeminoğlu, bu görüşe katılmamakta ve “-çak / -çek ekinin -ça-ok / çe-ok şeklinde izahını şimdilik ihtiyatla karşılamak gerektiğini belirtmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 254).

Zeynep Korkmaz, “Türkçede -acaķ / -eceķ Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine” adlı makalesinde: “+caķ< +caķ<, +<ca+ok, pekiştirme edatı birleşmesinden meydana gelen ve aslında, sözcükler arasında geçici ilişkiler kuran ve eşitlik hâli gösteren bir isim çekimi eki olan +caķ'ın nasıl olup da yapım eki ve gelecek zaman gösterme vasfı kazandığı meselesi de aydınlatılmaya muhtaç” tır diyerek görüşlerini belirtir (Korkmaz, 1995: 8).

Yalın ya da ekleşmiş pekiştirme edatı ile genişletilmiş *anča* ve *ančaķ* kelimeleri tarihi metinlerde ve lehçelerde anlamca sınırlandırma bildiren bir zarf veya bağlaç olarak kullanılmaktadır. Çağatayca'da *anca*, Kıpçakça'da, *ancaķ*, Karaimcede *anceh*, Şor lehçesinde, *ančaķ*, Osmanlıcada ancak şekilleri kullanılmıştır (Korkmaz, 1995 :44).

Metinlerde *ok* pekiştirme edatıyla genişletilmiş *neçük<neçe ok* şekli çok kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *yme mini neçük kötürgey?* Harezmi Türkçesinde, *yığaç yaptakı niçük titrese anıñ kibi titreşkeyler* (Korkmaz, 1995:49).

“Neçük” şekli Oğuz Kağan Destanında da geçmektedir. *İdilning suğıdın neçük keçer biz* (İdil'in suyunu nasıl geçiriz?) (Arat, 1987: 625). Metinlerde kullanılan bu sözcük “nasıl” görevinde bir soru sözcüğüdür.

Harezmi Türkçesinde

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesinde tekit edatları içinde “ok” nadiren de “ök” şekillerinin “bizzat, tam, aynı, tıpkı” görevlerinde kullanıldığını ifade eder ve şu örnekleri verir: *ol sâ’at ok* (tam o saatte), *sen ök* (bizzat sen) (Akalın, 1998: 207).

Sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay

Bu küz kış kerek yaz kerek bolsu yay (Sen yarattın bu yeri göğü gece gündüzü, mevsimleri yazı kışı) (Toparlı, 1998: 63).

Muinü’l-mürîd’de *haris hırsı hasret bulubilmes ok* (Haris kimsenin hırsı hasret gibidir, asla kavuşamaz) (Korkmaz, 1995: 106).

Muinü’l-Mürîd’de pekiştirme edatı olan “çın” edatından sonra “ok” edatı gelmiş ve “çınok” şekli (gerçek, gerçekten) anlamında kullanılmıştır.

Sa’âdet şehâdet nûrın tutğuçı

Haķķkatde haķķa çınok bütķüçi.

(Saadet şehadet nurunu tutacak Gerçekte hakka tam inanacak) (Toparlı, 1998: 65).

Nehcü’l-feradis adlı eserde, “*bütünlüğün rastlığın korķar teñri ta’alidin ök öz kullarındın*” (Tanrı’nın kulları içinde ancak âlimler gerçekten ondan korkar.) (Korkmaz, 1995: 98)

Metinlerde *ok* pekiştirme edatıyla genişletilmiş *neçük<neçe ok* şekli çok kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesinde, *yığaç yaptakı niçük titrese anıñ kibi titreşkeyler* (Korkmaz, 1995:49).

Zeki Kaymaz, “Türkçede Soru Yapma Şekilleri ve Anlam Özellikleri” isimli bildirisinde Harezmi Türkçesinde “nik<ni+ök” şeklinin “niçin, nasıl” anlamlarında kullanıldığını belirtir: *Bu nik yürir* (K.53) (Kaymaz, 2007: 1036).

Ol zemân ok kâfir boldı

Kılur uş anda ok kün birle tüni

Konuklug munça ok bolur tir irdim

Mini zülfüng tig ök kılma perişan

Hem öz mührüm bile ök olturur men (Hacıeminoğlu, 1997: 123).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde, Ok, “kendinden önce gelen kelimeyi vurgulayan kuvvetlendirme edatı (hemen)” görevinde tanımlanmış ayrıca edatın, “oh, oyuk” şekillerinin de olduğu bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 204).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye isimli eserde ok edatının bir takım anlamları olduğu bilgisi yer almaktadır: 1. Hal bildirir: *imdi ok, anda ok*. (İşte şimdi, işte o zaman) 2. Pekitme bildirir: *Bargın ok*. (Hemen gidesin) (Atalay, 1945: 129).

İmdi ok, anda ok, kündüz ok keldi, kece ok gettiler. (Şimdiki vakit, o vakit, gündüz vakti geldi, gece vakti gittiler.)

Ketkenim ok, kelgenimiz ok, alğanıng ok, kirgeningiz ok, yegeni ok, işkenleri ok. (Gittiğim zaman, geldiğimiz zaman, aldığın zaman, girdiğimiz vakit, yediği zaman, içtikleri zaman) (Atalay, 1945: 130).

Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar isimli eserinde edatın Kıpçak sahasında “böyle, nihayet, artık, derhal” görevinde kullanıldığını belirtir.

Bargın ok kitti.

Kündüz ok keldi.

Kece ok ketti (Hacıeminoğlu, 1971: 254).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserinde Pekiştirme edatları başlığı altında “ok kendisinden önceki kelimeyi pekiştirmeye yarayan ve ek olarak kullanılan edat” şeklinde tanımlamış ve şu örnekleri vermiş. “*anda ok; bargın ok* (derhal git.); *alay-oh* (böyle) (Karamanlıoğlu, 1994: 114).

Metinlerde *ok* pekiştirme edatıyla genişletilmiş *neçük< neçe ok* şekli çok kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesinde *neçük sav bolğay*, Bu kelime Codex Comanicus’ta “neçik” şeklinde “her ne” görevinde geçmektedir (KumLS: 4). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde, “neçek ki” (Nasıl ki, nice ki) anlamıyla geçmektedir. “Neçik, neçük” ise, “Nasıl, nice, ne şekilde, niçin neden” görevinde geçmektedir (KıpTS: 199).

Kıpçak Türkçesinde “nik<ni+ök” şekli “niçin, nasıl” görevlerinde kullanılmıştır *Nik bilmeding* (GT. 220-10) (Kaymaz, 2007: 1036).

Ol yulduz neçik bir oğlan bigew edi (O yıldız nasıl bir oğlan gibi idi.) (Li, 2004: 155).

Kerek bizge sağışlamağa neçik ol düşmanlarına utru bardı...(Onun nasıl düşmanlarına karşı gittiğini düşünmemiz gerek...) (Li, 2004: 514).

Münyatü'l-Guzât isimli eserde de ok pekiştirme edatı olarak geçmektedir.

Eger tutğaç ok salsang taķı anıng saru kirseng süngünü ilinden salıp...(Eger kılıcı hemen bıraksan da onun yönüne girsen süngünü elinden salıp...) (Uğurlu, 1987: 76).

Eger 'aybı bolsa anda ok zâhir bolur... (Eger ayıp olsa onda hemen görünür...) (Uğurlu, 1987: 94).

Kutb'un Husrev ü Şirin isimli eserde “ok / ök” şekli çok kullanılmıştır.

Yana otđın niteg çıksa tütünni

Kilür uş anda ok küñ birle tüñi (Hacıeminoğlu, 2000: 242)

Kereköltür kerek rûzî bağışla

Sen ok bil ni tileseng anı işle

Sining tevfiķang ok canım yaritur

Sining taķdîring ok buyruķ yuritür (Hacıeminoğlu, 2000: 366)

Bu eserde ok edatı kendisinden önceki kelimelerle birleşerek kalıplaştığı tespit edilmiştir.

Tigük<Tig-ök (tam gibi) (Hacıeminoğlu, 2000: 119).

Ançaķ<ança+ok (ancak, öyle)

Mundaķuķ<mundaķ+ok (işte, böyle)

Niçük<niçe+ök (nasıl)

Nik<ni+ök (niye, niçin)

Nelük<ne+le+ök (nasıl, niçün, neden)

Oluķ<ol+ok (işte o, tam o) (Hacıeminoğlu, 2000: 48).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay dönemi eserlerinde ok edatı “da / de, bizzat, ancak, tam, tıpkı, öyle, ki” görevlerinde kullanılmıştır.

Ok edatı Bâbüñ Dîvânında da pekiştirme görevinde kullanılmıştır.

Anıñ birle ok hemdâstan boldum. (Destanım onunkiyle tam aynı oldu)

Melâmet oklarığa ok nişân boldum. (Azarlama oklarına da nişan oldum)

Körgeç ok. (Görür görmez)

Öpkeç ok. (Öper öpmez)

Tapuķungda ok 'arz kılay. (Huzurunda da arz edeyim)

Uşbu okdur (Tam böyledir) (Yücel, 1995: 72)

Munça ok bolğay taķammül hem (Hacıeminoğlu, 1971: 254).

Çağatayca El Kitabı'nda ok “tam, kesin olarak, mutlaka” görevlerinde kuvvetlendirme edatı olarak anlatılmıştır.

Men degen dek oğ boldı. (Tam benim dediğim gibi oldu.)

Munça oğ bolğay tefâvüt ‘âlim ü câhil ara. (Alim ile cahil arasında tam bu kadar fark vardır.)

Körgeç oğ ahter-i hüsn ölse Nevâyî, tang yok. (Nevâyî güzellik yıldızını görür görmez ölse, bunda şaşacak bir şey yoktur.)

Men sening men, sanga oğ kıldım ümîd. (Ben seninim, yalnız sana ümit bağladım.)

Bazı sözcüklerin bünyesinde kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. *Neçük* (<*neçe oğ*) “nasıl” anlamındadır (Eckmann, 2003: 135).

Metinlerde *oğ* pekiştirme edatıyla genişletilmiş *neçük*<*neçe oğ* şekli çok kullanılmıştır.

Bâbü'r divanında *niçük kim* (nitekim göreviyle bağlaç olarak kullanılmıştır.) (Korkmaz, 1995: 51).

Ok edatı “anda” kelimesiyle birlikte “anda ok” “aynı yerde” görevinde bir yer zarfı oluşturmaktadır (Eckmann, 2003: 89).

Çağatay Türkçesinde “bile” edatından sonra da “ok” edatının kullanıldığı görülmektedir.

Mên kême bile oğ keldim. (Ben, tam gemi ile geldim.) (Eckmann, 2003: 90).

Lutfî Divânında yaptığım taramalarda şu örneklerde “ok” edatının geçtiğini gördük

Lâf ursa kün yüzüng bile ‘ayn-ı güzâf irür

Körklüg sin oğ sin özge kişi sözi lâf irür (Karaağaç, 1997: 101)

Bozuldı lutfî köngli niçe baştın

Cefânı andın oğ bünyâd iter sin (Karaağaç, 1997: 164)

Ay köngül öğret cefâ birle özüngni baştın oğ

Köp vefâ köz tutma kim nâmihibân dirler anı (Karaağaç, 1997: 227).

Eski Anadolu Türkçesinde

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde “Eski Osmanlıca” bölümünü yazan Mecdut Mansuroğlu, Tekit edatı olarak kullanılan “oğ” edatının bazı sözcüklerin yapısında zamanla kaynaşarak yeni sözcüklerin ortaya çıktığını belirtir. Yazar, *oloğ* (tam o, işte o), *şoloğ*, *şoloğ* (tam şu, işte şu) örneklerini verir. (Akalın, 1998: 262) Bugün “ok”

edatının kullanılmadığı lehçelerin çoğunda bazı sözcüklerin yapılarında kalıplaşmış şekilde rastlanmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde “tam, hemen, aynen” görevlerinde kullanılmıştır. *Şol oğ saat gözleri görür oldu. Ol kırkıdan dokuzı anda oğ öldi, ol kırkıdan dokuzı anda oğ öldi* (Hacıeminoğlu, 1971: 254).

Zeynep Korkmaz ok pekiştirme edatının bazı sözcüklerin yapısında kalıplaşmış olarak varlığını sürdürdüğünü iddia etmektedir. Yazarın Türkiye Türkçesi Ağızlarında tespit ettiği örneklerdeki “k” seslerinin ok edatının devamı olduğu görüşü yaygındır.

Şimdiyecek, yassıyacağ, (Şimdiye kadar, yassıya kadar) (Korkmaz, 1995:29).

Ğardaşınıñ oğlunuñ arhasıncağ iki dene atdı gönderdi

Dalıncağ lâle gezer (Korkmaz, 1995: 36). Burada +ca eşitlik hali +oğ edatıyla genişletilmiş haliyle kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında, Sivas, Bursa’da, “göğcek” (güzel), Kütahya’da “gökcek” ve “gökcek” şekilleri (Fevkalâde güzel, benzersiz güzel görevlerinde kullanılmıştır.) *gökcek delikanlı, gökcek kız* (Korkmaz, 1995: 39).

Malatya’da, “*bağuncık*” (bak-ıncı-ok), “*şimdik*” (şindik< şimdik< uş imdi + ok) (Atay, 2002: 827). Ayten Atay, Malatya yöresinde kullanılan bu iki örnekteki “k” seslerinin “ok” edatının devamı olduğunu belirtir.

Cemil Gülseren de Malatya İli Ağızları isimli eserinde “Pekiştirme Ekleriyle Kurulan Edatlar” başlığı altında “ok” edatının kalıntıları olan “k”li sözcükleri vermiştir: *Eskiyincik<eski-y-inci-ök* (arası biraz eskiyincik geri göçüyo); *şimdik<şimdi+k<E. Tk. Uş imdi ok* (Gülseren, 2000: 155).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “ok” bazı kelimelerin yapısında kalıplaşmış olarak halen yaşamaktadır. Niçik>ne+çe+ok, “nasıl” görevindedir.

Gör iinciği incecik,

Suv diyip köp yörmekden.

Mahruum etcek sen niçik,

Onu kanal görmekden?

(Bak bacağı incecik, “Su” deyip çok yürümekten. Nasıl mahrum edersin. Onu kanal görmekden?) (Kara, 2001: 84).

Türkmen Türkçesinde *niçik* (nasıl) şekli yaygın olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 1995:49).

Türkmen Türkçesinde yönelme hâli, “k” ünsüzüyle de yapılmaktadır. Bu ünsüz eklendiğinde sözcüğün son ünlüsü uzar. Bu “k” ünsüzü eski Türkçedeki “ok” pekiştirme edatının ekleşmiş şeklidir.

İleri: ilerî-k (İleriye, ileri+ök)

Nîre: nîrê-k (Nereye, nire+ök)

Beri: Berî-k (Beriye, beri+ök)

İçeri: İçerî-k (İçeriye, İçeri+ök)

Yokarı: Yokarî-k (Yukarıya, yokarı+ok)

Gayra: Gayrâ-k (Arkaya, gayra+ok)

Daşarı: daşarî-k (Dışarıya daşarı+ok)

Bazı örneklerde “ok” edatının aynen korunduğu görülmektedir

A siz bolsa içebileniñizi içip nirêk cañ êdyëniñizi hem bileñizok.

(A siz ise içeceğinizi içip nereye can vereceğinizi de bilirsiniz.) (Doğan, 1996: 235).

Adamsınıñ ėline çâğasını tutdurıp, daşarîk kovmanı-da hiç zatça görenok
(Adamın eline çocuğunu verip dışarıya atmanın da hiç insanî tarafı yok) (Doğan, 1996: 236).

Yeni Uygur Türkçesinde

Fuat Bozkurt Türklerin Dili isimli eserinde “birak” şeklinin “ama, ancak” görevlerinde olduğunu belirtir ve bağlaç işlevinde kullanılan sözcükler içinde yer verir (Bozkurt, 1999: 511). Doğu Türkistan Uygur Türkçesi isimli eserde “birök” (fakat) şekli ağızlarda halen yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Emet, 2008: 234).

Uygur metinlerinde kaynaşmış birök ‘bu sırada, ve, -ır -ırmaz’ görevlerinde bir cümle açıcı ve zaman zarfı görevinde kullanılmaktadır. *usınta uğıntı, birök başın kötürüp körti* (uykusunda uyandı ve başını kaldırır kaldırmaz gördü ki...)

Birök kalıplaşmış şekilde “ötrü” ve “yme” kelimelerinden sonra gelerek ‘bunun üzerine, bundan sonra, birdenbire’ görevlerinde cümle açıcı ve zarf görevi yapmaktadır.

Birök, şart cümlelerinin başına geldiğinde “eğer” görevinde kullanılır. *birök oğlu priañkari tiğın meniñ savımça kılsar timin ök burhanlarının ağır satığlığ nomın nomlayurmen* (Eğer kağan oğlu Priañkari prens benim sözüme göre hareket ederse, ben ona Buda’nın ağır pahadaki akidesini öğretirim) (Korkmaz, 1995: 100).

Ol oq pişmiş yağlı etin (O pişmiş yağlı etini) (Korkmaz, 1995: 102).

Eski Uygur metinlerinde ok edatının zaman zarflarından sonra gelerek onları pekiştirmekte, iki fikir arasındaki oluşu zaman bakımından birbirine bağlayan bir bağlaç görevi de yapmaktadır.

Ol ödüin timin ök sımtağsız köñüllüg bolurlar (O zaman derhal gayretli gönle sahip olurlar)

Künniñ kurtulmaqlıg ödin kolusın otğurağ bilser, timin ök anıñ eviñe bargalı taplayur (Kimin kurtulma zamanını kesin olarak bilirse, derhal onun evine varmayı uygun görür) (Korkmaz, 1995: 105).

Uygur Türkçesinde “ok” edatı “kaçan” zaman zarfından sonra da kullanılmıştır. *Bodisatav tigin kaçan ok.*

Uygur Türkçesinde ok edatı “birle” kelimesinden sonra gelerek “-r.. -ırmaz” görevlerinde daha kuvvetli bir birleşik zaman zarfı yapmaktadır. *Men boşuğ yarlıgğa tegip ol balıqtın öndüm. Ne öne birle ök katlı tül tüşep odınmış teg tiriltüküm bu erür tip idi* (Ben affe nail olup, o şehirden çıktım. Çıkar çıkmaz sanki rüyadan uyanmış gibi oldum, uyandığım gibi dirilmem bundandır.)

Ne munı eşitü birle ök ürkip belinlep ötrü orduğa kirip hatunka inçe tip ötündi (Bunu işitince hizmetçi kız korkup, hemen saraya girip hatuna şunu arz etti) (Korkmaz, 1995: 105).

Özbek Türkçesinde

Ök edatı Özbek Türkçesinde ünlüsü düzleşmiş olarak “-ağ” şeklinde, ünlü ile biten bir kelimeden sonra gelince” -yağ” şeklinde görülmektedir (Korkmaz, 1995: 100). Özbek Türkçesinde edat “-ak /-yağ /-nağ” şekillerinde kullanılmaktadır (Korkmaz, 1995: 98). Stefan Wurm, edatın çeşitli kelime sınıflarına mensup, yer yer hal eki almış kelimelere getirildiğini ve onların manalarını kuvvetlendirdiğini belirtir. Volkan Coşkun da edata kuvvetlendirme edatları içinde yer verir. Rıdvan Öztürk, Özbekçe El Kitabı isimli eserinde Sona Gelen Edatlar başlığı altında “-(y)âk” “pekiştirme” şekline yer vermiştir. (Öztürk, 2005: 89)

Yüziniñ tazeliği birinçi kareşdeyağ barib turedi (Coşkun, 1996: 190).

Birinçi yil-de-yâğ. (Daha birinci yılda).

Uzâğ kütmesten-âğ üyge kaytemiz. (Daha fazla beklemeden eve dönelim.) (Wurm, 1989: 185).

“Ok” edatı Özbekçede olumsuz geniş zaman fiilinin çıkma hali ile birleşerek “-maksızın” görevinde bir zarf halinde kullanılmıştır.

Kelib-aķ iş başlendi (O gelir gelmez işe başlandı) (Korkmaz, 1995: 107).

Ėolge al-geķ-ak (Eline alır almaz) (Korkmaz, 1995: 107).

“Ok” edatı Özbekçede olumsuz geniş zaman fiilinin çıkma hali ile birleşerek “-maksızın” görevinde bir zarf halinde kullanılmıştır. *Uzaķ kütmosten-āķ üyge ķaytemiz* (Daha fazla beklemeksizin eve döneceğiz) (Korkmaz, 1995: 106).

Özbekçede, *nuķuki, nuķuķ ki, nuķuķ kim*>neķe+ok (çünkü) bağlaç olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 1995: 51).

Zeynep Korkmaz, bugün bile Özbekçede, *-aķ / -yaķ / -naķ*, tarihi metinlerde *oķ / öķ / -aķ* şeklinde ayrı veya *-ķ / -k* şeklinde kaynaşmış ve ekleşmiş olarak kullanıldığını kaydeder (Korkmaz, 1995: 98). Özbek Türkçesinde neķük (neķe+ok) kelimesinde ok edatının kalıplaştığı görülmektedir (Coşkun, 2000, 26).

Özbek Türkçesi Grameri’nde, ok edatı “birāķ<bir+ok” şeklinde kalıplaşmış “ama, fakat” görevinde kullanılmaktadır (Coşkun, 2000: 205). Özbekçe El Kitabı’nda “birāķ” “fakat, ancak” görevinde cümle başı bağlaçları içinde verilmiştir (Öztürk, 2005: 87).

Yusufbekden unge sāvķi keledi. Birāķ sāvķileri Cörebek āldige sālīb heydeydi. (Yusufbek’den ona dün gelir. Fakat, dünleri Cörebek’in önüne katıp gönderirdi.)

Ėaşıakaderyān bāsib āldi, birāķ Emir Temürge toķneş keldi. (Kaşkaderya’yı bastı, fakat emir Timur’a çattı.) (Coşkun, 2000: 205).

Ėtebek Zeynebning yüzidegi meyslikni kōrib-āķ sezdi (Atabek Zeyneb’in yüzündeki kederi görür görmez sezdi.) (Öztürk, 2005: 90).

Kempir bir ĥomreyişi bilen-āķ çökkeniķe ceyide ķāldi. (İhtiyar kadın bir kaş çatışı ile çöküp yerinde kaldı.) (Öztürk, 2005: 90).

Eytemen, bugün- āķ eytemen. (Derim, hemen bugün derim.) (Öztürk, 2005: 91).

Bunde turdı her ulusniñ hernesı

Bütĥānesi, ot uyesi, ka’besi,

Hem şunde oķ, yaşıadi.

(Burda durdu her ulusun karnesi. Puthanesi, ateş yuvası, kabesi. Hem şunda, yaşadı.)

Medeniyet degen ġarbli elvesti

Bāķıñ, buniñ kökregiden oķ bāsdi.

(Medeniyet denilen batılı cin

Bakın, bunun göğsünden bastı.) (Özcan, 1996: 326).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde son çekim edatları içinde yer alan bu edat, daha çok isim soylu sözcüklerden sonra gelmektedir. “Pekiştirme ve sadece” görevlerinde kullanılmaktadır (KazTG: 317). Bu edat Eski Türkçedeki “ok” pekiştirme edatının devamıdır. Fakat gramer kitaplarında “ok”un devamı olduğu pek belirtilmemektedir. Pekiştirme edatı olarak kaynaklarda belirtilen bu edatı Mağcan Cumabayev’in şiirlerinde yaptığım taramalarda “aķ” şeklinde oldukça sık geçtiğini tespit ettik.

Çın baķtı tapķanday bop-boz osı cerde-aķ.

Köremın kök cüzinde Casağanım...

(Bom boz bu yerde gerçek bahtı bulmuş gibi olup, gökyüzünde Yaradanım’ı görürüm.) (Tamir, 1993: 38).

Turağı çok çaytan sekek,

Tipti-aķ sırın bilmedim.

(Dur durağı olmayan, bir oturup bir kalkan bir şeytan...Sırrını tam olarak öğrenemedim.) (Tamir, 1993: 304).

Ulğayarsıñ, özi-aķ basar.

Castıķ - külip oynar çağıñ.

(Büyürsün, düşüncenin kendisi de yürür, gençlik, gülüp oynayacak çağındır.) (Tamir, 1993: 332).

Curttıñ beri aķ -onbağan can- deyi bersin.

Cancarım bar. Nege kerek ar mağan.

(Halkın bütün hepsi “Sevimsiz kişi” desin...Sevgilim var, ben niye utanayım?) (Tamir, 1993: 306).

Estiledi calğız-aķ-

Arcağında esiktiñ

Küzetçi cür ünsiz saķ,

Ayağın başķan esep pen.

(Sadece kapının öbür tarafında, ayağını hesap ederek yere basan nöbetçinin sessiz ve dikkatli yürümesi işitiliyor.) (Tamir, 1993: 198).

A, biyimiz, biyimiz,

Türlenip ķaptı üyiñiz,

Tım-aķ tevir küyiñiz.

(A beyimiz, beyimiz! Eviniz güzelleşmiş. Durumunuz çok çok iyi...) (Tamir, 1993: 300).

Elden çığıp Ombıǵa kelgennen -aǵ (Memleketten çıkıp Ombı’ya geldiğinden beri) (Tamir, 1993: 82).

Hülya Savran’ın Kazak Türkçesi (Korkut Ata Kitabı) isimli eserinde de bu edat “aǵ” şeklinde geçmektedir.

-Menen şındap-aǵ ketkeniñ be bek jigitim (Benden kesin ayrılışın mı bey yiğidim.) (Savran, 1994: 202).

Köre almay keyingini kettim-av dep,

Armanda bolmay-aǵ koy eki közim

(Görmeden sonrakini gittim ya deyip

Arzu içinde kalma, bırak, iki gözüm) (TDTEA-28 / II: 19).

Ok edatı “bir” sözcüğüyle birleşerek “Birak” (fakat) şeklinde edat olarak kullanılmaktadır.

Birak töreliyin öziñ aytşı? (Fakat kararını kendin söylesene) (TDTEA-28 / II: 358)

Ok edatı Kazak Türkçesinde düzleşmiş -ak şekli ile bir sayısından sonra gelerek, bir tanecik, yalnız görevlerinde kullanılmıştır.

Ǵazaǵtan bir-eki-ak muǵalim bar (Kazaklardan sadece bir iki tane muallim var.)

Jiyren orıs bir-aǵ awız jawap ǵayırdı da ün-tün jok kiyine bastadı (Jiyren orıs sadece bir kelimeyle cevap verdi de sessiz sedasız giyinmeye başladı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 14).

Bir-aǵ aldñǵı cagımızda bir iki kara körünödü. (Yalnız karşı tarafımızda iki kara nokta görünüyordu)

Sol ǵuargı şıǵǵan kisilerdiñ işinde alps bekse kelgen bir ǵart kisi bar edi, bir-aǵ sol ǵait ǵaldı (Kovalamaya çıkan kimseler arasında altmış beş yaşında yaşlı bir kimse vardı ki, yalnız geri döndü).

Edatın “-aǵ”, şekli Kazak Türkçesinde bir sayısı ile birleşerek tekrar görevinde kullanılmıştır.

Bir-bieniñ etin bir-aǵ bala asadı ǵırk bieniñ ǵırk-ak bala asadı (Çocuk bir kırsağın etini bir defada, kırk kırsağın etini de kırk defada yedi.) (Korkmaz, 1995: 100).

Kazak Türkçesinde “birak” şekli “fakat, ama” görevlerinde birleşik cümlelerin teşkilinde de görev almaktadır.

Eyel süyem, biraǵ emes senderçe,

Men süyemin can, denesin bergençe,

(Kadın severim, fakat sizin gibi değil...Ben ruhumu ve vücudumu vermişçesine severim.) (Tamir, 1993: 306)

-*Ƙazan. Atiña asıgıs minipsin, Ƙazan. Biroƙ boyiñnan ƙuvvet ketip, aygiñ üzeñgige jetpeytin bolıptı* (-Kazan. Atına acele binmişsin. Kazan. Ama bedeninden kuvvet gidip, ayağın üzengiye ulaşmaz olmuş.) (Savran, 1994: 250).

Menen şındap-aƙ ketkeniñ be bek jigitim. (Benden kesin ayrılışın mı bey yiğidim.) (Savran, 1994: 202)

Jay wakıtta bolsa, “özgeniki-özge, sağan ne jok” dep kaluwım mümkin-ak, birak bul jolı ündemedim (Başka bir vakit olsaydı, “yabancı yabancıdır, sana ne” derdim belki; fakat bu sefer ses çıkarmadım.) (KazTG: 347).

Halkı köptiñ kamalı küşti, akılı köptiñ amalı küşti; birak kelin tüürüw men kız uzatuw birdey emes. (Halkı çok olanın kalesi sağlam, akılı çok olanın durumu iyidir; ama gelin almak ile kız vermek aynı değildir.) (KazTG: 348).

Biraƙ oğan artıƙ aralaspaymın. (Fakat ona fazla karışmıyorum.) (Türkmemetoğulları, 2001: 27)

İsim cümlelerinin sonuna gelerek “-dır” görevinde pekiştirme göreviyle kullanılmıştır. *İş adamğa men onu körsütköñüm çoƙ, öltürsöñüz ƙanım-aƙ, tiri ƙalsam colum-aƙ* (İş adama ben onu kimseye göstermedim, öldürseniz kanımdır, diri kalsam bahtımdır.)

Çaƙşı-aƙ adam (gerçekten iyi insan), *cau köp-aƙ arttı* (düşman pek arttı) (Korkmaz, 1995: 101)

Tarz ve zaman zarflarından sonra da gelen oƙ edatı pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Men burunnan-aƙ bilüşem, bu calğanın turmasın (Ben bu yalancı dünyanın kalıcı olmadığını ta eskiden beri bilirim) (Korkmaz, 1995: 104).

Multiƙ-minen atıb-oƙ meni atıp ölürsöñ (Eğer beni vuracaksan tüfeğin ile vur.) (Korkmaz, 1995: 107).

Men erteñ-aƙ şığamın (Ben hemen yarın çıkarım.) (Türkmemetoğulları, 2001: 15).

Otırısımın-aƙ Eldekey eñgimeni şerte bastadı (Oturur oturmaz hemen Aldekey hikâye anlatmaya başladı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 15).

-*Müsireli sağan nege jabısaberedi? -dewi-aƙ muñ eken, Eldekey ƙoƙıylanıp:* (-Müsirali sana niye yapışıyor? Demesiyle Aldekey numara yaparak...) (Türkmemetoğulları, 2001: 16).

Dedi-aķ muñ-tört-bes kisi jetip keldi. (Bunu der demez, dört-beş kişi yetişip geldi.) (Türkmemetoğulları, 2001: 16).

Aķ yalnız (jalğız) sözcüğüyle birleşerek “jalğız-aķ” şeklinde sadece, yalnızca görevinde cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır.

Jalğız-aķ Aķbilek üşin ķara murttıñ janın ķyğanı ras. (Yalnızca Aķbilek için kara bıyıklının canına kıydığı doğrudur.)

Jalğız-aķ Küliken ķalğıp-şulğıy beredi. (Sadece Küliken başı önde uyukluyor.) (Türkmemetoğulları, 2001: 35).

Endeşe, men-ak kaşayın, sen-ak kuv! (Konuşuyor, bizzat ben kaçayım, sen de kovala!) (BKT: 248)

Körer-akpın, dep asıga jönelgen edi. (Muhakkak görürüm, diye aceleyle gitmişti.) (BKT: 248)

Sen bağana, “al kettik” degende-ak men kelip kalğamın. deydi kene. (Sen haydi gidiyoruz dediğin zaman ben buraya ulaşmıştım bile demiş.) (Alptekin, 2003: 92).

“Aksakal, laktırmay-ak goy, tekke kırılarmız!” dep julınıp koygızadı. (“Dede, boşver atma, boşuna ölmeyelim.” diye yalvarıp bıraktırmış.) (Alptekin, 2003: 202).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Sözlüğü’nde Ok madde başı olarak verilmiş ve şöyle tanımlanmıştır: “Tahdid ekidir. *Bir ok*: Yalnız bir tane, ancak, fakat, bununla beraber. *Özüüm ok*: Bizzat kendim, yalnız ben kendim.” (KırgS: 588).

Bugün birök, Kırgız lehçesinde şart cümlelerinde şart edatı olarak kullanılmaktadır. *Birök seni tastasam yazık bolur* (Eğer seni yalnız bırakırsam yazık olur) (Korkmaz, 1995: 100). Kırgız Türkçesi Grameri’nde birok<bir+ok “fakat” görevinde geçmektedir. (Kasapoğlu, 2005: 71) Cahit Başdaş, eserinde “birok” edatını “fakat” görevinde “Bağlama Edatları” içinde vermiştir.

Birok adam anın tüşünügündö başkaça (Fakat, adam, onun düşüncesinde başka).

-Ooba. Birok bul saparda calğız keldi. (-Evet. Fakat bu sefer de yalnız geldim.) (Başdaş, 2004: 161).

Iras, meni, al murun süydü, birok men kiyiñcereek anı, özünön da kıyın süyüp ketpedimbi. (Doğru önce o beni sevdi. Fakat daha sonra ben onu ondan daha çok sevmedim mi!) (Kasapoğlu, 2005: 200).

Birge barar elek, birok bizdin başka işibiz bar. (Beraber giderdik, fakat başka işimiz var.) (Kasapoğlu, 2005: 267).

Birok, “bulardın içinen eñ kıyn önörlüüsü kim?” diye oşol ubaktan uşul ubakka çeyin Bolbos kandın başı katıp cüröt eken. (Fakat “Bunların hangisinin hüneri daha iyi?” diye Bolbos Han hâlâ kafasını yorarmış.) (Karadavut, 2006: 216).

Kırgız Türkçesi Grameri’nde, “birok” bağlaçlar başlığı altında yer almakta artık kalıplaşmış bir şekilde büyük oranda kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 324).

Birok men üçün al kep emes. (Fakat o benim için bir şey değildir (Zal, 1999: 55).

Men ök sölösöyn (ben de konuşayım)

‘älemde er biz-oķımız tip saķınursız, munda hem erenler bar (Alemde er yalnız bizleriz diye düşünürsünüz; burada başka erenler de var)

Piz-oķ adadañ ayrılğan ösküs ķalğan paldar oşķop ilayıp yada-ğaldıķ (Biz ise, atadan ayrılıp öksüz kalmış çocuklar gibi ağlayarak kaldık) (Korkmaz, 1995: 102).

“Oķ” edatı yer yer tarz ve zaman zarflarından sonra gelerek pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Mā yañģıs oķ çıķra atalbas (Bana yalnız başına kimse tüfek atamaz) (Korkmaz, 1995: 104.)

Çîrim oķ (Elbette yiyeceğim) (Korkmaz, 1995: 106).

Surmasam da yazıb oķ bedri (İstemediğim halde yine yazdı) (Korkmaz, 1995: 107).

Menin sözümdü uk! (Benim sözümü dinle!) (Kasapoğlu, 2005: 71).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlük’te “ük / uk” edatının pekiştirme edatı olduğu; daha çok “aynen, bizzat” görevlerinde kendisinden sonra geldiği unsuru kuvvetlendirdiği belirtilmiştir (TatTS: 473). *Şul uk* (Yine şu, kendisinin aynı) (TatTS: 416). *Şaktıy uk* (Epey çok) (TatTS: 408).

“Oķ” edatının Kazan, Özbek ve Kurdak lehçelerinde -ğaç /-geç eki ile yapılan zarf-fiillerden sonra da kullanıldığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Bu kullanımla zarf-fiili çekimli fiile bağlayan oluşun zamanını çabuklaştırmaktadır. *Miña ķarağaç-uk tanıdı* (Bana bakar bakmaz tanıdı) (Korkmaz, 1995: 107).

Bu lehçemizde, Türkiye Türkçesinde kullanılan gibi görevindeki “kibi” benzetme edatının sonuna ök edatı getirilmesiyle kibi+ök>kibik şekli ortaya çıkmıştır. Kazan lehçesinde “kibik” edatının bazen hece kaynaşmasına uğrayarak “kūk” veya “kük” şekillerinde kullanıldığı de görülmektedir. *Tatar kūk, büri kūk* (Korkmaz, 1995: 19).

Kazan Tatar Türkçesinde *niçik* (nasıl) şekli yaygın olarak kullanılmaktadır (Korkmaz, 1995: 49). Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde de “bazı soru zarfları ve zamirlerinin “ok” edatıyla birleştiği” bilgisi yer almaktadır. *Nik<nige ok* (Niçin), *niçek<niçe ok* (Nasıl), *nilék<nelük<ne ol ök* (Niçin) (Doğan, 2007: 456). *Bu süznê niçek eytêrge?* (Bu söz nasıl telaffuz edilir ‘söylenir’) (Yavuzaslan, 2004: 3170). *Lenin isêmêndegê kitaphanege niçek barırğa?* (Lenin Kütüphanesine nasıl gidilir.) (Yavuzaslan, 2004: 3170).

Suravçıga diysiz bit: “Minde vak yuk!”

Şulay uk min de eytem, dep: “Vakit yuk!”

(Dilencilere dersiniz “Bende bozuk yok!”

İşte böylece ben de derim: “Vakit yok!”) (Özkan, 1994: 594).

Ok edatı Kazan Tatar Türkçesinde daralmış ünlü ile ve ben zamiriyle birlikte *min ük* şeklinde “ben de, bizzat ben” anlamıyla kullanılmıştır (Korkmaz, 1995: 102).

Annan, min ük asravıgız: (Sonra ben hizmetçiniz.) (TDTEA-19 / III: 141).

Tiz barıp citken yigit, işke tutıngan bargaç uk. (Çabuk gidip ulaşmış, varır varmaz işe koyulmuş.) (Özkan, 1994: 280).

Utırgan cirde şunda kalgıganmın.

Şul uk helde miña bir tüş kürindi.

(Oturduğum yerde sızmış kalmışım.

O hâldeyken bir düş gördüm?) (Özkan, 1994: 402).

Keyfibizni bik tiz ük kıskarttı ul (Keyfimizi pek çabuk kaçırdı) (Özkan, 1994: 442).

Niçektêr min üzemnêñ bik ük yeş bala vakıtlarımnu hetêrliy almıym (Her nasılsa (kim bilir nedendir) ben kendimin pek genç çağımı hatırlayamıyorum.) (Öner, 1998: 410).

Enkeyim altın taraknu tiz gine izlep tabıp,

Attı da tışka, tiz ük kuydı terezeni yabıp.

(Anneciğim, altın tarağı çabucak arayıp buldu.

Attı dışarıya, hemen pencereyi kapattı.) (Özkan, 1994: 448).

Şul uk vakıt taşçı yigit bulıt bula (O zaman, Taş, işçisi, bulut oluvermiş.) (Özkan, 1994: 564).

Tiz ük mecruñ ukazımnu küterdim (Çarçabuk, yaralı diplomamı kaldırdım.) (Özkan, 1994: 570).

İrte bilen irtük turıp, tañ atkaç uk. (Ertesi gün, erkenden kalkmışlar.) (Özkan, 1994: 700).

Ħaklıbız urtak vatanda şaktıy uk. (Halkımız ortak sahibidir vatanın da) (Özkan, 1994: 892)

Buran basılıp kile. Bayağı şikelle ük bitke berelep yavmıy (Kar fırtınası basılıyor. Deminki gibi yüze çarparak yağıyor.)

Nişlerge iken inde, şulay uk barırğa turı kilerme iken ni? (Ne yapmalı şimdi, aynı böyle devam etmeli mi ki?) (TLG: 730)

Alla buyırsa, ikinçi vakıt uynatmabız eli, pristefni aldan uk kürip kuyarbız. (Allah izin verirse, ikinci sefer oynatmayız, polis müdürünü önceden görürüz.) (TDTEA-19 / III: 47).

Kilip kirgen künni ük cidi kişini askannar (Vardığım gün yedi kişiyi asmışlar.) (TDTEA-19 / III: 126).

Kızı şunda uk kilip. (Kızı hemen yaklaştı.) (TDTEA-19 / III: 294).

Bola çakta uk mini bir hel heyran kaldıra idi. (Çocuk iken beni bu durum hayran bırakırdı.) (TDTEA-19 / III: 294).

Busı da şulay uk uñışlı bulır. (Busı da aynı öyle başarılı olur.) (TDTEA-19 / III: 149).

Ye taş küñilli yarmusen? İy billehi, iy vallahi, niden ük beña varmıyşe?! (Ey taş gönüllü yar mısın? Ey billahi, ey vallahi, neden bana varmıyorsun.) (TDTEA-18: 267).

-İrtege ük tüğil, lekin tiz kaytır, kızım. (-Yarın değil, yakında döner, kızım.) (TDTEA-18: 438).

Min de tire- yağımdağı iptişlerim töslü ük, özilip vokzal ıgı-zıgısına karıym. (Ben de yanımdaki arkadaşlarım gibi, özlemle bu kaynayan hayata bakıyorum.) (TDTEA-18: 476).

Burıçıgıznu ħezér ük tülemesegez.

(Borcumuzu şimdi ödemezsiniz....) (Doğan, 2007: 505).

Ħuca monı iş étken de şul minutta uk sevdegerge kilgen hem.

(Hoca bunu işitince o anda o tüccara gelir ve..) (Doğan, 2007: 513).

Kazan Tatar Türkçesinde “hem şulay uk” “ve, de” görevinde kalıplaşarak bağlaç görevinde kullanılmaktadır (Bozkurt, 1999: 633).

Baraba Tatar Türkçesinde

Baraba Tatar Türkçesinde “uķ / oķ” şekli kullanılır. Ses uyumuna göre “ük” şeklinde de görülmektedir.

Sul oķ u yirden kün sıǵadı tüşünde (Rüyasında yine şu üç yerden gün çıkıyordu) (Korkmaz, 1995: 101).

Ol oķ samanda (Tam o zamanda)

Metinlerde *oķ* pekiştirme edatıyla genişletilmiş *neçük < neçe oķ* şekli çok kullanılmıştır.)

Baraba Tatar Türkçesinde, zarf olarak kullanılan *nincik, niçik, nince* şekilleri sık kullanılmaktadır. *Kişige niçik çıdaǵan, niçik ülmegen* (Korkmaz, 1995: 50).

Sibirya Tatar Türkçesinde

İsim ve fiillerden sonra gelerek anlamı pekiştiren bir edattır. Sibirya Tatar Türkçesinde yaygın şekli “uķ”tur. Sayı isminden sonra “teklik” ve “kısıntı” anlamını pekiştirmek, isim cümlelerinde “-dır” bildirme görevi yüklenmekte, fiillerin çekimli hâllerinden sonra gelerek onları pekiştirme görevlerini yapmaktadır.

Ütken gömröm iske töşse / Yanıb uķ kite yöregim tüselmey (Geçen ömrüm aklıma düşse, yüreğim dayanamayıp yanıyor) (Alkaya, 2008: 423).

Erteñkiǵe ul uķ yeñkeler munça yaǵalar (Sabah hemen yengeleri hamamı yakıyorlar) (Alkaya, 2008: 423).

Paşalıqlarnıñ ta entew ük polǵan polor, keñ gıne (Yaşlı kadınlarınki de aynen öyle olur, genişçe) (Alkaya, 2008: 423).

Söyömpige yoķķa çıǵatı, şol uķ vaǵıttı manaradan kügerçin oçop çaǵıp cirge kilip kona (Süyümbike ölür, tam o anda minareden güvercin uçup gelip yere konar) (Alkaya, 2008: 423).

Erten erten oķ sıyrın savıp tavıķ-ķasın toyǵısıp üge ğneti (Sabah erkenden ineğini sağıp, tavuğunu kazını doyurup eve girer) (Alkaya, 2008: 423).

İkñçı bñrewı taǵın uķ köletı miña (Bir diğeri de yine bana gülüyor) (Alkaya, 2008: 423).

Yiti malay, pır oķ kıs pulǵan (Yedi oğlu, bir de kızı varmış) (Alkaya, 2008: 423).

Pır uķ kış uķıǵanım (Yalnız bir kış okudum) (Alkaya, 2008: 423).

Sarı çeçekler küg uk yeş gömrömnı / Dabıp pulmay, tuǵannar, yuǵ, ğzlep (Sarı çiçekleri gibi genç ömrümü, yok kardeşler aranıp bulunmuyor) (Alkaya, 2008: 363).

Kumuk Türkçesinde

Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde edatla ilgili “Ok, oh” kendinden önce gelen kelimeyi vurgulayan ek” yer almaktadır. *Aar-ok singding* (Onun için sindin). *Anda-oh* (O zaman). *Alay-oh* (Böylece, yani, o halde)

Ne-k (Niçin, neden) (KumLS: 143).

Meni kasbum kolay eken köök da.

(Benim kazancım daha iyi ve daha çok da) (TDTEA-20: 417).

Neçik busa da bir zatnı açık etme gerek

(Ne de olsa bir şeyi açıklamak gerek) (TDTEA-20: 451).

Başkurt Türkçesinde

Yola mñen ħalıķ borondan uķ yemeġet, ırıw-rara, ġaile, nikaġ mönesebetterñ yulġa halġan. (Töre ile halk da eskiden beri toplum, soylararası, aile, evlenme ilişkilerini yola koymuştur.) (Li, 2004: 82).

Başkurt Türkçesinde “şulay uķ” şekli “da, gene” görevinde kullanılmaktadır (TLG: 795).

-Ĥezir ük ħaraķtı tabırġa! (-Şimdi hırsız bulmak gerek!) (TLG: 803).

İsenġol bala saķtan uķ bit zirek, otķor hem zihenle bula.

(İsengül çocukluġundan beri çok zeki oluyor.) (TDEMA-1: 4472).

Bıl bezzeñ kewek ük keşe. (O bizim gibi bir insan.) (TDEMA-1: 436).

Min oşo tōndo uk babay yanına baksāġa barıp

(Ben bu gece ihtiyarın dedikleri aklına gelip) (TDTEA-29 / I: 209).

Başkurt Türkçesinde “”Ĥezir ük” “hemen, acele” görevinde hal zarfı olarak kullanılmaktadır (TLG: 774).

-Ya hazer ük miña birelaheñ, ya mineñ kulımdan halak bulahıñ! -tip (-Ya şimdi hemen bana teslim olursun ya da elimden helak olursun!) (TDTEA-29 / I: 68).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Karaçay-Malkar Türkçesinde edat bazı kelimelerin yapılarında kalıplaşmış olarak devam etmektedir. Zeynep Korkmaz, Karaçay-Malkar Türkçesinde kullanılan “nek” (ne+ok) “neden, niçin, niye” görevindeki soru zamirinin yapısında “ok” edatının olduğunu söyler (Korkmaz, 1995: 109). Yine aynı şekilde “kibik” (gibi) edatının da “kibi+ok” şeklinden meydana geldiğini söyler ve şu örnekleri verir: *İtle gibik, seni kibik* (Korkmaz, 1995: 19).

Karaçay-Malkar Destanları'nda yaptığımız taramalarda “kibik” benzetme edatıyla ilgili birçok örneği tespit ettik.

Singirleri caya kibik sozulgandı (Sinirleri yay gibi uzuyormuş.) (Tavkul, 2004: 16).

Bizni kibik başsız cıyına kirmeydi. (Bizim gibi lidersiz topluluğa girmiyor.) (Tavkul, 2004: 278).

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü'nde “nek” madde başı olarak verilmiştir.

Bu nek bılay bolgandı. (Bu niye böyle olmuş.) (KMTS, 2000: 306).

Karay Türkçesinde

Kibik edatı bu lehçemizde de görülmektedir. *At kibik, İyov kibik* (Korkmaz, 1995: 19).

Karay Türkçesinde, *neçik* (nasıl, neden), Kazan ve Türkmen lehçelerinde *niçik* (nasıl) şekli yaygın olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 1995: 49).

Nogay Türkçesinde

Men ok kaydan bileyim. (Ben de nerden bileyim.) (TDTEA-21: 99).

Sol künniñ keşesinde ok şora öziniñ ulı Tavbiydi şakırıp aldı da:

(O günün gecesinde tam Şora kendi oğlu Tavbiy'i çağırdı.) (TDTEA-21: 247).

Tayagın köterip aldına şıkkın birinşi ok maşınası, üyken rezina tegerşiklerin ısıldatıp şanalatıp, Batal turgan yerden biraz oza berip, toktadı. (Bastonunu kaldırdığında önüne çıkan ilk araba, büyük lastik tekerleklerini gacırdatarak frene basıp, Batal'ın durduğu yerden biraz ötede durdu.) (TDTEA-21: 273).

“Kalay endi men Marzanga birden ok oysız-soysız söz berip koydım eken?”

(Niye ben Mercan'a birden öyle düşünüp taşınmadan söz verdim ki?) (TDTEA-21: 282).

Bosagadan ok süren salıp kışkırganday ne yav etti? –dep kostı.

(Eşikten öyle bağırarak ne var -diye ekledi.) (TDTEA-21: 283).

Mine sol kavgalastan soñ ok ta kelinine Asıldıñ köz karavı suvıp, aralarına aşşılık enip baslagan edi.

(İşte bu kavgadan sonra Asıl'ın gelinine bakışı soğuyup, aralarına soğukluk girmeye başlamış.) (TDTEA-21: 284).

-Yoldas direktor, sol ok kullıgımda islemege süyemen.

(-Yoldaş müdür, o işimde çalışmak istiyorum.) (TDTEA-21: 286).

Yavgan yamgır

Toktap kaldı birden ok.

(Yağan yağmur. Duruverdi birden.) (TDTEA-21: 362).

Sol zamannan alıp koroz er kün erteñlikte, Kündi körgenley ok. <<Kukareku!>> dep kışkıradı (O zamandan itibaren Koraz (Horoz) her gün sabah, güneşi görünce “kukareku! (kokoriko!) diye bağırıyor.) (Li, 2004: 70).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “-aķ” şekli pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

-Al, sizler-aķ ceñ, -dep Doşan awındı aldınan alıp oyadı. (-Buturun, hadi, siz yiyin, -diye Doşan kavunu kendi önünden uzaklaştırır.) (TDEMA-6: 362).

Ayş a eriniñ minezine jaslayınan-aķ anı. (Ayş a, kocasının huyuna, ocukluğundan beri vâkıf.)

Nikişorov izinen juwırıp-ak şıtı. (Nikişorov, peşinden hemen koşup ıktı.) (TLG: 600).

-Kirsin, alıp keliñ aldım a, -dedi birden-aķ. (-Girsin, alıp getirin önüme, dedi birden.) (TLG: 613)

Karakalpak Türkçesinde “bir+ak” şekli “ama, lâkin” görevinde kullanılmaktadır.

Orta boylu biraķ şıraylı. (Orta boylu ama güzel.) (TLG: 601).

Altay Türkçesinde

Altayca-Türkçe Sözlük’te ok “kuvvetlendirme edatı” olarak yer almaktadır. Edat “de, dahi, ise, fakat, ama, -a gelince, -ya aynı, tam” görevlerinde kullanılmaktadır (AITS: 138). Türk Lehçeleri Grameri’nde “ok” “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında verilmiş ve “ya, değıl mi, ki, sadece, elbet, tam” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (TLG: 1069). Baskakov, “Altay Dili” isimli makalesinde “ok” un “ya” görevinde doğrulama edatı olduğunu belirterek ş u örneğı verir: *Ol ok kün* (Ya o gün) (Baskakov, 2008: 1).

Ol ok (O da), *Enayıp ok ayttı* (O da böyle söyledi) (AITS: 138).

Ol ok curtta kondılar, arı-beri barbadılar. (O yurda yerleştiler, oraya buraya gitmediler.) (AITS: 116).

Bu oķ cıl (bu yıl) (Korkmaz, 1995: 101).

Ol oķ ağ aştar (o ağ aşlar)

Ol oķ kiji oyto keldi (aynı adam tekrar geldi) (Korkmaz, 1995: 102).

Ol oķ öydö. (Aynı zamanda)

Ėkinġi ġöőġöydi Ėrbizek anayda ok ġögödöp taay ceñezine tutturdı. (Ėrbizek ikinci fincanı şöyle gelince amcasının eşine tutturdu.) (Kavlak, 1995: 54).

Altay Türkçesinde ok edatı bazen şahız zamirlerine eklenmiş -ġilep<çe-le-p eşitlik ekinden sonra da yer alır.

Mal ġabrarga ũrötkün! Ėandġdā yaġşā menġilep-oķ paştaġın! (Ona hayvan gütmeyi öğret ve iyi olan her şeyde sanki ben imişim gibi yol göster, dedi) (Korkmaz, 1995: 102).

Şünü kijini alıp and oķ yadıp pādı (Şünü adlı kimse ile evlenerek oracıkta yerleşti) (Korkmaz, 1995: 103).

Altay lehçelerindeki yardımcı bir fiil ile zarflaştırılmış ve “oķ” edatıyla kuvvetlendirilmiş “anġp oķ” şekli, “böylece, bu şekilde, aynı tarzda, yine” görevlerinde bir pekiştirme zarfı haline gelmiştir.

Tün ġoyulġan sain tabaştarı anġp oķ ġoyula bardı (Gece ilerledikçe gürültüleri de o nispette arttı) (Korkmaz, 1995: 103).

Pararokpın (elbette varacağım) (Korkmaz, 1995: 106).

-kan eki ile türetilen olumlu ve olumsuz geçmiş zaman kiplerinde kullanıldığı görülür. *Ol til ıġan oķ tedir* (o da elġi gönderdi dedi) (Korkmaz, 1995: 106).

Oinadılar.. at müniüb-oķ (Ata binip oynadılar) (Korkmaz, 1995: 107)

Ol ok öydö men aylımda edim (Tam o sırada ben evimde idim.) (TLG: 1069).

Soloñunıñ sünezindey ok, ak-carıktıñ üstüle tenip cürerin sler kiġeep turugar. (Solonı’nın ruhu gibi, dünyanın üstünde dolaşacağını dikkate alın.) (TDTEA-24: 280).

Ėeyneş, andıy ok caraş. (Ceyneş onun gibi güzel.) (TDTEA-24: 287).

Kolġak kaan uçun anayda ok turuġıgar. (Kolġak kağan için de böyle mücadele edin.) (TDTEA-24: 290).

Attı cayaarda, kuday onı caraş etire cayagan. Erlik- biy onı körüp iyele, baza ondıy ok neme cayaarga sanangan (Tanrı atı yaratırken çok güzel yaratmış. Onu gören Erlik- bey onun gibi bir şey yaratmayı düşünmüş.) (TDEMA-1: 570).

Aytkan sözün tıñdap uk. (Söylediklerini iyice dinle.) (Dilek, 2002: 247)

Men baza slerdıy ok. (Ben de sizin gibiyim.) (Dilek, 167)

Azıyda Malġı koylorın kütken

Aybıġı bay kojo ok boldı.

(Önceden Malġı’nın koyunlarını güttüğü

Aybıġı bay da orada idi.) (Dilek, 2002: 248).

Kargan enezi kıygırıp iydi,

Ol ok boyı çaynay berdi.

(İhtiyar anası bağırdı, Tekrar yalvarıverdi.) (Dilek, 2002: 260).

Kodur Uul baatır

Kara agaştıy kal çerüzin

Kara tayga kırına turgustı,

Kança ok bar bolgon-

Kozın Erkeşti köstödip,

(Kodur Uul bahadır

Kara ağaç gibi kahraman askerini

Kara dağın kırına yerleştirdi,

Oradaki herkes

Kozın Erkeş'e nişan alıp,) (Dilek, 2002: 287).

Onlorgo karuun oyto beret,

Onoñ arı ıylay ok beret.

(Onlara böyle cevap verdi,

Ondan sonra ağlamaya başladı.) (Dilek, 2002: 297).

Kurdak Türkçesinde

Sal yazap bütkeç-oķ (Salı bitirir bitirmez) (Korkmaz, 1995: 107), *abışķa sulai tigeç-oķ* (ihtiyar böyle der demez) (Korkmaz, 1995: 107)

Soyon Türkçesinde

Soyon Türkçesinde *mün* kelimesinden başka *uķ* edatı da yalnız başına bir işaret zamiri olarak kullanılmaktadır (Korkmaz, 1995: 102).

Oyrot Türkçesinde

“Oķ” şekli kullanılmaktadır (Korkmaz, 1995: 98).

Ėargan da bolzo, iştemkey oķ kiji emtir (İhtiyar da olsa gerçekten çalışkan kimse imiştir) (Korkmaz, 1995: 101).

Zeynep Korkmaz, bugün bile Oyrot Türkçesinde *oķ*, tarihi metinlerde *oķ / ök / -aķ* şeklinde ayrı veya *-ķ / -k* şeklinde kaynaşmış ve ekleşmiş olarak kullanıldığını kaydeder. (Korkmaz, 1995: 98).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde sadece -oĥ /-ök, varyantlarıyla bulunur ve ses uyumuna girmez. Gülsüm Killi, Hakas Türkçesinin Ağızları isimli eserinde “oĥ / ok” şekillerini pekiştirme edatı olarak eserinde yer vermiştir. Killi, ağızlarda “uĥ” şeklinin de olduğunu belirtir (Killi, 2002: 1475). Bu ekin geldiği kelime kısa ünlüyle bitiyorsa bu kısa ünlü düşer. Birçok kelimeye kalıplaşmış şekilde yaşamaktadır.

Kĩĩĩ >kĩĩĩ-ök>kĩĩĩök (İnsan gibi, insan da), *Pala>pala-oĥ>paloĥ* (Çocuk gibi, çocuk da)

Ancak kelime -i,-ö, o, ünlülerinden biri veya uzun ünlüyle bitiyorsa sondaki ünlü düşmez.

Hĩrooĥ (kırağı gibi), *parġanoĥtar* (Onlar da gitmiş), *kiregöksiĩ* (Sen de göreceksin), (HakTS: 14)

Oloh (O da, o bile) (HakTS: 320).

Sin andaġoh oyincızıĩ. (Sen de öyle oyuncusun.) (HakTS: 330).

Çohırah ulamoh çaptanıp idirgekten sıhhan. (Çohırah, daha da vahşileşip sinirlenmiş.) (HakTS: 213)

Andaġoh oyincızıĩ. (Sen de öyle oyuncusun.) (HakTS: 330)

Ulamoh horıhhan. (Daha çok korkmuş)

At ulamoh kisteptır. (At daha çok kışnıyor.) (HakTS: 539).

Men ölgön dēn tirig-oĥ keldiĩ (Ben, sen ölmüşsündür diye düşünürken, sen dipdiri çıkıp geldin.) (Korkmaz, 1995: 101).

Ol oĥcolınca nandra pargan (Aynı yoldan tekrar gitmiş)

Ilġap çadır Kan Mergen

Meĩ kılızım meni oĥ sāb ödürer

Meĩ çıdam men oĥ sazıb- ödürer

Meĩ sadaġım meni oĥ adıp-ödürer (Kan Mergen ağlayarak: benim kılıcım beni-başkasını değil -sokup öldürecek; benim okum bana saplanıp öldürecek; benim yayım bana yönelip beni öldürecek) (Korkmaz, 1995: 102).

Anaĩ oĥ çazaġ pastı Puġa-Deke (Puga-deke oradan da yaya gitti) (Korkmaz, 1995: 103).

Cetton alıp mind’ oĥ öltür (Yetmiş yiğit burada öldü) (Korkmaz, 1995: 104).

Hakas lehçesinde “oĥ” edatı zarf olarak kullanılan yer gösterme kelimelerinde de pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Ai Mökö arġ oĥ pardı (Ay Mökö daha ileri gitti)

Adın orta çara attı pozun ort' oğ çara attı (Atını da kendisini de ortasından yarıp parçaladı) (Korkmaz, 1995: 104).

Sık! Tedir meñ ebimneñ! Anızı sıgar oğpın tedir (Evimden çık dedi, O da çıkıyorum işte dedi) (Korkmaz, 1995: 106).

Āñ uğdazı perbin-oğ-sān (Onun karısı bunu da vermedi) (Korkmaz, 1995: 106).

Paaribıstañ sıhhan palabıs

Paroh polar odır.

İb toldıra izibıs ilni polbaz-oh odır

İstibısteñ sıhhan üren-töl par-oh polar.

(İçimizden çıkan çocuğumuz

Var olacak.

Ev dolusu zenginliğimiz elin olmayacak,

İçimizden çıkan zürriyetimiz var olacak.) (Şahin, 2007: 55).

Ah Han palazı Altın Çüstñ

Arğa-sümezñ paroh.

(Ah Oğlu Altın Çüs'ün. Zekası vardır.) (Şahin, 2007: 85).

Alıp Hannıñ hulunı-çaş oray hulun

Çazıp oylacañ küñ paroh polcañ noo?

(Alıp Han'ın kulunu, küçücük kulunun

İyileşip koşar günü olur mu?) (Şahin, 2007: 128).

Hakas Türkçesinde “ulam” “daha çok, daha güçlü” görevinde kullanılan bir edattır. Ulam+oh>ulamoh: Edat eski Türkçedeki pekiştirme edatı “ok” ile tekrar güçlendirilerek kullanılmaktadır.

At ulamoh kisteptñ. (At daha çok kişniyor.) (HakTS: 539).

Hakas Türkçesinde ök edatı “idi” (öyle, böyle) edatıyla birleşerek idiök> idök şekliyle “de, da” görevinde kullanılmaktadır. Örnekleri oldukça fazladır. *Kilbezeñer idök pas piriñer.* (Gelmezseniz de yazıverin.) (HakTS: 214).

Hohanah ağa, idök, çaylağdañ irtök kilip, ibde tiringen. (Hohanah ağa da yayladan erken gelip, evde hazırlanmış.) (HakTS: 87).

Çoldañ haydi hıyras sıhhan, çolğa idök pariğan sarınzar ide hıyğasti kirgen. (Yoldan nasıl dışarı çıktıysa, öyle gittiği yoldan tekrar yola girmiş.) (HakTS: 180).

Anı ibire çulışhan añ añhustar idök köglezıp çoredñr (Onu çevreleyen kuşlar da onun gibi ötüşüyorlar.) (HakTS: 261).

Şor Türkçesinde

Şor Türkçesinde ok edatı her hangi bir değişikliğe uğramadan halen kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Seng ok malingnı (Senin hayvanını da)

Kurtuyagı ol ok sıktap çadır. (İhtiyar karısı da ağlıyormuş.)

Men ölzöm ölörg'ok (Ben ölsem de öleyim.) (May, 1996: 25).

Şor Türkçesinde ok kuvvetlendirme edatı paza “yeniden, bir daha” görevlerindeki kelime ile birleşerek pazok “ve, ile” görevlerinde yeni bir sözcük oluşturmuştur. Edat bazı sözcüklerin bünyesinde ise kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

Abazok<aba+zı+ok (Babası da; babası ya).

Çakşok<çakşı ok (Güzel ya)

Andok<anda ok (Onda da; orada da)

Taygadok<tayga+da ok (Ormanda da) (Akalın, 1999: 69).

Amok<am ok (Hemen, şimdi)

Metinlerde yaptığımız taramalarda edatın çok fazla kullanıldığını gördük.

Ak kan añniñ sebizin tâlap attı, kuştuñ sebizin-ok tâlap attı. (Ak Kağan hayvanın semizini seçip vurdu, kuşun semizini seçip attı.) (Ergun, 2006: 155).

Eres tayçıñ arıg tıñğa çedib-ok saltır (Eres Tayçı'nın arı canını da almış.) (Ergun, 2006: 204)

Toñ Molotpa Altın Sırık

Çatsa teñ-ok turza teñ-ok polçalar.

(Ton Molot'la Altın Sırık,

Düşende denk, kalkanda denkler.) (Ergun, 2006: 295).

Ol at minâr ok pargan. (O atlar da oraya gitmiş.) (Ergun, 2006: 303).

Kan mergen kadayınañ-ok tuduş-pardı. (Kağan Mergen de azgınca tutuşmaya başladı.) (Ergun, 2006: 344).

Men andok mal çon kaçırarım. (Ben de öyle mal-halk sürüp kaçırırım.) (Ergun, 2006: 354).

Meñ erim señ ok malıñnı

Sür Pargan tedir.

(Benim kocam da senin malının, Peşinden gitti. Demiş) (Ergun, 2006: 431).

Anı uğub-alıp, ak sar-ât iygi karak çajın poş korladıp, aydıp pardı: “adañniñ-ok açıyı, eneñniñ-ok kokuyu! Pis çabaldıñ âlına turuşçañ ak kannıñ tölüneñ artık tegan âlip çayal öskeni çoğok polğan-çı! (Bunu duyup ak kızıl at, iki gözyaşını döküp ağlayıp

söyledi: “Atanın acısı, ananın ahı! Biz zavallılar için tutuşan Ak Kağan’ın neslinden üstün denilen yiğidin yaratılıp büyüdüğü yok imiş.” (Ergun, 2006: 200).

“Ol ölzö ölörgö” tedir.

“Men ölzöm ölörg’ok! tedir.

(Ya o ölmeli demiş. Ya ben ölmeliyim! Demiş.) (Ergun, 2006: 434).

Teleüt Türkçesinde

Teleüt Ağzı Sözlüğü’nde, Ok kuvvetlendirme edatı olarak yer almaktadır (TAS: 75), *Bu ok üige kirdim* (Bu eve girdim) (Korkmaz, 1995: 101).

Tuva Türkçesinde

Türk Lehçeleri Grameri’inde “ok” sona gelen edatlar başlığı altında verilmiş, “ya, değil mi, ki, sadece, elbette, tam” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir.

Ol ok öydö men aylumda edim (Tam o sırada ben evimde idim.) (TLG: 1069).

Bistiñ uk ızıguuruvustuñ oğlu bolduñ.

Siler bolsa bistiñ.

(Bizim neslimizin oğluymuşsun. Siz bizim.) (TıvKD-1: 330).

Biz bolza silerniñ

Kançaar-daa aajok daay-avañar

Bolur ulus bis-dep.

(Biz ise sizin. Ne yapılsa az teyzelerin. Oluruz biz diye) (TıvKD-1: 330).

Bister ulug ulustun çugaazın aajok dıñnaar turgan bis.

(Bizler büyüklerin sözünü mutlaka tutardık.) (TLG: 1203).

Çuvaş Türkçesinde

Zeynep Korkmaz, bugün Çuvaşçada ok edatının “ah / eh” şekillerinde, tarihî metinlerde “ok / ök / -ağ” şeklinde ayrı veya “-k / -k” şeklinde kaynaşmış ve ekleşmiş olarak kullanıldığını kaydeder (Korkmaz, 1995: 98).

Emine Yılmaz (Ceylan), Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji isimli eserinde, Pekiştirme İlgeçleri başlığı altında sadece “-ah / -eh” şekillerini vermiş ve Çuvaşça’da edatın çok yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir (Yılmaz, 2002: 75). Bugün Çuvaş Türkçesinde “ah / eh” edatı önceki kelimelerle kalıplaşmış durumdadır. Daha çok sonuna geldiği kelimeyi pekiştirmektedir. Her türlü kelimeden sonra gelebilmektedir.

Çin-ah ep şav pulatıp. (Gerçekten de ben oyum.)

Puşu hal-eh şuk puli. (Başın hemen yok olacak.)

Ças-ah ilin Pülere. (Çabucak alacaksın Biler'i) (Yılmaz, 2002: 75).

Ir şın patne çin-mesir-eh hına pırat. (İyi insanın yanına davetsiz de konuk gider.)

Şıva ük-mesir-eh sırana an hıpala. (Suya düşmeden önce kıyayı yoklama.) (Yılmaz, 2002: 110).

Vil ina: -Epi çin-ah uksah Timir pulat ip; san patna is ıytma kiltim. (O da ona: - Ben gerçekten Aksak Timur'um; senin yanına akıl danışmaya geldim.) (TDTEA-26: 59).

Ku pazar nimsir-eh irtse kayri. (Bu Pazar hiçbir şey kursağımdan geçmiş.) (TDTEA-26: 75).

Hırırtr-ah şitet te itek kalle kirkik kayıkın tepir tikne. (Hızla varmış ve Kırnik kuşun diğer tüyünü yakmış.) (TDTEA-26: 75).

-Atya, kil-eh, ırşın! Atya, kil-eh! -teşşi. (-Haydi, gel, iyi insan! Haydi, kil-eh! - diyorlarmış.) (TDTEA-26: 77).

Sar yikitpe sar hir tuslaşnı

Pirle pulasşın imir-eh

(Sarı yigitle sarı kız dost olmuş

Birlikte olmak istiyorlar ömür boyu.) (TDTEA-26: 435).

Leşsem un şimahne iltmen pek-eh pulni. (Diğerleri onun sözünü işitmemiş gibi yapmışlar.) (TDTEA-26: 458).

Şullen-eh pir pike kilet, sutı kunsem ilse kilet. (Her yıl bir hanım gelir, Aydınlık günler getirir.) (TDTEA-26: 212).

Eh, yuratnı asanne,

Kıllıh-ah an şillensem

İşta vil san Hirtsurtu?

(Ah, sevgili büyük annem, Boş yere kızma; Nerede senin Hirtsurt'un?) (TDTEA-26: 310).

İlemlı sassipe kullen şıpçık

Minşin hirte piççen-eh yurla'-şi?

Hurın şınçe pir piççen-eh şıpçık

Minpe cunne yıpatsa parınat'-şi?

(Güzel sesiyle hergün bülbül. Niye kırdan yalnız ötüyor ki? Kayın içinde bir yalnız bülbül. Neyle gönlünü teskin ediyor ki?) (TDTEA-26: 275).

En eski metinlerde geçen pekiştirme edatlarından biridir. Çok görevinde “öküş” sözcüğünün de ok edatıyla ilgili olduğu araştırmacılar belirtmektedir. Edatın kökeniniyle ilgili fazla bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar Toharcadan tercüme yoluyla Türk diline girdiğini belirtmektedir. Tarihî Türk dilinde Göktürk Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde “oğ / ök” şeklinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde bazı sözcüklerin yapısında kalıplaşmış olarak rastlanmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkmen Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Baraba Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Teleüt Türkçesinde, Kurdak Türkçesinde, Oyrot Türkçesinde, Soyon Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Şor Türkçesinde, Tuva Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde “ok, ök, ağ, -yağ, nağ, oğ, ök, uk, oh, uğ, ağ, eh” şekillerinde, “bizzat, kendi, hep, tam, hem, -dır / -dir, da / de, ha, işte, tıpkı, ancak, ki, öyle, hemen, aynı, gene, sadece, elbet” görevleriyle kullanılmıştır. Türkmen Türkçesinde “niçek, niçik, niçek”, Karaçay-Malkar Türkçesinde “kibik, nek”, Karay Türkçesinde “kibik, neçik” sözcüklerinin yapılarında kaynaşmış olarak kullanılmıştır. Edat “bir” sözcüğüyle birleşerek “birok” şeklinde önce “bir tek” anlamında kullanılmış daha sonra kalıplaşarak çağdaş Türk lehçelerinde cümle başında bağlama edatı olarak “fakat” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Sıfat, isim ve zarflardan sonra gelen “ok” kolay bir şekilde kalıplaşmaktadır. Ok edatı her türlü sözcükten ve gramer şeklinden ve cümleden sonra gelerek anlamı pekiştirmektedir.

1.69. OL

Türkçede -dır / -dur bildirme ekinin yerini tutan ve dolayısıyla onun gibi yer yer pekiştirme görevi de yapan bir edattır. Ol aslen zamir kökenlidir. Zamanla sonda bildirme göreviyle kullanılarak edat görevinde kullanılmıştır. Çeşitli çalışmalarda başlangıçta edat 3. tekil şahıs zamiri zannedilmiştir. Fakat yapılan çalışmalarla bunun 3. şahıs zamiri olmayıp, 3. şahıs zamirinden sonra kullanılan ve cümlelerin anlamını kuvvetlendiren, anlama kesinlik kazandıran bildirme görevinde olduğu ortaya konulmuştur. Ahat Üstüner, Türkçede Pekiştirme isimli eserinde ol edatına pekiştirme edatları içinde yer verir ve “ol”un bir pekiştirme edatı olduğunu belirtir (Üstüner, 2003: 159).

Edatla ilgili müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bazı çalışmaların içinde “ol” edatına yer verilmiştir. A. Samovlovic, “Türk Lehçeleri” isimli makalesinde “Eski Türkçede, cevherî fiilinin üçüncü şahsına işaret zamiri ol tekabül ediyordu: etgü+ol (iyidir)” şeklinde edatın kullanımı ile ilgili fikrini belirtir (Samavloviç, 1946: 596).

Ahmet Cevat Emre, “İsimsel anlatımda yüklem ile özne kavramlarını kaynaştırmak için koşaç (copule) denilen üçüncü bir üye bulunabilir. Eski kaynaklarda yüklemi özneye bağlamak için zamirlerin kullanıldığı görülmektedir. Onbirinci asırda koşaç rolünü en çok zamirler oynar -Ol andan isre ol- (O ondan aşağıdır.) Aynı asırda “turur” da kullanılırdı.” (Emre, 1945: 274).

Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi, isimli eserinde “ol”un 3. teklik şahıs ekinden sonra kullanılan ve cümlelerin anlamını kuvvetlendiren, anlama kesinlik kazandıran bir ek / edat olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir: *bilge tonyukuk anyıg ol üz ol. T 34.* (Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır.), *türk bodun yime bulganç ol timiş oguzı yime tarkınç ol timiş. T 22.* (Türk milleti de karışıklık içindedir demiş: Oğuz’u yine dardadır demiş) (Alyılmaz, 1994: 256).

Sema Barutçu-Özönder “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU” adlı makalesinde Eski Türkçeye ait metinlerde bir örnekte “ol” edatının “dır” görevinde olduğunu ifade eder ve şu örneği verir:

Tınlıg tip ulatı yaşaglı tip yme yapıglarta munçulayu yileyü at urur-lar, ıaltı baıa tüsi çınsız teg ezüg ol tavışgan müyüzi bodsuzı teg igid ol. (BTT I D 87-90; B 168-172) (Canlı diye ‘yaşayan’ diye de skandha grubuna şüphesiz şunlar gibi (=gerçek olmadığını çok iyi bildiğimiz şu örneklerde olduğu gibi) sahte ad koyarlar; (bunlar)

tıpkı kaplumbağa tüyünün gerçekte olmaması gibi yalandır, tavşan boynuzunun boyunun olmaması gibi sahtedir.) (Barutçu, 2001: 84).

Eski Uygur dönemi eserlerinden Kuanşi İm Pusar'da ol edatı “dır” bildirme anlamıyla geçmektedir. *Ant antıkmış taluy ögüzde teringrek ol...*(Ant içmesi, denizlerden, ırmaklardan daha derindir.) (Tekin, 1960: 17).

İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli eserde de “ol” “...dır, ...dir, ...dur, ...dür.” görevinde geçmektedir. *Törüsi antag ol.* (töresi öyledir.) (Hamilton: 1998: 153).

Uygur dönemi eserlerinden İrk Bitig'de de “ol” edatı “dır” görevinde kullanılmaktadır.

Uluğ eb örtenmiş. Katinga tegi kalmaduk, bükinge tegi kodmaduk, tir. Ança bilingler: yablak ol (Büyük bir ev yanmış. Kıyısına bucağına kadar hiçbir yer kalmamış. Biliniz ki bu kötüdür.) (BTK, I: 94).

Tang tanglardı. Udı yir yarudı. Udu küñ togdı; kamag üze yaruk boltı, tir. Ança biling: Edgü ol. (Şafak söktü. Arkasından dünya aydınlandı. Ardından güneş doğdu, herşey üzerine ışık geldi, der. Şöyle bilin ki bu iyidir.) (BTK; I: 94).

Ança biliñler asıgı bar edgü ol (Öylece biliniz; faydası var, (bu fal) iyidir.) (Tekin, 2003: 180).

Diğer Uygur metinlerinde de ol “dır” görevinde geçmektedir: *ince ıaltı aditi-a-karbi atlıg...yaruı ıaşıuı mani monıuı erdini incip öz yaruı üze yalrıyu ıaşıyu turmuş teg, tengriler iligi-ya, anıulayu oı ol iduı tınlıgı yme yuıunmaısız erür tip bilgülık ol.* (Nasıl ki âditya-garbha adlı-...parlak mani incisi olan mücevher, kendi parlaklığı ile parlayıp duruyorsa, ey tanrıların tanrısı, bunun gibi, o mukaddes insanı da kirlenmez diya bilmelidir.) (Temir, 1946: 578).

Arıg süüzük yig mengilig ulus anta ol (Temiz, duru, üstün huzûr diyârı oradadır.) (Arat, 1991: 122)

Seviglig önglügin yalrıya.

Serilip turmuş-ın saııngu ol.

(Güzel renkleri ile parıldayarak,

Orada durduğı düşünölmelidir.) (Arat, 1991: 196).

Buyanlıı kışı burıanlar birle tüz ol

Buyansız kışı buı baır birle tüz ol

(İyilik yapan insan burkanlarla birdir.

İyilik yapmayan insan boş baır ile birdir.) (Arat, 1991: 274).

Oılung kışıng ülüglüg ol

Ekeng yengeng sevinçlig ol

(Oğlun, zevcen kısmetlidir, Ablan, yengen sevinçlidir) (Arat, 1991: 228).

Adang ertgey

Edgü kelgey

Bu irt kimke kelser

Süde erser sançitur

Balıkta erser korayur

Buyan edgü kılınç kılgu ol

(Tehlike geçer, İyilik gelir. Bu fal kime gelse. Savaşta ise yenilir, Sevap ve iyilik kılmalı.) (BTK, I: 99).

Bilig erser, yilvi teg (ol). (Bilgiye gelince bu büyü gibi (dir).) (Tekin, 1965: 37).

Bo sawım ıaltı kün teñri teg çın ol. (Bu sözün tıpkı güneş tanrısı gibi doğrudur.)

Teñrim siziñ et'özüñüz kök ıalılık teg arıg ol (Tanrım, sizin vücudunuz gök gibi temizdir.) (Li, 2004: 458).

Divanü Lügati't-Türk'te "ol"un pekiştirme edatı olarak kullanıldığı o ve şu zamirlerinden farklı olduğu bilgisi yer almaktadır. Divanda "Adlara ve eylemlere gelen bir pekiştirme ilgeci" olduğu ve aşağıdaki örneklerde bu sözcüğün kesinlikle zamir olmayıp bir pekiştirme edatı göreviyle kullanıldığı belirtilmiştir. Divanın Dizin cildinde ol "dır, dir, dur, dür 'koşaç=haber edatı' olarak" tanımlanmıştır.

Ol menig olgum ol (O kesinlikle benim oğlumdur.)

Ol ewke barmış ol (O, kesinlikle eve gitti) (Erdi, 2005: 355).

Aynı örnekte hem şahıs zamiri olan "ol" hem de bildirme görevinde olan "ol"un birlikte kullanılması aslında bu iki sözcüğün farklı anlamlarda olduğunun bir göstergesidir. Kaşgarlı, bu örneği aslında bilerek çok şuurlu bir şekilde kullanmıştır. Çünkü yazılışları aynı olan kelimeler bazen karışabilmektedir. Divân'da yaptığımız taramada edat olarak kullanılan birçok örneğe rastladık.

Ol mında turırsak ol (O, burada kalmak dileğindedir.)

Ol ewge kirigsek ol (O, eve girmek dileğindedir.) (Atalay, 1992: 55)

Ol anı satırsak ol (O, onu almak azminde idi)

Ol anı tutuglı ol (O, onu tutmaya azmetti)

Ol tawarın satırlı ol (O, malını satmak azmindedir (Atalay, 1992: 297)

Ol atıg közetgen ol (O, daima atı gözetendir.)

Ol ewin bezetgen ol (O, evini daima bezetendir.)

Ol tarıg tarıtgın ol (O, daima ekincilik edendir) (Atalay, 1992: 319)

Ol er ol ewge baragan (O adam evine çok gidendir.) (Atalay, 1998: 24)

Ol ewge barmış ol (O gerçekten eve varmıştır.) (Atalay, 1998: 36)

Ol kündi kişi ol (O aşağılık kişidir.) (Atalay, 1998: 419)

Ol munda ol (O, buradadır.) (Atalay, 1998: 420)

Tün kününg karşı ol (Gece gündüzün karşıdır) (Atalay, 1998: 423)

Neme yawuz neng ol bu (Bu ne kadar kötü şeydir) (Atalay, 1992: 215)

Ol ış kılğan ol (O, çok iş yapan adamdır.) (Atalay, 1998: 470)

Ol kişi birle bakışgan ol (O, herkese göz ucuyla bakan adamdır.) (Atalay, 1998: 519).

Bu er süge bitilgen ol (Bu, adı daima orduda yazılı adamdır.) (Atalay, 1998: 521).

Divanda ol edatının bazı kelimelerle kalıplaşıp yeni bir kelime oluşturduğundan bahsedilmektedir. Kaşgarlı, “dag / dağ. (yok, değil) anlamına gelen bir ilgeç (Argu lehçesi) bu ilgecin zamanla kalıplaşarak *ol andag dag ol* (O, öyle değil) örneğinde görüldüğü gibi kalıplaştığı bilgisi de yer almaktadır. Kaşgarlı “Bu sözcüğü Oğuzlar Argulardan almış ve dag ol ifadesini “tegül” (değil) olarak değiştirmişlerdir. Argulara komşudur ve dilleri birbirine karışmıştır.” şeklinde açıklama yapar (Erdi, 2005: 246). Kaşgarlı değil kelimesindeki “il” ekinin “ol” edatının kalıplaşmış şekli olduğunu belirtir. A. M. Şçerbak, “Türkçe Morfoloji Tarihini İnceleme Meselesine Dair” isimli makalesinde “bir ismin başka bir isme katılırken önce son çekim edatı haline, sonraları yapım veya çekim eki haline geldiğini” ifade eder (Şçerbak, 1994: 318). Şçerbak, “Tarihî Bakımdan Türkçe Kelimelerin Şekil Yapısı” isimli yazısında da “Eklemeli morfoloji olmadığı zaman Türkçede söz dizimi büyük bir önem taşıyordu. Gelişmeye başlayan morfoloji sisteminin temelini kelime birleşmeleri teşkil etmiş, onlar da kelime şekil yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birleşmelere dahil olan kelimelerin biri müstakil olarak, öbürü yardımcı bir unsur gibi kullanılırdı (Şçerbak, 1996: 125). Aslında birçok kelimenin yapısında pekiştirme edatlarının olduğu bir gerçektir. Aynı zamanda pekiştirme edatları eklemeye en müsait edatlardır. Kendisinden önceki kelimeyle birlikte kullanıldıkları için o kelimenin bir parçası olarak kolayca kalıplaşabiliyorlar.

Agop Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi isimli çalışmasında bazı beyitlerde geçen “ol” kelimesinin “...dır, olur” görevinde bir kelime olduğunu belirterek edata dikkat çeker.

Ukuş körki dil ol, bu til körki söz,

Kişi körki yüz ol, bu yüz körki köz

(Aklın süsü dildir, dilin süsü söz, Kişinin süsü yüzdür, yüzün süsü de göz.)

(Dilaçar, 1988: 86)

Karahanlı dönemi eserlerinden olan Atabetü'l-Hakayık isimli eserde de “ol” edatı şahıs ve işaret zamiri dışında pekiştirme işleviyle 38 yerde kullanılmıştır.

Bağlılık otalap ongulmaz ig ol

Birimdin bağıl elgi keç berklig ol

Tirip köngli toğmaz közi suğ bağıl

Ğul ol malğa malı anga erklig ol.

(Hasisilik ilâç ile iyileşmez bir hastalıktır;

Hasisin eli, vermekten yana çok sıkıdır.

Aç gözlü hasisin gönülü toplamakla doymaz,

O malın kuludur ve malı ona hâkimdir.) (Arat, 1992: 60).

Ğarislik ma erke yavuz ħaslet ol

Ğarislik songı ħam ökünç ħasret ol

Bu baylık çığaylık içi ħismet

Ğarislik tek erke kuruğ zaħmet ol

(Harislik de insan için kötü bir huydur,

Harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir;

Zenginlik ve fakirlik Tanrının kısmetidir;

Harislik, insan için, sâdece boş bir zahmettir.) (Arat, 1992: 64).

Yana bir kereklig sözüm bar sanga

Ayayın men anı ħulağ tut manga

Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp

Tevazu’nu berk tut yapuğ keç anga

(Sana lüzumlu bir sözüm daha var,

Bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;

O (söz) şudur: kibri yere çalıp,

Tevâzuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl.) (Arat, 1992: 61).

Bu eserde “ol” edatı “-dır /-dir” görevinde sonda kuvvetlendirme işleviyle kullanılmıştır.

Bu “ol” edatı Gabain’in eserinde de bir yerde “dır” bildirme görevinde geçiyor. *Edgüg anıgağ ħop tâñri yarat-muş ol* (İyi ve kötüyü hep tanrı yaratmıştır.) (Gabain, 1988: 81).

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda “ol” edatı pekiştirme edatları içinde sınıflandırılmıştır. Mehmet Vefa Nalbant, *Dîvânü Lugatî’t-Türk Grameri-I -İsim*, adlı çalışmasında edatların bir alt başlığı olarak verdiği “Kuvvetlendirme-Pekiştirme Edatları” içinde edata ver vermiştir. Araştırmacı, eski ve orta Türkçe dönemlerinde kullanılan “ol” edatı için “İsim ve isim soylu sözcüklerle fiillerin çekimli hâllerinden sonra gelen kuvvetlendirme ve pekiştirme edatıdır. “-dır, -dir” anlamı vermektedir.” şeklinde bilgi verir (Nalbant, 2008: 248).

Örneklerde görüldüğü gibi Eski Türkçede, ve Orta Türkçede “ol” edatı “-dır /-dir” görevinde anlamı kuvvetlendiren bir edat olarak kullanılmıştır. Özellikle Orta Türkçe dönemindeki belli başlı bütün eserlerde edat kullanılmıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde “belki de “ol” şahıs zamiri ve işaret sıfatı ile aynı olduğu için terkedilmiş ve edatın görevi başka eklere yüklenmiştir.” (Üstüner, 2003: 160).

Kıpçak Türkçesinde

Kutb’un Husrev ü Şirin isimli eserinde “ol” “dır, dir” bildirme göreviyle kullanılmıştır.

Ajunluğnung songı bilgil ölüm ol

Ölüm irmez iy ‘aql bu ulum ol (Hacıeminoğlu, 2000: 344)

Bu nengler birle dünya abdan ol

Gehî ol yaz yili gâhî hızân ol (Hacıeminoğlu, 2000: 286)

Körüngen kökde yirde barça cism ol

Îlâhî genç öze munlar tılsım ol (Hacıeminoğlu, 2000: 184)

Ayttı cânnu satmaklık hatâ ol

Ayttı ‘ışq yolında hem revâ ol (Hacıeminoğlu, 2000: 328).

Çağatay Türkçesinde

Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* isimli eserinde ol’un kuvvetlendirme, bildirme görevinde bir arkaizm olarak hâlâ devam ettiğini belirtir.

Lebing ser-çeşme-i âb-ı hayât ol. (Senin dudağın, ölümsüzlük suyunun çeşme başıdır.) (Eckmann, 2003: 133)

O, ol ki tüşümni tapar ermiş kanı. (Düşümü yorumlayan kişi nerede?) (Eckmann, 2003: 121)

Türkmen Türkçesinde

Ol edatı Türkmen Türkçesinde “-dır, -dir, -dur, -dür” görevinde halen kullanılmaktadır.

-O neehili aadam ol? (-O ne biçim insandır.) (Kara, 1997: 282)

Gagavuz Türkçesinde

Zeynep Korkmaz, Gagavuz Türkçesinde kullanılan tarz zarfı “nicel” kelimesinin nicel<nice ol “nasıl” görevinde olduğunu söyler. Fakat “ol” için her hangi bir açıklama yapmamış. Biz bu “ol” kelimesinin DLT’de geçen “ol” edatı olduğunu düşünüyoruz. “nicel” kelimesindeki “l” aslında “ol” edatının kalıplaşmış şeklidir. *Duman yine çöktü, karannık pek oldu, yok nicel gitsinler ileri. Alla ta demiş... ye Yuhan nicel dayanmış* (Korkmaz, 1995: 50).

Sarı Uygur Türkçesinde

Sarı Uygur Türkçesinde ek eylemin geniş zamanı olan “-dır” bildirme ekinin yanında “-dro” biçimi de kullanılmaktadır. Bu aslında “dır ol” kullanımının kalıplaşmış ve kısaltmış bir şeklidir. Ol edatı özellikle pekiştirme görevinde kullanıldığı için kendisinden önceki sözcükle çok kolay bir biçimde kalıplaşmıştır.

Kız var mi dro. (Kız var mı?), *Kelgen mi dro.* (Gelmiş midir.)

Sen manıdro. (Sen varıyorsun.), *Siler manudro.* (Varıyorsunuz.)

Tızgaktro. (Yazıyorum.), *Tutgak tro.* (Tutuyor, tutmak üzere.) (Bozkurt, 1999: 538). *Körgistro.* (Görürüm.). *Men tapkırtro.* (Kesin bulurum.) *Men oñşegantro.* (Ben okudum.) (Bozkurt, 1999: 539). *İnsın calavatkan yerge hetıptro* (Kardeşinin saktlandığı yere yettiler.) (Bozkurt, 1999: 541).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte “ul” (O) şekli dır / dir bildirme eki görevinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır (TatTS: 358).

Yuk! tüben kalmas bu can. Fitratta gali bulgan ul;

Kismek üstinde kara kuş, ittifakıy kungan ul!

(Hayır, bayağı olamaz bu ruh, yaradılıştan yücedir.

Hatıl üzerine kara kuşun konması kadar da tabiidir.) (TDTEA-19 / III: 72).

Keyfibizni bik tiz ük kıskarttı ul,

Bizni şul çaktuk hükimge tarttı ul.

(Keyfimizi pek çabuk kaçırdı,

Bizi orada sorguya çekti.) (Özkan, 1994: 443).

Bir uçın uçlap, Kaban'ga çumdı ul,

Tup-turı şunnan kuyıga tuttu yul.

(Bir ucundan tutarak Kaban'a daldı,

Kuyuya doğru tuttu yol.) (Özkan, 1994: 480).

Birge aşy, çey içe, bizniñle birge yukly ul,

Hizmeti de bar: Üyni tıçkan yavızdan sakly ul.

(Berâber yer, içe, bizimle berâber uyur,

Vazifesi de var: Evi kötü fareden korur.) (Özkan, 1994: 678).

Bilmiysiñ mi sin: Çitin mehbüslik ul,

Bulsa da altın, haman da çitlik ul.

(Bilir misin sen, zordur mahpusluk,

Olsa bile kafesi altından.) (Özkan, 1994: 682).

Şigr-i Lermontov ve Puşkin ulug saf diñgiz ul,

Hezreti Puşkin ve Lermontov, Tukay üç yıldız ul.

(Lermontov ve Puşkin'in şiiri, ulu, saf denizdir,

Hazreti Puşkin, Lermontov ve Tukay, üç yıldızdır.) (Özkan, 1994: 768).

Tav başına salıngandır bezneñ avıl,

Ber çişme bar, yakın bezneñ avılga ul,

(Dağ başına kuruludur bizim köy,

Bir pınar var, yakın bizim köye.) (TLG: 741).

Suğış sirin bizge añlav kıyn iş ul.

(Savaşın sırrını bizim anlamamız zor iş.) (TDTEA-19 / III: 119).

Burıy-burıy buran ul,

Tagın kilgen uralıp.

(Eser, eser boran, Yine gelmiş dönerek.) (TDTEA-19 / III: 190).

Biz bala-cagaga iñ-iñ küñilli beyrem bula torgan idi ul.

(Bizim gibi çocuklara bu bir bayram gibi sevinçliydi.) (TDTEA-19 / III: 270).

Biyik manara tözü-adem balasınıñ küke minüv hıyalınıñ bir çağılışı ul.

(Büyük minare yapmak insanoğlunun göğe çıkma hayalinin bir yansımasıdır.)

(TDTEA-19 / III: 295)

-E Gölzada kayda, Gölzada? -dip aşığıp soradı ul. (-Peki Gölzada nerde,

Gölzada? -diye aceleyle sordu.) (TDTEA-19 / III: 467).

Bir-iki minut ul (Bir iki dakika.) (TDTEA-18 / II: 442).

Çişinip te tormıyça, hat ukırğa utırdı ul.

(Soyunmadan mektubu okumaya başladı.) (TDTEA-18 / II: 439).

-İçesi kilir bit, hezret! -dedi karıy.

Tigi mulla:

-Kilmegen kayda ul?!

(-Çok susadım hoca! -dedi ihtiyar

Haca da:

-Kim susamadı ki?!) (TDTEA-18 / II: 378).

-Şuñar küre min siña hervakit: “Çey cıyıp kaytma”, dim şul, küp torgaç aynıy da torgandır ul.

-Yuk, anası, alay tügil ul.

(-Onun için ben sana her zaman: “Çay biriktirme, diyorum, çok durunca bozuluyor galiba.)

-Hayır, annesi, öyle değil.) (TDTEA-18 / II: 365).

Bazı örneklerde edat diğer pekiştirme edatlarından sonra da kullanılmaktadır.

Bohar şikerin alıp kaytmakçı bulam, karçık!...

-Ay kart, küñilli bulır miken soñ ul...

-Bigrek diki bula indi ul, anası.

(Buhara şekerini alıp getirmeyi düşünüyorum, hanım!...

-Hay, ihtiyar iyi olur mu ki...

-Çok acayip olur annesi.) (TDTEA-18 / II: 370).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Keme sırğa tiler itı, tıstı töñkeyip içi oyoq, osoça ol (Kayık küpe derlerdi; dışı kabarık, içi oyuk, uzuncadır) (Alkaya, 2008: 267).

Başkurt Türkçesinde

Börköt tawza ğına osa ul.

(Kartal ancak dağda uçar.) (TDEMA-1: 410)

Turı atınıñ keberene kuşa halğan ul.

(Doru ata ait olan her şeyi onun kabrine koymuş.) (TDEMA-1: 438)

-Eyy, karsık, bul ni eş ul? (-Ey, hanım. Bu ne iş?) (TDEMA-6: 444).

-Katındar za şulay ul (-Kadınlar da böyledir) (TDTEA-29 / I: 216).

Nogay Türkçesinde

Kimdi balam dep aytar ol,

Kimdi men dep süyer ol

Men esine tüskende

Yangan otka küyer ol.

(Kimi balam diye çağırarak o, Kimi ben diye sevecek. Ben aklına düşünce, Yanan ateşe döner o.) (TDTEA-21: 71).

Bu örneklerdeki “ol” zamirleri aslında “dır” anlamında pekiştirme görevinde kullanıldığını düşünüyorum.

Tuva Türkçesinde

Ol çüü deerñ ol,

Meñee çüzün bergen ol?

Çünü inçap megeleeri ol? -deer esvespe.

(Neden bahsediyorsun, Bana neyini vermişti ki? (Niye öyle yalan söylüyor? - diyecektir.) (TDEMA-5: 294).

-Monu mında çüü çüve azıp kaanı ol?

(-Bunu buraya kim asmış acaba?) (TLG: 1223).

Monu çugaalap-tır.

-Ol çüü derñ ol,

Inça dep ulug aas etpes çoor

(Bunu söylemiş. O nedir dediğin. Öyle deyip büyük söz söyleme) (TıvKD-1: 312).

-Bo çüü dep kiji çalarap,

Kök deerden düjüp keer ol

(Kimdir bu gün karartıp. Gökyüzünden inen) (TıvKD-1: 357).

-Ol bagay ogluñarnıñ

Çüge izi kurgap kalganı ol.

(O zavallı oğlunuzun. Neden izi kuruyup kaldı.) (TıvKD-1: 361).

-Deer-Haan adam, üçün körüp olurarıñ ol?

(Deer-Haan atam, nereye bakıyorsun?) (TıvKD-1: 404).

Turgan çüveñ irgin.

Kañgıvay-Mergen ol

Çiñ sarıg şaynı işkeş,

Çaglıg etti çigeş.

(Durmuş. Kangıvay-Mergen. Koyu sarı çayı içip, Yağlı eti yiyip.) (TıvKD-1: 491).

-Odarda çoraan aktıg, düktiüg

Azıraan malımnı kaynar süreriñ ol.

(Otlakta gezen aklı, tüylü. Beslediğim malımı nereye sürersin.) (TıvKD-1: 552).

Aslen 3. teklik şahıs zamiri olan “ol” sonda pekiştirme edatı görevinde kullanılmaktadır. Tarihî Türk dilinde Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde kullanılmıştır. İsim ve isim soylu sözcüklerle ve fiillerden sonra gelmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinde, Türkmen Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Sibiryâ Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Tuva Türkçesinde görülmektedir. “ol” edatı “ol, ul” şeklinde “-dır / dir” görevindedir. Gagavuz Türkçesinde “nicel” sözcüğünde kalıplaşmış olarak görülmektedir. Sarı Uygur Türkçesinde “dro” şekli “dro< dır ol” görülmektedir. Daima sonda kullanılmaktadır.

1.70. SAYIN

Eski Türkçeden beri kullanılan bir son çekim edatıdır. Eski Türkçede, “sayu” şeklindedir. Necmettin Hacıeminoğlu, edatın “sa-y-u” şeklinde fiil köküne zarf-fiil eki “-u” getirilerek türediğini, “her, gibi” görevlerinde kullanıldığını belirtmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 81). Gabain, edatın “sa-” “saymak’tan”, “her biri, herkes, hep” görevlerinde olduğunu belirtmektedir (Gabain, 1988: 94). Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde sayu (her) <sâ- (saymak) kökünden geldiğini belirtir ve şu örnekleri verir: *yir sayu bardıg* (her yere gittin), *anta kalmışi yir sayu kop toru ölü yorıyur ertig* (Oralarda (nasılsa sağ) kalmış olanlar(ınız da) hemen her yöne doğru bitkin ve mecalsiz olarak yürüyor idiniz.) (Tekin, 2003: 151). Edatın bugün “sayın” olarak görülen şekli üzerinde iki farklı görüş mevcuttur. Zeynep Korkmaz, “sayın” edatını say-ın şeklinde bir zarf-fiil şekli olduğunu belirtir ve edatın “her” görevinde olduğunu söyler (Korkmaz, 1994: 70). Mustafa Öner ise, “sayu+n” şeklinde “sayu” edatının vasıta hali eki “+n” ile genişletildiğini belirtir (Alkaya, 2007: 536). Yong Song Li de, Türk Dillerinde Son Takılar isimli eserinde, sayın’daki n’nin aslen vasıta durumu eki olduğunu iddia ederek Mustafa Öner’le aynı paralellikte görüş beyan etmektedir (Li, 2004: 400). Kemal Eraslan’ın, Eski Türkçede İsim-Filler isimli eserinde şu örnek geçmektedir. *Her tebreтік sayu iş kötgüng tapıñça (TT I, 114)* (Her kımıldanışında işin gücün arzuna göre olur.) (Eraslan, 1980: 53).

Sayın edatı “her, -dıkça” görevinde Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında görülmektedir. Bu edat ismin yalın halinden sonra kullanılmaktadır. Sayın edatı kendisiyle aynı anlamda olan ve Farsçadan dilimize girmiş olan “her” sözcüğüyle birlikte kullanıldığında durumu, nesneyi pekiştirmektedir (Alkaya, 2007: 543). Sayın edatı tek başına kullanıldığında “her” görevindedir. Fakat “her” ve “sayın” edatının birlikte kullanılması manayı daha çok pekiştirmektedir. Sayu edatı sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Fakat örnekleri Türkiye Türkçesine aktarırken “her” görevinde başta kullanılmış gibi ifade etmek gerekir.

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “sayu, sayı, sayın” “her, -dikçe, -dığı zaman” görevlerindedir.

Seni körgen sayın Allâh der men (Seni gördüğüm zaman hep Allahım derim.) (Li, 2004: 392).

Çağataycada Farsçadan girmiş olan “her” sözcüğü “sayın” edatıyla birlikte kullanılmaktadır. Bu pekiştirmeyi daha da kuvvetlendirmektedir.

Her tüki sayu bir kara kayğu (Her tüyü birer kara kaygıdır.) (Li, 2004: 392).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde “sâyn, sâyı” şekli “her, -dikçe, kadar, çok, -e doğru” görevlerindedir. Türkmen Dilinin Grammatikası’nda edatla ilgili şu bilgiler geçmektedir. “soň gelende hem wagt gatnaşygyny görkezip, şolardan aňlanılyan düşünjeniniň başga bir hereket bilen bir wagtda yüze çykandygyny, şol düşünjeniniň netijesinde hereketiň, işiň barha (gittikçe) ösyendigini, (büýüdügünü) güýçlenyendigini bildirýer.” *Wagt geçdigi sayı öyüň içindeki galagopluk güýjep başlady.* (Vakit geçtikçe oyun içindeki telaş başladı) (Söyegow, 1999: 486).

Onuň yüreginde adamlara bolan minnetdarlık her dem sâyn ösyârdı, güýceyârdı. (Onun yüreğinde insanlara olan minnettarlık her nefeste büyüyordu, güçleniyordu.).

Ösdüm, mekdebe bardım, her gün sâyn ulalyp, Leniniň adın yazdım, elime galam alıp. (Büyüdüm, okula gittim, günden güne büyüyüp, Lenin’in adını yazdım, elime kalem alıp.) (Li, 2004: 392).

Sarı Uygur Türkçesinde

Sarı Uygur Türkçesinde “sen, sein, sēn, senla” şekilleri “her” görevindedir.

Avka kün sein semige paş çalgaq pi-dro. (Yaşlı adam her gün sanemhanede dua edermiş.)

Kun senla pu taleyniň kıızıgta pır kempeştig yanın suğarvato. (Her gün bu gölün kıyısında bir kadın filini suvarıyor.) (Li, 2004: 398).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “seyin,” şekli “her, -dikçe” görevlerindedir.

Bunden soň Gülnar her minut seyin küle beredi (Bundan sonra Gülnar her dakika gülüveriyor.)

Respublikamızda pahte hasili yil seyin aşib barmaqde (Cumhuriyetimizde pamuk rekoltesi her yıl artmakta.) (Li, 2004: 393).

Keçikib kirgen kış endi kün sayın savuğunu küçeytire başlegen edi. (Gecikmeli giren kış şimdi günden güne soğuşunu artırmaya başlamıştı.) (Yaman, 2004: 3159).

Ul tavık k n sayın k key b rer. (O tavuk her ne gün yumurta verir.) (Doğan, 2007: 504).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “sayın” şekli “her, -dikçe” görevlerindedir. Kenan Koç tarafından hazırlanmış Kazak Türkçesi Grameri isimli eserde edat, son çekim edatları içinde verilmiştir. *Jıl sayın.* (Her yıl), *k n sayın.* (Her gün) Edat “-Ėan, -gen, - an, -ken” sıfat fiil eki almış sözcüklerden sonra kullanıldığında “-dik a, -dikçe” anlamı vermektedir. *BarĖan sayı* (Gittikçe), *jılağan sayın* (AĞladık a) (KazTG: 317).

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde de edat madde başında verilmiş ve “her” görevinde kullanıldığı belirtilmiştir. *K n sayın* (Her gün); *Sağat sayın* (Her saat) (KazTS: 231).

 zen sayın elektr stantsiyası salınuwda (Her ırmakta elektrik santrali kurulmakta.)

Jata hanada turuw ı studentter k n sayın yertemen gimnastika jasadı. (Yurtta oturan öğrenciler her gün sabahleyin jimnastik yapıyor.) (Li, 2004: 395).

Bala sağat sayın na arlanıp, s n wge aynalĖan jarı tay t mendep baradı. ( ocuk her saat k t le ip, s nmeye yüz tutmuş ışık gibi tükeniyor.) (Alkaya, 2007: 536).

Balapan nezik cas  ayın 

So  an suvık cel sayın,

( ncecik genç kayın fidanı, zavallı, soğuk yel estikçe,) (Tamir, 1993: 138).

Kadam sayın j risin de, sözün de  detip keledi (Her adımda hareketini de sözünü de hızlandırmaktaydı.) (BKT: 253).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “sayın” şekli “her” görevinde kullanılmaktadır. “Her” sözcüğü de her anlamında Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır. Her sözcüğündeki “h” sesi bazı örneklerde d  er. Sayın edatının her sözcüğüyle birlikte kullanılması anlamı daha da pekiştirmektedir.

K n sayın bolboso da, cuma sayın, ay sayın k z m  k r n p tur, balam (Her gün olmasa da, her hafta, her ay gözüme görüne dur.)

Ar ay sayın. (Her ay.) (Li, 2004: 397).

Kadam sayın traptın taktayları iyilip, kampanın çañduu demi öpkönü kısıt (Her adımda merdivenin basamakları eğiliyor, ambarın tozlu, havası nefes almayı güçleştiriyordu.) (Zal, 1999: 113).

Bolgon sayın bolgusu kelet,

Tolgon sayın tolgusu kelet.

(Oldukça olası gelir, Doldukça dolası gelir.) (Şavk, 2002: 74).

Karıgan sayın düniyö mañdayga kelet (közgö körünöt).

(Yaşlandıkça, servet karşıya gelir ‘göze görünür’.) (Şavk, 2002: 136).

Şak mömölögön sayın iyilet. (Dal meyve verdikçe eğilir.) (Şavk, 2002: 179).

-Konok sayın koy soysok, koodo koy kalbayt.

(Her gelen konuğa koyun kesersek, sürüde koyun kalmaz.) (Doğan, 2007: 331).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “sayın” şekli “her, -dıkça” görevlerinde kullanılmaktadır.

Törle mekteplerde ukuwçı Kazan yeşlere her şimbe sayın edebiyat kiçelere uzdıra başlıylar. (Çeşitli okullarda okuyan Kazanlı gençler her cumartesi edebiyat geceleri düzenlemeye başlıyorlar.)

Lekin her cevap sayın bişer ħörme birersen, -digen. (Ama, her cevap için beşer hurma verirsin, demiş.) (Alkaya, 2007: 543).

Her atna sayın. (Her hafta). *Her segat sayın.* (Her saat). *Her kön sayın.* (Her gün.)

Her yaz sayın, tire-yakta kırlar, urmannar nefis yeşillikke törñgeç, yort yanındagı çiyeler de şaw çeçekke kümîle. (Her bahar etrafta kırlar, ormanlar nefis yeşillikçe bürününce, ev yanındaki vişneler de tamamen çiçeğe gömülüyor.) (Li, 2004: 396).

Tukay heykalı yanında yıl sayın şıgır beyremi bula. (Tukay heykelinin yanında her yıl şiir bayramı düzenleniyor.) (Li, 2004: 396)

Kön sayın. (Her gün) (TatTS: 193), *Bargan sayın.* (Her vardığında) (TatTS: 44)

Kitken sayın yakınyaya baralar inde. (Gittikçe yakınlaşıyorlar.) (Şahin, 1999: 247)

Kiten de gene külmek min tekterdem; her comğalar sayın kiyerge. (Keten gömlek diktirdim ben; her Cuma giymeye.) (TLG: 732)

İkev berge alga bargan sayın, duslıgıbiz bezneñ cıarak. (İkimiz beraber her ileri gittikçe, dostluğumuz bizim daha sıcak.)

Vakıtlar uzıp, yeşe üsken sayın, Sefergaliy malay çağındağı cilbezeklegennen arına bardı (Vakit geçip, yaşı büyüdükçe, Sefergaliy çocukluk çağındaki hafifliğinden arınmaya başladı.) (TLG: 732).

Küñelè üsken ostanıñ, yeşegen, torgan sayın, ör-yaña öyler kalıkkın tıkrık, uram sayın. (Gönlü açılmış ustanın, her yaşadıkça, durdukça, yepyeni evler kalmış her çıkmazda, her sokakta.) (BKT: 253).

İkev berge alga bargan sayın duslıgıbiz bēznēñ cıırak. (İkimiz beraber ileri gittikçe, dostluğumuz bizim daha da sıcak.) (BKT: 253).

Vakıtlar uzıp, yeşe üsken sayın, Sefergaliy malay çağındağı cilbezeklēgēnnen arına bardı. (Vakit geçip, yaşı büyüdükçe, Sefergaliy çocukluk çağındaki hafifliğinden arınmaya başladı.) (BKT: 253).

Yaktırak yıldız yanadır, tön kara bulgan sayın;

Yadıma teñrım töşe, behtim kara bulgan sayın.

(Nasıl ki, yıldızlar parlarsa karanlık gecede;

Öylece hatırlarım Tanrı'mı bahtımın karanlığında.) (TDTEA-19 / III: 80).

Ay sayın bir gıylimhal, Tecvid çıga. (Her ay bir ilmihâl, Tecvid çıkıyor.) (TDTEA-19 / III: 84).

Kan isleri isip kilgen sayın. (Kan kokuları esip geldikçe.) (TDTEA-19 / III: 167).

Beyrem sayın, ayaz kön sayın. (Bayramlarda, güneşli günlerde.) (TDTEA-19 / III: 134).

Kıçken yıllar sayın kart kayın botaklangan.

(Geçtikçe yıllar yaşlı kayın budaklanmış.) (TDTEA-19 / III: 133).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “sayın” şekli “her, -dikçe” görevlerindedir ve “her” sözcüğündeki “h” sesinin düştüğü görülmektedir.

Er yıl sayın aqışa biñlernen can Razlivdeki İliçniñ “odasına”. (Her yıl binlerce kişi Razliv'deki İliç'in odasına akın ediyorlar.)

Akşam sayın Osman kart-baba bizge masal ayta edi. (Her akşam Osman dede bize masal anlatıyor idi.) (Li, 2004: 393)

Adım sayın toqtap suw içeler. (Her adımda durup su içiyorlar.) (TLG: 866).

Ama, anam: (babam “satayık, Sayde!” -degen sayın) (Ama anam, -babam, “Satalım Sayde! -dedikçe...) (TDTEA-13: 430).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Sibirya Tatar Türkçesinde “sayın” şekli özellikle zaman bildiren sözcüklerden sonra gelerek “her” görevinde zaman zarfları yapmakta ve pekiştirmektedir.

Kön sayın (Her gün)

Kits sayın (Her akşam) (Alkaya, 2008: 296).

Sanduğaçlar sayrıdır sas sayın / Sasta üsken sarı tal sayın / Çanım minî uyly miken / Ayaqqayın atlağan sayın (Bülbüller her sazlıkta ve sazlıkta yetişmiş her sarı dal da ötüyordur. Canım, adımcığını attıkça beni düşünüyor mudur acaba?) (Alkaya, 2008: 429).

Po können soñ kön sayın kıoyaş patarda (Bugünden sonra her gün güneş batarken) (Alkaya, 2008: 430).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “sayın” şekli “her, -dıkça” görevlerinde kullanılmaktadır.

Bizin ozdura turup, kıollarıbizni bir neçe keren aldı wa öz işleribizni haķında har ay sayın 20-30 satır yaza turmaķnı tiledi. (Bizi geçirmeye kalkıp, ellerimizi birkaç kez tuttu ve kendi işlerimiz hakkında her ay 20-30 satır yazmamızı istedi.

Her görgeñ sayın ikram etemen. (Gördüğüm zaman hep ona selam veriyorum.)

Her yıl sayın. (Her yıl) (Li, 2004: 394).

Oylagan sayın bizge oy bola... (Her düşündüğümüz bize nasihat olur...) (TDTEA-20: 209).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “hayın” şekli “her, hep, -dikçe” görevlerinde kullanılmıştır (TLG: 795).

Min bul ğerip kıunağımdı köz bulğan hayın işke töşörem. (Ben bu garip konuğumu güz olduğu zaman hep hatırlıyorum.)

Yır şarında her minut hayın millionlağan osraşıwzar, kıawışıwzar, tuyzar, dramalar, fajıģalar bulıp tora. (Yüreklerde her dakika milyonlarca buluşmalar, evlenmeler, düğünler, dramlar, facialar oluyor.)

Min bıl ğerip ƙunağımdı köz bulğan hayın iske töşörem. (Ben bu garip konuğumu güz olduğı zaman hep hatırlıyorum.) (Li, 2004: 396).

Kün hayın (Her gün) (TLG: 775).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Ƙar kün sayın bir cañ zat üyreneme. (Her gün bir yeni şey öğreniyorum.)

Ƙar oram sayın birer murtazaƙnı süyedile. (Her sokakta birer muhafızı koydular.)

Ƙar cıl sayın caraşa edi calğa. (Her yıl ırgatlık için tutulurdu.) (Li, 2004: 394).

Alanı Ƙar birinden kün sayın 11-12 kilogramm süt sawub başlağandı. (Onların her birinden her gün 11-12 kilogram süt sağmaya başlamıştır.) (Li, 2004: 395).

Ança sayın. (sık sık.) (KMTS: 336).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde, “sayın” şekli “her” görevinde kullanılmıştır. Her sözcüğündeki “h” sesinin düştüğü görülmektedir.

Korkak er kün sayın öledi, a betir-tek bir kere. (Korkak her gün ölür, yiğit bir kez ölür.)

Batıray özi de, er bazar sayın bir körmese, işkeni as bolmaydı. (Batıray’ın kendisi de her Pazar annesini görmese, yediğı yemek olmazdı.)

Bu yolıƙıstan soñ, Lena süt fermaga er yuma sayın doklad okıмага, ƙabarlaspağa dep keletagan edi. (Bu karşılaşmadan sonra, Lena süt firmasına her hafta bildiri okumak için, haberleşmek için geliyordu.) (Alkaya, 2007: 544).

Bizim stolitsamızdñ türlü yerlerinde er keşe sayın <<m>> degen kıp-kızıl bukva yarkırap yanadı. (Bizim başkentimizin türlü yerlerinde her gece <<m>> diyen kıpkırmızı harf pırıl pırıl yanıyor.)

Olar er yıl sayın er birisi üşer-dörter böri öltirgenler. (Onlar her yıl her biri üçer dörder kurt öldürmüşler.) (Li, 2004: 395).

Keş sayın bos oltırma. (Her gece boş oturma.)

Kayın anası érteñlik sayın áketip aldına yün kosa beredi. (Kayın anası her sabah getirirp önüne yün atı veriyor.) (Atay, 1998: 208)

Bargan sayın tar boldım. (Vardığım gün sinirlendim.) (TDTEA-21: 101).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “sayın” şekli “her” görevinde kullanılmaktadır.

Kün sayın yemeksi samal yesedi. (Her gün hafifçe rüzgar esiyor.)

Her ay sayın. (Her ay.)

Her kün sayın. (Her gün.)

Lektsiyalar her hepte sayın bolıp turadı. (Dersler her hafta oluyor.)

Kolhozımız her cıl sayın ullı tabıslarğa yerisiwde. (Kolhozumuz her yıl büyük başarılarla erişmekte.) (Li, 2004: 395)

Jıl sayın. (Her yıl, yıllarca.) (TLG: 584).

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde “sayın” şekli “her, hep, -dığı zaman, -dıkça” görevlerindedir.

Ay sayın ańdap düredim. (Her ay avlanıyorum.)

Olor şūnin sūdañ çıkargan zayın köp balık alıp turdı. (Onlar ağını sudan çıkardıkları zaman hep çok balık alıyordu.)

Bistiñ durtta kandıy turalar dıldıñ sayın köptöyt? (Bizim kasabada ne gibi evler her yıl çoğalıyor.) (Li, 2004: 397).

Mańka bay ulam sayın kolın çıçandatıp çıçańdadıp bajın seleńdede caykap keçe caan tuştajuda bolgonın kuuçındap otırdı. (Zengin Manka her seferinde elini, kolunu ve başını sallayarak insanlara geceki büyük karşılaşmayı anlattı.) (Kavlak, 1995: 50).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde “say” şekli “her, -dıkça” görevlerindedir.

Pīs çaslı say škola ırında aǵas odırtıpçabıs. (Biz her ilkbahar okulun yanında ağaç dikiyoruz.)

Pīstiñ oblastta zavodtar sanı cıl say öşçe. (Bizim bölgede fabrika sayısı her yıl artıyor.) (Li, 2004: 398).

Pis cılınıñ say polısçabıs. (Biz her yıl yardımlaşırız.) (TLG: 1126).

Şor Türkçesinde

Şor Türkçesinde “saya” “her, -dığı zaman, hep” görevlerindedir.

Ańnap pargan saya köp ań kuş tapçañ. (Avlanmaya gittiği zaman hep çok av elde etmiş.)

Ol k n k s saya kalıkta  alban çıgıp odurgan. (O kaçan her g z halktan haraç toplamı .)

Pir  u  k nsaya nıbirt a salıp odurgan. (Bir ku  her gün yumurtlamı .)

 or Türkçesinde ayrıca “saytın” şekli “-dı ı zaman, hep” görevlerinde kullanılmaktadır.

A ıkta  kelgen saytın t k nebe akkelip odurgan. (Avdan geldiği zaman hep k rk getirmiş.)

S z rbe sugda   ıgara tartkan saytın otka palık pıjırıp odurganmıs. (A ı sudan çıkararak çektiğimiz zaman hep ateşe balık pi irmi iz.) (Li, 2004: 398).

 uva  Türkçesinde

 uva  Türkçesinde “-seren” şekli “her” görevinde kullanılmaktadır ve edat eklemi  şekildedir. Edatın bazı örneklerde, sonundaki -n  ns z n n -m şeklinde değişmesi  uva a için kurallı bir gelişme olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Yılmaz, 2002: 4). Yılmaz, bu edata Ek Halinde Son Takılar ba lı ı altında eserinde yer vermiştir.

Sari hapha kilseren (Her evde sarı kapı.) (Yılmaz, 2002: 71).

 ur kayıksem sulserene  k rkunne vi se kayass . (Yaban kazları her yıl g z n uçup gidiyorlar.)

V l uy  seren kile kilse kayat. (O, her ay eve geliyor.) (Li, 2004: 399).

Yakut Türkçesinde

Fuat Bozkurt, Türklerin Dili isimli eserinde edatın “aayı” “her”; “sıl aayı” “her yıl” görevinde olduğunu belirtir (Bozkurt, 1999: 816).

Yakut Türkçesinde “ ayı”  ekli “her, -dikçe, -dı ı zaman, hep” görevlerinde örneklerde geçmektedir.

Manna pot a k n  ay  keler (Buraya posta her gün geliyor.)

Kiniler sıl  ay  s st nen t  i   r    r (Onlar her yıl yüzlerce sincabı elde ediyorlar.) (Li, 2004: 399).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir son çekim edatıdır. Tarih  Türk dilinde Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde ve  a atay Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Türkçe bir edattır.  a da  Türk lehçelerinde Türkmen Türkçesinde, Sarı Uygur Türkçesinde,  zbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız

Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Şor Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde ve Yakut Türkçesinde “sayın, sayu, sây, saya, sâyn, seyin, hayın, -seren, aayın” şekilleri “her, -dikçe, -dığı zaman, kadar, çok, -e doğru, hep, gibi” görevlerinde kullanılmıştır. Edat bazen Türkçede kullandığımız “her” sözcüğüyle birlikte kullanılmaktadır. Bu durumda pekiştirme çok belirgindir. “Sayın” edatı sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Fakat örnekleri Türkiye Türkçesine aktarırken “her” görevinde başta kullanılmış gibi ifade ediyoruz.

1.71. SOÑ

Son çekim edatı olarak “son, nihayet” görevinde bütün Türk dillerinde görülen bu edat, pekiştirme edatı olarak da çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Çağatay, 1962: 105).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “soñ” edatı ile “keyin” edatı aynı anlamda kullanılmaktadır. “Soñ” edatı daha çok sıfat-fiil eki -ğan /-gen; -қан / ken’den sonra kullanılmaktadır.

Jasınan oqmağan soñ, kisiniñ tili de қатıp ketedi eken (Gençliğinde okumayınca, insanın dili de katılaşıyormuş.) (Türkmemetoğulları, 2001: 46).

Bastan bir erkim ketken soñ

Tergevşi burık etken soñ

(Baştan erkim gittiği için, sorgucu buyurduğu için) (TDTEA-28 / II: 13).

Sonan soñ (Sonra) (TDTEA-28 / II: 226).

Son soñ Yerğalıy Semenovқа burıldı (Ondan sonra Yerğalıy Semenov’a döndü) (Eker, 1989: 111).

Sonsoñ meni tanıp”Sedüw, keştetip қaydan жүrsiñ? -dedi. (Daha sonra beni tanıyıp “Şedüw gecenin bu saatinde nereden geliyorsun? -dedi.) (Eker, 1989: 82)

-Sonsoñ ol қарay ketti. (-Ondan sonra o ne yana doğru gitti?) (Eker, 1989: 83)

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Türkçesinde soñ edatı “ha, ya, öyle, ise, amma, da, ki, acaba!” görevlerinde kullanılmaktadır. Tatarca Türkçe Sözlükte “soñ” şekli “ya!” görevinde yer almaktadır (TatTS: 275). Erdal Şahin, Tatar Cırları isimli eserinde “cümle veya kendinden önceki kelimeyi kuvvetlendirmek” için kullanıldığını belirtir (Şahin, 1999: 185).

Kemneñ kitesse kilsen soñ (Kimin gidesi gelir ki) (Şahin, 1999: 185).

Nik bolay sağışlı itteñ

Bu kadar mine soñ sin?

(Niye böyle hasrette bıraktın bu kadar beni sen?) (Şahin, 1999: 236)

Şahin, eserinde edatın şu görevlerde kullanıldığını belirtir:

1. Emir, istek cümlelerinde.

Kilsin soñ (gelsin ya, ne duruyor).

Söylesin soñ (sözi bulsa) (söylesin ya, ‘madem söyleyeceği var’)

Barırğa tilese barsın soñ (Varmak istiyorsa varsın yahu, kim mani olur ona)

2. Ünlemi pekiştirmek için kullanılması.

Қазақларнu nık utırtқansız soñ e! (Kazakları adam akıllı dolandırmışsınız ha!)

Asrau alrığa kirek soñ, eni tızrek (Hizmetçi almak gerek, öyle ise anne çabucak!)

3. Cümle açıcı amma bağlacıyla ünlem cümlesinde kullanımı.

Amma añsız nesre soñ (Amma bunak ha)

Amma kıztıқ ittim soñ üzın (Amma da oyun oynadım kendisine)

4. İkinci ve üçüncü şahıslarla bağlı olan soru cümlelerinde doğrudan doğruya hitap olduğundan daha katî bir ifade belirtir.

Sın anı tız birirsıñ mı soñ (Sen onu çabuk verir misin acaba?)

Sın anı bilesıñ mı soñ? (Sen onu tanıyor musun ki?)

Ul kiler mı iken soñ? (O gelir mi acaba?)

Ul bu kitapnı uқıған mı soñ? (O bu kitabı okumuş mu ki?) (Çağatay, 1962: 105).

5. Ünlem olarak soru cümlelerinde kullanılması.

Kirek könni-gine tabıla mı soñ? (Hemen gerek olduğu günde bulunur mu ki?)

Matur bulmasañ Enver şikilli bay kişiniñ küzi siña töşer idi mı soñ? (Güzel olmasan Enver gibi bir zenginın gözü sana düşer mi idi ki?)

Az digende bir illi teñke bulmağaç min anıñ artından iş ғaldırıp yörım mı soñ? (Az dediğinde bir elli lira da olmayınca, ben bunun peşinden işimi bırakıp yürür müyüm ki?)

6. Diğer fiil çeşitlerinde kullanımı.

Lâkin anıñ tövbesi küpmige barır iken soñ? (Lâkin onun tövbesi çok mu sürer acaba?)

Anıñ öçün kim cılap oturmak kirek soñ (Kim onun için ağlayıp oturacak?)

7. Ul soñ, soñ ul, zamirlerle bitişik soru cümleleri yapılır, fiil değil isim tekit edilir.

Ul қоş totu digen süз nındiy süз soñ ul? (Kuş tutmak demek de ne imiş?)

Ul könden birli kürişmiy torған kişiler siz mı soñ ul? (O günden beri görüşmeyecek insanlar siz misiniz ki?)

Ul soñ Ömer abzıy nındirek iş ul? (Ömer amca o ne gibi iş ki?)

8. Üçüncü şahsın çoğulu ile kullanılması.

Ƙaydan kilerler soñ alar? (Nereden geliyorler onlar acaba?) (Çağatay, 1962: 106).

Kazan Tatar metinlerinde yaptığımız taramalarda “suñ” şeklinin de her türlü unsurdan sonra gelerek pekiştirme yaptığını tespit ettik. Bazı örneklerde pekiştirme edatı olan “miken” edatından sonra gelerek “miken soñ” şeklinde kullanılmaktadır. Bazı örneklerde “suñ” bazı örneklerde “soñ” değişik dönemlerde değişik yazarların eserlerinden alındığı için veya kiril alfabesinden aktarılırken bu şekilde aktarıldığını düşünüyoruz.

Sizniñ anda turmışlar niçik suñ?

(Sizin orada hayat nasıl peki?) (TDTEA-19 / III: 128).

Çın yeşler kayda suñ? (Gerçekten gençler nerede peki?) (TDTEA-19 / III: 342).

-Traktör bireçeklermi soñ (-Traktör verecekler mi peki?) (TDTEA-19 / III: 308).

Kim suñ ul İsmiraldagız kaydan kilgen? Kayda ukıgan suñ ul?

(Kim bu Esmaralda, nerden gelmiş? Nerede okumuş?) (TDTEA-19 / III: 140).

-Kaysısı kirek iyi soñ siña? -dedi.

-Soñ, Hekimcan abızı kyda? Başkalar?

(-Hangisi gerek peki sana? -dedi.

-Hekimcan ağabey nerede? -diğerleri?) (TDTEA-19 / III: 307).

-Çınlap ta buldımı soñ bolar?

(-Gerçekten de oldu mu bunlar?) (TDTEA-19 / III: 416).

Miña gına şulay tuyıla miken

Bütün rehetleri suñ anıñ?

(Sadece bana mı böyle geliyor acaba

Bütün güzellikleri onun? (TDTEA-19 / III: 361).

Uynap yörir zamanmı soñ?

(Oynayıp gidilecek zaman mıdır ki?) (TDTEA-19 / III: 448).

-Alay dimeseñ kaytırlar miken soñ Cihan tüti?

(-Öyle demezen, dönerler mi ki Cihan teyze?) (TDTEA-19 / III: 410).

Kayda soñ ul? (Nerde ki o?) (TDTEA-18 / II: 468).

Kim bulgan iken soñ bu kız? (Kimmiş bu kız?) (TDTEA-18 / II: 454).

Taştan kiyim tigip bulamı soñ? (Taştan elbise dikilir mi?) (TDTEA-18 / II: 332).

Kumuk Türkçesinde*Şo yırlar bitmeygen bolgan soñ**Daimlik süyürnü yırır*

(Şu şarkılar bitmez olduktan sonra. Ebedî sevginin şarkısıdır) (TDTEA-20: 362).

Başkurt Türkçesinde*Bögöndim suñ yöz yıllık yıl yeşegel.*

(Bu günden sonra yüz yıllık ömür yaşa) (TDTEA-29 / I: 286).

Tarihî Türk dilinde son çekim edatı olarak kullanılmıştır. Çağdaş Türk dilinde Kazak Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde “soñ, suñ” şekillerinde “son, nihayet, ha, ya, ise, öyle, ama, da, ki, acaba” görevlerinde kullanılmıştır. Her türlü unsurdan sonra gelerek kullanılmaktadır.

1.72. ŞEKİLLİ

Aslen Arapça “şakl” sözcüğünden dilimize girmiş olan edat Türkçe “+li” yapım eki alarak “şekilli” şeklinde “gibi” görevindedir. Bazı lehçelerde şüphe, ihtimal anlamında pekiştirme görevi de yapmaktadır (Li, 2004: 438). Bu edat daha çok Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde görülmektedir. Özellikle çekimli fiillerden sonra “sanki, âdeta” görevinde bir şüphe veya ihtimal bildirerek manayı pekiştirmektedir (Alkaya, 2004: 599).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “şekilli” şekli “herhalde, belki, büyük bir olasılıkla, -mış gibi, ...gibi görülüyor.” görevlerindedir. Özellikle konuşma dilinde kullanılmaktadır (Özcan, 2004: 2260).

Bir neçe künlik ıztırâbleri kâyâzge tüşib, köñli bir âz boşegendi şekilli. (Birkaç günlük ızdırabı kâğıda düşüp, gönlü biraz rahatladı herhâlde.) (Özcan, 2004: 2260).

-Şehid semiz nime üçün kelgen eken, sizni mirzâbâşi kılmağçiler şekilli? (-Şişman Şehid ne için gelmiş, sizi mirzabaşı yapmak istiyorlar herhâlde.) (Özcan, 2004: 2260).

Meclis bolışini u eşitmegen şekilli kelmedi. (Toplantı olacağını o işitmemiş gibi gelmedi.)

Mektubimni almedi şekilli, u kelmedi. (Mektubumu almamış gibi o gelmedi.) (Li, 2004: 438)

-Çememde, bu yer evvel vaqfge kareşli edi şekilli? -deb soredi u tengirkab. (-Sanırım, bu yer önce camiye ait idi herhalde, -diye sordu o çekinerek) (Özcan, 2004: 2259).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “şekildüü / şekildi” şekilleri “gibi” görevindedir.

Men cogoruda ayttım şekildi. (Ben yukarıda dediğim gibi.) (Alkaya, 2007: 599).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “şikellê” şeklindedir.

Mene bu keşelerneñ şulay tırışıp-tırışıp cir sörep yatuwları da alarnıñ küñelene huş kile şikellê idê. (İşte, bu kişilerin böyle gayretli tarla sürüp çalışmaları da onların gönlüne hoş geliyor gibi idi.)

Bolay bër taviş ta yuk şikellê. (Böyle bir ses de yok gibi.)

Èlègrek alay tügel ide şikellê. (Daha önce öyle değil gibi idi.) (Alkaya, 2007: 599).

Ay da kurkıngan şikilli. (Korkar ay sanki.) (TDTEA-19 / III: 82).

Anısı şulay, lekin segat tili şikilli birtuktamıy bulgap turu yaramıy.

(Orası öyle, lâkin saat dilinin durmadan dönüp durması iyi olmaz.) (TDTEA-19 / III: 127).

Üzi bolay bir de

Usal tügil kibik şikilli...

(Kendisi hiç de öyle Yavuz değilmiş gibi.) (TDTEA-19 / III: 164).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “şikellê” şekli görülür.

Niyazğol da ul eşte tırışıp yöröp oslanı şikellê. (Niyazgol da o işi gayret ederek bitirdi gibi.)

Ukap bulmas şikellê. (Okuyarak olmaz gibi.) (Alkaya, 2007: 599).

Ul awır uyarınan kıotoldo şikellê. (O ağır düşüncelerinden kurtuldu gibi.) (Alkaya, 2007: 597).

Arapça kökenli bir edattır. Kuzey Grubu Türk lehçelerinde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. Bazı lehçelerde pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Özellikle çekimli fiillerden sonra “sanki, âdeta” görevlerinde kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, “şekilli, şeküldüü / şekildi, şekellê” şekilleri “herhalde, belki, büyük bir olasılıkla, gibi” görevlerinde kullanılmaktadır.

1.73. TAĞI

Eski Türkçeden itibaren kullanılan pekiştirme edatlarından biridir. Değişik dönemlerde çeşitli ses değişimlerine uğrayarak günümüze kadar gelmiş ve halen pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır. Bütün lehçelerimizde rastlanmaktadır. Eski Türkçedeki “tağı” şekli, Orta Türkçe döneminden sonra çeşitli ses değişimleri geçirmiş ve halen “dahi” şeklinde varlığını sürdürmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 238).

Edatın kökeniyle ilgili görüşler aynı yöndedir. Jean Deny, “dağı” edatının etimolojisini “tağ-“ fiilinin sonuna zarf-fiil eki “-ı” getirilerek türediğini ve edatın yapısında bir fiil şeklinin olduğunu belirtir (Deny, 1941: 258).

Muharrem Ergin, “tağ-“ fiiline “-ı” gerundium ekinin gelmesiyle ortaya çıktığını, edatın fiil menşeli bir edat olduğunu söyleyerek J. Deny ile aynı görüşleri tekrarlar (Ergin, 1980: 353). Necmettin Hacıeminoğlu’nun görüşü de bu yöndedir. James Russell Hamilton, İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli eserde “tağ- (takmak, ilıştirmek) + zarf-fiil eki “-ı” şeklinde Deny’nin fikrine katılır (Hamilton, 1998: 213).

Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde “dahi –muhaffefi ‘da’ olup edât-ı atıf ve teşrîk” -şeklinde tanımlanmıştır: *İnsân dahi ecnâs-ı hayvâniyyeden bir nevi olduğundan...Ali vefâsız ise de, Veli dahi ondan geri kalmaz.* -örneğinde Ali Veli’nin haline iştirak ediyor. *Ali vefâsız olduğu gibi, Veli dahi menfaat-peresttir.* Veli Ali’nin hâline iştirak etmediğinden, “dahi” atıf için oluyor (Karahana, 2004: 112).

El-Kavânînu’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lûgati’t-Türkiye isimli eserde de “dağı” edatına yer verilmiş ve: *Sen ırmasañ men dağı ırmasaydum* (Sen ayakta durmasaydın ben de durmazdım.) Bu örnekte “dağı” edatı “dahi” görevinde pekiştirme ve sözün güzelleşmesi için kullanılmıştır (Toparlı, 1999: 28). *Biy alganda sen dağı alğıl.* (Bey aldığı zaman sen de al) Bu örnekte “dağı” şekli “de” görevinde kullanılmıştır (Toparlı, 1999: 29).

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiye’de, “dağı”, “dahi, yeni, gene, necek” görevlerindedir (Atalay, 1945: 119).

Deny, “dağı bir katıklık (accession) (artma) fikri verir; evvelce ifade edilen veya hiç değilse altta gizlenik kalan bir mefhuma herhangi başka bir mefhumun üstelik olarak gelip katıldığı bildirilmek istenildiği zaman” kullanıldığını ifade eder (Deny, 1941: 258).

Clauson, edatı “takı / tağı / dakı / dağı” şeklinde madde başı vermiş; edatın Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde “tağı / dağı” Tuva, Özbek, Kazak Türkçesinde

“tağın” Azeri ve Osmanlı Türkçesinde “dahi, ve daha” ; Türkmen Türkçesinde “dağı”; Kıpçak Türkçesinde “dağı” şeklinde kullanıldığını edatın ayrıca “Takı ma (ve tekrar), ma takı (ve yırca)” kullanımlarının olduğunu sözlüğünde belirtilmiştir (Clauson, 1972: 167).

Muharrem Ergin, “Eski Türkçedeki takı şeklinin ile aslında ‘yalnız, ve’ yerine kullanılan bir edat” olduğunu belirtir. Ergin, edatın Eski Anadolu Türkçesi döneminde bazen “ve” yerine kullanıldığını, daha sonra bu fonksiyonun unutulduğunu dile getirir (Ergin, 1980: 353).

Ayten Atay, Nogay Türkçesi Grameri isimli doktora tezinde “tağı” edatının Türkiye Türkçesinde netice ve izah ifâde edan “demek, demek ki” görevinde olduğunu belirtir. Araştırmacı, edatın Nogay Türkçesinde çekimli fiillerden sonra kullanıldığını ve kendisinden önceki sözcüğe bitişik yazıldığını anlatmaktadır. Atay, edatın emir cümlelerinden sonra kullanıldığını ve emri yumuşak hale getirdiğini söyleyerek şu örnekleri verir:

Meni öziñ nen de üyken, özi de kim êkeni begisiz kartka bereyeksiñ tağı? Dep kızı yılamıraydı (Beni kendinden de büyük, kendisi de kim olduğu mechul bir ihtiyara vereceksin demek? Diye kızı ağlamaklı olur.)

Meni alayak zamanda aytkan sözleriñdi mutkansıñtağı. (Beni alacağın zaman söylediğim sözleri unuttun demek.)

Öziñ öziñdi bos kıynamatagı. (Kendi kendini boş yere üzmesene.)

Maga bir ayak çay işirtagı. (Lütfen bana bir bardak çay içir.) (Atay, 1998: 201).

Nurettin Koç, “dahi” nin iki görevde kullanıldığını belirtir: 1. Dahi “de” edatının yerini tutar. *Onu sen dahi kandıramazsın.* 2. Koşul bildiren eylemden sonra gelir; koşulun geçerli olmadığını belirtir: *Karşılaştık dahi onunla konuşmam* (Koç, 1996: 260).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te bu edat “takı” terimi adıyla madde başında şöyle anlatılmıştır: “Fazla olarak, üstelik, daha, bile, de” anlamlarına gelen kuvvetlendirme sözü: *Mustafa’dan ibret alın siz dahi. Ben dahi onlardanım görsün ilahi gözlerin.* Eski Türkiye Türkçesinde “bundan başka, aynı zamanda, başka, diğer, daha çok, henüz, hâlâ, bundan sonra, artık, yine” gibi anlamlara gelen kelime bu manalarını gittikçe kaybetmiştir. Bugün başlıca “de, bile” görevlerinde kullanılmaktadır (MBTS: 614).

Leyla Karahan, “Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine” isimli bildirisinde “Bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tarihî lehçelerde de bir önceki

cümle ile bağlantı sağlamak ve nesnenin anlamını pekiştirmek üzere akkuzatif eksiz nesne ile yüklem arasına bağlama / pekiştirme edatları ve soru edatı girebilmektedir.” şeklinde fikir beyan etmektedir. Karahan, cümle içinde belirtisiz nesnenin anlam açısından pekiştirme edatlarıyla pekiştirildiğini belirtir ve şu örneği verir: *İnci dahi dizer* (Karahan, 2004: 1618).

Dilek Ergönenç “Nogay Türkçesinde Kip Pekiştiricisi: Tağı / Tağa” isimli bildirisinde edatın kiplerden sonra kullanılarak anlamı pekiştirdiğini belirtir (Ergönenç, 2004: 963). Nogay Türkçesinde “tağı” edatı cümle içinde kullanıldığında diğer lehçelerde olduğu gibi bir bağlama edatıdır. Fakat edatın kiplerden sonra kullanılması anlamı pekiştirmek içindir. Jean Deny de bu kullanım üzerinde durur ve “tağı” edatının çekimli fiillerden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirmesinin istisnai bir durum olduğunu belirtir (Deny, 1941: 260). Ancak yapılan araştırmalar edatın kiplerden sonra anlamı pekiştirmek için Kazan Tatar ve Kumuk Türkçesinde de kullanıldığını ortaya koymuştur. Saadet Çağatay da edatın Kazan Tatar Türkçesinde cümlelerin veya anlamı pekiştirilecek unsurların sonuna getirilerek pekiştirme göreviyle kullanıldığını belirtir (Çağatay, 1978: 172). Yaptığımız metin taramalarında “tağı” edatının yukarıdaki lehçelerin dışında Karakalpak Türkçesinde de cümle sonunda önceki unsurdan ayrı yazılarak anlamı pekiştirmek amacıyla kullanıldığını tespit ettik (TDEMA-6: 362).

Göktürk Türkçesinde

Göktürk Türkçesinde “tağı” şekli “bile, ve, dahi, yine” anlamlarıyla kullanılmıştır. *Ol biçinler begi tağı namluğ öd erig sözleyü turur* (O biçinler beyi bile namlık zaman nasihat ediyordu), *kağanlar tağı çapdılar* (Kağanlar dahi çabuklaştılar), *Oğuz Kağan tağı durdı* (Oğuz Kağan dahi durdu), *bu suw dağı keçmezken* (Bu söz bile geçmezken) (Hacıeminoğlu, 1971: 255).

Göktürk Türkçesinde “tağı yme” cümle başlatıcı olarak “ve ayrıca” görevinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 255).

Eski Uygur Türkçesinde

“Tağı yime”, “ve yine” göreviyle Uygur dönemi eserlerinden Kuanşi İm Puser isimli eserde de sık kullanılmıştır. *Tağı yime birük bu üç ming uluğ ming yir suvda tolu yavlak yek içgek erser.* (Ve yine bu sayısız üç bin büyük bin memleketlerde birçok kötü devler bulunsa.) (Tekin, 1960: 10); *Tağı yime alkuñsız kögüzlüg bodisvt inçe biling kim kayu tınlıg altmış iki koti sanı gang ögüz içindeki kum sanınça bodisvtlar atın.* (Ve yine

tükenmez gönüllü boğisattva, böyle bilin ki herhangi bir canlı varlık koti kadar Ganj ırmağı içindeki kum sayısınca boğisattvalar adını.) (Tekin, 1960: 12). Sekiz Yükmek'te “tağı yime” birçok yerde geçmektedir. *Tağı yime tili adruğ adruğ alkmşız tatıg tutar* (ve ayrıca dili bundan başka eksilmeyen tat tutar), (Hacıeminoğlu, 1971: 255).

Eski Uygur Türkçesinde “de / da, bile” görevlerinde kullanılışı: Bu kullanım daha çok anlamı pekiştirmektedir.

Qolsa qalsa oğraban bergil tağı azuqluğ

(Misafir sana uğrayarak, isterse ona azıklık da ver.)

Erdin ajun sevrütür qaçsa tağı artılur.

(Dünyayı erden seyrekleştirir, kaçsa dahi erişir.) (Ergönenç, 2004: 966).

Karahanlı Türkçesinde

Karahanlı Türkçesinde “tağı” şeklinde “da / de; bile, yine” görevlerinde DLT ve KB'de geçmektedir. *Anı bilip tağı bardım* (Onu bilip de vardım), *tağı yarmağ ber* (yine para ver), *bu beglik işinge tağı köp kılin* (bu beylik işine bile çok meşgul olun) (Hacıeminoğlu, 1971: 256).

Karahanlı Türkçesinde, “tağı ma” şekli de görülmektedir. KB'de çok sık kullanılmış olan bu yapı daha çok “yine de” görevindedir:

Tağı ma negü erse arzu tilek

Bayat oğ bolu birsü arğa yülek

(Daha başka ne gibi dileği varsa ise, Tanrı ona dâima arka ve destek olsun) (Arat, 1999: 29).

Özi itti tüzdi kör il kün işi

Tağı ma tiler erdi öğrüm kişi

(Böylece halkın işini kendisi düzenledi ve yoluna koydu; yine de etrafında seçkin insanlar ister idi ki) (Arat, 1999: 56).

Qara baş yağısı kızıl til turur

Neçe baş yidi bu tağı ma yiyür

(Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir) (Arat, 1999: 114).

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesinde tağı, bazen dağı şeklinde “da, bile, hala, ve, yine” görevlerinde kullanılmıştır:

Eger yapsang taķı hiç fayda ķılmaz (Eğer yapsan bile hiç faydası olmaz).

Hem andın özge bir tengri taķı yok (Hem ondan başka tanrı da yoktur).

Bizler taķı keldük sizke bey'at birmeke (Bizler bile geldik size itaat etmeye).

Men taķı okıdum (Ben bile okudum).

Sening zikring taķı yad ķılınğay (Senin zikrini bile anacaklar).

Bir özri bar ol dağı aķsaķ (Bir özrü var oda aksak olması) (Hacıeminoğlu, 1971: 256).

Taķı bulmazlar anlarğa tañrıdın besre dost taķı yarii. (Ve onlara Tanrı'dan başka dost ve yardımcı bulmazlar.) (Li, 2004: 153).

Keldi sizge yalawalar, mendin, burun, auķ huccatlar birle taķı ol nesre birle kim aydıñız. (Açık belgeler ile ve söylediğiniz o nesne ile, benden önce, size peygamberler geldi.) (Li, 2004: 185).

Yemekdin öñ el yup taķı soñra hem tatıp tuz soñ elħamdülillāh tigü. (Yemekten önce elini yıkayıp daha sonra tuz tadıp sonra elhamdülillah demeli.) (Li, 2004: 353).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesinde “taķı” şekli kullanılmıştır. Daha sonra bu edatın değişmiş şekilleri kullanılmıştır. Kumuk Lehçesi Sözlüğünde şu bilgiler yer almaktadır. “dağı, dağı, dağı, taķı” şekilleri “dahi, ve, ve de, da, de” görevlerindedir (KumLS:54). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde de bu edatın “dağı, dağı” şekillerinin “dahi, ve” görevinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (KıpTS: 55).

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye isimli eserde: *Bi turdı kulu dağı.* (Bey durdu dikildi kulu dahi.) (Atalay, 1945: 118).

Kutb'un Husrev ü şirin isimli eserinde:

Mehin bânû taķı köp pend kıldı

şirin gönglin sabırka bend kıldı

(Sevgilim evimin kadını da çok öğüt verdi; şirin gönlün sabra nasihat verdi) (Hacıeminoğlu, 2000: 292).

Anadın toğmadı mun-tig taķı bir (Anadan doğmadı bunun gibi de bir) (Hacıeminoğlu, 2000: 193).

Hem andın özge bir tengri taķı yok. (Hem ondan başka bir Tanrı da yok) (Hacıeminoğlu, 2000: 452)

Kutb'un Hüsrev ü şirin isimli eserinde bir örnekte dağı şekli geçmektedir. *Meger bir 'özr bar ol dağı aķsaķ* (Hacıeminoğlu, 2000: 248).

Bu vasf kılğanlarım gibi kılmasang yüzing taķı kögsing açılğay. (Bu özelliklerim gibi yapmasan yüzün ve de göğsün açılsın) (Uğurlu, 1987: 46).

Meger sening süngüing uzun bolğay taķı ğarîming üzere kirmegil...(Eger senin süngün uzun olsa bile hasmın üzerine gitme.) (Uğurlu, 1987: 70).

Agar ol taķı kaytıp saña karşı kirse sen taķı aña karşı hamle kılğıl. (Eğer o da dönüp sana karşı saldırırsa, sen de ona karşı saldır.) (Li, 2004: 276).

Pas sen bular üzere kayta tüşgil taķı kıysı saña yakın bolsa anıñ üzere hamla kılğıl. (O zaman sen bunlar üzerine dön ve hangisi sana yakın ise, onun üzerine saldır.) (Li, 2004: 535)

Ol munı ayıttı dağı arasına vida itip kitti. (O bunu söyledi ve babasına veda edip gitti.) (Ergönenç, 2004: 96).

Rūhuñ dağı nefsiñ birle.

Özi dağı oķ atdı.

Mevla taķı kamuğ işleringni ğayr kıla birgey (Hacıeminoğlu, 1971: 239).

Bir arı Katolik dağı apostolik klisea (Kutsal bir Katolik ve apostolik (Havarili) bir kilise) (KumLS: 10).

Yegit dağı astrı körkli kışı. (Genç ve çok yakışıklı bir adam) (KumLS: 14).

Kaçan bogday saçar-sen aar kovra biter: Alabota tigenek dağı kükel biter. (Buğday ekersin, onun yerine yabancı otlar biter, kazayağı, dikenli çalı, karadiken biter.) (KumLS: 35)

Eşitmeh yoh hergiz dağı kuttilmah yoh. (İşitmek yoh; asla da kurtulmak yok) (KumLS: 54).

Canı arı dağı algışlı bolğay (Ruhu azizi ve kutlu olacak) (KumLS: 55).

Kıpçak Türkçesinde “dağı” edatının genişletilmiş bir şekli olan “dağın” edatı, “değın, ve, ve dahi” görevlerinde kullanılmaktadır.

Hormat duvlet dağın baht bersin. (O bize iffet, sağlık ve şans versin)

Ilannı basıp yançtı dağın öltürdi. (Yılanı basıp ezdi ve öldürdü) (KumLS: 56).

Kitâb fi'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türkî isimli eserde de “dağı” şekli geçmektedir.

Bir kışı ölse dağı ol kışı öldüğinden sonra bir kışı kelse da'vî idse...(Bir kışı öldüğünde ve bir kışı kelse onu dava etse...(Toparlı, 1999: 85).

Kışiler dağı sever... (Kışiler dahi sever...) (Toparlı, 1999: 74).

Çağatay Türkçesinde

Çağatay sahasında bu edat “dağı” şekliyle, “dahi, bile, da / de” görevlerinde kullanılmıştır. *Sin dağı körgüzme. Bu dağı üç kısım ile dür munkasım. Ol gül ayağığa dağı saçılıp. Heva dağı bulutdın kiydi sincab. Ey Hüseyin karıgan bolsañ dağı çık cevrini.* (Hacıeminoğlu, 1971: 239)

Az da olsa “tağı” şekli de görülmektedir. *Kara Osman big tağı at salıp* (Hacıeminoğlu, 1971: 239)

Bâbü'r Dîvânı’nda “dağı” şekli “ve, da, de”, görevinde çok sık kullanılmıştır.

Hüsnde artuğ eger bolsa yüzi Leylâdın

Min dağı bar min anıng ‘ışkıda yüz Mecnûnça (Yücel, 1995: 138).

Egerçi sinsizin şabr iylemek iy yâr müşkildür

Sining birle çıķışmaķlık dağı bisyâr müşkildür. (Yücel, 1995: 148)

İsterem iy ‘ışk mindin ıalmağay nâm u nişân

Tofraķ it cismimni dağı yılge birgil tıfrağım (Yücel, 1995: 183).

Lutfî divânında da “dağı” geçmektedir.

Subh tig hecrinde kögsümdin her bir nefes

Bir zamân koymas dağı ol rence düşvârım mini (Karaağaç, 1997: 208).

Dil-ber kaşında köz kanı çün şerh-i hâl iter

Lutfî nige kirek arada tercümân dağı (Karaağaç, 1997: 213).

Eski Anadolu Türkçesinde

Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi isimli eserinde “dahı” edatını “Berkitme Edatları” içinde sınıflandırmıştır (Şahin, 2003: 57).

-bir dahı düşmandan korkup kaçmazuz. (Bir daha düşmandan korkup kaçmayız.) (Şahin, 2003: 61).

-‘avratuñ dahı komuşmusun bize. (Avradını dahi bize bırakmışsın.) (Şahin, 2003: 60).

-ikiyüz yıl dahı ‘ömrüm varmuş. (İki yüz yıl daha ömrüm varmış.) (Şahin, 2003: 64).

Sen dahı gönliñ gözün aç. (Sen bile gönlünün gözünü aç.) (Şahin, 2003: 88).

Eski Anadolu Türkçesinde “dahi, dahı, dağı, dağı” şekilleri görülmektedir.

Bir bölük dahı kavim geldi.

Ol dahı şükr kıldı.

Yer dahı yel gibi.

Anı biz dağı pinhân severüz.

Varğa döndi leşkeri dağı döne. İş dağı zâr olur.

Fazla yaygın olmamakla beraber “dağı, dağı” şekilleri de vardır.

Sen dağı uçmağı bunda istegil.

Varuram bularuñ ile ben dağı.

Ol arada hazır oldu ol dağı.

El götürmüş du’a için dağı. (Hacıeminoğlu, 1971: 239).

Eski Anadolu Türkçesinde “bundan başka, aynı zamanda, başka, diğer, daha çok, henüz, hâlâ, bundan sonra, artık, yine” gibi zengin görevlerde kullanılan bu edat Türkiye Türkçesinde dahi’nin bu şekilde kullanılışı artık azalmaktadır. Bu edat daha çok, “bile, de / da” görevinde kullanılmaktadır.

Mustafa’dan ibret alın siz dahi.

Ben dahi onlardanım görsün ilâhî gözlerin (MBTS: 614).

Bir kasedir alev dolu gönlüm yana yana

Men tâ senin yanında dahi hasretim sana.

Bir zerre dahi kaldıramaz merkeb-i ‘âlem. (Hacıeminoğlu, 1971: 240).

Şâh-ı kevn olursa dahi i’tibârı yok.

Geçmez gölgesi dahi öñine.

Biz dahi arz ideliüm hâlî Süleymanumuza.

Can dahi kurban (Timurtaş, 1994: 107).

Bir örnekte “tağı” şekli geçmektedir.

Bir kul bâğa tağı girmiş. (Timurtaş, 1994: 107)

Melik Reyân dağı Ya ‘kûbdan soñra sekiz yıl toğuz ay diri oldu. (Melik Reyân da Yakub’dan sonra sekiz yıl dokuz ay diri kaldı.) (Li, 2004: 432).

Anlaruñ arasına girerler dağı hitab gele ki...

(Onların arasına girerler ve derler ki...)

Dağı bunuñ gibi kırt görmedim. (Henüz bunun gibi kırt görmedim.) (Ergönenç, 2004: 966).

Kamil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde “dahi” şeklinin “üstelik, ayrıca, hem de, hatta” görevlerinde kullanıldığını ifade eder.

Diñleyüben araya gendü yolın

Dahi her dem araya gendü halın.

İmdi maksûdum devletüñ olsun müdâm

Dahi benden saña olsun biñ selâm (Tiken, 2004: 61).

Dahi şart cümlesinin sonunda pekiştirme unsuru olarak kullanılmıştır.

Yüzini görse dahi bilmez idi.

Uykuya varsa dahi bile varur.

Diñse dahi hem yine diñer bile (Tiken, 2004: 61).

Dahi “de” görevinde sonuna geldiği isim unsurunun, daha önce geçen başka bir isim unsuruna ilave olduğunu belirtir.

Sen dahi gitgil bu şehirden î paşam.

Âdâb-ı sohbeti dahi hoş şâhvâr kıl (Tiken, 2004: 61).

İsim unsurunun sonunda “de” görevinde sadece pekiştirici olarak yer almaktadır.

Düşüñ dahi biñde biri tuş ola.

Çevüklük dahi işdedür ol kadar.

Ta’tı tenhâ dahi kılsa olur (Tiken, 2004: 62).

Osmanlı Türkçesinde

Faruk K. Timurtaş, Osmanlı Türkçesi Grameri III, isimli eserinde “dahi” yı Tekit (berkitme) edatları içinde sınıflandırmıştır (Timurtaş, 1997: 70).

İkisinüñ dahi bir benden özge wârişi yoğdur (İkisinin de bir benden başka mirasçısı yoktur.) (Li, 2004: 374).

Kavâ'id-i Osmaniyye’de “hurûf-ı atıf dahi lâfzı iki şey’i bir hükümde teşrîk edar *ben geldim o dahi geldi* gibi ve ekseriyâ tahfîf olunarak *o da geldi* denilir” (Özkan, 2000b: 121). Yazar, Eski Anadolu Türkçesinde “dahi” edatının hafifi olan “da” edatının kullanıldığını ve “da”nın “dahi” ile aynı anlamda olduğunu belirtmektedir. Medhal-i Kavâ'id, isimli eserinde de aynı görüşler dile getirilmiştir (Özkan, 2000a: 51).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “dahi atıf edatıdır. Ekseriya hafif olunarak “de” suretinde kullanılır. *Sa’y ve gayret, ne kadar memdûh ise atalet dahi o nispette makdûh ve mezmûm bir hâldir* (Çalışma ve gayret ne kadar övülmüş ise tembellik dahi o nispette beğenilmemiş ve kötülenmiş bir durumdur.) *Tahsîl-i ilm ve marifete sa’y ve ikdam etmek yalnız küçükler için değil, büyükler için de elzemdir* (İlim tahsili ve maarifet için çabalama yalnız küçükler için değil büyükler için de lüzumludur.) (Toparlı, 2003: 102).

İlhan Erdem, Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyâsu’l-Lisân Kıstâsu’l-Beyan adlı eserde dahi’nin tıpkı da edatı gibi aynı anlam ve kullanıma sahip olduğunu belirtir. Yazar, edatla ilgili olarak şu bilgileri verir: “dahi harfî ma’lum ola ki harf-i merķûm b’az sûretde mârrü’z-zikr de harfî gibi edat-ı cem’-i misleyn olur. *Bu dahi ma’lûm ola.*

(Diğerlerine ekleme görevinde) gibi ve ba'z sûretde edat-ı cezâ olur. *Zeyd gelirse sen dahi gel.* (Ceza)" (Erdem, 1998: 174).

Belâgat-i Osmâniyye isimli eserde “dahi ve de” edatlarının aynı olduğu belirtilmiş: “ ‘dahi’ ve ‘de’ harfleri, edât-ı ‘atf olup, ‘vâv’ yerini tutarlar ve ‘kezâlik’ ma’nâsını ifâde ederler. *Alî Efendi dün buraya geldi. Bugün dahi Edirne’ye gitti. Veyâ Bugün de Edirne’ye gidecek.* Ve ba’zan cezâlara dâhil olur. *Sen gidersen, ben dahi giderim; O gelsin, ben de gelirim.* Da edatı bazen “hem” görevinde kullanılır. *Bu da geçer, o da geçer.* Bazan manayı te’yid için kullanılır. *Gelip de gitti.* (Karabey, 2000: 69).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “dahi”yi bağlaçlar içinde sınıflandırır ve şunları söyler: “Eski Türkçenin “ve” görevindeki kalıplaşmış “takı” zarf-fiilinden ses değişimleri (takı> dahi) ile oluşmuş bulunan ve Eski Anadolu Türkçesinde de “ve” anlamıyla kullanılan bu bağlaç, Türkiye Türkçesinde yerini pekiştirme bağlacı “da” ya bırakarak kullanımdan düşmüştür (Korkmaz, 2003: 1106).

Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde “dahi” şekli kullanılmaktadır. Cümle içinde sözcük, sözcük grupları ve şart cümlelerinin sonuna gelerek dikkati onların üzerine çeker. *Masada muz dahi vardı.* Örneğinde “dahi” vasıtasıyla hem masada bilhassa muzun bulunduğu işaret edilmekte, hem de muzdan başka şeylerin mevcut olduğu belirtilmektedir. Böylelikle “dahi” edatında hem “da / de” hem “bile” ifadesi vardır. Ancak bu örnekte de görüldüğü gibi bile anlamı kuvvetli ve hakimdir; “da / de” ifadesi güçlülük ve dolayısıyla hissedilmektedir (Ergin, 1980: 357).

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde “dahi” bağlaç olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Da, de: *Ben dahi gideceğim.* 2. Bile: *Artık gelse dahi beni bulamaz* (TS: 461).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında bu edatı vermiş ve “dahi’de, da’dan daha kuvvetli bir pekiştirme işlevi vardır. Ancak, bağlama işlevi daha zayıftır.” der ve şu örnekleri verir:

Bu sırrı kendisi dahi bilmiyor.

Artık bugünden sonra ellerine geçse dahi işleme koyamazlar.

Ben böyle bir manzarayı hayalimde dahi canlandıramam (Korkmaz, 2003: 1116).

Ne dediğini ben dahi anlamadım (Kaynak, 1968: 704).

Türkmen Türkçesinde

Dagı edatı Türkmen Türkçesinde “daha, başka, başkası, bile, da, de” görevlerinde kullanılmaktadır.

Dagı men neme edeyin? (Ben başka ne yapayım.)

Bu edat aynı zamanda “daha” görevinde de kullanılmaktadır.

Men munı iki gezek dagı duydum. (Ben bunu iki kez daha duydum.) (TürkTS: 131).

Bu edatın “ve başkaları” görevinde kullanıldığı örnekler de vardır.

Agronom dagı geldi. (Tarım uzmanı ve başkaları geldi.) (TürkTS: 131).

Behbit iışaan dağı yaadın salmaz... (İmam Behit bile hatırına getirmez...) (Kara, 1997: 723).

Bazen “dağı” “hem” edatıyla birleşerek “dağam” şeklinde “daha da, iyice” görevlerinde manayı güçlendirmek için kullanılmaktadır.

Zaman dağam diñşirğenip destine. (Zaman iyice kulak kesilip birden.) (Kara, 1997: 732).

Yeni Uygur Türkçesinde

Yeni Uygur Türkçesinde “Têhi” şekli, zarf olarak kullanılmaktadır; bazı durumlarda bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak da vazife yapar.

Ķara, munu maşına nemideken ħirayliĶ têĶi radiosi bar iken. (Bak, bu araba ne güzel, hem de radyosu var.), *Bu kabiliyetlik adem, têĶi ingilizçe bilidu.* (Bu kabiliyetli adam, hem de İngilizce biliyor.) (Öztürk, 1944: 122). *Bu têĶi* (Bu da) (Öztürk, 1944: 132).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “tağın” şekli “yine, tekrar, ve, de” anlamlarındadır (Wurm, 1989: 184). Özbek Türkçesinde “dağı” şekli Çolpan’ın şiirlerinde tespit edilmiştir.

Temir barmaqlarıñnıñ dağı, бүткүл кеткені жоқdır! (Demir parmaklarının yarası tamamıyla gitmiş değildir.) (Özbay, 1994: 388).

Töre u bilen ħayrleşerken incenening bâýegi kemsitişleri üçün yene-tağın üzr soregan boldi. (Töre onunla vedalaşırken mühendisin aşağılayıcı davranışları için yine tekrar özür diledi.) (Coşkun, 2000: 113).

Yine ve dahi edatının yan yana kullanılması anlamı daha da pekiştirmektedir.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğü'nde “dağı (Tağı)” “söz arasında kullanılan ek” şeklinde tanımlanmıştır (KazTS: 62). Kazak Türkçesinde “dağı” şekli, “dahi, da” görevlerindedir. Bugün daha çok “da” edatı kullanılmaktadır.

Toyarsın sen-dağı (Sen dahi doyarsın) (KazTS: 62).

Sonduktan bunuñ üş balası dağı közge sonday körköm, On Eki Kereyge tanıs, sonday adamlar bolğan (Bu sebeple bunun üç çocuğu da güzel onun gibi güzel, On İki Kerey'e tanınan onun gibi adamlar imiş.) (Tamir, 1989: 100).

Bul dağı at zandas (Bu dahi at gibi.) (Tamir, 1989: 104).

Âl endi sol danķ benen bız dağı olardıñ ardından barıp cene çalındık osu zaman (İşte şimdi o şan şöhret ile biz de büyüklerimizin ardından yolunda gidince yine yakalandık.) (Tamir, 1989: 100).

Men dağı sol balıña kanalmadım...(Ben de senin o balına kanamadım...) (Tamir, 1993: 86)

Türli, cerde, türli çaķta tañımız

Atsa dağı, süyispep pe ed canımız?

(Değişik yerde ve değişik zamanda yaşasak da ruhlarımız sevişmez miydi?) (Tamir, 1993: 94).

Sol künnen soñ tağı bir az kün ötti. (O günden sonra da biraz vakit geçti.)

Cılı bıltır seni tağı körgenim. (Seni de görmem geçen yıl.) (Tamir, 1993: 94).

Kańsama bilik tejin kişeñ dağı

(Her ne kadar tacını giyse dahi) (TDTEA-28 / II: 236).

Atam tağı oylanıp kaldı. (Dedem yine düşüncelere daldı) (TDTEA-28 / II: 466).

Leyligüldey men-dağı bozaramın

(Leyligül gibi ben de sararım) (TDTEA-28 / II: 492).

Hülya Savran, Kazak Türkçesi (Korkut Ata Kitabı) isimli çalışmasında “tağı” şeklini Berkitme edatları içinde vermiş ve edatın “ve, yine” görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir. Kazak Türkçesinde edatın “da” edatıyla genişletilmiş şekli olan “tağı da” “dahi, yine” görevlerinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır (Savran, 1994: 681).

-Korkıt ata öziniñ el-jurtına tağı mına day ösiyet aytķan. (Korkut ata kendi halkına -yurduna yine şöyle nasihat etmiş.) (Savran, 1994: 36).

-Söytip özi tağı da jalğız ketpek boldı. (Öyle yaparak kendi de yalnız gidecek oldu.) (Savran, 1994: 108).

Bular tağı da siltese bermek boldı. (Bunlar yine dövüşmeye karar verdi.) (Mayemerova, 2004: 2055).

Bayındır han, tağı jetewine Bayrağ öziniñ jeti karıdasın berdi. (Bayındır Hân ve yedisine Beyrek kendi yedi kardeşini verdi.) (Başdaş, 1994: 210).

Bular tağı da siltese bermek boldı. (Bunlar yine dövüşmeye karar verdi.) (Mayeremova, 2004: 2058).

Tağı da oy mazaladı (Yine de bir düşünce rahat bırakmadı) (TDTEA-28 / II: 192).

Kız tağı da tavjakka karadı (Kız tekrar dağa doğru baktı) (TDTEA-28 / II: 226).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “dağı” şekli “da / de, dahi, bile” görevlerinde kullanılmaktadır. TLG’de bu edat pekiştirme edatları içinde yer almaktadır (TLG: 528).

Hülya Kasapoğlu, Kırgız Türkçesi Grameri isimli eserinde dağı edatının “da, de, dahi, bile” görevlerinde kullanıldığını belirtir (Kasapoğlu, 2005: 344). Kırgız Sözlüğü’nde bu edatın “dağı, daa” şekillerinin de olduğu ve bu edatın “ve, daha, keza, dahi” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (KırgS: 292). Cahit Başdaş, Kırgız Türkçesi Grameri isimli eserinde bu edatın “dağı” şeklinin “dahi, bile, yine” görevlerinde kullanıldığını söyler (Başdaş, 2004: 162).

Men dağı kiçine cılıp barıp multık sundurdum. (Ben biraz daha yaklaşıp tüfeğimle nişan aldım.) (TLG: 538).

Ömür ötüp catpaybı, cer-enem, aradan dağı bir cıl öttü. (Ömür geçmiyor mu, toprak-anam, aradan yine bir yıl geçti.) (Başdaş, 2004: 162)

Dağı emine kerek! (Daha ne lâzım!) (KırgS: 292)

Emi dağı emine kerek? (Şimdi daha ne lâzım.) (KırgS: 330)

Körörsüñ, bizdin turmuş mundan dağı oñolot. (Göreceksin, hayatımız bundan da iyi olacak.) (Kasapoğlu, 2005: 227)

Al suragandan kiyin men dağı suradım. (O sorduktan sonra ben de sordum.)

İшке орноштуñбу, dedi Alim. Kaysı işке, dedi Arılov cön ele anı dağı süylötküsü kelip. (İşe yerleştin mi, dedi Alim. Hangi işte, dedi Arılov, onu da öylesine konuşturmak isteyip)

Sen dağı calgız kaldıñ. (Sen bile yalnız kaldım.) (Kasapoğlu, 2005: 345)

Anan coldu katar dağı oylodu. (Yol boyunca da düşündü.) (Ceritlioğlu, 2003: 178)

Al oşol küni düpiygön eesiz Kara Baktı dağı estedi. (O, oğün karanlık ve sahipsiz Kara Bağ'ı da hatırladı.) (Kasapoğlu, 2005: 323)

Alar kiçine kezinde okugandarın, üylörü mektepten alıs bolsa dağı ulam çurkap, kar menen uruşup oynop olturup sabaka kadayça keçikpey kelgenderin kep kılucu. (Onlar küçükken okuduklarında, evleri okuldan uzak olsa dahi sürekli acele ederek karla mücadele edip oynayarak her nasılsa derse gecikmeden geldiklerini anlatırlardı.) (Kasapoğlu, 2005: 292).

Bul dağı az, cerden, köktön coonu ceñmek. (Bu daha az, yerden ve gökten düşmanı yenmek.) (Kasapoğlu, 2005: 322).

Taarınasıñ dağı aytsam. (Daha söylersem darılırsın) (Ceritlioğlu, 2003: 184).

Betine tartılğan cer kaday cönököy bolso, süröt özü dağı oşondoy cönököy. (Tasvir edilen yer nasıl sade ise, resmin kendisi de, öyle sadedir.) (Zal, 1999: 65).

Balkim, siler dağı oşol cakka ketken çığarsıñar! (Belki siz de o tarafa girmiş olabilirsiniz.) (Zal, 1999: 66).

Betimdi köz çaşıma suulanğan cenime katıp, dağı köpkö çeyin ıyladım. (Yüzümü gözyaşım ile ıslanmış benimle gizleyerek de uzun süre ağladım.) (Zal, 1999: 66).

Bir küni me dağı Daniyardın canına barıp oturdum. (Bir gün ben de Daniyar'ın yanına gidip oturdum.) (Li, 2004: 784)

Daniyar dağı köpkö çeyin obon salıp, ırdap keldi. (Daniyar, daha uzun bir süre ezgi ile türkü söylemeye devam etti.) (Zal, 1999: 66)

Menimçe munun dağı bir sebebi boldu ğo deym Camıyla uşintip Daniyardın taarınçısın cazıp, kapasın açmak. (Bence bunun dahi başka bir sebebi vardı! Cemile bu vesileyle, Daniyar'la barışıp onun gönlünü almak istiyordu.) (Zal, 1999: 66)

“Adatınça dağı suunun boyuna barıp catayın degen eken ğo!” dep, küliip koydum men. (“Her zamanki gibi ırmağın kenarına yatmaya gidiyor!” diye, ben içimden güldüm.) (Zal, 1999: 68)

Birok, biri dağı anı sen dep, oozaçıp tildegen cok. (Fakat biri bile ona ağzını açıp, “sen” diyerek söylemiyor.) (Zal, 1999: 69).

Men alardın sürötün dağı tartam! -dedi. (Ben onların resmini tekrar çizerim, dedi.) (Zal, 1999: 69)

Ubagında men dağı

Bulaqtın colun çalgam-deyt. (Zamanında ben de, Pınar yolunu bolmuştum, dedi) (TDEMA-7: 33).

Ölsöm dağı adam cetpes döböğö cetip ölöyün. (Ölsem bile insanların erişemeyeceği bir tepeye varıp öleyim.) (TDEMA-6: 336).

Biz dağı adam balasıız go. (Biz de insan evladınız ya.) (BKT: 250).

Birok kız dağı ene dağı uktağan cok. (Fakat kızın da ananın da uyuduğu yok.) (BKT: 250).

Bagı cokko, dağı 'barı' cok (Bahtı yoğa, dahası 'hepsi' yok) (Şavk, 2002: 49).

-Andan dağı bala kalbayt (Ondan da çok kalmadı.) (Doğan, 2007: 332).

Añğıça dağı biröönün ünü uguldu: (O zaman birinin daha sesi duyulmuş.) (Karadavut, 2006: 170).

Kündördün birinde bayagı tülkü kempir-çaldın üyünö dağı kelet. (Günlerden bir gün tilki karı kocanın evine tekrar gelmiş.) (Karadavut, 2006: 144).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde “tağı, tağın” şekilleri “da / de, o kadar” görevlerinde kullanılmaktadır. Cümlelerin veya pekiştirme yapacağı unsurun sonuna gelir.

1. Ünlem cümlelerinde: *İşim başımdan aşkın tağın.* (İşim o kadar çok ki başımdan aşmış).

Añlamağanğa salınğan bulasıñ tağı (Sen de (adam be) sanki anlamamış gibi yapıyorsun)

Bazı ünlem cümlelerinde cevap olarak verilen cümlelerde de soru cümlesi olarak söylenir.

Kişi bilse oyat bulır bit (El âlem öğrenirse utanç olur) Cevap: *Kişi bilse ni bulğan tağın* (El âlem bilse ne olacak sanki?)

Kişi kürir bit (El âlem görecektir) Cevap: *kürse tağı* (Görse ne olacak sanki ‘vız gelir, bana ne!)

Kilse tağı, kile birsın (Gelirse ne? Geliversin ‘bana vız gelir’)

Söylese tağı, (söylerse ne? ‘söyleyiversin’)

Ukasa uķır tağı (Okursa okur, ehemmiyeti yok)

2. Bir pekiştirme edatından sonra ünlem görevinde kullanılır.

Söylep tora bit tağı (Söylenip duruyor işte ‘boşuna mânasız şeyler söyleyip duruyor ha)

3. Hayır....tağı şeklindeki kullanım “belki” manasındadır.

Şulay, Süleyman abzıy, şulay, ħayır bilmîm tağı (Öyle Süleyman amca, öyle, amma bilmem belki de öyle değildir) (Çağatay, 1962: 107)

Biz anı kürgen idik bit. (Biz onu görmüştük ya) Cevap: *kürgen idik şul, hayır bilmim tağı* (Görmüştük ya, amma bilmem ‘belki de görmedik’)

4. Bulmasa tağı, citmese tağı, elle tağı gibi terkipler cümle açıcı olarak kullanılır. *Citmese tağı* (Üstelik bu da yetmiyormuş gibi)

Ul kildi mi iken soñ? Elle tağı (O geldi mi acaba? Kim bilir?) (Ben nerden bileyim adam sen de be!) (Çağatay, 1962: 108).

Metinlerde yaptığımız taramalarda şu örnekleri tespit ettik:

Tagın kızüdegi konvoyirnuñ heviñli hem pışıldav tavişı. (Yine nöbet tutan askerin şaşkın ve yavaş sesi.) (TDTEA-18: 480).

Karlıkkın taviş tagın tozlu küz yeşine tıgılıp yalvardı. (Kısılmış ses yine tuzlu göz yaşlarına boğuldu, yalvarıyordu.) (TDTEA-18: 480).

Lekin bolgangan su tağı Döbren Heyatını isime tişirdi. (Lakin bulanık su tekrar Sağır Hayatı aklıma getirdi.) (TDTEA-18: 353).

Min aña, süylisiñ tağı yazmagannı, didim de kuydım.

(Ben ona, yalan söylüyorsun, dedim de koydum.) (TDTEA-19 / III: 106).

Anısı ni buldı tağı? (Ondan sonra daha ne var?) (TDTEA-19 / III: 108).

Şul vakıt tağı eçi gine sızgıru... (O anda yine acı bir ıslık...) (TDTEA-19 / III: 110).

-Niçik indi ul kireki? Ni digen süz bu tağı?

(-Nasıl o, bana lazım değil? Ne demek bu şimdi?) (TDTEA-19 / III: 272).

Bir anıñ cuyıla aña,

Yañadan kayta tağı.

(Bir onun kayboluyor şuuru, tekrardan kendine geliyor.) (TDTEA-19 / III: 161).

Edatın genişletilmiş şekli olan “tagın” edatı da aynı görevdedir.

İndi ul meñgi tamır ceymes, butaklanmas tagın.

(Artık o, sonsuza kadar dallanıp, budaklanamaz.) (TDTEA-19 / III: 73).

Tuzanga batıp tainı,

Yullarda küzi anıñ...

(Toza batıp yine, yollarda gözü onun.) (TDTEA-19 / III: 157).

-Eminem! -Ul tukty, tagın atlıy.

(-Eminem! -O duruyor, hatta atlıyor.) (TDTEA-19 / III: 169).

Her bir adımga rühset alırga, kayta bilen utçit bire barırga suramıysıñmu tagın?

(Her bir adım için izin almam mı gerekiyor? Dönüşte de rapor vermeye gelmemi de istemiyor musun?) (TDTEA-19 / III: 118).

Ni kılanasıñ indi tagın?! (Daha ne yapıyorsun şimdi?!) (TDTEA-19 / III: 238).

Min iriksizden yılmayıp kuydım. Ukırsıñ mine, tagın yañalitçe yazgandır eli İsmegıl abıy. (Ben gülümsedim. Hadi oradan, okursun sen. Yine yeni elifba ile yazmıştır İsmail ağabey.) (TDTEA-19/ III: 277).

Kazan Tatar Türkçesinde “tagın da” şekli de kullanılmaktadır. “Tagın da” Kazan Tatar Türkçesinde “tagın da” edatı da pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Doktorlar klip kitkennen soñ karçıkka igtibar hem terbiyi tagın da köçeyi töşti.

(Doktorlar gelip gittikten sonra, kadıncağıza olan ilgi daha da arttı.) (TDTEA-19 / III: 213).

Tagı altı, ھاtın alır, tagın da

Alır, tuymas, alır can bar çağında.

(Altı hanım alır, daha da, alır, doymaz, alır sağlığında.) (Özkan, 1994: 192).

Kaynıy turmış, tuktamıy.

Eytirsıñ katı buran;

Şul arada tagın da,

Meşhür firma “Karavan.”

(Sürer hayat durmadan, sanırsın şiddetli soğuk var; böyle de olsa yine, meşhur marka “Karavan”)

Kaplıy cirni tagın da,

Tüşlele başlıy tuman;

Bu vakıt yal itken de

İçeler çey “Karavan”

(Kaplar yeryüzünü de, sarmağa başlar buhar; bu sırada dinlenirken, içerler “Karavan” çayı.) (Özkan, 1994: 926).

Kaysı eyte: Min irtege itik alam,

Kayısı eyte: Min emirkan çitik alam;

Bire kür, bay, bugün, diydır birsi tagı,

Garefe kün min avılga kitip baram.

(Kimi der; “ben yarın çizme alacağım”

Kimi der; “patron ben ayakkabı alacağım”.

“Veriver patron bugün” der, öteki de,

Arafe günü köyüme gideceğim.) (Özkan, 1994: 306).

Anı kürüğe, hor tagın da dertlenibrek cırlarga kırışti. (Onu görünce koro daha da dertlenerek türküyeye devam ettiler.) (TDTEA-18 / II: 476).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Tsan-Mergen tağı pu yol pilen pardı (Çan Mergen yine bu yoldan gitti) (Alkaya, 2008: 266).

Patşa ermiyege almayğalı söz bereti tağı kat bereti (Padişah, askere almamak için söz verir ayrıca bir de mektup verir) (Alkaya, 2008: 376).

İkñçï bñrewï tağın uķ köletï miña (Bir diğeri de yine bana gülüyor) (Alkaya, 2008: 423).

Kumuk Türkçesinde

Türk Lehçeleri Grameri isimli eserde bu edatla ilgili şu bilgiler verilmiştir. Dağı şekli Kumuk Türkçesinde sonuna geldiği söze çeşitli anlamlar katar: 1. Emir çekimli fiillerden sonra, vurgu ve tonlamaya göre dilek, istek veya kızgınlık ifade eder:

Şu işni etsene dağı. (Şu işi yapsana.)

2. Emir kipinden sonra gelirse izin anlamı verir:

-Alayımmı? -Al dağı. (-Alayım mı? -Al tabii.)

3. “Dahi” görevinde kullanılır:

Bizge dağı ölüm yoķnu bilemen. (Bize dahi ölüm olmadığını biliyorum.) (TLG: 1001).

Bir dağı bir (Bir daha bir) (TDTEA-20: 422).

Dagı kaytıp gelermi (Artık dönüp gelir mi) (TDTEA-20: 381).

Hali barıp ogar neçik aytarsan dağı? (Şimdi gidip ona nasıl söylersin ki?) (TDTEA-20: 372).

Artga saldıķ, dağı kattıgünge. (Erteledik, diğer pazar gününe) (TDTEA-20: 457).

-Tüz aytaman, borganmı dağı? (-Doğru söylüyorum, gitti mi ki?) (TDTEA-20: 454).

Başkurt Türkçesinde

Kiske Karay kalanan tağı yañı heberzer öşteldï. (Akşama doğru şehirden yine yeni haberler eklendi.) (Li, 2004: 274)

-Miñe tağı la isim kuşırğa barırğa kerek, -tigen, e üzi, tışķa sıgıp, üy başına mingen de mayzı batmandıñ yartıhına tüşķensi aşığan. (-Benim tekrar isim vermeye

gitmem lazım, demiş ve dışarı çıkıp, evin tepesine tırmanmış ve yağı küpün yarısına indirene kadar yemiş.) (TLG: 801).

Tülkünün tağı la mayı harķıp sığa başlağan. (Tilkinin yağı daha fazla akmaya başlamış.) (TLG: 805)

Ayıtbay, ğezit-jurnaldarzı alıp kitirge ğine inĝaylaĝaynı, unı tağı la poçtalon saķırıp aldı. (Ayıtbay gazete ve dergileri alıp gitmeye yönelmişti, onu postacı tekrar çağırdı.) (TLG: 806).

Tağı ni tip ķarĝayım? (Daha ne diye kargıyım?) (TDEMA-1: 458).

Ary başlanı ihe, hırtına eylene le tağı saba...(Yorulmaya başladıysa sırtına dönüp yine koşarmış...) (TDEMA-1: 410).

İkense kön ağaları tağı la taş küre

Tege keşe tağı kilep eyte.

(İkinci gün ağabeyleri, bir daha rüya görür.

Bir önceki rüyadaki adam yine şöyle der:) (TDEMA-1: 414).

Heykel ösön baş osoña tağı

Yondoz-felen yahap kuymanık

(Heykel için baş ucunu bile. “Yondoz” filan örtmedik) (TDTEA-29 / I: 452).

İşeterheñ tağı şul sagında

Ĥat srkılı minen tavişımdı

(Duyarsın artık şu zamanda. Mektupla benim sesimi) (TDTEA-29 / I: 412).

Yeget tağı yörörmö? (Yiğit daha gezer mi?) (TDTEA-29 / I: 95).

Tañdan mezeĥ yazam min tağı la (Tandan övgü yazarım ben daha da) (TDTEA-29 / I: 472).

Karaçay-Malkar Türkçesi

Bu edat Karaçay Türkçesinde “dağı, dağı da” şeklinde ve “dahi, tekrar, yine” anlamlarında kullanılmaktadır (KarLS: 31).

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü’nde bu edatın “dağı da” şekli verilmiş ve “yine, tekrar, gene” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.

Sanga dağı da bir aytırım bardı. (Sana yine söyleyeceğim bir şey var.) (KMTS: 181)

Dağıda bolĝand ķarawaş deb, andan sora ķazaķ deb. (Yine varmış cariyeye diye, ondan sonra köle diye.) (Tavkul, 2003: 198).

Deb aythanda, iynandıla dagıda. (Diye söylediğinde, inandılar yine.) (Tavkul, 2004: 60).

Men sürüb a sürüb, ol dagıda kaçıb tebredi. (Ben kovalayıp, o yeniden kaçmay başladı.) (Tavkul, 2004: 108).

Siz dagıda alay aytığız Karçaga. (Siz yine şöyle söyleyin Karça'ya.) (Tavkul, 2004: 114).

Kaziy ulu dagı da aylanıb kelgen ed. (Kaziy Oğlu yine dönüp gelmişti.) (Tavkul, 2004: 426).

Tünenegileden tışında dagıda beş inek sürüb masokombinatğa bergendile. (Dünkülerin dışında daha da beş inek sürüp et kombinasına vermişler.) (Li, 2004: 729).

Karay Türkçesinde

Bir haylı yer dağı kelmiş ediler. Yiğit bir dağı sözledi. (Bir hayli yol almışlar. Yiğit bir daha söylemiş.) (Altınkaynak, 2006: 171)

İçtiler kefleri keldi, şez boldular, dağı şaşarğışlandılar. (İçtiler keyiflendiler ve sarhoş oldular.) (Altınkaynak, 2006: 183).

Nogay Türkçesinde

Uyan-tagı, Zuhram-av.

Bitti benim sabrım! (Uyansana, Zührem-hey. Kalmadı benim sabrım.) (TDTEA-21: 87).

Onnan ötip, Tölegen,

Tagı aykastı bir köşke.

(Ondan geçip Tölegen yaklaştı bir başka göçe.) (TDTEA-21: 79).

Tahir tagı da yasırtın Zuhradıñ yurtına keledi.

(Tahir bir kez daha gizlenerek Zühre'nin yurduna gelir.) (TDTEA-21: 90).

Kagımşı kurtka böri teristi tagı da otka yuvıkatıp.

(Üfürükçü ihtiyar kurt derisini tekrar ateşe yaklaştırdı.) (TDTEA-21: 411).

Ayaktı tagı da Mamay aldı deydi.

(Kadehi bir daha Mamay alır.) (TDTEA-21: 32).

Tagı da bir kere rayonga barsañ şa?

(Yine, bir kere daha bölgeye gitsen ya?) (TDTEA-21: 436)

Bizim şkolda yüzim bav bar. Okuvşılar onda tağı da köp terekler ektiler, olarga, suv kuydılar, karap östirdiler (Bizim okulda üzüm bağı var. Öğrenciler oraya daha çok ağaç ektiler.) (TLG: 665)

Solay Baktıydıñ ulı onı man kalmadı, tağı da okımağa kelti. (Böylece Baktıyên oğlu bununla kalmadı, yine okumak için gitti.) (Ergönenç, 2004: 967).

-Yamağat! -dedi Elakayev tağı bir.

(-Ey halk! -dedi Elakayev yine bir.) (Ergönenç, 2004: 967).

Dilek Ergönenç, “Nogay Türkçesinde Kip Pekiştiricisi: Tağı / Tağa” isimli bildirisinde Eski Türkçeden itibaren bağlama ve pekiştirme edatı olarak kullanılan “tağı” edatının bu kullanımlarının dışında ayrıca kiplerden sonra gelerek anlamı pekiştirdiğini ve kullanıldığı yerlerde çeşitli nüanslar kattığını belirtir (Ergönenç, 2004: 963). Ergönenç’in çalışmasını şöyle özetleyebiliriz:

1. Edat emir kipinden sonra kullanıldığında emrin daha yumuşak bir tarzda ifade edilmesini sağlar. Emri ve ricayı kuvvetlendirir. Emir kipinin bütün şahıslarından sonra gelebilmektedir. Türkiye Türkçesine -sana şeklinde aktarılmaktadır.

-Kaytağa, mama -dedi Medev tilep, -kayğırmatağa.

(-Boşversene anne, dedi Medev rica edip, üzülmesine.)

...üyge keltağa, -dedi atasına balası. (Eve gelsene, dedi babasına çocuğu) (Ergönenç, 2004: 968)

-Koy oltıratağanıma karatağı, sumka tolı pismo, -dep poçtalon Marcan bizi men armanlasıp şığıp ketti. (-Bırak şimdi, oturuşuma baksana, çanta mektup dolu, diye postacı Mercan bizimle vedalaşıp çıktı.) (Ergönenç, 2004: 968).

2. Bazı cümlelere “yalvarma anlamı katmaktadır:

-Ayatağı, abayım. Bal tatığan baladı! ... (-Acısana, anneciğim, Baldan tatmış çocuğa! ...)

-Aybetlidiñ akındı tağı da bir zat ayttağa, atay, -dep tileydiler yaslar, kartka yalvarıp

(-O heybetli adam hakkında yine bir şeyler anlatsana baba, diye gençler ihtiyara anlatması için yalvarıyorlardı.)

3. Emir cümlelerini sert bir şekilde pekiştirmektedir:

-Kötereñiz de birge söylemeñiztağa, kezüv men aytıñız, aytayağıñız bar bolsa, söz alıp soñ ayta beriñiz. (-Hepiniz birlikte konuşmasanıza sıra ile konuşun, söyleyeceğiniz varsa, söz alıp sonra söyleyin.)

Ana atka minip biletağanımdı, kürestı ol birew leytenantlarğa da nege körsetesiñ detağa. (İşte ata binmeyi, güreşi bildiğimi o teğmenlere niye gösteriyorsun, söylesene ‘cevap ver’) (Ergönenç, 2004: 969).

4. Bazı cümlelerde tağı edatı fiilden sonra ünlem görevinde kullanılarak emri pekiştirmektedir.

-Va! Bir toktañıztağı, ayılayatırğan sözlerge bir tıñlañıztağı! -dep kışkırdı (-Hey! Bir durun ya, söylenen sözleri bir dinleyin ya! -diye! bağırır.) (Ergönenç, 2004: 969).

-Muna kartka da munda ne bar eken, teginine üyinde oltırsıntağı deyik te bolarsız söle mağa, -degen sözlwer men basladı kart.

(Şimdi bana “işte şu ihtiyar da, bunda ne varmış, bedava evinde otursa ya, diyebilirsiniz” sözleriyle konuşmaya başladı ihtiyar.) (Ergönenç, 2004: 970).

5. Bazı emir cümlelerinde “daha, yine” anlamı mevcuttur:

-Uykıda tınşaysıntağı üylede biraz, -dep özindikın ayta berdi Dcamilya.

(-Öğle uykuda biraz daha dinlensin, diye kendi düşüncesini söyledi Dcamilya.)

Bir az suwga tüstağa. (Biraz daha suya in bakayım.)

Yanakay man Tarğın olardı teğaran toktattılar. “Bu endi yawayak bolsa yawsıntağa -yel tez toktar edi”, -dedi Yanakay, kökke ülken dāme etken közleri men tağı bir karap.

(Yanakay ile Targın onları güçlkle durdurdular. “Bu şimdi yağacaksa yine yağsın, rüzgâr çabuk dururdu”, dedi Yanakay, göğre umutlu gözlerle tekrar bakarak.) (Ergönenç, 2004: 970)

6. Bazı emir cümlelerinde ünlem olarak “işte” anlamı vardır:

-Ayhay da, yardım etermen, sennen kızğanğan küşimniñ hayırın körmeyimtağı, dep şirkey ızıldap ketti. (-Hay hay yardım ederim, senden esirgediğim gücün hayrını görmeyim işte, diye sivrisinek vızıldadı.) (Ergönenç, 2004: 970).

Tağı / Tağa edatı şimdiki zaman kipiyle kullanıldığında “belki” anlamı katar:

Onıñ yanında keleyatқан Ali

-Koy, durıs aytasıñma? -dedi.

-Durıs aytpay, oynap aytatağanday köresiñme?

-Eşe, ol zaman sağa konakka baramız tağı.

(Onun yanında gelmekte olan Ali:

-Bırak şimdi, doğru mu söylüyorsun? -dedi.

-Doğru söylemeyip oyun oynuyor mu sanıyorsun?

-Evet, o zaman sana misafirliğe geliriz belki.) (Ergöner, 2004: 970).

Kene de siñlim benim nesip kütetaganımdı bilmey-tagan edi.

(Gene de kardeşim benim nasip beklediğimi bilmezdi.) (TDTEA-21: 388).

Gelecek Zaman Kipleriyle Kullanılışı: Bu kiplerde “tağı” zaman anlamını pekiştirmektedir. 3. şahıslarda kullanıldığında “-dır” bildirme ekinin işlevini üstlenmektedir.

Şu cümlede “galiba, herhalde” anlamı vardır:

Sol sebepten bolartağı, Medev Fatımağa akırın.

(Bu sebepten olacak (herhalde), Medev Fatma’ya yavaşça:)

-Tübi men pişege endireyek edimtağa.

(-Elimin tersiyle kadına indirecektim.)

Şu cümlede “daha” anlamı vardır.

Neden kerek ol zat, dep oylana bolırlartağa nesipsizler.

(O şey neden gerek, diye daha düşünebilirler nasipsizler.) (Ergöner, 2004: 971)

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “tağı, tağı da”, şekilleri “bundan başka, ayrıca, ve, sonra” görevlerinde kullanılmaktadır (TLG: 599).

Bul oydı başlık ta kördi, tağı jer ölçewşi de kördi. (Bu çukuru şef de gördü ayrıca yer ölçücü de gördü.) (TLG: 599).

Bir neşe küñ şıdadıq, tağı eki-üñ küñ şıdayıq. (Birkaç gün sabrettik, yine iki üç gün sabrederim.) (TDEMA-1: 348).

Karakalpak Türkçesinde “tağı da” “ayrıca, elbette” görevinde cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır.

Tağı da bul waqıyalardıñ barlığı Berdağ poeziyasınıñ ruwına tesiyir etpewi mümkün emes edi. (Elbette bu olayların hiçbirinin Berdağ şiirine tesir etmemesi mümkün değildi.) (TLG: 603).

Karakalpak Türkçesinde “tağı” edatı cümle sonunda kullanıldığında cümledeki anlamı pekiştirir.

Sonlıqtan eşan diyhanşılıq etip heş caqqa şıqpay catadı eken dağı (Dolayısıyla Eşan çiftlikle uğraşp hiçbir yere çıkmıyormuş) (TDEMA-6: 362).

Şor Türkçesinde

Anı ukkan aba kulak iştinde sanandı: “Ay sabaktı sen dā ayna aytpazañ pozum-dağı uñnapçām!” tep. (Bunu duyan Aba Kulak içinden düşündü:”Ay Sabak’ı sen iblis söylemesen de kendim biliyorum” diye.) (Ergun, 2006: 179).

Şınap andig köp körzeñ, par-dağı köreyin! (Gerçek böyle büyük görmekte isen, gidip varayım bari!) (Ergun, 2006: 198).

Po şen aba kulak kançe-dağı şāp-turza, sek tartkançe setlebessim. (Böyle Aba Kulak gibisi ne kadar varsa da, sivrisinek sokuşu gibi bile etkilenmem!) (Ergun, 2006: 190).

Po kân mergen-me ada sağal töş çayğançe karbaşşa, kara salğın anda-dağı kâb-alıp şabızarın pilinmēnçe. (Bu Kağan Mergen ile ata sakalı döşünü kaplayana dek kapaşsa, Kara Salgın da yenip yenemeyeceğini bilmez.) (Ergun, 2006: 359).

Kançe-dağı kara kılıç kan mergenni erbekteze, kan mergen “no kijiniñ adayı ūrça, no kijiniñ kulu erbektepça! tep, kıya-dağı körbēnça. (Ne kadar Kara Kılıç, Kağan Mergen’i avutsa da Kağan Mergen “Kimin iti hırlamakta, kimin kulu konuşmakta!” diye göz ucuyla bile bakmaz.) (Ergun, 2006: 370).

Şımiktaza-dagı aytpaspıs (Dövseler de, söylemeyelim.) (Ergun, 2006: 440).

Tuva Türkçesinde

Kejer kijii-daa çok,

Ajar aju-daa çok,

(Geçidi de yok, aşıtı da yok) (TıvKD-I: 237).

Kuyt deer kuskun-daa çok,

Sayt deer saaskan-daa çok,

(Kuyt der kuzgun da yok, sayt der saksağan yok) (TıvKD-I: 453)

“Bezin” sözcüğü de “hatta, bile, dahi” görevlerinde sık kullanılan bir pekiştirme edatıdır (TuvTS: 13).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaşçada “tada” (daha, dahi) (ta+ta) görevinde kullanılmaktadır (Paasonen, 1950: 163). Mecdut Mansuroğlu, “Türkçe Cümle Çeşitleri Ve Bağlayıcıları” isimli makalesinde eski Türkçedeki “taki” edatının Çuvaşçada “tada” şeklinde değişerek kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *turuba aňgel tada puyan s’ın* (Tanrı ve melek ve zengin adam) (Mansuroğlu, 1955: 63).

Yakut Türkçesinde

Yakut Türkçesinde dağı'nın karşılığı aynı anlamda “*dağanı*” edatı kullanılmaktadır (Deny, 1941: 258). Yakut Türkçesinde “*dağanı*” “dahi, de, ve, hem” görevlerinde kullanılmaktadır.

Ol emeehsin çin çahçılaah aatın kim dağanı biligin öydöbööt (Bu ihtiyar kadının asıl adını şimdi kimse hatırlayamaz.) (Vasilyev, 1996: 33).

Oloh tuoğ dağanı billibet gına oñoron kebispitter (Dış tarafından kabuklu tahta ile anlaşılmayacak şekilde kapatmışlar.) (Vasilyev, 1996: 34).

Bugün sa-ğalı uruok baar duo? Bugün sağalı dağanı, nuuççalı dağanı uruok baar. (Bugün Sahaca dersi var mı? Bugün Sahaca da, Rusça da var.) (TLG: 1278).

Eski Türkçeden itibaren görülen Türkçe kökenli bir son çekim edatıdır. Bu edat “tağ-” fiilinin sonuna zarf-fiil eki “-ı” getirilerek türemiştir. Her türlü unsurdan sonra gelebilmektedir. Eski Türkçedeki “takı” edatı Orta Türkçe döneminden sonra ses değişmesine uğrayarak “dahi” şeklini almıştır. Tarihî Türk dilinde Göktürk Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde, Çağdaş Türk Lehçelerinde, Türkiye Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde Kırgız Türkçesinde Kazan Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Şor Türkçesinde, Tuva Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde, Yakut Türkçesinde, “tağı, tağı yme, tağın, tağı, tağı da, dağı, tağı, tağan, dağanı, dağı, dağı, dağı, dahi, dahi, tehi, dağı/tağı, tağın, dağı da, tada, daa” şekillerinde “yine, gene, dahi, tekrar, üstelik, ayrıca, hala, dahi, da / de, ayrıca, elbette, ve, ve de, bile, daha, başka, keza, tekrar, hatta, hem, hem de” görevlerinde kullanılmıştır.

1.74. TAŞ

Aslen isim soylu Türkçe bir sözcüktür. Eski Türkçeden beri görülen bu sözcük bazı lehçelerimizde pekiştirme edatı olarak da kullanılmıştır.

İç “iç, içeri” sözcüğünün karşıtı olan ve daha eski biçimi “tal” olan bu sözcük edat olarak da kullanılmıştır. Eski Türkçede, Uygur Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, “taş” (dış) anlamında son çekim edatı olarak görülmektedir (Li, 2004: 727).

Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde “Tış” şekli “dış, dışında, -den başka, -den farklı, -den ayrı, ek olarak, -den çok” görevlerinde kullanılan bir edattır. Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde aşırılık anlamı katarak pekiştirme görevinde de kullanılmıştır (Alkaya, 2007: 622).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “tıs” şekli “-den çok, pek çok” görevlerinde kullanılmaktadır.

Şamadan tıs. (Tahminden de çok, pek çok.) (Alkaya, 2007: 626).

Odan tıs kıurılıs uçilişesi bar. (Ondan başka şantiye okulu da var.) (Li, 2004: 732).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “tış” şeklinde “dışında, -den çok” görevlerinde kullanılmaktadır.

Beyetneñ eçtelege gadetten tış vakıygalarğa nigezlenge. (Beyitin içeriği, alışılmışın dışında olaylara dayandırılmış.)

Halık, Sibgat abızınuñ çamadan tış yumartlanıp kitüwene keyeflenep, kölep ciberde. (Halk, Sibgat amcanın haddinden fazla cömert davranmasına keyiflenip, güldü.)

Benzeñ tseñ plannan tış küp kene produktsiya birerge buldı. (Bizim atölye planlanandan çok daha fazla ürün verdi.) (Alkaya, 2007: 626).

Han, hatmı ukıp, çitken tış açuwlana. (Han, mektubu okuyup, aşırı derecede öfkelenir.) (Li, 2004: 733).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “tış” şekli (-den çok) görevinde kullanılmıştır.

Gezikden tış (Olağanüstü.) (Alkaya, 2007: 626).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde, “tış” şekli “çok, -den fazla” görevlerinde kullanılmaktadır.

Ğezetten tış awır. (Haddinden fazla ağır.)

Sikten tış küp. (Gereğinden çok, aşırı çok.)

Sikten tış uşal. (Haddinden fazla art niyetli.) (Alkaya, 2007: 626)

Hinen tış kım barhın. (Senden başka kim gitsin.) (Li, 2004: 733).

Karaçay-Malkar Türkçesinde

Adetden tış iş eterge caramaz. (Olağan dışı iş yapılmaz.) (Li, 2004: 732).

Nogay Türkçesinde

Nogay Türkçesinde “tıs” şekli (-den çok) görevinde kullanılmaktadır.

Keziüwden tıs yıyn. (Olağanüstü toplantı.) (Alkaya, 2007: 626).

Karakalpak Türkçesi

Bir küni Seydan ğarı edetten tıs yerte oyandı. (Bir gün Seydan dede olağan dışı erken oyandı.)

Bul tap hedden tıs nerse. (Bu tam anlamıyla inanılmayacak bir şeydir.) (Li, 2004: 732).

Aslen isim soylu Türkçe bir sözcüktür. Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde “Tış” şekli “dış, dışında, -den başka, -den farklı, -den ayrı, ek olarak, -den çok” görevlerinde kullanılmıştır. Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde aşırılık anlamı katarak pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde, Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde “tış, tıs” şekilleri “-den çok, çok, dışında, pek çok” görevlerinde pekiştirme işlevi yapmaktadır.

1.75. Tİ / DE

Başkurt, Tatar ve Çuvaş Türkçesinde kiplerden sonra gelen ve virgülle ayrılan bu edat pekiştirme edatı görevi yapmaktadır. Bu kullanımlarda aslında kipi pekiştiren bir ara söz veya kalıp ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Habibe Yazıcı Ersoy, “Başkurt Türkçesindeki -GAn, ti / -A, ti Yapısı Üzerine” isimli bildirisinde “tı” morfemine dikkat çekerek cümle içindeki kullanımları üzerinde durmuştur. Araştırmacı, bu “tı” morfeminin “de-” fiilinden geldiğini belirtir. Yazar, bu çalışmasında özellikle belirsiz geçmiş zaman görevinde kullanılan “-gan” eki ve şimdiki zaman eki görevinde kullanılan “-A”dan sonra gelen “tı”nın önceki sözcükten virgülle ayrılarak yazıldığını ifade eder. “Tı” daha çok masal, hikâye, destan, ve efsane gibi anlatmaya dayalı türlerde kullanılmaktadır. Bu morfem daha çok cümle sonunda bazen de cümle ortasında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesine aktarılırken “der, diyor” şeklinde bazen de hiçbir sözcükle karşılanmadan aktarılmaktadır (Ersoy, 2004: 1087).

Ul awılğa kaytқан, ti (O köye dönmüş)

Bürün bürün zamanda, Ural tawı la, Ağizil le eli yıķ saķta, şır urman isinde yeşegen, ti bir biy minen bir babay. (Çok eski zamanlarda, hem Ural dağının hem de Agidil’in olmadığı dönemlerde gür orman içinde bir nine ile bir dede yaşarmış.) (Ersoy, 2004: 1090)

Habibe Yazıcı Ersoy, Başkurt dilcilerine dayanarak şunları anlatır: “Bu şeklin epos, masal ve destanlarda çok sık kullanıldığını belirten Zeynullin, bu edebî türlerde geçen olayların çok eski zamanlarda geçtiğini, anlatan kişinin “tı” kiplik parçacığını kullanarak olayları biraz da olsa söylenme anına yakınlaştırmaya ve dinleyicileri bu olaylara inandırmaya çalıştığını, böylece anlatıcının “tı” kiplik parçacığını kullanarak dinleyiciyi kendine çeken ritmik-melodik bir formül bulmuş olduğunu ifade eder.” (Ersoy, 2004: 1090) Ersoy, bu görüşler ışığında “bu şekil, bize göre de -GAn belirsiz geçmiş zamanda çekimlenmiş bir fiilin üzerine geldiğinde, belirsizliği kuvvetlendirme veya bazen bir rivayet fonksiyonu üstlenir.” (Ersoy, 2004: 1091). Bu aslında bazen anlamı pekiştirmek için kullanılmaktadır.

Mustafa Öner, “Türkçede Soru ve Belirsizlik” isimli makalesinde “Altay dillerinde harf-i tarif yoktur. Hint-Avrupa dillerinde gramerde bir sözün belirsizliği harf-i tariflerle (İng., a, an) yapılır. Türkçede “belirsizlik” kavramının, ne sözlükte (leksikolojik) bir unsuru ne de dil bilgisinde kendisine has bir morfemi vardır.” (Öner, 1998: 401). Bu görüşten hareketle anlatıya dayalı türlerde geçmiş zamanın belirsizliğini

gidermek, anlama kesinlik kazandırmak için pekiştirme edatlarından yararlanılmaktadır; veya “tı” morfemi bu görevde kullanılmaktadır.

Linindiñ bul purtritin türlü tarı bürt ükter inen tizip, yulda, pŭŭdta Timirbay üzi işlegen, ti. Linindi ul bik yaratğan, ti. Linin de unı yaratğan. Hatta katŭrğanan üzi kilip kutkarğan, ti... iyi, iyi, kilgen de, Timirbay yatğan zindandıñ tutıgıp bütken timir işigin şar asıp yibergen, ti. (Timirbay, Lenin’in bu portresini çeşitli darı taneleri kullanarak yolda, gezilerde yapmış. O Lenin’i çok sevmiş. Lenin de onu çok sevmiş. Hatta onu kürek cezasından o kurtarmış.... Evet, evet gelmiş de Timirbay’ın yattığı zindanın paslanmış olan demir kapısını ardına kadar açıp göndermiş.) (Ersoy, 2004: 1091).

Uygur dönemi eserlerinden İrk Bitig’de “tır” şekli bu görevde ve anlamda kullanılmıştır.

Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab ilette kelir, tir. (Sarı atlı haberci, serbest atlı elçi iyi haber getirir (getirmiş) (Ersoy, 2004: 1095).

Kan süke barmış, yağış sançmış; köçürü, konturu kelir. Özi, süsi ögire sebinü ordusingaru kelir, tir. Ança bilinler: Edgü ol. (Han savaşa gitmiş, düşmanı yenmiş, göçürüp kondurarak geliyor. Kendisi de, askerleri de sevinç içinde pâyitahtına doğru geliyor, der (geliyormuş). Şöyle biliniz ki bu iyidir.) (Ersoy, 2004: 1095).

Ulug eb örtenmiş. Katinga tegi kalmaduk, bükinge tegi kodmaduk, tir. Ança bilingler: Yablak ol. (Büyük bir ev yanmış. Kıyısına bucağına kadar hiçbir yer kalmamış. Biliniz ki bu kötüdür.) (Ersoy, 2004: 1096).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “di” şekli aynı görevde kullanılmaktadır. *Burun zamanda ber ebi bilen babay bulgan, di. Bularnıñ tугan ber balaları üle bargan, di* (Eski zamanlarda bir nine ile dede varmış. Bunların doğan çocukları ölmüş.) (Ersoy, 2004: 1094).

Sibirya Tatar Türkçesinde

Zur yomoş man kildik, ti. (Büyük bir görevle geldik) (Alkaya, 2008: 266).

İğñçï kart söyli. Töngö seğet onikï ti, min haman işlim ramnı yasap pïñrem tip (Diğer ihtiyar, gece saat on iki, ben halen daha çerçeveyi yapıp bitireyim diye çalışıyorum, diyor) (Alkaya, 2008: 315).

Keme sırğa ti itik, urtası uyık, keme töslü (Kayık küpe diyorduk, ortası oyuk, kayık gibi) (Alkaya, 2008: 432).

Pörmelî köylekler, pörmeler salğannar pilge hetlî, itegîne kara mallar salıp, piş pörme ti torğannar iyî (Fırfırlı etekler, beline kadar fırfırlar yapılmış, üç tarafına kara kumaş eklenmiş, beş fırfır diyorlardı) (Alkaya, 2008: 435).

Kayınıñ kaya? Pılmen, peye yoqlap yatқан idi ti (Kaynın hani? Bilmiyorum, demin yatıp uyumuştı) (Alkaya, 2008: 445).

Başkurt Türkçesinde

Salavat yawınan huñ bizziñ awıldı la yandırğandar, ti. (Salavat köyünden sonra bizim köyü de yakmışlar.) (Ersoy, 2004: 1092).

İki kişi aldarına işlepe halıp, hūranıp ultıra, ti. (İki kişi önlerine şapka koyup dinleniyormuş.) (Ersoy, 2004: 1092).

Şulay itip, tiginiñ usta hüñ uynatıwına aldanıp, yigit kürşi kupitske işke küsti, ti. (Böylece diğerinin söz ustalığına aldanıp genç komşu tüccarlığa başlamış.) (Ersoy, 2004: 1093).

Bürün-bürün zamanda Yanharı tigen bir kişi bulğan, ti. (Çok eski zamanlarda Yanharı isimli biri varmış.) (Ersoy, 2004: 1092).

Yégét kayzandır ikmek tabıp öyöne kaytıp inhe, öy ése gölt itép tora, ti. (Geçen hergangi bir yerden ekmek bulup evine dönüp geldiğinde, ev içi gürültü içindeymiş.) (Öner, 1998: 410).

Yuq, bir ze işitkenim yuq unday heldi,-ti karsıq. (Hiç işitmişliğim yok öyle bir durumu-der ihtiyar.) (Ersoy, 2004: 1089).

Ayzın un dūrte yetkas, kül sitena barğan, ti.

(Aydın on dördü gelince, göl kıyısına varmış (de)) (TDTEA-29 / I: 58).

Atahına baştan-ayak aleñ höyzarga kereşkan, ti.

(Babasına baştan sonuna kadar halini anlatmaya başlamış “de”) (TDTEA-29 / I:

61). *Hazer uğa küp yıldar buldı inde, -tip barın da höyzap birgan, ti*

(Şimdi onun üstünden çok yıllar geçti deyip hepsini anlatıvermiş “de”)

(TDTEA-29 / I: 58).

Çuvaş Türkçesinde

Çuvaş Türkçesinde “tet, teşşi” şekilleri aynı görevde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesine “diye” olarak aktarılmaktadır. Çuvaşçada birleşik zamanlardan rivayet çekiminin dört şeklinden “imış, ikken, pulnı” dan sonra “tet” şekli de vardır.

Pir Mamun yatlı şın ulttı avlanı, tet. Şiççimiş hut avlanat, teşşi. (Mahmut adlı biri altı defa evlenmiş. Yedinci defa evleniyormuş.) (Ersoy, 2004: 1094)

Yukarıdaki örneklerden hareketle Habibe Yazıcı Ersoy, “örneklerde görüldüğü üzere, “tir” tıpkı Başkurt Türkçesinde “ti”, Tatar Türkçesinde “di”, Çuvaş Türkçesinde “tet” gibi virgülle ayrılmak suretiyle fiil çekiminden sonra gelmekte ve rivayet, başkasından duyma anlamıyla cümlede görev yapmaktadır. Ancak Türkiye Türkçesine aktarmalar esnasında ya yok sayılmış ya da “der” ifadesiyle aktarılmıştır.” şeklinde bir açıklama yapar (Ersoy, 2004: 1095). Eğer bu şekilleri pekiştirme edatı olarak düşünürsek ve hiçbir sözcükle Türkiye Türkçesine aktarmazsak anlamda her hangi bir eksiklik olmaz. Çünkü bu tür kullanımlar akıcılığı sağlamak, dikkat çekmek, anlamı vurgulamak ve pekiştirmek amacıyla metin içinde yapılan tekrarlardır. Eğer Pekiştirme edatı olarak düşünülürse metin daha iyi anlaşılır ve anlamlandırılır.

Başkurt, Tatar ve Çuvaş Türkçesinde kiplerden sonra gelen pekiştirme edatıdır. Kipi pekiştiren bir ara söz veya kalıp ifade olarak kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Çuvaş Türkçesinde, “ti, di, tet, teşşi” şekillerinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesine “dedi, diye” ifadesiyle aktarılmaktadır.

1.76. YA

Aslen ünlem edatıdır. Hem hitap, hem denkleştirme, hem bağlama, hem de pekiştirme edatı görevlerinde kullanılmaktadır. “Hele, yoksa, sanki” görevlerinde kullanılan edat özellikle çekimli fiillerden sonra kullanıldığında pekiştirme görevi yapar (Hacıeminoğlu, 1971: 257).

Necmettin Hacıeminoğlu, edatın Farsça kökenli olduğunu söyler (Hacıeminoğlu, 1971: 257). Ergin, edatın ünlem edatı olduğunu belirtir. Ergin, sona gelen edatlar başlığı altında *ya*’yı da eklemiştir. *ev ya sen ona bak; kar yağıyor ya*; sona geldiği unsuru bahsi geçen unsura bağlar ve pekiştirme görevi yapar (Ergin, 1980: 365)

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde “*ya*” iki ayrı madde başı olarak yer alır:

ya (I) ünl. (*ya*:) Ar. *yâ* 1. “Ey, hey” görevlerinde a bir seslenme sözü. 2. e. Evet.

ya (II) bağ. Far. *yâ* 1. Şaşma, şaşkınlık bildiren bir söz: *Ya bu adam kim*. 2. Bir düşüncenin karşıtı düşünülürken kullanılan bir söz: *Yetişirim diyorsun, ya yetişemezsen?* 3. Gereklilik ve onay bildiren cümlelerde yargının onaylandığını bildiren bir söz: *Biz de gelelim mi? -Gelin ya*. 4. Dilek ve geniş zaman kiplerinde yargıyı güçlendiren bir söz: *Bu, söylenecek söz mü? -Söylenir ya. Azıcık yardımcı olsa ya*. 5. Bilinen, görülen, hatırlanıp anlatılan bir olay dolayısıyla da sorulan başka bir konu için kullanılan bir söz: *Sen geldin, ya Ahmet?* 6. Bir düşüncede sıra ile yer alan ayrı cins öğelerden biri ötekilerden üstün görüldüğünde “hele, özellikle” görevlerinde kullanılan bir söz: *O cocuğun terbiyesine, zekâsına, çalışkanlığına diyecek yok, ya inceliği. Fırtına kırdı, döktü, yıktı, ya o ağaçlara verdiği zarar*. 7. Cevap niteliğinde olan cümlelerin sonuna getirildiğinde asıl yargının arkadan gelen cümle ile anlatılacağını belirten bir söz: *Fena oğlan değildir, değildir ya, yalnız bu sarhoşluğu var*. 8. Bazı çekimli zamanlardan sonra gelerek anlamı pekiştiren, kuvvetlendiren bir söz: *Yedydin ya. Oturmuşum ya* (TS: 2101). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te çekimli fiillerden sonra gelerek anlamı güçlendiren bir ünlem edatı olarak yer almaktadır: *Allâh o kadar güzel bir vücûdun içinde hıyânet saklamaz ya? Ay, üstüme iyilik sağlık, bu da lakırdı mı ya?* (MBTS: 3336).

Kavâ'id-i Osmaniyye’de edatla ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: “Edat-ı te’kit *ya* lâfzıdır ki cümlelerin âhirine gelip mazmunlarını te’kit eder *geleceksin ya* gibi ki muhakkak geleceksin demek olur” (Özkan, 2000b: 123). Belâgat-ı Osmâniyye’de “â,

e, yâ, ye edatları dahi kelâmın âhirine ilave olunduklarında isnâdı te’kîd ederler. *O senin dostundur â!; Seni haylice üzdü yâ!*” örneklerinde olduğu gibi (Karabey, 2000: 54).

Ahmet Cevdet Paşa, diğer eserlerinde de bu edata değinmiştir. Yazar, Medhal-i Kavâ'id, isimli eserinde ya edatının cümlelerin sonuna gelerek pekiştirme görevi yaptığını ve bazen y sesinin düştüğünü sadece a sesinin kaldığını söyler. “Ye ve ya te’kit için cümlelere lâhik olur *sevdin ya, yazdın ya* gibi bazen ya hazf olunup yalnız fetha kalır gelsene, baksana gibi” (Özkan, 2000a: 59).

Halit Ziya Bey, Kavâid-i Lisân-ı Türkî, isimli eserinde şu bilgileri vermektedir: “*Olma a* (Hareke ile nihâyetlenen kelimelere lâhik olur ise, a yerine ya kullanılır *okumalı ya!*” (Türkay, 1999: 62).

Tâhir Ken’ân, “A terkîbâta lâhik olursa te’kîd içindir: *Hattâ baksan a!*”; Ses uyumuna göre bu edat “a, e veya ya” şeklinde de kullanılmaktadır. *Söylesene; gülsenize*. Yazar, eserinde ayrıca şu örnekleri verir:

Her âdeme bu âlem gam-hâne değil mi ya?

Bir manzarası kâzib kâşâne değil mi ya? (Karahan, 2004: 66).

Jean Deny, gramerinde çağrı nidaları ve dokunaklı nidalar başlıkları ile ele aldığı ünlemleri kendi içinde “pekiştirmeli edat” başlığı altında “a, ha, ya” edatlarını vererek, “kelamı daha ziyade sağlamak daha ziyade canlı ve kuvvetli yapmak veya soruları daha ziyade pekiştirmek için.” sonda kullanıldığını belirtir (Deny, 1941: 677). Deny, edatın aslen ünlem edatı “a” olduğunu belirtir fakat sonu ünsüzle biten sözcüklere daima “ya, ye” şeklinde geldiğini belirtir. Deny, “ya nidası, bilhassa bir soruyu kuvvetlentirmek için pekiştirici “corroboratif” bir edat hizmetini de görür” diyerek edatın pekiştirme görevinde kullanıldığını özellikle vurgular. *Dünya bu ya. verdim ya. Efendi burada ya. Tabii değil mi ya* (Deny, 1941: 691).

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme Bağlaçları” başlığı altında edata yer verir. Korkmaz, edatın kökeniyle ilgili her hangi bir bilgi vermez. Araştırmacı, şu açıklamayı yapar: “Yalnız başına kullanılan ya bağlacının tek tük pekiştirme işlevi de vardır. Bu işlev daha çok sorulu cevaplı cümlelerde ve aynı fiil kipinin tekrarlanması durumunda araya giren “ya” bağlacı ile sağlanır. Daha doğrusu “ya” bağlacı, tekrarlanarak anlamı pekiştirilen fiile yardımcı olur.”

Evde bundan başka kimse yok diyorsun; ya bu hanım kim?

Acaba o da bizimle birlikte gelir mi ki? Hiç belli olmaz gelir ya gelir!

Babası o acılı günlerini yaşadığı köye bir daha gitmek istemiyormuş ne dersiniz?

Gitmez ya gitmez, adamın gönlü bilir, kim ne karıştır ki.

Hiç böyle bir soru sorulur mu? Sorulur ya sorulur; niye sorulmasın!

Buraya kışın çok kar yağar mı dersiniz? Yağar ya yağar (Korkmaz, 2003: 1118).

Korkmaz, aynı eserinin ünlemler bölümünde de bu edatı verir. Araştırmacı, “Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler” başlığı altında edatın şu örneklerde pekiştirme görevinde kullanıldığını anlatır:

Çıkarsa çıksınlardı, ölmüyordu kimse onlar için ya!

Olduğunda verirsin. Canını alacak değilim ya!

Gülizar hemen yetişti.

-Burası da banyo! dedi.

-Biliyorum.

-Şu da duş!

-Biliyorum, biliyorum...

-Ne biliyorsun?

Nefretle döndü:

-Dağdan gelmedik ya!

Çıktı gitti. (Korkmaz, 2003: 1172).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi isimli eserinde ya edatının sözcükler arasında kurduğu anlam ilişkisini şöyle açıklamaktadır: 1. Geniş zamanın olumlu soru biçiminin sonuna gelirse, kesin olumsuzluk anlatır: *Her gün baklava yenir mi ya?* (= *elbette yenmez*)... 2. Geniş zamanın olumsuz soru biçiminin sonuna gelirse, kesin olumluluk anlatır: *Okumalı ya!* 3. Hatırlatma ilgisi: *Bugün niye okula gitmedin? -Pazar ya! Dün çalıştık ya!* (Ediskun, 2005: 299).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde edatla ilgili şunları yazar: “Sorulu cümlelerin sonuna getirilen ya ünlemi, cümle olumlu veya olumsuz kurulmuş olduğuna göre, ayrı iki rol oynar: 1. *Et alınacak mı idi ya?* 2. *-Alınmayacak mı ya?* Olumlu fiile kurulmuş olan birinci cümle ile et alınmaması kararlaştırılmış iken şimdi nasıl oluyor da almıyor veya alınmasına kalkışılıyor... sorusu anlatılıyor. Olumsuz fiile kurulmuş olan ikinci cümle ile, et alınmasının konuşulmuş olduğu ve şimdi bu karara aykırı bir teklifin ileri sürülmesine şaşıldığı anlatılıyor.” Emre, ayrıca şu örnekleri verir: *Her gün sinemaya gidilir mi ya?* (*elbette gidilmez*). *Bu kadar yaramazlıklara kızılmaz mı ya?* (*elbette kızılır*) (Emre, 1945: 472).

Osmanlı Türkçesinde

Ey dil sen o dildara layık mı değilsin ya
Davay-ı muhabbette sadık mı değilsin ya (Şeyh Galip)
Sen de tiryaki değilsin ya, pekâlâ yetişir.
Koş diyen de olmadı ya
Olmaz ya, tabii biri insan, biri hayvan
Dünya bu ya
Verdim ya
Yazsalar ya (Hacıeminoğlu, 1971: 257).

Türkiye Türkçesinde

Sonda kullanılan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır.

Ev ya sen ona bak
Kar yağıyor ya.
Hasta değil ya.

Örneklerde de görüldüğü gibi bağlamadan çok sonuna geldiği unsurun anlamını pekiştiren bir edat durumundadır (Ergin, 1980: 365).

Öyle söyleyiverdim işte. Durmadan çalışacağıma söz vermiştim ya... (Atay, 2008: 92).

Anlarsın ya, iş içinde iş (Adıvar, 1984: 60).

Sinekli bakkal'da, bizim gibi fukaralara hafiyelik edecek değil ya... (Adıvar, 1984: 66).

-Kör değilim ya görüyorum, sağır değilim ya işitiyorum (Adıvar, 1984: 88).

Konuşmasa ya! Söylese ya!

Kardeşiniz de söyledi ya, hepimiz gidiyoruz.

O da bizimle gelmeliydi ya! (Emre, 1945: 554).

Paranı aldın ya, daha ne bekliyorsun.

Gelsin ya (Kaynak, 1968: 704).

Değil mi ya, alelâde gülünecek şeye herkes güler (Dizdaroğlu, 1976: 303). Bu örnekte “değil mi ya” kalıplaşmış olarak cümle başı bağlacı görevindedir.

Türkmen Türkçesinde

Bu edat Türkmen Türkçesinde “yaa” şeklinde “ya, veya, yahut, yoksa” görevlerinde kullanılmaktadır.

Yaa hıyaala gitdiň mi? (Yoksa hayale daldın mı?) (Kara, 1997: 237)

Git yaa giderin hökmaan (Git yoksa giderim mutlaka.) (Kara, 1997: 78)

-Yaa sen başğa biirine berdiň mi vaada? (Yoksa sen başka birine söz mü verdin?)

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “ye” şekli “ya, mi, ki” görevlerindedir. Pekiştirme görevi yapmakta ve cümleye üzüntü, kızgınlık veya hayret ifadesi katmaktadır. Ünsüzle biten kelimelerden sonra “e” şekli kullanılır. Edat aynı zamanda soru ifadesini de bildirir. İsim ve fiillerden sonra kullanılmaktadır.

-Ming қатле шükүркү-ye... Öz başingizden ötgen, bilesiz,... (Bin defa şükür ki... Kendi başınızdan geçmiş, bilirsiniz,...)

-Şu Ҳалметникде? Şu özimizning Ҳалметникде-ye? (Şu Halmet’inkinde? Şu bizim Halmet’inkinde mi?)

-Қayerge? Yerim keçеде-ye? (Nereye? Gece yarısında mı?) (Coşkun, 2000: 225). *...cevâp kelib қâlсе-ye!* (...bir cevap gelirse ya!) (Salman, 1997: 646).

Kazak Türkçesinde

Aslen hitap edatı olan “ya” Kazak türkçesinde, y<c değişimiyle “câ” şekline dönüşmüş ve cümle başında kullanılmaktadır (Tamir, 1989: 92).

Ca sonımenen men keldim. (Ya böylece ben geldim.)

Ca men sodan keyin Beycinge keldim. (Ya ben ondan sonra Pekin’e geldim.) (Tamir, 1989: 114).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Türkçesinde “ce” şekli “veya, ya da” görevlerinde denkleştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Iylaganın karaçı. Mindan arı emi carınıp ele ölbösö, ce cardan alıs ketpese emi kantet? (Ağladığına baksana. Bundan böyle yarılıp ölmeyip ya da yardan uzak kalmayıp ne yapacak!) (Kasapoğlu, 2005: 319).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kitti ħesret, elemner,

İriklendi kalemner;

Bulsın küp küp selamner

Ruĥlarına tidiya.

(Bitti hasret, elemner, hür oldu kalemler; olsun pekçok selâmlar, rûhlarına değdi ya.) (Özkan, 1994: 122).

Fatma Özkan, Osmaniye Tatar Ağzı isimli eserinde “ya” edatının cümle sonunda kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtir ve şu örneği verir: *İşte anı anlatıp kilem ya.* (İşte onu anlatıp geliyorum ya.) (Özkan, 1997: 60).

Kırım Tatar Türkçesinde

Anası: -Alla-alla, balam, nege sandıraĥlaysıñ ya? (Annesi: -Allah-allah, yavrum sen ne sayıklıyorsun?) (TDTEA-13: 90)

Padişa, ĥurtĥaĥa: -Sen ne içiün olarnen oĥraşasıñ ya? -dey. (Padişah, yaşlı kadına: -Sen niçin onlarla uğraşıyorsun, der.) (TDTEA-13: 108).

Fuĥarenin ĥarısı: -Ne pişiresiñiz degeniñiz ne ya? (Fakirin karısı: -Ne pişiriyorsunuz demenizin sebebi ne?) (TDTEA-13: 141).

-Aytam ya, aĥız alınır, ketiriñ balalarını degenler, ketemiz, kete! (-Söylüyorum ya, alınır, getiririm çocukları demişler, gidiyoruz, gidiyor!) (TDTEA-13: 402).

-Doĥtor ne zaman kelecek ya? (-Doktor ne zaman gelecek .) (TDTEA-13: 408).

Hakas Türkçesinde

Hakas Türkçesinde, 1. ya “Evet! Öyle” görevinde edat. 2. ya “ha, öyle mi” görevlerinde ünlem olarak kullanılmaktadır.

Ya , sini sın poldı! (Evet, seninki gerçek oldu!)

Ol ügretçi be? Ya ügretçi. (O öğrenci mi? Evet öğrenci.)

Hoy hadarıp haalap tur odırzıñ, ya? (Koyun otlatıp, yürüyorsun ha?) (HakTS: 554).

Ol palaların öskırbeen, ya? Öskırbeen. Aliment tölebeen, ya? Tölebeen. Haydaĥ paba ol? (O çocuklarını büyütmedi, değil mi? Büyütmedi. Nafaka ödemedi, değil mi? Ödemedi. Nasıl baba o?) (HakTS: 39) (Ünlem)

Hoy hadarıp haalap tur odırzıñ, ya? (Koyun otlatıp adımlayıp duruyorsun ha?) (HakTS: 133)

Amdı sin maġaa ot taarlirġa habazar nooñ, ya, ay-ool? -külümzırep çoohtança kilgen kıızı. (Şimdi sen bana ot yüklemeye yardım edersin, ha? Diye gülümseyerek konuşuyor gelen kişi.) (HakTS: 134).

Huttarıñ sıhtı ba? Matap horıh pardar, ya? (Ruhunuz çıktı mı? Çok korktunuz ha?) (HakTS: 200).

Paynuş, min sinñ üçün ünım pirgem, ya? Am mineñ haydi sanazar (Paynuş, ben senin için çok çalıştım, ya? Şimdi benimle nasıl ödeşeceksin?) (HakTS: 409).

Aslen ünlem edatıdır. Daha çok sonda kullanılmaktadır. Özellikle çekimli fiillerden sonra kullanıldığında pekiştirme işlevi belirgindir. Bazı örneklerde cümle başında da kullanılmaktadır. Tarihî Türk dilinde, Osmanlı Türkçesinden itibaren pekiştirme görevinde kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Hakas Türkçesinde “ya, yaa, ye, câ, ce” şekillerinde “ya, ya da, veya, yahut, yoksa, mı, ki, evet, ha” görevlerindedir. Türkmen Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde başta kullanılmaktadır.

1.77. YAMU / YEMÜ

Divanü Lügati't-Türk'te geçen bir edattır. Edat aslen “yah mu” şeklinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Divanda edat “evet mi, emi” anlamında bir pekiştirme edatı olarak madde başında verilmiştir Divanda “filin sonuna getirilip anlamda pekitme yapan bir edat” şeklinde kullanıldığından bahsedilmektedir (Atalay, 1991: 743). *Sen bargıl yamu.* (Sen git emi), *Men bargay men yamu* (Ben gideceğim,) (Atalay, 1992: 236). Atalay, ikinci örnek için dipnotta “ben gideceğim, sen de göreceksin” şeklinde tercüme etmek gerektiğini belirtir (DLT: C. III. s. 326).

Necmettin Hacıeminoğlu da eserinde edatı kuvvetlendirme edatları içinde verir ve DLT'de geçen örneklerin aynısını eserinde tekrarlar (Hacıeminoğlu, 1971: 257).

Seçkin Erdi, DLT'deki “yemu” için “Bu sözleri kabul ettin ve sana söylenen şeyi yapmak için bunları iyice anladın mı? Anlamına gelen bir ilgeç” olarak vermiştir. *Sen bargıl yamu.* (Gideceksin değil mi?) Yamu edatının kökü “evet” anlamına gelen bir ilgeç olan “yah” sözcüğüdür. Sondaki “h” sesinin düşmesiyle “ye” şeklinin de kullanıldığı DLT'de bahsedilmektedir. Bu edatın sonundaki “mu” soru ekidir (Erdi, 2005: 657).

Türk Dili Grameri'ni Türkçeye tercüme eden A. U. Elöve J. Deny'den farklı olarak “e mi” için “Burada bahsi geçen nida edatı “e” nin sorulu hali değildir. Bu ayrı bir yamu (yanu) kelimesinin ahenklisi olan yemü den bozulmuş bir “e mi” olsa gerek” Yazar, DLT'de geçen yamu edatı için ayrıca şunları söyler: “yamu: ‘bu sözü kullandın mı, söyledin mi; yapmak üzere bekledin mi’ anlamında bir kelime olup, aslı ya-mu (yani evet mi) dir. “Ya” evet manasında ve “mü” de soru manasında bir edattır. “Yah” ve hızlı söylendiği için h düşmüş sadece ya=(evet, peki demektir) *Sen bar gıl ya-mu* (Sen git olur mu?” (Deny, 1941: 682).

Kazan Tatar Türkçesinde

Erdal Şahin, Tatar Cırları isimli eserinde “yemê” şeklinin “tamam mı” görevinde kullanıldığını belirtir (Şahin, 1999: 407).

Sön buyları bik yemlê

Bügên kiçke kil, yemê.

(Sön boyları pek güzel, bugün akşam gel emi.) (Şahin, 1999: 299).

Divanü Lügati't-Türk'te geçen bir pekiştirme edatıdır. Edat aslen “yah mu” şeklinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Divanda “evet mi, emi” görevindedir. Divanda “fiilin sonuna getirilip anlamda pekitme yapan bir edat” şeklinde kullanıldığından bahsedilmektedir. Kazan Tatar Türkçesinde “yemè” şekli “tamam mı” görevinde kullanılmaktadır.

1.78. YANA

Orhun abidelerinde “yna” ve Uygurca metinlerde “yana, yna, yine” şekillerinde yer alan edat, bütün Türk lehçelerinde görülmektedir. Uygur devrinden itibaren edatın “yana, yine” olmak üzere kalın ve ince şekilleri ortaya çıkmıştır (Temir, 1946: 580).

Necmettin Hacıeminoğlu, edatın etimolojisini Yan- (dönmek, döndürmek) fiiline -a zarf-fiil ekinin birleşmesi şeklinde izah eder (Hacıeminoğlu, 1971: 211). Hacıeminoğlu, bu edata bağlama ve kuvvetlendirme edatları içinde yer verir. ve “da / de, hattâ, bile, gene, ayrıca” görevlerinde kullanıldığını söyler. Edat birçok örnekte, diğer pekiştirme edatları “ma / me, oğ, yime, da / de” ile birlikte kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 257).

Yine edatı şimdiye kadar araştırmacılar tarafından ittifakla, yanmak (dönmek, döndürmek, geri gelmek) fiilinden yapılma bir gerundium olarak izah edilmiştir (Temir, 1946: 580). İlgili bütün kaynaklardaki bilgiler de bu yöndedir. Eski Türkçede “yan-” fiili “geri dönme”den zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla yan-a> yene>yine şeklinde geliştiği “bir daha, tekrar, gene” görevlerinde olduğu diğer kaynaklarda da geçmektedir (MBTS: 3428). Uygur dönemi eseri İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli eserde “yene (yana / yene) şeklinde “yine, yeniden, ve, üstelik” görevlerinde kullanılmıştır (Hamilton, 1998: 233). Zeynep Korkmaz da “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları” isimli bildirisinde “yine” edatını “zarf-fiil ekleriyle kurulmuş olan” bağlaçlar içinde sınıflandırır (Korkmaz, 2007: 1087).

Divanü Lügati’t-Türk’te bu sözcük iki defa madde başında verilmiş birinin edat, diğerinin zarf olduğu belirtilmiştir. Ancak zaman zaman edatlarla zarflar, birbirine yakın sözcükler oldukları için karıştırılmaktadır (DLT: C. III. s. 26).

Yana: Yine, ikinci olarak. *Yana keldi* (Yine, geldi, ikinci defa olarak geldi.” (DLT: C. III. s. 26).

Yana: Geri dönme bildiren edattır. *Yana keldim* (Yine geldim, tekrar geldim.) (DLT: C. III. s. 170).

Tegme çeçek öküldi

bukuklanıp büküldi

Tügsin tügün tügüldi

Yazlıp yana yörgüşür

(Türlü türlü çiçek toplandı, tomurcuklanıp büküldü, kabardı, köşeli düğüm halinde düğüldü; açılarak yine birbirine dolaşır.) (DLT: C. II. s. 285).

Êştîp ata ananğnıñ sawlarını kadırma

Nenğ kut bulup köwezlik kılup yana kuturma

(Ananın, babanın sözünü işiterek öğütlerini reddetme; mala ve talihe eriştiğinde şımarıklık yaparak kudurma) (DLT: C. I. s. 508).

İlhan Erdem'in Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyâsu'l-Lisân Kıstâsu'l-Beyân'da bununla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “vasfeyn-i müttehideyni bir zâtta veya zâtteyn-i müttehideteyni bir vasıfda gerek kable'r-rabt gerek ba'de'r-rabt bi-tarîki'l-mümâsele vel-müsâbehe cem' itmekte edât-ı cem'-i misleyn olur *Zeyd yine geldi*.(Tekrar) *Yine Zeyd geldi*” (Daha önce olduğu gibi) (Erdem, 1998: 191).

Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserde edat Türkçe kökenli olarak verilmiştir.

Aşk dediğimiz hâl netîce-i hayâl ise, hayâl dediğimiz hâlde dahi mücerredâttan ve binâen-aleyh ta'rîf kabûl etmeyen mâhîyâttan olduğu için yine hakikat-i aşkı meydâna koymaktan acımız sâbit olur (Karahana, 2004: 190).

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde yine “atıf ve tevbîh (azarlama, paylama, tekdir) edatı” olduğu belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir:

Atfa misal: *Sabah yine gelirim*.

Tevbîhe misal: *Yine ne okuyorsun* (Toparlı, 2003: 110).

Esra Karabacak, “Zaman İsimleri Üzerine” isimli bildirisinde “gine” şeklinin zaman bildiren bir sözcük olduğunu; bu sözcüğü “tekrar” başlığı altında “gene, yine, tekrar” görevinde kullanıldığını *Gene mi gurbetten kara haber var?* örneğiyle belirtir; bu sözcüğün “kene~gene~gine” şekillerinde çeşitli Türk lehçelerinde “tekrar, yeniden” görevinde kullanıldığını Azericede “gene” ...*bahki gine beşer nece allanır. Çoh sükr var, gine geldug görüşduh*. Kıpçakça'da “kine”; EAT'de “gine”; Kırım Türkçesinde “kene”; Kazakça'da “gene, cene” şekillerinin kullanıldığını belirtir (Karabacak, 2004: 1891).

Eski Uyğur Türkçesinde

Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü'nde edatın “yene, yine, yana, yime” şekilleri olduğu ve “yine, tekrar” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (Caferoğlu, 1993: 190).

Yana yime alqu tınığlarning sanı saqış neçe tenglig bolsar (Yine de bütün canlılarının fikirleri düşüncesi nice hep aynı olsa).

Yana tengrike burkanğa ilke kanğa beyke yirünür. (Yine tanrıya burkana ülkeye hangi beye yürünür.) (Hacıeminoğlu, 1971: 258).

...anta yine kim erser bir tözünler oğlu tözünler kıızı ol ança teñlig sansız saķışsız arıǵ turuǵ arħantlar ĳuwraǵıña... (... yine de, herhangi bir soylular oǵlu, soylular kıızı, o, bu denli sayısız, hesapsız, arı-duru Arħantlar topluluǵuna...) (Li, 2004: 486).

Kidin yingaktaķı yultuzlar bular erürler, anurat /// purvaşat, ançlayu yana utarşat, kidi, sirvan...(Batı tarafındaki yıldızlar şunlardır: Anurat /// Purvaşat ve yine Utarşat, Kidi, Sirvan...) (Temir, 1946: 580).

Karahanlı Türkçesinde

Kutadgu Bilig’de yana, “yine” göreviyle geçmektedir.

Sözüǵ yakşı sözle idi saknu öz,

Ayittukta sözle yana terkin üz.

(Sözü çok güzel ve dikkatli olarak söyle, Sorulduğunda yine derli toplu, çabuk söyle ve kes.) (Dilaçar, 1988: 36).

Tusuǵluǵ tise men yana asǵı yoķ. (Bana hizmetin geçti desem, henüz bir hizmetin yok).

Yana oķ buşup aydı ilig sözi. (Hükümdar aynı şekilde hiddetle konuşmaǵa devam etti).

Yana ma ayıttı tileking ne ol. (Yine de sordu dileǵin nedir.)

Yaruķluķı eksür yana yok bolur

Toǵar kiçe azın yana oķ bolur. (Onun parlaklıǵı azalır ve sonunda kaybolur. Sonra tekrar, küçük olarak, doǵar ve yine büyür.)

Yana ma sanga aydım uş bu sözüm (Yine de sana söyledim bu sözümü) (Hacıeminoǵlu, 1971: 258).

Harezmi Türkçesinde

Harezmi Türkçesinde “yine, yine, yana” şekilleri “da / de, hattâ, bile, gene, ayrıca” görevlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoǵlu, 1997: 124).

Yine aydı yangıl olarga. (Yine onlara yanıldıklarını söyledi)

Suv tip koydı yine bir adaķın koyarda bildi. (Hacıeminoǵlu, 1971: 258)

Yana yüz yigirmi taķı dört ming (Toparlı, 1998: 63).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde edatın “gene, gine, kene, yana, yene, yine” şekilleri yer almaktadır. Edat diğer lehçelerde olduğu gibi “yine, tekrar, ikinci kere” görevlerinde kullanılmıştır (KıpTS: 86).

Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb isimli eserde “yine” şekli bir örnekte geçmektedir.

Yine sizge ma'lûm bolsun kim. (yine size malum olsun ki...) (Toparlı, 1999: 66).

Kitâb fi'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türkî isimli eserde “gene” şekli geçmektedir.

Verese gine ol ölgen kişiniñ ol miñ aḥçayı gine alurlar ol kişiden...(Varisler yine o ölen o bin akçesini yine alırlar o kişiden... (Toparlı, 1999: 84)

Yene haybat-bile kelmek-turur. (Yine heybetle gelecektir.) (KumLS: 226).

Münyetü'l-Guzât'ta bir örnekte “yana” şekli “yine” görevinde geçmektedir.

Kaçan tileseng kim yana kayıra kınına soḡgay-sen sol ilingni çikgende...(Ne zaman dilesen ki yine tekrar kınına sokasın sol elini yay çektiğinde...) (Uğurlu, 19878: 107). Bu örnekte yine kayıra sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. İkisi de aynı anlamdadır.

Çağatay Türkçesinde

Çağatay Türkçesinde “yana, yene, yine” şekilleri kullanılmıştır. *Her ni ḡlursen yana sin bil anı.* (Her ne yaparsan yine sen bil onu). *Cilve ḡldı bağ ara ol serv-i āzādım yine. Körgeç ol aynı yine bi-ihtiyar efgān ḡlur* (Hacıeminoğlu, 1971: 258).

Yana bu nazm oḡusa her tâlib

Könglining raḡbeti bolḡay ḡâlib (Yücel, 1995: 99).

Ösruk közige tâ ki köngül boldı mübtelâ

Hergiz bu tilbeni yana hüsyâr tapmadım (Yücel, 1995: 121).

Ayaḡım yitkençe Bâbüir dik kiter irdim nitey

Saçınıḡ sevdâsı tüşti başıma baştın yana (Yücel, 1995: 123).

Yana köz öyide me'vâ ḡlup sin

Köngül kâşâneside çâ (yer...) ḡlup sin (Yücel, 1995: 127).

Lutfî Divânında yaptığım taramalarda “yana” şekli “yine” görevinde geçtiğini tespit ettik.

Hicrân tüni haster bile cân kim barıp irdi.

Kildi yana ten sarı çü dil-dâre sataştım (Karaağaç, 1997: 125).

Bir zülfini körgeç yana birge ḡol uzattım

Kim dünyada deyr tutḡanı bar 'ömr-i dü-pâre (Karaağaç, 1997: 125).

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde “yine, gene, gine” şekilleri kullanılmıştır. *Ger isteseng ki yine Hāmîdî gibi göresin. Hem yine bizden selâm yaranlara. İmdi geldüm yine bir hikâyete. Bunlar olmasa yine ol ol idi* (Hacıeminoğlu, 1971: 258)

Hatice Şahin’in Eski Anadolu Türkçesi isimli eserinde “yine” edatının şu örneklerde geçtiğini tespit etmiştir.

Yine ahşam geçicek göçdi andan (Şahin, 2003: 70).

Eger oğ urmadıysa gül yine bülbül yüregine

Neçün kana bulaşupdur ser-â-ser cümle peykânı (Şahin, 2003: 89).

Osmanlı Türkçesinde

Yine zevrağ-ı derûnum kırılıp kenâre düştü. ‘Aşık oldum yine bir tâze gül-i rânâya. Veli görsem yine kalmaz ‘inân-ı ihtiyar elde. Dün nasıl yazdınızsa yine öyle yazmalısın. Kız o ne düştün mü yine. Yine tek bir taşı düşmez şu Huda lânesinin. (Hacıeminoğlu, 1971: 258)

Türkiye Türkçesinde

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, isimli eserinde bağlaçlar içinde sınıflandırır ve şu örnekleri verir: *Yemekten sonra yine odasına çekildi. Yine kanepenin üzerine uzandı, yattı* (Korkmaz, 2003: 1101).

Türkiye Türkçesinde yine ile aynı anlam ve değerde “gene” şekli vardır. *Gene on beş sene evvel gibi Gazi geliyor. Gene başlarda oturmuş, gene göklerde başı. Yıldırımlar gene bir eski silah arkadaşı. Bir avuç toprak olurken gene yüksek, gene dağ* (Hacıeminoğlu, 1971: 259).

Nasıl bilmezdi bunu? “Evliyim,” dedi, çekingenlikle ve gene omuz silkti farketmeden (Atay, 2008: 109).

Gene de az gelişmiş bir cümle söylemeden içim rahat etmeyecek: (Atay, 2008: 113).

Türkiye Türkçesinde, (yenileşme, yeniden başlama) gibi anlamların yanında, müsait olmayan hallerin çatıp gelmesine rağmen bir işin haliyle kaldığını bildirmek lâzım gelince de bu edat kullanılmaktadır. *Elması çamura atmışlar; yine elmas; yine elmas. Dönen yine küredir* (Deny, 1941: 270).

Yine edatı (öyle de ola, buna rağmen) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. *Yaşlandı ama yine güzel. Mahmut Ağa, çok itimat ettiği genç kumandanını yine biraz toy buluyordu* (MBTS: 3429).

Rabia yine bir şey anlamadı (Adıvar, 1984: 60).

“İstanbul Bakkaliyei” yine o semtin en işlek alışveriş yari olmuş, müşterilerin sayısı, Emine’nin zamanındakini çoktan aşmıştı (Adıvar, 1984: 67).

Irak Türkmen Türkçesinde

Tut kıyyını sen gene (Bayatlı, 1996: 6)

Oğlan ilişti gene (Bayatlı, 1996: 22)

Fazla kaldı hem gene (Bayatlı, 1996: 28)

Gene bele gidesen (Bayatlı, 1996: 29).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde “gène” şekli “tekrar, yine, bir daha” görevlerinde geçmektedir (AzTS: 491). Muharrem Ergin, gine’nin Tebriz’de “gine” şeklinde Kuzey Azeri sahasında “gene” şeklinde kullanıldığını belirtir. Ergin, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azeri Türkçesinde de her iki şeklin kullanıldığını ifade eder (Ergin, 1981: 201). Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu isimli eserde güney Azeri Türkçesinde “genen” şeklinin “yeniden, bir daha, yine, tekrar, gene” görevinde kullanıldığı belirtilmiştir (Hacaloğlu, 1992: 114).

Gine de ilhamım aşıp daşırı,

Gine gönül menle pıçıldaşırı,

Öz ürek dostunu soraqlaşırı,

Selâm olsun sene eziz Şehriyar,

Adına fehr edir bütün bu diyar (Ergin, 1981: 33).

Menim arzularım dağ olsa, yine

Atacag hardasa meni yarıda... (Aras, 1990: 81).

Bu da payız yine hezan çağıdır (Aras, 1990: 129).

Geldim Aras boyu, geldim gatarla,

Yene sözlerimdi ağlar dilimde.

Yene o dağlardı durup üz-üze,

Yene dertleşirler dağlar dilinde. (Aras, 1990: 147)

Men yine zamanın deyirmançısı,

Könlümün bir özge derdi var yine. (Aras, 1990: 201).

Mehriban sevgilim qarşımda durdu,

Yene şairliyim başıma vurdu (TDTEA-5: 14).

Yene o bağ olaydı, yine o kumlu sahil,

Sular öteydi dil-dil (TDTEA-5: 15).

Gene Allah ömür versin Bakı kəzetçilerine, eger o cenablar olmasaydı, şeriet, din lap elden gederdi... (Həbibbəyli, 2007: 182).

Şərke göre o diyarda azad iken düşünce,

Yazıq!.. Yene mümkün deyil didişmeden kurtarmaq (Həbibbəyli, 2007: 211).

...Kəlbimde bir neğmə dil açtı yine,

Ay eller, bir sevda neğmesidir o (Həbibbəyli, 2007: 301).

Telefonu söndürür, yine arak süzür (Əlişoğlu, 2003: 14).

Ne düşdü yine? (Əlişoğlu, 2003: 29).

Eceb maşındır bu maşın, Zimbala,

Pobedadan, Volqadan qalmır dala

Ceyran bala getme gözümdən yana,

Qalsa-qalır Mercedesimden dala... (Əlişoğlu, 2003: 32).

Öz-özlerine deyirlər ki, yine de bu acgöz şair geldi (Əlişoğlu, 2003: 120).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde edat “yene” şeklinde “yeniden, yine de, daha, bir de, gene, tekrar” görevlerinde kullanılmaktadır.

Yene bir gözden geçir (Tekrar gözden geçir.).

Ol geldi-de yine gitdi (O geldi ve yine gitti.) (TürkTS: 690).

Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde edat “yöne” şeklinde bağlaç başlığı altında anlatılmıştır. *Yöne bir yol galdı...*(Yine bir yolculuk kaldı...) (Söyegow, 1999: 521).

Eziizim, oot yakdım yool yakasında,

Sovul,

Çooyunmaağa çaağıryaan seni.

Yılın daa, yooluña gidiber yine,

Kaayıl men,

Üşeeñde yaatlasañ meni

(Azizim ateş yaktım yol kenarında,

Dolanıp gel,
Isınmaya çağırıyorum seni.
Isın da, yoluna gidiver yine,
Razıyım,
Üşüdüğünde hatırlasan beni.) (Kara, 1998: 167).

Sayrama guş, pencireeniñ önünde
Sayrama, söyğülim uukuda yatır
Belki meni görür yene düüşünde
Belki, maña teze aydımlar getir.
(Ötme ey kuş, pencerenin önünde
Ötme, sevgilim uykuda yatıyor
Belki, beni görür yine düşünde
Belki, bana yeni türküler getirir.) (Kara, 1998: 23).

Eşege altın gañña atsañ da, yene eşekliğine galar (Eşeğe altın palan vursan da yine eşektir.) (Çobanoğlu, 2004: 251).

Vah, sen yere bakıp, gülyeesiñ yene. (Vah, sen yere bakıp gülüyorsun yine.) (Kara, 2005: 181)

Yööne maşğalaamız yaaş bolansoñ, yene bir-iki yıl enesiniñ elinde terbiyeleneeyse kem görmeyees-dee. (Ancak çoğumuz küçük olduğu için tekrar bir iki yıl ninesinin elinde terbiye edilse bizce bir sıkıntı yok da.)

Ol indi başuucunda aağlaşp oturan oğlunuñ yaa ayaalınıñ yüzüne keeyaarım usullık bilen gözünü açıp seredyeerdi de yene gözünü süzüp yatıberyeerdi. (O, şimdi baş ucuunda ağlayıp duran oğlunun ya da hanımının yüzüne arada sırada yavaşça gözünü açıp bakıyordu ve tekrar gözünü süzerek yatıveriyordu.) (Kara, 2005: 187).

Yene Aşğabada uçar hıyaalıñ
Yene men baarada gayğaa gidersiñ.

(Yine Aşkabat'a uçar hayalin. Yine benim kaygımı duyarsın.) (Kara, 1997: 186)
Bazen “yene de” şekli de kullanılmaktadır.

Yene de “Aşğabat govı!” diyyeer. (Yine de Aşkabat iyi! diyor.) (Kara, 2005: 184)

Yene de deryaadan döreyeer bulut,
Yene de buludu yayradyaar şemaal.

(Tekrar ırmaktan türer bulut, bulutu dağıtır rüzgâr.) (Kara, 2001: 98).

Yene de şol çuğdan yasalan bulut,

Daağdan aşıak iinyeer bir deryaa bolup.

(Yine o çığden türeyen bulut, dağdan aşağı iner ırmak olup.) (Kara, 2001: 99).

Edil gözüñ âlınında yene-de bir bulut peyda boylar. (Tam gözün önünde yine de bir bulut çıkıyor.) (Li, 2004: 571).

Yene yeñceğni bilyeen. (Yine yeneceğini biliyorum.) (Kara, 1997: 144).

Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde “gene” şekli “tekrar” görevinde kullanılmaktadır.

Evden kaçırız işe, işten da gene eve (Evden işe gideriz, işten de yine eve.)

Tedi gene düünnmüş (Dedi yine düşün.)

Temiz girdi içeri da gene yattı (Temiz girdi içeri de yine yattı) (Özkan, 1996: 193).

Yeni Uygur Türkçesinde

Bu edat Yeni Uygur Türkçesinde “yene” şeklinde, “yine, daha” görevlerinde kullanılmaktadır (YUyTS: 462).

Yene heksiz işkki yil işleşke ke:zda: kıp çıkırıptu. patiçi (Yine iki yıl ücretsiz çalışmaya mecbur etmiş çobanı) (Emet, 2008: 234).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “yene” şekli “yine, gene, daha” görevlerindedir.

Zebi şu tãpde yene qaytib qolige sũpũrgi alışni... (Zebi, o anda yine dönüp eline sũpũrgeyi almayı...)

Mingbãři yene kũldi. (Binbaşı yine güldü.)

Amme bãleleringiz uyğangende, ehtimãl yeşesingiz yene hem kıyinleşer. (Fakat, çocuklarınız büyüdüğünde, ihtimal yaşayışınız daha da zorlaşır.) (Coşkun, 2000: 114)

Keyin uler hãkimge yene qayte erz qılseler... (Sonra onlar hãkime yine tekrar arz etseler.) (Coşkun, 2000: 112).

Özbek Türkçesinde “yenede” şekli “daha da” görevinde kullanılmaktadır.

řũkrũllã Mirsaidov song zemãnlãre “birlik”ke yenede yaqınleşmãqde. (řũkrullah Mirsaidov son zamanlarda “Birlik”e daha da yakınlaşmakta.) (Coşkun, 2000: 114)

U “kõplik”niñ qayğısıda çõzũlup

Ğolaç atıp, süzüp yürüen yenemen. (O cemiyetin dertlerinde uzanıp kulaç atmış, yüzüp gitmiş olan yine benim.) (Özbay, 1994: 288).

*Lebiñde ıalsa u sözler yine oşal kızarış,
Yene köñilde ħarâmi ve oynakı şerpe,
Yene soluş ve öçiş... mengi, dâ'imâ ħarğış;
Biter, kêter şu belâlar...lebiñge can kirse!*

(Dudağında o sözler kalırsa, yine o kızarış, yine, gönülde yasak ve şuh çırpıntılar, yine soluş ve bitiş, yine ebedî beddua olur. Ama dudağına can gelirse, bu belalar biter, gider.) (Özbay, 1994: 313).

*Göñül ħafesde telâtunla uğraşırken ben,
Zavâllı ben gine âvâre 'ışķıñ ardından
Ğoşar, gider: Gine emeli bulmayarak
Döner, gelir. dökerim ħatreler...sefeg gibi aķ!*

(Gönül kafeste dalgalanmak için uğraşırken, ben, zavallı ben yine, âvâre aşkın ardından koşar, gider, fakat yine emele ulaşamıyarak döner, gelir, sedef gibi ak gözyaşı dökerim.) (Özbay, 1994: 314).

*Yene ħar! Aķ kefen oraldı yine,
Yene kök ħuydı, yerge perlerini;
Ğarğanıñ tilleri buraldı yine,
Yene ħış çerledi "neferler"ini...*

(Yine kar! Yine, ak kefen giyildi; yine gök kanatlarını yere gerdi. Karganın dili yine döndü; yine kış askerlerini davet etti.) (Özbay, 1994: 370).

*Özbek kıızı yine köp yıl ħişenlerden ħutulmas;
Köz yaşları yine köp yıl öz yüzige tökülür...
Unıñ yüzi yine köp yıl şâdlıķ körmes, açılmas;
Yene köp yıl tavuşları ħarañğıda yok bolur...*

(Özbek kıızı, yine yıllarca zincirlerden kurtulmaz; Özbek kıızının yine yıllarca yaşları yüzüne dökülür. Onun yüzü, yine yıllarca sevinç görmez, açılmaz; yine yıllarca sesi karanlıklarda kaybolur.) (Özbay, 1994: 462).

....
*Sénsiz künlerde yine
Boşlıķ toldı köñlimge.
Yene hemdemsiz ħaldım...*

(Sensiz günlerde, gönlüme yine boşluk doldu; yine ben sevgisiz kaldım...)
(Özbay, 1994: 22)

-He, dostim, sengä, nime boldi yene? -dep sorapdi.

(-E dostum sana ne oldu gene? -diye sormuş) (Doğan, 2007: 435).

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Sözlüğü'nde "câne" şekli "yine" görevinde olduğu şeklindedir (KazTS: 97). Kazak Türkçesinde, y>c değişmesiyle "cene" şekli "yine" görevinde kullanılmaktadır.

Âl endi sol danķ benen bız daǵı olardıñ ardından barıp cene çalındık osu zaman.
(İşte şimdi o şan şöhret ile biz de büyüklerimizin ardından yolunda gidince yine yakalandık.) (Tamir, 1989: 100).

Kırgız Türkçesinde

Kırgız Sözlüğü'nde "Cana: yine, daha, mükerreren" görevinde madde başında yer almaktadır. Bu Türkiye Türkçesindeki (yine) ile aynıdır (KırgS: 174). Hülya Kasapoğlu, edatı sıralama bağlaçları içinde sınıflandırmış "kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri bir düzen içinde birbirine bağladığını" belirtir (Kasapoğlu, 2005: 318). Kırgız Türkçesinde çok kullanılan edatlardan biridir. Edat Türkiye Türkçesine daha çok (ve) ile aktarılmıştır.

Keçigip kaldım cana eç teke ayta albadım (Geciktim ve hiçbir şey söyleyemedim.)

Arkar başka keyikterge karaganda, cıtçıl cana körögöç boloorun cakşı bilüüçümün (Arkar'ın başka geyiklere göre burnu keskin ve uyanık olduğunu iyi bilirim.) (Kasapoğlu, 2005: 318).

Kelgen kattardı okup beriş cana coop cazış-al menin mildetim. (Gelen mektupları okumak ve cevap yazmak da bana düşer.) (Zal, 1999: 43).

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde "yene, yeneden" şekilleri "yine, yeniden, tekrar, tekrardan" görevlerinde kullanılmaktadır (TatTS: 447).

Bu revişte ütti kitti biş sene,

Suñra altınçı sene kildi yene.

(Böylece, geçip gitti, beş sene; sonra, altıncı sene geldi, yine) (Özkan, 1994: 164).

Beyrem künni gine sabıy bulıp turıym. (Bayramlarda yine çocuk olayım.) (Özkan, 1994: 352).

Sin gine rehet kuyaşın karatalasıñ, karat. (Sen yine, rahatça güneşi seyredersen seyret.) (Özkan, 1994: 366)

Yuktur, elbette, bülamık, ul dadır elbe gine,

Yuk tarantas, yuk karita, barsı da arba gına.

(Yoktur elbette, muhallebi, yoktur tatlı da, yok araba, yok kupa arabası, yok bütün arabalar da.) (Özkan, 1994: 366).

Kene içşi, yalpahtaban, kara tatar, tatarmız! (Gene de işçi, düztaban, kara Tatar, Tatarız!) (TLG: 880).

Beyrem könni gine sabıy bulıp turıym. (Bayramlarda yine çocuk olayım.) (TDTEA-19 / III: 71).

Çın matur sinde gine. (Gerçek güzel sende yine.) (TDTEA-19 / III: 50).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde metinlerinde “kene, yine” şekilleri “tekrar, yine” görevlerinde kullanılmaktadır.

Doğuz toru at yektirip bir araba cibereler, kene kelmey, “kartlığım bar”, -dey. (Dokuz doru at yektirip bir arab cibereler, kene kelmey, “yaşlıyım”, -der.) (TDTEA-13: 65).

Ĥannıñ oğlu, kene Narikniñ apayına ücum ete. (Hanı’nın oğlu gene de Narik’in karısına saldırır.) (TDTEA-13: 78).

O kene eskicesine çırayı sıtık, ġamlı bir alda keze eken. (O gene eskiden olduğu gibi yüzü asık, gamlı bir halde dolaşıyormuş.) (TDTEA-13: 158).

Zeliĥa yine sordu. (Zeliha yine sordu.) (TDTEA-13: 244).

Yine bir kün mezarıcılar kelir meni kömmege! (Gene bir gün mezarıcılar gelir beni gömmeğe!) (TDTEA-13: 415).

Sibirya Tatar Türkçesinde

İtek östöne yene itek koyğannar yapkıçlap yeyılme östöne nezık kñe yapkıç salğannar, ösı töslı (Eteğin üzerine yine ek yaparak nazikçe kurdele şeklinde etek koymuşlar, eteğin kendisi gibi) (Alkaya, 2008: 432).

Kumuk Türkçesinde

Gene de yüz million yazlar ve güzler

Yanacaq-yanacaq

(Gene de yüz milyon yazlar ve güzler, yanacak- yanacak!) (TDTEA-20: 259).

Yılganda, turagan da menmen çi

Umutumnu avsa ullu kalası,

Gene onu kuragan da menmen çi

(Düşüğümde, kalkacak da ben ki, umudumu yıksa büyük kalesi, gene onu kuracak da benim) (TDTEA-20: 459).

Başkurt Türkçesinde

Yene şekli “yine” görevinde kullanılmaktadır (TLG: 795).

Awılğa yéter aldınan parohod yene gudok kışkırtı (Köye ulaşmadan önce vapur yine düdük çalıyor) (Alkaya, 2007: 94).

Yene fürsət bele buldım mehelne

(Yine fırsat ile buldum mahal) (TDTEA-29 / I: 286).

Karay Türkçesinde

Sabah olur -gene eskiciliğine keter. (Sabah olur yine eskiciliğe gider.) (Altınkaynak, 2006: 148)

Gene sabahtan çıkar, keter avçuluğa

Bu ulan kız bilen gene merəfet öğrenir.

(Yine sabahleyin çıkar avcılığa gider.

Bu oğlan kız ile yine maarifet öğrenir.) (Altınkaynak, 2006: 156).

Nogay Türkçesinde

Kene de siñlim benim nesip kütetaganımdı bilmeytagan edi.

(Gene de kardeşim benim nasip beklediğimi bilmezdi.) (TDTEA-21: 388).

-Yine de aramızda hiç bir problem olmadığını düşününüz, -deyip kaldı Bayramov.

(Yine de aramızda hiç bir problem olmadığını düşününüz, deyip kaldı Bayramov.) (TDTEA-21: 302)

Karakalpak Türkçesinde

Yene hem bir türli kelinler keler (Yine hem çeşitli gelinler gelir) (Uygur, 2004: 3035).

Karakalpak Türkçesinde “Jene” şekli “yine bir kez daha” görevindedir.

Keterde jene tigilip ak jüzine qaradım. (Giderken bir kez daha durup ak yüzüne baktım.) (TLG: 584).

Altay Türkçesinde

Ol bargan eki taygıl

Oyto ćana kelgilebedi.

(O giden iki köpek tekrar geri dönmedi.) (Dilek, 2002: 207).

Tarañcı Türkçesinde

Yine bizning birle berâber bolsa,

Yine bizning yartı-mız dik bolsa.

(Yine bizimle beraber olsa, Yine bizim yarımız kadar olsa.) (Sertkaya, 1999: 252).

Yakut Türkçesinde

M. Fatih Kirişcioğlu, edatın Yakut Türkçesinde “yaña “ şeklinde “tekrar, bir daha” görevlerinde olduğunu belirtir (Kirişcioğlu, 1999: 671). Örnek metin bulamadık.

Eski Türkçeden itibaren görülen bir edattır. Tarihî Türk dilinde Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde “yna, yana, yine, yene, gene, gine, kene” şekillerinde kullanılmıştır. Edatın kökeni “yan-(dönmek) “ fiil köküne “-a” zarf-fiil eki getirilmesiyle oluşmuştur. Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinde, Irak Türkmen Türkçesinde, Azeri Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde, Gagavuz Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Kırım Tatar Türkçesinde, Sibirya Tatar Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Tarañcı Türkçesinde, Yakut Türkçesinde, “yene, gène, gene, yine, câne, cana, kene, kîne, yena, ćana” şekilleri “yine, da, hatta, bile, gene, ayrıca, bir daha, tekrara, üstelik, daha” görevlerinde kullanılmıştır.

1.79. YEME / YİME

Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde çok kullanılmış bir pekiştirme edatıdır. A. V. Gabain, “*yime*” şeklinin “yine, ve, da” gibi anlamlarda kullanıldığını söylemektedir. Yazar, *yime* “ve, yine” ve başka bir edatla birlikte, *taḡı yime* (ve bundan başka) şekliyle cümle başlatıcısı olarak sık sık kullanıldığını ifade etmektedir. Gabain, şu örnekleri verir: *alp ḡaḡan ermiş; buyruḡı yime bilge ermiş erinç* (Yiğit kağan imişler; buyrukları da bilge imişler şüphesiz), *kün yime tün yime* (Hem gündüz hem gece, gündüz ve gece) (Gabain, 1988: 95).

James Russell Hamilton, İyi ve Kötü Prens Öyküsü isimli Uygur dönemi eserinde “yeme” nin “de, dahi, ve, hem...hem..., yine, yeniden, oysa, öyleyse, yine de” görevlerinde kullanıldığını edatın kökeninin “← ev-, “dönmek, dolaşmak” “evet, emet ve yemet” gibi DLT’de geçen sözcüklerle alakalı olabileceğini belirtir (Hamilton, 1998: 232).

Orta Türkçede, Yeme / Yime DLT’de şöyle geçiyor: Hep, bütün, tamamiyle; yine, dahi görevlerinde kullanılmaktadır. Eski Türkçeden itibaren görülen bir pekiştirme edatıdır. Hacıeminoğlu, edatın “yine, dahi, de, ve” görevlerinde Karahanlı Türkçesinde kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 259). Gabain, edatın yim- (eklemek) fiiline -a zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtir (Gabain, 1988: 95). Ahmet Temir, edatın “ye-me, yi-me” şeklinde “ma / me”nin yardımıyla meydana geldiğini belirtir (Temir, 1948: 35).

Gabain, Eski Türkçenin Grameri isimli eserinde, Edatlar ve Edat Benzeri Ekler, başlığı altında şu örnekleri verir: *men yime* (ben de), *bo yime amrtapada söḡütñiñ ḡuası* (bu Amrtapada ağacına değil, huası’na bağlı), *ol braman yime adırtlıḡ eşidmesi bar erdi samtso açarınıñ atın küsin* (bu Brahmanlar da Tripitaka ustanın adını şöhretini almıştı) (Gabain, 1988: 105) Gabain, “Eski Türkçe” isimli makalesinde “yime, yer yer me / ma şeklinde kısalarak, sona getirilerek kuvvetlendirme edatı olarak kullanılır: *men yime* (Ben yine, ben de.), *ḡayu+yma orunta* (Daima, her yerde.) (Akalin, 1998: 59).

Talat Tekin, Orhon Türkçesi Grameri’nde “yeme” (ve, dahi, ...da) görevinde (yeme< yem- ilave etmek, eklemek) fiilinden geldiğini belirtir (Tekin, 2003: 157).

Bu edat Eski Türk Yazıtları adlı eserde “*yeme*” (yene, tekrar) şeklinde zikredilmektedir (Orkun, 1994: 138). Muharrem Ergin, “*yime*” şekli ile “yine, tekrar, ve, da / de” görevlerinde olduğunu yazmaktadır (Ergin, 1986: 140).

Ahmet Temir, *yme~yime~yeme* edatının morfolojik izahını yaparken kelimenin Ramstedt tarafından *yem-* (eklemek) -e “zarf-fiil eki şeklinde; Kotwicz tarafından *ye-* (Moğulcada bütün) -*me* (bütün Altay dillerinde sözlerin sonuna getirilen *da, de, dahi* anlamındaki edat) şeklinde iki ayrı şekilde izah edildiğini belirtir. Yazar kendisi de ikinci görüşe katıldığını belirtmektedir (Temir, 1948: 34). Ahmet Temir, bir başka makalesinde tekrar bu edata değinir ve şunları söyler: “*yme* (ve, dahi, de) anlamlarında olup Orhun abidelerinde ve Uygurca metinlerde *yme*, Kut. B. İle Kaşg. de *yme*, *yeme* ve *yime* şekillerinde müstameldir” (Temir, 1946: 581).

Eski Türk Şiiri isimli eserde “*de / da*” görevinde kullanılmıştır.

Barayın tiser baç amraķım

Baru yime umaz men

(Gideyim desem, güzel sevgilim, gidemiyorum *da*, merhametlim.) (Arat, 1991: 20).

Cengiz Alyılmaz Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi isimli eserinde öznenen sonra kullanılan “*yeme*”nin “*de / da*” görevinde olduğunu belirtir: *İl yeme* (İl *de*, devlet *de*); *bodun yeme* (millet *de*) (Alyılmaz, 1994: 149).

Leyla Subaşı Uzun, Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, isimli eserinde *İlteriş kağan kazğanmasar udu ben öziim kazğanmasar il yeme bodun yeme yok erteçi erti*. (İlteriş Kağan kazanmasa (idi) ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet *de* halk *da* olmayacak idi.) örneğini vererek “metin içindeki tümce içi bağlaçlarının tümü, yapısal bir bağlantı olmaksızın eş işlevli birimleri anlamca birbirine bağlamakta, yani doğrudan eşleme amacıyla kullanılmaktadır” diyerek edatların bağlaç görevinden ziyade pekiştirme amaçlı kullanıldığını ifade eder. Araştırmacı, *buyruķı yeme bilgisiz (ermiş) erinç, yaplaķ ermiş erinç*. (Onların kumandanları *da* akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz.) örneğini vererek “bağlaçlar dilin bağlantılı olma özelliği nedeniyle, eklerle sağlanan yapısal bağlantılar oluşturmaktan çok, çoğu kez eşleme yoluyla, farklı kullanımbilimsel değerlerin aktarılmasında kullanıldığı söylenebilir. Bu bir anlamda, Türkçenin yapıcı bağlaçlara gerek duymadığının dolayısıyla bir tanıtı olabilir. Bağlaç kullanımındaki azlık bunun ilk göstergesidir.” (Uzun, 1995: 70).

Eski Türkçede, Orhun yazıtlarında: *bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş; buyruķı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç* (Akıllı hakanlar imiş, yiğit hakanlar imiş; kumandanları *da* akıllı imişler şüphesiz, yiğit imişler şüphesiz.) (KT D 3)

Kagani ölti, buyruķı begleri yeme ölti (Hakanları öldü, kumandanları *da* ve beyleri *de* öldü.) (KT D 19)

Ügüşke tüşdi, yañdok yolta yeme öltik-ök (Irmağa düştüler; bozguna uğrayıp etrafa dağılanlar da yollarda ölüp gittiler.) (T 16)

Begleri yeme boduni yeme tüz ermiş. (Beyleri de halkı da barışık ve uyum içinde imiş.) (KT 3)

Anta ayguçı(si) yemeben ök ertim, yağıçı(si) yem ben ök ertim. (Bu sırada onun sözcüsü de ben idim, düşmanla savaşılan kumandanı da ben idim.) (T 49)

Kapgan kagan türk sir bodun yerinte bod yeme bodun yeme kişi yeme yok erteçi erti. (İlteriş Hakan kazanmamış olsaydı ya da hiç olmasaydı, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmamış olsaydım ya da hiç olmasaydım. Veya “Kapkan Hakanın Türk Sir halkı ülkesinde boy da halk da bir kişi de hiç olmayacak idi.”) (T 60) (Tekin, 2003: 157)

Yme genelde bağlama edatı olarak çeşitli görevlerde kullanılmış; ancak az da olsa zarf olarak kullanıldığı da görülmektedir. *Yme...erdemke... teginip* (yine... kuvvetle ulaşır)

Edat olarak hem yalnız hem de her türlü sözcükle birlikte çok yaygın olarak Uygur dönemi eserlerinde *yme*'ye rastlamaktayız. Edat bazen uzun bir cümleyi veya fikri açmak suretiyle anlamı genelleştiren bir söz açıcı olarak da kullanılmıştır.

Yme yalnız olarak kullanıldığında genellikle cümle başında bulunmakta ve *yine*, *ve*, *dahi*, anlamlarıyla örneklerde çok sık geçmektedir. *Yme kımağ öküş il ıgaç otlar ol yil tengri küçin ilgünmekin toğar* (Yine bütün ağaç ve otlar o yel tanrısının gücü ve tesiri ile doğar), *yme yil tengri... lay belgülig erür, yme il ıgaç kımaşatgı bedüglentürgli yiltarar ay tip okıyular* (Yine yel tanrısı... ayında belli olur, ve onu, ağaçları sallayan ve büyüten parlak ay diye çağırırlar) (Temir, 1948: 36).

Yardımcı cümleler arasında “ve” görevinde kullanılmıştır. *Küçlüg Taniki Tanatati yme Miçuka Mala Prştaka...* (Güçlü Taniki, tanatati ve Miçuka Mala Prştaka), *tengri mojağ eşitgey neng taplamağay yme sevmegey* (Tanrı Mojağ duyar, fakat tasvip etmez ve sevmez) (Temir, 1948: 37).

İsmin yalın haliyle kullanımı *oğul kız yime öginge kıngınga tapıksağ bolur* (Oğul ve kızları da anasına ve babasına karşı yumuşak başlı olur) (Temir, 1948: 37)

İsmin tamlama haliyle birlikte kullanımı *mening yme kıp edgülig savımıznu bütürüng tengrim* (Benim dahi birçok iyi arzularımı yerine getir tanrım) (Temir, 1948: 37)

İsmin yönelme haliyle kullanımı *anasınga oğulınga yme edgü* (Anasına ve oğluna da iyidir) (Temir, 1948: 38)

İsmin belirtme haliyle kullanımı *muna anı yme inçe bimiş kergek* (İşte bunu dahi böyle bilmek gerek) (Temir, 1948: 38)

İsmin bulunma haliyle kullanımı *yılan künde yme karşı bolur* (Yılan gününde dahi kavga olur) (Temir, 1948: 38)

İsmin ayrılma haliyle kullanımı *ol andağ osuğluğ ağır igtin yme ozmağı kutrulmağı bolur* (O şekilde ağı hastalıktan dahi kurtulacaktır) (Temir, 1948: 38)

Edatlarla kullanımı *isig kan bilen yme* (sıcak kan ile dahi), *ança yeme, bunça yme* (Temir, 1948: 38)

Şart ile kullanımı *-sar yme* “ise dahi” görevinde *karınında oğul ölmüş erser yme, asan ozar* (Karnında çocuk ölmüş olsa dahi, kolay doğurur), *bizni ölürsersn yme. Neng sening balıқтаğı ig toğa kitgüsi yok* (Bizi öldürsen dahi, senin şehrindeki hastalık yok olmaz) (Temir, 1948: 39)

Diğer kullanımlar *ança-kıa yme...-madın* (Azıcık bile...-madan), *öngre yme* (Önceleri dahi), *ikinti yolu yme* (İkinci defa dahi), *ajunlar sayu yme* (Her dünyada dahi) (Temir, 1948: 38)

Yme başka kelime ve pekiştirme edatlarıyla da kullanılmıştır. Bu kullanımlarda *yme* çeşitli anlam farklılıklarıyla ortaya çıkmakta ve pekiştirme görevi yapmaktadır (Temir, 1948: 39).

Yme birök kullanımı “yine eğer, bunun üzerine, bundan sonra, birden bire” gibi çeşitli anlamlarla çok yaygın bir kullanıma sahiptir. *Yme birök kim nomқа ermegürser yazuқ kılsar* (Yine eğer bir kişi dini ihmal eder; günah işlerse), *kögmen dağda toğa kelir erti yme birök üstünten kodı ün kelti* (Kögmen dağından doğa geldi, bunun üzerine, o zaman, yukarıdan ses geldi).

Yme, çift olarak kullanılırken de sözlerin sonuna gelmekte; “de, hem hem” görevlerinde kullanılmaktadır. *Amraқ ögüküm, yir tengri törimişte bay yme bar, yoқ çıғay yme bar* (Sevgili oğlum, yer ve gök yaratılalı zengin de var, fakir de var), *uluğ iş ködüg yme ögrünçlüg ermez. kiçik iş ködügler yme bütin ermez* (Büyük işler de memnuniyet verici olmaz, küçük işler de tamamlanmaz), *bıçılıp üzülüp yme ölmegey yilvikip uçınıp yme ölmegey* (Kesilip ve koparılıp dahi ölmez, bulaşıcı hastalıklardan da ölmez) (Temir, 1948: 38).

Tewi yük kötürse kamuç yeme kötürür (Deve yük götürse kaşığı da beraber götürür) (DLT: C. II. s. 75).

Közden yırasa köngülden yeme yırar (Gözden ırak olan gönülden de ırak olur) (DLT: C. III: s. 366)

Yalksa yeme yağ edgü, köyse yeme kün edgü (Bıksa yine yağ iyi, yaksa yine gün iyi “İnsan ne kadar yağdan bıksa da yağ yine tatsız, tuzsuz yemekten daha hayırlıdır; güneş her ne kadar yaksa da sisten, pustan daha iyidir.”) (DLT: C. III: s. 435)

Tını yeme üçükti

Eri atı içikti

Işı? takı çülükti

Sözin anınğ kim tutar

(Onun sesi kısıldı, atı, adamı teslim oldu, kılığı kıyafeti bozuldu; onun sözünü kim tutar.) (DLT: C. II. s. 118).

Anınğ ışın keçürdüm

Eşin yeme kaçurdum

Ölüm otın içürdüm

İçti bolup yüzi türü

(Onun işini bitirdim, eşini da kaçırdım. Ölüm ağusunu içirdim, yüzünü buruşturarak içti) (DLT: C. I. s. 48).

Buğraç yeme kudurdu

Alpagutın açırdı

Süsin yana kadırdı

Kelkelimet irkeşür

(Yabaku oymağının Beyi olan Buğraç yine askeriyle döndü, yiğitleri seçti, gelmek için toplandı) (DLT: C. I. s. 144).

Bıçgas bitik kılurlar

And key yeme bërürler

Handın basut tilerler

Basmıl Çomal tirkeşür

(Andlaşma bittiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl Çomıl tolanıyor) (DLT: C. I. s. 459).

Kutadgu Bilig’de, “yime / yeme”, “dahi, de, yine, bir de” görevinde geçmektedir.

İlahi, ruzi kıl sevüg Savçı yüzün,

Yime Tört Eşiniñ yüzüni köreyi (Dilaçar, 1988: 41)

(Tanrım, nasip eyle sevgili Peygamberin yüzünü, Bir de dört halifenin yüzünü görmeyi.).

Buşı erse işte, yime övkelig,

Yava erse borçı, ya kıygan elig (Dilaçar, 1988: 99)

(Sinirli ise işte, öfkeli de ise, faydasız olarak, boşuna işkici ise ya da doğru değilse eli.)

Tarihî Türk Şiveleri isimli eserde Janos Eckmann, Harezmi Türkçesinde “yime” şeklinin “yine” görevinde kullanıldığını ifade eder (Akalin, 1998: 207).

Necmettin Hacıeminoğlu edatın Harezmi Türkçesinde, “yine, dahi, de, ve” görevlerinde kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1997: 122).

Yime öz bigleri birle işret kılar (Yine kendi beyleriyle işret kılıyor),

Yime çimgen çiçekler bağlar ara (Yine çimen çiçekler bağlar arasında) (Hacıeminoğlu, 1971: 260).

Kıpçak Türkçesinde “*yemese<yeme+erse*” şeklinde kullanılmıştır. “*neçe kelip tengrige yalbara yemese sadağasından bizge berse*” (Nice gelip tanrıya yalvarsa yine sadakasından bize verse) (Hacıeminoğlu, 1971: 260).

Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati’t-Türk’ten sonra *yme*’ye fazla rastlanmamaktadır. Bilim adamları bunu “herhalde mana ve şekil bakımından kendisine benzeyen *yana>yene>yine*” edatının tesirine bağlamaktadırlar (Temir, 1948: 33).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir edattır. Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde kullanılmış Orta Türkçe döneminin sonunda kullanımdan düşmüştür. Yeme, yime, şekilleri “yine, ve, da, dahi, yeniden, oysa, yine de, hep, bütün” görevlerinde kullanılmıştır. Edat iki unsur arasında bağlama vazifesi yapar. İsim ve isim soylu sözcüklerden sonra geldiğinde pekiştirme vazifesi yapar. Araştırmacılar, “yim-“ (eklemek) fiil köküne “-a” zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtiyorlar. Bazı araştırmacılar ise “ye-” fiil kökünün sonuna “ma” eki gelmesiyle oluştuğunu belirtmektedir.

1.80. ZÎNHÂR

Farsça kökenli “sakın, aslâ, katiyen, aman, mutlaka” görevlerinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Necmettin Hacıeminoğlu edatın Arapça kökenli olduğunu söylemektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 260). Taradığımız ve baktığımız bütün kaynaklar bu sözcüğün Farsça kökenli olduğunu göstermektedir. Ferit Devellioğlu, edatın Farsça olduğunu “sakın, aman, asla, olmaya” görevlerinde bir edat olduğunu yazmaktadır (Devellioğlu, 1995: 1188).

Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eserinde “Zînhâr = zinhâr Farsça kökenli ‘sakın’ manasında önleme, menetme edâtı olduğunu belirtir ve şu örneği verir: *Zînhâr ez- karîn-i bed; zinhâr.* (Sakın kötüye yaklaşma.) (Karahan, 2004: 122)

Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli eserde “zinhar- Edat-ı tahzîrdir. Bir şeyden sakınmak, çekinmek lüzumunu bildirir. Farisîden me’hûzdür. *Zinhar ebeveynini incitme, onların inkisâr-ı kalbi insanı perişan eder.*” (Toparlı, 2003: 102).

Jean Deny, “sakın ve zinhâr” sözcüklerinin “bir yasağı pekiştirmeye yaradığını” belirterek şu örneği verir: *Sakın hasta olmayasınız* (Deny, 1941: 705).

Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi isimli gramerinde “zinhar”ın ünlem olarak şu görevlerde kullanıldığını belirtir: a) Yasaklama ve zımni bir tehlike ifade eder: *zinhar, terli terli soğuk su içmeyesiniz!* b) Yasaklama ve tehdit ifade eder: *Zinhar, vazifelerinizi hazırlamadan sınıfa gelmeyiniz!* (Bilgegil, 1984: 238).

Misalli Büyük Türkçe Sözlükte “zinhar” farsça kökenli ünlem olarak kullanıldığı şeklinde geçmektedir: *Zinhâr ey Yunus gördüm deme sen / Oda yakarlar gördüm diyeni. Zinhar kötü kelim söylemeyesin* (MBTS: 3508).

Harezmi Türkçesinde

Anıñ sen kaçğusı yok sanma zinhâr kim anıñ sêndin artuğ kaçğusı bar (Sakın, sen onun kaygısı olmadığını sanma ki onun senden fazla kaygısı var.) (Li, 2004: 98).

Kıpçak Türkçesinde

Kıpçak Türkçesinde zinhâr “aman, mutlaka” görevinde kullanılmıştır.

Zinhâr sen tağı kılu turgıl. Zinhâr öziingni saqlağıl. Zinhâr bu saqınçingni koyğıl. (Hacıeminoğlu, 1971: 260).

Münyetü’l-Guzât isimli eserde, edat “sakın, asla” görevinde geçmektedir.

Düşmen-ni redd kılursın zînhâr taḫsîr ḫılmağıl ...(Düşmanını reddederken sakın kusurlu, eksik görme) (Uğurlu, 1987: 36).

Sinde bir uzun yip bolğay bir uçı bilinge bağı bolğay taḫı bir uçı licâm-nıng ḫalaḫasına bağı bolğay tâ atıng tüşgende sindin ḫaçmağay zînhâr saklanğıl...(Sende uzun bir ip olsun bir ucu beline bağı olsun ve de bir ucu gemin halkasına bağı olsun ta atın düştüğünde senden kaçmasın sakın korun...) (Uğurlu, 1987: 75).

Çağatay Türkçesinde

Janos Eckmann, edatın Çağatay Türkçesinde “sakın, dikkat” görevinde kullanılan bir edat olduğunu belirtir (Eckmannn, 2003: 135). Çağatay Türkçesinde zinhâr edatı, “aman, mutlaka” görevinde kullanılmıştır.

Zinhâr ol bâde sarı ḫılma rağbet ey refîḫ.

Bu bağı güllerige birme zinhâr köngül.

Zinhâr yetişgil manga. ḫılmağıl zinhâr meks.

Zinhâr ivrülgesin başlıga ey ser-geşte cān. (Hacıeminoğlu, 1971: 260).

Özüngni şâd tutḫıl ḡam yime dünyâ üçün zinhâr

Ki bir dem ḡam yimekke arzımas dünyâ-yı fersûde (yıpranmış, eskimiş) (Yücel, 1995: 134).

Çün yâr-ı râz-dâr ḫılur min sini hayâl

Esrâr fâş iyleme zinhâr ve's-selâm (Yücel, 1995: 281)

'Azım iyle sabâ yit gül-i handânımğa

Ni gül ki ḫuyaş dik meh-i tâbânımğa

Yitkil dağı iştîyâk ile Bâbürdin

Zinhâr digil selâm tuḫḫanımğa (Yücel, 1995: 215)

Lutfî Divanında yaptığım taramalarda “zinhâr” “sakın! Aman!” görevinde geçtiğini tespit ettik.

Sordum ḫaber ol tar ağızdın küliip aytur

Lutfî dime zinhâr ki yoḫ yerde gümândur (Karaağaç, 1997: 63)

Dostlar çü anıng âhû közin körmeyin ölsem

Zinhâr saçıng tâbûtum üzre ḫara bâdâm (Karaağaç, 1997: 128)

Eski Anadolu Türkçesinde

Eski Anadolu Türkçesinde zinhâr “sakın, aman, mutlaka” görevlerinde kullanılmıştır.

Zinhâr anı Hakdan ayru sanmağıl.

Zinhâr bizüm hâlimiz bildür ana.

Bu nişândan zinhâr deyü arlanıp.

Deñize girmeye gör zinhâr.

Zinhâr sakın mey yerine kanın içerler (Hacıeminoğlu, 1971: 260).

Nakâş aña didi ki hey zinhâr

Öğüñ dir bola kim Nevbahâr

Ha ki zinhâr bir kapudan girmeñüz (Tiken, 2004: 132).

Hatice Şahin'in Eski Anadolu Türkçesi isimli eserinde bir örnekte bu edat geçmektedir.

-İllâ ki söz toğrı söyleñüz zinhar (İllâ ki sözü doğru söyleyiniz aman.) (Şahin, 2003: 47).

14. Yüzyıla ait bir Kıssa-ı Enbiyâ nüshasında yaptığım taramada iki örnek cümleye rastladım. “*Zinhâr hoş tutuñ hîç iş güç buyurmañ*” (Aman hoş tutun iş güç buyurmayın.), *Zinhâr varıcak dut, anı bize viribi* (Sakın varınca tutun onu bize veresiniz.) (Cemiloğlu, 2000: 243).

Osmanlı Türkçesinde

Necati Beg ve Bâki'nin divanlarında yaptığım taramalarda “zinhâr” “sakın” görevinde geçiyor.

Bin hadiseyle hâmiledir devr-i rûigâr

Zinhâr gâfil olma ki kanuna aş yirer (Tarlan, 1992: 207).

Ko şî'rin sebt-i evrâk etme zinhâr

Od ile penbenin ne oyunu var (Tarlan, 1992: 40).

Her kim keşîde tutmaya destin o turradan

Zinhâr gâflet eylesün çok zarâr çeker (Küçük, 1994: 149)

Zinhâr eline âyine virmeñ o kâfirüñ

Zîrâ görünce sûretini büt-perest olur (Küçük, 1994: 160)

Vaslına cân dilerse dirîğ itme Bâkıyâ

Zinhâr gâfil olma seni imtihân ider (Küçük, 1994: 169)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn ve Muvakkitzâde Mehmet Pertev'in Divanlarında yaptığım taramalarda edatın kullanıldığını gördük.

Zinhâr bakma keç bu sipihri-i denîye kim

Tarh eyler âşiyâne-i 'akreb 'uyûnda

(Sakın bu alçak dünyaya eğri bakma: zira (bu alçak dünyanın) gözleri akrebin yuvasının bile dağıtır.) (Demirel, 2005: 69)

Zinhâr gırıra olma bu mülk-i harâba kim

Tâc-ı mülûkî lâne-i bûm u gurâb olur.

(Sakın bu dünyada kibirli, gururlu olma çünkü bu mülklerin tacı (gün gelir) karga ve baykuşun yuvası olur.) (Demirel, 2005: 71)

Leyle-i ma'siyeti tevbe ider nûr-ı nehâr

Jeng-i rûy-ı siyehe muskaledür istigfâr

Zulmet-i cürm-i görüp ye's getürme zinhâr

Merdüm-i dîde olur mazhar-ı feyz-i envâr

Rû-sepîdân-ı ümîdüz yüzümüüz karası var (Tahmis 6. III/ 3)

(İsyân gecesinin (karanlığını) tövbe aydınlatır.

Siyah yüzün pasın, istigfâr parlatır (aydınlatır)

Sakın günahın karanlığını görüp ümitsizliğe düşme) (Ulucan, 2005: 238)

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “zinhâr” şekli “hiç, asla” görevlerindedir.

Heç biri bolmes edi, gâr bolmese, zinhâr oқuv. (Hiçbiri olmazdı, eğer olmasa, hiç okuma.) (Coşkun, 2000: 115).

Babalardan söz ketse zinhâr,

Bir kelâm bar gep evvelide. (Atalardan söz açıldığında, bir kelâm var, sözün başında.) (Yaman, 1998: 617).

Kazan Tatar Türkçesinde

Tatarca-Türkçe Sözlükte zinhar “lütfen, ne olur” görevindedir (TatTS: 98).

Bik avırta kullarım, dustım, ciber, zinhar, ciber. (Pek acıyor ellerim , dostum, bırak, ne olur bırak) (Özkan, 1994: 284)

Zinhar utırmıyık-la (Rica ederim oturmayalım da) (Çağatay, 1962: 109).

Batır dip maktamaslar, çikme zeħmet!

Küçük! Zinhar, dim, ürme filgekarşı.

(Yiğit diye övmezler, çekme zahmet!

Köpek, asla havlamasın file karşı.) (Özkan, 1994: 288)

Teşagır itme, zinhar, kirme şagıyr bitligine sin. (Şâirlik taslama, sakın takma şâirlik maskesi sen) (Özkan, 1994: 294).

-Enkey, enkey! Nişlegen ul, kayda suñ ul? Eytsene!

Min anı kürmek tiliymin, zinhar, enkey, tapsana!

(-Anneciğim, anneciğim, ne yapar o nerede, söylesene!

Görmek istiyorum, anneciğim onu bulsana!) (Özkan, 1994: 644).

-Sabır it, atam, ni öçin sizni han ültirteçek? Zinhar, söylep birsene!

(-Sabret, baba, Han sizi niçin öldürecek? Söylesene!) (TDTEA-18 / II: 332).

-Zinhar, alla hakına, uyatmagız mini.

(-Sakın ha, Allah rızası için uyandırmayın beni.) (TDTEA-18 / II: 355).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “zinhar” “lütfen” görevinde kullanılarak, yaptırmak istediği işi, karşıdakinden daha yumuşak bir şekilde emrederek veya rica ederek talep eder.

Eytigiz eli, zinhar (lütfen söyleyin), *küz yazzırma, zinhar* (gözden kaybolma lütfen) *hüylep birsini zinhar* (söylesin lütfen) (TLG: 788).

Zinhar, inay, yavız doğa kıla kürma

(Zinhar, ana beddua etme) (TDTEA-29 / I: 126).

-Yiğit, zinhar, mine kotkar. (-Yiğit, lütfen, beni kurtar.) (TDTEA-29 / I: 194).

Eytse ele, zinhar, min öyze yañgız ultırganda minen küñelem eşke barmaha, min ni eşleyem? (Söyle, şimdi lütfen, ben evde yalnız kaldığım zaman, benim içimden gelmiyorsa, ben ne yapayım?) (TDTEA-29/ I: 351).

Bazı örneklerde “zinhar” “zinhar, asla, sakın” görevlerinde halen kullanılmaktadır.

Ömidlerne nevmiz itme, zinhar (Ümitlerini kırma, asla) (TDTEA-29 / I: 385).

Küñelemge nilerder kilgene bar,

Tözetesez hilaf şerig ulsa, zinhar...

(Gönlüme nelerin geleceğini,

Düzeltilirsiniz dine karşı gelmek olursa, asla...) (TDTEA-29 / I: 373).

Farsça kökenli bir sözcüktür. Daha çok olumsuz cümleleri veya bir yasağı pekiştirmek için kullanılmaktadır. Tarihî Türk dilinde Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinde “zinhâr” şeklinde “sakın, aslâ, zinhâr, aman, mutlaka” görevlerinde kullanılmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde, Özbek Türkçesinde, Kazan Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde kullanılmıştır. Kazan Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde “lütfen ne olur” görevlerinde rica, yumuşak bir şekilde emir olarak kullanılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

AZ KULLANILAN PEKİŞTİRME EDATLARI

2.1. AGE / AK

Çuvaş Türkçesinde edatın “age, ak” şekilleri “işte” görevinde kullanılmaktadır. Daima başta kullanılmaktadır. Çuvaş Sözlüğünde şu örnekler yer almaktadır.

Age sire, hayarzem, eksa parapper (İşte hain ruhlar, size para veriyoruz.)

Ak tera. (Vallahi bak!) (Paasonen, 1950: 2).

Ave (işte) (ave+onda) (İşte orada!) (Paasonen, 1950: 8).

Emine Yılmaz, “ak, akı” şekillerinin “ah, işte” görevlerinde kullanıldığını belirtir.

Ak tamaşa! tiris-şim? (Ah ne yazık doğru mu?) (Yılmaz, 2006: 122).

Şivih, şivih, ak şitet! (İşte, işte geliyor!) (Yılmaz, 2006: 124).

Ak kiper şiyinçe (İşte köprü üstünde) (Yılmaz, 2006: 10).

Biz Çuvaş Türkçesinde kullanılan bu edatın cümle başında, dikkat çekmek, anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan bir pekiştirme edatı olduğunu düşünüyoruz.

2.2. AHA

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde ünlemler bölümünde “Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler” başlığı altında “aha” ünlemini de verir. Korkmaz, verdiği örnekte bu ünlemin pekiştirme görevinde kullanıldığını ifade eder.

-Bir şey yok; yüreğim tılandı; araya böyle olurum. Sonra geçer. Bu bir dertmiş. Beni askere, aha bundan almadılar (Korkmaz, 2003: 1172).

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde “aha: e. hlk. İşte: *Bizim köy aha şuracıkta!*” şeklinde yer almaktadır (TS: 41).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “Aha ünl. (ses taklidi kelime) halk ağzı. İşte, işte burada, işte şurada: *Aha şu ağacın dibinde oturuyor. Döndü yüreğim dedi, aha böyle pıt pıt ediyor.*” (MBTS: 52).

Aslen ünlem edatı olan “aha”nın Türkiye Türkçesinde “işte, işte burada” görevinde pekiştirme edatı olarak kullanıldığı örneklerde görülmektedir. Zaman zaman ünlem edatları da anlamı pekiştirmek için kullanılmaktadır. Bu kullanımda edat daima başta kullanılmaktadır.

2.3. AĦİR

Bu edatın aslı Arapça “âĥir” sözcüğüdür. Türk dilinde “son” görevinde edat olarak kullanılmaktadır. Kullanıldığı bütün lehçelerde genellikle “son, sonraki, sonra, sonunda, yarım, bitim, sonuç, netice” ve benzeri görevlerde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır (Li, 2004: 561). Ancak Volkan Coşkun, “Özbek Türkçesinde Edatlar” isimli makalesinde bu edatı kuvvetlendirme edatları içinde değerlendirmiş ve edatın “aĥır” şeklinin “ya, ki” görevlerinde bir kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtmiştir. Coşkun’un bu değerlendirmesine bağlı olarak yer verdiğimiz “ahir” edatının, Türkçe’de yaygın bir pekiştirme edatı saymak pek mümkün görülüyor.

Özbek Türkçesinde

Siz, aĥır, mulle ademsiz...

Bir nerse der, aĥır...undey desem ikki künden beri üyge ĥaytgenim yoĥ (Coşkun, 1996: 188).

2.4. ALAĞ

Kıpçak Türkçesinde kullanılmış bir pekiştirme edatıdır. Cümle sonunda kullanılmıştır. Günümüzde kullanımdan düşmüştür. Necmettin Hacıeminoğlu, bu edata kuvvetlendirme edatları içinde yer vermiş ve edatın “galiba, her halde” görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 219). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde edat madde başında verilmiş ve “pekiştirme edatı” olduğu belirtilmiştir (KıpTS: 6).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserinde Pekiştirme Edatları başlığı altında “alak”ı da vermiştir (Karamanlıoğlu, 1994: 114).

Et-Tuhfettü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye” isimli eserde edat Arapça “emma” edatına karşılık gelen bir edat olduğu belirtilmiş ve “bu kelime haberde ve başkalarında pekitme edatıdır. Haberde: *közi şışiptir alak* (gözü iyice, epeyce şişmiştir), Başkasında: *Başing taşar men alak* (Başını iyice taşlarım)” (Atalay, 1945: 129).

Kıpçak Türkçesi metinlerinde pekiştirme görevinde kullanılmış olan edat günümüz Türk lehçelerinde görülmemektedir.

2.5. ALE

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Tuva Türkçesi Sözlüğü'nde bu edat “iyi, pekâla, tamam” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (TuvTS: 4). Türk Lehçeleri Grameri'nde edat sona gelen edatlar başlığı altında pekiştirme edatı olarak verilmiştir (TLG: 1212).

-Sagıjıñnıñ karalıg dep çüvezin ale, Dorju -dep dañgına ılgay kaapkaş, çugaalap-tır evespe. (-Niyetin kötüdür, Dorju -deyip kraliçe ağlayarak konuşmuş.) (TDEMA-6: 664).

-Oo, şında-la ale, biçii han-hun-da çılgaptarım çavadas biçii keşçip köreyn, kayam-dep-tir. (-Oo, gerçekten, biraz kan filan yalamam ihtimali var, sana biraz yardımcı olayım versene -demiş.) (TDEMA-6: 674).

Attangaş, dedir haan aalına

Hap kelgeş olurarga, kadın:

-Duştuñ be? Dürgeniñni ale?

Duşkan bolzuñza,

Indıg eves eveyikpe.

(Atlanıp geri kağanın obasına

Çarptırıp gelince kadın:

Karşılaştın mı? Ne kadar hızlısın?

Karşılaşmış olsaydın,

Böyle olmazdın.) (TıvKD-1: 599).

2.6. AAN

Tuva Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Tuva Türkçesi Sözlüğü'nde “aan” edatı madde başı verilmiş. Edatın; 1. Biraz sonra. 2. Hemen değil, görevlerinde olduğu belirtilmiştir (TuTS: 1).

Türk Lehçeleri Grameri isimli eserde “aan” edatının pekiştirme edatı olarak sonda kullanıldığı belirtilmiştir (TLG: 1212).

Inçalza-daa baştay menee karak bolur kelinden tıp ber. Oon-bile tuttunçup azırançıp olurgay men aan (Öyle olsa da önce bana göz-kulak olacak gelinden buluver. Onunla tutuşup, yeyişip oturayım.) (TLG: 1196).

Kelgeş:-Çünü kañcap turarıñ ol, kadam? -deen.

-O, çünü kañcaar boorul aan?

(Geline: -Ne yapıyorsun, ablacığım? -demiş.

-O, ne yapıyor olabilirim) (TDEMA-6: 678).

Seeñ çugaalap turarıñ şın-dır, Dorju. Kiji çurtunga ınak bolbayn aan.

(Senin söylediğin doğrudur, Dorju. Kişi yurdunu tabii ki sever.) (TDEMA-6: 666).

Orgu çergerge öön öglep, oy çergerge malın maldap, oyun oya, çigin çire, azıraan maldıg, ak öglüg, aji-töldüg aas -kejiktig çurttap çoray bargan -daa cüvezi irgin iyin aan. (Çukurluk yerde hayvanlarını otlatmış, mutluluk içinde, yetiştirdiği hayvanlarla, ak çadırılı, çoluk-çocuklu, mutluca yaşayıp durmuşlar.) (TDEMA-6: 684).

Ol oyuktuñ bajınga çeydir

İzin-daa istep kelip-tir evespe aan.

(O vadinin başına dek. İzin izleyip gelmez mi.) (TıvKD-1: 314).

Añ-meñ-daa kañcaarıl aan. (Avı kuşu ne yapayım.) (TıvKD-1: 337).

Üç dernıñ kırınğa çoktap kelgen

Çorup olurgan-dır evespe aan.

(Üç göğün üstüne çıkıverip. Gitmezler mi.) (TıvKD-1: 352).

2.7. A TÜGÜL

Kırgız Türkçesinde “a tügöl” cümle başı bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. “tügöl” değil görevindedir. “a tügöl” şekli “hatta” görevindedir.

Kara kiyimçen ulam artın kılçak karadı, a tügöl öz ayagınan taş şıgır etken sayın toktoy kalıp (Siyah elbiseli devamlı arkasına dönerek baktı, Hatta kendi ayaklarında çakıl taşı şakırdadıkça duraklıyor.)

Bolgon çındıktı bala tuura tüşünüş üçün men aga calgız gana anın tagdırın emes, büit zamnumdın tarıhın, ötkön ketkender cönüündö, özüm cönüündö, baarına kübö bolgon, kasiyettüü talaam, sen cömüündö, al tügöl aytıp berişim kerek. (Bütün gerçekleri çocuğun doğru anlaması için ben ona sadece onun kaderini değil, bütün zamanın tarihini, geçip gidenler hakkında, kendim hakkında hepsine şahit olan toprak anam,

senin hakkında, hatta şu sıralar her şeyden habersiz binip oynadığı bisikleti hakkında konuşmam gerek.) (Kasapoğlu, 2005: 322).

Kırgız Türkçesinde bağlama görevinde kullanılan edat aynı zamanda anlamı da pekiştirmektedir.

2.8. BADIL

Başlağ-sız-tın amtıķı bu ödkedegi.

Badıl öküş et'üz til köngül-üm-tin.

Basa yana az övke-ler biligsiz-tin.

Bar bolmuş-ça kılınç-ımın ökünürnen.

(Başlangıcı olmayan bir zamandan beri bugüne kadar pek çok olan vücût, dil ve gönlümden, aynı zamanda hırs, öfke ve bilgisizlikten dolayı ne varsa, bütün yasptıklarımın nedâmet ederim.) (Arat, 1991: 150).

Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri isimli eserinde “badıl” sözcüğüne değinerek Eski Uygur Türkçesi eserlerinde bu sözcüğün kuvvetlendirme edatı olabileceğini belirtir. Arat, yukarıdaki dörtlükte geçen “badıl öküş”, ifadesi için “burada badıl kuvvetlendiren bir unsur olacaktır; bu düşünce ile şiirin tercümesinde “pek” olarak karşılamak uygun olur” şeklinde bir açıklama yapar. (Arat, 1991: 405)

Divânü Lugâti't-Türk'te “bat” (Hurma ezildikten sonra geriye kalan posa. “Çabuk etmeyi, bir yere aceleyle gitmeyi” anlatmak için *bat kel* denir; bu *şap kel* ifadesine benzer. “Ağır bir nesne düştüğü zaman çıkardığı ses”e *bat tüşdi* denir” şeklinde bir bilgi yer almaktadır (Erdi, 2005: 177). Bu sözcüğün pekiştirme edatı olabileceğini düşünüyoruz.

2.9. BE (MI)

Aslen soru eki olan “be” sonda pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Tuva Türkçesi Sözlüğü'nde edatın “mi?” anlamında olduğu belirtilmiştir. Türk Lehçeleri Grameri'nde de edatın pekiştirme edatı olarak sonda sıklıkla kullanıldığı ifade edilmektedir (TLG: 1212).

Tuva Türkçesinde

-Örtemçeyde üş küçütenniñ bireezi

Erelzey-Mergen-ne-dir sen.

İyeniñ azırap kaan

İyi kızıl çuduruu-bile bolur bis be,

Dargannar taptap bergen

Kaň hılıştarı-bile bolur bis be? -deerge,

(-Cihanda üç kabadayının biri,

Erelzey-Mergen sensin, işte.

Ananın beslediği,

İki kızıl yumruk ile mi olsun,

Demircilerin dövdüğü

Çelik kılıç ile mi olsun? -deyince) (TıvKD-1: 598).

-Karaanıñ ogu, iştiniñ köğü çañgıs uruun çatka beerde çañgıs bodun beer çañnıg çüveler, beş say ertinezi-bile, beş kojuun malı-bile kadı beer kıldır bijip çorgujkan kiji eves men be. (-Gözünün bebeği, çiğnerinin içi tek kızını evlendirirken tek kendisini verme alışkanlığı olanlara, beş say definesiyle, beş bölge hayvanlarıyla birlikte vermeleri için yazı yazmıştım.) (TDEMA-6: 650).

Bo tos öñ solañgı -çeleş- bile tutçup algaş, üstüü oranga çedir ooñ -bile tutçup çeder eves sen be. (Bu dokuz renkli gökkuşağından tutunarak, üst dünyaya ulaşsın.) (TDEMA-6: 660).

Et-çepseeñ çok çüve be, açay? -dep.

Oglu aytırgan.

(Techizatın yok mu baba? diye oğlu sormuş.) (TıvKD-1: 218).

Bir-le hün ool olurgaştıñ:

-Meeñ adam

Bar kiji be,

Çok kiji be

Meeñ kırgan adam

(Bir gün oğlan durup: “Benim atam, var kişi mi, yok kişi mi, benim yaşlı atam”) (TıvKD-1: 324).

Örneklerde “be” edatının çoğunlukla soru cümleleri olmak üzere, cümle sonunda anlamı pekiştiren bir ünlem niteliğinde kullanıldığı görülmektedir. Bu ünlemin pekiştirme görevi Tuva Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde rastlanmamaktadır.

2.10. BES

Aslen Farsça bir sözcük olan bes, “kafi, yeter, elverir” görevlerinde Türk dilinde edat olarak kullanılmıştır. Bu edat Türk dilinin tarihî dönemlerinde Harezmi Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde cümle başında “böylece, nihayet, ondan sonra” görevlerinde cümle başı edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 127). Azeri Türkçesinde bu edat pekiştirme edatı olarak cümle başında kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü’nde bes “soru şeklini veya bir düşünceyi kuvvetlendirmek için kullanılır.” şeklinde tanımlanmıştır (AzTS: 121). Edat “peki, pekiyi” görevindedir.

Azeri Türkçesinde

-Bes bir kulağ kağıza (kağıda) ne gelmişdi? (TDTEA-5: 286)

Bes o kimdir? Deledir (sansardır) (TDTEA-5: 176)

-Hele mene söyle bir,

Bes senin eybin nedir?! (TDTEA-5: 176)

Sen de deyirsen ki, bes Brext bele geldi. (TDTEA-5: 294)

Seyyid, eger ol şem’e senin yanmadı könlün,

Bes perdeyi-çeşminde olan nem ne üçündür (TDTEA-5: 110).

Bes nece olmuşdu ki, siz evveller onu hoşlamışdınız? (TDTEA-5: 87).

-Bes oğlum hanı, koca? Hanı o bedbeht, hanı o divane? (TDTEA-5: 74).

-Bes, rayon merkezindeki bezedilmiş su bulağı hardandır? (Əlişoğlu, 2003: 30).

-Bes indi, ne edeceksiz? (Əlişoğlu, 2003: 31).

-Bes elese onda neyi gözleyirik, dur, tez geyin, meclise gedek (Əlişoğlu, 2003:

31).

Bes sen elil deyilsen? (Əlişoğlu, 2003: 72).

Süzende süz zemide,

Üzende üz gemide.

Bes niye gelib çılmur,

Bu günümde emi de?! (Əlişoğlu, 2003: 92).

Kızım! Hirslenme, bes nece müraciset edek? (Əlişoğlu, 2003: 104).

-Bes kim bilmelidir? (Əlişoğlu, 2003: 111).

Bes aslen Farsça bir sözcük olup “kafi, yeter, elverir” görevlerinde Türk dilinde edat olarak kullanılmıştır. Tarihî Türk dilinde Harezmi Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde cümle başı edatı olarak kullanılan bu edat Azeri Türkçesinde cümle başında “peki, pekiyi” görevinde pekiştirme edatı vazifesi yapmaktadır.

2.11. BEYM

Kırgız Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Kırgız Türkçesinde soru eki bı, ıya edatı ve birinci tekil şahıs ekinden oluşmuştur. Beym, “<bı+ıya+m” “acaba, galiba?” görevindedir. Belem edatıyla eş anlamlı olan bu edat, cümlelerin sonuna gelerek şüphe ve tereddüt bildirir (Kasapoğlu, 2005: 350)

Eger kalp bolboso, oşol koogalañduu küzdün eñ akırkı cıluu küñü da oşol Kara Bak örttöngön küñ boldu beym? (Eğer yalan değilse, şu gürül gürül güzün en son sıcak günü şu Kara Bağ’ın yandığı gün mü oldu acaba?)

Ketpey kaldıñız beym? (Gitmediniz mi?)

Munu uktuñuz beym? (Bunu duydunuz mu acaba?) (Kasapoğlu, 2005: 350).

Omorgo karaganda Sultan küçtüü beym? (Omor’a nazaran Sultan daha güçlü mü acaba?) (BKT: 250).

Esiñ cok beym! (Aklın yok galiba!) (Başdaş, 2004: 165).

2.12. BEZİN

Tuva Türkçesinde

Türk Lehçeleri Grameri’nde “bezin”in sonda kullanılan bir pekiştirme edatı olduğu belirtilmiştir (TLG: 1212). Tuva Türkçesinde “bezin” “hatta, bile, dahi” görevlerindedir (TuvTS: 13).

Çoruy üze deggeş, ogu erte beerge,

Demgi mañgıs “menden bezin artık

Kandığ mindığ buktug

Adar çoluk boor” -dep

(Değip koparıp geçince

Deminki tepegöz “Benden bile ziyade

Nasıl böyle kara güçlü

Vurur düşmandır bu” diye) (TıvKD-1: 564).

“bezin” edatı sadece Tuva Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır.

2.13. BOLGAY

Tuva Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “bolgay” “ki, ne de olsa” görevlerinde bir sözcük olduğu belirtilmiştir (TuvTS: 15). Edat “bol-“ fiilinin sonuna “-gay” gelecek zaman eki getirilerek meydana gelmiş bir sözcüktür. Türk Lehçeleri Grameri’nde bu edata pekiştirme edatları içinde yer verilmiş ve sona gelen bir edat olduğu belirtilmiştir (TLG: 1212).

Tuva Türkçesinde

Sun-mıygak dep çüve

Ol-la bolgay, oglum, dep cugaalap-tır.

(Geyik maral denen şey, odur, oğlum-diye cevaplamış.) (TDEMA-5: 266).

-Meeñ adım argajok bagay mal bolgay. (-Benim atım çok kötü bir hayvan.) (TDEMA-5: 588).

Han-Şilginiñ durtu uzun çüve bolgay. (Han-Şilgi’nin bedeni uzundur.) (TıvKD-1: 251)

-Katı kişi aybılaarga,

Iyaavıla baar ujurlug bolgay.

(Kayın ata kişi buyurduğunda. Mutlaka gidilmeli.) (TıvKD-1: 261)

Er kiji sös manaar,

Er at hülüg manaar bolgay.

(Er kişi söz bekler, Er at bağ bekler.) (TıvKD-1: 290)

Kök deer çaap turganın

Kiji çerle körbeen çüve bolgay -dep

(Gökyüzünün yağdığını. Kişi asla görmemiştir diye) (TıvKD-1: 296)

-Seeñ açañ bolza,

Bay Karatı-Haannıñ heymer oglu çüve bolgay.

(Senin atan olan. Bay Karatı-Haan’ın küçük oğludur.) (TıvKD-1: 318)

-Sen am deerede çaş bolgay sen. (Sen daha küçüksün.) (TıvKD-1: 325)

*Kançaar, oglum,
İyi daay-avañ bis buruulug,
Buzuttug herekti kılğan-na bolgay bis.*

(Ne yapalım, oğlum, Biz iki teyzen suçluyuz, Sahtekârlık yaptık biz.) (TıvKD-1: 330).

Sadece Tuva Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edat “ki, ne de olsa” görevlerinde daima sonda kullanılmaktadır.

2.14. BOOR

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. “Boor” sözlükte “her hâlde, galiba” görevlerindedir (TuvTS: 15). Türk Lehçeleri Grameri’nde “boor, boor oñ, boor ol” şekilleri pekiştirme edatları olarak verilmiştir (TLG: 1212). Taradığımız metinlerde “boor” “-dır, ki” karşılığıyla Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Tuva Türkçesinde

Üş çılğın nüürün üze manap kelgen kıs am çügge öskerli beer dep bodal kımñıñ bajınga kirer boor. (Üş yıl içinde bekleyip duran kız, şimdi, bütünüyle değişecek diye bir düşünce kimin aklına gelir ki.) (TLG: 1207).

-Onu çadaar çüü boor, men adap bereyn be?

(-O zor iş değil ki, ben ad bulayım mı?) (TDEMA-6: 688).

-Ol meñee çüge anaa beer boor? (-O bana niye öylesine versin ki?) (TDEMA-6: 692).

-O, çünü dep çüñ boor. (-O, niye soruyorsun demiş.) (TDEMA-6: 676).

-Çüü bar apargan çer boor bo, çılğı bezin sug işpes? -deeş.

(-Burada ne olmuş ki, ylıkı (at) bile su içmiyor? -deyip.) (TDEMA-6: 668).

Albıs, Şulbus kağan ata-oğulun

Aal-çurtu bo boor -dep

(Albıs, Şulbus kağan ata-oğulun. Obası-yurdu budur -diye) (TıvKD-1: 231).

Çüge mınçap teylep,

Turarıñar ol boor? -dep-tir evespe.

(Niye böyle duaya, Durmuş ola ki? -demiş) (TıvKD-1: 212).

Kezeede-le çadag,

Añnap çoruur kiji boor men?

(Daima yaya. Ava giden kişiyim? -diye) (TıvKD-1: 215)

Mooñ moozunga kiji kançap todar boor” -dep bodaas.

(Böyle az şeyle insan nasıl doyar” -diye düşünüp.) (TıvKD-1: 240).

Han-Buuday deerzi boor men.(Han-Buuday adlı kimseyim.) (TıvKD-1: 243).

-Bo çüñer boor? -dep ool aytırgan (Bu neymiş? -diye oğlan sormuş.) (TıvKD-1: 249)

-Meeñ adamnıñ sagıjınıñ

Bagı ındıg konçug kiji boor

(Benim atam niyeti. Böyle kötü kişidir.) (TıvKD-1: 258).

Iglap-sıktap-daa,

Muñgarap-muñçulup olurup bergen

Am çejege ıglaar boor.

(Ağlayıp sızlayıp. Daralıp hüzenlenip durmuş. Ne kadar ağlayacak ki.) (TıvKD-1: 342).

-Kaptazın- Karanıñ kazandığın

Oorlaarda çüü boor! -deeş.

(Kaptazın-Kara’nın kazanını, çalmak nedir ki! -diyerek.) (TıvKD-1: 532).

Ooñ küçü-şıdalı-bile

Delegeyde deñnejir çüve bar boor be.

(Onun gücü-kuvvetiyle. Dünyada denkleşir şey var mı ki.) (TıvKD-1: 594).

Bu edatın yine bir pekiştirme edatı olan “la” edatıyla pekiştirildiği görülmektedir.

“Kıraan-çöneen kijiniñ

Meeñ bodal-sagıjınga

Çüü-daa kirer boorlaan” -deeş

Üç çılta aşpas

Ajıp körüp olurup-tur.

(Yaşlanıp çöken adamım

Benim aklıma, fikrime

Ne gelir ki” -deyip

Üç yıldır açmadığı

Kutsal kitabını

Açıp bakmış.) (TıvKD-1: 272).

Tuva Türkçesinde daima sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Bu edat diğer edatlarla birlikte kullanıldığında anlamı daha da kuvvetlendirir.

2.15. BUGAY

Nogay Türkçesinde görülen bir edattır. Aslen bağlama edatıdır. “Herhalde” görevinde kullanılan edatın cümleleri bağlamaktan ziyade pekiştirme vazifesi yaptığı anlaşılmaktadır.

Karga bir zat köredi, bugay. (Karga bir şey görmüyor herhalde.)

Medinediñ yumsak sözleri yatıp tıñlap turgan Malidiñ yüregine tiydi bugay. (Medinenin yumuşak sözleri yatıp dinlenmekte olan Mavli’nin yüreğine değdi herhalde.) (Atay, 1998: 197).

2.16. ÇAA

Tuva Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edat Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde: “1. Yeni. Az önce. Henüz. 2. Çok. Gayet. Sağlamca. 3. Savaş. 4. Tamam! Öyle! Peki!” görevlerinde kullanılmaktadır (TuvTS: 19).

-Ulug çurttuñ küüzünde bir çüve çerle boop turar-dır, inaar kayıvıs üniril, çaa?
-dep...(-Büyük devletin yurdunda bir şeyler oluyordur, oraya hangimiz çıkacak acaba? -deyip) (TDEMA-6: 658).

-Çaa, çoruur kiji bolduñ bize,

Çoruur-la sen iynen-deen irgin iyin.

(Peki, gideceğim diyorsan, gidiver öyleyse demiş.) (TıvKD-1: 325).

-Çaa ındıg çüve bolza, ındıg-la ıyna

(Peki öyleyse, öyle olsun.) (TıvKD-1: 265).

-Çaa, men baran boop köreyn, akım -dep

(Peki, ben hizmet edeyim ağabeyim -diye.) (TıvKD-1: 367).

-Çaa, bo mööreyy meeñii boluru.

(Herhalde bu yarışın benim olması...) (TıvKD-1: 384).

Moğol Yazı Dilinin Grameri isimli eserde bu görevde ve anlamda kullanılan bir “ca” edatının olduğu bilgisi yer almaktadır. Eserde “Daimâ sondaki c harfiyle ve vokalinden ayrı olarak yazılan c-a edatı, ilgili olduğu kelimedenden sonra getirilir. Edat şüphe ifade eder ve “belki”, “olabilir” şeklinde anlaşılır. *tengri eçiye minu medemüi c-a*

(Belki babamı tanrı bilir.), *tere inu margāši irekü bui c-a*. (Belki o yarın gelir.) (Poppe, 1992: 242).

Tuva Türkçesinde başta kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Sonda kullanıldığında anlamda herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Daha çok konuşmalarda rastlanmaktadır.

2.17. ÇALIĞ

Harezm Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. “Çok, tıpkı, aşırı” görevlerinde kullanılmıştır. Örnekleri fazla değildir. *Çalığ esrük mengizlig bir kür arslan* (Hacıeminoğlu, 1971: 220). Hacıeminoğlu, bu edatı “Kuvvetlendirme Edatları” başlığı altında vermiştir. Başka bir yerde rastlamadık.

2.18. ÇERLE

Sonda kullanılan pekiştirme edatıdır (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğünde “çerle” “büsbütün, tamamıyla” görevlerinde kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (TuvTS: 23).

Tuva Kahramanlık Destanları-1 isimli eserde yaptığım taramalarda, bu edat, belki destan metni olduğu için, daha çok başta ve “hiç” görevinde kullanılmış.

Bora-Şeeleyge araga sunup olurup-tur.

Aksinga amzaaştıñ, dedir sungan.

Çerle ije albas men -dep

Şının çugaalap-tır.

(Bora-Şeeley’e rakı önermiş. Ağzına değdirip geri vermiş. Hiç içemez kişiyim ben –diye. Gerçeği söylemiş.) (TıvKD-1: 468).

-Çerle argalok hanı

Kara çañgıs duñmam seni-deeş,

Meeñ barbaan çerim bar eves, duñmam-dep

(Her şeyden çok yakın. Yalnız kardeşim senin için. Benim varamadığım yer var mı, kardeşim diye.) (TıvKD-1: 469).

Aalçı-şüülçü boop kelgen siler be -dep

Ay, Hüin adaları aytırıp olurup-tur.

Çerle ut çok, arnı-bajı hölüye bergen,

Kudu körüpkem olurur

Mındıg-la boop-tur evespe.

Çerle bolarnıñ bo oranda

Ünüp kelgeni çüde irgi? -dees.

(Misafir-konak olarak mı geldiniz? -diye

Ay, Hün ataları sormuş.

Ses çıkarmadan, başlarını eğip

Yere bakınıp dururlar,

Böyle değil miymiş.

Acaba bunların bu aleme

Çıkıp gelmelerinin anlamı nedir? -diyerek.) (TıvKD-1: 470).

2.19. ÇÜGLE

Tuva Türkçesinde kullanılan pekiştirme edatıdır (TLG: 1212). Edat “çüggle” şeklinde sözlükte “sadece” anlamında geçmektedir (TuvTS: 27).

Üş çılğın nüürün üze manap kelgen kıs am çüggle öskerli beer dep bodal kımınñ bajınga kirer boor. (Üç yıl içinde bekleyip duran kız, şimdi, bütünüyle değişecek diye bir düşünce kimin aklına gelir ki.) (TLG: 1207).

-Oo mende hep- hereksel bar eves, çüggle üş ulug kestiimden başka- dep, Ösküs-ool çugaalaan. (-Oo, bende, sadece üç büyük bıçağımdan başka araç gereç yok ki -diye Öksüz Oğlan konuşmuş.) (TDEMA-6: 632).

Şulbularnıñ kara çañgıs haanı çüggle amılıg artıp kaap turar boop-tır (Sadece şeytanların hanı hayatta kalmış.) (TDEMA-6: 662).

2.20. DAHA

Eski Anadolu Türkçesinden itibaren görülen bir pekiştirme edatıdır. Genellikle fiillerden önce gelmektedir. *Biraz daha okuyabilirdik. Dünyada bundan daha sahici aşk yoktur. Benim başka bir üzüntüm daha var. İstanbulu duydum daha bir kere sesinde* (Hacıeminoğlu, 1971: 220). Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, isimli eserinde bugün zarf olarak kullanılan bazı sözcükleri kuvvetlendirme edatları olarak düşünmüş ve eserinde yer vermiştir. Biz de bunu zarf olarak düşünüyoruz. Bu yüzden bu edat üzerinde fazla durmadık.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te zarf olarak yer almakta (dahı'dan > dahi) son hece seslisinin genişlemesiyle oluştuğu şeklinde bilgi yer almaktadır (MBTS: 613).

Jean Deny, bu edatı “tavır katmaçları” bölümünde ele almıştır. Yazar, “daha katmacı hakikatte dahi katmacının az farklısından başka bir şey değildir” şeklinde bir açıklama yapar ve şu örnekleri verir. *Altı ay daha var. Daha gelmedi* (Deni, 1941: 262).

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde bu edat “zarf” olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Şimdiye kadar, henüz: *Daha kimse gelmemiş. Daha bir saat olmadı.* 2. Var olana, elde bulunana ek olarak, olana katarak: *Bir kızım daha olsaydı adını meliha koyardım.* 3. Kendisinden sonra üçüncü kişi iyelik eki alan bir sıfatla birlikte sözü edilen konuda en önemli durumu belirtmek için kullanılan bir söz: *Daha kötüsü treni de kaçırdık.* 4. Bundan başka, bunun dışında: *Daha çiçekleri de sulayacağım.* Daha da karşılaştırma derecesini vurgular: *Daha da önemlisi sıkılganlığını unutturacaktı ona.* (TS: 461).

Bu edat cümle başında kullanıldığı zaman anlamı pekiştirmektedir.

Daha hâlâ bitirmedin mi?

Daha henüz yürümeye başladı.

Daha bir bakışta vücûdumda ne kadar kuvvet varsa toplayıp da gözlerimi başka tarafa çevirmek istedim (MBTS: 614).

Azeri Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü'nde “daha” 1. Sıfatlardan önce gelerek miktar bildirir. Zarflarla beraber kullanıldığında mukayese derecesi bildirir. Bazen “da” bağlacı ile kullanılarak önceki anlamı kuvvetlendirir. 2. Miktar veya zaman ilavesini bildirir. 3. Başka, diğer, üstelik, yine kelimeleriyle ilave bildirir. Bundan fazla, bundan ziyade, bundan gayri. 4. Bir şeyin başladığını veya bittiğini bildirir. emir ve red cümlesinde: Bundan sonra, bundan böyle, artık sözleriyle beraber kullanılır. Aynı anlamda bazen “bir” sözüyle beraber kullanılır. 5. hele. Daha doğrusu, aslında, hakikaten (AzTS: 222).

Başkurt Türkçesinde

Bel, andin dehi nelerem bar ide: (Bil, ondan sonra daha nelerim vardı) (TDTEA-29 / I: 289).

Zarf olarak da düşünülen bir sözcüktür. Eski Anadolu Türkçesinden sonra görülen bir edattır. Genellikle fiillerden önce gelmektedir. Araştırmacılar bu edatın

“dahi” edatından geldiğini belirtmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

2.21. DEDAAN

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde “de” Ha! Ya!; “daan” 1. Hemen, birazdan. 2. Haydi!; “dedaan” 1. Söyle! De! 2. Haa! Öyle mi! anlamında olduğu belirtilmiştir (TuvTS: 29). Örnek metin bulamadık.

2.22. DEPPE

Tuva Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Türk Lehçeleri Grameri’nde sonda kullanılan bir pekiştirme edatı olduğu belirtilmiştir (TLG: 1212). Örnek metin verilmemiştir. Ancak Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde bu sözcük yer almamaktadır. Sözlükte “dep” (diye) anlamındadır (TuvTS: 31).

2.23. DEYNİ

Gagavuz Türkçesinde

Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri isimli eserinde bu edatın Eski Türkçede “tiyin” şeklinde olduğunu belirtir. Yazar, edatın de-fiil köküne -(y)i- zarf-fiili ve +n vasıta ekleri getirilerek türetildiğini belirtir. Li, “de- “demek” eyleminin eski Türkçe ulaç biçimi deyin / teyin’den geliştiğini” belirtir. Yazar, Gagavuzca’da “deyni, dein” “için, uğruna, ki, -diği” görevlerinde olduğunu; isimlerin verme durumundan sonra kullanıldığını ifade eder. Araştırmacı, bu edatın Gagavuz Türkçesine has bir edat olduğunu belirtir.

Ani o kaavi adamdı deyni (Hani o güçlü adamdı), *Gitmee eve deyni* (Gitme eve diye), *Yalannan yaşamaa deyni* (Yalanla yaşama diye) (Özkan, 1996: 194).

Serinden kurtulmâ dein, tutuşturduk bir ateş (Soğuktan kurtulmak için, tutuşturduk bir ateş) (Li, 2004: 216)

Dîl hiç bana deyni sesleriniz sizin (Sizin sesleriniz hiç benim için değil)

Gagauz dilinde büne deyni ne ürendiniz? (Gagavuz dilinde bugün için ne öğrendiniz? ‘Bugünkü Gagavuz dersinde ne öğrendiniz?’) (Li, 2004: 216).

2.24. DEZE

Altay Türkçesi

Altay Türkçesinde “de-” ve “ze (ise)” nin kaynaşmasından meydana gelmiştir (AITS: 79). “deze” şekli “ise, dersen, oysa, da, fakat, -dıktan sonra” görevlerinde kullanılmaktadır. Baskakov “Altay Dili” isimli makalesinde “deze” şeklinin “ise” görevinde kullanıldığını belirtir (Baskakov, 2008: 1).

Mojan cayzañ deze. (Başkan Mojoy ise)

Sen baratan, men deze mında kalarım. (Sen gittin ben ise kalırım.)

İrbizek boyı deze Mañkaga üküştöp kleetkendiy bildirdi. (Fakat, İrbizek kendisinin uykusunun geldiğini söyledi.) (Kavlak, 1995: 54).

Olor deze şkolgo bargan. (Onlar ise okula gitti.)

Men deze oorıgam. (Ben ise hastalandım.) (TLG: 1069).

Sen deze... (Sen ise...) (TDTEA-24: 270).

Köstöri deze soolgon,

Ünderi deze çat tungan.

(Gözleri ise baygınlaşmış, Sesleri boğuklaşmış.) (Dilek, 2002: 120).

Kara ćorgo attıñ deze

Turgan izi artıp kalgan.

(Çaresiz oturup kaldılar, Nasıl bulabileceklerini bilemediler.) (Dilek, 2002: 225).

Şor Türkçesinde

Yaptığım taramalarda Şor metinlerinde “ise” görevinde “teze” edatının da kullanıldığını gördük.

Mēñ alıbım anda çada kaldı,

Men teze pere nān-keldim.

(Benim yiğidim orada yaşayıp kaldı, Ben ise buraya dönüp geldim.) (Ergun, 2006: 213).

Ay kaannıñ çeringe, teze,

Çarılvaşa Çaş Molot şıkça, -tediler.

(Ay Kağan’ın yerine ise, Yıkılmaz Çaş Molot çıkar.) (Ergun, 2006: 285).

2.25. -DIR

Tuva Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Türk Lehçeleri Grameri’nde edat sona gelen edatlar başlığı altında verilmiş ve pekiştirme edatı olduğu belirtilmiştir (TLG: 1212).

-El be hol be, ösküs-ool-dep olurup-tur. (-Savaş mı dostluk mu, Öksüz Oğlan-demiş.) (TDEMA-6: 628).

-Çıdığ kuş seeñ kargıñdan ölbezim ol-dır. (Kokmuş kuş, senin bedduandan ölmeyeceğim demek ki.) (TDEMA-6: 630).

Ösküs-ool harulap-tır. (Öksüz Oğlan cevaplamış.) (TDEMA-6: 630).

Kızıl attan baza

Örgüip avıraldaar-dır -dep

Bodap olurgan ergin.

(Al attan da, tutup kurban sunayım -diye düşünmüş.) (TıvKD-1: 212).

Kara- Bula dep amutan men boor men -dep-tir.

(Kara-Bula denen yaratık benim ben demiş.) (TıvKD-1: 264).

Alday-Buuçuga keep:

-Bolur-dur be, bolbas-tır be? -dep aytırgannar.

(Alday-Buuçu’ya gelip: Oldu mu, olmadı mı? -diye sormuşlar.) (TıvKD-1: 270).

2.26. EKEŞ

Kazak Türkçesinde görülen bir edattır. Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde edatı “Sona Gelen Bağlaçlar” başlığı altında sınıflandırmış ve edatın “bile” görevinde kullanıldığını belirtmiştir (BKT: 249). Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde edat: “ekeş: Edat: Dahi, bile, hatta” görevlerinde kullanıldığı ifade edilmiştir. (KazTTTS: 137). Edat Çağdaç Türk Lehçeleri El Kitabı isimli eserde de “hatta, bile, dahi” görevlerinde “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında verilmiştir (Doğan, 2007: 225).

Bala ekeş bala da bulau ismemeudi (Çocuk dahi böyle yapmaz.) (KazTTTS: 137).

Jırtkış hayuvan ekeş o da bile (Vahşi hayvan bile bilir bunu.) (BKT: 249).

Olar ekeş olardı ayamaganıñ ba? (Onlar bile onlara acımamış mı?) (BKT: 249).

2.27. ELDE

Elde edatı “yine” görevinde ve Türkiye Türkçesindeki “yine” edatıyla aynı görevde kullanılan bir edattır. Kazak Türkçesinde tekerrür ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde

Қара мұрт Ақбілектің жан жарасын elde көзінен оқып bildi me, elde басқа bir sezim keredi me, kim bilsin (Kara bıyıklı Aqbilek’in derin yarasını yine gözünden mi okuyup bildi, yoksa başka bir şey mi sezdi? Kim bilsin?) (Türkmemetoğulları, 2001: 21).

Bes-altı adım attadı ma, joқ pa, elde şöptiң sıbdırınday suwdır etken dıbıstı қулағы шалып қалды (Beş altı adım ya attı ya atmadı, yine otun hışırtısı gibi hışır hışır eden bir sese kulağı takıldı.) (Türkmemetoğulları, 2001: 21).

2.28. EMEY / EMES

Altay Türkçesinde

Altay Türkçesinde sona gelen bir çekim edatıdır. Edat sonda “ya, değil mi, ki, sadece, elbet, tam” görevlerinde pekiştirme vazifesinde kullanılmaktadır (TLG: 1069). Altay Türkçesi Sözlüğünde emey: “e-fiilinden Gerçekte, ne de olsa; *meniñ emey*. Gerçekten ben değilim? *Bargan emey*. O gitti; *köp emey*. Çok değil mi?” şeklinde geçmektedir (ALTS: 82). Taradığımız metinlerde edatın daha çok “elbette, tabii” görevlerinde kullanıldığını tespit ettik.

Andıy emey a, andıy. A bister... (Öyle tâbi, doğru, Ya biz...) (TDTEA-24: 389).

Ee, bistiñ cer caraş la emey (Ee, bizim köyümüz güzel bir yer tabii.) (TDTEA-24: 391).

Caan klasstardı üredeteni oyun emes emey (Üst sınıflara ders vermek oyun değil elbette.) (TDTEA-24: 393).

Castıralar bolgon lo emey (Hatalar oldu elbette.) (TDTEA-24: 396).

Boyıgardıñ cazağan aş emey,

Boyıgar onço töröndör emey,

Tajuurdan içiger.

(Hazırladığınız aş değil mi ya, hepiniz akrabasınız ya, mataradan için.) (Dilek, 2002: 251).

Araldañ ayu çıksa da,

Ok-saadagım bar emey!

Ćıştañ bõrũ çıksa da

Mõñkülũ ogım bar emey!

(Karışık ormanda ayı çıksa da, okum yayım var ya! Ormanda kurt da çıksa, ucu sivri okum var ya!) (Dilek, 2002: 331).

2.29. GEL

Gel fiili bazı kullanımlarda edat olarak da kullanılmaktadır. Gel / gelin istek bildiren bir cümlede başında, asıl görevi çekimlenen gel- fiilinin yanında “haydi direnme, kabul et” anlamında edat olarak kullanılmaktadır. *Gel peki de, kurtulalım. Gelin kabul edin de şu anlaşmazlık bitsin. Aşkın ne azap olduğunu sen de bilirsin / Gel hâtır-ı vîrânemi zîr ü zeber etme (altüst). Sen gel beni dinle, günlerimiz hebâ olmasın* (MBTS: 1026).

Azeri Türkçesinde

Bunları gel koy kenara. (Əlişoğlu, 2003: 18).

Sonra da, gel keçini çaydan keçirt (Əlişoğlu, 2003: 31).

Sen ise deyirsən, kişinin çöreyini yemişik. Onda gel özün aydınlaştır (Əlişoğlu, 2003: 59).

Azeri Türkçesinde “gel” kalıplaşmış şekilde deyim anlamında kullanılmaktadır. “Var-gel et-” şeklindeki kullanım bir insanın zor bir durumda çok ince bir şekilde düşünmesi anlamındadır

Otağda var-gel edir (Əlişoğlu, 2003: 62).

Dehlizde var-gel edir, öz-özüne deyindir (Əlişoğlu, 2003: 32).

2.30. GİBİ

Türkçenin her döneminde çok yaygın bir şekilde kullanılan edat “gibi” anlamıyla “karşılaştırma, benzetme, sınırlandırma” görevlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 41). Orta Türkçe döneminden sonra son çekim edatı olarak

kullanılmaya başlanmıştır. (Hacıeminoğlu, 1971: 55) Bu edatla ilgili ilk bilgileri DLT”de rastlamaktayız. Divanda, kip “benzer” olarak verilmiştir. Edatın kökeni ile ilgili bütün görüşler ortaktır. Kip “kalıp, şekil, form, örnek, benzer, suret, görünüş” köküne tekil 3. şahıs iyelik eki gelerek “kip+i<kibi<gibi” şekli oluşmuştur (Korkmaz, 1994: 36). Zeynep Korkmaz ve Mustafa Öner, bu edatın “gibik” şeklindeki “k” sesinin eski Türkçedeki “ok” edatının kalıntısı olduğunu belirtmektedir (Korkmaz, 1995: 109; Öner, 2003: 14).

Edat bazı lehçelerde, “şüphe, ihtimal” anlamıyla pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır.

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “këbëk” şekli “gibi” anlamındadır. Daha eski edebi eserlerde bu edatın “këbi” şekli, ağızlarda “kük” şekli görülmektedir. Edat “şüphe, ihtimal” görevinde özellikle sıfat-fiil ve çekimli fiilden sonra kullanıldığında açıkça görülmektedir.

Hemdiye dip çitte berew cırlagan këbëk bulıp kitte. (Sanki dışarıda birisi hamdiye diye şarkı söylemiş gibi oldu.)

Huş bul!... digen süzlere gene kolagım töbende yañgırap kitken këbëk buldı. (Hoşça kal! ... diye söylediği sözleri kulağımın dibinde yankılanır gider gibi oldu.)

-Akça bergen idem këbëk, gacep! -digen tege keşe. (-Para vermiş gibi idim, tuhaf! demiş, diğer kişi.) (Alkaya, 2007: 488).

Kumuk Türkçesinde

Kumuk Türkçesinde “yimik<kibi ük” şekli “gibi” anlamındadır Bazı örneklerde “şüphe, ihtimal” görevinde pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır.

-Koy, yaḥşı avur bolsun, toyma zat çıḡar yimik -dey tülkü. (-Bırak, iyice ağırlaşsın, doyulacak şey çıkacak gibi diyor, tilki.)

Şo ḥannı öz vilayatında aytḡanı bola, atḡanı tiye, özüne baş göterir yimik adamları öltüe bolḡan. (Şu hanın kendi vilayetinde dediği olur, attığını vurur, kendine baş kaldırma ihtimali olan adamları öldürürmüş.) (Alkaya, 2007: 488).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “këwëk” şekli “gibi” anlamındadır. Bazı örneklerde “şüphe, ihtimal” anlamıyla pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Alista tağı ber-ike yeren ayğır keşnegen kèwèk buldı. (Uzakta yine bir iki boz aygır kişner gibi oldu.) (Alkaya, 2007: 488)

Yanındağı keşeler ze öndeşmey gene, unıñkayğının esten urtaqlaşkan kèwèk kileler. (Yanındaki kişiler de hiç konuşmadan, onun kaygısını içten paylaşıyormuş gibi geliyorlar.) (Alkaya, 2007: 482)

2.31. GİTTİ / GİTSİN

Tahir Balcı, “Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım” adlı yazısında bu edatı “Özsözcükler” başlığı altında beşinci edat türlerinden biri olarak değerlendirmiş. Balcı, “kalıplaşmış durumda ve yüklemden sonra kullanılabilen “gitsin” gerçek anlamını yitirerek bir işi sonuçlandırma dileğini anlattığını belirtir. Öyleyse gitsin’li tümceler geçmiş zamanlı olamaz, şimdiki zamanlı olduğunu” söyler ve şu örneği verir. *Burada bir künefe yiyelim gitsin.* Aynı yazısında yazar, *Beni anlamadın gitti.* örneğini vererek “Gitti, sözdizimsel ve yapısal açıdan gitsin ile karşılaştırılabilir. İstenmesine karşın gerçekleşmeyen bir konuyu anlatan gitti, yalnız görülen geçmiş zamanlı cümlelerde kullanıldığı” tespitini yapar (Balcı, 2003: 15).

Hacıeminoğlu, Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde “devamlılık ifade edan” bir pekiştirme edatı olduğunu söyler. Edat, Git- fiil köküne -tı görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmış fiil menşeli bir edattır. Cümlelerin sonuna getirilerek “hâlâ, gene de” görevinde kullanılmıştır. *Sun sāğarı sāķî baña mestâne desünler / Uslanmadı gitti gör o divâne desünler. Bülbül güle gel gül dedi, gül gelmedi gitti / Gül bülbüle, bülbül güle yār olmadı gitti. Ulan, serserilikten vaz geçmedin gitti. Karı zengin oldu gitti be!* (Hacıeminoğlu, 1971: 242).

Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi isimli eserinde “gitsin (olsun bitsin), gitti (gitmiş)” edatlarının pekiştirme görevi hakkında şu bilgileri verir: Emir kipinden sonra gelerek buyurulan işin yapılmasıyla sorunun kapanması istendiğini anlatır. Aynı kipteki fiillerden sonra geldiği zaman, kendisinden önceki eylemin, mutlaka yerine getirilmiş olacağını; yapılması ilk önce istenmeyen bir şeyin muhakkak kabul edildiğini anlatır: *Söylediğimi anlamadı gitti. Bu çocuk nedense okumadı gitti. Hemen yola çıksaydım köye vardım gittiydi. Kitabı da, dergiyi de ona verdim gitti.* -miş’li geçmiş kipinden sonra -miş’li geçmiş kipinde gelecek olursa, sürerlilik anlamı verir: *Bu saate kadar oturmuş gitmiş* (Ediskun, 2005: 292).

Ahmet Cevat Emre, Türk Dilbilgisi isimli eserinde “Eylem Görünüşleri” başlığı altında bu tür anlatımlara değinir ve görüşlerini şöyle dile getirir: “Gitmek fiiliyle ve ikizleme yolu ile genişletilen fiiller de bir süreklilik görünüşüdür; kavramı gitmek fiilinin kullanılan temeline göre değişir: *-Bu işler bir türlü olmadı gitti. -Gözümün önünden ayrılmadı gitti...* (Emre, 1945: 391).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te Fiillerin geçmiş zaman kiplerinden sonra geldiğinde bir şeyin gerçekleştiğini, yapıldığını veya kabul edildiğini anlatır: *Okumadın gitti. Hâlâ da şu kumardan vazgeçmedin gitti* (MBTS: 1059).

Irak Türkmen Türkçesinde

Ēimde ‘arzaḥālim,
Ḳoy gēssin diyim ḥālım,
Yoḥsulam iş istirem,
Ēvliyem yoḥtı mālım (Bayatlı, 1996: 74)
“Vüle, bu yol ne yōldı?
Bu nenev hardan ōldı,
At özüni ḳōy gētsin,
Bu serseri bir yōldı (Bayatlı, 1996: 23)
Ey cānım, boṣa özün,
Bir tombuz ḳal ḳır gözüñ
Tekle gēsın yola vur,
Ḳalas ēle sen özün (Bayatlı, 1996: 37).

2.32. HANİ

Türkiye Türkçesinde bir cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır. Bazen bir hatırlatma, bazen de “hatırlıyor musun, bilirsin ya, hatta, bile” görevlerinde bir pekiştirme sözü görevi yapmaktadır. *Hani can sağlığıdır doğrusu bundan ötesi. Hani bir gün seninle Topkapıdan geliyorduk...* (Hacıeminoğlu, 1971: 155).

Hani her gün bir kitap okuyan bir öğrenci vardı ya...
Hani bankada onbinlerce doları olmasa...
Hani ne demişler...
Hani pek de pahalı sayılmaz ya... (Balcı, 2003: 7).

Yukarıdaki öreklerde de görüldüğü gibi “hani” yapılan anımsatmayı pekiştiren bir edat göreviyle kullanılmıştır.

Türkçe Sözlükte “hani” zarf olarak madde başında verilmiş özetle şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Karşıdakinin daha önceden bildiği bir şey kendisine hatırlatılmak istenildiğinde kullanılan bir söz: *Nevin geçen sene kolunda bir ağrı duymuştu hani.* 2. Verilen sözü hatırlatan sözün başına getirildiğinde sitem anlatan bir söz: *Hani uykun vardı?* 3. Bazen “bari” anlamında kullanılan bir söz: *Hani, benim kim olduğumu bilmeseydi.* 4. “Doğrusunu söylemek gerekirse, kaldı ki, üstelik” görevlerinde kullanılan bir söz: *Benim sormama hani ya renklilik olsun, anlarsın ya!* (TS: 843). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te hani zarf olarak madde başında verilmiş Eski Türkçede kanı> hanı> hani şeklinde değişerek bugünkü şeklini aldığı belirtilmiş ve şu görevlerde kullanılmıştır: 1. Karşıdakine daha önceden bildiği bir şeyi hatırlatmak için kullanılır, biliyorsun ya: *Hani gerçekten çok beğenip bakmıştık ya, işte o ev.* 2. Yerine getirilmeyen bir vaatten bahsedilirken sözün başına getirildiğinde sitem ifâde eder. *Hani tahammül edecektin, ağlamayacaktın.* 3. Bâri: *Hani bir haber verse belki mâzur görülebilirdi* (MBTS: 1174).

Eline sağlık, dedi bey, pilav da pilav olmuş hani (Atabay, 2003: 130).

2.33. HARIN

Hakas Türkçesinde başta kullanılan ünlem edatıdır. “İşte! ya! iyi ki!” görevinde bir pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Harın daa kıldım! (Geldim ya işte.)

Harın daa söylemişim çahsı tıp örinip odır (İyi ki söylemişim diye mutlu oluyor.) (HakTS: 154).

2.34. Hİ / HİY / HEY

Türkmen Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde geçen bir ünlem edatı olarak yer almaktadır. Türkmen Türkçesinde “-hi / hiy / hey” edatı soru ifadelerinden sonra ve olumsuz haber cümlelerinde genellikle cümleden önce gelip anlamı güçlendirmek için kullanılmaktadır. *Hiy dünyada Uzuk yalı perizat barmıka?* (Hey dünyada Uzuk gibi

periler var mı ki?), *-Hey yeke ağız sözem yatdan çıkararlarmı?* (Hey bir sözümü hafızalarından çıkarırlar mı ki?) (Söyegow, 1999: 547).

Türkmen Türkçesinde “-ay / -ey” seslenme ünlem edatı da “hi/ hiy / hey” edatı gibi cümle sonunda pekişime görevinde kullanılmaktadır. Türkmen Dilinin Grammatikası’nda “sorag sözleminiñ habarına goşulyan bolsa, onda soragı güçlendirmäge hızmat edyer” şeklinde anlatılmaktadır. *Ol kimkeney?* (O kimdir ki?), *Şu gün şehere barjakmay?* (Şu gün şehire gidecek mi?) (Söyegow, 1999: 544).

2.35. HİÇ

Farsça’dan dilimize girmiş bir sözcüktür. Olumsuz ve soru cümlelerinde kullanıldığında anlamı pekiştiren bir edattır. Eski Anadolu Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 245).

Bülbüller öter, güller açar şād gönül yok / Hiç böyleliğin görmemişiz fasl-ı baharın.

Hiç öyle şey olur mu.

Oğlan sormakta haklı / Hiç aşktan ölinür mü (Hacıeminoğlu, 1971: 245).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te madde başında zarf olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde anlamı kuvvetlendirir, kat’iyen, asla: *Ömrü içre hiç yalan söylemedi. Hiç benim yüzümü böyle toprak renginde gördün mü? Bilirsin, bende para olduğu vakit hiç esirgemem.* 2. Soru cümlelerinde verilen hükmün kesinlikle söz konusu olmayacağını anlatır: *Hiç öyle şey olur mu? Hiç devlet kalesini gözden çıkarır mı?* “Hiç de” şekli olumsuz cümlelerde kullanılır ve anlamı hiç sözünden daha çok kuvvetlendirir: *Meğer düşündüğün tedbîre hiç de hâcet yokmuş* (MBTS: 1266).

2.36. HİRE

Tuva Türkçesinde görülen bir pekiştirme edatıdır. Türk Lehçeleri Grameri’nde edatın sonda pekiştirme görevinde kullanıldığı açıklaması yer almaktadır (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde edat geçmemektedir. Ancak edatın “hire-hire” şekli geçmekte ve bu haliyle edatın “zaman zaman” anlamında olduğu şeklindedir (TuvTS: 51).

2.37. HOW / HAW / OW / UW

Türkmen Türkçesinde sonda kullanılan bir ünlem edattır. Edat “-how /-haw, -ow /-uw” şekillerinde sonda seslenme bildirmektedir. Sözcüklerin ve cümlelerin sonuna gelerek anlamı pekiştirmektedir. Bu kullanımıyla Türkiye Türkçesindeki “ha” edatıyla aynıdır. Türkmen Dilinin Grammatikası isimli eserde “Diñleyja yüz tutmagı, diñleyjiniñ ünüsini şol fikire çekmegi aňladyer” şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir. *Kim-how sen?* (Kim ha sen?) (Söyegow, 1999: 546). Cahit Başdaş, Göroğlu Türkmen Halk Eposı isimli çalışmasında bu edatın “-ov” şeklini Berkitme edatları içinde sınıflandırmış ve şu örnekleri vermiş. *İşim gayt-ov, munı bir tüveley* (İşim zor, bunu her halde şiddetli bir kasırğa.) (Başda, 1996: 57); *şın bold-ov.* (gerçek oldu); *gitcek-ov* (Gidecek); *yer-ov* (yürü); *şeyl-ov* (şöyledir) (Başdaş, 1996: 432).

2.38. İÇ

Kazan Tatar Türkçesinde

Kazan Tatar Türkçesinde çok yaygın bir şekilde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Saadet Çağatay, edatın Eski Türkçedeki “erinç”in devamı olduğunu iddia eder. Çağatay, erinç edatındaki “r” ve “n” seslerinin zamanla düşmesi sonucu bu şeklin oluştuğunu belirtir. İç edatı “dır, galiba, ya” görevlerinde kullanılmaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde görülen “bit” edatıyla aynı kullanıma sahiptir. “Bit” edatı yerine “iç” edatı kullanıldığında anlamda herhangi bir değişiklik olmaz. Edat hali hazır veya geçmiş zaman içinde olan olayları ifade eder (Çağatay, 1962: 104). Erdal Şahin, Yurt Konulu Tatar Cırları isimli eserinin dizin bölümünde “iç”in “düşünceyi kuvvetlendirmek için kullanılan” bir edat olduğunu belirtir (Şahin, 1999: 344).

Ey, Möslim, inde nişliym-

Sagınırmin iç min?

Yahşılıklarıñı, Möslim,

Onuta almam hiç min.

(Ey, Möslim, şimdi ne yapayım, Özleyeceğimdir ben? İyiliklerini, Möslim, Unutamam hiç ben.) (Şahin, 1999: 278).

A bik matur yazğansıñ iç! (Ha, pek güzel yazmışsın ya)

Abzy! Kotğarsañız-la ülem iç (Amca, kurtarsanız a, ölüyorum ya) (Çağatay, 1962: 105).

Safî abıstay ikenin eyttim iç (Sâfi'nin kılıbık olduğunu söyledim ya.) (Özkan, 1994: 164).

Sini alsam, çümiçli hem ilekli

Bulam iç, akça tuzdırmak kirekmiy.

(Seni alınca ben, kepçeli ve elekli, Olurum, hem de para harcamadan.) (Özkan, 1994: 358).

Mehebbetim hamam iski mehebbet iç,

Yugaltsam min, yugalttım, diye, şahlık kına.

(Sevgim yine eski sevgi ama, Olmayan şey pâdişâh olduğumdu, dedi.) (Özkan, 1994: 624).

Kün uzun iç, ul uyunuñ min hamam vaktın tabam. (Gün uzun, oynamak için ben bulurum zaman.) (Özkan, 1994: 668).

Zar yıldı bizniñ meçi: “Siz tuydığız, diy, min aç iç!”

Nige tik min aç kalırğa, min, velikiy derjav iç!”

(Dertli dertli ağlardı kedi: “Siz doydunuz, ben açım; Neden sâdece ben aç kalıyorum! diye) (Özkan, 1994: 740)

Anıñ holkıñ beleseñ iç kırıy at kebek bit. (Onun huyunu biliyorsun tabii, vahşi at gibi ya.)

Etiden kurkıp torırğa sin keçkene sabıy bala tügel iç inde. (Babadan korkup durmak için sen küçük çocuk değilsin artık elbette.) (TLG: 731)

Cömleten izge iken iç: İneşeñ, çişmeñ, kırırñ,

Yullarıñ, avıl, even, kibennereñ de indırıñ.

(Hepsi bütün kutsalmış: Deren, pınarın, kırın, Yolların, köyün, evin, tınazların ve harmanın.) (TLG: 740)

Anıñ holkıñ beleseñ iç kırıy at kèbék bit. (Onun huyunu biliyorsun tabii; vahşi at gibi ya.) (BKT: 246).

Cömleten izgi ikewn iç: İnişiñ, çişmeñ, kırırñ. (Ne kadar güzelmiş, deren, çeşmen, kırın.) (TDTEA-19 / III: 70).

Hay, Bikemet abıy iç. (Hey Hikmet abi.) (TDTEA-19 / III: 144).

Çiber iç bu: (Yakışıklı bu.) (TDTEA-19 / III: 242).

Yözi sapsalkın! “Meyit iç. Dimek, min meytler arasında” (Yüzü çok soğuktu! “Ölü ama bu. Demek ben ölüler arasındayım.) (TDTEA-18 / II: 468).

-ene, tañ sızılıp kile iç (-İşte tan ağarmaya başlıyor.) (TDTEA-18 / II: 406).

Kazan Tatar Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edat Eski Türkçedeki “erinç” pekiştirme edatının değişmiş şeklidir. Cümle sonunda “iç” şeklinde “ya, dır, tabii” görevlerinde anlamı pekiştirmektedir. İç edatı “bit” edatıyla aynı görevdedir.

2.39. İLLE

Aslen “illâ” şeklinde Arapça kökenli bir bağlama edatıdır. “bilhassa, muhakkak, fakat” görevlerinde pekiştirme edatı olarak da kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 246). Türkçe Sözlükte “illa” zarf olarak madde başında şu görevleriyle verilmiş: 1. Ne olursa olsun, hangi şartta olursa olsun, her hâlde: *İlla seni evine kadar geçireceğim diye ayak diriyor.* 2. Hele özellikle (TS: 959). Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te de ille madde başında zarf olarak verilmiş ve şu görevlerde kullanıldığı belirtilmiştir: 1. Ne olursa olsun, muhakkak, mutlaka, illâ: *İlle müslüman olsun gelinim diye direnmekte. Doktor 27’sinde rapor vermiş, ille hastahâneye kaldırın diye.* 2. Bilhassa, özellikle: *Hükûmet konağına da uğradı, büyüklüğüne, ille merdivenlere ve o ikide bir öten zillere çömelip uzun uzun, şaşkın şaşkın baktı.* 3. Aksi takdirde, aksi halde (MBTS: 1390).

Çağatay Türkçesinde

İlle ilah eyleben işbâtını (Hacıeminoğlu, 1971: 246).

Bâbü’r Divânı’nda “illâ” şekli “-den başka, ancak, mutlaka” görevlerinde kullanılmıştır.

İhtiyâr it özge iş Bâbü’r ki hâsıl bolmağay

‘İşķ u vasl u’ıyş ile ‘işrettin illâ kâşķî (Yücel, 1995: 163).

Yoķ turur hîç ilâhe illâ Haķ

Mını terk iylemegey sin muflaķ (Yücel, 1995: 111).

Eski Anadolu Türkçesinde

İlle bunlarda Kutayfer yoķ.

İlle kaçan kim girseñiz ol şara.

Bunları da severim ille seni.

O da yaramaz amma ille sen.

İlle içkiden vaz geçeceksin.

Kan dökeceğiz ille Edirne bizim olacak (Hacıeminoğlu, 1971: 246).

Hiç birini görmek istemiyorum ille o afacanı (Emre, 1945: 549).

Edat Arapça “illâ” sözcüğünden gelmektedir. Tarihî Türk lehçelerinde Çağatay Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmıştır. “İlle, illa” şekilleri “bilhassa, muhakkak, fakat, -den başka, ancak, mutlaka” görevlerinde başta kullanılan bir edattır.

2.40. İMEŞ

Tatar Türkçesinde kullanılan bir edattır. Türk Lehçeleri Grameri isimli eserin Tatar Türkçesi bölümünü hazırlayan Mustafa Öner, “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “imêş” edatını da vermiştir. Edat sonda kullanılmakta ve kendisinden önceki sözcükten virgülle ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesine “guya” anlamında aktarılmıştır (TLG: 730).

Çitterek öç-dürt pësiy çıpçıklar avlıylar, imêş, öy tübesënde cıylgannar, mıavlıylar, imêş. (Biraz ötede üç dört kedi bildircin avlıyorlarmış guya, ev tepesinde toplanmışlar da miyavlıyorlarmış güya) (TLG: 730).

-Atka menep atlarımnu yuğaltkançı, ceyü yörep atlarım tögel bulsın, -dip cavap birgen, imêş. (-Ata binip atları kaybetmektense, tek yürüyeyim de atlarım tamam olsun, diye cevap verir.) (TDEMA-7: 654).

-İ, sezneñ kaygı kaygımanı? Mene mineken eytegez: elege çaklı enige eni digen sayen üzemne kız kebek itep küre idem, kem mine, kızım, dip eyter, kemge eni diyarmen, -digen, imêş. (-Sizin derdiniz dert mi. Benimkini söyleyeyim: Şimdiye kadar anneme anne dediğinde kendimi kız olarak görüyordum. Şimdi kim bana kızım diye hitap eder, kime anne derim, demiş.) (TDEMA-7: 662).

2.41. İŞTE

Türkiye Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılan gösterme edatıdır. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler” başlığı altında bu ünlemin pekiştirme görevinde kullanıldığını ifade ederek şu örneği verir: *Murad- (...) Saray, nıfakın tiryakisi olmuş. Millet, afyon içmiş gibi her sözün yalanına kanıyor... Millet millet diyen sen değil misin Paşa? İşte milletin hali! Asıl kötüsü de bu zaten* (Korkmaz, 2003: 1172).

Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi isimli eserinde “işte” edatıyla pekiştirmenin yapıldığını ifade eder ve şu örneği verir: *İşte tutulacak yol budur!* (Bilgegil, 1984: 59).

Yazar, edatlar bölümünde de “Aslında tenbih edatı olan “işte” ve bunun kökünü teşkil eden “uş” kelimesi bir işareti pekiştirmede ünlem olarak kullanılır.” *işte levh işte kalem işte kütüb* (Bilgegil, 1984: 234).

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlük’te “işte e. 1. Bir şey gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenen bir söz, aha, ahacık: *Hani kitap? -İşte size anlattığım adam. İşte, korktuğum başıma geldi.* 2. Anlatılan bir sözün sonucuna gelindiğini gösterir: *İşte bütün manzara budur!* 3. Anlatılan şeye dikkat çekmek için kullanılan bir söz: *Ekmek, peynir, yumurta, marul, limon, ne bulursan al işte.*” (TS: 1001).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “işte” (işte <uş+da> uş+ ta> üşte> işte) ünlem olarak verilmiştir. İşte şu görevlerde kullanılmaktadır: 1. Bir kimse, şey veya durumu işaret etmek için kullanılır: *İşte, dedim, şurası Humus! Senin hizmet edeceğin hanım işte budur (eliyle Talat’ı gösterdi). Yeşil Câmi’in bu yenilik hâli işte bu tâmirden ileri geliyor.* 2. Dikkat çekmek için kullanılır: *İşte bak gidiyor. İşte, mesele burada ya.* 3. “Sonuç olarak, bu kadar” görevinde cümle sonunda kullanılır: *Anlatamadın işte. Sen de göreceksin onu, yarım saat filân konuşuruz işte* (MBTS: 1468).

2.42. İYNE / İNE

Altay Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edat Mine Kavlak tarafından hazırlanmış Çağdaş Altayca Üzerinde Bir Gramer Denemesi isimli yüksek lisans tezinde sona gelen edatlar başlığı altında verilmiştir. İyne “ki, ne de olsa, değil mi (ya), ki (Onaylama ifade eder)” görevlerinde kullanılmaktadır (Kavlak, 1995: 55). Türk Lehçeleri Grameri’nde edatın “ine” şekli sona gelen edatlar başlığı altında verilmiş ve edatın “ya, değil mi, ki” görevlerinde kuvvetlendirme vazifesinde kullanıldığı belirtilmiştir (TLG: 1069). Altayca Türkçe Sözlük’te edatın “ine” şekli yer almakta ve “tasvip etmek, muvaffak etmek (?)” görevlerinde kullanıldığı belirtilmiştir (AİTS: 90). Baskakov, “Altay Dili” isimli makalesinde “iyne” şeklini “ki, ya, ne de olsa” görevlerinde doğrulama edatı olduğunu belirtir ve şu örneği verir: *Andıy kerek türü iyne* (İşin püf noktası bu ya!) (Baskakov, 2008: 1).

Sen onu körgöñ ine. (Sen onu gördün ya.) (TLG: 1069).

Andıy kerek turu iyne. (İşte nede olsa iş.) (Kavlak, 1995: 55).

-Attañ bolgay, karlagaş ta cetpes ine. (-At değil, kırlangıç bile yetişemez.) (TDTEA-24: 260).

Köp nemeler kaykamçıktu bolup turganı ol ine... (Birçok şey bu yüzden, sana şaşırtıcı geliyor...) (TDTEA-24: 281).

-Aytkan cogım ba! Bat ol ine, ol. Bu kiji bilip, arvanunañ sezip oturganda (-Söylemiştim! Bakın işte gerçekleşti. Ben bilip seziyorum.) (TDTEA-24: 321).

-A ne? Olor tüñey le bistiý ulus ine. (-Peki niçin, onlar da bizim gibi insan.) (TDTEA-24: 322).

Kandıy da bolzo, cañıs cerdiñ körüş-tanış uluzı ine? -dep, Baçım suradı. (Ne de olsa, aynı yerin tanış insanlarıyız değil mi? diye Bacım sordu.) (TDTEA-24: 362).

-Baza la kök ot ine! Dep, Oldonçı kööröyt. (Bu da mavi at ha! Diye Oldonçı öyle baktı.) (TDTEA-24: 364).

-Ce, seniñ taaylarıñ onçozi la andıy, uyalçañ ulus iyne! -dep, Sınaru ayttı.

(-Eh, senin dayılarının hepsi böyle, utangaç insanlar! Demiş Sınaru.) (TDEMA-6: 546).

Aydarda ol kadıt

Abakayın bolgon turu ine

(Söylediğine göre o kötü kadın. Senin eşin oluyormuş.) (Dilek, 2002: 57).

2.43. INÇAŞ

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır (TLG: 1212). Tuva Türkçesinde “ınça” öyle anlamındadır. “Inçaş” Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde: 1. Öyleyse! 2. Daha sonra? Ya sonra? görevlerinde geçmektedir (TuvTS: 57).

-Demin çaa kım booladı? Boo etti deg boldu? Çok, men çok. Ilap-la etti be inçaş?

(-Biraz önce kim ateş etti? Tüfek patladı gibi oldu. -Yok. Ben değilim. Gerçekten de patladı mı yani?) (TLG: 1186).

Osküs-ool turgaş:

-Şuluun-Şuva kayda çoruur çüvel inçaş? -dep, bugazından aytırgan.

(Öksüz Oğlan:

-Şuluun-Şuva nerededir? -deyip, boğazına sormuş.) (TDEMA-6: 648).

-Kançap beer sen inçaş? -dep Çılbiga aytırıp-tır. (-Nasıl vereceksin ki? -diye Çılbiga sormuş.) (TDEMA-6: 670).

2.44. IŞKAŞ / IŞKAJIL / IŞKAJIGAY

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Türk Lehçeleri Grameri'nde "ışkaş, ışkajıl, ışkajıgay" şekilleri ayrı ayrı verilmiştir. Bu üç edat köken olarak aynı edatlardır (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğü'nde "ışkaş" "gibi" anlamında; "ışkajıgay"; "Ya! Hani! Ki!" görevlerinde olduğu belirtilmiştir (TuvTS: 57).

Üstüü oranga baarga adış oyuu deg sarıg örtemçey ışkaş eves, uju- kıdu çok oran boop- tur. (Üst dünyaya ulaşınca avuç oyuğu kadar sarı dünya gibi değil, ucu kıyısı olmayan dünyaymış.) (TDEMA-6: 660).

Hün-Ak haan aldın şalbazın oktaar bolza kirer-daa ışkaş, kirbes-daa ışkaş boop-tur. (Hün-ak Han altın kement ile ya yakalayabilir, ya yakalayamaz deniyormuş.) (TDEMA-6: 698).

-Adır! Ol çül? Buduk-daa dırs didi ışkaş. (-A dur. O ne? Dal çıtırt dedi gibi.) (TLG: 1186).

Çulgan höynüñ högleen-bayır laan

Söñün dögerezin döñgeytir işkeş,

Kudalarınıñ çiğ-bışkan höreñgizin.

(Yığılan kalabalığın ikram ettiği

İçkinin hepsini içip,

Dünürlerinin çiğ-pişmiş etini.) (TıvKD-1: 500).

Er kiji bile herejen kişiniñ

Dürzü şırayın köör ışkajıgay.

(Er kişi ile kadın kişinin görünüşünü-yüzünü fark etmelisin.) (TıvKD-1: 382).

Höreen orta kagarga,

Öl malgaş ışkaş, şıvaji berip-tir.

(Göğsüne vurunca. Baştan başa çamura batıvermiş.) (TıvKD-1: 274).

-Men ışkaş kiji

Olduva barza kandıgıl?-dep

(Benim gibi kişi. Oraya gitse nasıl olur? -diye) (TıvKD-1: 354).

2.45. MIRIÑAY

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan pekiştirme edatıdır (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğü'nde “mırıñay” şekli 1. Hiç. 2. Büsbütün anlamlarında geçmektedir (TuvTS: 77). Ancak örnek metin bulamadık.

2.46. MUHAKKAK

Arapça kökenli bir sözcüktür. Eski Anadolu Türkçesinde cümle başında pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır. Şüphesiz, kesinlikle, ne olursa olsun, mutlaka görevlerinde kullanılmaktadır. Hacıeminoğlu, eserinde kuvvetlendirme edatları içinde bu edata yer vermiştir.

Belki değil, muhakkak ölümünden kaçtığını sanacak.

Muhakkak ölü var mahallede.

Muhakkak yatsıdan sonra kahvelerden evlerine son dönenlerin ayak sesleri işitilir (Hacıeminoğlu, 1971: 249).

2.47. Nİ

Hakas Türkçesinde “ni” şekliyle kullanılan bir pekiştirme edatı vardır. Bu “ni” edatı, “acaba, ki, ya” görevlerinde sonda kullanılmaktadır. Bu kullanımıyla Türk Dilindeki “ki” edatına benzemektedir. Hakas Türkçesinde bu anlamda ayrıca şu kalıp ifadeler de kullanılmaktadır: “ni, pa ni, pe ni, ba ni, be ni, ma ni, me ni, pa ni za, ma ni za, ba ni za, be ni ze” bu kullanımlar da daha çok cümle sonuna gelerek şüphe, tereddüt bildirir. (TLG: 1128)

Miniñ çooğumnu pilgen me ni ze. (Konuşmamı anladı mı ki acaba?) (TLG: 1128)

Aalnı mundağ çar üstünde nimee püdürdiler ni. (Köyü böyle yar üstüne niçin kurdular ki.)

Ol kilgen me ni? (O gelmiş mi acaba?)

Noğa la min parğam ni? (Niçin sadece ben gidiyorum acaba?) (HakTS: 313).

Alton miniñ sürmezim

Arğama çayıl çördi ni;

İlğ miniñ sürmezim

İnnime çayıl çördi ni.

(Altmış benim beliğim. Arkama yayılıp durdu ya; Elli benim beliğim. Omuzuma yayılıp durdu ya.) (TDTEA-25: 193).

Amdı ol haydar la parğay ni? (Şimdi o nereye gidecek acaba?) (TDTEA-25: 304).

Hayran minñ hara pazım

Hayda la parıp tūskey ni?

Hayranoh minñ toñ köksım

Hayda la parıp çathay ni?

(Zavallı benim kara başım,

Nasıl gidip düşecek acaba?

Zavallı benim sert göğsüm

Nereye gidip yatacak acaba?) (TDTEA-25: 157).

Ah Han palazı Altın Çüs alıp kızın

Haydi la ködribizer ni, tastabıshay ni.

(Ah Han çocuğu Altın Çüs yiğidi. Nasıl da kaldırıp atar.) (Şahin, 2007: 110).

2.48. OGANA

Karaçay-Malkar Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Edat Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü'nde pekiştirme edatı olarak geçmektedir. Sözlükte edatın “ogana, oganak, oganakga” şekli yer almaktadır. Edat “dahi, bile” görevlerinde kullanılmaktadır.

Bu sagatdan ogana barabız (Hemen şimdi gidiyoruz.)

Erlay ogana (Hemen, çabucak.)

Ol kelginçi ogana tındırdım. (O daha gelmeden hallettim) (KMTS: 308).

Tişleri va taş oguna kemirgen. (Dişleri ise taşı bile kemiren.) (Tavkul, 2004: 28).

Cengil oguna anga bir aş bergiz. (Çabuk ona bir yemek verin.) (Tavkul, 2004: 268).

Terk oguna Aydabolnu eki caşı. (Derhal Aydabol'un iki oğlu.) (Tavkul, 2004: 310).

Terk oguna Kabartı cıyınnu tizgendi. (Hemen Kabardey alayını hazırladı.) (Tavkul, 2004: 422).

2.49. Ooba

Kırgız Türkçesinde evet yerine “ooba” sözcüğü kullanılmaktadır. Anlam ve kullanılış itibariyle bu edat evet ile aynıdır. Cümle başında tasdik onay göreviyle pekiştirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Bügün mektepke kettiñbi? Ooba, kettim. (Bugün okula gittin mi? Evet gittim.)

Bul colu sen balanı da eerçite kelmek emes beleñ? -Ooba. Birok bul sapar da calgız keldim. (Sen bu defa çocuğu da getirmeyecek miydin? -Evet. Fakat bu sefer de yalnız geldim.)

Ooba, ooba, tak oşondo Subankul oşol cılı kıştı menen suunun arkı öyüzündögü çoñ kıştakka traktorçunun kursuna barıp-kelip üyrönüp çürdü. (Evet, evet, tam o zaman, Subankul o yıl kışın ırmağın öte yakasındaki büyük bir köye traktör sürücüsü kursuna gidip gelerek traktör sürmeyi öğreniyordu.) (Kasapoğlu, 2005: 355).

Ooba, ooba. İşenbey turañbi? (O sadece şunu bekliyormuş gibi gitti.) (Kasapoğlu, 2005: 293).

2.50. OODA

Tuva Türkçesinde sonda kullanılan pekiştirme edatıdır (TLG: 1212). Tuva Türkçesi Sözlüğü’nde edatın: 1. Sadece. 2 Hiç olmazsa. 3. -sa da, görevlerinde olduğu belirtilmiştir (TuvTS: 83). Ancak örnek metinlere rastlayamadık.

2.51. ÖYDÖ

Kırgız Türkçesinde görülen bir edattır. Aslen “yokuş, üst, yüksek, yukarıya” görevlerinde olan bu sözcük “-e kadar” görevinde son çekim edatı olarak kelimelerin çıkma halinden sonra kullanılmaktadır (Alkaya, 2007: 522).

Koyondun catagınan öydö bilet (Tavşanın inine kadar biliyor.)

Colubuzdun oy-çuñkurunan öydö bilet (Yolumuzun çukuruna kadar biliyor.) (Li, 2004: 373).

Malçılardın kiyimderinen öydö şayma-şaylangan (Hayvanların elbiselerine kadar seçilip hazırlanmış.) (Alkaya, 2007: 523).

2.52. ÖYLE

Aslında cümle başı edatı olan “öyle” , “o kadar, o derece” görevlerinde bir pekiştirme edatı olarak da kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 188). Eski Anadolu Türkçesinden itibaren görülen bir edattır.

Eski Anadolu Türkçesinde

Öyle bir musıkiyi örten ölüm

Bir teselli bırakmaz insanda.

Öyle bir şiddet-i tasmim ile çıktım ki yola

Karşıma çıksa eğer seng-i mezarım dönmem.

Âhret öyle yakın seyredilen manzarada.

Öyle bir derde giriftarım ki halim sorma hiç (Hacıeminoğlu, 1971: 255).

2.53. ŞAV

Çuvaş Türkçesinde sonda kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Emine Yılmaz, Narspi isimli eserinde edatı “pekiştirici ilgeç” olarak sözlük kısmında vermiştir (Yılmaz, 2006: 254). Sadece anlamı pekiştirmektedir. Türkiye Türkçesine aktarılırken herhangi bir sözcükle karşılanmaz.

Ah, teleyim, şuk-tır şav,

Aşu-annü pit puyan!

(Ah mutluluk imkansız, çok zengin-annen-baban).

Atte-anne uhmah şav,

Min kalasa kıntaras

(Annem-babam akılsız nasıl kandıracağız?) (Yılmaz, 2006: 109).

Vatĩ çun ta hitnĩ çun,

Hıtsa kaynĩ kişşe şav.

Şamrık çun ta piçik çun,

Çuni itla şemşe şav.

(Yaşlı yürek, katıdır, katılaşmış keçedir. Genç yürek, minik yürek, canı yumuşaktır.) (Yılmaz, 2006: 112).

Ey, purĩñś, purĩñś!

Vilme ançah yulçi śav.

Eh, purĩñś, Narspi te,

Śiçi yuta kayri śav.

(Ey hayat, ey hayatım! Ölüm kaldı geriye. Ey hayat, Narspi artık, gitti yaban ele.) (Yılmaz, 2006: 129).

Śavter ırĩ açana,

Turĩ çunne panĩ śav.

Kulsa sikse vilyama,

Kayĩk çuni yanĩ śav.

(Böyle güzel çocuğa, Tanrı can vermiş işte. Gül, zıpla, oyna diye, kuş canı vermiş işte.) (Yılmaz, 2006: 136).

Sanşĩn śav pur ırĩlĩh,

Minpuri te uksara...

(Senin için güzellik yalnız parada pulda...) (Yılmaz, 2006: 156).

2.54. SOK

Altay Türkçesinde bazı sözcüklerden önce gelerek onların anlamlarını pekiştiren bir sözcük olarak kullanılmaktadır. “cañıs” sözlükte “tek, yalnız” anlamında geçmektedir (AITS: 53). *Sok cañıs*, (tek, bütünüyle, yalnız) görevlerindedir (AITS: 155).

Sok cañıs (Tek, bütünüyle, yalnız)

Sok cañıs balam artıp kaldı (Benim sadece bir çocuğum kaldı) (AITS: 155).

2.55. ŞE

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü’nde “şe” madde başı verilmiş ve “Cümlelerin sonuna gelen soru edatı, ya” şeklinde tanımlanmıştır (KazTTTS: 635).

Kenan Koç tarafından hazırlanmış Kazak Türkçesi Gramerinde “Son Çekim Edatları” içinde yer alan bir “şe” edatı vardır. Edat “öyle, öyle ya, öyle mi” görevinde

kullanılmaktadır. Ancak örnek verilmemiştir (KazTG: 317). Kazak Türkçesi Sözlüğünde “şe” edatı madde başında verilmiş ve “soru, soru eki olarak kullanılan” bir edat olarak açıklanmıştır (KazTS: 309). Soru anlamıyla birlikte cümle sonunda kullanılarak manayı güçlendiren bir pekiştirme edatıdır. Sözlükte verilen örnekler bu doğrultudadır.

Eğer kelemen dep tursa şe? (Eğer geleceğim derse?)

Eğer isimdi retteyim dep tursa şe? (Eğer işimi hal edeceğim derse) (KazTS: 309).

Şe edatının şart çekiminden sonra da “ya” görevinde kullanıldığı Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserde bir örnekte görülmektedir (BKT: 247).

Aldagı jıldıñ küzi kurgakşılık bolıp tursa kuba-kup. Sibirdiñ keybir jıldarı bolatın üzdiksiz jañbırı bastalsa şe? (Gelecek yılın güzü kuraklık olsa çok çok. Sibirya’nın bazı yılları olagelen aralıksız yağmuru ya başlarsa?) (BKT: 247).

Men kúfoğa baramıh sen şe? (Ben sinamaya gidiyorum, ya sen?) (KazTTTS: 635).

Sen şe? (Sen ya?), *Özderiñ şe?* (Kendiniz ya) (Doğan, 2007: 225).

-Baskanı kayteyin öziñ şe?

Jañağı bir aytkan söziñ şe

(-Başkasını ne yapayım sanki sen mi?

Bu da ayrı bir eğlencen mi) (TDTEA-28 / II: 41).

-Nawriyev şe? (-Peki Nawriyev?) (Eker, 1989: 31)

-Yeger Nawriyev sol jerde jürse şe? (-Eger Nawriyew orada ise ne olacak?) (Eker, 1989: 47).

Nogay Türkçesinde

“Şa” Nogay Türkçesinde de pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Nogay Türkçesinde “ç>ş” sesinin değişmesiyle oluşmuştur. Bu edat Nogay Türkçesinde sonuna geldiği unsuru başka bir unsura bağlar. Bu bağlamayı yaparken ya belirtme veya soru şeklinde yerine getirir. Bu tarz kullanımda bağlamadan ziyade kuvvetlendirme görevi ön plana çıkmaktadır. Kendisinden önceki unsura hem bitişik hem de ayrı yazılabilmektedir.

Tanımay maskara bolsamşa ulımdı? (Oğlumu tanımayarak ya maskara olsam.)

Abidat şa, Abidat kaytedi? (Ya Abidat, Abidat ne yapıyor?)

Özimniñ sıpatım şa. (Kendi yüzüm ya?) (Atay, 1998: 200).

Tagı da bir kere rayonga barsañ şa?

(Yine, bir kere daha bölgeye gitsen ya?) (TDTEA-21: 436)

“Muna zattı etpege kerek tuvıl bolsa şa?

(Böyle bir şey yapmaya gerek var mı ki?) (TDTEA-21: 425)

Men şe olla razı. (Valla ben razıyım.) (TDTEA-21: 383).

Anasınıñ tilin tappasañ ulınıñ könili şe?

(Anasının dilinden anlamasan, ya oğlunun gönlü?) (TDTEA-21: 282).

-Onnan soñ şa? -dedi Temey tagı da bek seyirge kalıp.

(-Ondan sonra ya? -dedi Temey daha da bir şaşırp.) (TDTEA-21: 239).

-Sen şa, sen nege turasın eşek!

(-Sen, sen niye duruyorsun eşek!) (TDTEA-21: 247).

Men şe bugün malım, basım ayaman.

(Ben ki bugün malıma, başıma acımam.) (TDTEA-21: 158).

Menim iyem benimşe şe.

Halk köñlin bek eter.

(Benim efendim benim gibidir ki. Halk gönlünü bey edar.) (TDTEA-21: 162).

Men şe edem balası. (Ben de insan balasıyım.) (TDTEA-21: 101).

Men Yayıkka kelgenşe,

Yüzimdi aman körgeşe.

(Ben Yayık’a gelene kadar yüzümü sağ görene kadar.) (TDTEA-21: 75).

Sen şe kerip ölgensiñ (Sen de garip ölmüşsün.) (TDTEA-21: 50).

Tezden eki kız kalaga barıp ayaklarına bosonocka karayaklar. “Bizge kim karayak? Biz eli de kişkey şe!” -deydi ecepsingen Rayhan kıymaslarına.

(İki kız çabucak şehre gidip ayaklarına terlik. “Bize kim bakacak? Biz daha küçüğüz.” -diyordu arkadaşlarına şaşıran Reyhan.) (TDTEA-21: 390).

Bu edat Kazak Türkçesinde ve Nogay Türkçesinde “şa / şe” şeklinde sonda kullanılarak pekiştirme görevi yapmaktadır. Kazak Türkçesinde “ya, öyle, öyle ya, öyle mi, peki” görevlerindedir. Nogay Türkçesinde “mı, mi ki, kadar, gibi” görevlerinde pekiştirme vazifesi yapmaktadır.

2.56. ŞEKEM

Nogay ve Karakalpak Türkçesinde görülen bu edat, sadece Karakalpak Türkçesinde pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Yönelme halinden sonra kullanılan ve sınırlandırma bildiren bir edattır.

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde, “şekem” şekli “-e kadar” anlamındadır.

Olardın jüzi, hereketi otırs turısları köz aldında bolıp, birbiri menen söyleskenlerine şekem anıķ esitemen. (Onların yüzü, hareketi, oturup kalkmaları gözümün önünde olup, birbirleriyle konuşmalarına kadar açıkça işitiyorum.)

Tabanına şekem terlep ketti. (Tabanına kadar terledi.) (Alkaya, 2007: 595).

2.57. ŞEYİN

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “şeyin”, “kadar” anlamında son çekim edatıdır.

...iyt sıyaķtanıp ayaǵına şeyin jalaǵanına Aķbilek tüsine almaydı. (...köpek gibi ayaǵına kadar yalamasını Aķbilek anlayamıyor.) (Türkmemetoǵulları, 2001: 48).

Endi baķ- dewlet üş atasına şeyin-ak barar degen eken deydi. (Artık baht zenginlik üç atasına kadar da gider demişler, denir.) (Türkmemetoǵulları, 2001: 88).

Bul ortadaǵı korkaktıñ korkaǵı Arınga şeyin atka mingen. (Bu ortadaki korkaǵın korkaǵı Arın’a kadar (herkes) ata binmiş.) (BKT: 259).

2.58. ŞO

Karaçay-Malkar Türkçesinde cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır. Şo, “lütfen, keşke” anlamındadır (Tavkul, 2000: 366).

Şo bir cuk kabdırıǵız marca, açdan öleme (Lütfen bir şeyler yedin, açlıktan ölüyorum.)

Şo bir tüşgeyedi meni koluma. (Keşke elime bir geçseydi.) (Tavkul, 2000: 366).

-Şo, kart İbaknı tutub, başın kessek ed. (-Keşke, yaşlı İbak’ı tutup, başını kesseydik.) (Tavkul, 2004: 222).

2.59. ŞUL

Aslen şahıs zamiri olan “şul” Kazan Tatar Türkçesinde pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır. Erdal Şahin, Tatar Cırları isimli eserinde “kendinden önce gelen kelimenin bildirdiği anlamı kuvvetlendirmek için kullanıldığını” belirtir (Şahin, 1999: 386). Bahsi geçen eserde şul edatı “dır / dir” anlamında pekiştirme edatı olarak çok geçmektedir. DLT’de geçen ve pekiştirme edatı olarak kullanılan “ol” zamirinin yanında “şul” (Şu) zamiri de pekiştirme görevinde kullanılmaktadır. Pekiştirme görevindeki kullanımına Kazan Tatar Türkçesinde rastlamaktayız.

Kıygak kına, kıygak kaz kañıldıy,

Kır kazları kile şul tezelep.

(Kıygak kıygak kaz öter, Yaban kazları gelir dizilip) (Şahin, 1999: 114).

Bez utırgan maşınanıñ

Totkaları ciz gene şul.

(Bizim bindiğimiz trenin Kolları pirinçtendir.) (Şahin, 1999: 130).

Tatar Türkçesinde pekiştirme edatlarının birlikte kullanılması çok yaygındır. Bu örneklerde de “şul” “gene” pekiştirme edatından sonra gelerek anlamı iyice pekiştirmektedir.

İdel suvın buysındırıp

Cir yeşerte başlarbız şul.

(İdil suyuna hakim olup, Toprağı yeşillendiririz.) (Şahin, 1999: 292).

Galiden başka söylevçe kışe yuk şul (Gali’den başka konuşan kimse yok yahu.)

(BKT: 260).

2.60. TA

Nogay Türkçesinde görülen bir edattır. Türkçedeki “ki” edatı ile aynı görevde kullanılmaktadır. Edat “ki” edatından daha fazla kullanılmaktadır. Cümleleri birbirine bağlar. Bağlama izah ve netice ifadesi içinde olur. Bazen netice ve izah tasavvura bırakılarak yardımcı cümle kullanılmaz. Çekimli fiillerden sonra kullanıldığında kelimeye bitişik yazılır. Birleşik durumda edatın ünsüzü bazen ikizleşmektedir.

Men yazda urskan üşin, kışta urspaymantta. (Ben yazın doğduğum için kışın doğuşmem ki...)

Yağsılık ét te, suvga tasla balık biler, baık bilmeese, halk biler. (İyilik yap suya at, balık bilmezse Halik bilir.)

Dunıyadıñ soñı tuvılta. (Dünyanın sonu değil ya.)

Biz bilemiztte volodyadı. (Biz biliyoruz ya volodyayı.) (Atay, 1998: 201).

2.61. TABİİ

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış bir edattır. Arapça asıllı olan edat Eski Anadolu Türkçesinde, pekiştirme edatı olarak da kullanılmıştır. Tabii olarak, elbette görevlerindedir.

Olmaz ya tabii biri insan biri hayvan.

Çiğner ya tabii ne düşünsün de bıraksın.

Bir ağız kavgasıdır, aldı tabii yürüdü (Hacıeminoğlu, 1971: 255).

Niye baştan söylemedin bunu. Küçüğün olsaydı tabii haramdı. Evlenemezdin (MBTS: 2983).

2.62. TAĞİLETTE

Gibi anlamında kullanılan bir son çekim edatıdır. Kazak ve Karakalpak Türkçesinde görülmektedir. Karakalpak Türkçesinde “tağılette” şekli “şüphe, ihtimal” anlamında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır.

Karakalpak Türkçesinde

Özin, ölip baratırğan tağılette sezdi (Kendisini ölçecekmiş gibi hissetti.) (Alkaya, 2007: 611)

2.63. TAMU

Tamu edatı “hele” anlamındadır. Divanü Lügati’t-Türk’te geçmektedir. Divan’da “cümlelin anlamını pekitmek için gelen bir edat. Hele anlamında” şeklinde tanımlanmıştır (Aksoy, 1972: 112). Necmettin Hacıeminoğlu, kuvvetlendirme edatları içinde bu edata yer vermiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 256).

Emgeksizin turğu yoğ munda tamu

Eğülüğüğ körmedhip ajun çıkar

(Emek çekmeksizin dünyada durmak yoktur ha; Bir iyilik görmeden dünya biter, gider) (DLT: C. I. s. 420).

Bu edatın yapısı ve kökeni ile ilgili her hangi bir bilgi yok. Ancak Besim Atalay, divan tercümesinde edatın geçtiği beyitin altına şu notu yazmıştır: “Bu beyitteki “tamu” kelimesini C. Brockelmann Arapça metne bakarak “insan” anlamına almış ise de yanılmıştır; çünkü Türkçesinde böyle bir şey olmadığı gibi burada fail isteyen bir de fiil yoktur. Bize kalırsa bu kelime, pekit (te’kit) bildiren bir kelime olacaktır; nitekim bugün Maraş’ta ve Orta Anadolunun bir parçasında “taman” kelimesi pekit edatı olarak kullanılır: “Durmuş bu işi görür” derler ki “Durmuş her halde bu işi görür” demektir. Konyada dahi te’kit edatı olarak “Dumayı” kelimesi kullanılır.” (DLT: C. I. s420).

TDK’nın Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü’nde:

Dumayı: Büsbütün, tamamen. *Bostanı dumayı kazdım.* (Derleme Sözlüğü C. 4) Hisarcık, (Yayladağı)-Hatay.

Dumayı: Tamamen, büsbütün. Gaziantep, Maraş.

Taman: Hani, haniya (Derleme Sözlüğü C. 12). Antakya (Hatay) Gökdere (Akdağmadeni) Yozgat, Karakaya Kayseri, Gaziantep, Kösekaş, Hacıbektaş Nevşehir. Namrun İçel.

Taman: Hani (Kırşehir ve yöresi)

Taman: 1. İşte, az önce; 2. Hani, hani ya, ya. 3. Tabii ki (Adana, Osmaniye). şeklinde geçmektedir (<http://tdkterim.gov.tr/> 26. 07. 2008).

Gülseren Tor, tarafından hazırlanmış Mersin Ağzı Sözlüğü’nde “taman” “ya, değil mi” anlamında kesinlik ifade eden bir söz şeklinde yer almaktadır. *O benim deynem taman* (O benim değneğim ya) (Tor, 2004: 348).

2.64. TERİZLİ

Bu edat “gibi” anlamındadır. Aslen Arapça olan “tarz” şekli “özel oluş veya davranış biçimi” anlamında Türkçeye girmiştir. Edatı Türkçe isim yapım eki olan “-lı” gelerek “tarzlı” şekli oluşmuştur. Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde

Kazak Türkçesinde “terizdi” şekli “gibi” anlamındadır. Bazı örneklerde “şüphe, ihtimal” anlamında pekiştirme yapmaktadır.

Bular arğa betten birdemedden ürküp kaçıp kelgen terizdi. (Bunlar arka taraftan bir şeyden ürküp kaçıp gelmiş gibi.)

Keñ dala onıñ köñilin de keñitip jibergen terizdi. (Geniş bozkır, onun gönlünü de genişletmiş gibi.) (Alkaya, 2007: 616).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “terizli” şekli “gibi” anlamındadır. Bazı örneklerde “şüphe, ihtimal” bildirerek anlamı pekiştirmektedir.

Soñlıqtan Jiyemurat Serkebayğa isengen terizli aldın orañkırap söylegen boldı. (Şundan dolayı Jiyemurat Serkebay’a inanmış gibi önünü çevirip söylemiş oldu.)

Meniñ de tuwlağan jüregim taķat tawıp tınışlañan terizli. (Benim de coşkun yüreğim takat bulup dinmiş gibi.) (Alkaya, 2007: 616).

2.65. TIKLĖ

Bu edatın kökeninin N. Hacıeminoğlu, Eski Türkçede “teg” şeklinde olduğunu daha sonra “teg<tek<dek” şeklinde bir değişme göstererek “-e kadar” anlamında kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 33). Hacıeminoğlu, edatın menşeyini “te-g” şeklinde bir fiile dayandırır. A.V.Gabain, bu edatın “tağ, dağ” şeklinin eşitlik aynılık bildiren bir edat olduğunu söyler (Gabain, 1988: 46). J. Deny, “dek” şeklinin (-e kadar) anlamında olduğunu belirtir (Deny, 1941: 620).

Yong Song Li, “tekli” edatının “teñlig” edatının bir varyantı olduğunu belirtir (Li, 2004: 482). Li, “teñ” “denk, benzer” anlamında olduğunu ve bu edatın Çincede “deng” (çeşit, eşit) sözcüğünden geldiğini iddia etmektedir. Fakat edat eski Türkçeden beri kullanıldığı için Li’nin bu görüşüne katılmak mümkün değildir.

Ercan Alkaya, bu edatı “tik (<teg) kelimesine “+lė” yapım eki gelerek (tikle<teg+li) şeklinin oluştuğunu” belirtir (Alkaya, 200: 2007).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “tikle / tiklem” şekli “kadar, -e kadar” anlamında kullanılmaktadır.

Anıñ çırayı şul tikle kaygılı, eytersen mene ħezer ylap ciberer şikelle. (Onun çehresi o kadar kaygılı ki, dersin şimdi ağlayacak gibi.)

Yunis Velişin kanıgıznu şundıy itep suwırır... soñğı kadresine tiklem. (Yunus Velişin kanınızı öylece soğurur... son damlasına kadar.) (Alkaya, 2007: 636).

Tınıç küilde iki akkoş yöze, ak bulırlar iken şul tikli. (Sakin gölde iki kuğu yüzüyor, beyaz imişler o kadar.) (Li, 2004: 483).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “tiklem / tikle” şekli “kadar, -e kadar” anlamında kullanılmaktadır.

Ölken baybisege tiklem ayağ osonağına basıp yörörge tırıştı. (Büyük hanıma kadar herkes, ayak ucuna basarak yürümeye çalıştı.)

Bolottar şul tiklem kıyı, ularzın yuğarımı tübenme ikenlekteren de tapkırlaw kıyın. (Bulutlar o kadar koyu ki, onları yüksekte mi, yoksa alçakta mı olduklarını kestirmek zor.) (Alkaya, 2007: 636).

Koz ağıyzan zatlı bülek

Bezge tiklem kem kürgen?

(Dünürden değerli hediye, Bize kadar kim görmüş?!) (TDTEA-29 / I: 166).

Bir ni tiklem vakıt ütkandan huñ, hunarsılar bildalanga könga hanğa bara-lar.

(Bir süre geçtikten sonra avcılar, belirlenen gün Hana varmışlar.) (TDTEA-29 / I: 135).

Karay Türkçesinde

Karay Türkçesinde “tekli, tekli” şekli (kadar, -e kadar) görevinde kullanılmaktadır.

Yuz yıl tekli aştı. (Yüz yıl kadar geçti.)

Netekli tirlik yıllarıñ? (Kaç yaşındasın?) (Li, 2004: 483).

Altımış eki yaşar tekli. (Altmış iki yaşları civarında.) (Alkaya, 2007: 632).

2.66. TİPKİ

Eski Türkçedeki “çın” edatına karşılık gelen bir edattır. Arapça asıllı olan edat tıpk+ı(Türkçe iyelik) şeklinde “tıpkı, aynen, tam” görevlerinde bir pekiştirme edatı olarak Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 257).

Tıpkı bir zanbağın mematı gibi soluvermek.

Sarışın tıpkı fecr-i Nisanın mütehevvir sehâib-i güheri. (Aynen, Nisan aydınlığının kızgın parlak bulutları).

Tıpkı leyl-i hülyanın beni meshûr eden sitraleri (Tıpkı hayal gecesinin beni büyüleyen örtüsü) (Hacıeminoğlu, 1971: 257).

Tıpkı ilk baharda bir bayram gibi (MBTS: 3164).

2.67. TİZEÑ

Hakas Türkçesinde “tizeñ” muhtemelen te-” demek fiili “za” (ise) ve sondaki “ñ” teklik birinci şahıs ekinden meydana gelmiştir.

Purunğı ulus habahtı hircunañ üleceñner, amdığılar, tizeñ, suğ la çili işçeler. (Eski insanlar içkiyi yüksükle bölüşürlermiş, şimdikiler ise su gibi içiyorlar.) (HakTS: 134).

Çe oolğı, tizeñ, andar pır dee haybin, hariğ polba teen çili, hıya soylabışça. (Fakat oğlu ise, hiç oralı olmayarak, karışma der gibi, yana ilerliyor.) (HakTS: 507).

Stenelerde, tizeñ, Sarap apsahtıñ pıs oolğınañ portretterı (Duvarlarda ise ihtiyar sarap’ın beş oğlunun portreleri.) (HakTS: 369).

Mağaa, tizeñ, pazım sübürekneñ dee sarıt sağlan polza, pu’ sıbını ol ağılğan’ tıp olğannarnıñ suulashanın isterge uğaa çahsı polğan. (Bana, ise, başım bezle sarılmış olsa da, bu fidanı o getirmiş diye çocukların konuşmasını işitmek çok iyi geldi.) (HakTS: 412).

Hañaa soonça oylap sıhhan, hañaa tizeñ, ırada la hoşdırap odırğan, harashaa sulğana. (Arabanın ardınca koşmaya başlamış, araba ise, tıkırdayarak uzaklaşmış, karanlığa sarılarak.) (HakTS: 456).

İliskececek, tizeñ, anıñ holına yod sürtkli tARTHlap, anzına im pozıdıpıshan. (İliskecek ise, onun koluna çekip iyot sürmüş, ona ilaç vermiş.) (HakTS: 461).

Am ağırıi pabazı kiler pazına pazoh tudıbıshan, alındağızınañ tıñ polğan, istı, tizeñ, hatıpçathandağ (Şimdi ağrısı, babası gelmeden önce yine başladı, eskisinden daha şiddetli, karnı ise, sertleşmiş gibi.) (HakTS: 226).

Kicee nañmur çağan, püün, tizen, ayas polça. (Dün yağmur yağdı, bugün ise hava açık.) (TLG: 1127) Karşılaştırma bildiriyor.

2.68. TÜSLÜ

Tüslü “gibi” anlamında kullanılan bir son çekim edatıdır. Tüs’ün sözcük anlamı “renk, görünüş, yüz” demektir. Yapım eki “+lü” alarak (<tüs+lü) şeklini almıştır (Li, 2004: 506).

Kazak Türkçesinde

-tüs kayta üyine oraladı. Kelse üyi. (Öğleyin tekrar evine döner. Geldiğinde evi.) (Savran, 1994: 44).

Tatar Türkçesinde

Tatar Türkçesinde “töslë” şekli bazı örneklerde (şüphe, ihtimal) anlamları katarak pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Annarı tağın Zeytünege kinet kene dönyadağı barlık eybërlerneñ töslere üzgerëp kitken töslë buldı. (Ondan sonra Zeytüne’ye ansızın dünyadaki bütün nesnelerin renkleri değişmiş gibi oldu.)

Al tanıyım da töslë, yuk ta töslë. (Hem tanıyor gibiyim, hem tanımıyor gibiyim.) (Alkaya, 2007: 653).

Başkurt Türkçesinde

Başkurt Türkçesinde “töşö” şekli “şüphe, ihtimal” bildirerek anlamı pekiştirmektedir.

Her şartlağan bomba... bëzzëñ blindajğa töşör töslö. (her patlayan bomba... bizim siperimize düşüyor gibi.)

Unı kabat küre almam töslö. (Onu tekrar göremem gibi.)

Belki, hiñe, taw başına mënheñ, kıyaştı totop bulır töslö toyolalı. (Belki, sen, dağ başına çıkarsan, güneşi tutabilirmiş gibi hissedersin.) (Alkaya, 2007: 654).

2.69. Ü / YÜ

Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı isimli eserinde “Emir çekimli şekiller” başlığı altında bu edatı vermiştir. Yazar, “emir çekiminin ikinci teklik şahsında bazen -u /-ü ekini alırlar. *baru* (git), *kaytaru* (dön, geri dön), *kutkaru* (kurtar), *yiberü* (gönder), meselâ: *ëy şabâ, âvâre könglüm isteyü her yan baru; vâdi vü tağ u beyâbanlarnı bir bir*

ahtaru (Ey sabah rüzgarı, âvâre gönlümü takip ederek her tarafa git; vâdileri, dağ ve çölleri bir bir dolaş) (Eckmann, 2003: 113). Sultan Mahmut Kaşgarlı, Modern Uygur Türkçesi Grameri isimli eserinde “u (yu)” edatını “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında vermiş bu edatın kullanıldığı cümlelerde (alay etme, küçümseme ve memnuniyetsizlik) anlamları kattığını belirtir (Kaşgarlı, 1992: 220).

Yeni Uygur Türkçesinde

U bilidu-yu, siz bilmeyisiz? (O biliyor, siz bilmeyeceksiniz), *u körsunu, başkılar körmisun* (O görsün, başkaları görmesin) (Kaşgarlı, 1992: 221).

Özbek Türkçesinde

Özbek Türkçesinde “ü, (yü)” edatı “ya, ki” görevindedir. Rıdvan Öztürk Özbekçe El Kitabı’nda “Sona Gelen Edatlar” başlığı altında “-(y) ü” şeklini vermiş ve bu edatı (aşağılama, alay, pekiştirme) görevlerinde kullanıldığını belirtmiştir (Öztürk, 2005: 89). Edat kullanıldığı yerde pekiştirme görevi yapmakta ve cümleye genellikle alay etme, aşağılama, küçümseme ve memnuniyetsizlik ifadesi katar. Ünlü ile biten sözcüklerden sonra kullanıldığında “yü” şeklini alır. Daha çok fiillere eklenir (Coşkun, 2000: 225).

-Sofi, özingiz “veten, veten” deysiz-ü... (Sofi, kendiniz “vatan, vatan” dersiniz ya...)

-Yurtning kette-kettesini çaqıremiz-ü... (Yurdun en büyüğünü çağırılım ya,...)

Bir keçenning içide toy âvâzi çıqdi-yü... (Bir gecenin içinde düğün haberi çıktı ya...) (Coşkun, 2000: 225).

U keldi-yu. (O geldi işte) (Wurm, 1989: 186).

Dersden çıkisdi-yu togri say boyige kelişdi. (Dersten çıktılar da çay kenarına geldiler.) (İnsel, 1998: 106).

Qizning reng-royini kördi-yu, yüregi arqage tãrti. (Kızın rengini yüzünü gördü de, yüreği duracak gibi oldu.) (Öztürk, 2005: 89).

Qizning reng-royini kördi-yu, yüregi arqage tãrti. (Kızın rengini yüzünü gördü de, yüreği duracak gibi oldu.) (TLG: 345).

Bu üçün men nime-yu, cennethan nime-hemmesi bir eyal, -oyledi u.

(Bunun için ben neyim, Cennethan ne, hepsi de kadın, diye düşündü o.) (Yaman, 2004: 3159).

2.70. VALLAHİ

Türkiye Türkçesinde kullanılan bir pekiştirme edatıdır. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda isim olarak kullanılan bazı sözcüklerin pekiştirme göreviyle kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Aslen isim kökenli olan bu sözcükler her yazarın kaleminden değişik görevlerde kullanılmıştır. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri isimli eserinde “Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler” başlığı altında “vallahı, billahi, vah vah, vaaay, Vay, vay! vay! heyhat” başlığı altında bu ünlemlerin pekiştirme görevinde kullanıldıklarını ifade eder ve şu örnekleri verir:

Ev için ipek terlikleri tercih ederim vallahı!

Kardeş size her renkten ziyade yakışıyor billâhi!

Öyleyse size de iyi seyahatler iltifatında bulunmuştu ve bu söz heyhat, Atatürk’ün ağzından işittiğim son söz olmuştu.

vah vah ki, 28 Nisan 1878 Pazartesi günü sabahı, daha gün açılmaya geçmeden önce, burnundan kıl aldırmayan bir yangın, çok afilli esen bir lodosun amuzdaşlığı ile ilkin köy içini sonra hemen hemen bütün Arnavutköy’ü kavurmuş.

Vaaay İnce Mehmed’in talihsiz Hatçe’si.

“Vay! vay!” dedi Mehmed vurulmuş.

Durmuş Ali dövünüyor: Vay benim akılsız başım!... Bunu sana nasıl söyledim (Korkmaz, 2003: 1173).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “vallahı” Ünlem olarak yer almaktadır. Bu ünlem Arapça yemin sözü anlamındadır. *Vallahı sözümün hatası yoktur. Sen vallahı Zekiye’sin (MBTS: 3294).*

2.71. VARA

Çuvaş Türkçesinde “vara” “ha, öyle, herhalde ya ‘soru cümlelerinde’ belki, acaba” görevlerinde kullanılmaktadır (Paasonen, 1950: 197). Örnek metin bulamadık.

2.72. YA ŞİRKİN

Kazak Türkçesinde görülen bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. “ah, ya” görevinde cümlenin sonunda kullanılmaktadır. Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi

Sözlükte “şirkin” 1. Özlem, hasret vb. duyguları pekiştirmek için söylenen ünlem, keşke, hey, gidi, ah vb. 2. Zavallı biçare, garip (KazTTTS: 657).

Tuzdı et berip, sawğa jıǵıp, qaşırıp alıp, talay kústan ayrılısam da ayaǵında kústıñ da tilin bildim, ya şirkin! (Tuzlu et verip, ganimet yıkıp, kaçırıp alıp, birçok kuştan ayrılısam da sonunda kuşun da dilini ah öğrendim ya!) (Türkmemetoğulları, 2001: 52).

2.73. YERLİ

Kumuk Türkçesinde görülen bir edattır. Bu edat “yer” kelimesine “-li” yapım eki getirilerek (<yer+li) şeklindedir. Edat “-e kadar” görevinde kullanılmaktadır. Bir tek Kumuk Türkçesinde ismin yönelme halinden sonra kullanılan ve sınırlama yapan bir edattır. (Alkaya, 2007: 696).

Kumuk Türkçesinde “yerli” şekli (-e kadar, -e dek) anlamıyla pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Başından ayaǵına yerli. (Başından sonuna kadar.) (Alkaya, 2007: 697).

2.74. YOK

Çağatay Türkçesinde

J. Eckmann, Çağatayca El Kitabı isimli eserinde “yok” kelimesinin kuvvetlendirme anlamında bir bağlama edatı olarak kullanıldığını belirtir.

Barmaǵım yoq mümkün. (Gitmem mümkün değildir.) (Eckmann, 2003: 133).

Azeri Türkçesinde

Yoǵ, men ölmeyecem, cismim torpak olsa da,

Rübabımın sesinde üreyim döyünecek (Həbibbəyli, 2007: 525).

Yoǵ, çörek davası deyil davam.

Meramım, şerefim tapdalanmasa. (Həbibbəyli, 2007: 314).

Yoǵ, ağlama, ana, millet, ağlama,

Qorhıram ki, sına millet, ağlama. (Həbibbəyli, 2007: 310).

Yoǵ, ayılmaq təhlükəsi var, qoy bu stakanı da vurum (Əlişoğlu, 2003: 14).

Türkmen Türkçesi

Türkmen Türkçesinde, “hayır” edatının yerine “yok, yook” edatı kullanılmaktadır (Kara, 2005: 115).

Ýok, ýok, galat sözledim,

Gutarmaýar gumda ol.

Ak ýoluny yzladym,

Galdyrmaýar gamda ol...

(Hayır, hayır yanlış söyledim,

Bitirmiyor kumda o.

Ak yolunu izledim,

Bırakmıyor gamda o...) (Kara, 2005: 206).

Yook, buu yıl entek ekerine alamook. (Hayır, bu yıl daha yarı yarıya ekmek için almıyorum.) (Kara, 2005: 182).

Kazak Türkçesinde

Joq, ölim birew, ne de bolsa, qıdayğa tapsırdım. (Yok, ölüm ne de olsa bir deva. Allah’a havale ettim.) (Türkmemetoğulları, 2001: 25)

2.75. ZİYADE

Arapçadan Türkçeye girmiş çekim edatı olarak kullanılan bir sözcüktür. Arapçada, “ziyâde” “çok, daha çok, daha fazla” görevlerindedir. Türkçede ziyade edatı “ziyade, fazla, artık, çok, -den fazla” görevlerindedir. İsimlerin çıkma halinden sonra gelerek aşırılık anlamı katmakta ve pekiştirme bildirmektedir. Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde çekim edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 111).

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde “zıyat” şekli “-den fazla” anlamında pekiştirme görevinde kullanılmaktadır.

Siz, hedden zıyat gözzalsın. (Siz haddinden fazla güzelsiniz.)

Lekin hedden zıyat arıq. (Lakin haddinden fazla zayıf.)

Ol hedden zıyat şıraylı, hette kiyimlerine şekem özüne jarasıqlı, bir gözzal edi. (O haddinden fazla sevimli, hatta elbiselerine kadar kendine yakışır, bir güzel idi.) (Alkaya, 2007: 704).

Kırım Tatar Türkçesinde

Kırım Tatar Türkçesinde “ziyade” şekli “-den fazla, -den çok” anlamında pekiştirme görevinde de kullanılmaktadır.

Ėartlar közlerini yumup, başlarını aşığı egilterek, Abibulla ustanıñ ağızından çıkan beyitlerni can-göñülden diñler ve adden ziyade coşıkanlarından, tesirlengenlerinden olmalı, duyurmadan, köz yaşlarını siler ediler (Yaşlılar gözlerini yumup başlarını aşığı eğerek, Abibulla ustanın ağzından çıkan beyitleri canı gönülden dinler ve haddinden fazla coştuklarından, etkilendiklerinden olacak, hissettirmeden gözyaşlarını silerlerdi.)

Atta öyle adamlar da tapıldı ki, maña közüme közüme karşı, “sen moskvalılardan ziyade russıñ” dediler (Hatta öyle adamlar da çıktı ki, benim yüzümü karşı, “sen Moskovalılardan daha çok Russun” dediler.) (Alkaya, 2007: 704).

TABLOLAR

Tablo 1: Pekiştirme Edatlarının Lehçelere Göre Dağılımı

	A / E	Aceb/ Acaba	Al	Ammâ	Areyne/ Ereyne	Artık	Asla	Aw/ Av/Ev
Göktürk (Or.) T.	X							
Eski Uy. T.	X							
Karahanlı T.	X							
Harezmi T.								
Kıpçak T.	X	X						
Çağatay T.								
Es. And. T.	X	X		X			X	
Osmanlı T.	X	X		X			X	
Türkiye T.	X	X		X		X	X	
Azeri T.	X	X						
Türkmen T.	X	X				X	X	
Gagavuz T.	X	X						
Yeni Uy. T.	X							
Özbek T.	X	X			X		X	
Kazak T.	X		X		X	X		X
Kırgız T.	X				X			
Kazan Tat. T.	X	X					X	
Kırım Tat. T.	X							
Sibirya Tat. T.								X
Kumuk T.	X							
Başkurt T.						X		
Karaçay-Malk T.	X							
Nogay T.	X	X				X		X
Karakalpak T.	X		X			X		X
Altay T.	X		X			X		
Hakas T.	X					X		
Tuva T.	X		X		X			
Çuvaş T.								X
Yakut T.	X							

Tablo 1'in devamı

	Basa/ Baza	Belki	Beri	Bile	Bit	Çak	Çakı	Çaklı
Göktürk (Orhun)								
Eski Uy.T.	X					X		
KarahanlıT.						X		
Harezmi T.								X
Kıpçak T.								X
Çağatay T.						X		X
Es. And. T.				X		X		
Osmanlı T.				X		X		
Türkiye T.		X		X				
Irak T. T.				X				
Azeri T.				X				
Türkmen T.				X				X
Gagavuz T..				X		X		
Yeni Uy. T.				X		X		X
Özbek T.		X						X
Kazak T.		X	X			X		X
Kırgız T.	X		X			X		X
Kazan Tat. T.	X				X	X		X
Kırım Tat. T.				X				
Sibirya Tat. T.					X			
Kumuk T.							X	X
Başkurt T.		X			X			X
Karaçay-Malk T.								X
Karay T.				X				
Nogay T.								X
Karakalpak T.								X
Altay T.	X							
Hakas T.	X							
Şor T.	X					X		
Halaç T.				X				
Tuva T.	X					X	X	
Tarañçı T.					X			
Çuvaş T.					X			X
Yakut T.							X	

Tablo 1'in devamı

	Çe	Çetkire	Çeyin	Çı / Çu	Çın	Da / De
Göktürk (Orhun)				X		
Eski Uy. T.					X	
Karahanlı T.				X	X	
Harezmi T.					X	
Kıpçak T.				X	X	X
Çağatay T.				X	X	X
Es. And. T.						X
Osmanlı T.						X
Türkiye T.						X
Irak T. T.						X
Azeri T.					X	X
Türkmen T.				X	X	X
Gagavuz T.						X
Yeni Uy. T.				X	X	X
Özbek T.			X	X	X	X
Kazak T.			X	X	X	X
Kırgız T.		X	X	X	X	X
Kazan Tat. T.				X	X	X
Kırım Tat. T.				X	X	X
Baraba Tat. T.						X
Sibirya Tat. T.				X		X
Kumuk T.				X	X	X
Başkurt T.				X		X
Karaçay-Malk T.				X		X
Karay T.						X
Nogay T.				X		X
Karakalpak T.			X	X	X	X
Altay T.	X			X	X	X
Hakas T.	X	X		X		X
Şor T.		X		X	X	X
Teleüt T.						X
Tuva T.	X				X	X
Salar T.				X		
Tarañçı T.						X
Halaç T.						X
Çuvaş T.				X	X	X
Yakut T.				X	X	X

Tablo 1'in devamı

	Dale/ Dele	Değil	Deri	Deyin	Dı	Elbet/ Elbette	Ele	Emes
Göktürk(Orhun)				X				
Eski Uy.T.				X				
KarahanlıT.				X				
Harezmi T.			X	X				
Kıpçak T.		X	X	X		X		
Çağatay T.			X	X		X		
Es. And. T.			X	X	X	X		
Osmanlı T.				X	X	X		
Türkiye T.				X	X	X		
Azeri T.					X	X		
Türkmen T.						X		
Gagavuz T.				X				
Yeni Uy. T.						X		X
Özbek T.						X		
Kazak T.		X		X				X
Kırgız T.	X		X	X		X	X	
Tatar T			X					
Kazan Tat. T.		X				X	X	
Kırım Tat. T.						X		
Sibirya Tat. T.		X						
Kumuk T.					X			
Başkurt T.		X				X	X	
Karç-Malk T.			X					
Karay T.			X	X	X	X		
Nogay T.			X	X				
Karakalpak T.				X		X		
Altay T.								X
Hakas T.			X					
Tuva T.			X					X
Halaç T.						X		
Tarañçı T.						X		
Çuvaş T.			X					
Yakut T.			X					

Tablo 1'in devamı

[illegible]

Tablo 1'in devamı

	Çanı	Keç	Ki	Kim	King	Kına	Çoy	Kop	Kü	La
Gök(Orh.)T.								X		
Eski Uy. T.				X	X			X		
KarahanlıT.		X		X						
Harezmi T.		X		X				X		
Kıpçak T.			X	X	X			X		
Çağatay T.			X	X				X		X
Es. And. T.		X	X	X						
Osmanlı T.			X	X			X			
Türkiye T.	X		X							X
Irak T. T.			X				X			
Azeri T.			X				X			
Türkmen T.			X				X	X		
Gagavuz T.			X				X			
Yeni Uy. T.			X			X		X		X
D. T.Uy. T.								X		
Özbek T.			X	X	X	X	X	X	X	
Kazak T.	X				X	X	X	X		
Kırgız T.					X	X	X	X		
Tatar T							X			X
Kazan Tat. T.	X		X		X	X		X	X	X
Kırım Tat.T.			X	X	X			X		
SibiryaTat.T.					X	X	X	X		X
Kumuk T.					X		X	X		X
Başkurt T.			X		X	X	X	X		X
Krç-MalkT.								X		
Karay T.			X			X		X		
Nogay T.			X		X	X		X		
Karklpg T.	X					X	X	X		
Halaç T.			X							
Altay T.								X		X
Hakas T.						X		X		X
Şor T.								X		X
Teleüt T.										X
Tuva T.		X						X		X
Tarañçı T.			X	X				X		
Çuvaş T.						X				X
Yakut T.						X				

Tablo 1'in devamı

	Lâ-cerem	Lap	Ma / Me	Mağat	Mat / Met	Meh	Mı / Mi
Göktürk(Orh.)T.							
Eski Uy. T.			X		X		
KarahanlıT.			X		X	X	
Harezmi T.			X				
Kıpçak T.	X		X	X			
Çağatay T.	X		X				X
Es. And. T.			X			X	X
Osmanlı T.	X		X			X	X
Türkiye T.							X
Türkiye T. Ağz.			X				
Azeri T.		X					
Türkmen T.			X			X	X
Gagavuz T.			X				
Yeni Uy. T.			X			X	X
Sarı Uy. T.			X				
Özbek T.			X			X	
Kazak T.						X	X
Kırgız T.			X			X	X
Kazan Tat. T.			X			X	X
Kırım Tat. T.						X	
Baraba Tat. T.			X				
Sibirya Tat. T.			X			X	X
Kumuk T.		X	X			X	
Başkurt T.			X			X	
Karçy-Malk T.			X			X	
Karay T.						X	
Nogay T.						X	
Karakalpak T.			X			X	X
Altay T.			X	X		X	
Hakas T.				X		X	X
Teleüt T.			X			X	
Tuva T.				X		X	
Tarañçı T.			X				
Çuvaş T.		X				X	
Yakut T.						X	

Tablo 1'in devamı

	Ne	Neme/Ni me	Oğ / Ök	Ol	Sayın	Soñ	Şekilli
Göktürk(Or.)T	X		X	X	X		
Eski Uy. T.			X	X	X		
KarahanlıT.	X	X	X	X			
Harezmi T.	X	X	X				
Kıpçak T.	X		X	X			
Çağatay T.	X	X	X	X	X		
Es. And. T.	X		X				
Osmanlı T.	X						
Türkiye T.	X		X				
Azeri T.	X	X					
Türkmen T.	X		X	X	X		
Gagavuz T.				X			
Yeni Uy. T.			X				
Sarı Uy. T.	X			X	X		
Özbek T.	X		X		X		X
Kazak T.	X		X		X	X	
Kırgız T.	X		X		X		X
Kazan Tat. T.			X	X	X	X	X
Kırım Tat. T.					X		
Baraba Tat. T.			X				
Sibirya Tat. T.			X	X	X		
Kumuk T.	X		X		X	X	
Başkurt T.	X	X	X	X	X	X	X
Karay-Malk T.			X		X		
Karay T.			X				
Nogay T.			X	X	X		
Karakalpak T.			X		X		
Kurdak T.			X				
Altay T.	X		X		X		
Hakas T.	X	X	X		X		
Soyon T.			X				
Oyrot T.			X				
Şor T.	X		X		X		
Teleüt T.			X				
Tuva T.	X		X	X			
Çuvaş T.			X		X		
Yakut T.					X		

Tablo 1'in devamı

	Tağı	Taş	Tı /De	Ya	Yamu/ Yemu	Yana	Yeme/Yeme	Zinhâr
Göktürk (Orhun) T	X					X	X	
Eski Uy. T.	X					X	X	
KarahanlıT.	X				X	X	X	
Harezmi T.	X					X	X	X
Kıpçak T.	X					X	X	X
Çağatay T.	X					X		X
Es. And. T.	X					X		X
Osmanlı T.	X			X		X		X
Türkiye T.	X			X		X		
Irak T. T.						X		
Azeri T.						X		
Türkmen T	X			X		X		
Gagavuz T.						X		
Yeni Uy. T.	X					X		
Özbek T.	X			X		X		X
Kazak T.	X	X		X		X		
Kırgız T.	X			X		X		
Tatar T		X	X					
Kazan Tat. T.	X			X	X	X		X
Kırım Tat. T.				X		X		
Sibirya Tat. T.	X		X			X		
Kumuk T.	X	X				X		
Başkurt T.	X	X	X			X		X
Karaçay-Malk T.	X	X						
Karay T.	X					X		
Nogay T.	X	X				X		
Karakalpak T.	X	X				X		
Altay T.						X		
Hakas T.				X				
Şor T.	X							
Tuva T.	X							
Tarañçı T.						X		
Çuvaş T.	X		X					
Yakut T.	X					X		

Tablo 2: Pekiştirme Edatlarının Kökeni ve Kullanım Yerleri

	KÖKENİ	BAŞTA	SONDA
A / E	Türkçe	X	X
Aceb / Acaba	Arapça	X	X
Al	Rusça	X	X
Ammâ	Arapça	X	X
Areyne / Ereyne	Farsça / Türkçe	X	
Artık	Türkçe	X	X
Asla	Arapça	X	
Aw / Av / Ev	Türkçe		X
Basa / Baza	Türkçe / Moğolca		X
Belki	Farsça+Arapça	X	X
Beri	Türkçe		X
Bile	Türkçe		X
Bit	Türkçe / Rusça		X
Çak	Çince / Moğolca	X	
Çakı	Çince+Türkçe		X
Çaklı	Çince+Türkçe		X
Çe	Türkçe	X	X
Çetkire	Türkçe		X
Çeyin	Türkçe		X
Çı / Çu	Türkçe / Moğolca		X
Çın	Çince	X	
Da / De	Türkçe		X
Dale / Dele	Türkçe		X
Değil	Türkçe		X
Deri	Türkçe		X
Deyin	Türkçe		X
Dı	Türkçe	X	X
Elbet / Elbette	Arapça	X	
Ele	Moğolca		X
Emes	Türkçe		X
Erinç	Türkçe		X
Erki	Türkçe		X
Evet	Türkçe	X	
Ğu	Türkçe		X
Hâ	Türkçe	X	X
Hatta	Arapça	X	
Hayır	Arapça	X	

Tablo 2'nin devamı

	KÖKENİ	BAŞTA	SONDA
Hele	Farsça	X	X
Hem	Farsça	X	
Hergiz	Farsça	X	
Ĥatlı	Arapça+ Türkçe		X
Ĥod	Farsça		X
Iya / İya	Türkçe	X	X
İdi / İdı	Türkçe	X	X
İndi	Türkçe	X	X
İse	Türkçe		X
İyik	Türkçe		X
Kadar	Arapça		X
Ėanı	Türkçe	X	X
Keç	Soğdca	X	
Ki	Farsça		X
Kim	Türkçe		X
King	Türkçe	X	
Kına	Türkçe		X
Ėoy	Türkçe	X	
Kop / Köp	Türkçe	X	
Kü	-		X
La	Türkçe / Moğolca		X
Lâ-cerem	Arapça	X	
Lap	-	X	
Ma / Me	Türkçe		X
Mağat	Moğolca	X	
Mat	Moğolca / Soğdca		X
Meh	Türkçe	X	
Mı / Mi	Türkçe		X
Ne	Türkçe	X	X
Neme / Nime	Türkçe	X	
Oğ / Ök	Toharca / Türkçe		X
Ol	Türkçe		X
Sayın	Türkçe		X
Soñ	Türkçe		X
Şekilli	Arapça+Türkçe		X
Takı	Türkçe		X
Taş	Türkçe		X
Tı / De	Türkçe		X
Ya	Türkçe	X	X
Yamu / Yemu	Türkçe		X
Yana	Türkçe	X	
Yeme / Yime	Türkçe		X
Zinhar	Farsça	X	

SONUÇ

Çalışmamızda Eski Türkçeden başlayarak günümüz lehçelerini de dâhil ederek Türkçede kullanılan pekiştirme edatlarını işlemeye çalıştık. Bu amaçla gramer kitaplarını, sözlükleri, doktora ve yüksek lisans tezlerini, makaleleri, bildirileri ve konu ile ilgili bütün çalışmaları incelemeye çalıştık. Ayrıca edebî metinleri tarayarak örnekler bulmaya çalıştık. Tezimizin bitimine kadar yeni çıkan çalışmaları da büyük bir titizlikle takip etmeye gayret ettik.

Dil her şeyden önce bir iletişim aracıdır. Söylenenin / yazılanın doğru ve eksiksiz anlaşılması için dilde kullanılan sözcüklerin tam ve doğru anlaşılması gerekir. Pekiştirme edatları yardımcı sözcükler olmaları nedeniyle anlamlı sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında anlamı daha da güçlendirmektedir.

Türk dilinde pekiştirme edatları hem şekil olarak hem de anlam olarak üzerinde durulması gereken unsurlardır. Edatlar yardımcı sözcükler olmaları nedeniyle anlamlı sözcüklere (isim, fiil) göre fazla araştırma konusu yapılmamıştır. Bu alanla ilgili yapılan belli başlı çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu yüzden çalışmamızda pekiştirme edatlarını ele aldık. Eski Türkçeden itibaren pekiştirme edatları ve pekiştirme amaçlı kullanılan pek çok edatın kullanıldığı örnekleri tespit etmeye çalıştık.

Pekiştirme edatlarının kökeni, yapısı, fonksiyonları, kullanılışları ve tarihi süreç içinde geçirmiş oldukları ses ve şekil değişimleri, benzer ek veya sözcüklerle arasındaki farklar, hangi lehçelerde kullanıldıkları tek tek değerlendirdik. Önce tarihî Türk lehçeleri Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesindeki pekiştirme edatlarının durumunu inceledik; daha sonra çağdaş Türk lehçeleri, Türkiye Türkçesi, Irak Türkmen Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Sibiryâ Tatar, Baraba Tatar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karay Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Karakas Türkçesi, Lebet Türkçesi, Şor Türkçesi, Teleüt Türkçesi, Tuva Türkçesi, Salar Türkçesi, Tarançı Türkçesi, Halaç Türkçesi, Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesindeki durumlarını inceledik.

Yatığımız çalışma sonunda pekiştirme edatlarıyla ilgili tespitlerimizi maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz.

1. Dilde kullanılan her sözcüğün, her birimin bir değeri, bir karşılığı vardır. Konuşma sırasında söylenmek istenen düşünceler, ileri sürülmek istenen fikirler açık bir

şekilde kullanılırsa iletişim daha iyi sağlanmış olur. Pekiştirme edatları, söylenenin berraklaştırılmasına, söylenmek istenenin tam ve eksiksiz bildirilmesine yardımcı olan edatlardır.

2. Türkçenin grameriyle ilgili çalışmalarda farklı başlıklar altında yer verilen, kısmen bahsedilen pekiştirme edatlarını bu çalışmada bir arada ele aldık. Sözün etkisini arttıran, sözü belirginleştiren bu unsurları tek tek tespit ederek, araştırmacıların dikkatine sunduk ve Türkçenin bu açıdan zenginliğini ortaya koymaya çalıştık.

3. Söz her şeyden önce anlaşılacak için söylenir. Çünkü sözü söylemek kadar söylenenin tam ve eksiksiz anlaşılması da oldukça önemlidir. Bu durumda konuşmacı sözün anlamına nitelik kazandırmak, etkili ve güzel konuşmak için yeri geldiğinde yardımcı sözcük olan edatlardan da azamî derecede yararlanır. Pekiştirme edatları sözü belirginleştirmekte söylenenin tam ve eksiksiz anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

4. Pekiştirme edatları için Türk dilinde birçok terim kullanılmıştır. Bunlar: “tekit edatı, berkitme edatı, kuvvetlendirme edatı, pekiştirme edatı, son çekim edatı, ek-edat, morfem, son takı, sona gelen edat, sonasığınık, son ek, enklitik edatı”dır.

5. Edatların isimlendirilmesi ve sınıflandırılması konusunda görüş birliği ancak terim birliğinin sağlanması veya bu sözcük türleri ve işlevleri ile ilgili terimlerin oluşması ve bilinmesi ile mümkün olabilir.

6. Pekiştirme edatlarının çoğu sona gelerek anlamı pekiştirmektedir. Bazı bağlama, seslenme, cevap, karşılaştırma vb. çeşitli edatların da cümle içinde asli görevlerinin yanında pekiştirme görevinde kullanıldıkları tespit edilmiştir.

7. Bazı pekiştirme edatları, kullanımdan düşerken kendisinden önceki sözcüklerle kalıplaşarak yapım eki veya bazı örneklerde “çı edatı”nda olduğu gibi çekim edatı olarak dilde yaşamaya devam etmektedir. Bu durumda bu eklerden sonra yeni bir pekiştirme edatı gelebilmektedir.

8. Pekiştirme edatlarının bazıları kullanımdan düşerken; aynı görevde yeni pekiştirme edatlarının kullanılmaya başlandığı ve dile yerleştiği tespit edilmiştir. Buna örnek Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde kullanılan “ma” edatı kullanımdan düşerken aynı görevde “de” edatının ortaya çıktığı ve aynı görevi üstlendiği tespit edilmiştir.

9. Sona gelen bazı pekiştirme edatları değişik kurallarla yazılmaktadır. Pekiştirme edatlarının ayrı veya bitişik yazılması bir yazım kararıdır, işlevi etkilemez. Yalnız bitişik yazılan pekiştirme edatları ekleşme temayülü gösteren edatlardır ve çoğunlukla ses uyumuna uyarlar. Kendisinden önceki sözcüğe bitişik yazılan bazı

pekiştirme edatları çekim eki almaktadır. Altay ve Karakalpak Türkçesinde, (ayta+şı+nız), Kırım Tatar Türkçesinde, (otur+çı+nız) Nogay Türkçesinde, (Tınla+şı+nız) Özbek Türkçesinde, (+mak+çı+sız), Türkmen Türkçesinde, (laa+n) Kırgız Türkçesinde (bı+ıya+m) örneklerinde şahıs ekleri kalıplaşmış edatlardan sonra gelmektedir.

10. Bugün pek çok pekiştirme edatının kökeni tam olarak açıklanmış değildir. Bu edatların kökeniyle ilgili çalışmalar halen devam etmektedir. (Ör. Çak, Da / de, kü, la, lap, ma / me, mat / met). Areyna edatının etimolojisini arey+na şeklinde yaptık.

11. Pekiştirme edatları her türlü sözcük, cümle, gramer şekilleriyle kullanılarak pekiştirme görevi yapmaktadır.

12. Bazı lehçelerde pekiştirmeyi daha da kuvvetlendirmek için aynı anlamda peş peşe iki pekiştirme edatı kullanılmaktadır. Özellikle Kazan Tatar Türkçesinde bu tür örnekler çok görülmektedir.

13. Pekiştirme edatlarının bazıları sözlüklerde zarf veya sıfat olarak adlandırılmaktadır. Fakat gramer kitaplarında pekiştirme edatları olarak yer verildiği için biz de çalışmamızda bunları pekiştirme edatı olarak düşündük ve yer verdik.

14. Bugün çağdaş Türk lehçelerinde birçok pekiştirme edatı kullanılmaktadır. Bu edatlar sadece bir veya iki lehçede kullanıldığı için üzerinde fazla durmadık. “Az Kullanılan Pekiştirme Edatları” başlığı altında tespit ettiğimiz toplam 75 edat bulunmaktadır. Çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili hazırlanacak gramer kitaplarında “pekiştirme edatları” başlığı altında örneklerle beraber bu edatlara yer verilmelidir.

15. Tablo-1’de toplam 80 pekiştirme edatının lehçelere göre dağılımını verdik. Tablo-2’de bu edatların köken olarak hangi dile ait olduğunu gösterdik ve kullanım yerlerine göre başta veya sonda kullanımlarını belirledik.

16. Tablo-2’ye göre, Arapça kökenli olan (Aceb, Amma, Asla, Elbet, Hatta, Hayır, Kadar, Lâ-cerem), toplam 8; Farsça kökenli olan, (Hele, Hem, Hergiz, Ki, Zinhar) toplam 5; Moğolca kökenli olan (Ele, Magat) toplam 2; Soğdca (Ked) 1; Rusça (Al) 1; Çince (Çın) 1; Farsça+Arapça (Bel+ki) 1; Arapça+Türkçe (Hat+lı, Şekil+li) 2; Farsça+Türkçe (Arey+ne) 1; Çince+Türkçe (Çak+ı, Çak+lı) 2; Kökeni tam olarak açıklanmayan edatlardan Türkçe veya Moğolca (Basa / Baza, Çı / Çu, La) toplam 3; Farsça veya Türkçe (Areyne) 1; Türkçe veya Rusça (Bit) 1; Moğolca veya Soğdca (Mat) 1; Toharca veya Türkçe (Ok / Ök) 1; Çince veya Moğolca (Çak) 1; Kökeni tam olarak bilinmeyen (Kü, Lap) 2’dir. Geri kalan toplam 47 pekiştirme edatı Türkçe kökenlidir.

17. Türkçede kullanılan edatların sadece pekiştirme işlevi üzerinde durduk. Şüphesiz bu edatlar, değişik sözcük veya değişik cümlelerde daha başka görevlerde de kullanıldıkları unutulmamalıdır. Bu görevler kullanım sırasında ortaya çıkar.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, Elövset Zakiroğlu (1996), **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Acarlar, Kevser (1970), “Mi Ekinin Türlü Kullanımları” **Türk Dili Dergisi**, C. XXII, S. 223-228, s. 358–363
- Açık, Nilgün (1996), “Özbek Türkçesinde Edatlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.104. s.181–195
- Adalı, Oya (2004), **Türkiye Türkçesinde Biçim Birimler**, 2. Baskı, Papatya Yayınları, Ankara.
- Adamovic, Milan (2006), “Da / De İlgecinin Kaynağı”, (Almancadan Çev.: Aziz Merhan) **Türk Dil Dergisi**, S. 650 Şubat, s. 175-181.
- Adivar, Halide Edib (1984), **Sinekli Bakkal**, Atlas Kitabevi, Kırkıncı Baskı, İstanbul.
- Akalın, Şükrü Halûk, (1992), “Şor Türkleri ve Şor Türkçesi” **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 80, Ekim. s. 121-138.
- Akalın, Şükrü Halûk, (1999), “Türkiye Türkçesinde Ünlem”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II**, TDK Yayınları, Ankara. s. 477-491.
- Akalın, Şükrü Halûk (1999), “Şor Türkçesinde Birleşik Kelimeler” **3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yayınları, Ankara, s. 67-76.
- Akalın, Mehmet (1998), **Tarihî Türk Şiveleri**, TKAE Yayını, Üçüncü Baskı. Ankara.
- Akay, Asuman Ahmet (1999), “Süleymân-nâme Nesrinde Ahengi Sağlayan Ses ve Söz Unsurları” **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 118, Şubat, s. 217-228.
- Akdağ, Hasan (1999), **Arap Dilinde Edatlar**, Tekin Kitabevi, 5. Baskı, Ankara
- Akdemir, Hikmet (1999), **Belagat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir.
- Akkuş, Muzaffer (2004), “a / e Seslenme Edatının İşlevleri Üzerine Bir Araştırma”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildiriler I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları Ankara. s. 109-118.
- Akkuş, Muzaffer (2007), “Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan Gerekliklik Eki Üzerine Bir İnceleme” **IV Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 24- 29 Eylül 2000, TDK Yayınları, Ankara. s. 67-84.

- Aksan, Doğan (1980), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1, 2, 3**, TDK Yayınları, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım (1972), **Divanü Lugati't-Türk Dizini**, TDK Yayınları, Ankara.
- Alangu, Başak (2001), “Bir Tarama Çalışması: (-mı) nın Sözcenin Düzenlenişindeki Rolü-2” **XV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Əlişoğlu, Qardaş (2003), **Kod Əhvalatı**, Bakı, Azərbaycan.
- Aliyeva, Gönül (2005), **SSCB Döneminde Azerbaycanda Dil Plânlaması**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara.
- Alkaya, Ercan (2007), **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- Alkaya, Ercan (2008), **Sibirya Tatar Türkçesi**, Turkish Studies Publication, Birinci Baskı, Ankara.
- Alkaya, Ercan (2008), “Eski Türkçede –qıña Ekinin Türk Lehçelerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, **Turkish Studies**, Volume 3 / 4, S.10, s. 77-101.
- Alptekin, Ali Berat (2003), **Kazak Masallarından Seçmeler**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Altaylı, Seyfettin (1994), **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I, II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Altınkaynak, Erdoğan (2006), **Kırım Karayları**, Türkistan Ve Azarbaycan Araştırmaları Merkezi, Haarlem, Netherlands.
- Altınkaynak, Erdoğan (2003), **Gagavuz Masalları**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz, Kafkasya Ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon.
- Alyılmaz, Cengiz (1994), **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum.
- Alyılmaz, Cengiz (1999), “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”, **Türk Gramerinin Sorunları II** (26 Mart 1994) TDK Yayınları, Ankara. s. 534-540
- Andrews, Walter G. (2001), **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, (Çev.: Tansel Günay), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Appayev, A. M-Vd. (1966) **Ƙaraçay-Malkar Tilnin Grammatikası, Fonetika, Morfolojiya, Sintaksis**, Nalçık.
- Aras, Enver (1990), **Şaman Duası, -Rüstem Behrûdi Bozkurt-**, Çağlar Basım-Yayım, İzmir.
- Arat, Reşit Rahmeti (1991), **Eski Türk Şiiri**, TDK Yayınları, Ankara
- Arat, Reşit Rahmeti (1992), **Atabetü'l-Hakayık**, TDK Yayınları, Ankara
- Arat, Reşit Rahmeti (1994), **Kutatgu Bilig I, Metin**, TDK Yayınları, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1994), **Kutatgu Bilig, II, Çeviri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), **Kutatgu Bilig, III İndeks**, TKAE Yayınları, İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987), **Makaleler Cild I**, TKAE Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R-Temir, Ahmet (1992), “Türk Şivelerinin Tasnifi” **Türk Dünyası El Kitabı**, İkinci Cilt, İkinci Baskı, TKAE Yayınları., Ankara. s. 224-246.
- Arıkoğlu, Ekrem-Kuular, Klara (2003), **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları. Ankara.
- Arıkoğlu, Ekrem (2005), **Örnekli Hakasça (Abakan)- Türkçe Sözlük**, Akçağ Yayınlar, Ankara.
- Arslan, Sema (2002), “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve – cık Eki Üzerine” **Türk Dili Dergisi**, S. 603, Mart, s. 224 -228
- Atabay, Neşe, vd. (1981), **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Atabay, Neşe, vd. (2003), **Sözcük Türleri**, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Atalay, Besim (1942), **Türk Dilinde Ekler ve Kökler**, TDK Yayınları, İstanbul.
- Atalay, Besim (1998), **Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I**, TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Atalay, Besim (1992), **Divanü Lûgati't- Türk Tercümesi II**, TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim (1992), **Divanü Lûgati't- Türk Tercümesi III**, TDK Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim (1991), **Divanü Lûgati't-Türk Dizin “Endeks” IV**, TDK Yayınları, Ankara.

- Atalay, Besim (1945), **Ettuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye**, C. II. 21 TDK Yayınları. İstanbul.
- Atay, Ayten (1998), **Nogay Türkçesi Grameri**, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.
- Atay, Ayten (2002) “Eski Türkçede ma / me Edatının Anadolu Ağzlarındaki Kalıntısı”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı, 610, Ekim, s. 826-828.
- Atay, Oğuz (2008), **Tutunamayanlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mehmet, “da / de Edatı İle İlgili Yayınlanmış Bir Yazı Üzerine”, **Türk Dergisi**, Sayı. 574, Ekim 1999, s. 881-884
- Aydın, Mehmet (2002), **Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)** TDK Yayınları, Ankara.
- Ayverdi, İlhan (2005), **Misallî Büyük Türkçe Sözlük** Kubbealtı Neşriyat, Birinci Baskı, İstanbul.
- Bakırcı, Selami - Çögenli, Sadi (2000), **Arapça Edatlar Sözlüğü**, 1. Baskı. Erzurum.
- Balcı, Tahir (2003), “Edat Bağlamında Sözcük Türlerine Yeni Bir Bakış”, **Dil Dergisi**, S. 122 (Ekim-Aralık), s. 7-17.
- Banguoğlu, Tahsin (1986), **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Barutçu-Özönder Sema (1995), “Türkçede Edat Kavramı” **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I** (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara. s.73-74.
- Barutçu-Özönder, F. Sema (2001), “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU”, **Kök Araştırmalar Dergisi**, C. III Sayı: 2, Güz 2001, s. 75-86
- Barutçu-Özönder, F. Sema (1992), “Eski Türkçede katlı ve nelük kelimeleri”, **Türkoloji Dergisi**, C. X, S. 1, Ankara 1992, s. 71-76
- Baskakov, N. A “Nogay Dili” (Rusçadan çeviren: Faruk Öztürk), <http://www.turkforum.net/showthread.php?t=545007>. 14. 05. 2008
- Baskakov, N. A, “Altay Dili” (Rusçadan çeviren: Faruk Öztürk), <http://64.233.183.104/yordum.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd-10-05> 14. 05. 2008.
- Başdaş, Cahit (1996), **Göroğlu Türkmen Halk Eposu** (Metin-Çeviri-Dil Özellikleri-Sözlük), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya.

- Başdaş, Cahit (1999), Türkmen Türkçesinde +(I)k (İntensivum) Eki ve Kullanılışı, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 8 Güz 1999, TDK Yayınları, Ankara, s. 492-496
- Başdaş, Cahit-Kutlu Abdülmukaddes (2004), **Kırgız Türkçesi Grameri**, Diyarbakır.
- Bayat, Fuzuli (2008a), **Orta Türkçe Sözlük**, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Bayat, Fuzuli- Aliyeva Minara Esen (2008b), **Eski Türkçe Sözlük**, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Bayatlı, Hidayet Kemal (1996), **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Baydar, Arzu Ertane-Baydar, Turgut (2006), “+ki Eki Üzerine”, **TDAY-Belleten 2004 / II**, TDK Yayınları, Ankara. s. 31-48. (Kayıt No: 887).
- Bayniyazov, Ayabek (2004), **Kazak Türkçesi Grameri**, (Haz.: Kenan Koç- Oğuz Doğan) Gazi Kitabevi, Ankara.
- Benzin G, Johannes (1995), “Başkurt Türkçesi”, (Çev.: Mustafa Argunşah), **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 95, (Nisan 1995), s. 127-142
- Beşen, Tuna, (2002), **Türkmen Türkçesinde Edatlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bilecik, Fahrünnisa, (2004), Kazak Türkçesi’ndeki Çekim Eklerinin Türkiye Türkçesi’ndeki Çekim Ekleriyle Karşılaştırılması”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları Ankara. s. 451-468.
- Bilgegil, M. Kaya (1984), Türk Dilbilgisi, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Biray, Nergis (2007), “Türkiye Türkçesi İle Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Unsurları Bakımından Karşılaştırılması”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Avrasya Cilt 1, S.1. Güz 2007, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, Ankara, s. 155-173.
- Biray, Nergis (2009), “Kazak Türkçesinde Modal Sözcükler” (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?). **Turkish Studies**, Volume 4/3, S. 11. s. 338-361.
- Bolulu, Osman (1997), “Soru Mi’si Mi, Soru Eki Mi?”, **Çağdaş Türk Dili Dergisi**, Sayı.112, Haziran 1997, s.11-12.
- Bozkurt, Fuat (1999) **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Buran, Ahmet (1999) “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi Ve Eklerin Kökeni”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yayınları, Ankara, s. 207-214.
- Buran, Ahmet (1997), **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Buran, Ahmet (2008), **Makaleler** (Haz.: Ercan Alkaya, S. Kaan Yalçın, Murat Şengül) Turkish Studies, Birinci Baskı, Ankara.
- Buran, Ahmet-Alkaya Ercan (2006), **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Ank.2001; 4. Baskı.
- Buran, Ahmet (1996), “-ık Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, **TDAY-Belleten 1994**, TDK Yayınları, Ankara, s.11-18.
- Buran, Ahmet-İlhan, Nadir (2008), **Elazığ Yöresi Söz Varlığı**, TDK Yayınları, Ankara.
- Büyük Türk Klâsikleri**, Birinci cilt, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985.
- Caferoğlu, Ahmet (1993), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (1985), **Kâşgarlı Mahmut**, KTB Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1995), **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Topamlar**, TDK Yayınları, Ankara
- Cahit, Hüseyin (2000), **Türkçe Sarf ve Nahiv**, (Haz.: Leyla Karahan-Dilek Ergöneneç), TDK Yayları, Ankara.
- Cesur, Hasan Hüseyin (2007), “Edat Tümleci”, **Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi**, TDK Yayınları, Ankara. s. 103-113
- Ceritoğlu, Murat (2003), “Kırgız Türkçesindeki Edatların Yanaştıkları Sözlerin Durumlarına Göre Sınıflandırılması ve İşlevleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 143, İstanbul s.169-188
- Cıkıa, Marika (2007), “Pekiştirilmiş Kelimeler Türk Dilinde” **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara. s. 291-299.
- Cin, Ali (2000), “Hayır Kelimesi ve Türkçede Kullanılışı Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı 582, Temmuz 2000, s. 39-49
- Clauson, Sir Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkis**, Oxford University Press, London.

- Clauson, Sir Gerard (2007), “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler” (Çev.: Uluhan Özalan), **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, S. 1, Güz 2007, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, Ankara. s. 185-196
- Condon, John C. (2000), **Kelimelerin Büyülü Dünyası**, (Çev.: Murat Çiftkaya), İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Coşkun, Volkan (1996), “Özbek Türkçesinde Edatlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.104. Ekim. s.181-195
- Coşkun, Volkan (2000), **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Coşkun, Volkan (1998), “Yeni Uygur Türkçesinde Ses Uyumu ve Ses Olayları”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 6 (Güz-1998), TDK Yayınları, Ankara. s. 796-807
- Coşkun, Volkan (1998), “Yeni Uygur Türkçesinde Ünlülerin Sınıflandırılması ve Ünlü Değişimleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 6. (Güz-1998), TDK Yayınları, Ankara. s. 808-818.
- Cumakunova, Güلزura (2005), **Türkçe - Kırgızca Sözlük**, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek.
- Çağatay, Saadet (1962), “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” **Nemeth Armağanı**, TTK Basımevi, Ankara. s.103-110.
- Çağatay, Saadet (1958), “Kazan Lehçesinde İNDİ”. **Jean Deny Armağanı**, TDK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 71-75.
- Çağatay, Saadet (1968), “Tuba Ağzında İyik” **Türkiyat Mecmuası**, C. XV, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1969. s.171-174
- Çağatay, Saadet (1988), “Türkçede ki>erki” **TDAY-Belleten**, Ankara. s. 245-250.
- Çağatay, Saadet (1978), “Ne, kanı ve erne Pekiştirme Edatları Üzerine”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, DTCE Yayınları, Ankara. s. 282-286.
- Çağatay, Saadet (1978), “Uygurcada Hendiadiyonlar”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, Ankara, s. 29-66.
- Çelen, Mehmet (2006), **Arapça’da Edatlar, Lugat ve Filolojik İnceleme**, Kalem Yayınları, 2. Baskı İstanbul.
- Çelik, Mehmet (1999), “da’ nın İşlevleri” **Dilbilim Araştırmaları**, Simurg Yayınları, Ankara, s. 25-32.

- Çeneli, İlhan (1997), **Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri**, (Çev.: Mustafa Argunşah) TDK Yayınları, Ankara.
- Çiftçi, Musa (2007) “Tanzimat Dönemi ve Günümüz Romanlarında Cümle Bağlayıcı Bağlaçların İşlevleri ve Kullanım Sıklıkları” **Türk Dili Dergisi**, S. 662, Şubat s. 147-161.
- Çobanoğlu, Özkul, (2004), **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çörtü, Mustafa Meral (2006), **Sarf-Nahiv Edatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Daşdemir, Muharrem (2007), “Ne Mene(m) Neme Ne(m) Bir Sözdür?” **Türk Dili Dergisi**, S. 672, Aralık. s. 846-856.
- Delice, H. İbrahim (2003), **Türkçe Sözdizimi**, 2. Baskı. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Demiray, Kemal (1974), “de Bağlacı”, **Türk Dili**, C. XXX. S. 271, s. 933-935
- Demiray, Kemal (1968), “Edatlar Üzerine”, **Türk Dili**, C.XVIII. Nisan, S.199, s.13-15.
- Demiray, Kemal (1967), Edat Tümleçleri Konusundan Doğan Düşünceler, **Türk Dili Dergisi**, C. XVII. Ekim, S. 193 s.16-18
- Demircan, Ömer (1981), “Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama”, **TDAY-Belleten-1978-79**, s. 157-163.
- Demircan, Ömer (2001), **Türkçenin Ses Dizimi**, Der Yayları, İstanbul.
- Demircan, Ömer (2001), **Türkçenin Ezgisi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını, İstanbul.
- Demircan, Ömer (2005), **Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri**, 2. Basım, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Demircan, Ömer (1989), “Türkçede Pekiştirme İşlemi” **Dilbilim VIII 1989**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul. s. 147-164.
- Demirel, H. Gamze (2005), **Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Elazığ.
- Deny, Jean, (1941), **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)** (Çev.: A. U. Elöve) Maarif Matbaası, İstanbul.
- Deny, Jean (2004), **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları**, (Çev.: Oytun Şahin), TDK Yayınları, Ankara

- Devellioğlu, Ferit, (1995), **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara
- Dilâçar, A. (1988), **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Dilâçar, A. (1968), **Dil, Diller ve Dilcilik**, TDK Yayınları, Ankara.
- Dilek, İbrahim (2002), **Altay Destanları I**, TDK Yayınları, Ankara.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1976), **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Kalite Basımevi, Ankara.
- Doerfer, Gerhard, “Kırım Tatarcası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (Çev.: Mustafa Argunşah), S. 94, (Şubat 1995), s. 177-203
- Doğan, Levent (1996), “Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler ile İlgili Hususlar”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1. Bahar 1996, TDK Yayınları, Ankara. s. 232-238.
- Doğan, Levent-vd. (2007), **Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı**, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Doğru, Abdülmecit – Kaynak, İsmail 1991, **Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü**, KB Yayınları, Ankara
- Durak, Mustafa (1988), “Bir Sözcük, (Bir) Bağlaşım (Ögesi) Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, S. 5, Mart / Nisan, s. 17-20.
- Durgut, Hüseyin (2004), “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 805-814.
- Ebu Hayyan (1931), **Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrak**, (Haz.: Ahmet Caferoğlu) İstanbul.
- Eckmann, Janos (2003), **Çağatayca El Kitabı**, (Çev.: Günay Karaağaç) 2. Baskı. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Eckmann, Janos (2003a), **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (Haz.: Osman Fikri Sertkaya) TDK Yayınları, Ankara.
- Eckmann, Janos (1959), “Çağataycada Yardımcı Cümleler” **TDAY-Belleten**, s. 27-58
- Eckmann, Janos (1953), “Kelime Ortasında Anorganik b, p, ve m'nin Türemesi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, s. 313-320.
- Eckmann, Janos (1955), “Türkçede D, T, ve N Seslerinin Türemesi”, **TDAY-Belleten**, s. 11-22.

- Ediskun, Haydar (2005), **Türk Dilbilgisi**, 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eker, Süer (1989), **Kazakça Bir Hikâye: Soñğı Tasıl Metin-Çeviri-Dizin**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- Eker, Süer (2006), **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Elöve, Ali Ulvi (1958), “da / de Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türk Dili**, C. VII. s. 454-457.
- Ellul, Jacques (1998), Sözü'n Düşüşü, (Çev. : Hüsamettin Arslan), Paradikma Yayınları, İstanbul.
- Emet, Erkin (2004), “Uygur Türklerinde Bilmece”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 8-10 Mayıs 2002, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara. s. 152-159.
- Emet, Erkin (2008), **Doğu Türkistan Uygur Ağzları**, TDK Yayınları, Ankara
- Emre, Ahmet Cevat (1945), **Türk Dilbilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Emre, Ahmet Cevat (1976), **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal (1980), **Eski Türkçe'de İsim-Fiiller**, İstanbul. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Eraslan, Kemal (2004), “-maklık / meklik ve -makçı / -mekçi Birleşik Ekleri Hakkında”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayını, Ankara. s. 927-928.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1996), **Örneklerle Bugünkü Türk Alfabesi**, KB Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2007), (TLG) **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1996), “Batı Türkçesi'nin Doğuşu”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988), TDK Yayınlar, Ankara. s. 39-45.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2007), “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1. Güz 2007, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, Ankara, s. 9-20.

- Ercilasun, Ahmet Bican (2008), “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2 Bahar 2008, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, s. 35-56.
- Erdem, İlhan (1998), **Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyâsu’l-Lisân Kıtasu’l-Beyân** (Özet-Metin-Terimler İndeksi-Ekler İndeksi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Malatya.
- Erdi, Seçkin-Yurteser, Serap Tuğba (2005), **Divânü Lugâti’t-Türk Kaşgarlı Mahmûd**, KabalcıYayınevi, İstanbul.
- Eren, Hasan (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Basım Evi, 1. Baskı, Ankara.
- Eren, Hasan (1949), İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında, **DTCF Dergisi**, C. VII. S. 2, Ankara. s. 283-286.
- Ergin, Muharrem (1980), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul
- Ergin, Muharrem (1986), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- Ergin, Muharrem (1981), **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Ergüzel, M. Mehdi (2004), “Malkar Türkçesi’nin Söz Varlığı Üzerine” **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (20-26 Eylül 2004). s. 975-1050.
- Ergönenç, Dilek, (2004), “Nogay Türkçesinde Kip Pekiştiricisi Tağı / Tağa”, **V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 963-974.
- Ergun, Metin (2006), **Şor Kahramanlık Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergun, Metin-Aça, Mehmet (2004), **Tıva Kahramanlık Destanları I**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Habibe Yazıcı (2004), “Başkurt Türkçesindeki -GAn, ti / -A, ti Yapısı Üzerine” **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Mehmet Akif (1987), **Safahat**, (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), KTB Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- F. Steingass (1975), **Perslan- English Dictionary**, Beirut. s. 40.

- Ferah, Aysel (2004), “Düşünce ve Bilgi Yapılarının Oluşumu Açısından Zarf ve Edatlar, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara. 1159-1196.
- Gabain, A. Von (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev.: Mehmet Akalın) TDK Yayınları, Ankara.
- Ganiyev, Fuad (2007), “Türk Dillerinin Semantik Grameri Hakkında”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara. s. 625-629.
- Ganiyev, Fuat -Ahmetyanov, Rifkat- Açıkgoz, Halil (1997), **Tatarca-Türkçe Sözlük**, Kazan.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995), **Erzurum İli Ağızları I, II, III**, TDK Yayınları, Ankara.
- Gencan, Tahir Nejat (2001), **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Göğüş, Beşir (1969), “Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu Ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekiller” **TDAY-Belleten 1968**, TDK Yayınları, Ankara. s. 89-142.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (1995), “Türk Lehçe ve Şivelerin Tasnifinde Oğuz Grubu Türk Şivelerinin Yeri”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri. s. 209-219
- Grönbech, Kaare (1995), **Türkçenin Yapısı**, (Çev.: Mehmet Akalın) TDK Yayınları, Ankara
- Grönbech, Kaare, (1992), **Kuman Lehçesi Sözlüğü**, (Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini), (Çev.: Kemal Aytaç), KB Yayınları, Ankara
- Gül, Bülent (1999), “Türkiye’de Altayistik Alanında Yapılan Çalışmaların Açıklamalı Kaynakçası Üzerine Bir Deneme” **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 7 (Bahar-1999) TDK Yayınları, Ankara. s. 119-172.
- Gülensoy, Tuncer (2000), **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2004), **Kırgız Türkçesi Grameri -I-**, (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi) Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Gülensoy, Tuncer (1988), **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

- Güllüdağ, Nesrin (1998), **Nogay Türkçesi Grameri**, (Nogaylar-Dil Özellikleri-Metin-Sözlük), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ.
- Gülseren, Cemil (2000), **Malatya İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer (1997), **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer (2004), “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine”, **Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 1267-1283.
- Güneş, Sezai, (1996), **Türk Dili Bilgisi**, İzmir.
- Günşen, Ahmet, (1994), **Kırşehir ve Yöresi Ağızları** (İnceleme- Metinler-Sözlük) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.
- Günşen, Ahmet, (1995), “Eski Türkçe (Köktürkçe)’nin Cümle Yapısı Ve Tahlili” **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri. s. 229-241
- Gürsoy- Naskali, Emine (1999), “Kelime Gövdesinde Ses Değişmesi İle Yapılan Küçültmeler Ve Bir Ablaut Örneği”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yayınları, Ankara, s. 491-494
- Gürsoy- Naskali, Emine (1997), **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yayınları Ankara,
- Güz, Nükhet (1989), “Şiir Dili, Celal Sılay’ın Bir Şiiri: Pencere Gündüz Ev Gece” **Dilbilim VIII**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s.165-173.
- Hacı, Rukiye, (2004), “Uygur Lehçeleri”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları Ankara. s. 1351-1354.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1971), **Türk Dilinde Edatlar**, M.E.B. Yayınları, İstanbul
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2003), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1968), “da / de Edatı Üzerine”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **TDED**, Sayı 16, İstanbul, 81-100.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), **Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri**, TDK Yayınları, Ankara.

- Hacıeminoğlu, Necmettin (1997), **Harezmi Türkçesi ve Grameri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hacaloğlu, Recep Albayrak (1992), **Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu**, Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü, Ankara.
- Hamilton, James Russell (1998), **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, (Çev.: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe (1951), “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”, **DTCF Dergisi**, IX. S. 3, s. 260-275.
- Hatiboğlu, Vecihe (1974), “Türkçedeki Eklerin Kökeni”, **Türk Dili**, 268 (Ocak 1974), s. 331-340.
- Hatiboğlu, Vecihe (1973), **Pekiştirme ve Kuralları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972), **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981), **Türk Dilinde İkileme**, TDK Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981a), **Türkçenin Ekleri**, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Habibbâyli, İsa (2007), **Ədəbi-Tarixi Yaddaş və Müasirlik**, Bakü / Azərbaycan.
- Hengirmen, Mehmet (1999), **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin Yayınları, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet (1998), **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Hepçilingirler, Feyza (2004), **Öğretenlere ve Öğrenenlere Türkçe Dilbilgisi**, Birinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Heyet, Cevat (2008), **Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri**, (Cev.: Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara.
- Hudaybergenova, Zilale (2003), “Türkiye Türkçesi ve Özbekçede Belirteç Tümleri” **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.16 (Yaz 2003) TDK Yayınları, Ankara. s. 5-14
- İnsel, Nuran (1998), **Özbek Türkçesinde Zamirler, Sıfatlar, Zarflar ve Edatlar**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde.
- Kamâl, Fahri (1957), **Қазирги Заман Узбек Тили**, Ташкент.
- Kara, Mehmet (2001), **Türkmence (Giriş-Gramer-Metin-Sözlük)** Akçağ Yayınları, Ankara.

- Kara, Mehmet (2005), **Türkmen Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi,
- Kara, Mehmet (1998), **Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, Akçağ Yayınları Ankara.
- Kara, Mehmet (1997), **Ata Atacanov'un Şiirleri I**, (Giriş-Metin-Aktarma), II, (İnceleme Gramer Dizini), TDK Yayınları, Ankara.
- Kara, Mehmet (1998), "Türkmen Türkçesinde Ünlüler", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 6 (Güz-1998), TDK Yayınları, Ankara. s. 824-837.
- Karaağaç, Günay (1997), **Lutfi Divanı**, TDK Yayınları, Ankara.
- Karabacak, Esra (2004), "Zaman İsimleri Üzerine", **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara, s. 1855-1946.
- Karabacak, Esra (2002), **Bergamalı Kadri Müeyyessiretü'l -Ulûm**, TDK Yayınları, Ankara.
- Karabey, Turgut-Atalay, Mehmet (2000), **Ahmet Cevdet Paşa Belagat-i Osmaniyye**, TDK Yayınları, Ankara.
- Karadavut, Zekeriya (2006), **Kırgız Masalları**, Kömen Yayıncılık, Konya.
- Karahan, Leyla (2004), "Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine" **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, Ankara TDK Yayınları, s. 1615-1624.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1994), **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları Ankara.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1989), **Gülistan Tercümesi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2004), **Nur Baba**, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- Karaörs, Metin (2005), **Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi, (Cümle Tahlilleri)**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Şiveleri Sözlüğü I, II Dizin**, (1991), KB Yayınları, Ankara.
- Kasapoğlu-Çengel, Hülya (1999), "Kırgız Lehçesindeki 'Eken' Üzerine", **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yayınları, Ankara, s. 641-651
- Kasapoğlu- Çengel, Hülya (2005), **Kırgız Türkçesi Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara

- Kaşgarlı, Sultan Mahmut (2004), “Uygur Türkçesinde La Edatı Üzerine, **V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı II**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara, s. 1731-1736
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1992), **Modern Uygur Türkçesi Grameri**, Orkun Yayınevi, İstanbul.
- Kavlak, Mine (1995), Çağdaş Altayca Üzerinde Bir Gramer Denemesi, İvan Şodoev’in İrbizek Başlıklı Hikayesi: Gramer inceleme-Metin-Aktarı-Dizin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Kaya, Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk**, TDK Yayınları Ankara.
- Kaya, Nesrin (2006), “Türkçe’de Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri” **TDAY-Belleten 2004 / II**, Ankara. s. 89-98.
- Kaymaz, Zeki (2007), “Türkçede Soru Yapma Şekilleri ve Anlam Özellikleri”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara. s.1025-1047.
- Kaynak, Oya (1968), “Türkçede Bağlaçlar”, **Türk Dili Dergisi**, C. XIX Ekim, Sayı. 205, s.697-705
- Kazak Türkçesi Sözlüğü** (1984), (Tercüme: Hasan Oraltay- Nuri Yüce- Saadet Pınar), Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul.
- Kazak Türkçesi Türkiye-Türkçesi Sözlüğü** (2003), (Yaz.: Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başbakan.), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Keskin, Raşit (2003), **Türkçe Dil Bilgisi -Kelime ve Cümle Tahlili-**, Çizgi Kitabevi, Ankara.
- Kirişçioğlu, M. Fatih (1999), **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Ankara.
- Kirişçioğlu, M. Fatih (1999), “Saha ve Yakut Türkçelerinde Eklerdeki Uzun Ünlü Ve Diftonglar” **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yayınları, Ankara, s. 667-673.
- Kirişçioğlu, M. Fatih (2007), “Kuzey-Doğu Türk Lehçelerinde Hâl Eklerindeki Varyantlaşma”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara. s.1065-1068.
- Killi, Gülsüm (2002), **Hakas Türkçesinin Ağzıları I-II-III**, Ankara Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara.

- Kocaoğlu, Timur (1996), “Çağdaş Özbek Şiiri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1, (Bahar-1996), TDK Yayınları, Ankara. s. 3-53.
- Kocasavaş, Yıldız (2003), “Çağatay Metinlerinde Görülen La Hakkında”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 142, Şubat 2003, s. 183-188
- Koç, Nurettin (2000), “-ca eki üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, S. 582, (Haziran 2000), s. 500-514.
- Koç, Nurettin (1996), **Dilbilgisi**, İnkılâp Kitabevi, 3. Baskı İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (1995), “Türkçede ok /ök pekiştirme (intensivum) edatı üzerine” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci Cilt, TDK Yayınları, Ankara, s. 98-109.
- Korkmaz, Zeynep (1995), “Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Birinci Cilt TDK Yayınları, Ankara s. 620-624.
- Korkmaz, Zeynep (1999), “Türkiye Türkçesinde Edat” **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yayınları, Ankara. 419-420.
- Korkmaz, Zeynep (2000), “Türkçede Edat Konusu Ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu”, **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara. s. 226-236.
- Korkmaz, Zeynep (2003), **Türkiye Türkçesinin Grameri, (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1995), “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. 1 Ankara 1995, s. 85-90.
- Korkmaz, Zeynep (1994), **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2007), “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, 24-29 Eylül 2000, TDK Yayınları, Ankara. s. 1083-1090.
- Korkmaz, Zeynep (2007), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları. Ankara.
- Kuşkartay, İristay-Öz Aynur (1998), “Özbek Edebiyatından Seçmeler II”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 6, (Güz-1998), TDK Yayınları, Ankara. s. 573-611.
- Kuznetsov, Petro İ. (1997), “Türkiye Türkçesinin Morfo-Etimolojisine Dair”, **Belleten 1995**, TDK Yayınları, Ankara. s.193-262

- Küçük, Sabahattin, (1989), “Türkçede Şüphe Bildiren “ki” Edatı Üzerine”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** C. 3, S. 1, s.139-146.
- Küçük, Sabahattin (1994), **Bâki Divanı (Tenkitli Basım)**, TDK Yayınları, Ankara.
- Lessing, Ferdinand D. (2003), **Moğolca-Türkçe Sözlük 1, 2**, TDK Yayınları, (Çev.: Günay Karaağaç), Ankara.
- Levend, Ağâh Sırrı (1946), “İlim Dili ve Terim Meselesi” **TDAY-Belleten**, Seri: III, S. 8-9, Nisan-Aralık. s. 86-89.
- Li, Yong Song, (2004), **Türk Dillerinde Sontakılar**, Kebikeç Yayınları, İstanbul.
- Mansuroğlu, Mecdut (1955), “Türkçe Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, **TDAY-Belleten**, s. 59-71
- May, Gülcan (1996), **Radloff’un Proben’indeki Şor Türkleri İle İlgili Metinler Üzerine Dil Çalışması**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- Maymerova, Ainur (2004), “Kazak Türkçesinde Fiil+Sıfat-Fiil Ekleri+ Bol-Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara, s. 2055-2064.
- Mazıoğlu, Hasibe (1996), “Necati’nin Şiirlerinde Türkçenin Zenginliği, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992**, TDK Yayınları, Ankara. s. 95-110
- Mehmedoğlu, Alaeddin (1999), “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi” **3.Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yayını, Ankara. s. 745-768.
- Mehmedoğlu, Alaeddin (2004), “Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara, s. 2065-2102.
- Mehmetoğlu, Alâeddin (1996), “Girişik Karmaşık Cümle Sintaksisi Hakkında” **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara. 487-500.
- Nakipoğlu, Sadi H (2005), “Kırgız Türkçesinde Ekleşmiş +day Edatı Üzerine Bir İnceleme” **Türk Dünyası Araştırmaları**, 156 Mayıs-Haziran. s. 181-184.
- Nalbant, Bilge Özkan (2007), “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat) magat>mAt” **International Journal of Central Asian Studies**, Tashkent, Uzbekistan, Volume 11-1. s. 37-51.

- Nalbant, Mehmet Vefa (2004), Türkçe Enklitik Edatı “LA” **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 2157-2173.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2008), **Dîvânü Lügâti’t-Türk Grameri-I İsim**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- Naskali, Emine Gürsoy (1997), **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yayınları, Ankara.
- Naskali, Emine Gürsoy-Dumanlı, Muvaffak (1999), **Altayca Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.
- Necip, Emir Necipoviç (1995), **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, (Çev.: İklil Kurban) TDK Yayınları, Ankara.
- Nemeth, Gyula (1996), **Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü**, (Çev.: Kemal Aytaç,) TDK Yayınları, Ankara.
- Nemeth, Gyula (1996a), **Vidin Türkleri**, (Çev.: Abdurrahman Güzel), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Olgun, İbrahim-Drahşan, Cemşit (1967), **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara. s. 5.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994), **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yayınları, Ankara
- Oruç, Birsal (1994), **Oğuz Grubunda Edatlar**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Oruç, Birsal (1999), “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerine Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yayınları, Ankara s. 421-430.
- Oрузbayeva, B-S. Kудaybergenov (Red.) (1964), **Kırgız Tilinin Grammatikası, Morfolojiya**, Frunze.
- Ölmez, Mehmet (1996), “Tuvalar ve Tuvaca”, **Çağdaş Türk Dili Dergisi**, Sayı. 95, Ocak , s.10-17
- Öner, Mustafa (1998), “ Türkçede Soru ve Belirsizlik”, **Türk Dili**, S. 557 Mayıs-1998 s. 401-411
- Öner, Mustafa (1999), “Türkçede Edatlı İsim Çekimi”, **Türk Dili**, S. 565 Ocak, s.10-18

- Öner, Mustafa (2004), “Türkçede –lıg> -lı Ekli Niteleme Sözcüklerinin Edatlaşması”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 2239-2252.
- Öner, Mustafa (1998), **Bugünkü Kıpçak Türkçesi** (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri), TDK Yayınları, Ankara.
- Öner, Mustafa (2003), “Edatların Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları”, **TDAY-Belleten 1999 / I-II**, Ankara, s.147-157.
- Öner, Mustafa (1998), “Tatar (Kazan) Şairlerinden Örnekler: Aydar Helim”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 5, (Bahar) TDK Yayınları, Ankara. s. 67-76.
- Önler, Zafer (1996), “Türkçede –La Zarf Eki, **Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildiriler 1992**, TDK Yayınları, Ankara.
- Özbay, Hüseyin (1994), **Çolpan’ın Şiirleri**, TKAE Yayınları, Ankara.
- Özçelik, Sadettin (2007), “Türkiye Türkçesinde Cümle Başı Edatlarının Anlam Fonksiyonları Üzerine” **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınlar, Ankara, s.1329-1336.
- Özcan, Tarık (2003), **Şiirin Kıyısında Bir Ömür Nurullah ATAÇ**, Fırat Üniversitesi, Dil Eğitim-Öğretim ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yayını. Elazığ.
- Özcan, Aynur (1996), “Özbek Edebiyatından Seçmeler”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, TDK Yayınları, S. 2, Güz, s. 318-348.
- Özcan, Aynur (2004), “Özbek ve Türkiye Türkçesinde Olasılık- Tahmin Bildiren Modal Sözcükler, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara, s. 2253-2264.
- Özcan, Aynur (2004a), “Özbek Türkçesi Edebî Dilinde Fiillerde Olumsuzluk Kategorisi”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 8-10 Mayıs 2002, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara. s. 49-55.
- Özkan, Fatma (1994), **Abdullah Tukay’ın Şiirleri**, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Özkan, Fatma (1997), **Osmaniye Tatar Ağzı**, TDK Yayını, Ankara.
- Özkan, Mustafa (2001), **Türk Dili** (Yüksek Öğretimde Yazılı ve Sözlü Anlatım), Filiz Kitabevi, İstanbul.

- Özkan, Mustafa (2007), “Eski Türkiye Türkçesinde ki / kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara, s. 1405-1416.
- Özkan, Nevzat (1996), **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Özkan, Nevzat (2000), **Ahmet Cevdet Paşa Medhâl-i Kavâ'id**, TDK Yayınları, Ankara.
- Özkan, Nevzat (2000), **Ahmet Cevat Paşa-Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye**, TDK Yayınları, Ankara.
- Özkan, Nevzat (2004), “Mâni ve Türkülerde İkilemelerin Özellikleri”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler I**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. 1263-1266
- Özkan, Nevzat (2002), **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özmen, Mehmet (1997), “Türkçede Değil Kelimesi ve Anlamları,” **TDAY-Belleten**, 1995, TDK Yayınları, Ankara. s. 315-368
- Özmen, Mehmet (1987), “Da / De Bağlama ve Kuvvetlendirme Edatının Türeyişi” **Selçuk Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Dergisi**, S. 4 Yıl: s.73-79
- Öztürk, Rıdvan (1994), **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Rıdvan (2005), **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Öztürk, Rıdvan (2007), “Gagavuzca’da Emir-İstek Çekimi” www.ridvanozturk.com/ 23 Mart 2007
- Öztürk, Rıdvan (2007), “Özbek Türkçesinde Gına Morfemi” www.ridvanozturk.com/ 23 Mart 2007
- Öztürk, Rıdvan (2007), “Özbek Türkçesinde Gına Morfemi” **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara, s. 1439-1450.
- Paasonen, H. (1950), **Çuvaş Sözlüğü**, TDK İbrahim Horoz Basımevi, (TDK tarafından çevrilmiş.) İstanbul.
- Paçacıoğlu, Burhan (1995), **Orta Türkçe** (Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi), Birinci Baskı, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- Porzig, Walter (1995), **Dil Denen Mucize**, (Çev.: Prof. Dr. Vural Ülkü), TDK Yayınları, Ankara.

- Poppe, Nicholas (1992), **Moğol Yazı Dilinin Grameri**, (Çev.: Günay Karaağaç), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir.
- Pritsak, Omeljan (1959), “Das Karaimische”, **Philologiae Turcicae Fundamenta I**, Wiesbaden, s. 318-340.
- Pröhle, Wilhelm (1991), **Karaçay Lehçesi Sözlüğü**, (Çev.: Prof. Dr. Kemel AYTAÇ), KB, Yayını Ankara
- Pul, Mehmet (2002), **Türkiye Türkçesinde Edat**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya.
- REDHOUSE Sözlük** (1990), On Yedinci Basım, Redhouse Yayınları, Ankara.
- Rüstemxanlı, Sabir (2003), **Çatai Yurdu**, Kanun neşriyyatı, Bakü / Azerbaycan.
- Rüstemov, R. E-Z: İ. Budgova (1960), **Azerbaycan Dilinin Grammatikası I (Morfologiya)**, Bakı.
- Salman, Ramazan (1997), **Özbek Türkçesi Şükrullâ -Kefensiz Kömilgenler-** (Transkripsiyonlu Metin- Metnin Türkiye Türkçesine Çevirisi-Dil Özellikleri-Sözlük) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya.
- Samoyloviç, A (1946), “Türk Lehçeleri” **TDAY-Belleten**, Seri, III. (Çev.: Şerif Hulûsi) s. 591-608.
- Satıbaldikızı, Colşaeva Mayra (2002), “Kazak Türkçesinde Tekrarlanma Fonksiyonunun Anlam Dairesi”, (Cev.: A. Baytursunoğlu), **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayları, Ankara. s. 2643-2647.
- Savran, Hülya (1994), **Kazak Türkçesi (Korkut Ata Kitabı)**, (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri- Dil Özellikleri- Sözlük) İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya.
- Savran, Hülya (2004), “Kırım Tatar Türkçesinde Belirsizlik İfade Eden Kelimeler Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 2649-2654.
- Savran, Hülya (2003), **Kırım Tatar Türkçesi, Dil Özellikleri-Metinler- Sözlük**, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Balıkesir, 2003
- Savran, Hülya (2004), **Uygur Türkçesinde ve Orta Türkçe Döneminde Kim’li Birleşik Cümleler**, İnce Ofset Matbaacılık, Balıkesir.

- Sepetçioğlu, M. Necati (2000), **Geçitteki Ülke**, İrfan Yayınevi, Onbeşinci Baskı, İstanbul.
- Sertkaya, Ayşe Gül (1999), “Tarañçı Tapışmakları (Tarañçı Bilmeceleri ve Bulmacaları)”, **TDAY-Belleten, 1999 / I-II**, TDK Yayınları. Ankara. s. 238-279
- Sertkaya, Osman Fikri (1988), “ÇİN (Doğru, gerçek)”, **Türk Dili Dergisi**, Nisan 1988, C. 50, S. 436, s. 175-181
- Sertkaya, Osman Fikri (1994), “-An / -En Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAY-Belleten 1989**, TDK Yayınları, Ankara. s. 335-352.
- Sezer, Mehmet Ali (2003), **Arap Gramerinde Te’kid**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ELAZIĞ.
- Söyegow, Mıratgeldi (1999), **Türkmen Dilinin Grammatikası- Morfolojiya**, Aşgabat-Ruh
- Şahin, Erdal (1999), **Yurt Konulu Tatar Cırları**, (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin) TDK Yayınları, Ankara.
- Şahin, Erdal (2007), **Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş- Metin- Aktarma- Dizin)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Şahin, Hatice (2001), “Evet ve Hayır Kelimeleri Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı 593, Mayıs 2001, s. 528–535
- Şahin, Hatice (2003), **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şahin, Hatice (1999), “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 7 (Bahar 1999), TDK Yayınları, Ankara. s. 60-68.
- Şavk, Ülkü Çelik (2002), **Kırgız Atasözleri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Şçerbek, A., M. (1994), “Türkçe Morfoloji Tarihini İnceleme Meselesine Dair”, **TDAY- Belleten 1989**, TDK Yayınları, Ankara. s. 317–321.
- Şçerbek, A., M. (1996), “Tarih Bakımından Türkçe Kelimelerin Şekil Yapısı”, **TDAY-Belleten 1994**, TDK Yayınları, Ankara. s. 123-130.
- Şerifoğlu, Yasin (2003), “Kırgız Türkçesi Ağızlarındaki “da” Edatı Üzerine”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu’na Armağan), S.143, Mart-Nisan 2003, TÜDAV Yayınları, s.165-167.

- Şükûn, Ziya (1996), **Farsça-Türkçe Lügat** (Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya.) Cilt I. İstanbul. s. 44.
- Tamir, Ferhat (1989), **Barköl' den Kazak Türkçesi Metinleri (Gramer- Metin-Sözlük)** TKAE Yayınları, Ankara.
- Tamir, Ferhat (1993), **Mağcan Cumabayef Ölenderi, (Mağcan Cumabayulı'nın Şiirleri)**, TKAE Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), **Necatî Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tavkul, Ufuk (1994), “Başhüyük'ten Derlenen Karaçayca Sözler”, **TDAY-Belleten 1989**, TDK Yayınları, Ankara. s.193-254.
- Tavkul, Ufuk (2000), **Karaçay - Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.
- Tavkul, Ufuk (2004), **Karaçay- Malkar Destanları**, TDK Yayınları, Ankara.
- Tavkul, Ufuk (2003), “Karaçay-Malkar Türkçesinin Çerek (Yukarı Balkar) Diyalektinde Tespit Edilen Ses Değişmeleri” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat, S.142, s.189-208
- Tavkul, Ufuk (2003), “Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler”, **Kırım Dergisi**, 12 (45), s. 23-32.
- http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ufuk_tavkul_turk_lehceleri.pdf
- Taymas, Abdullah Battal (1988), **Kazan Türkçesinde Ata Sözleri ve Deyimler**, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- TDK (1965), **Tarama Sözlüğü II, IV**, TDK Yayınları, Ankara
- TDK (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (1983), **YENİ Tarama Sözlüğü**, (Düzenleyen: Cem Dilçin),TDK Yayınları, Ankara.
- TDK** (<http://tdkterim.gov.tr/>. 26. 07. 2008.)
- Tekin, Şinasi (1990), “Türkçede -mA olumsuzluk eki ile -dık+ eki nereden geliyor?”, **Tarih ve Toplum**, (Şubat 1990) C.13, S. 74, s. 14-17
- Tekin, Şinasi (1960), **Uygur Metinleri I, Kuansı İm Puser (Ses İşiten İlah)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Tekin, Şinasi (1965) “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, **TDAY-Belleten**, s. 35-63

- Tekin, Şinasi (1992), “Eski Türkçe” **Türk Dünyası El Kitabı**, İkinci Cild, İkinci Baskı, TKAE Yayını Ankara. s. 69-119
- Tekin, Talat (1958), “daha Zarfı ve da / de Edatı Hakkında”, **Türk Dili**, C. VII. S. 83 s. 560-562
- Tekin, Talat (1958), “da / de Bağlayıcısının Türeyişi”, **Türk Dili**, C. VII. S. 78 s. 276-277
- Tekin, Talat, (2003) “Olumsuzluk eki -ma /- me’nin Etimolojisi”, **Makaleler** (Yay.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara. s. 247-252
- Tekin, Talat (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Yayınları, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), İstanbul.
- Tekin, Talat-vd.(1995) **Türkmence- Türkçe Sözlük**, Simurg Yayınları, Ankara.
- TELEÜT AĞZI SÖZLÜĞÜ** (2000), L. T. Ryumina-Sırkaşeva, N. A. Kuçigaşeva (Çev.: Şükrü Halûk Akalın, Caştigin Turgunbayev) TDK Yayınları, Ankara.
- Temir, Ahmet (1946), “Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerindeki Ança Sözü Hakkında”, **TDAY-Belleten**, Seri III, Sayı 6-7, İstanbul, s. 569-589.
- Temir, Ahmet (1948), “Uygurca yme sözü hakkında”, **TDAY Belleten** Seri III, S.12-13, (Aralık, 1948) s. 33-40
- Tezcan, Semih (2001), **Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Notlar**, İstanbul.
- Thomsen, Kaare (1989), “Sarı Uygurların Dili ve Salarca” (Çev.: Dr. İlhan ÇENELİ), **TDAY-Belleten** 1985, TDK Yayınları, Ankara. s. 191-197
- Tiken, Kâmil (2004), **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar Bağlaçlar Ünlemler ve Zarf-Fiiller**, TDK Yay. Ankara.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1994), **Eski Türkiye Türkçesi**, (XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük) Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1997), **Osmanlı Türkçesi Grameri III**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 8. Baskı, İstanbul.
- Togan, A. Zeki Velidî (1981), **Umumî Türk Tarihi’ne Giriş**, Enderun Kitabevi, Cild I, 3. Baskı, İstanbul.
- Tokatlı, Suzan (2005), “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde “Ki”, “Kim” Bağlama Edatı ve İlgi Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklendiği Görevler”

Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 6, Sayı: 1, s. 133-148

- Topaloğlu, Ahmet (1989), **Dil Bilgisi Terimler Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, I. Baskı İstanbul.
- Toparlı, Recep (1999), “Son Çekim Edatları” **Türk Gramerinin Sorunları II** (26 Mart 1994), TDK Yayınları, Ankara, s. 432-434
- Toparlı, Recep (1998), **Harezmi Türkçesi**, Genişletilmiş III. Baskı, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- Toparlı, Recep (2003), **Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî**, TDK Yayınları, Ankara. Toparlı, Recep-vd. (1999) **El-Kavânînu’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t-Türkiyye**, TDK, Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep-vd. (2000), **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî Ve Acemî Ve Mugalî**, TDK Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep-Vural Hanifi (1999), **Kıpçak Türkçesi**, Dilek Matbaası, Sivas. Tor, Gülseren (2004), **Mersin Ağzı Sözlüğü**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi (Yay.: Mehmet Ölmez), İstanbul.
- Tulum, Mertol (1993), “La / Le Ekine Dair” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, (Ayrı basım) Edebiyat Fakültesi Basımevi, (III. Millî Türkoloji Kongresi, 6-10 Ekim 1980 Sunulan Bildiri) İstanbul. S. 158-164.
- Tumaşeva, D. G. (1978), **Xezêrgê Tatar Edebi Telê**, Morfolojiya, Kazan.
- Tuna, Osman Nedim (1997), **Sümer ve Türk Dillerinin Târihî İlgisi ile Türk Dili’nin Yaşı Meselesi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Tuna, Osman Nedim, (1986), **Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji)**, (Haz.: Zeki KAYMAZ), İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Ders Notları: 3. Malatya.
- Türkay, Kaya (1999), **Halit Ziya Bey Kavâid-i Lisân-ı Türkî** (1884), TDK Yayınları, Ankara.
- Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I**, (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II**, (26 Mart 1994- 17 Nisan 1998), TDK Yayınları, Ankara, 1999

Türkay, Kaya (1996), “Ali Şir Nevâyî’nin Lügazları”, **TDAY-Belleten1994**, TDK Yayınları, Ankara. s. 157-168.

TDEMA: Türk Dünyası Edebiyatı Metinler Antolojisi 1-7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2003. Ankara.

TDTEA: Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1-29, KTB Yayınları, 2003, Ankara.

TDDED: Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları (Bütün Sayılar).

Türkmemetoğulları, Ayşe (2001), **Cüsipbek Aymawıtulı’nın Aқbilek Romanındaki Edatlar**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara.

Uğurlu, Mustafa (1987), **Münyetü’l-Guzât**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

Ulucan, Mehmet (2005), **Muvakkitzade Mehmet Pertev, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

Uygur, Vedat (2004), “Karakalpak Şairi Esiniyaz ve Karışık Dili Üzerine” **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 3029-3062.

Uzun, Leylâ Subaşı (1995), **Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı**, Simurg Yayınları, Ankara.

Ünver, İsmail (1988), “ İkileme’lerle Yazılmış Dört Gazel”, **Türk Dili Dergisi**, Haziran 1988, Cilt 50, S. 438, s. 292-297.

Üstüner, Ahat (2003), **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ.

Üstüner, Ahat (2007), “Türkçede Fonetik Pekiştirmeden Kaynaklanan Ünsüz İkizleşmesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara. s. 1881-1892.

Üstünova, Kerime (2004), “İletişim Açısından Ters Tekrarlar”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, s. 3017-3027.

Vardar, Berke (2002), **Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Vasiliyev, Yuriy (1995), **Türkçe- Saha (Yakutça) Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.

- Vasiliyev, Yuriy-Kirişcioğlu, M.Fatih- Killi, Gülsüm (1996), **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Vural, Hanifi (2004), “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 3089-3094.
- Yaman, Ertuğrul (2005), **Özbek Türkçesinde Edatlar**, (Kaynakları, Ses ve Şekil Özellikleri), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Yaman, Ertuğrul (1996), “Özbek Türkçesinde Edatlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.104, Ekim, s.181-194)
- Yaman, Ertuğrul (2004), “Özbek Türkçesinde Edatların Yapıları ve Kullanımları”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara. s. 3155-3162.
- Yaman, Ertuğrul-Mahmud, Nizammeddin (1998), **Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu**, TDK Yayınları, Ankara.
- Yaman, Ertuğrul, (1995), “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde “mi” Soru Ekinin Kullanılışı”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı 526, Ekim 1995, s.1113-1120
- Yaman, Ertuğrul (1998), “Özbek Türklerinin Şairi: Abdulla Aripov”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 6. (Güz 1998), TDK Yayınları, Ankara. s. 611-638.
- Yaman, Ertuğrul (2007), “Özbek Türkçesinde Tamlayıcı- Fiil İlişkisi ve Bazı Hâl Eklerinin Farklı Kullanılması”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yayınları, Ankara. s. 1907-1920.
- Yavuzarslan, Paşa (2004), “Türkçe ve Tatarcada Cümle Semantiği Açısından Öznesiz Edilgen Yapılar”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara. s. 3163-3174.
- Yıldırım, Nimet (2000), **Farsça Dilbilgisi**, Erzurum.
- Yılmaz, Emine (1995), “Çuvaşistan, Çuvaşlar ve Çuvaşça,” **Çağdaş Türk Dili Dergisi**, Ocak, S. 83, s.16-24.
- Yılmaz, Emine (1997), **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Emine, (2002), **Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji**, Grafiker Yayıncılık, Ankara.

- Yılmaz, Emine (2006), **Narspi** (Çuvaşça Bir Aşk Öyküsü), TDK Yayınları, Ankara.
- Yudahin, K. K., (1994), **Kırgız Sözlüğü I, II**, 3. Baskı (Çev.: Abdullah Taymas) TDK Yayınları, Ankara.
- Yüce, Nuri (2004), “Bazı Nadir Sözcükler Ve İlginç Bir Ek Üzerine” **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları Ankara. s.3275-3298
- Yücel, Bilâl, (1995), **Bâbü'r Dîvânı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Zal, Ünal (1999), **Kırgız Türkçesinde Edatlar** (-Cengiz Aytmatov’un “Cemile” Romanındaki Edatlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma-) Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.
- Zeynalov, Ferhat (1993), **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, Cem Yayınları, (Çev.: Yusuf Gedikli), İstanbul. (İçinde Edat Yok)
- Zülfükar, Hamza, “Türk Cumhuriyetleriyle Kurulması Beklenen Ortak Dil Üzerine” http://www.turkceciler.com/forum_posts.asp?TID=699 14.05.2008
- Wurm, Stefan, “Özbekçe”, (Çev.: Mehmet Akalın), **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1989 S. 62, s.139-186

ÖZ GEÇMİŞ

01. 01. 1968’de Malatya’nın Kale ilçesi Salkımlı köyünde doğmuşum. İlköğrenimimi Malatya Kale’de tamamladım. İstanbul Eyüp Lisesini bitirdim. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatını bölümünden 1991 yılında mezun oldum. Niğde ili Çiftlik İlçesi Sofular kasabasında 1995 yılına kadar Türkçe öğretmenliği yaptım. 1995-2000 yılları arasında Elazığ’da Uzuntarla Orta Okulunda Türkçe öğretmenliği, Palu ve Balakgazi Liselerinde Edebiyat öğretmenliği yaptım. Yüksek Lisansımı Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı’nda “Anadolu Ağızlarında Yabancı Kelimeler -Fonetik İnceleme-” isimli tezle 1997’de tamamladım. 2000 yılında Fırat Üniversitesinde Türk Dili Okutmanı olarak atandım halen bu görevime devam etmekteyim. Yabancı dilim İngilizcedir. Askerliğimi yaptım. Bekâрім.